

Volledige werken. Deel 21. Brieven en dokumenten uit de jaren 1881-1882

Multatuli

Editie B.P.M. Dongelmans en Hans van den Bergh

bron

Multatuli, *Volledige werken. Deel 21. Brieven en dokumenten uit de jaren 1881-1882* (eds. B.P.M. Dongelmans en Hans van den Bergh). G.A. van Oorscot, Amsterdam 1990

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/mult001gstu24_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Voorwoord

Het 21e deel van Multatuli's *Volledige Werken* bevat de brieven en documenten uit het jaar 1881, gevolgd door de eerste twee en een halve maand van 1882. Veertien en een halve maand van Multatuli's leven lijkt misschien een korte periode, maar aan het begin daarvan valt dan ook de laatste grote voordrachtenoernee door ons land, met alles wat deze aan geschreven en gedrukte reacties teweegbracht en aan het slot werd de laatste grote actie ter ondersteuning van Multatuli in het vaderland georganiseerd, het z.g. 'Huldeblijk'; deze actie was opgezet om de schrijver voorgoed van alle materiële zorg te verlossen en om hem namens de natie het rechtsherstel te geven dat de Nederlandse regering hem bleef onthouden.

Andere ingrijpende kwesties die in dit tijdvak een rijke briefwisseling en omvangrijke dokumentatie opleveren zijn de verhuizing van het gezin Douwes Dekker naar Nieder-Ingelheim en de 'affaire-Taco de Beer'. Deze letterkundige had terwille van een Duits naslagwerk aan Multatuli om biografische informatie gevraagd. Na enige aarzeling ging de schrijver op dat verzoek in, maar op de hem eigen sarkastische wijze. Toen De Beer die kopij gretig gebruikte voor zijn eigen periodiek *De Portefeuille*, leverde dat lang nawerkende reperkussies in de pers op, omdat Multatuli zich in zijn bijdrage ironisch zou hebben uitgelaten over collegaauteur J.J. Cremer die - overleden in 1880 - zich niet meer kon verdedigen. Nog maanden later zien we Multatuli bezig met het zoeken naar sekondanten die hem moeten bijstaan in een duel met de journalist van *Het Nieuws van den Dag* die hem gruwelijk heeft beledigd.

Ook al zal de afwikkeling van de 'Huldeblijk'-affaire in de rest van 1882 nog veel voeten in de aarde hebben, toch brengt de zaak voor het laatste grote publicitaire opschudding teweeg in het leven van Multatuli. Deze zaak zal dan ook in dit en het volgende deel

veel ruimte in beslag nemen, zelfs al wordt alleen de meest interessante korrespondentie tussen organisatoren en begunstigers van het 'Huldeblijk' opgenomen.

Het is dan ook op grond van het huidig overzicht over het ongepubliceerde materiaal aannemelijk dat de volgende twee delen van de *Volledige Werken* (XXII en XXIII) de brieven en dokumenten tot en met de reacties op het overlijden in februari 1887 zullen kunnen bevatten. Vervolgens zal dan het registerdeel verschijnen waarin ook de dokumenten zijn opgenomen die boven water kwamen nadat de VW-delen waren verschenen waarin zij chronologisch thuishoorden.

Dat de ondergetekenden de regelmatige verschijning van één deel per jaar kunnen verwezenlijken is mede te danken aan de blijvende hulp die wij ter voorbereiding op het editeren en annoteren krijgen van mevrouw Alma van Donk bij het uitwerken in typoskript van Multatuli's handschriften. Ook naar het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van de Stichting NWO en naar het Ministerie van WVC gaat onze erkentelijkheid uit voor de ruimhartige wijze waarop beide instellingen de steun aan deze uitgave tot en met de voltooiing verzekerd hebben. Zonder de adviezen en de bijstand van allen die in het colofon worden genoemd zou het redigeren van dit deel een veel zwaardere taak zijn geweest.

Amsterdam, Alphen aan den Rijn
maart 1990
Hans van den Bergh
Berry P.M. Dongelmans

Verantwoording

Bij verwijzing naar de uitgaven waaraan enig gegeven werd ontleend is gebruik gemaakt van de volgende aanduidingen:

Brieven (met vermelding van het deelnummer): Brieven van Multatuli. Bydragen tot de kennis van zyn leven. Gerangschikt en toegelicht door Mevr. Douwes Dekker, Geb. Hamminck Schepel. Amsterdam: Versluys, 1891-1896. 10 dln.

Brieven WB (met vermelding van het deelnummer): Multatuli Brieven. Bydragen tot de kennis van zyn leven. Gerangschikt en toegelicht door M. Douwes Dekker-Hamminck Schepel. Tweede, herziene Uitgaaf. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1912.

Pée 1937: Julius Pée, Multatuli en de zijnen. Naar onuitgegeven brieven. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1937.

Pée 1941: Multatuli, Reisbrieven aan Mimi en andere bescheiden. Met aanteekeningen in het licht gegeven door Julius Pée. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1941.

Pée 1942: Brieven van Multatuli aan Mr. Carel Vosmaer, R.J.A. Kallenberg van den Bosch en Dr. Vitus Bruinsma. Naar het oorspronkelijke uitgegeven door Julius Pée. Brussel/Rotterdam: Manteau-Nijgh en van Ditmar, 1942.

Pée 1944: Keur uit de brieven van Multatuli. Naar tijdsorde gerangschikt en van aanteekeningen voorzien door Julius Pée. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1944.

RvE: Briefwisseling tusschen Multatuli en S.E.W. Roorda van Eysinga. Uitgegeven door M. Douwes Dekker, geb. Hamminck Schepel. Amsterdam: Versluys, 1907.

In alle gevallen waarin geen vergelijking met de autografen mogelijk was, is de datering voorzien van een asterisk.

De volgende afgekorte aanduidingen worden gebruikt:

Dossier Bernhold: voor de beschrijving van het dossier Bernhold zie V.W. XIX, blz. 16.

Edu: Multatuli's zoon, geboren 1854.

Map Voordrachten: voor de beschrijving van deze Map Voordrachten zie V.W. XIX, blz. 16.

Memoriaal: voor de beschrijving hiervan zie V.W. XIV, blz. 15.

Mimi: Maria Frederika Cornelia Hamminck Schepel, jarenlang de intieme vriendin van Eduard Douwes Dekker, sedert 1 april 1875 zijn echtgenote.

Multatuli: Eduard Douwes Dekker.

Nonni: Multatuli's dochter, geboren 1857.

Tine: Everdina Huberta Douwes Dekker-van Wijnbergen, de eerste echtgenote van Eduard Douwes Dekker, overleden 13 september 1874.

Wouter: de aangenomen zoon van Multatuli en Mimi (eigenlijk: Eduard Bernhold), geboren 25 januari 1876.

A.M.V.C.: Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, Antwerpen.

A.R.A.: Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage.

G.A.: Gemeente-archief; met vermelding van de plaats.

I.I.S.G.: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

K.B.: Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage.

M.M.: Multatuli-Museum, Korsjespoortsteeg 20, Amsterdam.

N.L.M.D: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 's-Gravenhage.

U.B.: Universiteitsbibliotheek; met vermelding van de plaats.

V.W.: Volledige Werken van Multatuli (Amsterdam 1950 etc.); met vermelding van het deel in romeinse cijfers.

Typografie: uiteraard sluit de vorm van dit deel zo nauw mogelijk aan bij die van de overige delen. Dus ook in deel XXI is niet getracht het origineel met typografische middelen na te bootsen. De tekst is diplomatisch afgedrukt, met dien verstande dat bij puntjes iedere reeks is weergegeven door een drietal. Daar, waar tekst is ingekort of wegens verminking van brieven ontbreekt, is dit aangegeven door een viertal puntjes (....).

Indien een punt aan het einde van een zin, dus bijv. voor een nieuwe hoofdletter, ontbreekt, is deze stilzwijgend toegevoegd. In Multatuli's brieven wordt steeds y gedrukt, ofschoon er in de

door anderen gedrukte teksten dikwijls ij staat. Wanneer er gebruik is gemaakt van een authentieke tekst, wordt geen eerdere publikatie vermeld.

Ondanks deze continuïteit van principes voeren de huidige editoren op een aantal punten konsekvent de volgende werkwijze door: in de brieven *van* Multatuli worden ook de doorgestreepte passages verantwoord in de aantekeningen die aan de brieftekst voorafgaan. Omdat vooral in lange brieven - mede hierdoor - het aantal annotaties soms groot is, zijn de toe te lichten passages voorzien van een nummer dat korrespondeert met de betreffende verklaring boven de brieftekst.

De als k uitgesproken c wordt nu in de door ons toegevoegde tekst overal als k geschreven waar de *Woordenlijst van de nederlandse taal* dat toestaat, behalve in geval van cc en in leenwoorden (accent en clown).

Tevens wordt in dit en volgende delen een diplomatisch onderscheid gemaakt tussen ´ en ` . De dikke horizontale strepen tegen de linkermarge waarmee Multatuli veelal alinea's onderscheidt, worden weergegeven als ´-´ achter het laatste woord van de vorige alinea. Een onderstreping in het handschrift leidt tot kursief; (drie)dubbele onderstreping wordt met klein kapitaal weergegeven.

Bij het overnemen van gedrukte stukken (uit kranten, tijdschriften en boeken) zijn evidente drukfouten gecorrigeerd. De mate waarin de bladzijden postpapier zijn volgeschreven, wordt aangegeven met $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$ of $\frac{5}{6}$.

Woorden of woordgroepen in vreemde talen worden alle in de aantekeningen vertaald, met uitzondering van al te duidelijke gevallen ('das Haus', 'pardon'). Staan duitse woorden in handschriften in zg. duitse schrijffletters ('gotisch schrift'), dan wordt dat in de annotaties vermeld.

Persoonsnamen in brieven en dokumenten worden zoveel mogelijk in de aanhef geannoteerd, behalve als het gaat om namen die in gemakkelijk toegankelijke handboeken zijn te vinden. In het algemeen wordt alleen toegelicht wat tot het onmiddellijk begrip van de kontekst bijdraagt. Er wordt naar gestreefd per deel de noodzakelijke toelichting te geven, dwz. een bepaalde naam wordt in de regel slechts één keer, bij de eerste vermelding, geannoteerd.

De Biografische Aantekeningen achterin betreffen alleen de korrespondenten van Multatuli.

Het jaar 1881

Het jaar 1881 is in de biografie van Multatuli het jaar van de laatste voordrachtenoernee, de laatste verhuizing - naar Ingelheim - en de laatste door hem bewerkte en geannoteerde druk van zijn *Max Havelaar* - de vijfde.

Veel staat voor de eenenzestigjarige schrijver in het teken van de ouderdom en het naderende einde; ook zijn laatste trouwe uitgever, Waltman, verkoopt zijn Multatuli-fonds (*Millioenenstudiën, Specialiteiten en Nog eens Vrije Arbeid*) - aan de fa. Muusses in Purmerend; in mei kampt Multatuli met ernstige kortademigheid, waar in augustus nog 'kramp op de borst' bijkomt, voorboden van de ziekte (waarschijnlijk bronchiale asthma) die hem tenslotte geveld heeft; op 17 augustus wordt de schrijver grootvader: Nonni krijgt een zoon (Guido Bassani), wat Dekker 'wekenlang terneer drukt' (zie 7 okt. aan De Haas); naar aanleiding van zijn verjaardag noteert Multatuli 'weldra bedtijd' en op 13 oktober: 'Als 't leven een schaakparty was, zou ik zeggen: ik geef de party op.'

De toernee van dit jaar waarbij Multatuli tussen 8 januari en 18 april door ons land reist, biedt met 42 lezingen weer het vertrouwde beeld van een overladen programma. Een enkele maal houdt de spreker in negen dagen acht voordrachten in verschillende plaatsen, maar van weerszijden is de toewijding tanende. Tussen 21 januari (Haarlem) en 28 februari (Groningen) blijft Multatuli vrijwel continu met kleine varianten dezelfde lezing over 'De wording der dingen' herhalen; een veel plichtmatiger aanpak dus dan in vorige jaren en dat wordt in korzelige kranteverlagen ook vastgesteld. Tegenover Haspels vindt Dekker er trouwens geen doekjes om: het is hem in de eerste plaats om de opbrengst te doen; 'Haspels heeft consigne niets af te slaan' schrijft Multatuli op 9 maart. De bij vroegere toernees meespelende hoop tevens enthousiasme voor Tandem te wekken, behoort kennelijk

nauwelijks meer tot de drijfveren. Wel constateert de schrijver met trots dat er relatief 'veel dames' onder zijn gehoor zijn.

Door de felle kou in januari is het bezoek meermalen teleurstellend en op de 19e laat Dekker voor het eerst in al deze jaren zelf verstek gaan; hij zegt per telegram de lezing in Dordrecht af, omdat hij bang is door treinstoringen onderweg te blijven steken. Voor Multatuli's vertrek uit Duitsland had Haspels hem al benaderd met de vraag naar pakkende onderwerpen waarmee hij zou kunnen adverteren. Met tegenzin laat de spreker aankondigen dat hij het in Rotterdam over 'Strafrecht' zal hebben, maar voelt zich daardoor geremd in zijn uitingsvrijheid en begint op 10 januari nerveus en slecht geprepareerd aan zijn eerste spreekbeurt. Volgens mevrouw De Haas zijn de toeloop en het succes groot, maar Multatuli acht zijn eigen prestatie matig en de zaal slecht bezet. Het thema loopt overigens in concreto uit op een beschouwing over het onrecht in de zaak-Lebak, met zowaar dit keer een praktisch effect: de toeschouwers richten na afloop een adres tot de minister dat de recente rapporten over Bantam openbaar gemaakt moeten worden.

Over de rondreis van dit jaar zijn we iets minder gedetailleerd op de hoogte, omdat Mimi en Wouter niet zo regelmatig brieven ontvangen. Zij zijn in februari en maart immers zelf in Nederland, maar maken een geheel zelfstandige toernee langs logeeradressen, waarbij ze man en vader slechts sporadisch ontmoeten (op 16 februari in Rotterdam, van 11 tot 13 maart in Utrecht en een paar dagen later nog even in Amsterdam).

De organisatie straalt ook dit jaar routine uit: als 'kornak' treedt deze keer Staalman op, een relatie van Haspels die van Multatuli f 60, - per maand krijgt, exclusief de reiskosten; maar de spreker maakt weinig gebruik van zijn diensten en laat zijn manusje-vanalles regelmatig naar huis (Rotterdam) terugreizen. In januari is het hoofdkwartier van de operatie in Leiden gevestigd, omdat de schrijver het gevoel heeft daar rustiger, bijna incognito, te kunnen logeren; het hotel Levedag munt bovendien uit door zijn goede bediening. De persreacties op deze laatste toernee zijn weer verdeeld; al na een week klaagt Multatuli bij Funke over de besprekingen in diens blad, *Het Nieuws van den Dag*. De brieven (van 14 én 15 januari) zijn interessant omdat ze worden geschreven in het

volle besef dat dit soort verhaal halen bij de direktie eigenlijk niet in de haak is; maar juist tegenover Funke had Multatuli graag gezien dat diens krant geen 'kwajongensstreken' zou opnemen. In Groningen en Friesland is de opkomst altijd goed; van Dokkum naar Veenwouden wordt zelfs een extra tram ingezet om de toehoorders na afloop te vervoeren. Alleen Veendam is een pijnlijke uitzondering (40 bezoekers), maar dat wordt in de krant geweten aan de rel van het vorige jaar, toen de spreker aanvankelijk na de pauze niet meer wilde optreden. In de *Winschoter Courant* verschijnt op 12 maart een uitvoerig en vilein artikel waarin de verslaggever na een minzaam begin zich tot steeds groter woede over Dekkers atheïsme opwerkt.

Informatief is ook een recensie in de *Middelburgsche Courant* van 29 januari waarin met name de manier van spreken, de biologerende werking die van Multatuli als redenaar uitging, zorgvuldig wordt geanalyseerd. Een mooi inzicht in het lot van sprekers in kleine plaatsen geeft Multatuli zelf in een amusant verslag van zijn voordracht in Gorkum op 28 maart (brief aan De Haas van 30 maart). Een andere nouveauté die op toenemende ervaring wijst is het feit dat Multatuli zich nu ook voor het eerst in Haspels' organisatie mengt. Hij doet toezeggingen aangaande het gebruik van zalen en heeft zelfs een extra lezing voor Utrecht over (on)zedelijkheid en prostitutie aangenomen, die hij overigens tenslotte weer zal afzeggen. Spreken op bestelling druiste nu eenmaal in tegen zijn fundamentele behoefte aan spontane, onbelemmerde uiting.

Ook dit jaar logeert de spreker korte tijd bij Mansholt (in Meeden) en bij schoonzuster Chris Meerens die van Hoorn inmiddels naar Weesp is verhuisd.

Opmerkelijk is dat de toernee van dit jaar aanleiding heeft gegeven tot latere reminiscenties in het werk van verscheidene letterkundigen, waarvan het in 1906 gepubliceerde gedicht van W.L. Penning (afgedrukt bij 18 januari) in al zijn onleesbaarheid wel het merkwaardigste is. Blijkbaar had Multatuli om niet in herhalingen te vervallen per telegram bij Penning geïnformeerd waarover hij het vorige jaar in Schiedam gesproken had.

Uit de korrespondentie blijkt dat Mimi de verhuizing uit Geisenheim per 1 april heeft doorgezet, ook al kon de nieuwe woning in Nieder-Ingelheim nog lang niet betrokken worden. Multatuli

waarschuwt haar voor het oversteken van de Rijn met de 'gierbrug' - met Wouter en de hele inboedel - omdat hij bang is voor stormachtig weer.

Het pand Auf der Kreuzkirch (in de volksmond ook Auf der Steig; tegenwoordig na nieuwbouw: Hotel Multatuli) wordt tenslotte pas op 21 mei betrokken; tot op dat moment woont het gezin in bij de tuinman Struth, maar de hele zomer wordt er nog 'onbeschryfelyk slecht' (7 juni aan Mansholt) in huis gewerkt door ploegen handwerkslieden waarbij de behanger op de schilder en de schilder op de kachelzetter moet wachten. Maar de nieuwe 'Amerikaanse' kachels die een speciaal soort kolen ('anthraciet') kunnen branden en niet meer 'uitgehaald' hoeven te worden, voldoen tenslotte in hoge mate.

Het huis ligt eenzaam, ongeveer een half uur klimmen van het station in Ingelheim, en hoog, waardoor de woning op stormachtige dagen op haar grondvesten staat te trillen ('Dat domme geweld' - verzucht Multatuli). Maar het uitzicht over de Rheingau is weids en er is een grote tuin: voor het huishouden zal nooit meer groente gekocht hoeven worden en Wouter kan vrijelijk buiten spelen. Treffend is het resultaat van interviews die een drietal toen nog levende ooggetuigen in 1948 zijn afgenomen; een vroeg staaltje van 'oral history', afgedrukt bij de datum van intrede in Multatuli's laatste, eigen huis.

Over de achtergronden van de schenking van het aanschafkapitaal lezen we in een brief aan neef Engel Douwes Dekker, dat Zürcher het al in 1865 bij een lezing van Multatuli als zijn taak had opgevat de schrijver waar mogelijk te helpen. De feitelijke besteding en het beheer van het kapitaal vormen zoals vrijwel elke financiële zaak in Dekkers leven een intrigerende en weinig doorzichtige kwestie. Johannes Zürcher zond Dekker al in 1880 14.000 Mark, hoewel het huis op 1 augustus voor slechts 11.000 Mark van de hand ging. De resterende 3000 Mark mocht aan de verbouwing besteed worden. Op 1 augustus 1880 werd aan de vorige eigenaar echter slechts 4000 Mark betaald. De overige 7000 Mark verrekende Dekker met de verkoper door een schuld van hem aan een zekere Gannerts over te nemen. Van deze schuld hoefde met ingang van 1881 niet meer dan 500 Mark per jaar afgelost te worden.

Het is dan ook onduidelijk waarom Multatuli, die nog over een aanzienlijk banksaldo beschikt moet hebben, in oktober 1881 klaagt dat hij de rekening van de verbouw ad 3000 Mark niet kan voldoen (18 en 31 oktober aan Mansholt). Hij vraagt dan een voorschot van f 2000, - aan Elsevier-directeur Robbers waarvoor hij een nieuwe bundel *Ideën* en de voortzetting van de Woutergeschiedenis toezegt. Tenslotte gaan deze plannen, zoals bekend, niet door, maar het voorschot zal nooit worden terugbetaald, al ontstaat daar na Multatuli's overlijden wel onenigheid over met Elseviërs uitgeverij die van Mimi terugbetaling uit de boedel eist. Er gaan meer plannen ten aanzien van nieuwe publikaties niet door. De nieuwe druk van de Havelaar, waarvoor Multatuli begin augustus met grote moeite de laatste noten produceert (met korrigeren is hij al tijdens de toernee en in mei/juni doende), zou aanvankelijk geïllustreerd worden uitgegeven. Robbers had al tekeningen laten maken door J.C. Rappard, maar Multatuli keurt ze af, omdat ze geestig noch kunstzinnig zijn. Van de historische figuren vindt hij trouwens dat ze moeten gelijken; de overige mogen 'typen' zijn. In maart meldt hij al aan Funke over deze kwestie: 'Middelmatigheid in kunst heeft geen reden van bestaan.' De destijds al gereed gemaakte blokken met matrijzen - in het bezit van het Multatuli Museum - stellen hem op dit punt onmiskenbaar in het gelijk. De drang om nieuw werk te leveren lijkt in het najaar trouwens sterk genoeg; uit de brieven blijkt dat Multatuli maar twee mogelijkheden zag om het hoofd boven water te houden: ofwel nieuwe kopij leveren, ofwel óók in 1882 weer een voordrachtentoeernee houden. Maar tegen die laatste onderneming zag hij nog meer op dan gewoonlijk, omdat hij Mimi en Wouter niet in de winter alleen wilde laten in het afgelegen Ingelheimse huis, waar hij 'belegerd word(t) door landlopers en bedelaars' (brief van 14 augustus).

Tenslotte was er in maart sprake van het uitgeven van een bundel *Adversaria* (Mengelwerk) bij Van der Hoeven, waarvoor de vurige aanhanger Jongen de kopij bijeen zou brengen in de vorm van ingezonden brieven en ander ongepubliceerd materiaal van Multatuli's hand. Maar al gauw ziet de schrijver in dat Jongen niet voor deze taak berekend is.

Het gezinsleven is in deze periode duidelijk een troostbrengende

factor. Hoewel Multatuli steeds sterker het gevoel heeft voor niets te hebben geleefd en gewerkt - er wordt immers nooit in parlement of pers naar hem verwezen als er onderwerpen aan de orde zijn (Atjeh; de ambtelijke eed) waar hij vaak als eerste zijn licht over heeft laten schijnen - des te meer geniet hij van de harmonie, de gezamenlijke lektuur en de gesprekken in de huiselijke kring en van de korrespondentie met vrienden, die met toenemende nadruk voor logeerpartijen worden uitgenodigd, compleet met uitvoerige reisinstruktie; er is immers veel ruimte in een reeks slaapkamertjes op de zolderverdieping.

Tot de gasten behoren deze zomer Willem Paap en diens studievriend Van Dissel; het contact met Paap groeit uit tot een belangrijke relatie met een vertegenwoordiger van de nieuwe letterkunde én tot een persoonlijke vriendschap die vooral voor Mimi in haar latere leven veel betekenis zou krijgen; voorts oude bekenden als Iterson, de Jacobsons en Valette, de musicus/amateurschilder Bremer en diens vrouw en een niet nader aangeduide zeskoppige familie uit Zuid-Amerika (waarschijnlijk Alphons Baron Nahuys die in 1868 voor de engelse vertaling van de Max Havelaar had gezorgd; hij woonde inderdaad in later jaren met vrouw en kinderen in Buenos Aires). Maandenlang woont ook Marie Blanc, een française, bij Dekker en Mimi in en vervult min of meer de rol van onbezoldigd huishoudster c.q. dame de compagnie. Zij is de verloofde van Mimi's broer Albert; hij en zijn zuster Betsy zijn tegen het eind van het jaar eveneens in Ingelheim, maar of het huwelijk tussen Albert en Marie positief advies verdient - daarover verkeert Multatuli in december nog in grote twijfel.

Op 7 oktober dikteert Wouter aan Mimi voor het eerst een zelfstandige brief, gericht aan neef Engel die met vrouw en kinderen op bezoek is geweest en een speelgoed paard-en-wagen heeft toegezegd. Het is vermakelijk de toon van Dekkers eerste en latere brieven aan deze hem vrijwel onbekende neef (oudste zoon van zijn broer Pieter) te vergelijken: zolang het om een beleefdheidsbezoek lijkt te gaan wordt Engel te verstaan gegeven, dat overkomst niet dringend gewenst is; maar als oom en neef eenmaal hebben kennism gemaakt ontstaat er een opvallende innigheid en vertrouwelijkheden.

De gebruikelijke, op de overspanning van de toernee volgende inzinking is dit jaar zeker minder hevig, ondanks de klacht over 'mensenschuwheid' in de maand mei; maar toch is er al spoedig een duidelijke opleving, getuige de stroom brieven die op gang komt, vaak te danken aan het feit dat er gereageerd diende te worden op een zending voor Tandem; zo bevorderde deze organisatie op zijn minst het contact met trouwe vrienden, al vallen de financiële resultaten tegen en al is de ontvangende partij 'zeer verdrietig' omdat Tandem hem 'minder drukkend zou zyn geweest als het zich over zeer veel personen zou hebben uitgebreid.', zoals Multatuli Mansholt uitlegt (brief van 7 juni).

In juli is Multatuli volgens Mimi 'nog niet tot rust gekomen', maar dan heeft zich ook al weer de meest éclatante 'affaire' van het jaar voorgedaan. De letterkundige Taco de Beer had Dekker op 10 mei om gegevens gevraagd voor een biografisch lemma in een Duits naslagwerk. Multatuli antwoordt eerst niet en later zwaar ironisch; dit stuk publiceert De Beer als kostbare kopij in zijn tijdschrift *De Portefeuille*, waarop een redakteur van *Het Nieuws van den Dag* zijn kans schoon ziet Multatuli van lafheid en/of gemeenheid te betichten, omdat de schrijver J.J. Cremer - die zich niet meer verdedigen kan - in Multatuli's bijdrage lichtelijk geridiculiseerd wordt.

'Laf en/of gemeen' - dat kan Dekker natuurlijk niet op zich laten zitten; hij laat Funke en Valette de Nieuws-redakteur op zijn nummer zetten, maar speelt zelf nog maandenlang met de gedachte aan een officiële uitdaging tot een duel. Magnifiek is de briefwisseling tussen Multatuli en Funke over deze kwestie op 17 en 24 augustus met Multatuli's theoretische verdediging van het duel en Funke's repliek waarin hij verkiest het duel als beeldspraak op te vatten.

In juni komt al aan het licht dat Robbers, Multatuli's nieuwe uitgever, niet over Funke's onuitputtelijke takt beschikt. Funke ontvangt daarover een brief (van 13 juni) waarin Multatuli blijk geeft van veel zelfkennis op het punt van de eigen lichtgeraaktheid; maar zoals steeds vindt Funke het juiste verzoenende antwoord (brief van 19 juni).

Gelukkig toont Multatuli zich ook dit jaar een gedreven briefschrijver, vooral als hij meent vrienden in gevoelskwesties te

moeten bijstaan. Dan krijgt Braunius Oeberius (17 juni) een brief van 16 kantjes als hij een 'bitter verlies' heeft geleden, met een bijna volledige novelle over 'Deeleman' (of 'Hageman') die tenslotte genezen was van smart. En tegen het eind van december volgt een vrijwel even lange brief aan Kallenberg van den Bosch over de vraag of deze er goed aan doet de liefde van een veel jongere vrouw te beantwoorden. (Jazeker; want die liefde is 'nobeler, fyner, adellyker dan de banale verliefdheid van de jeugd'.) Opmerkelijk is ook de briefwisseling met rabbijn Tobias Tal (in februari), omdat Multatuli meteen een medestander in hem vermoedt. Tal had immers een aanval op de theoloog Oort gepubliceerd waarin hij hem onkunde inzake de Talmud aanwreef. Onmiddellijk vat Multatuli vlam en meent dat Tal en hij aan dezelfde kant staan, maar Tal zinspeelt fijntjes op de mogelijkheid dat ook uitersten elkaar soms raken.

Als we bepaalde opmerkingen in Multatuli's brief van 12 oktober aan Kallenberg letterlijk moeten nemen, dan stond Dekker dit jaar met vrijwel de hele bewoonde wereld in korrespondentie over de meest uiteenlopende en wonderlijke kwesties, waaronder een tweetal (!) verzoeken om raad én hulp bij voorgenomen zelfdoding.

In ieder geval zijn de meeste door hem ontvangen brieven vernietigd. Gelukkig waren vele ontvangers van Multatuli's antwoordbrieven daarmee in deze periode zo verguld dat we er nu nog over kunnen beschikken. Zo zijn ook veel van Multatuli's ideeën van dit jaar bewaard gebleven, waaronder treffende passages over het kapitalisme (7 juni aan Mansholt), over zedelijkheid (29 december aan Kallenberg), over de bestrijding van kwakzalverij (14 mei aan Bruinsma), over recente lectuur (Zola bv. en de memoires van Mme de Rémusat aan Mevrouw de Haas) en over de onderwijsvrijheid (31 augustus aan Mansholt).

Het jaar eindigt gelukkig met een opmaat als op eerste kerstdag in het *Algemeen Handelsblad* een artikel verschijnt van de Indische bestuursambtenaar M.T.H. Perelaer over de noodtoestand op westelijk Java; eindelijk erkenning en weerklank! Multatuli beijvert zich prompt om er brede ruchtbaarheid voor te organiseren.

Uiteindelijk zal Perelaers publikatie de eerste aanleiding blijken tot het nationale 'Huldeblijk' van 1882.

HvdB.

Brieven en dokumenten

[3 januari 1881

Brief van C. Vosmaer aan Multatuli en Mimi]

3 januari 1881

Brief van C. Vosmaer aan Multatuli en Mimi. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

3 Jan. 81.

Waarde vriendjes, heil in 1881! -

Beide wordt gij bedankt voor uw aangenaam schrijven¹, en ik wil u op het een en ander wat antwoorden. Uw bevinding omtrent Ebers' Idylle was mij zeer verrassend en welkom. Ik moet noch zien dat ik het boekje - want het zal wel afzonderlijk verschijnen - te lezen krijg en ik behoef dus uw aanbod om de bladen te zenden noch niet aantenemen. De houtsneê van Tadema was niet goed. Van die schilderij heeft T. ook eene uitvoerige waterverfteekening gemaakt, die ik gezien heb, en die is allerprachtigst; zoo fijn zoo doorwerkt, zoo sterk en toch harmoniesch van kleur en toon, en zoo helder in de schaduwen en reflexen. Mimi's twijfel omtrent de identiteit van mijn zoon en den gepromoveerde kan opgelost worden; hij is te Nieuw Beyerland, waar ik toen griffier bij het kantongerecht was, geboren. Gij begrijpt dat zijn promotie een heele vreugde was, nu is hij voor 's lands kosten naar Napels, om er 3 maanden aan het zoologiesch station te werken. Hij werkt in de lagere zeedieren en zijn specialiteit is - ik hoop

zonder den vlek² die op dat woord rust! - de studie van de sponzen.

Wat gij over den Sartor³ oordeelt, is ook mijn indruk geweest. Ik leerde het boek eerst kennen door z'n vertaling. Alleen de titel was mij bekend. Maar het beroemde boek viel mij niet mee.

Over Valette, een beste goede man, doch ik meen nu zijn schrijven, zou ik eenige tegenopmerkingen hebben. Hij schrijft goed, juist - maar ik mis bij hem Kunst, poëzie, artistiek gevoel. Hij is praktiesch, logiesch, kritiesch van aard, maar geen artist. Vandaar zijn afgeven op 'fantasie' in produkten des geestes, en zijn smaak in den roman expérimental - die zij god betere *de* wetenschappelijke noemen, alsof vroegere groote dichters en romanciers geen wetenschap en natuurstudie hadden! - Hij is daarbij een beetje... eigenwijs in eigen waan; en hoe verkeerd het *jurare in verba magistr⁴* zei⁵, - die wat een vroegere magister, een werkelijke meester zeide en deed, 'niet een twint⁶ achtet', zooals de middeneeuwers zeiden, - die vind ik wat wijsneuzig als hij noch zoo jong is. -

Amazone heeft mij tot dusver veel genoeg bezorgd, van velen, van verschillende richting, ontving ik de prettigste verzekeringen. In 5 weken is het uitverkocht, 700 ex: - dat is mij noch nooit overkomen! Ik corrigeer nu den 2ⁿ druk.

Wat zegt gij, Dek, wel van de verkoop uwer opera omnia⁷? De prijs is niet onaardig. Maar met Funke waart gij bevriend, en wat zal Robbers⁸ zijn? Ik ken hem niet, of alleen van een paar uren op reis hem eens ontmoet te hebben. Het feit dat, na de zeer groote verspreiding van de werken, er weer voor nieuwe uitgaven uit die 20 mille geld te slaan is voor een uitgever, is wel opmerkelijk. Maar het is weer weinig als men 9 geeft voor Huet; *dat* begrijp ik dan ook niet.

De couranten melden uw komst in den loop der Maand Jan., de vrienden verheugen zich u dan weer te zien. Hoe is het met de bouwerij? Gaat gij in Mei übersiedeln⁹? Ja, ik zou weleens willen komen kijken - maar ik leef zuinig tegenwoordig. Nu mijn zoon gepromoveerd is, moet ik weer wat bijspijkeren en de wel wat te groote inspanning van de beurs weer vergoeden - haar rust gunnen om te herstellen.

Nu waarde vrienden, veel hartelijke groeten, geef het aardige ventje een zoen van Reinaert
tt. C.V.

Eindnoten:

1. Zie V.W. XX, blz. 538 en 542.
2. Uiteraard een toespeling op Multatului's afkeer van 'Specialiteiten'
3. Sartor: Carlyle's Sartor Resartus (1827). De titel betekent: De hersteller hersteld. (lat.)
4. jurare in verbis magistr⁴: zweren bij de woorden van de meester (lat.)
5. zei: bedoeld is zij.
6. twint: of twink, oogwenk, kleinigheid (middelned.)
7. opera omnia: alle werken (lat.)
8. Robbers: J.G. Robbers (1838-1925), directeur van het nieuwe Elsevier, Multatuli's huidige uitgever.
9. übersiedeln: verhuizen (du.)

**[6 januari 1881
Brief van Multatuli aan G.L. Funke]**

6 januari 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-4 en 5($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Geisenheim 6 Januari 1881

Beste Funke! Sedert *weken* lag daar 'n brok brief dat voor U bestemd maar noch afgewerkt noch verzonden was. Ik vond m'n schryven seurig. Een lange lyst van klachten over de wys waarop Publiek, of liever de Natie voor zoo ver die vertegenwoordigd wordt door Regeering en Pers my behandelt. En, al schryvende en klagende voel ik 't onbeminnyke van zulk gezanik, vooral daar zulke uitingen slechts geadresseerd worden aan hen die¹ geen schuld² hebben aan wat ik miskennis noem. M'n klachten betroffen groote en kleiner dingen. '*Lebak is een woesteny*' meldt men uit Indie. Me dunkt dat er aanleiding was aantedingen op recht voor Havelaar. Inplaats dáárvan laat men Duymaer van Twist by voortdoring plaats nemen onder de notabelen des Lands. De vent praat nog altyd mee, en men luistert naar hem. Niemand verzet zich - och, daar begin ik alweer. Basta! -

Van Haspels weet ik dat ik Woensdag den 12 dezer te Amsterdam moet spreken. En herhaaldelyk drong hy aan op 't noemen van 'n onderwerp. Of liever, hy schreef dat 'men' er zoo naar vroeg. Dit gold nu zeker wel voornamelyk Amsterdam niet, maar daar ik nu toch eindelyk (gister eerst) besloten heb te Rotterdam te spreken: *Over Strafrecht* zal ik nu gemakshalve dat onderwerp ook maar kiezen voor Amsterdam. Wilt gy nu zoo goed zyn dit te doen annonceeren in de couranten die u daartoe geschikt voorkomen? -

Och, och, die Naatje Freybourg! Twee brieven in één week! Eerst de unausbleibliche³ N.J.⁴ Wunsch, en nu de mededeeling dat gy zwaarigheid hadt gemaakt zonder machtiging van my voorttegaan met de betaling van die 5 gl. smaands. Ze zit in zak en assche, en zelfs dáárover hoe ze U de 5 gl zal terug geven die ge haar ongeautoriseerd hebt voorgeschoten. Beste Funke, ge hebt weer

zeer korrek gehandeld. *Ik* had moeten zorgen u by tyds te antwoorden op uw vraag betreffende die toelaag. Dat dit antwoord (heel inkorrekt van myn zy) uitbleef had twee redenen. Neen redenen waren 't niet, maar *oorzaken* toch.

De eerste is 't hokken van m'n seurigen brief. Zeker had ik na m'n gemoed te hebben uitgestort, u ten slotte over die toelaag gesproken, hoewel (en dit is de tweede oorzaak) ik 't niet kon doen in één woord. In gewone omstandigheden had ik gewis U verzocht met die uitbetaling voorttegaan. Maar - er ligt iets in van *aanspraak maken* op de toegezegde 500 gl. en dat is wat ruw! Ik mag me toch niet gedragen alsof ge daartoe verplicht waart! Kunt en wilt ge voortgaan met die 5 gl. 'smaands voor myn rekening aan Juffr. Fr. uittebetalen, asjebliet! Eenmaal daarmee begonnen zynde, zou 't 'n wreedheid zyn optehouden. Wat 'n stakkert, niet waar? En zoo zyn er duizenden en duizenden! Men moet er niet aan denken. M'n plan is, dinsdag a.s. in Amsterdam te komen, en dan zal ik U terstond teeken van leven geven.

Intusschen hartelyk gegroet van
tt Dek

Laat niet annunceren: over *het* Strafrecht. Dan zou ik gehouden zyn aan 't woord in Nederl.-Juridischen zin.

Neen: *over Strafrecht*, d.i: over 't Recht der Maatschappij om te straffen in 't algemeen.

Eindnoten:

1. die: *oorspr. gevolgd door er.*
2. schuld: *oorspr. gevolgd door aan.*
3. unausbleiblich: *onontkoombaar (du.)*
4. N.J.: *nieuwjaars-*.

[7 januari 1881

Advertentie voordracht Rotterdam (I)]

7 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Rotterdam op 10 januari in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, no. 7. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

MULTATULI

zal 10 Januari a.s. spreken

OVER STRAFRECHT.

Kaarten à f 1 te bekomen in den Boek- en Kunsthandel van J.V.D. HOEVEN,
Korte Hoogstraat 21, en des avonds aan de Zaal à f 1.50.

**[8 januari 1881
Brief van Multatuli aan J.M. Haspels]**

8 januari 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(1/6) beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje C^h. Brugma Hotel Weimar Rotterdam.

Saterdag avond beste Haspels! Zoo even ben ik hier aangekomen, mooi moê en zoo aamborstig¹ dat ik byna geen geluid kan geven. Hoe dat overmorgen gaan moet weten de goden².

Als ik niet om de een of andere reden volstrekt uit *moet*, denk ik morgen thuis te blijven. Schikt het U even by my te komen? Maar S.V.P. niet voor twee uur - ik wou daar zeggen omdat ik smorgens zoo lang werk heb voor ik achter m'n adem kom, maar och, nu is 't *avond*, en ik ben even benauwd als anders 'smorgens vroeg! Als ik niet by ondervinding wist dat het ten slotte door groote inspanning nog altyd redelyk is afgelopen, zou ik geen moed hebben m'n tournée te maken!

Hartelyk gegroet

tt Dek

Eindnoten:

1. aamborstig: *benauwd*
2. *Multatuli zou 10 januari spreken in Rotterdam.*

**[8 januari 1881
Brief van Multatuli aan J.H. de Haas]**

8 januari 1881

Brief van Multatuli aan dr. J.H. de Haas. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(3/4) beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje C^h. Brugma Hotel Weimar Rotterdam.

Saterdag avond¹

Waarde Vriend! Zoo even 1/28 ben ik hier aangekomen, doodmoê en zoo aamborstig dat ik haast geen geluid kan geven. Hoe dat overmorgen avond gaan zal, weten de Goden. Ik reken er maar op dat die benauwdheid gewoonlyk onder 't spreken beter wordt, maar ik moet erkennen dat ik heel erg tegen de voordracht van overmorgen opzie.

Morgen wil ik liefst niet uitgaan. Is het niet te veel gevergd dat gy en misschien ook onze beste de Wolff my even komen opzoeken? Van Geisenheim heb ik de hartelyke complimenten meegekre-

gen, vooral aan 'de Mevrouw van den ezels' zooals Wouter uw lieve vrouw noemt. Ook van de kindertjes waar hy dien ezels kreeg, spreekt hy dikwyls.

Dag beste vrienden. Hartelyk gegroet
t.t. *Dek*

Eindnoten:

1. Saterdag avond: *de brief is pas de volgende dag verzonden, samen met die van 9 januari 1881.*

[8 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

8 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje C^h. Brugma Hotel Weimar Rotterdam.

Op de okergele envelop het poststempel Geisenheim 9/1 81 en het adres Madame Douwes Dekker Webergasse Geisenheim Rheingau.

Saterdag avond

Lieve Mies, je bent zeker belangstellend of ik goed aangekomen ben. O ja, en op reis had ik 't heel rustig. Zoolang ik op duitschen grond was, bleef ik meestal alleen, wat my 't prettigst is. Maar na Arnhem veranderde dat.

De route over Coln is wel goed. Maar lastig is 't dat men daar een nieuw kaartje moet nemen en 't gepäck overschryven. Dit mag (naar my een dienstman verzekerde) niet gedaan worden dan door den reiziger-zelf. (Dat heet: het verwisselen van den Gepäckschein.) Wat dit nu weer voor reden heeft, weet god. Juist door dat heen en weer loopen wordt het ½ uur oponthoud bedorven.

Maar nu moet je eens informeeren of men te Rudesheim kaartjes afgeeft tot Cleve. Zoo ja dan kon je tot dáár doorgaan en er den avond en nacht blyven. In ééns door is voor Wou wat vermoeiend en, dóór hem, voor jou ook.

Van Cleve kan je 12 uur smiddags vertrekken, ofschoon dat 'n langzame trein schynt te zyn (ruim 4 uur onderweg naar Amsterdam) maar de tyd van den dag zou je misschien aanstaan.

Ik was van avond hier aan komende vreeselyk aanborstig. Nu is 't wat beter.

Ik heb hier wat gegeten en drink nu thee. Om te schryven heb ik ellendig licht. Voor van avond is er niet veel aan verbeurd, maar morgen vraag ik m'n oude kamer weer waar de gas redelyk was. Dag Mies, dag lieve beste Wouter, myn beste jongen.

-

Ik zie erg tegen overmorgen avond op.

**[9 januari 1881
Advertentie voordracht Amsterdam]**

9 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Amsterdam op 12 januari in het Algemeen Handelsblad, no. 15826. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

VOORDRACHT

van

Multatuli,

(over STRAFRECHT)

op *Woensdag 12 Januari*, des avonds 8 uren, in de Geheerzaal van het Nutsgebouw, N.Z. Voorburgwal achter 't Paleis.

Toegangsbewijzen à f 1, mits genomen vóór den dag der Voordracht, zijn van heden af verkrijgbaar bij den Concierge van voornoemd Lokaal, alwaar ook tevens Plaatsen zijn te bespreken à 10 Cents. Op den dag der Voordracht is de prijs f 1.50 per Plaats.

**[9 januari 1881
Advertentie voordracht Tiel]**

9 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Tiel op 3 februari in de Tielsche Courant, no. 3. (Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg, Tiel; afschrift M.M.)

Zaal Buiten - Sociëteit

te Tiel

VOORDRACHT

DOOR

Multatuli

op Donderdag, 3 Februari a.s.

des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à f 1,- verkrijgbaar bij den Heer H.C.A.

Campagne; des avonds aan het lokaal f 1,50.

**[9 januari 1881
Brief van Multatuli aan T. van der Tuuk]**

9 januari 1881

Brief van Multatuli aan Titia van der Tuuk. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Rotterdam 9 januari 81 lieve Titia! In haast 'n woordje. Zoowel uw kersgeschenk voor Wouter als uw brief van den 28 Decr hebben we te Geisenheim behoorlyk ontvangen. Dat boekje is *zeer* aardig. De versjes zyn m.i. kunstiger dan menig hoogdravend stuk. Toch blyf ik er by dat men eigenlyk geen boekjes voor kinderen behoorde te schryven. De daartoe vereischte hooge kunst wordt juist door kinderen niet gewaardeerd. Een kind, naïf *zynde*, begrypt in anderen noch naïveteit noch de door kunst voortgebrachte namaak daarvan. - Ik zei: 'in haast' te willen schryven. Dit zou m'n plicht zyn, want eigenlyk behoorde ik me bezig te houden met m'n voordracht van morgen avend. Maar ik zie er zoo vreeselyk tegen op dat ik me zelf niet kan bewegen aan de voorbereiding te beginnen. En nu zoek ik allerlei voorwendseltjes om eerst wat anders aftedoen. Toen ik op je brief niet terstond geantwoord had, begon ik te denken dat je reeds weer uit Groningen¹ vertrokken waart, en daarom zend ik dan ook dezen maar naar Deventer.

Je ziet dus: ik ben in Holland. Voor m'n genoegen is 't waarlyk niet. De taak van die voordrachten is zeer zwaar, vooral daar ik me onwel voel. Gister en eergister was m'n borst zoo beklemd dat ik ter-nauwernood geluid geven kon. Vandaag is 't veel beter. Ik weet niet waardoor, maar ik kan ademen.

Nog altyd weet ik niet wanneer ik in je buurt kom. Deventer staat niet (of nog niet) op m'n lystje. Hengelo is 11 februari, en Zwol eerst 9 maart. Maar er zyn nog lang voor dien tyd veel open dagen. Het kan zyn dat de hr Haspels die alles voor me bereddert, nog eenigen daarvan invult met plaatsen die meer in je buurt zyn. Misschien wel met Deventer zelf.

Daar ik heel gaarne wat van je hooren wil geef ik je hier 'n paar plaatsen op waar ik my op de bygeschreven datums bevinden zal

18 Januari Schiedam
19 Januari Dordt²
21 Januari Haarlem
25 Januari Breda

adresseer maar
DouwesDekker
Multatuli
spreeklokaal
te

want de namen der logementen weet ik niet. -

Over eenige weken denkt M. met Woutertje in Holland te komen. Denkelyk zal zy te Amsterdam en Weesp by haar zusters logeeren, en in den Haag by Versluys. *Ik* zal me weinig met hun beidjes kunnen bemoeien.

Dag beste meid, wees hartelyk gegroet van
Uw liefh. Dek

Eindnoten:

1. Groningen: *aldaar woonde een zuster van mej. Van der Tuuk.*
2. Dordt: *oorspr. stond er Delft.*

[9 januari 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

9 januari 1881

Brief van Multatuli aan dr. J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Zondag avond 1881

Lieve menschen! Bygaanden brief schreef ik gistravend¹. Maar ik verzond hem niet, in de meening zelf te komen. En daarin ben ik verhinderd.

Mag ik verzoeken om een *klein beetje thee*?

Hartelyk gegroet

Dek

Eindnoten:

1. *Zie bij 8 januari.*

[10 januari 1881

Voordracht te Rotterdam]

10 januari 1881

Multatuli spreekt te Rotterdam

[10 januari 1881

Aantekeningen voordracht]

10 januari 1881

* De thee in 't Logement kan ik niet drinken en ik heb 'n stimulans noodig voor m'n 'Strafrecht'

Door 1½ uur lang naar 'n kruienier te loopen zoeken die 'open' was heb ik den schiedamschen singel verzuimd.

Aantekeningen gebruikt bij de voordracht over 'Strafrecht' te Rotterdam. Vier stroken papier van 220 × 109 mm, 209 × 107 mm, 343 × 108 mm en 343 × 108 mm. Voorts een breder vel van 343 × 214 mm, alles alleen aan de voorzijde beschreven, zeer gedeeltelijk in potlood, namelijk de hier kursief weergegeven latere toevoegingen. (Map Voordrachten, nr. 64 t/m 68, M.M.)

Leek. Etymologie. boete
 zonde
 straf.
 Waarom straffen wy?
 de vraag is vreemd
 Recht.
 Etymologie: De Special
 spreken van Rechten -
 Nogeens waarom straffen wy?
 Voorlezing.¹ -
 Wy volgen gemengde theorie.
 Op grond *waarvan?* Basis?
 goddelyk Recht
 Juridisch Recht
 Natuurlyk Recht. -
 beide eersten niet primitief
 Ze zyn op Natuur gegrond.
 of moeten dit zyn. -
Goddelyk recht. Welke God?
 Paradys
 Zondeval
 Erfzonde
 Zoendood
 (Bilderdyk)Zalig door *geloof*
 in de Geschiedenis
 gevangenis. met Cachot
 gevangenis. Wat en brood
 verblyf op bepaalde plaats
 Eerestraf. Verlies van stand
 of burg. rechten
 te pronkstelling
 boete, confiscatie.

amende honorable
 Juridisch recht
 juridisch!
 heksen
 pyniging

Waarom straffen de juristen?

Wel Codex.

acta-

paus geloof

jurisprudentie v.d H.

tâtonneeren der juristen, blyk-
 baar uit het *hoe* straffen zy?

doodstraf in soorten

verminken id

verbannen id

arb. publ. werken id

deportatie

lyfstraff. tuchtiging id

spitsroed

yzeren kooi knoet

Kelee geesseling

Chinezen blok

Cato n.t.

Welkom in 't 't

al die straffen hadden de

Juristen. dus *weifelen*-

Die Juristen en Wetgevers zyn

dus wraakbaar. -

Mag de Staatsburger op hen
 vertrouwen?- 1801

32

Mag de leek oordeelen? Eng. 28

acta

advokatery

Lachaud².

Berryer².

V.D. Linden boete

Zotte vonnissen. degen
 inbreker breken
 burgem^r Schut
 proces fosfer
 proces Jut
 proces De Jong-
 Wie maken de wet
 hond 2e Kamer
 doodstraf strafwet &c
 huwelyken
 brave Hendrik.
 eerbied Justitie en Wetgeving?
 Waartoe dan openbaarheid?
 En de appellen?-
 Zèlf oordeelen
 Natuurlyk recht!
 patriarchaal
 stam, Staat
 Vermeerdering van Genot.
 Vrage wat is straf?
 Wraak? Neen.
 natuurlyk: *boete* d.i. *verbetering*
 vergoeding
 niet gemengd systeem-
 Uit het vergoedings systeem
 vloeit niet dood straf voort
 waarop straks terug.
 Maar wel: geen verbetering van
 den misdadiger
 Staat geen Kathechist
 Wie verbetert my?
 galgenberouw
 Welke straffen?
 gevangenissen en tucht-
 huizen broeischolen.
 cellulair
 Wordt daarmee iets vergoed.-
 Nee: ARBEID *vergoeding*
 boete

geen binnenk. werk
 heivelden, duinontginning
 Dit eischt het *natuurlyk*
Recht.- Volksop-
 Mondige burgers voeding¹.
 domheid misdadigers. Alph. Karr³.
 Bercaria Tosk 85
doodstraf.
 1862 Oosten 87
 Bezwaren. Slechten indruk
 van executien
 intramurale
 Statistiek van gevolgen
 geen zedelyke verbete-
 ring v.d. delinkwent
juist andersom geen rechterl. speelruimte
 Onherstelbaar-
 Mondige burgers
 niet Casus of Just.
 geen Cod^x of pandecten⁴.
 maar algemeene
 ontwikkeling.
 Verfyning van rechts-
 gevoel.
 Niet toeg. in Atjeh
 wat we afkeuren in
 Transvaal
 Havelaar

geen genoeg nemen
 met leugen en kwak-
 zalvery. De maatschap-
 py heeft behoefte aan
 waarheid. We moeten
 leeren niet met twee
 maten te meten, noch
 dulden dat het ge-
 daan wordt.

Volgens vroegere inzichten ligt de grond waarop de Staat het recht heeft een strafwet uittevaardigen en te voltrekken in de inzetting '*einer Strafgewalt*'⁵ en in het 'verleihen des Rächenden Schwertes'⁶ door de Godheid.

Rechts filosofische onderzoekingen echter gronden de bevoegdheid tot straffen dan eens op het wezen der gerechtigheid, dan weder op het noodzakelyk onderhouden van bepaalde Staatsdoeleinden. In absolute Theorie wordt de straf beschouwd als een zedelyk postulaat en onvermydelyke (unerlässliche) verevening van het verschil tusschen *Recht* en *misdaad*. Deze theorie blykt reeds uit het principe der wedervergelding (Talis) 'twelk naar de uitdrukking der vroegste *Volksrechten* den misdadiger bedreigt met hetzelfde kwaad dat hy anderen heeft veroorzaakt. O.o.o.-t.o.t.⁷ Dewyl echter hierby slechts de uitwendige zyde der zaak in aanmerking wordt genomen, en het opleggen van een met de misdaad gelyksoortige straf in de meeste gevallen onmogelyk is, zoo eischt de door Kant en Hegel voorgestane Rechts theorie eene wedervergelding die in evenredigheid staat met den graad der *Schuld*.

De voornaamste relatieve theorien zyn:

- 1 de *psychol. dwang of afschrikkings*theorie.
 - 2 de waarschuwende theorie die niet alleen op afschrikkende vrees gegrond is maar tevens zich wendt tot het zedelyke in den mensch. met beiden verwant is
 - 3 de *preventie* theorie die door straf beoogt misdaden te voorkomen.
 4. De noodweer theorie, waarby elke misdaad wordt beschouwd als 'n aanval op de maatschappy, die 't recht heeft zich te verdedigen
 5. 'Verbeterings' theorie.
- Wy hebben: van alles wat = *gemengde theorie*.

by dit alles is geen kwestie van vergoeding.

Eindnoten:

1. Voorlezing: kennelijk las Multatuli, op dit punt gekomen, strook 68 voor (het iets bredere vel), dat hier aan het eind van de aantekeningen volgt (p. 40), te beginnen met 'Volgens vroegere inzichten ligt de grond (...)'
2. Lachaud en Berryer: Charles-Alexandre Lachaud (1818-1882) en Nicolas Berryer (1790-1868), twee beroemde franse advocaten.
2. Lachaud en Berryer: Charles-Alexandre Lachaud (1818-1882) en Nicolas Berryer (1790-1868), twee beroemde franse advocaten.
2. Lachaud en Berryer: Charles-Alexandre Lachaud (1818-1882) en Nicolas Berryer (1790-1868), twee beroemde franse advocaten.
1. Voorlezing: kennelijk las Multatuli, op dit punt gekomen, strook 68 voor (het iets bredere vel), dat hier aan het eind van de aantekeningen volgt (p. 40), te beginnen met 'Volgens vroegere inzichten ligt de grond (...)'
3. Alph. Karr: Alphonse Karr (1808-1890), frans auteur van humoristische werken.
4. pandecten: het voornaamste deel van het burgerlijk recht, tot stand gekomen onder Justinianus (6^e eeuw n. Chr.).
5. Strafgewalt: strafbevoegdheid (du.).
6. verleihen des Rächenden Schwertes: toekennen van het wrekende zwaard (du.).
7. O.o.o.t.o.t.: Oog om oog, tand om tand.

[11 januari 1881

Verslag voordracht Rotterdam in Nieuwe Rotterdamsche Crt]

11 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Rotterdam van 10 januari in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, no. 11. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Letteren en kunst.

De heer Douwes Dekker hield heden alhier in het *Nut* eene voordracht over strafrecht in het algemeen. Het goddelyk en juridiek recht werden door hem van de hand gewezen, om daarna tot zekere hoogte als verdediger op te treden van het natuurlijk strafrecht. Wat dat zijn zou? Niet de wraak, ook niet de zedelijke verbetering der gevangenen, dat het allerminst - maar de leer der vergelding. Wie wat misdoet moet het goedmaken. Slaat men een ruit in, men moet een nieuwe ruit laten inzetten en zoo noodig en mogelijk ook vergoeding schenken voor den te weeg gebrachten schrik. Maar hoe, indien hetgeen werd misdaan niet *kan* goedgeemaakt worden, zooals bij moord en andere nog erger of daarmede gelijk te stellen misdaden? Dan de doodstraf? De spreker kwam er niet voor uit dat hij in dergelijke gevallen doodstraf wenschte toegepast te zien, maar leverde toch een vlijmende critiek op de argumenten, die onlangs in de Tweede Kamer tegen de wederinvoering dier straf in het midden werden gebracht. Hij aarzelde partij te kiezen maar 't was duidelijk dat hij sterk tot de doodstraf overhelde. De leden der Tweede Kamer hadden het daarbij hard te verantwoorden. Zij die bij de stemming over de wederinvoering der doodstraf afwezig bleven, werden als misdadigers gebrandmerkt op wie strafrecht behoorde toegepast te worden, en zij die *niet* afwezig waren en hunne stem uitbrachten, werden duchtig doorgehaald omdat zij zich zoo maar in staat geacht hadden er een eigen meening op na te houden. Over het nieuwe strafwetboek werd naar aanleiding van sommige zijner bepalingen de staf gebroken. Doch het is wel niet doenlijk eenig geleidelijk overzicht te geven van de voordracht eens sprekers, die zich elk ogenblik aan zijsprongen waagt - zooals b.v. de zijsprong op de dijken in Nederland, die weggeruimd behoorden te worden opdat zij niet zouden kunnen doorbreken, en de overstroming, evenals het met die van den Nijl het geval was, ten goede zou gedijen. Genoeg zij het, dat ook zij, die het niet met hem eens waren, zijne voordracht, die meer dan twee uren vorderde, met belangstelling volgden en zich aan menig sprank van vernuft te goed deden. Hij vond bij het talrijke auditorium, schier evenveel dames als heeren, levendige toejuiching, terwijl hij zijne rede besloot met er op te wijzen, dat de jongste rapporten uit Indie

bewijzen dat Lebak eene woestenij is geworden. Dat heeft hij in den *Havelaar* voorspeld. Aan de verdediging van het recht der inlanders van die streek heeft hij zijne loopbaan opgeofferd, bloedige tranen geplengd, vrouw en kinderen prijs gegeven en - zoo eindigde hij - nog zetelt Duymaer van Twist in de residentie en ik?... ik heb gezegd!

[11 januari 1881 Brief van Multatuli aan Mimi]

11 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 4 beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje C^h. Brugma Hotel Weimar Rotterdam.

Op de envelop de poststempels Rotterdam 11 JAN 81 en Geisenheim 12/1 81 en het adres Mad. Douwes Dekker Webergasse Geisenheim Rheingau.

Rotterdam Dinsdag lieve beste Mies. De lezing van gister is goddank achter den rug. Ik zag er zeer tegen op en was gister als 'n gek mensch. 't Was me onmogelyk my te bepalen by 't onderwerp. (Ik meen om my te prepareeren). Ik was dan ook slecht voorbereid, en liet het maar aankomen op 't oogenblik zelf. Dàt in aanmerking genomen is t goed afgeloopen. Maar overigens zeg *ik* dat de voordracht *slecht* was, komiek slecht. Toch was publiek tevreden, en tot mn verbazing geeft ook de Rotterdammer (die hier by gaat) een niet ongunstig verslag. De reporter moest op z'n derrière hebben, want de voordracht was *slecht*.

De zaal was maar tamelyk bezet, wat me zeer tegen viel. Als Rott., Amstm, en nòg 'n paar plaatsen niet ruimer opbrengst leveren zal de totale ontvangst niet royaal zyn!-

Dezen brief begon ik van ochtend 8-9 uur. Nu is't al by driën. Geen rust gehad. Ik verzend maar.

Van avond laatsten trein naar Amstm. Ik telegrafr Z.¹ dat ik vandaag niet komen kon. Dag Mies, dag Wou.

Wou is papa's beste jongen!

brief van Zondag avond ontvangen.

Eindnoten:

1. Z: Jan Zürcher (1851-1905), schilder en weldoener, financier van het huis te Nieder-Ingelheim.

[11 januari 1881

Brief van G.C. de Haas-Hanau aan Mimi]

11 januari 1881

Brief van mevr. G.C. de Haas-Hanau aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. Het vierde vel is met rood en blauw potlood, door Wouter (?), betekend met een kinderlijk, onduidelijk portret. (M.M.)

Lieve Mevrouw,

Met vreugde heb ik van onzen hooggeschatten vriend Dekker vernomen, dat Gij plan hebt met Woutertje bij ons te komen logeeren en ons daarvoor eerlang belet zult vragen.-

Onder den indruk van dit verrassend nieuws, ben ik niet geduldig genoeg om uw verzoek daaromtrent af te wachten, maar stel het mij ten plicht U bij voorbaat te verzekeren dat Gij ons met den kleinen W. hoogst wèlkom zult zijn.

Van uw bijzijn stel ik mij veel gezellig genot voor. En dan 't vooruitzicht van met U dikwijls te kunnen spreken over Multatuli en zijn werken!

Moge onze meer intieme kennismaking U niet tegenvallen! - De vrouw van Multatuli toch, kan op het punt van conversatie niet gemakkelijk te voldoen zijn. Door den voortdurenden omgang met den genialen man, is zij te zeer gewend aan alles waardoor hij uitmunt boven gewone menschen.

Om de opgewondenheid over Wouter's komst niet te lang te doen voortduren, heb ik er onze kinderen nog niets van verteld. Zeker zullen ze veel pret met hem maken en is de dag van zijn komst bepaald, dan zullen de uurtjes worden afgerekend.

Gisteren avond was de voordracht over 'strafrecht' zeer schoon. De zaal was beter bezet dan vroegere keeren en het publiek scheen over 't algemeen zeer voldaan.

Nader bericht omtrent den tijd van uw' komst inwachtend, groet ik U hartelijk ook uit naam van de Haas en noem mij

Uw toegenegen

G C de Haas

Hanau

Rott. 11 Jan. 81

**[11 januari 1881
Brief van Multatuli aan Mimi]**

11 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(2/5) beschreven. (M.M.)

Met envelop, waarop de poststempels Rotterdam 12^{jan} 81 en Geisenheim 13/1 81 en het adres Madame Douwes Dekker Webergasse Geisenheim Rheingau.

Dinsdag avond (Rotterdam) lieve Mies! Ja, nog te Rotterdam. Ik heb Z. getelegrafeerd dat ik hier werd opgehouden. Ik zal nu morgen 1/2 11 naar Amstm gaan. Den heelen dag had ik bezoek. Ook van Iterson¹ die altyd even hartelyk en trouw is. Ook kwamen De Haas², Van der Hoeven³ en anderen. Straks wacht ik nog Robbers, den eigenaar van m'n schryvery namens de Maatsch^a Elzevier. Gister ochtend heeft ook Mevrouw de Haas me bezocht.

Van middag ben ik naar Truida⁴ gereden. Ze was niet thuis. Een Vlaamsche meid (niet die van vroeger maar 'n vry slordige hobbezak) zei dat⁵ 'Madam *sebief*⁶ komen zou en ik moest maar naar boven gaan om op haar te wachten. Ik maakte zwarigheid maar zy zy 'dat kòn wel. Zy kon "dieren" (de Heeren) wel die by madam komme.' Daar ik nu werkelyk tegen 't bezoeken van Truida opzag (ik was al bang dat ze 't kwalyk nemen zou dat ik er nog niet geweest was) en omdat me nu 't niet-ontmoeten half-welkom zou geweest zyn, - nu daarom juist bleef ik wachten.

Want het scheen me of het niet-wachten háár zou toeschynen 'n afdoener te zyn. Toch duurde 't my wat lang, en na 'n kwartier in haar *mooie* kamer te
(beneden woont ze niet, naar 't schynt)
hebben gezeten

(de tafel was gedekt. Voor één persoon, maar 't kòn niet netter en mooier! Waar heeft ze 't geleerd? En wie bezorgt dat. die vuile meid zeker niet. Gut zoo gek, toen ik - in 't donker - d.i. demijour⁷ van de vlammeende kolen in de kachel - binnenkwam riep 'n fyn pieperig stemmetje uit 'n donkere hoek: bonjour! Ik kan je zeggen dat ik niet wist wie daar zitten kon. 't Was de papegaai! Maar zóó duidelyk dat ik m'n mond al open had om aan de meid te vragen wie is daar? Wat zou Wouter dat komiek vinden. - Enfin, na ¼ uur wachten ging ik weg, en liet m'n kaartje. Mn vigilante had ik weg gezonden. 't Sneeuwde en ik liep te dwalen. Eindelyk vond ik den weg. (heel kortademig van dat torschen van m'n jas en 't loopen in die sneeuw.) Ik at in⁸ die goede restauratie. Het is daar uitstekend. Groenertensoep, schelvisch en nog wel 6 andere nummers. Voor my véél te veel.

Na m'n thuiskomst 'n aller hartelykst briefje van Truida. Het speet haar zoo, vroeg wanneer ik kon terug komen, wou me zoo graag spreken &c. (Misschien weer 'n avontuur, of ruzie met V. Zuylen.) Maar *hartelyk* schryft ze! 't Zou toch vreeselyk hard zyn als je hier bent (natuurlyk vraagt Mevr. de Haas je te logeeren) Truida te myden. Ik weet waarlyk niet hoe te doen.

Dinsdag avend 9 uur bezoek gehad van Robbers, een aangenaam en knap mensch, naar 't schynt. De Havelaar moet herdrukt worden. Hy denkt er aan een geill.ⁿ Havelaar uittegeven.-

Eergister, kort na m'n aankomst kreeg ik alweer 'n briefje van die Mevr. Jacobson⁹ om haar een bezoek te brengen. Ik antwoordde heel beleefd dat ik niet kon. Nu kreeg ik gister 'n pakketje met n briefje waarin stond dat het bygaande 'n geschenk voor Woutertje was. Het was 'n Neurenberger schilderhuisje dat geopend kon worden. Er zat 'n brusselsch papier in van 100 franc. Ik zit er erg mee bezet. Teruzenden is zoo ruw, en aannemen bindt zoo. Dat zyn malle dingen.-

Van der Hoeven & Buys zyn gescheiden. Buys heeft het museum en V D H. den boekhandel, maar de laatste heeft nu 't geld niet meer dat Buys in de zaak aanbracht. Hy (V.D H.) scheen erg gedrukt.-

Ook Jongen¹⁰ is nat.^k by me geweest. Dat schreeuwen is 'n sjouw!¹¹.-

Daar ontvang ik (met verzoek om beoordeeling) twee teekeningen, illustraties voor den Havelaar. 1. Droogstoppels bezoek by Tine. 2° Regent en Verbrugge in de pendoppo. Ik heb wel aanmerkingen, maar slecht zyn ze niet. Toch is er in zulke dingen altyd iets onbevredigends. Maar dit zal niet voor anderen zyn. *Ik* herken den regent, Verbrugge en Tine niet! Daarmee heeft 'n ander niet te maken. Droogstoppel is *best*.

't Is al by elven. Ik heb nog n paar briefjes te schryven. Wel te rusten en 'n zoentje aan Wou.-

Ik heb 'n nieuwen kornak¹². Staalman heet hy. Hy is aangenomen voor 50 gl smaands plus reiskosten natuurlyk.

Eindnoten:

1. Iterson: *J.A. Roessingh van Iterson (1846-1924), ingenieur te Tilburg, oude relatie van Multatuli.*
2. De Haas: *J.H. de Haas (1837-1906), Rotterdams oogarts.*
3. Van der Hoeven: *J. van der Hoeven (1851-1882), Rotterdams boekhandelaar, beschermheer van Edu.*
4. Truida: *mevr. Hotz, echtgenote van de haagse ijzerfabrikant Hotz.*
5. dat: *oorspr. gevolgd door ze.*
6. sebiet: *dadelijk, van frans 'subit': plotseling.*
7. demi-jour: *schemerlicht (fr.)*
8. in: *oorspr. stond er op.*
9. mevr. Jacobson: *Rosa Jacobson-Fleck. Vgl. V.W. XX, blz. 315.*
10. Jongen: *mr. F. Jongen, een Multatuli-discipel, die hem jarenlang van kranteknipsels e.d. voorzag.*
11. *Jongen was hardhorend.*
12. Kornak: *begeleider (van olifant); hier: hulp voor onderweg.*

[11 januari 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers]

11 januari 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje C^h. Brugma Hotel Weimar Rotterdam.

11 January 1881

dinsdagavend

Geachte heer Robbers! Dank voor de toezending der teekeningen. En ge vraagt m'n oordeel? Ik gis dat ik niet bevoegd ben, en gaarne zou ik - juist nu ik de teekeningen gezien heb - my recuseeren. Ik zal trachten U die onbevoegdheid helder te maken. Op die beide platen zyn vier personen *die ik gekend heb*, menschen die voor my geen boekenfiktie maar werkelykheid representeeren. M'n eerste indruk was:

dat is de Regent van Lebak niet,

Dat is Verbrugge niet,

Dat is Tine niet,
Dat is kleine Max niet.

Maar die indrukken zyn geheel *persoonlyk*. Daarmee heeft noch de artist, noch de lezer van 't *boek* Havelaar te maken.

Droogstoppel, geen bepaald persoon, maar 'n litterarische karaktertype, vind ik *uitstekend*, en ik gis alzoo dat ook de voorstelling der andere beeldjes goed is voor het publiek, dat daarin niets anders zoekt dan reproductie van letterkundige beschrijving. Maar daaruit volgt dan toch dat myn indrukken *my* in den weg staan om den artist recht te doen wedervaren. Wanneer 'n bevoegd beoordeelaar over de voorstelling der personen die ik gekend heb, doch die voor hem slechts litterarische produkten zyn, zoo gunstig oordeelt als ik over den nooit bestaan hebbenden Droogstoppel, dan zyn de teekeningen zéér goed.

Dit laatste zy gezegd als *leek*. Over de waarde der teekeningen *als zoodanig* mag ik niet meespreken. Wel mag ik zeggen dat kostuum en bywerk

(sarong, kabaai, pendoppo, kleeding regent &c)

juist zyn, behoudens 'n paar twyfelende aanmerkingen. De teekenaar geeft blyk in Indie geweest te zyn. Ik *meen* dat 'n Adhipatti geen sirihdoos op zyn hoog welgeboren schoot neemt. Ook ben ik niet zeker of 't handvat van de kris niet aan de linkerzyde van den rug zit? Maar misschien vergis ik my. Wel had ik den jongen die den slamat¹ maakt, wat mikroskopischer gewenscht, een kleine 'mas' (iets als page).

Myn oordeel *over 't geheel* is zeer gunstig. Vrage: of vak-artisten aanmerkingen maken op wat de franschen noemen: 'le faire'². Dit weet ik niet. Over zoo-iets zou nu iemand als de heer Rochussen³ moeten beslissen. Droogstoppel is magnifiek.-

Wat zal Verbrugge wel zeggen als-i zich uitgeteekend ziet! Hy is sedert eenige jaren als gepensioneerd resident te Bergen op Zoom. Oud, zwak en ziekelyk. Hy schreide toen-i me weerszag in 79!

Na vriendelyke groete met achting
Uw Dienstwilligen
Douwes Dekker

Mag ik U voortaan zoo slordig schryven als aan den h^r Funke?

Eindnoten:

1. slamat: *groet, buiging (mal.)*
2. le faire: *de stijl, de vormgeving (fr.)*
3. Rochussen: *Charles Rochussen (1814-1894), bekend schilder en illustrator, o.m. van Jacob van Lenneps romans.*

**[12 januari 1881
Advertentie voordracht Delft]**

12 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Delft op 14 januari in de Delftsche Courant, no. 7. (G.A. Delft; fotokopie M.M.)

CONCERTZAAL STADS DOELE.

VOORDRACHT

van

MULTATULI,

op *Vrijdag 14 Januari 1881,*

des avonds ten 8 ure.

Kaarten à f 1,00 te bekomen aan het lokaal tot 13 Januari.

De entréeprijs 's avonds (14 Januari) is f 1.50.

**[12 januari 1881
Brief van Multatuli aan G.L. Funke]**

12 januari 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven. (M.M.)

Rondeel by twee beste Funke! 't Spyt me dat ik m'n vigilant al heb laten weggaan. En ik heb me al uitgetkleed ook, d.i. op voet van preparatie voor van avond gezet, anders was ik eerst by U gekomen. Neen, dat kan ik tòch niet want ik heb hier iemand tegen 2 uur besteld. M'n hoofd loopt me om.

Dank voor je welkomst briefje.-

Ja ik moet me prepareeren voor van avond. Te Rotterdam heb ik slecht gesproken. De reporter van de N.R.C. heeft er te welwillend over geschreven.

En ik heb nog geen onderwerp voor Leiden (morgen) en Delft (overmorgen.) Verbeelje.

't Is niet te vergen in dit weer dat ge u zelf in de sneeuw jaagt, maar ach, benoem dan iemand die me van avond hier komt afhalen en aflevert in m'n wachtkamer in 't Nut! En ik ben daar liefst ½ uur vóór den tyd om m'n adem te reguleeren, want by de minste beweging & verplaatsing meen ik te stikken van asthma. Op dit oogenblik is 't wèl, dat moet ik zeggen.

Robbers was gister by me.

Hartelyk gegroet

tt

Dek

[12 januari 1881

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

12 januari 1881

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1(¾) beschreven. (M.M.)

Amsterdam 12 Januari 1881

Waarde Heer Waltman!

Och, doe my svp de dienst my (adres Levedag te Leiden) optegeven welke onderwerpen ik in 80 & vorige jaren te Delft behandeld heb? Ik heb¹ noodig dit te weten om myn onderwerp voor overmorgen te bepalen.

Vriendelyk gegroet

tt

DD

Eindnoten:

1. heb: *oorspr. gevolgd door dit*

[12 januari 1881

Voordracht te Amsterdam]

12 januari 1881

Multatuli spreekt te Amsterdam

[12 januari 1881

Aantekeningen voordracht]

12 januari 1881

Aantekeningen, waarschijnlijk gebruikt bij de voordracht over 'Strafrecht' te Amsterdam. Twee stroken papier van 343 × 107 mm en 171 × 105 mm. De inhoud lijkt een hergroepering van het materiaal dat twee dagen eerder gebruikt was bij de (voor sprekers gevoel) minder succesvolle voordracht in Rotterdam. Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood. De eerste strook is aan weerszijden beschreven. (Map Voordrachten, nr. 69 en 70, M.M.)

Natuurlyk Recht

Genot is patriarchaal

deugd Stam, Staat

Wie vertegenwoordigt den Staat?

Parlementarismus.

Wetgevers waren

altyd eenlingen

beraadslag. 2^e Km^r-

Alles in alles: vermeerdering

van Genot, verhooging

van 't algemeen welzyn.

Bescherming is noodig. Daartoe
dient de wet, waarvan onder-
(terug op
deel *Strafrecht*.

strafr. theorien)-

Nog eens: wat is straf?

Wraak? - neen.

Waarom straffen wy

Om verhooging van genot te
bereiken is noodig:

1° altijd boete d.i vergoeding
ook

boete

door 2. bescherming a. tegen den
misdadiger

b. tegen navolgers.-

geen verbetering van den
delinkwent!

Wie verbetert my? Wie

Pincoffs? (glasruit)

Zooveel fouten waarmee
men zich niet bemoeit!

geen kathech. meester!

Volksvert.^{rs} die niet

present zyn.-

vergoeding van

mater. schade

Welke straf plus

terug op al die vroegere

soorten van straf.

Strekken die tot verbetering van

de aangebrachte schade?

Integendeel: Kosten veel

aan geld en zedelykheid.

Cellulair vooral.

tuchthuizen zyn broeinesten

van ongerechtigheid

Nog eens cellulair. Wordt

daarmee iets vergoed?
 boeten werken niet gelyk
 lyf-gevangenis en onteerende
 straffen Idem
 doodstraf. Beccaria 1762
 Calas Volt¹.
 afgeschaft Toskanen 85
 Oostenryk 86 (1803)
 gemitigeerd door gratie
 en Circ. att.².
 Bezwaren tegen de doodstraf
 geen goed gevolg van talryke
 executien-
 Openbare exetutien. slecht
 voor de zeden-
 intramurale missen openbaar heid-
 geen zedelyke verbetering van
 den delinkwent-
 is onherstelbaar-
 geen gradatie, speelruimte-
 niet voor allen gelyk-
 Heide & Duin
 Ontginning
 Natuurlyk recht
 wie maken de wet (2^e Kamer!)
 Wie passen haar toe. Mag
 de staatsburger op hun studie
 32-38
 vertrouwen? Engel.
 van 1801
 Leekenbeschouwing
 tegen de Juristen. Acta
 Lachaud. Berryer
 van der Linden
 Zotte vonnissen
 inbreker
 burgerm^r schiet
 proces fosfer

proces Jut
 proces De Jong
 eerbied Justitie? Waartoe
 dan openbaarheid? En de
 appellen?

Algemeen rechts gevoel
 Alles *is* alles. Zedelykheid Ontwikkeling van ware zedelykheid!
 geen genoegen nemen met leugen, met kwakzalvers specialismen.
 De maatschappij heeft behoefte aan en recht op Waarheid,
 en de mondige burger?

Eindnoten:

1. Volt.: *Voltaire, die zich in de affaire-Calas als verdediger opwierp.*
2. circ. att.: *circonstances atténuantes; verzachtende omstandigheden. (fr.)*

[12 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

12 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(2/3) beschreven. (M.M.)

Op envelop de poststempels Amsterdam 13 JAN 81 en Geisenheim [onleesbaar = 13/1 81?] en het adres Madame Douwes Dekker Webergasse Geisenheim Rheingau.

De brief is op 13 januari voltooid en verzonden.

Amsterdam Woensdag avond laat

Hoerah! Amsterdam is goed afgelopen, ik durf wel zeggen: *best*. Publiek was zeer tevreden, en ik ook. Ik heb gesproken tot byna 11 uur, en ben zeer wel. Er waren veel mensen, ja, de zaal was vol. Vertel dat aan Wou.

Ik heb *jelui* brieven van gister hier ontvangen, en was er heel bly mee. Je zegt mooi weer te hebben. Hier sneeuwt het erg. Best dat je by mevr De Salis geweest bent. Ik houd dat kind van Frau Arnold voor ongezond, en heb eigenlyk medelyden met die menschen die 't zoo goed meenen, dat ze zoo'n ziekeleyk nummertje in die aanneem-lotery gewonnen hebben.

Ik hoop dat je hoed je goed staat. Anders moet je hier 'n ander koopen.

Nu een en ander van myn wedervaren. Hoofdzaak is dat de Amsterd. lezing zoo goed is afgelopen. Ik ben benieuwd naar de kranten. Kwaad durven ze 'r niet van zeggen. Er waren veel reporters op de voorste banken. Maar ik voelde me niet gegeneerd daardoor. He, te Rottm waar betrekkelijk weinig menschen waren (ik geloof nog geen 200) was byna de helft dames. Hier ook veel dames, maar toch niet zóó veel in verhouding. Ik hoop dat de uitslag van deze lezing gunstig mag werken op de opkomst in andere plaatsen.

Nog weet ik niet wat ik te Leiden behandelen zal. Ook niet te Delft. Misschien wat ouds. Eigenlyk ben ik nu niet bang meer maar ik zie op tegen die preekstoel te L. en den gang om daarin te komen. Dat is verschrikkelyk.

Vandaag bezoek van Funke, Pool, Zürcher (en onbekenden, maar die sla ik over.) Pool was zeer aangenaam zooals ik hem altyd heb gevonden. Hy & Fredi konden niet op de voordracht komen, wat *ik* niet kwalyk neem. Als ik zelf niet spreken moest, kwam ik er ook niet. Hy zei dat Fredi zeer bly was met je komst.-

Zurcher was lief en hartelyk als altyd, en vergeeft me dat ik ditmaal niet by hem geweest ben. Ik had hem van Rotterdam geschreven dat ik eerst vandaag hier kwam omdat ik daar niet weggkomen kon. O, één vrye dag is schrikkelyk. Ik spreek liever alle dagen achter elkaar, of *eenige* dagen vry. Nu zit ik alweer in den brand hoe ik de zoog^d vrye dagen Saterdag, Zondag en Maandag moet besteden.

Ik heb van Haspels nog eenige opgaven gekregen:

Sat. 22 Januari den Haag
 Sat 12 februari Enschede
 Sat 26 febr. Sneek
 Woensd 2 Maart Sappemeer
 Dond 3 Maart Veendam
 Vrydag 4 Maart Stadskanaal
 Sat. 5 Maart Schiedam
 Dond. 10 Maart

(Sappemeer was eerst op 4 maart bepaald. Nu schynt daarvoor Stadskanaal in de plaats gekomen, en Sappemeer op den 2ⁿ. Ik vraag aan Haspels hoe dit is)

M'n triumf van van avond doet me goed. Ik ben nu niet zoo bang meer.

Ik denk je Saterdag van Rotterdam geld te zenden. Maar als 't 'n dag of wat later komt, wees dan niet ongerust. Primo kon 't zyn dat ik Haspels niet trof, en 2° misschien verbind ik me voor Zurcher te Amsterdam (schoon ik voor dien dag ook alweer afspraken te Rotterdam heb.)

In allen geval moet ik dan al nà Leiden & Delft + - 600 gl. netto tegoed hebben, dunkt me. Ik kan dus aan jou 300 gl. zenden en heb nog, ik hoop ruim over om die oude schuld aan V.D. Hoeven aftedoen, die me bezwaart. Hy kwam me 30 brengen voor Tandem, en Iterson 35 gl. Dat tandem geld zal ik eens apart houden. Het schynt dat V.D.H. na dat scheiden van Buys bekrompen zit. Het spyt me wel. Hy was zoo ingenomen met dat museum!-

Funke was als altyd. Daar hyzelf van avond niet komen kon (vergadering Luth. Armbestuur) zond hy van avond om my te convoyeeren¹. &c den heer Dannenfelser die me allerliefst behandeld heeft. D. is gewezen boekverkooper te Utrecht en nu by Funke ik weet niet hoe. Een krasse soliede man.-

Wertheim kwam van avond na afloop. Ik houd zooveel van hem. Ik hem² hem (d.i. aan z'n mama, zoo'n lieve hartelyke oude Dame) een bezoek van jou en Wou beloofd.-

In de gesprekken met Z. kwam het te logeeren vragen nog niet tepas. Toch denk ik dat het er wel op loopen zal, en ik zal 't daarheen leiden. Z'n vrouw is zeer katholiek. Hy pryst haar *karakter*, maar betreurt haar bekrompen geloovery. Met z'n st.³ zoons is hy *niet* ingenomen. Hy zegt ze zyn dom, gesloten, *bigot*⁴, en ik maakte uit z'n uitdrukkingen op: valsch. De meisjes waren liever, zeide hy, maar (ik meen) ook in den geloove. Ik gis dat er sourdement⁵ ongeluk in dat huis is. Zürcher gaf blyk van veel ingenomenheid met Wouter.

Nu ga ik slapen. Maar eerst wissel ik van overhemd. Ik heb me nat gesproken. Tot m'n spyt heb ik m'n lange wollen samaar⁶ te Rotterdam laten liggen. Ik heb 't daar aangehad, en 't is best. Ik ben er zoo geheel mee gedekt. Zoodra ik 't terug heb (Saterdag?) wil ik 't alle nachten aantrekken.

Donderdag morgen 10 uur

Ik zal dezen maar weg zenden. Waarschuw br besteller dat hy als er een brief voor den jongen heer Walter is hem laat roepen. Ik ga naar Leiden. Hart. gegroet in haast gesloten.

Eindnoten:

1. convoyeeren: *vergezellen (naar het fr.)*
2. hem: *verschrijving voor heb.*
3. st. zoons: *stiefzoons.*
4. bigot: *kwezelachtig vroom (fr.)*
5. sourdement: *op een verzwegen manier (fr.)*
6. samaar: *lang vrouwenkleed.*

[12 januari 1881

Verslag voordracht Rotterdam in Rotterdamsch Nieuwsblad]

12 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Rotterdam van 10 januari in het Rotterdamsch Nieuwsblad, no. 856. (G.A. Rotterdam; fotokopie M.M.)

‘Dat slot verzoent met veel wat ons van avond heeft gehinderd.’ Onwillekeurig uitten wij gisteravond die woorden toen wij de Nutszaal verlieten, waar Multatuli een lezing had gehouden over het strafrecht. Als spreker denkt of handelt over wat hij deed en leed vóór hij zich zijn weemoedvollen pseudoniem koos, die zoo bekend en beroemd is geworden, wekt hij altijd sympathie en geestdrift en menigeen vroeg zeker met hem of het recht mocht heeten, dat Havelaar nog altijd rondzwerft, nu de laatste officieele rapporten uit Indië luiden dat Lebak, waarvoor hij zichzelf, zijn vrouw en zijn kinderen heeft opgeofferd, geworden is wat hij voor drie en twintig jaren heeft voorspeld: een dorre woestijn, zonder inlanders, zonder buffels, waarvan hij den roef op zoo'n ontzettende wijze heeft voorgerekend in zijne Minnebrieven.

Zou er eindelijk recht gesproken worden? Zou eindelijk worden erkend, dat de schrijver van de *Havelaar*, die deed wat hij kon, zelfs meer dan hij kon, al deed hij het op zijne wijze, recht heeft op wat meer waardeering dan hem tot nog toe is ten deel gevallen. Zal niemand den moed hebben, de voorspellingen van voor 23 jaren, zoo treurig bewaarheid, onder de oogen te brengen van de Regeering, van den Minister van Koloniën en van al die gouverneurs-generaal in ruste, die toch wel even de aandacht hadden mogen schenken aan de waarschuwingen die in *Max Havelaar* waren gedaan.

Wij moeten volmondig bekennen, dat wij ons niet in staat gevoelen van de lezing van gisteren iets te leveren wat gewoonlijk van een verslag wordt verwacht: een overzicht van het gesprokene. Zoo'n lezing vermoeit - niet alleen den spreker. Talloos zijn de onderwerpen die aangevoerd worden: legio is het aantal van geest en vernuft - soms van valsch vernuft - getuigende gevolgtrekkingen, die de spreker maakt uit stellingen van anderen en van zichzelf, en hij voert zijn hoorders zoo dikwijls op zijwegen, dat men moeite heeft den draad vast te houden, die zelden, ook gisteren niet, geheel wordt afgesponnen.

Eene causerie over strafrecht, ziedaar wat de talrijk opgekomen toehoorders gisteren kregen; eene voordracht, luchtig, losjes als elke causerie mag zijn, soms echter getuigende van een diepte van blik die eenig mag heeten, vooral wanneer de spreker tracht door te dringen tot het wezen der zaak, zooals bijv. gisteren, toen hij trachtte op te sporen waar de oorsprong ligt van het straffen en van het strafrecht. Dan beweegt hij zich op een hem bekend terrein, dan wordt zijn blik de blik eens zieners in het ver verleden en uit elke kleinigheid weet hij licht te putten tot verduidelijking van het spoor dat hij vervolgt.

Voor hen die de lezing gisteren niet bijwoonden zou het weinig geven of wij iets als een overzicht wilden trachten te geven en zij die haar wel bijwoonden, zullen zelve overtuigd zijn van de onmogelijkheid om hier in enkele regelen een overzicht te leveren. Dat wij melding maken van de lezing, is dan ook voornamelijk omdat elke lezing van Multatuli in zeker opzicht een événement blijft, dat algemeen besproken wordt, al doen zij, naar wij vreezen, wel eens afbreuk aan zijn naam als denker en schrijver.

**[13 januari 1881
Voordracht te Leiden]**

13 januari 1881

Multatuli spreekt te Leiden

**[13 januari 1881
Aantekeningen voordracht]**

13 januari 1881

Aantekeningen gebruikt bij de voordracht over 'Darwinisme' te Leiden. Drie stroken papier van 341 × 109 mm, 343 × 107 mm en 345 × 107 mm, aan voor- en achterzijde beschreven. Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood. De laatste twee stroken bevatten lijsten met etymologische voorbeelden. (Map Voordrachten, nr. 29, 102 en 103, M.M.)

Over Darwinismus in taal, smaak en zeden.

Darwinismus = gevolgleer in het algemeen of wordingsleer

Niet behandelen als uitgewerkt systeem
 wording tegenst. van schepping

genesis. bereschith

begin menschelyk idee

waar is alles vandaan gekomen.

Kosmogonie

(alther. meteoren)

ook de goede Darwin maakt zulke fouten)

Wallace-

Om een zaak goed te kunnen beoordelen is kennis
 harer wording noodig

De verklaring der wording brengt geen rechtvaardiging mee.

reden. oorzaak-

Wording van Staten.

patriarchaal stam natie.

aartsvaderlyk despotisme

gemeen despotisch

republiek. aristokr. demokr.

tusschen alles in anarchist. slinger

doch geen staatk. behand.-

terug op eerste ontwikkeling

Taal¹: Darwinistisch

Kieuwen? foetus vrouwelyk. kikvorsch.

drie soorten van opklimming

1 historisch opvolgend

2 synchronistisch in verschil van klasse

3 historisch opvolgend individueel

taal. op, ὕπω.-

Lystjes.²-

Hedendaagsch

bepaald

bluf

net

prettig

billyk

stämmig

slecht

net, fair, gentlemanlike

comme il faut.³-

Juistheid van weldaden

blyk van streven naar waarheid dus zedelyk.-

niet esoterisch. niet gem. holl. O.Z. v. H.⁴-
 geen etymologie, maar ook geen puritanismus
 in een woord: smaak-
 zeden

smaak¹. paalbewoners
 rendier
 teekening
 mammoth
 Druiden (U.L. & M.)
 modeleeuw schilder, Hans Sachs.
 Kleeding. alfoer.

huis inrichting.

geen porte cochère⁵.

te zamen in een huis verdiepingen.

thür, door, per. poort⁶-
 goenons.

Koning, kunnen, cône
 kong, chan-

Hr Hera, Er

Sir Cyrus (Cozr)

Sar danapel. Janitschar

Sjir Ali. Sirdar

Seresaner. (30 j.o.)

Sara = Hera. = or = er
 comparat-

Kefaly - Kapala, Kop-
 Schobbejak

Lansquenet

Belg, mouter, blauwkiel-
 ma làc moedervocht-
 scheef - scheel-
 slang - slank-

Omzettingen

borst	brust
gesp	geps
spect.	sceptrum
rups	rusp
bütte	tobbe
+ kom	mok

topf	pot
folium	loof, leaf
cône	nok
tornen	trennen
fraai	fair-
byv. of weglating	
nagen,	knagen
nypen	knypen
nyf	knyf
nieren	frieren
stap	tap-
Bassa, pacha, Bos, Baas.-	
rail = regel	bepaald
sarg-zerk.	net slecht
sarkophaag	billyk
	bluf stämmig
	prettig
geen ondersch	schip of fregat ¹ .

lange nagels (jongen)
 kleine chin voeten
 Laplace.
 vrijdag
 zonde. zoen-boetoffer.
 afhangende beenen.
 in hemdsmouwen. hs uit-
 hoed afnemen, casque trekken
 oostersch hoofdd. op
 schoeisel uit
 rechterhand (nauwte ook in
 de reden)
 buigen (Robinson)
 knielen. (zwaardslag)
 toedrinken. (gif)
 na U, mevrouw
 bord weggeven
 sleep
 warm kleeden & veel voedsel nemen
 japan baden

Duitsch mannen kussen
 & zamen slapen
 preekstoel
 Jezus, niet
 akademien.
 onbevoegd
 schoon ongeroepen.
 Kriminalistiek
Inkom. r.
 gesl. leven Nepos
Reden oorzaak
 schaamte Oude testament
 Natal, haai
 gelaat bedekken
 kinderen Preanger Soenda-str.
 huwelyken. 2^e kamer
 verleiden
 Frankryk les Femmes
 Dumas
 Emancipatie 'Spoorstations'

Oprechtheid! Geen twee
 maten. boek & werkelykheid
 Historie & maatsch

Eindnoten:

1. *Doorgestreept.*
2. *Hier behandelde Multatuli waarschijnlijk de stroken 102 en 103.*
3. *Comme il faut: zoals het hoort (fr.)*
4. O.Z.v.H.: *Onno Zwier van Haren.*
1. *Doorgestreept.*
5. *porte cochère: koetsdeur (fr.)*
6. *Hier begint strook 102.*
1. *Doorgestreept.*

[14 januari 1881

Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]

14 januari 1881

Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje post-papier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Geisenheim 14 Jan 1881

Lieve Mevrouw! Wat was 't vriendelyk van U my zoo spoedig te schryven, nadat U Dek gesproken had! Ja, zoodra het plan gemaakt was dat ik met Woutertje ook naar Holl zou komen om dek te zien, en m'n zusters en 'n paar goede vrienden te bezoeken, zei Dek: 'En dan hoop ik dat je ook een paar dagen in Rott. zult zyn by de familie de Haas!' En ik zelf hoopte het ook. Hartelyk dank dus, lieve mevrouw! voor uw voorkomend schryven. Met groot genoegen neem ik uw voorstel aan en

kom u met ons kind bezoeken. De vriendschappelyke voet waarop U en mnheer de Haas met dek zyn, en de wetenschap dat u hem waardeert doen

me verlangen naar een nadere kennismaking, waar ik me slechts genoeg van kan voorstellen.

Ik denk over een dag of 10/14 nr myn zuster Pool te gaan in Amsterdam. Vanwaar ik u dan nader schryven zal om den tyd van onze komst te bespreken. Hoe ik Dek tusschen al zyn tochten in te zien zal krygen is me tot nog toe een raadsel. Van morgen heb ik een brief van hem gehad na zyn amsterdamsche voordracht. Hy had daar een talryk publiek en was ook voor zichzelf (betrekkelyk) tevreden, wat in Rott. het geval niet geweest was. Ik ben er zeer bly om daar hy nu meer moed had voor al de voordrachten die hy nog in 't verschiet heeft.

Woutertje beweert dat hy Mevrouw de Haas en uw huis en de jongelui nog heel goed kent. Ik ben niet zeker of hy zich niet vergist want hy was voor twee jaar nog heel jong, en daarby de indrukken van de toenmalige reis waren menigvuldig; Maar de Mevr. de Haas die hem al die mooie plaatjes zond en zooveel andere geschenken gaf kent hy zeker; en toen ik hem te bed lei vroeg hy of ik U schryven wilde dat hy een lieve jongen is, en dat hy zich verheugt om met de kinderen te spelen.

Ontvang lieve mevrouw met mynheer myn hartelyke groeten en geloof my

Uw zeer toegenegen

Mimi Douwes Dekker

Schepel

[14 januari 1881

Verslag voordracht Amsterdam in Algemeen Handelsblad]

14 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Amsterdam van 12 januari in het Algemeen Handelsblad, no. 15831. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

De heer Douwes Dekker (*Multatuli*) trad gisterenavond voor een talrijk publiek op als advocaat *tegen* de beide rechten.

Na strafrecht, het recht om te straffen te hebben afgekeurd, als macht in handen van 'specialisten', bestreed hij de theorieën van goddelijk en justicieel recht. Hij keurde de gebruikelijke rechtspraak en rechtspleging af en zag in de voordurende afwisseling het bewijs van twijfel bij wetgevers en rechters. Hij bestreed de 'juristerij' wijl zij berust op wetten van een vanzelf onbeschaafder voorgelacht, en keurde het beroep op oude vonnissen of hooger hoven af, alsmede het verlenen van gratie.

Een en ander werd door tal van, meermalen aardige anecdoten gekruid, nu en dan met een minder malsche opmerking aan het adres van dezen of gene.

Met den lof aan de samenstellers van het nieuwe strafwetboek gebracht, kon hij niet instemmen. Hij vindt er geen nieuw uitgangspunt, geen beteren grondslag in. De naar aanleiding daarvan in de Kamer gevoerde discussiën over dierenbescherming ontgingen zijn spot niet; de argumenten tegen wederinvoering der doodstraf gingen volgens hem niet op, ofschoon hij er thans noch voor-, noch tegenstander van is.

Gevangenis achtte hij echter voor de meesten geen straf; het gepleegd onrecht aan de maatschappij wordt er niet door vergoed. De vergoeding, die boete was het 'natuurlijk recht' dat hij begeerde. Voor de straf als wraakmiddel trede arbeid, zware arbeid in de plaats.

Aan het slot van zijn betoog van waarheid en recht, wraakte *Multatuli* het, dat men toejuicht voor Atjeh 'tgeen men vloekt in de Transvaal en eischte hij, onder herinnering aan den Havelaar, recht voor het 'nu woestenis geworden' Lebak.

[14 januari 1881

Verslag voordracht Amsterdam in Het Nieuws van den Dag]

14 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli van 12 januari te Amsterdam in Het Nieuws van den Dag, no. 14. (Knipsel M.M.)

De Heer Douwes Dekker *Multatuli* heeft gisterenavond in het Nutsgebouw een vrije voordracht gehouden over het strafrecht. In losse, vluchtige trekken gaf de spreker zijne denkbeelden aan over hetgeen het strafrecht moest zijn, namelijk geen Goddelijk recht, geen juridisch recht, maar een natuurlijk recht.

Of het Recht, het groote probleem van zoovele eeuwen, het vraagstuk, dat zoovele duizenden mannen van geest en hart heeft beziggehouden, ditmaal wel zijn bevoegden beoordeelaar gevonden had, betwijfelen wij. Het is geen onderwerp dat met sarcasme een stap verder komt.

Een publiek, welks talrijkheid den spreker thans tot 'innige dankbaarheid' stemde, hoorde intusschen de voordracht met aandacht en waardeering aan.

**[14 januari 1881
Brief van Multatuli aan G.L. Funke]**

14 januari 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-6 en 7($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Met gedrukte kopjes C^h. Brugma Hotel Weimar Rotterdam.

Leiden, hotel Levedag
waar ik ± acht dagen m'n
hoofdkwartier denk te houden.

beste Funke! God bewaar me dat ik hulp zoeken zou by cameraderie! Te Rotterdam had ik *slecht* gesproken en ik was boos dat de Rotterd. C^t (Uit welwillendheid? Uit domheid?) mn voordracht te goed beoordeeld had.

Gister hier te Leiden was m'n voordracht sobertjes, en ik neem 't niet kwalijk als ze my matig (of in 't geheel niet!) pryzen.

Maar de beoordeeling van m'n voordracht in 't Hbl en in 't 'Nieuws' is infaam.

Het Hand.bl. is my steeds vyandig geweest, van den Havelaar af. (Zie de recensie van M.H. in 't voorjaar van 1860! Uilig!) En in 't Algemeen neem ik van zoodanige dagblad... richting¹: (?) *geen* notitie.

Maar 't 'Nieuws' is Uw blad, en nu spyt het me te meer dat Gy niet by de voordracht tegenwoordig zyt geweest. De heer Dannenfelser deelde my mede dat de hr De Veer niet in de zaal was. Alzoo 'n reporter van de 2 of 3 klas. Welnu, hy zou zoo niet hebben durven schryven als gy zelf, tegenwoordig geweest zynde, in staat waart geweest een persoonlyken indruk of opinie tegenover zyn geschryf te zetten.

Wees nu zoo goed aan ieder bevoegde die de voordracht bywoonde te vragen of zoo'n beoordeeling geen kwajongenswerk is? Die tegenstelling van 'mannen met hoofd en hart' tegenover *my*, is wat erg! Ik meen beter dan de advokaterige wettenmakers in de 2^e Kamer en de advokarige toepassers der wet, bewys van hoofd en hart te hebben gegeven. En wat recht tot meespreken aangaat, voor byna 40 jaren reeds was ik voorzitter eener rechtbank die krimineele vonnissen sloeg. Is 't fatsoenlyk dat de eerste de beste onbekende die door 'n krant als reporter gebruikt wordt

van die positie gebruik maakt z'n meerderen te beschimpen. *Wat* heeft dat onbekend schryvertje geleverd? 'Onbekend' niet omdat-i z'n naam er niet onder zet, maar omdat die naam tòch niet buiten 'n heel klein kringetje bekend wezen zou, al teekende hy daarmee.

Geloof me, beste Funke, m'n verontwaardiging geldt meer de zaak als *publieken* onredelykheid (en nu in-verband met *uw* blad, dan *myn* persoon. Over 't geheel acht ik couranten litteratuur zeer weinig, en antwoord zelden of nooit. *Myn* kopy heeft geldswaarde, de hunne ligt twee dagen na 't drukken op de beste kamer². (De opmerking is niet van my. Ze werd me gemaakt door... een redakteur van 't Handelsblad. Die zelfkennis is om te kussen!) Dat ik in den regel geen nota neem van cour^t artikels (tenzy ter beoordeeling van 't peil der Alg. Zedelykheid!) blykt byv. nu hieruit dat het Handbl. 'n *positieve onwaarheid* over m'n voordracht zegt, die ik niet eens beantwoord, gelyk ik met 'n beroep op alle hoorders doen kòn.

Neen, dat is 't niet! Ik erger my over 't booze, over 't domme. Vraag allen bevoegden of dàt 'n behoorlyk verslag van m'n voordracht is, en vraag U zelf of 't den my (en de wereld) onbekenden reporter past, zich zoo over my uittelaten!

Hartelyk gegroet

tav

Dek

Hoe oud is dat mannetje? Wat heeft-i bygewoond, wat heeft-i *verricht*? Welke aanspraak heeft hy (zich 'wy' noemende) op zóó'n toon?

Wanneer ik al mn hoorders van verleden woensdag voor 'n nieuwen spreekbeurt opriep en by die gelegenheid me op *hen* beriep, zou ik zeer betwyfelen of uw reporter indien hy aanwezig was, zich op z'n gemak zou gevoelen. Voor de eer van Uw blad moogt ge zoiets niet gedoogen.-

Stukken die ik (ambtelyk) over strafwetgeving schreef in 1852, zyn onlangs uit de archieven opgezocht en herdrukt. (By de behandeling der afschaffing van rottingstraf). Men heeft daarby myn advies *niet* gevolgd, maar uit het raadplegen van m'n opinie uit 'n zoo lang verleden tydvak, schynt dan toch te blyken dat men my aanzag voor bevoegd om meetespreken. Mag nu de eerste de beste onbekende die niets presteerde me zóó behandelen?

Wat moeten de hoorders die onweersprekelyk blyk gaven van ingenomenheid met m'n voordracht, van Uw blad denken!

Eindnoten:

1. richting: *vonnis*.
2. beste kamer: *w.c.*

[14 januari 1881 Brief van Multatuli aan Mimi]

14 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Op envelop een stempel Leiden en poststempels Amst.-Rotterd. 14 JAN 81 en Geisenheim 15/1 81 en het adres Mad Douwes Dekker Webergasse Geisenheim Rheingau.

Leiden 14 Janⁱ Donderdag¹ lieve beste Mies! Gistravond heb ik 't hier maar redelyk goed gedaan. Ik was niet tevreden. Ook was er niet veel publiek.

Erg erger dan dit hinderden my de twee kranten die ik van Amstm gelezen heb. Handelsblad & 'Nieuws'. Beiden waren infaam. Ik had niet gedacht dat ze by de ingenomenheid van t Publiek zoo hadden *durven* schryven. Als ik dat had kunnen voorzien had ik je 't Hb. niet na m'n vertrek uit het Rondeel laten zenden. Ik had er 'n adresje voor achtergelaten.-

M'n eerste plan was geweest van avond na de voordracht van Delft naar Rotterdam te gaan. Maar 't logement *hier* is best. Ik ben hier liever dan te Rottm. Ook omdat ik hier minder aanloop heb. Alzoo ik kom van avond hier terug, en neem hier m'n hoofdkwartier zoolang ik plaatsen te bedienen heb op den hollandschen spoorweglyn. Dus t en met den 22 toe, misschien wel tot ik naar Breda ga. 't Is me veel waard in één logement me zoowat thuis te maken. En 't hotel Levedag is uitstekend. Kamer, bediening, alles.

Ik ben nog niet besloten wat ik van avond kiezen zal. Maar dit is me byzaak.-

Een der drie vrye dagen (Sat. Zondag, Maandag) wil ik naar Amsterdam gaan, geheel alleen voor Zurcher. Reeds vroeg ik hem welken dag hy kiest. Dit ook in verband met de periodieke ongesteldheden & stilliggery van z'n vrouw.-

Ik heb Funke op de kwajongensstreek van zn reporter opmerkzaam gemaakt.

Ik voel me heel wel. En zie niet tegen van avond op.-

Och, ik heb nu (2 uur) nog niets gedaan dan briefjes postkaarten, visites afwachten - in een woord drukte. Nu moet ik aan mn voordr. beginnen. Ik had Wou 'n brief willen schryven. Die zal weldra komen. Maak 't nu goed voor me, en kus hem.

Dag beste Mies.

Eindnoten:

1. *Bedoeld wordt vrijdag.*

[14 januari 1881 Voordracht te Delft]

14 januari 1881

Multatuli spreekt te Delft

[15 januari 1881 Verslag voordracht Leiden in Leidsch Dagblad]

15 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Leiden van 13 januari in het Leidsch Dagblad, no. 6413. (Knipsel M.M.)

Een vrij talrijk dames- en heerenpubliek, om de woorden van den spreker zelve te bezigen, de élite van Leiden, wat ontwikkeling betreft, had zich gisteravond in de bovenzaal der Stadszaal vereenigd, om een voordracht aan te hooren van den strijder en lijder voor zijne beginselen: Multatuli. Het onderwerp was ditmaal het Darwinisme, of liever de wordingsleer toegepast op zeden, gewoonten, godsdienst, in één woord, op alle verschijnselen van het leven. Ieder die Multatuli eenmaal gehoord heeft, zal begrijpen dat het niet mogelijk is den machtigen denker in ons kort bestek voet voor voet te volgen bij zijn betoog van wat hij voor de ware beginselen van deugd en zedelijkheid houdt, en bij zijn strijd tegen huichelarij en onwaarheid, ook ditmaal schering en inslag zijner van vernuft tintelende rede. Wij zullen dan ook slechts eene poging wagen om door het neerschrijven van enkele punten een flauw denkbeeld te geven van den rijkdom van het gesprokene. Twee theses werden door den spreker vooropgezet: 1°. Men kan geen zaak beoordeelen zonder de wordingsgeschiedenis er van te kennen, en 2°. Te weten *hoe* een zaak geschiedt, is niet voldoende; het *waarom* is noodig; niet alleen de *oorzaak*, maar ook de *reden* moet gekend worden.

De oorsprong van den Staat is het familieleven, en wel de onderworpenheid van het kind (la chose) aan vader en moeder; de uitbreiding daarvan is het patriarchaal gezag, over een geheelen *stam*. Door het misbruik van gezag revolutie, en verdeling van het gezag. De spreker verkoos een éénhoofdige regeering boven

de republiek, omdat slechts het individu intelligentie en geweten kan bezitten en één dolksteek hem, zoo hij slecht regeert, onschadelijk kan maken.

Kennis der taal is niet de zoogenaamde taalkunde, d.i. de kunst om de regelen van een bepaalde taal toe te passen, maar het opsporen der wortels die alle talen met elkander gemeen hebben. De eerste oorsprong van de taal zijn de klanken, waaronder de rollende *r* een groote *rol* speelt, en die als behoorende tot de *menschentaal* aan alle talen gemeen zijn. Men denke slechts aan Arno, Arnemuiden, Rhône; het Maleische 'kapalla' en het Grieksche κεφαλή; koning en cône. (Het woord Jehova gaf hier weder aanleiding tot een scherpe critiek van het heerschende godsbegrip).

Den mensch leert men uit zijne daden kennen en het best uit zijne kleine daden, omdat die de natuurlijkste zijn. Verder moet men bij het beoordeelen van zeden en gewoonten letten op het verschil in volksaard, zooals Nepos reeds in de voorrede van zijn 'Levens van beroemde mannen' aan zijn vriend Atticus schreef.

Wat is zedelijkheid? Etymologisch wat *volgens de gewoonte* is; naar de sociale opvatting: *het waarlijk goed zijn*. Huichelarij en leugen zijn onzedelijk. Door de laatste aan kinderen voor te praten, wordt hunne verbeelding geprikkeld. *Romans* zijn voor hen die de wereld niet kennen, aller verderfelijkt, door hunne onware voorstellingen. - Het zou ons te ver voeren wanneer we dit laatste gedeelte van des sprekers rede, waarin met bijtend sarcasme de ondeugden der maatschappij en de conventioneele zedelijkheid ontleed werden, eenigszins tot zijn recht wilden doen komen.

Met onverflauwde belangstelling werd de begaafde spreker door zijne hoorders ongeveer drie uren lang gevolgd, terwijl het niet aan herhaalde toejuichingen ontbrak. Gaf dus zijn auditorium hem alle reden tot tevredenheid, zoo was daarentegen de afstand van de wachtkamer des sprekers tot de bovenzaal, en het trappen klimmen, dat, om deze te bereiken, vereischt wordt, hem een zware grief. Hijgend van vermoeienis kwam de spreker binnen, en het was hem geruimen tijd onmogelijk een woord te uiten. Op de energieke wijze hem eigen, gaf Multatuli dan ook, zoodra hij zich eenigszins hersteld had, evenals bij eene vorige gelegenheid lucht aan zijne verontwaardiging dat het beroemde Leiden niet beter voor zijn sprekers weet te zorgen.

Had deze spreker alzo reeds vóór den aanvang reden om ontstemd te zijn, spreker en hoorders te zamen hadden die gedurende de voordracht zelve te over. Op uiterst hinderlijke wijze weerklonk toch het straatrumoer door de zaal. Een onophoudelijk tramgebel, gevoegd bij het gejoel en gegil der door het wintervermaak opgewonden menigte, maakten meermalen den spreker onhoorbaar.

**[15 januari 1881
Advertentie voordracht Dordrecht]**

15 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Dordrecht op 19 januari in de Dordrechtsche Courant, no. 13. (K.B. 's-Gravenhage; afschrift M.M.)

VOORDRACHT

van

MULTATULI

in de zaal van VAN DER HORST

op *Woensdag 19 Januari 1881*,

des avonds ten 8 ure.

Toegangskaarten à f 1. - te bekomen aan het lokaal.

Des avonds aan het Bureau f 1.50.

**[15 januari 1881
Brief van Multatuli aan Mimi]**

15 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Op envelop een stempel Aangeteekend en poststempels Leiden 15 JAN 81 en Geisenheim 15/1 81 en het adres Mad. Douwes Dekker Geisenheim Rheingau, met daarboven in handschrift het woord 'aangeteekend'.

Leiden, hotel Levedag.

Lieve beste Mies! Uitblazen vandaag! Ook Delft is achter den rug en 't was zeer goed. (Veel beter dan Leiden, hoewel de Leidsche krant gunstig schryft. Er gaat een ex. hierby.) Ja, gistravend heb ik goed gesproken, schoon ik niet zeggen kan dat er veel menschen waren. Meestal de jongelui van vrye studie en maar weinig dames.

Ik neem Funke onderhanden over z'n Nieuws. Oordeel laat ik vry maar ik vorder behoorlyker *toon*. Ik zend hem byv. de Leidsche C^t en morgen ook de Delftsche om z'n redakteurtjes 'n lesjen in toon te geven.-

Ja, ik heb 'n heerlyken rustdag voor me, juist hier te Leiden waar ieder denkt dat ik lang weg ben. Mooie kamer, goed licht, allerte bediening. 't Kon niet beter. Zoolang mogelyk houd ik hier hoofdkwartier, d.i. 'savends nà 'n lezing te Schiedam, Haarlem Haag hier terug. Dat is aangenamer dan telkens van bed &c te veranderen. Ook 't in- en uitpakken scheelt veel. Nu blyft m'n boeltje liggen zooals ik 't hebben wil.

Maar die kou gistr'avend! Dat was 'n sjouw. En na de voordracht met 'n nat hemd naar in en van den trein. Toch ben ik heel wel. Morgen ben ik by Zurcher. Dat heet: 'savends hier terug. Van de drie opgegeven vrye dagen koos hy p^r telegram *Zondag*. En nu regel ik dáárnaar sommige dingen met rotterdam, Waltman &c. En vandaag blyf ik thuis!-

Daantje² kwam gister by me en was als altoos. Hy wou me naar den trein brengen doch ik bedankte omdat ik hem niet in de kou wou laten ryden voor niemendal. Ook was ik moe, en hygend door de scherpe kou. (Maar nu héél wel)

Ik ga nu 'n briefje aan Wou schryven-

't Is al af.-

En, wel beschouwd, kan ik je vandaag wel al 300 gl zenden. Ik houd genoeg in handen en heb nog te goed van Haspels. Ik hoef dus niet op de afrekening te wachten. Ben je nu met die 300 gl. geholpen? Zoo neen, geneer je niet. Ik zou je meer zenden maar dan moet je nog n paar dagen wachten, en misschien heb je hieraan genoeg. Dan hoef je¹ dáárop niet te wachten om je reis te bepalen. Meinentwege hoe gauwer hoe lièver. En mocht je nu om een of andere reden liever vroeger willen gaan dan Fredi of Chris of Marie Versl. je wachten, ga dan maar in 'n Logement. Je bent alzo in 't bepalen van je reis geheel vry, niet alleen van my maar ook ten-opzichte van je logeer menschen. Zeker heb je 'n brief van mevr. de Haas gehad om je te vragen. Je kunt dus ook dáár terecht. Doe het naar goed vinden.

Heb je méér geld noodig, geneer je niet.-

Schryf na ontvangst dezes (ik gis dat je 'm maandag ochtend

krygt) nog ééns naar Levedag, d.i. als je niet zeker bent in 't uitrekenen van 't adres 'spreeklokaal' in de plaats waar ik voordraag.

Nu dag beste Mies, ik hoop dat je geen al te koude reis moogt hebben! Of er nu nieuwe kaartjes zyn om dóór Keulen te komen om nieuwe te nemen. Het nemen van 'n nieuw kaartje dáár, zou zoo lastig niet wezen als men z'n goed kon doen overboeken door 'n dienstman. Maar ze zeiden my dat 'der Herr selbst dazu kommen sollte.' Een bespottelyke tyrannie. En vooral als je met 'n kind reist! Ik hoop dat je een durch billet krygen kunt. Dàn heb je wat aan je rust kwartiertje in Keulen.

Het doorgaan tot Cleef
komt me

of Crefeld

geraden voor. Dan kan Wou in tyds naar bed, en den volgenden dag heb je keus van trein.

Misschien wil je dien volgenden dag (al is't dan in 'n logement) een dag te Arnhem blyven om de Oebe's te zien en mondelings afspraak te maken. Misschien is't je makkelyk van dáár uit te regelen wanneer je naar de Haas, Versluys, Fredi & Chris wilt gaan! En naar anderen in't Noorden. Overmorgen rapporteer ik over Z's omgeving.

Eindnoten:

2. Daantje: *Adriaan Daniël, baron van Verschuier (1848-1924), bewonderaar en goede kennis van Multatuli.*
1. hoef je: *oorspr. stond er kan je.*

[15 januari 1881

Verslag voordracht Leiden in Leidsche Crt.]

15 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Leiden van 13 januari in de Leidsche Courant, no. 12. (G.A. Leiden; fotokopie M.M.)

Leiden. 14 Januarij.

Gisteren avond hield Multatuli in de Stads-gehoorzaal zijne aangekondigde voordragt. Hij opende zijne rede met zich te beklagen over de afmatting, die hij moest doorstaan, voordat hij zijn spreekstoel was genaderd. Nergens was zulk eene slechte gelegenheid tot spreken als hier in het beroemde Leiden, zeide hij.

Het onderwerp van zijne voordragt zouden wij het best kunnen noemen Darwinisme, niet in den zin van hetgeen ons Darwin leert, maar in dien van de leer van het ontstaan der dingen, van hare wording, waarbij oorzaak en reden nimmer met elkander mogen verward worden, hetgeen spreker met eenige voorbeelden ophelderde. Hij begon met zijne toehoorders een kort over-

zigt te geven van de wordingsleer der staten, hij zette uiteen hoe aanvankelijk eenige huisgezinnen zich vereenigd en den oudsten hunner als patriarch gekozen hebben, hoe langzamerhand die enkele familiën zich vermenigvuldigden en in aanraking met andere stammen kwamen, waaruit strijd en oorlog voortsproten, hoe de eenen stam aan den anderen werd onderworpen en die oorspronkelijk enkele familiën tot een volk aangroeiden. Op dezelfde wijze was ook de menschentaal ontstaan. In den beginne niets anders dan klanknaboetsingen, welke men nog in alle talen terugvond, werden deze uitingen langzamerhand door andere gevolgd en vermeerderd, en zoo kwam de taal tot stand. Hierin bestond hoofdzakelijk het eerste gedeelte zijner rede. Na de pauze besprak hij het ontstaan van sommige manieren, als b.v. de lange nagels en kleine voeten bij de Chinezen in zwang, het afnemen van het hoofddekseel bij het groeten, den oorsprong van het bijgeloof van de Vrijdag, om te eindigen met eene critische beschouwing van de hedendaagsche zedelijkheid, die slechts tot leugen en huichelarij voerde.

Met een hartelijk woord van dank voor de welwillende aandacht, welke zijne toehoorders hem hadden geschonken, besloot hij deze voordragt.

De luide toejuichingen, die op deze woorden volgden, bewezen dat ook het publiek van zijn kant ten zeerste was voldaan.

[15 januari 1881

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

15 januari 1881

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3 (2/3) beschreven. (M.M.)

Leiden, 15 Januari 1881

beste Waltman

M'n Amsterdamsche vriend heeft den dag van morgen gekozen, Zondag. Ik kon dus over vandaag en maandag beschikken. Maar 't is nu al drie uur in den middag, en ik heb me nog niet... gewasschen! Als ik in Holland kom, word ik begraven onder 'n sneeuwvui van allerlei dingen. Daarby ben ik telkens onwel (op dit oogenblik niet) en dikwyls geagiteerd. Verbeelje, ik durf zeggen dat ik te Amsterdam goed gesproken heb en 't publiek was zeer tevreden. Zie eens die lamme behandeling in 't Handelsblad, en

die kwaadaardige regels in 't 'Nieuws.' Funke zelf was niet tegenwoordig. Anders hadden zy 't niet *durven* doen. Het is de moderne dominee De Veer die zoo-iets voortbrengt. Ik schryf er aan Funke over. "t Oordeel van uw onbekend reportertje is my onverschillig, zeg ik, maar ik kan 'n fatsoenlyken toon eischen.' Om een staaltje van *toon* te geven zend ik de Leidsche Courant waarin m'n voordracht *hier* besproken wordt. 'Mooi' of 'niet-mooivinden' is hier de vraag niet. De Leienaar behandelt me fatsoenlyk. Dit verwacht ik ook van de Delftsche rapporteur. Wilt ge dus zoo goed zyn één Ex. van den Delftenaar aan Funke te adresseeren? Hy is door my geprevenueerd omtrent de beteekenis. En wilt ge'r my ook een zenden of meebrengen?

Want, als ge de goedheid hebt *maandag* hier te komen zal ik m'n dag daarnaar richten. Wees zoo goed my te schryven (hotel Levedag) hoe laat ge komt, en met welken trein ge vertrekt? Ik zal dat kombineeren met rotterdamsche afspraken.

Hartelyk gegroet

van

tt

DD

Zend me liever de courant, dan vind ik hem morgen avond van Amstm komende, en kan hem aan m'n vrouw sturen (d.i.) als-i niet onaangenaam luidt.

[15 januari 1881

Brief van Mimi aan D.R. Mansholt]

15 januari 1881

Brief van Mimi aan D.R. Mansholt. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 ($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Geisenheim 15 Jan. 1881

Weledele Heer!

Uw aangeteekende brief is gister alhier in orde ontvangen.

Ofschoon ik hem reeds aan D. nr Leiden opgezonden heb, wil ik u toch de ontvangst melden daar D. by al zyn drukten van voordrachten en reizen misschien niet terstond in de gelegenheid daartoe is.

Met de meeste hoogachting

Uw dienstwillige

M Douwes Dekker

geb. Schepel

[15 januari 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke]

15 januari 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 beschreven. (M.M.)

Leiden 15 Januari 81 beste Funke! Eergistravend heb ik hier te Leiden niet zoo goed gesproken als te Amsterdam. Ik zeg dit met dezelfde oprechtheid als waarmee ik durf beweren gister te Delft wèl goed gesproken te hebben. Doch dit doet er nu niet toe, want het is me niet te doen om mooivindery. De zaak waarover ik U gister schreef betreft den *toon* en 't standpunt dat zoo'n onbekend reportertje meent te moeten innemen.

Wat den toon aangaat verzoek ik U eens te lezen hoe de Leidsche reporter z'n verslag inkleedt. Prof v.d. Hoeven de voorganger van den haagschen prok^r Generaal en Moddermans opvolger was onder myn gehoor. De reporter van de Leidsche Ct heeft meer met hèm dan met my te maken. Allicht zou 'n *leidsche* redakteur meenen z'n hof te maken aan 'n *leidsche* autoriteit, door my die daar spreken kwam onder den rook der akademie, uit de hoogte te behandelen. En tòch, zie hoe fatsoenlyk (*ik* zeg, wat den inhoud aangaat, te gunstig, want het leek er niet naar dat ik te L. slechter¹ sprak dan te Amsterdam. Zie eens hoe beleefd hy me behandelt! En let S V P op z'n verantwoordelykheid vis-à-vis de (soms pedante en uitsluitende²) studentenwereld!-

Maar er is meer. Ofschoon ik hier niet over 't Recht van Straffen sprak, kwam 't in m'n rym te pas een en ander *zeer scherps* over 't nieuwe wetboek te zeggen.

Ik beschuldigde Modderman van *verregaande onzedelykheid* in 't, op straffe van rechtsvervolging, dwingen tot huwelyk, in gevallen van zoogⁿ verleiding. Welnu, na de lezing kreeg ik bezoek van drie studenten, alle drie *juristen*, leerlingen van V.D. Hoeven, gew³ leerlingen van Modderman, die...

(ik dacht dat ze my 'n standje kwamen maken!)

die me kwamen *bedanken* voor wat ik dáárover (en over nog een en ander uit het nieuwe wetboek, nl. dat er geen nieuw principe in heerschte zooals aan 't jaar 1881 past!) gezegd had.

Ik beroep me niet op de opinie van die jongeluï om m'n meenin-

gen te verdedigen maar vraag of zulke blyken⁴ van sympathie, uitgaande van personen die uit den aard der zaak neiging voelen my als 'leek' onbevoegd te verklaren, ik vraag of 't niet bewyst dat Uw reporter zich kwajongensachtig aanstelde door me zóó te behandelen.

Èn in zeer speciale rechtsoefening, èn in algemeene menschkunde beweer ik m'n sporen verdiend te hebben, en dit geschiedde wat het eerste punt aangaat hoogstwaarschynlyk vóór Uw reporter geboren was!-

Ik verzoek Waltman U de Delftsche Courant te zenden waarin m'n lezing van gistr' zal besproken worden. En dit, zonder te weten hoe de Delfsche redakteur my zal beoordeelen. Dit is my ook onverschillig. Maar zeker is 't dat de *toon* behoorlyk wezen zal. De tegenstelling van *my* tegenover 'mannen met hoofd en hart' accepteer ik nièt! Ik ben overtuigd dat gy dezen indruk met me deelt.

Ik vorder noch verwacht dat ik geprezen word in een blad dat onder de leiding staat van den heer De Veer, die verder van my af staat dan Ds Kuyper of Alb. Thym. Maar ook van de Veer, of van de onder zyn leiding werkende jongeluï heb ik aanspraak op 'n fatsoenlyke behandeling.

Geloof asjeblyeft dat ik, deze zaak zoo ernstig opnemende minstens evenzeer gedreven word door belangstelling in 'n zaak die *U* aangaat, als door persoonlyke verstoordheid. Het Handelsblad dat blyk geeft niet eens te weten *waarover* ik gesproken heb, antwoord ik niet eens. Wel zal ik 't nu en dan aanhalen als blyk hoe er gereporterd wordt. De onnozele verslaggever meent dat ik over 't 'Wetboek van Strafrecht' gesproken heb. M'n voordracht liep over 't 'Recht van straffen door de maatschappy, en de vraag waarop dat recht gegrond was.' heel iets anders dus dan 'n telkens veranderend wetboekje. Ook heb ik niet gezegd dat de rechtspleging niet door Specialiteiten moest worden uitgeoefend, maar 'dat wy die specialisten op de vingers moesten tikken als ze kwakzalvery plegen'-

Hartelyk gegroet, beste kerel. Het spyt me als ik U iets onaangenaams berokken, maar 't is wat erg, dezen keer.

Uw vriend

DD

Uw reporter zou niet zóó hebben durven schryven als *gy* in de zaal waart geweest!

Let wel dat ik U de Leidsche (en Delfsche) Courant zend om den *toon*, de behandelingswys niet om de pluimpjes die wat Leiden aangaat niet eens verdiend zyn. Ook weet ik niet eens of Delft gunstig oordeelt, maar de *toon* zal fatsoenlyk zyn!

Eindnoten:

1. slechter: *wschl. bedoeld* beter.
2. uitsluitend: *hier: exclusief, zelfgenoegzaam*.
3. *gewⁿ*: *gewezen*.
4. zulke blyken: *oorspr. stond er't blyk*.

[16 januari 1881

Advertentie voordracht Breda]

16 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Breda op 25 januari in de Bredasche Courant, no. 5. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.) Van deze voordracht is geen verslag teruggevonden.

VOORDRACHT VAN MULTATULI,
OP DINSDAG 25 JANUARI
in de COMEDIEZAAL,
des avonds ten half acht uur.
Prijs bij intekening *f* 1.-; aan de zaal *f* 1.50.
LIJSTEN TER INTEEKENING liggen bij de
voornaamste boekhandelaars.
Plaatsen zijn vooraf te bespreken aan het Comediegebouw,
à *10 cents* extra voor iedere plaats.

[16 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

16 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Twee enkele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4 (½) beschreven. (M.M.) De brief werd op 17 januari voltooid.

Leiden, hotel Levedag

Zondagavond 11 uur lievebeste Mies! Ik ben terug van Amsterdam waar ik den dag by Z.¹ heb doorgebracht. Straks rapport daarover.

Ik heb je brief N° 3 die naar Delft geard. was hier ontvangen. Dank je wel en ook Wou voor z'n briefje over de babbelepraatjes van den timmerman. Zeg, is de slee² wel zwaar genoeg om op te kunnen steunen?

Je moet maandag eerste bestelling ontvangen myn brief van gister met 300 gl. Ook Wouter met zelfde post een brief. Die zyn gister³ ± 4 uur hier op de post gedaan, en moeten dus heden middag aangekomen zyn. Lieve Mies, als je meer geld hebben wilt, hoop ik toch dat je 't zegt. Je moet je niet, om wat ook, gegeneerd voelen. Als 't waar is dat je aan die 300 gl genoeg hebt, kun je nu zelf je reis bepalen. Van myn part hoe gauwer, hoe liever. Wil je byv. als Fre en Chris je nog niet wachten, eerst in Arnhem, dan byv. te Utrecht in 'n Logement gaan, geneer je niet. Ik heb wel schik in die vryheid van beweging. Al wat je doet, zal ik goedvinden. Maar ik zie voor jelui wel wat tegen de kou op. Regel je reis toch zoo makkelyk als maar kan.

Van Betsy vond ik zoo even thuiskomende 'n toenaderend briefje. Eigenlyk heel lief. Ik zend het je, en zal vriendelyk antwoorden.

2° Een brief van Funke over 't stuk in 't Nieuws. Hy is hartelyk en goed zooals altyd. Ook hèn ergert de zaak. En dat is me voorloopig genoeg. Over Leiden zond ik je 'n krant. Heb je die? En ik verzocht Waltman je 't verslag van Delft te zenden, te Amsterdam en Delft heb ik 't best besproken. Het voordragen zelf kost me weer *niets*. Zoodra ik daar sta, gaat het vanzelf, en ook de voorbereiding neem ik heel makkelyk op.

3. Vriendelyke brief van de Houwers.

4e, 5, 6 (doch die kreeg ik al gister en eergister) brief over 'n schuld van Eduard. (afgewezen!) brief van Châteleux om geld. (afgewezen, of: ik zàl dit doen. met verwijzing naar Harderwyk.) en nog andere rotte brieven. Menschen die me te logeeren vragen (knorrig geantwoord.) Een bakker die doof is en niet zonder vrouw kan en my geld vraagt om 'n affaire op te zetten. (niet geantwoord.) Een ware kaleidoskoop.-

De kellner zeide my dat Van Zuylen me graag wou spreken. 't Schynt dat ze van avond hier gespeeld hebben. (Uitgesteld tot morgen omdat ik moê ben van m'n Amsterd reis) Toch spyt het me nu, want morgen ochtend wacht ik Waltman hier, en ik had

liever V.Z. (die zeker door Truida is gezonden) van avend afgedaan, maar wil er nu niet meer om schellen daar ik nu eens heb uitgesteld tot morgen.

Zie zoo nu, 't relaas van mn wedervaren. Z en O.F.⁴ waren aan den trein in het rytuig. De ontvangst was allerliefst, ook in hun huis. Eerst met hun beidjes op 'n kamer wat gepraat toen om 'koffiedrinken' naar truida's 'mooie kamer.' Wat moeten die menschen 'n geld hebben! Ik merkte aan Mevr. Z. dat hy zeer hartelyk over je gesproken had, en Oom F ook.

(Ik heb schoone schilderyen van O. Fr. gezien, en ben benieuwd eens te hooren hoe hy in de kunstwereld aangeschreven staat. Hy schynt 'n innig goed mensch te zyn, en kinderlyk!)

Leiden, Maandag morgen 10 uur

Bezoek gehad van Haspels die hier gespeeld heeft. Hy bracht me weer geld⁵. 't Best is dat ik je maar weer 200 gl. zend. Dan heb je *zeker* genoeg. En je hangt met je reisplannen niet dáárvan af.

Nu wacht ik straks van Zuylen. En Waltman! Doch beiden kunnen niet lang blyven. Dan ben ik weer vry vandaag. Morgen spreken te Schiedam. Overmorgen Dordt. Ik laat m'n koffer hier staan om hier terug te komen tot Haarlem en Den Haag afgeloopen zyn. 't Is hier beter dan te Rotterdam. *Best* logement en goede bediening. Ook, geloof ik, noch goedkoop.

't Sneeuwt hier vreeselyk. Ik denk aan Wouter's sleetje ryden. Dat is aardig, maar tegen je *reis* zie ik op.

Ik heb 'n beetje hoop dat V. Zuylen al weg is daar 't al by ½ 11 elf is. Maar Waltman zal straks komen. Ook nogal zwaar op de hand. Als je niet bepaald 'n spreekzaal kunt berekenen, schryf dan nog eens naar Leiden.⁶

Ik kan nog niet berekenen of ik na Haarlem en nà den Haag (d.i. na 't spreken daar) hier kan komen slapen?⁷

Neen, adresseer nu naar spreeklokaal te... -

Nu ga ik 'n vriendelyk briefje aan Betsy schryven. Ook dat jy en Wouter in allen geval by haar zoudt gekomen zyn. En nu ik ook, natuurlyk. Kan er in dit toenaderen (wat ik deprime aboard⁸ lief vond) iets liggen als eigenbelang? Jy kent haar beter. Denk er eens over.

Eindnoten:

1. Z: *Zürcher*.
2. slee: *oorspr. stond er wagen*.
3. gister: *oorspr. stond er Zondag*.
4. O.F.: *Oom Fritz; vgl. bij 21 januari 1881. Het gaat om F.W. Zürcher († 2-9-1894), kunstschilder te Den Haag*.
5. weer geld: *hierop volgde oorspr. Dus geneer je niet. Doorgestreept*.
6. Leiden: *oorspr. gevolgd door Na Haarlem kom ik hier. Vet doorgekrast*.
7. *Beide laatste zinnen doorgestreept*.
8. de prime aboard: *op het eerste gezicht (fr.)*

**[17 januari 1881
Advertentie voordracht Schiedam]**

17 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Schiedam op 18 januari in de Schiedamsche Courant, no. 5100. (G.A. Schiedam; fotokopie M.M.)

VOORDRACHT

van

MULTATULI,

op *Dinsdag 18 januari 1881*,

des avonds te *8 uren*,

in 'MUSIS SACRUM' te Schiedam.

Vanaf *Zaterdag 15 Januari* kan men aan voornoemd lokaal plaatsen

bespreken à *f 10 Cents*, en tevens nog toegangs-bewijzen à *f 1* bekomen,

mits genomen vóór den dag der Voordracht. Op *dien dag* is de prijs *f 1.50*

per plaats.

**[17 januari 1881
Brief van Multatuli aan Mimi]**

17 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, geheel geschreven. (M.M.)

Leiden, maandagavend

Lieve beste Mies! Van middag kreeg ik je brief (4) van Vrydag avend en Saterdag avend. (Zeker gistermorgen verzonden.) Dank je wel.

Aan Bé heb ik vriendelyk geschreven. -

O neen, ik zal je niet opdringen by de Zürchers. Maar ik gis dat Z's oordeel over z'n vrouw niet juist is. Zy is lief en zacht, inder-

daad heel aangenaam. De klacht van Z. komt me voor als 'n poging om my te behagen door z'n sterke afkeuring van de roomsheid. Z. zoekt wel eens naar te sterke uitdrukkingen. Mevr. Z. *moet* je bevallen. Ik ben er zeker van. Haar toon is prettig. Ze is inderdaad wat men zoo dikwyls ten onrechte zegt: 'n lieve vrouw. Dat ze jou nòg niet te logeeren gevraagd hebben is omdat je te Amstm by 'n *zuster* logeert. Ze zyn zeer kiesch en denken dat ze je daarvan niet mogen aftrekken. Zie niet tegen de kennismaking op. De toon is vriendelyk en makkelyk. En dat ze je wachten bleek reeds uit de pretmakery die ze zich van Wou voorstelden door sneeuwpoppen in den tuin te maken. (De tuin is voor Amstm zeer groot.) Maar och, wat is het oudste meisje leelyk! En eigenlyk al¹ de kinderen. Maar de oudste vooral. Z. prees de meisjes die dan ook volgens hem van de geloovery af zyn, maar zich inhouden om de moeder niet te kwetsen. Gut, zoo gek aan tafel die kruismakery! Hoe zal Wou dat vinden! Je mag hem wel waarschuwen, anders vraagt-i of ze gek zyn. -

Zeg, neem svp. die parysche krantjes mee, die ik te Brussel gekocht heb. Misschien houd ik er 'n voordracht over. -

Ik schreef 'n briefje aan Truida. In Rottm schreef ze dat ze my zoo graag spreken wou (zeker weer 'n raadvragery, en ze luistert nooit naar raad) Ik wil haar als ik te Rottm eens 'n oogeblik loisir heb, wel opzoeken, maar jy kunt er niet komen, dunkt me. De Hazen weten van die gêne, en begrypen het.

Of je overigens by de Haas heel lang wilt blyven, weet ik niet. Hy is zwaar op de hand en zy nogal druk, maar dat hindert jou misschien minder dan my. -

Je moet absoluut eens naar Breda by Korteweg, V.D. Bosch en om Iterson die te Tilburg woont. Ik meen niet dat je juist daar *logeeren* moet, maar 't zal er wel op loopen. Je kunt er van Rotterdam heen gaan. t Is dan 'n klein eindje. -

Gut, nu zal je (daar ik vandaag weer 200 gl. zond, en eergister 300 gl) met het geld van Bokma² & Oebe³ 'n ruime kas hebben. Destebeter. Ik heb ons wel anders gekend! -

Door de dissolutie der compagnieschap van v.d. H & Buys is zyn trouwen uitgesteld. Hy is nu alleen boekverkooper en schynt het niet ruim te hebben. Eerstdaags betaal ik hem de nog schuldige 215 gl. (45 gl om boeken. 170 voor kamerhuur &c voor Eduard.

Daarby is ook 't lossen van dat horloge, 't Staat alles op 'n nota van m'n eigen hand. Er schynt nóg iets door hem of Haspels betaald te zyn. Maar H. wil 't niet zeggen. Toch zal ik er op aandringen 't te weten. Anders komt het later. Ik hoef 't wel niet te betalen, maar het drukt me.

Van Iterson & V.D.H. ontving ik tandem. -

Dat stelen van dien brief van M⁴ is weer erg! 't Is om woedend te worden. Ook ik zal M. schryven. Goed dat jy 't al gedaan hebt.- Dat niet-ontvangen van 't Handelsblad uit Rondeel, is my heel onaangenaam.

Niet om den inhoud (die ellendig is) maar dan kan men op niets meer rekenen. -

Vraag je aan Struth⁵ of hy de volgende weekje ontvangen kan? Ben je dus van plan nog zoolang te blyven? Waarom niet *deze* week?

Porcelainen kachel? My wel. Als je 'n *goede* vindt. En die moet dan gemetseld worden, niet waar.

Als je te Ingelheim komt, let dan vooral op of 't scееve in 't plafond hersteld is. En maak 'n lystje van de besprekkingen, 't zy met Struth, 'tzy met my. Op 't erf (steenen uit halen en òm t huis gooien waar later fyn *grind* op komt) nu, dááaraan is nu niets te doen met dit weer. We zyn dus verlost van den twyfel hoe we dat bedisselen. Och, t is zoo erg niet dat te laten doen als we dáár zyn. Zeg, Zurcher's vrouw weet niets van de 14/m mk. Hy zei me dat. Zoo iets zal wel eens meer voorkomen in zoo'n verhouding. Maar toch erken ik dat de *toon* lief was, *echt* fatsoenlyk. geen gêne, geen Ziererei⁶ en toch zeer makkelyk. -

Ik kan me nu maar niet voorstellen wáár ik je zien zal. Zoodra ik wat van je reisplannen weet, zal ik eens uitrekenen waar ik wezen zal. Maar stoor je daaraan niet. Kom zoo gauw als 't je schikt.- Je praeterea censeo⁷ is... snoepig, ziedaar. Goed! Maar ik blyf 't beroerd vinden dat je gedaan hebt, je weet wel. Als ik in zoo iets aardigheid heb - al of niet overeenkomende met jou smaak, moest je me daarin niet storen. Dat zou ik immers jou ook niet doen. Ik had niets met K. maar je weet dat ik haar graag hield. Och 't spyt me zoo. Minder om de zaak als om het tegenwerken. Je had het niet moeten doen.

Wat ben je van plan met ons meisje te doen? Absoluut goed zal ze

wel niet zyn. Maar ik geloof dat de stumpert haar best doet en dan is 't hard haar lostelaten. Toch moet ik zeggen dat ik K. liever zag als er logés waren. Ze deed zich fatsoenlyker voor, en sprak deftiger. Als je dezen nà je terugkomst liever niet terug neemt. Stel haar dan toch goed schadeloos. Maar denk niet dat *ik* haar weg wil hebben, o neen. Ik geloof dat zy 'n goed schepsel is. -

Toen ik Rudesheim⁸ verliet was er in den trein 'n Geisenheimer heer die zei dat ons huis nooit voor 1000 m verhuurd zou worden. Hy beweerde dat 800 m. ook te veel was. -

Gek, nu ik zoo dapper aan m'n reis begonnen ben, heb ik minder aandrang tot de 'marches van 10'. Ik denk er weinig aan. Toch zullen we zien. M'n stemming kan veranderen. Misschien was er 'n 1000 fr. aan te wagen. -

Over voordrachten Schiedam & Dordt (morgen en overmorgen) heb ik nog niet gedacht. Dàt is kompleet byzaak. Eén uur voor 't optreden is volkomen genoeg. -

Waltman is by me geweest van 11 tot 4. Hy zond geen Delftsche Courant omdat daarin... niets staat. 'Och m'nheer, wie zal dàt beschryven! (Hy meende van mooiigheid) als er te Delft menschen waren die dàt konden dan zou er ook méér publiek in de zaal geweest zyn! *Ik* (hy, W.) kan uw voordracht niet weergeven, en dat kan geen mensch.' Wel, wel wat 'n triumpf van de publieksprekery! Maar 't wàs goed dat zeg ik zelf.

Eindnoten:

1. al: *oorspr. stond er alle.*
2. Bokma: *T. Bokma (1840-1916), boekhandelaar en uitgever te Sneek.*
3. Oebé: *N. Braunius Oeberius (1832-1804), bewonderaar van Multatuli te Arnhem. Het betreft vermoedelijk Tandem-gelden.*
4. M: *Mansholt; zie de brief van 18 januari 1881 aan Mansholt.*
5. Struth: *timmerman te Nieder-Ingelheim.*
6. Ziererei: *gemaaktheid; in duitse schrijffletters (du.)*
7. *praeterea censeo: overigens ben ik van mening (lat.) Mimi had kennelijk deze vaste slotformule gebruikt (ontleend aan de romeinse redenaar Cato) om haar besluit de dienstbode Kätchen te ontslaan, nader te motiveren (op grond van haar affektie voor de heer des huizes?)*
8. Rudesheim: *oorspr. stond er Geisenheim.*

[18 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

18 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2 (½) beschreven. (M.M.)

Leiden Dinsdag ochtend

Nog altyd by Levedag. Vanmiddag ga ik naar Schiedam, en van avond laat hier terug. -

Ik heb aan Mansholt geschreven. -

Daar ik nog niet weet of ik van den Haag¹ hier kan terug komen is 't adresseeren aan 'Spreeklokaal te...' het veiligst. -

dinsdag middag 3 uur

Om ½ vyf ga ik naar Schiedam. 11 ¾ van avond hier terug. Ik heb tal van brieven naar de post te brengen en zal nu dezen maar met een sluiten. Ik zend je 'n hartelyke zoen voor je praeterea censeo². Ik heb 't geschenkje voor Wou (100 francs stadsleening Brussel) aangenomen. Maar... je moet by mevr. Jacobson 'n bezoek brengen als je hier komt. Ik heb beloofd dat Woutertje zou komen bedanken. Je moet me met zulke afspraken laten begaan. Je bent er nu eenmaal voor om door my gebruikt te worden, heb je de *gister* verzonden aangetⁿ br. met 200 gl.? Ik meen *niet* die van twee dagen vroeger met 300 gl.

hierby Betsy's briefje. Ik heb heel vriendelyk geantwoord. Schryf jy haar ook eens. Ze schynt in zak en assche te zitten, en dan is 't prettig als men wat hoort.

Eindnoten:

1. *Oorspr. stond er Haarlem.*
2. praeterea censeo: *zie de brief hierboven.*

[18 januari 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

18 januari 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Op envelop het poststempel Leiden 18 JAN 81 en het adres WED Heer D.R. Mansholt Meeden prov. Groningen.

Leiden 18 Januari 81

beste Mansholt, m'n vrouw zendt my Uw brief van 13 dezer. Ja, er is dus 'n brief gestolen! Dit is ergerlyk. Het doet me zeer. En herinnert ge U wat er in geschreven was? Den zieletoestand van iemand die zoo-iets doet, kan ik me niet voorstellen. Wèl dien van 'n inbreker. Daarby is zekere opwekking, zekere kamplust tegen moeielykheid. Misschien ook iets als begrypelyke nydigheid tegen bezitters.

Tracht U te herinneren wat en waarover ge schreeft in dien brief. -

Heden middag ga ik naar Schiedam, morgen Dordrecht om te 'spreken.' Ik doe die heele reis ongaarne, maar 't moet. En schoon 't me zwaar valt, ik *kan* het doen. Over 'n paar dagen moet ik 'optreden' ('n domineeswoord) te Haarlem en den Haag. Zoolang ik in deze buurt ben, tracht ik telkens des avends te Leiden

terug te zyn, omdat ik hier weinig aanloop heb (ieder meent dat ik al lang weg ben) en 'n vriendelyke bediening in 't logement. Dit laatste is my veel waard, 't Is zwak van me, maar het *is* zoo, 'n ruwheid van kellners of knechts kan me ontstemmen en half onmachtig maken voor m'n taak. -

Ge weet dat de heer Haspels alles voor my regelt wat de voorbereiding van mn leesbeurten aangaat. Dit geschiedt geheel buiten my om. Hy zendt my 'n lyst van aangegane overeenkomsten en ik volg *zyn* afspraken. Dat regelen is 'n lastig werk voor hem, en ik houd my er geheel buiten om niet door meepraten z'n taak nog te verzwaren. Doch hieruit vloeit voort dat ik menigmaal plaats en op m'n lystje zie waarover ik me (als gy nu) verwonder, terwyl ik andere plaatsen mis waar ik dacht welkom te zyn. M'n eenig consigne aan H. is: 'spaar me niet!' Hy hoeft alleen in 't oog te houden of ik, stipt uitgerekend, *physiek* ergens op tyd kan aankomen. Vermoeienis, last, aaneenschakeling van spreekbeurten dagen achter elkander, dit alles mag geen invloed hebben. Met *inspanning* zou ik m'n taak niet kunnen vervullen, 't Kan alleen geschieden door *overspanning*. Dit is treurig maar t is zoo. Dickens ontving in Engeland voor 't eenmaal voorlezen van een lang gedrukte vertelling (little Dorrit) het dubbele van wat ik ontvang voor veertig geïmproviseerde voordrachten. Ik zeg dit niet als *klacht*, o neen, maar ter karakterizeering van den toestand, en om te rechtvaardigen dat ik my onderwerp aan de noodzakelykheid. Want zonder die overspanning zou ik niet in¹ de behoeften der mynen kunnen voorzien. Nederland moest het niet dulden, dunkt me, vooral *nu* niet, nu er uit Indie wordt geschreven: '*Lebak is een woesteny.*' Zou 't dan niet eindelyk tyd worden, Havelaar openlyk recht te doen?

Maar beste hartelyke kerel, dāt wilde ik U niet schryven. Ik wilde U 't lystje geven van m'n noordsche leesbeurten om met U uitterekenen hoe ik by U komen kan om Uw lief gezin te zien.

Ziehier:

maand. 28 febr. Groningen

Dinsd. 1 m. -

Woensd. 2 maart Sappemeer?

Dond. 3 maart Veendam?

Vryd. 4 maart Stadskanaal?

Saterd. 5 maart Scheemda
 Zond. 6 maart -
 Maand. 6 maart Winschoten
 Dinsdg. 8 maart Assen en verder
 Zuidwaarts-

Onderzoek svp. of de met?? gemerkte plaatsen juist zyn. Ik ben er niet geheel zeker van, daar er in H's opgaven iets tegenstrydigs was. Ik zal er hèm naar vragen. Gy kunt het dáár vernemen denk ik.

Overleg nu eens asjeblijft, hoe ik 't regelen moet om iets aan U en de Uwen te hebben. Kan die Dinsdag 1 maart daarvoor gebruikt worden? De vraag is of ik dien dag by U doorbrengende, op z'n tyd kan worden afgeleverd te Sappemeer?

Haast is er niet by de zaak. Daar m'n adres byna eiken dag verandert, ben ik zoo vry U eens vooral te verzoeken uw antwoord te adresseeren aan: *den Hr Haspels, tooneeldirekteur te Rotterdam*². Hy weet altyd waar ik ben. -

Over 'n 14 dagen komt m'n vrouw met ons lief kind in Holland. Zy zal grootendeels logeeren by zusters maar ik *denk* dat ze ook te Leeuwarden zal uitgenoodigd worden, en ronduit gezegd, ik wou graag dat zy ook 'n paar dagen by *U* kwam. Ziedaar! Als zy wist dat *ik* U dit vroeg zou ze 't gek en opdringerig vinden. Welnu, ik durf het doen, en ben zeker dat gy en uw lieve familie my gelyk zult geven, *zeker* nadat ge haar by U gehad hebt, en waarschyglyk wel reeds voor dien tyd, d.i. *nu*.

Hartelyk gegroet beste kerel. Ik heb zoo dikwyls gedacht aan dien schuldafdoenden man en z'n varkentje dat verkocht worden zal, en niet voor eigen gebruik mag dienen. Uw schets is zoo *juist*. Sedert 'n jaar had ik 'n klein plan omtrent dien man, maar ik ben (ook zelfs tegenover *U*, niet geheel vry. Groet uw vrouw en de meisjes!

tt *Dek*

M'n vrouw schryft dat ze U van 't niet-ontvangen van uw vorigen brief kennis geeft. Hebt ge dàt schryven van m'n vrouw ontvangen? Of heeft de dief ook *dien* brief onderschept daar hy de beteekenis van een br. *van Geisenheim naar Meeden* raden kon. Hy kon weten dat daarin een aanklacht tegen hem stond. De

vraag is of m'n vrouws brief in handen van denzelfden man gekomen is?

Eindnoten:

1. in: *oorspr. stond er* kunnen leven.
2. Rotterdam: *oorspr. stond er* Amsterdam.

[18 januari 1881 Herinnering W.L. Penning aan voordracht Schiedam]

18 januari 1881

Gedicht en aantekeningen van W.L. Penning naar aanleiding van Multatuli's voordracht te Schiedam. In: W.L. Penning Jr., Sintjanslot. Rotterdam 1906, blz. 114-115 en 131-132. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Toen Multatuli nog voordrachten hield.

-'Waarover sprak ik vorig jaar?' Uit Leiden
Werd Dekker's vraag per draad besteld;
In noodweer vond nog 't Antwoord draadgeleide,
Maar aankomstuur was niet gemeld.
Na sneeuwstorm, zwaarste dien 'k tot nu beleefde,
Kwam Dekker zoekende uitgestapt;
- 'Hier nooit een rijtuig!' knorde hij, en streefde
Den weg op - voeten hoog bepapt!*

* Op dien 18^{den} Januari 1881 welk een martelgang, naar het verre 'Musis Sacrum', voor den asthmalijder die mij op 22 November 1876 al geschreven had: 'Ik voel me oud, saai en stuntelig worden. Ik ben erg bang langer te leven dan m'n verstand. Aan de roerende zorg die m'n vrouw voor me draagt, merk ik dat ook zij me als invaliede beschouwt, maar als ik 't haar vraag, zegt ze dat 't niet waar is.'

Hoe de Spreker na gedaan werk zich in de stemkamer vertoonde? Met beide handen op de tafel steunende, liep hij schokkende als gejaagd door benauwdheid heen en weêr, terwijl het zweet hem van het voorhoofd gutste over de pijnlijk verwrongen gelaatstrekken, en de zoo zwak uitzierende oogen boven de zware wallen u aanstaarden met een uitdrukking van angst, worstelend tegen wat strengs en hoogs. Het spreken ging niet, dan hijgende en telkens afgebroken.

Bij gelegenheid eener vroegere voordracht had ik DEKKER verzeld gevonden door onzen tooneelspeler JAAP HASPELS, met wien ik in briefwisseling was geweest over het beschikbaar krijgen van een spreekzaal, -wat nog al moeilijkheden in had. Mijn persoonlijke kennismaking dagteekent van den avond dat de auteur van *Vorstenschool*, in een bijna onbezet lokaal aan de Scheepmakershaven te Rotterdam, de eerste drie bedrijven voordroeg van het drama, - 'welks voltooiing, uitgave en opvoering hem wreken zou over nieuwen laffen laster.'

Bij verschillende korte ontmoetingen maakte de zoo prikkelbare man van genie op mij - niet minder dan op den vriend dien ik de kennismaking dankte, dezelfde aan wien deze gedichten zijn opgedragen - een vriendelijk gemeenzamen indruk; toeschietelijk eer dan het tegendeel, verheugde hij zich in waardeering, en vreesde evenzeer te kwetsen als verkeerd begrepen te worden. Vandaar bij hem zekere bijna óververduidelijking van bedoeling.

(Over zijn verhaal *La Sainte Vierge* - in mijn dichtkrabbeltje ook door zinspeling op zekere droppeltjes tegen zeeziekte, als mede-onderwerp van gesprek aangeduid, en dat den schrijver bijzonder lief was - herinnerde hij zich niet ooit te voren

eenigerlei uiting te hebben vernomen. 'Men heeft getracht mij dood te zwijgen,'
grimlachte hij).

Toch werd voor volle zaal met vuur gesproken
 In die fabrieks- en handelsstad,
 Wier spoorwegwachtzaal tegensdijks gedoken
 Bij 't keeren Dekker's afschuw had:
 - 'Dat beengescharrel boven langs die ramen
 Maakt zenuwachtig!' borst hij uit;
 'Portier!...' Vergeefs, eerst als er treinen kwamen
 Ontsloot *éénarm* de wal-kajuit.

- "k Word zeeziek!" riep *La Sainte Vierge's* dichter...
 - 'Nu 'n dropje *Colineau* of wat,'¹
 Zinspeelde een onzer; Dekker's blik werd lichter;
 - '*La Vierge?* Sterniaanschen schat'²
 En zonder namaak (waagde ik op te merken)
 Gaaft ge ons, gaaft ge uw veracht Publiek;
 - 'Niet op de Vromen schold ik in mijn kerken,'
 Zei Dekker hartlijk lakoniek.

Klingklang van sleutels, - aan 't gesprek een ende:
 Trap op, - en draaiend zeil verklaart
 'Stations-gebuktheid onder *dividenden!*

Stom is hier 't Stoomtuig uitgespaard!...'
 Boos spoort hij weg.
 Mooie oude Watermolen,
 Stoom viert uw val thans, maalt nu 't nat;
 Aan 't nieuw Station wordt lucht noch ruimte ontstolen.
 Waar plaagwerk recht op drijfwind had.

Geen Douwes Dekker viel dit meer te melden,
 Hij was ter rust.
 Bij 't rustloos beeld
 Van dien door nood tot Voordracht-wee gekwelde,
 Voegt wat naïefs met luim omspeeld;
 Kort - afgetobtheid nog verwrong zijn wezen -
 Ontviel hem: - COENS?³ 'Weg pseudoniem,
 Dwaas die er ooit een aannam!'
 - 'Kort geprezen
 Zoo'n dwaas (lachte ik) die wijzen-ook doet lezen..'
 En MULTATULI - lachte intiem.

Eindnoten:

1. Vgl. *V.W.II*, blz. 438 e.v. *Colineau is in dit verhaal de naam van een jong frans echtpaar aan boord van de brik La Sainte Vierge.*
2. *Het verhaal wordt door Penning vergeleken met de reisverhalen van Lawrence Sterne (1713-1768), de engelse humoristische schrijver.*
3. Coens: pseudoniem van *W.L. Penning*.

[18 januari 1881

Advertentie voordracht Zaltbommel]

18 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Zaltbommel op 4 februari in de *Tielsche Courant*, no. 7. (Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg, Tiel; afschrift M.M.)

Zaal van het Nutsgebouw

TE

ZALT-BOMMEL

VOORDRACHT

DOOR

MULTATULI

OP

Vrijdag 4 Februari a.s.,

des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à f 1 verkrijgbaar bij D.G. van Bruchem; Des avonds aan het lokaal f 1,50.

**[18 januari 1881
Voordracht te Schiedam]**

*18 januari 1881
Multatuli spreekt te Schiedam*

**[18 januari 1881
Aantekeningen voordracht]**

18 januari 1881

Aantekeningen gebruikt bij de voordracht over 'Levensopvatting' te Schiedam. Drie korte stroken papier van 172 × 106 mm (2 ×) en 171 × 108 mm, alleen aan de voorzijde beschreven. Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood. (Map Voordrachten, nr. 45, 46, 47 M.M.)

Levensopvatting
 waartoe? Tot geluk
 oude wysgeeren
 nieuwere wysgeeren
 nieuwe wysgeeren
 heidend. Jodend. Christendom -
 alles naar boven wyzende
 (misschien jodendom niet!) -
 de Bussy²
 Pierson alles
 Schaepman effekt!
 Kant-
 Idealismus valsch
 Realismus-
 beiden verenigd: humor
 dichter
 wysgeer
 taal
 beelden -
 Opscherping van denkvermogen
 methoden
 logik
wording der dingen zuiverh v. uitdr
 Museum
 levensopvattingen

alzoo Kathech. der natuur
 Robinson & *denken*
 geen schoolsch ondersch. v. richting -
 Museum: wording (a) -
 Algemeenheid, (vakm. & leeken)¹:
 waarheid
 stiptheid
 eenvoud
 goedetrouw
 karakter en moed
 onthouding, matigheid
 werkzaamheid
 mensenliefde
 algemeenheid (b) vakm
 leeken
 vrouwen
 armen
 genotsleer -
 Alles te samen Jehovah
materialismus stofaanbidden?
 levensopvatting
 Robinson
 mensch zyn. Kathech. der
 Natuur
 Martinet.³ -
 geen schoolsch ondersch. v richting -
 algemeenheid
 arbeidzaamheid
 (Multatulit)

Eindnoten:

2. *Izaak Jan Le Cosquino de Bussy (1846-1920), nederlands godgeleerde, schrijver van enkele boeken over godsdienstwijsbegeerte en zedelijk oordeel.*
1. *Doorgestreept.*
3. *Martinet: Joannes Florentius Martinet (1729-1795), nederlands godgeleerde en schrijver van o.m. Katechismus der natuur (1777-1779).*

[19 januari 1881

Verslag voordracht Leiden in Minerva]

19 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Leiden van 13 januari in het Algemeen Nederlandsch Studenten Weekblad Minerva, blz. 195-197. (U.B. Amsterdam; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Een voordracht van Multatuli.

‘Redenarij is een kwaad dat met alle
kracht behoort te worden tegengegaan.’
MULTATULI (765).

Er was een voordracht aangekondigd tegen Donderdag 1.1., en een kleine schare - gelukkig een kleine, want nu kon de spreker in 't aantal hoorders ten minste geen reden hebben om bitter gestemd te zijn (538)¹ - zoowel mannen als vrouwen had zich verzameld in de kleine bovenzaal der Stads-Gehoorzaal om den gevierden schrijver te hooren. Er is iets eigenaardigs in het optreden van een man als Multatuli. Van 't oogenblik af dat hij de zaal binnentreedt beheerscht hij zijn auditorium; aller oogen wenden zich tot den bleeken mageren man, en terwijl menig ander ‘verhandelaar’ moet wachten tot het gebabbel van 't publiek een eind heeft genomen, is er doodsche stilte gedurende de vijf minuten, die deze spreker noodig heeft om op adem te komen. Er zou gelachen worden om deze malle affectatie, indien de reden niet zoo treurig ware. En met 't stereotype schelden op de grootte van 't Stadsgebouw, dat van den heer Douwes Dekker een ‘lange reis’ door den gang vorderde, begon ook deze voordracht.

Multatuli is geen gewoon ‘redenaar’, in zoover hij zich niet heeft gevormd naar de uitstekende voorbeelden uit vroeger en later tijd, in zoover hij zich volstrekt niet bekommert om de wetten, aan welke ieder openbaar spreker gebonden is. 't Eerste is lichter te vergeven dan het tweede. Niemand heeft recht van den heer Douwes Dekker te eischen, dat hij een oratorisch talent zal ontwikkelen dat doet denken aan een Demosthenes of een van der Palm; doch twee dingen zijn den openbaren redenaar ongetwijfeld noodig, d.i. vinding en schikking[†] en 't is de vraag of M. vóór de voordracht sterk gezocht heeft om het gevondene naar behooren te kunnen schikken. Er zullen er zijn wellicht, die

* Steenmeyer, Brieven over de Welsprekendheid, p. 93.

deze opmerking niet deelen, die in den spreker van Donderdagavond in de eerste plaats den causeur zien, welke hen eenige uren bezighield, - ik zou mij hiermee kunnen vereenigen, indien het gemis aan vinding en schikking niet schadelijk werd door te leiden tot een gevoel van verveling bij het publiek aan den eenen en tot onduidelijkheid bij den spreker aan den anderen kant. Deze zelfden zullen ook beweren, dat M. met voorbedachten rade zóó spreekt en niet anders, om zijne hoorders te treffen - doch 'wee der kunst, indien treffen de hoofdzaak en getroffen te hebben een vrijbrief wordt voor de wijze waarop en den prijs waarvoor!'

Hoe, ja, of 't te pas kwam in zijne redeneering weet ik niet, maar M. heeft beweerd, dat hij in tegenstelling met Jezus van Nazareth, er ten minste naar *streefde* een geheel te geven, en 't stond aan de hoorders deze verzekering aan te nemen en in stilte toe te juichen; toch zou naar mijn bescheiden meening sprekers goede bedoeling overtuigender gebleken zijn, indien hij niet van Rotterdam over Assen en Leeuwarden naar Leiden ware gekomen, indien hij wat minder andere wegen en meer den heirbaan had gehouden, die leidde naar 't gestelde doel.

Het doel was aan te toonen, dat darwinisme in den zin van onderzoek naar de oorsprong der dingen nuttig is om den aard der dingen te leeren kennen, en daarbij hoe noodzakelijk 't is oorzaak en reden te onderscheiden. Tegen dit laatste wordt maar al te veel gezondigd, en het verschil tusschen beide werd opgehelderd door het voorbeeld, hoe een spoorwegconductor op de vraag 'waarom hij de kaartjes knipt' wel de oorzaak opgeeft: 'dit is mij bevolen', maar den vrager in 't onzekere laat omtrent de reden. Dit darwinistisch, of eenvoudiger, historisch onderzoek werd vooreerst toegepast op 't ontstaan van staten, 't Ware te wenschen, dat de nieuwheid van dit onderwerp evenredig was geweest aan de duidelijkheid van voordracht; want tot schade van de belangstelling van velen hoorde men hetzelfde wat in bijna ieder geschiedboek te vinden is: hoe evenals de families de staten zijn ontstaan; het begin van het patriarchaal gezag, de wrijving, daardoor botsing, daardoor strijd en bloedige krijg tusschen de staten onderling, dat alles werd met een vuur verteld, eene meer

* *Busken Huet*, Multatuli p. 8.

onbekende zaak waardig. Thans een sprong terug naar darwinisme - Darwin. Deze is een heel groot man, ook als mensch zeer respectabel, maar hij heeft een groote fout, n.l. dat hij te *veel* vertrouwt op de specialiteiten, die door hem worden uitgezonden; zoo bijv. Wallace². Multatuli is overtuigd, dat deze natuur-onderzoeker nu en dan Darwin wat op den mouw spelt. (....)

Doch 't is ook aardig na te gaan hoe de taal is ontstaan, hoe de menschen langzamerhand een bepaalde beteekenis gingen hechten aan zekere klanken, hoe door zich begrijpelijk te maken de samenwerking ontstond om een zaak tot stand te brengen. (....) Door eenige voorbeelden werd verder aangetoond welk een grooten rol de rollende *r* in de woordvorming speelt, en hoe deze letter een van die wortels is, welke het meest nakomelingschap hebben. Als van zelf kwam spreker op de Fransche etymologisten, die allen 'prullen' zijn, en als bewijs van deze nog al stoute bewering diende het beroemde werk van Littré, met name diens verklaring van 't ontstaan van het woord 'Dieu'. Deze is onvoldoende, derhalve is dit boek 'prullig', dus is de schrijver een 'prul', dus zijn alle Fransche etymologisten 'prullen'. Deze logische methode werd vroeger reeds in een Voordracht over Poëzie door den spreker met hetzelfde succes toegepast: één zwakke regel in een bekende rei van Vondel is voldoende om hem te stempelen tot een dichter die niets beteekent, één slecht gedichtje van Beets cijfert al zijn andere poëzie weg... naar analogie zou men evenzoo den heer Douwes Dekker kunnen beoordeelen naar de door Multatuli meegedeelde resultaten van zijn natuurstudiën...

Na de pauze werd de darwinistische methode toegepast op sommige manieren en maniertjes, nadat met een verhaaltje van zekeren kamerdienaar in dienst van Prins Frederik was aangetoond, hoe kleine zaken voor de karakterteekening werkelijk belangrijker zijn dan de groote. Achtereenvolgens werden de hoorders nu bekend gemaakt met den darwinistischen oorsprong van de lange nagels der Chineezen, de kleine voetjes hunner vrouwen, de slechte beteekenis die men geeft aan het woord Vrijdag, de zondagsche hemdsmouwen onzer kruiëniers, de lange haren der Oosterlingen, het baden bij de Japanners, de slaapgewoonte der Duitschers, kortom... maar wij springen nu over op de akademi-

sche leermethode: hoe is deze ontstaan uit de wijze, waarop Plato les gaf? Dit is niet te verklaren; en ook niet, waarom er hoogleraren zijn in historie en dergelijke vakken, die niet op waarneming berusten, waarom deze hun dictaten niet doen drukken enz.; maar spreker komt thans tot iets hoogers, namelijk tot 'zedelijkheid'. Voor den lezer van M's werken bevatte dit gedeelte der voordracht niets nieuws: hoe M. over 'zedelijkheid' spreekt weet ieder die het verhaal van Woutertje's 'verzoeking' bij juffrouw Laps heeft gelezen³, of de Japansche gesprekken, of den brief aan Mevr. de wed. X. geb. Y. te Z.⁴ Daarin vinden wij dezelfde denkbeelden over het huwelijk terug, dat darwinistisch gesproken ontstaan is uit de noodzakelijkheid dat er voor ieder geboren kind een man en een vrouw was om 't te verzorgen: daarom moesten de namen der ouders in een register worden opgeschreven. Overigens was dit gedeelte der voordracht het meest boeiend, juist door de overtuiging die uit spreker's woordenvloed sprak; bittere verachting klonk uit de aangehaalde uitspraak van het Tweede Kamerlid, een 'Vertegenwoordiger des Volks'! En de hoogste verontwaardiging drukten zijne woorden uit over zeker artikel in het nieuwe Strafwetboek, dat 'liefde gebod op straffe van tuchthuis!' (....)

Multatuli zelf is niet ingenomen met publieke voordrachten, en misschien zijn zij, die Donderdagavond in de Geheerzaal waren, 't in zeker opzicht met hem eens. Den 'strijder voor waarheid' ergert 't vaak, *onwaarheid* te vinden in een toejuichend auditorium: hij schijnt 't ondervonden te hebben, dat dit mooi-vinden zijner woorden was par manière de faire⁷ (762).

Ook Donderdag werd hij warm toegejuicht door het publiek en *wellicht* was behalve het dankgevoel in deze hartelijke toejuiching de belofte uitgedrukt van de vervulling der woorden:

'Broeders! ik bid u in mijn kleed geen bewijs te zoeken voor wat ik zeide, maar een aansporing om te overdenken wat ik gezegd heb'.⁵

Deze bede staat te lezen in de Inleiding tot de Ideën van den grooten schrijver. Grootenschrijver, ja! - maar: 'Redenarij' enz... 16 Jan. '81.

W.N.F.S.Z.⁶

Eindnoten:

1. (538): verwijzing naar Idee538 (V.W. III, blz. 375), waarin Multatuli stelt dat hij 'Bitter gestemd (is) - dat ben ik altyd, als ik veel Nederlanders byeen zie'.
2. Wallace: Alfred-Russel Wallace (1822-1913), engels natuuronderzoeker, grondlegger van de dierkundige geografie.
3. V.W. VII, blz. 138 e.v. (Idee 1140).
4. Idee 448 (V.W. III, blz. 43 e.v.).
7. par manière de faire: zomaar, uit gewoonte (fr.)
5. V.W. II, blz. 310.
6. W.N.F. Sibmacher Zijnen.

**[19 januari 1881
Advertentie voordracht Haarlem]**

19 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Haarlem op 21 januari in de Oprechte Woensdagsche Haarlemsche Courant, no. 15. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Bovenzaal der Vereeniging.

VOORDRACHT

van

MULTATULI

op Vrijdag den 21sten Januari 1881,
des avonds te 8 uren.

Bewijzen van toegang zijn bij intekening à f 1 te bekomen bij den Uitgever

W.C. DE GRAAFF, Ripperdapark, n° 10; buiten intekening f 1.50.

**[19 januari 1881
Brief van Multatuli aan Mimi]**

19 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.) De laatste zin met blauw potlood dwars over de bladzij. Op envelop de poststempels Leiden 19 JAN 81 en Geisenheim 20/1 81 en het adres Mad Douwes Dekker Geisenheim Rheingau.

Leiden Woensdag 19 Jan

12-1 uur &c middag.

lieve beste Mies! Ik was al gekleed om naar Dord te gaan, en inplaats dáárvan ga ik nu heel kalmpjes aan je zitten schryven. Ik heb Dord laten afzeggen.

Eerst m'n wedervaren van gister. Volgens afspraak zou ik te Schiedam ± 6 uur aankomen, dáár 'n warme kamer vinden en ik zou¹ er twee uur tyd hebben om me klaartemaken voor de voordracht. Maar zie, de trein kwam 'n heel uur te laat. (door sneeuw en harden wind.) Dat was één. En m'n nieuwe begeleider had niet gezorgd voor 'n vigilant². Daar stond ik om 7 uur in de sneeuw aan 't Station. Toen loopen naar de zaal, die volstrekt niet naby was. Hygend kwam ik aan, ontstemd natuurlyk in twee beteekenissen, want *stem* had ik ook niet. Daar ik al ½ 5 uit m'n logement te Leiden gegaan was had ik niet gegeten. Ik had me 'n paar broodjes met gehakt laten meegeven. Maar te Schiedam had ik geen tyd ze te eten. Er begonnen al menschen in de zaal te komen. Bezoek in de wachtkamer van Penning (Coens.)³ Daarop de zaalman die me zei dat m'nheer Karel v.d. S⁷: 'me spreken wou', (zoo begreep ik, maar later bleek dat het misverstand was. Wel had-i gevraagd of ik gekomen was daar men te S. er aan twyfelde of de voordracht doorging. Ik liet zeggen: 'geen tyd'. Verbeelje ik had m'n onderwerp nog niet vastgesteld! 't Was kwart voor acht. Ik dacht even na, en besloot te spreken over 'levensopvatting' in verband ook met den naam dien Schiedam heeft. En zie, ik was klaar drie minuten vóór acht uur. Toen bedacht ik dat het afwyzen van V.D.S. niet goed was daar hy niet weten kon hoe mal gejaagd ik aangekomen was, en liet hem zeggen dat hy nog wel even komen kon. Hy kwam was beleefd en vriendelyk, maar dat *hy* me had willen spreken was 'n misverstand geweest. Schoon 't me nu spyt dat *ik* avances schyn gemaakt te hebben, is er toch niets aan verbeurd. Hy scheen zeer ingenomen met de kennismaking, en kwam in de pauze terug om Roelants⁸ (den uitgever) te presenteeren. Vry stipt acht uur trad ik op en zeker heeft niemand gemerkt dat ik m'n twee uren rust niet gehad had en zoo even door de sneeuw gebaggerd. De zaak is goed afgelopen. Zonder nu als van Delft te zeggen dat ik zeer goed heb gesproken was't toch niet slecht. Er waren 140 menschen dat voor Schiedam wèl is. 't Is méér dan 400 te Amstm of 200 te Rotterdam.

Jammer dat ik (om met den laatsten trein weg te kunnen) reeds ¼ over 10 moest uitscheiden. Och, ik had me voor dien trein niet hoeven te haasten, want in de wachtkamer was reeds bekend dat er vertraging was door de sneeuw. Soms was er twyfel of-i heele-

maal wel komen zou. Nu hy kwam, en te ½ twee in den nacht kwam ik thuis. Toen eerst dineerde ik met een van m'n broodjes. 't Was 'n reis! Telkens heelemaal of byna stilstaan. En eenmaal m'n raampje geopend hebbende kon 't niet weer gesloten worden. (Sneeuw er tusschen die bevroren was) Zoodat ik (eerste klas reizende) in de open lucht gezeten was. En *ik ben heel we!* My mankeert *niets*.

Maar nu was't vandaag Dord. En zie ik hoor dat er zoo even ± elf uur nog geen enkelen trein van Amsterdam is aangekomen. (Wel een van Rottm) Als ik dus zooals m'n plan was, om ± 12 uur naar Dord op reis was gegaan, zou ik niet zeker geweest zyn daar voor acht uur aantekomen. En al kwam ik tegen 5, 6 uur daar, ik verzeg⁴ 't om voor die Dordsche lezing 'n reis van 5 of 6 uren te maken. Dus telegraf.- *afgezegd*. Ziedaar de reden waarom ik je nu weer van hier schryf. Ik zou toch van avond te Dord gebleven zyn en eerst morgen hier terug om van hier uit, overmorgen Haarlem te bedienen. Hoe dit zy, ik heb nu twee stille dagen en zal ze gebruiken zoo goed ik kan. -

ga toch niet op reis noch naar Wiesb. noch naar Ingelheim, voor het weêr beter is. En koop tüchtige reisedecken⁵, groote, zachte.

Ziezoo, letters als ossen. Wou zal wel vragen: wat staat dáár? En dan onthoud je't. Gister avond in den trein heb ik er telkens aan gedacht, en als ik je vandaag niet op m'n gemak had kunnen schryven had ik je dát getelegrafeerd. Neem ook voor jou en Wou *pantoffels* by je. 't Scheelt zooveel als je warme voeten hebt.

(Dat holl. systeem van altyd lekkende *lauwe* stoven is ellendig!) -

Je laatst ontv. brief is n° 4 van vrydag en Saterdag avond. Ik heb nog geen bericht van de 300 gl die (meen ik) Maandag eerste bestelling, gelyk met den brief aan Wou moet⁶ bezorgd zyn. Ik gis dat dit veroorzaakt is door gebrek aan spooraansluiting. Alle treinen zyn in de war. Misschien kryg je ook myn br. te laat. Let op of ze volgen, d.i. geen gaping in m'n verslagjes.

Gister voor ik naar Schiedam ging heb ik wel 6 brieven afgedaan. Vandaag en morgen doe ik dat ook. Ik schryf heden aan Vos, aan Jeanne, aan Zurcher, aan Plet, en nog veel meer. -

Wees maar gerust over m'n gezondheid. Ik ben niet eens verkouden. -

Het spreken in 't publiek valt me hoe langer hoe makkelyker. Ik verdien m'n geld alleen met reizen en trekken.

Gistravend 'n allerliefste ontmoeting met 'n zeeofficier die uit Rott gekomen was om me te hooren. -

Dat Roelands⁸ zich door K. v d S. liet presenteeren was zeker om de uitgevery. Ik heb uit Waltman gemerkt dat er 'n wedloop wordt gehouden. -

Daar komt m'n goede kom en harde broodjes. Ik wou dat ik dit hôtel mèt de bediening kon meenemen. Uitstekend! Ik wou wel dat je eens hier logeerde. Neem maar tot pretext dat je 't leidsche museum wilt zien. -

Heb je misschien je n° 5 naar Dordrecht geadresseerd? Ik telegrafeer er om. Dat is m'n vierde depêche vandaag!

Verbeeldje wat 'n onkosten! Gister (schoon ik te Schiedam door de sneeuw gebaggerd heb) heb ik toch zeker 5 gl. aan vigilanten uitgegeven! Daaronder begrepen⁹ de fooi voor 1½ uur wachten in den kou by nacht! Elke lezing kost me vier vigilantes (naar en van, van en naar) trein, gelukkig dat ik 't betalen kan. -

Vandaag 'n brief van Bé. Ze was bly met myn briefje. Wacht, ik zend je haar briefje. Dan hoor je wat van haar, en hebt stof tot schryven wat 'n weldaad schynt te zyn. Doe 't dus. -

Zoeeven met m'n groote letters, heb ik vergeten erby te zeggen dat je dus àplusforte raison¹⁰ niet naar Holland komt voor je op de treinen rekenen kunt. Dat spreekt van zelf. 't Is anders tobben. En dan met 'n kind!

Houd nota van je verzonden brieven.

n^o

tyd van afzending

adres

Dan kan ik navragen, t Zal me benieuwen of nu je n° 5 van Dord komt opdagen.

-

Dag beste Mies, ik sluit en verzend nu maar. Een erge zoen aan jou voor je aardig preken ex C.¹¹ en 'n vriendelyk zoentje aan Wouter. Hy kan nog geen erge zoenen gebruiken. Hy zal over 14, 16 jaar moeite hebben iemand te vinden die t zoo goed kan als jy. - Over kachels moeten wy ons toch nog bedenken. Ik zou de yzeren kachel van hier wel terstond durven nemen. Verlakt zwart. In de ronde deur een

omdraaischyf en als men den bovenplaat openzet, is er een ruime platte ground voor ketels & potten. Hy brandt daarby best, en ziet er elegant uit.-

Ik verlang naar n° 5. Ook naar je komst, *maar met dit weer niet!* Ik ben bly voor jou dat ik zoo wel ben en me zoo dapper houd. Knies maar niet over me.

Was al gesloten toen ik n° 5 ontving. Dankjewel.

Eindnoten:

1. zou: *oorspr. stond er had.*
2. vigilant(e): *gesloten huurrijtuig.*
3. Penning: *Willem Levinus Penning jr. (1840-1924), nederlands dichter die publiceerde onder de schuilnaam M. Coens.*
7. Karel v.d. S.: *waarschijnlijk Carel Jan Petrus van der Schalk (1832-1895).*
8. Roelants: *Hendrik A.M. Roelants (1827-1907), boekhandelaar en uitgever te Schiedam.*
4. verzeg: *vertik.*
5. tüchtige reisedecken: *degelijke reisdekens (du.).*
6. moet: *oorspr. stond er moeten.*
8. Roelants: *Hendrik A.M. Roelants (1827-1907), boekhandelaar en uitgever te Schiedam.*
9. Daaronder begrepen: *oorspr. stond er Daarby komen.*
10. à plus forte raison: *temeer nog (fr.)*
11. ex C.: *ex Cathedra (lat.), op een toon die geen tegenspraak duldt.*

[20 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

20 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(5/6) beschreven. (M.M.)

Het begin van deze brief ontbreekt.

reis gaat, informeer *hoe de treinen aankomen*, om te weten of je op zekere uren rekenen kunt. Gister is men (ik meen:) vier uur bezig geweest van den Haag naar Leiden! Vertrek toch niet van huis voor dat 'n beetje beter gaat! -

Om je te helpen, schryf ik nu al vast aan Versluys dat je zoo'n moeite hebt om je logeerplannen goed uit elkaar te houden. Dat je om *my* je niet hoeft te bekommeren, wyl ik 't je niet lastig wil maken. (Hierin ligt 'n wenk dat ook zy je wat speling moeten laten.) Ja, misschien doe je goed, je regeling van Arnhem uit te maken. (Logement Zwynshoofd, - meen ik - is goed.) Doe alles naar je eigen keus en doe of ik er niet ben. Stoor je niet aan myn vrye dagen. Als je niet in Holl. was gekomen, had je daaraan ook niets. Ga of blyf al naar 't je schikt. Ik ben toch al bang dat je last hebt van de overleggingen. Breda en Tilburg zal je van Rotterdam uit kunnen afdoen. Ik meen als 'n *tusschen-uitgang*. Je zult je 2 maanden wel noodig hebben! Vooral als je ook naar 't Noorden gaat. Je lykt wel op Hagar¹ met Ismael, 1½ zwervers. Nu in 'n woestyn ben je niet. -

Voor ik 't vergeet, maak dat je voor je naar Versluys gaat, wat weet van z'n opvoedkundige werken. Neem ze mee dan kan je by Fredi zynde er in lezen en bent op de hoogte. -

De kranten zyn vol van spoorvertragingen enz. Vandaag is 't weêr 'n beetje beter. Haspels heeft Zierikzee, Thiel en Bommel afgezegd. Eigenlyk

spyt het me. Dàt, met Dord samen, scheelt me toch al gauw 'n 2 à 300 gl. die we niet missen kunnen. Maar ik maak in H's regelingen geen verandering. -

Aan Jeanne beloof ik dat je van Amsterdam uit, een dag by haar zult komen. Verwaarloos haar toch niet. Zy is lief goed en intelligent. Men hééft wat aan haar. -

Donderdag middag

Ik besluit daar in eens reeds vandaag naar Haarlem te gaan. Mn grooten koffer stuur ik naar den Haag.

dag mies, dag wou

Eindnoten:

1. Hagar: *dienstmaagd van Abraham (Genesis 16 en 21)*; zij schonk hem een zoon, Ismael, waarop zij beiden door Sara, Abrahams vrouw, werden verstoten.

[20 januari 1881

Verslag voordracht Schiedam in Schiedamsche Crt.]

20 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Schiedam van 18 januari in de Schiedamsche Courant, no. 5102. (G.A. Schiedam; fotokopie M.M.)

Het zeer ongunstige weder had gisteren avond niet kunnen beletten, dat een talrijke schare, waaronder vele dames, de voordracht bijwoonde, door Multatuli gehouden. De spreker, die aanving met de betuiging der aangename herinneringen, hem bijgebleven van de ontvangst bij zijn voordracht ten vorige jare gehouden, had tot onderwerp zijner toespraak gekozen: 'Levensopvatting.' Niet zonder opzet was zijne keuze op dit onderwerp gevallen. Men had hem gesproken van het *materialisme*, dat alhier als levensbeginsel zou gelden. Hij had die mededeeling aangehoord; zijn antwoord daarop was de toespraak, die hij thans ging houden. Uit den rijken schat van kennis deelde thans de spreker tal van bijzonderheden mede. Wijsbegeerte en dichtkunst, realisme en idealisme werden met elkander vergeleken en het onderling verband dezer schijnbaar tegenstrijdige zaken aangetoond. Gedurig, - want de eene gedachte volgde op de andere, - had men den spreker wel willen verzoeken, eens even rust te nemen en bij het behandelde te blijven, om er nog wat meer in door te dringen en ophelderingen van zijn beweringen te vragen, doch het samenzijn op dezen avond liet dit niet toe. De onfeilbare wijze, om de rechte levensopvatting te leeren kennen, was naar den spreker de beoefening van de Cathechismus der Natuur, even oud als de wereld, en

waaruit de ware wijsgeeren van vroeger en later tijd, ten behoeve der menschheid hebben geput. - Zelfs zij, die met den genialen spreker in denkwijze verschillen, zullen dunkt ons, geen reden gehad hebben, over miskenning of bespottung te klagen. Het waren voor het meerendeel welwillende woorden, die we hopen, dat Multatuli's lezingen ook verder zullen kenmerken.

**[20 januari 1881
Brief van Multatuli aan J.M. Haspels]**

20 januari 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels. Enkel, gevouwen velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4($\frac{1}{3}$) beschreven. (M.M.)

Leiden, 20 Januari Donderdag beste Haspels! Dank voor telegram (gister) en heden brief.

De mogelykheid voorziende dat Staalman m'n telegram over 't afzeggen van Dord niet gekregen had (daar i misschien aan de station op 'n trein zat te wachten, die *uren* uitblyven!) telegraf. ik hem ook adres: beurs station. Ik ben benieuwd of hy nog by-tyds te weten kwam of i den tocht naar Dord sparen kon. Ook telegraf. ik aan 'n vriend te Dord. Alles om *zeker* te gaan, en de menschen niet voor niet te laten loopen.

St.¹ is welwillend, beleefd en goed. Alzoo 60, niet 50 gl. Wat uw afzeggen van
Zierikzee 28 Januari
Gorkum 2 febr.
& Tiel 3 febr.

aangaat, ik neem er nota van. Eens vooral, wat gy doet is welgedaan. Carte blanche.

Over 't geheel echter verzoek ik U me niet te sparen! Ik heb de opbrengst *noodig*, en kan beter veel presteeren dan weinig. Met het oog dáárop spyt het me eigenlyk dat ik Dord heb afgezegd. Dord geeft wel weinig, maar weinig is meer dan hier onkosten te maken voor niemendal. Ik zei dan ook Dord niet af omdat ik bang voor de kou ben, maar omdat ik geen *uren* wou verliederlyken op den trein. (Nu dit is ook van toepassing op Zierikzee Tiel, Bommel &c Dus ge hebt gelyk!) Doch als ik dit wat dikwyls doe zou de opbrengst nog ellendiger wezen, altyd *in evenredigheid met*

m'n inspanning, en met de recette voor zoiets in 't Buitenland. - Ik schryf aan Staalman over m'n aankomst &c te Haarlem.

Hartelyk gegroet

tt

Dek

Eindnoten:

1. St.: *Staalman*, de 'kornak' van dit jaar, die aanvankelijk slechts 50 gulden plus reiskosten zou krijgen.

[21 januari 1881

Advertentie voordracht 's-Gravenhage]

21 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te 's-Gravenhage op 22 januari in Het Vaderland, no. 17. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Zaal Diligentia

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Zaterdag 22 Januari a.s.,

des avonds te 8 uren.

Kaarten à *f* 1 verkrijgbaar bij de Heeren M.M. COUVÉE, Lange Pooten, en HOOGENSTRATEN in *Diligentia*.

Des avonds aan het Lokaal à *f* 1,50.

[21 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

21 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.) De brief is 22 januari voltooid.

Op de envelop de poststempels 'sGravenhage 23 JAN 81 en Geisenheim 24/1 81 en het adres Mad Douwes Dekker Geisenheim Rheingau.

ochtend

Haarlem, Vrydag 21-1-81 lieve beste Mies! Gister brak ik in eens van Leiden op, om liever

vandaag geen spoor te hebben, en tevens om by aankomst naar Jeanne te gaan. Ik had al 'n briefje geschreven dat ik eerst vandaag in Haarlem komen zou en dat ze me maar beschouwen moest als dood daar ik morgen naar den Haag moet.

Maar, wel beschouwd ging ik liever gister. Ik telegraf^e dat ik zou komen eten. Schoon die telegram niet terecht kwam (ik weet de reden) was ik toch welkom. De ontvangst was allerliefst. Ik heb er gegeten en thee gedronken, en m'n halven dag allergenoegelykst doorgebracht. Met Jeanne kan men *spreken*, t Is niet waar dat ze koket is. Zy is de eenvoud zelf. En ik houd zoo van Marie en Ton. Lieve kinderen! Ik zei dat jy van Amstm uit, zoo makkelyk eens heen en weer op één dag kon komen met Wou. Er ging 'n hoeraatje op. En J. zei dat ze liever had (of óók graag had) dat je kwam logeeren. Het 17 jarig Marietje (kind en geen kind) juichte dat ze Wou¹ in haar bokkenwagen zou laten ryden. (of geitjes). En 'n beschryving van 't *karakter* der geitjes. 'Lise' was zóó. De andere... heel anders. O snoepig! En telkens er op teruggekomen dat ik 't Wouter toch schryven zou dat hy er op rekenen kon in de geitjeswagen te ryden! En Ton had modellen van vliegers (voor my nieuw. Och, verwaarloos Jeanne toch niet. Zy is zoo degelyk. Men heeft iets aan haar.

Elk oogenblik betreur ik Levedag². 't Verschil is te groot! Nu komt er by dat de heele verdieping afgehuurd is door (m'n gewⁿ behuwdnicht⁵) van der Hucht, zoodat ik 'n hokje op de 2° verdieping heb. De kolenbak is mikroskopisch klein, en de turven worden by 4, 5 te-gelyk gebracht (hôtel 1° kl! En 1° kl is ook de betaling!) Het smeltend water van de glasruiten spat me om de ooren, en ze waren zeer verbaasd dat ik eischte dat de meid zou komen met 'n spons. Enz Enz. Gelukkig dat ik morgen ochtend van hier ga. (Dan 'Keizershof' in den haag)

Even voor m'n vertrek van Leiden kreeg ik je n° 6. Dankje wel. Ik heb hem gelezen in de wachtkamer. De trein kwam weer ½ uur te laat. (Waarom weet ik niet.) Ze zondigen maar toe op den sneeuwstorm die er *geweest* is, d.i. verl, dinsdag avond en nacht. Juist dien avond van ½ tot ½2 heb ik doorgebracht in 'n ongesloten coupé. Zeker zullen er in 't Nieuws wel vertellingen staan over al de spoor-vertragingen & Komiek dat ik juist daarin was, en zonder letsel. Ik ben nog altyd niet eens verkouden

-

Stook toch goed! Een bak of wat kolen doet er niet toe. -

Ik heb aardigheid in je wyngrokje. -

Je analyse van Bé³ karaktertrek in 't weer-aanknoopen is juist. Ook ik vind er niets in dan begrypelyke menschelykheid. Ja, zoo is het. En we zullen haar helpen zooveel mogelyk. Maar 't zou prettiger zyn háár te helpen, dan nu zonder baat haar échec te doen uitstellen. Wat geeft het of ze *nu* of over 6 maanden haar crediteuren 10, 20% geeft? Als 't toch gebeuren *moet*, dan hoe eer hoe liever. In dien geest zal ik (en jy zeker ook) met haar spreken. Als ze naar my geluisterd had zou ze dien winkel niet opgezet hebben.

(d.i. als ik toen geweten had wat later bleek dat haar vriendin er even weinig verstand van had als zy. Anders keur ik 'n winkel goed.)

Nu, tegen m'n zin heeft zy die zaak doorgezet. Ze moet dus goedvinden dat wy geen lust hebben iets te *rekken* dat buiten onze goedkeuring *begonnen* is. Enz Enz. Dat ik meelyden met haar heb, spreekt vanzelf.-

Koop toch goede reisdekens! -

Ja, ik houd oom Fritz voor 'n *artist*. Hy heeft er o.a. ook 't kinderlyke van. 't Portret van Z's vader (niet door o. Fr. geschilderd) is hoogst-interessant. Een schoone, denkende melancholieke kop! - Ik gis dat Z's oordeel over z'n vrouw niet geheel gemeend is, en dati haar hooger stelt dan-i *voor my* wil weten. Iets als bescheidene herabsetzung⁶ of zoo-iets. Ze mag er wezen! Ik ben zeker dat ze je bevalt. Van de huis-historie weet ze niets. Richt je daarnaar. -

Schilderyen van Zurchers Vader? Ja, 'n christuskop die geheel en al verschilde van alle rafaels, M. Ange's & de rest. Oorspronkelyke opvatting, geen mooie man!

-

Je zegt: de treinen zyn goed verwarmd als 't zoo koud is. *In Holland niet*. Die ongelukkige lekkende stoven zyn terstond lauw. Zorg voor reisdekens, en reken toch niet op de verwarming der coupés om die te kunnen missen. -

Neen, koop geen pels. *Als* ik er een nam zou't 'n heele mooie, wyde moeten zyn (*over* de overjas aan te doen of liever om me in den trein er geheel intewikkelen) nu, zo een is my in Holl. te *opzichtig*. Aan 'n 'bonten jas' d.i. geen *alles* omsluitenden *pels* heb ik niets. -

Jeanne sprak over Mevr. V. Krieken⁷, die ze, zooals je weet, gekend heeft. Het niet beantwⁿ van je briefje verwonderde haar niet, daar zy zelf een dergelyke ondervinding van haar had opgedaan. Zeg, nu ik er van sprak dat je van Amstm eens op 'n dag heenen-weer zou overkomen, was er *wel degelyk* terstond spraak van logeeren. Ik ben zeker dat jou opvatting van verleden⁸ onjuist was. Er bleek me byv. uit 'n woordje van Marietje dat er al verleden jaar (of vroeger) over gesproken was op welk bedje Wouter slapen zou. 't Zou me erg leed doen als je met J. niet hartelyk aanknoopte. Zy sprak zeer lief over je. -

Vrydag middag 2-3 uur

Ik ben komiek-kalm over m'n voordracht van van avend. Ik denk te spreken over tzelfde onderwerp als te Leiden (over de wording der dingen.) en zal in dat geval 't *beter* maken daar ik over Leiden niet tevreden was. In tegenstelling van agitatie, enz, ben ik tegenwoordig zoo zeker van m'n zaak dat ik niets tegen voordrachten opzie. Hoofdzaak is dat ik maar eerst in de stad ben waar ik spreken moet en dus geen vigilant & spoorweg meer voor me heb. Ik wou dat ik den tyd en 't loisir dat ik nu hier te veel heb, kon bewaren voor 'n andere plaats. Als ik 'n tweede paar schoenen by me had om van avend te verwisselen, ging ik 'n wandeling maken.

(Ik heb wel 'n paar bottines maar die zyn in m'n grooten koffer dien ik naar den Haag heb gezonden.)

Alzoo, kind, knies niet over m'n hard werken. Ik hoop nu maar dat het genoeg opbrengt, en ben niet⁴ tevreden over 't afzeggen van Tiel, Bommel en Zierikzee. Ook spyt het me dat ik Dord heb afgezegd, (of uitgesteld?)

Saterdag ochtend

Dordt komt in plaats van Gorkum (2 febr.) Ten-onrechte schreef ik je (meen ik) dat Bommel was uitgesteld. Noteer nu zoo:

Woensd	26 Jan	den Bosch
dond	27 Jan	Middelburg
Vrydag	28 Jan	-
Sat	29 Jan	-
Z	30 Jan	-
M	31 Jan	-

Di	1 feb	-
W	2 feb	Dordt
Dond	3 feb	-
V	4 feb	Bommel
S	5 feb	-
Z	6 feb	-
M	7 feb	Gouda &c

Gistravend heb ik hier redelyk gesproken. Niet heel naar m'n zin maar voldoende. Toch was ik erg verdrietig omdat er weinig mensen waren, hoogstens tachtig. Voor Haarlem is dat ellendig. Als oorzaak werd opgegeven vrees voor sneeuwstorm, kou &c. Ook duurte van rytuigen, alles om de gladheid (en vrees voor storm alweer) tweepaardig en vreesselyk duur. Ja, ik was heel verdrietig. Op zoo'n manier wordt de inspanning niet beloond! En de onkosten zyn enorm. Die sneeuwstorm werkt fataal. Niet dat het *nu* stormt, maar de menschen zyn bang geworden om uittegaan, naar 't schynt. Zeker staan er allerlei akeligheden in 't nieuws over verl, dinsdag nacht. (den nacht toen ik van Schiedam kwam. De trein waarmee ik ½2 te Leiden aankwam, heeft Amsterdam niet bereikt. De reizigers zyn hier in allerlei huizen opgenomen. En zoo overal.

Nu schynt het te dooien, maar 't helpt me niet. De schrik zit er in. -

Jeanne was er gistravend. Ook Zurcher! Dàt was hartelyk. Hy kwam me even groeten. Hy had 'n zuster by zich. Heel oppervlakkig gezien, 'n lief meisje. Of-i na ½11 nog naar Amstm gegaan is, weet ik niet. Ik ben heel verdrietig dat het zoo leeg was. Wat het van avond in den Haag geven zal! Als 't zóó gaat, enfin! - Dag lieve Mies, dag Wou Waarschuw br. besteller dat er op den 25ⁿ 'n br. voor Wou komt⁹.

Ik ben heel wel maar heb 't land.

Eindnoten:

1. Wou: *oorspr. stond er met Wou.*
2. Levedag: *het logement te Leiden.*
5. gewⁿ behuwdnicht: *gewezen aangevrouwde nicht. Tine was opgegroeid op de theeplantage Parakan Salak, toebehorend aan de gebr. Van der Hucht.*
3. Bé: *bedoeld Bé's.*
6. bescheidenene Herabsetzung: *omlaaghalen uit bescheidenheid (du.)*
7. *Wschl. de weduwe van A. Th. van Krieken (1851-1875), nederlands jurist en vertaler uit het Duits, te Mainz overleden.*
8. verleden: *wschl. ontbreekt keer (= twee jaar geleden).*
4. niet: *oorspr. stond er maar half.*
9. *Op 25 januari zou Wouter 5 jaar worden.*

[21 januari 1881 Voordracht te Haarlem]

21 januari 1881

Multatuli spreekt te Haarlem

[21 januari 1881

Herinneringen P.J. van Eldik Thieme aan voordracht Haarlem]

21 januari 1881

Herinnering van P.J. van Eldik Thieme aan de voordracht van Multa-

tuli te Haarlem. In: De Dageraad 8 (1887), afl. 9, blz. 202-203. (M.M.) Fragmenten.

Het was op den 21sten Januari 1881 (des Vrijdags) om acht uur, dat Multatuli eene voordracht zou houden in de Bovenzaal der Societeit 'Vereeniging' te Haarlem. Bij tijds spoedde ik mij daarheen; er was een paar dagen te voren veel sneeuw gevallen en het vroom, dat het kraakte. Onder weg herinnerde ik mij, dat het juist de verjaardag was van de terechtstelling van Louis XVI en ik onderstelde de mogelijkheid, dat Douwes Dekker daarover - of ongeveer - zou spreken. (....)

Het was op dien 21sten Januari-avond tamelijk vol in de zaal, in aanmerking genomen de felle koude. Vóór de rijen stoelen zag men een kleine verhevenheid en daarop een tafeltje. Op het bepaalde uur kwam Multatuli binnen, alleen vergezeld, naar ik meen, door den Heer Zürcher. Wat was hij afgevallen, als ik, in gedachten z'n gelaat, waarop lichamelijk, misschien geestelijk lijden ook, te lezen was, vergeleek bij het portret van vroeger! Ik werd getroffen door iets eigenaardigs in z'n gang en door de buitengewone zorg, die hij aan z'n toilet scheen te besteden. (Op bladz. 130 van het 22ste deel der Literarische Fantasiën maakt Huët daar gewag van.)

De redenaar plaatste zich op de verhevenheid, straks vermeld en liet de linkerhand rusten op het tafeltje waar hij naast stond. Ik herinner mij niet een glas suikerwater gezien te hebben; voor omgooien (Idee 542) behoefde geen vrees te bestaan, want de spreker was sober met z'n gebaren.

Hij begon met eenvoudig eene gemakkelijke conversatie mede te deelen, die hij in het Hôtel Funckler in de Kruisstraat, met een kellner gehouden had over bevroren vensterruiten en de koude kamer, waar hij had moeten vertoeven, alvorens het tijd werd zich naar de 'Vereeniging' te begeven. Daaruit nam hij aanleiding om te spreken over 'de wording der dingen' en zou de twee volgende stellingen toelichten:

- 1°. men moet de wordingsgeschiedenis eener zaak kennen om haar juist te beoordeelen.
- 2°. als men de wordingsgeschiedenis eener zaak heeft blootgelegd, is daarmede de reden van bestaan dier zaak nog niet gerechtvaardigd.

Men behoort den eisch van *Multatuli*: 'de jeugd moet zich oefenen in 't bepalen' te verstaan en te herlezen, wat hij in zijn 2^{den} Bundel Ideën 'over publieke voordragten' geschreven heeft, en de eisenen, die hij den redenaar stelt, om bij benadering te kunnen bevroeden, hoe de stof door hem behandeld werd!

Door zijne fijne gave van opmerken daartoe in staat, wist hij, in deze onvergetelijke improvisatie, met voorbeelden, op allerlei gebied gekozen, de waarheid zijner stellingen toe te lichten. Van hem mag gezegd worden, wat een Fransch toehoorder van Alexander van Humboldt¹ verklaarde, waar deze uit z'n schat van kennis een greep deed: 'Il déversait sans cesse le trop plein de son puits sans fond².' Na eene korte pauze werd de rede voortgezet en op het terrein der zedelijkheid overgebracht. Douwes Dekker raakte toen zóó in vuur, hij wist door voordracht en woordenkeus zijn auditorium zóó meê te slepen, dat het lang half elf was, voor iemand er aan dacht. Hij verliet de spreekplaats en ging stilletjes heen, om z'n wijsvinger het papiertje rollende, waarop hij eenige punten, als leiddraad, scheen te hebben neêrgeschreven.

'A thing of beauty is a joy for ever.' Inderdaad.

We houden ons aan datgene, wat in ons gemoed eene onvergankelijke blijdschap wekt. De indruk, door dezen man van het woord op mij gemaakt, zal mij levenslang bijblijven.

Overveen, 1 Maart 1887

P.J. van Eldik Thieme.

Eindnoten:

1. Humboldt: *Alexander van Humboldt (1769-1859), Duits bioloog en schrijver.*
2. Il déversait enz.: *hij schonk onophoudelijk de overvloed uit zijn bodemloze put (fr.)*

[22 januari 1881

Advertentie voordracht 's-Hertogenbosch]

22 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te 's-Hertogenbosch op 26 januari in de Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant, no. 10. (K.U. Brabant, Tilburg; afschrift M.M.)

Van deze voordracht is geen verslag teruggevonden.

* Keats.

VOORDRACHT

door

MULTATULI

op

Woensdag 26 Januari 1881,

in de

KLEINE CASINO-ZAAL TE 'S-HERTOGENBOSH

's avonds 8 uur.

Toegangskaarten voor een gulden per stuk verkrijgbaar bij de

Boekhandelaars Gebr. MULLER, VAN HEUSDEN, LORETZ en bij den Heer KIP;

des avonds aan het Bureau f 1.50.

[22 januari 1881

Brief van Multatuli aan C. Vosmaer]

22 januari 1881

Brief van Multatuli aan C. Vosmaer. Half enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Haarlem Sat ochtend

Jan 1881 beste Vos! Ik kom heden middag ½ 5 in den Haag in den ouden Keizershof, en hoop U van avond te zien. Maar ga asjeblijft niet naar de voordracht als er maar 1/1000 reden tegen is. 't Drukt me dat m'n vrienden om mynentwil (en voor zoo'n gespeech!) in kou of nattigheid loopen.

Maar, iets anders. Mag ik morgen Zondag by U komen koffie drinken? Maak geen omslag om neen te zeggen als 't U of Uw. vr. niet schikt.

Hart. gegroet

Dek

[22 januari 1881

Voordracht te 's-Gravenhage]

22 januari 1881

Multatuli spreekt te 's-Gravenhage

[22 januari 1881

Aantekeningen voordracht]

22 januari 1881

Aantekeningen, waarvan gedeelten zeker gebruikt bij de voordracht over 'Wording der dingen' te 's-Gravenhage. Vier korte stroken papier van 172 × 108 mm. (2 stuks), 170 × 107 mm. en 171 × 107 mm., alleen aan de voorzijde beschreven. Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood. (Map Voordrachten, nr. 41-44, M.M.)

Wording der dingen

Darwinismus = wordingsleer
 wording tegenst. schepping
 begin menschel. idee
 Kosmogonie
 ook de goede darwin
 maakt fouten. Wallace -
 oorzaak
 aanleiding
 reden. -

om een zaak goed te beoordⁿ
 is kennis harer wording noodig

De verklaring der wordingsmanier
 brengt geen rechtvaardiging mee.
denkdieren. hulpmiddel
eenheid

wording van Staten¹.
 patriarch stam, natie¹.
 &c¹ -

Doch geen staatkunde¹.
 terug op eerste ontwikkeling.
 Waar is alles vandaan gekomen?
 rudiment
 Darwinist. kieuwen
 Foetus. V.

wording mensheid
 kikvorsch
 drie soorten van ontwikkeling.
 historisch opvolgend
 synchronistisch
 individueel

Wording van taal, gewoonten,
 zeden, begrippen over goed
 en kwaad.

taal. Schoolmeesters
 aanl. & oorzaak geen
 reden
 (lyst

van woorden
 't woordje op?)
 Streven naar juistheid van
 uitdrukking kenmerk der
 zedelykheid.
 Doch daarby geen etymologische
 oorzaak aannemen
 voor reden.
 oudheidkunde ink. R.
 Poezie Beranger
 oudheid Pompeï
 Jezus
 ellips maan Newton
 v Houten
 oorlogen
 patriarchaal¹. Napol
 Louvois
 wording dd in geschiedenis Atjeh
 wording van Nederland.
 Wording in Zeden¹. & manieren
 lange nagels.
 kleine voetjes
 Laplace
 Vrydag Mgr Melchers
 zonde. bef
 schoorsteenmantel
 in hemdsmouwen
 hoed afnemen, h.s. uittrekken
 oost. hoofddekseel òp
 schoeisel uit
 rechterhand
 buigen, knielen. trappen
 zwaardslag
 rudimenten
 toedrinken. (gif
 sleep} rudimenten van armoed
 warm kleeden} rudimenten van armoed
 veel voedsel} rudimenten van armoed
 na U, mevr.} rudimenten van armoed

Japan¹ -

oudh kunde¹.

Pompei¹.

dichtkunde¹.

kriminaliteit¹.

voordracht¹.

Wording in Zeden.

begrippen v. goed en kwaad. chinees

wat is zedelykheid? ik

onderscheid tuss. oorzaak & reden

ook oorzaak kan voldoende

zyn ter eerbiediging.

(twee stellingen)

breedte van opvatting

geslachts Cornelius Nepos.

leven Bybel.

meisje Haai Natal

(schaamte (adinda)

gelaat bedekken.

kinderen Soendahl.

verleiden

huwelyken 2^e kans? -

niet twee maten! Oprecht -

heid. niet boek & werkel^d

niet historie & maatsch -

Eerste oorzaak van alles Newton

Jezus. -

de twee stellingen. Nog eens

wyzen op museum als hulpm.

ter bestudeering der natuur. t wel

vatten van 't verschil tusschen oorzaak,

aanleiding en reden zal ons leeren dat

de ware roeping v.d.m. is m. te zyn.

Eindnoten:

1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*

[23 januari 1881

Verslag voordracht Rotterdam in Brielsche Crt.]

23 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Rotterdam van 10 januari in de Brielsche Courant of Weekblad voor Voorne, Putten, Overflakkee en Goedereede, no. 973. (G.A. Brielle; fotokopie M.M.). Fragmenten.

Multatuli.

Een betrekkelijk zeer groot publiek was opgekomen, toen de heer E. Douwes Dekker (Multatuli) heden avond in de Nutszaal een voordracht hield over strafrecht. Strafrecht in de dagelijksche, algemeene beteekenis genomen: recht om te straffen.

Om te weten wat *strafrecht* is, dient men allereerst de beteekenis van *straf* te verstaan.

(....)

Is dat recht van straffen Goddelijk?

Iemand lijdt een onzedelijk leven al de jaren zijns levens en komt daardoor natuurlijk in de hel.

Een ander legt het slimmer aan en keert, na jaren achtereen van het slechte genoten te hebben, het blaadje om, krijgt berouw en geloof, denkt door dat weinigje berouw en dat weinigje geloof den Heere om te koopen, even alsof men zijn kostbaas een weinig vóór zijn vertrek een cadeautje geeft om...

Want presentjes worden niet zelden met bedoelingen gegeven. Welke rechtsbegrip wordt daarin vertegenwoordigd? Is ons strafrecht op het Goddelijk recht gegrond? Ja en neen. Onze wetten zijn *Christelijk*.

Dus niet van toepassing op hen, die geen Christenen zijn? Paulus zegt: zij, die niet gelooven, dat de Heere Jezus is gedood, opgestaan, ten hemel gevaren enz. enz. enz. zijn geen Christenen. Welnu, hun aantal is reeds zeer groot (*atheïsten; Israëlieten* enz.) Goddelijk recht als basis predikt de geschiedenis? Onze vaders stelden menigmaal den geringsten voorspoed op rekening van het Opperwezen, *wiens vinger duidelijk zichtbaar was!* Wie uwer heeft ooit dien vinger opgemerkt, geachte hoorders?

Het is waar, men hield het met glans vol tegen het veel machtiger Spanje. Maar dat schrijft men aan de hulp van God toe? Maar de Spanjaarden dan? Hebben zij een anderen God? Waarom moesten zoovelen van hen, onschuldigen, den dood op het slagveld vinden? Zijn ons land de 18000 door de inquisitie (*geestelijke rechtbank*) ter dood veroordeelden ooit weerom gegeven?

* Multatuli zeide *hoorders*, ofschoon er zoowel dames als heeren waren opgekomen. Dit aan het adres van zeker blad.

Een God kan niet bij luimen goed doen.

(....)

Een jurist, een man van de rechten, kreeg in onze vertegenwoordiging van den minister - ik spreek van *rechten* - van den minister van... justitie een pluimpje. Diezelfde jurist dorst met bewijzen staven, dat Jut de verachtelijke, verfoeilijke moordenaar van Mevrouw van der Kouwen NIET was! Wie was het dan *wel*? Volgens aangeduiden jurist: 'een zeker lange zwarte heer, die op zekeren dag door zekere juffrouw in zekere straat op zekere stoep was gezien!!'

Volgens de wet is pijniging vervallen.

Korten tijd geleden werd in Duitschland een misdadiger (?) voor den rechter van instructie gebracht. Deze kon evenwel niets uit den delinquent (dader) krijgen. Hij werd weder naar de cel gevoerd. En ziet den volgenden morgen meldt de misdadiger zich zelf aan om voor den rechter van instructie alles te bekennen!

De pijniging is afgeschaft. Maar wordt er niet... gepijnigd?

Eerbied voor de wet? Ja, die moet er zijn, doch eerbied in dien zin, dat wij de wetsbepalingen niet overtreden. Maar eerbied voor de *uitgesproken* wet, het vonnis? Hoe kan een denkend mensch daar eerbied voor hebben? De advokaten zelf gaan ons voor jegens de uitgesproken wet oneerbiedig is zijn; zij halen den veroordeelde dikwerf over in hooger beroep te komen en veroordeelen daardoor (voor het minst in *schijn*) de uitgesproken wet.

Misdadigers verbeteren?

In de debatten in de Tweede Kamer werd voorgesteld de straf van gevangenen in te korten, indien zij verbetering aan den dag legden en ze bij het vrij worden... naar Amerika te zenden. Wij kunnen onze kwaadwilligen beter zelf houden om de kans te ontgaan Amerikaansche misdadigers op onzen bodem te ontvangen.

Wetten moeten gegrond zijn op de natuur.

Bij het woord *natuur* denkt menigeen aan een singel met een paar boomen er op. Natuur is al wat bestaat, al wat geworden is.

De natuur maakt ons eerlijk, rechtvaardig.

(....)

Waarom straffen en hoe?

Stel: A. heeft een bezitting, zeg B., die B. hem ontnemt. Dit

geeft voor de bezitting zelve geen verschil. Maar A. mist zijn B., die B. zich onrechtvaardig toegeeigend heeft.

De strijd om het bestaan eischt vergoeding, teruggave aan A. Maar om nu te zorgen, dat ieder buiten A. zeker van zijn bezit zij, moet B. ook *gestraft* worden.

Gevangenen en ontslagenen wil men verbeteren - de verbeteringstheorie. Maar hoe! Iemand, die een misdaad beging, die getoond heeft geen goed hart te hebben, zoo iemand verbeteren? Gij rijdt in het spoor en ziet links of rechts van u een stuk land, dor, woest, steenachtig, kortom ongeschikt ter bebouwing de grond zelf zegt u: 'ik ben een rots en een rots is onvruchtbaar.'

Zou men zulk een land trachten te verbouwen.

Men zegt, dat *honderden* gevangenen en ontslagenen verbeterd zijn. Ik belief het niet te gelooven.

Moet de staat zooveel ten offer brengen aan onvruchtbaarheid, aan boozen? Wat doet zij aan de goeden? Hebben ook die het niet noodig?

Het verblijf in het tuchthuis maakt den misdadiger niet beter. Het verblijf in de cel evenmin. (...)

Ieder, die in de gevangenis komt, heeft berouw. Natuurlijk. De delinquent had niet gedacht in de cel te komen, hij had slecht gerekend, zijn rekening kwam niet uit - en *daarom voelt hij berouw*. Dat dit berouw 'in den Heere' is, is duidelijk. Daarom denkt hij, en vele anderen, den hemel te verdienen. Indien echter zulke mannen in den hemel komen, dan wenscht elk fatsoenlijk mensch zeker wel een plaatsje in de hel te ontvangen.

Hoe moet men straffen?

Iemand slaat een ruit stuk. De *natuurlijke* eisch is, een nieuwe ruit inzetten. Maar hoe de gevolgen van dat stuk slaan te straffen? Een vrouw schrikt en sterft tengevolge van dien schrik - een moord dus. De rampen kunnen onherstelbaar zijn. Wie matigt zich hier het recht van straffen aan?

Oog om oog, tand om tand - de vergeldingstheorie.

Iemand wordt vermoord. Volgens de vergeldingstheorie moet nu de moordenaar ook gedood, vermoord worden.

Een meisje is door een jongeling verleid. Moet nu de jongeling op zijn beurt ook verleid worden?

Dijken zijn doorgebroken, land is overstroomd, menschen zijn

omgekomen. Hoe straft men nu die mannen, die de schuld van dit alles zijn?

Egypte is een geschenk van den Nijl. Ons land zou veel hooger liggen, indien er geen rivierdijken waren. Die dijken slechten is het eenige middel om in het vervolg bevrijd te zijn van overstromingen.

Bij de debatten over de doodstraf hoorde men van iemand, die tegen de doodstraf was: 'het leven kan niet teruggegeven worden.' Is dat een argument? Door zulk een rechter zou men ook niet gaarne naar de cel verwezen worden - als hij zich eens vergiste! En dan... kan ons leven niet terug gegeven worden, kan men dan wel herstellen de gevolgen van het verblijf in de cel: den doorgebrachten tijd? de schrik? de schande? de ellende, enz?

Bij niet één volk vindt men zooveel vrees voor den dood als bij de Christenen.

Een menschenleven wordt te hoog geschat. (...)

Voor drie-en-twintig jaren heb ik in mijn *Havelaar* reeds voorspeld, wat met Lebak* zou geschieden, indien de Nederlandsche regeering niet tusschenbeiden kwam. Lebak, het land waarvoor ik mij zelven, mijn vrouw, mijn kinderen, alles heb opgeofferd, Lebak is een woestenis geworden, zonder inwoners, zonder buffels!

En nog altijd zit Duymaer Van Twist in de Eerste Kamer!... Ik heb gezegd.'

Tot zoover Multatuli.

Ik verzeker u, geachte lezer, Multatuli was moe, maar ook zijn hoorders en hoorderessen. Echter vond zijn rede veel bijval; doceeren, voordragen, kent hij niet, vandaar de groote moeilijkheid, ja schier onmogelijkheid, een dragelijk verslag van zijn lezing te schrijven. De zijsprongen, het springen van den hak op den tak, is er de oorzaak van. Den draad kan men niet volgen evenmin als in zijn ideeën.

Velen mijner lezers zullen eenige beschreven gevolgtrekkingen van M. *valsch* noemen. Ook ik zou nog wel wat valsch vernuft van den spreker kunnen aanwijzen. Maar waarvoor die gevolgtrekking weg te laten?

* Multatuli, die het wel weten kan, legde den nadruk op de tweede lettergreep: Lebak.

Multatuli zeide het gesprokene ter overdenking zijn geachten hoorders aan te bieden.

Ik doe het op mijn beurt mijn lezers.

Rotterdam, 10 Januari 1881.

J. Hobbel.

In haar nummer van Maandag deelt het 'Rotterdamsch Nieuwsblad' het volgende mede:

'In zijn voordracht van verleden Woensdag te Amsterdam maande Multatuli zijn talrijke toehoorders aan om bij de regeering aan te dringen op openbaarmaking van het rapport betreffende het district Lebak. Tengevolge daarvan hebben naar wij uit vertrouwde bron vernemen eenige ingezetenen een adres aan den Minister van Koloniën opgesteld, tot het ondertekenen waarvan belanghebbenden eerstdaags in de dagbladen zullen worden uitgenoodigd. Hopen we, dat hun pogingen elders navolging vinden!'

Dat hoopt gewis elk waar vaderlander.

[23 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

23 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2 ($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Den Haag Zondagochtend lieve Mies! De voordracht van gistr'avond is goed afgelopen. Er waren \pm 200 menschen. Het weer in aanmⁿ genomen viel dit eenigszins mee.

Aan Vos, Valette en Versluys had ik reeds van Haarlem uit, teeken van leven gegeven. Vos en Valette heb ik op en nà de lezing gezien. Ze waren tot $\frac{1}{2}$ 3 by me, zeer aangenaam. Van Versluys heb ik niets vernomen. In m'n briefjen uit Haarlem vraag ik hem of ik van middag mag komen thee drinken. Daarop wacht ik elk oogenblik antwoord. En straks komt Vos me afhalen om by hem te komen koffidrinken. Het publiek was zeer hartelyk en ik voelde dat men ingenomen was met de voordracht. By 't weggaan stelde Valette me voor aan z'n vrouw¹. Je weet ik zie langzaam. Oppervlakkig kwam ze me van uiterlyk allerliefst voor, en zeer gedistingeerd. (Dat hadden trouwens altyd alle Coupérussen.)

Zeker was haar toon lief. Aan Valette had ik reeds in de wachtkamer gezegd dat jy eerstdaags in Holland kwam. Ze wist het dus reeds en drong er hartelyk op aan dat je by haar komen zou. Nu, dat heb ik beloofd. Het is zeker interessant voor je haar te leeren kennen, ook om de Afrikaansche historie².

Vos en Valette waren zeer gezellig. Iets styfs en onbeholpens blijft altyd in Vos, dat weetje.

't Wondert me dat ik nog niets hoorde van Versluys.

In haast gesloten. Dag Mies dag Wou

Eindnoten:

1. G.J.P. de la Valette (1853 -1922) was gehuwd met G.J. Couperus (1856-1918).
2. Valette had in Afrika een schipbreuk meegemaakt. Vgl. V.W. XIX, blz. 245.

[23 januari 1881

Verslag voordracht Amsterdam in De Amsterdammer]

23 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Amsterdam van 12 januari in De Amsterdammer, no. 187. (U.B. Amsterdam; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Multatuli over strafrecht.

(....)

Woensdag avond had een talrijk publiek gehoor gegeven aan de roepstem van Multatuli, die over 'strafrecht' spreken zou. Het onderwerp was niet 'het strafrecht,' daar de ideeënschrijver zich niet voor specialiteit wilde uitgeven en vooral niet in het bijzonder het nieuwe strafwetboek behandelen wilde. Hij zou alleen eenige leekendenkbeelden geven over de vraag: 'Met welk recht mogen en moeten wij, burgers van een vrijen staat, straffen?' en vooral 'hoe moeten wij straffen om ons niet jegens den misdadiger schuldig te maken aan hetzelfde wat wij hem verwijten?'

(....)

'Wat wilden straf en recht in den aanvang zeggen? Eene etymologie is slechts zelden eene verklaring; de meeste woorden zijn van beteekenis veranderd; maar zij brengt ons dikwijls op het spoor van de ware beteekenis der woorden die wij gebruiken. *Boeten* staat in verband met *beter*, *verbeteren*, *vergoeden*; boete moet dus vergoeding zijn. *Zonde* staat in verband met *zoen*, *zoenoffer*, *das zu Sühnende*. *Straf* zal wel iets dergelijks beteekenen. Wat *recht* is weet iedereen, het is het woord dat wij kennen in *regel*, in *rex*, in

regeeren; het bevat de rollende *r* die in alle germaansche woorden de beweging uitdrukt; het is een sprekend woord.'

Om zich op de hoogte te stellen van het onderwerp dat hij wilde behandelen, heeft Multatuli getracht zich intewerken in de geschriften van eenige specialiteiten in het vak, maar deze taak al spoedig opgegeven. De eerste woorden toch van den Duitschen specialist reeds gaven hem geen licht. Waar zijn schrijver woorden gebruikte, die, nauw verwant, in staatsrechterlijke en rechtsphilosophische beteekenis genuanceerde begrippen aanduiden, schenen ze hem synoniemen, de zin dus eene tautologie, de redeneering nonsens. Daarna volgde bij den Duitscher de opnoeming van de verschillende theoriën. Theoriën van waarschuwing, afschrikking door bedreiging, afschrikking door de straoefening, zelfbehoud, rechtsherstelling, enz. Multatuli vroeg aan zijne hoorders of zij wisten wat al die namen beteekenden?

Hij voor zich kende slechts ééne theorie als de ware, en deze, meende hij, was door den Duitscher overgeslagen: *de boete in den zin van herstelling*. 'Wie mij kwaad gedaan heeft, is verplicht dat kwaad tegenover de maatschappij zooveel mogelijk te vergoeden.' De bestaande theoriën verdeelt hij in die van het goddelijk recht, die van de juristen, en die van het natuurlijk recht, 'de lieve, goede, rijke natuur, waaruit wij alles behooren te leeren, zelfs de etymologie.'

De theoriën van het goddelijk recht waren spoedig weerlegd. In naam van welken God zou men rechtspreken? vroeg Multatuli: 'Van Jupiter Olympius? Van Bouddha? Van het Christendom, een stipje in de wereldgeschiedenis? Eenmaal zal een schooljongen in de geschiedenis der beschaving het Christendom vóór het druïdisme noemen en er eene *mauvaise marque*¹ voor krijgen.'

Het recht der juristen. 'De juristen spreken niet eens van recht, maar van rechten! Göthe noemt die wetenschap Juristerei.' In plaats van over recht, spreekt Multatuli verder over de juristen: 'Zie ze eens, onze aanstaande rechters, die het recht zullen wijzen, onze aanstaande kamerleden, die de wetten zullen maken.' En wat is hun studie? Wat zijn hun bronnen? 'Wien denkt ge dat men er bij gehaald heeft, om uit te maken of de *Max Havelaar* van van Lennep of van mij was? De Romeinen! De Romeinen, een volk dat op zulk een lagen trap van beschaving stond, dat de grootste

gruwelen op gebied der zedelijkheid bij hen algemeen gebruik waren.' En wie verder? 'Als autoriteiten, als Pausen vereeren zij de juristen der middeleeuwen, die in de heksenprocessen het schuldig uitspraken. Tot nog voor 80 jaar lieten de juristen de beschuldigten op de pijnbank brengen en gaven vonnis op grond van eene aldus verkregen bekentenis'. Na aldus aan de oude juristen verweten te hebben dat ze niet beter dan hun tijd waren, en aan onze rechtswetenschap, dat zij gezonde begrippen waardeert ten spijt van ongezonde zeden, besluit Multatuli dat van alle wetenschappen die van het recht in onze eeuw het minst vooruit, dus betrekkelijk achteruit gegaan is. 'Voor den jurist is een *acte* niet meer eene *handeling*, maar een stuk *papier*'. Ieder talentvol advocaat, ieder beroemd jurist is een bewijs tegen de wetenschap van het recht, 'want wat toch recht is, moet zonder kunst recht blijven.' Maître Lachaud, *le grand sauveur*, Berryer, *le prince des orateurs*, worden als voorbeelden aangehaald; Multatuli vergeet dat deze tegenover een jury van leeken hunne triomfen behaalden en alleen tegen zulk een jury bewijzen. (....)

Daarenboven het hooger beroep, de revisie. 'Hoe is het mogelijk, dat een rechter, aldus door een aantal nieuwe rechters in het ongelijk gesteld, niet onmiddellijk zijn ontslag neemt? Wanneer men volgens zijn geweten recht gesproken heeft, moet men niet kunnen dulden, dat dit voor onjuist verklaard wordt.'

En nu het nieuwe wetboek, is dat nu zulk een model-arbeid, zóó uitstekend, zóó veelomvattend, 'dat de minister heeft verklaard dat hij het niet alleen heeft afgekund, maar zich door den vriend van Jut² heeft moeten laten helpen!' - 'Geen enkel nieuw denkbeeld, geen nieuwe basis, geen nieuwe toon, geen nieuwe omkleeding zelfs, want er staat nog *bij voor door*, als in het oude, - geen nieuwe indeeling, niets is veranderd, dan de doodstraf - die al afgeschaft was.'

Juist omtrent die afschaffing der doodstraf brengt Multatuli nog eenige twijfelingen in het midden, niet ontleend aan filosofische of rechtsbeschouwingen, maar alleen aan het zwakke van de argumenten van hen, die niet meer meenden haar te behoeven te verdedigen. De natuurlijke rechts-theorie ons beloofd, wordt verder niet behandeld, maar tot slot nog eenige, warme woorden gesproken over Lebak, dat nu, zelfs volgens officieele rapporten,

eene woestenij geworden is. Hier kon men den ouden Multatuli met zijn warm hart en zijne welsprekendheid herkennen.

Dat een groot man, als Multatuli, meent over alle onderwerpen iets belangrijks in 't midden te kunnen brengen, is te begrijpen, en het ontbrak dan ook niet aan episoden nu eens geestig, dan weder treffend; dat een onderwerp als het strafrecht, de geliefkoosde studie voor de grootste denkers die de menschheid heeft voortgebracht, Kant, Hegel, Rousseau, Fichte, Guizot, Feuerbach, Rossi, Carrara, ook den dichter van *Het gebed van den onwetende* en *Max Havelaar* heeft aangetrokken, is niet te verwonderen. Men had echter mogen verwachten dat hij iets anders en beters gegeven had dan het ondichterlijke, onwetenschappelijke, onwijsgeerige nutsavondje dat wij er thans over genoten. De vragen die het strafrecht oppert, raken de edelste belangen van den mensch, als denkend wezen, als wezen met hartstochten en gevoel begaafd, als burger van den Staat en van de algemeene maatschappij; alle levensraadselen doen zich op als factoren, waar de eenvoudigste vraag op strafrechterlijk gebied uitemaken is; wanneer dit zoo is, staat het een man van Multatuli's talent, van Multatuli's invloed niet vrij, zulk een onderwerp te behandelen zonder iets van deze gewichtige beginselen aantevoeren; veel minder nog die talenten en dien invloed te misbruiken, om voor een publiek van leeken de studie en de toewijding verdacht te maken van mannen die wel hunne ernstige gedachten voor deze diepe kwestieën hebben overgehad.

Eindnoten:

1. *mauvaise marque: slecht cijfer (fr.)*
2. *De moordenaar Jut was verdedigd door Pieter W.A. Cort van der Linden (1846-1935), beroemd jurist, sedert 1881 hoogleraar en na 1913 herhaaldelijk (eerste) minister.*

[24 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi en Wouter]

24 januari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi en Wouter. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Op de envelop de poststempels 'sGravenhage 24 JAN 81 en Geisenheim 25/1 81 en het adres Denjungen Herrn Walther Douwes Dekker Wohlgeb. Webergasse Geisenheim Rheingau.

Den Haag Maandag

24 Januari

lieve Mies. Gister zond ik je maar 'n kort briefje, en ook vandaag zal ik't druk hebben. Niets bezetter dan vrye dagen.

Eergister, na lezing, tot ½ drie bezoek. Gister veel bezoek, 12 uur naar Vosmaer. Hy haalde my af Ik dronk er koffi en bleef eten. Alles zeer aangenaam. (Omstandiger rapport later) ± 7 uur naar Versluys Daar heel aangenaam gebleven¹ tot ½ 11. Ik was moe. Nu goed geslapen. Straks koffi drinken by Valette. Maar tegen 3 uur wil ik weer thuis zyn om vóór donker nog een en ander te regelen. Misschien ga ik eerst naar Domela Nieuwenhuis. -

Maar zie, vandaag 'n heele agitatie over je brief no 7. Je n° 8 ontving ik hier in Keizershof. N° 7 was, schryf je, geadresseerd 'spreeklokaal'. Die had ik dan eergister avond in Diligentia moeten hebben. Er was geen. Maar ik ben hem op 't spoor. Ze zeggen dat-i (waarom weet Joost) naar *Delft* is gezonden, en ik telegrafeer er om. Ze zeggen aan de post dat er op stond

'DD.

"hôtel" niet: spreeklokaal en, zeggen ze, te Delft

hôtel

zou 'n hotel zyn dat "s Hage" heet!!! Mal.

's Hage.'

Maar ik ben al bly dat de brief er *is*. Voor ik dien 7 heb, kan ik 8 niet geheel begrypen.

Telegrafeeren over *pels*? Wel ik heb *geschreven* 't niet te doen.

In je 8 spreek je van vertrek *uren* goed. Maar niet van 'n bepaalden dag. Je vraag om over pels te telegr. doet me denken dat je graag gauw naar Wb. of Mainz wou en dáárop wacht! Ook dàt doet me denken dat je reis is vastgesteld, en zeker zal dat in die n° 7 staan. Ik hoop hem van avond te krygen. -

Het sterven van ons lief vogeltje heeft me zeer gedaan! Och 't heele vorige jaar had-i niet gezongen! Arme lieve pietje. Ja, 't deed me aan. En toch, liever dood dan dat-i na je vertrek zou verwaarloosd worden. -

Brief aan Woutertje

myn lieve beste beste jongen. Morgen is ons lief kind jarig. Dat beteekent dat er juist een jaar voorby is en dat je dus een jaar ouder bent. Het is wel waar dat je eiken dag 'n beetjen ouder wordt, maar als er 365 dagen voorby zyn is dat n heel jaar. En 't is nu al voor de vyfde maal dat je jarig bent. Wy zyn er heel bly om dat je elken dag 'n klein beetje grooter wordt, en nu al vyf jaar oud bent. Héél oud is dat nog niet, maar voor 'n kind is 't al redelyk. Zoo'n *heele heele heele* kleine pneu als vroeger ben je niet meer. En elk jaar

word je 'n beetje grooter. Eindelyk als je 20 jaar bent, word je net zoo groot als papa.

Och, wat ben ik verdrietig dat ons pietje dood is. We hadden dat lieve diertje zoo lang gehad! En vroeger zong hy zoo lief. Maar het laatste jaar bemerkte ik wel dat hy niet heel wel was, omdat hy niet meer zong. Nu denk ik dat hy al lang ziek geweest is, en daarom geen plezier in zingen had. Maar ik begryp het tòch niet. Want anders, als vogeltjes ziek zyn kan men het zien aan de veertjes. En ons pietje had altyd goede veertjes, en mooi geel van kleur.

Zeg, ik ben by mnheer en mevr. Versluys geweest. Weet je nog dat daar vroeger 'n kat was die pieterbaas heette? Nu, die is dood, net als ons pietje. Maar Bruno, de hond, leeft nog.

En nog iets, ook over beesten. Ik schreef je al dat je als je met mama te Haarlem komt, met de kinderen van mevr. Clant in 'n geitenwagentje zou ryden. Nu die eene geit heet Lise. (dat schreef ik je al) maar ik wist toen de naam van de andere niet. Die heet Sneeuwvitje. En by mevrouw Clant is ook 'n hond, nogal groot, maar niet zoo groot als de hond dien wy te Biberich gezien hebben. Het is 'n mooi goedig dier, en zn naam is pollux.

Ik hoop nu maar dat je gauw met mama naar Holland gaat en dat het niet te koud is. En dat mama goede reis dekens zal gekocht hebben, of ten minste een *heele groote*. Dan kan mama en jy je behoorlyk toe dekken.

Lieve beste Wouter, het liefste kind van papa en mama. Ik ben zoo bly dat mama schryft dat je gezond en lief bent. En ook ik denk elken avond aan je en zeg in gedachte 'dag lieve beste Wou, slaap wel!'

Hoor eens, als misschien het prenteboek dat ik je voor je verjaardag zenden wil niet gelyk met dezen brief komt, dan moet je niet ongerust wezen en ook niet denken dat papa je vergeten heeft. Ik heb t hier erg druk. Veel menschen komen by my in 't logement en ik moet ook by veel menschen visites maken. Nu is 't loopen op de straten lastig als er zooveel sneeuw ligt. En telkens 'n wagen te nemen kost zoo erg veel geld. Daarom moet ik dikwyls wachten voor ik iets doe, en zoo ist nu ook gegaan met je prentenboek. Maar misschien zal ik 't nog vandaag koopen, inpakken en op de post doen.

Dag, lieve hart, dag m'n beste lieve jongen, dag eigen kind van papa en mama. Ik hoop dat je nu maar gauw in Holland komt met mamatje en dat jelui geen last hebt van de kou. Ook dat de treinen niet te lang onderweg blyven omdat er soms veel sneeuw op de rails ligt. Dag Wou.

lieve Mies. Straks komt Valette me halen. Ik sluit dezen om hem met hem mee gaande, op de post te doen.

Morgen naar Breda.

Dag lieve Mies.

Ik hoop nu maar gauw je n° 7 te krygen. Daarin staat zeker iets meer over den datum van je plannen. Marie & Versluys waren allerliefst. Ze wonen in 'n *mooi* huis, zéér mooi!

Ernstig beloofd dat je de Vosmaers zult komen bezoeken. Mevr. V. was zéér lief, en wil zoo graag kennis maken.

Eindnoten:

1. heel aangenaam gebleven: *de eerste twee woorden naderhand boven geschreven.*

[24 januari 1881

Brief van Mimi aan Multatuli]

24 januari 1881

Anekdoten betreffende Wouter, door Mimi aan Multatuli gezonden. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(1/3) beschreven. (M.M.)

Geisenheim 24 januari '81.

Wou zat op 't sleetje en fraulein Sherer liep erachter er was muziek op de baan, hy was opgewonden van de pret. - en hy vertelde my dat hy toch zooveel hield van 'mooie meisjes'

- Kleine of groote? vroeg ik.

- Groote! Weetje, die zoo mooi lang blond haar hebben -

In Eigenhaard staat een leelyk portret van Koningin Emma en prinses Wilhelmina. Wou zei heel juist: he, ma, wat 'n jongens gezicht!' - hy was verder heel tevreden over zichzelf en zei dat hy vandaag toch wel 'n lieve jongen was geweest. -

We zyn by Mevr Salis geweest in W. Ze was opgetogen over Wou. Zn oogen dringen in eens in je hart, zei ze Hy was ook zoo lief, en maakte zn compliment zoo aardig het was om te stelen. en daarby kykt en spreekt¹ ronduit zonder zich te geneeren. -

toen je brief kwam² ging Wou aan m'n schoot staan en wilde dat ik hem geheel voorlas. Je begrypt hoe 'n plezier hy had in de papegaai van truida. Toen kleine Therese kwam moest hy die dadelyk de geschiedenis van de papegaai vertellen. Hy deed het in den gang en ik was boven en hoorde het. 'Hor 'nmal Therese!⁴ Herr Dekker ist in Holland, weisst du?' Ja Walther. Und er kam bei einer Dame ins Zimmer, und es war nur ein wenig hell vom Feuer im Herd, und da sagte der papegay... etwas, und herr Dekker wollte den mund öffnen um dem Mädchen zu fragen: Wer ist da? Und es war der papegay!' - Ja ja Walther! zei Therese zonder er iets van te begrypen. Hy had ook niet 'bonjour' kunnen zeggen. -

Een holl. dame in den trein zei laatst toen ze hoorde hoe oud hy was: "n flinke groote jongen!"

Als 'n pyl uit de boog sprong Wou van de kussens en stond rechtop haar aankykende met 'n: kyk eens! in z'n uitdagende vriendelyke oogen. Och, zoo'n hartje. -

Wou heb ik laten kiezen wat hy morgen eten wil voor z'n verjaardag. en hy kiest abrikozen en taartjes. en dan 'n boek en blokjes en 'n brief van papa en 't heerlyke vooruitzicht donderdag op reis te gaan. -

Vandaag zei Wou

- Ma als ik een kindje heb ben jy dan al dood?

- Misschien wel. maar ik hoop van niet, ik wou graag jou kindje zien. Weetje, dan ben ik de grootmoe. (we hadden net iets van 'n grootmoe gelezen. Wou tuurde heel bedachtzaam voor zich. Neen, zei hy toen, dat vind ik niet goed. Ik wou dat het een andere grootmoe had. Jy moet de *mama* zyn, weet je, omdat je ook zoo goed op my gezorgd hebt. -

... en alles komt er uit. We keken Struwelpeter³ en toen kwam de bitterboze friedrich aan de beurt

- O ma, hoe naar is dàt. Ik kan 't byna niet zien! Sla maar om. Of neen, lees 't nog ééns en dan *nooit* weer.

- Ja, ik vind dat ook heel leelyk, een jongen die beesten kwaad doet en ik las:

Er fing die fliegen in dem Haus
und riss ihnen die flügel aus.

Wou rilde, zoo leelyk vond hy het.

- Ja, maar wist je wel dat je zelf ook wel eens zoo iets gedaan hebt. - O, maar niet zóó, niet zóó. Dit vind ik nu ook zoo heel leelyk. ik kan 't niet zien! (hy meende het plaatje) en weet je ma, nu ik dit gezien heb van friedrich ik zal 't heusch nooit weer doen.

Goed zei ik. je bent nu ook al wat grooter en zult eer bedenken hoe zeer je de beestjes doet.

Ik las verder

Er schlug mit Stühle Vögel todt
Die Katzen litten grossen noth...

Ik keek hem aan, hy sloeg de oogen neer.

- Och ma, de vogeltjes vind ik de allerliefste beestjes.

- Ja maar de katten zyn ook lief en die doe je dikwyls kwaad.

- Maar niet zoo erg ma. Hans nog meer dan Lina. Voor Hans ben ik wel eens bös maar hy is toch altyd heel goed voor my - Dat is zoo'n lieve Hans - enz. -

We waren aan 't pakken en zagen er alle twee mooi vuil uit. vol hooi.

- He ma, zei W., je moet toch maken dat je in Holland wat netter bent, niet zoo'n leelyke japon.

- Ja zei ik, dat zal ik doen. dit was nu maar by 't pakken. 'Ja, en hier in ons huis komt het er niet op aan, weetje. dit is ons eigen huis en we zyn maar met ons tweetjes!'

Wou vraagt aan alle menschen: waren Sie schon in Holland? nog niet? Ik wel, en ik ga er weer heen! En in Brussel? Ook niet? Dat is heel ver. Maar Holland is nog verder. Daar is de zee!'

Dit gesprek hield hy van morgen met Frohlich die een en ander lymde.

Vertalingen:

- *Luister es, Therese. Mijnheer Dekker is toch in Holland, weet je wel?*

- *Ja Walter*

- *En toen kwam hij bij een mevrouw in d'r kamer, en er was een beetje licht van het vuur in de haard en toen zei de papegaai... iets, en meneer Dekker wilde zijn mond opendoen om het meisje te vragen: Wie is daar? En het was de papegaai! - Ja ja Walter.*

(....)

*Hij ving de vliegen in het huis
en rukte hun de vleugels uit.*

(....)

*Hij sloeg met stoelen vogels dood
de katten leden grote nood.*

(....)

Bent U al eens in Holland geweest?

Eindnoten:

1. Spreekt: *bedoeld* spreekt hy.
2. *Bedoeld is de brief van 11 januari 1881.*
4. *Vertalingen volgen onder deze brief.*
3. Struwelpeter: *prentenboek, in nederlandse vertaling bekend als Piet de Smeerpoets.*

[24 januari 1881

Verslag voordracht Haarlem in Opregte Haarlemsche Crt.]

24 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Haarlem van 21 januari in de Opregte Maandagsche Haarlemsche Courant, no. 19. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

- Gisteren-avond hield in de bovenzaal der Sociëteit 'Vereeniging' de heer *Douwes Dekker* voor een vrij talrijk publiek van dames en heeren eene voordragt. Hij gaf als zijn onderwerp op: de wording der dingen. De twee volgende stellingen werden door hem toegelicht: 1° Men moet de wordingsgeschiedenis eener zaak kennen om haar juist te kunnen beoordeelen. 2° Als men de wordingsgeschiedenis eener zaak heeft blootgelegd, is daarmee 'de reden van bestaan dier zaak nog niet gerechtvaardigd'. Met voorbeelden, uit allerlei gebied gekozen, werd in deze welsprekende improvisatie de waarheid dezer stellingen betoogd. De improvisator sprak langer dan gewoonlijk - het was lang half elf toen hij eindigde; maar bij het laatste gedeelte zijner rede, toen hij op het terrein der zedelijkheid kwam, geraakte hij zoodanig in vuur en was zijne voordragt - zijne wijze van spreken - zoo boeiend, dat, naar vertrouwd mag worden, het luisteren niemand verdroot.

[25 januari 1881

Voordracht Dordrecht afgelast]

25 januari 1881

Bericht over de uitgestelde voordracht van Multatuli te Dordrecht in de Dordrechtsche Courant, no. 21. (K.B. 's-Gravenhage; afschrift M.M.)

De uitgestelde Lezing van
MULTATULI
zal nu plaats hebben op
Woensdag 16 Februari a.s.

[25 januari 1881

Advertentie voordracht Middelburg]

25 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli op 27 januari te Mid-

delburg in de Middelburgsche Courant, no. 20. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Concertzaal op de Groenmarkt

TE MIDDELBURG.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Donderdag 27 Januari a.s.,

des avonds te 8 uren.

KAARTEN zijn bij intekening à *f* 1 - verkrijgbaar bij den Conciërge HUVERS.

's Avonds aan het lokaal *f* 1.50.

[25 januari 1881

Verslag voordracht 's-Gravenhage in Het Vaderland]

25 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te 's-Gravenhage van 22 januari in Het Vaderland, no. 20. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Zaterdagavond hield de heer *Douwes Dekker* in 'Diligentia' zijn aangekondigde voordracht. De schitterende improvisatie van den spreker bewoog zich om twee grondstellingen, die hij in het begin van zijn rede had vooropgezet, om daarop telkens weer terug te komen: '1°. Men moet de wordingsgeschiedenis eener zaak kennen om haar juist te kunnen beoordeelen. 2°. Als men de wordingsgeschiedenis eener zaak kent, is daarmee voor ons nog niet de reden van bestaan dier zaak gerechtvaardigd.' Van dit standpunt uit, kwam hij op het groot verschil tusschen *reden*, *oorzaak* en *aanleiding*, welke drie begrippen maar al te dikwerf worden verward. Na die stellingen in enkele hoofdtrekken uiteengezet en verklaard te hebben, trad hij op het gebied der voorbeelden. Met een meesterhand greep hij naar voorbeelden op elk gebied. De natuurkunde, de geschiedenis, de taalkunde, de beschaving, de zedelijkheid, het rechtswezen, zij alle moesten hun deel geven in de reeks van voorbeelden, die de spreker aanvoerde voor de juistheid zijner stellingen en van zijn inzicht. Daarbij wist hij telkens zijn hoorders schijnbaar te doen afdwalen, maar werkelijk langs de meest verschillende en uiteenlopende wegen toch altijd tot de grondstellingen terug te voeren. De voordracht was

uitmuntend en met onverdeelde belangstelling volgde het talrijk gehoor de in menig opzicht van geest en vernuft tintelende opmerkingen. Niet alle beschouwingen waren even juist - o.i. niet die over de nieuwe straf van het gedwongen huwelijk in ons aanstaand wetboek, door den spreker de Moddermansstraf genoemd - maar bij den verbazenden rijkdom van opmerkingen schaadde dit weinig.

Het is jammer, dat met die warme improvisatie, de koude in de zaal een minder aangename tegenstelling maakte. Met den spr. zeggen wij: het niet behoorlijk stoken der kachels was wel de oorzaak der koude, maar geen reden; een opmerking die de bezoekers van onzen schouwburg in de laatste dagen eveneens konden maken.

[25 januari 1881 Briefkaart Multatuli aan Mimi]

25 januari 1881

*Briefkaart van Multatuli aan Mimi. Met poststempel 'sGravenhage 25 JAN 81 en geadresseerd aan Mad^e Douwes Dekker te Geisenheim Rheingau. (M.M.)
dinsdag 25-1-81*

Straks naar Breda. N° 7 is niet van Delft ontv. Ik schryf er over naar D v. V.¹ Nog altyd weet ik dus niet of de *dag* van je reis bepaald is. Je 8² schryft over *uren*, en niet ophouden te Arnhem. En 't schynt dat er in 7 'n dag genoemd werd. Misschien vind ik inlichting te Breda, waarheen D v V. ook je 7 zendt als-i hem krygt.

Gelyk met dezen 'n paar boekjes voor Wou's verjaardag.

Ik ben zeer wel, maar heb 't land over de opbr.³ die niet evenredig is aan onkosten & inspanning!

Geen tyd om meér te schryven. Ook te Breda zal ik 't volhandig hebben. Dat konkurreeren met vrees voor sneeuw en voor gladheid van de straten hangt me de keel uit. By Versl & M. word je (nà Amstm) heel hartelyk verwacht. Gister deed ik hier 'n brief op de post waarin een voor Wou. heb je dien?

Eindnoten:

1. D.v.V.: *Daniël van Verschuer*.
2. 8: *oorspr. uitgeschreven acht*.
3. opbr: *opbrengst*.

**[25 januari 1881
Voordracht te Breda]**

26 januari 1881

Multatuli spreekt te Breda

Van deze voordracht is geen verslag teruggevonden.

**[26 januari 1881
Telegram Multatuli aan Mimi]**

26 januari 1881

Telegram van Multatuli aan Mimi. Telegramformulier van de Telegraphie des Deutschen Reiches Amt Geisenheim, geadresseerd aan Douwes Dekker Geisenheim. (M.M.) In duitse schrijffletters.

Briefe bis 10 erhalten. Auch 7. Mein letztes war Correspondenz-karte Haag. Bekommst Nachricht bei Oebé.

Vertaling:

Brieven tot en met 10 ontvangen. Ook 7. Mijn laatste was een briefkaart uit Den Haag. Je krijgt bericht bij Oebé.

**[26 januari 1881
Voordracht te 's-Hertogenbosch]**

26 januari 1881

Multatuli spreekt te 's-Hertogenbosch

Van deze voordracht is geen verslag teruggevonden.

**[27 januari 1881
Voordracht te Middelburg]**

27 januari 1881

Multatuli spreekt te Middelburg

**[29 januari 1881
Verslag voordracht Middelburg in Middelburgsche Crt.]**

29 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Middelburg van 27 januari in de Middelburgsche Courant, no. 24. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Multatuli's voordracht.

Ondanks den dikken mist, die het licht der gaslantarens onderschepte, waarmede dames en heeren anders de tot modderpoelen geworden sneeuwlopen op hun weg hadden kunnen mijden, was het publiek, dat zich gisteren avond in de concertzaal vereenigd had om de voordracht van den heer Douwes Dekker aan te hooren, toch nog vrij talrijk.

Evenmin als verleden jaar willen wij beproeven van deze toespraak een verslag te schrijven. Dat schijnt ons niet in 't belang van den redenaar, wiens betoog, beelden en zinzendingen op die

manier, gedurende zijne rondreis, gaandweg hun frischheid verliezen.

Een woord dus slechts over de beteekenis dezer voordrachten voor 't publiek dat ze bijwoont. Als deel van de geschiedenis der denkbeelden en gevoelens van onzen tijd, is 't niet onbelangrijk die beteekenis vast te stellen. Temeer dewijl *Multatuli's* reis-periode, uit den aard der zaak, een voorbijgaand verschijnsel, doch de daardoor uitgeoefende invloed van blijvenden aard is. Wil dus de opmerker, die den ontwikkelingsgang onzer maatschappij bespiedt, zich rekenschap geven van de 'wording' eener zekere orde van gedachten en meeningen, dan is het noodig dat hij met het feit van *Multatuli's* mondelinge verkondiging zijner 'ideeën' bekend zij. Den inhoud daarvan kan hij uit zijne werken voldoende leeren kennen.

Het *Multatuli*-publiek nu, begint meer en meer tot de intellectueele *elite* onzer mannen en vrouwen van den beschaafden stand te behooren. Van populariteit, in den zin van aantrekkelijkheid voor minder ontwikkelden, is geen sprake. Wat men noemt 'jongelui' hebben de overhand niet, ofschoon ze niet ontbreken. Jonge meisjes blijven niet weg; maar matrones vormen, onder de dames, de meerderheid. De vrees om 'wat raars' te hooren, blijkt geweken, - of wel, men waagt er zich aan.

Zeer in 't oog vallend is de gespannen aandacht, waarmede dit publiek als aan de lippen van den redenaar geketend is. In dezen tijd, nu 't moeite kost twintig menschen tot eene vergadering bijeen te krijgen en nu de eerste waarschuwing aan ieder 'spreker' is: maak het niet te lang, - spreekt *Multatuli*, onder het ongunstige winterweer, 2½ uur lang, bijna zonder pauze, in eene volle zaal, waar ge een speld kunt hooren vallen. Waarheen ge het oog wendt, niets dan uitgerekte halzen, half geopende monden, handen aan de ooren, gretige oogen. Want de uiterlijke voordracht is niet fraai, noch vloeiend. *Multatuli* improviseert, met ingehouden vuur, maar meer als spreekt hij tot zichzelf dan tot de menigte. Van den Franschen *causeur* bezit hij den woorden-rijkdom, maar niet de helderheid, de verstaanbaarheid. Veel wordt half binnensmonds, veel snel, en voor zoo ver de stem zich uitzet, soms onduidelijk gesproken.

Toch luisteren allen, als houdt een Demosthenes hen binnen den

tooverkring van zijn woord. Is dan de inhoud voor ieder zoo nieuw, zoo uitmuntend? Ook niet, *Multatuli* is voor velen niet meer dan een geniale dilettant. Gemengd is 't publiek, gemengd de voordracht. Daar zitten taalmeesters, rechtsgeleerden, natuurkundigen, ingenieurs, misschien ook een enkele theoloog. Op ieders gebied waagt de redenaar zich beurtelings met een zijner stoute paradoxen en fantazieën waarover een man van 't vak soms niet weet of hij boos worden, dan wel de schouders ophalen moet. Daar zitten er, die gekomen zijn om iets grappigs te hooren. Zij worden onthaald op een vermoeiende alleenspraak over de 'wording der dingen'!

Waarom luisteren zij dan allen alsof hun leven ervan afhangt? Waarom komt, na de korte pauze, ieder terug en duurt het schuiven en mompelen, alvorens ieder weer zit, zooveel seconden als bij andere voordrachten minuten?

Ieder hoorder moge deze vragen voor zich beantwoorden. Wij, als kroniekschrijvers, hebben slechts te vermelden dat het zoo is en dat *Multatuli's* woord niet in de woestijn gesproken wordt.

Verlangt men echter eene subjectieve uitlegging? Zij zou deze kunnen zijn. Van deze voordrachten geldt bij uitnemendheid, dat ze grootendeels loopen over onderwerpen, die de diepste roerselen der gedachten van ieder behoorden raken. Deze levensraadselen vervolgen ieder onzer en zullen niet ophouden ons te vervolgen, zoo lang de dood, het groote raadsel, aan ons raden geen einde heeft gemaakt. Nu heeft *Multatuli*, meer dan eenig ander redenaar, de gave ons te doen *zien* op welke wijze hij denkt. Hij voert ons in 't laboratorium zijner gedachte. Juist omdat hij geen schoolman, geen vakgeleerde is, zijn wij in staat, met wat inspanning, hem te volgen. En hij staat genoeg boven zijn publiek, om aan hetgeen in dat laboratorium omgaat de ongestoorde belangstelling te verzekeren van wie ook maar eenigszins in staat is, te waardeeren wat zich boven het alledaagsche zeer ver verheft.

Wie in vervolg van tijd, zich rekenschap zal willen geven van den invloed, door dezen denker uitgeoefend, zal dien vooral moeten nasporen, niet op het terrein der geleerden en vakmannen, maar op het onbegrensde gebied, waar ieder, - ook de vakman, - dilettant is.

[29 januari 1881

Verslag voordracht 's-Gravenhage in De Nederlandsche Spectator]

29 januari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te 's-Gravenhage van 22 januari in De Nederlandsche Spectator, no. 5. (Knipsel M.M.)

Multatuli te 's Gravenhage

Multatuli sprak te 's Gravenhage, den 22 Januari, over de wording der dingen. Het was een 'zaaien' van ideeën, met ruime hand voor zich heengeworpen. Hij paste de theorie van Darwin toe, de theorie lang vóór Darwin aanwezig. Alle dingen hebben een oorzaak. Niets is of wordt geschapen, maar er is *wording*. Drie begrippen worden vaak verward: aanleiding, oorzaak, reden. Aan de natuur, de geschiedenis, de ontwikkeling der menschelijke beschaving, de zedelijkheid, ontleende hij voorbeelden, om te doen zien hoe men de drie begrippen uiteen moet houden en de methode toepassen. Twee stellingen werden voorop geplaatst, waarop meermalen zou worden gedoeld: 1°. het kennen van de wordingsgeschiedenis eener zaak is volstrekt noodig tot het volkomen kennen van die zaak; 2°. het verklaren van de oorzaken eener zaak brengt tot een stelsel dat tot de verklaring van de zaak zelve voert. Het onderwerp is ook van den omgekeerden kant te beschouwen: het kind vraagt: vanwaar ben ik gekomen? De zaak wil hare oorzaak weten, wil verklaren het stelsel harer wording. En niet alleen het kind; de menschheid vraagt: vanwaar ben ik gekomen, de menschelijke beschaving vraagt het zelfde, en wij vragen van ieder natuurverschijnsel: vanwaar is het gekomen? Niet altijd kunnen wij van alle oorzaken zeggen hoe zij tot de wording bijdragen. Een voorbeeld. Een museum van kleederdrachten; men zou drie afdeelingen moeten hebben: 1°. de historische, hoe zij na elkander volgde; 2°. de synchronistiesch opvolgende, hoe zij op een gegeven tijd was bij verschillende groepen; 3°. de individueele opklimming; hoe zij was bij een individu die

van lagen trap klimt tot de hoogste plaats; want in die verschillende posities kleedt hij zich anders, en niet alleen de kleeren maken den man, maar de man maakt ook de kleederen. In iedere afdeeling zal men gapingen vinden, soms zal de eene afdeeling de andere aanvullen, maar men is daarvan niet zeker.

Maar de natuur heeft geene gapingen, alles volgt logiesch, de oorzaken zelfs volgen elkander op. In de natuur vindt men dus altijd de oorzaken. Bij analogie uit de methode der verklaring van de natuurverschijnselen kan men komen tot de verklaring van de wording der dingen in de zedelijke wereld.

Die zedelijkheid is ook niet geschapen maar geworden. Haar maatstaf verandert. Die van het oogenblik moet men volgen; zelfs vooroordeelen hebben een recht van bestaan. Wij meten de dingen af naar de maat onzer vooroordeelen. De bijbelsch geloovige zegt: de mensch is geschapen enz. De spreker beschouwde even het verhaal van Genesis. Heeft men zich wel rekenschap gegeven wat het zegt, dat de Heer eerst toen begon te scheppen? Was hij dan vroeger werkeloos?

Zoo zeggen zij ook dat de talen geschapen zijn. Neen. Taal is de poging om te uiten wat wij meenen. Evenals de overblijfselen van de kieuwen die wij hebben, de rudimenten zijn van de kieuwen die wij hadden toen wij in water moesten ademen, zijn onze taaluitingen rudimenten, overgebleven van het pogen der menschen in hun kindschheid om elkander mede te deelen wat zij meenden. Alle talen zijn niets dan dialektverschillen. De eerste uitingen waren de klanken der menschen in holen, aan het strand of in bosschen. Vandaar dat alle uitingen zich laten herleiden tot drie grondvormen: water, verzameling, heerschappij. De eerste menschen die water zochten of zich verzamelden, kwamen tot elkander langs den kortsten weg. Zij baanden zich een weg door het oerbosch. Niet volgens de valsche mathematische definitie dat de rechte lijn de kortste afstand is tusschen twee punten. Eén baande zich allengs een weg, en de anderen volgden het zelfde pad. Welnu, nog heden loopen de inlanders op Java en in Engelsch Indië, zelfs op goede, breede heerbanen, achter en niet naast elkander; die ganzenmarsch is een rudiment van het padbanen in de oerwildernis.

Samenwerking van kracht kent alleen de mensch (de mieren niet,

zoals men voorgeeft); oproepen om samen te werken is alleen menselijk. Zoo is ook de taal ontwikkeld; de holen-, strand- en boschbewoner had van zijne burens hulp noodig en hij uitte die hulpbegeerte in taal. Ook het vereenigen van begrippen en voorwerpen, het optellen, is alleen menselijk, niet dierlijk; zoo mede het helpen en het zich scharen onder heerschappij. Het meeloopen openbaart zich nog dagelijks; wij meenen dat wij meehelpen, wij loopen mee; men denke b.v. aan de tafeldraaijerij. Wat zijn onze politieke en godsdienstige partijen anders dan agglomeraties van meelopers. Wij zijn meeloopende mieren, niet eens meehelpende, want die zijn er niet. Hij die in politiek doet verzamelt wat meelopers om zich en zijne eerste politiek is die meelopers te doen gelooven dat zij meehelpers zijn. Dwaasheid! Zoo is het ook met de geestelijke heerschappij.

Doch om terug te komen op aanleiding, oorzaak, reden. In de taal is het streven naar juistheid van uitdrukking een oorzaak van meer ontwikkelde zedelijkheid. Want hoe wijsgeeriger men denkt, hoe fijner men de schakeeringen weet te maken in zijne taaluitingen.

Thans eenige voorbeelden uit de geschiedenis van vroeger en van onzen tijd en uit de zeden en gewoonten, om methodiesch te doen zien wat oorzaak, reden, aanleiding is. Zoo vraagt men: wat was de oorzaak van de verwoesting van den Pfaltz door de Franschen? Allerlei redenen en aanleidingen. De oorzaak was natuurlijk de overmacht der Fransche wapenen en de taktische kennis. De reden was dat Louvois¹ roem wilde hebben en geven aan de nation de gloire²; de aanleiding de boosheid van Lodewijk den XIVe om een venster dat in den Louvre buiten zijne voorkennis was gemaakt, waardoor Louvois gevaar liep in ongenade te vallen. Hij gaf den koning glorie om hem in een goed humeur te brengen. Zoo werd de oorzaak van den Fransch-Duitschen oorlog gezocht daarin, dat een der Hohenzollern den Spaanschen troon zou beklimmen buiten voorkennis van Napoleon. En zelfs toen die Hohenzollern niet wilde of deed alsof hij niet wilde, bleef, zegt men, die oorzaak bestaan. De aanleiding was de onbeleefdheid van Benedetti te Ems⁴. Neen, men verwacht hier oorzaak met reden. Napoleon zocht in dien Hohenzollern een reden, maar de oorzaak was dat hij voor de heerschappij zijner dynastie

buitenslands glorie noodig had. Men geeft nu hoog op van de groote gevolgen van dien oorlog; ach, de wereld heeft er een keizer bij verloren en een keizer bij gewonnen. Is het saldo niet nul? En zoo ook de oorlog met Atjeh. De spreker kende het land, hij heeft lang te voren gewaarschuwd. Wij hebben eene slechte daad gedaan en doen het nog. Wij Hollanders hebben nu geen recht voor de Transvalers op te komen, zoolang wij het vrije Atjehsche volk onderdrukken. De oorzaak is hier dat een andere Louvois zijnen koning wilde believeen door een daad van geweld, liefst ver en zoover mogelijk van zijn buitenplaats, waar hij in rustige rust zat. Zoo ligt Lebak, zijn arme Lebak, in 1881 verwoest, verarmd en vertrap, hoewel hij de oorzaken had opgespoord en aangewezen waarom het volk verliep. Doch teruggekeerd op behagelijker gebied, op dat der zedengeschiedenis. Wat is de oorzaak dat wij eten met de rechterhand? Het zitten op en naast elkander in eene beperkte plaats aan tafel in onze groote steden waar wij opgehoopt zijn.

De ouden die aanlagen kenden het niet, de boer die ruim zit tast toe met beide handen; ons eten met de rechter hand is dus economie van ruimte.

Zoo de mode. De Chineezzen dragen zeer lange nagels. Zij kennen de oorzaak niet. Zij zeggen, mijn vader deed het en mijn grootvader. Doch de mannen en vrouwen die lange, ongebroken, met zorg gepolijste nagels dragen, laten zien dat zij zóo rijk, zóo voornaam zijn, dat zij geen handenarbeid behoeven te doen. Als zij hun voet ongeschikt maken om te loopen, afficheeren zij, zie, ik ben zoo rijk dat ik mij kan laten dragen! Wij lachen daar om, maar zijn in Europa niet wijzer. De sleepjaponnen der dames zijn een rudiment van trots tegenover de armoede van hen die hun kleederen kort moeten dragen of er geene hebben. De dame die haar langen sleep voortsleept zegt daarmee tegen haar arme zusters: zie ik heb zoo veel geld dat ik mij kleeden en bedekken kan en er nog een lang stuk goed bij kan laten hangen. Zoo is de oorzaak van ons hoedafnemen een rudiment van vroegeren staat der beschaving, toen men den helm afzette als men geene vijandige bedoelingen had; zoo doen wij de handschoenen af als men op visite iets langer blijft dan een oogenblikje; rudiment van het afleggen der gantelets³ als men vrede en rust wilde en geen krijg.

De spreker eindigde met een warm woord tot opwekking aan zijne hoorders om niet mee te loopen, maar zelf te handelen en zelfstandig te streven naar onderzoek van de wording der dingen. De methode door hem met zoovele voorbeelden aangetoond kon voor alles en voor allen dienen. Het fijn onderscheiden van oorzaak, aanleiding, reden, voert tot kennis, tot meerdere ontwikkeling; tot volmaking van beschaving, en wat is beschaving anders dan het streven om meer en meer mensch te zijn.

Wij teekenden hier slechts eenige punten op uit de schitterende improvisatie van den begaafden spreker, die, met symphathie ontvangen, warm werd toegejuicht.

Eindnoten:

1. Louvois: *Michel le Tellier, markies van Louvois (1641-1691), minister van oorlog onder Lodewijk XIV.*
2. nation de gloire: *roemrijke natie (fr.)*
4. *Graaf Vincent Benedetti (1817-1900), frans gezant in Berlijn, gaf in 1870 aanleiding tot het uitbreken van de frans-duitse oorlog door de z.g. 'Emser dépêche'.*
3. gantelet: *handschoen voorzien van metalen schubben, onderdeel van het harnas.*

[30 januari 1881 Advertentie voordracht Gouda]

30 januari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Gouda op 7 februari in de Goudsche Courant, no. 2564. (G.A. Gouda; fotokopie M.M.)

Zaal 'NUT EN VERMAAK' te GOUDA.

VOORDRACHT

door

MULTATULI.

Op *Maandag 7 Februari* a.s. Des avonds ten 8 ure.

KAARTEN zijn à f 1. - verkrijgbaar bij de Boekhandelaren A. KOK & Comp.

en bij den heer LAMMERS, Kastelein der Societeit 'Réunie'.

Des avonds aan het Lokaal f 1.50.

[31 januari 1881 Brief van Multatuli aan J.G. Robbers]

31 januari 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-6 en 7($\frac{1}{3}$) beschreven. (M.M.)

Amsterdam 31 Januari 1881

Waarde heer Robbers!

Vriendelyk dank voor Uw zeer gewaardeerd schryven van eergister.

Met byzonder genoegen vernam ik den naam van den teekenaar. Is 't niet dezelfde heer R.¹ die tydens de havelaarsgeschiedenis,

kommandant te Serang was? Maar dan had hy U zeker gezegd dat-i my kende, en ook (dunkt me) dat de door my beschreven toestanden inderdaad zóó waren als ik ze beschreef. Doch er zyn velen die dit konden en kunnen getuigen! Hoe dit zy als ik me wel herinner was de door my bedoelde heer R. *geestig*, en deze hoedanigheid is voor 'n teekenaar van byna even groot gewicht als het teekenen-zelf.

Zoo spoedig mogelyk hoop ik U te Rotterdam te spreken. Ik heb 'n paar rustdagen die ik hier te Amstm doorbreng omdat m'n vrouw en kind hier zyn. 'Rust' beteekent hier: *erge drukte*, want sedert weken reeds werden allerlei afspraken op die aanst. rust begrooting geaffekteerd zoodat zoo'n hoofdstuk op m'n loisirbegrooting gewoonlyk overladen is.

Maar... dienst gaat voor. Wees zoo goed my by tyds kennis te geven wanneer de korrektie van den Havelaar moet beginnen? Ik zie in dat de voortgang nogal vaak van 't illustreeren zal afhangen, en ook dat men² met die uitgaaf geen begin kan gemaakt worden voor UED in overleg met den heer R eenigszins verzekend zyt te kunnen doorgaan.

Maar misschien wilt U om 't boek niet te laten mankeeren, nog vooraf 'n andere ongeillustreerde uitgaaf gereed maken. In dat geval heb ik 'n vriendelyk verzoek. Van alle drukkerijen heb ik die van Woest te Haarlem het liefst. Als er dus by UED geen overwegende redenen bestaan een anderen drukker te kiezen, ben ik zoo vry de (zeer orthodoxen en my vyandig gezinden) firma Woest & Co aantebevelen. Ik durf zeggen dat het doorgaande een revisie uit wint! Woest is achtenswaardig-korrekt! Of hy (doch dit gaat alleen de geïll. uitgaaf aan) ook clichés goed zet, weet ik niet.

Dat het nuttig wezen zou indien ik UED mocht ontmoeten, zie ik in. Dat zou schryvery uitwinnen. En toch, schoon ik nog 'n paar vrye dagen (!) voor me heb, zou 't my 'n groot offer zyn morgen of overmorgen te Rotterdam te komen, jazelfs U te verzoeken me hier te komen zien. Uursgewys is er over m'n vryen tyd beschikt. Doch wat *moet, moet!* Ziehier voor de E/k paar weken m'n program.

4 febr.

Zalt-bommel

5 -

Helmond

- Z. 6 - _____
- 7 - Gouda
- 8 - Utrecht
- 9 - Amersfoort
- 10 - Zutphen
- 11 - Hengelo
- 12 - Enschede
- Z. 13 -
- 14 - } misschien beschikt de heer Haspels
over deze dagen. Hy heeft het consigne
my niet te sparen
- 15 - } misschien beschikt de heer Haspels
over deze dagen. Hy heeft het consigne
my niet te sparen
- 16 - Dordrecht
- 17 } (Als boven)
- 18 } (Als boven)
- 19 } (Als boven)

Kan onze ontmoeting worden uitgesteld òf tot na Enschede òf tot na Dordrecht?
En, mocht U me willen schryven adresseer dan svp

DD
Multatuli
spreeklokaal
te
...

Het adresseeren aan Mult. is daarom veilig wyl knechten en zaalmenschen dien naam op 't affiche lezen. Ik ben hun 'de man die vanavond spreekt.' ('n man van zóóveel stoelen volgens L. Mulder's Kiesvereeniging te S.) -

Doch t & m. 2 febr^j ben ik in 't Rondeel te Amsterdam. -
Ook ik wensch *U* te spreken, en wel niet over 'zaken'. Maar dat heeft geen haast.
Intusschen heel vriendelyk en hoogachtend gegroet
UEDDWDr
DouwesDekker

Eindnoten:

1. R: *Josias Cornelis Rappard (1824-1898), amateur-schilder en -tekenaar.*
2. men: *in ander handschrift is hier er boven geschreven.*

[2 februari 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke]

2 februari 1881

*Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven.
(M.M.)*

Rondeel 2 febr 1881 beste Funke! Dank voor de successiewet. Dat 's één. En nu ten tweede over Valette. Ik ben zoo bly dat ik hem zoo geheel zonder voorbehoud kan aanbevelen. Meen niet dat ik in zoo-iets ligtvaardig te-werk ga. Wel twintig maal ben ik door allerlei volkje aangezocht om introductie 'by 'n goeden uitgever' en altyd heb ik m'n tusschenkomst geweigerd. En er is nog is¹: by dat me toelacht, vooral na tgeen ge my gezegd hebt over de mogelykheid ten aanzien van het Zd. blad. Maar zoeven aan Valette schryvende, bedacht ik dat ik geen vryheid had die zaak te noemen. Ik deelde hem dus maar mede dat gy *misschien* later hem 'n plaats zoudt kunnen aanbieden, die *my* geschikter voorkwam dan die van ondergeschikt redakteur, doch dat ge daartoe vis-à-vis derden aanleiding en motief noodig hadt. Een en ander zou *kunnen* gevonden worden uit 'n voorloopige inzending van stukken. Maar onder 't schryven bedacht ik dat het beter was indien gyzelf met hem in aanraking kwaamt. Ik noodig hem dus uit U te vragen wanneer hy U mag komen spreken. Zonder twyfel zal hy dit spoedig doen. Ge hebt het dus in Uwe hand hem van Uw Zondagsplannen meetedeelen wat U goeddunkt, en maak er staat op dat hy gentleman is. Ik sta voor hem in. -

Wat me nu zoo toelacht, is de zekerheid dat ge door hem tot hoofdredakteur van 't Zdblade te maken, dat blad verheft tot 'n *litterarische autoriteit*. Valette is, of zal weldra zyn: onze beste schryver. Lees eens z'n stukken in den Spectator over Alexander Dumas, en let op z'n duidelyke uiteenzetting der begrippen: romantiek en (z.g.) classicisme. Ook (in 't slotnummer) z'n schets van Dumas' werkmanier en persoonlykheid. Dat zyn m.i. meesterstukjes!

Wees met Uw lieve vrouw hartelyk gegroet van
Uw vriend Dek

Dat ik U V's brief niet zend, is omdat er eenige kleine byzonderheden in staan waarover ik misschien niet beschikken mag.

Ik blyf nog tot morgen avend hier, maar ben zelden thuis omdat ik, eens beneden zynde, opzie tegen 't trappen klimmen. M'n verblyf hier is dit jaar erg ongezellig.

Eindnoten:

1. is: *verschrijving voor iets*

**[3 februari 1881
Advertentie voordracht Zutphen]**

3 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Zutphen op 10 februari in de Zutphensche Courant, no. 28. (G.A. Zutphen; fotokopie M.M.)

Casino-zaal te Zutphen.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op DONDERDAG 10 FEBRUARI a.s.,

des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à *f* 1.- verkrijgbaar in THIEME'S Boek- en Muziekhandel, des avonds aan het lokaal *f* 1.50.

**[3 februari 1881
Brief van Multatuli aan T. Tal]**

3 februari 1881

Brief van Multatuli aan T. Tal. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (Particulier bezit, Amsterdam; fotokopie M.M.)

WelEerw. Zeergel. Heer

T. Tal

Rabby der Ned. Israelitische

Hoofdsynagoge

Amsterdam

WelEw. Zeer Gel. Heer!

Hoewel ik de door UWEW. Zg. in-zake Talmoed-Evangelie¹, enz gepubliceerde stukken nog slechts gelezen, en niet (zooals ze verdienen en eischen) bestudeerd heb, acht ik me reeds nu gedrongen tot de verklaring dat Gy, maar myn overtuiging, het naar waarheid strevend deel der Natie ten-zeerste aan U hebt verplicht. Daartoe meenende te behooren, durf ik my de eer geven U voor Uwen hoogstbelangryken arbeid myn innigen dank te betuigen, en ik doe dit even welgemeend en hartelyk alsof

ik 't uitgangspunt Uwer levens- en wereldbeschouwing met U deelde. Dit is 't geval niet. Ik ben Atheïst. Doch juist deze religie- 't woord 'godsdiens' komt hier niet te pas-noopt me tot bondgenootschap met ieder die stryd voert tegen... *bedrog*. Zachter dan met dit woord mag men 't standpunt Uwer tegenstanders niet kwalificeeren, tenzy ze de schynbaar-verliggende omstandigheid van *Onkunde* verkiezen te pleiten, die dan toch in hen die zich uitgeven voor *kundig*, evenzeer op bedrog neerkomt.

Nog eens hartelyk dank voor het door U ontstoken licht! Van myn kant zal ik het mogelyke doen om 't uitblazen te beletten.

Met ware hoogachting heb ik de eer te zyn,

Wel Eerwaarde Zeer Gel. Heer

UwEwZ Gel. Dienstvaardige

Dienaar Douwes Dekker Multatuli

P.S. Hoe mag 't komen dat Spinoza, *een geleerde Israëliet als gy*, geen gebruik heeft gemaakt van de gronden die Gy aanvoert? En M Mendelssohn², Da Costa, Capadose³?

Amsterdam

3 februari 1881.

Eindnoten:

1. *T. Tal*, Een blik in Talmoed en Evangelie, *Amsterdam M. Roest*, 1881.
2. Mendelssohn: *Mozes Mendelssohn (1729-1786)*, *duits wijsgeer, aanhanger van Lessings verlichte gedachtengoed*.
3. Capadose: *Abraham Capadose (1795-1870)*, *nederlands arts en letterkundige, medestander van Isaac da Casta*.

[4 februari 1881

Brief van T. Tal aan Multatuli]

4 februari 1881

Brief van T. Tal aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

DenWelEdgebHeer Douwes Dekker-Multatuli

alhier

Amst. 4 febr. '81

WelEdgebHeer

Ontvang mijn besten dank voor uw warm en belangstellend

schrijven van gisteren. De erkenning van de zijde van een man als gij zijt, van den vertegenwoordiger, laat mij zeggen van den *Schepper* - ten minste in ons land - eener nieuwe richting in de sociale denkbeelden, schat ik hoog en weet ik te waarderen. Wel kwam mij bij uw schrijven - vergeef mij mijn openhartigheid - de toenadering der radicalen tot de conservatieven in de gedachten; een verschijnsel in de laatste jaren op 't politiek toneel meermalen waargenomen. Maar ik gevoelde het oneindig verschil tusschen dit en uw brief. Ginds is heel gewoon eigenbelang het motief, dat de uitersten samenbracht; hier is het *idealisme* en *streven naar waarheid*. - Ge noemt U *atheïst*. Vergun me, dat meer te beschouwen als een naam voor enkele uwer denkbeelden, dan wel als een volkomen begrip met al zijn consequenties. Ik heb het nog niet zoo ver gebracht om *een rein idealisme met wezenlijk atheïsme vereenigd* - te kunnen vatten.

In elk geval, uwe welgemeende belangstelling treft mij aangenaam in mijn strijd tegen onwaarheid.

Ge spreekt van *bedrog*. Bedoelt ge misschien de omstandigheid, dat Oort¹ niet schroomde, te verzekeren, dat *hijzelf* een stuk uit den Talmoed vertaald had, terwijl het bleek te zijn eene vertaling van een Latijnsche versie der Mechilta²? Anders is het toch nog niet zeker, of men *onkunde*, die te goeder trouw aan hare *kunde* geloof, wel *bedrog* mag noemen. Maar dit is zeker, vooral tegen die *onkunde* strijd ik.

Het Jodendom en zijn literatuur te *kennen* is een studie, waarvan de meeste beoordeelaars ter nauwernood het elementaire bereikt hebben. Het is minder de persoon des heeren Oort, dan wel zijn school, zijn richting misschien wel zijn coterie, die zoo *luide* spreekt, waar zij zoo *weinig* weet. Wanneer de moderne Chr. theologie dat ware, waarvoor zij zich uitgeeft, dan moest *zij* in de *eerste* plaats het traditioneele brandmerk, de 'wet van de Phariseërs en Schriftgeleerden' op het voorhoofd gedrukt, reeds lang hebben uitgewischt.

Ge vraagt, hoe het komen zou, dat byv. Spinoza Mendelsohn, da Costa, Cappadose geen gebruik maakten van de gronden, die ik aanvoer.

Spinoza kende eigenlijk den Talmoed niet. De *wijze*, waarop hij in zijn jeugd het legislatief gedeelte der Talmoed beoefend had,

was niet geschikt, om hem op rijpen leeftijd belangstelling voor dat werk in te boezemen. Als streng methaphysicus had hij zich reeds zeer vroeg meer met den Bijbel en de Joodsch philosophische schrijvers bezig gehouden, dan met den Talmoed. En om op lateren leeftijd nog zin te *krijgen* voor de poeische praxis van den Talmoed, daartoe had zich een *te* diepe haat tegen het Jodendom in hem verzameld.

Mendelsohn leefde in eene omgeving, die hem gebiedend voorschreef, hoogst voorzichtig te zijn. Zijne briefwisseling met Lavater³ bewijst onder anderen, hoezeer hij zijne gedachten zelfs in acht nam om al wat de overtuiging der christelijke theologen als zoodanig raakte, te ontzien, en zich geheel alleen bij algemeen wijsgeerige beschouwingen te bepalen.

Da Costa en Cappadose kenden den Talmoed volstrekt niet.

Nog eens mijn dank voor uw schrijven en deze aangename gelegenheid tot gedachtenwisseling

Met hoogachting heb ik de eer te zijn

Uw dw dienaar

T Tal

Eindnoten:

1. Oort: *Henricus Oort (1836-1927), nederlands theoloog en letterkundige, auteur van o.m. Evangelie en Talmud uit het oogpunt van zedelijkheid vergeleken. (1878).*
2. Mechilta: 'maat', naam van een kommentaar op Exodus 12-35:3 uit de School van Rabbi Ismael. (Aramees)
3. Lavater: *Jean-Gaspard Lavater (1741-1801), filosoof en theoloog, uitvinder van de 'physiognomonie', de kunst iemands karakter af te lezen uit zijn gelaatstrekken.*

[4 februari 1881

Voordracht te Zaltbommel]

4 februari 1881

Multatuli spreekt te Zaltbommel.

Van deze voordracht is geen verslag teruggevonden.

[5 februari 1881

Voordracht te Helmond]

5 februari 1881

Multatuli spreekt te Helmond.

Van deze voordracht is noch een advertentie noch een verslag teruggevonden.

[7 februari 1881

Advertentie voordracht Utrecht]

7 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Utrecht op 8 februari in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad, no. 38. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Zaal Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen
te Utrecht.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Dinsdag 8 Februari a.s., des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à *f* 1. - verkrijgbaar bij J.L. BEIJERS, Neude G 56; des avonds aan het lokaal *f* 1.50. HH. studenten, die geteekend hebben op de lijst, worden beleefd verzocht hunne kaarten heden te laten halen bij J.L. BEIJERS, Neude, G 56.

[7 februari 1881 Voordracht te Gouda]

7 februari 1881

Multatuli spreekt te Gouda.

[8 februari 1881 Advertentie en bericht voordracht Amersfoort]

8 februari 1881

Bericht en advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Amersfoort op 9 februari in de Amersfoortsche Courant, no. 2908. (G.A. Amersfoort; afschrift M.M.)

Woensdag avond 9 Februari houdt, volgens achterst. adv. Multatuli eene voordragt in Amicitia te Amersfoort. Als begaafd redenaar bekend, bestaat er grond te mogen hopen, dat ook thans een talrijk publiek van beide seksen overmorgenavond bij zijne voordragt zal tegenwoordig zijn.

Zaal 'Amicitia' te Amersfoort

VOORDRACHT

door

MULTATULI

op

Woensdag 9 Februari a.s., des avonds ten 8 ure.

KAARTEN zijn bij intekening à *f* 1. - verkrijgbaar bij den Heer W. BOTHOF; des avonds aan het lokaal *f* 1.50.

[8 februari 1881 Brief van Multatuli aan J.L. Beijers]

8 februari 1881

Brief van Multatuli aan J.L. Beijers. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (U.B. Leiden; fotokopie M.M.)

Waarde Heer Beijers!

Wel, dat's vriendelyk en prettig!

De 'adjutant' (Staalman heet hy, dus 'Staalman met Sjaalman') zal naar ik met hem afsprak over 'n paar uurtjes hier komen, en ik zal hem terstond naar U verwyzen.

Zoudt ge de goedheid hebben, by gebrek aan kaarten, daarin te voorzien door 't afgeven van Uw eigen adres- of firmakaarten? Maar ik gis dat *heden* by 't slechte weer, de navraag wel gering zal zyn. Hoe dit zy, ik zend Staalman, by aankomst terstond tot U. Wat Uw vriendelyk aanbod betreft, my van dienst te zyn, op 't oogenblik weet ik niets. Mocht er iets wezen, dan zal ik zoo vry zyn Uwe hulp inte roepen. Daar ik met rytuig naar de spreekzaal ga, kan ik m'n vrouw mee nemen. Anders had ik haar aan Uw zorg toe vertrouwd. Zy is heel dankbaar voor 'Hildegonde v D.^{1.} Ik hoorde veel goeds over^{2.} Terburgh.

Nog ben ik niet met mezelf eens over 't onderwerp van van avond. Heel vriendelyk en hoogachtend gegroet. Ik hoop U van avond in m'n wachtkamer te zien.

UWEdDWdr

Douwes Dekker

Eindnoten:

1. Hildegonde van D.: Hildegonda van Duyvenvoorde, *een novellenbundel uit 1879, van C. Terburch, pseudoniem van Isaac Esser Jr. Een tweede druk dateert van november 1880.*
2. over: *oorspr. stond er van.*

[8 februari 1881

Voordracht te Utrecht]

8 februari 1881

Multatuli spreekt te Utrecht.

[9 februari 1881

Verslag voordracht Utrecht in Utrechtsch Dagblad]

9 februari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Utrecht van 8 februari in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad, no. 40. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.) fragment.

*- Eene voordracht van *Multatuli* kwam in de laatste jaren geregeld voor op de lijst van onze winteruitspanningen; geen winter ging voorbij, waarin niet de schrijver van Max Havelaar een of twee malen hier kwam spreken. De belangstelling, om hem te hooren, is echter nog geenszins verflauwd; dat bewees nog gisteravond de eivolle zaal, waarvoor hij toen wederom als spreker

optrad. 't Is dan ook een eigenaardig genot, dat eene voordracht van Multatuli schenkt. Hoewel geen redenaar, verstaat hij bij uitnemendheid de kunst, om wat hij zeggen wil voor zijne toehoorders aantrekkelijk te maken en hunne aandacht ten einde toe te boeien. En dat zegt zeker niet weinig bij eene zoo benauwde atmosfeer, als in de zaal heerschte, waarin de spreker ditmaal het woord voerde.

Eene redevoering kon het gister gehoorde niet genoemd worden. 't Was dit zoo weinig, dat de spreker in 't begin van zijn voordracht nog niet kon aangeven, tot welk onderwerp hij zich meer bijzonder zou bepalen; hij wilde aan zijne gedachten den vrijen loop laten. Dat hij daardoor nogal eens afdwaalde van zijn voornemen, om over de wording der dingen het woord te voeren (....)

[9 februari 1881 Advertentie voordracht Hengelo]

9 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Hengelo op 11 februari in Tubantia, no. 12. (Openbare Bibliotheek, Enschedé; fotokopie M.M.)

Beursgebouw te Hengelo.

MULTATULI

zal op Vrijdag 11 Februari a.s.

des avonds ten HALF ACHT ure

(niet om 8 uur) spreken over:

'DE STUDIE VAN DEN AARD DER DINGEN',

een onfeilbaar hulpmiddel tot geestelijke en zedelijke ontwikkeling.

Toegangsprijs: Bij intekening f 1. -

Buiten intekening f 1.50

De intekenlijst ligt bij den Heer DENEKAMP in de Beurs tot

Donderdag-avond.

Plaatsen à 10 Cts. extra zijn aldaar te bespreken des *Vrijdags* van 12 tot

2 uur.

[9 februari 1881 Advertentie voordracht Enschedé]

9 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Enschedé op 12 februari in Tubantia, no. 12. (Openbare Bibliotheek, Enschedé; fotokopie M.M.)

Concertzaal te Enschede.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Zaterdag 12 Febr. a.s.

des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à f 1. - verkrijgbaar bij den Heer P.J. DE ROOCK,
des avonds aan het lokaal f 1.50. Plaatsen te bespreken à 10 cts. extra.

[9 februari 1881

Verslag voordracht Gouda]

9 februari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Gouda van 7 februari in de Goudsche Courant, no. 2568. (G.A. Gouda; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Multatuli.

Gisterenavond hield Multatuli de aangekondigde voordracht. Hij sprak over: de studie der wording der dingen als hulpmiddel om wel te denken. Dit laatste n.l. zoo uitgebreid opgevat, dat daaronder ook wel te handelen begrepen is, d.i. handelen overeenkomstig de ware zedelijkheid, die hoofd en gemoed tegelijk bevredigt. Spr. deed den klemtoon vallen op het woord *wording* en wijdde daarover in de eerste plaats uit. Er is op allerlei gebied: wording. Niets is of wordt geschapen, uit niets voortgebracht, alles heeft een oorzaak. Oorzaak is natuurlijk iets geheel anders dan reden. Wanneer men min-ontwikkelde menschen vraagt waarom zij dit of dat deden, krijgt men in de meeste gevallen *de oorzaak* te hooren, terwijl men vraagt naar *de reden*. Wat in de natuur geschiedt, heeft alles een oorzaak, terwijl wij, menschen, een reden moeten hebben voor al onze handelingen.

(....)

Spr. houdt niets van definities. Hij geeft ze bijna nooit. Voor den welwillenden hoorder zijn zij onnoodig, die begrijpt spr. ook *zonder* definities en de onwelwillende zou er slechts aanleiding in vinden spr. op een enkel woord te vatten en hem, die slechts in 't algemeen spreekt, op een bijzonder punt te bestrijden. Menigmaal kwam het spr. voor, in eene bijeenkomst als deze, dat zoo-

genaamde specialiteiten, menschen die van een bijzonder vak hun studie hadden gemaakt, spr. verweten op dit of dat punt een onjuistheid gezegd te hebben. Eens vooral verklaart spr., dat al die specialiteiten groot gelijk hebben in hunne beweging en hij ongelijk. Maar het doet tot de eigenlijke zaak, die hij op het oog heeft, nooit iets af of zij al gelijk hebben. Spr. geeft slechts *de methode* aan, welke men moet toepassen en of nu al enkele voorbeelden, die hij noemt, enkele bijzonderheden, die hij ter verduidelijking aanwijst, niet in alle onderdeelen juist zijn, dat doet minder ter zake, dat doet tot de hoofdzaak niets af.

(....)

Spr. gewaagde voorts, nog met een enkel woord van de wording van het nieuwe strafwetboek, waarin vooral een paar artikelen voorkwamen, die zijn sympathie niet konden wegdragen. Vooral het artikel, waarin de bepaling was opgenomen dat de man in zeker geval, òf een huwelijk moest aangaan òf in de gevangenis gaan, moest het ontgelden. In naam der zedelijkheid - der *ware* zedelijkheid - kwam spr. met kracht daartegen op en wat men van de *waarde* van een dergelijk huwelijk moest denken werd door spr. met krachtige trekken geschilderd.

Spr. drong er ten slotte op aan, dat wij meer dan tot heden de wording der dingen zouden nagaan op allerlei gebied. Het zal ons de verklaring geven van vele raadselen, die onoplosbaar schijnen, het zal ons verheffen boven de kleine onaangenaamheden van het leven, het zal ons opnieuw levenslust schenken. Het zal ons het leven meer op prijs doen stellen, doch tevens ons de angst ontnemen voor den dood. Wanneer wij in alles de wording opsporen, eerst dan zullen wij met overtuiging Mad. de Stael kunnen nazeggen: *Tout comprendre, c'est tout pardonner*¹. Dienovereenkomstig handelende, zullen wij ook voor ons zelf gelukkig zijn, zoodat wij in onze stervensure hen, die met betraande oogen onze sponde omringen, met kalmte zullen kunnen toevoegen: 'Weent niet over mij, ik heb niet te vergeefs geleefd!'

Eindnoten:

1. *Tout comprendre etc.: alles begrijpen is alles vergeven (fr.)*

[9 februari 1881 Voordracht te Amersfoort]

9 februari 1881
Multatuli spreekt te Amersfoort

[10 februari 1881 Voordracht te Zutphen]

10 februari 1881
Multatuli spreekt te Zutphen.

**[10 februari 1881
Aantekeningen voordracht]**

10 februari 1881

Aantekeningen gebruikt bij de voordracht over 'In de werkplaats van de denker' te Zutphen. Twee kleine stroken papier van 170 × 108 mm en 171 × 107 mm, alleen aan de voorzijde beschreven. Het kursief gedrukte betreft een toevoeging in potlood. (Map Voordrachten, nr. 104 en 105 M.M.)

Mid¹:

Middelb. Courant

élite

niet-woestyn

atelier-

Onlangs: wording der dingen. hulpm. tot denken

Ideën. Enz.

iets uitleggen

- 1 wording der dingen
- 2 juistheid van uitdr.
- 3 afleeren van niet-begrypen
- 4 id van ongegrond wel-begrypen
- 5 Arbeidzaamheid, eenzaamheid.
- 6 Onthouding. (reinheid. naïveteit) -

Later alles samenvoegen in natuurstudie -

resumé wording der dingen Midd. Ct. atelier, elite

Tiberius

preek de Bussy

Tal¹:

Lebak

Atjeh

verleiden

roeping van allen

Schoolsch Akademisch -

verstaat ge ook? -

Cort v.d. Linde

Strafdelict

Eindnoten:

1. *Doorgestreept.*

1. *Tout comprendre etc.: alles begrijpen is alles vergeven (fr.)*

[10 februari 1881

Herinneringen J. de Meester aan voordracht Zutphen]

10 februari 1881

Herinnering van J. de Meester aan de voordracht van Multatuli te Zutphen in Eigen Haard 7 februari 1920, blz. 87. (M.M.) Fragment.

(....) Van tijd tot tijd houdt hij lezingen om aan geld te komen. Zoo zag men hem in '81 te Zutphen, toen ik daar pas in de journalistiek was. Ik mocht verslag van zijn voordracht geven. Een vrij ruime concertzaal, hol door 't geringe aantal hoorders. Een groot podium. Achterin een klein deurtje. Toen hij plotseling daaruit kwam, herinnerde ik me onmiddellijk de beschrijving van een stierengevecht: hoe opeens dat arme dier stond in de ruimte, met bloeddorst aangehaapt door de mensen, zelf niet in het minst bloeddorstig; een beklagenswaardig, opgejaagd dier... Multatuli hijgde, hij leed aan asthma. Misschien, het kan, wàs er aanstellerij bij. Kokketterie was er ook in de voordracht. Zijn spreken deed denken aan de kunst van kantwerksters. Wie in België geweest is of op een Belgische tentoonstelling, heeft die vrouwen haar klosjes zien gooien, aldoor en gestadig dooreen, verbluffend vlug, tot des kijkers verwarring en zonder dat ooit het de vrouw van streek brengt. Ook Dekker raakte nooit van streek. Hij bleef om zoo te zeggen geen drie minuten bij zijn onderwerp. De improvisatie was één bont stramien van tusschensinnen, van uitweidingen en inlasschingen, van afwijkingen en aanvullingen; één kleurige dooreenmenging van barok verschillende gedachtensoorten, een kaleidoscoop van - denkbeelden, zoo ge wilt, doch meer van invallen of schijnbare invallen, feitelijk: verrassende te pas-brengingen van dingen, waarover de clair-voyante fantast zijn vlugge denkkraft had laten gaan. Ik herinner me dat midden onder de rede Mr. Aneas Baron Mackay¹, toen rechter te Zutphen, later minister, toornig opstond, de zaal verliet. Verder was 't verloop dood-kalm. Alleen in een rijtuig vertrok hij naar het hotel. Ik draafde hem na, kwam tot in de hotelgang, doch waagde niet hem te spreken te vragen. Wat zou hij dien avond hebben verdiend? f25. - heel misschien

f50. -... Kortere tijd later is er geld voor hem ingezameld; 't befaamd geraakte Huldeblijk.

Eindnoten:

1. *Aenaeas baron MacKay (1838-1909), rechter in Zutphen van 1873 tot 1888, van 1888 tot 1891 minister, eerst van Binnenlandse Zaken, later van Koloniën.*

[11 februari 1881 Voordracht te Hengelo]

11 februari 1881
Multatuli spreekt te Hengelo.

[12 februari 1881 Verslag voordracht Zutphen in Zutphensche Crt.]

12 februari 1881
*Verslag van de voordracht van Multatuli te Zutphen van 10 februari in de Zutphensche Courant, no. 36. (G.A. Zutphen; fotokopie M.M.). Fragmenten.
Zie voor het Vervolg en Slot bij 14 februari.*

- In de werkplaats van een denker. Als een schilder, die u in zijn atelier brengt, niet om zijn schilderij, het onderwerp, de techniek te bewonderen, maar om getuige te zijn van de wijze waarop het stuk tot bestaan komt, - alzoo wilde de heer Douwes Dekker gisteren avond door zijne hoorders worden beschouwd. De *Midd. Ct* was 'oorzaak' van dien wensch. Haar bekwame redacteur, de denker Pisuisse volgens Multatuli, heeft deze opmerkzaam gemaakt op een kenmerk zijner redevoeringen, dit namelijk, dat ze de hoorders getuigen doen zijn van 's redenaars gedachtenloop, dat ze hen doen zien op welke wijze hij denkt. De heer Douwes Dekker vond de opmerking der *Midd. Ct.* even waar, als het feit, dat het kenmerk hem nooit was opgevallen, merkwaardig, - en noodigde zijn auditorie van gisteren avond uit om met hem dien gedachtenloop na te gaan. Wellicht zouden zijne hoorders af- en toe, vaak, voortdurend dingen zien, die hun niet aanstonden: - de redenaar vorderde geen instemming met alles wat hij zeide, slechts hoopte hij, dat men, door aan zijn invitatie te voldoen, opmerkzaam zou gemaakt worden op zijn wijze van denken, zijne methode van de Natuur, ook in haar kleinste onderdeelen, te beschouwen met het oog van den filosoof.

(....)

Al wat bestaat, is *geworden*. Stemt men dit toe, dan wordt het onlogisch, nog van *schepping* te praten, *van iets uit niets voortgebracht*. (....)

Toch gebruikt de Bijbel het woord *scheppen* om uit te drukken: uit niets iets voortbrengen. In een rhapsodie als Genesis is dit

echter niet te verwonderen. Opmerkelijk is het ook, dat alleen in het eerste vers van Genesis aan den idealen god de macht wordt toegekend van te scheppen: verderop in den heelen Bijbel heeft die oppermachtige wel degelijk grondstof noodig om iets vóórt te brengen, evenals de timmerman planken voor zijn tafel. - Wat is *wording*? De taal, de schoone taal, welke zich zoo vaak stipt aan den oorsprong der begrippen houdt, de taal geeft het antwoord: *wor-oor-oor* - (oorsprong) - *eerste* begin eener zaak. Het allereerste? Neen, niemand kan zeggen: 'ik heb het eerst de zon gezien'. Er is geen mogelijkheid tot het allereerste begin eener zaak op te klimmen, - steeds is er *wording*, steeds nemen wij *wording* waar. We zijn geplaagd voor een mysterie, - het eenige -, nl. *het zyn*. Het leventje van een individu is kort, de stof leeft voort, is eeuwig; maar juist omdat dat leventje ophoudt, kunnen we ons in de eeuwige *wording* niet indenken. 'Deze onkunde te erkennen, vervolgt spr., is evenwel niet zoo moeilijk voor u... neen, wat gij denkt heb ik niet te beslissen... voor mij, die geen God ken, als voor hen, die een God hebben, antwoord te geven op de vraag: gij, die beweert, dat het klein stipje, dat volgens u het heelal is, eenmaal geschapen moet zijn omdat ge u het eeuwig worden niet kunt voorstellen, antwoord mij: kunt ge u dan wel begrijpen, dat uw God niet geworden is?' - Het Darwinisme is, echter alleen met opzicht tot de weinige takken van wetenschappen door Darwin beoefend, de toepassing van de leer, dat alle zaken hare oorzaken hebben. (....)

[12 februari 1881

Verslag voordracht Amersfoort in Nieuwe Amersfoortsche Crt.]

12 februari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Amersfoort van 9 februari in de Nieuwe Amersfoortsche Courant, no. 12. (G.A. Amersfoort; afschrift M.M.)

Woensdag avond hield de Heer Douwes Dekker (Multatuli) een voordracht in Amicitia. De zaal was tamelijk goed bezet. Tot onderwerp koos de spreker: 'levensbeschouwing.' Met onverdeelde aandacht werd de redenaar gevolgd, en werd hij bij het einde levendig toegejuicht.

**[12 februari 1881
Voordracht te Enschedé]**

12 februari 1881

Multatuli spreekt te Enschedé.

**[14 februari 1881
Briefkaart van Multatuli aan T. Tal]**

14 februari 1881

Briefkaart van Multatuli aan T. Tal. Met poststempels Utrecht 15 FEB 81 en Amsterdam 13 FEB 81 en geadresseerd aan den WEW. Zeergel. Heer T. Tal Rabbyn der Ned. Israel. Hoofdsynagoge te Amsterdam. (Particulier bezit, Amsterdam; fotokopie M.M.)

WelEw Zeer gel. Heer!

Ik ben zoo vry UWEw. z. Gel. te verzoeken my niet te verdenken, noch van onverschilligheid noch van onbeleefdheid, omdat ik tot heden Uw zeer gewaardeerd schrijven niet beantwoordde. Juist andersom! Ik stel op de vereerende relatie te hoogen prys, dan dat ik daaraan den afval van m'n tyd (en stemming!) zou willen besteden. Sedert weken leid ik 'n 'koffertjes- 'n uit- en inpakleven.' Bah!

Met hoogachting heb ik de eer te zyn

UwEwZeergel. DWDr

Douwes Dekker

Utrecht 14-2 '81

**[14 februari 1881
Verslag voordracht Zutphen in Zutphensche Crt. (vervolg)]**

14 februari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Zutphen van 10 februari in de Zutphensche Courant, no. 37. (G.A. Zutphen; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Zie voor het begin bij 12 februari.

(....)

Na de pauze trachtte Multatuli met eene hem waardige verscheidenheid van voorbeelden de waarheid van het vroeger gesprokene aan te toonen, aan te toonen het gewicht der wordingsgeschiedenis, aan te toonen, dat er overeenstemming is tusschen wèl denken en weldenkendheid. De wordingsgeschiedenis is aantrekkelijk poëtisch. Of is het niet het overdenken van 't verleden, dat ons aangenaam bezig houdt, wanneer we een ruïne zien? Béran-

ger¹ heeft een gedicht 'La vieille' gemaakt, dat Tollens vertaald heeft. Tollens, die volgens Spr., wat het verzen maken aangaat zijn sporen verdiend heeft, was tevens een 'fa'soenlijk', een deftig man, die zich dan ook verplicht geacht heeft, zich over dat vertalen van Béranger's poëzie... te verontschuldigen met de woorden: 'Dit gedichtje is een der weinige parelen, die er uit den slijkpoel van Béranger zijn op te visschen.' En zulks omdat Béranger vraagt: 'savez-vous bien, ce que fut cette vieille?'² en dan vertelt hoe die bedelaarster in 't kerkportaal eenmaal rijk was geweest, en schoon en...

Tollens vond het noodig zich te verontschuldigen juist over den meest dichterlijken greep in 't gansche gedicht, over de dichterlijke *samenvatting* van 't verleden en heden dier bedelende oude vrouw, over het nagaan van de wordingsgeschiedenis der bedelaarster. - Gelijk in 't kleederdrachtenmuzeum de eene afdeeling vaak gapingen aanvult in de andere, alzoo kan een nauwkeurig vergelijken van *schijnbaar* onbeduidende (den denker is niets werkelijk onbeduidend), - van schijnbaar onbeduidende zaken uit het heden met zaken uit het verleden, interessante opmerkingen veroorzaken. Van de Amsterdamsche broodbollen met hun acht inkepingen zijn evenbeelden gevonden te Pompeji. Zou dat juist in achten deelen wellicht zijn, omdat viermaal in tweeën te deelen makkelijker is dan in drieën of vijven te deelen? Even afdwalende, zeide Spr. het te betreuren, dat ons muntstelsel niet zestien- of twaalfvallig was in steê van tientallig. Zestientallig omdat men dan met minder cijfers zou kunnen schrijven, twaalfvallig omdat de veelvouden dan ook door drie deelbaar waren.

De kennis der oorzaken geeft nog geen rechtvaardiging van het bestaan eener zaak. De door Spr. vervloekte 'inkomende rechten' strekken tot bewijs dezer stelling. Ze zouden hun ontstaan te danken hebben aan het op een accoordje gooien door de roofridders in de middeleeuwen met de kooplieden. 'Geef me telkens de helft van uw vracht, en ik zal u altoos ongedeerd laten trekken', zou de ééne roofridder gezegd hebben. Maar zijn buurman zou geroepen hebben, 'neen, trek mijn slot voorbij, mij behoeft ge slechts een kwart te geven'... Gerechtvaardigd door die oorzaak zijn de 'inkomende rechten' niet! Béranger heeft gezegd: Overal waar grenzen zijn, heeft bloed gestroomd. Dat is reeds erg, maar

nòg erger dingen gebeuren op de grenzen. Daar worden, zoolang de 'inkomende rechten' bestaan, kinderen van jongs aan afgericht op diefstal, immers wat is smokkelen, ontduiken van belasting anders dan stelen?

De wordingsgeschiedenis der volkeren te leeren kennen, is moeilijk. Er wordt ons zoo vaak valsche munt voorgehouden. En vreemd, de wet der oogkunde, dat de zaken wanneer men ze van te nabij beziet, onduidelijk zijn, gaat ook in de historie op.

(....) - Had men wat meer op de wordingsgeschiedenis van ons land gelet, en die - als de muzeum-eigenaar de ééne afdeeling met de andere - vergeleken, b.v. met de wordingsgeschiedenis van Egypte, dan zou men gedacht hebben aan wat dat Egypte dankt aan zijn Nijl, en zou men in steê van, wijzende op de rivierdijken in ons land, te brallen van een land, 'ontwoekerd aan de baaren', den Franschen ingenieur gelijk geven, die niet het doorsteken, maar het oprichten van een dijk strafbaar gesteld wilde zien in Nederland. Een delta even als Egypte, moest ons land al de slib, het kiezel, de klei enz. welke ons 'van boven' wordt toegezonden, gretig aannemen, in plaats van ze te laten wegspoelen tot in zee, waar ze de zandbanken vormen, die de zeeman 'vuiligheid' noemt. (....)

Van *het* begrip zedelijkheid eene *definitie* te geven, was Spr. niet mogelijk. Maar iedereen weet, dat we met zedelijkheid bedoelen het goede. Helaas *de* zedelijkheid is voor velen *ingekrompen* tot iets dat *tot* de zedelijkheid *hoort* maar niet de zedelijkheid *is*. Onder de vele eigenschappen, welke den schoolknaap noodig zijn om een goede schoolknaap te wezen, behoort dat hij zijn schriften netjes houdt en niet bevlekt. Maar wat zult gij zeggen van den 'nagelaar', die in alles een deugniet is, maar keurig op zijn schriften,... die u een cahier toont dat vlekkeloos is? En toch is op zedelijkheidsterrein 't netjes houden van het schrift genoeg om vlekkeloos te wezen...

Tot de laatste zienswijze heeft Samuel Richardson veel bijgedragen. In zijn *Pamela* wordt een meisje, dat een slecht, naar wezen is, geteekend als een engel, alleen omdat ze... nu ja, omdat ze in heur schrijfboek geen klad had. - Richardson's leer heeft opgang gemaakt. Was niet onlangs een lid der Tweede Kamer preutsch genoeg om, toen de prostitutie-quaestie besproken werd, zich aan

het debat te onttrekken met de woorden: 'ik heb geen verstand van die zaken'? Toch heeft Multatuli niet vernomen, dat een der andere Leden daarop geantwoord heeft: 'maar meneer, wat doe je dan hier'...

Pamela's 'zedelijkheid' wordt ook gehuldigd in eene bepaling in ons nieuwe strafwetboek. Daarin toch wordt aan den jongeling die een meisje 'verleid' heeft (vreemd dat de jongens altoos de meisjes, de meisjes nooit de jongens 'verleiden'), - in dat nieuwe strafwetboek wordt aan zoo'n jongen door de verleide Pamela de keus gegeven: 'trouwen zult ge me, of... cellulair.'

Het bestudeeren van de wording der dingen leidt tot wèl denken. Door den loop der dingen na te gaan komen we tot wijsheid. De *dichter* door *samenvatting*, door de overeenstemming op te sporen tusschen de verschillende voortbrengselen der natuur, door, als Jezus die het Koninkrijk der Hemelen vergeleek bij een mosterdzaad, het hoogste te vergelijken bij het lage; - de *wijsgeer* door het *onderscheid* tusschen de dingen op te sporen. Beiden, poëet en filosoof, door *vergelijking*. - Het ware goede is 't gevolg van zuiver denken. Wie goed denkt, zal nooit tot slechte daden komen. Dus voert het ijverig bestudeeren der wordingsgeschiedenis tot het goede: door een vlijtig leerling te zijn in den tempel der Natuur, door haar altoos werken altoos te bestudeeren komen we tot scherpte des verstands en verhevenheid des gemoeds.

Eindnoten:

1. Béranger: *Pierre-Jean de Béranger (1780-1857), frans liedjesschrijver en zanger van grote populariteit.*
2. *Savez-vous bien etc.: weet U wel wie deze oude vrouw eens was? (fr.)*

[15 februari 1881

Advertentie Th. Postma in Leeuwarder Crt.]

15 februari 1881

Advertentie van Th. Postma in de *Leeuwarder Courant*, no. 38. (Provinciale bibliotheek van Friesland, Leeuwarden; fotokopie M.M.)

Aan Multatuli.

De Ondergeteekende verzoekt UEd. beleefd in een der twee eerstvolgende nos. dezer Courant kenbaar te willen maken, of er gebruik *kan* worden gemaakt van eene OPENBARE GEDACHTENWISSELING, ter gelegenheid van de door UEd. geannonceerde VOORDRACHT, op Donderdag 24 dezer.

Leeuwarden
Tn. Postma

**[15 februari 1881
Advertentie voordracht Dordrecht]**

15 februari 1881

Advertentie inzake de uitgestelde voordracht van Multatuli te Dordrecht in de Dordrechtsche Courant, no. 39 (K.B. 's-Gravenhage; afschrift M.M.)

VOORDRACHT

van

MULTATULI

in de Zaal VAN VAN DER HORST, op WOENSDAG 16 FEBRUARI 1881, des avonds ten 8 ure.

TOEGANGSKAARTEN à f 1.- te bekomen aan het Lokaal Des avonds aan het Bureau f 1.50.

**[16 februari 1881
Advertentie voordracht Arnhem]**

16 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Arnhem op 21 februari in de Arnhemsche Courant, no. 8337. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Groote Zaal Nutsgebouw

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

Op *Maandag 21 Februari* a.s.,

des avonds ten 8 uur.

Kaarten zijn à f 1.- verkrijgbaar bij de Boekhandelaren STENFERT KROESE en v.d. ZANDE, v. EGMOND en HEUVELINK en BLEEKER en YBES en bij J.C.C. DE GREEF, Bentincksteeg No. 27, des avonds aan het lokaal à f 1.50.

**[16 februari 1881
Verslag voordracht Hengelo en voordracht Enschedé in Tubantia]**

16 februari 1881

Verslag van de voordrachten van Multatuli te Hengelo en Enschedé van 11 en 12 februari in Tubantia, no. 14. (Openbare Bibliotheek, Enschedé; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Arrondissements nieuws.**Enschede, 15 Februari.**

Vrijdagavond trad in het Beursgebouw te Hengeloo en Zaterdagavond in de Concertzaal der groote Societeit te Enschede, beide avonden voor een vrij talrijk publiek, de heer Douwes Dekker (Multatuli) op.

Beide avonden had spreker tot onderwerp zijner lezing gekozen: 'De studie van den aard der dingen, een onfeilbaar hulpmiddel tot zedelijke en geestelijke ontwikkeling.'

Daar Multatuli improviseert, behandelde hij ieder avond dit onderwerp niet geheel en al op dezelfde manier. Wij zullen dus een resumé geven van het gesprokene van beide avonden en slechts in hoofdtrekken de voornaamste punten aanroeren, die hij besprak. Volgens spreker leeren wij de ware wijze van levensbeschouwing of levensopvatting door de studie over den aard der dingen. De natuur moet onze catechismus zijn, die ons den weg tot geluk en deugd aanwijst. Het boek der natuur, dat voor allen opengeslagen ligt, is rijk aan tal van schoone bladzijden. (...)

Daar in Indië de wieg van het menschelijk geslacht heeft gestaan, wilde spreker met Indische wijsgeeren beginnen.

Wat de Indische wijsgeeren aangaat, kon spreker kort zijn. Vele verdiensten bezaten zij waarlijk niet; eigenlijk weten wij niet, wat wij aan die wijzen te danken hebben, d.w.z. direct-*indirect* wellicht veel.

Vervolgens kwamen de Grieken aan de beurt. Zij worden, volgens sommigen, geroemd en genoemd een *wijs, verlicht, ontwikkeld volk*; kunstenaars, wijsgeeren, moralisten traden onder dit volk op, terwijl enkelen, altoos weer volgens het zeggen van anderen, uitstekend wijs waren. Clito, een Grieksch geschiedschrijver, acht het nog wel der moeite waard de namen der zeven wijsgeeren aan de vergetelheid te ontrukken. Zij, die zich voor zulke wijzen bij uitnemendheid uitgaven, waren toch, zou men zeggen, geroepen een beslissend antwoord te geven op de gewichtigste levensvragen.

Men wordt uit al hunne redeneeringen echter niets wijzer. Solon, Athene's zoogenaamde beste wijsgeer, wilde wetten maken, zonder acht te slaan op de wetten der natuur. Van zoodanige gefabriceerde wetten dacht spreker het zijne. Socrates, wiens

naam nog met den meesten eerbied mag genoemd worden, verloor zich, bij al het goede, dat hij bezat, nog te veel in afgetrokken¹ denkbeelden en mag dus ook ons voorbeeld niet zijn. Gunstiger nog dan over den laatsten, was des sprekers oordeel over Aristoteles, die het niet beneden zich achtte en het volstrekt niet versmaadde, lessen uit de natuur te putten. (....)

Van de Grieken deed spreker een grooten sprong naar den wijsgeer Immanuel Kant. Spreker had zooveel van de ontzaggelijke geleerdheid van deze wijze gehoord dat hij de zucht niet kon onderdrukken, een boekje, dat over de zielkunde van Kant handelde en slechts 40 et. kostte (waarlijk niet te duur voor eene goede zielkunde) zich aan te schaffen. Hij sloeg het boekje open en wat hij daar las, was hem genoeg om het overige ongelezen ter zijde te leggen. In eene noot toch stond: 'Sparen is goed, want het bevordert geluk: matigheid is ook goed, want men bevordert zijne gezondheid, doch eene practische levenswijsheid behoort niet tot het gebied der zielkunde.'

Eene zielkunde, die van eene praktische levenswijsheid niet wil weten: eene levensbeschouwing, die met de zielkunde geene rekening houdt, staan beide al heel laag. De wijsbegeerte van Kant, die spreker zeer aandachtig had bestudeerd, kan het best vergeleken worden met eenen schotel kreeften, waaraan wel. veel te pluizen, maar bitter weinig te eten valt.

Veler levensbeschouwing gaat aan grove onjuistheden of liever aan geheel en al verkeerde voorstellingen mank. (....)

De levensbeschrijvingen van Jezus, zijn onbetrouwbaar, zooals spreker zich uitdrukte. De Evangeliën, die biografieën van deze grootsche persoonlijkheid geven, stellen ons Jezus niet in het rechte licht voor. Jezus stond, volgens spreker, op oneindig hooger standpunt, dan waarop de Evangelisten hem plaatsen. Zijn karakter is veel verhevener, dan dit in de Evangeliën geteekend wordt. Daarom, vervolgde spreker, schreef ik jaren geleden, in mijne Ideeën: 'Jezus ontmoette eens een Evangelie en zei: wie zijt gij?'² dat wil zeggen: Jezus herkende zich in *die* afspiegeling niet. Nog onlangs is door een joodsch Rabbi, die een werkje geschreven heeft, getiteld '*Evangelie en Talmud*'³ duidelijk aangetoond, dat de schrijvers dier Evangeliën vele hunner meeningen ook over Jezus aan joodsche geschriften hebben ontleend.

Eene andere vraag, die spreker stelde, waar hij nu eenmaal over Jezus, den stichter van het Christendom sprak, was deze: Hoe heeft dat Christendom in de wereld gewerkt? Spreker kon niet betuigen, dat hij over de werking van dat Christendom gunstig oordeelde. Met waarheid, zedelijkheid en liefde is het in de Christelijke maatschappij treurig gesteld.

Zijn de Christenen, zoo vraagt spreker, zooveel beter dan de millioenen, die dat Christendom niet belijden en niet kennen? Zij zijn natuurlijk daarom niet slechter, maar of zij zooveel beter zijn, het antwoord op deze vraag kan nog volstrekt niet bevestigend luiden. Al wordt toch in de kerken nog zoo luide gepreekt over en aangespoord tot het goede, waar men in de maatschappij nog zooveel en zooverleer miskennen van de rechten van hoofd en hart aanschouwt, ontbreekt er nog veel aan het christendom.

Hierna beantwoordde spreker de vraag: Hoe kunnen wij ons tot het lezen in het boek der natuur bekwamen?

Een diepe blik in de wording der dingen is een gebiedend vereischte. Om den misdadiger, die een strafbaar feit heeft gepleegd, te straffen, zal men eerst dan de juiste maat van straf kunnen aanwijzen, als men de wordingsgeschiedenis van de misdaad heeft onderzocht en leeren kennen. Wat de natuur betreft, zij is één in de wording van haar voortbrengen. Toch zijn nooit twee dingen, twee denkbeelden gelijk, omdat niets gelijk is aan iets anders. De identiteit van het individu behoort alleen aan één ding; daarom is het niet aan iets anders gelijk. (...)

Een en ander werd door spreker opgehelderd door een voorbeeld. Een schipbreukeling, op eene onbewoonde, woeste plaats geworpen, zal velerlei aandoeningen ondervinden. Zijne eerste aandoening is levensbewustheid en voorts verlangen om in het leven te blijven; daartoe zijn in de eerste plaats noodig spijs en drank; hij zal dus moeten beoordeelen, of zulks op die plaats aanwezig is; in de 2e plaats bemerkt hij vruchten, water enz. Nu rijst bij hem de vraag op: Zijn die vruchten bruikbaar, zou het ook vergift zijn? *Zijne natuurlijke aandrif*t drijft hem om de middelen te leeren kennen om te blijven bestaan; dus eerst waarnemen, daarna te leeren kennen, dat is al eene zeer eenvoudige stelling. Wij moeten de eigenschappen van het *zien* leeren kennen en tot de rechte toepassing daarvan is scherpzinnigheid noodig; volstrekt geene

geleerdheid, maar *kennis*, zooals het voor een goed zeeman noodig is te zien. Wanneer dus eerst de *behoefte* ontstaat, wordt *scherpzinnigheid* geboren: eerst *waarnemen* en dan *zuiver denken*.

Wat gezegd is over den aard der dingen, is ook van toepassing op de taal. Wij kunnen geen tien woorden spreken zonder een beeld te gebruiken; wij moeten de wording van de taal nagaan. De taal is *geworden*, zoo als alles. De taalstudie, niet opgevat in den zin van letterknechterij, is eene zeer schoone oefening, want de taalkunde is de afspiegeling van de geschiedenis der menschheid. De taal is de afspiegeling van de gedachte; zij kan, goed gebruikt, beschikken over tal van gelijkenissen en voorbeelden, altijd gegrepen uit de stoffelijke natuur. Voor een groot deel is de taal klanknabootsing. Zij is vooreerst aan stoffelijke beginselen ontleend en maakt dus gebruik van stoffelijke zaken om iets duidelijk voor te stellen.

Wie voorts de natuur met een helderen blik gadeslaat, zal zich hoe langer hoe meer te huis gevoelen in den kring der natuur en met die kennis zal hij ook zijn eigen leven verrijken. De natuur toch spoort ons tot werken aan door hare eigene werkzaamheid en ten tweede door den drang haar ook in dit opzicht na te volgen.

Er is een groot verschil in de wijze, waarop de natuur werkt en in de manier, waarop wij werken. De natuur is onbewust ten gevolge van voorafgaande oorzaken: wij werken met bewustheid. Wij vragen *waartoe*, de natuur vraagt *waarom*. Bij ons is het een *opdat*, bij de natuur een *omdat*. Begripsverwarring heerscht veel onder de menschen. Zij verwarren vaak oorzaak en reden met elkander, noemen dikwijls de oorzaak, als men de reden verlangt. Eene keukenmeid zal b.v. antwoorden, als men haar vraagt, waarom het werk niet af is: 'ik had geen tijd'. Maar dan had die keukenmeid maar eer moeten beginnen. De eigenlijke reden is *luiheid*.

De studie van den aard der dingen is hoogst leerrijk; zij geeft ons een veilig, onbedriegelijk richtsnoer voor ons doen en laten. Wie niet luistert naar de wenken der natuur, berokkent zich ongelukken; wie hare lessen versmaadt, komt bedrogen uit. Naar de natuur niet te willen hooren, veroorzaakt nauwte en bekrompenheid op zedelijk gebied. Men stelt andere eischen aan de zedelijkheid, waar men geene rekening houdt met den aard der dingen.

De natuur leert ons reinheid en schoonheidsgevoel. Het schoone begrip van zedelijkheid moet zich openbaren in goede daden. Waar de geest met iets degelijks gevuld is, daar is geene plaats voor het lage en gemeene; daar streeft men er naar, om in de schoonste beteekenis van het woord een mensch te zijn, wiens hart klopt voor het *ware, schoone* en *goede*.

Eindnoten:

1. afgetrokken: *abstrakt*.
2. Vgl. *Idee 93* (*V.W. II blz. 330*).
3. *Tobias Tal*; zie bij 4 februari 1881.

[16 februari 1881 Voordracht te Dordrecht]

16 februari 1881

Multatuli spreekt te Dordrecht.

Van deze voordracht is geen verslag teruggevonden.

[17 februari 1881 Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker]

17 februari 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Rotterdam, hôt Weimer

17 febr 1881

Waarde Neef! Zoo-even verzond ik aan Uw adres twee pakjes, zegge 1 pakjen en 1 rol. De beide boekjes zyn voor nicht Mina¹ en Margo (laat ze 'r voor omstaan, of 'kruis of munt' raden) en de portretten zyn voor U. De lithogr. naar de teekening van prof^f Allebé is naar 'n buste gedaan. Ze is dan ook te akademisch. De andere is 'n *goede* reproductie van 'n *fotografie*. Doch die is² 15, 16 jaren oud, en... alzoo zooveel te jong! Over weinig tyds komt er dit niet op aan. Een doode staat even na aan z'n 40e. als aan z'n laatste jaar.

Indien ik U de geschiedenis van die portretten verhaalde, zoudt ge u wee om 't hart voelen. En *ik* ook. Ik ben er zoo misselyk van, dat ik niet eens lust heb - en dit had ook Funke niet, toen hy eigenaar was - al de vrybouterige namakers³ te vervolgen. Nu behooren ze de M^y Elsevier. -

Met byzonder groot genoeg bracht ik eergister den dag by U door. Toch was 't niet onvermengd! Gedurig dacht ik aan 't onwelzyn Uwer Margo. Van haar toestand *in 't algemeen* heb ik meer voorbeelden ontmoet, maar in haar byzonder geval kan ik niet oordeelen. Nauwkeurige observatie zou alle beoordeeling moeten voorafgaan. En ook dan nog zou ik zeer waarschyntlyk geen raad weten.

Het eenige wat ik - by analogie redeneerende - *gis*, is dat de meestal bekrompen vakmannen óók niet weten wat er behoort gedaan te worden. Ze zouden dus even negatief-nuttig zyn als ik in dit geval, indien ze niet aan de traditien van dat vak meenden schuldig te zyn... drankjes en pillen voorteschryven. Ziedaar 'n *positiefkwaad!* Zorg toch asjeblyeft dat Margo by haar ongunstige constitutie, niet óók de eigenaardige ziekte opdoe, die men in 't algemeen de *medicynkwaal* noemen kan.

Houdt ge haar lyden voor zuiver fysiek, of komen er psychologische aandoeningen by?⁴ Och, antwoord maar niet op deze vraag. Alles is *in alles*, 't is de oude geschiedenis van muskaatnoot en foelie. De een groeit niet zonder de ander. Och, 't is zoo jammer van 't lieve kind. Nog eens, *als algemeen verschynsel*, helaas, heb ik 'n zeer groot aantal patiënten van haar soort geobserveerd, en 't *algemeen* geneesmiddel is *arbeid*. Doch in 't byzonder geval van Margo komt deze medicyn niet te-pas. Vooreerst werkt ze genoeg (dit kan ik berekenen) en 2° tot byzondere inspanning ontbreekt haar de lust en de kracht. Zou ze, juist andersom, misschien behoefte hebben aan ontspanning, aan (betrekkelyke) uitspanning, aan *rust*? Of aan verandering in *soort* van bezigheid? Of aan tydelyke verplaatsing? Ik kan niet oordeelen, en durf alleen zeggen: asjeblyeft weinig of geen medicyn! Chinine die een koorts bestrydt, bewerkt *koorts*, *koortsigheid*, *koortsen*. Slaapwekkende opium heeft *slapeloosheid* ten-gevolge. Opwekkende alcohol veroorzaakt afmatting en dofheid. De meeste laxanten werken obstruktief. Enz. Enz.

Hebt ge Neef Koekebakkers⁵ zuster Jat gekend? Die stumpert had in haar treurig leven meer medicyn dan voedsel gebruikt. Ik bezocht haar kort voor haar dood. Zeker was ze altyd behoorlyk 'braaf & deugdzaam' geweest ('t arme mensch had weinig keus, denk ik) en toch maakte ze op my den indruk als van iemand die

ziek was ten-gevolge van liederlyk leven! Levenslang had ze... liederlyke drankjes geslikt. 'Ze had zoo'n last van de klieren' luidde de grappige diagnose. Reeds als kind beschouwde ik die 'klieren' als booze geesten, en hoopte dat nicht Jat toch eenmaal van haar 'klieren' mocht verlost worden. Ja, als ik 't voor 't bidden had gehad zouden wy 'n klierelooze of ontklierde nicht Jat gehad hebben. R.I.P.-

Mimi zal zeker straks hier by me komen, uit den Haag. Ik verlang naar haar en den kleinen Wouter. Ik denk hier 'n paar dagen te blyven. Gister sprak ik te Dordt, en den 21 moet ik te Arnhem optreden. He, informeer toch eens wie die Meng is die te Gouda over my gereedevoerd heeft. De naam is omineus. Meng⁶ was in china de voorganger van Konfucius. -

Adieu beste, hartelyk met de uwen gegroet van
Uw liefh. Ed

Als ge meent dat Margo luchtverandering noodig heeft, zend haar dan naar Nieder-Ingelheim. Maar *ik* geloof niet dat fyne lucht haar helpen zou. Dit kon alleen 't geval zyn by zéér sterke lichaamsbeweging. Waar die ontbreekt, maakt de berglucht loom en traag.

Eindnoten:

1. Mina en Margo: *niet achterhaald op wie wordt bedoeld.*
2. is: *oorspr. stond er was.*
3. namakers: *oorspr. stond er namaaksels*
4. *Deze zin is met een zwiërige haal doorgestreëpt.*
5. Koekebakker: *de Koekebakkers waren familie via een zuster van Multatuli's vader. Zie V.W. XIX, blz. 751.*
6. Meng: *Meng-tse (372-289 v. Chr.), chinees filosoof en verkondiger van Confucius' leer.*

[17 februari 1881

Brief van Multatuli aan V. Bruinsma]

17 februari 1881

Brief van Multatuli aan V. Bruinsma. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Rotterdam 17 febr 81

Waarde Bruinsma

Onze LHeer heeft rare kostgangers! Naar Uw beschryving, en inverband met de advertentie van Postma¹, kan ik me den man voorstellen. Ik hoor hem al, dunkt me, zeggen: 'Zie je wel, die luî

durven my niet aan. My (*ons*, werklui) willen ze den mond snoeren.' Enz.

Zoowel Postma's denkbeeld over gedachtenwisseling, als de manier waarop hy dit tracht uittedrukken (ik zou me kunnen aanstellen alsof ik niet begreep wat hy bedoelde) en de zonderlinge manier van publikatie, wettigen het door U gebruikte woord: 'onhandig.' Waar zou 't heen als 't mode werd dat men om iemand iets te vragen, daartoe de courant gebruikte, neen: 'n *advertentie* in die Courant? Met sommatie nogal, daarop te antwoorden! Waarschynlyk is 't aanvankelyk 'n ingezonden stuk geweest, en *als zoodanig* ongeplaatst gebleven.

Als ik 'n loopje met den man nemen wilde, zou ik kunnen antwoorden dat hy gewis de gelegenheid, zoowel tot gedachtenwisseling als tot elke andere voorstelling van kunstenmakery, zal kunnen vinden door zich met 'n zaalverhuurder te verstaan. Ook zou ik kunnen zeggen dat gedachtenwisseling niet kan plaats hebben op den 24ⁿ dezer, daar de entree slechts toereikt om de gedachten van één persoon te bekostigen. Enz.-

Maar, och, de man zal 't goed meenen, en 't zou inhumaaan zyn, hem voor gek te houden. Dit heeft echter niet zóóver te gaan dat ik aan z'n deurwaarders-sommatie zou behoeven te gehoorzamen. Het beste is, dunkt my, er geen notitie van te nemen. Heeft hy U verzocht my de C^t te zenden? Zoo ja, dan zal-i zeker zich tot U wenden om antwoord. Ik weet niet of 't U schikt U met hem intelaten (zulk volkjen is soms lastig!) doch als hy by U komt, geef ik U in overweging hem uit uw eigen naam of namens my te zeggen... nu ja, *dat hy evenveel recht heeft als ieder ander een lokaal te huren*. Misschien hebt ge lust er bytevoegen, dat hy dit doende zeker vreemd zou opkyken indien een ander in dat door hem besproken lokaal z'n voorstellingen kwam geven. Ook zou 't publiek in dat geval recht hebben z'n geld terug te vragen, omdat het geleverde niet overeen kwam met de voorwaarden waarop men de plaats genomen had. Enz.

Doch... alles naar Uw goedvinden. Niets zeggen is ook goed.-

Ja, dat ellendige intermezzo betreffende m'n zoon is voorby wat het *feit-zelf* aangaat. Maar altyd ga ik gebukt onder den indruk dat ik zoo-iets voor mogelijk heb moeten houden. Sedert jaren voorzag ik iets van dien aard, en ik *blyf* 't voorzien. Hy is krankzinnig-

slecht, en tot het ellendigste in-staat. Personen die vroeger, op banale wys iets willende vergoelyken voorgaven te meenen dat ik hem *te* ongunstig beoordeelde, hebben na hem te hebben leeren kennen, volmondig erkend dat ik gelyk had. Tien, twaalf jaren lang hield ik m'n opinie voor my. Zelfs z'n lieve moeder (die hy infaam bedroog) waarschuwde ik slechts in algemeene termen, vreezende dat de volle waarheid haar dood wezen zou. Eerst sedert 'n paar jaar heb ik, na talloze pogingen tot verbetering, en na herhaaldelyk 'over al 't vorige de spons te hebben gestreken' (zoo was altyd de term) m'n zwygen vis-à-vis² derden gebroken. Ik *moest* de menschen met wie hy in aanraking kwam, waarschuwen. De omgang met hem is *levensgevaarlyk*. Ook dit werd me dezer dagen nog toegestemd door iemand die hem hier te Rm had leeren kennen. Hy is *krankzinnig*. Ik geloofde fysische redenen te kennen. Reeds in den Havelaar zei ik 'dat hy een zoo vreemd gevormd hoofd had.'³ O, wat ik door en om hem geleden heb! Sedert ik gedwongen werd de zaak te *noemen*, draag ik de smart ligter. Maar 10, 12 jaren zweeg ik!-

Mimi logeert in den Haag by Versluys. Ge kent hem immers! Gister was ze hier by me met ons lief kind, den kleinen 'Wouter'. Tot nog toe geeft hy ons veel geluk. Herinnert ge u de telegram: 'Behalte den Knaben um Gotteswillen!?'⁴

O, o, hoe gek! Voor niets ter-wereld zou ik, en zouden wy hem willen missen.-

Van Mimi's logeer plannen weet ik niets. Daar ze daarby erg passen en meten moet, maak ik 't haar niet lastig door er me mee te bemoeien. Dit zou ik ook niet kunnen daar m'n eigen tournée me inspanning genoeg kost. Vandaag ben ik weer heel wel, maar er zyn dagen dat ik meen te bezwyken. En 't loon? Op 5, 6 plaatsen na, waaronder Leeuwarden gewoonlyk behoort, dekken de meeste plaatsen ter nauwernood de kosten. Overal sympathie, toejuicing, bedankbrieven (o, tot het zotte en byna walgelyke toe!) maar... volle zalen? Neen! Door één genomen betaalt men my voor elke geïmproviseerde voordracht en 't daaraan verbonden reizen en trekken, zoowat 1/80 van wat Dickens ontving voor 't *voorlezen* eener reeds lang gedrukte vertelling! -

Aan U en de lieve Hilda zal ik weer weinig hebben. Den 23ⁿ spreek ik te Harlingen, den 25ⁿ te Dokkum. Daarop volgen Sneek

en Groningen. Wat my aangaat, wou ik graag dat Mies en Wouter U bezochten. Maar ik laat haar geheel vry. *Ik* wou graag dat er 'n mouw aan gepast werd, doch ik weet dat ze veel te overleggen heeft. Versluys woont Koninginne gracht n° 86. Ik wasch m'n handen in... onthouding.

Dag beste Bruinsma, dag lieve Hil. Och, ik wou dat je onzen lieven jongen zaagt!
Adieu Uw liefh. Dek

Eindnoten:

1. Postma: zie bij 15 februari.
2. vis-à-vis: *jegens, met betrekking tot (fr.)*
3. vreemd gevormd hoofd: zie V.W.I, blz. 110 en 114. *Er is daar sprake van een positief teken, een bijzondere haarinplant, een oeser-oeseran, die kleine Max tot een 'koningskind' maakt.*
4. Behalte den Knaben enz.: *Multatuli telegrafeerde op 13 maart 1878 aan Mimi: 'Behalte das Kind in Gottes Namen'. Hij logeerde op dat moment bij Bruinsma in Leeuwarden.*

[18 februari 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

* 18 februari 1881

*Brief van Multatuli aan Mimi. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)
Afschrift van Mimi. Vermoedelijk ontbreken begin en slot.*

18 febr. 81

... 'Te Bergen op Zoom drong eens 'n indische rykworder (niet eens! Hy was met de dochter van 'n indischen millioenair getrouwd, en bluft met z'n geld) nu hy drong er op aan dat ik by hem logeeren zou. Ik bedankte *beleefd*. Nog eens. Weer *beleefd* bedankt. Maar de man hield niet op, en ten langen laatste vroeg ik: 'm'nheer wie heeft jou in de wereld geschopt om my te logeeren te vragen?' Ook zei ik: 'goed, ik kom! maar ik doe 't niet voor minder dan 1000 gl daags. Heb je 'r dat niet voor over, sny uit!'

Nu, dit geldt den heer De H niet. Ik blyf gelooven aan naiveteit, aan onnozelheid. Vindt hy, dat-i m'n voordracht bezoekende, niet genoeg krygt voor z'n gulden, ik wil hem graag dat geld terug geven en nog 'n paar kwartjes er by. Maar die poging om z'n schae intehalen door me 'n paar uur, 'n dag of dagen te hebben voor de kosten van ¼ maal eten en 't waschloon van 'n beddelaken - kyk, 't is naif! (of erger dan naif).

Och, schryf hem dit niet. Waarom 'n 'goed mensch' zooals je schryft dat hy is, verdriet te doen. Maar ik blyf beweren dat 'n beetje *takt* óók behoort tot het goed zyn.

[februari 1881

Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven]

Vermoedelijk 19 februari 1881

Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(2/3) beschreven. (M.M.)

Hotel Weimer, Saterdag

Waarde Van der Hoeven!

Hierby in dank voor 't inzien, de geillustr. werken terug. Ge hebt my door de toezending grooten dienst gedaan, daar ik die vroeger twyfelde, nu beweert *zekerheid* te hebben dat 'n illustratie¹ in Holland onmogelyk is. Slecht *brood* eet men als er geen goed voedsel te krygen is, maar in Kunst kan alleen het *uitstekende* geplukt worden. Redelyk-wel is *naar!*-

Gister was ik van plan 'npaar van de ingeziene werken te behouden, maar vandaag ben ik van dit voornemen terug gekomen. Heden ochtend werd ik allernaangenaamst verrast door Juffr.?? die me met een pakket brieven van m'n zoon kwam martelen. Voor 40 gl heb ik ze moeten lossen. Hier van hadt ge my gister en eergister niets gezegd. Enfin!

Hoe dit zy, ik moet me van alle niet volstrekt noodzakelyke uitgaven onthouden.

Wees zoo goed, niet te spreken over die illustratie plannen en myn oordeel dáárover. Wel heb ik 't gistravend den heer R² oprecht meegedeeld, en hy kent dus m'n opinie. Maar misschien zou 't hem stuiten als-i vernam dat de zaak met derden behandeld was.

Adieu, vriendelyk gegroet

tt

DD

Ik mag immers den zakdoek wel ongewassen terugzenden? Anders blyft hy onder *myn* goedje. Wel bedankt.

Ik kan niet zeggen dat die juffrouw onbeleefd was, o neen! Maar toch is 't aanzetten van zulke duimschroeven niet zeer delikaat! Een vader te dwingen tot onverplichte betaling, door gebruik te maken van 't slechte gedrag van z'n zoon! Praktisch *is* het!

Eindnoten:

1. illustratie: bedoeld: *geïllustreerde uitgave, met name van de Max Havelaar.*
2. R.: J.G. Robbers, directeur van 'Elsevier'.

[19 februari 1881

Advertentie voordracht Dokkum]

19 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Dokkum op 25 februari in Oostergo, no. 14. (Provinciale bibliotheek van Friesland, Leeuwarden; fotokopie M.M.)

MULTATULI

zal op Vrijdag den 25 Februari a.s. des avonds ten 8 ure een VOORDRACHT houden in 'de Harmonie' te Dockum.

Toegangsprijs: bij intekening f 1,00
buiten intekening f 1,50

De lijst van intekening ligt bij Zonneveld in 'de Harmonie'. Plaatsen kunnen besproken worden van 's morgens 12 tot 4 ure.

In verband met bovenstaande Lezing loopt er een EXTRA-TRAM

van DOCKUM naar VEENWouden.
Vertrek: DOCKUM 11.15 's avonds.
DE DIRECTEUR.

[19 februari 1881 Advertentie voordracht Sneek]

19 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Sneek op 26 februari in de Sneeker Courant, no. 15. (G.A. Sneek; afschrift M.M.)

CONCERTZAAL SNEEK

VOORDRACHT

door

MULTATULI

*op Zaterdag 26 Februari 1881,
des avonds ten 8 ure.*

Kaarten zijn bij intekening à f 1 verkrijgbaar bij R. AGEMA aldaar. Des avonds aan het Lokaal f 1.50.

[19 februari 1881 Brief van Multatuli aan C. Vosmaer]

19 februari 1881

Brief van Multatuli aan C. Vosmaer. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Rotterdam 19 febr 81

beste Vos! Waarschynlyk ontvangt ge dezer dagen een brief van den heer J.G. Robbers, Directeur (gérant?) van de (uitgevers-) Maatschappy: 'Elsevier' die U verzoeken zal hem 'n uurtje onderhoud te gunnen. Mag ik zoo vry zyn hem by U¹ te introduceeren? Zoo ja, dan doe ik het by dezen.

De zaak waarover hy U wenscht te spreken, is deze. Hy dacht er aan, 'n geïllustreerde Uitgaaf van m'n Havelaar te maken, en liet my 'n paar proeven van uitvoering zien. In-gemoede moet ik hem de zaak afraden, doch ik voegde erby: raadpleeg den heer Vosmaer, den auteur van *tekst en teekening* der Londinias.

Vind niet vreemd dat ik hem naar U verwys, juist in *die* hoedanigheid. In de my voorgelegde proeven was geen humor, en om begrypelyk te maken wat ik bedoelde, noemde ik uw Londinias. Godbewaarme dat ik 'n artist aan *soort* van humor zou willen binden! Maar één der oneindig-vele soorten mag toch geëischt worden, dunkt me... tenzy de uitvoering der teekening *als uitvoering* uitstekend is. En ook dàt is m.i. in de getoonde proeven 't geval *niet!*

Heb ik ongelyk, als *conditio s.q.n.*^{2.} voor 'n illustratie te vorderen: òf dat de teekening *als zoodanig* zéér schoon zy, óf: dat de artist door 'n humoristisch-epigrammatisch-sarkastisch-geestige opvatting, 'n vernuftigen weerslag geeft op den tekst, iets als gedachten-rym?

(eenvoudig voorbeeld. De held is driftig, en vliegt in woede op. Illustr^e: 'n bliksemstraal neerschietende op wat de tekst aangeeft. Of: 'n vulkaan, wiens projektielen hier of daar treffen, a.b.^{3.}) Enz. Enz -

By zülke behandeling zou des-noods (liever niet!) schoonheid van uitvoering kunnen gemist worden, 'n vryheid waarvan dikwyls misbruik gemaakt wordt.-

Is Mies al by U geweest? Zy vlaste er op U te ontmoeten, 'in z'n eigen doen' schreef ze my. Ja, U en de Uwen. -

Ik voel me erg moê, en verlang naar't eind van m'n reis. Byna overal veel toejuiching en weinig menschen. Veel plaatsen dekken de kosten niet! 't Is verdrietig.

Hartelyk gegroet

Uw vriend DD

Eindnoten:

1. hem by U: *oorspr. stond er U te.*
2. *conditio sine qua non: noodzakelijke voorwaarde (lat.)*
3. a.b.: *als boven.*

[20 februari 1881

Brief van Multatuli aan een onbekende]

* 20 februari 1881

Brief van Multatuli aan een onbekende. Afschrift van Mimi. (M.M.) Alleen de volgende drie zinnen zijn bekend.

... 'De lieve patiënt van twee ziekten: koorts en quinine'^{1.} De eerste

is de minst gevaarlyke. Jaag toch in vredesnaam de dokters de deur uit!

Eindnoten:

1. Vgl. de brief van 17 februari 1881.

[21 februari 1881 Brief van Mimi aan C. Vosmaer]

21 februari 1881

Brief van Mimi aan C. Vosmaer. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1(¾) beschreven. (Particulier archief Vosmaer, A.R.A., 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

21 febr 81

Maandag morgen

Beste Vos. Ik vind 't heel prettig eens een dagje by U en de Uwen door te brengen. Als ge 't goed vindt kom ik dan woensdag tegen 3 uur, half vier. (ik zeg Woensdag in plaats van dinsdag in de hoop dat de verkoudheden dan wat achter den rug zyn.) Woutje zal ik maar thuis laten by de jongens; en breng hem liever later nog eens mee voor 'n half uurtje.

Met veel groeten aan Mevrouw en je lieve dochter
je hart. toegenegen
Mimi DD

[21 februari 1881 Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven]

21 februari 1881

Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Rotterdam 21 febr

Waarde v d Hoeven!

Ik zie niet de minste reden waarom gy die 40 gl.³ zoudt betalen! Gy kunt niet helpen dat die juffr. 't pakketje brieven &c in handen heeft weten te krygen.-

Ik heb 't nog niet geopend, daar 't inzien my zeker onbekwamer zou maken voor m'n werk. Ik voel me toch reeds zeer zwak. Van avond moet ik spreken te Arnhem en zie er tegen op. Van & met heden t/m 10 maart zegge in 18 dagen moet ik 14 maal optreden! En het tusschen die spreekdagen inliggend *reizen, uit- en inpakken, naar en van treinen*, 14 maal natte lakens drogen met m'n mager lichaam! En dat alles voor 'n schraal loon! Overal... uitbundige toejuiching. Volle harten en leege zalen! Bah! -

Hierby de nog ontbrekende 42 gl. Uw rekening was...

f/ 241.74 betaald 16 feb.	f 150	
18 feb.	f 50	
heden ..	f 41.74	241.74
	—————	—————

Vergun me dit vandaag aftedoen. Ik *heb* 't nu en later zou 't me misschien drukken, daar ik van m'n heele tournée weinig zal overhouden. De kosten zyn enorm. By leege zalen zyn de uitgaven even hoog als ze by volle zalen wezen zouden. Doch juist om den òngunstigen uitslag hecht ik er aan zooveel mogelyk alles aftedoen. Liever weinig in kas, dan 't drukkend gevoel van achterstand! Weiger dus *niet*, svp. deze 41.71 tot slot van rek^g aantenemen. -

Wilt ge zoo goed zyn brenger dezès 'n vel of zes vry stevig pakpapier mee te geven? En 'n endje touw, voldoende tot inpakken van 'n pak boeken van ± 1½ voet kub. -

Hartelyk gegroet

tt

DD

Ik werd onlangs gestoord toen ik U iets wou mededeelen over m'n plan om door m'n hoflezer¹ iets by U uittegeven. Sedert ik hèm op dit idee bracht gaat-i met z'n adversaria² 'n verkeerden weg uit. Ook hy kan geen lof verdragen, naar 't schynt. Dit zag ik dikwyls by dilettant-letterluî: Er is te veel kaf onder z'n kooren.

Eindnoten:

3. *Zie bij 19 februari 1881.*

1. hoflezer: *Jongen.*

2. adversaria: *mengelwerk, aantekeningen van verschillende aard (lat.)*

[21 februari 1881

Advertentie voordracht Harlingen]

21 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Harlingen op 23 februari in de Harlinger Courant, no. 22. (Archief Harlinger Courant, Harlingen; fotokopie M.M.)

STADS-SCHOUWBURG TE HARLINGEN

VOORDRACHT

door

MULTATULI

op Woensdag 23 Februari a.s.,

des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à f 1. - verkrijgbaar bij de Heeren LAND en BRUGSMA, des avonds aan het lokaal f 1.50.

Men wordt verzocht om zich in tijds van kaarten te voorzien, opdat de gelegenheid besta om, des noodig, nog nieuwe aan te vragen.

**[21 februari 1881
Bericht inzake voordracht Harlingen]**

21 februari 1881

Bericht inzake de voordracht van Multatuli te Harlingen op 23 februari in de Harlinger Courant, no. 22. (Archief Harlinger Courant, Harlingen; fotokopie M.M.)

- Afgaande op het druk bezoek, dat de heer E. Douwes Dekker bij zijne vorige voordrachten hier ter stede mocht ontmoeten, gelooven wij niet, dat het bepaald noodig zal zijn tot het nemen van kaarten voor a.s. Woensdag te animeeren. Als een genie als deze spreker iets onderhanden neemt, is het altijd belangrijk; zoo bijv. zal hij, sprekende over strafrecht - het recht van den staat om te straffen, wie te straffen, hoe te straffen, waar en hoe ver te straffen, eene allerinteressantste studie maken, vol leven en perspectief, terwijl een ander, zoo iets philisofeerende niets anders dan droge redeneeringen aaneen vlecht. - Wij zijn nu reeds zeer benieuwd, wat de avond van Woensdag 23 dezer zal opleveren.

Naar ons wordt medegedeeld, zal de inrichting der Schouwburgzaal, gelegenheid geven om *en famille*, bij de séance tegenwoordig te zijn. De kaarten zijn bij de heeren Land en Brugsma verkrijgbaar gesteld tot dinsdagavond, en, voor zoo ver de gezonden voorraad strekt, voor *f* 1; de kaarten van *f* 1.50, op den dag van de voordracht, worden door den guide¹ van den heer Dekker medegebracht.

Eindnoten:

1. guide: *begeleider, gids (fr.)*

**[21 februari 1881
Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]**

21 februari 1881

Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven. (M.M.)

Den Haag

21 febr. 1881

Lieve Mevrouw,

Sedert eenige dagen ben ik met ons kind nu hier gelogeerd by de familie Versluys (Koninginnegracht 86) en zoo 't U gelegen komt zou ik 't heel aangenaam vinden nu ook een paar dagen by U te komen doorbrengen. - Zonder bepaalde reden en alleen om een dag te noemen stel ik aanstaanden maandag den 28sten voor. Komt dat U gelegen? Overigens kunnen wy, zoo 't u anders beter con-

venierde zeker verschikken, daar we nog een geheelen maand in Holland blyven.

Heeft Dek U en Mynheer ook nog bezocht de laatste dagen? Hy was toch zoo moe en af toen ik hem 't laatst zag verleden donderdag!

Met vele groeten, en in 't vertrouwen dat u me niet onbescheiden zult vinden door u zóó aan 't woord te houden.

Uw zeer toegenegen Mimi DD

[23 februari 1881

Verslag voordracht Arnhem in Arnheemsche Crt.]

23 februari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Arnhem van 21 februari in de Arnheemsche Courant, no. 8343. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.) Fragmenten.

De velen, die gisteren avond in de groote zaal van het Nutsgebouw de voordragt van Multatuli bijwoonden, zullen van ons geen 'verslag' verwachten noch vergen van die karakteristieke improvisatie.

(....) We willen enkel aanstippen - en we meenen de bedoeling van het betoog daarmede het best aan te duiden - dat Multatuli getracht heeft aan te toonen, dat men, om de ware wijsbegeerte te bezitten, die ons leiden kan in de keuze eener gelukkig makende levensrigting, tot de natuur der dingen moet terugkeeren; dat men moet afleeren, wat door invloeden van buiten verkeerds in ons is geworden. Het gezegde van Jezus: 'Laat de kinderen tot mij komen!' opgevat in den zin: 'Wordt weder kinderen!' maakte eigenlijk de kern van sprekers belangwekkend betoog uit, dat, jammer genoeg, zich bepaalde tot ruwe omtrekken, tot een 'schets' van zijn onderwerp, tot een 'inleidend woord.' Het verwonderde ons dan ook niet, na de voordragt - die twee en een half uur duurde - uit Multatuli's eigen mond te vernemen, dat zijne rede eigenlijk slechts eene 'inleiding' was geweest, en hij nu pas den waren lust zou hebben een 'voordragt' te houden. Wij herhalen, het verwonderde ons niet, iets dergelijks te hooren, want de beantwoording der vraag, hoe men het moet aanleggen, om de analogie der dingen in de natuur zóó te bestudeeren, dat zij ons de ware levensrigting kan afbakenen, is te veel aan de keuze der hoorders overgelaten en Multatuli stelt, dat bleek ook gisteren

weder, de bevoegdheid zijner hoorders om zelf te kiezen, niet zeer hoog. Dat intusschen zijne voordragt veel genot heeft verschaft, zij het dan ook niet onverdeeld, bewezen de luide toejuichingen, welke hem bij de pauze en het slot ten deel vielen.

**[23 februari 1881
Voordracht te Harlingen]**

23 februari 1881

Multatuli spreekt te Harlingen.

**[24 februari 1881
Advertentie voordracht Leeuwarden]**

24 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Leeuwarden op 24 februari in de Leeuwarder Courant, no. 46. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Zaal van der Wielen

te LEEUWARDEN

VOORDRACHT

door

MULTATULI

op Donderdag 24 Febr. a.s.,

des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à f 1 verkrijgbaar bij den Boekhandelaar H.

VAN BELKUM KZN., Kelders. Des avonds aan het Lokaal f 1.50.

Loting tot het bespreken der plaatsen à 10 cent per plaats, 's middags 12 uur precies, bij den Heer VAN DER WIELEN.

**[24 februari 1881
Advertentie voordracht Groningen]**

24 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Groningen op 28 februari in de Provinciale Groninger Courant, no. 46. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Zaal Harmonie te Groningen.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Maandag 28 Februari a.s.,

des avonds te 8 uur.

KAARTEN zijn bij intekening à f 1 verkrijgbaar bij den KASTELEIN, des

avonds aan het LOKAAL f 1.50. PLAATSEN te bespreken Maandag 28

Februari, van 1 o tot 12 uur. LOTING 10 uur.

**[24 februari 1881
Voordracht te Leeuwarden]**

24 februari 1881

Multatuli spreekt te Leeuwarden.

**[25 februari 1881
Verslag voordracht Harlingen in de Harlinger Crt.]**

25 februari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Harlingen van 23 februari in de Harlinger Courant, no. 24. (Archief Harlinger Courant, Harlingen; fotokopie M.M.)

HARLINGEN, 24 Febr. 't Was gisteren avond Multatuli-voordracht en de spreker begroette het publiek en zich zelve met de aanhaling der woorden van den hoogbegaafden redacteur der *Middelb. Ct.*, die onlangs seide, dat deze redenaar overal optrad voor 'de élite van het publiek.' Behalve de velen, die om lichtverklaarbare redenen dezen avond niet aanwezig waren, mocht men dan ook zeggen, dat de élite van Harlingens denkende bevolking in de Schouwburgzaal was bijeengekomen.

En men heeft zich die opkomst niet beklaagd. De heer Douwes Dekker sprak over: 'De studie van de wording der dingen, als een middel tot wèl-denken' (of tot weldenken, al naar men wilde). De wijze, waarop deze stof wordt behandeld, was geheel à la Multatuli. Uit die behandeling blijkt vooreerst, dat geen enkel vak van studie hem is vreemd gebleven, en ten anderen, dat waar hij 'in 't volle menschenleven ingrijpt, dit altijd interessant¹' blijkt te wezen. Dat de begrippen 'wording,' 'dingen,' 'denken,' met attentie werden bedeed en dat die begrippen onder 's sprekers behandeling eene zeer origineele beteekenis kregen, dat behoeft nauwelijks vermelding.

De wording van hetgeen natuur voortbrengt, de wording van woorden in de menschelijke taal, de wording van historische gebeurtenissen en van sommige manieren en maniertjes, - ten slotte van de zeden, om daarna tot het juiste begrip van zedelijkheid te besluiten, - ziedaar de hoofdinhoud van 's sprekers voordracht. Het spreekt, dat, hoe streng logisch de redenaar hier en daar zich uitte, het geheel rapsodistisch afweek van den gewonen gang, welken zich publieke sprekers over het algemeen voor-

schrijven: 't waren meest grepen, welke met het onderwerp samenhangen, waardoor Multatuli de onafgebroken aandacht van het auditorium boeide.

Het warme applaus na de beide afdeelingen der rede, deed zien hoezeer het publiek met deze schoone voordracht was ingenomen.

Eindnoten:

1. ingrijpen in 't volle menschenleven: *citaat naar: Greift nur hinein ins volle Menschenleben! uit Goethe's Faust I, vers 167 (Vorspiel auf dem Theater).*

[25 februari 1881 Voordracht te Dokkum]

25 februari 1881
Multatuli spreekt te Dokkum.

[26 februari 1881 Verslag voordracht Dokkum in Oostergo]

26 februari 1881
Verslag van de voordracht van Multatuli te Dokkum van 25 februari in Oostergo, no. 16. (Provinciale bibliotheek van Friesland, Leeuwarden; fotokopie M.M.) Fragmenten.

DOCKUM, 26 Febr. Multatuli is gisterenavond alhier opgetreden. In onze stad was dit een evenement; en geen wonder dan ook, dat een zeer talrijk publiek was opgekomen. De redenaar heeft het kunnen gevoelen: 't was een sympathetisch gehoor dat, in de diepste stilte, langer dan twee uren naar de schitterende improvisatie luisterde, met overgroote belangstelling hoorde naar 't geen de man, wiens optreden reeds indruk maakte, te zeggen had. (...) Multatuli gaf zelf aan, dat het opschrift van zijn voordracht aldus zou kunnen luiden: '*de kennis van den oorsprong aller dingen, het ware middel om wèl te leeren denken*', waarbij al aanstonds de opmerking werd gemaakt, dat *wèl denken* (die beide woorden door een - gescheiden) in nauw en onverbrekkelijk verband staat met *weldenkendheid*, waarvan de zetel is in den innerlijken mensch, in 't gemoed.

Wie wèl denkt, is weldenkend! Wij dachten: uitnemend! Maar weldenkend te zijn, is dan ook een onbereikbaar ideaal, daar wèl te denken ook tot de dingen der meest verwijderde toekomst behoort. Die stelling werd nu in zeer breede trekken ontwikkeld, vóór de pauze meer in 't afgetrokkene, daarna toegepast op de

praktijk des levens in ettelijke voorbeelden ontleend aan eenige 'gewoontetjes' en 'maniertjes' van 't leven, aan de taalkunde, en vooral gekozen op zedelijk gebied. Noodig was allereerst eene nadere bepaling van het woord '*dingen*' en we ontdekten dat Multatuli daaronder verstaat al wat is of schijnt te bestaan, in de zinnelijke wereld, in de geestelijke wereld, in de wereld der gedachte ook. Wie nu wèl denken wil, 't geen op zijn zedelijk leven zulk een beduidenden invloed zal uitoefenen, moet vragen naar de *oorzaken* van alles en vooral ook naar de *reden* van alles. Spr. toonde met keur van voorbeelden aan dat men, in den regel, niet naar oorzaken vraagt en - zoo men dit al doet - dan gewoonlijk *oorzaak* met *reden* verwart. En 't onderscheid tusschen deze twee is zoo oneindig groot. De *oorzaak* te zoeken is een arbeid die te huis behoort in de 'onbezielde' wereld, de *reden* te vragen is de plicht van den denkenden, zich zelf bewusten mensch. Gelijk gezegd is, dit werd met tal van voorbeelden aangetoond waaruit de slotsom werd opgemaakt: vraag de *reden* der daden, de *oorzaak* der verschijnselen, en ge zult goed leeren denken. Dat dit wèl denken een grooten invloed op 't zedelijk leven zal hebben, spreekt wel van zelf. We zullen b.v. ontdekken hoe wij als menschen ook een wordingsgeschiedenis van millioenen eeuwen achter ons hebben die ons vertelt dat we wat nederiger moeten zijn omdat de oorzaak van ons bestaan nu juist niet zoo schitterend is. Dit werd bewezen met een kort exposé van de ontdekkingen van Darwin en Haeckel¹, waarbij ook de vraag van de schepping aller dingen ter sprake kwam, natuurlijk vermengd met een paar opmerkingen over de bronnen waaruit Genesis is samengesteld en een paar taalkundige aantekeningen op 't Hebreeuwsche woord *bara*. Hier kregen we eerst de betuiging dat de spreker niet gaarne iemand griefde - maar de waarheid moest zeggen. Welnu - hoe 't elders is weten we niet - maar we gelooven, dat die hem hier hoorden geen greintje ergernis gevoelden en 't zelfde al lang dachten wat nu verkondigd werd. Waarlijk, iets ergerlijks was er in de geheele voordracht niet. (...)

Toch nog een paar woorden. We kunnen niet verzwijgen welk een indruk het geheel op ons maakte. Of we voldaan zijn? We haasten ons hier te zeggen dat het gebruikelijk 'wij' hier beschouwd moet worden als de personeele meening van den schrijver dezer regelen.

En dan? Ja voldaan, wat den totaal-indruk betreft. Multatuli heeft veel gedacht, vaak goed gedacht, en bewezen dat wèl denken het leven tot genot maakt. Maar, we hebben ook zeer ernstige bedenkingen. *Multatuli* mag geen machtspreuken gebruiken. En we ontdekten ettelijke 'onjuistheden', waarvan we een paar moeten aanstippen. Eerst wel op taalkundig gebied. Cherub en Seraf zou 't zelfde woord zijn, alleen dialectverschil. Geenszins. Cherub zou 't idèe hebben van samenvoegen: verre van daar: het staat in verband met gryp(s), grijpen en de cherubim waren dan ook symbolische figuren samengesteld uit de figuur van een mensch, een leeuw, een arend of gier, terwijl Seraf in verband staat met het Arabische *scharif* en deze gedacht werden in menselijke gedaante met zes vleugels: twee om te vliegen, twee om het aangezicht en twee om de voeten te bedekken, overeenkomstig het Oostersch gebruik waar men een vorst naderde. Over 't Nederlandsch Woordenboek werd met een machtwoord de staf gebroken. De beteekenis van een woord uit het Gothisch te willen verklaren werd eenvoudig dwaas genoemd daar de Gothen niet schrijven konden. Is Multatuli dan onbekend van Ulfila's bijbel en weet hij dan niet dat het Gothisch voldoende genoeg gekend kan worden om te weten hoe het oudste Duitsch geweest is? Met machtspreuken den arbeid van vele geleerden belachelijk maken, moest beneden zulk een spreker en denker staan. - We teekenen dit niet aan om te bedillen maar om het publiek dat zoo licht Multatuli als half-god vereert ook te zeggen: denk zelf na! Zoo ook: de Atjeh-oorlog onzedelijk en..., dom! 't Kan zijn, maar waar bleef het bewijs? In geheel Atjeh is niets veroverd... goed, waar het bewijs? 'Wat is zedelijkheid?' Multatuli geeft ten antwoord 'als gij dat niet weet, spijt het me van u.' Dat noemt men 't overspringen van moeielijkheden. Zeker, wel degelijk moeten we allereerst zorgen voor eene goede begripsverklaring, voordat we over iets redeneeren gaan. Dit te doen zal veel begripsverwarring voorkomen.

Had Multatuli dit altijd gedaan, hij zou o.a. wat minder schermen met het woord *atheïst*, en minder vreemd met zijn Godsbegrip omspringen.

En dan nog iets: dingen, iederen ontwikkelde overbekend, werden vaak voorgesteld als de allernieuwste ontdekkingen, zóó b.v. het ontstaan van Genesis uit verschillende bronnen, wat een wel

ontwikkelde catechisant weet. Ziet, zulke zaken ontsieren 't geheel en doen ons vragen: was 't niet beter als ook deze hoogstbegaafde dacht aan 't 'non multa sed multum'², zou hij daardoor niet veel meer en beter zijn doel treffen, en nog beter apostel kunnen zijn van vooruitgang en vrijheid? Zou hij dan niet zooveel voorkomen hebben wat nu zoo vaak, tot groote schade der waarheid geschiedt, dat onnadenkenden vooral zich laten meeslepen omdat *Multatuli* 't gezegd heeft, en vaak 'met het badwater ook het kindeke wegspoelen'?

Eindelijk - en wij eindigen - zijn gemoedelijk slotwoord was waar: 't worde ieder gegeven eens 't moede hoofd te kunnen neêrleggen met 't bewustzijn: ik heb wél gedacht en was weldenkend! Dan bedelen we niet om een Paradijs, maar *zijn* er in.

Eindnoten:

1. Haeckel: *Ernst Haeckel (1834-1919), Duits dierkundige, verdediger van Darwins evolutieleer.*
2. non multa, sed multum: *niet veel verschillende zaken, maar veel over één zaak (lat.)*

[26 februari 1881 Voordracht te Sneek]

26 februari 1881
Multatuli spreekt te Sneek.

[februari 1881 Brief van Mimi aan Multatuli]

Omstreeks 27 februari 1881
Brief van Mimi aan Multatuli. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1(¾) beschreven. (M.M.)
Het is de vraag, of dit dokument de oorspronkelijke brief is of een afschrift ervan in Holland

Wou vonden ze heel lief. hy stond dadelyk aan Mevrouws schoot en vroeg naar een portret dat daar hing hy zeide - Is dat uw heer? - Met Pollux was Wou net als met onze poesen. Eten en lekkers liet hy staan om met hem te spelen. Toen Jeanne¹ hem vroeg of hy terug wilde komen, zei hy: ja, als mama wil! Ja maar jy, kom jy graag terug by ons? O ja, want hier zyn zooveel beesten! -

Mevr de Haas vindt W. ook heel lief. O ja, hy informeert zich ook naar het dienstboden personeel Hy wil naar de keuken om de keukenmeid te leeren kennen en vraagt waarom mevr 3 meiden heeft 'een kan toch ook wel 't werk af!' verbeelje. En 't kleine riekje, heel fyntjes en teertjes streelt i en haalt-i aan 'Och dat kleintje!' - en ook dadelyk allerlei praatjes met de kindermid 'hy vindt my ook zoo lief! zei ze daar straks. -

Zoodra we hier terug kwamen by V.² vertelde Wou dat hy zooveel pudding had gehad by Mevr de Haas en dáár blufte hy op de gelei die hy hier kreeg. zoo'n kind!

Eindnoten:

1. Jeanne: *mevr. J. Clant van der Myll-Piepers*.
2. V: *Versluys*.

[28 februari 1881

Verslag voordracht Leeuwarden in de Leeuwarder Crt.]

28 februari 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Leeuwarden van 24 februari in de Leeuwarder Courant, no. 49. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Leeuwarden, 20 Februarij.

Wanneer aangekondigd wordt dat *Multatuli* eene voordragt zal houden, is die aankondiging steeds voldoende geweest om hem eene talrijke menigte hoorders te bezorgen. Zoo was het ook donderdag avond, toen de talentvolle en gevierde spreker hier optrad.

De *wording der dingen* zou het onderwerp zijn der aangekondigde voordragt; de wordingsleer is op alles toepasselijk; de dingen te leeren kennen bragt ook mede ze te begrijpen en voerde dus tot weldenken.

Zoo als wij dat van Multatuli gewoon zijn, viel hij zich-zelfen bij de behandeling van zijn onderwerp telkens in de rede met het inlasschen van tusschenzinnen, die, voor zoover dat noodig mogt zijn, zijn naam als uitstekend redenaar nog meer zouden vestigen of aantoonen, dat hij buitengewoon wèl ter taal is. Maar men is niet te veel eischend, vooral tegenover Multatuli, als men meer verlangt dan schoone taal en sierlijken vorm. En meer dan dat konden we in *Multatuli's* laatste voordragt niet vinden. Te vergeefs is gewacht op *de* behandeling van het onderwerp.

Om ook een beeld te gebruiken, zouden we kunnen zeggen: Multatuli heeft zijne hoorders op den berg Nebo gevoerd, ze hebben het beloofde land gezien, heel uit de verte, maar ze hebben 't niet betreden.

De voordragt liet ons onbevredigd: van vele zaken *iets*, van *de* zaak bijna *niets* vernomen.

[28 februari 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

28 februari 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Met envelop, waarop de poststempels Groningen 1 MRT 81, Oude-Pekela 1 MRT 81 en Winschoten 2 MRT 81 en de adressering WED Heer D. Mansholt Meeden.

Groningen, maandag

28 febr. 81

Waarde vriend! Gist'ravend ben ik hier aangekomen, erg moê en lam! Zoo-even ontving ik Uw brief. M'n vrouw met Woutertje zyn in den Haag. Ze vergezelden my niet naar 't Noorden omdat het my te druk was. En ook om de kosten. Toch ben ik niet geheel zeker of ze niet ook in deze buurt komt. Het zou dan zyn om te Leeuwarden Bruinsma, en te Meeden *U* te bezoeken. Ik weet niet wat ze doen zal, daar ik haar geheel vry laat in haar uitrekeningen van bezoeken, logeeren, reizen &c. -

Ik ben zeer moê en zwak. Alles valt me zwaar en ik bewaar 't beetje dat ik kan voortbrengen aan inspanning voor de eigenlyk gezegde voordrachten. Nu weet ik waarlyk niet eens hoe ik van Stadskanaal by U kom. Dat moet mogelyk zyn. Anders zoudt gy 't niet voorstellen. Alzoo: *ja, heel gaarne*. En gy verzendt me op zn tyd naar Scheemda (4) en Winschoten. (7.) Den 6ⁿ mag ik dan by U doorbrengen. Asjeblijft!

Dag beste Mansholt, hartelyk gegroet, ook Uw vrouw en de meiskes.

Uw vriend Dek

[28 februari 1881

Advertentie voordracht Scheemda]

28 februari 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Scheemda op 5 maart in de Provinciale Groninger Courant, no. 49. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Hôtel Koster te Scheemda.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Zaterdag den 5den Maart a.s.,

des avonds te 8 uur.

KAARTEN zijn bij *intekening* tegen *f 1.00* verkrijgbaar bij

E.E. PANMAN.

Des avonds aan het LOKAAL *f 1.50*.

**[28 februari 1881
Voordracht te Groningen]**

28 februari 1881

Multatuli spreekt te Groningen.

**[28 februari 1881
Aantekeningen voordracht]**

28 februari 1881

Aantekeningen gebruikt bij het slot van de voordracht over 'De wording der dingen' te Groningen. Een strookje papier van 171 × 107 mm, alleen aan de voorzijde beschreven. (Map Voordrachten, nr. 105, M.M.)

Midd. Ct. atelier, élite

Tiberius

preek de Bussy

Tal¹.

Lebak

Atjeh

verleiden

roeping van allen

schoolsch akademisch -

verstaat ge ook? -

Cort v.d. Linde

Strafdelict -

Eindnoten:

1. Tal: zie bij 3 februari 1881 en het verslag van deze voordracht.

**[1 maart 1881
Advertentie voordracht Assen]**

1 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Assen op 8 maart in de Provinciale Drentsche en Asser Courant, no. 50. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

CONCERTHUIS TE ASSEN.

VOORDRAGT

door

MULTATULI

op Dingsdag 8 Maart a.s.,

des avonds ten 8 ure.

KAARTEN zijn bij intekening à *f* 1.00 verkrijgbaar bij de Boekh. VAN GORCUM
EN COMP., des avonds aan het lokaal à *f* 1.50.

[2 maart 1881

Verslag voordracht Groningen in Prov. Groninger Crt.]

2 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Groningen van 28 februari

*in de Provinciale Groninger Courant, no. 51. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)
Fragmenten.*

Groningen 1 Maart.

Gisteren avond trad voor een publiek, dat meerendeels uit heeren bestond (er waren ruim dertig dames), de heer Douwes Dekker in de groote zaal der Harmonie op. Hij begon met te zeggen, dat de redacteur der *Middelburgsche Courant* voor korten tijd van hem gezegd had, dat, waar hij sprak, de élite van het publiek naar hem kwam hooren, 't geen hij meedeelde als compliment voor de aanwezigen en voor zich zelven. Verder had hem eene opmerking van denzelfden redacteur getroffen, eene opmerking, die hem inlichting gaf omtrent hem zelven, en wees op iets, dat vroeger zijne aandacht ontgaan was, n.l. op dit, dat hij, Multatuli, zijne hoorders getuigen liet zijn van zijn gedachtenloop, dat hij hun geen afgewerkt product liet zien, maar hen alleen zijne methode van werken liet bijwonen, en ook die uitspraak nam hij over en noodigde ons dus in zijn atelier. (Laat ons, tusschen twee haakjes, hier even mogen zeggen, dat wij bij den ingang der werkplaats nog even moesten wachten, want het open- en toeslaan van de deur der Harmoniezaal, dat wij hier altijd bij den aanvang eener lezing kunnen waarnemen, deed spreker ophouden om te verzoeken of een bediende niet naar de reden van 'dat getrompet of wat het zijn mag' kon gaan kijken, omdat spreker vreesde het binnentredend publiek te hinderen!)

Multatuli zou spreken over de studie van de wording der dingen als hulpmiddel tot *weldenken*, dat woord op tweeërlei wijze geschreven en opgevat: als goed of wèl-denken en als weldènken in den zin van goed oordeelen en handelen, waarvan dus weldènkend is afgeleid. Het woord wording liet de spreker ons in gedachten onderstrepen. Wat beteekent dit woord? De eerste lettergreep hangt zamen, zeide hij, met het eerste lid van oorzaak, oorsprong, wat wij hebben in het duitsche *ur* en te kennen geeft: iets voorafgaands, zoodat oor-zaak is eene zaak, die vroeger bestaan heeft. Alle dingen hebben eene oor-zaak, allen zonder uitzondering. Velen hebben die waarheid willen ontkennen, althans willen opheffen en nu nog zijn er millioenen en millioenen, die aan eene schepping gelooven, dus aan het ontstaan van iets zonder

oorzaak, zonder dat er vroeger iets bestaan heeft, waaruit het zich heeft ontwikkeld. Spreker wil niet met etymologische bewijzen aankomen voor de waarheid, dat in het woord scheppen die beteekenis van plotseling ontstaan niet ligt, noch voor die, dat de oriëntalisten dat zelfde getuigen van het hebreuwsche grondwoord, neen, maar uit Genesis zelf kunnen wij zien, dat de schrijver of liever schrijvers niet gelooven aan eene schepping zonder iets vooraf bestaands, want God schiep Eva uit eene rib van Adam, dus met grondstof. Waarom Eva dan ook maar niet zoo uit niets? Schrijvers moeten dat boek hebben zamengesteld, want er is tegenspraak, daar eenige verzen vroeger staat: Hij schiep ze man en vrouw. Zooals 't nu is, moet die tweede zich wel wat overcompletee gevoeld hebben. Ook in andere bijbelboeken gebruikt Jehovah zulke kleine middeltjes en wij zien daarin, dat de schrijvers zelfs Hem aan oorzaken gebonden rekenden. - Darwinisme heet eene rigting, die meer speciaal voor een paar vakken van het menschelijk weten, n.l. voor zoölogie en botanie, uitgaat van de stelling, dat niets is zonder oorzaak. Naar Darwin mag die rigting wel genoemd worden, want de man verdient dat om zijn ijverigen arbeid; maar hij is niet de uitvinder van dat denkbeeld. Niets is ouder dan het besef, dat op elk gebied, op stoffelijk zoowel als op geestelijk en zedelijk, alles te verklaren is uit het vroeger geweest zijnde en die waarheid wilde spreker in ruimen zin heden avond ontwikkelen. (....)

Op enkele wordingsgeschiedenissen wilde spreker ons nu een blik doen slaan; 't zou eene bonte rij zijn, maar toch zou er eenheid in wezen, zoo als in alles, wat de natuur doet, want zij werkt niettegenstaande alle verscheidenheid overal op dezelfde manier, zoo als iemand met eene vast hand van schrijven de letters van het alphabet geheel verschillend vormt, maar wij toch in allen dezelfde hand herkennen. Zijn doel zal bij die wordingsgeschiedenissen zijn om enkele eenvoudige waarheden, waarover in den loop der eeuwen pleister is gestreken, weer zichtbaar te maken voor aller oog. Al zullen vele punten misschien niet op instemming mogen rekenen bij den hoorder, daar is het niet om te doen, enkel om de methode van werken, die ons in 't leven te pas kan komen. Alles eene oorzaak, dus ook wij? Wij zijn stof - stof - en nog iets? Hij heeft van dat andere, ziel, geest of hoe het dan heeten moge, nooit

iets gezien, dan met de stof en zoo als het zich uitte door de stof. Die stof is in beweging, altijd, voortdurend, geen deeltje is eene seconde totaal in rust; voortdurend heeft er dus verandering in ons plaats, had ook plaats vroeger en nog vroeger ook en nog weer vroeger eveneens. - Daarop deed hij een zoölogisch uitstapje (ongelukkig de hoorders, die soms zulk een uitstapje aan de hand van prof. Huizinga deden, welk een gemis voelden zij hier aan eenvoud en diepte), naar vroegere perioden van ons bestaan opklimmende zelfs tot het Urschleim, waarvan Haeckel gewaagt, en daaruit werd de conclusie getrokken, dat werkelijk vooruitgang merkbaar was, wat wel eenigszins bemoedigend mogt heeten. Zoo krijgt ook de stand van barometer of thermometer alleen beteekenis in verband met voorafgaande rijzing of daling. De eenheid van werken, die wij opmerken in de natuur is bewonderenswaardig; wat onverklaard blijft in 't eene geval wordt bij analogie met andere duidelijk; zij vult altijd hier aan, wat daar ontbreekt. (....)

Geen wordingsgeschiedenis kende spreker, die ons zooveel andere wordings-processen doet begrijpen, als die der taal, in den algemeensten zin opgevat, niet de taal zooals die voor onontwikkelden schools moet worden opgevat. Het kwam hem voor, dat bij de talen drie perioden zijn op te merken, naar mate de menschen leefden op of onder boomen, in holen of aan stranden. Bij deze meening stond hij niet stil, hoe welkom dat misschien sommigen geweest zou zijn. Wel hierbij: dat naar zijne meening alle wortels van grondwoorden terug te brengen zijn tot deze drie begrippen: dat van water, van verzamelen en van heerschappij. Op het laatste begrip wezen de persoonlijke voornaamwoorden in alle talen terug; de rollende *r* in vele woorden scheen op verband met het begrip water te wijzen, en bij het begrip verzamelen stond hij iets langer stil. Wat hij zeide van de letter *m*, als vaak aanduidende het begrip van sluiting, verzameling, klonk zeer aannemelijk: denk aan het meervoud in 't hebreuwsch cherubim enz. aan um/heim in Kollum, Hallum etc., aan Zimmer, Kammer e.a. Ook over den klank, dien wij hooren in *op*, *auf*, werd gesproken om aan te toonen, dat hij waarschijnlijk ontstaan was uit het begrip van samenwerking, van een optellen van krachten. - Uit de wordingsgeschiedenis van woorden is veel te leeren, ook al

neemt men geen oppersten taalmeester aan, die in 't paradijs de dieren namen gaf. En uit die van volken? Niet alles, waarvan de wordingsgeschiedenis bekend is, wordt daardoor geregtvaardigd; dat komt vooral in de geschiedenis uit. De zweedsche staatsman Oxenstierna zeide eens tot zijnen zoon: 'Och jongen, ge weet niet van wat kleinigheden de wereldgeschiedenis afhangt,' en die uitspraak is zeer waar. De gedenkschriften van Saint-Simon en zooveel andere mémoires toonen hoe de groote gebeurtenissen op het wereldtooneel van kleinigheden afhangen; de verwoesting van de Paltz was een gevolg van een slechte luim van Louvois, den oorlogsminister van den grooten Lodewijk. En onze Atchinoorlog? Zes weken voor het uitbreken had spreker gewaarschuwd, toen het nog tijd was, den noodlottigen oorlog te voorkomen! Men had niet geluisterd! De oorlog had Nederland veel geld gekost. Bloed ook? Neen, 't bloed was meest van menschen uit Polen, Hongarije of elders; maar geld had de oorlog gekost en brave officieren hadden er bewijzen geleverd van dapperheid en flinkheid. Met een woord over de wordingsgeschiedenis van onze bodem, over dijken, die nooit gemaakt hadden moeten zijn - verzenmakers spreken onwaarheid als zij zeggen, dat wij land hebben ontwoekerd aan de zee, wij, die ons door de zee land afhandig laten maken - besloot spreker voor de pauze.

Hoe lang zou dit verslag worden, wilden wij even uitvoerig spreken over het na de pauze behandelde. Enkele punten willen wij verder slechts noemen. Een indruk van de bontheid der voorstellingen, die de spreker gaf, is zeker reeds voldoende bij de lezers teweeggebracht. - Nog even moeten wij vertellen, hoe het volgens spreker gaan zou, als wij met die dijken anders handelden; dan zouden wij bewaard worden voor watersnoodellende, watersnooddichters en valsche philanthropie. Achtereenvolgens werden nu behandeld de wordingsgeschiedenis der evangeliën en gewezen op wat Multatuli in zijne ideën voor 18 jaar reeds zeide, dat Jezus een evangelie ontmoette met de woorden: 'wie zijt gij?' Nu heeft kort geleden de geleerde Tal bewezen, dat de bergrede plagiaat is uit den Talmoed. Veel en sommige behartigenswaardige wenken werden toen gegeven bij de wordingsgeschiedenis van manieren en maniertjes en over zedelijkheid, hoe die maniertjes vaak overblijfselen zijn uit voorbijgegane tijdperken, dus hoe zij

uit traditie zijn geboren, 'kieuwen' zooals spreker zeide, herinnerende aan eene vroegere periode van ons bestaan. Voorbeelden werden daarvan nog vele bijgebracht over het groeten, 't gebruik van de regterhand, van de bef, van den sleep der dames, alles bewijzen vóór of protesten tegen het een of ander vroeger bestaande. Over de zedelijkheid in engeren zin, zooals die op de straten wordt verkondigd, waarin Richardson's Pamela uitmuntte, die bloosde bij 't noemen van haar toegezonden kousen, werd door spreker de staf gebroken. Op die zedelijkheid toch, is, zeide hij, ons wetboek van strafregt gebaseerd; bij de uitvoering van sommige bepalingen daarin wordt het huwelijk volgens hem een surrogaat voor het tuchthuis. Na een verwijt aan den minister van justitie, eene beschouwing over het genot, over de waarheid, dat wij allen iets van den wijsgeer en van den dichter in ons moeten hebben en een wensch voor ons wezenlijk, zedelijk geluk, waartoe de beschouwing der natuur en van hare wordingsprocessen ons moet brengen, 't zij wij dan al of niet geloofden door een God hier geplaatst te zijn, sloot spreker zijne rede, waarnaar zeer aandachtig was geluisterd en die luide werd toegejuicht.

[2 maart 1881 Verslag voordracht Sneek in de Sneeker Crt.]

2 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Sneek van 26 februari in de Sneeker Courant, no. 18. (G.A. Sneek; afschrift M.M.)

Sneek, 1 Maart.

Zaterdag avond mochten we op nieuw het genoegen smaken *Multatuli* hier als spreker te zien optreden.

In eene keurige improvisatie behandelde hij zeker soort levensbeschouwingen, in verband met de vraag: wat doen wij? waartoe zijn wij hier? wat behoort het doel te zijn van ons streven? Hoe verschillend misschien het antwoord moge luiden op die vraag, vergeten wij het toch nooit dat ons levensdoel behoort te zijn een streven naar geluk, d.i. naar deugd.

Veel zoogenaamde wijsgeeren, zoowel uit den ouden als nieuweren tijd, hebben getracht een antwoord te geven op die groote levensvraag, maar het groote ongeluk voor de meeste hunner is geweest, dat zij zich vooral bezig hielden met *buiten-issigheden*, met metaphysica, met iets dus dat buiten de natuur der dingen

ligt. In tegenstelling daarmee wenscht spreker, dat men zich juist zal toeleggen op de studie van de wording der dingen, als een onfeilbaar hulpmiddel tot geestelijke en zedelijke ontwikkeling. Wat de natuur betreft, zij is één in de wording van haar voortbrengen. Toch zijn nooit twee dingen, twee denkbeelden gelijk, omdat niets volkomen gelijk is aan iets anders.

Bij die studie van de wording der dingen behoort men eerst goed waar te nemen, en aan dat juiste waarnemen ontbreekt soms zeer veel. Na dat zuiver waarnemen komt het zuiver denken aan de beurt. Ook hiermeê wordt vaak heel slordig omgesprongen. Vervolgens moeten wij ons gewennen ons juist uit te drukken. De pogingen daartoe verhoogen de helderheid van ons denkvermogen en de moeite, die men zich geeft om juist te verklaren, vermeerdert onze scherpzinnigheid.

Wie de natuur nauwlettend gadeslaat, zal zich meer en meer daarin thuis gevoelen en met die kennis zal hij zijn eigen leven verrijken. De natuur spoort aan tot werken door haar eigen werkzaamheid. Er is echter verschil in de wijze, waarop de natuur en waarop wij werken. De natuur werkt onbewust, tengevolge van voorafgaande oorzaken; wij werken met bewustheid. De studie van de aard der dingen is hoogst leerrijk. Wie naar hare werken luistert en hare lessen niet versmaadt zal niet bedrogen uitkomen. De natuur leert ons reinheid en ontwikkelt ons schoonheidsgevoel; zij leert ons zedelijkheid, die zich openbaart in goede daden. Waar de geest met iets dergelijks gevuld is, daar is geen plaats voor het lage en slechte, daar streeft men er naar een goed mensch te zijn, in de hoogste beteekenis, en kan men - ook zonder speculatie op eene latere belooning - gerust en kalm zijn dagtaak neerleggen, in de overtuiging met de hem gegeven krachten nuttig werkzaam te zijn geweest.

Zietdaar in zeer korte, en natuurlijk in zeer onvolledige trekken geschetst, wat Multatuli ons in zijn beeldrijke en leerrijke voordracht ten beste gaf.

Een aandachtig - zij 't dan ook niet te talrijk maar zeker dankbaar - publiek woonde deze voordracht bij.

[2 maart 1881 Voordracht te Sappemeer]

2 maart 1881

Multatuli spreekt te Sappemeer.

[2 maart 1881

Aantekeningen voordracht]

2 maart 1881

Aantekeningen gebruikt bij de voordracht over 'Levensbeschouwing' in Sappemeer. Vijf korte stroken papier van 171 × 107 mm (2 stuks), 171 × 108 mm, 170 × 106 mm en 171 × 109 mm, alleen aan de voorzijde beschreven. Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood. (Map Voordrachten, nr. 49-53, M.M.)

Natuur ons leerboek *levensbe
schouwing*
oude en nieuwe wysgeeren.
herakl. Demok.
Diogenes. Aristoteles
Epikurus. Solon. Cicero
Fichte, Hegel, Kant. Pierson Schaepm.
Jezus. De Bussy.
Christendom. Evangelien. (Tal). -
Valsch idealisme - Effekt.

Natuur. Tiberius
Robinson
hulpmiddelen: juisheid v. uitdr.
wordingsleer.
éénheid. Stof en
Stof
St. en Ons
St en taal
St & ged.ⁿ
Museum
Natuur ons leerboek¹.
Solon. (Cicero Kometen)
Oude wysgeeren en religien
nieuwe wysgeeren en Kant, Pierson
Schaepman
godsbegrip (Martinet)
Christendom (naar boven) -

Wy: stof. Valsch idealismus! -
 Robinson. Natuur. Tiberius -
 preek de Bussy. -
 hulpmiddelen tot denken
 logika &c
 wording der dingen
 (Tal.
 Ons stelsel zal uitloopen
 op genot = poezie = wysbegeerte
 twee manieren. 1 voorbeeld
 2 gymnastie v.d. geest.
 algemeenheid. vakpedanterie
 waarheid, stiptheid, juisth. in
 uitdrukking -
primitiviteit
 matigheid, onthouding, suum cuique² -
 reinheid, schoonh. vorm.
 moed, karakter, berusting, overmoed -
 rechtvaardigheid door wel weten. zielkunde -
aantrekkingskracht
 menschenliefde. de Stael
 algemeenheid van toepassing -
 genot = deugd.

Alles tesamen Jehovah
 En als er 'n god ware...
 juistheid van uitdrukking
 afleren van niet taal en letterk
 begrypen, en van
 wel begrypen Candace.³
 Geschiedenis (Alexander)
 riddertyden
Solms
 Nieuwpoort Spanje. Willem III
 belegeren Habrh 10 d. Veldtocht
 Claassens *Transvaal*
 natuurkunde kwakz^y
 doctoren
 Tiberius

Martinet

eerbied warmte garot
voor opinie
Tal ys V.D. Burg
menschen za. 24 enz. aether
 meteoren -

bybellezen -
 in zedekunde verleiden!

Jehovah - 2^e kamer
eenvoud.

Onthouding, reinheid, naïveteit
 arbeidzaamheid. enz. d.i. Jeh. -
 preek de Bussy. -
 wysbegeerte roeping van allen!
 wysbeg. en poezie
goede trouw

waarheid. juistheid in uitdr.
 arbeidzaamheid
 rechtvaardigheid. ook in 't beoordeelen v. M
 eerlykheid, rechtvaardigheid
 algemeenheid van opvatting. (vakmatigheid, onthouding
 moed, karakter,
 beminnelykh. naïveteit, primitiviteit, scherpte v. oordeel
 reinheid. -
 algemeene bruikbaarheid voor allen. -
 menschenliefde = genot = deugd
eenheid
 hulpmiddelen -
 wording der dingen (Tal)

omdat. opdat
 oorzaak reden -
 1 wordings geschiedenis
 2 id. -
 Museum. -
 genot = poezie = wysbegeerte
 geen beloning.

Eindnoten:

1. *Het nu volgende gedeelte (strook 52) is een netversie van het voorafgaande.*
2. *suum cuique: ieder het zijne (lat.)*
3. *Candace: naam van verscheidene koninginnen van Ethiopië.*

[3 maart 1881 Advertentie voordracht Schagen]

3 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Schagen op 18 maart 1881 in de Schager Courant, no. 1377. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Zaal van Mej. de Wed. Knikker,
te Schagen.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Vrijdag 18 Maart 1881,

des avonds 8 ure.

KAARTEN zijn bij intekening ad f 1. - verkrijgbaar, bij Mej. de Wed. KNIKKER,
en des avonds aan het lokaal ad f 1.50.

[3 maart 1881 Briefkaart van Multatuli aan J.H. de Haas]

3 maart 1881

Briefkaart van Multatuli aan dr. J.H. de Haas. Met poststempels Rotterdam 4 MRT 81 en Veendam 4 MRT 81 ende adressering WEDZ-Gel. H' D' J.H. de Haas Schiedamsche Singel Rotterdam. (M.M.)

W De H!

Hartelyk dank voor hier ontvangen telegram¹.

Ja, de klok heeft gister 61 geslagen! 't Begint laat te worden.

Weldra bedtyd!

Straks ga ik naar Veendam na gist' ravend hier gesproken te hebben. Deze streken van ons landje komen me zeer ontwikkeld voor. De vormen zyn eenvoudig (heel goed) maar - of: *en* - de kern is degelyk. Hartelyk allemaal gegroet Dek

Sappemeer 3 Maart '81

Eindnoten:

1. telegram: *oorspr. stond er* briefk.

[3 maart 1881 Voordracht te Veendam]

3 maart 1881

Multatuli spreekt te Veendam.

[4 maart 1881

Advertentie voordracht Deventer]

4 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Deventer op 10 maart in de Deventer Courant, no. 9. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

FOYER VAN DEN SCHOUWBURG TE DEVENTER.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op *Donderdag* 10 Maart a.s.,

des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à *f* 1 verkrijgbaar aan de Societeit 'de Hereeniging', des avonds aan het lokaal *f* 1,50.

[4 maart 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels]

4 maart 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 en 6(2/3) beschreven. (M.M.)

Veendam 4 Maart 1881 beste Haspels! Ik heb u over twee zaakjes te schryven.

1. Gister kreeg ik bezoek van Roelfsema die in zak en assche zat. Half huilend gaf-i my 'n verward verslagje van zekere animositeit en konkurrentie tusschen Sappemeer (de hr Binnerts) en Hoogezand waar *hy* 'n zaal heeft, en waar ik dan ook verleden jaar gesproken heb. Die twee plaatsjes zyn nagenoeg één (men moet het maar weten!) zoodat het aannemen van *Sappemeer* 't optreden te Hoogezand als 't ware uitsloot, of althans minder gunstig maakte. Enz. Enz. Nu heb ik gister, te gauw geroerd door z'n beklag hem beloofd, dat ik *als ik hier in de buurt terug kom* ('t geen de vraag is. De heele zaak der lezingen hangt me de keel uit by de ellendige opbrengst!) nu, dat we dan by hèm zouden komen. 't Spyt me dat ik 't gezegd heb. Ik had hem moeten afwyzen. Maar nu ik 't eenmaal beloofd heb, moet ik 't noteeren.

2. Geheel buiten Uw bemoeienis ben ik in aanraking gekomen met 'n aantal personen te Utrecht die my uitnoodigden in die stad nog-eens optetreden, en wel om te spreken over 'n byzonder punt

(zedelykhedens, prostitutie &c.)

waarby ik dan alles by den naam noemen zou 'tgeen vooruit zou worden bekend gemaakt &c. *Geheel zeker* is 't nog niet, maar

voorloopig zou daarvoor *Saterdag, 19 Maart gekozen worden*. Nu weet ik niet zeker of ik U dit heb meegedeeld. Het kon U hinderen in Uw onderhandelingen (?) met Sliedrecht.

Staalman zegt me dat hy niet weet of ze afgebroken zyn. Mocht ge nu over Sliedrecht voor 19 Maart beschikt hebben, dan gaat *uw* afspraak door, en niet de myne met¹ Utrecht, daar ik slechts 'voorloopig en onder voorbehoud' dien datum heb aangenomen. Mocht evenwel van Uw kant die 19^e vry gebleven zyn, disponeer dan svp niet over dien dag. -

Hier, Veendam was 't gistravend ellendig. De oorzaak lag gedeeltelyk in zeker kabaal, gedeeltelyk in de nabyheid van Stadskanaal, waar ik vanavond spreken moet. -

Uit de klaagzangen van Roelfsema zag ik (schoon ik 't wel wist zònder dat) hoeveel gemaal en geseur ge U getroost om mynent wille! -

Staalman houdt zich best. Hy is fatsoenlyk, yverig, beleefd. Ik heb niets dan goeds van hem te zeggen. -

Hartelyk gegroet

tt

Dek.

Is m'n vrouw al by U geweest? Zeker wel. Wou is 'n oude kennis van Koenraad². Koen heeft hem 3 jaar geleden naar bed gebracht, toen-i zoo radeloos was over 't vertrek van z'n vroegere verpleegster.

Zekere telegram van den Helder heb ik niet ontvangen.

Kan 't nog noodig zyn dit den betrokkene³ meetedeelen? Als ik wist wie 't was, had ik zelf teleg. er naar geïnformeerd. Nu moet ik afwachten wat het beteekent.

Eindnoten:

1. met: *oorspr. stond er te.*
2. *Koenraad, Haspels' zoon, had in 1878 enkele maanden bij Multatuli en Mimi gelogeed.*
3. den betrokkene: *oorspr. stond er de betrokkenen.*

[4 maart 1881

Voordracht te Stadskanaal]

4 maart 1881

Multatuli spreekt te Stadskanaal.

Van deze voordracht is noch een advertentie noch een verslag teruggevonden.

[5 maart 1881

Voordracht te Scheemda]

5 maart 1881

Multatuli spreekt te Scheemda.

**[6 maart 1881
Advertentie voordracht Nijmegen]**

6 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Nijmegen op 14 maart in de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant, no. 54. (G.A. Nijmegen.)

Concertzaal de Harmonie

VOORDRACHT

door MULTATULI,

op Maandag 14 Maart a.s., des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à f 1,00 verkrijgbaar bij de Boekhandelaars

Thieme, Ten Hoet en Van Duijnen en in de Societeit de Harmonie.

Des avonds aan het Lokaal à f 1,50.

**[7 maart 1881
Verslag voordracht Veendam in de Prov. Groninger Crt.]**

7 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Veendam van 3 maart in de Provinciale Groninger Courant, no. 55. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

- Voor een publiek veel kleiner dan bij vorige gelegenheden - er waren niet meer dan 40 personen - hield donderdag avond te Veendam, in 't hôtel Everts, de heer E. Douwes Dekker - Multatuli - eene voordragt over 't zelfde onderwerp, dat hij ook te Groningen behandelde en dat ook nu met de meeste belangstelling en 't grootste genoegen werd aangehoord. De oorzaak van de geringe opkomst moet worden gezocht in gebeurtenissen van minder aangenamen aard, die in het vorige jaar bij gelegenheid van de voordragt van Multatuli hebben plaats gehad¹.

Eindnoten:

1. Vgl. V.W. XX, blz. 382. Multatuli liep toen tijdens zijn spreekbeurt de zaal uit, aangezien sommige toehoorders, door te blijven roken, hem 'café chantant'-achtig behandelden.

**[7 maart 1881
Advertentie voordracht Winschoten]**

7 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Winschoten op deze dag in de Provinciale Groninger Courant, no. 55. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Hôtel Wissemann te Winschoten.

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op *Maandag 7 Maart a.s.*, des avonds te 8 uur.

KAARTEN zijn bij intekening à *f 1* verkrijgbaar aan 't HÔTEL WISSEMAN, des avonds aan 't LOKAAL *f 1.50*.

**[7 maart 1881
Voordracht te Winschoten]**

7 maart 1881

Multatuli spreekt te Winschoten.

**[8 maart 1881
Brief van Multatuli aan T. van der Tuuk]**

8 maart 1881

Brief van Multatuli aan Titia van der Tuuk. Twee enkele, gevouwen velletjes postpapier, waaraan blz. 1-7 beschreven. (M.M.)

Winschoten 8 Maart 81 lieve Titia! Dank voor je brief dien ik te Scheemda ontving. Ook dien van 10 feb heb ik ontvangen. Wees niet verdrietig over m'n zwygen. Zeker schreef ik je reeds dat ik van 20 febr. af, in 18 dagen 14 maal moet optreden. By nader inzien is 't 15 maal.

En het tusschen de voordrachten liggend reizen & trekken! Logementen! Uit- en inpakken! O, eindeloos! Ik kan die taak niet vervullen zonder me zéér in acht te nemen, en gierig omtegaan met elken indruk, elke uiting. Gister sprak ik *hier* en $\frac{1}{2}$ wist ik m'n onderwerp nog niet! Van de inspanning die dat vereischt kan men zich geen begrip maken! En, dit schreef ik u reeds, de belooning is ellendig. Overal hoor ik dat 'heel mooi' is. Aan betuigingen van sympathie &c ontbreekt het niet. Maar... de opkomst is schraal. Veel plaatsen dekken de kosten niet (vooral in Holland) en de recette der anderen is niet hoog genoeg om dat dragelyk te maken. Dooréén ontvang ik 1/120 van 'tgeen Dickens kreeg voor 't *voorlezen* van 'n vertelling die lang gedrukt was. Verleden jaar was 't 1/80. Zoodra ik van dezen vermoeienden tocht thuis kom zal

ik, in plaats van rust te nemen, waaraan ik groote behoefte heb, hard aan 't werk moeten gaan om van 't jaar rondtekomen! -

Je vraagt wanneer ik te Deventer kom! Wel, dit weet ik nooit dagen vooruit. Door overmaat van drukte moet ik (naar de Schrift!) elken dag z'n eigen kwaad laten¹; d.i. telkens alleen regelen wat vlak voor de hand ligt. Den 9ⁿ spreek ik te Zwol. Nu weet ik niet hoe laat ik den 10ⁿ vandaar zal gaan. Dit hangt van allerlei af, zelfs van m'n kachel! Ook van de brieven die ik te Zwol vind, van de bezoeken die ik daar ontvang, en of ik ze al of niet kan afwyzen. Hier, byv. had ik dezen ochtend op drie uur vryen tyd gerekend. Jawel! Een jong meisje aan wier overleden vader ik groote verplichting had, wenschte my te spreken. 't Ware impieus² geweest haar aftewyzen. Ze wist niet welk offer ik bracht door ja te zeggen!

Hoe dit zy, lieve Titia, ik zal overleggen hoe ik 't maak om je te zien, *als 't eenigszins kan*. Wel heb ik Vrydag en Saterdag geen voordracht maar ik zal zeker naar Den Haag moeten om m'n vrouw en kind optezoeken, die ik in vele weken niet gezien en nauwlyks teeken van leven gegeven heb! Ik moet altyd lachen als ik andere menschen van 'Drukke' hoor spreken!

En 'alle menschen' zyn komiek egoist en onbillyk. *Hùn* 'zaken', *hùn* 'verplichtingen' begrypen zy. Een koopman die om 10 uur op z'n kantoor moet zyn, kan *my* niet op dat uur afwachten. *Myn* zaken, *noodig voor m'n levensonderhoud* begrypen ze niet. Ze meenen dat 'n voordracht van 8 tot ½11 slechts 2½ uur inspanning kost! En toch weten zy dat 'n appel om te rypen 'n heel seizoen noodig heeft. Die rypingsperiode moet ik maar overslaan, denken zy, dat hoeft niet.

Ik ben zeer bitter gestemd. Van alle ondeugden stuit³ huichelary my 't meest tegen de borst. Welnu, de toejuichery &c die my ten deel valt, is me walgelyk! Walgelyk als 't geschreeuw over den moed der Transv. boeren! Holland heeft het recht niet zich geestdriftig aantestellen over iets schoons. Wy doen in Atjeh precies tzelfde wat Engeland tegen de boeren doet! Nee, *erger!* En die dappere Atjiners heeten 'kwaadwilligen.' Engeland erkent dan toch dat de Boeren 'dappere vyanden' zyn 'die hun land en vryheid verdedigen.' Wy schelden de Atjiners die met *meer recht* hun vryheid verdedigen uit voor roovers en moordenaars. -

En zoo overal! 'Lebak is 'n woesteny' schryven de Indische bladen. Niemand beseft dat dit 'n zegel zet op de Havelaarszaak! Om niet van gebrek omtkomen moet ik op m'n ouden dag als 'n kermisreiziger voordrachten houden tegen armzalig loon!

De holl. maatschappy is verrot!

Dag beste Titia. Hartelyk gegroet

Dek

Eindnoten:

1. eiken dag z'n eigen kwaad later: zie *Mattheus 6:34*.
2. impieus: *liefdeloos* (naar 't frans).
3. Van alle ondeugden stuit: *oorspr. stond er Na alle ondeugden is.*

[8 maart 1881

Verslag voordracht Sappemeer in de Prov. Groninger Crt.]

8 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Sappemeer van 2 maart in de Provinciale Groninger Courant, no. 56. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

- J.I. woensdag avond - zoo schrijft men ons - trad de heer Douwes Dekker op zijn 61sten verjaardag voor een zeer talrijk publiek op in de zaal van den heer Struvé te Sappemeer. Was hij in Groningen ontstemd over het rumoer van 't open en digtslaan der deuren, hier had hij een woord van dank over voor de uitstekende ontvangst en uitnemende behandeling zoowel als voor de welwillende aandacht van zijn talrijk auditorium. Of den inhoud, vorm en voordragt zijner rede die onverdeelde aandacht der menigte hebben verdiend? Wat den inhoud betreft, waren de opinies verschillend, doch wat den vorm en de voordragt aangaat, had de spreker geen beter bewijs van hoogschatting kunnen verwachten dan de diepe stilte, die er in de zaal heerschte en de algemeene klagt, dat men werkelijk moe was van 't luisteren. - Tot onderwerp had spreker gekozen: Welke is de ware levensbeschouwing en welke hulpmiddelen staan ons ten dienste, om tot eene goede levensopvatting te komen? Moeten we ons laten leiden door een filosofisch systeem? Is het noodig dat we de lessen van de wijsgeeren van vroegere eeuwen of van den huidigen dag tot rigtsnoer nemen? Neen! Beter dan Socrates, Plato, Epicurus, dr. Schaepman, Pierson of Kant kan de natuur ons tot leidsvrouw dienen. Onderzoek den aard der dingen, hunne wording ontwikkeling en hun verband en 'ken u zelve' o mensch! gaf hij onder andere redactie en breeder uitgewerkt ons ter overdenking.

Wie meent, dat spreker afdwaalde 'op honderden zijpaden' of dat er 'iets mats lag' in zijne voordragt, heeft hem niet gevolgd en door een donkeren bril gekeken. Integendeel, wij bewonderen

juist den heer Douwes Dekker èn om den gloed zijner voordragt èn om het goed geheel zijner rede, trots de lange tusschenzinnen of toelichtingen. De eenige aanmerkingen, die wij durven maken (nota genomen n.l. van dat, wat Multatuli bij zijn optreden heeft gezegd: 'ik spreek zoo als ik denk, zonder mijne meeningen anderen te willen opdringen') zijn deze: De grieksche beeldhouwkunst werd te ligtvaardig veroordeeld; de spreker duldt te weinig anderen naast zich, was inconsequent, als hij op zijne persoonlijkheid wees, als zoo weinig beteekenende. Of velen zijner hoorders dan *al* of *niet* mogen instemmen met Multatuli's ideën over God en godsdienst, zeker is het, dat allen dien avond van hem geleerd hebben, dat zij hun leven zoo moeten inrigten, dat ieder, afgescheiden van een wissel op de toekomst, zich hier op aarde reeds gelukkig gevoelt. - Het leven en alles wat ons omringt is ons gegeven om er het regte gebruik van te maken. - Wat hij over het verband van realisme en idealisme, over het pessimisme als levensrigting of over de sophistry invlocht, hadden we vroeger, bijna onder dezelfde bewoordingen, reeds gehoord. - Zie hier, iets van het vele, dat de met verlangen verwachte spreker velen uit Sappemeer en omstreken gaf. - Blijft de heer Douwes Dekker zijn woord gestand en heeft de commissie onzer winteravond-lezingen de eer hem weêr als spreker aan te kondigen, dan verwachten we nogmaals eene zaal vol toehoorders.

**[8 maart 1881
Voordracht te Assen]**

8 maart 1881

Multatuli spreekt te Assen.

**[9 maart 1881
Advertentie voordracht Zwolle]**

9 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Zwolle op deze dag in de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, no. 57. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

ODEON. VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Woensdag 9 Maart a.s.,

des avonds te 8 uur.

KAARTEN zijn bij inteekening à f 1 verkrijgbaar bij V.D. VEGTE aan de

Blijmarkt, des avonds aan het lokaal f 1.50.

**[9 maart 1881
Bericht in Prov. Groninger Crt.]**

9 maart 1881

Bericht in de Provinciale Groninger Courant, no. 57. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

- Multatuli, onlangs te Zierikzee sprekende, deed eenige personen, die wat laat de zaal binnentraden, op een onbarmhartige wijze zijn ongenade gevoelen. Bijna zou hij daardoor - zegt de schrijver der Zeeuwsche brieven in 't *Handelsblad* - den gelukkigen indruk hebben weggenomen, die hij overigens ook daar teweegbracht, indien niet de rijke inhoud zijner voordracht en de veelsoortige zijsprongen, door hem gemaakt, de aandacht van een onaangenaam incident hadden afgeleid.

**[9 maart 1881
Verslag voordracht Winschoten in Prov. Groninger Crt.]**

9 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Winschoten van 7 maart in de Provinciale Groninger Courant, no. 57. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

- Multatuli hield gisteren avond eene redevoering in de groote zaal van 't hôtel Wissemann te Winschoten. Niettegenstaande het hevige onweder, dat zich van zeven tot acht boven deze gemeente ontlastte, was de vergadering door een talrijk en uitgelezen publiek - ook van elders - bezocht. De gevierde spreker had tot onderwerp: 'Deugd is genot,' en boeide de aanwezigen ongeveer twee uur door zijn scherpe, soms humoristische taal.

**[9 maart 1881
Brief van Multatuli aan Mimi]**

9 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven, maar een gedeelte met het voordrachtenlijstje is weggeknipt. (M.M.)

Met (doorgestreept) briefhoofd Hôtel Wissemann, L. Koops. Winschoten. De brief werd op 10 maart voltooid.

Zwol. woensdag 9^m lieve Mies! Gister schreef ik je 'n kort briefje van Assen. Ik werd daar gestoord door die juff. Koning. Ze schynt 'n knap meisje te zyn, 'n denkstertje, niet ordinair. Physiek is ze min. Klein, teertjes en ziekelijk. Ook geëngageerd. Jammer genoeg, want dat geeft nare kinderen. Maar flink in haar spreken wàs ze. Haar broër David (Eduard's kameraadje) doet 'n 'ryk huwelyk' zei ze. -

Die mevr. Jacobson met haar geestdrift, zal ik nauwkeurig gadeslaan. Als 't maar duitsche wind is, laat ik haar lopen. -

Tegen 't logeeren by de Haas zie ik erg op. Het is me te druk. Maar op z'n tyd zal ik zien hoe 't uitkomt. Hetzelfde zeg ik van Zürcher te *Amsterdam*. -

Dat Zürcher zoo op m'n verjaardag lette, was me uit 'n paar uitdrukkingen gebleken. Maar ik heb niets van hem vernomen. -

Je schryft niets over den voortgang te Ingelheim. Zeker heb je wel brieven van Struth. (Ja, je schreef er wèl over maar dat jy 't zelf wel behandelen zou. Dat was goed. Maar in 't verband met jou naar huis gaan, meen ik nu. Wat *my* betreft, er komen na 23 maart nog zeker 2 of 3 voordrachten by. Haspels heeft consigne niets afteslaan. Het moet wel, en (à part¹ m'n walg &c) kan ik niet zeggen dat het me te zwaar valt. Ik voel me onbegrypelyk taai. Na morgenavond zal ik nu in 18 dagen, 14 maal gesproken hebben. Dan volgen drie dagen rust (?) en dáárna 8 maal in 10 dagen! Toch ben ik wèl, en op 'n paar uitzonderingen na (byv. Arnhem) alle avenden flink en goed gedisponeerd. Vele plaatsen brachten weinig op, enkelen redelyk. Alleen Leeuwarden was mooi. Te Groningen niet de helft van wat ik verwachtte. Ik bereken nu, dat ik na afloop van alles, ruim 2000 gl. in kas zal hebben. Voor zooveel inspanning is dat ellendig! De onkosten zyn vreeselyk hoog. En ik zie geen kans dit te veranderen. Ook bleef de zaak even ellendig als ik nu eens 200 of 300 gl minder uit gaf. ('t Is de vraag of dit geschieden kàn? Zeker niet!) Logementhouders, zaalverhuurders en spoorwegdirekties gaan met ½ van de opbrengst weg. Hard is 't! -

Dus ruim 2000 gl! Daarby komt de 500 die ik naar Geisenheim zond, en ± 300 aan v.d. H en Buys en nog een en ander. De opbrengst bedraagt alzoo tòch nagenoeg 3000 gl, al blyft er maar 2000 over. -

Je vraagt naar 'n 2slaaps bed. Wel zeker, ga je gang. Maar je zult last hebben van 't vervoer. -

Schryf eens aan Bruinsma of Hilda. Maak 't goed dat je niet naar 't Noorden gaat. 'Om de kosten' ja, maar behalve dat vind ik 't 'n corvée. Zeker zyn ze klein behuist, en dan met Wou, is geen genoeg! -

Wanneer ga je naar Christien? -

Wat *ik* na de lezing te Deventer doen zal weet ik waarlyk niet!

Dond. 10

Deventer².

Van Zaandyk en Utrecht wist je niet. Die beide plaatsen zyn dan ook niet geheel zeker, maar toch waarschylyk.

Het is voor my heel bezwarend vrydag naar den Haag te reizen, dáár één dag, zonder comfort in drukte te zyn en Zondag (of Maandag?) weer vandaar naar Nimwegen, van waar ik dan weer den volgenden dag hoogstwaarschylyk naar Zaandyk moet!

Was nu alles niet zoo in de war by de Oebés, dan had ik je voorgesteld dáár te komen. Maar in 'n logement met het kind, is ook niet prettig. En dat ik wat rust zal noodig hebben is waar. (Vandaag nogal doorstraling³. Ik hoop dat het tegen den avond ophoudt. -

Ja, ik wou Nicht⁴ liever niet weer opzoeken. 't Is zoo pynlyk. En als ik haar nu helpen kon! Bovendien, *als* zy er 'n eind aan maken wou, waarom *doet* ze 't niet, zonder daarin 'n ander te slapen?⁵

Eindnoten:

1. à part: *afgezien van* (fr.)
2. *De rest van het lijstje is weggeknipt.*
3. doorstraling: *diarree*.
4. Nicht: *Elisabeth M. Stoffels (1824-1888)*. Vgl. *V.W. XX*, blz. 306.
5. *Het slot ontbreekt aan de keerzijde van de weggeknipte strook.*

[9 maart 1881

Voordracht te Zwolle]

9 maart 1881

Multatuli spreekt te Zwolle.

[10 maart 1881

Brief van D.R. Mansholt aan H. de Raaf]

10 maart 1881

Brief van D.R. Mansholt aan H. de Raaf. Een dubbel en een enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-4 en 5(½) beschreven. Het hier weergegeven fragment begint onder aan blz. 1. (M.M.)

Meeden d. 10 Maart 1881

Beste vriend!

(....)

Het belangrijkste nieuws van hier is, dat we D. Dekker weer een

paar dagen te gast hebben gehad, en, als verleden jaar, met het grootste genoegen. Hij is nog dezelfde, doch wordt hij er lichamelijk niet minder op. Zijn asthma plaagt hem - 's morgens - nog altijd, doch niet meer in die mate als verleden jaar. Doch klaagt hij over moeheid, al overwint zijn reuzengeest alle lichamelijke bezwaren. Over het Nederlandsche volk, en vooral over onze regeering, spreekt hij nog met dezelfde bitterheid, dezelfde verachting, als wanneer hij de lotgevallen van zijn rijk leven verteld, dan moet men wel met hem instemmen. Het is een door en door verrotte boel, één zelfzucht, één trouweloosheid, één infamie en wat wij, door de dagbladen te zien krijgen is slechts de blinkende buitenzijde. Hij heeft ons staaltjes uit de zog. hogere en wetenschappelijke kringen verteld die door ons eenvoudig-burgerlijk verstand niet begrepen kunnen worden. En dan die lasterpraatjes, waarmee men hem voortdurend vervolgde en pijnigde! Van de vele staaltjes die hij ons verhaalde, slechts deze: Hij moest een meisje spreken teneinde een daad der grootste edelmoedigheid en zelfopoffering te kunnen volvoeren, en die ik hier maar niet zal vertellen omdat het mij te ver voeren zou. Hij wandelde met haar, ik meen in het Haarlemmer hout en lei, zoo als hij wel vaker doet wanneer hij ijverig spreekt, de hand op den schouder van het meisje. Dit zag een dominee, en een paar dagen later kwam het zelfde meisje bij hem met een brief van dien dominee, met een zalvende en deftige waarschuwing voor dien overlaat, dien meisjesverleider, dien dronkaard enz. sluitende met een beroep op den Heer. Nog veel meer soortgelijke staaltjes verhaalde hij ons, en toch is hij zonder de minste twijfel een der edelaardigste, zachtzinnigste en zelfverloochendste menschen die ik ooit heb aangetroffen. Dat hij tengevolge zijner opofferende naastenliefde vaak in ongelegenheden kwam ligt in den aard der zaak, hij had, als Fransen v.d. Putte en anderen, millionair kunnen zijn, minister, gouverneur generaal, en hij heeft omgezworven als een wild dier gescheiden van vrouw en kind, de eerste stierf van verdriet, en zijn zoon werd een deugniet omdat hij nooit met zijn vader in aanraking kwam. -

Over de eigenaardige verhouding tusschen zijne overleden vrouw en de tegenwoordige en hem zelf heeft hij ons de schoonste opheldering gegeven. Er is geen schooner Verhaltung denk-

baar. Zijne tegenwoordige vrouw heeft zich reeds sedert heur twintigste jaar voor hem en zijn huisgezin opgeofferd, niet alleen haar vermogen maar ook hare - eer. Versta mij wel: niet dat de gemeenschap tusschen deze drie van zoodanigen aard was dat ook de gewone zedelijkheids begrippen er aanstoot aan konden neemen, maar ge weet, wie met hem vertrouwelijk omging die *was* onteerd, vooral een meisje. Hij spreekt dan ook niet dan met de grootste hoogachting, de diepgevoeldste liefde van zijne beide echtgenooten, nogeens: er is geen schooner verhouding denkbaar. - Om zijn ontaarde zoon heeft hij veel verdriet, zijne dochter is getrouwd aan een professor in Padua, doch hij spreekt over haar als eene vreemde, hij kent haar niet, en daarvan heeft hij nog meer verdriet dan van zijn ontaarden zoon, omdat zij zulk een lief meisje was. - Ik zou die heelen nacht door kunnen vertellen van hem en zijne lotgevallen, ik eindig echter in de hoop dat ik dit later wel mondeling zal kunnen doen. Dit nog: als hij weer tehuis komt zal de Woutergeschiedenis vervolgd worden. Hij heeft mij ingewijd in zijn plannen daaromtrent, ik voorzie iets schoons. Doch heeft hij een hekel aan alle schrijverij, evenals aan zijne publieke voordrachten. Hij bukt echter voor de noodzakelijkheid: zorg voor het dagelijksche brood. Een goede daad, eene beleefdheid zelfs van anderen wordt door hem bovenmatig gewaardeerd, terwijl de schoonste letterkundige gewrochten hem geheel koud laten. Reina Ditmers o.a. schonk hem hier een paar zelfgebreide kousen, en gij had hem toen eens moeten zien, hoe hij opstooft haar omhelsde en kuste op de handen en voorhoofd, en geen woorden kon vinden - hij die anders zoo rijk is aan woorden - om zijne dankbaarheid te betuigen. Ik liet hem uwe vertaling zien van zijn gedicht: *mein Kind es schlägt die neunte Stunde*¹, doch geen enkel woord van waardering kwam van zijne lippen. - Te Hoogezand - doch ik wou ja uitscheiden. - (...)

Sedert gisteren is het water zoo hoog als ik het nog niet gekend heb.

Maandagavond toen ik Dekker naar Winschoten bracht hadden wij zwaar onweer met verbazende regenmassa's, die voortduurden tot heden morgen.

(...)

En nu moet ik sluiten. Na vriendelijke groete tevens van mijne huisgenooten uw liefh. vr.

Schrijf spoedig eens.

DR Mansholt

Eindnoten:

1. mijn Kind *enz*: vgl. *V.W.I.*, blz 199.

[10 maart 1881**Verslag voordracht Scheemda in Prov. Groninger Crt.]***10 maart 1881**Verslag van de voordracht van Multatuli te Scheemda van 5 maart in de Provinciale Groninger Courant, no. 58. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)*

- Te Scheemda hield j.l. zaterdag de heer Douwes Dekker (Multatuli) de aangekondigde voordragt. Het publiek was in vrij groot getal uit deze en omliggende gemeenten opgekomen, in gespannen verwachting naar de dingen, die ze van den zooveel besproken schrijver en redenaar zouden hooren. En in aanmerking genomen dat Multatuli's denkbeelden omtrent God en 's menschen levensdoel in hoofdzaak bekend waren, gelooven wij te mogen zeggen, dat zeker niemand in zijne verwachting is teleurgesteld, evenmin in zijne godsdienstige gevoelens door scherts of spot is gekrenkt of beleedigd. In eene improvisatie, rijk aan inhoud, eigenaardig sierlijk in taal en stijl, boeiende van 't begin tot 't einde, liet Multatuli achtereenvolgens de levensbeschouwingen van verschillende volken, godsdienststichters en wijsgeeren de revue passeren, schroomde niet door bijlans alle het scherpe mes zijner critiek te houden en kwam zoo eindelijk tot zijne eigene levensbeschouwing, die hij zeer oud en primitief noemde, rustende op de natuur, die in alles eenheid predikt, waarheid en regtvaardigheid, en van welke hij de meerdere waarde trachtte te betoogen met tal van wetenswaardigheden en tegenstellingen. Multatuli sprak met ernst en waardigheid en drong niemand zijne levensbeschouwing op; dat deze dan ook veel bijval zal hebben gevonden bij de hoorders en de hoorderessen, die tot dusver eene andere levensbeschouwing hooger stelden, meenen we met alle regt te mogen betwijfelen.

[10 maart 1881**Voordracht te Deventer]***10 maart 1881**Multatuli spreekt te Deventer.***[11 maart 1881****Verslag voordracht Deventer in de Deventer Crt.]***11 maart 1881**Verslag van de voordracht van Multatuli te Deventer van 10 maart in de Deventer Courant, no. 10. (G.A. Deventer; fotokopie M.M.)*

- Gisteren hield Multatuli in den Foyer alhier eene merkwaardige

voordracht. Scherp hekelde hij het specialisme, dat in onze dagen zoo gekweekt wordt, en stelde de voordeelen van algemeene ontwikkeling in het helderste licht. Onmogelijk is het ons in een beknopt bestek van die belangrijke causerie een overzicht te geven. Te meer daar Multatuli altijd uitweidingen maakt en na tallooze zijsprongen tot zijn doel zoekt te geraken. Dit moeten wij als onze meening uitspreken, dat hij een scherp opmerker is en van alles, wat hem wedervaart, partij weet te trekken; hij denkt helder en weet uitmuntend zijne denkbeelden mede te deelen en duidelijk te maken. Dat sommige uitdrukkingen en gedachten wel eenigen aanstoot zullen gegeven hebben, gelooven wij gaarne. Doch men weet vooraf, wien men gaat hooren. 't Kan echter niet ontkend worden, dat Multatuli van het begin tot het einde boeit; zijne geestige invallen, paradoxen, scherpe zetten dwingen tot luisteren. Zelfs zijne taalkundige opmerkingen, hoewel wij er ons niet geheel mede vereenigen konden, waren treffend en zeer der aandacht waard. Wij hopen, dat Multatuli ons meermalen op eene voordracht zal onthalen.

[11 maart 1881

Verslag voordracht Zwolle in de Prov. Overijsselsche en Zwolsche Crt.]

11 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Zwolle van 9 maart in de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, no. 59. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.). Fragmenten.

- Gisteren avond mocht ook Zwolle het voorrecht genieten nogmaals den heer E. Douwes Dekker (Multatuli) te hooren. Hij gaf een studie over de wording der dingen. Zijn optreden was eenvoudig als altijd; de woorden vloeien hem gemakkelijk van de tong; het is een welsprekend pleidooi dat hij houdt. Hij maakt den indruk niet van iemand die gelijk wil hebben, maar die zich voorstelt u te overreden. Wij willen trachten des sprekers betoog, zijn gedachtenreeks weer te geven, hoewel wij ons het bezwarende dier taak niet ontveinzen.

Onderzoek naar de wording der dingen, doet in de eerste plaats naar oorzaak vragen. *Oorzaak*, 't woord duidt reeds aan wat men wil, *oor* heeft hier dezelfde beteekenis als in *oorsprong*, *oorkonde*, *oorzaak* is dus de zaak waaruit een andere ontstaat. Alles heeft een oorzaak, een waarheid waarmede de opvatting welke men in den

regel aan scheppen hecht, in botsing komt. Trouwens, ook Genesis leert de onjuistheid der opvatting aan dat woord gehecht. 'De Geest Gods zweefde op de wateren', er was dus reeds iets, en ook het formeeren van de eerste vrouw uit de rib des mans, hoe kunstig ook, toont mede aan dat de schrijver van dit 'niets tot iets' maken, geen besef heeft. De oorzaak, de eerste zaak, de zaak waaruit een andere wordt, moet niet verward worden met *reden*.

(....)

De wording der dingen hangt niet van toeval af. Let b.v. op de lijn die een kogel beschrijft welke het kanon verlaat. Die lijn wordt berekend, want zij wordt door de wet der natuur voorgeschreven. Let op den loop der planeten, op den weg dien de maan rondom onze aarde beschrijft. Duizenden voorbeelden zijn hiervan aan te halen. Van vele onzer dagelijksche gebruiken is nog de oorzaak te ontdekken. Zoo is b.v. ons groeten, het ontblooten van het hoofd, een overblijfsel uit den riddertijd toen de ridders, die elkander niet met vijandige bedoelingen te gemoet kwamen, den helm van 't hoofd namen. Zoo is waarschijnlijk de royale wijze waarop onze dames met haar japonnen omspringen - vroeger crinoline thans sleep - als een protest te beschouwen tegen de vroegere zuinige kleedij. 't Is alsof zij zeggen: Zie ik heb genoeg om er desnoods twee van te laten maken. (....)

Wil men werkelijk handelen, gelijk het van een denkend wezen mag worden geëischt, dan moet men tot de oorzaak der dingen opklimmen en niet bij een onderdeel daarvan blijven staan. Dit leidt tot bekrompenheid, tot valsche gevolgtrekkingen. Vele van onze verkeerdheden zijn toe te schrijven aan het niet letten op het geheel. Neem b.v. het begrip zedelijkheid. In de lagere klasse is 't begrip zedelijkheid in den regel saamgevat in matigheid. 'Hij past best op, hij drinkt niet!' deze getuigenis mocht de spreker nog dezer dagen van een oud moedertje hooren over haar zoon. En bij onze ontwikkelde standen? Wat daar onder onzedelijkheid verstaan wordt, zou hij met 't oog op 't gemengd publiek niet nader aantoonen; hij hield zich aan de gewone beteekenis, welke men er daar aan hecht. En is dit juist? Niet dat onzedelijkheid, gelijk het in 't dagelijksch leven wordt verstaan, goed te keuren is, maar veel meer af te keuren is het, dat het begrip van zedelijkheid, van deugd, in een gering onderdeel wordt belichaamd. 't Is alsof de

knaap, die laf, valsch, oneerlijk is, maar die zorgt dat zijn schrijfboek er altijd netjes uitziet en zijn werk goed is, daarmede het overige kwaad buiten rekening wilde gelaten zien.

Hooger dan die zedelijkheid staat het besef dat men zijn plicht doet, het besef dat men, de wording der dingen nagaande, niet op één onderdeel, maar op 't geheel lettende, tracht te voldoen aan de eischen daaruit voortvloeiende. In eigen boezem zal men dan de voldoening smaken die de wereld daaraan niet schenkt.

Algemeene bijval viel den spreker ten deel.

[12 maart 1881

Advertentie voordracht Zaandijk]

12 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Zaandijk op 19 maart in de Zaanlandsche Courant, no. 99. (G.A. Zaandam; fotokopie M.M.)

MULTATULI

spreekt ZATERDAGAVOND 19 MAART ten 7½ uur in de ZWAAN te Zaandijk.

Kaarten à f0.99 verkrijgbaar bij H. DE BOER PZ.

[12 maart 1881

Verslag voordracht Winschoten in de Winschoter Crt.]

12 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Winschoten van 7 maart in de Winschoter Courant, no. 21. (R.A. Groningen; fotokopie M.M.). Fragmenten.

‘Multatuli’

Multatuli sprak Maandag-avond in 't hôtel Wissemann, alhier, voor een zeer talrijke en, zooals de couranten - altijd beleefd tegenover het publiek - er bij voegen, een uitgelezene schare. Over onverdeelde aandacht en luide teekenen van goedkeuring mocht hij zich verheugen. Hoezeer hij macht heeft over de taal en over zeldzame talenten beschikt, blijkt reeds uit het feit, dat hij een dergelijke schare gedurende twee volle uren tot aandacht dwingen en boeien kan. Hem langer te hooren, zou vermoeien - niet licht vervelen. Vlug en natuurlijk staat hij te praten. Men *moet* luisteren. Al wat hij zegt, schijnt zóó frisch voor den dag te komen, alsof het zoo pas in de ziel opkomt en door zijn geest is

verwerkt. Dat hij gisteren te A., eergisteren te B. enz. *hetzelfde* gezegd heeft op *dezelfde* wijze, doorkruid met *dezelfde* aardigheden - men weet dat, maar vergeet het; dat men hem bij vroegere gelegenheid, sprekende over andere onderwerpen, *dezelfde* opmerkingen heeft hooren bijsiepen en hier en daar *dezelfde* geestigheden heeft hooren debiteeren - men vergeeft het gaarne. De vorm is wegslepend. Toch was de ingenomenheid met den inhoud zijner gesprekken verre van algemeen en ik zou niet durven beweren, dat dit tegen het publiek pleit. Vele vereerders waren in verrukking, anderen hoorde ik zeggen bij het heengaan: '*Mij snapt hij niet weêr.*'

De onderstelling is niet te gewaagd, dat voor het grootste deel de belangstelling en ingenomenheid met zijn causeriën moet verklaard worden uit zijn meesterschap over de taal, uit zijn gemakkelijke, eenvoudige wijze van spreken en uit het prestige van zijn naam.

Ondanks den verbazenden overvloed en omhaal van denkbeelden, kwam de inhoud mij voor mager te zijn, hier en daar beneden critiek.

Tot staving van dat mingunstig oordeel, een en ander:

Spreker had het over de ware levensbeschouwing, over den weg, die tot het ware levensgeluk voert, daarbij uitgaande van de onderstelling, dat ieder mensch streeft naar genot, welstand, geluk. Om tot die, in zijn oog ware levensbeschouwing te komen, moest hij wel beginnen met af te breken. Zijn hoorders moesten eerst *schoon schip* maken. Zonder veel schroom hielp hij ze dan ook opruimen en toonde hij aan of liever *beweerde* hij, dat alle vroegere en latere pogingen om tot de rechte levensopvatting en tot het ware geluk te komen niet veel deegs waren geweest.

De wijsbegeerte der oude volken - met name die der Grieken - ook die der middeleeuwen en van een nieuweren tijd, de beeldhouwkunst der Grieken, de hooggeroemde schilderkunst der Italianen, de oude Godsdiensten, het Christendom, de nieuwe wetenschap - dat alles en nog wat, vloog in vliegende vaart voorbij de aandacht zijner hoorders. Dat alles werd beoordeeld? gewaardeerd? in verband gebracht met den tijd, waarin het bestond?... geen sprake van! Neen, dat alles werd geridiculiseerd, met een of ander *bon mot* op zijde gezet, als volslagen nutteloos verklaard

voor elke gezonde levensopvatting. In dezer voege: '*Solon* was zeker een groot wijsgeer, hij rekt ten minste meê onder de *zeven*. 't Kan waar zijn. Maar de spreuk, die men als een staaltje van zijn verbazende wijsheid uitgeeft '*niemand is gelukkig voor zijn dood*' heeft weinig te beduiden. Ik zou hem willen vragen: 'Is hij dan gelukkig *na zijn dood*'?

Bias groot? omdat hij gezegd heeft '*ik draag al het mijne met mij*? Wat zit daar in voor wijsheid.'

Van de school van Zeno, de Stoicijnen, werd o.a. deze beschrijving gegeven: 'Zij wilden, men moest maar den schijn aannemen alsof men de smarten des levens niet gevoelde' - een raad die, volgens den spreker, alléén tot onwaarheid een geveinsdheid voerde.

Onwillekeurig rees bij mij de vraag: Kent spreker die wijsgeerige stelsels, en is die scheeve voorstelling slechts dienende om de opruiming gemakkelijk te maken - of is hij brutaal genoeg aan te roeren en te veroordeelen, wat hij zelfs niet van hooren zeggen kent, daarbij rekenende op de onkunde van zijn gehoor?

De nieuwere wijsgeeren waren al even groote stumperts. Wie zal een Cartesius tot zijn gids kiezen. De man met zijn '*cogito, ergo sum*' begint nota bene met eerst u te bewijzen, dat gij werkelijk bestaat, alsof iemand met gezonde zinnen dat bewijs nog noodig acht.

Kant, *de groote, heele groote Kant*, moest daarna de revue passeeren. Al wat spreker van hem zeî was het volgende: 'Te Utrecht, voor een boekwinkel, trok mij de titel van een boekje 'de Zedekunde van Kant, verklaard en toegelicht door - ik weet niet meer welken geleerde of hooggeleerde.' Een zedekunde en dat nog wel een toegelichte zedekunde van een Doctor - en dat voor 40 centen maar! Inderdaad een buitenkansje. Ik kocht het natuurlijk. Reeds had ik het vouwbeen gereed, toen mijn oog, tusschen de blaadjes in, viel op een noot onder de pag. Die noot luidde ongeveer aldus: dat iemand door aan lichtzinnigheid en onmatigheid zich over te geven, zijn leven bederft en dus tegen zijn welbegrepen belang handelt, moge waar zijn, maar deze stelling behoort tot het gebied des praktischen levens, niet tot dat der zedekunde' (houding of pauze, die van verbazing en ergernis getuigt) "t spreekt vanzelf, dat ik mijn vouwbeen te goed achtte voor zulk prullewerk.'

Met die geestigheid werd en de toelichter, èn de moraal van Kant èn diens geheele wijsbegeerte als onzin op zij gezet. De voor de hand liggende conclusie, hoe dom en onzinnig de geheele beschaafde wereld was, die nog altijd in dien Kant een hervormer van het denken waardeert - liet spreker aan ons zelve te maken over.

Na dat oordeel over Kant, kan zich Spinoza troosten, dat hij evenmin genade vond voor het genie. Trouwens het gansche oordeel over Spinoza bepaalde zich tot de alles behalve nieuwe opmerking, dat aan de jongste vereering van Spinoza stellig velen hadden meêgedaan, die van den man niets meer kenden dan den naam. Spreker had daarin zeker gelijk, maar op die plaats voegde een beoordeeling van Spinoza, waardeering van diens pogen om tot de ware levensbeschouwing te komen, en niet een geestigheid ten koste zijner blinde vereerders. Wat hij van die vereerders zei, pleit toch niet tegen Spinoza, evenmin als het tegen Multatuli pleit, wanneer velen met hem dweepen, en de schriften van dat genie op hun leestafel vooraan hebben staan, omdat... omdat... nu ja, omdat het min of meer groot schijnt, met zoo'n groot man te dweepen, omdat het min of meer iets geniaals toont, het genie te vereeren en te aanbidden.

Triomfantelijk vroeg spreker nog aan het einde van dit deel zijner rede (zeker voor 't geval zijn betoog iemand nog iets te wenschen had overgelaten), - waar zitten ze onder ons, die kunnen betuigen, dat zij aan al die zoogenaamde wijzen der wereld iets hebben gehad voor de praktijk des levens? terwijl hij dan zelf nog de verzekering geeft, dat hij zich eerst een weinig op zijn gemak begint te gevoelen, sedert het hem gelukt is, al dat spinrag uit zijn hersenkas weg te vegen - een verzekering die, na zoo'n oppervlakkige behandeling, mij onwillekeurig denken deed *'dat zal u dan ook niet veel moeite hebben gekost.'*

Over de beeldhouwkunst der vroegere eeuwen en de schilderkunst van latere tijden werd vervolgens de staf gebroken. Met de opmerking, dat de meest geroemde Grieksche beelden zulke akelig lange vingers en andere dwaze afmetingen hadden, met een paar geestigheden ten koste van Rafaël, die een onmogelijke boom had geschilderd op een aardbol, en een scheppende God, die er zoo erg onoogelijk uitzag met zijn lange, woeste baard,

werd de beteekenis en waarde van beide kunsten met de meest mogelijke behendigheid, weggegoocheld. (....)

Sprekers oordeel over de waarde van het Christendom is bekend. Al wat spreker daarover te zeggen had werd vastgeknoopt aan een critiek over een redevoering van Dr. *Schaapman*, over 'pessimisme en Christendom,' een critiek waarin aan beiden ongeveer even veel recht werd gedaan. Het pessimisme (uit niets bleek dat spreker de beschouwing van Schopenhauer of Hartmann ooit onder de oogen heeft gehad) is eenvoudig een ziekte die genezen moet worden met Engelsch zout, (eenig gelach animeerde den spreker vermoedelijk die geestige zet nog eens te herhalen) en het Christendom stond volstrekt niet tegenover het pessimisme, zooals *Schaapman* ten onrechte had beweerd. Het stond of viel met de waarheid van het Paradijs-verhaal en die historie van den zonde-val, de straf over de vrouw, de algemeene verdoemenis was toch wel zoo pessimistisch mogelijk. De conclusie dat dus het Christendom slechts een ziekte-verschijnsel is, te genezen op bovengenoemde wijze, maakte spreker zelf niet.

Inmiddels werd nog de verzekering gegeven dat spreker zelf geen pessimist was, integendeel heel blij en vroolijk zijn kon en niet de dingen van de donkerste zijde gewoon was te bezien. De opmerking was wellicht niet overtollig. De indruk der geheele rede kon licht een tegengestelde zijn.

Wat spreker nog over *idealismus* en *realismus*, nog twee *mussen*, zooals hij het geestig (?) noemde, ten beste gaf, ga ik stilzwijgend voorbij. Ik vrees dat mijn verslag toch reeds te lang wordt.

Na de pauze had spreker beloofd met het opbouwen te beginnen. Toch liet de vervulling dier belofte nog al eenigen tijd op zich wachten. Eerst werden wij nog even voor de vraag gesteld 'gaan wij werkelijk vooruit of niet?'

Spreker was het tamelijk wel eens met Van der Hoeven in zijn werk *de 'cirkelgang der menschheid'* een werk dat natuurlijk door alle liberalen in den lande was verguisd, omdat de man Roomsch was geworden. Zoo liberaal zijn die liberalen. In dat werk geeft Van der Hoeven op de vraag 'is er toename van genot, geluk en deugd?' een ontkennend antwoord en *Multatuli* stemt hem dat toe.

Tot staving van het eerste, het genot is waarlijk niet grooter dan

voorheen, wijst spreker op het vermoeiende van ons leven: Wij kunnen in een uur of 6 te Parijs komen, maar wij zijn dan ook gedoemd tien maal meer in de hoofdbrekende spoorwagens te zitten, dan onze voorouders in diligence of trekschuit. Men stoft op de verbazende vooruitgang van alle wetenschappen. Spreker wijst slechts op ééne - die ontegenzeggelijk het meest is vooruitgegaan - de chemie. Draagt die wetenschap iets tot ons levensgenot bij? Integendeel. Van elke nieuwe ontdekking maken aanstonds de vervalschers zich meester ten koste van beurs, gezondheid en leven.

(’t Is waarlijk niet overtollig dat spreker ons heeft verzekerd dat hij-zelf geen pessimist is, alsmede dat hij met onbevooroordeelde maagdelijke blik alle verschijnselen, alles wat wordt, beziet en beoordeelt.)

Hoe het in des sprekers schatting met onze deugd gesteld is, laat zich verder wel vermoeden. Met één woord *erbarmelijk*. Waar is goede trouw, rechtschapenheid, onbaatzuchtige liefde. Niet onaardig, dat erken ik, werden daarbij geridiculiseerd de hier en daar bestaande gebruiken om *deugd* te beloonen. Ook de medaille tot *moed*, *beleid* en *trouw* is hem een gruwel. Met edele verontwaardiging vraagt de schrijver *een man zonder moed*, *een man zonder trouw*, verbeeldt u! alsof dat belooning en aanmoediging van noode had.

Het is mij niet gelukt die verontwaardiging over de onderstelling dat er mannen zonder trouw zouden zijn te rijmen met de bewering dat er zoo ongeveer geen trouw is op aarde.

Eindelijk krijgen wij de hoofdstelling. De ware weg wordt ons aangewezen. Zij is (als ik den spreker hier begrepen heb) *de natuur* in de ruimsten zin. Al wat is, wat wordt, het wordende, dat moet u den weg wijzen. Bezie dat goed in al zijn verschijnselen. Tracht steeds door te dringen, altijd verder en verder (hoe ver?) tot de oorzaken der verschijnselen. Laat zij, de Natuur, uw leermeesteres en uw Gids, ik zou zeggen, uw God zijn. Die opmerking zegt spreker is niet nieuw. Reeds onder de oude vrijen van Griekenland en onder de Hebrëers zijn er geweest die dat gewild hebben en uitgesproken. (Gelukkig werden hier de oude Grieken en Hebrëers, in ’t begin der rede zoo totaal uitgekleeft, weer een weinig aangekleed, al kwam het sommige hoorders ook voor dat die

nieuwe van Multatuli voor een oogenblik geleende kleêren hun wel wat vreemd stonden.) In het O.T. dat spreker door en door verklaart te kennen, zijn 2 Jehova's, de één de schepper, een vertoornd, willekeurig, wraakgierig persoon, de andere de *Natuur*, de orde der dingen, eeuwig, onveranderlijk. De *logos*, zooals hij in het N.T. heet, d.i. (altijd volgens den spreker) de logiek of logica der dingen en verschijnselen. Die *natuur* moet bestudeerd worden en gevolgd. Zij leidt tot arbeid, rustelooze en gezegende arbeid, ook tot de rechte gemeenschap of liefde onderling. Het geloof in een persoonlijk, en dus willekeurig en wonderdoende God (dat schijnt, volgens spreker, onafscheidelijk) leidt tot traagheid, verslapping, ontevredenheid, en is ook voor liefde weinig bevorderlijk. Want wat die wonderdoende God ten bate van den een doet, doet hij ten koste van het algemeen of van anderen. (Bij deze gelegenheid kregen wij nog een caricatuur van een paar biddende moeders.) Alleen het vertrouwen op en het volgen van de Natuur belooft het ware genot en dat genot is de eenige deugd. De stelling, genot is deugd, en omgekeerd, werd als spik-splinternieuw, ons voor oogen gesteld. Spreker schijnt er op te rekenen dat geen onder zijne hoorders zal denken 'ik heb diezelfde stelling op meer afdoende gronden en helderder wijze uiteengezet gezien door de wijzen van Griekenland en verkondigd in het Evangelie'.

Recht duidelijk werd het mij niet, (maar ik erken, toen wel wat vermoeid te zijn geweest) of de spreker wil, dat de begeerte naar genot, in den edelsten zin genomen, de drijfveer moet zijn van ons denken, zoeken en arbeiden, of omgekeerd, de vrucht die bij het betrachten van het goede, ongezocht ons in den schoot valt.

Bedoelt hij het laatste, wil hij dat plichtbesef, liefde tot God of, volgens hem dan, tot de Natuur ons tot hetgeen goed en volgens de Natuur is, dringen zal, en het levensgeluk daaruit ontspringt, zoodat men dan ten slotte het hoofd kan neêrleggen met de zoete overtuiging, niet te vergeefs te hebben geleefd, dan beaâm ik dat, hoewel menig Bijbelwoord, vooral in het N.T. het juister en schooner zegt.

Bedoelt hij echter 'de begeerte naar genot en levensgeluk moet uw drijfveer zijn tot het volgen der Natuur en het betrachten der deugd', dan meen ik dat aan het karakter dier deugd een zeer edele trek ontbreekt, en dat er in die levensopvatting geen plaats is voor

onbaatzuchtige liefde, voor zelfverloochening, voor toewijding aan de menscheid. Dan vrees ik, dat wij nog teleurgesteld uitkomen al volgden wij in alles dezen, bij uitnemendheid grooten Raadsman, die tot ons sprak heden-avond, dat wij bij onzen dood of reeds lang vóór dien tijd misschien, levens-moede zouden klagen '*Ijdelheid der ijdelheden, het is alles ijdelheid.*'¹

Ik eindig dit verslag met de erkenning, dat spreker overvloedig is in verontschuldigen zoo dikwijls hij Godsdiensangelegenheden aanroert, waarbij hij vreest iemand te zullen kwetsen. Dat wordt telkens herhaald waar hij de waarde des Bijbels, het geloof in wonderen, in een persoonlijk God of in een eeuwig leven bestrijdt. Meer dan genoeg zelfs, want ook diegenen onder zijn publiek die daarin met hem niet gelijk denken, schrikken toch niet meer over en ergeren zich niet meer aan die negaties². Een enkel woord van excuus dat hij zijn publiek niet wat hooger acht, en zoo brutaal weg rekent op onze onkunde en blinde vereering van zijn genie, ware wellicht gepast geweest.

Moest ik den totaal indruk van zijn rede met een kort woord teruggeven, zooals spreker zelf dat van een verslaggever verlangt, dan zou ik hiermede kunnen volstaan:

Hij zegt niet meer '*publiek, ik veracht U,*' maar herinnert aan dat woord door geheel zijn rede.

Eindnoten:

1. ijdelheid: *vgl. Prediker 1:2 en 12:8.*
2. negaties: *afwijzingen.*

[maart 1881 Aantekeningen Vosmaer inzake Tandem]

Maart 1881

Aantekeningen van C. Vosmaer betreffende Tandem. (Vosmaer-archief, A.R.A., 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

De bedragen zijn opgeteld bij het totaal van f 81,50, dat per 15 februari 1880 was opgehaald. Zie V.W. XX, blz. 340.

van mij 2 ^e halfjaar	80	5. -
id. 1 ^e halfjaar	81	5. -
van J. - Jan. 1881		5. -

		f 96.50

dit Maart 1881 aan Mimi gezonden in den Haag bij Versluys dus afgerekend.

[maart 1881**Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]***Vermoedelijk 9 maart 1881**Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 beschreven. (M.M.)*

den Haag Woensdag morgen

Beste Lien

Daar net ontvang ik je pakje met Woutjes boekjes en pop met roode lintjes en gekapt en alles! dankje wel, lien! en ook de briefkaart van de arme Arnhemmers waar 't zoo slecht gaat! Ze vreezen 't ergste.

Van morgen een briefje van dek. ik sluit het hier maar in, dat je ziet hoe er niets instaat. Ik wacht nu in elk geval hier nog nader bericht van hem af, om te zien wanneer ik hem 't best eens spreken kan, als 't niet eerder kan dan dinsdag a.s. in Amsterdam. Gister sprak ik Vosmaer. ik vertelde hem dat ik bij u gelogeed geweest was, en wachtte af of hij misschien ook iets zeggen zou met betrekking tot de bewuste briefwisseling. Maar er volgde een gedrukt zwijgen. Overigens was hij heel lief. hij is altijd lief. - Och ik houd toch van hem - ik wil het doen. Alle menschen kunnen nu eenmaal niet flink en degelijk zijn.

Dag lien! Het waren prettige daagjes voor mij in uw huis doorgebracht. Veel hartelijke groeten aan uw goede man. Woutje was eerst heel vol van 't kleintje. Nu verdringen de nieuwe indrukken de oude alweer. Maar hier zijn de 3 jongens overdag nr school en dan is hij heel alleen en recapituleert. Och zoo'n malle lieve jongen. Behalve duikelende jongens en 't 'kleintje' spelen ook al de puddings van Mevr. de Haas een groote rol. heusch hij had er den mond vol van den eersten dag.

Nu dag lien beste met 'n handdruk
je liefhebbende Mimi DD

[14 maart 1881**Voordracht te Nijmegen]***14 maart 1881**Multatuli spreekt te Nijmegen.***[14 maart 1881****Aantekening kassaboek De Harmonie]***14 maart 1881**Aantekening in het kassaboek van De Harmonie te Nijmegen. (G.A. Nijmegen.)*

Dagteekening	Omschrijving der ontvangsten	
Maart 14	[Concertzaal] Lezing Multatuli	20.00

**[maart 1881
Advertentie voordracht Den Helder]**

Medio maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Den Helder op 17 maart in 't Vliegend Blaadje, Kleine Courant voor Helder, Nieuwediep en Texel. (Knipsel M.M.)

VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Donderdag 17 Maart a.s.,

des avonds ten 8 ure, in het lokaal Tivoli.

Kaarten zijn bij inteekening à f 1. - verkrijgbaar, en des avonds aan het lokaal à f 1.50. Plaatsen kunnen vooraf besproken worden.

**[15 maart 1881
Brief van Multatuli aan G.L. Funke]**

15 maart 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Rondeel, dinsdag avond beste Funke! Van middag kwam ik van Nimwegen in stad, en m'n plan was U terstond optezoeken. Maar ik deed het niet, omdat ik me nogal zwak voel - of hoe moet ik 't noemen? Alles vermoeit me. Toch is de oorzaak, naar ik meen, meer moreel dan fysiek. Over 't geheel is de uitslag myner voordrachten niet zeer gunstig, en minder nog dan vroeger in verhouding tot de in- (of over-) spanning die ze vereischen. Misschien is dat wel de oorzaak van m'n gedrukte stemming.

M'n adjudant Staalman verliet me heden ochtend vroeg te Nimwegen om naar z'n *home* (Rotterdam) te gaan. Voor heden kon ik hem vry-af geven daar er vandaag geen voordracht is, maar of hy morgen hier moet zyn, weet ik niet. Dat gy door de vriendelyke hulp van den heer Dannenfelser alles voor my regelt, zou geen reden zyn om hem (die er voor betaald wordt) thuis te laten d.i. *als hy vandiens kan zyn*. Maar dit weet ik niet. Mocht gy of de heer D. meenen van ja, telegrafeer hem dan s.v.p. dat hy komen moet. Z'n adres is:

Staalman

Westnieuwland, 21

Rotterdam.

Misschien heeft hy zelf U reeds om orders gevraagd. -

Schikt het U, beste kerel, my morgen te komen bezoeken?¹ Och, dit kan niet, daar ik bezoeken wacht waarvoor ik thuis moet blyven.

Hartelyk gegroet

tt

DD

Die illustratie van den Max H. zit me dwars in de maag! Zoo-iets moet zéér mooi zyn of... *niet*-zyn! Middelmatigheid in kunst heeft geen reden van bestaan.

10 uur 'savends.

Daar kryg ik 'n brief van Mimi die morgen uit den Haag vertrekt naar Weesp om by haar zuster Merens te gaan logeeren. Het kan zyn dat ze over Amsterdam komt (waarover ik morgenochtend) telegrafeeren zal². Zoo ja, dan wil ik haar afhalen van den trein, en moet alzoo tòch uit! Alweer 'n belemmering in 't maken van 'n afspraak met *U*. Ook weet ik niet hoe laat ze komt.

Eindnoten:

1. bezoeken?: *oorspr. gevolgd door* Of wilt ge dat ik by U kom?
2. *Het 'haakje openen' diende voor morgenochtend te staan en niet voor waarover.*

[maart 1881

Brief van Wouter aan Multatuli]

Vermoedelijk 16 maart 1881

Brief van Wouter aan Multatuli, in handschrift van Mimi. Half enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2 (1/6) beschreven (M.M.).

Brief van Wou.

Zoete pa. En wij zijn in Artis geweest en ik heb de kameelen gezien en adelaars met een kleintje er bij, en zeeleeuwen en ik heb gezien dat een zeeleeuw die liep een man na, trappen op. dat was de oppasser en die gooide vischjes nr beneden en toen sprong hij dadelijk naar het vischje in 't water van de hoogte af, en at het op. - En zoete pa, wij waren ingesloten bij tante, en straks ga ik uit naar Mijnheer Zürcher bij de bokkenwagen. Wanneer zien we jou eens weer paatje? En Guus die is heel zoet geweest en Chris is zoo'n kleintje. -

[16 maart 1881

Verslag voordracht Groningen in Minerva]

16 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Groningen van 28 februari in het Algemeen Nederlandsch Studenten Weekblad Minerva, blz. 52-34. (U.B. Amsterdam; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Multatuli's rede te Groningen]

Voor alles meen ik het antwoord te moeten geven op de vraag, waarom dit stuk zoo laat verschijnt. De reden is deze, dat ik niet van plan was over 't bovengenoemde onderwerp een hoofdartikel te schrijven, maar het in mijn verslag wilde behandelen, evenals andere gebeurtenissen. Weldra echter zag ik in, dat hetgeen ik wilde mededeelen aangaande de redevoering, te wijloopig werd voor een gewoon verslag en ook eenigszins een ander karakter zou dragen. Diensvolgens maakte ik er een hoofdartikel van, maar aangezien dit geen Corpszaak behandelt, moest ik het onderwerpen aan goedkeuring der Hoofdredactie, weshalve het te laat was, om het nog in 't vorig nummer op te nemen.

Maandag den 28sten Febr. dan, was er in de groote zaal der Harmonie een niet zeer talrijke schare opgekomen, om den zoo begaafden Multatuli te horen spreken, en te zien spreken, zou ik er bij willen voegen. Immers M. heeft ruimte noodig bij zijn voordrachten, bewijze de zonderlinge stellage, die hem als spreekgestoelte dient: een groote tafel, waarop een kleine, en een stoel die echter niet gebruikt werd. De geheele gemeente is aldus in staat, om hem te zien, en M., om met zijn bewegelijk lichaam al de verschillende houdingen aan te nemen, waarmede hij zijn woorden opluistert. Voeg daarbij de zoo uitermate zenuwachtige spierbewegingen van het gelaat des sprekers, en mij dunkt, ik heb dat woord 'te zien spreken' genoeg gemotiveerd, althans voor diegenen die hem ééns hoorden. (....)

Om acht uur zou de voordracht beginnen. 't Spreekt echter van zelf, dat er eenigen na dien tijd kwamen, meest bezitters van besproken plaatsen, die dus gevoegelijk te laat konden komen, en anderen hinderen. Ja, hinderlijk was het, vooral door het eigenaardige kraken van de deur. Toen M. voor de derde maal zijn rede moest afbreken, verzocht hij derhalve een bediende, om 'die trompet, of wat instrument het ook was', weg te nemen.

Eindelijk hield het loopen op, en M. vertelde ons nu, dat wij met hem dien avond een studie zouden gaan maken van 'de Wording der dingen'.

Hiervoor achtte hij het noodig, dat wij ons eerst goed duidelijk gingen maken, wat dat woord 'wording' beteekent. Hij legde ons dus uit, hoe het hetzelfde is als 't Duitsche 'ur', dus het eerste, het

vroegste, het allerallereerste. Hij ging daarop verder, door die wording op te sporen van dingen op zeer verschillend gebied, en waarbij hij tevens gelegenheid vond, ons te leeren, hoe wij in 't dagelijksch leven, als we van 't een of ander de oorzaak vragen, dikwijls de reden tot antwoord krijgen.

't Is me onmogelijk alle voorbeelden van M. aan te halen. Een paar dus slechts. Zoo besprak hij o.a. de wording der taal, en verklaarde hoe alle talen zouden zijn ontstaan uit drie grondbegrippen: water, heerschappij en strand.

De beteekenis der letter *m* werd bij deze gelegenheid onderzocht, en M. kwam tot de conclusie dat verschillende woorden, waarin genoemde letter voorkomt, zooals, heem, heim, Kollum, Dokkum, enz., er toe leiden, om er de beteekenis van verzamelen aan toe te kennen, zooals ook zeer duidelijk werd, als we de beweging maar nagingen van den mond, bij 't uitspreken ervan, n.l. een happende.

Aldus werd ook aan de *p* een beteekenis toegekend.

Ik ben zeker, niet de eenige te zijn, die niet doordrongen is van de waarheid dier afleiding of liever der gegeven beteekenissen, maar 't blijft in elk geval goed gevonden. Trouwens onmogelijk is het niet; M. kan gelijk hebben.

Het Darwinisme kreeg ook zijn beurt. De wording van den mensch, daar was het hier om te doen. Wat was dus de Urmensch? Aan de hand van den geleerden embryoloog Haeckel leerden wij nu (behalve de aanhangers van een Schepping, die 't beter gelooven te weten, en, 't zij even aangestipt, ook hun beurt kregen, ter gelegenheid van één van M's menigvuldige uitstapjes) dat deze, geheel anders dan we ons gewoonlijk een urmensch voorstellen, een stukje slijm is. Van dat stukje slijm, anders gezegd protoplasma, was echter de 'ur', nog niet opgespoord.

Er ligt maar één stap, tusschen mensch en ziel. Ook deze laatste werd behandeld. M. gebruikte hier de vergelijking, dat de ziel staat tot het lichaam als de tonen van een piano, tot dit instrument: sla het aan, en je krijgt een toon; houd hiermeê op, en de toon verliest zich; sla 't instrument stuk of verbrand het, en je krijgt er nooit meer een klank uit. Zoo ook de ziel en het lichaam: zoolang 't laatste leeft, uiting naar buiten der ziel; is het dood, geen uiting meer naar buiten, weg is de ziel, dat is te zeggen, niet aan 't lichaam ontvloden, maar ze bestaat niet meer.

Hoe fraai deze parallel ook schijnt, toch gaat ze m.i. niet op, aangezien de toon van de piano het gevolg is van het passieve leven, om zoo te zeggen, van het instrument, terwijl de ziel door alle geloovigen wordt aangemerkt als de oorzaak van het actieve leven van het lichaam, en niet als het gevolg daarvan, zooals M. zich uitdrukte. (....)

Op astronomisch gebied onthaalde M. ons op: de wording van den baan der maan om de aarde. Ook hier werden wij vergast op een vergelijking. Stelt u voor: een moeder heeft een kind; zij houdt veel van dat kind. Daar komt plotseling een 'verkeerde menging van vloeistoffen' in haar lichaam, en zij wordt boos, erg boos, en gooit haar spruit de deur uit. Dat kind weet natuurlijk niet waarom dit gebeurt, want het merkt niets op van die slechte menging, en wordt op zijn beurt nu ook boos. De moeder bedaat echter spoedig, en gevoelt zich weêr tot den verstooteling aangetrokken. Deze zou wel terug willen keeren, maar neen, daar was de onverdiende behandeling van zoo straks niet naar. Nu werken er dus op den verdrevene twee krachten, 't gevolg is dat 't kind steeds op een zekeren afstand van de moeder blijft. Niet anders is het gesteld tusschen maan en aarde, de maan is eveneens weggestooten door de aarde, zou wel haast terug willen keeren, maar kan dit niet overeenbrengen met haar point d'honneur¹, de aarde zou zeer graag de maan tot haar zien wederkeeren, en 't gevolg is dat de maan een baan om de aarde gaat beschrijven, waarbij zij, zooals M. zich uitdrukt, bij de poging van de aarde, om haar terug te halen: 'de aarde voorbij valt'. Recht helder was mij dit gedeelte van M's rede niet.

Bepaald onwetenschappelijk, of liever, bepaald indruischende tegen alles wat wetenschap heet, was een weinig later M's bewering omtrent 'warmte die te niet gaat' en 'beweging die verloren gaat'. Wil M. grepen doen, zooals hij zich uitdrukte, op de meest uitéénloopende gebieden, daar kan niemand iets tegen hebben, maar laat hij zich dan niet alleen overal aldaar thuis gevoelen, maar het ook zijn. Hij zou dan een wet als die van 't behoud van arbeidsvermogen niet aldus met voeten getreden hebben.

Het kwam mij voor dat M., beter dan zich aan exacte wetenschappen te wagen, zich moest bepalen bij vraagstukken, die hij zuiver bespiegelend kan afhandelen, zonder met mathematische bewijzen in aanraking te komen.

Zoo behoorde een volgend voorbeeld: de wording van het nieuwe wetboek van strafrecht, m.i. meer tot zijn veld.

Met recht was M. hier, dunkt me, verontwaardigd over het artikel, dat een man kan dwingen een meisje te trouwen, dat hij verleid heeft. 'Liever 20 meisjes met een kind op den arm, verontwaardigd de mannen afwijzende, die getoond hebben het niet wèl te meenen met de eer en de toekomst der door hen verleide meisjes, dan één meisje, dat de hand van den verleider aanneemt, en bij elke liefkozing moet denken: Ja, had je me niet getrouwd, dan was je den bak ingedraaid.' Aldus ongeveer sprak M., en hier voeg ik mij volkomen bij hem.

(...) Het slot der rede handelde over God en rechtvaardigheid. Hier ging M. op in zijn woorden, hier was hij enthousiast, vooral toen hij den officieren van het leger in Atjeh groote hulde bracht voor hun betoonden moed, en die hulde wil wat zeggen in den, met complimentjes zoo spaarzaam voorzienen, mond van Multatuli.

Ik meen thans genoeg in bijzonderheden te zijn getreden om tot een algemeen overzicht te kunnen komen.

Multatuli begon met te zeggen, dat hij volstrekt niet van plan was om iets nieuws te vertellen, maar dat zijn eenig doel was om de methode aan te geven, volgens welke wij de wording der dingen zouden kunnen onderzoeken, en oorzaak en reden leeren onderscheiden.

Wat dit aangaat, moet ik zeggen, dat M. zich vrij goed bij zijn woord heeft gehouden. Nieuws heeft hij weinig verteld. Ja, toch wel iets.

Zoo had spreker opgemerkt, zeide hij, dat de mieren, waaraan zooveel wijsheid wordt toegerekend, verschrikkelijk over 't paard worden getild.

Spr. had een mierenkolonie aandachtig geobserveerd. Daar zag hij een mier, die een stukje hout tegenkwam, dat haar in den weg lag of dat zij naar 't nest wilde brengen. Zij pakt het dus beet met de daarvoor bestemde lichaamsdeelen. Middelerwijl komen er meer miertjes aandraven. Die pakken het stukje hout ook beet. Wat zien wij nu? Elke mier tracht, ingevolge haar instinkt, het houtje achterwaarts terug te trekken. Onze miertjes hebben van alle kanten het stukje hout beetgepakt. Ze trekken dus als 't ware

allen tegen elkaar in, en zegt M., waar dus de meeste mieren zijn, of wel de sterkste, naar dien kant gaat ons houtje. Van een vooruitbedacht plan of iets dergelijks is volstrekt geen sprake, waar toevallig de grootste kracht werkt, daarheen gaat het stuk hout. 't Kan best zijn dat M. gelijk heeft, maar ik waag het toch hier te vragen: hoe komt het dan toch, dat dat stukje hout altijd terecht komt op de plaats of in het gat, waar de mieren het willen hebben. De kansrekening zou het misschien met M. wel niet eens kunnen zijn. M. echter, is een ervaren man, en tracht de gedachte der kansrekening direct van dit punt af te leiden door een dergelijke verklaring van den tafeldans er over heen te gooien, waar zulk een uitlegging alleszins waarschijnlijk voorkomt. Maar nu vraag ik of het geval met de mieren en den tafeldans met elkaar vergeleken kunnen worden?

Nieuw was verder de verzekering van M., dat de gedachte omtrent een verkeerde vertolking van een hoofdstuk uit den bijbel, en reeds vóór 18 of 19 jaren neergelegd in één zijner Ideeën, voor eenigen tijd door een der grootste geleerden was waar gemaakt. Nieuw waren nog enkele andere dingen.

Zooals M. ons vertelde zou hij voldaan zijn, wanneer hij door zijn rede bewerkt had, dat hij, door de daarin ontvouwde methode van onderzoek, een enkelen er toe had gebracht om zelfstandig een dergelijk onderzoek te beginnen.

Mij dunkt hiervoor bestaat wel kans. Of echter de toehoorders van dien avond even voldaan en tevreden naar huis zijn gegaan, als de spreker, krachtens zijn eisch om voldaan te zullen zijn, m.i. gerust heeft kunnen doen, ziedaar een vraag, die ik niet gaarne onvoorwaardelijk bevestigend zou willen beantwoorden.

Wat mij persoonlijk aangaat, kan ik alleen dit zeggen: dat M. veel meer moois, maar ook m.i. minder moois heeft verteld, dan ik in dit korte bestek kan vertellen: dat er in M.'s redevoering naast degelijken ernst ook een groote hoeveelheid zeer oppervlakkige beschouwingen voorhanden was.

Groningen 6 Maart 1881.

J.A. Schutter.

Eindnoten:

1. point d'honneur: *eergevoel* (fr.)

[maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

Omstreeks 16 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1-3 geheel beschreven. (M.M.)

Rondeel 12 uur lieve Mies! M'n plan was, en daar blyf ik by dat we vandaag terdeeg rustdag nemen. Wat my betreft dit werd me moeielyk genoeg gemaakt. Verbeelje, gister avond had men in 't Rondeel geen kamer! (Ik had geen kennis gegeven van m'n komst.) Ze brachten me naar den Doelen (ook Doelenstr.) waar ik p^r gratie 'n klein hokje kreeg. Dáár kon ik niet blyven. En van morgen allerlei bereddering. Na veel gemaal ben ik dan toch weer in 't Rondeel terecht gekomen. Maar nogal *klimmen*. Enfin. Ik heb dit hier voor dat men my goed bedient, schoon m'n kamer maar zóó zóó is.

Ik schryf aan Z.¹ & Funke. Maar daar Bé morgen komt, wil ik dat bezoek niet laten in één loopen met andere dingen. Ik verklaar je dus eerst Maandag disponibel. Ik wou nl. Maandag by Z. gaan koffidrinken en by Funke op de thee.

(Of er uit dat koffidrinken by Z. zal voortvloeien dat we 'r blyven eten, moet de tyd leeren.)

Beschik dus niet over je maandag. -

Wat ik vandaag doe, weet ik nog niet. Ik spreek dus nog niets af. Die eeuwige vigilantes vervelen me, en loopen is onmogelyk. Ook voor jou is thuisblyven misschien prettiger. Toch wou ik je nat^k graag zien. Welnu, *ik* zal thuisblyven tot ik iets van je hoor. En als ik niets van je hoor, kom ik misschien van avond. Maar reken daarop niet vast. Want ik ben moe, en heb bovendien een en ander te regelen dat ik sedert lang tot deze rustperiode uitstelde. Van nacht heb ik nogal gehoest, wat anders den laatsten tyd niet het geval was.

Ik heb geen kamer naar m'n zin. Maar *weer* verhuizen na al 't gemaal is me te lastig. -

Zou je denken dat het goed was, morgen naar Nicht² te gaan? Je kon dan Wou thuislaten juist als Bé er is die zich wat met hem bemoeien kan.

Of wou je liever al vandaag naar nicht Betje?

Voor Mies

Eindnoten:

1. Z: *Zürcher*.
2. nicht Betje: *zie bij 9 maart 1881*.

[16 maart 1881

Verslag van een voordracht over Multatuli in Minerva]

16 maart 1881

Verslag van een voordracht over Multatuli door de heer Hoorweg te Utrecht begin maart in het Algemeen Nederlandsch Studenten Weekblad Minerva 6 (1881-1882), blz. 55-56. (U.B. Amsterdam; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Daar ligt ten Z. van den Aequator, op het oostelijk halfrond, een schoon en een goed land. In dat land waren een paar eeuwen geleden vreemdelingen gekomen, en die vreemden hadden zich daar zwaar aan het groote beginsel van het Recht vergrepen, en zij deden het nog. Onder die vreemden echter waren er, wier gemoed in opstand kwam tegen dat onrecht; was er een, die in zich de kracht en de moed voelde om er openlijk en metterdaad tegen op te komen. Dat land was Insulinde, die man Eduard Douwes Dekker. Na een kort verslag van de bekende omstandigheden, die zijn optreden motiveerden, maar die hem ook noodzaakten, broodeloos, met vrouw en kinderen, naar 't Vaderland te gaan, gaf spr. ons geleidelijk eene schets van de werkzaamheid van Multatuli, én als dichter én als hervormer op velerlei gebied. Hij plaatste zich daarbij op 't ware standpunt der kritiek, n.l. om zich in te denken in de gevoelens en de omstandigheden, die zijn werken het licht hadden doen zien. Het eerst bood zich wel aan 'indrucken van den dag', waarin M. den afgetreden gouverneurgeneraal, Duymaer van Twist, die geweigerd had recht te doen, rekenschap afvroeg van zijn handelen. Toen deze, lid der 2de Kamer, niet alleen zich niet kwam verantwoorden maar ook de Kamer zelve zich er niet bijzonder warm over maakte! riep hij het groote publiek op, om ten oordeel te zitten, over den schuldige, over zijn regeerders en vertegenwoordigers. Hij deed dit en 'in cessu patuit dea¹'. In bezielde taal; in een stijl die misschien de schoonste is van de hedendaagsche Ned. stijlvormen; in beelden, kleurrijk als de bloemen van zijn tweede vaderland, verheven als het azuur van Insulinde's hemel; gaf hij zijn pleidooi.

Spr. gaf als proeve de bekende toespraak tot de hoofden van Lebak. De Max Havelaar maakte époque. Doch het groote publiek, hoewel hem als dichter begroetend, zijn werk hoog verheffend, haastte zich volstrekt niet om een vonnis te vellen, of aan de schuldigen zulk een vonnis te voltrekken. Nu zette hij zich zelf over publiek, vertegenwoordiging en personen als rechter: hij onderzocht wat publiek beweerde en wat ze deed en ziet: 'es deckte sich nicht'². Ze beled een godsdienst, ze had den mond vol van recht, en toch zag ze met onverschillige oogen rechtsverkrachting aan. Zijn judicatum klonk: onwaar. Onwaar in uw godsdienst, onwaar in uw politiek, onwaar in uw prat zijn op gerechtigheid, onwaar in uw geheele zijn. Vooral met de 'minnebrieven van een balling', wierp hij zijn vaderland den handschoen voor de voeten.

Toch is hij niet gelukkig, want de slagen die hij toebrenge, wonden ook hem zelf, men neemt niet ongestraft de roede des toorns in zijn hand. Ook weigert men hem dikwijls in den strijd het recht van een fair field³. Boven al lijdt hij door dat hij dichter, d.i. dat hij waar mensch is. Zijn hoofd heeft die wijding ontvangen: hij kan spreken in een taal en in vormen, zooals het weinigen, van degenen die men dichters noemt, gegeven is. Maar juist als dichter heeft hij een fijn en diep gevoelende ziel, en de onverschilligheid, de ondankbaarheid zijner natie grieft hem. Doch ook weer die dichternatuur geeft hem vertroosting. (...)

De strijd, dien hij voert; de doeleinden, die hij bereiken wil, hebben zich vooral geconsolideerd in zijn 'Ideën'. Zij zijn niet gedrongen en geschikt tot een stelsel, want men denkt niet naar een stelsel en men hervormt niet naar een stelsel; maar hij schrijft naar de methode der gedachte. Ook hier komt zijn dichtelijk genie telkens uit, te midden van de heftigste uitvallen. Zoo de scheepsvertelling (Mad. Colineau en de monnik); de kapel; en wel voornamelijk Wouter. Dit laatste is eene geschiedenis van de ontwikkeling van een dichterziel. In zekeren zin is het de geschiedenis van den dichter zelf, zooals die van Dickens in zijn Copperfield, Thackeray in zijn Pendennis, Goethe in zijn Wahrheit und Dichtung, Reuter⁴ in zijn Stromtîd.

Spreker sloot het eerste gedeelte met de voordracht van de droomerijen van Wouter aan de zaagpoort. Na de pauze gaf Spr. ons

eene beschrijving van de beoordeeling, die Multatuli in zijn werkzaamheid was te beurt gevallen. Door citaten uit de werken van M. zooals door 't verhaal van den ridder en de vliegen, van den jongen Samojeed wees hij aan, hoe M. zelf over zijn positie dacht. Hij was aangevallen, maar dikwijls oneerlijk, bedekt, niet op den vollen dag in het 'weitschauende' strijdperk van de openbare meening. Doch de passieve tegenstand was veel grooter. Evenals met Ismaël, was zijne hand tegen allen en de hand van allen tegen hem. 't Was niet te verwonderen. Vrij wat kaartenhuisjes van egoïsme wierp hij omver, vrij wat vooroordeelen tastte hij aan. De meesten zwoeren bij stelsels, en stelsels waren hem een gruwel. En bovenal waarheid, consequentie willend, vond hij tegenover zich de geheele maatschappij, die leeft bij transigeeren. Veel van den tegenstand, die M. ondervond, ontstond volgens Spr. doordat hij tegen de godsdienstige begrippen schreef, die bij zijn volk gevonden werden. 'Hij is Atheïst' was dikwijls voldoende, om hem onverhoord te veroordeelen. Een 'niet alzo' was Spr's raad. Laten we liever, ieder op zijne wijze, het klein weinigje goed doen, dat we kunnen; en niet de oogen en de ooren sluiten voor waarheid en recht, als hare stem zich ook door andersdenkenden laat hooren. En die stem was volgens Spr. volle overtuiging vaak onbetwistbaar aan den kant van M. Wat deze gedaan had, zou zijn invloed altijd meer doen uitoefenen, want zijn geest zou blijven doorwerken, ook al werden straks, als de Meester heengegaan is, anderen de dragers van zijn ideën. Tot slot las Spreker voor een gedeelte van den zendbrief aan het jonge Holland, door Aart Admiraal.

Sympathie te wekken was niet allereerst Spr's doel geweest, maar aan te sporen tot studie zijner werken, die dit zekerlijk meer dan waard waren. Een warm debat dat getuigde van de belangstelling, waarmêe de lezing was aangehoord, ontspan zich. Sommige van Spr's opinien werden met kracht van redenen aangevallen; andere vonden meer sympathie. Met Spreker's doel waren wel allen het eens. In de geheele voordracht straalde een diep gevoel van gehechtheid door aan den man dien hij besprak. En maakte dit hem aan den eenen kant eenzijdig in zijn oordeel; aan den anderen kant is ook liefde tot het onderwerp van onderzoek een van de 3 groote voorwaarden voor goede critiek. Algemeen was

de lof, die eindelijk Spreker te beurt viel voor het 'diep reading'⁵ over zijn onderwerp, dat door zijn geheele lezing heen bleek. Ver over het gewone uur viel eerst de hamer van den praeses.

Eindnoten:

1. incesso patuit dea: *dadelijk toonde de godin zich in volle glorie (lat.)*
2. es deckte sich nicht: *het klopte niet (du.)*
3. fair field: *eerlijk strijdperk (eng.)*
4. Reuter: *Fritz Reuter (1810-1874), Duits romanschrijver.*
5. deep reading: *grote belezenheid (eng.)*

[17 maart 1881

Voordracht te Den Helder]

17 maart 1881

Multatuli spreekt te Den Helder.

Van deze voordracht is geen verslag teruggevonden.

[18 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

18 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven.

(M.M.)

Schagen, Vrijdag middag

18 maart 1881 lieve Mies! De voordracht aan 't N. Diep (Helder) is alweer afgelopen, en nogal goed. De zaal was vol, en er blyft althans meer over dan te Zutphen, Amersfoort en andere kleine plaatsen. Nu van avond hier en morgen Zaandyk. Maandag Tessel. Hoe 't hier gaan zal weet ik nog niet, maar Zaandyk & Tessel zyn voor 'n vaste som aangenomen (100 gl.) Dus heb ik daar Staalman niet nodig, en daarom laat ik hem morgen naar Rottm terugkeeren.

Gist'ravend hier ruim ½8 aankomende ging ik natuurlyk rechtstreeks naar 't Spreeklokaal waar ik zoowat ¼ voor 8 aankwam. Vroeger zou me dat gehinderd hebben, maar nu niet meer. Ik kon er me beter prepareeren dan byv. te Amsterdam. Van Alkmaar waar ik eenige uren gedwongen rust had, was door Staalman getelegrafeerd om kamer en thee gereed te houden, en zoo liep 't grif los.

Hier heb ik 'n veel beter verblyf en bediening dan in menige groote stad. Dat zou je meevallen, als je van Schagen 'n min idee hebt. -

Nog weet ik niet wat er aangaande Tiel

Gorkum

& Sliedrecht

bepaald is. Misschien verneem ik dat eerst woensdag te Rottm. En dáárna kan ik eerst bepaling maken voor Utrecht. Ik heb nog altyd hoop de 1000 gl. vol te krygen, of nagenoeg. Maar daarvoor

zal ik geen wissel nemen omdat er in Holland nog uitgaven moeten gedaan worden.

Wat jou plannen aangaat, ik vind dat je met denken daarover moet wachten tot nà woensdag, of liever tot dat ik je gesproken heb, òf nà Rotterdam òf nà Sliedrecht, Gorkum &c

Als je denkt dat je te Amstm voor de inkoop die je te doen hebt (bed, thee &c) terecht kunt, my wèl. Maar zeker is't dat de expeditie van Rotterdam makkelyker gaat.

By je overleggingen moet je ook bedenken dat je volstrekt ½ of heelen dag aan Arnhem moet wyden. Het komt my voor dat je dit kombineeren kunt met het versturen van je goed aan de duitsche grens. Kyk, de distantie van Arnhem naar Emmerich is gering. Je kunt op je gemak dáár komen met plan om òf daar te blyven overnachten, òf naar je keus tot Bonn, Dusseldorf Keulen of wat je wilt dien dag verder te gaan. Hoofdzaak is dat je dáár aankomende tyd hebt om by 't verzollen¹ van je goed te wezen, zonder agitatie. Vooral met 'n kind is dit lastig.

Maar *waarheen* adresseer je je goed? Zeker niet naar Geisenheim, dunkt me.

t Is de vraag of te Amsterdam wel 'n yzeren bed te vinden is dat je bevalt, en ik verbeeld me dat ze daar minder op de hoogte zyn van stoomboot-expeditie.

Wat groen & grauwe erten en bruine boontjes aangaat, weet ik dat er 'n ouwerwetsche winkel is op *Utrechtsche of Leidsche straat* (een van de twee) die goed moet zyn. De naam is *Coppenol of Koppenaal of Koppeschaar*. Ja, bruine boontjes (gewoone, geen egyptische) vind ik ook wel goed.

Maar thee! Die winkel van den befaamden Brandsma kwam me nogal min voor. Er was niet eens 'n volslagen bediende. Slechts 2 jongetjes die de klanten bedienden. Ik denk dat dat 'n bluf-firma is die zich geheel grondt op 't effekt van adverteeren. Dan hoeft de waar niet goed te wezen, meenen ze.-

Wat was Woutertje gister lief. Zeg hem dat hy papa's lieve beste jongen is. Ik ben benieuwd of je by Chris logeert, en zoo neen, wat je doet. Nu, er zal te Weesp wel 'n dragelyk logement zyn. Ik ben heel wel. Tegen de voordrachten die noch gebeuren moeten zie ik niet op, maar wel tegen 't logeeren te A & R!!

Eindnoten:

1. verzollen: *bij de douane aangeven en rechten betalen (du.)*

**[18 maart 1881
Advertentie voordracht Tiel]**

18 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Tiel op 31 maart in de Tielsche Courant, no. 32. (Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg, Tiel; afschrift M.M.)

Zaal Buiten-Sociëteit

te

TIEL

VOORDRACHT

DOOR

MULTATULI

Op Donderdag, 31 Maart a.s. des avonds ten 8 ure.

Kaarten zijn bij intekening à f 1, - verkrijgbaar bij den Heer H.C.A.

Campagne; des avonds aan het lokaal à f 1.50.

**[18 maart 1881
Voordracht te Schagen]**

18 maart 1881

Multatuli spreekt te Schagen.

**[19 maart 1881
Verslag voordracht Assen in de Prov. Drentsche en Asser Crt.]**

19 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Assen van 8 maart in de Provinciale Drentsche en Asser Courant, no. 57. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

assen, 9 Maart]

Gisteravond heeft Multatuli de aangekondigde lezing in het Concerthuis alhier gehouden. De zaal was goed bezet. Als altijd wist de geniale spreker zijne toehoorders te boeijen. Of allen het in alle punten met hem eens waren en of vele zijner stellingen niet voor gegronde tegenspraak vatbaar waren, laten wij daar. Zijne rede was doorweven met opmerkingen, die schitterden van vernuft en dikwijls door waarheid uitblonken.

Het onderwerp, dat de spreker behandelde, was: de ware levensbeschouwing en de ware weg om tot stoffelijken, zedelijken en geestelijken welstand te komen. Wel ging hij nu en dan op zijpaden, doch om telkens op zijn onderwerp terug te komen. Hij bragt ons bij de Aegyptenaren, de Israëlitien, de Grieken en de hedendaagsche wijsgeeren, die allen weinig of geene genade in zijne oogen vonden.

Wanneer wij hem wel begrepen hebben, dan is, in zijn oog, die levensbeschouwing de beste, die den mensch hier op aarde reeds gelukkig maakt, en niet die het gelukkig zijn uitstelt tot een volgend leven, die geschikt is voor de practijk des levens en die voortvloeit uit den aard der dingen, hunne wording en ontwikkeling.

De heer Douwes Dekker heeft op nieuw voor de honderdste keer bewezen, dat hij is een oorspronkelijk denker, dat hij goed spreekt en de aandacht zijner hoorders onverdeeld in beslag neemt.

[19 maart 1881

Advertentie voordracht Rotterdam (II)]

19 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Rotterdam op 23 maart in de Nieuw Rotterdamsche Courant, no. 78. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

voordracht

door

MULTATULI,

op Woensdag 23 Maart a.s.,

des avonds ten acht ure, in de Zaal van het NUTSGEBOUW a.d. Oppert.

Toegangkaarten ad f 1 verkrijgbaar aan den Boek- en Kunsthandel van J.V.D. HOEVEN, Korte Hoogstraat 21, en aan het Lokaal.

[19 maart 1881

Voordracht te Zaandijk]

19 maart 1881

Multatuli spreekt te Zaandijk.

[20 maart 1881

Verslag voordracht Schagen in de Schager Crt.]

20 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Schagen van 18 maart in de Schager Courant, no. 1382. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Kunstnieuws

- Vrijdag avond hield Multatuli hier in het lokaal van Mej de wed. A. Knikker eene voordracht voor een talrijk publiek vooral voor de omliggende Gemeenten.

Op zijne gewone boeiende manier gaf hij veel opmerkingswaardigs ten beste en het talrijk publiek gaf herhaalde malen zijne bijval te kennen.

[20 maart 1881

Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]

20 maart 1881

Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(½) beschreven. (M.M.)

De brief werd op 21 maart voltooid.

Zondag avond. Weesp.

Lieve beste Lien! Zeker denk je al of je dan heelemaal niets meer van my hoort, ook vooral in verband met deks komst in R. aanst woensdag. Nu, lieve, den 11, 12, 13^{den} was ik by dek in Utrecht en den 16^{den} in Amst. De laatste maal was hy, naar omstandigheden vry wel. dat wil zeggen hy houdt zich taai, en blyft in weerwil van alle vermoeyenissen staande. Welnu ik heb hem toen ook over uw lieve bedoelingen omtrent hem gesproken. Hy waardeert dat, maar... nu ja ik ben bang dat hy zich niet zoo op zyn gemak zou kunnen gevoelen als je bedoelde. Eigenlyk geantwoord heeft hy nog niet. 'wy zullen zien, later,' en 'ik hoef immers op 't oogenblik niet te beslissen? nu denk ik aan m'n voordracht voor van avond.' en zulke uitwykingen. Lieve, ge ziet hem toch zeker en dan zal hy zelf er wel over beginnen. Hy is even overtuigd als ik hoe goed en hartelyk gy beiden het meent. Gister was dek in Zaandyk en morgen op Texel en woensdag in R. en eerst daar zal hy vernemen of er nog meer afspraken voor voordrachten gemaakt zyn.

Wat my aangaat ik moet vóór April ons huisje in Geisenheim leeg maken daar het verhuurd is tegen dien datum, en onze meubels kunnen dan ook wel in de nieuwe woning geborgen worden maar bewoonbaar vooral voor dek zal het dan nog niet zyn! Ik vind dat heel verdrietig, maar het is eenmaal zoo en er valt niets anders te doen dan alles zooveel mogelyk ten goede te schikken. Ik denk nu einde van den volgenden week te gaan om de boel overtebrengen.

maandag

Lieve Lien, wat komt er weinig van brieven schryven als men gelogeed is! Hier by m'n zuster is 'n erge drukke huishouding en haar kleinste is pas 4 maanden. Wat geeft dat 'n getob en een bezigheid! En daarby je weet onze kleine man maakt de drukte niet geringer. Hy is levenslustig als altyd, en nu ook een 'kaalkop-

je' zooals Hendrik en Karel. Dek had nog zooveel plezier in hem, laatst in Amst. en het was zoo prachtig weer toen zyn we samen over het Y gevaren. Morgen hoop ik dek nog even te zien. -

Neem in vredesnaam maar met dit kattedelletje voor lief! Groet de jongens en kleine Lina en 'het kleintje' voor ons beidjes. Wou spreekt me dikwyls over hun en over 'myn vriend Karel'. Ook drinkt hy dagelyksch met veel trotsch uit Lientjes kopje en glas. Dag beste lien! Wees hartelyk met uw man gegroet van
Mimi DD

O ja, dit wilde ik je nog zeggen. Over V.¹ sprekende, en uw brief aan hem etc etc zeide ik U dat wy van hem als tandem lid niets hoorden. Dit was ook zoo sedert 2 jaren denk ik. maar juist nu in den Haag stortte hy een bydrage. - Ik dacht hem ziende telkens aan de bewuste briefwisseling en noemde een paar maal uw naam, maar de vlieger ging niet op. hy gaf geen bewys dien te kennen. -

Nu, dag!

Eindnoten:

1. V: Vosmaer; zie bij half maart 1881: Vosmaers Tandem - aantekeningen.

[21 maart 1881 Voordracht op Texel]

21 maart 1881

Multatuli spreekt op Texel.

Van deze voordracht is noch een advertentie noch een verslag teruggevonden.

[23 maart 1881 Verslag voordracht Zaandijk in de Zaanlandsche Crt.]

23 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Zaandijk van 19 maart in de Zaanlandsche Courant, no. 102. (G.A. Zaandam; fotokopie M.M.). Fragment.

- Men schrijft ons uit Zaandijk: (...) de wording of, volgens spreker, het geworden van alles te behandelen, is voor eene bijeenkomst ook van vele dames, wel eene delicate zaak, en te verwonderen was het dan ook niet dat, hoe kunstig de spreker sommige gevallen onder woorden trachtte te brengen, het uitgedrukte menigmaal maar zoo zoo oorbaar was om het hier te berde te brengen.

Multatuli schijnt machtig ingenomen te wezen met zijn ongelooft; anders, waarom er mede gebrald bij velen, wien het geloof heilig, dierbaar is; doch sprak hij een woord van het geworden van het ongelooft? Wel hoorde men de bewering op gezag 'van' en dus

geloof 'in' anderen, dat bijv. de mensch vóór zijne menschwording de potsierlijkste gedaante-verwisseling ondergaan moest. Bracht spreker u menigmaal een glimlach om de lippen, en stemde hij u soms onwillekeurig tot eene ernstige gedachte; dat beloven om een en ander van het aangerode wel eens later uitvoeriger te zullen behandelen; dat afbreken met ellenlange tusschenzinnen; dat verwijzen nu en dan naar zijne 'ideeën': dat gestadig springen van hak op tak; zie dat alles liet u met al uwe 'weldenkendheid' te onbevredigd om te kunnen verzekeren eenige waarlijk genotvolle oogenblikken aan luisteren ten beste gegeven te hebben.

[23 maart 1881

Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven]

23 maart 1881

Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Rotterdam, woensdag beste Van der Hoeven! Gister heb ik Uw bydrage voor Tandem wel, en in dank ontvangen! Ik was nl. Niet - zooals mn plan was,- - naar Amsterdam gegaan. Ik voelde my te zwak. Niet voor 't reizen, maar ik wist dat ik aan den trein zou worden afgehaald, en terstond zou moeten *spreken*. Daartegen zag ik erg op. Ik voel me ziek en de vereischte medicyn is: eenzaamheid! Maar zoover kan ik 't om velerlei oorzaken (nu te lang om uitleggen) niet brengen. Ik smacht naar alleen-zyn. Niet in den zin dat ik 'n stille vrye kamer heb zooals hier by de hartelyke familie de Haas die 't onmogelyke doet om me rust te geven, maar: alleen zyn, dagen, weken, maanden achtereen. Geheel m'n leven, als 't kon. Alle aanraking met de wereld doet me pyn. Zondag wou ik wat wandelen om lucht te scheppen. Drie, viermalen op den weg wordende aangesproken door menschen die om 'n praatje verlegen waren, vluchtte ik zenuwachtig naar huis. -

Een paar keer heb ik, by U zynde, verzuimd U te zeggen hoe mal zeker plannetje dat ik had om U iets als uitgever te bezorgen, verydeld is. De 'adversaria'¹ die ik had willen laten byeenbrengen door den man die voor me leest² en uittreksels maakt, zyn *nadat ik*

z'n werk geprezen, en hem over m'n plan gesproken had, terstond in waarde verminderd! Zoo'n ondervinding heb ik meer opgedaan! Weinig menschen kunnen lof verdragen. Dan gaan ze terstond aan 't overdryven en loopen 'uit hun roer'. $\frac{7}{8}$ van wat ik na dien tyd van hem kreeg is onbruikbaar en 't overige - in één woord ik mag de zaak niet aanraken.

Ook zònder aan uitgaven te denken moet ik hem - en wel vandaag: ik heb er lang tegen op gezien! - schryven dat-i z'n yver wat matigt! Hy overstroomt me met gekopieerde voddery. Ik kan 't niet byhouden alles te lezen zelfs! En de op die manier oplopende briefport bezwaart me! Het smart me hem te moeten³ grieven, maar 't *moet*. -

Kerel, je ziet er niet goed uit. (Jy ook niet, zal je zeggen, maar dit was al sedert 30 jaar 't geval, en doet er niet toe.) Ik kom te Rotterdam terug voor m'n thuisreis... *althans dit is de afspraak en 't voornemen*. Ik erken dat ik liever naar huis wou, en misschien zal ik wel genoodzaakt zyn alle afspraak te breken. In godsnaam. Maar als ik te Rotterdam terugkom, wilde ik je gaarne eens spreken over je zaak en vooruitzichten. Meen niet dat ik 'als schryver' je helpen kan (O god, die schryvery is me zoo'n walg! Ook zyn er in Uw toestand en richting dingen die onvereinigbaar zyn met *myn* behoefte, met de eischen van *myn* toestand.) maar als mensch en vriend geloof ik u wel van eenigen dienst te kunnen zyn. Ik heb iets principieels met u te behandelen. Ge kunt u niet voorstellen hoe 't my smart - ik zeg dit nu *om Uwentwil* - dat ge *myn* zoo duidelyke woorden omtrent Eduard hebt in den wind geslagen. Het stipt vasthouden aan ja is *ja*, neen is *neen* is 'n steun in 't leven. En ik ben zoo bang dat ge -

Geloof me, blyf flink en *stipt*. Dan slaat ge door alle moeielykheden heen.

Ik moet nu m'n verdrietig briefje aan dien heer J schryven. En hem 'n vry groote som zenden voor de briefport. Hy vraagt er niet om maar ik kan 't berekenen. En 't drukt me! Doch er moet nu 'n eind aan komen.

Hartelyk gegroet
tt Dek

M'n adres te Amsterdam
is: t/h Dr Zürcher
Nieuwe Heerengr. 97.

Eindnoten:

1. adversaria: *mengelwerk* (lat.)
2. *mr. F. Jongen*.
3. moeten: *oorspr. stond er zullen*.

**[23 maart 1881
Voordracht te Rotterdam]**

23 maart 1881

Multatuli spreekt voor de tweede maal te Rotterdam.

**[23 maart 1881
Aantekeningen voordracht]**

23 maart 1881

*Aantekeningen gebruikt bij de voordracht over 'Levensopvatting' te Rotterdam.
Een strook papier van 210 × 135 mm, aan voor- en achterzijde beschreven. (Map
Voordrachten, nr. 48, M.M.)*

Levensopvatting
 (Ik zeg: natuur Tot geluk
 Robinson) Oude en nieuwe wysgeeren
 prot. en apostelen
 heidensch. joodsch. chr.-
 afwisschen Wat heeft het gebaat¹-
 door caustische Kant.
 middelen² De Bussy
 Pierson
 Schaapman-
 realismus
 idealismus godsdienst plat!)-
 Wat heeft alles gebaat?
 vakstudie¹: Max Hav.-
 terug op natuurlyk = logisch
 Robinson. dus *denken*. natuurstudie
 spaarzaamheid
 hulmiddelen suum cuique
 bevruchting afzondering
 wisselwerking zuiverheid v. uitdr.
 wording der dingen
 oorzaak & reden
 eenheid in de nat
 stof & stof
 stof en taal
 dichters en stof en lynen.
 zieners. stof en denkⁿ

parabelen Tal. &c &c
 museum
 poesie en Wysbegeerte
 terug op natuur.
 geen groene
 geen valsch geidealiseerde
 geen tegenstel. tegen mensch
 geen id tegen K& W.-
 objekt
 tweeerlei oefening subjekt-
 algemeen (tweeerlei)¹-
 waarheid stiptheid goede trouw
 arbeidzaamheid matigheid, Multatuli
 karakter, moed kracht
 eenvoud, oorspronkelykheid, genie
 overal geen²
 algemeenheid ieder vakstudie²-
 En zou dit alles niet zedelyk
 zyn? En poëtisch?² (stof vergoden)²
 Welke god mag dit streven
 afkeuren?-
 Jehovah. (geen pop)-
 Visch Maoembi-
 Heil U, gy hebt arbeidende
 my gediend gelyk ik U herhaal
 delyk liet bevelen door myn meest
 bekwame dienaars: in geest en in waarheid.

Eindnoten:

1. *Doorgestreept.*
2. *Toevoeging in potlood.*
1. *Doorgestreept.*
1. *Doorgestreept.*
2. *Toevoeging in potlood.*
2. *Toevoeging in potlood.*
2. *Toevoeging in potlood.*
2. *Toevoeging in potlood.*

[24 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

24 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven. (M.M.)

Rottm donderdag ochtend

11 uur¹

24 Maart 1881

lieve Mies! Straks ga ik naar de Haas. Alles wel. -

Dat ik je haastig schryf is om je 'n moeielykheid uittewinnen. Je zult in den brand zitten met de invitatie (telegr) van de Haas om morgen Stellendyk² in de komedie by te wonen. Misschien is je dat lastig daar je zeker veel te doen hebt en niet kunt uitbreken. Welnu, hy kwam me vragen of je *kon*. Ik zei - *ik weet het niet*. Ik vind het goed dat je komt maar zou *begrypen dat je niet kunt*. Oordeel zelf in verband met je drukte.

Schikt het je misschien wèl te komen maar: *voor goed* over Rottm op reis naar huis?

Ik meen zonder naar Weesp of Amstm terug te keeren?

Beslis zelf. Als je *niet* kunt, leg't dan goed aan de de Haasen uit. Jy alles beredderende, moet zelf oordeelen.

Eindnoten:

1. 11 uur: *oorspr. stond er 10 uur*.
2. Stellendyk: *het blijspel 'De Kiesvereniging van Stellendijk' van Lodewijk Mulder (1822-1907) dateert van 1880*.

[24 maart 1881

Telegram van Multatuli aan A. Merens]

24 maart 1881

Telegram van Multatuli aan A. Merens. (M.M.)

TELEGRAM No 454

Aangenomen te Rotterdam, den 24 1881, ten 12 u. 5 m. des na middags

Ontvangen te Weesp, den 24 1881, ten 1 u. 39 m. des na middags

Merens

Weesp

Als reis Rotterdam M niet schikt,

kan zij bedanken, schoon voorstelling¹.

om harentwil Wacht brief af. Reeds

op de post. Gegroet Dek

Eindnoten:

1. *Zie brief van 24 maart 1881*.

[24 maart 1881

Verslag voordracht Rotterdam in de Nieuwe Rotterdamsche Crt.]

24 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Rotterdam van 23 maart in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, no. 83. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Multatuli hield heden avond in het *Nut* alhier de door hem aangekondigde lezing, die van wijsgeerigen aard bleek te zijn en, gelijk gewoonlijk maar natuurlijk met eene gedeeltelijk nieuwe inkleeding, eene levensbeschouwing behelsde, waarbij, met ver-

werping van alle filosofische en godsdienstige stelsels, de natuur-wijsbegeerte werd gepredikt. De natuur der dingen werd als de ware godsdienst afgeschilderd. Om daartoe te geraken: ernstig en zelfstandig onderzoek, waarheidsliefde, arbeid, zelfverbetering, een verstandig idealisme gepaard aan een redelijk materialisme. Het gevolg van deze wijsbegeerte, die hij tot den tempel van *Isis* terugbracht, zou zijn geluk. De spreker vond bij zijne hoorders toejuiching.

[26 maart 1881 Brief van G.L. Funke aan Mimi]

26 maart 1881

Brief van G.L. Funke aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje G.L. Funke Nieuwe Heerengracht bij de Amstel, 37.

Amsterdam, 26 maart 1881

Beste Mimi!

Den dag nadat we elkaar 't laatst zagen had ik bygaande strooken¹ gereed en, niet wetend wàar Dekker te vinden, wachtten ze op Uw beloofde komst om door U aan D. gezonden te worden. Nu ik tot mijn spijt gisteren Uw vriendelijk oog niet heb mogen zien, weet ik niet beter te doen dan U dit bosje geraasstoppers² maar achterna te zenden, dan kunnen ze Dek althans voor een volgende campagne dienen.

Hoe jammer dat Ge nu nog zoo'n poos armoê moet lyden voor Ge in Uw paleis komt. Nu, als de heerlijke lente nu maar veel warme zon geeft, zal 't hoop ik te dragen zijn! Heb met Uw ventjen een prettige reis en wees hartelijk van M en mij gegroet!

tt G L Funke

Eindnoten:

1. *Wellicht uit het Nieuws geknipte positieve reacties op Multatuli's optreden in Amsterdam, waar eerder een negatieve recensie over geplaatst was; vgl. Multatuli's brieven van 14 en 15 januari 1881. Een andere mogelijkheid is dat Dekker stroken met aantekeningen voor voordrachten bij Funke had achtergelaten.*
2. *geraasstoppers: zij moeten nl. een eind maken aan de voorheen gepubliceerde onzin (geraaskal) (?) In het andere geval is 'geraasstoppers' een ironische benaming van Dekker zelf voor deze spiekbrieftjes die hem moeten weerhouden af te dwalen.*

**[26 maart 1881
Ingezonden brieven in de Zaanlandsche Crt.]**

26 maart 1881

Twee ingezonden brieven over Multatuli's voordracht te Zaandijk op 19 maart in de Zaanlandsche Courant, no. 103. (G.A. Zaandam; fotokopie M.M.)

**Het vrije woord.
*Mijnheer de Redacteur!***

Vergun mij m'n oordeel te kennen te geven over het verslagje betreffende de voordracht van Multatuli, voorkomende in de Courant van Woensdag jl.¹

Dusdanige oppervlakkige mededeelingen moesten, wanneer het geniale mannen betreft, niet in 'n Courant worden opgenomen. Voor hen die Multatuli *niet* hebben gehoord, beteekent het niets; voor hen die 'm *wel* hebben gehoord, geeft het stof tot ergernis. Als het 'n verslaggever niet mogelijk is - in navolging van het Handelsblad enz. - Ds. de Lang van Wormerveer heeft in der tijd het tegendeel bewezen - de denkbeelden van Multatuli gedetailleerd weêr te geven, dunkt mij, ware het verstandiger zich van elk oordeel te onthouden.

Menschen als die schrijver uit Zaandijk, moesten liever *niet* onder z'n gehoor komen. Dat dit wel het geval is, vindt Multatuli *zelf* betreurenswaard. Voor *hun* heilig en dierbaar geloof is er onder z'n gehoor toch niets te halen en Courantenlezers en lezeressen zouden eenige algemeenheden minder hebben te verorberen.

Het lust mij niet aan het verslagje verder eenige aandacht te wijden; 't is niet onderteekend; daarbij zal ieder *wel* denkend mensch het onder de rubriek weten te plaatsen waar het thuis hoort.

Met achting
J. de Jager Sz.
Zaandijk.

De Heer Redacteur der 'Zaanlandsche Courant.'

Mijnheer!

Uw verslaggever van Multatuli's voordracht te Zaandijk is nog al bezijden de waarheid geweest, want:

1^e Multatuli heeft een ander onderwerp behandeld dan U bericht

is. Hij had: *De studie* van de wording der dingen, een hulpmiddel tot wel denken.

2^e Multatuli besteedde hieraan 2½ uur (van 8-10¾ met ¼ pauze.)

3^e Er is wel een gedetailleerd verslag te geven, omdat Multatuli niet verward was. Hier volge zijn gedachtengang.

a. Tot inleiding, zijne opvatting van *Worden* natuurlijk ontstaan, tegenover *Scheppen* onnatuurlijk ontstaan; *Dingen* 't bestaande (concreet en abstract opgevat); Wel denken - juist denken, - edel denken - zedelijk zijn.

b. 't Gewordene heeft eene oorzaak. Is deze zedelijk, dan heet zij reden.

c. Zijne methode bij de studie van de wording der Dingen. Men verdeele de Dingen in drie groepen: de historische ('t gewordene in zijne ontwikkelingsvormen door alle eeuwen heen); de gelijktijdige ('t gewordene, zooals het nu nog in zijne opeenvolgende graden van ontwikkeling bestaat); de individueele (het individu in al zijne ontwikkelingsgangen). Na de groepeerings ga men de Dingen van gelijke ontwikkeling naast elkaar plaatsen. Ontwaart men nu, dat er in eene groep een schakel van ontwikkeling ontbreekt, dan tracht men dien aan te vullen door vergelijking met een overeenkomstigen schakel in eene der twee andere groepen. Deze methode leert wel niet *alles te bewijzen*, doch *veel te verklaren*.

d. Toepassing der methode, in C aangegeven, op velerlei Dingen om aan te toonen, dat de studie van hunne Wording een hulpmiddel tot Wel-denken is.

e. Opwekking om deze studie te behartigen met de verklaring, dat zij ieder, van welke godsdienstige overtuiging ook, geoorloofd is.

4e Ge kent dat slag van dames, 't welk altijd 'leelijke' nieuwtjes zelfs uit de meest fatsoenlijke courant weet te diepen, om zich daarna verontwaardigd te gevoelen over 't 'leelijke' in de wereld. Misschien is er onder 't twintigtal², dat de voordracht van Multatuli bijwoonde, ééne van die soort geweest en heeft die haar gemoed voor Uw' correspondent uitgestort. Ik heb bij zeven dames van mijne kennis geïnformeerd, of zij weer naar M. dachten te gaan, als hij nog eene voordracht hield. Haar aller antwoord was: - Ja.

5e Multatuli heeft bij de aanbeveling zijner studie *gezegd*, dat hij geen geloof meer had. Dat hij er meê *gebrald* zou hebben, is kortweg - onwaarheid.

M. de R.! Hiermeê kon ik eindigen. Dit alleen nog. M. heeft mij Zaterdag 19 Maart zoomin atheïst als Multatulist gemaakt; wellicht mij versterkt in het gevoelen om *niet* met hem meê te gaan. Waarom ik hem dan verdedig? Wijl ik meen, dat *laster* nooit te pas komt.

Met het opnemen dezer regelen zal U verplichten

Uw Dw. Dienaar,

Zaandam, 24 Maart 1881.

W.F. Vermeulen.

Eindnoten:

1. Zie bij 23 maart 1881.
2. twintigtal: *bedoeld is* twintigtal vrouwen.

[27 maart 1881

Advertentie voordracht Gorkum]

27 maart 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Gorkum op 28 maart in de Nieuwe Gorinchemsche Courant, no. 988. (G.A. Gorkum; foto M.M.)

DE DOELEN, GORINCHEM. VOORDRACHT

door

MULTATULI,

op Maandag 28 Maart a.s., des avonds ten 8 uur.

Kaarten zijn bij intekening verkrijgbaar à f 1,- buiten intekening f 1,50.

Plaatsen zijn te bespreken op den dag der Voordracht van 10 tot 2 uur à 10 cent.

[28 maart 1881

Voordracht te Gorkum]

28 maart 1881

Multatuli spreekt te Gorkum.

[30 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

30 maart 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(2/3) beschreven. (M.M.)

Gorkum, Woensdag ochtend lieve beste Mies! Den heelen dag van gister ben ik hier gebleven. Ik genoot van de afzondering. De hartelykheid van de De Haasen is boven beschryving, maar... 't drukt! En 't logeeren is lastig, ook om de gêne in 't verzenden van brieven. In 'n logement kan ik elk oogenblik (en vooral savends laat) brieven in de bus laten doen. Enfin!

Voor m'n vertrek (eergister) van Rotterdam kwam je telegram. Ik wist niet wat ik hoorde toen de Haas riep: van *Bingen!* 't Is flink, dat moet ik zeggen. En ik dacht dat je misschien nog te Emmerich zat! Myn brief aan jou kon ik alweer te Rottm niet tydig op de bus krygen. Vandaar de verzending van Dord. Ook andere brieven kon ik te Rottm niet tydig kwytraken.

Eergist'ravend telegrafeerde ik je van hier dat ik tot *vandaag namiddag* te Gorkum blyven zou. Ik heb dus hoop hier nog wat van je te hooren. Je begrypt hoe nieuwsgierig ik ben te weten hoe je alles gevonden hebt. Op teleurstellingen moeten we gefasst¹ zyn. Als de *geheele* uitslag der bouwery maar niet tegenvalt. Dat alle byzonderheden in orde zyn mag ik me niet voorstellen. We moeten ook bedenken dat een nauwkeurige dagelyksche kontrôle vereischt zou geworden zyn. Daar die er nu *niet* geweest is, moeten wy ons schikken in 't redelyk-goede.

Eergister heb ik hier niet met genoeg gesproken. De zaal was weer schraal bezet, en de demonstratie van tevredenheid flauw. - Ik ben zoo bly dat je mooi weer treft. Hier is't heerlyk. Wat zal je't druk hebben! Ik begryp wel dat je geen lange br. schryven kunt. Maar ik ben heel nieuwsgierig naar den indruk die 't geheel op je maakt. En waar je *logeert?* En je heen en weer trekken over den Ryn! En wat Wouter zegt van z'n z.g.d. weer 'thuis-zyn.' Ja, heel 'zoogenaamd' nog. -

De afspraak met de Haasen is dat ik Vrydag d.i. nà Tiel daar terug kom. Ik denk daar twee, drie dagen te blyven en dan naar Zürcher. Zeker zal ik Utrecht van Amsterdam uit, afdoen. Straks schryf ik aan Zürcher en vraag of-i me Maandag of Dinsdag ontvangen kan? Liever ging ik naar huis, dat begryp je, onverschillig of òns huis klaar is dan of ik 'im Hirsch'² (?) zou moeten gaan. -

Gister heb ik veel in l'Assommoir³ van Zola gelezen. *Veel leelyks*

en *veel schoons*. Van alles wat ik tot nog toe over hem (of over z'n zgn. richting - zegge: manier - las) is niets degelyk! Z'n bestryders en z'n vereerders slaan evenzeer den plank mis. Aan Valette moet ik zeggen: heb je geen walg van al dat leelyke?

En: zie je niet hoe slecht hy schryft? Aan Vosmaer c.s.⁴: 'Bewonder je dat *meesterlykschoone* niet?' Nu daarover later. -

Ik ben zoo bly om't mooie weer, voorn^k voor jou! 't Zou wat schelen voor je als 't regende of sneeuwde! 't treft zoo heerlyk. God weet waar je vandaag al mee bezig bent! Zeker neem je Hemes in dienst.

En of je te Geisenheim je boeltje in orde gevonden hebt? Wil je de nachtwachts wat geven? -

Ik doe dezen nu nog hier op de post. Misschien reist hy met de boot met me mee.

Dag Mies, hou je dapper. Dag Wou. -

Vrydag tot *Maandag* ben ik by de Haas.

Schied.^e Singel

Ik vraag Zürcher ofi me Dinsdag ontvangen kan⁵.

Je brief van maandag avond nog hier (Gorkum) ontvangen.

Ik was al aan 't inpakken. Al wat je schryft valt me meê! Dankje wel voor alles.

Gelukkig dat m'n telegram me hier nu nog je brief heeft bezorgd. Dag Mies en Wou

Ik ben heel bly met je brief.

Eindnoten:

1. gefasst: *voorbereid (du.)*
2. im Hirsch: '*In het Hert*'; naam van logement (du.)
3. L'assommoir: 'De kroeg', zeer succesvolle roman van Zola uit 1876.
4. c.s.: *cum suis, en de zijnen (lat.)*
5. De rest van de brief in blauw potlood, onderaan blz. 3 en op blz. 4 toegevoegd.

[30 maart 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

30 maart 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(¾) beschreven. (M.M.)

Gorkum, Woensdag beste Haasen! Eergister heb ik hier 'gesproken'. En met weinig voldoening. Geestdriftig was de vergadering niet. 't Zal niet 'mooi' geweest zyn, denk ik. En... allerlei hindernissen! Veel nakomers. Een paar daarvan verkozen niet te zitten. (lieve God, aan leege stoelen mankeerde het niet!) Ze bleven als lantaarnpalen in 't voetpad staan, wat me zeer irriteerde. Ik was zoo vry hen te

verzoeken plaats te nemen. Een beetje later opschudding. Geloop van knechts om 'n dokter. Dokter uit en in. Toen werd er 'n heer onwel. Hy werd naar buiten gebracht. En later werd weer de dokter geroepen. Heerejezis, ik was bly dat ik met fatsoen kon uitscheiden. Ik had tot tekst: 'levensbeschouwing'. Wel, er viel veel leven in de zaal te beschouwen! Toch waren de toehoorders niet levendig. Ze keken als dooie visschen. Aan de table d'hôte¹ waar ik gistravend at, hoorde ik 'n heer aan zn buurman vragen: of-i by Multⁱ geweest was?

- Och, neen... wat zal ik je zeggen? Ik ben er niet geweest want, zie je, wat heb je'r aan?

- Ja, niet waar, wat heb je'r aan? Ik ben er ook niet geweest.

- Zie je, ik zeg maar... als 't nu, om zoo te zeggen, 'n afgewerkt geheel was...

- Ja, juist, 'n afgewerkt geheel!

- Ja, niet waar? Maar 't is zoo... zonder kop of staart.

- Ja, dat vind ik ook. Want, zie je, ik zeg maar... -

Verder hoorde ik niet. Misschien kregen ze onder tafel 'n wenk dat ik vlak tegenover hen zat. Welnu, ik ben niet te weten gekomen wat de ander 'maar zei'. Dit is nu weer 'n waar bankroet voor mn ontwikkelingsgeschiedenis. En zoo beroerd was m'n voordracht in de oogen van twee heeren die er *niet* geweest waren. Vrage: hoeveel medelyden zyn we schuldig aan de ongelukkigen die niet zoo verstandig waren, wegteblyven! Die heer met z'n toeval was zoo gek niet. By 't gebrek aan kop en staart, hadden ze *allemaal* moeten flauw vallen! -

Nu van avend Sliedrecht. (hu!) morgen Tiel (hu, hu!) en vrydag by U thuis. (niet: hu!)

Zeker, niet: hu! Maar dat ik - (gelyk trouwens altyd) - opzie tegen Rotterdam, is waar. Gister heb ik, behalve 't hoognoodige met knecht of kellner, geen woord gesproken. M'n keel is er dankbaar voor. Toch voel ik me erg zenuwachtig maar 't zal van de groene thee zyn die ik hier gekocht heb.

Aan Mies heb ik eergister getelegr.^d dat ik hier blyf tot 'woensdag namiddag' Er is dus kans dat ik hier nog 'n brief kryg. Ik ben zoo nieuwsgierig naar haar wedervaren in zake timmeren en verhuizen. Gelukkig dat ze mooi weer treft! Dat overvaren van den Ryn is zeer lastig omdat er niet overal 'veeren' zyn. Maar zy is heel

flink. Waar ze slaapt, eet &c weet ik niet. Misschien in 'n herberg te Ingelheim. Ze maakt er 'n eerezaak van, alles - zoo mogelyk! - in orde te hebben voor m'n komst. Maar ze kan timmer- of metselwerk, schilderen & behangen niet sneller doen gaan dan de luï verkiezen.

Dag, beste hartelyke lieve menschen! Gegroet tot vrydag! Ik zal van Tiel telegrafeeren met welke gelegenheid ik kom.

Uw liefh.

Dek

Eindnoten:

1. table d'hôte: *gasttafel, gemeenschappelijke eettafel voor hotelgasten (fr.)*

[30 maart 1881

Ingezonden Stuk in de Zaanlandsche Crt.]

30 maart 1881

Ingezonden Stuk in de Zaanlandsche Courant, no. 104. (G.A. Zaandam; fotokopie M.M.)

Het vrije woord

Wel, wel, mijnheer de Redacteur, wat ben ik in uwe Courant van jongstleden Woensdag bezig geweest; immers, zelfs een schrijver als de heer J. de Jager Sz. moet zijn verontwaardiging lucht geven, terwijl de heer W.F. Vermeulen mij van niets minder dan van *laster* beschuldigt.

Voor U, die weet wie ik ben, en die door de opname van mijne regelen mij op nieuw toondet, hoe gij op mijn waarheidsliefde bouwt, is eene toelichting zeker onnoodig. Maar nu 't geen zaak meer is tusschen U en mij, nu geheel te zwijgen, dat kan niet door den beugel en begeer ik trouwens ook niet.

'k Heb dus mijn berichtje nog eens nagezien, en zoowaar ik leef, mijn gevoelen over Multatuli's voordracht is na de bekendmaking er van niet gewijzigd.

De heer Vermeulen heeft kennelijk mijne bedoeling met het woord *gedetailleerd* niet gevat; want eene dorre opgave van hetgeen in zijn opstel onder letter *a-e* voorkomt, geeft wel iets meer, doch laat den lezer tamelijk in 't onzekere omtrent de wijze, waarop de redenaar zijn gedachtengang uitdrukte - dus juist omtrent dat, waarin het eigenaardige van M.'s voordracht gelegen is. En wie heeft den heer V. gezegd, dat de spreker 'verward' was? Op mijne meening, dat sommige beelden of hoe ge ze noemen wilt, het fijne gevoel der dames moesten aandoen, verzekert de heer V dat er minstens *zeven* waren, die... Mij rest hierbij slechts op te merken, dat, als bij iets gesprokens, een man onwillekeurig

aan de hoorderessen denkt, hij van de waarheid, dat in 't gevoelsleven wel groote verscheidenheid bestaat, op nieuw overtuigd moet worden.

En wat eindelijk betreft mijne dus genoemde lastertaal. Als ge telkens bij uwe onderzoekingen staat voor onoplosbare vraagstukken, en ge bijv. bij eene *studie* van de wording der dingen, een hulpmiddel tot weldenken, rondtast en grijpt - ja ook naar menschenwerk, dat ge weet zelf een gevolg van dwaling te kunnen zijn, en ge wilt toch niet aannemen dat het bestaan van een Wezen mogelijk is, meer verheven boven den mensch dan de heele wereld boven een harer stofdeeltjes, en ge toetst uw twijfelzucht niet in uw eentje, neen, ge spreekt uw ongeloof uit na nog even te voren uw blikken geworpen te hebben op toestanden die U doen duizelen en uwe geringheid zoo levendig in het licht stellen; zie dan stoft ge op iets dat ik brallen heet, of men dit ook 'kortweg onwaarheid noeme.' Heeft M. den heer V. atheïst noch Multatulist gemaakt, zijne verdediging van hem tegen mij, doet me onwillekeurig aan Cervantes denken.

En nu, om voor goed dit onderwerp te laten rusten, nog een woordje over de regelen, die op naam van den heer J. de Jager Sz. in uw laatste Zaterdag's 'Vrije woord' voorkomen.

Herinnert ge U wat M. in zijne voordracht over genie ten beste gaf; ge zult toestemmen dat hij minder geniaal is dan de heer d. J. 'k Zwijg hierbij natuurlijk van excentriciteit of van elementen, tot voortbrenging van stoute gedachten noodzakelijk.

Doch wie zou durven vermoeden, dat er eene zoo nauwe geestverwantschap tusschen den auteur van den Max Havelaar en den heer de J. zou kunnen bestaan, dat de laatste kennis zou dragen van wat omgaat in M., door te betuigen dat die het *betreurenswaard* zou vinden als bijv. ik hem hoorde, omdat, let wel, voor iemand wien 't geloof nog heilig en dierbaar is, er 'toch niets onder z'n gehoor te halen is.' Zou zoo iets beweren M. niet verdrieten, die toch zeker verkondigt, wat hij voor zijn evenmensch 't beste acht; en die de waarheid om haar zelve lief heeft, spreekt hij er niet het liefst over tegen hem, dien hij meent de waarheid nog niet te kennen?

Maar meer dan genoeg. Een heer J. de Jager Sz. staat gunstig bekend als rederijker. Is deze en de schrijver van 't artikeltje een en

dezelfde persoon, laat hij in vredesnaam blijven waar hij thuis behoort.
28 Maart 1881.

**[30 maart 1881
Voordracht te Sliedrecht]**

30 maart 1881

Multatuli spreekt te Sliedrecht.

Van deze voordracht is noch een advertentie noch een verslag teruggevonden.

**[31 maart 1881
Verslag voordracht Gorkum in de Nieuwe Gorinchemsche Crt.]**

31 maart 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Gorkum van 28 maart in de Nieuwe Gorinchemsche Courant, no. 989. (G.A. Gorinchem; fotokopie M.M.)

Gorinchem, 30 Maart.

- Maandag avond 1.1. trad in den Doele alhier, Multatuli op, om zijn lang beloofde voordracht te houden.

De zaal was slecht bezet, het herhaald uitstellen is misschien daarvan de oorzaak.

Een verslag te geven van deze rede is zo goed als onmogelijk en mag zekerlijk een waagstuk genoemd worden, te meer als men let op de hooge eischen, die de spreker stelt aan zulk een verslag.

Hij begon met ons medetedeelen, dat hij dezelfde vraag zou bespreken, die reeds vroeger door hem alhier was behandeld, namelijk, wat wij moeten doen om gelukkig te worden; zijn onderwerp was dus: de verschillende levensopvattingen. Een stof, rijk genoeg, maar vooral voor een Multatuli.

Eerst werden door hem de verschillende filosofische stelsels besproken, die achtereenvolgens een antwoord meenden te geven op bovenstaande vraag. Alle wijsgeeren van af Solon tot Kant werden op de Multatuli eigen wijze, van hun voetstuk gerukt, hoofdzakelijk op grond hiervan, dat geen stelsel proefhoudend was geweest, daar er nog steeds andere op waren gevolgd. Alleen Socrates had een regel gegeven, die ten minste toonde, dat hij eenig besef had van de zaak, waarnaar hij zocht. Socrates n.l. heeft gezegd, hoe meer ik weet, des te meer zie ik in, dat er zoo veel is, dat ik niet weet.

Nadat Heracliet en Democriet, de revue waren gepasseerd, wijdde Multatuli ook eenige aandacht aan de pogingen, die heden ten dage beproefd waren, om de voor ons gewichtige vraag eenigszins te beantwoorden. Vier personen werden daartoe aangehaald. n.l. Kant, een predikant, en de heeren Allard Pierson en Schaepman. Vooral de twee laatsten moesten het ontgelden. Kant werd met een kwinkslag van kant gemaakt; den overigen weêrvoer geen beter lot. Geestig en scherp schiet Multatuli steeds zijn pijlen af, op de meest kwetsbare plek en in een paar woorden bewijst hij de verkeerde meeningen of opvatting van anderen. Over den heer Schaepman was hij zeer breedvoerig: deze moet gezegd hebben te Utrecht, dat men een keuze moest doen tusschen pessimisme en Christendom. Wij kennen de rede van den heer Schaepman niet, maar wij zouden aan de waarheidsliefde van den verslaggever moeten twifelen, die een dergelijke dwaasheid neêrschreef. Een geestelijke toch kan het Christendom niet zoozeer verlagen, dat hij dit stelt tegenover een ziekte, die zooals de spreker geestig opmerkte, gewoonlijk genezen wordt door een dosis Engelsch zout.

Het stelsel van den heer Allard Pierson, dat de wereld namelijk er beter bij zou varen indien mannen en vrouwen zich van elkander verwijderd hielden, scheen M. niet te bevallen. M gelooft niet, dat de heer Allard Pierson zich in deze op vele volgelingen - onder de 50 jaar - zal kunnen beroemen.

't Is niet te verwonderen, dat wij allen met spanning verbeidden, wat M. zou opbouwen, na meêdogenloos zooveel te hebben afgebroken.

De eigenlijke kern der redeneering was, dat wij, om hier gelukkig te zijn ons zooveel mogelijk aan de natuur moeten spiegelen. Wij moeten de natuur der dingen bestudeeren, de natuur is waar.

In bijzonderheden afdalende gaf hij nog de volgende wenken. Wij moeten ons, als de natuur, toeleggen op economie: dat is, we moeten van lichaam noch geest iets vragen, dat boven onze krachten gaat. We moeten met onze kracht woekeren, ze zoo goed mogelijk besteden, niets verspillen.

Verder moeten wij het voorbeeld der natuur volgen en meer ons eigen gezelschap zoeken, ons zelf leeren kennen, opdat eenzaamheid niet vervelend zij. Zeer waar wees de spreker er op, hoe ook

de natuur zich steeds afzondert, wanneer door haar iets zal worden voortgebracht. Ook wij kunnen niets voortbrengen, dus niets toebrengen tot eigen of anderer geluk, indien wij niet met ons zelf alleen kunnen zijn.

Dan ried hij aan, de wording der dingen te bestudeeren in verband met de eenheid die wij allerwege in de natuur waarnemen, opdat wij werkelijk het geluk zouden kunnen deelachtig worden, waarop ieder schepsel recht heeft.

De hoogste intelligentie noemde hij het hoogste goed. Waar de geest met arbeid is vervuld, daar is geen plaats voor het booze en dat in deze het spitsvondig onderscheid moet vervallen, als zouden verstand en hart twee zaken zijn, die zouden kunnen verschillen, met andere woorden, dat verstandelijke ontwikkeling gevaarlijk zou kunnen zijn voor het gemoed, werd door den spreker aangetoond door te wijzen op de beteekenis van het woord *weldenkend*, waaraan toch niemand een goed zedelijke beteekenis zal ontzeggen.

En evenals nu de natuur alle ledigheid haat, zoo moeten wij ook haar in deze volgen en onze kennis trachten te vermeerderen, om daardoor ons verstand op te scherpen.

In één woord: wij moeten er naar streven wijsgeer en dichter te worden, opdat wij, al is het bij benadering, wat waar is, zullen vinden.

Wij zullen niet onderstaan¹ in een beoordeeling van deze voordracht te treden. Alleen willen wij er deze opmerking bij maken, dat het *zoeken* naar waarheid voor den menschelijken geest groot genot is en dus bijdraagt tot de verhooging van het levensgeluk. Maar evenzeer is het waar, dat het *vinden* der waarheid in haren ganschen omvang voor alle menschelijk geluk doodelijk zou zijn, want aan alle onderzoek zou een einde zijn gemaakt. Wij weten dus van te voren, dat niets dan een benaderend antwoord ons zal gegeven worden. Die benadering dus zoo ver mogelijk voortzetten kan alleen ons streven zijn.

Eindnoten:

1. onderstaan: *wagen* (*germ.*)

[31 maart 1881 Voordracht te Tiel]

31 maart 1881

Multatuli spreekt te Tiel.

[2 april 1881

Verslag voordracht Tiel in de Nieuwe Tielsche Crt.]

2 april 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Tiel van 31 maart in de Nieuwe Tielsche Courant, no. 2556. (Streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg, Tiel; afschrift M.M.)

1 April. De heer *E. Douwes Dekker* (Multatuli) hield gisteren avond hier ter stede voor een publiek, dat talrijker had kunnen zijn eene rede over: *studie in de wording der dingen*.

Wanneer wij zeggen: rede, dan moet men zich daarbij niet denken een afgerond geheel, zooals b.v. van een spreker op het Nut e.a. gewoon is. Dat volstrekt niet. Multatuli houdt zich niet aan een vast plan; zijn altijd denkende geest belet hem dit. Gelijk zijne geschriften, schijnbaar afdwalende van het onderwerp en schitterende vonken spattende naar regts en links, zoo ook zijn gesproken woord. Veeleer moeten wij daarom spreken van eene schitterende improvisatie, waaruit bleek welk een diep denker, welk groot vernuft, welk een geniaal man - hoewel hij zelf het bestaan van geniën ontkent - de heer Dekker is.

Wij wagen ons niet aan een zelfs maar onvolledig verslag van zijne voordragt, want de rijkdom van onderwerpen, die de spreker buiten het eigenlijke behandelt, maakt dat ondoenlijk. Daarom stippen wij slechts aan, dat M. geleidelijk de stelling ontwikkelde: *studie in de wording der dingen, een hulpmiddel tot wèldenken*, na vooraf te hebben doen gaan eenige beschouwingen over levensopvatting om daarna te spreken over de wordingsgeschiedenis of de beteekenis van *worden, de dingen* en *weldenken* en te besluiten met de beantwoording der vraag of onze begrippen over zedelijkheid in het algemeen gerechtvaardigd zijn.

Alleen een buitengewoon spreker en groot denker als Multatuli bezit de gaaf, zulke onderwerpen boeiend te behandelen; onophoudelijk vergt hij Uwe geheele aandacht en het auditorium hangt aan zijne lippen. Al is zijn sarcasme bijtend, zijn kritiek streng, hij beleedigt wel beschouwd niemand, hij geeft U slechts zijne denkbeelden in overweging; hij dringt ze U niet op en allen, zelfs anders denkenden, moeten eerbied hebben voor zooveel scherpzinnigheid. Zulk eene improvisatie te hooren blijft dan ook voor ons, bewoners eener kleine stad, een zeldzaam genot.

**[2 april 1881
Brief van Multatuli aan Mimi]**

2 april 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(¾) beschreven. (M.M.)

Rotterdam, Saterdag lieve Mies. Gister ben ik hier van Tiel terug gekomen. De ontvangst by de Haasen was weer onbeschryfelyk lief en hartelyk, zoodat ik nu, hier 'n paar dagen willende blyven heel rustig zit. Van Zürcher een briefkaart dati me a s. dinsdag wacht.

Ook vond ik hier 'n briefkaart van Betsy van verleden Zondag middag die naar Geisenheim geweest was. Ze zegt dat het haar zoo speet je te Utrecht (op je doorreis?) niet gezien te hebben omdat ze jou mededeeling te laat had ontvangen. (Eerst 'smiddags 6 uur) -

't laatste bericht dat ik van jou heb, was geschreven dinsdagavend (verzⁿ Woensd. ochtend) Je zou naar Mainz gaan om te wisselen, en donderdag naar Geisenheim om Vrydag ochtend de wagens te beladen. Dat moest dus gister geschied zyn. Ik heb er gister op de tielsche boot gedurig aan gedacht. Mooi weer maar nogal wind. En vandaag *harde* wind. Ik ben nu ongerust over 't overvaren van gister. En... als eens de wagens niet gekomen waren, en je vandaag in dien storm verhuizen moest? Daarom telegr^e ik van ochtend aan Struth (gartner¹) of je behoorlyk overgekomen was? Aan hèm (en niet aan jou) omdat je, *als* je òver bent, zeker op de hoogte bent om de wagens te ontladen, of een en ander ergens te doen neerzetten. In't koetshuis denk ik. Ik heb me vannacht allerlei akeligheden inthoofd gehaald over 't overvaren met dien gierbrug²! Vooral daar 't zoo waaide, schoon gister minder dan vandaag. Wie zou 't me melden als er 'n ongeluk gebeurd was? Ik ben er zenuwachtig van, en wacht met ongeduld op Struth's antwoord! Als ze nu maar niet uilig eerst de depêche naar 't *huis* zenden! Ik telegrafe. ^e juist aan hèm om terstond antwoord te hebben. Ik had je *vooruit* moeten waarschuwen toch niet met de meubelwagens op één pont te gaan. Misschien heb je'r zelf aan

gedacht! En ook 't oversteken in 'n schuitje is met dien harden wind gevaarlijk. Ik zal bly wezen als ik geruststellend³ bericht heb.

Dat je nu door de vochtigheid van 't huis, niet kunt beginnen te regelen, is nu byzaak. Als je maar eerst goed en wel over bent. En wat myn thuis komen aangaat, dat zal ik regelen nà dinsdag. Dan naml. ga ik by Zürcher. Misschien gaat de voordracht te Utrecht nog dóór en daarna zal ik besluiten. Ik heb er niets tegen by dien tuinman te wonen. -

Ik informeer waar ik kan, naar 't middel tot opdrogen, dat *beter zou zyn* (zegge: *zou*) dan stoken. De Haas ontkent de mogelykheid van zoo'n middel. *Hy* beweert dat alleen sterk stoken helpen kan. Maar z'n redeneeringen daaromtrent kan ik niet vatten. En 't kwam me voor dat-i dat andere middel (meer chemisch werkend) niet kende. In dat geval kan z'n afkeuring niet veel beteekenen. Die vochtigheid is trouwens heel onaangenaam. Wie zal beslissen wanneer we tot behangen, meubels plaatsen &c kunnen overgaan. En de invloed op de gezondheid! De Haas ontkent dit, maar ronduit gezegd, ik vertrouw niet op z'n redeneeringen. *Hy* houdt nogal van paradoxen. Ook z'n stellingen over ventilatie door de porien der muren kan ik niet slikken. -

Eén ding is zeker, dit nl. dat stoken geen kwaad kan. Dàt zal je dus zeker doen, zooveel mogelyk.

Ik wou dat ik 'n paar kachels van hier kon meenemen! De groote in't salon en dat kleintje in de log. kamer! Maar... we zouden ook die soort van kolen moeten kunnen krygen. 't Verschil is te groot! En er blyft niets van over.

Saterdag 1 uur

Daar komt de telegram. Ik was angstig en ben nu bly dat die angst voor niets was.

-

Nu ga ik me kleeden, en de deur uit naar Robberts, V D Hoeven, Haspels &c. -
Hoe ik met Truida doen zal weet ik nog niet

Dag beste Mies. Een zoen aan jou en den kleinen man -

Ik begryp niet dat er geen later br. van je is dan de maandag ochtend verzondene⁴.

Deze was al digt toen je brief kwam van Woensdag-avond tot Vrydag te Oestrich-Winkel op de post gedaan. Best!

Dank je wel.

Eindnoten:

1. Gärtner: *tuinier* (du.)
2. gierbrug: *op boten drijvende rivierbrug, die aan een ketting stroomopwaarts vastligt en door de stroming naar de overkant wordt 'gegierd'*.
3. geruststellend: *oorspr. voorafgegaan door de*.
4. *Deze alinea werd naderhand doorgestreept.*

[3 april 1881

Verslag voordracht Rotterdam in de Brielsche Crt.]

3 april 1881

Verslag van de voordracht van Multatuli te Rotterdam van 23 maart in de Brielsche Courant of Weekblad voor Voorne, Putten, Overflakkee en Goedereede, no. 993. (G.A. Brielle; fotokopie M.M.) Fragmenten.

Multatuli.

Multatuli, of zooals de heer E. Douwes Dekker wel eens doch verkeerdelijk - genoemd wordt, 'de afgod van het denkend deel der natie,' hield Woensdagavond in de Nutszaal alhier weder een voordracht, de tweede in dit jaar.

De meer dan zestigjarige man, *die veel geleden* en laat ik er bijvoegen *die veel gestreden heeft*, stond daar voor een talrijk auditorium als iemand in de kracht zijns levens, vol vuur, vol geest, geheel vervuld met het onderwerp, dat hij zich voorgenomen had dien avond te behandelen, n.l. *levensbeschouwing*. (....)

Het aantal levensbeschouwingen is groot, zeer groot, men struikelt er bijna over.

Geen van alle maakt aanspraak op de minste verrassing.

Het doel eener levensbeschouwing is *geluk*, dat men vindt door verstandig en goed te zijn: door te lezen in den grooten catechismus der natuur.

Om tot de ware levensopvatting te geraken, moet men veel wegvegen, veel opruimen. Vooronderstel: deze zaal staat vol stoelen, vol huisraad, en men wil in het midden eenige tafels geplaatst hebben. Dan is het eenvoudigste, het *natuurlijkste* middel: wegvegen, opruimen wat overbodig is.

Het gezonde, het ware is zedelijk.

Het verstand schrijft het goede voor.

Men zegt, dat beschaving uitging van Indië, zich van daar achtereenvolgens op Egyptenaren, Grieken en Romeinen overplante om ten slotte de Germanen te bereiken.

Zóó wordt de beschaving als een 'wandelende jood' voorgesteld. Wij volwassenen, wij moeten onszelven beschaven en nimmer den Romeinen en Grieken dank wijten.

Te allen tijde bestonden wijsgeeren bij tientallen, bij honderdtallen, bij duizendtallen.

Ieder in Indië, die niet recht wijs was, heette een wijsgeer.

Van krankzinnigengestichten zou men dus academiën gaan maken - een ongerijmdheid, niet waar?

Beschaving uit de mythen geput? Neen, geen voedsel voor verstand en hart geven zij. Ja, aantrekkelijks bezitten zij, evenals een sprookje voor het kind.

Bij de Grieken, onze voorgangers, heeft men nooit iets degelijks gevonden in zake *levensbeschouwing*.

Wat hebben wij geleerd van Solon? Hij was wijsgeer en wetgever. Door wie gekozen, is ons niet bekend

'Niemand is gelukkig vóór zijn dood.' Natuurlijk. Het volmaakte geluk bestaat niet. Het te bereiken zou een doodvonnis zijn.

De meeste spreuken der Ouden zijn onbruikbaar, oppervlakkig, ja, soms leugenachtig.

Aristoteles had de vriendelijkheid zich te bemoeien met de natuur - met de physica. Als zoodanig staat hij hooger dan Plato, die zich niet schaamde onzin te verkoopen.

Nog een tweetal onbeduidende wijsgeeren - hoe gelukkig, dat de geschiedenis ook die vermeldt!

De eene stelde deze levensopvatting als de ware: 'altijd lachen.' Zijn tegenstander - tegenstander in alles, behalve in onbeduidendheid - stelde: 'om alles te schreien.'

Is dat wijsbegeerte, is dat een streven naar waarheid, naar wijsheid?

Voorals Duitschland heeft tal van wijsgeeren opgeleverd. Volgens velen van hen is medelijden de grondslag der zedelijkheid.

Medelijden de grondslag der zedelijkheid!

Niet mogelijk: medelijden *lijdt mee, ondergaat, zedelijkheid staat pal, biedt weerstand.*

Wie uwer heeft zielevoedsel geput uit de stelsels der wijsgeeren van de laatste 200 jaren?

Kant wordt genoemd: de wijsgeer der wijsgeeren.

Was hij dit, dan hadden al de latere wijsgeeren geen reden van bestaan.

Eenigen tijd geleden stond ik voor een boekwinkel te Utrecht en zag daar een brochure met het opschrift:

Zedenkunde van Immanuel Kant, toegelicht door doctor...

Voor 30 of 40 cents kocht ik de brochure van den 'wijsgeer der wijsgeeren.'

Het werkje was *toegelicht door doctor...*

Welke doctor? een doctor in de wiskunde? Een doctor in de

natuurkunde? Wel neen. Waarschijnlijk was het een doctor in... *niemendal*.

Thuis komende nam ik mijn vouwbeen om het boekje open te snijden; het werkje viel open, en mijn oog viel op een noot van den toelichtenden doctor: *dat men door spaarzaamheid en ijver tot welstand kan geraken*.

Waar zulke toelichtingen noodig zijn...

Van een doctor in niemendal is dat echter reeds veel gezegd.

Ik achtte mijn vouwbeen van 3 centen te goed om zulk een werkje open te snijden.

Laatst bezocht ik te Amsterdam de kerk, die ik als jongeling van 16 en 17 jaar dikwijls bezocht. Nu kwam ik er als bejaard man. De dominé was een, ja, hoe zal ik het zeggen, men noemt zoo iemand 'een mooie dominé,' geloof ik.

Een mooie dominé dus.

Zijn tekst was: *Hier op ons pad is alles duisternis, maar bij Hem zal alles licht zijn*.

Het eerste deel kwam neer op het zeggen, dat er hier zoo weinig licht was.

Waarlijk, geen nieuws voor de hoorders - De Kerk was vol. De middelzang (tusschenzang) kwam. In spanning verbeidde ik nu het tweede deel der preek, want..., er was licht beloofd.

God wist alles; boven zal alles licht wezen. Ziedaar het tweede deel, het einde der preek.

Iemand gaat op een donkeren, gevaarlijken weg, maar men zegt hem: als gij thuis komt, krijgt gij een lantaarn... werkt zelf de vergelijking uit, geachte hoorders.

Levensbeschouwing van Pierson, prof. in de schoonheidsleer.

Als mensch acht ik hem hoog.

Hij is schrijver van een werk over 'Levensbeschouwing', een werk, grooter dan de brochure van Kant, toegelicht door een doctor in niemendal.

Met geduld las ik het boek tot op de helft, toen mijn jongen mij kwam vragen hem te helpen met het oplaten van zijn vlieger.

Het oplaten van een vlieger vond ik veel wijsgeeriger dan Piersons werk, dat mij niet beviel.

Als ideaal stelt hij zich voor: verafschuwing tusschen al wat mannelijk en vrouwelijk is.

Dat zou uitloopen op den dood, op den ondergang van het geheele mensdchdom.

Een hoogeplaatst eer-waard, wel-eer-waard, hoog-eer-waard persoon, Schaepman, een groot redenaar, hield te Utrecht een verhandeling over Levensbeschouwing. Zelf was het mij niet vergund zijn verhandeling bij te wonen, zoodat ik uit de *Utrechtsche courant* moest vernemen, wat door Schaepman was gesproken.

Dit gesprokene was blijkbaar zoo goed en getrouw weergegeven - daarenboven geen woord van goed- of afkeuring er aan toegevoegd - dat ik vooronderstel, dat het door Schaepman zelf is geschreven of gecorrigeerd.

Ik heb reeds gezegd, hoorders, dat het aantal levensbeschouwingen zeer groot, misschien oneindig groot is.

Volgens Schaepman echter zijn slechts 2 levensbeschouwingen mogelijk nl.: *Pessimisme en Christendom*.

Staan die twee tegenover elkander?

Pessimisme is een ziekte, het best te genezen met Engelsch-zout. Indien er iets pessimistisch is, dan voorzeker is het het Christendom.

Denk aan Adam en Eva.

Als *straf* word hun en hun nakomelingschap opgelegd *arbeid* en Eva daarenboven -nu, ja, men weet het. Maar is arbeid een *straf*? Noem het veeleer een *zegen*. Alle woorden op *me* (op het gebied der wijsbegeerte althans) moet men wantrouwen.

Een vrome roept soms uit: 'wat ben ik een ellendig schepsel, een misdadig wezen, ik ben niet waard, dat ik leef, o, Heer!' enz. enz. Dat zegt hij voor zijn God om bijstand, hulp, enz. af te smeeken. Maar, hoorders, doet eens zooals ds. Zaalberg deed, geeft zulk een roepende eens gelijk en zegt, dat hij eene misdadige, een goddelooze, een beroerde kerel is... ik geef u de verzekering, dat hij zeer boos zal worden.

Sommigen houden van valsch idealisme.

Van het overgroot aantal levensbeschouwingen geef ik u, in het kort, slechts om aan te stippen, vier methoden of leermanieren om tot de ware levensopvatting te geraken.

Natura artis magistra, d.i. *de natuur is de leermeester der kunsten*, ja,

maar ook van de wetenschap, van het gezond verstand, van de zedelijkheid.

De ziekelijke Rousseau stelde de natuur *tegenover* den mensch. Natuur is al wat geworden is. Ook wij, met al wat in ons is - 't is enkel natuur.

1^e Methode. *Toepassing in den omgang met ons zelve op het burgerlijk verkeer.* Aan ieder persoon het zijne. Het goede versterken, het kwade verwijderen.

2^e Methode. *Wij behooren ons beter economisch te behandelen.* Inkrimping is gewenscht. Zich evenwel niet terugtrekken in de woestijn. Wij verbrokkelen te veel van hetgeen in ons is.

3^e Methode. *Men moet de orde der dingen leeren kennen.* Waarheidszin aankweeken. Wij behooren ons toe te leggen op juistheid van uitdrukking.

4^e Methode, de belangrijkste. *Men stelle zich steeds de vraag voor hoe iets geworden is? Waarom beweegt een kogel zich volgens een gebogen lijn. Zich rekenschap vragen waarom dit of dat punt van die lijn juist daar en niet elders ligt. Men heeft hier rekening te houden met den tegenstand der lucht, de oneffenheden van den kogel, enz.*

Een wiskunstige berekening faalt hier niet zelden. De ellips der maan is te vergelijken met het loopen eener weggejaagde dochter; beiden gingen van huis en wilden terugkeeren maar konden niet. Welke is de wordingsgeschiedenis van de broodjes, die in Amsterdam zeer goed bekend zijn, en door breken in achten kunnen verdeeld worden? Zij ligt voor de hand. Behoeftigen konden tot zelf een achtste partje voor het kleinste muntstukje (duit), zooals er 8 in een stuiver gingen, daarvan koopen.

Bij de opgravingen te Pompeji vond men dezelfde soort van broodjes. (Deze bewaart men in een museum te Napels).

Het bereiden van die broodjes was dus zeer *natuurlijk*. Het goede is logisch, en onlogisch het kwade.

De ware wijsbegeerte moet leiden tot oordeel des onderscheids. Daartoe moet men de eigenschappen der dingen kennen.

Jezus heb ik lief gehad. Hij leed voor zijn overtuiging.

Zoo ook Spinoza. Wij weten zoo weinig van Jezus. En de Christenen... zij leven zoo weinig naar Jezus' leer.

Veel staat er in het Evangelie, wat Jezus onmogelijk kan gezegd

hebben, maar veel staat er niet in, dat Hij wel moet gezegd hebben.*

Salomo was geen man om zulke wijsgeerige spreuken te schrijven.

'Ga tot de mieren, gij luiaard, zie hare wegen en word wijs.'

Ga tot den tijger, gij zachtmoedige, zie zijn wegen en word bloeddorstig. Als het eerste opgaat, zal het tweede dit ook wel doen.

Osiris is de mannelijke vorm van Isis en beteekent: die was, die is en wezen zal, n.l. de *natuur*.

De natuur is eerlijk en rechtvaardig, maakt eerlijk en rechtvaardig.

De natuur laat zich niet verbidden. Zij kent geen 'aanzien des persoons.' Zij blijft zichzelf gelijk. Ik geloof niet aan een persoonlijk God; de meesten uwer misschien wel, hoorders.

Voor 30 jaren bevond ik mij te Menado, in het Noorden van Celebes. Ik moest Van der Goes vervangen. Er was haast bij. Mijn weg liep langs Maoemi(?), een dorpje, in welke nabijheid men de heerlijkste visch vangt. Ik meldde mij bij het dessa- of dorpshoofd aan. De man noodigde mij aan zijn overheerlijke vischtabel. Maar ik, neen, ik had geen tijd, mijn plicht riep mij verder. Ik ging dus en kwam bij van der Goes.

'Wel', zei hij, 'hebt gij u braaf te goed gedaan aan Maoemi's visch?'

Bij v.d. G. was niets gereed; de vischtabel te Maoemi was bereid op zijn last.

Hierop liet Multatuli het slot volgen, dat ik den lezers, tot mijn leedwezen, niet kan aanbieden. Het is jammer, want juist het slot scheen het best in den smaak te vallen: men applaudisseerde.

* Wie iets meer over de bronnen van het Evangelie wil weten, schaffe zich aan: *T. Tal, Een blik in Talmud en Evangelie. Amsterdam M. Roest 1881, 131 bladz.* Zie de uitvoerige een zeer lezenswaardige beoordeeling dezer brochure in 'De Amsterdammer' van 27 Februari 1881. In die beoordeeling komt o.a. voor:

'Hebben wellicht de Evangelisten aan den Talmud, of omgekeerd, de joodsche schriftgeleerden aan het Evangelie ontleend? Het laat zich denken, dat menigeen het antwoord op deze vragen laat geven door den godsdienst, dien hij belijdt. Doch men gevoelt, dat godsdienstige sympathiën hier weinig ter zake doen. Niet langs dien weg worden wetenschappelijke vraagstukken als deze uitgemaakt.'

Of het aan mij ligt, weet ik niet, maar genot heb ik dien avond *niet* gesmaakt.

Na 21/2 uur inspannens keerde ik huiswaarts om een en ander op papier te stellen en het den lezers dezer courant aan te bieden.

Rotterdam 23 Maart 1881.

J. Hobbel

[4 april 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

4 april 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier beschreven. (M.M.)

Rotterdam, Maandag ochtend lieve beste Mies! Gister antwoordde ik nog in haast op je vraag over den vloer. Ik hoefde my geen oogenblik te bedenken. Het scheeve zou 'n gedurige aanstoot en ergernis geven. En tevens vind ik het zoo goed dat óók de zoldervloer redelyk wordt, vooral in verband met de mansardes¹. Je zei: ze zyn net. Juist daarom zou 't zoo jammer zyn als de toegang over 'n gebrokkelde kleigrond liep. En bovendien, nu je toch om de vochtigheid niet in't huis kunt trekken, is er juist *nu* 'n tyd om die vertimmering aftemaken. Later zou 't lastig zyn. Ik ben bly dat je't nog in tyds opgemerkt hebt. Wat de kosten aangaat, wèl moet er veel betaald worden en we zullen weinig overhouden, maar *in nood* komen we niet. De bedoeling² van Robbers is zeer royaal. 't Zou kleingeestig zyn, nu we zóóveel hebben doorgezet, die scheeve vloer te laten blyven. Ik weet hoe me dit aanhoudend hinderen zou. Maar let er op dat ze met het bevloeren van de bovenverdieping, daarmee niet de hand ligten alsof dat er niet op aankwam. Het netjes afschaven van de gebruikte planken zal noodig zyn. Eisch daarboven even goed netjes leggen &c als in de salon. Ik vond het te Geisenheim altyd zoo prettig dat de zolder er zoo zindelyk uitzag. De mogelykheid bestaat ook dat 'n mansarde door 'n logé betrok-

ken wordt. Ook moet men er langs om naar 't plat te gaan. Wees dus in 't in orde brengen van die bovenverdieping niet te bekrompen. -

Ik ben bly dat het geheel je bevalt, en vind dat we reden van tevredenheid hebben. Vraag eens aan Struth hoeveel wy ± over eenige weken zullen te betalen hebben? Volgens kontrakt was er nog te betalen 2000 mk & eenige honderden. Welke posten zyn daar by gekomen? Ik bedoel geen stipte rekening maar ± hoeveel honderden marken. Voorloopig kan hy al vast dien wissel op Mainz krygen, betaalbaar op 15 april. Ik zend hem je hierby op hem geendosseerd. Laat hem op't kontrakt kwitteeren, of later als hy 't geld geïnkasseerd heeft, of als-i (zeker wel eens te Mainz komende vóór 15 april) 't accept van den betrokkene ontvangen heeft. Als-i weinig dagen vóór 15 april 't ding presenteert, zullen ze wel gemakshalve terstond uitbetalen als-i daarom verzoekt.- Ja, dat je veel geld moest uitgeven kan ik wel begrypen. Wel heb ik 't land dat we zoo weinig over houden, maar nood is er *niet*. Als de hoofdzaken afgelopen zyn zullen we betrekkelyk weinig overhouden. Te Amstm zal ik aan Pool vragen hoeveel die madera kost, en betalen. 't Is 't eenige waarvan je'n beetje houdt.

-

Morgen ga ik naar Zürcher. Zn postkaart is heel hartelyk. -

De behandeling hier is boven beschryving. -

Je schryft nooit over je keel. Hoe is die? -

Och die Wou, met je buikpyn & met die: *onze* meubelwagens!- Ik zie dat je toch met één der wagens (*en* met vigilant?) over den Ryn bent gevaren. Dat had je niet moeten doen. Enfin 't is nu afgelopen, maar ik was erg ongerust. -

O, ik zie er niets tegen op, by den Gärtner te logeeren. M'n plan is - neen³, ik wacht de beslissing over Utrecht af. Zoodra ik dät weet, bepaal ik den dag van te huiskomst. -

Ik ben wèl, maar zenuwachtig en vermoeid. Gistravend waren (gedeeltelyk om mynentwil) de Wolfen hier. Dat vermoeit me meer dan de voordrachten. -

Als we 'n paarduizend mark méér hadden, zou ik aan 'n behoorlyk hek denken (yzer op 'n muurtje van byv. 2 voet) maar dät moet nu wachten tot later. 't Zal 'n groote uitgaaf zyn. -

Onder de dingen op m'n verlanglyst was ook 'n bokkenwagen. Spreek er vooral niet over. 't Is net iets om te doen op z'n 6ⁿ verjaardag. -

In zekeren zin heb je nu, nadat de boel over is, 'n rustig leventje⁴. Ik zend je de *Assomoir*. De leelykheden (*positief*-leelyk, en *betrekkelyk* leelyk door overmaat van beschryving) zyn talloos. Maar alles vervalt tegenover de meesterlyke beschryving van Gervaise. De menschkundige⁵ ontwikkeling van dat zieltje is ongeevenaard schoon! Heerlyk logisch! De wordingsgeschiedenis van wat haar in- en uitwendig wedervaart sluit als 'n bus⁶. -

Neen, toch zend ik je eerst: *les Rois en Exil*⁷. Ook daarin krioelt het van onnoodige, vervelende uitwassen van beschryving. (de fout van den dag) maar zeer schoon is de karakterteekening van 'n paar der hoofdpersonen. Ja, lees eerst *les Rois en exil*. Daarnà kryg je *l'assommoir*. Dit (*l'Assommoir*) is sterker gepeperd en moet dus niet voorafgaan. Anders zou't andere flauw schynen, wat het toch niet is. Ook daarin is de zielkundige voorstelling (van 31/2 hoofdpersoon: koning, koningin, onderwyzer en jong prinsje) zéér schoon. -

Ik ben beneden geweest waar m'n groote koffer staat, en zie dat ik de *Rois en exil* niet hier heb. t Boek is in't kleine linnen handkoffertje dat ik in't Rondeel liet staan. Ik zend het dus van Amsterdam uit. -

Vandaag heb ik hier nog veel te bedisselen. Robbers, de Haspelsen, Truida (?) en nog meer. Dus sluit ik maar. Een zoen en veel liefs aan ons kind. Ik ben zoo bly dat-i daar vroolyk is. Verkoopt i wysheid over z'n reizen?

Brief van gister ontvangen. Dus, rois en exil heb je al. Best!

Eindnoten:

1. mansarde: *zolderkamer (fr.)*
2. bedoeling: *oorspr. stond er geest.*
3. neen: *oorspr. voorafgegaan door (om).*
4. leventje: *oorspr. gevolgd door Hé, bestel.*
5. menschkundige: *oorspr. stond er zielkundige.*
6. *Deze zin is later toegevoegd.*
7. *Les rois en exil: Koningen in ballingschap (fr.), roman van Aphonse Daudet uit 1880.*

[6 april 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

6 april 1881

Brief van Multatuli aan Mimi. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven. (M.M.)

Amsterdam Woensdag avend by de Zürchers lieve beste Mies! Dankje wel voor de tanden! Dat heb je weer flink gedaan. Ik ben er erg bly mee! Want, nu je begrypt hoe'n last, zoo'n gat in m'n mond. Gelukkig dat je ze vinden kon. Daar was ik bang voor. -

Ook heb ik je brief van gister morgen, die naar Amstm geadres-

seerd was. Ik zal nu van avond niet lang of veel antwoorden, omdat ik hier nog niet geheel ingericht ben. De De Haasen waren tot op 't laatste oogenblik onbeschryfelyk lief. Wat zyn die menschen fyn-hartelyk. Zy vooral. Ze is hoogst-intelligent. -

Ook ik vond hier 'n brief van Oebé, maar ik heb hem nog niet gelezen. -

Drukke met korrektie van den M.H. Ik wil zoo graag diligent zyn tegenover die nieuwe uitgevers. Robbers komt me zéér welwillend voor. -

Och, wat is Wouter lief! En z'n jas voor 'n ei te willen geven! En 'babbelepraatjes' als papa!

Dag lieve Mies een zoen. -

Ik sluit nu maar gauw -

Morgen meer. -

Vrydag te Utrecht 'spreken' over geslachtsdingen.

Dan niet meer.

Ik ben wel. Hoe is't met je keel?

[6 april 1881

Ingezonden Stuk in de Zaanlandsche Crt.]

6 april 1881

Ingezonden Stuk in de Zaanlandsche Courant, no. 2. (G.A. Zaandam; fotokopie M.M.)

Het vrije woord.

Mijnheer de Redacteur!

In de Courant van Woensdag j.l. komen, in antwoord op hetgeen ik geschreven heb over het verslagje betreffende Multatuli, eenige hatelijkheden aan m'n adres voor.

Ik meen dat uw verslaggever hoog spel speelt. Het is hem kennelijk te doen om het laatste woord. Vorm en inhoud van z'n schrijven zijn dan ook van dien aard, dat het mij werkelijk moeite kost, er aandacht aan te wijden. Door te zwijgen zou het spel evenwel in de oogen van uwe lezers en lezeressen gewonnen schijnen; - en dat mag niet. Om die redenen het volgende:

Uw verslaggever ziet werkelijk niet hoog bij me op. De toon waarop over mij geschreven wordt, getuigt van diepe minachting. Hij scheldt mij uit voor excentriek en betwist me de elementen die aanwezig moeten zijn tot het voortbrengen van stoute gedachten, doch beweert daarentegen dat ik schrijver ben.

In hoeverre dat alles te maken heeft met m'n stukje waarin ik m'n oordeel uitspreek over z'n verslagje, mag vatten wie het kan.

Ook wat betreft de uiting: als zou ik een geestverwant van Multatuli zijn, heeft er niets meê te maken. Ik heb niets meer en niets minder gezegd dat hetgeen Multatuli mij *zelf* gezegd heeft: dat hij het betreuenswaard vindt, dat er mensen onder z'n gehoor komen, die steeds schermen met *hun* heilig en dierbaar geloof. Ze schenden het geheel, door brokstukken als wapen te gebruiken voor *hun*, zegge: *hun* heilig en dierbaar geloof. - Ik zou daarover gaarne verder uitwijden en wil mij daartoe verbinden onder twee voorwaarden: dat de verslaggever z'n naam noemt en de redactie mij er ruimte voor afstaat; het eerste evenwel stel ik als hoofdvoorwaarde. Hoewel ik eerbied moet hebben voor de verhouding tusschen verslaggever en redactie, meen ik toch dat ik den eerbied voor me zelven niet uit het oog mag verliezen.

Wat mij in uw verslaggever onaangenaam aandoet M. de Redacteur:

Dat is de zinsnede waarin-i over die geestverwantschap tusschen den auteur van den Max Havelaar en den Heer de J. spreekt en waarin hij ten slotte een beroep doet op Multatuli. - Dat is niet echt; neen! werkelijk niet. - Ik wil dat gaarne verder toelichten, alweêr onder twee voorwaarden: verslaggever moet z'n naam publiek maken, enz.

Ten slotte nog iets.

'Een Heer J. de Jager Sz. staat gunstig bekend als rederijken'. Dank U. Dat is een Compliment. Maar Mijnheer - onbekende verslaggever - hebt ge wel overdacht, wat het *beteekent*: gunstig bekend te staan als rederijker? Weet ge wel wat het *beteekent* een goed rederijker genoemd te worden? Weet ge wel dat daarvoor veel moet gelezen, veel opgemerkt, veel tijd opgeofferd moet worden en dat tot één der vruchten van dat alles behoort: *echte munt van valsche munt te leeren onderscheiden*.

Zaandijk, 31 Maart 1881.

J. de Jager Sz.

[7 april 1881

Advertentie voordracht Utrecht]

7 april 1881

Advertentie inzake een voordracht van Multatuli te Utrecht op 8 april in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad, no. 97. (K.B. 's- Gravenhage; fotokopie M.M.)

VOORDRACHT

van

MULTATULI

over

'ZEDELIJKHEID',

op *Vrijdag 8 April*, ten 8 ure, in het Geb. v. K. en W. Toegangskaarten te verkrijgen aan het Gebouw.

[8 april 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

8 april 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Utrecht, vrijdagavond beste lieve mensen! Als men my van ochtend gezegd had dat ik van aven¹ 8, 8 1/2 uur aan jelui zou zitten schryven, had ik zeker gezegd: dat kan niet, want dan speech ik! Maar les dessins & les flots sont changeants!² En ook de fata¹ van 'n voordracht over 't geslachtsleven. God wil het niet. (Net andersom als met de kruistochten.) Wel had ik bepaald morgen ochtend van hier uit vóór mn terugkeer naar Amsterdam, aan U te schryven, maar... *nu* al, dezen avond, neen dāt kon ik niet voorzien.

De Utrechtsche impresarii hadden de lezing aangekondigd. Gister vroegen³ ze my hoe laat ik kwam. Ik antwoord telegrafisch: 1/22. Maar... toen ik die depeche schreef (1/29 van ochtend) was ik nog niet wakker! Kramp, benauwdheid en donker inzien van alles! In-verband met den *aard der voordracht* (ik stemde maar altyd schoorvoetend in 't behandelen van 't u bekend onderwerp toe!)

voegde ik er by: mocht er iets *tegen* de zaak zyn, geneer U niet alles aftezeggen. My zou dit zelfs gewenscht zyn.' Dat 'gewenscht' was te sterk. Een uur later speelt het me. maar ik dacht niet dat ze 't zoo stipt zouden opnemen, vooral omdat het afzeggen op 't laatste oogenblik zooveel voeten in de aard heeft. En zie, hier kreeg ik - en vry laat - bericht dat ze aan't afzeggen waren gegaan. Ik deed nog poging om... 't afzeggen aftezeggen, maar 't lukte niet. En al zoo blyven de liefhebbers nuchter van m'n wysheid over 't geslachtsleven!

Stipt gezegd had ik nu van avend nog naar Amstm kunnen terug gaan. Maar ik heb hier 'n makkelyk zitje, en haal wat schryvery in. M'n logeeren te Amsterdam is - behoudens de allerliefste bedoeling van gastheer en gastvrouw - niet zóó rustig als by m'n ziekelykheid de eisch schynt te wezen. En 't huis is my te prachtig. Heerlyke schilderyen, byv. maar voor my te veel. Ik was er dan ook gek zenuwachtig, misschien ook wel omdat me die Utrechtsche voordracht in de keel zat, 'n graat die er nu zoo onaangenaam is uitgehaald.

Hoe dit zy, na die amputatie kan ik beginnen te prografeeren⁴: (wat zegt de Haas van dit woord!) over m'n thuis reis, of liever over 't verlaten van Amsterdam. Dat ik daar nog een en ander heb aftedoen is waar. (Ik moet ook 'n dag naar Weesp om Mimi's zuster Chris te zien) gut, en nog meer. Ik bedenk daar dat ik ook nog verbonden ben voor 'n voordracht over 'Kunst en zedelykheid'. Dit had ik afgesproken met de artisten vereeniging: 't jonge Holland.' Dat valt me daar als 'n bom in m'n gedachten. Ronduit gezegd, ik zal trachten my er af te helpen. En ik zou Ymuiden gaan zien. En die arme 'ouwe nicht' (zoo als Wouter haar noemde. Ja, en nog méér afspraken. Daar is Naatje op 't Luth. hofje. (de zuster van de stumpert die me gedeeltelyk tot model diende voor Leentje!) Ook haar heb ik 'n bezoek toegezegd. En de vrouw die m'n zoon gebakerd heeft... zy die niet weet wat ze me doet als ze zegt: 'God, god, mnheer, wat wou ik dat lieve kind graag eens weer zien!' En als ze vraagt hoe 't hem gaat? Háár kan ik toch niet zeggen: 't ware hèm en my beter geweest als-i niet geboren, of jong gestorven was! -

Neen, ik kan nog niet zeggen wanneer ik Amsterdam verlaat. Nu, dat verneemt ge later.

Daar ik my verplicht voel, te Arnhem my een of twee dagen optehouden, zal ik dat doen nà Rotterdam. -

By de familie Zürcher heb ik 'n prachtige indruk gemaakt met m'n nieuwen jas. De heele familie juichte van tevredenheid. Daar die ovatie niet my maar Van Erp⁶ toekomt, geef ik UED vryheid ZED daarvan by gelegenheid kennis te geven. Toch ligt de verdienste ook wel n beetje in m'n mooie postuur. Als de Heer 'n bult geeft is de kunst des kleermaker ydel. Hovaardig mag hy dus niet zyn. Alle zegen komt van boven, (op gras &c na.)

En kleine Lien zal zich verstouten a.s. dinsdag 12 jaar te worden! Wat 'n leeftyd. Toen J.C. zoo oud was, professerde hy al, en Lien weet nog niet eens of 'n man trouwen mag met de zuster van z'n weduw? Of als ze dāt weet, dan zeker toch niet wat de beteekenis is van:

'in een lank... o gruwel⁵. -

'in een langwerpige hokje, woont de heele wereld op 'n stokje.' - of: dan eens plat en dan eens bol, De wereld is een parasol. -

Ik heb 'n allerliefste herinnering van Uw... alles begrypende en vergevende hartelykheid! Hartelykheid tout court⁷ is minder zeldzaam, maar voor 'n soeur de charité⁸ is dat niet genoeg, en zoo'n soeur heb ik nodig! -

Van Mies beste berichten! O die Wou! op den weg ontmoette hy 'n vrouw met 'n ganzenei. Dat stak hem in de oogen. Hy vroeg er om en toen ze 't niet present geven wou, trok hy z'n jas uit om te ruilen. Cela promet!⁹ -

Mimi hoopt dat ze eerstdaags kunnen beginnen te behangen. Maar dat opnemen van den vloer zal zeker ook nog wel ophouden. Over 't geheel is ze met het huisje tevreden, en dus zal 't wel goed zyn.

Dag beste Haas en lieve Lina weest hartelyk gegroet van

Uw liefh vriend

Dek

Och, ik heb m'n vouwbeen laten liggen¹⁰. Nu, ik zal 't wel krygen als ik terugkom.

Eindnoten:

1. aven: *de d ontbreekt.*
2. les desseins et les flots sont changeants: *plannen en golven zijn veranderlijk (fr.)*
11. fata: *lotgevallen (lat.)*
3. vroegen: *oorspr. stond er lieten.*
4. prografeeren: *schriftelijk voorbereiden (nieuwvorming).*
6. Dirk van Erp, *kleermaker te Amsterdam.*
5. gruwel: *verwerping van de gangbare spelling lankwerpige.*
7. tout court: *zonder meer (fr.)*
8. soeur de charité: *liefdezuster (non-verpleegster) (fr.)*
9. Cela promet: *dat belooft wat (fr.)*
10. laten liggen: *oorspr. stond er niet.*

[8 april 1881

Advertentie afgelasting voordracht Utrecht]

8 april 1881

Advertentie inzake het niet doorgaan van de voordracht van Multatuli te Utrecht in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad, no. 98. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Op wensch van den spreker gaat de
VOORDRACHT VAN MULTATULI
over ZEDELIIKHEID *niet door*.
De geldelijke bijdragen zijn terug te bekomen.

[9 april 1881

Ingezonden mededeling van Multatuli in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad]

9 april 1881

Ingezonden mededeling van Multatuli over het niet doorgaan van de voordracht te Utrecht op 8 april in het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad, no. 99. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Door afmatting, zenuwachtigheid en kramp in de ademhalingswerktuigen, gisteravond verhinderd zijnde de aangekondigde voordracht te houden, betuig ik mijn innig leedwezen over deze herhaalde teleurstelling. Tot korten tijd vóór het tot optreden vastgestelde uur, meende ik in-staat te wezen, de op mij genomen taak te volbrengen, waardoor de heeren die zoo welwillend en belangeloos zich met de voorbereiding der zaak belast hadden, buiten de mogelijkheid waren, vroeger dan geschied is, werk te maken van de nogal omslachtige afzegging. Hun hartelijk dank zeggende voor de zoo vriendelijk genomen moeite, richt ik tot allen die mij 't genoeg wilden doen de voordracht bij te wonen, het verzoek te bedenken dat niemand onder deze teleurstelling zooveel lijd als ikzelf!

Utrecht,
MULTATULI.
9 April 1881.

[9 april 1881

Ingezonden Stuk in de Zaanlandsche Crt.]

9 april 1881

Ingezonden Stuk in de Zaanlandsche Courant, no. 3. (G.A. Zaandam; fotokopie M.M.) Fragment.

Het vrije woord.

Mijnheer de Redacteur!

In de Courant van 6 April l.l. komt andermaal voor een schrijven van den heer J. de Jager Sz., wjl hij meent dat ik (door hem te complimenteeren met zijn tegen mij beleefd optreden) hoog spel speel, en het mij te doen is om te hebben het laatste woord: iets dat *hij* niet dulden mag.

Is zulk een reden, minstens, kluchtig; zijn opstelletje verder in-

ziende en dit vergelijkende met mijne regelen, voorkomende in dit blad van 30 Maart l.l., vraagt men zich onwillekeurig af of de heer J., als hij leest, 't wel altijd goed begrijpt. Hoe anders zou hij kunnen meenen, dat ik hem uitschold (foei) voor excentriek - dat toch vooreerst nog niet gebeuren zal - terwijl de beteekenis, door hem aan het woord 'schrijver' toegekend, immers heel wat anders te kennen geeft, dan in dien zin, waarin ik het gebruikt heb; daarna spreekt hij van een schermen met 'hun geloof' alsof ik een bijzonder geloof aangeroerd had, om mij eindelijk een beroep te laten doen op Multatuli - eenvoudig omdat ik eene veronderstelling opperde, die dunkt me gemaakt mag worden jegens iemand, die spreekt en schrijft tot nut... immers niet van zich zelven?

Ter voorkoming van meerdere vertoogen, even geestig en diep als de heer *de J.* bereids leverde, moet hij mijn naam inderdaad niet weten. (....)

[9 april 1881 Brief van Multatuli aan J. Ensing]

9 april 1881

Brief van Multatuli aan J. Ensing. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Het begin van de brief ontbreekt.

(...)

eigen oogen den schyn op me dat ik onwaarheid zeg. Het afspringen van die voordracht te Utrecht gister, is 'n gevolg van die afwisseling in m'n toestand. Ik had *smorgens vroeg* getelegrafeerd op 'n wyze die m'n vriendelyke beredderaars in den waan bracht dat het wreed zou zyn de zaak te laten doorgaan. En zie, gistravend voelde ik me zeer wèl. -

Voor de lieve Geertruida heb ik twee raadsels, of liever één op 2'erlei wys uitgedrukt:

In een lankwerpig hokje

Zit de wereld op 'n stokje
 of
 Dan eens plat en dan eens bol,
 Deze aarde is als 'n parasol.-

Ra, ra, wat is dat? En (nog 'n raadsel) binnen weinig dagen zal ze 't weten al raadt ze 't niet⁴! -

Zeg beste Ensing, het door my bedoeld plantengif is toch niet de *secale cornutum*¹. De naam is n.f. *Lolium temulentum*² (tremulentum?) Volgens m'n berichtgeefster ('n jongedame die iets aan botanie doet) noemen de boeren 't: dolik of hondsdravik. (aan de juistheid dezer woorden wil ik niet gehouden zyn.) Wilt ge - in verband met de geschiedenis die ik U verhaalde, eens onderzoeken of de daardoor teweeggebrachte vergiftiging zich openbaart in pyn in den grooten toon. (of in *de toonend?*) -

M'n berichtgeefster zegt voorts: 'Secale Cornutum ken ik niet. Oudemans³ geeft by dit geslacht alleen op: *secale cereale* = onze gewone haver.'

In uw bot. woordenboek stond toch *Secale Cornutum* wèl vermeld. Dat zou dus 'n ommissie van Oudemans zyn. -

Als ge besluit dezen zomer ons te bezoeken, let er dan op dat men (zoo meen ik) in Holland slechts plaats kan nemen tot Bingen. Nu, voor dien tyd schryft ge me wel. Retour kaarten zyn goedkoop en duren 'n maand. Er is veel plaats in ons huisje, zoodat er volstrekt geen bezwaar is dat ge gezamenlyk komt. Mocht er toevallig door meer logés overbevolking wezen, dan schryf ik 't u wel.

Ontvangt beide myn hartelyke en hoogachtende groete en geloof me
 tt
 DouwesDekker

ik schryf altyd heel slordig. Als m'n zinnen niet rondloopen, zet ze maar terecht. -

M'n adres is voor de eerstvolg^e dagen

t/h v.d. H. Dr Zürcher
 Nieuwe Heerengracht, 95
 Amsterdam

Eindnoten:

4. *Multatuli had in 'n boekhandel een opvouwbaar globe gezien. Hij wilde die kopen als verjaarscadeau voor Lina de Haas. Zie voorts bij 12 april.*
1. *secale cornutum: de farmaceutische naam (n.f.) van moederkoren, het donkerpaarse afwerkingsprodukt van de schimmel Claviceps purpurea.*
2. *Lolium temulentum: bedwelmend raaigras (inderdaad dolik of hondsdravik).*
3. *Oudemans: Corneille A.J.A. Oudemans (1825-1906), nederlands plantkundige, auteur van o.a. De Flora van Nederland (1859-1862).*

[11 april 1881

Brief van Multatuli aan Mimi]

11 april 1881

*Brief van Multatuli aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4($\frac{1}{3}$)
beschreven. (M.M.)*

Maandag ochtend lieve beste Mies! M'n laatsten brief moet Saterdag eersten trein van Utrecht vertrokken zyn? Heb je dien? -

Jou laatste is van vrydag ochtend. Je schreef over de kar met struiken, en dat je al 2 maal naar den duitschen Havelaar gezocht had. Erge haast is er niet by, maar ik wou wel dat je 'm vond. - Gister verzond ik de Assommoir. Bedenk goed wat ik zeg. *Zeer veel leelyks* maar de geschiedenis van Gervaise's gemoed is meesterlyk. Al wat haar overkomt, *moest* zoo komen. -

Ik zie waarlyk geen kans, iets te veranderen aan dien wissel! Het endossement staat er nu eenmaal op. Ik dacht dat je't prettig vinden zou, vis à vis Struth liquide te wezen (op 't *restant* en *ausserkontraktliche*¹ na.) Wat er aan hem méér te betalen valt kan je dan juist makkelyker laten wachten. Ik zie waarachtig geen kans 't nu te veranderen! En daar de wissel op vasten datum is (d.i. niet: 'zooveel dagen na zicht') moet je hem dien nu wel voor den 15ⁿ (dat is: *terstond*) geven. Want ook nà den 15ⁿ mag hy niet gepresenteerd worden. Althans daar is omslag by waarby *ik* Doyer & Kolff in den arm zou moeten nemen, wat ik liever niet doe, omdat zulke slingeringen 'n 'man van zaken' zoo bespottelyk voorkomen. t Spyt me dat je daar nu zoo tegen hebt. Ik meende me zoo goed geweerd te hebben in't bepalen van som (niet *alles*) en datum. ('n paar weken na je thuiskomst)

Ik vind het best dat je Gärtner Struth hebt laten begaan met die vulling. (struiken &c) Kan je ook nota houden van de *namen*. Dan weten we wat het is, en stellen er meer belang in. -

Ik ben zeker dat ik met de inrichting van huis, meubilair, teppiche² &c heel tevreden wezen zal. O, ik verlangde geen 'zolder.' Wèl, dat-i (groot of klein dan) er niet haveloos zou uitzien. En dāt wordt nu bereikt, zeg je. -

Over je keel en kiespyn ben ik verdrietig. 't Helpt me niet veel of jy zegt: o, 't is niets! Ik hoor dat de wind gedraaid is. M'n kamer is

koud, maar buiten ziet het er lenteachtig uit. Maar dat deed het voor 3, 4... 10 dagen ook toen de wind zoo koud was. -

Een ezel? Ja, dat zou ik ook wel goedvinden. Maar Fritz zegt dat zoo'n dier meer oppassing noodig heeft dan men meent. 'Even veel als 'n paard' zegt-i. Dàt is zeker overdreven, maar omslag is 't toch! t Zal er van af hangen of we 'n arbeider (halfwasjongen?) kunnen betalen. Ik denk ja. En 't zal wel *moeten*. Dan maar andere nummers op de verlanglyst uitstellen. -

Zürcher doelt er telkens op dat ik niet meer zal moeten voordragen. Ik zeg: 'hy *doelt* er op.' Uit z'n vorige handelwys mag ik opmaken dat hy daarmee iets ernstigs meent. Ik zal 't afwachten, en *zoo noodig* er op terug komen. Haast of nood is er gelukkig niet. -

O ja, kleeren en madera kan ik betalen. Ik heb 270 gl.

Ik heb 't hier iets makkelyker dan ik vreesde. Z. is welwillend, maar zwaar op de hand. Morgen ga ik met hem naar Ymuiden³. Ik zal probeeren er nog afte komen, en misschien laat ik ook Weesp in den steek. Ik ben nog niet eens by Funke geweest. Daar zal ik vandaag heengaan.

M'n voorloopig plan is as donderdag van hier te gaan (een trein overblyven by Jeanne) dan ±2 dagen te Rottm (ik heb't zoo vast beloofd) Vervolgens 1 dag te Arnhem, en vandaar naar huis. Bekommer je niet over m'n zyn by gärtner Struth! In allen geval is't heerlyk niet te spreken over zware dingen & subtiliteiten, en voortdurend op voet van debat en diskussie! Ik ben er wee van, en verlang naar Wouters babbelepraatjes. -

Over z'n vrouw spreekt Z allernaangenaamst! Nu erken ik dat háár katholicisme als men zooals *hy* daarmee in aanraking komt, onverdragelyk is. Van myn standpunt gezien, is *zy allerliefst* en waarlyk beminnellyk. Ze is vry, los, gezellig en geeft nooit blyk van de erge domheid waarover hy klaagt en vloekt. Is ze dan alleen zoo dom op dat eene punt?

Ook Fritz spreekt ruw over z'n vrouw. En hy zegt in z'n eenvoud: 'nu ja, ik heb haar dan ook maar getrouwd om te eten te hebben, en moet de gevolgen dragen.' *Eenvoud?* Nu ja, maar plomp is 't ook! Ook Z. is plomp. Nu wil hy z'n broêr laten trouwen met die oudste dochter. Want... by meerderjarigheid krygt zy 'n ton. Kan je je iets platters voorstellen? Nu pryst hy 't meisje, o ja, maar ik

gis dat hy dit doet om de koppelary minder afschuwelyk te maken. Ik heb haar geen 10 woorden hooren zeggen. Toch zyn zy allen heel vriendelyk en hulpvaardig. Die oudste zoon brengt 'n vlammetje zooals Wou zou doen! Met of zonder geloof, dāt vind ik lief. En zoo zyn ze allemaal. -

Dinsdag ochtend in haast gesloten -

ik maak haast om den wissel die date certaine⁴ is

Eindnoten:

1. het ausserkontraktliche: *het werk dat buiten de overeenkomst om gedaan is. (du.)*
2. teppiche: *vloerbedekking (du.)*
3. *Deze zin is met een dunne streep doorgehaald.*
4. date certaine: *op vastgestelde datum in te wisselen. (fr.)*

[12 april 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

12 april 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(1/3) beschreven. (M.M.)

Dinsdag avond

Beste Haasen! Ik heb 't land als 'n paaschös. Verbeeld U dat ik, na veel bot vangen ten-laatste wel moet berusten in't niet-zenden van 'de wereld op 'n stokje'. Die is niet te krygen zonder inteteekenen op 'n werk (of werken) van Verne. Wat zal de jarige Lina nu van me zeggen? Dat ik 'n bluffer ben! Tot heden ochtend toe heb ik in de hoop geleefd dat ik die stokkerige parasolwereld veroveren zou - Ja, ik heb 't land! Ik kan¹ op dit oogenblik niet anders zenden dan m'n gelukwensch aan U en 't lieve kind. 'n kaal geschenk!

Donderdag in den loop van den dag, of 's avends kom ik te R, en aan den Schiedamschen singel. Mocht ge dien avond plan hebben uittegaan, verschik er asjeblieft niets om. Dat zou me zoo drukken. Ik kan waarlyk nu nog niet opgeven met welken trein ik kom, daar ik me te Haarlem moet ophouden, en niet weet hoelang?

Ik denk niet lang te Rotterdam te blyven. Twee dagen hoogstens. Ook voor Arnhem heb ik nog een dag noodig, en ik verlang naar huis.

Hartelyk allemaal gegroet van

Uw liefh.

Dek

Eindnoten:

1. kan: *oorspr. gevolgd door nu.*

[14 april 1881

Kaartje van G.C. de Haas-Hanau en haar dochter]

14 april 1881

Kaartje van 105 × 65 mm, aan één zijde beschreven, bestemd voor

Multatuli en afkomstig van mevrouw G.C. de Haas-Hanau en haar dochter Lina. (M.M.)

Het kaartje diende ongetwijfeld als ten geleide bij een droogboeket. Vgl. bij 2 maart 1882.

Aan Multatuli.
 Nooit zijn in onzen tuin de aller
 eerste bloemen
 Zóó gretig afgeplukt.
 Om ter herinnering onz' naam
 aan U te noemen
 Zijn z'op papier gedrukt.
 R. 14 April 81. Oude en jonge Lina de H

[18 april 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

18 april 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(5/6) beschreven. (M.M.)

Arnhem, maandag ochtend

Beste Haazen! Ik ben bly dat ik voor m'n vertrek nog 'n oogenblikje tyd heb om U 'n woordje te schryven, al is 't dan maar 'n vriendelyk groetje, vóór ik de grens passeer. Zeker hoef ik U niet te zeggen hoe ik uw beider hartelykheid blyf herdenken. Er zyn weinigen, ja geenens, die zóó met 'n zieke weten omtegaan. Want, *ziek* ben ik. Gist'ravend was 't ook begrypelyk voor anderen, wat zelden 't geval is. Gewoonlyk als ik zeg dat ik 'doodelyk vermoeid' ben, biedt men my 'n *stoel* aan. Nu, gistravend had ik werkelyk (ook) 'n stoel noodig, want ik waggelde. En ik heb gevomeerd. Nòg ben ik niet wel. Het *zien* doet me pyn, niet in de oogen, maar in de kassen. Of, beter gezegd misschien, zóó *voel* ik 't.

Toch geloof ik zeker dat ik thuis zal opknappen. Straks pak ik voor't laatst m'n koffer, en voor't laatst neem ik m'n spoorkaartje. dat geeft den burger moed. -

Och, dat uitweiden over zichzelf! Basta! -

Voor m'n patient hier, trof 't best, dat *ik* onwel hier aankwam. Onwillekeurig bemoeide hy zich met *my*, en juist dàt knapte hem

op. Het belangstellen in my, dwong hem z'n smart op zy te zetten. Al had ik 't er om gedaan, 't kon niet beter treffen. -

Toen ik begon, had ik plan jelui wat langer te schryven, maar ik ben niet wel, en zal maar uitscheiden. Hartelyk gegroet lieve menschen, groet den goeden Wolff. -

Daar word ik weer misselyk. Wat is dat toch? Ik heb weinig gegeten en niets byzonders. -

Wat 'n lamme brief. -

Ik zal bly zyn als ik op den trein zit.

Uw liefh.

Dek

[april 1881

Brief van H.C. de Wolff aan G.C. de Haas-Hanau]

Omstreeks 22 april 1881

Brief van H.C. de Wolff aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

De keerzijde van de brief bevat een concept-uitnodiging die geen enkel verband heeft met Multatuli.

Lieve vriendin

Zoudt gy niet aan Mult. schryven, dat er morgen per stoomboot een kistje thee aan hem zal worden afgezonden.

Hy moet *niets* betalen, daar ik het franko vry van rechten en vracht aan hem verzonden heb. Alleen is het mogelyk dat er een kleinigheid voor bezorgen aan zyn huis te Nieder Ingelheim moet betaald worden

Dit alles zoudt gy wel eens aan zyn vrouw kunnen schryven, niet waar?

Henry

[22 april 1881

Brief van G.C. de Haas-Hanau aan Mimi]

22 april 1881

Brief van mevr. G.C. de Haas-Hanau aan Mimi. Twee enkele velletjes postpapier, gedeeltelijk op elkaar geplakt, geheel beschreven. (M.M.) De brief is onvolledig bewaard. De weggeplakte zijden bevatten een kladversie van deze brief en een uitnodiging van de fam. De Wolff aan de fam. De Haas.

Lieve Mimi,

Door tusschenkomst van de Wolff zijn al de vrienden deze week in de gelegenheid zich te voorzien van thee. Van die gelegenheid maken de Wolven en wij gebruik om U een kist thee aan te bieden en verzonden die daarom heden per stoomboot aan uw adres, *vrij*

van *rechten* en *vracht*. Gij moet er dus niets voor betalen. Alléén is het mogelijk dat er een kleinigheid voor bezorgen aan uw huis te Nieder Ingelheim zal moeten betaald worden.

Wat zult Ge gelukkig zijn nu Dek weêr tehuis is! *Te huis* schrijf ik daar zoo onbedacht. Dat zal toch zeker het geval nog niet zijn. Hoe treurig voor hem dat hij zich op zijn terugreis zoo erg ongesteld gevoelde en wat 'n teleurstelling voor U! Honderde malen heb ik sedert zijn vertrek aan U beiden gedacht. - Zou Dek nu al wat beter zijn? Zou hun huis nu
22 April 81.

**[30 april 1881
Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]**

30 april 1881

Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 en 6(1/8) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim

30 April 1881

Lieve beste Lien! Voor eenige dagen ontvingen wy je brief en gister je theekist. Sakkerloot lien, wat 'n heerlyken voorraad. Wat 'n al kopjes geurig nat kunnen daaruit geschonken en gedronken worden, en wat kan er niet al gebeuren voor wy op den bodem zyn van dien kist. Hoe hartelyk en lief van de familie de Wolff en Ul. ons zoo'n verrassing te bereiden. Danke, danke sehr. En het ontvangen ons zoo makkelyk te maken, we hebben niets gemerkt van belasting noch vracht! - Ik maak de kist nu niet open, voor we thuis zyn. Je moet weten we zitten hier altyd nog by den tuinman, er wordt wel voortgemaakt thuis, maar o wat was daar nog veel te doen! Ik heb my nu voorgesteld dat wy den 8sten mei zullen kunnen intrekken, nu dat is nu wel niet aangenaam maar hoofdzaak is dat dek heel tevreden is met ons huisje, inrichting enz. enz. valt hem mee en hy is even als ik verrukt over de ligging. Ook de tuin is flink aangelegd en ons koorn staat goed. Gut ik kan er naar verlangen het je eens te laten zien, wel te verstaan als 't geheel klaar is, want de werklui bederven alles, zoo lang zy er rondloopen wordt het niet gemütlich¹. - Dek heeft u of de Haas immers eens van hier geschreven? Toen hy hier aankwam vond ik hem dan erg en erg min. Nu is hy wel wat bygekomen, maar toch nog

heel zwak en dodelyk vermoeid. Gelukkig hebben wy 't hier betrekkelek goed: zitkamer voor ons gebruik en ruimte voor Wou om te spelen in den tuin. Hy heeft ook al allerlei kennissen in 't dorp waar geitjes en ganzen en kalfjes zyn en spit in den tuin en altyd even opgewekt en overmoeid. Het eten is hier vry goed nr dek zyn smaak, beter dan een logement waar i in Holl. was zegt i, en vriendelyke bediening van vrouwen dus alles zoo goed mogelyk, maar toch verlangen wy natuurlyk erg nr huis te gaan. de eerste dagen ging 't nog maar nu wordt dek wel eens wat ongeduldig. Wat me vooral erg naar aandeed toen dek pas terugkwam dat i zoo schuw was: compleet menschengesuw. Hy liep snel in en uit om niemand te zien, eigenlyk heel naar vooral voor dek die van nature zoo vriendelyk en voorkomend is, eigenlyk net als Woutertje Pieterse en notitie neemt van de menschen, hier althans waar niemand hem aankykt als 'n schryver en als 'n slecht mensch. Nu wordt dat goddank wat beter, ik heb er natuurlyk geen opmerking over gemaakt dat hadt het alleen kunnen verergeren, en wil hopen dat het maar een uiting van zwakte was. Ook was hy prikkelbaar gevoelig of Wou hartelyk voor hem was, iets dat natuurlyk heel pynlyk is. Wou is een hartelyk kind maar wanneer men een blyk daarvan eischt - is alles bedorven. Nu, ofschoon altyd zwak, wordt hy toch wat beter. Ook is hy aan 't corrigeeren van zyn Havelaar en heeft my zelfs vertaal werk gegeven. een ouden roman van den duitschen Lafontaine die veel invloed op zyn eigen vorming gehad heeft en waarby hy dan een voorrede of noten schryven wil. ik vind dit nat. heerlyk. Tegen morgen 1° Mei heb ik hier nu ook een meisje gehoord uit Ingelheim dat hier alzo thuis is. Ik zal haar moeten leeren koken daar ze nog niet gediend heeft dan by kinderen. Nu dat is me liever dan een volmaakte duitsche keukenmeid, die haar neus optrekt voor onze hollandsche groenten zonder meel en uien.

Van morgen kreeg Dek een brief van een onbekende 'Determan' uit Arnhem die eenvoudig en vriendelyk informeerde nr Woutertje P. en dek verzocht dat zoo 't hem onmogelyk was dat verhaal voort te zetten dan toch zyn dagelykschen indrukken te geven. Dek vond dien brief lief en ik vind dek wel 'n beetje opgewekt vandaag. Zoo zoo ben je by Mevr Jacobson geweest? Vertel nu toch eens wat meer van haar. - Zeg, heeft de Haas de

jongen Houwinck sedert nog wel gesproken, en is dat dezelfde die by ons gelogeerd heeft in Wiesb?

Wou zit in 't zonnetje te spelen met het ree-pootje op 't balkon en ik ga nu wat by hem zitten naaien aan blauwe kielen. Dek heeft me omgehaald dat ik die maken zou en het is eigenlyk ook heel flink. Dek zegt: 'maak er dan 12 dan heb je voorschot!' verbeeld je! Hy houdt zou van royaal, net als jelui met je thee.

Nu dag *lieve Lien!* O ja ik wilde nog vragen nr de gymnasium kwestie voor jufvr. Dupont. of is dat nog niet uitgemaakt?

Groet de Haas heel hartelyk van ons beidjes en lien breng onze groeten en dank over aan Mynheer en Mevr. de Wolff, wil je? Nu addio. heb ik nog niet eens gezegd hoe prettig dek by Ul. gelogeerd heeft? Hy was er over uit. en we spreken dikwyls over U. dag beste!

je liefhebbende

Mimi

DD

Eindnoten:

1. gemütlich: *gezellig, sfeervol (du.)*

[1 mei 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

1 mei 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Met envelop, waarop de poststempels Nieder-Ingelheim 15 en Veendam 2 MEI 81 en de adressering WED Heer D.R. Mansholt Meeden prov. Groningen, Holland.

Nieder-Ingelheim, 1 Mei 81 beste Mansholt! Meet myn hartelykheid jegens U en de Uwen niet af naar m'n luie schryven. Uw brief van 18, 19 April heb ik wel ontvangen. In 't bestyden van die twee dominees herken ik Uw hart. Ik weet waarlyk niet wat ik zeggen moet van den byna overal heerschenden schroom om party voor my te trekken. Gy

hebt het tegendeel gedaan, en U daardoor onaangename uren op den hals gehaald. Men voelt zich gekompromitteerd door den stryd met zulke tegenstanders. Mag ik nu wenschen dat m'n hartelyke vrienden (och, er zyn er zooveel niet!) hun hand in zoo'n wespennest steken, terwyl de vele lauwen buiten schot blyven?

'Maar... antwoord dan zelf op zulke dingen!' zou misschien iemand zeggen. Welnu, dit is onmogelyk. Er gaat geen week voorby (en zeker zou 't geen *dag* wezen, als alles wat tot bedoelde rubriek behoort, my onder de oogen kwam) zonder dat ik aanleiding hebben zou aan 't polemiseeren te gaan. En de stryd is niet gelyk. De meeste aanvallers zyn verheugd eens op den voorgrond te treden. 't Verheft hen in hun kerspel. *My* zou 't schaden.

En nog iets. De woorden 'stryd, kamp, overwinning, nederlaag' &c in-zake polemieek of debat, zyn onjuiste stopwoorden. Er *blykt* nooit iets van winnen of verliezen. Wie of wat beslist? By 'n onbestaanbaar-ideale jury, zou ik niets over m'n kant laten gaan, maar niets is aanvallers die in 'n hoekje zitten, makkelyker dan door 'n 'laatst woord' zich 't air van overwinnaars te geven.

Van 't byzondere in myn geval overstappende op iets algemeens, ik heb nooit beseft kunnen krygen van de waarde der openlyke behandeling van strydfragen. (Luther te Wittenberg, byv.) Nooit verklaart een der partyen zich overwonnen, en 't oordeel der toehoorders draagt eens-vooral de kleur der party. -

Wat de anonymiteit aangaat, ik sla daarop gewoonlyk weinig acht, of althans ik maak 't niet uitdrukkelyk tot verwyf. Ze wordt niet opgeheven door 't onderteekenen met 'n naam... *die geen naam is*. -

De onvruchtbaarheid van polemieek gaat zóó ver, dat er zelfs geen eer te behalen is in 'n stryd van *ja* of *neen* ten aanzien van *stellige feiten*, van beweringen die niet afhangen van opinie. Zelfs dáárin kan men geen recht krygen.

(Zie, byv. myn beweren dat de gouv. gen. Duymaer v. Twist de liederlyke wys van werving voor 't indisch leger weder had ingevoerd. 'Dit was 'n leugen' schreef 'n 'Oud-officier van dat leger'¹. Ik hield (en houd!) m'n bewering staande, en sommeerde hem herhaaldelyk '*aan D.v.T. zelf te gaan vragen of ik onwaarheid gezegd had?*

Wat is er op gevolgd? Niets! En wat zal er volgen als ik nògeens aandrìng op helderheid? Weer niets! Dat nu die Van Rees (zoo heet hy) geen lust heeft, schuld te bekennen, laat zich - slordig eergevoel vooropzettende - begrypen. Maar moest niet *het Publiek* 't zoo byzonder in zedelykheid handelende Nederland, moesten niet v. Twist's ambtgenooten in de 1o Kamer aandringen op uitspraak? -

Te Meppel had ik eens in zoo'n publieke voordracht iets aangehaald uit 'n brief van Nepos aan Atticus. (Die brief was 'n voorrede van z'n levens van beroemde mannen.) Een dominee, zich teekenende O. schold me vreeselyk uit². Ik was zoo byzonder onzedelyk, en onkundig zeide hy. Het eerste scheen geen bewys noodig te hebben. Als blyk van 't laatste, haalde hy aan 'dat er onder de door Nepos behandelde³ mannen, geen Atticus voorkwam. Schriftelyk antwoordde ik niet, maar ik liet hem mondeling zeggen: 'dat *ik 't zedelyk vinden zou* als hy z'n dwaling erkende en openlyk introk.' Natuurlyk is ook daarop niets gevolgd. - Wat is er gekomen van de verzekering dat juist de Christenen Havelaar helpen zouden? Zoo betuigde Ds Franken in 1860. - Wat heeft (in de Minnebrieven) 't publiceeren van 'n deel der bewysstukken van de havelaarsgeschiedenis gebaat? Wàt de tegenwoordige toestand van Lebak, thans volgens de indische couranten 'n *woesteny*. De regeering is genoodzaakt, buffels aantekopen om uittedeelen aan de bevolking. Nergens heb ik by de vermelding van dit feit, myn verzet tegen de knevelary der Hoofden vermeld gezien! Nu is 't waar dat ook veepest 'n rol gespeeld heeft, maar niemand ontkent dat ook vóór de ziekte de toestand in Bantam ellendig was. -

Ik zou lang kunnen voortschryven als ik al de (*my* wedervaren) blyken wou opsommen dat 'men' niet lezen kan (niet begrypen *wil?*) en daaruit vloeit voort dat polemiek ydel is. Het publiek is fundamenteel-*oneerlyk*, en koddig is de huichelary waarmee men eerlykheid voorwendt als 't zaken of personen raakt, die ver af zyn. Koning Ahasver, die (wat laat!) recht deed aan Mordechai, wordt voor 'n besten kerel gehouden. De boeren in de Transvaal, flink vechtend voor hun onafhankelykheid

(*Voor zoo ver we goed geïnformeerd zyn!*)

kyk, dáárvoor heeft men sympathie! Maar de Atjehers die sedert

jaren 't zelfde doen, zyn oproerlingen! Wat *my* in de zaak der Transvaal 't meest getroffen heeft, is niet dat de Engelschen geklopt zyn...

(ik heb 't altyd geweten dat burgers meer beteekenen dan soldaten met 'krygskunde.')

maar de eerlykheid van 'n groot deel der engelsche pers. Zoek eens zoo'n loyauteit in Holland! -

Och neen beste hartelyke kerel, zend my die schryvery maar niet! Ik hecht niet de minste waarde aan zegswyzen als: 'stoor je aan 't schoppen van 'n ezel niet.' (Ik stoor er me wèl aan, want het doet zeer!) of: 'die of die is me te ellendig om me met hem intelaten.' Ei, men zou zich aldus alleen verdedigen tegen hooger staanden? Tegen hen die ons fatsoenlyker aanvallen? Dat was de verkeerde wereld! Neen, niet dáárom moet men zich (tot op zekere grenzen altyd!) onthouden van politiek, maar omdat *er niets te winnen valt*. Zonder vergelyking gesproken, is 't daarmee als met het schelden van straatgemeen. Als ik daarop niet antwoord, is 't niet om den delinkwent te sparen, ook niet omdat z'n schimp me niet deert (*het deert me wel*, en wie anders zegt, liegt.) maar omdat ik geen kans zie de zaak *praktisch* tot 'n eind te brengen. En dan blyft er niets over dan onthouding.-

Ik weet niet of ge Salvador⁴ gekend hebt, een publicist die voor 35⁵, 30 & 20 jaar veel van zich hooren liet. Hy is (of was?) 'n warhoofd, 'n wandelende oreer- en debatteermachine. Toch herinner ik me een woord van hem dat waarde had. Na den Havelaar kwam hy me bezoeken en waarschuwde my o.a. tegen de eigenaardige wys waarop ieder die in publiekery doet, telkens van z'n weg wordt afgetrokken. Dáárin moest men niet toegeven, zeide hy, want: 'men gaat er onder door!'-

Zeker is 't iets anders als 'n vriend party trekt. Ik wenschte dat velen dit deden! Maar nu dit eenmaal zoo niet is, smart het my dat 'n enkele die 't zoo goed meent als gy, daarvan den last draagt. - Wat spyt me dat van Wiebke. Hoe drommel komt zy aan zoo'n kwaal? Zoo'n flinke meid. Zeg my eens of U daarvan 'n oorzaak bekend is, en of de dokters het weten? Zeker wordt er gezegd: 'het zit in 't bloed.' Of zoo iets. *Wat* zou dan in 't bloed zitten? - Ons huis? 't Is nog niet af, en we hebben hier in 't dorp 'n paar kamers betrokken by 'n Gärtner⁶. Dit kon niet beter. De men-

schen zyn vriendelyk, rein en geven ons behoorlyk alles wat we noodig hebben. Maar... intusschen raken we niet 'op orde'.

Dat huis, dat huis! 'n heele Geschichte⁷. Ik schreef u reeds dat er in die historie iets is dat me hindert, maar dit nu eenmaal aangenomen kan ik U zeggen dat de woning allerliefst wordt. Overleg toch goed de mogelykheid ons met Uw beste vrouw en de meisjes, of één van de meisjes, te komen bezoeken. Het woord prachtig wordt misbruikt, maar zonder misbruik, 't uitzicht uit ons huis is inderdaad prachtig. We overzien den heelen Rheingau. Ook de inrichting van 't huis, is veel mooier dan ik me had kunnen voorstellen. Als ik zeg: 'of één van de meisjes' meen ik niet dat er voor twee geen plaats wezen zou of dat zy beiden niet welkom zouden zyn. Maar ik gis dat een zal moeten thuis blyven om orde te houden.

Een uitstapje voor U allen⁸ komt me toch best voor. Ge wilt immers? Zoo ja, bedenk dan eens wanneer 't U schikken zou, om dan andere verwachte bezoeken daarnaar te regelen.-

M'n gezondheid is gedurende 't laatste jaar zeer achteruitgegaan. Die publieke voordrachten hebben me geknakt, naar't schynt. Telkens ben ik buiten adem. Maar dat zal, denk ik, beteren als ik wat langer in deze dunne lucht zal geweest zyn. Erger is m'n melancholie, neerslachtigheid, moedeloosheid. M'n hoofdgedachte is hoe ik 't moet aanleggen om na m'n dood dat huis aan m'n vrouw en Woutertje te kunnen laten. De schrale opbrengst myner voordrachten heeft dit plan niet bevorderd. Hoofdzaak is nu dat ik druk aan 't werk ga voor de pers. Dit *moet*, en dit wil ik ook, zoo goed ik kan! Maar voorloopig hindert me nu de vertraging in 't betrekken der nieuwe woning. 't Is lastig werken als men niet 'op orde' is. Toch doe ik wat ik kan. (Voorloopig korrektie nieuwe druk van Havelaar) Binnen 'n dag of 4, 6, denk ik nu toch wel m'n laatste verhuizing te kunnen beginnen. Maar klagen mag ik niet. Zeker zou ik voor 20, 10 of zelfs 2, 3 jaar niet gedacht hebben zoo'n mooie woning te zullen betrekken. De enige 'maar' is dat het zoo ver van 't dorp ligt. (20 minuten, ja van de station wel ½ uur) Maar dan moeten we maar zorgen, altyd het noodige in huis te hebben. En voor 't gevaarlyke der eenzaamheid (de Landstreicherei⁹ is erg!) hebben we 'n paar honden en 'n revolver. Van de eenzaamheid en stilte voorspel ik me wat goeds

voor m'n gestel. O, die verdrietige prikkelbaarheid.! En dat schuwe! Het ontmoeten van vreemden maakt me zenuwachtig.

Daar ge zoo goed zyt over Tandem te spreken, vraag ik U of ge 't wilt bewaren ter gedeeltelyke bestryding der reiskosten? Toe! - Aan allen myn groet! Ik hoop zoo hartelyk U by ons te zien. Het zal goed zyn, den eersten dag maar tot Keulen te gaan. De reis is anders voor Uw vrouw te vermoeiend, ja, voor U en de meiskes ook.

Adieu, beste kerel,
Uw vriend
Dek

Eindnoten:

1. Zie V.W. XIV, blz. 313.
2. Zie V.W. XIX, blz. 486 e.v. *Dominee Oort ondertekende zijn kritiek overigens met zijn volledige naam.*
3. behandelde: *oorspr. stond er* beschreven levens van beroemde.
4. Salvador: *jhr Mozes Salvador (1813-1884), van joodse door Willem I geadelde afkomst, politiek pamflettist en querulant.*
5. 35: *oorspr. stond er* 40.
6. Gärtner: *in duitse schrijffletters.*
7. Geschichte: *geschiedenis (du.) in duitse schrijffletters.*
8. U allen: *oorspr. stond er* U en Uw vrouw.
9. Landstreicherei: *landloperij (du.) in duitse schrijffletters.*

[3 mei 1881

Brief van Multatuli aan S.E.W. Roorda van Eysinga]

*3 mei 1881

Brief van Multatuli aan S.E.W. Roorda van Eysinga. Onvolledig. (RvE, blz. 328-330).

Nieder-Ingelheim, 3 Mei 1881.

Beste Roorda! Ja, ik ben mo~e en ontstemd, en alle schryvery hangt me de keel uit! Of liever, 't kost me moeite my tot schryven te zetten. Cadmus had voor myn part kunnen wegblyven. Gy zyt een der zeer weinige personen die, schryvende, niet liegt. Het overgieten van gedachten in konventioneele krabbeling op 't papier is slechts by benadering bruikbaar, en ik ga gebukt onder de hebbelykheid my meer dan anderen gestuit te voelen door dat inkorrekte, vooral in m'n eigen schryven. Byna eiken geschreven zin zou ik willen korrigeeren door 'n toelichting. En dan weer die toelichting toelichten! Nooit vond ik 'n bief goed dien ik 'n paar dagen onverzonden liggen liet.

M'n 'moê en ontstemd' is op *dit* oogenblik alweer niet waar. 't Is de deun die sedert de laatste maanden en weken my op de lippen lag, en toen wèl naar waarheid. Maar vandaag ben ik betrekkelijk wel. Betrekkelijk! M'n fysiek laat veel te wenschen over. 't Minste vermoeit me en belet m'n ademhaling. De inspanning voor die voordrachten is niet te beschryven. Door overspanning breng ik zoo'n reis ten einde. En de reactie volgt. Wat den finantieelen uitslag aangaat, ze is min. Er is geen kwestie van dat ik met ±40 voordrachten genoeg verdien om 'n jaar te leven. En toejui-

ching, en hartelykheids-betuigingen en sympathie, kyk! Maar al die hartelykheidsmensen houden hun mond als ik na m'n vertrek door moderne dominees in hun dorpskrant word uitgescholden. Bah!

Toch, ook wat het finantieele aangaat, luctor et emergo! Ons nieuwe huis (vóór 't zesplankige, het laatste naar te voorzien, zegge: te hopen is) wordt alleraardigst. - Behalve de last dat het twintig minuten van 't dorp ligt, ja, van 't station 'n half uur! kan men geen schooner woning wenschen. Het uitzicht is zeer ruim. We zien de heele z.g.n. Rheingau, van 't Rudesheimer Denkmal af tot de 'Platte' te Wiesbaden toe. En de inrichting van de woning is meer dan voldoende. Ook het bybehoorend terrein is ruim, en voor eigenlyke bloem- en moestuin te uitgestrekt. Bovendien zyn wy er geheel vry, en men zou er in sarong en kabaai op den weg kunnen loopen. Vlak by 't huis is 'n zuil die in 1807 ter herinnering aan Karel den Grooten is opgericht. Het volk beweert dat de put op ons erf door Karel d. G. gegraven is, en er is grond om dit te gelooven. De plek is juist aangewezen voor 'n wachttoreen uit den tyd toen hy te Nieder-Ingelheim z'n paleis had, en me dunkt dat geen particulier 't in z'n hoofd zou krygen op die plek 'n put te graven.

Maar nu spyt het me dat ge juist in augustus uw dochttertje gaat halen. Dat is juist in den voor eenige verwachte bezoekers aangewezen komkommertyd. In elk geval hoop ik dat ge niet 'n paar uren' by ons komt, maar veel langer. Er is veel plaats in 't huis, en dat zal dus wel losloopen. Verbeelje, m'nheer, we hebben zelfs 'n koetshuis! Is dat niet sterk voor iemand die maar 'n hollander en geen schelm is?

Hoe ge aan 't fantastisch ontslag van 's Jacob¹: 'n even fantastischen stap op den goeden weg kunt verbinden, begryp ik niet. Ik erken slechts één goeden weg: *de Hollanders er uit*. Je ne sors pas de là². En gebeuren zàl 't! Wat die onbeduidende 's Jacob doet of laat, is geheel onverschillig. Van 's mans 'eervol' verleden is me niets bekend. (....)

Eindnoten:

1. 's Jacob: *Frederik's Jacob (1822-1901), gouverneur-generaal van Ned. Indië van 1880 tot 1884. Van welk ontslag hier sprake is, blijft onduidelijk.*
2. Je ne sors pas de là: *van dat standpunt wijk ik niet (fr.)*

[5 mei 1881

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli]

5 mei 1881

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

De brief is ernstig door Mimi verminkt ten behoeve van de brievenuitgave S.E.W. Roorda van Eysinga en Multatuli (RvE); zij heeft de brief verknipt en verplakt en enkele stukken in eigen handschrift overgeschreven en op een andere plaats gezet. De tekst hieronder volgt het handschrift van Roorda van Eysinga.

Beste Dekker,
Genève, 5 Mei '81

Ik waardeer het zeer, dat Ge, ondanks Uw vermoeidheid en ontstemming, zoo spoedig de pen opvattet.

Met leedwezen las ik, dat uw fysiek veel te wenschen overliet. Vroeger waart ge 'impudent³ gezond'. Maar ik ben na één improvisatie van 2 uren drie dagen als geradbraakt. Wat moet het zyn na 40? En dan niet genoeg te verdienen om een jaar te leven! Ik begryp ten volle uw afkeer van ons volk. Ja, de dominees zyn, geloof ik, in onzen tyd de grootste boosdoeners.

Gy woont dan toch aangenaam. Dit is goud waard (....)

Dat ware onverantwoordelyk. Ik zal dus een appar^t moeten huren, onder één dak met anderen, als in een kazerne, en dan nog 40 min. van de school; een gemeenschappelyk tuintje van 2 m. breedte en geen lommer. 1000 Fr. 's jaars.

Luik werd my ontraden door een vriend, die er woont. Ook 't klimaat zou my te regenachtig en te guur zyn, vermoedelyk nog meer myn zoon tegenstaan (....)

zou beslissen. En zoo geschiedde 't. Clarens ligt per sneltrein 3½ uur van G. De bezoeken van de schoonmoeder zullen nu minder menigvuldig, maar langer van duur zyn. Voor 's Jacob gevoelde ik iets. Toen ik in 1855 myn ontslag als off. had genomen, wou hy my adm^{eur} van zyn suikerfabriek maken, maar de Mol was hem vóór.

Bovendien waardeerde ik het, dat hy, by zyn optreding als dir^r van de Exploit-M^y, van ⅓ van zyn trakt^t afzag. 't Bleef wel groot,

en hy bezat een suikerfab^k, maar toch, voor een Hollander was 't hoogst zeldzaam. Eindelyk vond ik het iets byzonders dat een marine-off. een goed spoorweg-dir^f werd. Ik trachtte dus te gelooven, dat hy al het schandelyke van onze koloniale politiek niet inzag, maar, ingewyd, er een afschuw van zou hebben. Ik wilde op zyn eergevoel werken. Maar hy schynt sinds 12 April nog geen afgryzen van zyn dievenmandoerschap te hebben. 't Is, gelyk gy in 1871 schreeft: 'L. is een gewoon mannetje; wy hebben niets anders.' 't Zou zeker verdiend zyn, als wy weggejaagd werden uit de Oost. Maar wie zou in de plaats komen?

Wat¹ verpraatte de Casembroot zich leelyk in de (...) met te bekennen, dat de moederl. (...) Staatsspoorwegen aangelegd zyn, *van 't geld der (...)*..! 'Waar blyft nu de eenheid? Het kan(aal) van Holland op zyn sm. werd immers (...) aangelegd van 't geld der Groningers?

De tribadische uitingen der meisjes op de (...) scholen zyn hier zelfs openbaar: aan 't open raam, in den tre(...) Met blydschap begroet ik de optreding (van?) vereerder 'Willem Paap'. Ik wenschte te Parys de tentoonst. (1 Aug.-30 (...)) voor elektr^t te zien. Niet dat ik er veel van be(gryp?) of weet maar misschien is er iets toepasselyk(s voor?) Indie. Ik koester nog altyd de 'fantastische illusie eenmaal daar nuttig (...) - Keuchenius schynt op weg naar Meerenberg⁴.

Ik² heb Indië te lief om 't engelsch of duitsch te willen zien. Uw denkbeeld over een staatsgreep is onberispelyk.

Wat zyn de Gedenkschriften van Metternich onbeduidend. Boekverkoopers-speculatie. En zulk een man bestuurde Europa 33 jaren! Zyt met Mimi en Wouter hartelyk van ons de hand gedrukt.

Uw vriend
R.v.E.

Eindnoten:

3. impudent: *schaamteloos*.
1. *De twee volgende alinea's staan vertikaal in de marge bijgeschreven op blz. 1 en 2.*
4. Keuchenius: *Levinus W.C. Keuchenius (1822-1893), anti-revolutionair politicus, kamerlid en minister van Koloniën: op weg naar Meerenberg = bezig gek te worden.*
2. *In handschrift van Mimi.*

[6 mei 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg v.d. Bosch]

6 mei 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg van den Bosch. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 6 mei 1881

Waarde Van den Bosch! Al sedert lang had ik U willen schryven, en - als gewoonlyk: *le mieux* staat *le bien* in den weg!¹ - stelde ik 'n kort briefjen uit omdat ik wachten wou tot ik 'n langen br. zou kunnen schryven. De dominees praten van 'wedergeboorte, hartverandering, nieuw leven.' Iets dergelyks preekt zich iemand voor, die op z'n 61^e jaar - 't werd tyd! - in 'n nieuw huis trekt waarin hy denkt te blyven tot z'n eindje. 't Is waar dat ik telkens die radikale verhuizery in verband breng met verbeteren van fouten als die waartoe 't niet schryven aan *U* behoort. De deun is: 'als ik maar eerst "op orde" ben!'

Nu, ik ben nog *niet* op orde, en toch schryf ik U. Braver kan het niet. Eerst over 4, 5 dagen zullen wy 't nieuwe huis kunnen betrekken. We wonen voorloopig op 'n paar kamers by 'n tuinbaas in 't dorp, waar wy 't wel is waar zeer goed hebben, doch ik verlang er naar, op orde te komen.

Zooals ge weet ligt Nieder-Ingelheim 'n paar stations voorby 't U zoo goed bekende Bingen waar ge zooveel nachtrumoer hebt veroorzaakt². Vrage wanneer komt ge ons bezoeken? Ons huis wordt alleraardigst. De eenige 'maar' is dat het ±½ uur van de station ligt en in rytuigen zyn de Nieder Ingelheimers niet ryk. Sommigen beweren dat er inderdaad 'n wagen in 't dorp te krygen is. Die arrogante meening wordt wel eenigszins gemitigeerd³ door de sage dat het ding smeurig en verrot, zegge: onbruikbaar is. Maar anderen - overal vindt men utopisten! - voorspellen dat er misschien eenmaal 'n ander voertuig zal worden aangeschaft. Of 't by publieke inschryving geschieden zou, weet ik niet. Wie te veel wil doorgronden, verzoekt de goden.

Maar die afstand van 't dorp verhoogt de eenzaamheid. Laat uw zoon aan Vidal⁴ zeggen dat-i in sarong en kabaai in den tuin kan loopen, wat zeg ik - zelfs buiten den tuin op den weg en in 't kleine toefje struiken en boompjes waarin de kolom staat die, dat, - wat

die kolom beteekent, weet God. Hy is opgericht in 1807, toen de linker R.O.⁵ fransch was. De prefekt liet er op zetten dat *hy* prefekt was, Nap I keizer, en... dat de chaussée 'roûte de charlemagne heet.' Maar er staat niet op dat ik daar wonen zou.

Dat de put op ons erf gegraven is door (op last van:) Karel de Gr. staat by my vast:

1o Omdat niemand het tegendeel bewyzen kan. 2o Omdat het m'n belang is. Die oudheidkundige byzonderheid is 'n paar ton (engelsch) waard.

Zonder gekheid, het huis is heel mooi gelegen. Gezondheid met lepels. We hebben 't uitzicht over den heelen Rheingau. Links zien wy 't denkmal van Rudesheim en rechts de Platte van Wiesbaden, dus 'n polyrama⁶. Kom kyken! En blyf wat langer!

-

Aan m'n eigen schryven merk ik dat ik vandaag niet zoo gedrukt ben als in den laatsten tyd het geval geweest is. Thuiskomende (d.i. by den tuinbaas) voelde ik my zeer ãf. Vandaar dan ook dat ge niets van my hoorde. Dat eeuwige klagen is onaangenaam. Zeker ben ik nu al wat opgeknapt, schoon ik best voel dat zulke tourneés in Holland my knakken. En 't geldelyk resultaat is armzalig. In den brand zit ik *niet*, maar wel moet ik zoodra ik 'op orde' ben, hard aan 't werk om niet in den brand te raken.-

Opeens reden om naar Mainz te gaan. Morgen meer & Antwoord op uw brief.

Intusschen hartelyk gegroet

uw vriend

DD

Eindnoten:

1. le mieux-le bien: *toespeling op de franse uitdrukking Le mieux est souvent l'ennemi du bien; het betere is vaak de vijand van het goede.*
2. *Onbekend waarop dit betrekking heeft.*
3. gemitigeerd: *afgezwakt.*
4. Vidal: *een vriend van Van den Bosch jr, met wie hij een voordracht van Multatuli in Den Bosch bezocht.*
5. R.O.: *rijnoever.*
6. polyrama: *plek waar veel te zien valt.*

[8 mei 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg v.d. Bosch]

8 mei 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg van den Bosch. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 8 Mei '81 beste van den Bosch! M'n vorige ging eergister op de post. Ik brak af omdat we in eens besloten even naar Mainz te gaan 'voor commissies.' De spoor daarheen is maar 20 minuten, maar om aan de station te komen moeten we beginnen, Mainz ½ uur lang den rug toetekeeren.

Nòg by den tuinbaas! Nu, de menschen behandelen ons best. Nog nooit kreeg ik in Duitschland zulk *eenvoudig-goed* eten. Niet, zoo als meestal, op z'n Duitsch: eenvoudig-slecht of kunstig-slecht. Verbeeld U, ze geven hier spinazie zonder meel, vleesch zonder suiker. Onze hospes, die toch 'n welvarend man schynt, werkt zelf mee om ons erf¹ wat te regelen. Kom kyken! We gaan er elken dag heen en ik heb er pret in, 't u te laten zien. De groentetuin is aangelegd en zeker zullen we niets hoeven te koop voor 't houden. Dit deden we reeds in Geisenheim niet, en *zonder* tuinman! -

Neen, te Zwol heb ik haar niet herkend. Maar ik herken zelden iemand. By die ellendige voordragery moet ik me kunstmatig absorbeeren, abstraheeren- hoe heet het? De heele zaak is tegen m'n natuur. *Als* ik nu dezen zomer in-staat ben, voor de pers te werken, *hoop* ik zulke tourneés niet meer te doen. De opbrengst zou grandioos moeten zyn om optewegen tegen de rechtstreeksche en indirecte nadeelen. De direkte bestaan in de vermoeienis, het ergeren, de voor my zoo hinderlyke aanraking met logementzaal- en table d'hôte menschen, enz. Maar de beiläufige² nadeelen! Het vooruitzicht tegen den winter die reis te moeten doen, maakt me 't heele jaar zenuwachtig. En nà de reis voel ik me lam. (Toch ben ik nu heel wèl en voel lust aan 't werk te gaan. Voorloopig doe ik weinig anders dan 't korrigeeren van Havelaar, dat trouwens voor my zwaarder werk is dan men gist. Over 't geheel werk ik moeielyk.)

Maar er is nòg iets by die voordrachten. 't Is me alsof ik derogeer³. Er is altyd iets in van den indruk die my de parabel van de vertrapte kapel deed schryven. -

Tòch weer over mezelf! 'Le moi haïssable'^{4.} Met de algemeene opvatting van die... neiging, die gewoonte (die fout?) ben ik 't niet eens. Maar wèl begryp^{5.} ik *iets* van den afkeer die dat gedurig vooropstellen van eigen lief & leed blykt inteboezemen. Ditmaal echter heb ik 'n verschooning. Hoe is *uw* ondervinding van de post en verloren brieven? Wel beschouwd is 't behandelen van iets intiems heel gevaarlyk. Of ik meer dan anderen door dat ongeluk getroffen word, weet ik niet. Misschien wel omdat m'n naam zoo voyant is (wat me genoeg hindert!) en in zekeren zin kan dit ook werken op brieven *van* my. (vooral by kleine hulpkantoren, waartoe nu juist Breda wel niet behoort, maar: Laanzicht is óók de moeite van 't nasuffelen waard, vooral door Uw standpunt als Ven.: Mr.:^{6.}

Voor ±2 maanden is een naar Dordrecht aan my uit Haarlem verzonden brief niet terechtgekomen. Daarin kunnen intimiteiten gestaan hebben. Ja, dit vrees ik, niet om mynentwil maar om den schryver. (Vraag me, als ge hier zyt, eens naar de geschiedenis van een verloren brief in '67, '68! Of heb ik U die reeds verteld?) Myn ondervinding op 't punt van schryven, maakt me schuw, en als ik veel over mezelf spreek, geschiedt dat wel eens omdat ik niet over de intimiteiten van een vriend durf beschikken. De menschen die aanleiding en oorzaak gaven tot dat belemmeren van uiting, zyn verfoeielyk misdadig! Hoeveel verstoren zy!

Als ik myn ondervinding raadpleeg, begryp ik niet, dat zoovelen nog hartelyke mededeelingen op schrift zetten!

Sedert 'n jaar of 12 heb ik zeker 10 maal 'n brief of courant in handen gekregen die verkeerd bezorgd was. Telkens (op één keer na) droeg ik zorg dat het verdwaald stuk in de rechte handen kwam. Welnu, *ik zelf* ontving *nooit* een voor my bestemden br. die by anderen bezorgd was! Dit is, dunkt me, sprekend.

(De eene keer dat ik 't verzuimde, betrof 'n courant-Nieuws v. d. D - die eerst by toeval eenige dagen liggen bleef, en me toen, als verouderd, me de moeite van 't nazenden niet waard scheen.)

De mogelykheid dat de door my op-nieuw ter post bezorgde stukken niet in handen der geadrⁿ zyn gekomen, is aantemen. Misschien zyn ze aan de post verdonkeremaand omdat de bestelling schulderkennis beteekenen zou. Maar dan zou de klacht dat

ik nooit 'n verloren schaaap terug zag, slechts veranderen van objekt. De ergernis en 't wantrouwen *blyven*.-

Een 20 jaar geleden heeft een postbeambte te Weenen zich 'n heel kapitaal by elkaar gestolen aan poststempels. Hy bracht elken dag 'n tasch op 't kantoor waarin z'n ontbyt. Die tasch vulde hy met in de bus gestoken brieven, honderden p^r dag. En dat werk heeft hy *jaren lang* kunnen voortzetten! Toen de presid^t hem, na schuldigverklaring door de Jury, vroeg ofi tegen de toepassing van de straf iets had intebrenge, antwoordde hy: 'ja. Ik eisch belooning van de Regeering omdat er door my zooveel schryvery is veroorzaakt waarvan de post geprofiteerd heeft!'

Als 't niet in 't offic^e verslag van de terechtzitting gekonstateerd was, zou men 't niet gelooven, niet waar. Hy heeft, meen ik, 20 jaar tuchthuis gekregen, 't hoogste wat men opleggen kòn. By de huiszoeking vond men nog honderd duizende brieven onverbrand, schoon hy 't heele jaar door z'n kachel stookte om z'n voorraad te vernietigen. Wat al verwarring, verdriet en ellende moet die schelm veroorzaakt hebben!

En toch is de gedachte aan zoo'n wezen niet zoo ergerlyk als de vrees dat anderen 't oog slaan in intieme zaken! Dit denkbeeld smooit het *laisser-aller*⁷. Wat is vriendschappelyk verkeer dat gebukt gaat onder zóó'n servituut van omzichtigheid!-

Ik ben benieuwd naar bericht over Uw tevredenheid over de studien van Henriette's aanstaande. Over 't geheel - 't klinkt gek! - maken jeugdige engagementen op my geen prettigen indruk. De meeste jongeluf weten niet wat het huwelyk met zich brengt. Ze kunnen zich 't snydend verschil tusschen 'avant' & 'après' onmogelyk voorstellen. Ik blyf er by dat het huwelyk - als 't schoolgaan! - een noodzakelyk kwaad is. De maatschappy kan 't niet missen, maar op den individu werkt dàn slechts het huwen niet nadeelig als-i niet veel - of niets - beteekent. Fontenelle zei: 'j'ai connu de *bons mariages*, mais je n'en ai pas vu de *délicieux*⁸.' Heel begrypelyk! Vrage bovendien hoeveel huwelyken gewoongoed mogen genoemd worden. De heele instelling is maar 'n pisaller⁹, en van pis-aller's kan men geen heerlykheid verwachten. Als de mensch goed genoeg ware om 't huwelyk tot 'n hemel te maken, zoudi tevens hoog genoeg staan om zoo'n wettelyken band niet te behoeven! -

En 't schoonouderschap! Zonderling dat by zooveel zoeken naar 'sujet's voor dramaas en romans de eigenaardig-moeielyke positie van schoonouders nog nooit stof leverde voor beschouwingen. Aannemende dat volwassen zoons of dochters 't recht hebben 'te beschikken over hun hart'

('n beschikking die soms maar 'n paar maanden frisch en onberouwd blyft! Booze vaders en voogden - de Geronte's der blyspelen zyn dikwyls¹⁰. nader aan de waarheid dan verliefde jonge luï!)

nu, aannemende dat de 'neiging van 't hart' moet gevolgd worden dan vraag ik of 't billyk is van oude, bedaarde, niet-verliefde en dus op juist-kiezen meer kanshebbende ouders te vorderen dat zy 'n vreemde zoomaar d'émblée¹¹. opnemen in hun intimiteit, omdat nu zoon of dochter zich in den kop hebben gezet zoo'n vreemde beminnyk te vinden? Wat *my* betreft, ik heb Nonni ronduit geschreven *dat ik geen lust heb kennis te maken met haar man*. Let wel dat ik niets *tegen* hem heb. Hoe zou ik iets tegen hem hebben, daar ik hem niet ken? Maar juist dat niet-kennen belet my, hem te behandelen *als zoon*. 't Is my onmogelyk, slordig omtegaan met intimiteit. Zelden of nooit hoor ik dat anderen last hebben van zoo'n verhouding. Waar ouders zich niet *verzetten* tegen 'n huwelyk, schynt zoo'n vreemde op-eens in den huiselyken kring te worden opgenomen. Dat moet toch 99 maal van de 100 opdringery zyn, dunkt me. -

Dat Uw zoon zich goed houdt doet my erg veel genoeg. Ge brengt hem immers mee? En z'n vrind Vidal ook. Ze zochten my in den Bosch zoo fideel op. -

Heerlyk weer! Nu gaan we weer naar 't huis auf der Höhe. Ze zeggen dat we er over 4, 5 dag kunnen intrekken. Gut, het wordt zoo'n fraaie woning! En 't denkbeeld dat ik waarschynlyk niet meer zal hoeven te verhuizen, lacht me zoo toe. Kunt ge my ook zeggen wanneer ge denkt te zullen komen? Ik wenschte dat het niet in Augustus was, omdat ik den (komkommertyd) bezoeken van anderen te-gemoet zie, o.a. van twee gehuwde zusters van Mimi.

Intusschen en tot ziens heel hartelyk gegroet van

Uw vriend

Dek

Woutertje is 'n allerliefste jongen. Nooit viel iets zoo heerlijk uit als 't aannemen van dat kind. Voor niets ter wereld zou ik hem willen missen. Toch is de wettelyke adoptie nog niet in orde. Daarby zyn haken en oogen! By de Jurisprudentie onzer schriftgeleerden is diefstal met braak minder omslachtig dan 'n goede (of althans oorbare) daad. -

Ik heb de put van Karel d G. gemeten. Honderd voet, m'nheer! Slechts 'n christenkeizer kan zóó diep graven, dunkt me!

Eindnoten:

1. erf: *oorspr. stond er huis.*
2. beiläufig: *bijkomend (du.)*
3. dérogeer: *beneden mijn stand werk (naar 't fr.)*
4. le moi haïssable: *het verfoeilijke ik (fr.) citaat naar Pascal Penseés, sectie VII, 434 (Brunschvieg-editie).*
5. begryp: *oorspr. stond er erken.*
6. Ven. Mr.: *vénérable maître, vereerde meester (fr.). Kallenberg v.d. B. had een leidende functie in de Vrijmetselarij.*
7. laisser-aller: *ongedwongenheid (fr.)*
8. J'ai connu enz: *Ik heb goede huwelijken meegemaakt, maar niet echt verrukkelijke. (fr.)*
9. pis-aller: *noodoplossing (fr.)*
10. dikwyls: *oorspr. stond er soms.*
11. d'emblée: *dadelijk, zonder meer (fr.)*

[10 mei 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli]

10 mei 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli. Enkel velletje papier, met aan beide zijden voorbedrukte tekst, voorzien van handschriftelijke aanvullingen. (M.M.)

De gedeelten in handschrift zijn kursief weergegeven.

OTTO SPAMER'S

Illustriertes Konversations-Lexikon der Gegenwart¹:

Afdeeling: Nederland.

83, P.C. Hoofdstraat, Amsterdam, den 10 Mei 1881.

Hooggeeerde Heer, Op verzoek van Dr. CARL SCHRÖDER te Leipzig, heb ik op mij genomen de Nederlandsche Afdeeling te bewerken van het KONVERSATIONS-LEXIKON DER GEGENWART, dat onder zijn hoofdbestuur door de firma SPAMER wordt uitgegeven.

In gemeld werk zullen levensschetsen en karakterbeelden worden opgenomen van 150-200 Nederlanders, die in 1870 nog in leven waren en zich voor of na dien tijd in Duitschland hebben bekend gemaakt of wel zich in Nederland hebben onderscheiden of veel van zich hebben doen spreken, op welk gebied van kunst of wetenschap dit ook zij.

Uw naam mag in gemeld Lexikon niet ontbreken *even min als uw portret, maar ik weet niet, welke levensschets u volledig en betrouwbaar, welk portret volkomen gelijkend tekent.*

Ik neem daarom de vrijheid, U beleefdelyk te verzoeken, mij wel eenige gegevens te willen toezenden, waaruit het mij mogelijk zal

zijn, met hetgeen mij reeds bekend is, eene levensbeschrijving samen te stellen. Datums van benoemingen of onderscheidingen zoowel als opgave van de titels van boeken, brochures of tijdschriftartikelen door U geschreven, tijdschriften of bladen door U geredigeerd, kunstwerken door U in 't leven geroepen zijn hoogst gewenscht en worden dankbaar aangenomen.

Ons land met zijne mannen van verdienste is in 't buitenland veel te weinig bekend en gaarne belastte ik mij met dezen veelomvattenden arbeid, die naar ik hoop, veel zal bijdragen om ons in den vreemde beter te doen beoordeelen.

Zoo ik Uzelven om dergelijke opgave lastig val, 't is eensdeels, omdat ik ongaarne anders dan volkomen juiste mededeelingen naar Duitschland zond, anderdeels omdat ik 't niet betamelijk vond, de keuze uit eene menigte belangrijke levensbijzonderheden en werken aan iemand anders over te laten, dan aan den persoon, die *alleen* beoordeelen kan, in hoeverre elk dier bijzonderheden of werken hem al of niet karakteriseeren.

Beleefdelyk houd ik mij voor spoedige toezending aanbevolen, *dewijl de druk der M reeds begonnen is,*

Mocht U vooraf een persoonlijk onderhoud wenschen, zoo zal het mij aangenaam zijn, van U te vernemen op welken Zaterdag ik tusschen 1 en 4 uur de eer kan hebben, U een bezoek te brengen².

Eene korte opgave of eene kleine levensschets van uwe hand zou mij hoogst aangenaam zijn; ongaarne zond ik een artikel weg, dat uwe goedkeuring niet zou wegdragen.

Mij voor uw antwoord aanbevelende teeken ik met hoogachtend en met beleefde aanbeveling

Ueddwdr. Taco H. de Beer.

Eindnoten:

1. Illustraties enz.: *Geïllustreerd gespreksonderwerpenboek voor de tegenwoordige tijd.*
2. *Deze zin is doorgestreept.*

[14 mei 1881

Brief van Multatuli aan V. en H. Bruinsma]

14 mei 1881

Brief van Multatuli aan V. en H. Bruinsma. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 14 mei '81 beste Vitus en lieve Hilda!

Hartelyk dank, beste kerel, ook vooral voor Uw beider groet. En

dat ge't zoo druk hebt? Is dat voornamelyk door den stryd tegen kwakzalvery? Hierby een half vel 'Zeugnisse'¹ over de wonderbaarlyke werking van de elektro-galvanische ketting. Daarvan nu is ieder weldenkende (ook zonder die getuigenissen) overtuigd. En in zekeren zin heeft alzoó noch het drukken, noch 't uitgeven noch 't lezen daarvan eenig praktisch nut. Zóó zou de dwaas spreken die dom genoeg is om Gods ondoorgrondelyke wegen niet te kunnen doorgronden. Ik, genie &c, sta hooger, zie scherper, begryp meer, doorgrond àlles. Daar heb ik nu, byv. weer 'n ontdekking gedaan die niet alleen god-zelf verbazen zal, maar ook den braven heer A. Kraehmer. Te opmerkelyker is m'n genie in dit opzicht wyl de zaak die ik aan't licht breng, hoewel rechtstreeks galvanisch-elektrisch, aan de aandacht van den kettingman ontsnapt is. Dat de panacee² veel kwalen³ radikaal geneest, weet en verzekert hy. Op *dit* gebied heb ik dan ook niets nieuws. Maar wel heb ik 'n ander soort van werking der galv.-elektriciteit ontdekt. Die natuurkracht levert 'styl'. Hoe anders kan herr Friedrich Krug, Frankfurter strasse n° 52, zich precies van dezelfde uitdrukkingen bedienen waarin de gnädige Frau Eugenie von Salisch geb. von Frankenberg, te Koeschnowe by Prausnitz haar geestdrift voor Kraehmer's kettingen lucht geeft?

Ook gelyksoortigheid in de kwalen der dienstboden resp^k van die dame en Herr Krug kan onmogelyk door iets anders dan door ketting-elektriciteit veroorzaakt zyn.

Wat my betreft, ik bestel twee kettingen, één voor De Veer van 't Nieuws & de ander voor my. Weldra zult ge my dan moderngemoedelyke, niet aan wonderen geloovende, maar toch ouwerwets-bezalfde preekjes hooren houden, ofte wel ge zult ze te lezen krygen. -

Nog altyd zyn we niet in ons huis. Van dag tot dag van week tot week wordt het uitgesteld ('het' = 't betrekken.) We hebben 'n paar kamers by 'n tuin baas in 't dorp. Ik hoop dat we over 'n dag of 4 kunnen verhuizen, want hoe goed onze huismenschen ook zyn, ik verlang naar 'op orde' komen.

Ons huis wordt overigens (vooral door 't schoon uitzicht!) inderdaad 'n juweeltje. Net iets voor 'n rijken Engelsman om 10 maal den prys er voor te geven die 't gekost heeft. Ik hoop zoo dat gyl. 't zult komen zien. Vooral als ik wat zal gewerkt hebben, tgeen

zeer noodig is. Gelukkig voel ik me wèl. Dit was de eerste 2 weken na m'n thuiskomst het geval *niet*. Maar ik ben spoedig opgeknapt. -

Beste Vitus, van harte deel ik in Uw stryd tegen kwakzalvery. Maar, kerel, we mogen wel eens achtslaan op dezelfde fout by gediplomeerden. Ik heb nu 't oog niet zoozeer (althans niet uitsluitend) op 't vak der geneeskunde. Maar let eens op 'Rechten' op litteratuur op zgn. klassieke geleerdhedens! Ik las (weer!) dezer dagen in Plutarchus en erger me gedurig over de nonsens waarmee men op scholen en akademies gewoonlyk zoo hoog loopt. De praatjes en begrippen van die 'Ouden' raken meestal kant noch wal. En... wat al kinderachtigheden! Dit neem ik die 'Ouden' niet kwalyk, maar wel de meer of min academische voorgangers die altyd die 'Ouden' tot alleen zaligmakend voorbeeld stellen.

Dag beste lieve menschen. Mies groet U. Woutertje is 'n beste schat. Och, zoo'n lieve jongen!

Uw liefh vriend

Dek

Eindnoten:

1. Zeugnisse: *getuigenissen (du.)*
2. panacee: *wondergeneesmiddel voor alle kwalen.*
3. kwalen: *oorspr. stond er dingen.*

[15 mei 1881

Brief van W.L. Penning aan C. Vosmaer]

15 mei 1881

Brief van W.L. Penning Jr. aan C. Vosmaer. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (Vosmaer-archief, A.R.A. 's-Gravenhage) Fragment.

Schiedam, 15 Mei, 1881

Waarde Heer Vosmaer,

Met Van den Eyk heden namiddag Poot's woning in Abtswoud bezoekende, helaas! om die verbouwd te vinden, zoodat de kleine schrijfcel verdwenen was, kreeg ik een hevige kleur op mijn vriends vraag of ik U onze f 8.- voor 'Tandem' gezonden had: ik had er in 't geheel niet om gedacht, en haast mij het verzuim te herstellen door toezending van bijgaanden postwissel. Vergeef mij dit onwillekeurig verzuim

(....)

W.L. Penning Jr.

[21 mei 1881

Intrek in het huis Auf der Kreuzkirch]

21 mei 1881

Multatuli, Mimi en Wouter betrekken het huis Auf der Kreuzkirch te Nieder-Ingelheim.

[mei 1881

Herinneringen van Saalwachter, Hilgert en Sinning]

Mei 1881

Herinneringen van Andreas Saalwächter, Peter Anton Hilgert en schrijnwerker Sinning.

De herinneringen van Saalwächter, opgetekend op verzoek van Dr. Ernst Emmerling te Nieder-Ingelheim d.d. 18 augustus 1948, bestaan uit tien vellen papier, beschreven in duitse schrijffletters in de hand van Saalwächter. (Particulier bezit Ingelheim; fotokopie M.M.).

De herinneringen van Hilgert en Sinning zijn op 29 juli 1948 door E. Emmerling opgetekend uit de mond van beide heren. (Particulier bezit Ingelheim; fotokopie M.M.).

Een verslag over deze herinneringen is opgenomen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 28 mei 1960. (M.M.)

Om praktische redenen zijn deze getuigenissen, die zich uitstrekken over de hele Ingelheimse periode, hier opgenomen aan het begin van Multatuli' s verblijf aldaar.

Kindheitserinneringen an Dekker - Multatuli

Wenn Spohr, der deutsche Übersetzer Dekkers, irgendwo davon spricht, dass sich in Ingelheim nur wenige Erinnerungen an Dekker erhalten hätten, so ist das richtig. Der Grund liegt in den örtlichen Verhältnissen, unter denen Dekker in I. lebte, und in seiner eigenen, zur Isolierung neigenden Veranlagung. Nicht, dass er die Menschen gescheut hatte! Nein, er liebte den Menschen, aber er haszte die Masse. Als der 1820 geborene Dekker zu Anfang der achtziger Jahre nach I. kam, hatte er die 'sechzig' überschritten. Er brauchte seine Zeit zum arbeiten, sein Haus auf der Steig was für das damalige, verkehrsarme Ingelheim eine abgelegene Siedelung.

Autos und Fahrräder gab es damals in I. nicht. Eine Kutsche hat sich Dekker nicht gehalten, auch nicht halten können. Wenn der Winter anbrach, die Landstrasse verschneit war, dann war die Dekkersche Villa ein verlorener Auszenposten.

Und mit wem hätte sich Dekker nach seinem Umzuge nach I. unterhalten sollen und können?

Er war Freigeist und liebte nicht die Pfarrer. In der Kirche habe ich ihn niemals gesehen. Auch den Beamten stand er abwartend

gegenüber. Dabei gab es in Nieder-Ingelheim nur einen einzigen Beamten, den braven Bürgermeister Johann Baptist Werner, der als Wahlbeamter mit seinen tüchtigen 'Greffier' Valentin Gassner die immerhin schon stattliche Gemeinde von *einem* Rathauszimmer aus verwaltete.

Es gab kein groszes Verwaltungsgebäude wie heute mit vielen Zimmern und Sachbearbeitern, von denen jeder sich als kleiner Bürgermeister betrachten kann, auch eine richtige demokratische Gewaltenteilung war zu Dekkers Zeiten nicht vorhanden. Der damalige Bürgermeister Werner konnte noch mit seinem Amte das Amt eines provinzialdirektors vereinigen. So einfach lagen noch um 1880 die Verhältnisse.

Die Ingelheimer Industrie steckte damals noch in den Anfängen. Eine höhere Schule gab es nicht. Mit den Ingelheimer Herrschaften, den Familien Von Erlangen und Von Krieken suchte Dekker keine Verbindung. Auch mit seinem Ingelheimer Zeitgenossen, dem bedeutendem Geologen und Erforscher der Geologie des Mainzer Beckens, dem Volksschullehrer August Grosz (er liegt in N Ingelheim beerdigt, ein Teil seiner Gesteinssammlung umgibt seinen grabstein) hatte Dekker keine Verbindung.

So erstreckte sich Dekkers Umwelt nur auf den Beginn und das Ende der früheren Obergasse, die vom oberen Marktplatz nach der 'Steig' führt. In dieser Gegend sind die Menschen zu suchen, mit denen Dekker zu tun hatte.

Zum letzten Hause Johann Möser (heute Gutsche) entwickelten sich engere Beziehungen. Hier wurden Milch, Eier, Butter und andere Dingen des lebensbedarfes gekauft. Es gab in Dekkers Zeiten ja keine Gemüsegeschäfte und Markthallen. Der Sohn Heinrich Möser, ein flotter Dragoner, nahm sich des kleinen Walter Dekker an. Hier wurde er mit in die Weinlese genommen, auf das Pferd gesetzt usw! Dekker gedenkt dieses Verkehrs in einem seiner Briefe. Zu den Vertrauten Dekkers gehörte auch der Sattler- und Tapeziermeister Peter Anton Hilgert, ein kluger, weltgewanter Mann (Vater des 'Runde Eck' Wirtes) der als Handwerker früh in die Villa Dekker gerufen worden war. Dekker hatte mit Recht groszes Vertrauen zu Hilgert gefasst, und dieser wurde ihm ein geschätzter Ratgeber. So hatte ihm Hilgert einen Hausdiener Michael Baumgärtner (er ging später nach Amerika,

wo er auch starb) besorgt, einen Menschen, mit dem Dekker sehr zufrieden war.

Nach meinem Tagebuch war ich zu Weihnachten 1905 in Ingelheim und traf mich am Montag 25 Dez. Zufällig in der Wirtschaft mit dem dort anwesenden Herrn Hilgert. Unsere Unterhaltung streifte auch Dekker = Multatuli. Hilgert erzählte mir ungefähr wörtlich: 'Ich kam sehr oft in das Dekkersche Haus und wurde dem einsam wohnenden ortsfremden, noch dazu absonderlichen Dekker sehr bald ein geschätzter Berater, der auf mein Urteil viel gab. So besorgte ich ihm einen treuen Hausburschen Michael Baumgärtner, der viel Jahre bei ihm war und seine Zufriedenheit besasz. Dekker war mit meiner Wahl zufrieden und äuszerte dies eines Tages mit den Worten: 'Dieser Mann arbeitet nicht, weil es musz, sondern weil er will. Würde er nur arbeiten, weil er musz, so würde ich ihn nicht brauchen können.'

Mit der Bürgermeisterei, die auch Ortspolizeibehörde war, lebte Dekker auf schlechtem Fusze. Sein einsam gelegenes Haus zwang ihn, einen groszen Hofhund zu halten, der unwillkommene Besucher stellte. Meines Erinnerens wurde der riesige Hund 'Wedrock¹' gerufen, wohl ein holländisches Wort, dessen Bedeutung ich nicht kenne. Aus irgend einem Grunde wurde Dekker wegen des Hundes mit einem Strafzettel in Höhe von 20 Mark bedacht. Diese Strafe veranlaszte Dekker, bei jeder sich bietenden Gelegenheit die Fürsorge und Schutzpflicht der Verwaltung, bzw. Polizei, zu betonen. Sein Grundsatz war: Darf ich mich selbst nicht mehr schützen, dann hat mich die Verwaltung zu schützen! Wurde das Haus Dekkers von Zigeuner belästigt, und das kam oft vor, förderte er polizeilichen Schutz an. Der brave Hausbursche Michael Baumgärtner wurde in Marsch gesetzt, nämlich zur Bürgermeisterei, die wiederum-sehr zu seinem Ärger-den Polizeidiener Wilhelm Saalwächter in Marsch setzte, um nach der Ursache des Hilferufes zu fahnden. So geringfügig auch der Anlass war: der prinzipiëntreue Dekker erinnerte die Verwaltung bewusst an ihre Schutzpflicht.

Unwillkürlich denkt man dabei an seine in Indonesien bewiesene Verwaltungsauffassung, die ihm eine glänzende Stellung gekostet hatte.

Zu den Menschen, die in Dekkers Haus kamen, gehörte auch

mein Religionslehrer Büttner, der dem mir gleichhaltigen Stiefsohne Dekkers Unterricht, besonders Deutschunterricht erteilte. Von 1885 etwa nahm Walter auch an unserem Religionsunterricht teil. Dem war eine Auseinandersetzung mit Dekan Walther als dem Vorsitzenden des Schulvorstandes vorausgegangen. Dekker wollte meines Erinnerns diesem Religionsunterricht ausweichen, unterlag aber.

Wenn ich mich recht erinnere, enthalten Dekkers Briefe Stellen über den Unterricht Büttners und über die Kontroverse mit dem Schulvorstand.

Durch Walter Dekker kam ich auch in das Haus, ohne freilich in den Arbeitsraum vorzudringen. Mich interessierte mehr der tiefe Brunnen im Garten und die Brutmaschine. Von dem Brunnen hatte mir schon mein Vater erzählt.

Das Grundstück, auf dem die Villa Multatuli steht, gehörte einst meinem Urgroszvater Andreas Hartkopf (1791-1874), der es dem ersten Erbauer, einem Glöckle, als Bauland verkauft hatte. Damals schon befand sich der Brunnen in dem Acker. Eine Steinplatte verdeckte ihn. Wenn mein Vater für seinen Groszvater das Feld pflügte, musste er den Pflug vor dem Brunnendeckel stets anheben.

Dieser Brunnen hat auch Dekker stark interessiert und er spricht in seinen Briefen ausführlich von ihm. Der Brunnen war ein Zubehör der Kreuzkapelle, woher auch der heutige Name 'Auf der Kreuzkirch'. Deren Gründung ist nach meinen späteren Forschungen auf die sogenannte 'Ackerfahrt' auch 'Ungarische Wallfahrt' genannt (sie fand alle 7 Jahre statt und war ein Ereignis für das vorreformatorische Ingelheim) zurückzuführen.

Ein Lieblingsplatz Dekkers war die Strassenseite des Obeliskens, inmitten eines damals von Bäumen und Sträuchern umsäumten Haines. Hier sass er im Sommer in grauleinenen leichten Anzug, in die Ferne schauend oder seinen Gedanken nachhängend.

Im Spätsommer aber, wenn der Wind über die Stoppeln piff, da liesz er für seinen Walter die Drachen steigen. Und welche Drachenformen kannte er? Runde, viereckige, sterrenartige Drachen gingen für Walter hoch. Die Obergässer Buben, zu denen ich gehörte, sahen gerne zu.

Noch erinnere ich mich gut, wie Dekker mit der Drachenkordel

lief, um den Drachen steigen zu lassen. Es geschah dies auf dem zum Hause gehörenden, neben der Strasse liegenden, westwärts geneigten Acker. Wer Dekkers Max Havelaar liest, wird dort irgendwo von den Drachen der Indonesier lesen und damit die Vorliebe Dekkers für das Drachenspiel erklärt finden.

Eine mir von Herrn Hilgert erzählte Begebenheit sei mitgeteilt. An dem besagten Obelisk ruhte eines Tages ein Handwerksbursche, seinen beschädigten Rock flickend. Dekker kam hinzu und sah dem tun des jungen Menschen wohlgefällig zu. Zur Aufmunterung schenkte ihm Dekker ein Geldstück.

Das war Dekker in der Erinnerung einiger Ingelheimer!

Am 19. Februar 1887 ist er gestorben. In Gotha wurde er, da in Hessen die Feuerbestattung noch nicht zugelassen war, verbrannt. Meines Erinnerens brachte der 'Rhein Hessische Beobachter' in Ober-Ingelheim eine Notiz darüber. Ob die Zeitung auch, wie sie es gewöhnlich tat, einen Nachruf brachte, weiss ich nicht. Es wäre aber wichtig den Jahrgang 1887 einzusehen. Auch das Evangelische Pfarrarchiv wäre nach der Korrespondenz Dekkers mit Kirchenrat Walther einzusehen. Vermutlich wurde wegen des Religionsunterrichtes Walter Dekkers nicht nur gesprochen sondern auch geschrieben.

Bald nach Dekkers Tode verliess die Witwe D. mit Walter Ingelheim. An einem Frühsommertag sah ich die tief verschleierte Frau D mit Walter zum Bahnhof gehen. Wir begegneten uns unterhalb der heutigen Wirtschaft Göbl. Seitdem habe ich den Spielgefährten nicht mehr gesehen.

Wie ich hörte, soll Walter während des ersten Weltkrieges in Deutschland gewesen sein und damals Frau Anna Schönherr, geborene Möser, besucht oder getroffen haben. Walter soll in die holländischen Kolonien gegangen sein.

Es wäre nützlich, Frau Anna Schönherr, die hoffentlich noch in Ingelheim lebt, zu befragen.

A. Saalwächter

Schreinermeister Sinning

Multatuli habe sich beim Wagenfabrikant in I. einen Handwagen nach eignen Aufgaben bauen lassen. Dieser sei vierrädrig mit Pritsche und aufsetzbaren Seitenbrettern gewesen. Davor seien als Zugtiere zwei grosse Bernardinerartige Hunde gespannt wor-

den. Mit diesem Gefährte sei sein Diener, ein Ingelheimer, jeden Tag in dem Ort, zur Post und um Lebensmittel zu kaufen. M. habe sich gerne mit Handwerkern, dem alten Hilgert und B., die für ihn gearbeitet hätten, unterhalten. Sinnings Vater arbeitete für ihn, seit 82 selbständig. Das Haus sei dann verkauft und durch einen Hauptmann Mayer das Türmchen und der Balkon angebaut worden. Der hätte aber nie bezahlt, hohe Lasten auf dem Haus hätten den Verkauf lange unmöglich gemacht, das der Gemeinde zur Last fiel.

Sattlermeister Hilgert

Er habe als Junge viel mit dem kleinen Walter dem Sohn gespielt, sei sehr oft oben gewesen. Sonntags seien die Kinder dann oft eingeladen worden zum essen. M. habe sich viel, gerne und freundlich mit ihnen unterhalten. Er sei sehr dünn, blasz und leidend gewesen, habe sehr zart und kränklich gewirkt. H. habe noch Bücher von ihm gehabt, die aber von Kennern ihm abgeluckst, er habe nur noch ein Gesangbuch von Frau Dekker.

Vertaling:

Jeugdherinneringen aan Dekker - Multatuli

Als Spohr, de duitse vertaler van Dekkers werk, ergens opmerkt dat er in Ingelheim maar weinig herinneringen aan Dekker bewaard zijn gebleven, dan heeft hij daar gelijk in. De oorzaak ligt in de plaatselijke omstandigheden waaronder Dekker in I. woonde en in zijn eigen aanleg die naar isolement neigde. Niet dat hij mensenschuw was! Nee, hij hield van de mens, maar had een afkeer van menigten. Toen Dekker, die in 1820 geboren was, in het begin van de jaren tachtig naar I. kwam, was hij al over de zestig. Hij had zijn tijd voor zijn werk nodig, zijn woning 'Op de helling' was voor het toenmalige, verkeersarme Ingelheim een afgelegen plek. Er waren destijds in I. geen auto's of fietsen. Dekker hield geen rijtuig en dat had ook niet gekund. Als de winter kwam en de landweg onder de sneeuw lag, dan was Dekkers villa een afgesneden buitenpost. En met wie had Dekker na zijn verhuizing naar I. contact moeten en kunnen onderhouden?

Hij was een vrijdenker en was niet op dominees gesteld. Ik heb hem nooit in de kerk gezien. En ook tegenover ambtenaren stond hij terughoudend. Bovendien had je in Nieder-Ingelheim maar één enkele bestuursambtenaar, de brave burgemeester Johann Baptist Werner, die als gekozen bestuurder samen met zijn bekwame griffier Valentin Gassner de toch al flinke gemeente vanuit één stadhuiskamer in het gareel hield.

Er was niet zoals tegenwoordig een groot gemeentehuis met veel kamers en ambtenaren die zich allemaal voor een kleine burgemeester houden; ook van een juiste scheiding van democratische bevoegdheden was in Dekkers tijd nog geen sprake. De toenmalige burgemeester Werner kon met zijn betrekking nog het ambt van provinciebestuurder verenigen. Zo eenvoudig lagen de verhoudingen nog rond 1880.

De bedrijvigheid van Ingelheim was in die tijd nog in een beginstadium. Voortgezet onderwijs was er niet. Met de betere kringen van Ingelheim, de familie Von Erlangen en Von Krieken zocht Dekker geen contact. Ook met zijn tijdgenoot in Ingelheim, de belangrijke geoloog en onderzoeker van de aardlagen in het Mainzer bekken, de onderwijzer August Grosz (die in N. Ingelheim begraven ligt met een deel van zijn stenenverzameling rondom zijn zerk) onderhield Dekker geen relatie.

Zo beperkte Dekkers omgeving zich tot het parcours van de vroegere Obergasse (Bovenweg) die van het hoogste deel van het marktplein naar de 'Helling' loopt. In dit gebied moeten de mensen gezocht worden met wie Dekker omging.

Met het verst van het dorp gelegen pand, dat van Johann Möser, (tegenwoordig van Gutsche) ontstonden tamelijk nauwe banden. Hier werden melk, eieren, boter en andere levensbehoeften ingeslagen. Er waren in Dekkers tijd natuurlijk geen groentewinkels of warenhuizen. De zoon van Möser, Heinrich, een vrolijke dragonder, voelde zich tot de kleine Wouter Dekker aangetrokken. Door hem werd hij meegenomen naar de wijnoogst, op het paard gezet enzovoort! Dekker heeft het in een van zijn brieven over deze contacten. Tot Dekkers vertrouwelingen behoorde ook de zadelmaker en stoffeerder P.A. Hilgert, een verstandige man met een nuchtere kijk op de wereld (de vader van de waard van de Ronde Hoek) die al gauw als werknemer in de arm was genomen voor Dekkers villa. Terecht had Dekker groot vertrouwen in Hilgert gekregen en deze werd als raadgever door hem hoog aangeslagen. Zo had Hilgert hem een huisknecht Michael Baumgärtner bezorgd (die later naar Amerika ging waar hij ook gestorven is), iemand over wie Dekker heel tevreden was.

Volgens mijn agenda was ik met Kerstmis 1905 in Ingelheim en bevond mij op maandag 25 december toevallig in de herberg tegelijk met de heer Hilgert. Ons gesprek ging ook over Dekker - Multatuli. Hilgert vertelde me ongeveer woordelijk:

'Ik kwam heel dikwijls bij Dekker thuis en werd voor de afgelegen wonende en ter plaatse onbekende, maar ook nog tot afzondering geneigde schrijver heel gauw een gewaardeerde raadgever, om wiens oordeel hij veel gaf. Zo bezorgde ik hem een trouwe huisbediende Michael Baumgärtner, die vele jaren bij hem werkte en zeker tot zijn tevredenheid. Dekker was over mijn keus zeer te spreken en uitte dat op een dag met de woorden: 'Deze man werkt niet omdat hij moet, maar omdat hij wil. Als hij alleen maar werkte omdat het moet, zou ik hem niet kunnen gebruiken.'

Met het stadsbestuur dat ook ging over de plaatselijke politie kon Dekker het slecht vinden. De eenzame ligging van zijn huis dwong hem een grote hond op zijn erf te houden die onwelkome bezoekers tegenhield. Naar mijn herinnering werd die reuzehond 'Wedrock' genoemd wat wel een hollands woord zal zijn, maar ik ken er de betekenis niet van. Om een of andere reden kreeg Dekker voor die hond een bekeuring van twintig mark. Deze strafvervolging bracht Dekker ertoe bij iedere gelegenheid die zich voordeed een beroep te doen op de voorzorgen en de beschermingsplicht van het stadsbestuur of de politie. Zijn uitgangspunt was: als ik mezelf niet mag beschermen, dan moet de overheid mij beschermen! Als het huis van Dekker door zigeuners werd belaagd, wat vaak voorkwam, eiste hij politiebescherming. Zijn brave huisbediende Michael Baumgärtner werd er op uitgestuurd en wel naar het kantoor van de burgemeester die van de weeromstuit - zeer tot zijn ergernis - agent Wilhelm Saalwächter erop af stuurde om de oorzaak van het bijstandsverzoek nader te onderzoeken. Hoe onbetekenend de aanleiding ook was: met opzet en uit principe herinnerde Dekker het gezag aan zijn plicht hem te beschermen.

Onwillekeurig denkt men dan aan zijn in Indonesië in de praktijk gebrachte opvattingen van gezagsuitoefening die hem daar zijn schitterende positie hebben gekost.

Tot de mensen die bij Dekker thuis kwamen behoorde ook mijn catechismusleraar Büttner die Dekkers pleegzoon - even oud als ik - les gaf, vooral in het Duits. Van ongeveer 1885 nam Wouter ook deel aan onze catechisatieles. Daar was een meningsverschil met schoolhoofd Walther als voorzitter van het schoolbestuur aan vooraf gegaan. Als ik het wel heb, probeerde Dekker onder die godsdienstlessen uit te komen, maar vergeefs.

Als ik me goed herinner bevatten Dekkers brieven passages over de lessen van Büttner en over de ruzies met het schoolbestuur. Door toedoen van Wouter Dekker kwam ik ook bij hen thuis, maar natuurlijk zonder door te dringen tot zijn werkkamer. Ik stelde meer belang in de diepe put in de tuin en in de broedmachine. Van die put had mijn vader me al verteld.

Het perceel, waarop de villa Multatuli staat, was vroeger in het bezit van mijn voorvader Andreas Hartkopf (1791-1874) die het aan de eerste gebruiker, een of andere Glöckle, als akkerland verkocht had. Toen bevond die put zich al op dat stuk grond. Er lag een platte deksteen overheen. Toen mijn vader voor zijn grootvader dat veld ploegde moest hij telkens de ploeg optillen met het oog op die putdeksel.

Ook Dekker stelde veel belang in die put en hij heeft het er in zijn brieven uitvoerig over. De bron hoorde bij de kruiskapel, en daar komt de tegenwoordige naam 'Op de Kruiskerk' vandaan. De stichting daarvan is op grond van mijn latere naspeuringen terug te voeren op de zogenaamde 'Aackertocht', ook wel 'Hongaarse bedevaart', die om de zeven jaar plaats vond en een grote gebeurtenis was voor Ingelheim in de tijd voor de Hervorming.

Dekker was ook erg gesteld op de strook langs de weg waar de obelisk stond, midden in een open plek tussen bomen en struiken. Hier zat hij in de zomer in een licht-grijs linnen pak, in de verte te kijken en liet zijn gedachten de vrije loop. Maar later in het jaar, als de wind over de stoppels blies, liet hij voor Wouter vliegers op. En wat voor vormen van vliegers kende hij? Ronde, vierkante en stervormige vliegers gingen voor Wouter de lucht in. De kinderen van de Bovenweg, waar ik bij hoorde, keken daar graag bij toe.

Ik herinner me nog goed hoe Dekker met het vliegertouw liep om de vlieger hoogte te laten krijgen. Dit gebeurde op de akker die zich naar het Westen uitstrekt, langs de straatweg ligt en bij het huis hoort. Wie Dekkers Max Havelaar leest, zal daar ook over de vliegers van de Indonesiërs lezen en daarin een verklaring vinden voor Dekkers plezier in het vliegeren.

Laat ik hier nog een voorval vertellen dat ik van mijnheer Hilgert te horen kreeg. Bij de genoemde obelisk zat op een dag een kleermakersleerling zijn gescheurde jas te herstellen. Dekker kwam er op af en keek met plezier naar het werk van de jongen. Om hem wat op te vrolijken gaf Dekker hem een geldstuk. Zo leeft Dekker in de herinnering van een paar Ingelheimers voort!

Op 19 februari 1887 is hij gestorven. In Gotha werd hij gecremeerd omdat in Hessen de lijkverbranding nog niet was toegestaan. Naar mijn herinnering stond er in de Rhein Hessische Beobachter in Ober-Ingelheim een berichtje over.

Of er zoals gewoonlijk in de krant ook een nekrologie stond weet ik niet. Het zou nuttig zijn daar de jaargang 1887 eens op na te kijken.

Ook het archief van de Evangelische Parochie zou nagekeken moeten worden om naar de korrespondentie tussen Dekker en Kerkeraadslid Walther te zoeken. Vermoedelijk werd er over de catechisatielessen van de kleine Wouter destijds niet alleen gepraat maar ook gekorrespondeerd.

Algauw na Dekkers dood vertrok de weduwe D. met Wouter uit Ingelheim. Op een dag vroeg in de zomer zag ik mevrouw D, in een dichte sluier gewikkeld met Wouter naar het station gaan. We kwamen elkaar tegen even buiten het huidige boerenbedrijf van Göbl. Sindsdien heb ik mijn speelmakkertje niet meer gezien. Naar ik hoorde moet Wouter in de eerste wereldoorlog in Duitsland geweest zijn en in die tijd mevrouw Anna Schönherr-Möser bezocht hebben of tegengekomen zijn. Wouter schijnt naar de nederlandse koloniën te zijn vertrokken.

Het zou zinvol zijn, eens bij mevrouw Anna Schönherr, die hopelijk nog in Ingelheim woont, te informeren.

A. Saalwächter

Meubelmaker Sinning

Multatuli zou bij de wagenmaker in I. naar eigen ontwerp een kar hebben laten maken. Die moest vier wielen hebben, een zitbankje achterop en afneembare zijwanden. Daar konden als trekdieren twee Sint Bernardachtige honden voor gespannen worden. Met dit wagentje moest zijn bediende, een inwoner van Ingelheim, iedere dag naar het plaatsje, voor de post en voor het inkopen van

levensmiddelen. M. praatte graag met werklieden, de oude Hilgert en B. die voor hem gewerkt hadden. Ook Sinnings vader maakte dingen voor M., sinds 1882 als zelfstandige meubelmaker. Toen is het huis verkocht en er is door een zekere kapitein Mayer het torentje en het balkon aangebouwd. Die heeft echter nooit betaald en hoge kosten op het huis maakten dat het lange tijd niet verkoopbaar was, zodat de gemeente er voor opdraaide.

Zadelmaker Hilgert

Hij vertelt dat hij als jongen veel met de kleine zoon Wouter heeft gespeeld, en dikwijls daarboven is geweest. Zondags werden de kinderen dikwijls uitgenodigd om te blijven eten. M. praatte dan veel, graag en vriendelijk met ze. Hij was heel mager, bleek en ongezond en maakte een zwakke en ziekelijke indruk. H. heeft nog boeken van hem gekregen die hem echter door kenners afhandig zijn gemaakt; maar hij heeft nog een boek met liederen van mevrouw Dekker.

Eindnoten:

1. Wedrock: de hond was door Wouter om zijn lichte vacht 'Witrok' genoemd.

[23 mei 1881

Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven]

Brief van Multatuli aan J. van der Hoeven. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(5/6) beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim

Maandag ochtend

Beste VD Hoeven! Eerst saterdag middag ben ik in myn huis getrokken. Tot dien tyd toe hadden we by een tuinbaas gelogeerd. Goddank, eindelyk een verblyf waarin ik denk te sterven. Dit is geen melancholiekery, maar 'n pret, want 'sterven' beteekent hier: niet weer verhuizen! Altyd als God blijft, 't Zal hem nu eindelyk blieven, hoop ik, nadat hy me lang genoeg heen en weer geschud heeft.

Te N. Ingelheim aankomende was ik heel onwel. Doch nu al weer opgeknapt. Onze nieuwe woning bevalt me best. Alleen wat heel ver van 't dorp. (post, station &c.) Overigens heerlyk rustig en landelyk. -

Op Uw vraag is 't korte antwoord

Mad^e Bassani

née DouwesDekker

Padoue

Wat uitvoeriger 't volgende. Uw aan haar te richten vraag begryp ik best, en ik denk dat zy wel in staat wezen zal U daarop te antwoorden². Doch ik raad U er te laten invloeiën dat zyzelf wat zou kunnen leveren. Dit is waar. Zy *moet* goed kunnen schilderen. Daarvan echter heb *ik* niets gezien. Maar wèl weet ik dat haar *teekeningen* zeer schoon zyn, ja, wat *uitvoering* betreft, m.i. buitengewoon. Alleen weet ik niet of ze 'ideën' heeft.

Dit 'niet weten' beteekent geen *ontkennen*, o neen. *Ik weet het niet*. Misschien is dit wèl 't geval.

Haar *uitvoering* is prachtig.

Geef haar dus in den mond, iets te leveren, als U dat schikt. En voeg er als ter-loops by, dat ge meent kans te zien stukken van haar: geteekend 'Nonni DD' in Holland te kunnen plaatsen. Juist dat merk zou misschien de aandacht er op doen vestigen in uw en haar belang.

Wees hartelyk gegroet, ook Juff. M.¹: van uw liefhebbenden
DD

Eindnoten:

2. *Van der Hoeven dreef handel niet alleen in boeken en kantoorartikelen, maar ook in kunst en wilde wellicht informeren naar de mogelijkheid van aankoop in Italië.*
1. Meij. M.: *M.C. Meyer, die op 11 augustus 1881 Van der Hoevens tweede vrouw zou worden.*

[24 mei 1881

Brief van Multatuli en Mimi aan C. Merens-Hamminck Schepel]

24 mei 1881

Brief van Multatuli en Mimi aan mevr. C. Merens-Hamminck Schepel. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (N.L.M.D. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Nieder-Ingelheim, 24 mei 81 lieve beste Chris! Zoo-even ontvingen wy (dat heet Mies, maar dat is 't zelfde) je brief. Terwyl Mies hem openmaakte, zei ik: wèl, wèl, ik ben benieuwd wanneer ze komt! En zie, je deelt ons mee dat je *niet* komt! Of, beter gezegd, dat het niet waarschylyk is, want ik kan maar niet gelooven dat er niets aan te doen zou zyn! Je vraagt aan Mimi of ze je brief niet seurig heeft gevonden? Nee, waarachtig niet, lieve Chris. Wees dáár gerust op. Integendeel, schryf altyd zoo precies naar je stemming.

Dat *ik* je antwoord inplaats van Mies heeft tot reden dat *ik* 'n tafel

heb met schryfmogelykheid, en zy nog altyd niet. Verbeelje, eerst saterdag middag zyn wy in onze nieuwe woning getrokken. Het dagelyks heen en weerloopen om te kyken hoe 't vorderde (òf 't vorderde) verveelde ons, en Mies heeft het doorgezet om onzen tuinbaas (waar we 't overigens niet slecht hadden) adieu te zeggen. Maar *klaaris* 't huis nog niet. Voldoende gereed waren slaapkamer, keuken en myn kamer. De rest nog altyd niet. En er is nog allerlei te doen. De behanger wacht op de verver, de verver op den man die den (porceleinen) kachel zet (ik mag wel zeggen: *bouwt*, want het is 'n gevaarte!) -

Over 't geheel is ons huis allerliefst. Dat we ons ergeren over veel byzonderheden die slordig gemaakt zyn, spreekt vanzelf. Daar moet men z'n hart aftrekken. Om dat te vermyden hadden we ons 10 maanden lang tot slaven moeten maken van dagelyksch toezicht.

Nog eens, 't geheel is zeer lief en *logeabel*. Och, daar kom ik nu opeens op 't ware punt van je brief. Het zou ons zoo smarten als je niet kwam. Mies kan getuigen dat ik er me veel van had voorgesteld. En ik blyf er by, dat ik nog niet kan gelooven dat het niet gebeuren zou. Om nu van jou niet te spreken, 't zou ook voor Merens zelf goed wezen eens in 'n andere omgeving te komen. Een mensch versuft als-i niet eens uitvliegt. 't Zou zonde en jammer wezen als je niet kwam. -

Mies heeft het erg druk. Als zyzelf nu alles doen kon, zou 't gauw klaar zyn, maar we hangen van teuterige werklu¹: af. Nu, ik heb niet te klagen, want *myn* kamer is in orde. Zeg nog eens aan Merens dat jelui heel welkom wezen zult, en dat hy toch eens goed alles moet overleggen om 't mogelyk te maken. Kan *ik* er iets aan doen? Zeg 't dan maar. Wil ik hem 'n brief schryven? Voor je gezondheid zou 't zeker goed zyn. Ons huis staat *hooger* dan dat te Geisenheim, en aan den anderen kant van den Ryn, zoodat we 't uitzicht hebben òp den zgn. Rheingau waarin Geisenheim lag. Het uitzicht uit onze slaapkamer lykt wel 'n vergezicht op 'n theater. We zien in de verte links het Dankmal te Rudesheim en in den Ryn den Mausethurm by Bingen en rechts de Platte te Wiesbaden. Dat is 'n heele lengte die als 'n boog voor ons ligt. We zouden 't zoo jammer vinden, als jelui niet eens kwam kyken. -

Je vraagt naar die parisiennes²? Och, we hebben er zes te Amsterdam besteld, op de maat, en van dezelfde kleur van streep. En, - we hebben er spyt van, want wèl beschouwd zyn ze by openslaande vensters minder praktisch. Zoo zyn er, wat de huiselyke inrichting aangaat, nòg 'n paar dingen die we liever wilden overdoen, maar - als alles naar den zin was, zou 'n mensch niet naar den hemel verlangen. En dat moet-i toch! -

Dat (onverwacht?) vertrek van Betsy uit Delft begrypen we niet. Ook niet dat ze je haar adres niet gaf. Hoe drommel is ze afgekomen van Utrecht? Haar adres te Amsterdam (dat heet van haar *woning*) is:

Singel by de torensluis

Ze zal er toch wel voor gezorgd hebben dat de daar bezorgde brⁿ. haar geworden.

Nu, beste meid, doe watje kan. Och, 'n vrouw met mooie taille kan zoo makkelyk 'n manmensch verleiden! Maar dit weet je zeker by ervaring, of liever door 't van anderen gehoord te hebben. Dag meid, houd je goed met man en kroost. Groet ze allemaal en bid de goden dat de wind wat ophoudt. Het waait hier als 'n gek. Dat beste Chris

Dek

ik³. vind juist je zoo erg prettig brieven schryft, men heeft er wat aan.

Beste zusje. Je ziet van den man dat we heel bly waren met je eindelyken brief. Jammer dat je 'kom'kwestie zoo slecht staat! Het zou me zoo spyten als jelui niet kon. Van de Polen, naar⁴. Zeg kindje, Bé had me vroeger geschreven dat haar adres in Amst. is: Singel by de torensluis, ik meen nummer 96. maar heb haar brief niet hier om na te slaan. Het zal ook zonder nummer wel terecht komen. Ik heb 't erg druk met een nieuwe meid, 'n erg lief gezicht die op jou lykt zegt dek en een bursche⁵. 'knecht' is te voornaam maar enfin een duivelstoejager. en het huis vol werkvolk en ik nog *niet* op orde. maar anders heerlijk! ik wou zoo dol graag je kwam. dat wil zeggen voor my. voor jou is 't hier wel wat stil. Niets wereldsch.

Eindnoten:

1. werklui: *oorspr. stond er arbei (...)*
2. parisiennes: *rolgordijntjes van zijden stof met stipjes.*
3. *Vanaf deze zin is Mimi aan het woord.*
4. Van de Polen, naar: *korte uitdrukking voor 'wat naar dat bericht over onze zuster Frédérique en haar man Pool'*
5. bursche: *eigenlijk: knaap, jongen (du.)*

[4 juni 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli]

4 juni 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli. Met poststempel Amsterdam [4] JUN 81 en geadresseerd aan Weled. Heer den Heere Ed. Douwes Dekker, Nieder Ingelheim a/R. (M.M.)

De tekst van deze briefkaart is, op de datum na, geheel gedrukt.

OTTO SPAMER'S

83, P.C. Hoofdstraat,

Illustriertes Konversations-Lexikon

AMSTERDAM, den 4 Juni 1881 der Gegenwart.

Afdeeling: NEDERLAND.

P.P.

Houd mij ten goede, zoo ik de vrijheid neem, u beleefdelyk om eenig antwoord op mijn laatste schrijven te verzoeken. Ik wacht op de gevraagde inlichtingen en de drukker *moet* eerstdaags in 't bezit van 't bedoelde Artikel zijn. De eer van Nederland maakt 't dringend wenschelyk, dat we ons allen eenige moeite getroosten om onze groote mannen in 't buitenland beter te doen kennen, dan ze zelfs nu reeds waren. Verschoon deze *dringende* uitnoodiging in 't belang der zaak en geloof me

UEd. Dw. Dienaar,

Taco H. de Beer.

[4 juni 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli]

4 juni 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli. Met poststempel Amsterdam 4 JUN 81 en geadresseerd aan den Weled. Heer Ed. Douwes Dekker, te Nieder Ingelheim a/R. (M.M.)

Met gedrukt kopje 83. P.C. Hoofstraat.

Amsterdam, den 4 Juni 1881

Hooggeachte Heer,

Houd me ten goede, zoo ik U mijn verzoek herhaal; - uwe levensschets en uw portret mogen in Spamer's Lexicon niet ontbreken en ongaarne zou ik mij later van onjuistheden zien beschuldigen. Daar de drukker wacht zou ik (hoewel zeer ongaarne) moeten overgaan tot het schryven van eene levensschets naar gegevens, waarvan ik onmogelijk de geheele waarde kan beoordeelen. Moge me nog eenig antwoord worden gezonden.

Met ware hoogachting en aanbeveling

UWDW. Taco H. de Beer

[7 juni 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

7 juni 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Met envelop, waarop poststempels Nieder-Ingelheim 7 6 en Veendam 8 JUN 81 en de adressering WED Heer D.R. Mansholt Meeden prov. Groningen Holland.

Nieder Ingelheim 7 Juni 81

beste Mansholt! Hartelyk dank voor Tandem - dat me evenwel naar aanleiding van 'n paar zinsneden uit Uwen brief bezwaart. Die zaak is anders gelopen dan ik gedacht had, niet wat *U* betreft, maar *over 't geheel*. Wanneer ze zich over zeer veel personen had uitgebreid zou ze makkelyker te dragen geweest zyn. Voor de bydraggers, meent ge? Natuurlyk! Maar niet juist dit wilde ik zeggen, daar 't vanzelf spreekt. Neen, ik bedoel: voor *my*. Een *algemeene* yver om my¹ te pensionneeren (in-plaats van de Regeering, die 't 1° volgens de reglementen niet doen mag, en van wie ik ook, 2° geen onderstand in die vorm zou aannemen) had me vereerend toegeschenen. Gebrek aan uitbreiding echter maakt de zaak drukkend. Meen niet dat ik hier met: 'uitbreiding' op verhooging van bydragen doel. Juist andersom. *Lage* bydragen doch aangebracht door 'n grooter aantal 'geestverwanten' zouden my aangenamer zyn. Dat grooter aantal 'geestverwanten' was my dan ook voorgespiegeld. De gewone term luidde dan ook, als ik my beklagde² over gebrek aan belangstelling: je vergist je! Duizenden en duizenden in den lande wenschen niets liever dan je blyk te geven van sympathie. Ze weten maar niet hoe ze 't moeten aanleggen.'

Heel eindelyk, na zulke betuigingen 100 maal ongeloovig te hebben aangehoord, zeide ik: 'welnu, pensioneert me dan!' Daarin lag dan tevens een praktische manifestatie tegenover 't officieel welvaren van honderden Slymeringen en Van Twisten die, *hun plicht niet hebbende gedaan*, reglementair behoorlyk gepensioneerd zyn. Ja, t zou 'n demonstratie vóór Recht tegenover de geschreven wet geweest zyn.

De 'duizenden' nu die daartoe (volgens myn zegslieden) zouden genegen geweest zyn, bepalen zich tot zeer enkelen, tot vyf sectiehoofden die, denk ik, 'n twintig- of dertigtal bydraggers vertegenwoordigen. "t Zou zich als 'n loopend vuurtje verspreiden' dacht men! Inplaats van verspreiding, dooft het vuurtje uit.

Nog eens, beste Mansholt, ik spreek niet over 't *bedrag*. Integendeel. Dat drukt my, als van ieder der sectiehoofden *te hoog*. Ik kan berekenen (uit het niet toenemen en zelfs afvallen van leden) dat de geestdrift niet sterk is, en moet nu vreezen dat ook de nog niet afgevallen 't niet gaarne doen. In dat geval tornen de sectiehoofden op voor de onaangename taak om òf my te moeten meedeelen dāt de zaak beroerd gaat, òf misschien zèlf meer bytedragen dan hun schikt.

De heele zaak is me zeer verdrietig! Slechts 'n *schitterende* uitslag had haar gewettigd, (geadeld, had ik byna gezegd) -

Het doet my erg leed dat er zooveel bezwaren zyn tegen Uw komst te N. Ingelheim! Ik had er my een feest van gemaakt met U samen te zyn in een niet-voordraag periode, want in zulke dagen ben ik mezelf nièt. Ik was dan ook uitgeput en ungeniessbar³ door zenuwachtigheid thuis gekomen. Het duurde weken voor ik wat opknapte. Veel was 't niet want telkens gebeurden er - neen, gebeuren is 't woord niet! - telkens drongen zich weer andere dingen op den voorgrond die my aangrepen. En 't aangename bleef en blyft uit. Nu weer uw niet-komen! Maar ik erken dat dit geen hoofdzaak is. Erger pakt my de korrektie van den Havelaar aan. Dat boek maakt zoo'n opgang, godbeter't! Zoo zegt de tegenwoordige uitgever die telkens op spoed aandringt omdat er zoo op den nieuwen druk gewacht wordt!

Wat *my* dat korrigeeren van den Havelaar kost, kan ik niet uitdrukken! En die 'opgang!' In verband met byna alles wat ik sedert het schryven in 59 ondervond en zag gebeuren is die 'opgang' 'n

ware bespotting! Waar zyn toch de menschen die de duizenden exemplaren der vorige uitgaven kochten? Stroomen ze toe, om lid van Tandem te worden? Dat doen ze *niet!* -

Uw klachten over den toestand van den landbouw doen me treurig aan. Ook hier klaagt ieder, doch misschien met minder grond omdat er niet zoo als in Holland zulke enorme pryzen voor land besteed zyn. Tot myn verwondering zag ik onlangs dat in Holland (of in zekere streken?) de pryzen weer ryzende waren. Nu weet ik wel dat dit niet alléén afhangt van vermoedelyke produktie

(de meer of minder gelegenheid om z'n geld elders voordeelig te plaatsen werkt ook mee)

maar in-verband met de slechte oogsten (of lage pryzen voor produkten) komt het me toch vreemd voor. Ook vat ik dat samengaan van lager prys en middelmatige produktie niet, tenzy door *invoer*. (byv. uit Amerika) Maar ook daarmee is niet alles gezegd. Om ingevoerd produkt te betalen, moet er toch *waarde* geproduceerd zyn. Wordt dat verschil alleen door koloniaal produkt gedragen?

(Voor 'n jaar of drie kwam m'n vrouws broêr uit Japan. Hy zocht 'iets' en had 'n beetje geld. Ik raadde hem aan zich te vestigen in 'n bloemryke streek en: bloemen naar Londen te zenden op groote schaal.' Nooit had ik daarvan iets vernomen, maar ik berekende dat het goed zou gaan. Hij vond het denkbeeld te vreemd, of 't objekt te nietig, of hy was te graag - hoe 't zy er kwam niets van. Onlangs las ik dat er uit de omstreken van Haarlem *dagelyks* 6 a 700 manden bloemen naar Londen gaan!

Ik heb nog iets van dien aard in gedachten, en als ge niet gebonden waart aan Uw eigen zaak (doch misschien hindert dat niet) zou ik 't U zeggen. Neen, nu reeds. Kalfsvleesch in ys naar Parys en Berlyn. Maar de zaak moet in-eens in't groot worden opgezet zoodat niet iedereen terstond kan konkurreeren. Twintig agentschappen in beide steden. Stipte organisatie van 't vervoer. Vaste kontrakten met spoor en boot direktien. *Groote uitgaaf voor annonces*. (het *hollandsche* kalfsvleesch moet als 'n geheel nieuw artikel worden bekend gemaakt, wat het dan ook voor Berlyners en Paryzenaars werkelijk *is*.)

Of de zaak even goed uit Harlingen als over Ymuiden, zou kunnen worden gedreven, weet ik niet. Ook niet of Oostfriesland in aanmerking zou kunnen komen voor de levering. Zeker wèl. Maar hoe is de kommunikatie met Londen? De zaak is belangryk genoeg om er *groot* kapitaal in te steken waartoe dan waarschyntlyk een maatschappy met aandeelen noodig wezen zou. (Eigen booten!) -

Ook hier heeft de Noord-Oostwind erg geheerscht. Sedert 'n paar dagen NW. & West, met 'n beetje regen, maar niet genoeg. - Ook ik stel Börne⁴ hoog. Meer geest dan Göthe & Schiller? Precies! En minder: auteur- of schryverachtig. Boven Heine heeft hy 't voordeel dat-i niet met (nagemaakte?) sentimenteeligheid tändelt⁵. Hy is minder jongensachtig-ondeugend, ernstiger in zyn spot. En... om dit alles wordt hy door velen lager gesteld.

(Ik stel Heine volstrekt niet laag, o neen! Toch beweer ik dat weinig schryvers van naam zoo makkelyk natebooten zyn. Dit bewyst dat z'n hoofd-eigenschap meer in methode, in *manier*, bestaat dan in hoedanigheden van hoofd en hart, die *niet* zoo makkelyk natebooten zyn.)

Wel zeker, kerel, neem van my wat ge wilt en handel er mee naar verkiezing. -

Ik hoop, maar ben niet zeker, dat ik die vervloekte voordrachten zal kunnen missen. Nu, daarover hoef ik nog niet te denken. Elke dag heeft genoeg aan z'n eigen kwaad⁶, (byv. korrektie van Havelaar!) -

Ons huis is aardig, of wordt gaandeweg aardig. Is 't nog niet klaar, vraagt ge? Och, soms blyven Maurer⁷ en schilders dagen weg, en dan komt er ten laatste één man. De tuin ligt nog altyd half overhoop.

We hebben allerlei grieven tegen de nieuwe woning, maar 't *geheel* is veel mooier dan ik ooit zou verlangd of verwacht hebben. En dat ge nu niet met uw vrouw komt kyken. Dat is byna 'n misdaad.

En Wiepke naar Duitschland, zonder in de buurt te komen? Ik heb dat Liebenstein⁸ op de kaart opgezocht, en erken dat het vry dwarsuit ligt. Dat spyt me wel. Ik had haar zoo graag by ons gezien. Mocht het haar en haar vriendinnetje nog schikken, 'tzy den weg over Mainz te nemen (wat 'n omweg wezen zou, dit is

waar) 'tzy uit Thuringen 'n uitstap hierheen te maken, zy zullen hartelyk welkom zyn. Mocht Wiepke in 't laatste geval wensen dat ik haar te gemoet reisde, laat ze my dan maar schryven. Ik zal 't gaarne doen. -

Ik heb den laatsten tyd veel op werklieden gelet, en m'n opmerkingen in verband gebracht met de socialistische eischen. Welnu, m'n slotsommen luiden niet gunstig voor de beweging! Ze werken (hier althans) onbeschryfelyk slecht. Van karakter is de bevolking hier *goed*, goedig, zachtzinnig of... apathiek!⁹ Telkens herinneren ze my aan Javanen. Hun onverschilligheid en gebrek aan konscientie ten aanzien van 't geleverde is waarlyk stuitend. Geen hunner verstaat z'n vak. Nu weet ik wel dat Ingelheim (een dorp!) geen maatstaf is voor 't geheel, maar ook te Wiesbaden 'n 'W E L T kurstadt') maakte ik dezelfde opmerking. Ik geloof dat weinig keizers, koningen, ministers, kapitalisten, fabriekchefs of werkgevers zoo slordig zyn in't nakomen hunner verplichtingen als de eigenlyke arbeiders. Het gebruiken van paslood en winkelhaak schynt hun 'n malle weelde, en 't verbaast me dat hier niet meer inbrekende dieven zyn, want wat 'n Ingelheimsch werkman 'sluiting' van deuren en vensters noemt, is kurieus. Maar 't zachtgemüthliche¹⁰ van de menschen moet ik pryzen. -

Nu beste Mansholt, bedenk nog eens of ge niet komen kunt, en zend zoo mogelyk Wiepke met haar kameraadje. Is de wond aan haar been genezen? Groet Uw lieve vrouw en Hendrika en geloof my

Uw vriend DD

Gister zagen wy een heer die op U geleek, en ik heb hem aan m'n vrouw gewezen. Ook hy had iets van 'n puritein.

Eindnoten:

1. om my: *oorspr. gevolgd door* in-plaats van de Regeering.
2. my beklagde: *oorspr. stond er* klaagde.
3. ungeniessbar: *uit mijn humeur (in duitse schrijffletters) (du.)*
4. Börne: *Ludwig Börne (pseudoniem van Löb Baruch) (1786-1837), Duits satirisch schrijver, journalist en filosoof.*
5. tändelt: *meedoen aan (du.)*
6. Elken dag enz.: *toespeling op Mattheus 6:34*
7. Maurer: *metselaars (du.)*
8. Liebenstein: *klein kuuroord, ten noorden van Schweinfurt op de vroegere grens van BRD en DDR.*
9. apathiek: *lusteloos, traag, onverschillig.*
10. gemüt(h)lich: *gemoedelijk (du.)*

[8 juni 1881

Brief van Multatuli aan T.H. de Beer

8 juni 1881

Brief van Multatuli aan T.H. de Beer. Drie dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-11 en 12(¼) beschreven. (U.B. Leiden; fotokopie (M.M.)

Nieder-Ingelheim 8 Juni 1881

Geachte Heer De Beer!

Vergeef me dat ik U zoo lang liet wachten op antwoord. Ik zat by 't ontvangen van Uw eersten brief (10 Mei!) in gekke beslommeringen. O.a. woonde ik niet. En ik legde Uw circulaire terzy - in groot gezelschap, helaas! '*Onder de eigenaardigheden die dezen schryver kenmerken, behoort in de eerste plaats dat-i zoo'n vervloekten hekel heeft aan schryvery!*' Zie daar, waarde verzamelaar van auteuriana, reeds één byzonderheid. Overigens ben ik gekomen den 2ⁿ Maart 1820. Myn ouders waren welvarend en godsdienstig, maar zeer eerlyk. Van die drie voorvaderlyke hoedanigheden is slechts de laatste op my overgegaan. Op myn 8e jaar reeds maakte ik verzen, die welwillende toehoorders in verrukking brachten. Myn verstandelyke vermogens waren dan ook zeer zwak, zoodat er altyd boodschapjes naar den onderwyzer werden gezonden om 't asjebliedt den jongenheer niet kwalyk te nemen dat-i z'n les niet kende, 't Kind had waarlyk z'n best gedaan, maar kon met den besten wil niet leeren.' Dat is nòg zoo. Niemand heeft besef van de zwakheid myner hersenen. Wat anderen terstond begrypen, kost my weken, maanden, jaren, nadenkens. Veel dingen zelfs die overal intellektueele compaseux¹ zyn, leer ik *nooit*. Dit geef ik U niet als sarkasme. 't Is *eenvoudig-waar*. Myn grootste (eenige?) verdienste is de dappere worsteling tegen dien hersenfout. Ik kon en kan dien afmattenden stryd slechts volhouden door veel onthouding, liever: door my te onthouden van veel. 'Multatulit, fecitque puer, sudavit & alsit'²... o ja, maar vooral: 'abstinuit Venere et Baccho'³.

Ik bezocht scholen die voor zeer goed doorgingen, maar waar ik weinig leerde. 1° omdat ze niet deugden, 2° en voornamelyk, omdat ik zoo speelsch was. Toch was ik ook in spelen niet sterk. Eens zag ik een jongen op de straat een priktol 'zetten' die hy, zonder 't ding⁴ den grond te laten raken, op de hand ving. Dat wilde ik nadoen, en zie... ik kan 't nòg niet! Maar leeren zàl ik 't. Er is kans op oefeningstyd. Het huis dat ik thans bewoon, moet zeer gezond zyn: daarin is nog nooit iemand gestorven. Die manipulatie met een priktol heet (naar ik in 1830 vernam) 'scharmaaien' en evenmin als ik de kunst kan uitvoeren, begryp ik den oorsprong van dát woord. Maar ook dàt zal ik vinden. Want ik

houd veel van etymologie, en geef nooit 'n plan op. Mn voorvaderen⁵ waren Friezen. Ook wiskunde alzoo trekt me aan, en ik zou er grootsch op wezen als ik bewyzen kon dat de logaritmen - Douwes onder m'n voorouders behoorde. Maar alle bewyzen van adeldom myner familie zyn verloren gegaan. Ik heb dus de moeite moeten nemen m'n eigen stamvader te zyn.

Even 18 jaar oud, vertrok ik naar Batavia. Van Vloten schynt het beter te weten, en nà of naar hem, De Keyzer¹⁷. in z'n dikke bloemlezing. Durft gy Van Vloten tegenspreken? Ik niet. Hy scheldt zoo, en na de zwakte myner verstandelyke vermogens, is afkeer van vuiligheid een myner meest kenmerkende eigenschappen. Tot die eigenschappen behoort ook dat ik dichter ben, en alle verzenmakery naar de kinderkamer wil verbannen zien. Korte extemporeetjes⁶, deviezen voor ulevellen, albumversjes en soms 'n epigram, kunnen misschien nu-en-dan gedoogd worden. Voor ten Cate e.d. eisch ik levenslang cellulair, of 'n hofcharge⁷. Een professoraat in de Letteren is ook goed.

Lieve god, wat moet ik nog meer zeggen? Wat behoort er eigenlijk in zoo'n Konversations lexikon onder 't hoofdbestuur van de firma Spamer? Om my te oriënteren, sla ik De Keyzer op, in voce⁸: 'Cremer.' Er blykt dat die zeer gevierde schryver zelf de inlichtingen heeft gesuppediteerd⁹.

O, mnheer de Beer, ik ben bureauman geweest! 'Gesuppediteerd' m'nheer? Burgerlyk gesproken, Cremer zelf leverde aan De Keizer al 't luisterryke nieuws dat noodig schynt om den lezer zyner novellen behoorlyk te doordringen van eerbied voor iemand die oâ voor aa zeggen kan. Na de mirobolante¹⁰ mededeelingen van den Heer Cremer, durf ik waarachtig met *myn* curriculum vitae niet voor den dag komen. Wat al aanzienlykhedens! Een grootvader die Litt. Doctor en Rector was! Ik weet niet eens of ik 'n grootvader gehad heb! 'Van z'n 10e tot 15e jaar op 'n kostschool.' Na m'n 12e jaar heeft de fransche M'sieur¹² me niet meer gezien. Ja toch, eens of tweemaal, in '53. Er staat iets van in m'n Ideën. Maar geleerd heb ik toen weinig anders dan dat er van den man weinig te leeren viel. Die m'nheer Roodhuyzen te Oosterbeek moet 'n àndere kerel geweest zyn, hy die nu auspiciis Cremeri et Keyzeri¹¹ vereeuwigd wordt.

'Op 't atelier van den schilder Hendriks, 'F.H. Hendriks'... alweer

'n vereeuwiging! En ik arme drommel die niet eens in de gelegenheid gesteld werd, scharmaaien te leeren!

Wat heb *ik* te stellen tegenover 't: 'groot boschryk landschap' en den 'eersten roman' van den heer J.J. Cremer? M'n 'Bruid daarboven' is niet boschryk en de schilderyen die ik - neen, liegen wil ik niet, schilderyen heb ik nooit begaan. De meest gepaste ophemeling heeft hare grenzen.

'Waar hy de letteren (...) beoefende' Gut, dat heb ik nooit gedaan! Wat zou't ook gegeven hebben? En waartoe, lieve hemel? Juist die autobiografie van den gevierden Cremer levert de meestafschrikkende voorbeelden van de ellende waartoe zoo'n levensrichting leidt. De man die van heele fatsoenlyke afkomst was... Verbeeld U, z'n ouders hadden 'n 'buitengoed.' Op dat 'buitengoed' - ik kan 't woord niet schryven zonder siddering in m'n binnengoed - op dat 'Buitengoed' is Cremer's 'eerste Overbetuwsche Novelle' geschreven. Waarde Heer De Beer, zyt ge wel zeker dat de firma Spamer in relatie staat met 'n goede drukkerij? O, och en ach, als er eens groot-kapitaalletters mankeerden voor des heeren J.J. Cremer's fatsoenlyke ouders! Buitengoed? Eenmaal, na t ondergaan der europesche beschaving zal de oudheidlievende mongool met weemoed staren op de plek waar Cremer's 'Wiege mie'...

Maak den zin maar uit. Ik ben verdrietig en beschaamd als ik bedenk welke geringe hokjes die Mongool zal te doorsnuffelen hebben om den nageur te rieken van m'n eersten letterkundigen arbeid. Arme Mongool. Arme ik!

Neen, o goden, dank voor uw jaloersche gierigheid die my 'n binnenplaatsjen aanwees tot tooneel myner eerste uitspatting! Dank, duizendmaal dank! Weldadig was de afkeer die ge my hebt ingeboezemd van letterkunderij, en helderder dan ooit zie ik in, dat...

Hier had 'n geloovig V. Merkensche tegenspoednuttige verzuchting¹³ moeten volgen. Maar ik heb er geen lust in. Liever 'n korte aanwyzing hoe 't soms afloopt met lieden die... op n Buitenplaats met 'Wiege mie'...

Cremer is gestorven als officier van den Eikenkroon¹⁴, en - alsof die het verbolgen lot niet genoeg ware! - als ridder van den Nederlandschen Leeuw. Nederland en zyn Regeering - recht-

vaardig als de goden zelf - hebben hem behandeld als 'n haagschen hofrekel. Et dire¹⁵ dat er menschen zyn, die niet aan 'n vergeldend god gelooven! 't Is om Wiegemieën te deklameeren van verontwaardiging.-

Maar intusschen zit ik nog altyd in den brand met de billyke eischen van de firma Spamer. Niets natuurlyker dan dat heel Duitschland nieuwsgierig is naar de manier hoe ik my ontwikkelde. Maar eilieve, ik heb me in 't geheel niet ontwikkeld. Ziedaar de moeielykheid van 't relaas. En ik sta niet alleen in die meening. Als er in hollandsche tydschriften van letterkundery spraak is, word ik zelden genoemd, een kiesheid die ik op hoogen prys stel, al zy 't dan dat ze by meer verlichten uit minachting voortspruit omdat ik in 't woord 'avend' geen o kan verdragen, en schh 'n gekke lettergroep vind.

Zyt ge verzekerd dat de firma Spamer uw berichten niet controleert? Weet dan dat ik hier te Ingelheim slechts aan zeer weinig vertrouwden bekentenis heb afgelegd van 't métier dat Nederland me opdringt. De politie heeft me als 'Rentner'¹⁶ geboekt. Hoe nu, als Spamer cross-examination instelt? Zoudt ge niet beter doen, my een plaatsje in zyn Konversationslexikon te bespreken onder de bankiers?

Zóó is het! Zeg aan Spamer dat ik in Indie my verzet heb tegen geweldenary, en dat de dankbare Natie me daarvoor met schatten beloond heeft. O, vertel er niet by, om godswil niet, dat 'n zeer enkele my voor die moedige plichtsbetrachting heeft uitgescholden, zwartgemaakt, belasterd. 't Mocht eens dezen of genen afschrikken van 't goede! Breng overigens, wat ik U bidden mag, de Duitschers niet in de meening dat Havelaar's pogingen en offer iets goeds hebben tot stand gebracht voor 't mishandelde Indie. Het tegendeel is waar. Volgens de laatste berichten is *'Lebak een woesteny'*. Zoo zeggen de indische couranten, en Nederland, uit de berichten al weder - ten-overvloede waarlyk! - de overtuiging puttende dat Havelaars streven een rechtmatigen grond had, heeft zich gehaast, my als nationaal huldeblyk nog eenige millioenen optedringen. Ik zal ze gebruiken om sekretarissen te bezoldigen, en, m'n nuttelooze pen voor goed weg werpende, aan m'n vyanden 't voorwendsel te ontnemen my voor 'n fabrikant van boeken uittemaken.

Na vriendelyke groet

Uw dienstwillige

DouwesDekker

Hebt ge lust dezen brief te publiceeren, my wel! Maar dan *geheel*, en zend my de proeven. Dan kan ik hier & daar eenige slordigheid in uitdrukking verbeteren. Ik ben juist in 'n korrektie-bui, en bezig met de nieuwe uitgaaf van den 'Havelaar'. Dat boek is zoo *mooi*, zeggen ze! Wat 'n volk! Vertel 't niet aan Spamer. We zyn toch al in 't Buitenland niet zeer gezien.

Eindnoten:

1. compaseux: *gemeenschappelijke weidegrond (fr.); dus: gemeengoed.*
2. Multatuli etc.: *de knaap heeft veel geleden en gedaan, veel hitte en kou ondervonden, (lat. citaat uit Horatius Ad Pisones II. 3, vs 413.)*
3. abstinuit etc.: *hij heeft zich onthouden van liefde en wijn (lat. id. vs 415.)*
4. 't ding: *oorspr. gevolgd door op.*
5. voorvaderen: *oorspr. stond er voorouders.*
17. De Keyzer: *het betreft. Neerland's letterkunde in de negentiende eeuw. Bloemlezing, ten gebruike bij de beoefening onzer letterkunde, door J. P. de Keijser. 's-Gravenhage: D.A. Thieme, 1877. Over Cremer schrijft De Keijser (blz. 818): werd 1 Sept. 1827 geboren te Arnhem, zoon van Alexander Cr. en Louise Nagel, eene dochter van Dr. N., rector te Tiel. Van zijn 10^e tot zijn 15^e j. bracht hij op de kostschool van den hr. H. Roodhuyzen te Oosterbeek door, kwam toen onder de leiding van een gouverneur. Van Mei 1844 tot het najaar van '46 bezocht hij het atelier van 'den schilder van Wolfhezen', F.H. Hendriks, te Oosterbeek, en ging toen zijne studiën te 's-Hage voortzetten. In 1850 bracht hij den winter te Amsterdam door, schilderde een groot boomrijk landschap en schreef tegelijkertijd zijn eersten roman, De lelie van 's-Gravenhage. In den volgenden zomer schreef hij op het buitengoed zijner ouders, te Driel, zijn eerste Overbetuwsche novelle, Wiege-Mie. In 1852 gehuwd met Johannette Louise Brouéius van Nidek, dochter van den Koll. der artillerie J.B.v.N., woonde Cr. 5 j. te Loenen a.d.V., waar hij de letteren meer dan de schilderkunst beoefende en een aantal novellen schreef in 't Nederlandsch zoowel als in den Overbetuwschen tongval, benevens een tweeden roman, Daniël Silts. In 1857 naar 's-Hage vertrokken, wijdde hij zich daar bijna uitsluitend aan de 'beeldende kunst in schrift', en werd hij algemeen bekend door het voordragen zijner werken, inzonderheid van zijne Betuwsche novellen. In 1860 werd hij benoemd tot Offic. v.d. Eikenkroon, in 1874 tot Ridder v.d. Ned. Leeuw. Van 4 kinderen resten hem 2 dochters.*
6. extemporeetjes: *improvisaties (lat. naar ex tempore, voor de vuist weg).*
7. hofcharge: *betrekking aan het hof.*
8. in voce: *bij het woord/lemma. (lat.).*
9. suppediteren: *verschaffen, aan de hand doen.*
10. mirobolant: *wonderbaarlijk (fr.)*
12. fransche M'sieur: *de onderwijzer, M. Willaire, komt voor in Idee 380 (V.W. II, blz. 550).*
11. auspicijs Cremeri et Keyzeri: *onder toezicht van Cremer en Keyzer (lat.)*
13. v. Merkensche tegenspoednuttige verzuchting: *Lucretia W. van Merken (1721-1789) was schrijfster van weinig persoonlijke rijmbrieven en andere verzen. Haar moralistische geschrift Het nut der tegenspoeden is van 1762.*
14. de orde van den Eikenkroon: *Luxemburgse ridderorde, door Willem II als groothertog van Luxemburg ingesteld in 1841.*
15. Et dire: *en dan te zeggen (fr.)*
16. Rentner: *rentenier, gepensioneerde (du.)*

[9 juni 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli]

9 juni 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(4/5) beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje De Portefeuille, Nieuwe Kunst- en Letterbode. Redactie. Rokin 70.

Amsterdam, den 9 Juni 1881

Hooggeachte Heer,

Gaarne, zeer gaarne zal ik gebruik maken van de vrijheid die U mij geeft, om uw brief publiek te maken. Ik wenschte dien in t volgend n^o van mijn blad te plaatsen. Ik liet u heden een exemplaar zenden van de n^{os} in dezen jaargang verschenen en hoop, dat U geen te ongunstigen indruk van het blad zal krijgen.

Houd me ten goede, zoo ik mij verstout, U vriendelijk te verzoeken in den aanhef eene *kleine* wijziging te maken of aan het slot iets toevoegen nl. dat U in plaats van de gevraagde levensbijzonderheden enz. enz. liever geeft uwe ideeën over levensbeschrijvingen en die ten algemeenen nutte *in de Portefeuille* wenscht geplaatst te zien (of iets van dien aard) opdat anderen er zich aan spiegelen mogen.

Plaats ik den brief zoó, dan konden mijn vrienden of correspondenten wel eens meenen, dat 't de gewoonte van den Redacteur was, bij gebrek aan hoofdartikel den laatst ontvangen brief te laten afdrukken. Ik zend U Maandag of Dinsdag de proef en houd me voor spoedige terugzending en de gewenschte toevoeging aanbevolen.

Wat Spamer aangaat zijn namen, datums en titels al vrij voldoende. Ik zal zoo vrij zijn een artikeltje op te stellen en U dat ter beoordeeling aantebieden - heeft U geen voorkeur voor eenig portret dan zou ik het aan den uitg. moeten overlaten.

Van den *Havelaar* - een boek dat al *mijne* leerlingen *moeten* lezen, hoewel ik geen Ned. maar Duitsch en Eng. literatuur doceer, betreur ik nog altijd, dat er geen *goede* Duitsche vertaling van bestaat. Zou er geen uitgever voor te vinden zijn? Ik zou me gelukkig achten, die taak te ondernemen.

Het zij me vergund U tevens eerstdaags een werk overtezingen, dat me veel vijanden heeft gemaakt maar dat meer van mijn eigen zieleleven omvat, dan enig werk van de velen aan wier voortbrenging ik mij schuldig maakte.

Uw nauwkeurig adres dank ik aan uw zwager *Pool*, mijn oudleerling en tegenwoordige buurman; Mr. Jacq. de Witt Hamer, M'burg¹ (vroeger Goes) behoort tot mijn bijzondere vrienden. Ontvang, Hooggeachte Heer, de verzekering mijner bijzondere vereering en geloof me met aanbeveling

Uwdwd.

Taco H. de Beer.

Eindnoten:

1. Mr. M.J. de Witt Hamer: *vgl. V.W. XIX, blz. 975.*

[13 juni 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke]

13 juni 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Twee dubbele velletjes en een enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-9 en 10(½) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim, 13 Juni 1881 beste Funke! Hebt ge een half uurtje tyd? Zoo neen, steek dezen brief in Uw zak en wacht tot het U schikt. Haast is er niet by. Ik heb U raad te vragen, iets wat ik zelden doe (en dan ook meestal voor verkeerd houd) maar 't zaakje dat ik te behandelen heb gaat U eenigszins (uit de verte maar misschien) aan. Of liever, ik trek er U in. Regardeert het U niet als lid van Elsevier, dan val ik er U mee lastig in uw hoedanigheid als een der menschen die ik 't meest hoogacht. Wanneer een derde my van deze stemming rekenschap vraagt, ben ik in-staat die te geven. Maar nu sla ik ze over. Ik

haalde die verzekering er maar by om U niet te doen denken dat ik 'n *frase* schreef.-

Eerst 'n paar mededeelinkjes van huiselyken aard. We zyn wèl, indien ik uitzonder de oogenblikken, dagen, ja weken soms dat ik door allerlei verdriet my onmachtig voel. Myn partikuliere toestand is in alle opzichten beter dan ooit. (Ons huisje is *heerlyk*. Kom eens kyken en neem 'n paar jongens mee, en vooral uw vrouw als het reizen haar schikt.) We hebben 't noodige, al vrees ik *weer* te zullen moeten 'voordragen'. Maar daarover klaag ik nu niet.) Zeer dikwyls grypen my allerlei dingen aan, waarvan anderen zoo handig zich afmaken met 'n: 'hé, daar *zou* ik niet om geven.' De behandeling die ik van de pers (d.i. den mond der natie) onderga, is infaam. Tal van dingen die dagelyks worden teberde gebracht, zyn door *my* 't eerst aangeroyer-

abattoirs

kieswet

'ellendige' kamer

Hè, heb je 'r op gelet dat prof^f v.d. Hoeven even ongunstig als ik oordeelt over de strafwet! En dat hy zelfs ten-aanzien der zoog.^e rechtsbedeeling dezelfde voorbeelden aanhaalt die ik gebruikt heb? Dit a g⁰¹ voor uw berichtgevertje die nu ook prof¹ v.d. Hoeven *tegenover* 'mannen met hoofd en hart' moet stellen!-

De voorspelling van Modderman over den revolutie- en oorlogstyd dien Europa te gemoet gaat, was (byna) letterlyk overgenomen uit m'n Ideën: '*waarby de fransche omwenteling kinderspel zal wezen*'

Modderman had volkomen recht m'n woorden te gebruiken. Zelfs had hy 't recht er niet bytezeggen dat ze van my waren. Maar de samenzwering (zoo moet ik 't wel noemen om my te ignoreeren maakt my bitter. En zoo is er zoo véél! '*Lebak is 'n woesteny.*' Zóó schryft de Samarangsche Lokomotief, en nòch die krant, noch iemand in Nederland komt op 't idee dat er dan toch verplichting² was recht te doen aan Havelaar! Altyd moet *ikzelf* m'n aanspraken doen gelden, waardoor ik altyd in de min-gunstige positie kom van 'n egoïst, van 'n zelfzoekend wezen. Zoo'n beschuldiging is onrechtvaardig. Zou men den winkelier die 'n rekening inlevert kwalyk nemen dat hy zegt en herhaalt: *ik* heb geleverd, *ik* eisch betaling? De betaling nu die ik vorder zou alleen

in *erkenning* bestaan. Is dit te veel verlangd? En voelt ge hoe bitter het is, dien billyken eisch zoo voortdurend afgewezen te zien? Of (erger nog) geignoreerd? By 't lezen der treurige rapporten uit Lebak (geheele dorpen zyn uitgestorven!) is 't onmogelyk dat men niet overal aan 't *boek* Havelaar gedacht heeft! Het is dus *opzettelyk* dat noch 't boek noch de persoon genoemd wordt.-

En, juist met de korrektie van dien Havelaar ('t *boek*, godbetert!) ben ik juist bezig. En zwaarder werk is er niet! M'n aandoeningen by die bezigheid te beschryven, is onmogelyk. Uren staar ik soms op één blz.. op één zin. Want dat alles heb ik *doorleefd*. Basta nu dáárover!-

Toch zou ik niet gaarne de korrektie uit de hand geven. Eigenlyk gezegde drukfouten (schoon ook die my ergeren!) zyn de hoofdzaak niet. Ik ben zeer gesteld op zuiverheid van uitdrukking, een eisch die nooit dan *by benadering* bereikt wordt, want de taal is arm in vergelyk met de nuances der gedachte.

(als *ik* de schryvery van Huet onder handen nam, zoudt ge zeker verwonderd wezen over 't legio aanmerkingen. Oordeel nu hoe ik over de rest denk. En ook m'n eigen werk komt me telkens by nieuwe uitgaaf hoogst gebrekkig voor. Hoe dit zy, ook uit *dit* oogpunt is my 't bezorgen eener nieuwe uitgaaf 'n moeielyk werk. Zeker zal 't de meesten verwonderen als ik zeg dat ik soms *dagen achtereen* over één zin zit te peinzen)

Van al zulke dingen nu heeft de heer Robbers geen begrip, misschien zelfs geen *beseft*. En (ik kom op 't hoofd onderwerp van dezen brief) ik heb geen lust hem daarover intelichten.

Nu denk je dat ik u vraag aan R. te verzoeken my wat beleefd te behandelen omdat de korrektie van den Havelaar me zoo aandoet? Neen, beste Funke, wees zoo gauw niet. 'Er is meer.' (De *scie*³ verdient " maar ik zeg 't niet als *scie*. Er is inderdaad méér. Hoe me nu juist uittedrukken? Als een schoen U niet past, ligt het dan aan den schoen of aan den voet. Ik vrees dat R. me niet past. Misschien is zyn schoen magnifiek, en geschikt voor duizend anderen, maar myn voet kan er (*denk ik*) niet in. Mocht hy 1/100000000 ideetje hebben dat ik om den wille van *zyn* schoen, myn voet zal veranderen, dan vergist hy zich. Dit kan niet.

Maar eilieve, zeg je, wat heeft R. misdaan? *Niets*. Dit 'niets' zeg ik in letterlyk antwoord op de vraag. 'Wat geeft je dan reden om te

gissen dat je met hem niet zult kunnen werken?' vraag je. Wel, z'n *toon!* Iets je ne sais quoi⁴ dat me niet gelegen komt, en waaraan ik niet gewoon ben noch gewoon worden *wil*. Ik *merk* dat de heer R. me niet kent, en *gis* dat hy niet behoort tot de menschen die instaat zyn my te kennen. Dit is dan ook de reden dat ik niet aan hem maar aan *U* schryf.

Menschkunde is m'n vak, en in U heb ik een best exemplaar gevonden en 'n zeldzaam exemplaar. Ge staat wat karakter, temperament, verleden, levensrichting aangaat, op 'n geheel ander standpunt dan ik. Gy en ik lyken *niet* op elkaar. Maar ge hebt *beseft* en *begrip* van eischen die de uwen niet zyn. (Iets waarop ik me ook toeleg, en daarom hoop ik ook R. rechtvaardig te beoordeelen.) Ge hebt me, *ook in myn vele tekortkomingen*, behandeld als 'n zieke. En daartoe hadt ge den wenk niet noodig, dien ik anderen gaf. (in Idee 542) 'Anderen!' Waartoe? Wie zulke wenken noodig heeft, verstaat ze niet. Maar dit kan ik van al m'n schryvery zeggen. Vandaar dan ook dat het me walgt, my te bewegen op publiek terrein.-

Maandag 1⁵ uur

Ik ben naar beneden geweest om koffi te drinken, en weet niet recht waar ik gebleven ben. Lust om overtelezen wat ik schreef, heb ik niet. Kyk, zie daar nu 'n makkelykheid die ik me met anderen niet zou veroorloven, iets ook wat ik voorzie niet met den heer Robbers te kunnen doen. Ik vrees my met hem de moeite te moeten geven van beleefdheid (om niet hem voorwendsel te geven tot het omgekeerde) van ordelykheid in m'n brieven, van stiptheid, notarissigheid en god weet wat.

Eens te Rottm met hem over U sprekende, ontviel my 't woord: 'och, met F ben ik zoo op m'n gemak. Ik schryf hem zulke slordige brieven, en daar houd ik zoo van.' Hy antwoordde, heel uilig vond ik:

- O, *ik ook!*

Dikwyls naderhand heb ik daarover gelachen. En terstond nam ik me voor, den Heer Robbers niet te vereeren met slordige brieven. Voor gemeenzaamheid is vertrouwen noodig, ook vertrouwen op *takt* en *intelligentie*, en dat komieke '*ik ook!*' doet me twyfelen of de heer R. die hoedanigheden bezit. Ik heb me vandaag noch gewasschen noch gekamd (en dit kan ik verantwoorden!) maar

dit neemt niet weg dat ik iemand de deur wyzen zou - niet ieder, maar byna ieder - die my 'n bezoek kwam brengen in z'n hemdsmouwen.-

'En wat wil je nu van my, vraagt ge?' Wel, dat weet ik niet, en juist om U te vragen wat ik te doen heb, wat ik willen wil, schryf ik U dezen seurigen brief. Nog eens, R. heeft *niets misdaan*, maar uit 'n paar taktelooze en my niet schikkende toespraakjes maak ik op dat ik omzichtig moet zyn voor ik met hem verder in zee steek. En voor die omzichtigheid heb ik geen stemming over. Zeer goed zie ik kans den heer R. op z'n plaats te zetten en te houden, maar ik wou liever myn gemoed bezig houden met andere dingen dan 't plaatsbewaren van den heer Robbers. 'Liever' is te flauw. Zulke zorgjes ontstemmen my en *maken me onbekwaam voor ander werk*. Vandaar dan ook dat ik hem op de paar keeren dat-i my schreef⁶ op 'n manier die me niet schikt (heel mooi misschien maar m'n voet kan in die schoen niet!) geen woord geantwoord heb. *Als* ik geantwoord had zou 't in WelEDele Heer-styl en met 'ik heb de eer' geweest zyn, wat scherper is dan brusquerie. Tot nog toe vermeed ik zoowel 't een als 't ander. Ik deed *niets*, my voornemende U om raad te vragen. Een *feit* is (mooi of leelyk, 't is 'n *feit!*) dat ik van den Heer Robbers niet accepteer, noch inmenging in myn werk, noch meer of min zydelingsche maningen of vermaningen, noch aandringen op *haast!* Ziet de heer R. niet in, dat hy zich ten-mynen opzichte van zulke dingen (hoe ook ingekleed!) zal moeten onthouden, welnu, 't aantal auteurs is groot. Hy kan z'n kopie elders zoeken. Wat my betreft, ik verdraag het niet, en dit was reeds 't geval toen de vroedvrouw nog niet wist of de WelED Heer R. 'n jongetje of 'n meisje was.-

Nogeens, beste Funke, ik roer de *onnoozele, vry onschuldige, onbelangryke* dingetjes die my aanleiding geven tot dit schryven, niet aan. Niet alle dingen bestaan uit de som der deelen. Voor den 3ⁿ maal, de heer R. heeft *niets misdaan*. Maar z'n *toon* bevat me niet, en ik zeg dit liever *nu* dan later. Later als ik misschien me genoodzaakt vinden zou midden in 'n bladzy de pen neertegooien.

Voor de korrektie van den Havelaar (die byna ãf is) heb ik me verbonden. Daarna moet ik eerst meer weten van den heer R. voor ik verder met hem onderhandel. Men zeide my te Rottm (en elders) dat R. 'lastig' was. Dit treft al heel slecht, want ik wil

geen lastighedens accepteeren. Dit is nu reeds 'n halve eeuw m'n gewoonte, en de Heer Robbers zal toch wel de goedheid hebben zich niet in 't hoofd te halen door onzen L. Here geroepen te zyn my van die ziekte te genezen. Z'n lastigheid kan als de olifant in Artis, 'n aardig dier zyn, maar... *ik* heb er geen stalling voor. Daàr!

Beste Funke, doe met dezen brief wat ge goedvindt. Doe ook niets, indien ge 't mocht goed vinden *niets* te doen. Maar schryf me in allen geval 'n woordje. Vindt gy misschien uit bestwil beter U niet intelaten met de zaak

(Dit *kon* wezen! Want soms brengt de tusschenpersoon de bitterheid aan)

nu, dan zal ik hem, beleefd en met vermyding van alle scherpte (buiten die welke in de beleefdheid zelf ligt) en kort...

(Ei, ook die korthed is 'n scherpte! Kyk: 'WeLED Heer, ik verneem, gis en bemerk dat UWED lastig is. *Ik ook.*

Na beleefde gr. hoogachtend UEDDWD^r)

Nu, we zullen zien. Ik wacht eerst op Uw antwoord.

Koud hier. M'n vingers zyn verkleumd. 'n heele taak zoo'n brief.

En slordig! Nu dat beteekent fideliteit! Dag, beste Funke

Uw vriend

DD

Kom ons bezoeken!

Roep eens al uw menschkunde te hulp om den inhoud van dezen brief te beoordeelen. Wat my betreft, ik *vrees* dat gy er niets aan zult kunnen doen, niet byv. door iets aan R te zeggen. Er zyn dingen die niet begrypelyk kunnen worden gemaakt aan menschen die ze niet, *ook zonder terechtwyzing* en dus *uit zich* zelf begrypen.

Ik ben overtuigd dat de heer R verbaasd zal staan als-i verneemt dat ik niet over hem tevreden ben. Misschien zelfs meent hy wel dat-i reden van klagen over *my* heeft. Dat zou grappig wezen, maar verwonderen zou 't me niet!

Eindnoten:

1. a g^o: *agoverno, ter behartiging (it.)*
2. verplichting: *oorspr. stond er aanleiding.*
3. scie: *afgezaagde uitdrukking (fr.)*
4. je ne sais quoi: *ik weet niet wat (fr.)*
5. 1 uur: *oorspr. stond er 12 uur.*
6. schreef: *oorspr. stond er toespraak.*

[14 juni 1881

Briefkaart van Multatuli aan G.L. Funke]

14 juni 1881

*Briefkaart van Multatuli aan G.L. Funke. Met poststempels Nieder-Ingelheim 14
6 en Amsterdam 15 JUN 81 en geadresseerd aan WED^{le} Heer G.L. Funke N.
Heerengracht 37 Amsterdam. (M.M.)*

Waarde en hooggeachte Heer Funke!

Na ryp beraad ben ik zoo vry U voort te stellen aan de zaak waarover ik gister schreef, voorloopig niets te doen. 't Kòn zyn dat de bemoeienis van een derde juist te-weeg bracht wat ik vermyden wilde. Ik zal op vry kleurlooze manier trachten in den mond te geven wat de eisch is. Eerst als dit blyken zal vruchteloos te zyn, kom ik by U op de zaak terug. Het doet my evenwel genoeg U er over geschreven te hebben. Indien er dan iets volgt, kent gy de kaart van 't land.

Heel vriendelyk en hoogachtend gegroet

UEDDWDr

DD

N. Ingelheim

14 Juni 1881

[15 juni 1881

Brief van Multatuli aan T.H. de Beer]

15 juni 1881

Brief van Multatuli aan T.H. de Beer. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 beschreven. (U.B. Leiden; fotokopie M.M.)

Nieder-Ingelheim

15 juni 1881

Geachte Heer De Beer! Met omgaande post zend ik U de proef terug, omdat ik niet gaarne spel breek, maar lieve Jesis, wat 'n druksel! Neemt gy zulke proeven aan? Ik niet! Zetters kunnen (en mogen zelfs) niet *lezen*, maar al heeft men dan by de drukkerijen in't land van Elsevier geen behoorlyke *protes*², dan toch zou er van den chef, - ja, van de meesterknecht - kunnen geëischt worden dat-i de proef zuiverde van onuitspreekbare woorden. Ik doe 't nooit weer.-

Maar, waarde Heer, hoe komt gy op 't idee dat ik in dat briefje myn 'denkbeelden geef over biografien' (auto- dan, of niet-auto) en 't alzo wil beschouwd hebben als 'n verhandeling, preek, essay, of iets van dien aard? Voor my is de eer Uwer veronderstelling wat klein. Voor 't kattedelletje veel te groot. Myn antwoord op Uw verzoek om wat inlichtingen ten-behoeve van Herr Spamer's boekverkoopers-spekulatie, is 'n *boutade*, niets dan een *boutade*.

Dergelyke verzoeken ontvang ik vele. Gewoonlyk antwoord ik niet, daar ik veel te hoogmoedig ben om gaarne op 't lystje der beroemdhedens van den dag te staan. Ronduit gezegd: ik walg van bellettrie. (Hé, laat Spamer dat ik z'n K-L. zetten! En dat ik zooveel houd van vliegers oplaten. Zulke dingen kompromitteeren 'n denkend mensch minder dan 't innemen van 'n plaatsje tusschen - nu, *nomina sunt odiosa*!¹)

Dat ik boeken geschreven heb, is evenwel, godbetert de waarheid. Maar... altyd onder protest! (Zie m'n parabels van Chresos³, van den goudmaker⁴, & a.l.⁵) Moet ik nu dáárom in Duitschland, waar de weinigen die my kennen, me voor 'n degelyk mensch aanzien, worden zwart gemaakt?

Dat ik 'n hekel heb aan schryvery, kan o.a. hieruit blyken dat ik 40 jaren (bien *sonnés*⁶) oud was, toen men my DWONG den Havelaar te schryven. En wat ik later publiceerde, nu ja, zie alweer Chresos. Zoodra Spamer 'n K.L. uitgeeft van personen die zich offerden voor hun plicht, en daarom werden doodgedrongen door 't profanum vulgus⁷, zet er my dan in. Dat zal 'n dun boekje wezen. Niet omdat het vulgus ontbreekt, maar... dat andere!

Vriendelyk en hoogachtend gegroet

tt

DD

P.S. Wanneer, zonder de voorgestelde byvoeging myn brief U niet geschikt voorkomt ter plaatsing, geef ik U 't recht hem te autodafeën⁸. 't Is me volmaakt onverschillig.

Indien ge hem plaatst, zoudt⁹ ge er boven kunnen zetten:

'Op myn verzoek aan Mult. om eenige inlichtingen ten behoeve van &c, ontving ik 't volgend antwoord:

Dan kan ieder 't ding opvatten naar z'n gusting¹⁰. Misschien vinden ze 't mooi.

Eindnoten:

2. prote: *eerste, of hoofd van de zetterij (fr.)*
1. *nomina sunt odiosa: namen noemen is verwerpelijk (lat.)*
3. Chresos: *Tweede sprookje uit de Minnebrieven (V.W. II, blz. 104).*
4. goudmaker: *Idee 527 (V.W. III, blz. 348).*
5. a.l: *alteri loci, andere plaatsen (lat.)*
6. bien *sonnés: welgeteld (fr.)*
7. profanum vulgus: *het vulgaire volk (lat.), naar Horatius Oden, III, 1, 1 waarin H. zegt zich verre te willen houden van de bijval van 't gemeen.*
8. autodafeën: *verbranden (sp.) naar auto-da-fe, acte van geloof, inquisitieterm voor doodstraf op de brandstapel.*
9. zoudt: *oorspr. stond er zult.*
10. *gusting: goesting (zuidned.), smaak, lust.*

[16 juni 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer]

16 juni 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer. Met poststempels Frankfort a M. 16/6 en Amsterdam 17 JUN 81 en geadresseerd aan de WED-Gebor. Heer Taco H. de Beer (Red. 'Portefeuille') Rokin, 70 Amsterdam. (U.B. Leiden; fotokopie M.M.)

Geachte Heer De Beer! Door 'n verzuim is heden ochtend vroeg, by 't naar de post brengen van den brief, de proef blyven liggen. Ik herstel dit zoo goed mogelyk door 't pakje nu (10 uur 'smorgens) naar 't dorp te doen brengen (20 minut. afstand.) en tevens door nu 't adres te veranderen in Rokin, 70. Misschien helpt dat wat.

Ik zie in de duplikaat proef dat ge my mirabolant wilt laten schryven. Doe dat s.v.p. niet. 't Is 'n o, volgens Littré, die in zulke nietigheidjes betrouwbaar is, al heeft hy dan niet de minste notie van etymologie* Ook 'n beroemdheid, godbetert!

Vriendelyk & hoogachtend gegroet

Uw dienstw.

DD

Nieder-Ingelheim

16 Juni 1881

Mocht myn brief voor de Portefeuille niet geschikt zyn, gooi maar weg. Ik hecht er niet aan. 't Is zelfs de vraag of ik 't ding dan ergens anders plaats geef. Misschien wèl.

[17 juni 1881

Brief van Multatuli aan N. Braunius Oeberius]

17 juni 1881

Brief van Multatuli aan N. Braunius Oeberius. Vier dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

De brief werd op 18 en 19 juni voltooid.

* Wie heeft toch 't malle praatje over de taalkennis van dien man in de wereld geschopt? Men kan niet lezen!

N. Ingelheim 17 Juni 1881

beste Oebé! 't vervolg morgen!¹

beste Oebe! Die goede Ym² heeft op 'n postkaart aan Mies de rol van m'n geweten gespeeld, want juist dat ik U zoo lang niet wat van ons deed hooren, drukte my. De oorzaak was dat ik telkens méér schryven wou dan 'n enkel woordje, en daardoor kwam er niet van. De zuivere waarheid *is* 't dat wy herhaaldelyk over U spraken en meer nog aan U dachten. Dat geeft me niet veel, zult ge zeggen! O neen, maar zeker geeft het wel-schryven ook niets. Nu ja, 'n beetje afleiding. Zoo zeggen ze. Wat 'ze' zeggen heeft gewoonlyk geen grond. U toetespreken met opzettelyke vermyding van de smart die U verteert⁹, is stuitend. Het wèl aanroeren van Uw bitter verlies is wel geen wreedheid (ge denkt er tòch aan!) maar - och, *troosten* is ydel!

Laat me beginnen met wat over ons te vertellen. Ons huis is allerliefst. Het uitzicht³ *prachtig*. Nooit (dat heet na m'n Lebakschen schipbreuk) had ik kunnen verwachten zoo'n aardig verblyf te krygen. Dat de medaille haar keerzy heeft, spreekt vanzelf. Er is iets drukkends in de verplichting, al moet ik erkennen dat dit besef geheel van *my* uitgaat en niet de schuld is van den hartelyken man die aanleiding gaf tot de zaak en die zaak *mogelyk* maakte. Doch dat ga ik nu voorby. Iets anders, dat geheel tot de *kleine misères* van 't leven behoort-

Daar hebben wy 't nu juist, beste Oebé. Hoe *mín*, niet waar, over kleine misères te spreken tot iemand die werkelyk gebukt gaat onder smart! Toch moet men het doen. En ik zàl je een en ander vertellen van kleine zaakjes. Maar eerst wat anders dat me nu in den zin komt.

Voor 'n jaar of 20 in Indie zynde vernam ik uit de Courant dat zeker schip op de thuisreis schipbreuk had geleden op de Oostkust van Afrika (by Natal, geloof ik) Veel matrozen en eenige passagiers kwamen daarby om. Dat ongeluk leverde eenige weken stof tot discours in alle gezelschappen. De hoofdschotel van 't praatgerecht was innig medelyden met zekeren Heer Deeleman (of *Hageman*, dit is me ontschoten) die levend aan strand was geko-

men, *zonder*⁴ z'n vrouw en kinderen. De arme man had radeloos langs 't strand geloopt, en heeft na lang zoeken één voor een zien aandryven als lyk. De berichten over z'n zieletoestand waren vreeselyk, en ieder was innig begaan met het lot van den man die zóó-iets ondervonden had! Iets tragischers kan dan ook niet bedacht worden door de verbeelding van 'n romanfabrikant!

Zondag ochtend

Gistravond brak ik af om met Mimi te praten. Natuurlyk over 't voorvalletje dat ik nu bezig ben te vertellen.

Gelyk alle anderen, misschien meer dan de meeste anderen was ik doordrongen van medelyden met Deeleman. En dit gevoel heb ik nóg. Me dunkt, er kan geen ysselyker smart verzonnen worden! Denk eens na, dat loopen zoeken aan 't strand! En... (t successively vinden! (Ik meen dat-i drie kindertjes had. Vier malen dus moest hy z'n staren op *elk* voorwerp dat daar kwam aandryven herhalen. Wat was in dit geval teleurstelling te noemen? Was 't 'n (betrekkelyke!) genoegdoening als hy vergistte⁵? Als hy juist raadde? Zyn indrukken moeten onbeschryfelyk geweest zyn. Deeleman heen en weer loopende op dat strand ging me niet (en ook *nu* nog niet!) uit de gedachte.

Daarby kwam dat er overal zoo gunstig over Deeleman's verhouding tot zyn vrouw en kinderen gesproken werd. 'Hy had haar en z'n kinderen zoo lief' werd er gezegd. *Dit* behoort er by. De meest boosaardige vermyder van *met iemand mede lyden* kon geen voorwendsel vinden om de zaak wat minder sterk te kleuren. Arme, arme Deeleman!-

Een paar jaar daarna in Holland met verlof zynde, zat ik in 'n koffiehuis met 'n paar indische kennissen. Achter in de zaal werd billard gespeeld. Men hoorde praten, lachen, bittertjes bestellen. (Meen niet dat ik met deze woorden iets onbehoorlyks bedoel. O neen, 't was *de gewone begrypelyke* levendigheid die by zulke gelegenheden past. Ik maak geen *aanmerkingen*: ik vertel maar.)

Een myner kennissen riep: wat drommel, ik hoor de stem van Deeleman!

- Deeleman! Wie, welke? De ingenieur?
- Wel ja, Deeleman!
- *Deeleman van den schipbreuk op Nata?*

- Wel zeker. Hy is 't.

Die m'nheer stond op, ging naar de billardspelers toe, reikte Deeleman op opgeruimde wys de hand, en ik zag dat D dit op gelyke wys beantwoordde, geheel in de manier waarop twee oude kennissen elkaar met genoeg weerzien.

Ik was ontsteld. Ook trof het my dat myn vraag: *Deeleman van den schipbreuk?* beantwoord was alsof ik elke andere identificatie had gebruikt. En... Deeleman's 'gedrag'. Ik zag hem lachen, hoorde hem spreken over 't spel, afspraak maken straks de ontmoeting voortzetten. Misschien wel bestelde hy nog 'n bittertje.

Beste Oebé, laat U niet op 'n valsch spoor leiden. Geef niet toe in verdenking of miskennis van Deeleman. *Ik was de schuldige.* Ja, schuldig aan *domheid!*

Ik bemerkte dat Deeleman's kennis of vriend hem wees en vertelde wie er aan ons tafeltje zaten. Natuurlyk werd ook *ik* aangewezen. Ik wist dus dat D m'n naam gehoord was, en dat ik, als 't ware, op 'n distantie by hem geïntroduceerd was. Treurig en woedend stond ik op, liep naar achter en zette my op de galeriesofa. By 't voorbygaan merkte ik dat D me groeten, misschien aanspreken wou, maar ik nam er geen notitie van. Waarom ging je by 't billard zitten, vraag je? Wel, als student in menschkunde, wou ik 'n *monster* zien!

Deeleman's monsterschap was nog verhoogd door de mededeeling 'dat-i weer getrouwd was, en al weer 'n paar kinderen had.' Zoo hadden my 'n paar heeren aan myn tafeltje gezegd.

De party was uit. Of neen, ik geloof dat D. hem opbrak. Hy kwam naar me toe, groette beleefd en ging naast me zitten. 't Scheen wel dat-i my spreken wou. Dit was ook zoo. In weerwil van m'n stroefheid bleef hy volhouden my in gesprek te dringen. Hy gaf blyk me by naam te kennen en drong er op aan hem te zeggen 'waarom ik zoo-even by 't passeeren van't billard hem niet had willen zien?' - Ik geloof u te begrypen, zeide hy. Zulke ontmoetingen zyn me wel meer overkomen. Meestal neem ik er geen notitie van, maar *U* wil ik er gaarne over spreken.

(Ik was geacht in Indie. Bedenk dat men vóór de Lebaksche zaak er niet aan denken kon dat ik door laster en verdachtmaking van de baan moest worden geschoven. Dat dit plan, zoo grof als 't is, gelukte, is een myner grootste grieven tegen ons volk!)

Hoe dit zy, D. stelde er prys op dat ik hem juist beoordeelde, en nadat ik erkend had dat z'n 'gedrag' my onbegrypelyk (d.w.z. 'afschuwelyk') voorkwam, gaf hy my een lesje dat ik nooit vergeten zal. In een myner werken doel ik op onze onmacht om smart te bewaren, te koesteren, te bestendigen. De vraag of die zwakte te betreuren of te loven is, laat ik nu daar. 't Is zoo. Wy bezwyken of... voelen ons veroordeeld tot *genezing*. De aard der dingen laat niet toe dat wy als malingre⁶ soldaten (slechte dienstdoeners!) ons tot vaste kommensalen van 't hospitaal maken. De baas van 't spul zegt: *'Krepeer of... terug in de gelederen!*

Ziehier 'n woord van Deeleman, waar en eenvoudig tegelyk. 'Daar ik nu eenmaal niet verpletterd neerviel aan dat strand, bleef ik leven en... herstelde!'

Hy schetste my z'n aandoeningen (t was niet noodig!) en verzekerde my 't dikwyls *betreurd* te hebben dat-i ze overleefd had. Maar ze eenmaal *hebbende* doorgestaan, moest hy zich langzamerhand weer schikken in 't leven. 'Soms voel ik schaamte, zeide hy, dat het me gelukt is.'

- En... weer getrouwd? vroeg ik.

Als er in die vraag iets als verwynt lag (wèl mogelyk!) dan had ik ongelyk. Ik had evenveel recht tot afkeuring dat-i nà die vreeselyke katastroof gegeten, gedronken, geademd had. Hy was in leven *gebleven*, en moest dus... *leven*. Leven met al wat daarby hoorde, d.i. besef, gevoel en waardeering te hebben voor de indrukken die 't aanbod.

Stel eens het tegendeel. Wat zou er uit gevolgd zyn? Dat hy weer gehuwd was

(NB. met de zuster zyner vrouw, tgeen voor alle drie prouveerde⁷!)

nu, dat huwen geschiedde zeker omdat hy... 't wilde, omdat hy er lust in had. Uit smart over 't geledene had hy nu de handelingen waarin hy lust had, moeten vermyden. Maar zeker had hy ook wel eens lust gevoeld, 'n schoon hemd aantetrekken, z'n neus te snuiten, zich te kammen. Moest hy al die kleine dingen uitstellen, vermyden, afwennen ter eere van z'n smart? Beleedigde hy de nagedachtenis van vrouw en kinderen, door na hun verlies toegankelijk te blyven voor menschelyke indrukken, onderworpen aan menschelyke behoeften? Moest hy de vloot die hem beet laten

begaan uit vrees dat het dier hem zou antwoorden: hé ik dacht dat je 't niet voelde? Maar dan volgt er uit dat alles dat-i *dood* wezen moest, en dit was hy nu eenmaal nièt: *hy hād den slag overleefd.*

Ge begrypt dat D. zich ànders uitdrukte, maar de *zin* van z'n spreken kwam hierop neer, dat hy, jaren nu na die vreeselyke gebeurtenis, in geheel andere stemming was dan de menschen die, van hem niet anders wetende dan die ramp zich hem nog altyd voorstelden zooals hy daar handenwringend aan 't strand liep. Men had van den geslagen wond gehoord en nam 't hem, als 't ware kwalyk dat die gesloten was en veranderd in 'n likteeken. 'Handenwringend' zei ik zoo-even. Dat woord was schryversachtig. Niemand wringt z'n handen langer dan op z'n hoogst 'n minuut. Deeleman heeft (meen ik) langer dan 'n etmaal op 't aanspoelen van vrouw en kinderen gewacht. Wie hem dáár had opgezocht, zou zeker (even als ik by de billardparty, en wel beschouwd even onrechtvaardig!) zich afkeurend verwonderd hebben dat de man 'niet eens de handen wrong!' Of-i de haren uit z'n hoofd had getrokken? Eilieve, hoe lang kan men dat volhouden? Op 'n *schildery* of in 'n beschryving heeft de artist zulke dingetjes noodig om op de makkelykste wys z'n doel: *het voorstellen* van smart, te bereiken. Maar dat is niet *de* smart.-

Wat *my* betreft, ook ik heb geleden! Meer dan een ramp heeft my getroffen die ik zou gemeend hebben '*niet te overleven*' als hy me voorspeld was. De hoofdkleur van m'n bestaan is dan ook treurigheid. Maar... ik hēb nu eenmaal die slagen overleefd, en ik mag niet eens van likteekens spreken daar de wonden bleven en blyven gapen. Verwacht nu geen *beschryving* van myn smart. Indien ik 20, 30 jaar geleden geweten had wat me zou worden opgelegd, had ik zeker m'n leven present gegeven! Maar nu is 't de moeite niet meer waard. Ik tracht te waardeeren wat eenigszins gewaardeerd worden kàn, en dring my op dat het genoeg is. M'n grootste en byna eenige steun is, te zien dat ànderen vroolyk zyn.

Maar dat berusten in de treurigheid der hoofdzaken die myn leven verbitteren brengt zuinigheid mee van indrukken omtrent het *dagelyksche*. Wie millioenen, duizenden, honderden verloren heeft, en zich ('t *moet* wel!) schikt in dat verlies, wordt prikkelbaar voor zoogenaamde *kleinigheden*. En ziedaar nu my, langs 'n omweg van belang, teruggekeerd tot de petites misères van 't

leven waarmee ik dezen brief begon. Als ik toen niet door den loop myner gedachten op dien omweg geleid was had ik U zeker 'n lang relaas gegeven van allerlei dingen die door de onophoudelyke aaneenschakeling my dan eens suf, dan eens dol maken. Ik ben moê!

Ik zeide U dat onze woning *heerlyk* is. Het huis is alleraardigst en 't uitzicht prachtig. Mies, Woutertje en ik zyn gezond, (op kiespyn na: gister byv. alle drie tegelyk! Ziedaar één van de petites misères!) En zeker kan ik roemen op veel goeds, vooral wanneer ik den toestand vergelyk met dien van 10 jaar geleden. Meen niet dat ik 't goede voorby zie.

Ons huis *zou* 1° april àf zyn. Vandaag, 18 Juni (hé, Waterloo!) is 't nòg niet geheel klaar. 't Volk is hier lam goedaardig, net Javanen, maar men kan met de menschen niet vooruit komen. De werklieden (een of twee op z'n hoogst) komen één dag, of 'n *halven*, en blyven dan weer 14 dagen weg. Aan paslood & winkelhaak hebben zy 'n hekel, naar 't schynt. Of... ze kennen die dingen niet. De behanger kan niet voort omdat hy op den timmerman wacht. De timmerman wacht op de metselaars. De metselaars op den smid. Vier weken geleden bestelde ik in 't dorp 'n klein handkarretje, 't was op 'n woensdag. Het ding zou maandag EK àf zyn. Gister er (den 20 keer naar latende vragen) kreeg ik ten antwoord: de baas zocht yzer voor de wielen. Als hy dat had, zoudi terstond... beginnen!' By 't pleisteren van de wanden klaagde ik telkens over hollen en gaten, en als ik na lang seuren eindelyk heb bemerkt dat ze... *beloven* die 'n beetje te zullen vullen, blyven ze 10, twaalf dagen weg. Eindelyk komt er een, doet *iets* (heel weinig) en scheidt weer uit. Ook zullen ze geen enkele holte vullen die ik niet uitdrukkelyk met den vinger heb aangewezen. Het gezegde: 'maak toch dien wand glad, recht, effen' gaat boven hun begrip. Overal zyn de vensterglazen zoo met verf besmeerd en bespat, dat ik later weer andere werklui zou moeten roepen om ze schoon te krygen. Of ik moet het zelf probeeren. De trap (let wel, 'n nieuwe trap in 'n nieuw huis, & *pas geschilderd*) moet... geschilderd worden! Wat de eene werkman doet, wordt door den ander bedorven. Sedert 2 maanden smacht ik naar *rust* en ik kan er maar niet toe komen. Ik ben bezig met de korrektie van den Havelaar (Niemand heeft besef van de moeite die dit me kost!) welnu, 100 maal moet ik m'n

proef neerleggen. Het gehamer, geloop, de bereddering, de ergernis heeft geen eind.

We wonen $\pm\frac{1}{2}$ uur van 't dorp, en hebben 'n jongen die eenmaal daags de brieven van de post haalt. In 't algemeen is me dit niet onaangenaam daar 't ontvangen 3, 4 maal p^r dag van brieven, proeven, couranten &c iets onrustigs heeft. Maar nu met de korrektie van den Havelaar (waarby spoed is) in-verband met de moeielykheid die voor my ontstaat uit het overgaan van 't kopierecht op 'n nieuwen uitgever -

Ik zeg U nogeens: ik ben moê! Het aanstippen of optellen van kleine dagelyksche hindernissen bereikt nooit doel. *Alles* opnoemen is onmogelyk. Ook is somtyds elk nummer op dat lystje op zichzelf ònbelangryk, maar 't geheel *mat af!* Kent gy de schildery van Hogarth: '*the poet's distress.*' Aan die voorstelling moet ik telkens denken. Sedert *drie* maanden preek ik my eiken dag voor: geduld, geduld! En ik arme drommel die gemeend had wat *rust* te nemen na m'n vermoeienden tocht in Holland! 't Lykt er niets naar. Meer dan ooit dringt my de nood om te werken, en ik kan er maar niet toe komen.

De opgenoemde zaakjes zyn de ergsten niet. De meest hinderlyke sla ik over. De aaneenschakeling van 't een en ander maakt me zenuwachtig en onbekwaam. En werken, waartoe dan toch wèl bekwaamheid noodig is, *moet* ik. Mn denkvermogen heb ik niet tot m'n wil. Kàn 't erger voor iemand die niets bezit dan dat?

Maandag ochtend

Het vermanend postkaartje van Ym was *gegrond*. Ze had volkomen *recht* 'n toespraakje te verwachten. 'Hé, denkt ge, en wat beteekent dan dat seuren over je eigen *petites misères?*' Wel, misschien knapt het je op, genoopt of gedrongen te worden tot nadenken over andere dingen dan die welke je dagelyks bezighouden. Denk aan Deeleman. Men moet òf bezwyken (liefst *terstond* dan!) of 't leven acceptereen met al z'n eischen. Deeleman, niet gefortuneerd, moest 'z'n werk doen' om 't leven te behouden dat-i nu eenmaal (beroerd genoeg!) te Natal niet verloren had. *Werken voor de kost* behoeft ge niet, en juist dáárdoor is uw smart hardnekkiger.

(Hé, zie eens wat ik daarvan zei in 18.. - o, 't is lang geleden. Ik bedoel een brief dien ik schreef in antwoord op den eisch dat ik

'schryven' zou. Daarin komt iets voor over *smart* van armen, als zooveel ligter te dragen dan die van ryken *omdat zy er geen tyd voor hebben*. Kleine misères? Wèl, ik wou U daar opgeven waar 't in m'n Ideeën staat. En zie, nog altyd is mn huiselyke inrichting zóó in de war dat het my onmogelyk is 't optezoeken! Zeg niet: dat *zou* ik dan in orde brengen! Juist de stryd tegen de onmogelykheid van dat zouen maakt me moê en zenuwachtig. En als 't dāt nog maar alleen was! 't Is byzaak! -

Met m'n nieuwen uitgever vrees ik 't niet te kunnen rooien. Ik *voel* dat ik den man (of hy my) niet gebruiken kan. Ik schreef er over aan den goeden en verstandigen Funke. Daarop wacht ik morgen antwoord. 't Is irritant, want het veranderen van uitgever heeft veel *in*. Wees niet te gauw met: 'ik zou...' ge kent de eischen niet. De *mogelykheid* bestaat dat die verwickeling my belet 'n letter meer in druk te geven.

Gister bericht van 'n neef (broers zoon) die na my 20 jaar lang verwaarloosd te hebben, me nu *op zeer onbehoorlyken toon* te kennen geeft dat-i me wel eens wil komen bezoeken. Niets eenvoudiger dan: hé, dan *zou* ik hem zeggen laten dat-i kan ophoepelen! Dit was dan ook, en is nog m'n hoofddruk. Een geestverwant is hy zeker volstrekt niet, familiebetrekking is my volmaakt onverschillig geworden, vooral sedert m'n eigen kinderen - basta! Ja, die neef kan me gestolen worden. Maar alweer komt dat: 'ik zou...' niet te-pas daar er 'haken en oogen' zyn die de zaak verwickelen. (Niets is *eenvoudig*, alles gekompliceerd.) Er zyn oorzaken die my beletten den kwajongen - hy is te Batavia welvarend geworden - te behandelen zooals hy verdient.

De Beer (red. 'Portefeuille') vroeg my om bouwstoffen voor 'n levensbericht in 'n duitsch konvers. Lexicon. Eerst antwoordde ik *niet*. Op z'n aandringen heb ik hem 'n brief geschreven vol bitterheid en sarkasme. (Er bleek my dat-i de strekking niet eens begreep. Hy meent dat het 'n verhandeling is over levensbeschryvingen!) Heel goedig zond hy me de proef ter korrekcie. Ik heb er weer zooveel scherpten tusschen gevoegd (*uitvloeisels van m'n stemming!*) dat ik nu twyfel of hy 't in z'n onnoozele 'Portefeuille' plaatsen zal.

En... *kiespyn!* Sedert eenige dagen kan ik niet eten.

Wel, hoe ongepast, niet waar, over zulke nietigheidjes te schryven aan iemand die een schat heeft verloren zooals Uw lieve lieve Yt was!

Ik verzeker U en Mimi kan 't getuigen, dat ik gister heb uitgeroepen: *gelukkige Oebé!* Uw smart is te *noemen*, te begrypen. Het voortdurend gesar van 't dagelyksche dat ter nauwer nood de vermelding waardig schynt, maakt *dol*. Maar... dat het aanhoudend stryden met kleinigheden (zoogenaamd!) geen plaats overlaat voor toegeven in 't *grootte, beter noembare*, is waar! Jammer maar dat het geneesmiddel bitterder is dan de kwaal zelf! *Myn* gemoed is verscheurd en ik heb geen tyd er aan te denken! De meester roept gedurig: voort, voort! En my blyft niets over dan te antwoorden: meester, ik zal! Och, dat antwoord behoeft niet eens gegeven te worden, 't ligt stilzwygend in het feit van 't voortleven zelf.

De vraag is wat ik doen zou als ge myn ondergeschikte waart, myn *slaaf*, liever⁸ om den onedelen kant der vergelyking te elimineeren: myn *patiënt*, en ik uw alleenheerschende dokter? Zou ik u pressen tot *stryd*? Zou ik u uw vermogentje afnemen om u te dwingen tot tobben met het dagelyksche? *Ik weet het niet*. Want, nogeens, ge zoudt recht hebben tot de klacht dat myn middel U zieker maakt dan de (misschien) verdreven kwaal. Wie aan edele smart lydt, beseft de zwaarte niet van *gemeen* verdriet. *My* troffen beiden in groote maat, geloof me, en ik weet waarlyk niet wat ik kiezen zou, als me keus gegeven was.

Buiten de beide nuances (hoog en laag, smart of verdriet en doorgaande ergernis) is er nog 'n element. Ik noemde het al: de noodzakelykheid om by dat alles de handen uittesteken. Been-breken is erg, maar... met gebroken beenen te moeten *dansen*, zie, dàt is zwaarder. 'Men' verwacht, vraagt en eischt dat ik de Woutergeschiedenis zal afwerken. (Zonder betaling natuurlyk, want wat Holland z'n auteurs geeft, zou in't Buitenland niet voldoende zyn om 'n kecht te betalen. De kunstemaker Jules Verne bereist Europa in z'n stoomjacht. Misschien vraag ik hem of-i my gebruiken kan als hofmeester of kellner).

Ja, ze dringen aan op de Woutergeschiedenis. Wat 'n volk!

En er is weer 'verkozen' hoor ik. Van ochtend las ik in't Nieuws - basta, van al die vuiligheid. Ergens in den Havelaar staat te lezen

hoe de indruk is van iemand die 'van uit z'n cel aan 't Volk tracht te leeren wat waarheid is, en by-voortdoring overschreeuwd wordt door huichelende marktschreeuwers!' Ik korrigeerde onlangs die blz. voor den herdruk, en moest de pen wegwerpen. Dit geschiedt dikwyls. -

Wat 'n treurige brief, zegt ge. Misschien minder welwillend: wat 'n pessimistische, zwartgallige brief! Neen, waarlyk niet. Juist andersom, Oebe! Meen niet dat ik U de oorzaken van m'n verdriet geschetst heb. die hield ik vóór me. En die zal ik altyd (grootendeels, of althans wat het voornaamste aangaat) vóór me houden, ook vooral omdat ik geen kans zie ze behoorlyk onder woorden te brengen. Zeker zou dit anders zyn als ik plezier had in voorwenden van verdriet. Juist andersom, ik houd van vroolykheid, en studeer er in, my te verheugen met kleinigheden. Gister was ik heel tevreden omdat ik geslaagd was in 't goed maken van m'n scheerriem, die lang niet deugde zonder dat ik vinden kon waaraan 't haperde. Ik smolt gom die vuil was en zal tevreden zyn als ik middel vind ze helder te maken. Ik zal bly zyn als ik er in slaag 't hondehok waterdicht te krygen, een wensch van 2 maanden! Heel graag deed ik 't zelf, maar... als ik ga timmeren ziet m'n schryftafel me in geen weken terug! De timmerman heeft nu (na 10 maal herhaald verzoek) weer beloofd dat-i 't ding oplappen zou. Daarna moet het geschilderd worden. Wie weet of ze dat niet binnen 'n maand doen. We hadden deze week bezoek, twee heeren. Ik bracht ze aan het spelen met 'n tol, 'n 'priktoel.' Mimi deed mee. en toen ik haar daarby hoorde lachen en pret hebben, verheugde ik my daarover. Ook ben ik zoo bly, Wouter te hooren zingen. Als de meid ('n goeie stumpert) Zondags 'n paar uur vry-af heeft, hoop ik altyd hartelyk dat ze wat uitspanning vindt. Als 'n kar op den weg waaraan 't huis ligt, de hoogte bereikt heeft, ben ik bly voor 't paard of de ossen. Zoo is er veel waarin ik my *verheug*, en dit doet geen zwartkyker of pessimist. - En... ons huis! Beste Oebé, waarom kom je niet by ons! Als niet Ym, de eeuwige liefdezuster! - aan haar lydende moeder verplicht was, dáár te blyven, zou ik zeggen: kom met Ym! Doe en doet dat dan later! Maar jyzelf, waarom kom je niet hier? Uit de vreeselyke geschiedenis van 't hondehok zal je misschien besluiten dat ook *de* logeerkamer niet in-orde is? 'De' logeerkamer! Hoe klein ge-

dacht! Man, 't is hier niet 'de' logeerkamer, we hebben er wel *drie*. Goed tellende, meer!

Maar, niet in orde? Hm! Dat kon wel waar wezen. Ei, dus wacht je dáárop? Lieve god, *hoe* lang zal je dan wel wachten. Hier te - zegge ½ uur *van* - Ingelheim zyn maanden noodig om 't werk van ½ uur gedaan te krygen. De menigvuldige logeerkamers zullen dus 'in-orde' zyn als de paus griffermeerd wordt. Wilje dáárop wachten?

Vraag aan Ym of ook zy, 'n verandering niet goed voor je vinden zou? En eenige werkzaamheid? Geen *schryvery*, o goden! Maar wil jy je belasten met veldarbeid? Met opzicht over den tuin? Wil je de 17 millarden verfspatten uit de vensters wryven? Het rommelkamertje (we hebben ook 'n rommelkamer) is slecht behangen. Wil je 't överplakken? wil je de kachel schilderen? (Dàt begryp je niet. Een geschilderde kachel? Kom kyken.) We hebben (hoed af!) een koetshuis, m'nheer! Koop 'n draaibank, zet hem in ons edele koetshuis, en draai. (Ik wou graag 'n groot model priktol hebben. Daarmee kan je beginnen.)

Jammer dat Ym niet kan meekomen. Hé, dat's waar ook, daar komt me op eens in den zin dat dit misschien voor onbehoorlyk zou gehouden worden. Is dit zoo? Ik heb er geen verstand van. *My* komt het eenvoudig-natuurlyk voor. In allen geval hoeven wy die decentie-kwestie nog niet uittemaken daar de arme Ym aan't ziekbed van haar moeder gekluisterd is. -

Je kunt je moeielyk voorstellen hoe schoon hier 't uitzicht is. Geisenheim lag in de zoogen^e Rheingau, dat is de landstreek die aan den Ryn tusschen Rudesheim en Biberich ligt. *Nu* wonen wy daar tegen over en vry hoog (dus eenigszins van den Ryn àf) en we hebben 't uitzicht òp den Rheingau. En géén burenen, geheel vry. *Vry* zàl 't hier zyn namelyk, als we verlost zyn van de werklui in huis! Maar eenmaal zal die tyd komen, en al kan *ik* dan, verterend van verdriet, niet recht genieten van zoo'n schoone woning, toch kan ik er met vreugd aan denken hoe genoegelyk na my hier anderen zich zullen voelen, anderen die niet gebukt gaan onder zware servituten van geest en hart! -

Ziedaar nu, lieve Ym, 'n heel lange brief. Ik weet wel dat je briefkaart niet aan my maar aan Mimi geadresseerd was, maar my gaat de zaak aan. Reeds lang drukte het my dat gyl. zoo weinig

van me hoorde. Maar zie *in* dezen brief nu tevens 'n deel der oorzaken waarom hy zoo lang uit bleef. M'n schryftafel walgt me. 't Is my altyd 'n heele resolutie, de pen optevatten. Dit hoor ik ook door anderen dikwyls zeggen, schoon ik 't dàn niet begryp. De meesten immers nemen 't niet zoo zwaar op als ik? Welke reden hebben zy, letters zettende die geheel buiten hun gemoed omgaan, zoo optezien tegen schryvery? Hoe dit zy, *my* is *schryven*, *gemoed-geven* een afmattend werk! Ik ben moê, en eindig. Om nu uitterusten moet ik terstond... aan 't *schryven* gaan. M'n hart is ziek, m'n geest ontstemd, m'n vingers zenuwachtig en kramperig - de meester roept *voort!* En ik *moet!*

Gelukkige Oebé!

Wees hartelyk van ons gegroet

Uw vriend Dek

Eindnoten:

1. *Met blauw potlood bovengeschreven.*
2. Ym: *Ymkje Meijer, zuster van Oeberius' overleden vrouw.*
9. *Op 10 maart 1881 was zijn vrouw Ytje Meijer overleden.*
3. uitzicht: *oorspr. stond er zicht.*
4. zonder: *oorspr. voorafgegaan door maar.*
5. vergistte: *verschrijving.*
6. malingre: *ziekelyk (fr.)*
7. prouveren voor: *pleiten voor (naar 't fr.)*
8. philippica: *heftig aanvallend betoog.*

[19 juni 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli]

19 juni 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje G.L. Funke Nieuwe Heerengracht bij de Amstel, 37.

Amsterdam, 19 Juni 1881

Beste Dekker!

Herinnert Ge U nog wat ik U, toen we met Uw zwager Pool in die scheeve kamer achter de eetzaal van 't Rondeel bijeenzaten, aangaande Robbers heb gezegd? Zoo ja, dan zult Ge 't niet vreemd vinden dat Uw brief mij minder heeft verwonderd dan bedroefd dat hij zóó spoedig kwam. Ergernis kòn mettertijd m.i. niet uitblijven in Uwe verhouding tot een man die vóór alles business man mag heeten.

Woondet Ge in Rotterdam, zoodat hij U steeds mondeling kon zeggen wat hem op 't hart lag, dan kon 't langer goed gaan, want hij draagt U grooten eerbied toe; maar nu hij zijn wenschen schriftelijk moet meêdeelen, *moet* hij U dikwijls grieven. Zijn manieren en schrijftrant zijn mij al te wel bekend, en beoordeelt men hem daarnaar of heeft men geen lust iets door de vingers te

zien, dan is hij bij lange geen aangenaam noch gemakkelijk mensch te roemen. Ware hij niet gezegend met eene zeldzaam beminnelijke en praktische vrouw, die intellectueel boven hem staat en van wie hij veel houdt, hij zou met de halve wereld overhoop liggen, want zijn echte koopmansziel en meer nog het schitterend succès, hem in velerlei ondernemingen ten deel gevallen, hadden hem dol gemaakt. Nu heeft zijn tehuis hem daarvoor gespaard en is hij voor hen, die hem goed kennen, met wat toegevendheid wel te genieten (bedenk dat ik als zijn vakgenoot spreek), al lacht men over zijn heerschezucht en de groote mate van zelfvertrouwen, die hem bezielt. Van meet af heeft hij de voelhoorns gemist om met auteurs van naam om te gaan. Ge zijt dan ook niet de eerste die zich over hem bij mij beklagt, maar aangezien niemand hier te lande zich met hem als exploitateur kan meten, stelt men die hoedanigheid in hem op hoogen prijs en verdraagt men zijn kleine onhebbelijkheden. - Ikzelf heb hoegenaamd geen invloed gehad op den aankoop Uwer werken door Elsevier en wist evenmin dat hij plan had er zoo'n som voor te besteden, maar al ben ik nu blijde dat Uwe boeken niet in slechter handen vielen en al weet ik dat niemand ze met meer gloed dan R. in de wereld zal brengen - toch had ik liever gezien dat een meer beschaafd man ze aanvaard had, al ware dan ook de exploitatie wat minder breed opgevat.

Terecht gevoelt Ge - en ik erken dat met leedwezen - dat R. niet behoort tot de menschen die *in staat* zijn U te leeren kennen en niet minder juist is Uwe meening dat hij verbaasd zou zijn indien hij vernam dat Ge niet over hem tevreden waart. In die omstandigheid ligt het voor de hand dat, zoo Ge geen lust hebt zijn toon (die - ik herhaal dat - niets kwaads bedoelt, dewijl hij U diep meent te vereeren!) met schouderophalen te dulden, - Ge hem maar eenvoudig schrijven moet 'geen tijd' te kunnen vinden om hem verder te helpen. Als Ge hem op zijn plaats verkiest te zetten, zal dit wel voor korten tijd ietwat helpen, maar op den duur zeker zijn kleine botsingen niet te vermijden. Dat eene wenk mijnerzijds al zeer weinig effect ten goede zou hebben ja zelfs olie in 't vuur zou zijn, behoef ik U niet te betoogen.

Mocht Ge nu of over eenigen tijd er toe komen dat lastpak van U te werpen, dan geef ik U toch in bedenking vooraf een Uwer

vrienden, b.v. Roorda, te verzoeken het oog over de correctie te houden. Ik vrees anders dat Uwe boeken minder gesoigneerd de pers zullen verlaten. Wanneer Gij zoo iemand bij Robbers aanbeveelt, ben ik zeker dat hij zeer gaarne dat verlangen zal toegeven en natuurlijk dien arbeid behoorlijk zal willen betalen.

Dat de nieuwe woning u zoo goed bevalt, verheugt mij hartelijk. Hoe gaarne zou ik U daar eens zien huishouden! De kans om dit jaar een reisje te doen, is evenwel zeer gering, daar mijne vrouw meer dan ooit met zenuw- of rhumatische hoofdpijn tobt. Het zal er wel weêr op neêrkomen dat we in de vacantie met de kinderen een paar weken rustig ergens in Gelderland een of ander zoodje gaan betrekken, maar van reizen, waar ik letterlijk naar snak, zal wel niets inkomen. Ik kan dikwijls de luî benijden die in de praedestinatie gelooven. Hoe makkelijk en leuk² laat b.v. zoo'n Dr. A. Kuyper¹ zijn talrijk gezin en al zijn werk in den steek, om louter voor zijn plezier eens de Transvaal te gaan zien, waartoe hij toch zeker 5 à 6 maanden noodig heeft! Wat is zoo'n geloof toch heerlijk prettig en makkelijk in 't leven! En hoe gezellig van den 'Heere', om iederen zin voor genot in plicht of roeping te converteeren! -

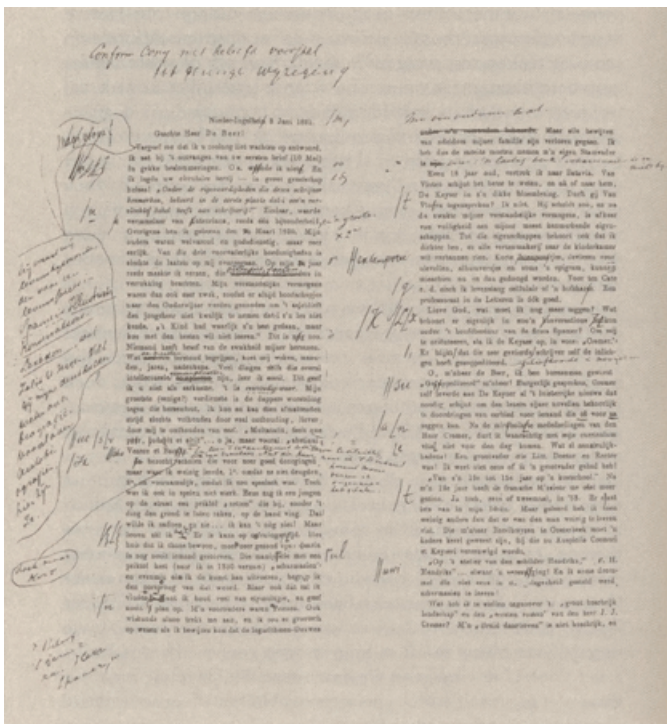
Van harte hoop ik dat de nieuwe tuin U zooveel arbeid zal geven dat Ge geen tijd vindt te veel aan allerlei miskennis te denken! Leefde een mensch ook maar 100 jaar, weinigen in onzen tijd zouden in 't graf gaan zonder voldoening van hun werk, doch evenals 't Spinoza, Columbus en zooveel andere lichten is gegaan, gaat 't ook thans nog, Alleen maar wat sneller, al is 't helaas niet snel genoeg voor ons korte leven.

Dat Gij iets beteekent in de ontwikkelings-geschiedenis van het menschdom hebt Ge zelf in heel wat grooter mate dan b.v. Spinoza bewaarheid gezien, en in zóóverre althans hebt Ge reden tot roemen, te meer nu alles er heenwijst dat misschien reeds het eerstvolgend geslacht U volledig zal waardeeren. Al erken ik dat Ge met veel kleins te worstelen hebt, toch is dit een troost? Mager is ze voorzeker, maar toch niet zoo erg dat Ge ze niet eens in Uwe moedeloze buien zoudt te hulp mogen roepen. Hier is Fancy zeker voor U te vinden als Ge haar roept! En Havelaar moet Ge maar niet meer zelf willen corrigeeren, dan komen er *te* veel nare dingen van voorheen voor Uw geest!

Wees met Mimi recht hartelijk van ons gegroet. Als ik er soms nog uit breek, kom ik Ulieden zeker eens opzoeken. Geniet inmiddels met Uw aardig ventje een echt lentejaar in 't nieuwe huis!

tt G L F

Gekorrigeerde proef van de brief van 8 juni 1881 bestemd voor publikatie in De Portefeuille van 25 juni 1881. (M.M.) Fragment.

Eindnoten:

- 2. leuk: ook: onverschillig, zonder zich druk te maken.
- 1. A. Kuiper: Abraham Kuiper (1837-1920), nederlands theoloog en staatsman, streng calvinist, hoofdredacteur van De Standaard, medeoprichter van de Vrije Universiteit en minister van 1901-1905.

[25 juni 1881

Brief van 8 juni aan T.H. de Beer in De Portefeuille]

25 juni 1881

Brief van 8 juni 1881 van Multatuli aan T.H. de Beer afgedrukt in De Portefeuille, no. 13. (Knipsel M.M.)

Een brief van Multatuli.*

Nieder-Ingelheim, 8 Juni 1881.

Geachte Heer *De Beer!*

Vergeef me dat ik u zoolang liet wachten op antwoord. Ik zat bij 't ontvangen van uw eersten brief (10 Mei) in gekke beslommingen. O.a. woonde ik niet. En ik legde uw circulaire terzij - in groot gezelschap helaas! *'Onder de eigenaardigheden die dezen schrijver kenmerken, behoort in de eerste plaats dat-i zoo'n vervloekte hekel heeft aan schrijverij!'* Ziedaar, waarde verzamelaar van Auteuriana, reeds één bijzonderheid, en 'n groote. Overigens ben ik geboren den 2ⁿ Maart 1820. Mijn ouders waren welvarend en godsdienstig, maar zeer eerlijk. Van die drie voorvaderlijke hoedanigheden is slechts de laatste op mij overgegaan. Op mijn 8e jaar reeds maakte ik verzen die beleefde gasten in verrukking brachten. Mijn verstandelijke vermogens waren dan ook zeer zwak, zoodat er altijd boodschapjes naar den Onderwijzer werden gezonden om 't asjeblijft den jongeheer niet kwalijk te nemen dat-i z'n les niet kende. "t Kind had waarlijk z'n best gedaan, maar kon met den besten wil niet leeren.' Dit is nòg zoo. Niemand heeft besef van de zwakheid mijner hersenen. Wat de meesten terstond begrijpen, kost mij weken, maanden, jaren nadenkens. Veel dingen zelfs die overal intellektueele gemeenplaatsen zijn, leer ik *nooit*. Dit geef ik u niet als sarkasme. 't Is eenvoudig-*waar*. Mijn grootste (eenige?) verdienste is de dappere worsteling tegen die hersenfout. Ik kon en kan dien afmattenden strijd slechts volhouden door veel onthouding, liever: door mij te onthouden van *veel*. 'Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit'... o ja, maar vooral: 'abstijnit Venere et Baccho.' En, toen 't schaamtegevoel zich begon te ontwikkelen, ook van rijmelarij. Niet die *puer*, maar ik.

De Beer.

* Op mijn verzoek aan Multatuli om eenige inlichtingen ten behoeve van *Spamer's Konversations-Lexicon* ontving ik het bovenstaande antwoord voor *De Portefeuille*.

't Is verbazend, hoeveel mooie verzen ik ongemaakt heb gelaten. Ik bezocht, doch maar kort, 'n paar scholen die voor zeer goed doorgingen, maar waar ik weinig leerde. 1° omdat ze niet deugden, 2° en voornamelijk, omdat ik zoo speelsch was. Toch was ik ook in spelen niet sterk. Eens zag ik een jongen op de straat een priktol 'zetten' dien hij, zonder 't ding den grond te laten raken, op de hand ving. Dat wilde ik nadoen, en zie... ik kan 't nòg niet! Maar leeren zàl ik het. Er is kans op oefeningstijd, want het huis dat ik thans bewoon moet zeer gezond zijn: daarin is nog nooit iemand gestorven. Die manipulatie met een priktol heet (naar ik in 1830 vernam) 'scharmaaien' en evenmin als ik de kunst kan uitvoeren, begrijp ik den oorsprong van dat woord. Maar ook dàt zal ik vinden. Beloof 't gerust aan Herr Spamer, want ik houd veel van etymologie, en geef nooit het plan op. M'n voorouders waren Friezen. Ook wiskunde alzoo trekt me aan, en ik zou er grootsch op wezen als ik bewijzen kon dat de logaritmen-Douwes m'n overoudoom was. Maar alle bewijzen van adeldom mijner familie zijn verloren gegaan. Ik heb de moeite moeten nemen m'n eigen Stamvader te wezen: 'n lastig werk! Scharmaaien is er niets bij.

Even 18 jaar oud, vertrok in naar Batavia. Van Vloten schijnt het beter te weten, en nà of naar hem, De Keyser in z'n dikke bloemlezing. Durft gij Van Vloten tegenspreken? Ik niet. Hij scheldt zoo, en na de zwakte mijner verstandelijke vermogens, is afkeer van vuiligheid een mijner meest kenmerkende eigenschappen. Tot die eigenschappen behoort ook dat ik dichter ben, en dus alle verzenmakerij naar de kinderkamer wil verbannen zien. Korte extemporeetjes, deviezen voor ulevellen, albumversjes en soms 'n epigram, kunnen misschien nu en dan gedoogd worden. Voor dominee Ten Cate e.d. eisch ik levenslang cellulair of 'n hofcharge. Een professoraat in de Letteren is óók goed.

Lieve god, wat moet ik nog meer zeggen? Wat behoort er eigenlijk in zoo'n Konversations-lexikon onder 't hoofdbestuur van de firma Spamer? Om mij te oriënteren, sla ik De Keyzer op, *in voce*: 'Cremer.' Er blijkt dat die zeer gevierde schrijver - 'geliefkoosde' is mooier - zelf de inlichtingen heeft gesuppeditteerd.

O, m'nheer de Beer, ik ben bureauman geweest! 'Gesuppeditteerd' m'nheer! Burgerlijk gesproken, Cremer zelf leverde aan

De Keyzer al 't luisterrijke nieuws dat noodig schijnt om den lezer zijner novellen behoorlijk te doordringen van eerbied voor iemand die oâ voor aa zeggen kan. Na de mirobolante mededeelingen van den Heer Cremer, durf ik waarachtig met *mijn* curriculum vitae niet voor den dag komen. Wat al aanzienlijkhedens! Een grootvader die Litt. Hum. Doctor en Rector was! Ik weet niet eens of ik 'n grootvader gehad heb!

'Van zijn 10^e tot zijn 15e jaar op 'n kostschool.' En ik? Na m'n 12e jaar heeft de fransche M'nsieur me niet meer gezien. Ja toch, eens of tweemaal, in '53. Er staat iets van in mijn Ideën. Maar geleerd heb ik toen weinig anders dan dat er van den man weinig te leeren viel. Die m'nheer Roodhuyzen te Oosterbeek moet 'n àndere kerel geweest zijn, hij die nu *auspiciis* Cremeri *et* Keyseri vereeuwigd wordt.

'Op 't atelier van den schilder Hendriks.' 'F.H. Hendriks'... alweer 'n vereeuwiging! Wat al beroemdhedens! En ik arme drommel die niet eens in de gelegenheid gesteld werd, scharmaaien te leeren!

Wat heb *ik* te stellen tegenover 't: 'groot boschrijk landschap' en den 'eersten roman' van den heer J.J. Cremer? M'n 'Bruid daarboven' is niet eens boschrijk, en m'n Ideën zijn volgens uw *Portefeuille* niet veel zaaks. Zeg dàt aan Spamer, en bewaar me asjeblijft voor duitsche beroemdheid. De schilderijen die ik - neen, liegen wil ik vandaag niet, schilderijen heb ik nooit begaan. De meest gepaste ophemeling heeft haar grenzen.

'Waar hij (Cremer) de letteren beoefende.' Gut, dat heb ik nooit gedaan! Wat zou 't ook gegeven hebben? En waartoe, lieve hemel? Juist die autobiografie van den gevierden Cremer levert de meest-afschrikkende voorbeelden van de ellende waarop zoo'n levensrichting uitloopt. De man die toch van heele fatsoenlijke afkomst was...

Verbeeld u, z'n ouders hadden 'n 'buitengoed.' Precies als Van Twist, die ook zoo erg fatsoenlijk is. Op dat 'buitengoed' - ik kan 't woord niet schrijven zonder siddering in m'n binnengoed - op dat 'Buitengoed' is Cremer's 'eerste Overbetuwsche Novelle' geschreven. Waarde Heer De Beer, zijt ge wel zeker dat de firma Spamer in relatie staat met 'n goede drukkerij? O, och en ach, als er eens groot-kapitaal-letters mankeerden voor des heeren J.J.

Cremer's fatsoenlijke ouders' Buitengoed? Eenmaal, na 't ondergaan der europeesche beschaving zal de oudheidlievende Mongool met weemoed staren op de plek waar Cremer's 'Wiegemie'...

Maak den zin maar uit. Ik ben verdrietig en beschaamd als ik bedenke welke geringe hokjes die Mongool zal te doorsnuffelen hebben om den nageur te rieken van *mijn* eersten letterkundigen arbeid. Arme Mongool. Arme ik!

Neen, o goden, dank voor uw jaloersche gierigheid die mij maar 'n binnenplaatsjen aanwees tot tooneel van mijn eerste uitspatting! Dank, duizendmaal dank! Weldadig was de afkeer dien ge mij hebt ingeboezemd van letterkunderij, en helderder dan ooit zie ik in, dat...

Hier had 'n geloovig V. Merkensche tegenspoednuttige verzuchting moeten volgen. Maar ik heb er geen lust in. Liever 'n korte aanwijzing hoe 't soms afloopt met lieden die zich op 'n Buitenplaats laten bevruchten met 'Wiegemie'.

Boontje komt om z'n loontje: die arme Cremer is gestorven als officier van den Eikenkroon, en - alsof dit het verbolgen lot niet genoeg ware! - als ridder van den Nederlandschen Leeuw. De man is wel genoodzaakt geweest in z'n autobiografie volmondig te bekennen dat Nederland en zijn Regeering - wreed, nu ja, maar rechtvaardig als de goden zelf - hem hebben behandeld als 'n haagschen hofrekel. Zelfs was hij geacht. Alweer net als Van Twist. *Et dire* dat er menschen zijn die niet aan 'n vergeldend God gelooven! 't Is om Wiegemieën te deklameeren van verontwaardiging.

Maar intusschen zit ik nog altijd in den brand met de billijke eischen van de firma Spamer. Niets natuurlijker dan dat heel Duitschland nieuwsgierig is naar de manier hoe ik mij ontwikkelde. Maar eilieve, ik heb me in 't geheel niet ontwikkeld. Ziedaar juist de moeielijkheid van 't relaas. En ik sta niet alleen in die meening. Als er in Hollandsche tijdschriften van letterkunderij spraak is, word ik zelden genoemd, een kiesheid die ik op hoogen prijs stel, al zij 't dan dat ze bij meer verlichten uit minachting voortspruit, omdat ik in 't woord 'avend' geen o kan verdragen, en *schh* 'n gekke lettergroep vind. Ik, *schrijver*? Wel, zelfs 't *spellen*

kost mij inspanning, vooral nadat D.V. & T.W.¹ de goedheid hadden mij te onderrichten hoe dat eigenlijk behoort gedaan te worden. Ik leer 't nooit.

Zijt ge verzekerd dat de firma Spamer uw berichten niet controleert? Weet dan dat ik hier te Ingelheim slechts aan zeer weinig vertrouwden bekentenis heb afgelegd van 't métier dat Nederland me opdringt. De politie heeft me als 'Rentner' geboekt. Hoe nu, als Spamer naar mij informeert bij den burgemeester van Ingelheim? Zoudt ge niet beter doen, mij een plaatsjen in zijn Konversationslexikon te bespreken onder de bankiers?

Zóó is het! Zeg aan Spamer dat ik in Indie mij verzet heb tegen geweldenaar, en dat de dankbare Natie me daarvoor met schatten beloond heeft. Maar vertel er niet bij, om godswil niet, dat 'n zeer enkele mij voor die moedige plichtsbetrachting heeft uitgescholden, zwart gemaakt, belasterd. 't Mocht eens dezen of genen afschrikken van 't goede! Breng overigens, wat ik u bidden mag, de Duitschers niet in de meening dat Havelaars pogingen en offer iets goeds hebben tot stand gebracht voor 't mishandeld Insulinde. Het tegendeel is waar. Volgens de laatste berichten is '*Lebak een woestenij.*' Zoo zeggen de Indische couranten, en Nederland, uit die berichten alweder - ten-overvloede waarlijk! - de overtuiging puttende dat Havelaars streven rechtmatigen grond had, heeft zich gehaast, mij als nationaal huldeblijk nog eenige millioenen optedringen. Ik zal ze gebruiken om Sekretarissen te bezoldigen, en, m'n nuttelooze pen voor goed wegwerpende, aan m'n vijanden 't voorwendsel te ontnemen mij voor 'n fabriekant van boeken uittemaken. Zeg dat aan Spamer.

Na vriendelijke groet

Uw dienstwillige

DOUWES DEKKER.

Eindnoten:

1. D.V. & T.W.: *De Vries en te Winkel; hun op woordafstamming berustende spellingsvoorschriften dateren van 1863.*

[26 juni 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers]

26 juni 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

In deze brief is een stukje tekst geplakt, dat Multatuli geknipt heeft uit de revisie van de vijfde druk van de Max Havelaar, blz. 295. Hij geeft aan, dat het verschil in spatieafstand tussen de afzonderlijke letters met name bij combinaties als ff, fi, ti en if lelijk is.

Nieder-Ingelheim, 26 juni 1881

WelEd heer!

Daar nu, wat den *tekst* aangaat, de korrektie van den Havelaar op haar eind loopt, ben ik zoo vry terug te komen op myn vroeger reeds aangeroerd denkbeeld aangaande het afzonderlyk uitgeven van de Noten. Ik moet evenwel erkennen dat ik wel eenigszins weifel in 't beoordeelen van de wenselykheid. Hoezeer ik inderdaad de 'Aanteekeningen & Ophelderingen' van 1875 hier en daar heb gewyzigd, aangevuld en vermeerderd, houd ik toch die veranderingen niet voor belangryk genoeg om daarop eene aanbeveling tot koopen te richten tot de bezitters der Uitgaaf van dat jaar. En wat de eigenaars van Exx.ⁿ der vorige (oktavo-) drukken aangaat, het is de vraag of hun getal groot genoeg is om de afzonderlyke uitgaaf te wettigen. Belangstellenden hebben zeker reeds *om* die Noten, óók de editie van '75 gekocht, en op de anderen valt niet te rekenen.

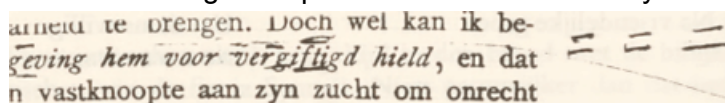
Ik kom dus alleen op de zaak terug omdat ik er nu eenmaal over sprak, en volstrekt niet om er op aantedringen, daar 't me leed zou doen, UED een verkeerden raad te hebben gegeven.

Na beleefde groete heb ik de eer te zyn

UWEDD. W.Dienaar

DouwesDekker

P.S. Voor zooveel noodig, en om vis-à-vis de drukkerij akkoord te gaan, haal ik hier een aanmerking aan op de revisie van blz. 295 by 't woord '*vergiftigd*'

arnheid te drengen. Doch wel kan ik be-
geving hem voor vergiftigd hield, en dat
n vastknoopte aan zyn zucht om onrecht

'Ik begryp zeer goed dat deze kursiefletters niet beter kunnen gezet worden (i/f/tig/d)

Zie ook officieele reg. 9 blz 297

Maar juist dáárom klaag ik, en de R. ook. De *zelters* kunnen er niets aan doen. Maar wy behoeven toch niet altyd aftehangen van de *gieters*. Ik verkies geen boek meer ter-perse te doen leggen, voor ik overtuigd ben dat de lettersoort in orde is. Ik heb méér aanmerkingen op sommige letters, ook onder de niet-kursieve.'

Zulke opmerkingen heb ik herhaaldelyk gemaakt. Het teeken " byv. is zeer dikwyls vuil afgedrukt. En méér dingen! De drukkers doen hun best, maar de letters deugen niet.

[27 juni 1881

Briefkaart van G.L. Funke aan Multatuli]

27 juni 1881

Briefkaart van G.L. Funke aan Multatuli. Met poststempels Amsterdam 27 JUN 81 en geadresseerd aan Herrn E. Douwes Dekker Nieder-Ingelheim am Rhein. (M.M.)

Beste Dekker, Ik las zoo even Uw satire in 'de Portefeuille' en voel wat het U gekost heeft dat neer te schryven. Tóch is 't goed dat Ge u eens hebt lucht gegeven: de gelegenheid er toe kwam zeer gepast!

Ge hebt mijn brief van verleden week zeker wel ontvangen?

Van harte gegroet

tt GLF

A 27 Juni '81

[28 juni 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke]

28 juni 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

De brief werd op 29 juni voltooid.

De Amsterdammer van 19 juni 1881: *Dubbelzinnigheden hebben mij niet getroffen. Enkele luchtige toespelingen, minder onderstreept dan Multatuli er ons in zijn wijsgeerig-sociaal drama van de 'Vorstenschool' opdischt, zal men toch niet zo verschrikkelijk vinden.*

Nieder-Ingelheim 28 Juni 1881 beste Funke! Ja, zeker heb ik Uwen brief van den 19ⁿ ontvangen. En in grooten dank. Ik roemde uw schryven aan m'n vrouw en bracht uw brief in verband met de pretentie van luï die van schryvery een *métier* maken. 'Wy, mannen van de pen!' Ajakkles! En, toevallig, in uw kort briefkaartje van gister, weer 'n voorbeeld van wat ik nu bedoel. Ge noemt dien brief aan de Beer een 'satire'. Heel juist! Ik geef U in zessen te raden waarvoor De B. het heeft aangezien? Hy wilde het z'n lezers aanbieden als Multatuli's '*beschouwingen over biografien.*' Zóó nl. drukte hy zich uit in 'n paar regels inleiding die hy blykens my gezonden proef had willen byvoegen. Ik schrapte het, en vond me genoodzaakt hem uitdrukkelyk te schryven dat ik m'n boutade niet als 'beschouwingen &c' wenschte geplaatst te zien.

Mannen van letteren! Ik verneem dat Alb. Thym (in den Amsterdammer van 26 dezer) insinueert dat er in de Vorstenschool zooveel (of zoo erge) 'luchtige toespelingen' voorkomen. Is 't niet om verdrietig te worden? -

Over 't geheel, beste Funke, ben ik zeer bedroefd. Ik lyd meer dan gy weten of gissen kunt, en benyd vrouwen en kinderen die schreien kunnen. Koketteeren met smart? *Ik vind dat misselyk!* Geloof me dat ik 't u niet zou geschreven hebben als ik me niet gedrongen voelde, na Uw briefkaart, U te bedanken voor Uw intelligent-hartelyken brief. 't Is méér gebeurd (en nu weer) dat ik na de lezing met m'n vrouw sprak over 't eigenaardige dat alles wat van *U* komt, altyd een weldadigen indruk op my maakt. En m'n lust was, U dat terstond te zeggen. Maar jawel. Daar worden dramaas gespeeld in 't leven, die men niet noemen kan. Ligt het aan *my*, aan myn opvatting, dat ze by my zoo menigvuldig voorkomen? Dat ik er *moê* van ben, moê = vermoeid, afgemat, telkens op 't punt - ja, wat? Neertezygen? Dat 's 'n boekenwoord. Wat is neerzygen? Als 't leven 'n schaakparty was, gaf ik 't spel op.

Nog eens, meen niet dat ik plezier heb ik lyden. Evenmin in 't

pronken daarmee. Dit is de fout van beginners, als ze verkeeren in de O & ach-periode, als ze by gebrek aan ondervinding en daden zich belangryk willen maken met nagemaakte wonden. Ik verzeker u dat myn leven één knagend verdriet is, te zwaarder te dragen, omdat ik de ware oorzaken van myn smart niet noemen kan. Men zou vreemd opzien als ik m'n mémoires schreef! Maar ik kàn ze niet schryven. -

Och, daar komt me in eens in den zin beste hartelyke kerel, dat ge misschien op 't denkbeeld kondet komen dat er geldgebrek in 't spel is. *Neen!* Dan zou ik 't U zeggen. Ook de zaak met Robbers is heel secundair. (Juist vandaag onv. ik een zeer beleefde briefkaart, die noch in toon noch wat den inhoud aangaat myn vrees voor onaangen^e wryving rechtvaardigt. *Ik* had hem juist 'n brief geschreven die misschien wat *al* te beleefd was = hinderlyk. Maar zyn briefk was daarop geen antwoord. Hoe dit zy, ik denk nu niet aan de verhouding met R.)

Ook *gy* hebt verdriet. Dit kan ik berekenen. Maar ge klaagt niet. Is dit sterkte? Is uw verdriet minder aangrypend? Ik weet het niet. Beschuldig my niet van te groote weekheid. In uitdrukkingen ben ik zoo soliede als *gy* in hoed^d van koopman en vriend. Welnu, ik *verzeker* u dat myn smart zeer zwaar is en dat ze ook ànderen zwaar drukken zou.

Verbeelding? Zwartgalligheid? Wel, ik studeer in middelen ter afleiding. Ik lees (met walging, dat is waar!) 'n vroolyk boek. - nu 't laatst Roderick Random van Fielding¹ - ik speel met vliegers, met tollen. Ik tracht 'Scharmaaien' te leeren. Ik zoek - sedert 30, 40 jaar! - naar 'n vereenvoudigde driehoeksmeting. Zulke pogingen doet de pessimist van professie niet! -

Jammer dat ik dien plompen laster van Alb. Thym niet onder de oogen kreeg vóór m'n br. aan De Beer! Ik had dan hem kunnen voorstellen de Duitschers te waarschuwen tegen de schouwiteiten² in Vorstenschool! -

Ons huis is zoo lief! Och, kom eens kyken! Heb je ook lust 'n paar van je jongens meêtenemen? Hartelyk welkom. Als 't door andere logés niet schikt - zal 't *toch* schikken. -

Hartelyk gegroet van
Uw vriend Dek

Kent ge den heer Paap⁵? Sedert eenigen tyd ontmoet ik dien naam

in den Spectator. Hy steelt m'n hart door z'n recensie van den 'beroemden' Ebers⁴. Van dien faisseur las ik één werk (in het 2ⁿ bleef ik steken: ik wist er genoeg van!) en m'n vrouw kan getuigen dat ik juist dergelyke aanmerkingen maakte als Paap. Ik heb dan ook Vosmaer die Ebers in de hoogte stak ronduit verklaard hoe ik over Ebers dacht, en hy antwoordde dat-i 't door hem behandelde boek zoo aandachtig niet gelezen had. De schryvery van Ebers is *zeer min*. Over 3, 4 jaar zal ieder dit inzien, vooral na de opmerkingen van den heer Paap.

En toch heeft 'Eine Frage' van dienzelfden Ebers groote verdienste *als kunststukje*, als 'n *kunstig vervaardigd stukje*, liever. Dáárin behooren de krulletjes die in serieus geschryf zoo'n misselyke fout zyn. Wat byv. in Vosmaer's Londinias zoo aardig is, staat bespottelyk in een werk dat niet zoo'n eigenaardig-grappige strekking heeft.

Heeft Amazone u bevallen? My niet! Maar 't grieft³ me dit aan V. te zeggen.

Woensdag ochtend

Deze was reeds gesloten. Ik open hem na 't lezen van het stukje over Alb. Thym's partry-trekken voor 'Mascotta'⁹.

De kwestie zelf laat ik onaangeroerd, (schoon 't me voorkomt dat uw redakteur volkomen gelyk heeft, aannemende dat de door hem aangehaalde dingen werkelyk in de Mascotta *op zekere wys* voorkomen) maar ditmaal wil ik U eens wyzen op wat my byna eiken dag in 't oog valt, op 't voorbygaan van Thym's laagheid, de Vorstenschool in parallel te zetten met zoo'n produktje. *Ik ben tegen équivoque*⁶ uitingen, *tegen* ruwe behandeling van intime zaken, tegen 'onfatsoenlykheid'.

Ik durf de weddenschap aangaan dat ik na te veel gedronken te hebben, geen onbetamelyk woord zeggen zal! In kiesheid durf ik 't opnemen en tegen dien Thym en tegen uw redakteur of tegen wien ook.

(Het onderscheid tusschenforsch of naïf (zie bybel) en ruw of gemeen, behandel ik nu niet. Dit zou te ver leiden)

Welnu, by al m'n tegenzin tegen het *gemeene*, schryft *myn* zedelykheid voor, dat de Jezuïstische vergelyking van 'n scabreus tooneelstukje met Vorstenschool *lager* staat dan 't gebruik van fran-

sche aardigheidjes ten-opzichte van 't geslachtsleven! Nogeens, dáár spuw ik op en ik minacht⁷ het volkje dat er zich mee vermaakt, maar... 't andere is erger, omdat men zich daarbij op kwasi-hooger gebied beweegt.

Gewone kwajongensachtigheid is affekeuren, met *minachting* en *walging*, doch behoort niet thuis op het eigenlyk terrein van *misdaad*, van laaghartige oneerlykheid.

Deze opmerking is ook aan 't adres van uw recensent. Stipt gezegd heb ik 't recht, te twyfelen of de door hem gewraakte toespelingen &c-en *op de voorgedragen manier*, want in alles kan de *manier* wyziging brengen in de beteekenis! - wel wezenlyk in Mascotte voor komen. Wie Thym's gemeenheid in 't bekladden van Vorstenschool met stilzwygen voorbygaat - NB in een philippica⁸ *tegen* Thym, en alzoo - *voorbedachtelyk!* - is een leugenaar, 't Ware hem beter mascotte's geschreven te hebben!

Eindnoten:

1. Fielding: *Henry Fielding (1707-1754), engels schrijver. Een nederlandse uitgave van Roderick Random verscheen te Amsterdam (1805).*
2. schouwiteit: *van schouw = liederlijk, schuin.*
5. Paap: *W.A. Paap (1856-1925), nederlandse prozaïst.*
4. Ebers: *Georg Moritz Ebers (1857-1898), Duits egyptoloog en romanschrijver.*
3. grieven: *anglicisme voor pijn doen.*
9. Mascotta: *operette van Duru en Chivot. J.A. Alberdingk Thym schreef in*
6. équivoque: *dubbelzinnig (fr.)*
7. minacht: *oorspr. stond er veracht.*
8. philippica: *heftig aanvallend betoog.*

[28 juni 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli]

juni 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli. Met poststempels Amsterdam 29 JUN 81 en geadresseerd aan den weled. Heer E. Douwes Dekker te Nieder-Ingelheim a/R. (M.M.)

28 Juni 1881

Geachte Heer,

Ik haast mij, U een blad van het *N.v.d.D.*¹ te zenden, waarin uw art. wordt aangevallen. Beleefdelyk houd ik my voor eene kleine repliek in *De Portefeuille* aanbevolen. Ik acht me niet gerechtigd (en hier ook niet in staat) den handschoen optenemen. Het *N.v.d.D.* zoekt eene hateljkheid te zeggen; wij behoeven dat niet te reciproceeren, maar de bewering *te niet doen*, zou een verdienstelyk werk wezen.

Met beleefde aanbeveling

Weled Heer Uwdwdr.

Taco H. De Beer

Eindnoten:

1. Zie bij 29 juni.

**[29 juni 1881
Artikel in Het Nieuws van den Dag]**

29 juni 1881

Artikel in Het Nieuws van den Dag, no. 3479. (Knipsel M.M.)

De Heer Douwes Dekker schrijft in een brief aan den Heer de

Beer, die uit *De Portefeuille* de reis door een deel van de pers maakt, het volgende: 'Om mij te orienteeren, sla ik de Keyser op in voce Cremer'. Er blijkt, dat die zeer gevierde schrijver - 'geliefkoosde' is mooier - zelf de inlichtingen heeft gesuppeditteerd.

'O, m'nheer de Beer, ik ben bureauman geweest! "Gesuppeditteerd" m'nheer! Burgerlijk gesproken, Cremer zelf leverde aan de Keyser al 't luisterrijke nieuws dat noodig schijnt om den lezer zijner novellen behoorlijk te doordringen van eerbied voor iemand die oâ voor aa zeggen kan. Na de mirobolante mededeelingen van den Heer Cremer, durf ik waarachtig.'... enz. enz.

Wij hebben de Keyser ook opgeslagen, maar niets gevonden waaruit blijkt dat Cremer een autobiografie voor die bloemlezing geleverd heeft en dus zich zelven een monument van ijdelheid en zelfvergoding gesticht, zooals de Heer D.D. schijnt te meenen. Nu mag men over Cremer en zijn ijdelheden oordeelen zooals men wil, maar de bewijzen daarvoor dienen onbetwistbaar te zijn. Dit komt ons in casu bedenkelijk voor, tenzij er nog een andere uitgaaf van de Keyser's bloemlezing bestaat dan wij in onze kast hebben, of de Heer D.D. op andere wijze tot de zekerheid is gekomen, dat Cremer zelf werkelijk de 'mirobolante' bijzonderheden omtrent zijn familie en zijn leven heeft 'gesuppeditteerd.' Zulke dingen zegt men niet zonder deugdelijke zekerheid, vooral waar 't eenen doode betreft. Dat is òf onbezonnen, òf laf, òf gemeen.

Zou de Heer Dekker ons in deze willen inlichten? Of wellicht de Heer De Beer? Of is er iemand anders die ons kan aanwijzen waar geschreven staat wat de Heer D.D. bij de Keyser zegt gelezen te hebben? Of las hij tusschen de regels en vooronderstelde maar wat hij op het oogenblik noodig had voor een luchtig briefje?

Wij zouden in het laatste geval den Heer D.D. in bedenking willen geven in het vervolg liever een levend letterkundige tot het mikpunt van zijn vernuft te kiezen.

[29 juni 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli]

29 juni 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 geheel beschreven. (M.M.) Met gedrukt kopje G.L. Funke Nieuwe Heerengracht bij de Amstel, 37.

Amsterdam, 29 Juni 1881

Beste Dekker, Geef mij even op wááruit Ge de eigen berichten van Cremer hebt gehaald en ik zal 't plezier hebben ditmaal de Redactie van mijn blad (zie 't N^r van heden!) zoodanig de duimschroeven te laten voelen, dat ze 't goed zullen nalaten U hinderlijk te zijn.

Spoedig bericht svpl, al is 't met slechts drie woorden?

tt

GLF

[30 juni 1881

Telegram van Multatuli aan T.H. de Beer]

30 juni 1881

Telegram van Multatuli aan T.H. de Beer, aangenomen te Nieder-Ingelheim om 3 uur 5 min. des namiddags en ontvangen te Amsterdam om 3 uur 25. (U.B. Leiden; fotokopie M.M.)

Taco de Beer Hoofdstraat

83 Amsterdam

Ihr Wunsch ist gerecht. Wird gewillfahrt werden. Weiteres folgt in zwei drei Tagen.

Freundlich grüszt

Multatuli

Vertaling:

Uw wens is billijk. Zal ingewilligd worden. Er zal u meer bereiken over twee, drie dagen. Vriendelijk groet U

Multatuli

[juli 1881

Brief van T.H. de Beer aan A.S. Kok]

Begin juli 1881

Brief van T.H. de Beer aan A.S. Kok. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 4(½) beschreven. (M.M.) Fragment.

Amice,

(....)

Multatuli die me eiken dag bijna schrijft, vindt zeer zonderling, dat een belangstellend lezer 't oordeel van De V.¹ zonderling vindt enz. Ik weet waarlijk niet wat ik van uwen bolderwagenberijdende Nurks moet maken. Mult. beweegt hemel en aarde om 't NvdD. hij is woedend. (....)

Steeds t.à.v.

Taco H. de Beer.

Eindnoten:

1. De V.: *De Veer*, hoofdredakteur van 't Nieuws van den dag.

[1 juli 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke]

1 juli 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Twee dubbele velletjes en een enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 1 Juli 81 beste Funke!

Slechts door huiselyke en lokale omstandigheden was ik gister verhinderd U te telegrafeeren (iets als:)

‘Och, trek *gy* U die zaak niet aan. Ik voel de moeielykheid van Uw standpunt.’

M'n vrouw kan getuigen dat ik by 't lezen van dat artikeltje uitriep: ‘Och, wat zal dat F spyten.’ En: ‘die redakteur wist by 't schryven van dat artikel heel goed dat-i óók F traiteerde¹.’ -

Huiselyke omstandigheden. Ik moet byv. straks in haast en agitatie naar Mainz. (Allerlei dingen vielen in den laatsten tyd op my neer. M'n laatste brief getuigt er van. Soit! -

Wat nu uw vraag aangaat, wel kerel, ze doet my verdriet omdat ik daaruit opmaak dat ook *U* 't malle zaakje niet helder is. Dit verwondert my in *U* die (in tegenstelling van De B) zoojuist m'n stukje 'n *satire* noemde. Zóó is 't! Een bitter sarkasme. De redaktie van 't Nieuws - niet kunnende lezen! - meent dat het 'n ‘luchtig briefjen’ is.

Welnu, ik erger my over de miskenning die in my slechts 'n leverancier van boeken, boekjes, vertellinkjes ziet. Hand in hand met dien indruk gaat de tegenzin in 't ophemelen van zeker soort letterkundery

(Let wel: óók waar 't m'n eigen geschryf betreft! Oprechter kan het niet!)

Dat ophemelen loopt in t misselyke. Een der manieren waarop 't zich lucht geeft, is 't aanpryzen &c in lexica woordenboeken, bloemlezingen &c.

Om bouwstoffen te verkrygen tot het leveren der *curricula vitae*, richten zich verzamelaars tot de persoon zelf. Niets natuurlyker! *Ik* ontving herhaaldelyk uit buiten- en binnenland uitnoodigingen daartoe. *Meestal antwoordde ik niet.* (Byv. aan De Keyzer die my opgaven vroeg voor z'n bloemlezing.) Onlangs vroeg my De Beer *in een gedrukte circulaire* 't zelfde. Om De Beer niet voor 't hoofd te stoten door *niet* te antwoorden, en toch m'n indruk te uiten, antwoordde ik hem 't geen ge weet.

In de satire kwam het te-pas 't effekt te schetsen dat het wèl leveren van zulke opgaven op my maakt. Als voorbeeld koos ik wat² De Keyzer over Cremer meedeelt. By 't lezen daar van zei ik: '*Er blykt* dat Cremer zelf die opgaven geleverd heeft.'

Zeker. *Er blykt* dat C. daar gedaan heeft wat (ook weer: *blykens* de door my zoo dikwyls ontv. verzoeken en nu weer van De Beer) door velen gedaan wordt. De Bloemlezing van De Keyzer levert overal *blyken* dat hy even als De Beer zich tot de personen zelf gewend heeft (zoo als ook aan *my*) en dat de meesten daaraan voldaan hebben, de een meer, de ander minder uitvoerig en ophemelend. In dat leveren van opgaven &c vind ik niets berispelyks. (Ik zelf noem³ m'n geboortedag.) Wel neem ik 'n loopje met de ophemelary die daarmee samengaat, en die vooral by Cr. zich openbaart. Wie in de levensbyzonderheden die De Keyzer omtrent Cremer geeft, niet ziet dat Cremer zelf ze moet geleverd hebben, kan niet lezen. Nooit is't woord: '*er blykt*' met meer gepastheid aangewend.

En nog-eens, ik neem 't C niet kwalyk, dat hy *even als zeer velen* (het is eenvoudig de gewoonte) zelfde opgaven die De K. meende nodig te hebben, leverde, maar ik gebruik die opgaven om de zotterny van dit ophemelen van letterkundery te doen in't oog vallen en myn afkeer⁴ van zùlken roem te rechtvaardigen, vooral omdat hy in *myn* geval gebruikt wordt om my op *ander* gebied te onthouden wat me toe komt.

Dat ik met Cremer, met zyn geschryf en vooral met het ophemelen van zulke dingen, 'n loopje neem is waar! Dat heb ik 100 maal gedaan. Zelfs (nogeens!) waar 't myn eigen schryvery geldt. Ik

spuw op litterature legè⁵. Ik schaam me dat ik my op dat gebied beweeg, en protesteer tegen ophemelary te dien aanzien. Waarom doe je't dan? Zie de treurige parabels van Chresos, van den goudmaker, van de kapel! -

Ten slotte - niet omdat het hoofdzaak is, maar omdat hierop de aankl. van Uw redakteur zich grondt (daar hy niet lezen kan) *'Er blykt dat C. zelf... &c*

Wie dat niet opmerkt, wie dat ontkent na de lezing der levensbyzonderheden welke De K. over dien schryver ten beste geeft, moet terug naar de schoolbank. -

Wanneer er in dat zelf opgeven van data (op zich zelf beschouwd) iets berispelyks lag, zou nu De Beer my en allen die hy daarom verzoekt, beleedigd hebben. Dit is zoo niet. Dat *ik* nooit toegaf in welke verzoeken (ook van 't buitenland) is omdat ik niet van publiekerigheid houd, geenszins omdat ik 't vreemd of aftekeuren vind.

Wat echter de *ophemelary* by 't leveren van die opgaven betreft... dáármee neem ik 'n loopje -

Hartelyk gegroet
Uw oprechte
vriend
DD

in haast. Ik zit in gekke beslommeringen. Als ik *die* eens aan een biogr. mededeelde! Ajakkes! -

Ik noodig Valette uit, de polemiek te voeren. Ik kan me met zoo'n onbekende persoonlykheid als schryver niet inlaten -

Hoe ik z'n scheldwoorden 'laag & gemeen' zal behandelen blyft in petto. Ik bereid maatregelen voor. Er is behoefte aan 'n voorbeeld. De brutaliteit van 't plebs loopt de spuigaten uit. Als m'n oude vriend Cleerens⁹ ben ik bereid m'n generaals epauletten 'n oogenblikje terzy te leggen. De schryver van dat artikel zegt:

*'Of is er iemand anders die ons kan aanwyzen waar geschreven staat
wat de heer D.D. by de Keyzer zegt gelezen te hebben? (onderstreeping
van my)*

Ik zeg niet dit of dat by De Keyzer gelezen te hebben. Ik zeide en zeg nòg: *'Er blykt dat Cremer-zelf &c*

Wel wis en zeker *blykt* dit. En... ik vind er niets berispelyks in. Wel te verstaan: in dat *zelf leveren van data*. Ik spot met het *ophemelen van die gegevens*, om *my* tegenzin in zulke dingen te rechtvaardigen.

gen, want dáárin ligt het zwaartepunt van m'n brief aan De Beer, zooals uit het slot... 'blykt.' Zal men nu weer vragen wat⁶ 'blyken' is? De man kan niet lezen.

Men zou 't woord 'blyken' niet meer⁷ durven gebruiken, als daarop volgen mocht.

ge zult my opgeven *waar de woorden staan die ge zegt gelezen te hebben.*

-

Hoogstens zou men mogen antwoorden: 'neen, dat of dat *blykt my niet* daaruit.' Ik zie er dat of dat *niet in.*' &c schoon my in *dit geval* een andere opvatting ondenkbaar voorkomt (vooral daar 't my van Cremer geblekene, de gewoonste zaak van de wereld is.) -

De kwaadaardige stemming van Uw redactie bureau (te verklaren uit Hoofdstuk MXIII⁸ van Specialiteiten.) heeft zich lucht gegeven op de meest onhandige wys. *Bekwaam* is de aanval niet! Hoe komt het dat zoo'n 'luchtig briefje' den tour door de pers maakt?

Wel, omdat het geen 'luchtig briefje' maar 'n bitter sarkasme is. Roep dien redakteur eens op, U zulke 'luchtige briefjes' te leveren. De man moet naar school.

beste Funke. Ik blyf er by dat ik niet gaarne *U* in moeielykheden zag. Ik mag *Uw zaak* niet bederven. Ge hebt genoeg voor my gedaan.

Eindnoten:

1. traiteerde: *onheus behandelde, oneigenlijk naar traiter (fr.)*
2. wat: *oorspr. gevolgd door Crem.*
3. noem: *oorspr. stond er zeg.*
4. afkeer: *oorspr. voorafgegaan door te rechte.*
5. littérature légère: *luchtige literatuur, (fr.)*
9. Cleerens: *J.B. Cleerens (1785-1850), nederlands militair en sedert 1846 gouverneur der Molukken. Zie V.W. IX, blz 693.*
6. wat: *oorspr. stond er wáár.*
7. meer: *het losse vel, waarvan de tekst op de achterzijde hier begint, bleek niet geheel ongebruikt te zijn. Er stond al, op zijn kop, op geschreven: 'Nieder Ingelheim 12 juni 1881 WelEdG'*
8. *Zie V.W. V, blz. 623 e.v.*

[1 juli 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli]

1 juli 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 4 geheel beschreven. (M.M.)

Met gedrukt kopje De Portefeuille, Nieuwe Kunst- en Letterbode. Redactie. Rokin 70. De tekst op blz. 4 behelst een afschrift in de hand van Mimi van de briefkaart d.d. 4 juli 1881 en een afschrift in de hand van Multatuli van een briefkaart d.d. 5 juli 1881. Zie aldaar.

Amsterdam, 1 Juli 1881

Geachte Heer,

Hiernevens ontvangt u t blad van 't *N.v.d.D.*¹. De zending heeft een dubbel doel.

1.° U doen zien, wat men van uw brief o.a. zegt of liever wat men naar aanleiding van vroegere gezegden napleit;

2.° U een eenig staaltje van redeneerkunst aantebieden.

Ik vlei me met de zoete hoop, dat 't stukje in bijg. blad ook door U bedacht zal worden, in de regelen van uwe hand, dien ik vol belangstelling te gemoet zie.

Ontvang intusschen mijn hartelijken dank voor uw telegram, dat mij van eene verplichting onthief, die ik ongaarne had overgenomen².

De Portefeuille bevat ook drie zaken aangaande uw brief. Ik zend u natuurlijk dat n.° De Amsterdamsche courant (Red. de Brieder) heeft uwen brief in zijn geheel overgedrukt.

Ten slotte eene vraag, misschien onbescheiden, maar zeker veroorloofd met t oog op de geheimhouding der redactie. De zaak is, of u te Wiesbaden eene Mvr. Quarles³ gekend heeft en of u haar ook kent in haar letterk. arbeid, of dat ze wellicht tot uwe familie behoort. We ontvingen daarover een bericht, dat we niet willen plaatsen zonder te weten, wat uw meening was over intimiteiten. Met belangstelling zie ik uw antw. te gemoet en teken mij met hoogachting Uwdw. Dr.

Taco H. de Beer

Met opgaaf der adressen

zenden we t n° *met uw* brief
gaarne aan wie u verlangt. -

Eindnoten:

1. N.v.d.D.: *Nieuws van den dag*
2. verplichting: *het schrijven van een verweer tegen het entrefilet in het N.v.d.D.*
3. *Pseudoniem van Marie Anderson.*

[2 juli 1881

Twee artikeltjes in Uilenspiegel]

2 juli 1881

Twee artikeltjes in Uilenspiegel 13 (1881-1882), no. 1. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Iemand die een 'Volledige handleiding voor den brieven-schrijver' bezit, maakte ons opmerkzaam dat deze verzameling van 'modelbrieven' geenszins aan alle behoeften van het dagelijksch leven voldoet. Hij zocht bijv. vergeefs naar een concept dat zou kunnen dienen, als:

'Antwoord op een brief, waarin "men" ons om inlichtingen verzoekt, ten behoeve van een Conversations-lexicon.'

Uilenspiegel neemt daarom de vrijheid, aan zijn bestendigen lezer het volgende beantwoordings-schema voor zijne verzameling aan te bieden.

Geachte Heer,

Niet zonder bevreemding heb ik uwe circulaire ontvangen, met het verzoek om eenige inlichtingen omtrent 'mijzelven'. Ik begrijp en waardeer dit niet. Er zijn groote mannen wier geboortedagen en overige levensbijzonderheden zoo algemeen bekend zijn, dat het beleedigend is hun te vragen wanneer zij jarig zijn, en wat zij zoo al uitgevoerd hebben. Een antwoord op uw verzoek laat ik dus over aan - geliefkoosde schrijvers, die zelf inlichtingen suppediteeren. Als ergerlijk voorbeeld wijs ik bijv. op Brockhaus, Zwölfte Ausgabe 1877, *in voce* Goethe.

Goethe zelf leverde aan Brockhaus al 't luisterrijke nieuws dat noodig schijnt om den lezer zijner vier en twintig deelen behoorlijk te doordringen van eerbied voor iemand die zeggen kan: 'Das Unbeschreibliche hier ist es gethan!'¹. Na de mirobolante mededeelingen van den heer Goethe, durf ik waarachtig met *mijn* curriculum vitae niet voor den dag komen. Wat al aanzienlijkheden! Een vader die 'Doctor der Rechte und kaiserlicher Rath' was, en buitendien: 'in angesehenen Verhältnissen und, obschon ohne Amt, in den günstigsten Glücksumständen lebte!'².

Verbeeld u, z'n vader was meester in de rechten! Precies als... je weet wel, die ook zoo erg fatsoenlijk is. En z'n moeder: 'die Frau Rath' - ik kan 't woord niet schrijven zonder onraad in m'n binnengoed - las op haar buitengoed met genoeg des heeren J.W. von Goethe's eerste uitspattingen in letterkunderij. O, och en ach, als er eens groot-kapitaal letters gemankeerd hadden voor des heeren J.W. von Goethe's fatsoenlijken Vater, Doctor der Rechte, Kaiserlicher Rath, u.s.w., u.s.w! Eenmaal, na 't ondergaan der

Europeesche beschaving, zal de oudheidlievende Mongool met weemoed staren op de plek waar Goethe's 'Mitschuldigen'...

Maak den zin maar uit! Boontje komt om z'n loontje: die arme Goethe is gestorven als een hofrekel. Zelfs was hij geacht. Al weer net als... je weet wel! *Et dire* dat er menschen zijn die niet aan 'n vergeldend God gelooven! 't Is om alle 'Mitschuldigen' te scharmaaien van verontwaardiging!...

Adieu!... doe de complimenten aan alle *Conversations*-lui, en als ze toch wàt van me weten willen, vertel ze dan maar dat ik... tegenwoordig etymologie scharm-aa. Ja, zeg dàt aan den Lexiconman!

Na vriendelijken groet

Uw dienstwillige

N.N.

Een briefje aan Multatuli.

Dichter,

In uw schrijven van 8 Juni vermeldt gij, dat uwe ouders welvarend en godsdienstig, maar zeer eerlijk waren, en ge voegt er bij: 'Van de drie voorvaderlijke hoedanigheden is slechts de laatste op mij overgegaan.'

Zijt ge daar wel zoo heel zeker van?... Is uw brief een eerlijke, ridderlijke daad, die... noodig was om den lezer uwer *Ideeën* behoorlijk te doordringen van eerbied voor iemand, die 'z'n' voor 'zijn' zeggen kan?

Daar afkeer van vuiligheid, volgens uw eigen bewering, een uwer meest kenmerkende eigenschappen is,... zou het, dunkt me, niet kwaad zijn pen en inkt eens te laten desinfecteeren, om aan uw vijanden 't voorwendsel te ontnemen u voor 'n fabrikant van... Maak den zin maar uit! Ik ben verdrietig.

Uilenspiegel.

Eindnoten:

1. Das Unbeschreibliche enz.: *Het onbeschrijflijke, hier is het gedaan*. Faust II, slotverzen.
2. in augesehenen enz.: *in hooggeplaatste omstandigheden en, hoewel ambteloos burger, leefde hij in een uitzonderlijk gelukkige situatie (du.)*

[2 juli 1881

Bericht in Het Nieuws van den Dag]

2 juli 1881

Bericht in Het Nieuws van den Dag, no. 3482. (Knipsel M.M.)

Men vraagt of bij ons protest tegen de opvatting van den Heer Douwes Dekker (zie ons blad van den 29en jl., 2e blad, 'Gemengd Nieuws'. No. 1), omtrent Cremer's aandeel aan zijn eigen biografie in den Keyser's Bloemlezing, niet een onrecht aan den Heer D.D. onzerzijds gedaan is. 't Heeft den schijn alsof wij met de

woorden: 'Dat is òf onbezonnen, òf laf, òf gemeen' een drieledige vooronderstelling ten aanzien van den Heer D.D. hebben geopperd waarvan, naar men meent, de beide laatste zeer stellig buiten zijn karakter en persoonlijkheid liggen. Hij, die in Max Havelaar en in elk zijner geschriften met moed voor onze nationale eer en de belangen der verdrukten optrad, mag niet verdacht worden van iets wat laf of gemeen zou zijn.

Dat is volkomen waar. Wij geven dan ook gaarne de verzekering dat 't geen oogenblik in ons opgekomen is den Heer D.D. persoonlijk te verdenken van een beginsel, 'twelk wij in het algemeen als onedel brandmerken. Wat wij ten zijnen aanzien bepaaldelijk vooronderstellen als de oorzaak van het onrecht Cremer aangedaan, ligt uitsluitend in den voorlaatsten volzin van ons protest. De Heer D.D. heeft tusschen de regels gelezen, afgaande op een indruk, wellicht elders gekregen omtrent de manier, waarop schrijvers soms deelnemen aan hun eigen biografie en ten aanzien van Cremer meer voorondersteld dan waartoe wie ook gerechtigd is en waarvoor het artikel Cremer in de Keyser's Bloemlezing zeer stellig geen bewijsgrond oplevert. Wij protesteerden met te meer klem tegen die 'onbezonnenheid' omdat het eenen doode betreft.

**[2 juli 1881
Brief van Multatuli aan T.H. de Beer]**

2 juli 1881

Brief van Multatuli aan T.H. de Beer. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim

2 Juli 1881.

Geachte Heer De Beer!

Dat ik U telegrafeerde was natuurlijk om U niet voor den vuilen boël te laten zitten, wat m'n gewoonte niet is. Toch schikt het me niet zelf aan 't polemizeeren te gaan met den kwajongen uit het Nieuws. Weggooien doe ik me niet. Ik draag alzoo 't zaakjen ditmaal *wat de schryvery aanstaat* aan den Heer Valette op. Hy bericht my dat hy volgaarne die taak op zich neemt. Van hèm alzoo hebt ge repliek te wachten ter plaatsing in Uw Tydschrift. Ze zal wel goed zyn want Valette is bondig en solide.

'Wat de schryvery aangaat.' D.i. de andere zyde der zaak neem ik ditmaal eens voor m'n eigen rekening. De Nieuwsman heeft me waarlyk 'n dienst gedaan door zich zóó uittedrukken dat ik gerechtigd ben, ja verplicht, tot de meest forsche behandeling der zaak. Wat ik dan ook hoop te doen.¹ Vandaar 't voorloopig oorveegje dat hierby gaat.

Ik moet U evenwel uitdrukkelyk verzoeken daarvan niets te supprimeeren, ook niet - zooals den vorigen keer - 't P.S. Schikt U myn kopie niet - best! Ieder hoofdredacteur moet en mag beslissen wat in z'n blad of T.S. plaats verdient. Heb dan maar de goedheid my daarvan kennis te geven. Dan plaats ik het elders, of laat het afzonderlyk uitgeven, 't Kost me geen moeite 10 gl pr regel te bedingen... als 't me daarom te doen was. Om *my* te plezieren behoefte ge het aldus niet te plaatsen, maar nogeens: ik protesteer tegen verminking. Dit is *myn* recht, naar ik meen. -

De toon van 't 'Nieuws' was sedert jaren my zeer vyandig. Er was zóal geen *reden* toe, dan bestond er toch *oorzaak*.

(Zie eens i.a. Hoofdstuk MXIII van m'n Specialiteiten. Ik begryp best dat 'n boerenbedrieger als De Veer zoiets niet aangenaam vindt, en ik schreef 't dan ook niet om hem plezier te doen.)

Die toon nu was *altyd* nydig. Ook openbaarde de vyandschap zich (gelyk byna overal) in opzettelyk zwygen waar ik had behooren genoemd te worden.

En zie, nog meer dan omtrent anderen had ik grond om met het Nieuws my te onthouden van gekibbel. De heer Funke is myn vriend. Ik acht en waardeer hem zeer hoog, en wist dat hy zich over de kwaadwilligheid van z'n redaktieluï ergerde. Juist dáarom onthield ik me vaak van repliek of klacht. Het deed my zeer den heer F in moeielykheid, of zoo gezegd: 'tusschen twee vuren' te brengen. Ook nu weer by 't lezen van den laatsten aanval was m'n eerste indruk: 'och, wat zal dat F spyten!

Doch juist daarom is 't my aangenaam dat ditmaal de toon zoo uitgemaakt-gemeen en beleedigend is. 't Stuk is zeker niet van De Veer zelf. Die zou 't Jezuïtischer hebben ingekleed, en zóó dat niet ieder myn verontwaardiging begrypen zou. Ik ben zeker dat D.V. den schryver van 't artikel berispt over z'n ongekleedheid.

Dit neemt niet weg dat ik, als de auteur niet voor den dag komt, *De Veer* aansprakelyk stel.

Vriendelyk gegroet

tt

DD

Eindnoten:

1. *Multatuli had een tijdlang het plan de redakteur van het Nieuws tot een duel uit te dagen. Zie bij 18 oktober 1881.*

[2 juli 1881

Bericht van T.H. de Beer in De Portefeuille]

2 juli 1881

Bericht van T.H. de Beer in De Portefeuille, no. 14. (U.B. Amsterdam; fotokopie M.M.)

Correspondentie

Het *N.v.d.D.* wenscht van Multatuli of van mij, 't bewijs, van Multatuli's bewering, in ons vorige No., dat Cremer voor de Keyzers bloemlezing *zelf* zijne levensbijzonderheden opgaf. Ik heb dien wensch aan Multatuli overgebracht en het bericht ontvangen, dat hij bereid is aan dit billijk verlangen te voldoen.

Amsterdam, 30 Juni '81.

De Beer.

[3 juli 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli]

3 juli 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 en 6(1/8) beschreven. (M.M.)

Met gedrukt briefhoofd G.L. Funke Nieuwe Heerengracht bij de Amstel, 37. Amsterdam.

Amsterdam, 3 Juli 1881

Beste Dekker!

Er schemerde mij door 't hoofd alsof ik inderdaad ergens een woordelijke autobiografie van Cremer's pen gelezen had, door hem voor een der Bloemlezingen of voor een Biogr. Woordenboek opgesteld. En nu meende ik dat Ge *die* bron met de Keyzer verward hadt. Zoo weet ik zeker ergens gelezen te hebben dat hij zelf vertelt de zoon van een bemiddeld rentenier te zijn, die op een zeker buiten in Gelderland vegeteerde. Mijn vraag aan U bedoelde niets anders dan om te kunnen bewijzen dat Ge óók naar de letter gelijk hadt, al voelde ik zeer wel dat het zwaartepunt niet dáarin lag. Mijne Redactie weet zoo goed als wij hoe zulke

levensschetsjes ontstaan. Nu, Ge zult dan ook, zeker niet zonder ietwat pret, gemerkt hebben welke retirade gemaakt werd en Ge

kunt vrij zeker zijn dat mijne Redactie zich niet licht weder op zulk glad ijs zal wagen, althans zoolang ik er nog ben. Indien ooit weêr de vingers mochten jeuken om iets tegen U te schrijven, zal de verlopen week hun nog wel eens in 't geheugen komen voor ze iets aan mijne persen overgeven.

Het verblydt my intusschen van harte dat Ge dit zaakje en bagatelle hebt bekeken. Mij heeft het zeer sterk aangegrepen en heel wat slapelooze uren gekost! Ik hoop dan ook dat Ge dat zoo volledig ingeslikte 'laag en gemeen' maar niet meer wilt behandelen of laten behandelen? Mijn blad komt anders nog aan de schandpaal. - Nu genoeg hierover!

Gisteren sprak ik Nijhoff¹ uit den Haag, die met groot genot Uwe satire gelezen had en jaloersch scheen dat Ge haar niet in den Spectator had geplaatst. De Spectator luî zien nogal uit de hoogte op de Portefeuille neêr en ergeren zich niet gering als ze door zulke stukken gedwongen worden met zoo'n weekblaadje rekening te gaan houden.

Hoe bitter dat Ge nu in dat nieuwe tehuis geen 'loisir' kunt vinden en de zoo noodige rust telkens door zooveel verdrietelijks U ontnomen wordt. Wanneer dan toch zult Ge eens op Uw gemak komen en de banden die U aan dat verdriet vasthouden, kunnen afsnyden! Als Ge U niet haast in sommige gevallen ietwat zelfzucht in practijk te brengen, vrees ik meer en meer dat de rust voor U alleen 'ailleurs'² zal te vinden zijn?

Heb dank voor Uwen interessante kout over Ebers en Alb. Thijm etc.! Zulke brieven bewaar ik als goud en zullen mij hoop ik nog dikwijls verfrisschen als ik eenmaal tot rustiger dagen kom; iets waarnaar ik wel degelijk blijf streven, al win ik tot nog toe weinig of geen veld. Ik snak er naar, nu en dan een uur af te zonderen om wat te leeren, en Ge kunt U moeielijk voorstellen in welk een rosmolen van hoogst prosaïsche dingen ik me dag aan dag moet bewegen. Noch op mijn kantoor noch in huis vind ik gelegenheid tot lezen en al sedert jaren raak ik zoo ten achter in de kennis van mijn tijd en de litteratuur dat al dikwijls de wensch bij mij opkwam ergens buiten de Stad te gaan wonen, om althans de avonden vrij te krijgen. Maar velerlei dingen maken dat moeielijk, vooral de opvoeding mijner jongens, waarvan de oudste nu pas naar 't 'middelbaar' onderwijs overgaat, terwijl er dan nog 5 later

volgen! 't Zal dus nog wel een jaar of tien duren, voor ik daartoe plannen kan vaststellen.

Wie Paap is? Ik ken hem nog niet, maar weet alleen dat hij een der beste leerlingen van Doorenbos was, hier een betrekking heeft op een der kantoren en tijd weet te vinden voor werkelijk degelijke studie. Er schijnen onder de jongeren goede elementen te schuilen, waarmee ik noodig mettertijd kennis moet maken.

Nogmaals dank voor al den tijd, die Ge mij met Uw jongste brieven hebt gewijd! Ik zie daaruit met blijdschap dat Ge geen plan hebt mij los te laten nu ik niet langer voor U druk, maar Ge U integendeel voor mij blijft interesseeren. Groet vrouw en kind hartelijk van ons en ontvang mijn warmsten handdruk!

tt

GLF

Dat Ge mij Valette noemdet verheugt me zeer. Hij zond ons zeer aardige stukken en zal vertrouwd ik voortgaan met voor ons te werken. Zoo er een vacature kwam, zou hij zeker een der lui zijn die 't meest in aanmerking kwam!

Vale

tt

GLF

Eindnoten:

1. Nijhoff: *Martinus Nijhoff (1826-1894), grondlegger van boekhandel en uitgeverij van die naam te Den Haag (sedert 1853)*.
2. ailleurs: *elders (fr.)*

[3 juli 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer]

3 juli 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer, geadresseerd aan WEDL. Heer Taco H. de Beer. P.C. Hooftstraat Amsterdam en met poststempels Frankfurt a Main 3 VII 1881 en Amsterdam 4 JUL 81. (M.M.)

Zeer geachte Heer De Beer!

Indien het nog tyd is, verzoek ik U de zinsnede in myn brief aangaande den heer V. aldus te wyzigen:

De heer Valette, jonger dan ik en dus zulk geschryf minder lang ontwassen, &c

-

Het artik. in 't Nieuws van gister voldoet my *niet*. Zulk geslenter¹ valt niet in m'n smaak. *Vooralsnog* blyf ik de zaak op *myn* manier doorzetten. Ik wacht bericht van de Heeren wier intermédiaire ik heb ingeroepen. Dat heen en weer schryven is lastig, en om voor niemandal te gaan reizen, schikt my ook niet.

Vriendelyk & hoogachtend

N. Ingelheim

gegroot UEDDWD

DD

zondag middag²

Eindnoten:

1. geslenter: *gekuip, geïntrigeer.*
2. intermédiaireir: *tussenkomst (fr.)*

[3 juli 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli]

3 juli 1881

Brief van T.H. de Beer aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 4 beschreven. (M.M.) Met gedrukt briefhoofd De Portefeuille, Nieuwe Kunst- en Letterbode. Redactie. Rokin 70, Amsterdam.

Amsterdam, 3 Juli 1881

Zeer geachte Heer,

Gelijk met uw brief kwam er een van dhr. *Valette*. - Uw art. plaats ik dadelijk - ik zeg er U *dank* voor - en voeg bij deze mededeeling het bericht, dat ik nooit een letter zou weglaten uit menschenvrees. Ik heb helaas den moed niet, lafhartig te zijn, 'k had t anders verder in de wereld gebracht. Mijn boek, waarvan ik U een exemplaar durfde zenden, heeft er zoovelen op de teenen getrapt & zoovelen uit hun zoeten dommel doen opschrikken, dat het aantal 'dergenen die mij haten' talrijk wordt als 'het zand aan den oever der zee'. Het *NvdD* kent mijn onverholten afkeer van moderne dominés die onze tijdschriftredacties, onze dagblad en weekbl. redacties onze Statenvergaderingen en alle mogelijke Commissiën onveilig maken; zij spelen aanhoudend voor mensch en zijn onder elkaar en als ze aan t werk zijn toch in werkelijkheid moderne dominés. Waren ze nog rabbi's of fetischpriesters, 'k zou t met hen kunnen uithouden. Het *NvdD* nu vervolgt me met innige toewijding en vooral ook daarom moest dit vuile stukje er in en moest mijn naam erbij staan.

Heeft *De Veer* 't met geschreven, dan moet toch t ding, dat het schreef een ex-dominé wezen of van dominés familie zijn.

Hadden ze toch bij de Vondelfeesten Vondel zelf eens opgeslagen sub¹. 'truggelfielen'² en 'Dordtsche Santen'³. maar de menschen hebben 't te druk met praten, dan dat ze ook nog zouden kunnen lezen.

Met bijzondere hoogachting & aanbeveling

Geloof mij

Ueddwdr.

Taco H. de Beer

Eindnoten:

1. sub: *bij* (lat.)
2. truggelfiel: *bedelende schurk*; de term komt bij Vondel voor in de verzen: 'Wacht U van die truggelfielen/want sy knorren staegh om meer/en verslinden hunnen Heer'. (Vgl. *W.B.-editie*, deel 3, blz. 72).
3. Dordtsche Santen: *van 1618 tot 1619 werd te Dordrecht de Nationale Synode gehouden, waar de leer der Hervormde Kerk werd vastgesteld. De term komt bij Vondel voor in 'Geuse Vesper', vers 27, in de betekenis van: heilige mannen doorkneed in de dordtse leer.*

[4 juli 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer]

4 juli 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer, geadresseerd aan WEDL Heer Taco H. de Beer P.C. Hoofstraat Amsterdam en met poststempels Nieder Ingelheim (datum onleesbaar) en Amsterdam 6 JUL 81. (M.M.)

G.H.D.B! Met bevreemding zie ik in Uw pf. n° 14, dat ge zeker verlangen van 't 'Nieuws' *billyk* noemt², en in de meening verkeert hebt dat ik dáaraan voldoen zou. Volstrekt niet! Ik vond billykheid in *Uw* verzoek om 'n 'kleine repliek' in uw Tydschr. 'Billykheid' en 'Nieuws' hebben niets met elkander te maken. Me dunkt dat dit gebleken is!

Ik vind het *zonderling* dat 'n 'belangstellend lezer' myn woorden omtrent de schatting myner Ideën door de P.f., *zonderling* vindt. Duizenden en tienduizenden zyn 't kompleet met de P.f. eens. Ikzelf soms ook. Maar dit beteekent niet veel, omdat ik¹ *over 't geheel* niet van schryvery houd! Nu, dit weet ge al. 't Staat nogal duidelyk in m'n eersten brief. Na beleefde groet

UwDW.

DouwesD.

N. Ingelheim

4 Juli 1881.

Eindnoten:

2. Zie bij 2 juli 1881.

1. omdat ik: *oorspr. stond er* Ik houd.

[4 juli 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

4 juli 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Twee dubbele velletjes postpapier en een enkel, geheel beschreven, met op blz. 8 een opgeplakt knipsel. (M.M.) De brief is pas verstuurd samen met die van 19 juli 1881.

Nieder-Ingelheim, 4 Juli '81

Waarde Heer Paap. Nadat ik met byzonder veel genoegen Uw stuk over Ebers' laatsten roman gelezen had, voelde ik aandrang u daarvoor te bedanken. 'Met *byzonder* veel genoegen' & 'bedanken'. Zóó is het! *Byzonder*, omdat ik zoo zelden ontwaar dat recensenten hun brilleglazen afvegen. Eenmaal dien Ebers benoemd hebbende (of gissende dat-i beroemd *is*) tot 'beroemden schryver' kletst men maar toe. Hy schryft *slecht*.

Ik las van hem: 'Homo sum' en durf beweren dat het 'n prul is, naar inhoud en uitvoering beide. Ook de Egyptologie die daarin heet geleverd te worden is min. In een van¹ z'n andere stukken ('k weet waarachtig den naam niet meer) ben ik blyven steken. Ik had er genoeg van! Dat nu die man niet schryven kan, deert me niet. Maar wèl voel ik ergernis over 't ophemelen van zoo'n knoeier. Uit die ergernis verklaren zich de woorden: 'byzonder' en 'bedanken'.

(Ebers' 'Eine Frage' noem ik 'n alleraardigst kunststukje, iets als 'n casse-tête, 'n difficulté vaincue.² De malle krulletjes die gy zoo ten-rechte in hem afkeurt, zyn in dàt stukjen op hun plaats. Dáár is dat vulsel gepast-keutelig, nagmaakt Theokritaansch⁴ - of zoo-iets.

Of... is 't géén kunstjen in hem? Zou 't hèm wellicht op inspanning te staan komen, sober, eenvoudig, *waar* te zyn? In dat geval blyf ik er by, dat z'n talent op mispelen gelykt, die slechts dienen kunnen als ze niet deugen. Of op 'n *natuurlyken* bochel die zeker publiek in vervoering brengt, als het treft dat de gelukkige bezitter juist voor Tortillard³ moet spelen. Enz. Enz.) -

Maar... wat anders. Wilt ge my 'n tweede genoegen doen? Wyd - (zegge: besteed) eens een artikel aan de *tyden der werkwoorden* in onze schryvery van den dag. Toe, asjeblyeft! Evenals met Ebers, neem ik 't niemand kwalyk dat-i geen talent heeft...

(Ja toch! Want: *la principale qualité de l'auteur... c'est la probité*.⁵ (Vry en gewyzigd naar La Bruyère)⁶.

... maar (of, als ge de parenthesis er by leest, géén: *maar*) 't is ergerlyk te zien, hoe men by gebrek aan talent, zich 'n zweem van distinktie aanmatigd door... door... hoe zal ik zeggen? 't schryvend volkje stelt zich boven Onzen L.H. zelf. Niemand heeft ooit Zyn Almacht opgevat in den zin dat i de begrippen 'gister' 'morgen' 'verleden week' en 'vandaag' door elkaar kon schudden als hagel in 'n kogeltasch. De hedendaagsche romanflikkers⁷ - vooral van 't soort dat rondkruipt aan den voet onzer kranten - zyn zoo vry zich aantestellen alsof ze dat kunstje wèl verstaan. Een reden is er niet voor, maar de *oorzaak* meen ik te vinden in 't jagen naar de deftigheid die zy in schoolboekjes wel eens hoorden toekennen aan den praesens actualitatis⁸. (Actualitas staat niet in Cicero. Dat's n fout van Cicero.) Het scherm met zulke middeltjes staat op één lyn met den pluralis majestatis⁹ van de kranten, en dus zeer laag.

Wilt ge dat geknoei eens vereeren met 'n oorveegje? Schikt of lust het u, te zeggen dat *ik* U daartoe uitnoodigde? Goed!

Komt het in uw rym te pas er een en ander bytehalen dat in de buurt ligt?

Ziehier:

'Ja' zeide X toestemmend

'Neen' {lachte} de vader, terwyl hy
 'Neen' {zuchtte} de vader, terwyl hy
 'Neen' {piepte} de vader, terwyl hy
 'Neen' {ontkende} de vader, terwyl hy
 'Neen' {hoestte} de vader, terwyl hy
 'Neen' {niesde} de vader, terwyl hy
 'Neen' {gaapte} de vader, terwyl hy
 'Neen' {&c &c} de vader, terwyl hy
 rook uitblaasde,
 pyp stopte,
 aan z'n neus krabde,
 z'n hand legde op t 'blonde' hoofd van...,
 haar aankeek met z'n zoo- of zoo- oogen,
 &c &c &c.

'onwillekeurig' & 'onmiddelyk' verdienen ook 'n plaatsje.

(Gy zelf zyt aan 't onwillekeurigen gegaan)

Ook: '*letterlyk*'. De menschen staan tegenwoordig 'letterlyk' als (dat 'als' is te veel) 'van den donder getroffen' 'in den grond genageld' &c &c

En 't malle duitsche 'als' inplaats van toen, daarna, vervolgens &c 'Als Amalia dit gezien heeft, is Ferdinand onwillekeurig opgestaan, en letterlyk als door den donder getroffen steekt hy onmiddelyk (alzoos zonder lucifer) een sigaar op.' Caetera desunt¹⁰, maar 't is genoeg. -

Zij had zich niet vergist. Het was werkelijk de bakkersjongen, een blonde knaap met een bleek, treurig gezicht, in een armoe-digen, blauw gestrepten kiel gekleed en met gescheurde schoenen aan de bloote voeten. Hij is nog zoo klein, dat hij de zware mand met brood niet tot aan de tweede verdieping naar boven kan dragen. Hij laat die beneden staan en neemt er twee lange brooden uit, die hij kruiselings over de borst in de woning van zijn lieveling brengt.
Snel heeft het meisje de deur geopend. Met van vreugde stralende oogen staan de beide kinderen tegenover elkander — zij, in

Hierby 'n vodge dat m'n vrouw me levert. Het is uit 'n Feuilleton van 'n krant. In die weinige regels vinden we:

had zich vergist	Pq. pf. ¹¹ .
het was...	Impf.
hy is nog zoo klein...	Praes.
Hy laat...	Praes.
Hy neemt...	Praes.
die hy brengt...	Praes.
Snel heeft het meisje.	Perfect,
staan de beide kinderen	Praes. -

Jammer dat we geen verschil kunnen uitdrukken tusschen *Imparfait*¹² en *Parfait défini*¹², anders haspelden ze dat ook door elkaar. - Dat m'n lystje niet compleet is, weet ik wel. Nu, breid maar uit.

Ik zie in al dat geknoei: *oneerlykheid*. Vgl. m'n (proeve van een) definitie der uitdrukking: ploert. *Ieder inderdaad eerlyk man kan goed schryven. Elk oneerlyke schryft slecht. Dit valt slechts daarom niet algemeen in het oog, omdat de meeste lezers niet gewoon zyn zich de vraag voorteleggen: wat is waarheid. Een en ander is heel verdrietig voor 'n schryver die zich afslooft om voor z'n gedachte de minst onjuiste uitdrukking te vinden. Wie 't dus met waarheid wèl meent, is verplicht tegen al dat geknoei met kracht optekomen.*

Daarom deze brief!

'Waarom doet ge 't niet zelf?' Beste jongen, ik ben zoo misselyk van publiekerigheid. Dit is m'n *eenvoudig-natuurlyke* indruk, en zie: *redeneerende* kom ik tot gelyke slotsom dat het beter is, *U* te verzoeken dezen knikker uit de sloot te halen. Tegen my heeft men 't voorwendsel aantevoeren dat ik oud, knorrig, zwartgallig, pessimistisch - ja, god weet wát ben. Misschien zelfs afgunstig! Als ze wisten hoe hartelyk bly ik ben by 't lezen van iets degelyks! En hoe genegen, dat - soms met overdryving! - te uiten!

Vriendelyk gegroet van

Uw dienstwillige

DouwesDekker

Neem geen voorbeeld aan m'n slordigheid in *brieven als deze*. Loopen de zinnen niet rond, maak ze maar goed. De *eerlykheid* waarop ik aandrang heeft niets uittestaan met opgeschikte deftigheid waar ze *niet te-pas komt*, of *des noods gemist worden kàn*, zooals in dezen brief.

Eindnoten:

1. In een van: *oorspr. stond* er in z'n.
2. *casse-tête, difficulté vaincue*: *puzzel, overwonnen probleem (fr.)*; bedoeld: *in een letterkundig werk kan Multatuli er vrede mee hebben dat een schrijver het zich extra moeilijk heeft gemaakt en eruit is gekomen.*
4. Theocritus: *grieks dichter van herdersonzangen (derde eeuw v. Chr.)*
3. Tortillard: *iep met kromme stam; vandaar (scheldwoord voor) bochel; van tortiller = draaien, wringen (fr.)*
5. *la principale etc*: *de voornaamste eigenschap van een schrijver... is eerlykheid.*
6. La Bruyère: *Jean de La Bruyère (1645-1696), frans satirisch schrijver.*
7. *flikker: oplapper.*
8. *praesens actualitatis*: *de tegenwoordige tijd van het aktuele (lat.) (bedoeld: praesens historicum - de tegenwoordige tijd die een verleden uitdrukt)*
9. *pluralis majestatis*: *meervoudsvorm (meestal 'wij') die vorstelijke personen gebruiken om zichzelf aan te duiden (lat.)*
10. *Caetera desunt*: *overige (voorbeelden) ontbreken (lat.)*
11. *Pq. pf.*: *plusquamperfectum, voltooid verleden tijd (lat.)*
12. *imparfait en (bedoeld:) passé défini (of: simple)*: *twee vormen van verleden tijd in het frans, waarvan de laatste een beperkte duur aangeeft.*
12. *imparfait en (bedoeld:) passé défini (of: simple)*: *twee vormen van verleden tijd in het frans, waarvan de laatste een beperkte duur aangeeft.*

[5 juli 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer]

*5 juli 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer. Afschrift. (M.M.)

Het afschrift van de tekst van deze briefkaart is in de hand van Multatuli en is te vinden op blz. 4 van de brief d.d. 1 juni 1881 van T.H. de Beer aan Multatuli.

Niet voor de pers

G.H.D.B. Ik bemerk daar, gistravend verzuimd te hebben U te antwoorden op Uw vraag aangaande 'Mevr. Q.'¹: Onlangs bleek

my in den Haag dat ieder dien naam voor 'n pseudoniem houdt, en dat de ware naam zeer goed bekend is. Wat zoo'n masquerade beduidt, vat ik niet. Misschien heeft ze redenen die ik niet beoordeelen kan. Ik spreek haar nooit.

Ik ken haar wel maar sta niet met haar in relatie. Hoe komt ge op het denkbeeld dat zy van myn familie wezen zou? Ik vernam dat zy een boek (of verhaal?) aan my heeft opgedragen, maar gelezen heb ik 't niet. Wat bedoelt ge met: 'Uwe meening over intimiteiten'? *Ik*, intimiteiten met mevr. Q.? Dàt zou wat nieuws wezen.

Eindnoten:

1. Mevr. Q.: zie bij 1 juli 1881. Mevr. Quarles was (een) de(r) schuilna(a)-m(en) van Marie Anderson.

[6 juli 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke]

6 juli 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 2(2/3) en 1, 3 en 4 geheel beschreven. (M.M.)

Deze brief zou pas op 17 augustus worden verzonden. Het dubbele velletje postpapier bevat op blz. 1-2 de brief van 6 juli 1881 en op blz. 3-4 het begin van de brief van 17 augustus. Zie aldaar.

Nieder Ingelheim, 6 Juli 1881

beste Funke! Ik schreef U van ochtend een langen brief dien ik by nader inzien heb meenen te moeten verscheuren. En dit deed ik. Voor *Uw* hartelyk schryven dank! Doch my schryft de kiesheid jegens iemand dien ik zooveel verschuldigd ben en dien ik zoo hoog acht als U, gebiedend voor, hem zelfs niet door voorloopige mededeeling (waaruit verplichtingen zouden kunnen ontstaan) in een onaangename zaak te betrekken. Uit vriendschap en plichtbesef weiger ik U, myn beste Funke, te woord te staan over den kwajongensstreek van zekeren schryver in 't N.v.d.D. Zoodra 't zaakjen afgeloopen is, wil ik U gaarne alles mededeelen wat my op 't hart ligt.

Zie asjeblieft in, dat ik goed handel en geloof my *Uw* liefhebbenden en hoog achtenden vriend

DD

[9 juli 1881

Brief van Multatuli aan T.H. de Beer in De Portefeuille]

9 juli 1881

Brief van Multatuli aan T.H. de Beer in De Portefeuille, no. 15. (Knipsel M.M.)

Een woord van Multatuli.

Geachte Heer De Beer!

Ik heb 't zoo druk met m'n oefening in 't scharmaaien, dat me waarlijk geen *loisir* overblijft voor polemieek met het schrijvertjen in 't 'Nieuws van den Dag.' Wat voor hóórt moet voor gáán: priktollen kompromitteeren niet. M'n vriend Valette, iets jonger dan ik, en dáárom zulk geschrijf nog niet sedert zoo langen tijd ontwassen¹, zal de goedheid hebben den man lezen te leeren. Ik wat anders. Dit evenwel onder voorbehoud:

1°) dat hij blijk geve werkelijk een *man* te zijn, waartoe ik hem zoo spoedig mogelijk in de gelegenheid stellen zal. Althans:

2°) indien 't mij gelukt m'n aangeboren lafhartigheid te overwinnen.

Ik meen namelijk te moeten gissen dat bedoelde persoon - man of jongen dan - zich veroorlooft nog te *leven*, en uit z'n artikel hebben we mogen vernemen dat ik de luï slechts áándurf als ze dood zijn.

Nieder-Ingelheim,

2 Juli 1881.

Hoogachtend en vriendelyk gegroet

Uw Dienstwillige

DOUWES DEKKER.

P.S. Een idee! Vraag *hem* opgave van naam en ouderdom, van de Buitenplaatsen waar hij zich had kunnen ontwikkelen, van z'n aanspraken op beroemdigheid - al was 't dan maar in geliefkoosde letterkunderij - en zet dat alles in Spamer's Lexikon. Toe! Asjeblijft!

Maar - even asjeblijft - laat er mij dan uit.

Eindnoten:

1. De door Multatuli op 3 juli gevraagde andere redaktie van deze zin is door De Beer niet uitgevoerd.

[10 juli 1881

Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]

10 juli 1881

Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-6 en 7(½) beschreven. (M.M.)

N. Ingelheim

Zondag 10 Juli 81

Lieve Lien - Hoe dikwyls heb ik je niet al willen schryven, maar altyd werd het uitgesteld dan hierom en dan daarom. En je schreef toch dat je verlangde wat van dek te hooren. Ja, lien, wat zal ik je zeggen? Dat is niet alle dagen gelyk. Dan is er iets (en helaas maar al te dikwyls is dit het geval!) wat hem ontstemt, nu iets groots, dan weer een opstapeling van kleinigheden en daarna overwint hy die neerslaande indrukken weer en voelt zich wel en zelfs opgewekt. Maar rust die hy zoo noodig hadt vooral om te werken, vindt hy maar niet. Dit is in korte woorden een beeld van 't geheel. Ons huisje is allerliefst. Dat wil zeggen... er zyn 100 dingen waaraan men 't recht zou hebben zich te ergeren, en we maken van dat recht helaas soms gebruik. Slecht verw, niets haaks, nu ja 100 erger opwekkende gebreken, maar 't geheel - is allerliefst. en 't uitzicht goddelyk en de lucht zoo heerlyk. We waren voor een paar dagen in Mainz en haalden daar beiden met displaisir adem. Zo verwend zyn we al in dit opzicht. Overigens brengt dit huisje en tuin en vooral by een eerste inrichting drukte mee. De tuin de hond de meid de jongen - alles moet nagelooopen worden om van Woutje niet te spreken. Zoodat dek soms beweert niets aan my te hebben daar ik de slaaf ben van 't huishouden. Dek zelf zou ook graag wat rust hebben en genieten van den tuin (die overigens wat aanleg en zo aangaat, nog niet heel mooi is.) maar hy heeft voortdurend andere dingen aan 't hoofd die hem teveel bezig houden. Daar heb je Robbers - die overigens geloof ik met de beste bedoelingen beziel in zyn brieven een gebrek aan takt verraadt die dek bevreesd maakt verder met hem onder zyl te gaan. Dan de correctie van den Havelaar (dek is nu aan de nooten toe) en de pynlyke indrukken daardoor telkens opgewekt. Dan deks brief aan Taco de Beer die deze in de Portefeuille publiceerde (heb je hem gelezen?) en de aanval van 't afschuwelyke N.v.d.D. dat wel de goedheid had het in 't midden te laten of dek *gemeen laf of onbezonnen* was! Daarna, zeker door toedoen van funke gaf 't nieuws er een draai aan en retracteerde¹ nu ja maar heel slinks en flauw en zóódat dek er geen genoegen mee nemen kon. Valette heeft op zich genomen (ook in de Portefeuille) 't N.v.d. dag mores te leeren en dekzelf had de Veer of wie

anders er in dat Nieuws gemoedelyke zootezeggen gemeenheid opdischt graag ter verantwoording geroepen - maar, nu ja ik weet niet hoe 't gaan zal. Het is zoo moeilyk menschen te vinden. Was jy maar een man, Lien, en wat onafhankelyk. Op jou zou dek zeker kunnen rekenen! Bah, je weet niet hoe ontstemd hy er van is, en dan dat in de dagbladen niemand party voor hem getrokken heeft tegen zulke dolle indigne² beschuldigingen.

Wel wel een kunstmatige kippenfabriek voor die lieve Jo Dupont³! hoe prozaisch. Ze moet dat ook vinden. Nu als men er ryk mee wordt... en ryk te zyn is niet prozaisch. En anders alles nog by 't oude? Haas heeft het druk. en jy woont nu beneden in den tuinkamer en je verheugt je over de bloemen. Och wy hebben ook allerlei liefs. Zürchers die in Kreuznach gelogeed waren hebben ons herhaaldelyk een dagje bezocht en waren uit over ons huisje enz. Ze vonden ook dat dek er zoo heel goed uitzag in vergelyking met zyn laatsten tyd in Holland. en ik geloof wel ze daar gelyk in hadden. Dek is ook wel, soms, maar hy kan niet tot rust komen, dat is het erge van 't geval. Wou springlevend en den heelen dag buiten. We hebben groenten en vruchten in overvloed uit den tuin ook kippen en... een haasje! het heeft zich laten vangen mir nichts dir nichts⁴ en Wou en ik hebben 't opgevoed met melk en brood. Hy is ook een groote liefhebber van rystenbry net als zyn pleegvadertje Wou, en je weet over 't geheel niet hoe buiten we hier zyn. Een roodstaartje heeft haar nest gebouwd vlak aan den trap nr den jongen zyn kamer en gister was er een zwaluwtje in de keuken verdwaald.

Ons meisje dat ik hier in N. Ing. huurde is een allerliefst kind. Ik mag haar gezicht zoo graag en ze ziet er zoo fatsoenlyk uit, dat ik hoop haar te kunnen behouden, maar wat het werk aangaat is ze onhandig en - enfin dáárvor zit er geen nerf in. Net een lief logeetje! Dat is wel lastig. Ik moet haar veel meer naryden en zelf hand aanslaan dan me lief is. maar als ik haar nu weg doe - enfin het oude liedje. Hoe is 't toch met je kindermeid die zoo aardig spelen kon - maar tegelyk zoo jokte en die je eens verdacht van 't slot van de kast verdraaid te hebben? - Ons Gretchen vindt dek ook lief. Zy hindert hem niet. ik hoop maar 't met haar klaar te spelen, een schoonmaakster er by? bah! Wat huishoudelyk praatje, he?

Het spyt me wel jelui er niet aan denkt, dezen zomer eens over te komen. Och maar denken kan ik 't me wel. Wy ook hadden afgesproken met de Zurchers een klein uitstapje te maken nr Kirn en Oberstein (het agaatland) en langs de moezel terug. Alles was afgesproken en voor Wou alles op zyn best geschikt, maar toen het er op aan kwam hem alleen te laten viel het me als lood op 't hart. dek ook en we telegrafeerden het af. en het was toch een tourtje waarop ik me sinds jaren verheugd had. Dek deed het maar om mynentwil.

Och lieve lien wat 'n slordige brief! en zooveel storingen. Wou heeft zondags altyd een pr kinderen by zich en ze spelen verstoppertje dat geeft een geloop! en dan doet hy zich zeer en dan ben ik bang voor m'n vogelnestje, en, kortom ik wil m'n vervelende brief niet langer maken. je hoort dan toch iets. Ook moet ik op den hond passen, dat hem geen leed geschied. We hebben een allerliefst jong dier. Wou heeft hem om de kleur van zyn vacht 'Witrok' gedoopt. Ja, ik ben een ryke vrouw met 'n man en 'n zoon met ideen. Want heusch Wou doet ook aan dat artikel, ofschoon hy 't woord nog niet kent.

Nu dag lien! Heel veel groeten aan Haas en de kinderen van ons beidjes. Zie je de Wolfjes nog al tegenwoordig? Wat zyn die gedroogd bloemen die je dek gaf beeldig. Och neen, ik heb er nog niets aan gedaan. ik houd ter nauwernood met naaiwerk by.

Nu is 't theetyd. dag lien

Mimi

DD

Eindnoten:

1. retracteerde: *van rétracter, herroepen (fr.)*
2. indigne: *onwaardig (fr.)*
3. Jo Dupont: *Josephine Hendrika Dupont (geb. Rotterdam 19 april 1860), was gehuwd met Johan François Snelleman (geb. Rotterdam 26 december 1852). Zij was een dochter van Josepha W.L. Dupont-Dames (geb. Rotterdam 15 augustus 1834). De laatstgenoemde zal bedoeld zijn.*
4. mir nichts, dir nichts: *zomaar, zonder meer (du.)*

[11 juli 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli]

11 juli 1881

Briefkaart van T.H. de Beer aan Multatuli. Met opdruk De Portefeuille, Nieuwe Kunst- en Letterbode. Rokin 70. Amsterdam, geadresseerd aan den Weledelgeb. Heer E Douwes Dekker, Wohlgeboren, Nieder Ingelheim en met poststempel Amsterdam 11 JUL 1881. (M.M.)

11 Juli 1881

Zeer geachte Heer,

Eene hevige ongesteldheid, die me Donderdag 11. plotseling overviel, belet me te werken.

Schrijf mijn stilzwijgen alleen daaraan toe. Zoodra ik me wat beter voel schrijf ik U breedvoerig.

Met aanbeveling

hoogachtend Uedded
Taco H. De Beer

[19 juli 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

19 juli 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. Ook de enveloppe is bewaard gebleven, geadresseerd aan Weledgeb Heer Willem Paap Litt. hum. Student Amsterdam. Gefrankeerd met 1 postzegel van 20 en 2 van 10 Pfennig en afgestempeld Nieder-Ingelheim 19/7 81. (M.M.) In een andere hand is er met potlood opgeschreven Gerarddoustraat 48 huis.

Nieder-Ingelheim 19 Juli '81

Waarde Heer Paap! Vriendelyk dank voor Uw prettigen brief. Ik had terdeeg gelet op Uw stukken in den Spectator. Ik vroeg aan de h.h. Valette en Funke 'wie is toch Paap die zoo flink Ebers op de plaats zet waar hy behoort?' Van beiden kreeg ik aangenaam antwoord. Daarop schreef ik byg. brief dien ik evenwel liggen liet.¹ Hy kwam me wat *al* te slordig voor. Ik zend hem dan nu ook maar om U te doen zien dat ik niet 'uit beleefdheid' antwoord. En er is nog 'n reden. 't Is onhebbelyk warm, en gods bedoeling met zoo'n hitte kan geen andere zyn dan dat we korte brieven schryven.

Vervolg hierna. Intusschen heel vriendelyk gegroet van

tt

DouwesDekker

Omnia iam fiunt &c.² Had ik ooit kunnen denken dat m'n reine Vorstenschool in parallel zou gebracht worden met dingen van scabreuzen aard! Eerst was dat stuk (ook volgens den Aesth. prof. A.Th) 'kakografie'³ van begin tot eind.'

Eindnoten:

1. Zie bij 4 juli 1881.
2. Omnia iam fiunt (...): ingekorte vorm van een latijnse spreuk die luidt: Alles wat ge gemeend had dat nooit zou gebeuren, heeft nu toch plaats.
3. kakografie: een schoolvoorbeeld van stijl- en taalfouten. Vgl. voor het stuk van Thijm V.W. XVII, blz. 746-747.

[20 juli 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

20 juli 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8(¼) beschreven. Ook de enveloppe is bewaard gebleven, geadresseerd aan WED Heer Willem Paap Litt. hum. Student Amsterdam. Gefrankeerd met 1 postzegel van 20 Pfennig en afgestempeld Nieder-Ingelheim 21/7 81 (M.M.)

Nieder-Ingelheim, 20 Juli 81

Waarde heer Paap! 't Is toch onbehoorlyk dat ik U gister afscheepte met zoo'n lamlendig briefje. En... lust in schryven heb ik nòg niet. Alzoo: ge hebt immers vakantie? Wel, kom my eens bezoeken. Ik heb 'n beetje hoop dat uw komst ons door overmaat van andere logés niet schikken zal, en... dan schikt het juist zoo prettig. Wees nu eens onletterkundig braaf en doe wat ik je zeg. Nog minder zou 't ons misschien gelegen komen als ge iemand meebracht. Breng dus iemand mee, en wel - als ik U verzoeken mag - den heer W.J.L. van Dissel¹: phil. nat. student te Utrecht. Dit verhoogt uw kans op 'n kanape voor slaappleats, en maakt alzoo de zaak studentikozer.

De heer van Dissel is 'n beste hartelyke jongen. Hy gaf my in Utrecht veel blyken van sympathie, en reeds toen noodigde ik hem uit in de algemeene bewoordingen, die eigenlyk niets beteekenen als ze niet worden gevolgd van 'n bepaalde invitatie. Zeker is hy te bescheiden om te komen als ik hem niet nogeens uitdrukkelyk hier roep. Mocht het U en hem schikken party te maken, dan voel ik my minder gedrukt als ge my misschien aantreft in 'n bui van ouwemannige saaiheid. Ge kunt dan elkander bezig houden òf in huis of op tourtjes die ge misschien maken wilt. Maar dit wil niet zeggen dat hy en gy niet welkom wezen zoudt als 't U misschien onmogelyk was uw tyd op dezelfde week te bepalen. In verband met andere zaakjes reken ik op 'n dag of vyf verblyf. Dit a g^o voor de bepaling van 't getal uwer zakdoeken, hemdsboordjes en reisillusien.

Nieder-Ingelheim ligt *links-Rheinisch*, tusschen Bingen & Mainz.² Ik weet niet of ge de reis terug wellicht pr boot wilt maken, althans van Bingen naar Coblentz. (De 'mooie' Strecke³). Zoo ja, neem dan geen retourbillet. Dat belemmert zoo.

En vind het niet lam van me dat ik U niet van de station haal. Die is $\frac{3}{4}$ uur van m'n huis, en 't is my 'n ware corveé 't dorp te zien. Als 't niet regent, kunt ge te voet komen. Een jongen met n karretje of

kruiwagen zal dan aan de station zyn om uw koffertje meetenemen. Hy heet Philip en zal onder de klok staan.

Maar als 't regent? Sedert Karel den gr. toen er in N. Ingelheim geen enkel hurrrytuig was, is de plaats zeer vooruit gegaan. Nu is er één. En heel slecht is 't ook. Hoe nu, als eens door 'n samenloop van omstandd. over de gansche hurrrytuigkracht van N.I. beschikt was? Wel, laat U dan nat regenen. Tot troost zal dan Philip er tòch zyn, om U terstond de heugelyke tyding te brengen dat hy mèt U nat worden zal.

Als ge niet juist 'savends aankwaamt (7.56) zou ik 't wel aardig vinden geen bericht van Uw komst te hebben. 't Kon zyn dat ge te Keulen wildet overnachten, en alzo in den loop van den dag hier aankomen. En al was het 'savends onverwacht, ook goed! Maar dan moet ge den weg weten. Ziehier:

Laat uw bagage maar aan de station staan. Die kan den volgenden morgen door Philip gehaald worden.

De station verlatende loopt ge een breed kort laantje door tot de chaussée die naar 't dorp voert. Vervolgens recht uit, het heele nest in z'n oneindige lengte dóór, en in dezelfde richting *uit*. Ge stygt lang zaam ¼ uur lang. Ons huis ligt geheel in z'n eentje links van den weg. Voor ge 't dorp verlaat kunt ge 't zien liggen.

Mocht ge zonder uw bagage komen en misschien nat, dan kan ik U aan schoon goed &c best helpen.

Toch zou 't (by slecht weer) makkelyker zyn den eenigen wagen te nemen, of te beproeven dien te krygen. Verlaat daartoe de station zooals ik opgaf, en vraag in 't begin der chaussee naar: herr Struth, auch genannt Entenmichel der

Wagenvermiether⁴. Daar ge in dat geval uw goedje aan de station liet staan, kan het den volgenden morgen door Philip gehaald worden. Misschien ook vindt ge aan de station iemand die U Struth wist en uw koffertjes dáár brengt. Mocht hy dan z'n wagen niet geven kunnen laat uw Gepäck dan maar by hem liggen.

De verwatenheid der jeugd kennende, zoudt ge in Uw 2 koppen krygen uw boeltje zelf naar boven te sjouwen. Doe dat niet. De klim is zwaar voor lowlander. En, als je't tòch probeert en in 't dorp berouw krygt, geef 't dan maar ergens af, onverschillig waar, en zeg dat Philip komen zal om't aftehalen. -

Zie zoo nu, ik zal eens afwachten wat ge doet. Ik prevenieer V.D.

dat ge by hem zult aankloppen. Maar noch gy noch hy moet wegblyven omdat de ander niet kan. Dàt excuus geldt niet.

Dag beste lett. hum... Hm! Vriendelyk gegroet

tt

DouwesD

Ik schryf V.D. dat ge van U zult laten hooren. Wilt ge hem gemakshalve dezen epistel zenden, goed! Dan is hy opeens op de hoogte.

Eindnoten:

1. W.J.L. van Dissel: *Willem Jan Leendert van Dissel (Curaçao 12 december 1859 - Den Haag 8 november 1914).*
2. Mainz: *oorspr. stond er Keulen.*
3. Strecke: *trajekt (du.) in duitse schrijffletters.*
4. herr Struth etc.: *de heer Struth, ook Eendenmichiel geheten, de wagenverhuurder (du.) in duitse schrijffletters.*

[23 juli 1881

Artikel van G.J.P. de la Valette in De Portefeuille]

23 juli 1881

Artikel van G.J.P. de la Valette in De Portefeuille, no. 17. (Knipsel M.M.)

Aan het Nieuws van den Dag.

De lezers van dit weekblad wisten reeds, dat ik op mij genomen had eenig bescheid te geven op den aanval, in het *Nieuws van den Dag* van 29 Juni j.l. tegen Multatuli gericht, op grond van zijn in *De Portefeuille* gepubliceerden brief aan den heer De Beer. Het is een kleine dienst, welken ik mij tot een voorrecht reken aan een hooggeachten ouderen vriend te mogen bewijzen.

Nu ik de pen ter hand genomen heb zit ik echter eenigszins met de zaak verlegen. De kwestie toch, die tot den bewusten aanval aanleiding gaf, is zoo eenvoudig, dat ik nauwelijks begrijp, wat daaraan te verdedigen valt. Maar ik zal mijn best doen.

Zoals men zich tot goed verstand dient te herinneren, komt de geschiedenis in het kort hierop neder. De heer De Beer vroeg aan Multatuli eenige gegevens ter bewerking eener literarische biographie voor Spamer's Conversations Lexicon. Multatuli ant-

woordde in een half schertsend, half ernstig gestelden brief, dat hij niet recht wist wat voor zulk een artikel gevorderd werd: 'Om mij te oriënteren sla ik De Keyser op *in voce* Cremer. Er blijkt dat die zeer gevierde schrijver - 'geliefkoosde' is mooier - zelf de inlichtingen heeft gesuppeditoerd... Burgerlijk gesproken 'Cremer zelf leverde aan de Keyser al 't luisterrijke nieuws, dat noodig schijnt enz.' Hierop schreef de redactie van het N.v.d.D. - het was een ongeteekend stukje onder de rubriek Gemengd Nieuws - dat zij in De Keyser niets gevonden had, waaruit blijkt, dat Cremer een autobiographie voor die bloemlezing geleverd heeft, dat men zulke dingen niet zeggen mag zonder deugdelijke zekerheid, vooral waar het een doode betreft, want dat zoo iets is 'of onbezonnen, of laf, of gemeen.'

Aan den steller van dit artikeltje zou ik willen vragen, hoe hij wel meent, dat men voor een bloemlezing, een conversations-lexicon, werken als Goupil's *Galerie Contemporaine*, als *Mannen van Beteekenis* en dergelijke aan de gegevens voor de levensberichten der daarin behandelde personen komt? Uit vroegere bloemlezingen, lexica, necrologiën, biographieën enz. Goed, maar dan wordt de kwestie slechts verplaatst, want hoe komen die vroegere, hoe komen de oudste, eerste bloemlezingen, lexica enz. dan aan de bedoelde gegevens? Men schrijft elkander na, volkomen waar, maar één begint, die niet kan naschrijven. Wie licht dezen in? De schrijver uit het *Nieuws* weet even goed als ik, dat die eerste opsteller van een levensbericht zich tot den betrokken persoon zelven wendt. De heer De Beer vroeg Multatuli om gegevens voor Spammers Conversations-Lexicon. En vóór den heer De Beer vroeg De Keyser er Multatuli om voor de Bloemlezing. En vóór De Keyser weder anderen. En zoo vroegen en vragen nog telkens andere biographen het aan andere schrijvers, kunstenaars, staatslieden, geleerden, generaals, bandieten en wie 't al verder tot beroemdheid of beruchtheid brengen. Het is de meest gewone zaak ter wereld. En niet 'soms', maar bijna altijd worden de gegevens verstrekt. Niemand ziet in het vragen er om een beleediging, en de meesten voldoen aan het verzoek zonder de minste bedoeling om, zooals het *Nieuws* schrijft, zich zelven 'een monument van ijdelheid en zelfvergoding te stichten.' Men zendt wat dagteekeningen en opgaven, omdat dergelijke levensberichten

nu eenmaal tot de modeartikeltjes van den dag behooren en men dan ten minste zelf zorgen kan voor juiste mededeelingen, deze en gene natuurlijk ook voor een *toilette de circonstance*.¹ Een enkele weigert zich daartoe te leenen, de meesten niet, - uit sleur, omdat anderen 't doen en zij er goed noch kwaad in zien. Wanneer Multatuli dus veronderstelt, dat Cremer aan De Keyser de gegevens voor de kleine biographie in de Bloemlezing verschaft heeft, dan ligt daarin niets beleedigends voor Cremers nagedachtenis. Dat Cremer zelf een daartoe strekkend verzoek van De Keyser volstrekt niet beleedigend gevonden zou hebben, zal zeker ieder willen toegeven. En waarom zou men dan Cremer wel honen, door aan te nemen dat hij, als honderd anderen, aan zulk een verzoek voldeed? Cremer moet, naar hetgeen ik van dezen en genen, die hem goed gekend hebben, vernam, een meêgaand, goedhartig man geweest zijn, die zoo iets niet geweigerd zou hebben. Een 'excentriek' mensch als Multatuli kan in deze bezwaren opperen, een Cremer niet. Dat lag niet in zijn aard. Waarom zou hij ook? Wie zag daar iets belachelijks of onvoegzaams in?

Uit een en ander vloeit de hooge waarschijnlijkheid voort, dat inderdaad Cremer zelf de bewuste mededeelingen verschaft heeft aan De Keyser of een ander, die er eerder bij was en wien De Keyser nageschreven heeft, maar dit doet er niets toe, niet waar? Ik durf borg staan, dat Multatuli u gaarne De Keyser schenkt. De Keyser dus of een andere mijnheer van een bloemlezing, lexicon, of wat het geweest zij.

Maar iets anders brengt de onderstelling tot zekerheid, altijd voor zoover hier sprake kan zijn van zekerheid, want een mathematisch bewijs is niet en een juridisch, zoo al, vermoedelijk niet gemakkelijk te leveren. Ik bedoel hier dus met zekerheid, wat men in dergelijke gevallen daarvoor houdt, een op deugdelijke gronden steunende, rationeële, onomstootbare overtuiging. Die putten Multatuli en anderen met hem uit de precisie van sommige volmaakt onbeduidende bijzonderheden, als daar zijn: welke kostschool Cremer als kind bezocht, wanneer hij daar aankwam en hoe lang hij er bleef, het rector- en litt. hum. doctorschap van zijn grootvader, het buitengoed zijner ouders, zijn 'boschrijk landschap' enz. Zulke niets beteekenende détails onthoudt men alleen van zichzelf. Gewezen schoolkameraden van celebritäten

kunnen zich soms ook dergelijke dingen herinneren; gewoonlijk echter wendt men zich niet tot gewezen schoolkameraden, maar bij voorkeur, indien eenigszins mogelijk, tot de celebrité zelve. Nog eens, de gansche geschiedenis komt mij zoo eenvoudig voor, dat ik mijn argumenten misschien niet breed genoeg uitgesponnen heb. Maar ik kan mij onmogelijk voorstellen, dat zij, die zich de moeite geven zelven na te denken, niet tot dezelfde uitkomst zouden geraken. In elk geval meen ik duidelijk genoeg te hebben doen uitkomen, dat er niets *beleedigends* ligt in het vragen van biographische gegevens aan den te bespreken persoon zelven, en dat op grond hiervan er ook niets *beleedigends* kan liggen in het-al ware 't zelfs ten onrechte - veronderstellen, dat aan zulk een verzoek door dien persoon gevolg werd gegeven.

Daarom is er ook geen verontschuldiging te vinden voor de ergerlijke woorden, welke de schrijver in het N.v.d.D. zich niet ontzien heeft Multatuli naar het hoofd te werpen. Om aan dezen bekende redenen - derden hebben er geen belang bij - zal ik niet lang stilstaan bij die onedele, even ondoordacht gebezigde, als krenkende woorden: onbezonnen, laf of gemeen. Voor de beide laatste uitdrukkingen is later - zie het *Nieuws* van 2 Juli - een... soort van apologie gemaakt, maar die apologie, met haar onhandigen *tour de passe-passe*² om het zwaartepunt van het betoog te verplaatsen, behelst geen ruitelijke, loyale, volledige intrekking, zooals hier plicht geweest ware. En bovendien blijft nog over de onwaardige insinuatie aan het slot: 'Wij zouden' (indien door hem slechts op een bloote veronderstelling is afgegaan) 'den heer D.D. den raad willen geven, in het vervolg liever een levend letterkundige tot het mikpunt van zijn vernuft te kiezen.'

Maar mijnheer, die vermaning, ziedaar iets, dat in het gunstige geval onnoozel of onbezonnen is. Gij wist, gij kondet onmogelijk niet weten, dat Multatuli twintig jaren lang openlijk strijd gevoerd heeft tegen tal van levenden, en bij voorkeur machtigen of invloedrijken onder de levenden, tegen ministers, professoren, kamerleden, moderne dominé's, droogstoppels en kappelluî uit allerlei kringen; tegen Duymaer van Twist, Muurling³, Zaalberg, Bosscha, Thorbecke, Van Bosse⁴, generaal Knoop⁵, Franssen van de Putte, die hij allen met naam en toenaam genoemd en opgeroepen heeft. Of gij die aanvallen goedkeurt of veroordeelt doet niets

ter zake. Gij kunt er onmogelijk onkundig van zijn, dat is hier de hoofdzaak. En dan staat men... verrast over uw aansporing aan zulk een man, om levenden aan te durven! Waarachtig, gij zoudt in staat geweest zijn om Bayard⁶ op het hart te drukken geen vijand verraderlijk in den rug aan te vallen.

G. Valette.

Eindnoten:

1. toilette de circonstance: *opschik (fr.)*
2. tour de passe-passe: *goocheltruc (fr.)*
3. Muurling: *Dr. W. Muurling (1805-1882), vgl. Idee 279 (V.W. II, blz. 472 e.v.)*
4. Van Bosse: *Mr. P.Ph. van Bosse (1809-1879), herhaaldelijk minister van financiën en koloniën, vlg. Idee 322 (V.W. II, blz. 511).*
5. Knoop: *W.J. Knoop (1811-1894), nederlands militair, vgl. Idee 1066 (V.W. VI, blz. 695 e.v.)*
6. Bayard: *Pierre Terrail, heer van Bayard (1473-1524), befaamd frans vechtjas, kapitein in de legers van Karel VIII, Lodewijk XII en Frans I; hij werd aangeduid als de 'Ridder zonder vrees of blaam'.*

[Herinneringen G.J.P. de la Valette]

Zomer 1881

Herinneringen van G.J.P. de la Valette aan Multatuli. (De Gids 1910, dl. II, blz. 381-382; fotokopie M.M.)

In het volgend jaar bezocht ik beiden, eveneens in den zomer, nog eens te Nieder-Ingelheim, waarheen ze intusschen verhuisd waren. Tusschentijds ontmoette ik hem herhaaldelijk, wanneer hij hier voor zijn lezingen of andere belangen over was, 't zij in den Haag, waar wij woonden, of elders. Ik heb hem nooit kunnen overhalen om, als hij hier kwam, bij ons af te stappen; evenmin, geloof ik, als Vosmaer of anderen. Dat was hem te lastig, meende hij, met het oog op zijn uitgangen, het voorbereiden zijner lezingen enz., hij verkoos dan de vrijheid van een hôtél. Ook gaf hij nog als reden op, dat hij bij één goeden vriend of kennis logeërend, er niet buiten kon, dit ook bij tal van anderen te doen, wat hem niet schikte. Hij kwam dus slechts bij ons praten, koffiedrinken of een enkele maal eten.

Hiertoe hebben zich onze persoonlijke ontmoetingen bepaald, maar zij bezorgden mij ruimschoots gelegenheid om een levendigen indruk te verkrijgen, die mij steeds bijgebleven is. De indruk van een geest- en levensvollen mensch, slingerend tusschen verre afstanden van passie en depressie; groot van gaven, groot van hart, maar vaak onberekenbaar in de afwijkende uitingen van zijn pijnlijk prikkelbaar gemoed. Doe ik met deze bewering te kort aan den eerbied en de genegenheid, waarmede ik tot hem opzag? Ik geloof't niet, waar ik slechts bedoel in oprechtheid te herhalen al hetgeen hij in mij opwekte. Wat blijft, dat is die eerbied, die genegenheid.

[25 juli 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers]

25 juli 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(1/3) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 25 Juli 1881

Geachte Heer Robbers!

De oorzaak der vertraging in 't zenden der kopie voor de Noten der nieuwe Uitgaaf, is in één woord: *verdriet*. Meer kan ik er niet van zeggen.

Ook afgescheiden daarvan is 't behandelen van die Noten 'n peuterig werk. Als klein blyk bied ik UWED hierby één blaadjen aan. Wees zoo goed het aan Woest te zenden. De vorigen heeft hy en de lateren volgen nu onverwyld.

Hoewel ik U dat eene blaadje ter inzage geef, is 't er echter ver af dat 'n derde zou kunnen beoordeelen wat ik by 't behandelen van die zaken gedurig moet *overslaan*. Onder¹ die onnoozele aangeplakte papiertjes zyn er die my *uren* bezig hielden. Ja zelfs gebeurt het dat ik de pen neerwerp en moeite heb de walging te overwinnen die 't my kost weer te beginnen. Toch zal ik nu my vermennen en de zaak doen afloopen. Niemand weet wat het me kost.

Na beleefde groete

hoogachtend UEDDWD^r
DouwesDekker

Wees niet verwonderd over 't aantekenen. Na 't sluiten bemerkte ik dat de inliggende papiertjes voor bankjes of coupons konden worden gehouden.

Eindnoten:

1. Onder: *oorspr. stond er van*.

[26 juli 1881

Opdracht in exemplaar Vorstenschool]

*26 juli 1881

Opdracht in een exemplaar van Vorstenschool. Mededeling in een brief van Anton F. Baarslag d.d. 27 oktober 1953. (M.M)

Aan onze lieve gast Nelly

Dek.

26 Juli 1881

N. Ingelheim.

[1 augustus 1881

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli]

*1 augustus 1881

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli. (RvE, blz. 332-333).

Clarens, 1 Aug. '81.

Beste Dekker, De briefkaart, die ik u 9 Juli uit Luik zond, zal u hoop ik by tyds in handen zyn gekomen. (....)

Nog steeds stel ik my met genoegen uw huis met lieve inrichting voor oogen. Het doet my recht goed, dat gy beiden een aangenaam home hebt.

Wy genieten volop van onzen tuin.

Neem toch eens de proef met een kleinen soja-aanplant. Gebrand geven de pitten een afkooksel, lekkerder dan de koffi der meeste café's. Met regenwater gekookt, geven zy groenten als slaboontjes. Men maakt er melk en kaas van. Het is een uitmuntend beestvoeder. Bezuiden den breedtegraad van Parys, tiert zy in Europa zelfs op de droogste gronden. Zy is de voedzaamste aller groenten. (Alles volgens La Nature.)

Vosmaer schynt in de Spectator weer te veel te willen terugkeeren tot literarisch onderwys op de burgerscholen en te veel te willen beknibbelen op dat in natuurkennis. Hy gevoelt en begrypt, geloof ik, niet genoeg, dat natuurwetenschap ons leert juist te zien. De bewering, dat de literarische opvoeding het gemoed meer veredelt, is, geloof ik, een machtspreuk. Hy drukt niet genoeg, meen ik, op etymologie by de taaistudie.

Het¹ kanaal van Amsterdam naar de Merwede zal dus gegraven worden. Men kan, geloof ik, zeggen dat de beslissing een verkeerde is, omdat zy genomen werd door de meerderheid onzer ongeschikte wetgevende macht.

Gertrude blyft een onovertroffen engeltje.

Kus Woutertje.

Zyt beiden hartelyk van ons de hand gedrukt.

Uw vriend,

Roorda.

De goddienery is hier nog veel erger dan te Genève. Op de staatsschool wordt les gegeven in een christel. catechismus vastgesteld door de wetgevende Macht!!

Eindnoten:

1. *Vanaf hier tot aan het slot is het handschrift bewaard gebleven. In de marge staat nog doorgehaald te lezen: 'hulde aan Conscience die de hiel en der papen likt na vryzinnig te zyn geweest!' (M.M.)*

[2 augustus 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers]

2 augustus 1881

Brief van Multatuli aan J.G. Robbers. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1(2/3) beschreven. (M.M.)

N. Ingelheim, 2 Aug 1881

Zeer geachte Heer Robbers!

Mag ik UED verzoeken bygaande (laatste) kopie der Noten aan de H.H. Woest te zenden? Dat ik ze ditmaal aan UED adresseer, is om U inzage te geven van 't vervelend gepeuter dat zulk werk vereischt. En voor my vooral is dit moeielyk omdat de behandelde zaken *zelf* my zoo aangrypen. Voor my is die Havelaar geen *boek* maar 'n doorleefd hoofdstuk in m'n leven.

Na beleefde groete met hoogachting

UWEDWDienaar

DouwesDekker

[5 augustus 1881

Brief van G.C. de Haas-Hanau aan Mimi]

5 augustus 1881

Brief van mevr. G.C. de Haas-Hanau aan Mimi. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

5 Aug 81

Lieve Mimi

Vóór 't ontvangen van uw laatst schrijven had ik nooit van 'de Portefeuille' gehoord en Haas ook niet. Zoodra ik echter wist dat er iets van Dek in te vinden was, heb ik er de Wolff op uitgezonden, even als op de bewuste nummers van 't Nieuws van den dag, dat we nooit lezen. - Ik vind den brief van Dek aan de Beer schrijvend in alle opzichten interessant en zoo multatuliachtig mogelijk. Dien brief te lezen is niet genoeg, men moet hem in bezit hebben en hem zooveel mogelijk verspreiden. We hebben er dan ook eenige exemplaren van besteld. Er is nieskruid in voor menigeen. Hoe aardig aan 't adres van van Vloten! Hem noem ik altijd: 't mannelijk vischwijf. Wat wordt hij door Dek beknopt en netjes aan de kaak gesteld! 't is om je te verkneuteren van pret!... 't Slot van den brief is een kort, krachtig, volkomen verdiend ver-

wijt voor al wat nederlander heet. - Mimi, je hebt gelijk: als *ik* een man was, dan *zou ik* ('k vergeet hier voor een oogenblik nr 3 uit de Ideën) dan zou ik doen wat Ge van mij verwacht: partij trekken voor Dek. Nu ik helaas maar 'n vrouw ben, doe ik het toch ook wel maar niet in de dagbladen. Ik doe het overigens waar het te pas komt en waar ik het gevoegelijk kan doen met eenige hoop op succès. 't Is mij altijd een genot belijdenis afteleggen van mijn geloof in Multatuli. Niet iedereen keur ik echter waard om over hem te spreken. -

Hoe jammer, lieve Mimi, dat Dek door al die onaangenaamheden, weêr zoo ontstemd is en zoo gestoord wordt! Zal daaraan dan nooit een einde komen?

Ik heb Herman Lange¹ gelezen. De strekking van den roman vind ik schoon en edel. De inhoud vind ik langdradig en sentimenteel. Er waren gedeelten in waarvan ik de beschrijving saai vond. Misschien noemt Dek mij na die verklaring een brutale domoor, soit², hij moet mij niet hooger schatten dan ik waard ben.

Voor 'n paar weken kreeg ik een portret van Zola present! en dat nog wel van 'n welmeenende vriendin! Verbeeld je! Ik mocht het dus niet beschouwen als een opzettelijke belediging. Door dat geschenk aan te nemen pleegde ik hoogverraad aan moed en oprechtheid. Als ik toch naar de inspraak van mijn hart te werk ware gegaan, dan zou ik het voor de oogen van de gulle geefster op den grond hebben gesmeten en vertrapt. Doch 'k grief niet graag vriendelyke welwillendheid en 'k deed mijn best om 't lieve schaap, dat in haar onnozelheid meende er mij een plezier meê te doen, niet te kwetsen. Toch ben ik zeker dat ik een vies gezicht zette toen ik dat portret aannam. Een vuilnisbak wekt altyd walging al heeft hij zich ook in auteursvorm gestoken. Dat infernaal sujet heeft een alledaagsch rustig uiterlijk. Men zou 't hem niet aanzeggen dat hij de schrijver is der 'volledigste handleiding tot de kennis van alle soorten en graden der grofste tot de fijnst gerafineerde liederlijkheid.'

Ik meen dat Zola een menschenbederver is van de ergste soort en dus een misdadiger van prima kwaliteit. Sedert ik o.a. zijn 'la curée'³ gelezen heb, ben ik in mijn eigen oog zedelijk gedegradeerd. 't Geweld door hem daarin van mijne verbeelding gepleegt, vergeef ik hem nooit. Zelfs niet ter wille zijner eenig

schoon beschreven Gervaise. Behalve dit beeld is den inhoud van l'Assommoir dan ook overigens slechts een kinderboekje vergeleken bij la Curée c.s.⁴

Het bewuste portret stak in fluweelen lijst versierd met gekleurde zijde bloemen. Wat 'n parodie! Om die beeltenis behooren bloemen van gansch anderen aard. Zola vermeidt zich blijkbaar uitsluitend in 't vuilste vuil. Dat schijnt hij zich tot levenstaak gesteld te hebben en wat heeft hij⁵ 'n schik in zijn vak! Con amore⁶ deelt hij 't resultaat van zijn gewroet en gesnuffel mede. Hoe liederlijker hoe liever. Men moest tegen Zolabesmetting kunnen inenten even als tegen pestpokken.

Ik eindig. Adieu, lieve Mimi, schrijf mij eens spoedig of Valette woord heeft gehouden door partij te trekken voor Dek tegen de Veer en zijn trawanten. Vosmaer is zeker te *lief* om zich in deze zaak eens flink te doen gelden. Kijk, Mimi, vindt Ge 't niet jammer dat zachtheid meestal flinkheid uitsluit? Wat zou over 't algemeen meer noodig zijn?⁷

Eindnoten:

1. Herman Lange: *roman van August H.J. Lafontaine (1758-1831)*.
2. soit: *het zij zo (fr.)*
3. La curée: *de verdeling van de buit (fr.)*. De roman van die naam (1872) is het tweede deel van Zola's romancyclus Les Rougon-Macquart.
4. c.s.: *cum suis (met de zijnen) (lat.)*
5. *Vanaf hier is de tekst dwars door de eerste bladzijde geschreven.*
6. con amore: *met vreugde (it.)*
7. *De slotzin is doorgestreept.*

[5 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer]

5 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer, geadresseerd aan den WGHeer Taco H. de Beer en met poststempels Nieder-Ingelheim en Amsterdam 5 AUG 81. (M.M.)
Nieder-Ingelheim, 5 aug. '81
Geachte Heer De Beer!

In antwoord op Uwe circ^{e1}. van 1 dezer wil ik U gaarne mededeelen dat de *zoogenaamde* vertaling van den Max Hav. door zekeren Herr Stromer heeft plaats gehad zonder dat my daartoe vergunning werd gevraagd, en 2° zonder dat my daarvoor eenig honorarium is geworden:

Ziehier 'n stipt antwoord op Uw vraag wat de *feiten* aangaat. Mag ik er 'n paar *beschouwingen* aan toevoegen? Ziehier:

Dat Stroomer of z'n uitgever noch my noch den eigenaar van 't kopierecht des M. Havelaars permissie vroeg, is zeker onbeleefd.

Maar *honorarium*? Eilieve, waar zou dat vandaan moeten komen? Ik ben overtuigd dat er geld verloren is aan die uitgaaf. Ze is bovendien zoo verminkt en infaam-slecht (tot het koddige toe) dat *ik* wel *honorarium* aan Stromer zou hebben willen geven om z'n vertaling in de prullemand te gooien. Overigens moet ik U zeggen dat veel *holl.* schryvers (*ik niet, waarachtig niet!*) al bly zyn als 'n buitenlander hun werk vertalen *wil*. De meesten zien daarin 'n groote *eer*. *Ik* alweer *niet!* Hoogachtend

tt

DD

Uw 'boek' heb ik nooit ontvangen, a g⁰².

Eindnoten:

1. Circ^e: *blijkbaar had De Beer Multatuli d.m.v. een voorgedrukte vragenlijst informatie gevraagd, bestemd voor de Konversations Lexikon. (vgl. De Beer bij 10 mei 1881).*
2. *Deze woorden staan dwars door de tekst heengeschreven.*

[6 augustus 1881

Brief van Multatuli aan J.B.H. Bremer]

6 augustus 1881

Brief van Multatuli aan J.B.H. Bremer. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven (M.M.)

Nieder-Ingelheim 6 aug '81

Geachte Heer Bremer!

Heel gaarne! Uw schryven deed my veel genoeg, vooral daar er uit blykt dat Uw lieve vrouw niet boos op my is, waartoe zy zou kunnen meenen reden te hebben.

Veel liever dan 'eenige oogenblikken' zag ik U eenige *dagen* by ons. Maar ik kan niet berekenen of er behoorlyke slaapplaats wezen zal, daar er veel logés in aantocht zyn. *Ruimte* is er genoeg. Nu zou 't my hinderen als gy en Mevr. B. om mynentwil in dat ellendige N. Ingelheim moest overnachten. De wandeling van daar naar ons huis, $\frac{3}{4}$ uur stygend, zonder lommer, is niet prettig. Wel is er 'n huurwagen (één) in het dorp ('n rammelkast) maar wanneer Gy - zooals ik hoop - langer dan een dag blyft, is het dagelyksch heen en weer ryden in dat vehikel niet veel aangener dan loopen.

Wees zoo goed my dag en uur van aankomst te doen weten, dan zal ik aan de station zyn, of by verhanding iemand van mynentwege, *een lange magere leelyke jongen, met een briefje in de hand, antwoordende op den naam Philip*. HY zal staan recht onder de klok op den perron.

Na vriendelyke groet met hoogachting

Uw dienstwillige

DouwesDekker

[14 augustus 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

14 augustus 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8 ($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 14 August 1881. beste Haas en lieve Lina! Gy begrypt hoe hartelyk ik aan U denk. En daar komen Uw beider brieven met Uw tandem bydrage. Ik weet eigenlyk niet hoe ik antwoorden moet. *Begrypt* ge dat? Zeker wel! Daartoe is hart en intelligentie noodig, en daarom zal 't U beiden duidelyk wezen.

Eerst zal ik even Uw brieven doorloopen en dan wat van my zelf schryven.

Storm en regen hebben wy hier ook. Gierende buien! Als 't waar

is dat de Heer zich in zulke natuurverschynsels by voorkeur openbaart, moet men erkennen dat-i driftig van gestel is, opvliegend, zenuwachtig of misschien wel dronken. En altyd uit het westen. Waar gaat al die wind heen! En *waarom* zooveel beweging? Nu ja, aanleiding en oorzaak is wel te gissen, maar 'n *redelyke grond* is er voor al dat lawaai niet.

Over Zola straks als ik Lina's brief afdoe.

Cremer! Van dat zaakje heb ik veel verdriet. Ik weet niet of ge er meer van weet dan in de 2 nummers van 't Nieuws stond. Misschien niet. De retractatie was natuurlyk 'n gevolg van Funke's bemiddeling. Hy was woedend. Maar hebt ge de Portefeuille gelezen? D.i.

1. myn¹ knorrige boutade in antwoord op de vraag naar levensbyzonderheden
2. myn kort berichtje dat Valette den man van 't nieuws *lezen* zou leeren, en 'ik wat anders.'
- 3 Valette's (zeer bondig) stuk.

Hebt ge die 3 dingen gelezen? -

Welnu, aan dat: 'ik wat anders' heb ik tot nog toe geen gevolg kunnen geven, en dat ligt me zwaar in den maag. Ik blyf geen genoegen nemen met die retractatie. De beschuldiging dat ik 'laf en gemeen' gehandeld zou hebben wordt niet uitgewischt door 'n paar regels (zinneloos) geschryf. -

Ja, die zoogenaamde eerbied voor iemand die de verdienste heeft dood te zyn is bespottelyk. Wat al verdienstelykhedens. Elke $\frac{3}{4}$ sekonde komt er een by. Zoo omtrent komt de rekening uit als men stelt $1\frac{1}{2}$ millard levenden en den gemiddelden levensduur op 30 jaar. -

'Domheid, gebrek aan denkvermogen en verdere bloedverwanten' zegt ge. Ja! Er gaat geen dag voorby zonder dat ik 3, 4 maal uitroep: 'is't nu niet precies 'n gekkenhuis?' Onlangs is my beduid dat ik assurantie premie moest betalen (hier gedwongen Staatszaak) over 'n periode toen ik er nog niet aan dacht het huis te koop. Te Geisenheim vordert men belasting van my over de maand *volgende* op die waarin ik de plaats voor goed verliet, waarvan behoortlyk aangifte gedaan was. Vlak by m'n huis in 'n klein boschje is (by redelyk weer) 'n nachtelyk rendez vous van landloopers die daar slapen. In *letterlyken* zin belegeren ze my.

'Dat mag niet' zegt de wet. Dit zegt ook de burgemeester. Ook de gendarmerie. Maar... 'we kunnen er niets aan doen' voegen zy er by. Een politie-agent stelde my voor, er maar in te berusten. Hy had het boschje gevisiteerd zei hy en 't kwam hem (NB by 'n lantarentje) voor, dat ze er nog al zimmlich anständig² uitzagen. Ook had hy ze verzocht 'n beetje verder van m'n huis te gaan liggen. (nl. in 't *koren*. Pleizierig voor den boer!) Jonckbloet¹⁷ steekt den (Oostenrykschen?) turk Murad Effendi in de hoogte alsof hy nu eens de ware dichter is. (De man schryft dramaas &c tintelend van... ordinarheid.) Maar als minister-resident¹⁸ van Turkye kan die zaak Jonckbloet aan 'n nieuw lintje helpen. En die zotte ophemelary wordt door den *Spectator* geplaatst. Men viert den gedenkday van Doggersbank³ alsof daar iets anders had plaats gehad dan kwajongensachtig heen-en weer varen met 'n beetje schieten, *zonder eenig verder resultaat*. Dat armzalig vechtpartytje wordt ook in Engeland als 'n 'overwinning' beschouwd. Zie daar twee blufleugens tegen over elkaar! Alberdingk Thym vergoelykt *crudités*,⁴ *indecenties* of *obsceniteit* (ik kan niet zeggen wát eigenlyk?) in zeker stuk door de verzekering dat de dubbelzinnigheden niet zóó erg zyn als in Multatuli's Vorstenschool. &c &c. &c.

De voornaamste 'bloedverwant' van de domheid waarover gy klaagt, is 'slechtheid'. Méér⁵ dan bloedverwant, die liefelyke hoedanigheden zyn identisch. In deze streek (Hessen) gaat de bevolking door voor *goed*, *goedig*, *gemüthlich*. Welnu in gewonen zin van 't woord kan ik niet zeggen dat ze *boos* is, o neen. Maar toch... wat te zeggen van menschen die niet het minste besef hebben van de verplichting om zich aan z'n woord te houden, menschen die 't vreemd vinden als men verschil aanneemt tusschen *ja* en *neen*. In ons huis moest 'n vry zware lamp worden opgehangen. Ik vertrouwde den in 't plafond geschroefden haak niet, en liet den bouwmeester vragen of ik op dat ding rekenen kon? Antwoord: 'O gewiss⁶! En: 'er hebben drie mannen aan gehangen.' Voor ik den lamp ophing beproefde ik de sterkte van die haak, en ik haalde hem met zeer weinig krachtsinspanning er uit. De schroef had niet eens in hout gepakt en 't heele ding was slechts vastgehouden door de gips van 't plafond. De bouwmeester had verzekerd *er by te zyn geweest toen er drie man aan hingen*, en hy gaf

deze verzekering nadat ik hem opmerkzaam had gemaakt op 't groote gevaar voor menschenlevens als 'n brandende lamp naar beneden kwam. Ik zeide er by: Sie begreifen⁷ doch dass es eine Gewissenssache ist! O zeker, dāt begreep hy. En toch! - Ik heb den man nog niet gesproken, maar ben zeker dat hy me zonderling en lastig vinden zal als ik hem zn misdadige leugen verwyf. Als-i met schoolfrazen wist omtegaan zoudi my excentriek noemen.

Ik denk telkens aan zeker werk van Bulwer⁸ waarin 'n ouweheer voorkomt die 'n boek wil schryven over de menschelyke dwaasheid. De man komt nooit tot uitvoering van z'n plan maar wel samelt hy bouwstoffen, en telkens roept hy: dāt komt erin! Maar hy bemerkt dat de stof te ryk is en durft niet beginnen, inziende dat-i toch niet klaar komt. Zoo is het!

Maar dan volgt de bekende verdrietige vraag: is 't niet *dwaas*, wys te willen zyn in 'n *gekkenhuis*? -

Och, ik zie daar uit Lina's brief dat ik niet hoefde te vragen of ge de nummers van de Portefeuille hadt. Dat vergat ik zoo-even. Toch weet ik niet of ge Valette's antwoord gelezen hebt, en myn biefje waarin ik dat antwoord aankondigde. Ge begrypt dat de heele zaak me verveelt, vooral daar ik tot nog toe verhinderd werd daaraan op efficace⁹ manier een eind te maken.

Dank voor 't portret van Zola. Ik vind z'n uiterlyk... ongedistingeerd. het woord 'gemeen' zou korter wezen maar dat heeft te veel beteekenissen, of schakeering van beteekenis. Ik bedoel niet zoozeer: *onedel* als wel: *niet edel*, behoudens graadverschil tzelfde wat ik zeg van Göthe's portret. Nog altyd heb ik *la curée* niet gelezen en 't prouveert misschien voor me dat ik er geen lust in heb. Evenmin als 'n *brave* vrouw, evenmin als Lina houd ik van vuiligheid

('t Klinkt paradox, maar in zake delicatesses stel ik 'n *brave* vrouw boven 'n meisje.)

... en toch (komek!) kost het me meer moeite myn tegen zin in Zola's¹⁰ onbekwaam schryven* te overwinnen dan de walging die z'n onderwerpen my veroorzaakt. De oorzaak is ligt optesporen. Tegen z'n vuiligheid yvert ieder, maar de misdaden tegen

* de kwalifikatien van Zola's schryven laat ik nu daar. Wel durf ik in één woord zeggen: hy schryft *slecht*.

taal, styl en logiek slikt Mn^f Publiek als kaapkoek. Dàt ergert my. En als Publiek dāt wat beter opmerkte zou 't voor de pikantigheid van z'n vuile vertellingen minder oor hebben. In zekeren zin is Zola verantwoord. Hyzelf kan uit den opgang dien hy maakt berekenen wat Publiek waard is, en welke spys men 't moet voorzetten! Ik zeg hier niet: '*le style c'est tout l'homme*^{11.}' (van 'styl' is hier geen spraak!) ... maar: '*l'expression est tout l'homme*.^{12.}' Naar dezen maatstaf Zola metende... *zou* ik zeggen dat Zola zonder z'n vuiligheid *niets* wezen zou als ik niet in Gervaise zooveel menschkunde vond. Ik ben nog niet geslaagd die tegenstrydigheid optelossen. -

Ik eindig vandaag lieve hartelyke *stevige* menschen. Mies kan getuigen dat ik niemand met U gelyk stel. Ik ken geen *man* die zoo ridderlyk is als Lina. Dag, kleine Lina en jongens en 't snoepje. - Hé iets voor *kleine* Lina, als ze'r plezier in heeft.

Het produkt van twee factoren verandert niet als men den grootsten faktor vermeerdert met 6 en den kleinsten vermindert met 3. Vermindert men echter den grootsten met 3 en verhoogt men den kleinsten met 6, dan is't produkt 45 meer^{13.}

Dat ik dit voorstelletje opgeef is omdat ons dienstmeisje het^{14.} heeft opgelost. *Hoe*, weet ik niet, en ik wil er haar niet naar vragen omdat ze (hoewel goed en braaf) achterlyk is in haar werk en ik geen voorwendsel geven wil om nog slordiger haar dienst te doen.

Maar 't frappeerde my dat ze^{15.} de uitkomst wist te zeggen. Hoe ze rekende, weet ik niet. Laat kl. Lina eens probeeren als ze lust heeft. -

Deze brief is ook voor De Wolff dien ik sedert zeer langen tyd bericht schuldig ben. -

We hebben onlangs bezoek gehad van den heer en Mevr. Jacobson^{16.}

Eindnoten:

1. myn: *oorspr. stond er de.*
2. zimmlich anständig: *tamelijk fatsoenlijk (du.); in duitse schrijffletters.*
17. Jonckbloet: *Willem Jozef Andreas Jonckbloet (1817-1885), geschiedschrijver van de Nederlandse Letterkunde; vertaalde twee drama's van Murad Effendi, nl. Selim en Falieri.*
18. minister-resident: *verouderde term voor ambassadeur.*
3. Doggersbank: *op 5 augustus 1781 - dus ruim honderd jaar tevoren - vond bij deze zandbank in de Noordzee een zeeslag plaats tussen de Engelse vloot onder admiraal Parker en de Nederlandse vloot onder schout-bij-nacht Zoutman.*
4. crudité: *grove toespeling (fr.)*
5. Méér: *oorspr. gevolgd door misschien.*
6. gewiss: *zeker (du.)*
7. Sie begreifen enz: *U begrijpt toch dat het om een gewetenszaak gaat.*
8. Bulwer: *Edward George Bulwer, baron Lytton of Knebworth (1803-1873), brits schrijver en politicus. De bedoelde roman is The Caxtons (1849).*
9. efficace: *doeltreffend (fr.)*
10. Zola's: *oorspr. gevolgd door kromschryvery en slordige uitdrukking.*
11. le style c'est tout l'homme: *de stijl is de hele mens (fr.)*
12. l'expression enz: *de uitdrukking is de hele mens (fr.)*
13. *Zie voor de oplossing bij 7 september 1881.*
14. het: *oorspr. gevolgd door behoorlyk.*
15. dat ze: *oorspr. gevolgd door 't gevonden.*
16. Jacobson: *mevr. Rosa Jacobson-Fleck met haar echtgenoot A.L. Jacobson. Vgl. V.W. XX, blz. 315.*

[17 augustus 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke]

17 augustus 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Vier dubbele velletjes en een enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Deze brief sluit aan op de aanvankelijk niet verzonden brief van 6 juli. Zie aldaar.

17 Augustus 81 beste Funke! Dat briefje lag sedert zooveel weken op m'n tafel. Het was in de plaats gekomen van 'n langen brief dien ik verscheurde. Ik voelde dat ik U niet in de zaak mocht betrekken. En om dezelfde reden verzond ik ook nevens staand *kort* briefje niet. Ik meende toen dat die ellendige historie binnen weinige dagen zou afgelopen zyn, en wilde dat *gy* dan ter-goeder-trouw zoudt kunnen zeggen: *ik wist van niets!*

Maar ik wist niet, helaas, dat de zaak *niet* afloopen zou. Dàt kon ik niet voorzien! Ik mag nu niet langer wachten, U opteholderen waarom ik Uwe brieven van 29 Juni en 23 Juli niet beantwoordde. Ge weet dat ik U terstond na 't lezen van den aanval in 't Nieuws geschreven had. Onze eerste uitroep was: och, wat zal Funke daarvan een verdriet hebben! Ik wist dat ge U herhaaldelyk voor my hadt in de bres gesteld, en ik begreep het penible uwer verhouding tegenover menschen die *gy* uit een industrieel oogpunt niet kondet missen. De *valsche* poëzie die voorgeeft in alle materie iets laags te zien, is my een gruwel. Het slagen van Uw 'Nieuws' (geheel afgescheiden van den inhoud der eerste blzⁿ en de komiek-pedante praatjes over Buitenl. politiek) het *slagen* Uwer onderneming met het oog ook op uw vrouw en kinderen, vind *ik* poëtiek. Daar is *rym*. De uitslag klopte met Uw intelligente flinkheid. En méér nog.

Als dat 'Nieuws' quâ onderneming niet zoo goed gegaan was, hadt ge jegens my U niet zoo royaal kunnen gedragen. Dat besef

en de dankbaarheid die ik U (ook buiten 't finantieele) schuldig ben, veroorzaakte dat ik eerst aan *U* dacht.

Schoon dit feitelyk *waar* is, kwam er als aanleiding iets by dat *niet* in verband stond met myn gevoel voor U, *iets in myn belang*. Ik was verheugd over den aanval. De uitroep: 'wat zal dat F. spyten' werd aangevuld door 'n ònuitgesproken: '*my niet!* My doet de zaak plezier!'

Om U dāt begrypelyk te maken, 't volgende. Niemand dan ik zelf kan weten hoe dikwyls ik door publicisten gekrenkt word. Ik neem geen krant of tydschrift op, waarin t *niet* geschiedt. Dat anderen dit niet zoo goed weten als ik, komt hiervan dat men slechts let op iets dat uitdrukkelyk *gezegd* wordt, en geen acht slaat op de velerlei wyzen waarop men my grieft door *zwygen*.

(Eén voorbeeld uit honderden. De schryver G. (van Gorkum) die met onmiskenbare *kennis van zaken* (niet te verwarren met bevoegdheid tot *oordeel*) indische toestanden behandelt, bespreekt het chapître Heerendienst zonder my te noemen. Na 20, 30 jaar zal dat *zwygen*, evenals 't doodzwygen in Kamerdebatten en van de Lettermannen *sprekend* worden gevonden.)

Maar behalve *zwygen* zyn er nog vele andere manieren. Met min of meer handigheid ontvang ik van tyd tot tyd 'n zyslag.

(Zie Alb. Thym, die zekere obsceniteiten niet zoo erg vindt als die 'waarop men in Mult. Vorstenschool onthaald wordt.') -

Sedert jaren leed ik onder de verschillende manieren waarop de algemeene miskennis zich openbaart, en zeer dikwyls betreurde ik de onmogelykheid om er op te antwoorden. Meestal zou 't repliceeren my in 'n ongunstige positie geplaatst hebben. Een klacht over verzwying van myn naam, byv. zou beantwoord geworden zyn met: 'Ei kyk, hy wil dat men over hem spreekt!' Alsof 't my om publiciteit *als zoodanig* te doen was!

By *uitdrukkelyke* beleedigingen zou m'n antwoord meestal koorn op de molen van m'n aanvaller geweest zyn. Een V. VI. byv. zag niets liever dan dat hy door 'n dupliek *tegen* Multatuli een debiet kon verwachten als nu aan de schryvery *van* Mult ten-deel valt. Kortom, gewoonlyk achte ik het òngeraden m'n wrevel te uiten. En ziedaar de plumpe aanval in 't Nieuws! Hy was me welkom! Primo, daarin was aanleiding om *buiten schryvery* te blyven. (Ge hebt gezien dat ik die opdroeg aan Valette. Hy heeft zich, m.i.

goed van die taak gekweten. Z'n stuk is ter-zake dienende, logisch en voldoende. Zeker had ikzelf de zaak niet zoo goed afgedaan. My zou 't moeite hebben gekost zoo sober te blyven, en wel beschouwd, was dāt de eisch.)

Maar ik kon dāt gedeelte der zaak slechts opdragen aan 'n ander, door er by te verklaren dat *ikzelf* den schryver van dat stuk 'wat anders' leeren zou. Anders had het den schyn gehad alsof ik my achter 'n ander verschuilde.

De beschuldiging 'laf of (en) gemeen' eischt andere beantwoording dan *frazen*. Hoogstwaarschynlyk deelt gy myn oordeel over het duël niet. Er zyn er maar weinigen die op dit stuk van myn opinie zyn. Ik acht *het* duel 'n onmisbare zaak. D.i. als *principe*. Ge begrypt dat ik niet *elk* duël goedkeur, Integendeel, weinig duellen zyn gerechtvaardigd. Maar dit is iets anders dan de kwestie of er niet 'n middel moet bestaan zich te verdedigen tegen kwajongens?

Ik meen alle beschouwingen die er tegen het duel-principe werden en worden ingebracht, te kennen, en naar myn oordeel houden zy geen steek. Maar als ik nu 'n monografie dáárover ga houden, kom ik niet klaar met dit schryven.

Ik was verheugd dat de aanval zóó grof was (laf of (en) gemeen!) dat hy - zoo ooit! - een uitdaging wettigde. En ik zocht sekondanten! Sekondanten, ja. Ik had er twee nodig. Zie hier waarom.

Ik verzeker U dat een duël (geheel afgescheiden van m'n oordeel over: *het* duel als principe) me niet alleen niet verschrikt, maar ('t klinkt gek) aangenaam toelacht. Ik houd er van. Dit is temperamentszaak, en geen *principe*. In principe ben ik *tegen elk duel* als 't eenigszins kan vermeden worden. Wie zonder noodzaak duelleert, is misdadig en dwaas. Sedert zeer veel jaren deed ik 't niet, en dit bewyst dat ik niet toegaf in m'n lust. Dezen keer echter mocht ik en *moest* ik. 'Laf en gemeen!'

Welnu, by 't schryven om sekondanten voorzag ik dat ik me zou moeten spenen van 't genoeg eens iets zoo geheel naar m'n zin te mogen doen. Ik begreep dat de onbekende aanvaller *niet* duelleeren zou, en dat de heele uitdaging zou aflopen met een procesverbaal van wedervaren der sekondanten. Daarom wilde ik er *twee* hebben.

De eerste dien ik verzocht my die dienst te bewyzen, nam flink

aan. Maar den tweeden vond ik tot nog toe niet. De weinigen dien ik 't verzocht, hebben redenen (of voorwendsels) om te bedanken. De 'weinigen' omdat ik 't slechts aan dezulken vragen kan die 1° my geschikt voorkomen ('n zeldzaamheid!) en die 2° wat hun maatschⁿ of huiselyke omst.ⁿ aangaat, zoo'n dienst kunnen presteeren. 'Vrienden' van allerlei gehalte heb ik genoeg, maar de een is te jong, 'n ander te... burgerlyk, 'n derde te afhankelyk, 'n vierde te huisvaderlyk &c &c

Kortom, nog altyd heb ik m'n tweeden getuige niet. -

En de retraktatie, vraagt ge? Was daarmee de zaak niet uit?

In die retraktatie herkende ik natuurlyk *Uw* bemoeienis, en ik was er dankbaar voor. Misschien ook is *Uw* aandringen op redres geholpen geworden door 't uitlekken myner pogingen om 'n sekondant te vinden. (Er waren depêches gewisseld, en men weet wat officieele geheimhouding te beduiden heeft.)

Hoe dit zy, toen de retraktatie verscheen, had één sekondant z'n funktie aangenomen, en volgens alle regels legde ik hem die z.g.n. eerherstelling voor, met verzoek te dienen van consider^{er} & advies omtrent de oorbaarheid van aannemen en tevreden zyn. Hy adviseerde: *onvoldoende*. En dit was ook myn opinie.

(Ik heb nu geen lust de flauwe jezuitery van dat stuk te ontleden. 'Ik heb je'n dief genoemd, nu ja, maar ieder begrypt dat het niet m'n bedoeling was je voor 'n dief uittemaken.'

'Ik heb je aangetast² omdat je'n doode beleedigde³. Ieder begrypt dat ik niet de bedoeling had je uitteschelden. 't Is maar dat je'n doode aantastte, zie je, en dat vind ik zoo gemeen.'

Dat men in parlementen zich laat tevreden stellen met zoo'n parafrastisch⁴ verhandelen van de beleediging, weet ik wel. Maar dat is omdat gewoonlyk de beleedigde zèlf god dankt dat-i de zaak met eenigen glimp van fatsoen kan laten rusten.*

Zie onlangs Casembroot⁷ versus Dullert⁸! En Dullert had dan ook (om stipt te zyn, moet men dit in 't oog houden) niet zülke beleedigende termen gebruikt. De parafraze echter die de zaak heette te redresseeren was even zot. De type van die zaakjes is aldus.

* Ik was juist bly met de zaak omdat ze zoo byzonder geschikt was omforsch aangepakt en *doorgezèt* te worden.

- A. Je hebt gestolen.
- B. Door A uitgeschoolden voor dief, eisch ik herstel van eer.
 (Opschudding. A. wil niet intrekken. B eischt dàt, of àndere genoegdoening. 'Goede vrienden' ('t zyn *slechte* vrienden!) trachten B te beduiden dat hy zich de zaak niet moet aantrekken. Ze beginnen 100 frazes met: '*ik zou...*' of: 'in uw plaats *zou* ik...' Als B naar hun zouën luistert, zeggen ze achter z'n rug: '*ik zou* (alweer 'n *zou!*) *ik zou* er niet in berust hebben! *Ik* had A de hersens ingeslagen! Als my zoo iets gebeurd was, *zou* ik... &c &c &c.
 Na ruggespraak, tumult, hooge woorden, vooral na vertoon van veel valsch-welwillende pogingen tot sussen, wordt er 'n program gemaakt waarmee A, B en... 't publiek tevreden zyn. B vooral. Hy heeft z'n eer weerom door A te laten zeggen:

A. Het doet my leed te hebben moeten ontwaren dat de overigens zoo byzonder hooggeachte heer B in myn verzekering dat hy gestolen heeft, iets heeft gelieven te ontdekken dat den schyn heeft alsof ik hem voor 'n dief uitmaakte. Dit lag inderdaad geenszins in myn bedoeling.

B onthoudt zich wyselyk van de vraag wat dàn wèl in de bedoeling lag? Dat wil hy liever niet weten. Nog eens, hy dankt god dat-i den schyn kan aannemen *alsof* hy 't praatje van A inderdaad heeft opgenomen als 'n retraktatie. Hy weet wel beter! En ook anderen weten wel beter! En hy weet ook dat anderen 't weten! En al die anderen begrypen best dat hyzelf zich maar aanstelt *alsof* hy tevreden is, maar...

Er mankeert maar aan, dat A & B elkaar in publieke séance zoenend en verzoenend om den hals vallen. (Ils se reconcilièrent, 's'embrassèrent &c... et depuis ce moment, ils étaient ennemis mortels⁵! Zoo zegt Lesage⁶ ergens in den Gil Blas,) en zoo *is* het! Ik behoef U niet te zeggen dat ik niet houd van zulk geknoei. Naar myn indruk wordt de beschuldiging 'laf en 'gemeen'

laf: 'of' gemeen stond er. Ik schenk hem de finesse van 't verschil tusschen 'en' en 'of' en accepteer de goedheid niet die my wel heel vriendelyk de keus wil laten tusschen die beide kwalifikatien. Ook 'onbezonnen' neem ik niet aan. Maar ik spreek er niet van, omdat *die* beschuldiging (hoe *onbezonnen* ook van *zyn* kant!) geen duël rechtvaardigen zou, veelmin *vereischen*.)

Nu dan, de beschuldiging: 'laf en gemeen' wordt niet te-niet gedaan in 'n praatje als 't geleverde. Daarin nl. even als in 't voorbeeld over 'dief' en 'gestolen' tracht hy, kwasi de aanklacht intrekkende, die staande te houden door te eindigen met de verklaring dat de grond waarop ze gebazeerd was, bestaan blyft. Iets als: 'n dief heb ik je niet genoemd⁹, ik zeg maar dat je gestolen hebt. Merci! -

En, vraagt ge, hoe is dan nu de status quo? Wel, allerverdrietigst voor my. Tot nog toe vond ik m'n 2ⁿ getuige niet. De zaak wordt oudbakken. Ik ben er misselyk van, en weet niet -

Ik word gestoord. *Heel hartelyk gegroet!* Ik acht niemand hooger dan U. Wees niet boos als ik over sommige dingen (het duëlprincipe, byv.) anders denk dan gy. Uw vriend Dek

De wyze waarop ik die zaak wilde (en wil) behandelen wordt ook bepaald door de noodzakelykheid om sommigen te waarschuwen die genegen mochten zyn 't voorbeeld van den Nieuws. redakt^r te volgen. Een flinke afdoening van die zaak zal me rust geven. Ook benadeelt ze uw blad minder dan *schryvery*. Dit zou me op 'n weg brengen dien ik *nooit* betreden zal, nl. 't uitkleeden der redaktie als kopie leveranciers. Il y aurait de quoi¹⁰! Maar dāt doe ik in geen geval. Omdat het *uw* zaak is. Het zou slecht van me zyn.

Eindnoten:

1. consider^e: (*consideratie*) (*ook*) *overweging*.
2. aangetast: *oorspr. stond er uitgescholden*.
3. beleedigde: *oorspr. stond er aantastte*.
4. parafrastisch: *door omschrijving*.
7. Casembroot: *François de Casembroot (1817-1895), sedert 1866 lid der Tweede Kamer na militaire loopbaan in Indië*.
8. Dullert: *Mr. W.H. Dullert (1817-1881), sedert 1849 lid der Tweede Kamer, groot bewonderaar van Thorbecke en bekend filantroop*.
5. Ils se réconcilièrent enz.: *zij verzoenden zich, zij omhelsden elkander en vanaf dat moment waren ze doodsvijanden*.
6. Lesage: *Alain-René Le Sage (1668-1747), frans schrijver van avonturenen zedenromans*.
9. heb ik je niet genoemd: *oorspr. stond er ben je niet*.
10. Il y aurait de quoi: *er zou reden genoeg toe zijn (fr.)*

[17 augustus 1881

Multatuli's kleinzoon Guido Bassani geboren]

17 augustus 1881

Guido Bassani, zoon van Nonni en Francesco Bassani te Padua geboren.

[21 augustus 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker]

21 augustus 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven (M.M.)

Nieder-Ingelheim, Zondag

Waarde neef! Ik heb 't zoo druk dat ik niet wil opstaan om in de krant die 3 v^{t1} van me ligt, den datum opte zoeken. 't Is niet om die ½ minuut tyd, maar om 't opstaan.

Hierby weer 'n brief die U behoort. Ge schreeft (27 Juni²) 'ik zal zorgen dat men in den Haag myn adres weet.' Het schynt dat ze'r geen nota van genomen hebben. En ikzelf weet nu niet recht hoe ik dezen best aan U adresseer. Moet ik den brief weer naar den Haag zenden, nadat ze hem daar gerepudieerd³ hebben? Hm! Naar Bodegraven⁴ is 't zekerst, al maakt het dan 'n omweg. Alzoo Bodegraven!

Ja, ik heb't vreeselyk druk. Logés, drie, vier, vyf te gelyk! We zyn in 't saisoen der pélérinages⁵. 'Vyf' zeg ik. Nu en dan hebben wy er méér dan vyf. Maar over 'n tydje zal dat luwen. Gister heb ik 'n paar in de dorpsheberg moeten laten. Dat wint bedden, &c uit, maar ze komen toch over dag hier. Ons huis staat, van buiten gezien, te pronken als 'n monument van eenzaamheid. Op een (nogal verwyderden) buurman na, 'n boer, zyn we ½ uur van alle fracties der mensheid af, en toch is 't *in* huis 'n drukte dat soms hooren en zien vergaat. Dat ik U dit schryf, is niet om U afteschrikken van *komen*. O neen. t Is maar om U voortebereiden op de mogelykheid dat ge zoudt moeten *slapen* in de herberg.

Een andere manier zou wezen dat ge naar *Mainz* gingt, dáár in 'n logement, en pr wagen (± 2 uur) op een dag heen en weer. Ik zou dit niet aanraden als ge te Mainz op 'n klip zat. Maar wie wat reizen wil in deze streken, komt toch te Mainz te-recht. Vandaar zyt ge nagenoeg even gauw te Wiesbaden en Frankfort als by ons. Wanneer ge integendeel *hier* logeert, zoudt ge *over* Mainz naar Ffort en Wiesbaden moeten gaan, en dan is (zelfs!) het bereiken van de Ingelheimer station van *ons* huis uit, lastiger dan de heele spoorreis. De personen die *hier* logeeren komen niet om eens 'n reisje te maken, maar om hier te *zyn*. Gy wilt wel óók *hier* komen, maar hebt tevens of hoofdzakelyk behoefte aan 'n reisje. Zeker zou 't U niet in 't hoofd komen, N. Ingelheim te bezoeken om my

te zien, zooals dezer dagen geschiedt door 'n familie (man, vrouw & vier kinderen) uit Z. Amerika⁶. Meen niet dat ik dit kwalijk neem. Ik gebruik dit onderscheid maar om U de itinéraire aantegeven, die voor Uw doel en behoefte het best is. Al m'n andere bezoekers (op 'n française⁷ na, die echter ook niet om my komt. Het mensch is finaal onschuldig aan alle kennis van den tijdgeest) nu, alle anderen kennen Mainz, Ffort, Wiesbaden &c van buiten alsof ze Baedeker-zelf waren. Zy zouden zich dáár, gy hier u vervelen. Om gaarne hier te zyn, moet men my kennen, en dit is zeker by U 't geval niet, wat ik (nogeens) volstrekt niet kwalijk neem. Ik heb meer aanhangers dan m'n hart, ja zelfs m'n geheugen plaats kan geven.

Vriendelyk gegroet

Van Uw liefh. Oom

Ed

Observeer by 't maken van reisplannen dat de station Ingelheim een uur van ons huis ligt, en een behoorlyk rytuig is in 't dorp niet te huur.

Ik raad u voorts aan uw plannen zóó interichten dat ge stroomäf de reis per stoomboot maakt van Mainz (of Biberich) af tot Koblenz toe. Dat is't 'mooie gedeelte' dat men behoort gezien te hebben.

Ingelheim ligt niet áán den Ryn. En ons huis nog minder. Wy zien op 1 uur afst. op den Ryn neer, en óverzien den heelen z.g.n. Rheingau van Rudesheim af tot voorby Wiesbaden toe (van W.b. zien wy slechts één hoogliggend gebouw.)

Schaf U aan: *Worl, Karte der Umgegend von Mainz, Verlag von Victor von Zabern, Mainz*⁸. O.t.N.⁹ van Nieder Ingelheim staat: 'Monument.' dáár is ons huis. Dit A. g^o voor uw koetsier als ge van Mainz mocht komen. Anders rydt hy door tot in het dorp.

Eindnoten:

1. V^t: voet; drie voet = ongeveer 1 m.
2. Deze brief is niet teruggevonden.
3. gerepudieerd: geweigerd, teruggestuurd.
4. Bodegraven: Engel logeerde daar tijdens zijn verlofperiode bij zijn broer Kees, die apotheker was.
5. pèlerinage: pelgrimstochten.
6. Vermoedelijk de familie A. Nahuys.
7. 'n française: de aanstaande vrouw van Mimi's broer Albert, (Philomène) Marie Blanc (1859-1928).
8. Worl enz.: Kaart van Mainz en omgeving door Worl, uitgave van Victor von Zabern, Mainz.
9. O.t.N.: ten noordoosten.

[24 augustus 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli]

24 augustus 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven (M.M.) Met gedrukt kopje G.L. Funke Nieuwe Heerengracht bij de Amstel, 37. Amsterdam.

Amsterdam, 24 Aug. 1881

Beste Dekker!

Ik kan me heel goed voorstellen dat de bewuste aanval van 't Nieuws U plezier deed, omdat Ge dien tot tekst kunt gebruiken voor een welverdiende tuchting van alle organen en personen die voortgaan met U en Uwe prediking te negeeren. Maar bedenk 1° dat de retractatie *enkel op myn eisch* is geschied buiten eenigen anderen invloed en 2^e dat Ge vrij zeker kunt zijn dat deze pil ruim voldoende is om voorgoed aan alle Redactieleden van mijn blad den lust te benemen U ooit weder rechtstreeks of zijdelings aan te vallen. Dat de aanhaling uit Gilblas¹ hierop volkomen van toepassing kán zijn, ontken ik niet, maar wat kan ik daartegen doen! Dat de aanval in quaestie meer uit onbezonnenheid dan uit boosaardigheid voortvloeide - daarvan ben ik zeker. Doch ik erken dat Gij, met Uwe tallooze ondervindingen op 't gebied van miskenning, dit bezwaarlijk kunt aannemen.

Hoe Ge evenwel gelooft ooit een Secondant te zullen vinden die den degen voor U zal aangorden, zie, dát begrijp ik niet. Wie ter wereld toch is welbespraakt genoeg met zijn pen om, na al wat Ge over dat onderwerp in Uwe werken hebt geuit, voor U in 't krijt te durven treden. Wat kan men anders doen dan U napraten? Zal ooit iemand van naam of talent, die U gelezen heeft, zich *bij Uw leven* aan zulk een taak durven wagen? En zoo dat gebeurt, maakt hij zich dan niet belachelijk door den flauwen nagalm op 't geen Gij zelf zoo krachtig en in allerlei taalvormen hebt gedichteerd?

Zeg niet 'een flinke afdoening van de zaak zal mij rust geven.' De zaak is èn door de retractatie èn door 't stuk van Valette feitelijk voor 't publiek dood en begraven en zal hoogstens als franje gebruikt worden door de talrijke vrienden en bewonderaars die na Uw dood als gloeiende kampioenen Uw roem zullen verkondigen. Dat een zaakje als dit U inderdaad zou blijven irriteeren, stemt mij treurig, zelfs al breng ik 't op zoo algemeen terrein als gij bedoelt. Denk toch aan Spinoza en erken dat Uw invloed op onzen tijd reusachtig is in verhouding tot den zijne en dat die invloed steeds klimt naar mate men Uwe werken leest. Welk auteur in *Holland* werd met klimmender graagte gelezen dan Gij en dat terwijl de gansche bent zoogenaamde toongevers om strijd zich inspande om U dood te zwijgen. Nimmer is zoo iets in onze

litteratuurgeschiedenis vertoond en dat feit alleen waarborgt het leven uwer Ideën, ook lang nadat de Auteur niet meer zal zijn. Thans kampvechters te zoeken, zou voorbarig zijn: ze komen later van zelf en misschien van vrij wat beter allooï dan Ge U nú nog kunt voorstellen. Mannen als Valette b.v. groeien nu reeds daartoe op en zullen zich zelve een eerekroon vlechten door hunne verwijten jegens de duizenden die U niet hebben willen kennen. Gooi dus die muizenissen van U af en vergal U 't leven niet noodeloos door steeds de lichtpunten voorbij te zien en vooral te letten op de grievende miskeningen. Ieder die U Hef heeft lijdt op dat punt met U mede, maar velen hebben een krachtiger geloof dan hun meester.

Word niet boos en acht me niet pedant, al schijn ik 't ditmaal een beetje. Ik wou zoo graag dat Ge wat gelukkiger waart! Van harte gegroet van
tt G L F

Eindnoten:

1. Gil Blas: *de bekendste roman van Lesage (zie bij 17 augustus 1881).*

[26 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan G.L. Funke]

26 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan G.L. Funke, geadresseerd aan WEDg Heer G.L.

Funke Direk^f Nieuws v.d. Dag N. Heerengracht, 37 Amsterdam en met poststempels Nieder-Ingelheim 26/8 en Amsterdam 27 AUG 81. (M.M.)

b. F! Dank voor Uw brief. Ik zal wel genoodzaakt zyn te doen wat gy wilt, namelyk: niets. En als de zaak hierop *moet* uitloopen, behoef ik niet eens te overleggen of uw beschouwingen juist zyn. 'Niets is geheel waar.' Zeer veel hangt af van subjektieve positie en meening. Een gekwetste die men op den voet trapt heeft 'n anderen indruk van de zaak dan de niet-gewonde. Sedert *jaren* werd ik getraiteerd door *commissie* en *omissie*. Maar nog-eens, ik zal wel *moeten* berusten.

Hartelyk gegroet. Schikt het U ook, eens hier te komen? Vraag geen belet. We hebben veel ruimte. adio

Uw vriend Dek

N. Ingelheim, 27¹. aug. 81

Eindnoten:

1. *Volgens het poststempel moet de kaart een dag eerder geschreven zijn dan de datering aangeeft. Vgl. ook het antwoord van Funke van 27 augustus.*

**[27 augustus 1881
Briefkaart van G.L. Funke aan Multatuli]**

27 augustus 1881

Briefkaart van G.L. Funke aan Multatuli, geadresseerd aan Herrn E. Douwes Dekker Wohlgeb. in Nieder-Ingelheim a/Rhein, met poststempel Amsterdam 27 AUG 81. (M.M.)

A. Zaterdag avond

Beste Dekker! Meen toch niet dat Ge 't *om mij* zoudt behooren te laten of dat ik U schreef omdat het oprakelen dier grieven *mij* onaangenaam zou zijn! Wat ik U zeide, zullen naar ik heilig overtuigd ben, Uwe beste vrienden herhalen. Kunt Ge 't niet overnemen ter wille Uwer eigene waardigheid, stoor U dan in 't minst niet aan mijn gevoelen, bid ik U! Zoo Ge dät deedt, zou mijn geschrijf een gansch ander effect krijgen dan waarmeê ik me vleide!

Vale tt G L F

**[28 augustus 1881
Brief van Mimi aan W.A. Paap]**

28 augustus 1881

Brief van Mimi aan W.A. Paap. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(1/3) beschreven. Ook de enveloppe is bewaard, geadresseerd aan Herrn W. Paap Wohlgeb. Gerard Doustraat 48 Amsterdam. (M.M.)

N. Ingelheim 28 Aug 81

Waarde Paap. Uw vest is hier achter gebleven met een sigarenkoker. Ik heb 't aan myn broeder meegegeven nr. Holland, en meenende dat het van v Dissel was heb ik hem verzocht het aan dezen nr Ut. te zenden, wat ook reeds geschied is. Hoffentlich heeft vD. myn vergissing begrepen en is uw vest weer in 't bezit van zyn rechtmatigen eigenaar. Hy, vD. kent immers uw adres?

Jammer dat uw verblyf aan den ryn zoo door regen verdronken is. Niet dat ik zoo byzonder met den ryn dweep, maar wel met zonneshyn en met heldere lucht. Ook den Amstel vind ik saai by regenweer, althans voor wie uit is voor zyn plezier. *Thuis* is alles weer goed - nu ja, behalve storm als men op een hoogte woont zooals wy. Dat dom gedachteloos gegier maakt dek zenuwachtig en ook my onlekker van den weeromstuit. -

Ik ben bly dat gy het leven pryst en geniet. Foei, nu zou men byna meenen dat ik Emants-gedachten¹ in den zin heb, dat ik zoo iets zeggen kan aan u die voor zooveel my bleek, slechts goeds ten deel viel. Zelfs dek kan dat nog menigmaal in weerwil van zyn lang verleden vol verdriet en zyn zorgenvol heden. Maar zoo gelukkig als gy om met muggenkaarsjes die tergenden slaaproovenden soem-soem-diertjes te verdryven, zyn wy toch niet.

Dek laat u zeer groeten, en ook Wou herinnert zich de heeren van den luchtballon nog heel goed. Ons reken-gretchen is ook aan 't fransch. Gister vertelde ze ons dat ze al een 60 woorden machtig is die het françaisetje haar geleerd heeft. Ze maakt reuzenschreden in alles - maar als dienstbode is ze te min. Nu jammer dat ze zich nu juist dáárvor verhuurde! En ze kan god nog niet eens de schuld geven van haar misplaatsing, want ze is verstandig genoeg niet aan hem te gelooven. Nu, ik laat gretchen verder aan haar lot over, en teeken na vriendelyke groeten

Uw toegenegen

M Douwes Dekker

Schepel

Dit² beteekent *Wouter*.

Eindnoten:

1. Emants-gedachten: *Marcellus Emants (1848-1923), nederlands schrijver van romans en toneelstukken met een extreem pessimistische thematiek.*
2. Dit: *kommentaar van Mimi bij een langwerpige kruis in blauw potlood onder de brief.*

[31 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer]

31 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan T.H. de Beer, geadresseerd aan WEDg Heer Taco H. de Beer P.C. Hooftstraat 83 Amsterdam en met poststempels Nieder-Ingelheim 1-9-81 en Amsterdam 2 SEP 81. (U.B. Leiden; fotokopie M.M.)

Geachte Heer De Beer!

Vriendelyk dank voor Uw boek. Ik heb 't nog niet gelezen, doch zie wel reeds dat het veel belangryks bevat. Zoodra ik 't gelezen heb, zal ik U uitvoeriger schryven.

Intusschen vriendelyk gegroet

van

tt

DD

Nieder-Ingelheim

31 Aug 1881

[31 augustus 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker]

31 augustus 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-6 en 7($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 31 August 1881 beste Engel! Wel, dat is 'n prettige brief! Je vorigen vond ik guindé.¹ En, *stipt* genomen kan ik daarin gelyk gehad hebben, zonder evenwel (dat blykt me *nu*) gelyk gehad te hebben in de gevolgtrekking. Neem me myn vergissing niet kwalyk. Ze is 'n gevolg van m'n zeer byzonderen toestand. Op zeer weinig uitzonderingen na, kan (en moet) ik de personen met wie ik in aanraking kom, verdeelen in slechts twee kategorieën: zeer hartelyke vrienden ('aanhangers') of... vyanden. Waar ik nu van 't eerste niet overtuigd ben, *moet* ik wel verdacht zyn op 't andere. De gedwongen keus tusschen die byna uitsluitende mogelykheden, is my lastig genoeg. Dikwyls smacht ik naar iets neutraals in den omgang. Wie 't niet by ondervinding weet, kan zich niet voorstellen hoe vermoeiend publiekerigheid is! Ziedaar dan ook een der redenen waarom ik niet in Holland woon. 't Is my onmogelyk me ergens te vertoonen zonder zeer in de hoogte te worden gestoken of... uitgescholden. Ik kan moeielyk zeggen wat me 't meest verveelt. -

Dank voor Uw hartelyken brief. En nu noodig ik U heel vriendelyk uit², zoodra 't u schikt, hier te komen. Vraag alleen p^r teleg^m of briefkaart of we thuis zyn.

(Waarschynlyk *ja*, maar 't kòn zyn dat wy 'n reisje maakten daar er 'n vague³ plan is naar Beyerens te gaan, *zeer vague*.) Andere beletselen kan ik me, wat ons betreft, niet voorstellen, vooral niet ten-opzichte van 't getal meekomers. Aan plaats zal 't niet ontbreken, en 'n beetje hurry vind ik wel aardig. Nog nooit heeft iemand zich by ons verveeld. Vertel my eens iets over uw vrouw en kinderen. Ik kreeg dezer dagen bericht dat Nonni bevallen is. Zy was altyd lief en achtenswaardig in alle opzichten, maar haar omzwerven in den vreemde bewerkte dat ik haar niet als *eigen* beschouwen kan, wat me zeer bitter is. Ze kent me niet, en na haar huwelyk gaf ik de altyd mislukte pogingen op om dit te veranderen. Alle eer gevende aan haar karakter, moet ik erkennen dat honderden me nader staan dan zy.

M'n vrouw is onveranderlyk een hartelyke steun. Komt eens kyken! En onze Wouter! Hy - of weet je'r van? - was 'n verstootelingetje in de wereld. Z'n moeder verschopte hem terstond na de geboorte. En wy hebben hem aangenomen toen-i ± 2 jaar oud was. (nu 5½) We houden dol veel van den jongen, en hy van ons. Neemt uw kinderen mee om met hem te spelen in den tuin, op den weg - o, ruimte genoeg! We zullen samen vliegers oplaten, d.i. de jongens en ik. Gy zyt er zeker niet jong genoeg toe. Dat betert met de jaren! Maar toch, toen ik uw leeftyd had, deed ik 't ook al, of... nog.

Het huis waarin we wonen, behoort ons, wèl, nièt, - ik weet het niet! Het staat op myn naam, maar 't is me eigenlyk opgedrongen als geschenk, en ik weet niet recht hoe ik met de zaak aan moet. 't Is eigenlyk 'n emolument⁴ voor 'n lezing of voordracht die ik eens (in '64, 65?) ergens moet gehouden hebben. Een der hoorders (toen 'n zeer jong mensch, byna 'n jongen nog) beloofde zich zelf my 'n dienst te doen zoodra hy daartoe de middelen hebben (*Ik* had toen niet te eten, moet je weten) zou. Dit vertelde hy aan z'n vader die hem in dat voornemen sterkte. De vader stierf, de zoon werd ryk, en zie, daar komt hy circa 1 jaar geleden, toen ik nog te Geisenheim woonde, my bezoeken. (Eens slechts, en zeer terloops, had ik hem te Amstm gezien.) Vernemende dat wy te Geisenheim op de schop zaten, daar de huur elk oogenblik kon worden opgezegd, haalde hy ons over 't nu bewoonde huis voor zyn geld te koopen. De aanleiding tot dat edelmoedig aanbod vernam ik eerst later. 't Was, zeide hy, een daad van piëteit jegens zyn vader 'die er zoo'n schik in hebben zou als hy 't weten kon.' In dat alles is iets liefelyks, tgeen niet wegneemt dat het me soms drukt. Maar wel waardeer ik de my daardoor geschonken gelegenheid om gastvryheid uitte oefenen. We hebben op 't oogenblik maar één logée. Er is dus plaats voor U, uwe vrouw en uw kinderen, of althans voor 'n paar daarvan. Het huis, zonder nu juist groot te zyn, is zeer logeabel. Mocht ge hier willen werken, dan zal ik U òf myn kamer afstaan, òf 'n ander rustig hoekje bezorgen. Meet het logeeren by ons nièt af naar de hollandsche manier. Dáármee kan *ik* ook niet terecht.

Zou de poging om uw kinderen (of 'n deel daarvan) ergens te deponeren, een gevolg zyn van den wensch naar wat rust? (Ik

erken dat ze lastig zyn op reis.) Of vreest ge *ons* te bezwaren? Beschryf my uw troepje eens, dan kan ik beoordeelen of 't volstrekt *noodig* is dat gy ze in Holland achterlaat, allen of gedeeltelyk dan. 't Is zeer wel mogelyk dat ge ze hier beter kunt deponeren dan ergens elders, vooral daar onze logée (n française) my zeer geschikt voorkomt voor kinderjuffrouw, waartoe ik haar, zoo noodig, benoemen zou. Aan Wouter heb ik al uitgelegd wat 'n 'neef' is, en verteld dat er misschien speelkameraadjes komen, waarmee hy zeer in z'n schik was.

Nu, beste jongen, komt als ge kunt en lust hebt. Groet uw vrouw en geloof my
Uw liefhebbende oom Ed DD

Schryf me of ge die kaart besteld hebt? Zoo neen, dan zend ik U de myne. Ja dat doe ik. Te Mainz kan ik wel 'n andere koopen. Het blauwe puntje beteekent ons huis, 't roode kruisje de station. De distantie is $\frac{3}{4}$ uur, en wel stygend. De schenker van ons huis wilde my ook paard en rytuig opdringen. Maar die heb ik geweigerd om de kosten. Maar noodig was't eigenlyk wel, want de eenige huurwagen in 't dorp is ellendig. Ik voel schaamte als ik 'n gast aan de station laat afhalen. -

Mocht ge, vóór ge overlegt omtrent het al of niet meebrengen van de kinderen, onverwachts willen komen, ook goed! Ik bedoel hiermee dat wy 't niet (op z'n hollandsch) 'n indiskretie zullen vinden als ge ze meebrengt. Het dan noodige 'schikken' vind ik wel aardig.

Eindnoten:

1. guindé: *opgeschroefd, onecht (fr.)*
2. noodig (...) uit: *oorspr. stond er vraag.*
3. vague: *vaag (fr.)*
4. emolument: *opbrengst, bijverdienste.*

[31 augustus 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

31 augustus 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.) De envelop is bewaard gebleven, geadresseerd aan WED Heer D.R. Mansholt Meeden prov^e Groningen, Holland.

Nieder-Ingelheim 31 Aug 1881 beste Mansholt! Ik was bly met Uw brief. De schuld van niet schryven lag aan my, of liever noch aan my noch aan U. Schryven heeft iets onvolkomens dat 'n mensch *ergert*. Ook *ik* had U veel meetedeelen, maar 't behandelen dáárvan letter voor letter is 'n *werk*, soms 'n *afmattend* werk, vooral wanneer men precies wil zeggen wat men bedoelt. Den 18ⁿ ontving ik bericht uit Padua dat Nonni bevallen is. Welnu, sedert dien tyd deed ik niets dan *beproeven hoe ik op die tyding moest antwoorden*. En tot nog toe vruchteloos. De uitlegging *waarom* me dat zoo moeielyk is, zou veel inspanning vereischen. En zoo zyn er méér dingen. Ook die uitscheldparty in 't Nieuws v.d.D. heeft me veel gemoed gekost. 'Laf en (of) gemeen' stond er. De intrekking (zoogenaamd) die door myn goeden Funke bewerkt was, voldoet me niet. Maar wat te doen. Hadt ge die zaak gevolgd? Vergeef me dat ik er nu over heen stap. Ik ben er misselyk van. Behalve de twee nummers van 't Nieuws staat ze in de 'Portefeuille. Valette heeft aan de opdracht om de zaak aftedoen voor zoo ver 't *schryvery* betreft, best voldaan. Overigens - maar basta!

M'n vrouw en Woutertje zyn zeer wel, byzonder wel. Zy is by voortdoring een voorbeeld van werkzaamheid, trouw, huiselykheid, goede zorg, o, in alles. 't Had me veel waard geweest als gy en een paar der Uwen eens hadt kunnen overkomen om m'n huiselyk leven te zien. Geloovers, vromen, zeker soort van moralisten zouden daaruit misschien iets kunnen leeren. Maar ik had liever U hier gezien, die niets te leeren hebt, U, uw lieve vrouw en een der meisjes of alle twee! 't huis is ruim! Ja, zeer ruim, al te ruim eigenlyk, en in zekeren zin bezwaart het me. Ik heb U immers uitgelegd hoe wy er aan komen? Welnu, het drukt me. (d.i. de verplichting.) Ook zegt m'n vrouw dat ze - als 't niet om 't kind was dat den ganschen dag in den *tuin* speelt - dat ze liever op 2½, ja op 1½ kamertje woont. Haar illusie is: géén meid, zelf koken, &c in welk geval zy meer tyd tot lezen en studie heeft dan nu. Wouter is (of schynt òns) een best kind. Het is onmogelyk een eigen kind meer te beminnen dan wy dat verstootelingetje! Hy zelf weet natuurlyk van niets. Hy is nu 5½. Met schrik zie ik 't oogeblik tegemoet dat hy vernemen zal hoe de zaak eigenlyk is. Geheim blyven (als in romans en komedies) kan 't *niet*. t Zou ons zoo

vreeselyk hinderen als hy 't van anderen (en god weet op welke manier!) te hooren kreeg! En hy is nog te jong om zelf 't hem te zeggen. -

Ja, smorgens heb ik kramp op de borst, (asthma?) maar 's avends voel ik ruimte. Hoofdzaak is dat ik vóór den middag niet spreek. *Vroege* drukte maakt my den heelen dag onwel. -

'Geopereerd van een klier.' Wist de dokter ook te zeggen wát er aan die klier mankeerde? Ja, vrouwen zyn dapper, vooral moeders. Och, dat ontviel me daar. Ook in 't moederschap is vervalsching. Denk eens aan Wouters moeder! 't Schepsel weet niet of hy leeft, of-i wèl is, of-i misschien mishandeld wordt. Nog nooit heeft ze zydelings of rechtstreeks naar hem laten informeeren. De officieele adoptie heeft nog niet plaats gehad. Het heeft veel voeten in den aard. We hebben geen anderen waarborg 't lieve kind te mogen houden dan in den tegenzin der moeder hem weertezien. Maar als dat eens veranderde? Als eens een kuur, of verandering van omstandigheden haar bewoog t kind terug te vragen dat ze *terstond na de geboorte* verstootte? Ik mag er niet aan denken! -

Ik vreesde wel dat Wiepke niet zou kunen komen. Liebenstein ligt niet in de route. Maar 't spyt me wel. Mocht zy of Hendrika eens kunnen uitvliegen, en kan ik er niets aan doen, door haar byv. van Keulen te komen halen of zoo iets, dan gaarne!

(Dat afhalen beteekent niets. De lastigheid van de reis is juist de *eerste* helft. Nu ik zeg 't maar om te toonen dat ze welkom wezen zou, zy of Hendrika.

Hoe is 't met haar beenwond? Hoe komt zoo'n knappe frissche meid aan zoo'n kwaal? Ik weet te weinig van haar gestel &c om te oordeelen, maar mag ik eens iets *vragen*. (Niet meer dan *vragen*.) Heeft ze ook te veel medicynen gebruikt? En welke? Veel kwalen zyn 't gevolg van zoogenaamde genezingen door de aptekery. Ik werk graag met byl, bytel en zaag, sla me telkens in 't been, m'n handen zyn soms vol sneden en krabben. Ook m'n schenen.

(Nu juist in de laatste 2 maanden niet, maar vroeger had ik altyd wonden, zoodat m'n vrouw me beknorde. De term was tegen Wou: 'O, die papa slaat zich altyd kapot!')

Welnu, alles genas altyd in weinig dagen. Ik heb zoo goed als nooit medicyn gebruikt.

-

Onderwys! Alle gegevens die tot my komen, wyzen op iets *zeer*

ongunstigs. En wel in dubbele beteekenis. De resultaten namel. openbaren zich óók ten nadeele der *karakters*, iets wat by *onderwys* programmas altyd over 't hoofd wordt gezien. Men past daarop nooit het *alles* in *alles* toe. (Wèl let men eenigszins op de eischen der *gezondheidsleer*, althans die worden *genoemd* als by de zaak tepas komende.) Al ware het *onderwys als zoodanig* uitstekend, dan nog moest worden nagegaan in hoe verre het strookt met de *ontwikkeling des gemoeds*? Het aanwyzen¹ der fouten is ydel zoolang er *onderwyswetten* bestaan.

Deze laatste uitdrukking is misschien niet volkomen juist. Er bestaan eenige (zeer weinige!) punten van aanraking tusschen 'regeering' en 'onderwys'. Maar ze staan niet in verband met den tekst: *onderwysprincipe*. Ik mag ze dus nu overslaan.)

Wetten op het Onderwys, d.i. inbreuk op *vryheid van onderwys*, het officieel gildewezen op dit stuk, zie, dit zyn dingen waarover 't nageslacht ons bespotten zal zooals wy nu ons ergeren aan heksenprocessen en autodafé's. Wat baat het of wy de fouten in de tegenwoordige methode opzoeken en aanwyzen zoolang *de geheele zaak* - *onderwys de par le Roi* ('n gezag dat zelf in de eerste plaats behoefte zou hebben aan wat onderwys!) - zoolang de geheele zaak één fout is? De wettelyke regeling stempelt elke dwaling met 'n cachet van vereeuwiging, belet allen werkelyken vooruitgang, kweekt middelmatigheid en gewoonheid ten-behoeve van onware en konventioneele eischen der maatschappy, verlamt elk initiatief, onthoofte elke uitstekendheid, bestendigt de heerschappy van't kwade. Mozes, Aristoteles, Sokrates, Jezus, Columbus, Newton, Keppler & c & c & c zouden ondergegaan zyn by 'n régime als 't onze. Ik eisch: *vryheid van Onderwys!* -

Misschien vertrekken van Meeden? Naar den Westpolder? Ei! En als uw bezitting te Meeden niet verkocht wordt? Nu, dat zal blyken. Best begryp ik Uw lust in afzondering en ik deel er in. Maar, beste kerel, hoe minder omgeving men heeft, hoe meer de punten van aanraking zyn en hoe meer die omgeving van ons eischt. Ook zit de drukte juist niet altyd in 't *aantal* menschen die ons persoonlyk bezoeken. Wy wonen hier op ½ a ¾ uur van het dorp (waar we trouwens met niemand kennis aanknoopten) en toch verga ik soms van drukte. O, die post! Er liggen dozynen onbeantwoorde brieven op m'n tafel. Daaronder zyn er die ik niet

eens gelezen heb! Wie ons huis voorby wandelt, zal meenen dat daar *rust* heerscht. Zoo ziet het er uit! Maar m'n aandoeningen draag ik *in my*. *Ik voel me moe!* Als ge hier waart, zou ik 't u begrypelyk maken. Zoo zal 't ook met U gaan in den west polder. Zonder nu te spreken van de aandoeningen die men overal in zichzelf meeneemt, is er iets eigenaardigs in de natuur dat alle (of byna alle?) pogingen om tot betrekkelijke rust te komen verydelt. Onze gevoeligheid voor indrukken neemt *toe* naarmate de intensiteit van die indrukken *afneemt*. Iemand die 't gewoel en den aanloop eener grooten stad ontvlucht, zal in 'n eenzaam woudhutje weldra even sterk geprikkeld worden door 't geruis der boomen als vroeger door bezoeken of straatrumoer. Ik spreek by ondervinding.

Uw opgave? Ziehier voorloopig² eenige antwoorden³. Er zyn er meer

1	16	2
12	7	13
3	18	4
8	14	9
5	17	6
10	15	11

8	1	12
5	16	9
2	13	6
17	10	3
14	7	18
11	4	15

1	12	2
4	15	5
7	18	8
10	3	11
13	6	14
16	9	17

De eerste is onregelmatig. In de beide anderen is zekere regel, die gebruikt kan worden om varianten te krygen.

De vakjes nummerende: men de 1 (ik geloof naar willekeur) en elk volgend

1	2	3	plaatst
4	5	6	
7	enz.		

nummer vyf vaknummers hooger

Byv:

- 1 op vak twee
- 2 op vak zeven
- 3 op vak twaalf.

't Spreekt van zelf dat *vak een* op *vak achttien* volgt.

Daar beproefde ik nog eens deze manier door te beginnen met 1 op vak *elf*, 2 op zestien, 3 op drie &c. En 't kwam goed uit, en dit begryp ik wel. 't Verwondert me meer dat die eerst onregelmatige ook aan de opgaaf voldoet

Och, ik zie daar dat er een nog eenvoudiger methode is.

Als men de vakjes in de lengte nummert behoeft men maar telkens één vakje overteslaan, mits na 9 op nieuw beginnende.

1	7	13
2	8	14
3		

1	4	7
10	13	16
2	5	8
11	14	17
3	6	9
12	15	18

Ja, m'n vrouw wil heel gaarne een nieuwen schaak wedstryd met u aanvangen. *Ik zal er me niet mee bemoeien*. Dat verhoogt haar ambitie. Ze zegt dat gy wit en den zet hebt en veronderstelt van U

1) E2-E4

waarop zy 2) E7-E5 antwoordt. -

Ik stel U voor de zetten te nummeren als boven, zóó namelyk dat wit eens vooral de *oneven* nummers, en zwart de *evene* krygt. Dit houd ik voor'n verbetering in de notatie. Het wint by napeleiten of fouterstellen, &c de verwarring tusschen 'myn zet n^o zooveel' of 'uw zet, &c uit.⁴ Enfin, ik stel het voor, unmassgeblich.⁵ -

Die advokaat! 't Is om misselyk te worden! Ze meenen waarlyk dat hun geknoei 'n *wetenschap* is! Juist andersom. Het bederft het

verstand en... de gemoederen! Hartelyk gegroet, allemaal. Ge begrypt dat ik U veel meer te schryven had! O ja. Ik houd veel van U en zou U zoo gaarne eens 'n paar wonden laten zien... niet aan m'n lichaam!

Dag beste kerel. Groet Uw lieve vrouw
en allemaal

Eindnoten:

1. aanwyzen: *oorspr. stond er opsporen.*
2. voorloopig: *oorspr. gevolg door twee antwoorden.* Zeker zyn er meer.
3. *De opgave van Mansholt lijkt in te houden, de cijfers 1 t/m 18 zo in een rooster van 6 × 3 onder te brengen dat opeenvolgende cijfers elkaar noch horizontaal, noch vertikaal, noch diagonaal raken.*
4. uit: *oorspr. gevolgd door Ook* vervalt.
5. unmassgeblich: *vrijblijvend (du.); in duitse schrijffletters.*

[31 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan G.L. Funke]

31 augustus 1881

Briefkaart van Multatuli aan G.L. Funke, geadresseerd aan WEDG-Heer G.L. Funke N. Heerengracht, 37 Amsterdam en met poststempels Nieder-Ingelheim 1-9-81 en Amsterdam 2 SEP 81. (M.M.)

beste Funke! Dat ik op uw briefkaart niet terstond antwoordde, was omdat ik me voornam 'n langen brief te schryven. Nu vreezende dat dit er voorloopig niet toe komen zal, slechts dit korte antwoordje. Ik nam alles wat ge my over die verdrietige zaak schreeft, in dank aan. Als ik nu zeg: 'ik laat of liet niets om Uwentwil' klinkt dat zoo bar, en dus onjuist. Wel wis en zeker zou ik gaarne iets (en veel) om U laten of doen maar in *deze* zaak is dit (helaas) 't geval niet geweest! Al keurde ik uw inzichten geheel af, ge weet dat ik om redenen buiten u wel gedwongen was er naar te handelen. Ik mag er dus jegens *U* niet eens 'n verdienste uit maken!

Hartelyk gegroet Uw vriend DD
N.I. 31-8-81

[1 september 1881

Betaling Tandem door M.J. de Witt Hamer]

1 september 1881

Betaling van f 60,- door M.J. de Witt Hamer als gedelegeerde van Tandem, blijkens aantekening op achterzijde lidmaatschapskaart. Vgl. V.W.XIX, blz. 944. Zie voor reactie van Multatuli bij 13 september 1881.

1 Sept 1881 Aan Multatuli betd. f.60-.

[6 september 1881

Brief van Multatuli aan V. en H. Bruinsma]

6 september 1881

Brief van Multatuli aan V. en H. Bruinsma. Twee dubbele velletjes en een enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.) De brief is onvolledig bewaard gebleven en op 7 september 1881 voltooid.

Nieder-Ingelheim

6 Septr 1881

Als de zinnen niet rondlopen, maak ze maar goed. Ik sta dikwyls op en lees niet altyd goed na waar ik gebleven ben.

beste Vitus & lieve Hilda! Wel, ik betrap me daar op iets dat ik zoo leelyk vind in anderen¹. My althans is 't gebeurd dat ik 't iemand kwalyk nam dat-i my by m'n voornaam noemde. Nu, ik had gelyk. Vooral omdat ik in dien man ook andere dingen opmerkte die me niet bevielen en die 't gebruiken van dien voornaam tot iets zeer onaangenaams stempelde. My nu afvragende waarom ik doe wat ik afkeurde in dien ander, geloof ik de reden te moeten zoeken in den klank die Hilda aan dien naam geeft. (Ja, dat *is* het. Ik herinner me dat ook Vosmaer iets zoo liefs vond in de wyze waarop Juffr. Schaepman 'Vitus' uit sprak. Inkorrekt, maar... frisch en welluidend.)

Dank voor 'boter- en kaasbereiding' en 'Gebed v.d. Onw.'².

Wat het laatste aangaat het komt me voor dat de redactie van 'forjet my net'⁶ gepoogd heeft in 't zelfde n^o een tegengif toetediene. De nieuwlichters durven drîst forklearje,

Der bistiet nin opperhear.

... Foi, hwet tael!³ -

De maker van 't 'ienfaldigh dicht'⁴ vindt de 'leare' van de 'nyeliochters' wel 'oannimlik'⁵ maar hy blyft toch (heel ònaannemelyk dus) goedvinden te

'knieljen foar Jou heilich oangesicht'⁷.

Dat zal God zeker veel plezier doen. -

Boter- en Kaas zyn bruikbaarere dingen. Vooral voor menschen die gister twee geiten hebben gekocht, want dât hebben we! Tot 'n koe hebben wy 't nog niet gebracht, maar wie weet wat gebeurt?

En - zonder de minste toespeling op geiten en koeien - *gy* hebt de meisjes afgeschafft? Het spyt me voor de meisjes. -

Jammer dat ge geen gelegenheid hebt kunnen vinden dezen zomer ons eens te bezoeken. Of kan het nòg? Ik weet niet hoe 't uitkomt met vakantien, of andere mogelijkheden van wat vryheid. Ziet ge kans nu of later eens uittebreken? Al was 't in den winter - Daar stuit ik in m'n gedachten op een van de vele dingen die my hinderen. Zal ik dit jaar weer die afmattende tourneé maken? Ik vrees dat het zal *moeten*, al weet ik niet hoe ik 't dan zal aanleggen om Mies en Wouter niet alleen te laten. Ons huis staat geheel alleen, en als van den winter de dieven hier niet komen inbreken, zeg ik dat ze hun vak niet verstaan. Nu weet *ik* wel dat hier geen schatten te halen zyn maar dat weten zy niet. Behalve een oude boer (dien we trouwens niet kunnen beroepen) hebben wy geen burenen. Het dorp is 20 minuten ver. Enfin, geen zorgen voor den tyd. Die eenzaamheid brengt ook haar aangenaams mee. 't Is zoo landelyk! Op dit oogenblik is de kleine Wouter... aan 't *ploegen*. Ik zag hem zoo even uit het venster. Hy loopt naast den ploeg met 'n zweep in de hand. Landelyker kàn het niet.

Hier zynde zoudt ge U zeker ergeren over den slechten grond. Zeer spoedig stuit men op rots, en ook de z.g.n. humus zelf is de ware niet. Toch weet Mimi eigen groente uit den tuin te halen,

schoon ik beweer dat ze niet halen kan by de hollandsche. Postelein byv. (hoewel van holl. zaad gewonnen) smaakt net als de wilde postelein zooals men te Batavia heeft, en (naar ik meen) als de postelein die in veel streken van Europa in 't wild groeit en dan ook als groente versmaad wordt. Ik vond de hier geteelde doperwten byna altyd minder smakelyk dan holl. gedroogde groene erwten. Enz. (Kersen, peeren, appelen, alles minder goed dan in Holland.) Maar 't uitzicht is schoon⁸. Ook komt het luchtgestel my gezond voor. M. ziet er veel beter uit dan vroeger, en ook ik voel me minder zwak. Nu staat daar weer tegen over, dat de winden (die we op n hoogte liggende, uit de eerste hand hebben) en die zeker oorzaak van die gezondheid gevende lucht zyn, ons 't leven lastig maken door hun eeuwig geruisch en gefluit. Elk zuchtje lykt hier 'n kleine storm, en redelyk sterke wind *is* hier 'n storm. Dit maakt me zenuwachtig.

Maar mooi is 't weer dat onze woning zoo frisch en ruim is. Het kost my 'n overwinning om uittegaan. Als ik zeg dat ik U zoo graag eens hier wou zien, is 't dan ook voornamelyk om met U samen thuis te blyven. Op m'n tourné in Holland ben ik mezelf niet. Altyd beklemd tusschen de lezing van gister en die van morgen... als 't niet die van van avend is!

Van Nonni's man kreeg ik dezer dagen bericht dat zy bevallen is. Dit maakte op my een treurigen indruk. Ik voelde daarby zoo hoe ze *voor goed* van my is afgescheiden.

Woutertje geeft ons by voortdoring veel geluk. Misschien kan ik niet goed oordeelen omdat ik hem van te naby zie, maar *hy komt me voor*, 'n hef kind te wezen. Ik zeg: 'hy komt me zoo voor.' En meer niet. Ik wou wel eens 't oordeel van anderen over hem hooren. Soms bezwaart het me dat-i dieren plaagt. Mies zegt: 'dat doen alle kinderen.' En dat zou dan voortkomen uit domheid, uit gebrek aan besef der smart van 'n ander. In 't algemeen weet ik wel dat domheid wreed maakt, maar als ik dan zie dat zoon 'dom kind' heel slim en verstandig weet te redeneeren als 't een koekje of pleiziertje geldt, dan voel ik me bezwaard. En over meer dingen! Ik durf zeggen dat wy ons best doen Wouter goed optevoeden. Hy ontvangt veel liefde en wy zorgen dat-i niet door overmaat van toegeven bedorven wordt. (Een paar keer heeft-i duchtig op z'n billen gehad.) Welnu, hy is inderdaad wat men gewoon is 'n⁹ (....)

doen. Die heele geschiedenis was niets dan jacht op vreemdigheid. Korteweg brengt me op wiskunde. Sedert vele jaren was ik bezig met het zoeken eener vereenvoudigde manier om driehoeken en hoeken te meten. Ik kan maar niet gelooven dat er zooveel omslag by noodig is als de leerboeken zeggen. Maar gevonden heb ik 't nog niet.

7 Septr 1881.

Vlak voor ons huis is 'n klein boschje en op 't oogenblik is Wouter daarin bezig 'n eekhoorn te vangen of 't niet te vangen. 't Beestje zal wel zoo wys zyn zich niet te laten krygen, wat ik hoop. Ik zeg 't maar om te doen begrypen hoe landelyk 't hier is.

In dat boschje staat 'n (leelyk) monument uit den tyd van Napoleon I toen Hessen fransch was. De toenmalige prefekt heeft z'n naam willen vereeuwigen en dien van z'n keizer. De weg waaraan ons huis ligt (van Bingen naar Mainz) schynt aanvankelyk aangelegd te zyn door Karel den Groote, en (ik denk) gerestaureerd onder Napoleon. Die twee namen worden op 't monument met elkaar in-verband gebracht. Op *ons* erf is 'n zeer diepe put (diep omdat we zoo hoog wonen) en die zou oplast van Karel d. Gr. gegraven zyn. Op de plek waar wy wonen zou dan 'n wachttoren gestaan hebben in verband met Karel's paleis te N. Ingelheim. Alzoo klassieke grond. -

Uw stryd tegen kwakzalvers! Toen verleden jaar Valette hier was juichte hy uw streven toe. Z'n uitdrukking was: 'Kyk, dat is nu iets wezenlyks!' Wat uw *doel* aangaat, stem ik dit toe, maar de vermoedelyke uitslag? *Neen!* Ge hebt gezien dat de eerwaardige Airy (?) uw naam gebruikt als reklame. In een drama (?) 'Havelaar' is de slotscène (NB met bengaalsch vuur en 'n borstbeeld van Willem III!) apotheose van Vryen Arbeid! *Men kan niet lezen*, geloof my. Zie byv. het staaltje van den boer die stroop van moeder Seigel kwam koopen *naar aanleiding* van de waarschuwing *tegen* die stroop.

Is de uitdrukking: 'men kan niet lezen' zuiver? Niets is geheel waar. 1° Kan men de maatschappy verdeelen in bedriegers en bedrogenen. Al schynt het nu dat de laatsten niet lezen *kunnen*, de eersten wel. Maar 2° is 't van de bedrogenen zelf nog zoo heel zeker niet! Zoodra er 'n ander soort van belang in 't spel is, kunnen zy wèl lezen. Hoe nu dat 'ander soort' te definieeren? Ik zit er

voor! Even als ik geen kans zie duidelyk te maken hoe stomme geloovers zoo duvelsch slim kunnen zyn in andere dingen. Ook vat ik de geslepenheid van 'n kind niet.

Moeten wy dan de handen in den schoot leggen? Zeker niet! Maar wel is er behoefte aan 'n andere *methode*. Welke, vraag je? Zie, ik wou dat de vraag my gedaan werd door 'n 20 tal *hartelyk-goedgezinden*. Het antwoord is omslachtig, en om puntjes op de i's te zetten dient het *schryven* niet. Ik heb repliek noodig, en *vryheid tot redres van uitdrukking*. De redaktie van m'n plan (plan is wat veel gezegd. Ik meen: overlegend voorstel) hoort op 't gebied van kodifikatie, en dit vereischt zeer veel stiptheid. Om daartoe te geraken is noodig dat ik bezwaren hoor opperen, niet zoo zeer omdat ik ze niet ken, maar om uit het vernemen daarvan te kunnen beoordeelen wie al of niet geschikt zyn voor de uitvoering. Er zou om iets goeds tot stand te brengen, *forsch* moeten worden opgetreden, en ¹⁰ ik zou moeten weten op wie ik rekenen kon.

(Aesopus¹¹ zei 'loop!' toen iemand hem vroeg in hoeveel tyd zekere stad te bereiken was. D.w.z.: hy moest eerst zien *hoe de vrager liep*.)

Wat *my* betreft, in weerwil van herhaalde verzekeringen van hartelyke vrienden, *ik* blyf er by dat ik in *myn* stryd tegen kwakzalvery geen haarbreed gewonnen heb. Overall traitert¹² men my met het bekende: 'Wat schryf je aardig!' Van alle kanten dringt men aan op 't voortzetten der geschiedenis van Woutertje Pieterse! Straks krygt gy 'n brief van Moeder Seigel met 'n verzekering dat zy Uw tydschrift met zooveel genoeg gelezen heeft! Dàt zal U plezier doen, denk ik. -

Het woord 'wereldverbetering' heeft 'n verkeerden klank gekregen. 't Is ironie geworden. Welnu, ik durf het handhaven, mits eerlyk en ernstig opgevat. Het is inderdaad de roeping van een *mensch* gunstig te werken op 't verbeteren van de maatschappy die uit *menschen* bestaat. Dit nu aangenomen, ryst de vraag: door welke middelen? In 't algemeen hebben de meesten daarvan 'n liefklinkend antwoord gereed: door ontwikkeling, beschaving, gemoedelyk en verstandig *redeneeren*. *Ik* zeg dat deze stelling overeenkomt met de spinazie redeneering.

(Ik lust geen spinazie)

Ik ben bly dat ik geen spinazie lust, want:
 Als ik ze lustte, zou ik ze eten, en:
 Ik lust geen spinazie.)

Als de wereld voor verstandig-gemoedelyke redeneering vatbaar was, zou ze geen verbetering noodig hebben. -

Ander voorbeeld (even als de spinazieredeneering slechts by benadering van toepassing)

Beschaving is noodig

Schoolonderwys leidt tot beschaving.

Beschaving sluit dwang uit. Door toepassing van opvoedend schoolonderwys leert de knaap zich alleen te buigen onder de eischen van 't gezond verstand.

Maar... hy wil (onbeschaafd nog) niet naar school gaan.

Hy moet dus ten behoeve der *dwangverbiedende* beschaving, *gedwongen* worden de school te bezoeken. Q.a.¹³ (Neem geen dezer slordig gestelde zinsneden op alsof ze op zich zelf genomen, m'n meening uitdrukten. t Is slechts in verband met het q.a. dat ik ze gebruikte. Ik ben 't o.a. nog volstrekt niet met mezelf eens over de stelling dat schoolonderwys *per se* beschaving bevordert.) Vrage ook: wat *is* eigenlyk beschaving? Daarop zyn zooveel antwoorden als er volken - neen, provincien, of dorpjes op de wereld zyn. In Frankryk wordt ieder voor onbeschaafd gehouden die 'n stuk van 'n broodje of boterham afhapt. Daar moet elk stukje afzonderlyk naar den mond gebracht worden.

Wy hebben 'n meid die slordig is, vuil, lui, onverschillig en ik geloof nog meer. Welnu onlangs loste zy 'n probleempje op dat in de dorpskrant stond. Ik kon (en kan) 't niet doen zonder algebra. Het produkt van twee gegeven getallen verandert niet als men den grootsten faktor met 6 vermeerdert en den kleinsten met 3 vermindert.

Vermeerdert men den kleinsten met 6 en vermindert men de grootsten met 3, dan is't produkt 45 meer.¹⁴

Ik wil haar niet vragen *hoe* ze 't gedaan heeft, om haar niet te styven in haar slordige luiheid, en 't spyt me wel want het interesseert me. Of... heeft ze op haar boerenschool ook algebra geleerd? Hoe dit zy, hier gaan zulke kunstjes voor *beschaving* door.

Omgekeerd weer, in de laatste jaren maakte ik kennis met drie hollandsche meisjes uit den *deftigen stand*' die ter-nauwernood de

vier hoofdregels kenden! Een van die 'dames' vroeg herhaaldelyk of haar broer te Londen, als hy naar Holland ging, den weg over *Marseille* nam, dan of hy haar by ons (Ingelheim) zou kunnen komen afhalen? Ook wist zy op 'n globe de werelddeelen niet aantewyzen. Dat evenwel Gretchen niet om en door haar schoolwyzigheden zoo lui, slordig enz was, blykt hieruit dat die 'dame' even onhandig en lui was als Gretchen. Thesis: 'volslagen *gebrek* aan schoolonderwys werkt niet per se beschavend.' De stelling komt in sarkastischen rang overeen met: 'er zyn lui die niet aan God gelooven en toch niet deugen.' -

Ik heb nu goddank, drie werken gelezen van Zola. 'Goddank' omdat ik nu kan meespreken over dat nieuwe licht. Realistisch? Naturalistisch? Zóó moet dit genre heeten. Welnu, de heele kwestie komt neer op de vraag of de man behoorlyk schryven kan. Ik zeg *neen!* Hy zou veel moeten veranderen voor hy 'n *ismus* (welk dan ook) kon voorstellen. Hy beschryft nu en dan (heel gebrekkig!) zekere handelingen, toestanden en gewaarwordingen die anderen gewoonlyk uit (al of niet gewettigde) kiesheid overslaan of slechts aanroeren. Ziedaar alles. Z'n heele realismus is als dat van den kwajongen die 'n verboden woord op 'n schutting of muur schryft.

(Ziedaar alles' is niet juist. In één der door my gelezen werken komt een zielegeschiedenis voor die zeer juist¹⁵ beschreven... zou zyn als-i de inderdaad zeer logisch ontwikkelde toestanden had weten te uiten in behoorlyke taal. 'Behoorlyk' nu niet in den zin van *fatsoenlyk*, o neen. Maar in *korrekte redaktie*. Goed schryven kan de man niet. Men zou z'n werk kunnen gebruiken als kakografie-verbeterings oefeningen op 'n H.B. School. Toch is de zielegeschiedenis van Gervaise in de Assommoir 'n prachtstuk! Er is 'n korrektheid in de feiten die ('t mensch *valt*) aan de natuurwet op de vallende lichamen doet denken. Hoe *die* man (overigens als psycholoog en schryver zoo verregaand onbekwaam) die Gervaise heeft kunnen dichten is my - (als Gretchen's oplossing zonder algebra) 'n raadsel. -

Ziedaar nu 'n langen brief beste lieve mensen! M'n geweten kwelde my dat ik U zoo verwaarloosde. In 't boschje is alles stil en 'n overwinnings gejuich is niet tot me gekomen. Dus Wouter heeft den eekhoorn niet gevangen. Tant mieux!¹⁶ Mies zal uw

boek Boter & Kaas bestudeeren. Zy houdt veel van zoo-iets, en heeft gister de geiten zelf gemelkt, tot groote verbazing van Gretchen die beweerd had dat er veel tyd noodig was om dat te leeren. Dit is 'n eigenaardige pedanterie van vakmensen. Advokaten zyn ook zoo. Ze meenen dat hun rechts karnen boven 't bereik is van 'n gewoon menschenkind. O, onze akademies!

Hartelyk gegroet! Is er geen mogelijkheid dat de lieve Hilda eens alleen komt? Wy zouden haar vertroetelen. Maar voor U zou 't 'n verdriet zyn haar te missen, o zeker! Denkt er eens over.

Uw vriend Dek

Hè daar zag ik gister dat Schaepman en ik onder één planeet zyn geboren, allebei 2 maart jarig

Misschien is 't voor Hilda goed dat ze 'ns hier komt. De hooge ligging werkt versterkend.¹⁷.

Eindnoten:

1. Ook vroeger al richtte Multatuli zijn brieven aan 'Vitus' en 'Hilda'.
2. V. Bruinsma: Leerboek der boter- en kaasbereiding naar de nieuwste ontdekkingen op het gebied der zuivelbereiding. Groningen, 1881; Here Gerrits van der Veen (1816-1887) vertaalde Multatuli's Gebed van den Onwetende in het fries in het tijdschrift Forjit my net (1876). Vgl. V.W. XVIII, blz. 580 e.v.
6. forjet my net: vergeet mij niet (fries), titel van het tijdschrift, uitgegeven door het genootschap voor friese taal- en letterkunde.
3. drist forklearje enz.: dapper verklaren dat er geen opperheer bestaat (...) Foei, wat een taal! (fries).
4. ienfaldigh: eenvoudig (fries).
5. leare van enz.: leer van de nieuwlichters aannemelijk (fries).
7. knieljen enz.: knielen voor Jouw heilig aangezicht (fries).
8. 't uitzicht is schoon: oorspr. stond er uitzicht en luchtgestel zyn schoon.
9. Hier ontbreekt de helft van een dubbel vel of een los enkel vel.
10. en: oorspr. gevolgd door om dat.
11. Aesopus: klassiek fabeldichter uit de 6^e eeuw v. Chr.
12. traiter: wschl. bedoeld 'traiteert', behandelt (naar het frans traiter).
13. Q.a.: quod absurdum, hetgeen onzin is (lat.)
14. De uitkomst is 11 en 16. Bruinsma heeft de som in de marge van de brief uitgewerkt.
15. juist: oorspr. stond er fyn.
16. Tant mieux: des te beter (fr.)
17. Deze twee zinnen in de rechter marge vertikaal bijgeschreven.

[13 september 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker]

13 september 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (Fotokopie M.M.) De brief werd op 14 september 1881 voltooid.

Nieder Ingelheim 13 Sept 81

beste Neef Engel! Dank voor je brief 8 dezer. Kyk, dien tegenzin

in nieuwe relatien die door 'n huwelyk waaraan men part noch deel heeft, als't ware worden opgedrongen, begryp ik best. *Ik* houd er ook niet van. En ook m'n vrouw begreep 't best. Maar in dit byzonder geval zal de zaakje erg meevallen. M'n vrouw vond het ook zoo gek, zich op eenmaal tante te hooren noemen door 'volwassen menschen. (zei ze) Van kinderen klinkt het beter.' En zóó is het. Ik gis dat zy er nog meer mee verlegen zou zitten dan gyzelf, vooral daar ze slechts weinig jaren ouder is dan gy, namel. 41. Om alle styfheid uit den weg te ruimen, vind ik best dat je my 'Dek' noemt, zoo als altyd m'n kinderen deden, dan geeft dat vanzelf ook met Mimi een makkelyker toon, waartoe zy zeker 't hare zal bydragen. Zie asjeblijft niet tegen de kennismaking op. 't Zou ons erg spyten als je vrouw niet meekwam. Wat is haar ziekte? Vertel me daar iets van, alsmede van de medicatie. De streek gaat hier voor zeer gezond door. Voor ik echter eenigszins kan beoordeelen of een verblyf by ons haar ten opzichte harer gezondheid van nut kan zyn, moet ik weten wát haar mankeert. En ook Uw n° 2 & 3 geven u oorzaak tot zorg! Als ge niet spoedig zelf komt, verzuim dan niet my te schryven wat haar mankeert. - Dat onze pleegdeug niet Wouter genoemd wordt, is Mimi's werk. By den burg. St. (ergens in Beyeren) staat hy ingeschreven als Eduard.

Of ik in de *Gesch. van Wouter Pieterse* myn eigen leven beschryf! O neen, zeker niet! Er zyn er meer die dit gemeend hebben, maar ten-onrechte. '*Myn* leven' zou neerkomen op *Mémoires*, die ik niet geven kan omdat het onmogelyk is z'n eigen omstandigheden, lotgevallen en denkbeelden te beschryven zonder daarby te beschikken over intimiteiten van anderen. Herhaaldelyk ben ik door uitgevers om *Mémoires* aangezocht, maar ik zie geen kans ze te maken. Het veranderen van persoons- en plaatsnamen baat niet. De lezer zou al zeer spoedig de ware namen uitvinden, en ik geloof geen vryheid te hebben anderen op publiek terrein te slepen. Jammer is het! Want ik heb inderdaad veel ondervonden en bygewoond. Maar... veel geleden ook! En dit is 'n tweede reden die my 't schryven van *Mémoires* belet. De herinnering doet me meer pyn dan ik verdragen kan. Om staande te blyven moet ik trachten te vergeten, of liever (want vergeten is onmogelyk) de al te smartelyke herinneringen terug te dringen. Dit doe ik dan ook

methodisch, door altyd bezig te zyn met iets dat me zeer inspant, of: door me zeer intespannen by alles waarmee ik bezig ben. Dit laatste geldt, byv. by kinderspelen die ik tot onderwerp van nadenken tracht te maken, (waartoe trouwens *alles* (misschien: even) geschikt is.) Het eerste komt tepas by schaken of wiskunde.

Sedert 30 (of meer) jaren zoek ik naar 'n vereenvoudigde¹ trigonometrie². Nog ben ik niet geslaagd, maar 't *zoeken zelf* is probaat tegen smart. Als ik daarmee bezig ben, begryp ik Archimedes³ die in doodsgevaar slechts aan z'n meetk. figuren dacht. Zulke studien nemen de heele ziel in. Over 't geheel kan ik betuigen nooit leeg te zitten. En 't was *noodig* dat ik me altyd bezig hield, want van natuur⁴ ben ik zeer achterlyk. Het denken valt me zeer zwaar. -

Wat overigens de Woutergeschiedenis aangaat, de grens tusschen schets, portret en fantazie is moeielyk te trekken. In zéér stiipen zin bestaat fantazie *op zich zelf* niet. We scheppen evenmin als de natuur. Hoogstens kunnen wy *rangschikken*, en tot dat rangschikken moeten *gegevens* zyn. Maar de artist verwerkt die gegevens en vermengt ze met andere⁵ en vervormt de stof zóó dat er iets nieuws uit ontstaat. Iets *nieuws*. Alzoo géén afdruk van 't wezenlyk bestaan hebbende, géén relaas van iets gebeurds, géén reproductie van 'n beeld, géén portret.

Neem 'n voorbeeld in plantengroei. Ieder plant is voortgebracht uit *n* deelen, maar geen van die deelen *is de plant*. En ook de optelling van die deelen zonder cohaesie⁶, vormt de plant niet. Meer nog, zelfs *met* onbepaalde cohaesie zyn we nog niet gereed. Er is 'n *bepaalde samenstelling*, 'n *eigenaardige vorm* (van geheel en van deelen) noodig om de plant te maken tot wat zy is. -

Niet altyd is de artist in staat met juistheid⁷ optegeven van waar hy z'n indrukken gehaald heeft. Soms weet hy 't wel, maar kan niet verklaren hoe de vervorming in haar werk is gegaan daar zeer dikwyls a overgaat in b, of zelfs in: - a, dat is: niet alleen in iets anders, maar zelfs in het tegenovergestelde. (Misschien is er 'n fout in dezen climax daar 'tegenovergesteld' meer verwantschap aanduidt dan 't vage 'iets anders.')

Het gebeurt evenwel ook dat er 'n zeer eenvoudige aanleiding kan worden opgegeven. Als voorbeeld: m'n Koning George in Vorstenschool is misteekend...

(eerst was hy 'n halve idioot, en later blykt hy vatbaar voor goede indrukken)

... omdat het me stuitte te bemerken dat men na 't hooren van de eerste drie bedryven, overal den onnoozelen Willem III in m'n schets wilde zien. Dat werd met valsch-democratische kwaadaardigheid toegejuicht. Niet om Willem III te sparen (ik ken den man niet) maar uit hoogheid verkoos ik niet doortegaan voor 'n Asmodeeschryver⁸. Het was vernederend voor my, de algemeene *strekking* van m'n stuk te laten afdalen tot 'n haagsche chronique scandaleuse⁹. Vandaar die *breuk* in de psycholochische schildering van George. Die heele figuur overigens kon me niet schelen daar hy slechts dienst moest doen als repoussoir¹⁰ tegenover Louise. - Nee, Dr Holsma en Oom Sybrand heb ik niet gekend. Maar eilieve, ook de anderen niet! Ook pater Jansen niet, schoon er toch eens 'n zeker ietsje was dat ik kan opgeven als aanleiding tot z'n speech tegen Koremans¹¹. (Een dominee kapittelde eens 'n ryken boer over diens wreedheid jegens z'n volk - als je hier komt zal ik je dat vertellen. Maar't betreft alleen de speech tegen Koremans, niet het overige in de figuur van Pater Jansen.)

Wouter komt me roepen om te eten. Dus breek ik af.

Hartelyk gegroet. Komt zoo gauw als jelui schikt. Ruimte en (eenvoudig) eten is er. En zie maar niet op tegen de kennismaking. We zyn makkelyke menschen.

Dek

14 Sept^r

Heb ik je verteld dat wy 'n française te logeeren hebben? Ze is de aanstaande van Mimi's broer Albert, en 'n goed schepsel. By 't woord 'française' denkt men onwillekeurig aan iets pikants, iets dat fladdert en schittert, niet waar. Gut neen! De stumpert lykt meer op 'n huismoedertje dan op 'n wereldsche figuur uit de boekenwereld. Parys en 'de' franschen zyn in de romans gewoonlyk misteekend. By ons logeetje is van *élégance* geen spoor. Ook aan geestighedens maakt ze zich niet schuldig. Maar 'n goed schepsel schynt ze te zyn. -

Hoe ellendig de eenige huurwagen is die Ingelheim oplevert, toch wou ik je niet graag (als je vrouw meekomt, en 'n paar van de kinderen *ik* zeg: hoe meer hoe liever!) van de station laten *lopen*. (Wat my zelf betreft, ik loop liever dan in die kast te zitten met

lamme paarden.) Maak dus dat ik van je komst weet, dan zal ik aan de trein zyn met dat ellendige vehikel. t Is $\frac{3}{4}$ uur *stygen*, weet je. Uit ons huis zien we over 't heele dorp heen tot Bingen toe.

Je moest al 'n rare kerel wezen als 't je by ons niet beviel. En wat je aan kinderen meeneemt, zal zich vermaken met de *ruimte*. Ze kunnen by eenigzins redelyk weer, den heelen dag in de lucht zyn, en ook binnen's huis hebben ze toch meer ruimte dan in 'n logement.

Ik hoor daar Wouter juichen. 't Kind is één levensgeluk. Jammer dat-i door gebrek aan punten van vergelyking zn toestand niet waardeeren kan.

Zeg, denk er goed aan, als je hier komt, dat hy niets weet van z'n eigen geschiedenis. Ik zie tegen den tyd op dat hy 't zal *moeten* weten, maar weet nog niet hoe ik zal aanleggen.

Eindnoten:

1. vereenvoudigde: *oorspr. stond er verbeterde.*
2. trigonometrie: *driehoeksmeting, berekening van een driehoek uit drie bekende gegevens.*
3. Archimedes: *beroemd wiskundige uit de 3^e eeuw v.Chr. Hij werd in 212 te Syracuse door een romeinse soldaat gedood na volgens de legende gezegd te hebben 'Noli disturbare circulos meos': breng mijn cirkels niet in de war (lat.)*
4. van natuur ben ik: *oorspr. stond er als kind was ik.*
5. vermengt ze met andere: *oorspr. stond er vervormt ze zoo dat.*
6. cohaesie: *samenhang.*
7. met juistheid: *oorspr. stond er naar waarheid.*
8. Asmodee: *weekblad, waarin met actuele zaken de spot werd gedreven.*
9. chronique scandaleuse: *roddelrubriek (fr.)*
10. repoussoir: *(schilderkunstig) middel om een ander element beter te doen uitkomen.*
11. *Vgl. V.W. VII, blz. 566 e.v.*

[13 september 1881

Brief van Multatuli aan M.J. de Witt Hamer]

13 september 1881

Brief van Multatuli aan M.J. de Witt Hamer. Een dubbel en een enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 en 6($\frac{1}{2}$) beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 13 Septr 1881

Waarde De Witt Hamer! Uw brief met de vriendelyke bydrage voor Tandem deed my aan. En die aandoening was gemengd. Vooreerst dankbaarheid voor 't welwillende Uwer handeling, en dan: verrassing! Gut, ik wist niets van Uw huwelyk! Jammer (voor my, wel te verstaan) dat ge niet in de gelegenheid waart ons hier te komen bezoeken! Ja, om de waarheid te zeggen, ook wel 'n beetje voor U en Uw vrouw. Ik geloof te mogen zeggen dat het U genoeg zou hebben gedaan hier geweest te zijn. 't Is wat gek

al te lang vooruit iets te bepalen, maar als 't U schikt in 1882 eens uittevliegen, verzuim dan N. Ingelheim niet. Het dorp is een nest, o ja, maar we hebben hier een aardige woning.

Heel gaarne had ik eens anders met U gesproken dan my te midden van die parforce¹ voordrachten mogelyk is. Vooral met het oog op de z.g. 'sociale kwestien'. Is die laatste 'n' overbodig? Bestaat er du temps qui court², maar één kwestie? Of... doen wy de zaak te veel eer aan door haar *de* kwestie te noemen. Nu, ik bedoel de vraagstukken die dagelyks worden opgeworpen over den toestand van den werkmán, over de verhouding van kapitaal tot arbeid e.d. Over die dingen en wat daarmee samenhangt, had ik U veel vragen te doen. Zeker zou ik U menigmaal in verbazing brengen door *de primitiviteit* myner bedenkingen. Ik erken dat ik naar primitiviteit van opvatting streef, en *vraag* dikwyls naar iets dat door velen als sedert lang³ volkomen beantwoord wordt beschouwd. E.g.⁴ 'waartoe dient St. h.h. kunde?'⁵

(t Spreekt vanzelf dat ik St.h.h.k. hier niet neem in *letterlyke* beteekenis. Het nut der *kunde* van de *Staatshuishouding* voor iemand die inderdaad t *huishouden* van *den staat* te besturen heeft, ligt voor de hand. Maar *die* kunde en *dat* nut bepaalt zich dan ook tot dät huishoudentje. 'Tje' in vergelyking van den *nationalen* rykdom. Naar myn inzien verwacht men gewoonlyk⁶ die beide begrippen. Om te doen in 't oog vallen wat ik bedoel, verzoek ik U, elke *stelling* aangaande nationale welvaart te doen volgen door den eisch: codificeer! Zoodra aan dezen eisch niet kan voldaan worden, houd ik de stelling uit 'n politiek (regeerings) oogpunt voor *oiseus*⁷. M.a.w. er zyn zeer veel *economische* waarheden die niet *politisch* kunnen worden toegepast, omdat die toepassing in stryd wezen zou met het 'laisser faire⁸' dat - voor liberalen althans - 'n *beginnel* is. Behouders hebben hierin veel voor. Zy mogen behoudens consequentie *dwingen* tot het vermeend-goede.

'Vermeerdering van nationalen rykdom wordt verkregen door verbetering van akkerbouw.'

Codificeer!

'Art 1... te gelasten dat de akkerbouw zal verbeterd worden.' q.a.

&c &c &c -

De eisch: codificeer! is dikwyls van groot nut. Ik heb hem nog onlangs gebruikt tegen iemand die 't schande vond dat de regeering het vervaardigen van op bankpapier gelykende adreskaarten of sigarenbons &c, niet met straf bedreigde. En, by 't lezen van min of meer socialistisch klinkende stellingen bevind ik er my wèl by, om *redactie van de wet* te verzoeken, waardoor 't beoogde doel zou bereikt worden. -

Over 't geheel zou ik me innig gaarne met zaken als de hier bedoelde bemoeien, wanneer niet... (nu dāt staks!

Ja, graag zou ik zeer uitsluitend my toeleggen op 't behandelen en zoo mogelyk doorgronden van de 'Sociale Kwestie' vooral ook omdat de slotsom, al bleek zy te bestaan in *onthouding*, in *niets doen*, reeds daarom 'n winst wezen zou wyl men dan z'n inspanning zou kunnen toepassen op wat anders. En 't is de vraag of 'n *volslagen* niets doen van Regeeringswege de eisch wezen zou!

Maar ik heb redenen die my lust en moed benemen my te uiten. Sedert jaren bleek my hoe nagenoeg alles wat pen voert en mond roert, my doodzwygt. Ik begryp de oorzaak van die samenspanning - zoo moet ik 't wel noemen - maar niet begryp ik dat lezers en hoorders (de leeken) daarmee by voortdoring genoeg nemen, zy die m'n werken koopen. Hoe dit zy, die lauwheid ontnemt my den lust, maakt me stom. En myn klacht daarover wordt verdraaid, en opgevat alsof 't my om toejuiching te doen was. O neen, maar om t besef dat ik verstaan word. Ik houd waarlyk niet van publiekerigheid. Op m'n 40^e jaar trad ik door nood geperst als schryver op. Wie lust heeft in aan den weg timmeren begint vroeger! En ook m'n voordrachten zou ik waarlyk niet houden als ik ze niet noodig had om in 't leven te blyven. Het is alzoo niet de begeerte om genoemd en geroemd te worden - uitgescholden soms! - die my tot klagen over dat doodzwygen dringt. -

Uw huwelyk moet 'n eind gemaakt hebben aan veel verdriet! Doe myn vriendelyke groeten aan Uw echtgenoot. Kent ze my? Och, waarom niet te N. Ingelheim gekomen? Ik heb zulke aangename herinneringen aan U. M'n gezondheid is redelyk, op wat aamborstigheid na. Ze zeggen dat de lucht hier gezond is, en misschien doet me dit langer leven dan me eigenlyk aangenaam is. Ik heb veel verdriet en moet me methodisch inspannen om dat te

overwinnen. Het best is wiskunde. Sedert?? jaren ben ik bezig met 'n nieuwe manier van driehoeksmeting. Ze moet er zyn, maar tot nog toe ben ik er niet in geslaagd haar te vinden. Misschien laat O.L.H. me daarin niet slagen, omdat het zoeken me staande houdt. Zoo zeggen de vromen. *Ik zeg dat ZE. met minder moeite my de grieven kon bespaard hebben waarvoor ik die genezende zalf noodig heb. Maar dit behoort tot de soort van dingen welke niet te begrypen onze plicht is. Ook is onze plicht beter hollandsch te schryven dan ik daar deed. In godsnaam. Van myn part waren Cadmus⁹ en L. Koster of Guttenberg ongeborn gebleven. A quoi bon¹⁰, dat geschryf?*

'Wel, schei dan uit!' Goed, en wees hartelyk gegroet van

tt

DouwesDekker

Als m'n zinnen hier of daar niet rondloopen, maak ze maar in orde. Ik weet dat ik soms woorden oversla.

Eindnoten:

1. parforce: *noodgedwongen (fr.)*
2. du temps qui court: *vandaag de dag (fr.)*
3. lang: *oorspr. stond er langer.*
4. E.g.: *exempli gratia, bijvoorbeeld (lat.)*
5. St. h.h. kunde: *staathuishoudkunde, economie.*
6. gewoonlyk: *oorspr. stond er te vaak.*
7. oiseus: *van oiseux, nutteloos (fr.)*
8. laissez faire: *niet ingrijpen (fr.)*
9. Cadmus: *de mythische stichter en koning van Thebe die de Phoenicische lettertekens zou hebben uitgevonden.*
10. à quoi bon: *waar dient het toe? (fr.)*

[26 september 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels]

26 september 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4 (½) beschreven. De brief is op 27 september voltooid. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 26 Sept^f '81 beste Haspels! Reeds voor 5, 6 dagen ontving ik Uw brief met de groote remise voor Tandem. Hartelyk dank. Ik had al lang gedacht ook te dier zake iets van U te hooren, en maakte uit Uw zwygen op dat de zaak niet marcheerde. Ge begrypt dat ik er niet naar vragen wilde daar ik zoo goed wist dat tegenspoed in dit opzicht U evenzeer als my bedroeven zou. By my is dit dan ook inderdaad het geval. Geheel in afwyking van wat my door 'welmeenende vrienden' voorspeld werd, gaat alles zeer lauw in z'n werk.

27 Sept^f

Gister opgehouden omdat m'n vingers verkleumd waren! In September! En tot overmaat van vreemdigheid, 'snachts last van

muggen, even erg als in 'n tropisch klimaat! Daaruit is niet wys te worden.

Van Tandem dan gesproken. 't Schynt wel of m'n leven uit 'n reeks van mislukkingen moet bestaan. Meen niet dat m'n klacht op àllerlaagst terrein tehuis behoort, d.w.z. *ik verkeer niet in nood*, o neen! Maar ge weet dat ik plannen had, en tot het uitvoeren dáárvan had Tandem my moeten helpen. Hierop is niet de minste kans, en dit maakt my verdrietig. Byna alle indices¹ die tot my komen geven blyk òf dat ik vergeten ben, of dat men zich aanstelt *alsof* men my vergat. Het opzettelyk doodzwygen loopt in't komieke. En daartegen is geen wapen. Want, door er aanmerkingen op te maken, zou ik aanleiding geven tot de beschuldiging dat het 'aan den weg timmeren' m'n wensch en doel was. Volstrekt niet. Ik haat publiekerigheid. Maar in 't opzettelyk doodzwygen ligt 'n blyk dat ik geen invloed heb, althans geen invloed die tot iets nuttigs kan aangewend worden. Dit nu had ik kunnen veranderen indien Tandem schitterend geworden was, want... 'n dokter moet 'n koetsier met berevel hebben! Het zal te bezien staan of ik dit jaar m'n voordrachten kan nalaten. En *als* ik ze niet houd, zal 't meer 'n gevolg zyn van de vrees m'n vrouw alleen te laten (daar ons huis zeer eenzaam ligt, en inbreken aan de orde van den dag is) dan uit weelde.

Maar nog eens, maak asjeblijft uit dit alles niet op dat ik in *nood* zit. -

Wat de groote verandering aangaat die er met U en Dirk heeft plaats gehad, ik begryp uw betrekkelijke rust. Zeer benieuwd ben ik naar 't slagen der Direktie van Van Zuylen. Het besturen van een tooneelgezelschap is 'n allermoeielykste zaak. Dit zeg ik U niet omdat *gy* 't niet weten zoudt, maar om te doen zien dat *ik* 't weet. Hoe nu V.Z. aan de daartoe noodige eischen zal kunnen voldoen, begryp ik niet. Dat ik zelf er geen kans toe zou zien beteekent niet veel, daar er juist zoo veel hoedanigheden toe nodig zyn die ik mis, maar ik ken maar weinigen die, dunkt my, voor die betrekking de geschiktheid hebben zouden. Men vindt 100 ministers (om nu niet te spreken van kamerleden, waartoe, blykens de ondervinding, *iedereen* dienen kan) tegen één tooneeldirekteur. -

Het is my erg tegengevallen dat *gy* en Dirk dezen zomer niet eens

hier geweest zyt, of liever (want ge hadt het voorzien) het bleef me spyten dat het niet kon. Is er *nooit* kans dat je eens uitbreekt? Onze woning is ruim, in zekeren zin *te* ruim. Als we niet op 'n byzondere manier aan ons huis gekomen waren, zou ik 't nooit in m'n kop hebben gekregen zoo'n mooie woning te betrekken. Frissche lucht, prachtig uitzicht en veel ruimte in den tuin en op den weg. Eergister speelde Wouter blindemannetje op de publieke chauseé². Vryer kan het niet. Het kind zelf kan niet beseffen hoeveel hy vóór heeft boven 'n kind in de stad. Hy geeft ons by voortdoring veel geluk, en nooit heeft het ons berouwd hem aangenomen te hebben. Wettig geadopteerd is hy nog altyd niet. Dat heeft veel voeten in de aard, vooral met het oog op m'n kinderen in Italie, die ik niet om hun toestemming verkies te vragen. 't Is maar te hopen dat Wouter's moeder nooit in haar kop krygt hem terug te eischen. Hy zelf weet natuurlyk van niets. - Van Nonni's man kreeg ik onlangs bericht dat zy bevallen was. Ik zat er mee bezet. De mededeeling was hartelyk, o ja, maar by de vervreemding kan ik die hartelykheid niet beantwoorden. - Van Eduard, die volgens de laatste berichten (zeer oud trouwens) ook te Padua was, verneem ik niets. Ik vraag er ook niet naar. - Hoe gaat het met Coen's *leeren*? En wat wil hy worden? En hoe maakt het Juffr. L?³ Heeft zy by de verandering schade geleden? Antwoord my svp op die beide vragen. -

M'n vrouw en ik zyn wel, schoon ik vind dat m'n asthma toeneemt. Vroeger was t alleen 'smorgens, maar 't begint zich ook over den dag uittestrekken, en dit is 'n ellendig vooruitzicht als ik misschien genoodzaakt wezen zal weer voordrachten te houden. -

Dag beste Haspels, groet uwe vrouw en dochter, Dirk en Coen van ons.

Uw liefh. vriend

Dek

Eindnoten:

1. indices: *aanwijzingen* (fr. of lat.).
2. *chaussée*: *rijweg* (fr.)
3. juffr. L.: *niet achterhaald op wie wordt bedoeld*.

[1 oktober 1881

Brief van Multatuli aan een onbekende]

**1 oktober 1881*

Brief van Multatuli aan een onbekende. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 (½) beschreven. (M.M.) Afschrift van Mimi, dat slechts het onderstaande fragment bevat.

1 Okt. 1881

Eens, jaren geleden te Utrecht kreeg ik bezoek van den heer

Nieuwenhuis (ik meen 'n broer van prof. Domela N, en misschien oom of neef van den tegenw. redacteur van 'Recht voor allen'. Het was in myn zwerftijd, en ik wist dikwyls niet waar ik 's avonds 't hoofd zou neerleggen. Zeer gedrukt van stemming deelde ik N. (die door z'n fideel bezoek blyk scheen te geven van belangstelling) m'n toestand mee. Hy scheen er door getroffen, althans hy zette een gezicht alsof hy verdriet had. Nu, dit was ook zoo maar niet over myn mededeeling. Na eenig blykbaar bedroefd peinzen, zeide hy: 'ja, ja, ook *ik* weet wat verdriet is, dat verzekerd ik u!' En waarover, denkt ge? 'Wel hy had zoo'n vreeselyke moeite z'n geld behoorlyk te beleggen!' Ik kon me niet voorstellen, zei hy, wat dat voor 'n getob was! (....)

[2 oktober 1881

Brief van Mimi en Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman]

2 oktober 1881

Brief van Mimi en Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman. Twee dubbele velletjes en een enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.). De brief is op 3 oktober voltooid.

N. Ingelheim 2 Okt 81.

Lieve Mevrouw! Uwe beide prettige lieve brieven had ik vroeger moeten beantwoorden en omdat ze zoo gezellig en hartelyk waren had ik daar ook lust genoeg in - maar willens en onwillens het is altyd het oude liedje van verschuiven en uitstellen. Eigenlyk had ik liever gehad dat dek u geschreven hadt maar hy is daar menigmaal zoo moeilyk toe te brengen en zoo hoort u toch ook

iets van hem. O, wy maken het heel goed hier op onzen berg. De zon schynt zoo heerlijk en al is 't buiten wat frisch hier aan myn schryftafeltje zit ik my te koesteren in 't zonnetje. In de eetkamer maken wy sedert eenige dagen al vuur - maar het is anders heerlijk najaarsweer. Wou geniet nog eens volop van de appelen en peeren plukkery. En de nooten! Zyn handjes zyn zoo bruin als leer maar dek en ik vinden 't heerlijk te zien hoe hy het leven geniet, onze kleine pneu en van dag tot dag zien we hem ontwikkelen dat is zoo aardig. Kort na uw zgn Kur¹ ben ik ook begonnen hem geregeld te leeren, alle dagen één half uur. dat is niet lang, wèl? Maar daar we het geregeld doen komt hy toch vooruit.

Ja dat het u genoeg doet u dek nu in zyn eigen omgeving te kunnen voorstellen kan ik my wel denken. Zoo'n omgeving is als 't ware de achtergrond die by een mensch hoort, by een huisselyken hollander vooral. en dat is onze dek echt, al zouden de menschen die hem alleen by renommee kennen het misschien anders meenen. Och ik hoop zoo hartelyk dat hy dezen winter zyn natuur niet zal hoeven te verkrachten en naar Holl. gaan rondreizen met lezingen! En om niet te hoeven, moet hy nu aan 't werk komen voor de pers, het eenige alternatief! en helaas, dat ziet er nu nog niet naar uit! Hy zit aan zyn schryftafel, op de koffietyd na, geregeld van 't opstaan tot 5 uur en durft niets zich met onzen 'landbouw en veeteelt!' te bemoeien waar ik hem voor afleiding dikwyls zoo graag eens wilde intrekken - alles uit vrees dat hy dan te veel van zyn pynbank-schryftafel zou vervreemden. Och dat is een nare geschiedenis.

's avonds voortgezet maar als hy eens op slag is doet het schryven het scheppen hem genoeg en goed - nu ja tot de reactie weer komt natuurlyk! - Ik heb hem nooit zoo wèl gezien dan wanneer hy *met genoeg* werkt. echter moet ik bekennen dat dit lang niet het geval was. al dien tyd dat hy 's winters voordrachten hield niet! die afmattende voordrachten. en dat reizen en kou en - och hy komt altyd zoo àf en moe thuis en heeft maanden nodig eer hy weer op streek en zich zelf is.

Zondag avond 10 uur.

Ziet u, zoo gaat het nu als ik schryven wíl. Gister avond begon dek met Marie over *geloof* te spreken en over de immoraliteit van

de religion en dat duurde tot bedtyd, en ging heel levendig en ik luisterde. En van avond nadat ik Woutje te bed had gelegd kwam ik met m'n schryfportefeuille beneden maar dek begon my te vertellen van allerlei familie relaties naar aanleiding van een bezoek dat wy morgen wachten van een neef, zoon van deks broer, die sedert lang in Indie is en nu met verlof in Holland² - en zoo werd het al weer laat. en hoe onzamenhangend en naar dit briefje ook is wil ik het nu toch zenden omdat de onbekende neef en nicht my in de eerste dagen wel van schryven zullen afhouden. - Die beeldige poesjes die in uw brief waren! Wou was er verrukt over. 'Ma je moet Mevrouw wel voor me bedanken en zeggen dat ik het heel lief van haar vind dat ze me zooveel mooie poesjes gegeven heeft. Zal je 't niet vergeten? En nog 'n heeleboel meer van dien aard had hy te vertellen, want hy is een erge 'babbelepraatjes'-verkooper; - maar daarby ook een lieve engel. - Ja Marie is altyd nog by ons! Ze zal vooreerst nog wel wat blyven het bevalt haar beter by ons dan in 't convent en ze weet zich in huis heel verdienstelyk te maken. Het is wel wat vreemd dat ze dek zoo heelemaal niet kent - ik wonder me soms wat ze van hem denkt, als i de vliegen nazit of de muggen verjaagt of lanterfant - en (volgens haar begrip) *niets doet*. Maar als ze lang by ons blyft zullen op dit punt haar oogen ten slotte wel opengaan. Dek is erg zacht en goedig deze laatste dagen. Weet u soms is hy prikkelbaar en wel altyd *goed*, maar daarom niet goedig. hy en marie en ik zitten als drie groote kinderen beurt om beurt op de piano te tokkelen, ik ben dan maar bly dat niemand ons ziet. en ik ben byna verlegen om wysheid te verkoopen aan Wou wat ik toch doe op zyn eigen verlangen alle dagen een oogenblikje.

U eens bezoeken? O heel graag zou ik het doen, als we op reis waren, maar het is te hopen dat we allen thuis blyven voor den besten liefsten man en 'onze papa' zoo als men zegt. Het kind wordt ook zoo misselyk over 't paard getild als we zoo uitlogeeren zyn en hy wordt nu oud genoeg dat dat nadeelig voor zyn karakter zou kunnen worden. - Och, misschien lacht U nu, en denkt dat we thuis ook mooi opweg zyn hem te bederven? Het kan wel zyn! maar we doen toch ons best maat te houden en thuis - bederven wy hem nog maar alleen.

Dek zal jonkvrouw Mosella met open armen ontvangen alsof hy

bruidegom Rhein zelf was³, neen dat is niet juist gezegd, hy zal... haar ophangen en tentoonstellen met accompagnement van veel dankbaarheid aan den schenker.

Witrok⁴? Och misère! Hy is hersteld van de ziekte maar... ziet niet meer goed. laatst is hy daardoor onder een wagen geraakt, ook dat is hersteld maar nu durven wy hem niet meer uit laten gaan. We *moesten* er eigenlyk korte metten mee maken maar uit 'n nare weekhartigheid kunnen we daar maar niet toe komen en het arme dier is er de dupe van en sleept zyn leven voort dat toch eigenlyk het leven niet waard is. -

Ik sluit heelveel groeten van dek aan U beiden in, ook van Marie en eindig met een handdruk

Uw zeer toegenegen

Mimi DD

Dek vraagt of zyn brief wel leesbaar is? ik wil 't maar hopen! Dag lieve Mevrouw.

Waarde Heer Bremer en lieve Mevrouw! Gister avend zaten wy in de benedenkamer, Wouter keek prenten in z'n 'beestenboek'. Marie (de francaise die in al haar doen heel onfransch is, of hoe moet ik zeggen? Ze is werkzaam, zindelyk, eenvoudig, volstrekt niet koket of opschikkerig) ontdeed rozynen van de stelen (heden bezoek van 'n neef met z'n vrouw te wier eer een tulband gemaakt wordt, en dáárvoor die rozynen) en Mimi haalde haar schryfportef. van boven. Ik zat te lezen in de Memoires van Mad^e Rémusat⁵. Dat is: ik las en stond op en liep heen en weer en las weer en stond weer op. Zoo lees ik gewoonlyk, want zelden lees ik zonder ergernis. En ook zònder Rémusat en Napoleon zou ik telkens m'n lektuur hebben afgebroken, want ik was zeer ingenomen⁶ door allerlei indrukken. Ikzelf wist niet of m'n lektuur of m'n eigen preoccupaties me meer beheerschten.

'Wel, wil je eens lezen wat ik aan Mevr. Br. geschreven heb?'

Ja... neen... och. Zeg, heb je ditmaal leesbaar geschreven?

Nu, dat doe ook ik soms niet. t Was maar om wat te zeggen geloof ik. En ik las haar brief, en gaf hem haar terug en zei: goed kind! Van nacht lag ik wakker... pour cause⁷! En ook kwam my die brief in de gedachte. 't Is 'n heel vriendelyk gezellig schryven (zooals in nóg hooger graad uw brieven) maar toch beving my op eenmaal

zekere wrevel. M's schryven teekent volstrekt m'n stemming en omstandigheden niet. *Moet* dat dan juist? Misschien niet, maar waartoe dient het schryven dan? Het geeft maar valsche indrukken. Ziedaar dan ook een der redenen waarom ik zoo ongaarne schryf. Onwaarheid is my een gruwel en myn leven is te vol, m'n aandoeeningen zyn te menigvuldig en te sterk dan dat ik met de mededeeling daarvan m'n vrienden mag lastig vallen. Het *vermyden* van de onderwerpen die ons bezighouden, is vermoeiend. Dat doe ik, o ja, *zoolang 't me mogelyk is*, by persoonlyke aanraking, schoon 't me niet altyd gelukt.

M'n leven is *inderdaad* moeielyk. Dit is nu eenmaal zoo. Geloof men my niet, meent men dat ik de zaken te donker inzie ik kan 't niet helpen. By *uiting* had ik byna altyd berouw. Wat geeft het me of deze en gene na 't aanhooren van 'n pleitrede die betoogt dat ik zwaar gebukt ga onder 'n tegenspoed die de meeste anderen verpletteren zou, antwoordt: 'Ah zoo, ja inderdaad dat is zeer verdrietig!' Immers niets.

Medegevoel, sympathie? Dit heeft in enkele gevallen waarde, by smart die *troost* gebruiken kan, by indrukken van treurigheid die poëtisabel zyn. Nu, ook *die* soort van verdriet is me niet gespaard, maar ik ben er in lang niet aan toe daarvoor troost te zoeken. Al m'n gedachten worden ingenomen door drukkende dingen van minder dichteryken aard. De omstandigheden eischen dat ik 'voortbreng' 'lever', dat ik *schryf*. Welnu, ik heb niets te zeggen aan 'n publiek dat niet lezen kan. Elke letter die ik overgeef aan de pers is 'n prostitutie. Welnu, wat moet, *moet!* Als de soort van stumperts waarop ik doelde in Idee 62, zou ik misschien ook nu weer (en waarachtig niet voor 't eerst!) m'n pudeur weten te overwinnen en me weggeven aan publiek, *als dat van m'n wil afhing!* Maar dit is 't geval *niet*. By de stemming die me beheerscht, heb ik *geen talent*. Tot zeker soort van uiting is liefde noodig, zekere ingenomenheid met hoorder of lezer, en *ik* voel tegenover 't groote publiek slechts verontwaardiging en verachting. Zyn er geen uitzonderingen, vraagt ge? Wel zeker, en gy behoort er toe. Maar voor hen alleen kan ik niet schryven. Wie zich op publiek terrein beweegt, heeft met het groote publiek te doen. 't Zou me wat helpen te behagen aan de weinige geestverwanten. M'n uitgever zou me gauw bedanken! Ik moet mooiigheidjes leveren aan

Jan & alleman. Ziedaar dan ook de oorzaak waarom ik altyd beweere: *geen schryver te zyn*. Een schryver, een boekenfabrikant op kommando, 'n leverancier van gedrukte aandoeningen ben ik *niet*. Dagelyks verbaas ik my over de menigte scribenten die daarin gelukkiger zyn dan ik. Zy schynen hun waar te kunnen leveren zonder dat het hun ziel iets kost.

In Mimi's brief zag ik dat ze m'n schynbaar onwerkzaam gedroom verkeerd opvat. M'n aanhoudend stryden tegen onvermogen is zwaarder werk dan wezenlyk voortbrengen zyn zou. Ik zoek gedurig middel om m'n stemming te beteren, 'tzy in nietigheden, in spelen met Wouter, of in lektuur. t Laatste is 't slechtst van allen. Zeer zelden geeft my 'n boek of geschrift 'n anderen indruk dan: 'voor 't publiek dat *dáármee* tevreden is, moet *ik* m'n aandoeningen schetsen.' En m'n onmacht wordt bestendig!

Ziedaar byv. de oorzaak der vermenging van m'n ergernis gistravend by 't lezen der Memoires van Mad^e Rémusat. Ik zelf wist niet of ik ontstemd was over háár geschryf, over Napoleon I (dien zy in 't hemd zet!) of over m'n eigen toestand, meer of min in verband gebracht met de dingen die zy aanroert. Dat verband *bestaat*, en zelfs innig. Want er was veel in Napoleon I dat ik (beter dan Mad^e Rémusat!) begrypen kan, vooral in fouten, die echter (dit vat zy niet) integraal by z'n geheele zyn behoorden. -

En nu moet ik naar den trein om m'n (vry onbekenden) neef en (geheel onbekende) vrouw aftehalen. 't Zal my 'n groote inspanning zyn hen niet te laten merken hoe gedrukt ik me voel. Dag beste vrienden, neemt me nooit kwalyk als ik niet schryf. Alle uiting doet me pyn, omdat ik toch nooit volledig zeggen kan wat me deert. Bovendien aanhoudend klagen is vervelend voor den hoorder en onwaardig voor den schryver. Hartelyk gegroet

tt

Dek

Hoogstwaarschynlyk zal ik genoodzaakt zyn weer voordrachten te houden. Hoe afmattend ook, 't valt me nog iets makkelyker dan schryven, althans wat het *gemoed* aangaat. De fysieke vermoeienis laat ik nu daar.

Eindnoten:

1. Kur: *reis langs kuuroorden om gezondheidsredenen; hier: bezoek aan N.-Ingelheim.*
2. Engel Douwes Dekker (1842-1905), de oudste zoon van Multatuli's oudste broer Pieter. Zie de korrespondentie van 21 augustus, 31 augustus 1881 enz.
3. *Het betreft hier een schilderij, dat door de Bremers uit Brussel opgezonden zou worden, 'Les bords de la Moselle' geheten, dat geïnspireerd was op Multatuli's beschrijving van de ontmoeting van Moezel en Rijn, in de aanheft van Millioenenstudiën (V.W.V., blz. 13). Zie voorts bij 10 oktober 1881.*
4. Witrok: *de grote waakhond, zo door Wouter gedoopt om de kleur van zijn vacht.*
5. Mad^e Rémusat: *madame de Rémusat (1780-1821), schrijfster van Mémoires over de tijd dat zij 'dame d'honneur' was aan het hof van Napoleon.*
6. ingenomen: *in beslag genomen.*
7. pour cause: *niet zonder reden (fr.)*

[4 oktober 1881

Bericht J. Muusses & Co. in het Nieuwsblad voor den boekhandel]

4 oktober 1881

Bericht in het Nieuwsblad voor den Boekhandel, no. 81. (U.B. Amsterdam)

Door ons is van den heer J. Waltman Jr., te Delft, overgenomen: Multatuli, Millioenen studiën

Multatuli, Duizend en eenige hoofdstukken over specialiteiten.

Multatuli, Nog een vrije arbeid in N. Indië.

Gelieve hiervan goede nota te nemen en de aanvragen in 't vervolg tot ons te richten.

Purmerende.

J. Muusses & Co.

[7 oktober 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

7 oktober 1881

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Drie dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-9 en 10(½) beschreven. (M.M.)

De brief werd op 8 oktober voltooid.

Nieder-Ingelheim 7 Oktob 1881 beste De Haas en lieve Lina! Ge moet wel denken dat ik U vergeet of althans verwaarloos. By elk ontvangen pakket rotterdammers¹ is 't me als 'n wroeging dat ik niets van me deed hooren. Byna doorgaande was 't de zucht om meer dan 'n kort woord te schry-

ven. M'n laatste brief, ik weet het, brak af met 'morgen meer'. En die 'morgen' kwam niet. Sedert dien tyd ontving ik veel bezoek, of althans *nogal* veel. Ik kan niet zeggen dat dat me afleidde, want ik dacht wel aan U, ja vaak hield ik in gedachte heele verhandelingen. M'n leven is zonderling-vol, vervelend-vol, afmattend-vol. En 't schryven is my 'n *zwaar werk*. Misschien wel omdat ik zoo tracht precies waar te zyn en dan lankdradig word van duidelykheid, misschien onduidelyk door lankdradigheid.

(Zie: dat intrekken van 'veel bezoek' inplaats van *nogal* veel e.d.)

Hoofdoorzaak dan van m'n zwygen is de zucht om alles precies uitleggen, (wat niet altyd kàn) en ook de tegenzin om altyd over mezelf te schryven. Toch kan ik dit niet vermyden daar ik zoo gebukt ga onder 'n aaneenschakeling van aandoeningen. Altyd is t: 'Ja, als dāt nu eens voorby of geregeld is, dān zal ik... &c. Maar 't eene 'dat' is niet voorby of 't andere 'dat' is weer in de plaats gekomen. Ik ben *moe*. Ik meen dat een der oorzaken die me onlangs na 't afbreken van 'n brief verhinderden voorttegaan in de aandoeningen lag die my 'n korrespondentie met Nonni's man veroorzaakte. Weken lang heeft me die zaak onmachtig gemaakt. Intusschen kreeg ik allerlei bezoek. Dikwyls had ik moeite te spreken als ieder ander en by 't vertrek van dezen of genen zakte ik in elkaar van vermoeienis. De agitatie over die zaak met of over Nonni is niet genezen maar er zyn weer andere dingen gebeurd die haar op den achtergrond dringen. Verleden zondag kreeg ik weer 'n 'tuile sur ma tête'² die me neerslaat. En... in die week, van maandag tot gister bezoek. Een broers zoon die voor 20 jaar naar Indie vertrok keerde onlangs terug en kwam me zien. Met genoegen (wat de *appréciatie* van z'n persoon betreft) heb ik de kennis hernieuwd. (Ik had hem slechts als jongen gezien) maar de inspanning om hem niet te overstelpen met mededeelingen van zorg, verdriet en smart was vermoeiend. Gister na z'n vertrek was ik suf. En dat ik U vandaag schryf, (of althans 'n brief *begin*) heeft 'n gekke reden. Ik gebruik U om me tot bedaren te brengen.

8 Oktob.

Zoover schreef ik gister. Ik werd gestoord. En m'n laatste 2 regels nalezende stuit ik weer op de eigenaardigheid die my 't schryven

zoo moeielyk maakt: vrees voor misverstand door onduidelijkheid van uitdrukking. 'Tot bedaren'. Is 't niet alsof ik als 'n gek tegen den wand opvlieg? Nu, dit is 't geval *niet*. 'Tot bedaren' beteekent dat ik, aan U schryvende, me aan m'n schryftafel zet om 'n eind te maken aan 't peinzend rondloopen.

'Wat is er dan toch, vraagt ge?' Ook 't antwoord op *die* vraag houdt me zoo dikwyls van schryven terug. By de eene verdrietelykheid neem ik den schyn aan m'n vrienden uitsluitend met myzelf bezig te houden. By de andere riskeer ik onbescheidenheid. Nu dāt ook in 't eerste geval. Maar ik bedoel nu de onbescheidenheid die door 't relateeren van tegenspoed om hulp schynt te vragen. Geloof me, gy kunt U niet voorstellen hoe zwaar my 't schryven valt. *My zelf* verveelt m'n getob, hoeveel te meer moet het anderen verdrieten. Ook is 't waarachtig m'n aard niet steeds anderen aan den hals te hangen met bezwaren. De conclusie is dat ik eigenlyk geen *vriend* kan hebben, daar ik in de compagnieschap niet veel meer inleg dan eigen leed. Om dat te vermyden moet ik er om heen praten. Lastig en vermoeiend! Sedert jaren, en nu ditmaal speciaal sedert m'n vertrek uit Holland streefde ik als 't ware hygend naar 't oogenblik dat ik me eens, zonder bysmaak van knagend verdriet vriendschappelyk zou kunnen uiten. 't Lukt niet! Telkens word ik als de mier¹² die ik ergens in den Havelaar aanhaalde in de diepte terug gestoten met m'n vracht. Iets dergelyks overkwam me weer dezer dagen. En nu basta van dāt onderwerp! -

Afgescheiden van n zeer byzondere reden tot verdriet, voel ik me zeer gedrukt door de blyken die dagelyks tot me komen van de verhouding waarin ik tot het groote publiek sta. De Havelaar is nu 21 jaar oud. Het politisch effect is nul, of minder dan dat. (Ja, minder! De toestand in Indie is sedert '60, grootendeels ten gevolge van 't door de beweging die dat boek maakte opgewekt valsch liberalismus, hoe langer hoe ellendiger geworden. Dāt betreur ik, en 't is slechts om dáárover my te beklagen (niet omdat *ik* lust heb in publiekerigheid of aan den weg timmeren) dat ik verdrietig ben my als *politiek* persoon zoo aanhoudend van de baan geschoven te zien.

Na 't smoren van den Havelaar (en òm dat boek te smoren) werd ik overal zwart gemaakt en belasterd. Ook die methode is *volko-*

men gelukt. Eén voorbeeld slechts. Ge kent den aanval in 't 'Nieuws v.d. D', en de zoogenaamde retraktatie (die 't gevolg is van Funke's bemoeiingen.) Welnu, hebt ge in één orgaan van de publieke meening iets gelezen dat naar verontwaardiging geleek? Of zelfs naar afkeuring? Geen woord! Ikzelf heb me daarin vergist en meende, toen ik den aanval las, dat velen by de groote penurie³ aan pikante artikelen die gelegenheid zouden aangrypen om eens aan 't pleiten te gaan, al ware het dan maar om De Veer en z'n krant (die niet bemind zyn) eens ferm onder handen te nemen. Ook Lina heeft dit opgemerkt. Ze vraagt of niet Vosmaer daartoe geroepen was? O ja, en - naar myn meening - velen die zich op publiek terrein bewegen.

(Juist vandaag lees ik 'n woedenden uitval tegen 'n bericht dat zekere tenor gesjeesd zou zyn te Bordeaux. Dàt laten ze niet van hem zeggen! Had ik kunnen voorzien dat de 'pers' Havelaar ongestraft zou hebben laten uitschelden voor laf en gemeen. Had niet De Veer met z'n 'Nieuws' in den ban moeten gedaan worden? Meen niet dat ik dit *gewenscht* had, o neen. Ik heb daartoe te veel vriendschap⁴ voor Funke. Maar ik *vreesde* het. Mimi kan getuigen dat m'n eerste uitroep was: 'Och, wat spyt me dat voor Funke!' meenende dat het z'n blad zoo benadeelen zou! M'n verdriet *om zynentwil* is geheel overbodig geweest. De zaak heeft waarlyk 't 'Nieuws' niet gedeerd. Funke zelf heeft zich hierin vergist. Ook hy meende, zooals ik, dat men z'n blad aan 'de schandpaal' zou stellen. Niets daarvan! Er bleek dat men my straffeloos kan uitschelden.

Op 't wegdringen van de *politieke* baan, op 't smoren myner persoonlijkheid als *mensch*, is sedert eenigen tyd met dagelyksch toenemend succes gevolgd het doodzwygen als *schryver*, als *publicist*, als *sprookjesverteller* zelfs! Ik behoef *U* niet te zeggen dat ik daarover niet klaag als iemand die met genoeg van letterkundery z'n metier maakt. Ge weet hoe laag ik op schryven, boekenmaken *als zoodanig* neerzie. Nooit dan door nood gedrongen gaf ik 'n letter aan Publiek, en nog altyd stuit het me begrepen te worden onder de 'mannen van letteren'. (Zie m'n sarkastisch antwoord aan De Beer in de Portefeuille.) Maar nu eenmaal boeken geschreven hebbende (NB. met opgang!) is 't hinderlyk - niet dat men 't *beproeft*, o neen dàt begrypt zich! - maar dat men er in slaagt my

ook als zoodanig te ignoreren of te verkleinen. De ware methode van t eerste blykt uit de duizende plaats en waar m'n naam zou *moeten* genoemd worden en - met goedvinden van 't publiek, naar 't schynt, want van protest tegen dat doodzwygen zie ik geen spoor! - *niet* genoemd wordt.

Maar 't denigreeren, verkleinen, zwart maken. Eén staaltje. Alberdingk Thym, 'professor in de schoonheids leer' een tooneelstuk (Mascotte?) besprekende, verdedigt het tegen de beschuldiging dat het onzedelyk of onfatsoenlyk wezen zou. Of liever hy vergoelykt de daarin voorkomende onkiesche dubbelzinnigheden, door te verzekeren dat ze niet zoo erg zyn als in Multatuli's Vorstenschool. Had ik geen recht gehad te verwachten dat de pers daartegen zou geprotesteerd hebben. Let wel dat die Alb. Thym als ultramontaan⁵ veel vyanden heeft. Zelfs dat heeft niet kunnen bewerken dat men hem op dien aanval geantwoord heeft. Dit is trouwens evenzeer van toepassing op z'n heele recensie van Vorstenschool. Dat stuk is, volgens hem 'kakografie' van begin tot eind.' Niemand heeft verzet aangetekend.

Ik zou *veel* voorbeelden kunnen aanhalen ten bewyze dat ik *in geen enkel opzicht* geslaagd ben. Is dat niet om moedeloos te worden? 'Neen, zegt ge, men moet nooit den moed verliezen!'

Goed! Maar kan ik beletten dat de stemming waarin dat voortdurend niet-slagen me brengt, *my m'n talent rooft?* Ik voel me verstomd, onmachtig. Er is geen voortdurende uiting mogelyk zonder weerklank. Ik zou zeer veel te zeggen hebben, aan- en optemmerken, te verhalen. De aandrift om het te *doen* kan en moet ik putten uit de wreede noodzakelykheid, maar daaruit kan ik *niet* putten het talent om zóó te schryven dat m'n werk verkoopbaar blyft. Zy die er telkens op aandringen dat ik de Woutergeschiedenis zal voortzetten (altdy ondershands en vriendschappelyk, nooit zie ik in de *publieke pers* iets van dat verlangen!) ze weten niet wat ze eischen. De parabels van Chresos en van den goudmaker schynen, ook door die zeer welwillende vrienden, niet begrepen te zyn. Hoe moet ik my dan uitdrukken om verstaan te worden? - Ziedaar m'n dóórgaande stemming. Er gaat geen dag om waarin die niet wordt vernieuwd, opgewekt, versterkt, letterlyk: *geen dag!* Denkt eens welken indruk op my dat ophemelen van den onnoozelen Conscience heeft moeten maken! Ook tot my heeft

men zich gewend om 'n bydrage in dat Album. (Tot m'n verwondering! Een invitatie voor 't Letterkundig Congres ontving ik *niet*. Dat verwonderde my minder.) Ik heb heel beleefd bedankt. Er lag 'n domme plompheid in, my die zoo langzaam en moeielyk arbeid, my die nooit aan boekenschryven doe dan onder protest, 'n toejuiching aftevergen voor 'n man van wien ik weinig meer weet dan dat-i honderd boeken gemaakt heeft!

(Ik merk dat de aanbidders van Conscience beginnen inte zien dat ze 'n mal figuur hebben gemaakt. Overal zie ik reactie. Ze beginnen de zaak over 'n anderen boeg te gooien, en doen voelen⁶ dat wel is waar Conscience niet veel beduidt, maar dat men in hem de belgisch-nederlandsche beweging heeft willen huldigen. A la bonne heure!⁷ Me dunkt dan hadden ze in my - indien ik dan als schryver niets beteeken - den man kunnen huldigen die in Indie zich verzette tegen 't stelsel van afpersing en willekeur. Dat zou zoo kwaad niet geweest zyn!)

-

Alweer handelt dat alles over mezelf! Kan ik t helpen? Niet dat, of niet dáárover schryvende, zou ik moeten zwygen, en Gy hadt schynbaar recht my te beschuldigen van lauwheid, onvriendschappelykheid. Ten onrechte! Met aandoening denk ik altyd aan Uw hartelyke, niet alleen in *woorden* zich openbarende vriendschap! Zelfs - zooals ik reeds zeide - die pakketjes Rotterdammers zoo geregeld verschynende, roeren my. Dank voor alles, beste vrienden!

En behalve dat, ik verlang zoo naar wat openbaring van denkbeelden en aandoeningen (mondeling, meen ik nu) dan in die vervloekte voordracht perioden mogelyk is. Dan ben ik àf.

De met rood aangehaalde stukken over 't Ziekenhuis heb ik met belangstelling gelezen. Eerst het verslagje van't verhandelde in den Gem. raad, later *uw* beschouwingen¹³. Ik weet wat het inheeft, iets goeds te willen tot stand brengen! De duidelykste redeneeringen worden niet begrepen (of men houdt zich zoo) de beste bedoelingen misduid. Wie nu, als gy in uw stuk, z'n meening helder heeft uit een gezet, heeft - tenzy hy die naïve periode achter den rug heeft - 'n gevoel alsof hy iets terdeeg goeds heeft uitgevoerd, iets dat hem zeggen of denken doet: 'Zie zoo, daar heb ik nu eens den spyker flink op den kop geslagen! Nu is voortaan alle misverstand onmogelyk!' t Mocht wat! Ge bereikt niets,

of juist: het wèl bereikte wordt aangegrepen om *U*, uw *meening*, uw *plannen* op zy te dringen.

De Haas heeft gezegd: *a*.

De zaak is inderdaad: *a*

Ergo: weg met De Haas!

Dit klinkt, zóó voorgesteld, barok. Welnu, toch gaat het zoo. Maar dit behoef ik *U* niet te vertellen. En, als men dan erkent dat *a* goed is, en ge waagt het te zeggen: welnu, dan maak ik aanspraak op de erkenning dat ik *a* heb voorgestaan, dan wordt ge geëlimineerd als iemand die pretenties maakt. -

Ik ben aan Lina nog wat schuldig ten aanzien der lektuur van Zola, e.d. Men moet alle *ismussen* wantrouwen. Zola's *realiteit* (steeds zeer gebrekkig overigens en zich by ziekelyke voorkeur openbarende in vuiligheid) is geen *realismus als kunstrichting*. Wat dit laatste betreft, ik ben er voor. Sterker nog: ik erken geen àndere richting. Kunst, poëzie en wysbegeerte moeten berusten op *waarheid*. Indien 't noodig is, behoort de voortbrengende geest ook zekere dingen áántedurven die men gewoonlyk ter zyde schuift, overspringt of omzwachelt. *Indien 't noodig is*. Het byvoorkeur behandelen van viezigheid geeft 'n nadeelig getuigenis van smaak en... waarheidszin. Het eerste wordt misschien door Zolaïsten ontkend. 'Ieder z'n meug' kunnen ze zeggen. Goed. Maar by de ongerechtvaardigde voorkeur voor t vuile doet men per se te kort aan de eischen van *algemeene* opvatting. Zola's modder is byna even ver van waarheid als de wolkerigheid van anderen. 'Byna'. Want het metafysische bestaat *niet*, en de vieze realiteit die hy op den voorgrond schuift, bestaat niet zoo *uitsluitend* als hy blijft voortgeven. 'Zóó is de mensch, de vrouw, de wereld' beweert hy. Wèl, dan is 't vreemd dat hy niet naar de woestyn trekt. Wie Zola's schetsen voor welgemeend aanneemt (en niet voor 'n schryversgenre *als zoodanig*) moet verlegen zyn door hem te worden aangekeken, of... boos en verontwaardigd. Dit was Line dan ook na 't lezen van de 'Curée'. Ook ik heb nu dat boek gelezen, en ben meer verbaasd over de verregaande slechtschryvery dan verstoord over 't onderwerp. Zola *moet* wel zulke scabreuze dingen kiezen, op straffe van niet gelezen te worden. 't Ergert me dat het publiek genoeg neemt met zulke vodden, als kunstvoortbrengsel beschouwd. De leus van publiek

schynt te zyn: 'als 't maar vuil is, de rest doet er niet toe!' Noch waarheid van inhoud, noch artistiek-zuivere inkleeding blykt de eisch te zyn... als 't maar vuil is. Ontdoe eens de Curée en Nana van 't scabreuze, dan blyft er niets degelyks over, zelfs (op weinig uitzondering na) geen *goed gestyleerde* bladzy. 't Is overal 'beschryf of sterf! (Het par force *beschryven* is de ziekte van den dag. Er moest 'n belasting worden gezet op byv. naamwoorden.) En afgescheiden nu van de schryf*manier* - die jongensachtig slecht is - noch Nana, noch de Curée hebben waarde als opzet. Tracht eens 'n schets te geven van den zakelyken inhoud, dan zult ge zien dat die boeken leeg zyn. Nana is 'n gemeene meid, ziedaar alles! Spanning, intrigue, iets dramatisch is er niet in dat boek. De 'Curée' is nog onbeduidender. Een spekulant in terreinen voor huizenbouw wordt ryk. Kan de regeering van Nap III dat helpen? Geschiedt dat niet overal? Ik ken verscheidene rykworders van die soort. Zeer ongegrond tracht Zola dat te doen voorkomen als 'n politisch verschynsel. Hy doet het dan ook maar om er vuile geschiedenisjes aan vast te knoopen. De zaak zelf is banaal. Ook dáárin is geen ontwikkeling, geen spanning, geen katastroof. Is 't zoo ongehoord dat iemand die, in de gelegenheid achter de schermen te zien, daarvan gebruik maakt om coups te slaan, en 'n groot vermogen by eenbrengt? Zola zelf heeft de armoede van die *donnéé*⁸ ingezien en getracht met 'n blykbaar streven naar 'realiteit' met de puntjes op de i's uitleggen hoe z'n held financiesel manoeuvreerde. Welnu, daar levert hy bladzyden vol onzin, en hier betrap ik hem op de onwaarheid van z'n pretens '*ismus*'. Geef eens die Curée te lezen aan 'n *boekhouder* en vraag of-i wys kan worden uit de slimmigheid van die financiesele operatien, vooral ook ten opzichte van de *dot*⁹ der vrouw? 't Is klinkklare onzin. De auteur goochelt daar met tonnen en millioenen, blykbaar bezig den onnoozelen lezer te bedwelmen met de schynbare stiptheid zyner vertelling (realismus!) maar er blykt dat het hem slechts om dien *schyn*, niet om iets waars te doen was. Die onoprechtheid nu toepassende op z'n hoofdgenre van realistische voorstelling, hebben wy 't recht te gissen (en met het oog op andere verschynselen te verzekeren) dat het hem niet om *waarheid* maar om zeker kleurtje (en zeker geurtje) te doen is. Een ernstig schryver kan genoodzaakt zyn te zeggen: 'die zaak is (of klinkt) vuil, maar ik

moet het zeggen.' By Zola is t: 'ik zeg, noem of vertel die zaak omdat ze vuil is.' Als aardig staal hiervan kan ik zekere figuur uit de Curée aanhalen. Die persoon staat zeer op den achtergrond, boezemt niemand belang in, heeft niet den meesten invloed op den loop der zaken. Toch meent Zola op 't laatste blaadje 't eind van z'n boek te moeten kruiden met de mededeeling dat die man... zoo'n byzonder gemeen heer was! Let wel dat de vuile gemeenheid van dien kerel niets met het heele boek te maken had. 't Was sans rime ni raison¹⁰, en geheel gratuitement¹¹. Alsof de drukker hem gezegd had: m'nheer 't boek is niet vol, er kan nog 'n vuiligheidje by. En dat gaf de auteur, onverschillig of 't te pas kwam, of nièt.

Ik sprak nu van Nana & de Curée. Wat de assommoir aangaat, ook die is wat schryfwys betreft, ellendig. Maar... daarin is de teekening van 'n menschenzieltje die naar myn oordeel tot het schoonste behoort wat er ooit op psychologisch gebied verschenen is. Die arme, lieve, luie, goede, beminnelyke, ellendige Gervaise! Haar getob en haar val zyn zoo schoon... beschreven kan ik niet zeggen, want Zola schryft en beschryft slecht, - nu: voorgesteld dan, dat men neiging voelt den stumpert onder de armen te grypen. Ja, zóó moest ze vallen met die uit- en inwendige gegevens! Het kon niet anders.

Myn klacht over slecht schryven - voornamelyk door overladen beschryven - geldt ook Daudet. Maar even als by Zola's Gervaise moet ik erkennen dat z'n koningin Frederique in de Rois en Exil en z'n Nabob heerlijk geteekend zyn. -

Over Zola en z'n genre heb ik niet uitgesproken. Er is daarover méér te zeggen. Dit bewaar ik voor mondeling. -

Vandaag sluit ik nu. Bedenk dat ik m'n brieven niet nalees. By slordige uitdrukkingen reken ik op uw intelligentie en welwillendheid, t Is niet voor de pers, goddank. Zou onze beste De Wolff, dien ge dezen ter lezing moogt geven, myn geschryf willen beschouwen als ook aan hem gericht? Groet hem en Mevr. De W. hartelyk van ons.

Dag beste De Haas, dag lieve Lina, dappere denkster!

Uw vriend

Dek

Mies en Wouter zyn wel. Zy groet U

Eindnoten:

1. Rotterdammers: *opgestuurde nummers van de Nieuwe Rotterdamsche Courant*.
2. tuile sur ma tête: *dakpan op mijn kop (fr.)*
12. mier: *zie V.W. I, blz. 223 e.v.*
3. pénurie: *schaarste (fr.)*
4. vriendschap: *oorspr. stond er achting.*
5. ultramontaan: *katholiek.*
6. doen voelen: *oorspr. stond er zeggen.*
7. À la bonne heure: *desnoods dan maar (fr.)*
13. *In de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 18 september 1881 stond een uitvoerig stuk van de Haas over 'De Ziekenhuisquaestie'.*
8. donnée: *gegeven (fr.)*
9. dot: *bruidschat (fr.)*
10. sans rime ni raison: *raakt kant noch wal (fr.)*
11. gratuitement: *ongemotiveerd (fr.)*

[8 oktober 1881

Ingezonden Brief in De Nederlandsche Spectator]

8 oktober 1881

Ingezonden Brief in De Nederlandsche Spectator, blz. 359. (Knipsel M.M.)

Nationale hulde.

Geachte Spectator!

Paris c'est la France! is gewoonlijk een te bescheiden uitspraak en dikwijls kan men zeggen: Paris c'est le monde!¹ Wat Parijs doet vindt navolging en dat niet slechts waar het crinolines en robesprincesse geldt, maar ook in letterkundige kringen. Parijs gaf zijne aphorismenverzameling in Paris-Murcie, en van alle zijden stroomden de 'Murcies' toe, tot gij zelf er een loopje meê naamt en - enfin; c'est le ridicule qui tue².

Toen nu in het vorige jaar Parijs en de wereld hulde bracht aan Victor Hugo, was het voor hen, die bij zulke dingen een oogenblik nadenken, niet twijfelachtig of die ovatie zou navolging vinden.

Conscience is gevolgd, en nog vóór dat Brussel met hem feestvierde, spreekt men in Nederland om mevrouw Bosboom - Toussaint een blijk van zoo wel verdiende waardeering te geven. Die eerste gedachte aan een staatspensioen, - zooals de Portefeuille die uitte, - houd ik voor een aanloopje. Men moet toch al zeer optimistisch zijn om in ernst te kunnen vertrouwen, dat de staat het ooit zóover zal brengen om aan kunstenaars pensioenen toe te kennen. De wenschelijkheid laat ik voor ditmaal daar.

Maar dan een hulde, zooals die aan V. Hugo en aan Conscience gebracht werd. Waarom niet? Het zoude mij slecht passen de verdiensten van Nederlands grootste romanière 'in woorden uit te meten'; ik wensch alleen bescheidenlijk te vragen of er niemand is, die even zeer recht heeft op *zulk* eene onderscheiding?

Ik dweep nu eens niet met een standbeeld voor Thorbecke zoolang er voor Jan de Witt geen verrees; en bij dat van Hogendorp verschijnt mij steeds de schim van Oldenbarnevelt, die mij vraagt: 'Heb ik Holland niet gedragen onder 't hart?'

Zoo Nederland zijne levende auteurs wil huldigen, dat het dan beginne met den grootste onder hen.

Mevrouw Bosboom - Toussaint heeft ongetwijfeld duizenden doen genieten door hare meesterstukken; prof. Beets - en het verwondert mij, dat hij *niet* genoemd is, - heeft Nederland strakskens een halve eeuw lang vergast op wat Hildebrand dacht en schilderde; maar - er is er een, die niet slechts als dichter en prozaschrijver, maar ook als denker, als wijsgeer, sedert jaren het geheele Jonge Holland opvoedt en veredelt. Nauwelijks behoef ik Multatuli te noemen.

De invloed zijner werken is onmiskkenbaar groot, en elkeen, - ook zijne tegenstanders -, erkennen, dat hij een buitengewoon genie is, zooals een volk zelden ziet geboren worden. Zijn naam zal leven als velen vergeten zijn.

Zulk een hulde aan den denkenden kunstenaar heeft niets te doen met zijne politieke overtuiging. Hem recht doen als den man van Lebak, dat *kunnen* zij die besturen, dat *zal stellig* het nageslacht onbevooroordeeld doen. Maar waar er sprake is een dichter, een auteur hulde te brengen, die de harten der Nederlanders heeft doen trillen, die er velen heeft doen ontvlammen, die lauw waren, die velen dorstig gemaakt heeft naar wat goed en waar is, daar mag men den schepper van Max-Havelaar, van Vorstenschool, van Wouter Pieterse niet vergeten; daar neme Multatuli de eerste plaats in.

Het is duidelijk, dat zich thans een zeer ongewoon verschijnsel voordoet; gewoonlijk toch heeft men een jubilaris en men zoekt een gepasten vorm van hulde. Hier is het omgekeerde het geval; men wil een ovatie brengen en men zoekt een jubilaris. Ik wilde niet, dat de zoo dikwijls veronachtzaamde dichter vergeten werd. Met zoo mogelijk door de plaatsing dezer regelen daaraan mede te werken, verplicht u

Pepifax³.

Eindnoten:

1. Paris c'est la France/le monde: *Parijs dat is Frankrijk/de wereld (fr.)*
2. c'est le ridicule qui tue: *het belachelijke is dodelijk (fr.)*
3. *Wellicht W.A. Paap (zie brief van 20 oktober 1881).*

[oktober 1881

Circulaire boekhandel 5e druk Max Havelaar]

Omstreeks 10 oktober 1881

*Circulaire voor de boekhandel inzake de vijfde druk van de Max Havelaar.
(Bibliotheek van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels te Amsterdam; fotokopie M.M.)*

NIEUWE UITGAVE

van

DE UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ 'ELSEVIER.'

MULTATULI.

MAX HAVELAAR.

*Vijfde druk.**Tweede door den auteur herziene uitgaaf.*1 deel post 8°.

Prijs ingenaaid..... .. f 1-52, verkoop f 1.90

Prijs gebonden in linnen stempelband.. ... - 1.95, verkoop -2.40.

Deze nieuwe goedkoope uitgave onderscheidt zich van de vorige, door de wijzigingen en aanvullingen die vele der aantekeningen hebben ondergaan. Het steeds klimmend debiet zal, naar wij vertrouwen, niet onaanzienlijk bevorderd worden door de *goedkoope prijs* van deze nieuwe editie die u *bij vooruitbestelling* wordt aangeboden:

met tien percent extra korting van den netto prijs

en de premiën:

5/4½, 9/8, 17/15, 35/30, 58/48, 75/62, 96/78.

Betaalbaar 1 Februari 1882.

[10 oktober 1881**Brief van Mimi en Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman]***10 oktober 1881*

Brief van Mimi en Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8(½) beschreven, met een inliggende door Wouter gedikteerde bladzij (zie na deze brief) (M.M.)

N. Ingelheim 10 Okt. 1881

Lieve Mevrouw.¹ Heden middag ontvingen wy de kist en waren zoo en zoo verrast! O wat 'n lieflyk zacht dweepachtig gezicht op de Moezel. Dek vindt het ook zoo mooi. Maar ik durf er niets van zeggen wetende hoe banaal zulke leeken 'vind'-ingen U en vooral mynheer moeten in de ooren klinken. Maar myn indruk is dat het beeldig schoon is, en dat men 't niet moe kan worden er naar te kyken. Zal ik ooit leeren begrypen hoe het den kunstenaar mogelyk was by zulke eenvoud van gegevens zooveel lieflyks te scheppen? (Scheppen *ja* want de opvatting is hier dunkt my alles) Ik weet het niet! Maar ik ben zoo bly dat dek het ook zoo schoon vindt. En wat heeft U ons het ophangen makkelyk gemaakt, met zulk een prachtige lyst! Waar meende u dat wy het zouden ophangen? Ik meende eerst dat er geen andere plaats mogelyk was dan boven de sofa in de eetkamer en Wou stond er by met zyn vingertje aan den mond, en zei: 'ik denk er ook over waar wy het moeten ophangen' (Dat 'wy' van hem vinden dek en ik dan om te steelen.) Maar dek heeft er anders over gedacht, en besloten dat het in zyn kamer hangen zou op de plaats waar het portret van Nonnie was, als ge u dat herinnert. Anders - toekomende jaar kunt U het zien hangen, dat is goed. -

Wou was van plan U te schryven, lieve Mevr, ge begrypt dat doen wy dan dicteerder-wys. toen hy de hondjes kreeg en uw brief was hy vol animo. morgen wil ik hem nog eens herinneren. Neen, ik heb geen goede piano begin boekjes² voor Wou, en bevreesd te koopen daar ik den weg niet weet. Marie³ heeft twee 'méthodes Lemoine en Carpentier' maar ik kan me wel denken er voor Woutje iets geschikters is. Als mynheer dus zoo vriendelyk wil zyn my de 5 ving. oef. van Czerny⁴ te zenden, houd ik my zeer aanbevolen. - Laatst in een oogenblik van hoop en bluf heb ik de

Lieder ohne Worte⁵ gekocht, maar o wee ik kan ze niet spelen. neen nog erger dan dat, ik weet niet hoe ik het aan moet leggen om ze te leeren spelen. Ik heb nu aan myn zusters verzocht my wat oude muziek van myself van vroeger tyden te zenden. - Hoe lief van u aan myn muggen-gordynen te denken! Ik moet er nog over spreken met dek. als hy 't goed vindt zal ik zien in Mainz iets dergelyks te krygen. dat moet daar ook te vinden zyn, en Mainz is toch nader dan Brussel. hartelyk dank voor uw zorg -

lieve beste menschen!⁶ Ik lees Mimi's brief niet, en begin maar terstond te vertellen dat we gister stupéfait⁷ waren van 't heerlyk schoone stuk!

Ja, waarlyk in de stilte! Wy vinden het prachtig - neen, dat is 't woord niet. 'Prachtig' is te schreeuwerig voor den indruk dien 't maakt. Die indruk is weldadig, liefelyk, rustig. Toch is de uitvoering en 't conditionneeren meer aan den prachtigen kant. We zyn er werkelyk verrukt over.

Het stuk krygt 'n eereplaats in M's kamertje. In de huiskamer zou 't wat vloeken met de rest. Ik zelf zal 't morgen ophangen, waartoe nogal zorg noodig is, daar 't zwaar weegt. Van zulk werk houd ik meer dan van schryven. Er is in my een ambachtsman verloren gegaan. Toch moet ik wel, en liefst wat spoedig omdat het noodig is, aan 't werk. Ik kan U niet uitdrukken hoe pynlyk my alle uiting aan *Publiek* is. De vergelyking schynt onedel maar ze is juist, ik vind (zegge *gevoel*) altyd iets impudieks⁸ in 't leveren van denkbeelden aan 'n betalend auditorium, zooals 't dunkt my 'n publieke (of half publieke) vrouw, als ze niet volslagen bedorven is, moet pynigen te glimlachen, enz op kommando van haar klanten.

Maar nu nog eens over Uw heerlyk geschenk! Wat 'n poëtieke rust in dat landschap! Dat moet weldadig werken op iemand die niet à te gepreokkupeerd is. Er zyn stemmingen waarin de bewustelooze kalmte der natuur ons schynt te plagen. Ook bestaat er zeker soort van wysheid die 't genieten bederft. Men *weeft* te goed hoe er feitelyk proza schuilt achter 't poëtiek uiterlyk van zoo'n riviergezicht. Dat mannetje in die schuit met 'n paar vlekjes schynbaar achteloos neergesmeten verf zoo teekenachtig daar geplaatst -

(Zelfs Wouter riep er over. 'Kyk, juichte hy, zie eens dat mannetje in die *Nachen*⁹, alsof hy den indruk onderging van 't vivifiante¹⁰ dier voorstelling.)

... nu ja, dat mannetje denkt aan 1½ grosche, aan 1½ penning, aan bier, aan z'n belastingsbiljet. Misschien denkt hy aan niemendal. En in die huisjes op den oever... wèl, daar wordt gekibbeld, gekletst, geïntrigeerd, geknoeid... als aan 't hof of op de beurs. Ook daar is weinig liefde, nogal veel haat en afgunst, maar boven alles 'n zekere slaperige stompzinnigheid die lager staat dan 't positief slechte. Dit alles weten wy, en toch behooren wy de poëzie te waardeeren die zoo'n greep in de natuur ons te aanschouwen geeft. En héél moeielyk is dit niet als de artist ons zóó op den weg helpt als dit in uw stuk 't geval is. O, ik zie kans by genade myner verbeelding Uw Berncastel¹¹ te bevolken met wezens die zoo'n sprekend-poëtische omgeving waard zyn. En dit doe ik. Dit ben ik m'n lieve Mosella schuldig en U die haar in een van haar tallooze kronkelingen geportretteerd heeft. Hartelyk dank! -

Daar komt Wouter aanloopen met 'n brief dien hy zoo even dikteerde. Kunt ge 'r niet uit wys worden? Des te beter! Laat dit U 'n bewys zyn dat M. een trouwe sekretaris geweest is. Dit ware te betwyfelen als 't Staatsstuk logisch verband toonde. Hy kwam er mee aanloopen en verzocht my voortelesen wat er stond, zeker om Mama's goede trouw te kontroleeren. Hy scheen er over te vreden. Daarop krabde hy 'n rood streepje op 't hoekje. 'Dan weet je straks welke brief 't is, zeide hy. Anders sluit je'n verkeerden in.' En heengaande riep hy: 'denk er nu goed aan, die brief met het roode streepje is *myn* brief aan Mnheer en Mevr. Bremer. Zal je't niet vergeten?' Och, 't is zoo'n lieve jongen! -

Ik ben bezig met de Memoires van Mad^e de Rémusat over Napoleon I. In den beginne was ik tegen haar ingenomen. t Kwam me voor dat ze wat kleinlich¹² oordeelt en den valet de chambre d'un grand homme¹³ vertoonde. Maar gaandeweg begon ik haar te achten en ik erken dat haar bydragen tot de kennis van 't karakter van Napoleon zeer belangryk zyn. Dat boek is 'n best geneesmiddel tegen (zeker soort van) eerezucht. Men wordt misselyk van grootemannigheid. Och wat was Napoleon dikwyls *klein*, en erger nog: de laagte waarop hy dikwyls stond, schynt noodig om een zoo hoog standpunt te bereiken. 't Is om te degoûteeren van

succès! Wilt gy beiden eens trachten dat werk te lezen te krygen? Men voelt zich toch by zoo'n lektuur achtenswaardiger bezig gehouden dan met zg.n. litterature legère¹⁴, belletrise, *maakwerk*. Dat ook in fictie streven naar waarheid zich openbaren kan, weet ik wel. 't Zou er anders met artisten ellendig uitzien. Maar toch geef ik de voorkeur aan werken van zulken aard. Deelt me svp. by gelegenheid eens mede wat ge van den Napoleon denkt dien Mad^e de Remusat ons schildert. Naar myn inzien heeft zy meer dan alle Victor Hugo's of Rochefort's¹⁶ bygedragen om 't òpkomen van 'n nieuwen Napoleon onmogelyk te maken, vooral omdat ze geen staatkundig parti-pris¹⁵ heeft en slechts feiten en indrukken meedeelt. -

Dag, beste menschen, *artisten*. Weest hartelyk van ons beiden gegroet. Komt zoo spoedig mogelyk kyken of de Moezel in goed licht hangt, en slaapt dan niet im Hirsch¹⁷.

Uw vriend

Dek

Eindnoten:

1. *De brief wordt door Mimi begonnen.*
2. *De heer J. Bremer was muzikleraar.*
3. Marie: *de inwonende française.*
4. Czerny: *Karl Czerny (1791-1857), duits komponist en auteur van nog steeds gebruikte oefenmethoden voor de piano.*
5. Lieder ohne Worte: *pianostukken van Mendelssohn.*
6. *De rest van de brief is van Multatuli's hand.*
7. stupéfait: *stomverbaasd (fr.)*
8. impudiek: *zedeloos.*
9. Nachen: *aak, bootje (du.)*
10. vivifiant: *levenwekkend (fr.)*
11. Berncastel: *kasteelruïne bij Koblenz.*
12. kleinlich: *benepen (du.) in duitse schrijffletters.*
13. valet de chambre enz.: *kamerdienaar van een groot man, toespeling op het franse gezegde: niemand is een held in de ogen van zijn kamerdienaar.*
14. littérature légère: *lichte romannetjes (Jr.)*
16. Rochefort: *versterkte havenplaats vanwaar Napoleon zich naar Sint Helena verscheepte.*
15. parti-pris: *(voor)oordeel (fr.)*
17. Im Hirsch: *In het Hert, dorpsherberg te Ingelheim, in duitse schrijffletters.*

[10 oktober 1881

Brief van Wouter aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman]

10 oktober 1881

Brief van Wouter aan de heer J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman, gedikteerd aan Mimi. Enkel gevouwen velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Zeg, het is heel goed dat deze hondjes van papier zyn. dat vind ik ook heel goed. ik vind ze ook heel aardig maar niet zoo aardig als de katjes. En ik groet myn heer Bremer en mevrouw Bremer. Nu? wat nu? Ik moet eens denken! Zeg dat ze me dat boek maar sturen, omdat, misschien, kom ik eens niet in Brussel. Een speld is net zoo fyn als 'n hondjes haar, en ik heb van daag de kat op Witrok gezet! En zeg dat

ik papa en ma heel erg gegroet heb omdat jy 't me gezegd hebt in den brief. En zeg eens dat mynheer Douwes Dekker niet wy, maar nog een anderen mynheer Douwes Dekker[#] die heeft me nog meer mooie prentjes gegeven. Maar ik wil je niet verlegen maken! Ben je nu al verlegen?

U heeft me gevraagd hoeveel woorden tante Marie my al geleerd heeft, en ik antwoord: wel dertig! Vindt U dezen brief aardig geschreven? Kom, geef nu een antwoord ja of neen? Zeg nu gauw, ik kan er niet meer op wachten, en toen hier de carousel was, toen heb ik Mama een heel mooi hondje gegeven wit en geel

een neef die ons bezoekt

en met een blauw hals bandje om. Vindt u zoo'n hondje aardig of niet? En myn tafeltje was op de slaapkamer, en toen heeft ma my geholpen het naar beneden te dragen, en toen heb ik haar 5 penningen gegeven om Wouters lieve ma heel ryk te maken, dat ze niet zoo'n arme vrouw was die langs de weg liep, zoo'n bedelaar. En filip vertelt me van 'n hond die wy misschien krygen kunnen, ik had het zoo graag! ik zou lachen van plezier en de kamer en 't heele huis rondspringen, en papa wil die arme lieve witrok niet doodschieten, en ik ook niet. En gretchen is weg.

Wouter

[12 oktober 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg v.d. Bosch]

12 oktober 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg van den Bosch. Vier dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-14 en 15(½) beschreven. (M.M.) De brief is op 17 oktober voltooid.

Nieder-Ingelheim 12 Oktober 81 tot 16, 17 beste Van den Bosch! Hartelyk dank voor Uw Tandembydrage en uwen brief! Och, 't doet me zoo leed in uw schryven iets als verstoordheid te bemerken omdat ik in zoo lang niet schreef! Zeker is 't dat ik altyd met de meeste hartelykheid aan U denk. Ja, onze beste Iterson heeft my met 'n bezoek verheugd. En heeft hy gerapporteerd dat ik 'opgewekt' was? Ikzelf wist dit niet, maar by nadenken kan ik best begrypen dat hy dien indruk meenam. 't Zal ook wel zoo geweest zyn, maar als hy wat langer gebleven was zou ik - omdat er sedert dien tyd weer 'une tuile sur ma tête' viel! - misschien moeite gehad hebben gezellig en opgeruimd te wezen. Ook gy spreekt van behoefte aan 'uitblazen van zorg en dagelyksheid'. O, het leven!

Kunt gy 'n oorzaak bedenken voor den achterlyken toestand van uwen zoon? Ik zoek naar zoo-iets zoo dikwyls vruchteloos, en toch is zoodanig onderzoek zoo belangryk. By 't nasporen der oorzaken die *myn* zoon zoo ellendig maken, verlies ik my in gissingen. Z'n grootvader heeft te Waterloo 'n slag met 'n sabel op 't hoofd gehad en is krankzinnig gestorven. Kan *dit* de oorzaak zyn? Maar Nonni is zeer normaal van intelligentie, eer iets boven dan beneden 't middelmatige. Bovenal heeft zy zeer levendig besef van goed & kwaad, le sens moral die by Eduard finaal ontbreekt. Dat ongeluk van den grootvader der kinderen blykt dus in allen geval geen absoluten invloed op de kl. kinderen gehad te hebben. Een andere vraag die ik my dikwyls voorleg, is of niet de accoucheur¹ 't kind mishandeld heeft. De man was my aanbevolen als de beroemdste van z'n vak. Hy was NB, van niets begonnen zynde, millionair geworden! Zeer dikwyls, als ik later

op vakmensen afgaf, dacht ik aan hem. Gedurende den langen tyd dien de verlossing duurde (Er verliepen 24 uur tusschen de eerste weeën en de eindelyke geboorte) was ik ruimschoots in de gelegenheid optemerken dat de man niet op de hoogte van z'n roem stond. Toen ik 2, 3 dagen vóór de verlossing hem vroeg of 't ook noodig kon zyn 't ledikant van den wand af te zetten (het was zeer oudmodisch verbonden met 'n hemel die in 't plafond bevestigd was) lachte hy me uit, en scheen medelyden te hebben met m'n leekerige onkunde. *Gedurende* de verlossing op 'n zeer kritiek oogenblik moest die hemel van 't plafond worden afgeschroefd! Twee kruiers en ik moesten naast of schrylings over de gillende patiënte op 't bed staan om 't zwaar gevaarte lostemaken. En de kerel riep maar al: toch haast te maken! Er was geen oogenblik te verliezen. Het 'water was gebroken'. Ik had den vent wel willen verscheuren. Toen had de verlossing plaats met den forceps, en wel een tang van andere soort dan sedert eenige tientallen jaren gebruikt wordt. Hier over nu mag ik niet oordeelen. De man beweerde dat zyn manier (de oude) beter was dan de moderne waarby men - meen ik - de orifice² verwydt, terwyl hy 't hoofd vatte en naar buiten bracht. Dat er evenwel *zichtbaar* aan 't kopje iets beschadigd was kan ik niet zeggen, maar drukking (tot op zekeren graad) op die weeke schedeltjes laat niet spoedig sporen na. Zeker is 't dat het kind - vele jaren daarna nog - 'n vreemd gevormd hoofd had.

Wat de hem door m'n vrouw gegeven opvoeding aangaat - ik zwierf, helaas! - ze beviel my niet in alle opzichten. Gedeeltelyk wèl. Maar hoe dit zy, ook Nonni heeft zy opgevoed en Nonni is 'n braaf meisje geworden, nu 'n brave vrouw.

(In Aug^s ontv. ik bericht dat zy bevallen is. De indruk dien deze tyding op my maakte was treurig. 't Is zoo bitter zich van z'n kind vervreemd te voelen. Ik heb niets tegen haar man, maar *kan* me niet vermannen om dien vreemdeling hartelyke brieven te schryven. Zoo iets moet men zich opdringen. Ik voel zoo dat zoo'n Italiaan - en misschien Nonni zelf ook - my voor 'n barbaar uit het Noorden houdt. Men zou om met dezulken wèl te blyven, moeten dweepen met Italiaansche poëzie, kunst &c, naar myn inzien voor $\frac{7}{8}$ konventioneele en opgedrongen begrippen. Ik word misselyk als ik Petrarca & Dante 'dichters'

hoor noemen, en Rafael vind ik 'n gek. Men hoeft nu juist niet naar Italie te gaan om menschen te vinden die my dit kwalyk nemen!

Tot iets aangenaams in den omgang, zelfs by gewone kennissen, is zekere overeenstemming in hoofdbegrippen noodig. Hoe kan er intieme hartelykheid heerschen tusschen vader en dochter waar deze op 'n zoo geheel ander standpunt staat? Dit is onmogelyk, en 't smart my te meer omdat ik zoo zielsveel van Nonni hield. Ze was zoo'n lief kind, vlug, oprecht, geestig en hartelyk!) -

Het doet my innig genoegen dat ik U met zooveel hartelykheid hoor spreken over Prins Frederik⁴. Zeer goed wist ik dat de algemeen opinie even gunstig luidde, maar ik was wel 'n beetje bang dat dit maar 't gewone ophemelen van 'n overledene was. Byna by alles wat ons van publiek onder de oogen komt, moet men op leugen verdacht zyn, of - op z'n mooist, op ongemotiveerd napraten. Hoe, durf ik vragen, kan 'n D^r ten Brink 'n levensgeschiedenis van Prins Frederik in 't licht geven? *Hy* kan toch van dien prins niet meer weten dan 't weinige dat publiek werd. Ik begryp niet hoe iemand tot zoo iets den moed heeft. Gy, die prins frederik, in meer dan één verhouding gekend hebt, moogt oordeelen, en zelfs zult ge dit niet doen over *alles* wat den prins betreft. In geen land is 't kennen der vorsten moeielyker dan in Holland, waar zoo weinig van 't intiem leven uitlekt. Eigenlyke mémoires, door bevoegde personen geschreven, hebben wy weinig, en we zyn dan ook beter thuis achter³ de coulisses te Versailles, te Petersburg en van veel andere hoven dan in de kroniek *onzer* vorsten. Ditzelfde geldt ten-aanzien van andere persoonlykheden. We vernemen dagelyks hoe Gambetta⁵ staat, zit, ligt, spreekt &c, maar 't behandelen van voorvallen binnen onze grenzen geschiedt mondjesmaat.

'Mémoires.' Ik houd er veel van, natuurlyk met onderscheid. Met byzondere belangstelling las ik in den laatsten tyd de Gedenkschriften van Mad^e de Rémusat over Napoleon I. Dat is m.i. een belangryk werk, en ik beveel u de lezing daarvan sterk aan. Of boeide het my zoo, omdat ik van m'n kindsheid af zoo byzonder veel aan Napoleon dacht? 't Kling⁶ gek, maar 't is waar dat zeer veel in Mad^e R's werk my voorkomt als *my persoonlyk aangaande*.

Dit ging zoo ver dat ik verstoord op haar was toen ik bemerkte dat zy alles behalve met Nap. dweept. Tot op 't midden van Deel I (er zyn er drie) meende ik in haar 'n onbevoegde valet de chambre te zien, die ploertig misbruik maakte van z'n 'de visu'⁷ om 'n grandhomme te bekladden. Al blyf ik nu beweren dat er van die onbevoegdheid *iets* blyft bestaan, toch moet ik over 't geheel⁸ erkennen dat zy me voorkomt 'n achtenswaardig getuige te zyn. Gewis ontbreekt haar *wydte van blik*, maar men voelt zich genoopt vertrouwen te stellen in haar oordeel over 'tgeen zy wèl overziet. En ook moet men den kring dáárvan niet al te nauw vinden, niet zóó bekrompen nl. als in den regel van 'kamerdienaars' te verwachten is. Ik erken veel uit dat werk geleerd te hebben. Er waren steeds voor my twee beelden van Napoleon, neen *drie*.

1. De historische, de boekerige.
2. De korsikaansche dwingeland, volgens families van luî die hun zoons als garde d'honneur aan hem hadden moeten afstaan. Idem, in den mond der personen die zoo zuchtten onder 't kontinentaal stelsel.
3. De held myner fantaisie. Ik bedoel hiermee nu juist niet dat m'n fantasien hem zoo speciaal tot 'n *held* maakten⁹. Ik bedoel 't *beeld* dat ik me van hem schiep.

Dat de historisch-boekerige voorstelling niet deugde, stond na m'n 20e jaar by my vast. Met walging las ik Laurent¹⁰ (de l'Ardèche) Marco de St Hilaire¹¹ en zelfs de voorstelling van den overigens zoo door my geliefden Beranger¹² kon ik niet slikken. Ik meende hem beter te doorgronden dan zoogen. geschiedschryvers en gloire-dichters.

Het schelden op den 'korsikaanschen dwingeland' het 'ondier uit de hel gebraakt' &c &c heb ik altyd afgekeurd. M'n eigen moeder deed daar sterk in, en reeds als knaap protesteerde ik... *zwygend*, want het was my niet geoorloofd 'n opinie te hebben.

Volgt nu: *myn* Napoleon. De beschryving laat ik daar.

't Spreekt vanzelf dat het door Mad^e De Remusat geschetste beeld van al die drie kathgorien afwykt, maar... verreweg 't minste van 't *myne* en de verschillen zouden waarschyglyk nog geringer zyn als zy wat meer had kunnen weten en meedeelen van Napoleon in den *Conseil d'Etat*¹³ en den *veldheer* Napoleon. Doch zelfs in 't

huiselyke, 't *physiologische*, 't *kar akterkundige* voel ik my getroffen door veel punten van overeenkomst. Ik ben overtuigd dat Mad^e de Rémusat myn schetsje van 't voorgevallene in den Stadsschouwburg te Amsterdam¹⁵, voor zoover Napoleon's manier van Auftreten¹⁴ en de karakteristiek van z'n omgeving aangaat, niet désavouereen zou. Zoo weet ik meer van hem te vertellen dat meer waar is dan de Historie, naar ik meen.

Doe me 't genoeg die Memoires eens te lezen, en sla dan (byv. als ge halfweg zyt) eens dat scènetje in den Amst. Schouwburg op. *My* heeft de gelykenis gefrappeerd, ook vooral van de heterogeene omgeving.

Als ik de eer had door 't Nederl. volk gelezen te worden - wat ik noem: *gelezen!* - zou ik zoo gaarne eens op myn wys de Krygskunde van Napoleon beschryven, die volgens my geheel en al 'n zaak van *karakter*, en volstrekt geen 'wetenschap' of 'kunde' was. Maar men blijft in Holland geen notitie van m'n schryven te nemen, en dit verlamt me. Het besef niet verstaan te worden, maakt stom.

Ik voel me dan ook moedeloos. Meen niet dat dit zwakheid is. 't Is 'n natuurlyk en onvermydelyk gevolg van de wyze waarop sedert 20 jaar m'n pogingen verydeld werden. Het besef nutteloos werk te doen, ontnemt de eigenaardige kracht die tot het verrichten van dat werk noodig is.

Op geen enkel gebied mocht ik de minste blyken vinden dat *de Natie* m'n pogen op prys stelt. In politiek, in moraal in wysbegeerte¹⁶ (ik haal 'algemeene' door, want 'n byzondere wysbegeerte erken ik niet!) en zelfs in 't minst van alles, in de door my zelf zoo verachtte¹⁷ letterkundery, word ik doodgezwegen. Allerlei onbeteekenend volkje dringt zich op den voorgrond en wordt door de Natie geagreëerd¹⁸. Ik ben zeer verdrietig.

En dāt nu te moeten schryven aan iemand die zeker minder dan iemand tot de soort van menschen behoort waarover ik klaag! Dāt is weer 'n verdriet op zichzelf. En te moeten vreezen dat m'n ontevredenheid aan iets zwartgalligs te wyten is! Om deze gissing te weerleggen zou ik 'n lyst moeten maken van de grieven die my de wapens uit de hand slaan... 'n vervelend werk. En 'n vervelende lektuur! Dat mag immers niet? Het zou onbeleefd en onhartelyk wezen. -

Ook in het dagelyksche ondervond ik in den laatsten tyd tegenspoed. Ik sprak reeds van 'une tuile sur ma tête!'

Dat my ook veel goeds weervaat, is de waarheid, en ik sla daarop zeer *religieus* acht. Over 't kleinste meevallertje kan ik my verheugen als 'n kind. Zelfs doe ik m'n best, het goede optemeren en te waardeeren. Op 't oogenblik byv. ben ik zoo bly met 'n uitstekenden kachel die me den winter zonder schroom... zou doen tegemoet zien, als ik thuis kon blyven, wat helaas, waarschylyk 't geval niet wezen zal. Maar soit! Die kachel ('n zgn. amerikaansche. Kent ge dat systeem?) *brandt den heelen winter door*. In-verband met de daartoe uitsluitend-bruikbare kolen (anthraciet) behoeft men slechts alle morgens de (weinig!) asch te verwyderen, eenige keeren daags van boven den cylinder te vullen, en 't ding doet 6 maanden achtereen z'n plicht. Geen geseur met 'aanmaken', geen opening van den eigenlyken vuurhaard, geen rook of asch in de kamer door oppooken - 't is 'n heerlyk ding. Men behoeft slechts savends iets te sluiten en te openen, 'smorgens *invers*¹⁹, en de boel marcheert. Het weinigje kolen dat hy snachts verbrandt is gering in vergelyk met de brandstof dien men noodig heeft des morgens een *geheel koude* kamer te verwarmen. Ook kan men den heelen winter door *elk oogenblik* zich aan z'n schryftafel zetten zonder eerst 'n paar uur noodig te hebben tot ontdooien. Midden in den nacht, als 't noodig is, heeft men terstond 'n warme kamer. Nog iets: men hoeft nooit 'n bediende te roepen (of zelf te gaan) om aanmaakmiddelen te halen. Ja, ik ben bly met dien kachel. We hadden hem reeds verleden jaar, maar 't was me niet gelukt de goede kolen te krygen. Nu hebben wy ze. De anthraciet vormt geen koek. Ze valt, mits van bepaalde brokmaat, geregeld door, naarmate van de behoefte. Ik wensch al m'n vrienden zoo'n kachel toe. -

Nu wou ik U graag eens (tot en met iets als bluf toe) vertellen van ons aardig huis. Maar daarop rust, zoowel in letterlyken als in figuurlyken zin, 'n servituut op. Dat nu overslaande moet ik U zeggen dat ik nooit zoo mooi gewoond heb. Ruimte in overvloed, zoowel binnen als buitenshuis. Als ik maar zeker was deze winter thuis te kunnen blyven, wou ik U voorstellen niet op den zomer te wachten om eens hier te komen. Ik beweere dat het reizen by *mooi* winterweer iets aangenaams heeft. En uw zyn hier zou ik

juist in den winter prettig vinden. Die gezellige avonden! Mocht U dit evenwel niet aanstaan, wees dan zoo goed Uw zoon en z'n vriend De Vaynes te zeggen, dat zy altyd welkom zullen zyn. Mocht ik naar Holland moeten, wat ik vrees, dan hooren zy 't wel. Die heeren hebben immers wel eens verlof of vakantie, niet waar?

Myn vrouw is by voortduring 'n voorbeeld van liefde en zorg. En Woutertje geeft ons beiden veel geluk. Wy vinden hem 'n allerliefste jongen. Zyn we verblind? De 'inspraak des bloeds' spreekt hierin niet mee. Voor niets ter-wereld zouden wy hem willen missen.

Of 't nu die pas gelezen Mémoires zyn die m'n geest zekere richting geven... neen, niet dáárvan komt het, want wat ik nu zeggen ga was *dikwyls* 'n oorzaak van préoccupatie. Het is dat na m'n dood zoo weinigen in-staat zullen zyn (gesteld dat ze't de moeite van't beproeven waard keurden) ware²⁰ berichten te geven omtrent myn levensloop, werkkring, karakter. 'Doe dat dan zelf' meent ge? Dit kan ik niet, of niet volledig althans, en op die *volledigheid* komt het juist aan. Om nu eens iets te noemen. Geheel in tegenstelling met het publiek doodzwygen word ik bedolven onder private betuigingen van sympathie. 'Bedolven' is - zie m'n overladen schryftafel - nagenoeg letterlyk waar. Ik ontvang brieven uit Noord Amerika, uit Zuid-Amerika, en uit veel landen van Europa. Daaronder zyn zotte, aandoenlyke, winderige, ernstige, o, van allerlei soort, ook verzoeken om hulp, steun, raad &c. Heel dikwyls antwoord ik niet. Vaak is't me gebeurd dat ik wel antwoordde en later inzag dat m'n welwillendheid à pure perte²¹ was weggesmeten. Niet altyd echter stond het al of niet antwoorden in m'n keus. Ik mocht lomp zyn of schynen jegens elken *vreemde* die me daar op eens aan den mouw van m'n jas kwam trekken om hem m'n opinie over onsterfelykheid, over de politiek van Bismarck, over de inkomstenbelasting en god weet wat niet al, te vertellen. Maar niet zoo makkelyk mocht ik my altyd afmaken van schryvery der genen die eenige aanspraak hadden op uiting van myn kant. *Eenige* aanspraak! Sommigen zyn terrible als 'n kind en zouden my 't merg uit de botten halen om... ja, waarom? Waarom is 'n *kind* lastig?

(Wouter wil telkens weten of 'n miljoen tygers wel zoo sterk

zyn als zes olifanten. Zulke vragen varieert hy tot het oneindige.)

Zeg nu niet te spoedig: 'ik zou me van zulke vragers kort afmaken.' Soms zyn er oorzaken die dit beletten. Onafhankelyk, zoo als ik zou behooren te zyn om me te kunnen roeren, ben ik *niet!* Ge kunt U geen begrip maken van den zonderlingen last die zoo'n ongewenscht biechtvaderschap my oplegt! En de gekke samenloop. Op dit oogenblik byv. zit ik in mn maag met twee korrespondentien (beide van personen die ik piëteitshalve niet naar den duivel jagen mag, al heb ik er waarachtig lust in!) beide my lastigvallende met eischen... kyk! En met filosofische spitsvondigheden! En beiden willen... dat ik hun ('t is 'n hem en 'n haar) aan... vergif help! Beiden beweren het leven niet langer te kunnen dragen, en 't recht te hebben 'er uittescheiden.' Dit erken ik van de eene persoon volmondig, onvoorwaardelyk. 't Is 'n dame die kanker heeft, zichzelf en anderen tot last is, en zonder 't minste uitzicht op herstel. Ook de ander... nu, dāt weet ik niet. Misschien was ook voor hem 't best dat hy stierf. Maar nu de gekke samenloop dat twee menschen (die niets met elkaar hebben uittestaan) op't zelfde oogenblik zich tot my wenden met zóó'n verzoek! Eerst sprak ik wat om den kant, maar beiden houden vol. En beiden vallen me lastig met *eischen* om opheldering van plicht, toekomst, eeuwigheid, weerzien, nadoodsche volmaking &c -

(De een wil nu antwoord op de vraag: 'of het tegennatuurlyke van den zelfmoord ook nadeelig zou kunnen werken op 't wezen of de wezens die later zouden worden samengesteld uit de atomen die... &c
Heb ik gelyk of niet, dat wy in 'n gekkenhuis zyn?)

By dat alles komt nog dat ik niet volkomen zeker ben van de oprechtheid myner beide biechtkinderen. In-weerwil hunner inderdaad bedroevende omstandigheden, lees ik affectatie van interessantheid in beider schryven. Al had ik arsenic, cyankalium &c &c voor 't grypen, ge begrypt dat ik me wel wachten zou de gevraagde zonderlinge liefdedienst te bewyzen...

(Ze schynen 't *indelicate* van hun verzoek niet intezien. Afgescheiden nu van andere bedenkingen moesten ze toch beseffen dat *ik* de zaak op m'n kop krygen zou)

... maar eigenlijk is 't jammer dat ik me met zoo iets niet mag inlaten. Ik moest hun heel lakoniek zeggen: 'ga je gang, ziedaar 't noodige!' En dan eens zien of ze't deden? Zeker niet! Komedie spelen met 'n gram of wat broodsuiker mag ik ook niet omdat ze beiden *werkelyk* in zeer bedroefde omstandigheden zyn, en als ik ronduit spreken *mocht*, zou ik hun inderdaad zelfmoord aanraden. Maar dit mag ik niet *zeggen*, en nogeens, van hen is 't onkiesch my tot het *uitspreken* van dien raad te willen dwingen. Beide hebben hoogstwaarschynlyk my wel eens hooren zeggen: 'als ik de dokter van die of die persoon was (namel. in omstandigheden als thans de hunne) zou ik er stilzwygend 'n eind aan maken.' Ik heb dit by véél gelegenheden gezegd en kan nagaan dat ze 't weten. Waartoe alzoo nu myn *uitdrukkelyken* raad te vragen? Als ze't meenden, *deden* ze't en daarmee uit!

Vreemd is de samenloop niet waar, dat twee personen tegelyk me zoo op nagenoeg gelyke wys lastig vallen?

En andere toevalligheden. Sedert maanden kryg ik (van 'n onbekende) couranten uit New-York. Eerst dacht ik dat er iets, my betreffende, in stond, maar voor zoo ver ik ze in zag, bleek me daarvan niets. De adressen zyn, (vry wonderig) aan den grooten Multatuli (soms in 't Engelsch) te Amsterdam.

(t Is wel goedig van 't postkantoor aldaar dat ze my die bundels opzenden, heele pakketten!)

Eens kwam er 'n brief by. Ik heb er niet op geantwoord. Sympathie met soeplepels vol! Connu!²² En hy vroeg me (ik weet waarlyk 'smans naam niet meer) 'wat hy voor me doen kon in Amerika. Hy was zoo byzonder bevriend met den (toen kandidaat-) president Garfield²³.'

Welnu, nagenoeg tegelykertyd kreeg ik brieven van Nahuys (den vertaler van Max Havelaar in 't Engelsch) in de Argentynsche republiek, my meldende dat hy zoo byzonder wel was met Don... (ik weet den naam niet meer) den nieuwen president van Argentina.

Nahuys is 'n beste nobele kerel, maar z'n welzyn met dien Don is ter-nauwer nood (of *niet eens*) voldoende om hemzelf te Cordova of Rio Cuarto aan brood te helpen.

-

O, wat 'n zonderlinge dingen zou ik U meetedeelen hebben over de schryvery die ik onder de oogen kryg. Onlangs 'n paar brieven

van *Buiksloot*, van iemand die me toeschynt krankzinnig of dronken te zyn. Gister een uit Berbice, british Guyana. De man zendt my 'n krant, die ik nog niet heb ingezien. Volgens z'n brief weet ik niet wat hy van me wil.

De post is my 'n ware *cauchemar*²⁴! -

Wie de uitgebreidheid myner relatien van *die* soort kende, zou me voor zeer populair houden, terwyl integendeel op publiek terrein niemand minder populair is dan ik. Dáár affekteert men my niet te kennen, en juist op dát gebied had ik invloed willen uitoefenen. -

Heel graag had ik U nog over allerlei dingen willen schryven, maar Mieske herinnert me aan 'n verplichte verjarings brief die straks nog met de post meemoet. We wonen 20 minuten²⁵ van het dorp en expedieeren eens per dag. Moogt of kunt en wilt ge my iets schryven over 't engagement van Uw dochter? Als ik 30 jaar jonger was zou ik me in 'n opgewonden epitheton over haar uitlaten. Maar dat staat niet in den mond van 'n oud man. Ik moet echter er aan *denken* dat het niet staat, anders liep ik gevaar in zulke dingen dikwyls te zondigen. Ik gis dat gy t zelfde gebrek hebt. Groet wie U lief zyn! Och, *schryven* is zoo'n gebrekkig voertuig voor gedachten. Men moet zooveel overslaan. Men kan oprecht wezen in 'n brief, maar nooit *open*.

Hartelyk gegroet, beste van den Bosch, ook van Mimi die van U de aangenaamste herinneringen heeft. Wat zou ik U hier graag lange winteravonden hebben! Adieu uw vriend
DouwesDekker

Deze is by vallen en opstaan geschreven. Elke dag was er wat dat me afleidde. Gister brandde Wouter z'n hand aan 'n bout van 'n strykyzer eergister en vrydag heb ik gewurmd met het ophangen van 'n zwaar schildery dat my ten-geschenke werd gezonden door den heer Giovanni (?) Bremer, te Brussel. Hy had me van den zomer met z'n vrouw bezocht, en schilderde dat stuk naar aanleiding der mosella-idylle in de Mill. Studien.

Twee dagen om 'n schildery op te hangen? Neen, maar 't bestellen van koord, haken, spykers, latten &c leidde my af. En ik had moeite vastigheid in den muur te krygen.

Eergister storm! Ik vreesde dat het huis omver waaien zou. Hebt gy er schade door geleden? Ook Uw huis staat geheel alleen. Maar wy liggen op 'n *hoogte!* Ik erken dat ik angst voelde, vooral voor Mimi & 't kind.

Gut, als gyzelf niet kunt komen, zend dan de jongeluî. Ze zullen zeer welkom zyn. Maar liever zag ik dat ge meê kwaamt. Ge moogt meebrengen wie ge wilt. De Bewirthing²⁶ zal eenvoudig zyn, maar *hartelyk*. Ruimte *is* er!

We hebben 'n logée (?) de aanstaande (???) van Mimi's broêr albert. Ze is française, maar in haar doen lykt ze precies op 'n hollandsch huismoedertje. Ik zette 'n vraagteken na: 'logée' omdat ze uit eigen beweging den heelen dag poetst en werkt als 'n meid. -

Heerejezis wat 'n brief! Knor nu eens weer als ge durft!

Eindnoten:

1. accoucheur: *verloskundige (fr.)*
2. orifice: *opening (fr.)*
4. Frederik: *Frederik Willem Karel, prins der Nederlanden, zoon van Willem I, was op 8 september 1881 in Den Haag overleden. Kallenberg van den Bosch was rentmeester van de goederen van prins Frederik.*
3. achter: *oorspr. stond er in.*
5. Gambetta: *Léon Gambetta (1838-1882), frans staatsman.*
6. klink: *verschrijving.*
7. de visu: *uit aanschouwing (lat.)*
8. geheel: *oorspr. gevolgd door* *bezien.*
9. maakten: *oorspr. gevolgd door een komma en maar.*
10. Laurent: *Laurent de l'Ardèche Histoire de l'Empereur Napoléon Parijs 1839.*
11. Saint-Hilaire: *Emile-Marc (ook wel Marco) de Saint-Hilaire (1793-1887), frans (geschied) schrijver.*
12. Beranger: *Pierre-Jean de Béranger (1780-1857), frans liederenzanger en populair dichter.*
13. Conseil d'Etat: *Staatsraad (fr.)*
15. Amsterdam: *zie V.W. VII, blz. 248.*
14. Auftreten: *optreden (du.); in duitse schrijffletters.*
16. wysbegeerte: *oorspr. voorafgegaan door algemeene.*
17. verachtte: *verschrijving.*
18. geagreëerd: *van frans agréer: accepteren.*
19. invers: *andersom.*
20. ware: *oorspr. voorafgegaan door de.*
21. à pure perte: *als in een bodemloze put (fr.)*
22. Connu: *bekend (fr.)*
23. Garfield: *James Abraham Garfield (1831-1881), president der Verenigde Staten van Amerika van 4 maart 1880 tot 19 september 1881, toen hij met twee pistoolschoten werd vermoord.*
24. cauchemar: *nachtmerrie (fr.)*
25. 20 minuten: *oorspr. stond er ½ uur.*
26. Bewirthing: *onthaal (du.)*

[13 oktober 1881

Brief van Multatuli aan A.D. Baron van Verschuer]

*13 oktober 1881

Brief van Multatuli aan A.D. Baron van Verschuer. (Brieven W.B.X, blz. 128-130).

Nieder-Ingelheim, 13 Okt. '81. (....)

Overigens zyn wy wel. Dat is fysiek. Op m'n stemming kan ik niet roemen. Ik ben moe van teleurstelling. Op geen enkel gebied

schyn ik, ook by benadering slechts, myn doel te mogen bereiken. Als niet de noodzakelykheid my voortzweept... ja, wat dān? Als 't leven een schaakparty was, zou ik zeggen: 'ik geef de party op!' Het eentonig getob verveelt me.

Deel me wat mede van uw stemming. Leest ge veel, en wat? Ik heb dezer dagen met aandacht Mad^e. de Remusat's Mémoires gelezen. Arme Napoleon !!

Het is m.i. een belangryk werk. Eerst was ik tegen de schryfster ingenomen. Ik hield haar uitkleeden van Napoleon voor 'n introductie by de Bourbons. (Ze schreef namel. in 1819.) Dat ze eerst nu in druk verschynen pleit niet tegen dat vermoeden, daar zy 't manuscript kon doen circuleeren, en dan was 't effekt nog grooter daar ze 't in dat geval in haar keus had het slechts daar te geven waar ze 't noodig achtte, en polemieek met andersdenkenden of beter-geinformeerden afsneed.

Zonder nu nog te verzekeren dat deze impressie geheel en al grondeloos is, moet ik toch erkennen dat zy den indruk maakt 'n respectable vrouw geweest te zyn. Men mag haar niet te snel uitmaken voor den valet de chambre d'un grand homme, althans niet in de ergste beteekenis van 't woord. Dat er soms in haar naar benedenhalen van Napoleon iets kleingeestigs ligt, kan evenwel waar zyn. 't Is byv. komiek haar te hooren klagen, dat hy... nooit 'n behoorlyke entree of sortie de salon maakte. Wel verbazend! Belangryk is 't werk. 't Komt me voor als een nekslag voor de Bonapartisten. Geen 10 Victor Hugo's of Rocheforts met hun 'Chatiments'¹ of 'Lanterne'² zetten den 'Grandhomme' zoo in 't hemd als deze mémoires. Toch wordt daarin iets anders nog veel meer dan Napoleon zelf van z'n nimbus beroofd. Het is de roem en eerezucht, het najagen van z.g.n. hoogheid. Ik kan je verzekeren dat een myner hoofdingdrukken was: medelyden met Napoleon! Wat 'n getob had hy te dragen! Geheel nieuw was my die indruk niet. Reeds voor veel jaren (ook naar aanleiding van gesprekken met den ouden Generaal Cleerens³) berekende ik dat het saldo zyner gewaarwordingen in zake geluk, nadeelig moet geweest zyn.

Erkende dat het boek van Mad^e. de Remusat me veel te leeren geeft, mag ik toch verzekeren dat ik by intuïtie (of liever door toepassing myner analogische methode) veel gegist heb van wat zy als feit vertelt. Ook myn schetsje van Napoleons wyze van

doen, en de toon die in z'n omgeving heerschte, het bonte, komedieachtig-opgesierde, 't popperig-gemeene, alles beheerscht door vrees voor den meester wiens eenige wet (ten-aanzien zyner omgeving, niet: in politiek) z'n humeur was.... zie, er blykt me uit die Mémoires dat m'n fantasie juist gegist had.

Ik verbeeld me dat Mad^e. de R. m'n teekening niet desavouereen zou. Ik wou dat je 't boek las, en daarna, of als je zoowat op de helft bent, eens 't schilderytje bekeek dat in m'n zesden bundel voorkomt⁴. My zelf heeft de gelykenis getroffen.

Mad^e. de Remusat's Mémoires loopen slechts tot 1808. Jammer. Toch begryp ik nu beter dan vroeger dat Napoleon, toen hem werd voorgeslagen van St Helena te vluchten en nog eens te beginnen, daarin geen lust had. 't Verwondert me nu al dat-i van Elba terugkeerde. Reeds vóór de russische campagne namelyk waren er indices dat z'n piedestal ondergraven was. Tot en met (misschien reeds vóór) Austerlitz had zyn stygen 't toppunt bereikt. Stilstand is onmogelyk. Ergo moest hy dalen. De franschen zelf hadden hun bekomst van zyn en hun gloire!

Talleyrand⁵ verschynt in Mad^e. de R's werk in een ander licht dan ik hem meende te moeten zien. Dien man zou ik, by gebrek aan kennis, geheel verkeerd geteekend hebben, althans als ik op Mad^e. de R. mag vertrouwen, wat ik geloof. Zy komt my eerlyk voor. Ik ben benieuwd of 't waar is dat Talleyrand's Mémoires bestaan, en zoo ja, of ze nog by myn leven zullen uitkomen. Maar ik meen haast te moeten betwyfelen of hy zich de moeite heeft gegeven ze te schryven. Volgens de karakterteekening van Mad^e. de R. was hy er te onverschillig en te gemakzuchtig toe.

Er komen in haar werk magnifiek geteekende portretten. De maarschalken komen er kaal af. Hortense⁶ was (volgens haar) 'n engel. Josephine⁷ een... goedaardig en beminnyk maar wuft liplapje. Louis Napoleon niet veel beter dan 'n smeerlap. De heele familie van zyn kant schynt niet veel byzonders geweest te zyn.

Eindnoten:

1. Chatiments: *'Les châtimens'* (De bestraffingen), reeks epische gedichten van Victor Hugo, door de dichter in 1851 in ballingschap geschreven; overigens niet tegen Napoleon I maar tegen Napoleon III ('le petit' - de kleine) gericht.
2. Lanterne: *'La Lanterne'* (De lantaren), een satirisch weekblad opgericht in 1868 door Victor Henri, graaf van Rochefort-Luçay, een frans journalist die zich voor de Commune en tegen Napoleon III uitsprak.
3. Cleerens: *Johannes Baptista Cleerens (1785-1830)*, militair en bestuursambtenaar in Ned-Indië, overigens nooit tot de rang van generaal opgeklommen.
4. Zie bij 12 oktober 1881, noot 15.
5. Talleyrand: *Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754-1838)*, frans diplomaat, befaamd om zijn amorele opportunisme.
6. Hortense: *dochter van Josephine de Beauharnais*, zie hieronder, uit haar eerste huwelyk, later koningin van Nederland.
7. Josephine: *Joséphine Tascher de la Pagerie*, weduwe van generaal Beauharnais, eerste vrouw van Napoleon.

[14 oktober 1881

Advertentie in het Nieuwsblad voor den boekhandel]

14 oktober 1881

Advertentie inzake de Max Havelaar in het Nieuwsblad voor den boekhandel, no. 84. (U.B. Amsterdam).

De 5e druk, 2e door den auteur herziene uitgave van
MULTATULI,
Max Havelaar
zal binnen enkele dagen ter verzending gereed zijn.

Deze nieuwe goedkoope uitgave onderscheidt zich van den vorige door de wijzigingen en aanvullingen die vele der aantekeningen hebben ondergaan. De prijs is ingenaaid f 1.52, verkoop f 1.90, gebonden f 1.95, verkoop f 2.40.

Bij vooruitbestelling met tien procent extra korting van den netto prijs en de premiën 5/4½, 9/8, 17/15, 35/30, 58/48, 75/62, 96/78.

Betaalbaar 1° Februari 1882.

Tot uiterlijk 20 dezer kunnen nog bestellingen op vooruitbestellingsvoorwaarden aangenomen worden. Na dien datum zijn die voorwaarden onherroepelijk vervallen.

Rotterdam, 11 October 1881.

De Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier'.

[15 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.J. Korteweg]

15 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.J. Korteweg. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 15 Okt 1881 beste Korteweg! Vier, vyf dagen geleden schreef ik aan Iterson en vroeg hem of Uw inaugureele oratie¹ in druk was? Doch zie, nog voor hy dien brief kon ontvangen hebben, kreeg ik Uw 'Wiskunde als hulpwetenschap'. Vriendelyk dank! Ik ging terstond aan 't lezen, en begon eergister een brief die liggen bleef en dien ik nu verscheurd heb. Ik zag, zoo even hem willende vervolgen, nog juist by-tyds in dat ge by 't aanvaarden Uwer nieuwe betrekking zeker wel wat anders te doen hebt dan myn gevit op 'aether' en m'n klacht over Newton's berusting in 't niet *verklaren* der zwaartekracht aantehooren. Ook ikzelf mag my eigenlyk niet verdiepen in al de onderwerpen die gy aanroert. De werkelykheid schryft andere bemoeienis voor. Wat zal U Uw verhuizing ver-

veeld hebben! En 't kennis maken! En 't weg-vinden in 'n vreemde stad! Kyk, zulke nieuwigheden² zyn my lastig, en ik wou ze zoo graag op 't lystje zetten der dingen welker beoefening geen toepassing 'vereischt of toelaat' zooals Newton over de funkties zyner 'onlichamelyke middenstof' schynt geoordeeld te hebben. Hoe drommel kan daar in 't Engelsch gestaan hebben? Insubstantial substancy? Immaterial matery? Bodyless bodies?

Een vraag moet me toch van 't hart. Mag er uit het feit dat luchtledigheid de werking der elektriciteit niet belet, worden besloten tot het bestaan van dien 'aether'? Bewyst het voortgaan der werking van den elektr.ⁿ stroom niet veeleer dat luchtledigheid (in strikten zin) niet kan worden te-weegebracht, en dat de elektriciteit met 'n minimum tevreden is?

Er zyn wel twintig dingen in Uw stuk waarover ik U opheldering zou willen vragen, maar 't zou onbescheiden zyn. -

Het spyt me zeer dat ge dezen zomer met Uw lieve vrouw niet hier kondet komen. Maar wy houden het tegoed, niet waar?

Misschien ware het goed voor U en haar, deze zeer gezonde lucht eens te komen inademen. Iterson zal U wel verteld hebben dat ons huis ruim is. Gy zult hartelyk welkom zyn!

By al 't genoeg dat Uw eervolle plaatsing U moet verschaft hebben, zal toch zeker het scheiden van onze nobelen Iterson U leed hebben gedaan. Toch zal hy evenals ik, wel 'n beetje grootsch wezen op de zyn vriend te-beurt gevallen onderscheiding. Ik ben zeer benieuwd wat ge over eenigen tyd over Uw nieuwe betrekking zeggen zult. Zeker hebt ge tyd om te *werken*.

Wat ons aangaat, wy zyn wel. Ons pleegkind geeft ons veel geluk. 't Is onmogelyk 'n *eigen* kind meer lief te hebben. Ieder zegt dan ook dat hy 'n lieve jongen is. Ik hoop dat je hem over 'n jaar of 12 op je kollegie krygt. Kom dan al vast in '82 kennis met hem maken.

Onze beste groeten aan U en Uw vrouw!

t.a.v.

Dek

Eindnoten:

1. Korteweg was in juli 1881 benoemd tot hoogleraar in de wiskunde te Amsterdam.
2. nieuwigheden: oorspr. stond er dingen.

[16 oktober 1881

Brief van Multatuli en Mimi aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker Heijning]

16 oktober 1881

Brief van Multatuli en Mimi aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker-Heijning. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8(⁵/₆) beschreven. (Fotokopie M.M.)

Nieder Ingelheim 16 Oktober 1881 beste Neef en lieve Doortje! Ik kan U zeggen dat we heel bly waren met Uw beider brief. Ik had er veel voor gegeven dat ge langer hadt kunnen blyven. Maak toch lang vooruit regeling dat jelui aanst.ⁿ zomer wat meer tyd hebt! Ik vind het zoo heerlyk met iemand te spreken die... de beteekenis der woorden kent. Het klinkt gek, maar 't is zoo: zeer veel menschen weten niet wat ze zeggen. Nu op Uw aller overkomst tegen den zomer zal ik wel terugkomen. Maar al is nu 't reizen in den winter met kleine familie onraadzaam, 't kon toch wel gebeuren dat jy Engel, eens lust hadt uittebreken. We zullen zorgen dat je dan 'n goeden kachel hebt. Het by eenzyn in den winter heeft z'n eigenaardig genoeg. Reeds nu vond ik de avenden zoo prettig.

Wat myn gaan naar Holland betreft, nog altyd *hoop* ik dat het niet noodig wezen zal, maar ik vrees dat het zal *moeten*.

Uw brief begint met de verzekering 'dat ge bly zyt ons ontmoet te hebben.' Nu beste vrienden, ik kan van ganscher harte 'tzelfde zeggen. De kennismaking, om 't nu eens zoo te noemen is my *zeer veel* waard, en ik heb er recht pret in U beidjes ongedwongen fideel te behandelen. Dat doet ge ons ook niet waar? Wilt ge nooit boos zyn of aan onhartelykheid toeschryven als ik eens achterlyk ben in 't korrespondeeren? Dat gebeurt me soms. Er zyn soms dagen, weken (ja maanden!) dat ik niet aan 't zitten komen kan, en dat m'n schryftafel met z'n opgestapelde achterstand me schrik inboezemt. Ik durf geen draaibank koopen, omdat ik dan vrees

nooit weer 'n pen in de hand te nemen. Toen uw brief kwam, ontvingen wy tegelyker tyd uit Brussel een groot schildery,

(‘bords de la Moselle, geschilderd naar aanleiding van 't stukjen in de Mill. Studien.)

... het ophangen daarvan schynt myn Ed. aangevat te hebben om jelui niet terstond te antwoorden zooals toch na 't lezen van je prettig schryven m'n voornemen was. Dat stuk (de schildery, hm!) was zeer zwaar. De schilder en schenker had er 'n lyst om laten maken van watbenjeme, en 't is zoo moeielyk in muren vastigheid te krygen. Zoodat ik maar zeggen wil dat ik me daarmee lang bezig hield. Maar nu hangt het ook stevig. 't Pronkt in Mimi's kamertje. ‘Pronken’ is 't ware woord.

Ik houd niet van schryven. Wel van opzamelen der gedachten die tot schryven stof leveren. Als ik nu alles op schrift had wat me by 't getoover om dat ding te bevestigen door 't hoofd ging zou ik vrede met m'n uitgever kunnen maken die nu klaagt dat ik niets *lever*. Ik blyf er by dat het leveren van gedachten aan publiek iets stuitends heeft. 't Is my altyd 'n soort van prostitutie! -

Dat ik u aan¹ uw vader herinnerde², kan ik best begrypen. Toch zou die gelykenis U minder in 't oog vallen als ge my langer zaagt. Eerst vangt men den algemeenen indruk op en later let men meer op de verschillen. Een herder kan niet begrypen dat 'n vreemde zyn schapen niet uit elkaar kent. Voor hèm zyn ze zeer onderscheiden van voorkomen. Ik heb eens 'n dertigtal kleine vischjes gehad, de meesten voor ieder ander geheel van 't zelfde soort, maar *ik* kende ze, en had zelfs onderscheid opgemerkt in.... karakter. (Byna had ik gezegd: ‘humeur’) -

Wilt ge my eens schryven of Siet³ U voorkwam zich gelukkig te gevoelen? En hoe is haar man? -

Ja, 't weer is ellendig! Ik had na den vervelenden zomer zoo gehoopt op 'n mooie Oktober. Ook dat is mis. Eergister avond stormde het. Ik vreesde dat het huis omvèr zou gaan, en we beredeneerden waar Woutertje slapen moest om wat kans te hebben dat-i by de gevreesde verwoesting bewaard bleef. 't Best ware zeker geweest hem in den kelder te stoppen, maar dan had hy iets gemerkt van onzen angst, en daaruit slaat hy dan munt om later lastig hedens te verkoopen. Doortje zei me dat ook uw kinderen (of een daarvan) snachts zoo zenuwachtig kunnen zyn. 't Is my 'n

raadsel waar dat vandaan komt. Ik kan verzekeren dat Wouter zooveel maar eenigszins mogelyk is gevrywaard wordt voor verdriet & akeligheid. Van spoken &c weet hy niets. Tevreden en kalm gaat hy slapen, na sedert 3, 4 uur niets te hebben gegeten, en toch wordt hy dikwyls angstig schreiend wakker. Van z.g.n. stoutigheid is geen kwestie. 't Kind kan toch z'n droomen niet bedwingen. Vanwaar die droomen? En waarom altyd zoo angstig? Wie niet beter wist zou meenen dat hy overdag mishandeld werd! t Is waar, z'n prettige droomen komen we niet te weten. Niet de meesten althans, maar waarom berst hy niet even dikwyls in lachen als in schreien uit? En dat moest méér keeren t geval zyn want z'n meeste indrukken van den dag zyn vroolyk. Slechts zelden is hy uit z'n humeur. -

Ik woud dat je zoo'n goeden kachel had als ik. (ik meen dien op m'n kamer.) Eerst sedert 'n paar dagen nl hebben wy de daarvoor onmisbaar-noodige soort van kolen. Hy brandt zwak of sterk naar m'n wil, en *gaat niet uit*. Heden ochtend was de temper.^r 14° (63½° Fahr) en na 't openen van 'n klepje steeg de warmte weldra tot 16°. Door nog wat te openen en te sluiten kan ik de temper^r (ook in Mimi's kamer) hooger laten stygen. En zonder poken! Slechts nu en dan (misschien eens in de??⁴ dagen. Dat hangt er van af, of 't koud is in welk geval er wat asch van den rooster moet verwyderd worden) nu slechts zelden behoeft men - *en* zonder den eig.ⁿ vuurhaard te openen - 'n paar maal den rooster te verschuiven. Wat hy 's nachts verbrandt, is luttel, en zeker minder dan er noodig is tot het *op-nieuw* aanmaken en op nieuw verwarmen van 'n koud geworden kamer Ook de last van dat aanmaken zelf wordt vermeden. En voor 't geval dat men 'snachts iets te doen heeft (by ongesteldheid van kinderen, byv.) heeft men altyd 'n warm lokaal. Zindelyk is 't ook. Het gewone poken jaagt asch en stof in de kamer. Het aanmaken van 'n gewonen kachel geeft dikwyls rook. Om die te verwyderen moet men dan vensters en deuren openzetten, en er gaat in 'n oogenblik meer warmte verloren dan *deze* kachel snachts aan kolen verbrandt. Maar... voor ge er een koopt, verzeker U eerst dat de goede kolen verkrygbaar zyn, en geloof niet te gauw als ze u dat *verzekeren*. In Geisenheim heeft men ons daarmee gefopt. De kolen moeten zyn:

Anthraciet, uit de Zeche (myn) Rohrscheidt. (ik weet niet zeker of dat de juiste naam der myn is, ik *meen* 't wel.)

appelen

grootte: als of , met 'n enkel stuk er onder als 'n vuist.

noten

De verkoper moet U verzekeren dat het de kolen zyn die by den verkoop van Amerikaansche kachels als *uitsluitend bruikbaar brandmateriaal worden voorgeschreven*. -

Mocht ge evenwel niet zeker zyn dan zal ik U 't adres opgeven van waar Uw kolen leverancier ze moet bestellen. Hy zal dan wèl doen er 'n grooten voorraad van te laten komen. Maar zeker zullen de leveranciers der Amerik.ⁿ kachels wel zorgen dat ze in Holland te krygen zyn, daar anders niemand hun kachels gebruiken kan. Maar men vergist zich dikwyls als men by zoo iets rekent op gezond verstand. -

En gist'ravend uw briefkaart! Wouter was... daar wou ik zeggen: 'verrukt' maar dit ware onjuist gezegd. Heel bly, o zeker maar 't had iets van de tevredenheid van Cath. de Médicis⁵ toen men haar 't hoofd van Coligny bracht. Ze toonde zich: 'comme accoutumée à de pareils présents'⁶. We lachten weer, even als toen Wouter z'n kommissie⁷ opdroeg, over de gelatenheid waarmee hy zich liet bederven. 'Van Mnheer DouwesDekker? Ja, heel lief!' En hy bekeek de postkaart alsof de verwachtte équipage daarin zat.

- En, ma, nu zullen wy hun ook iets zenden. Ik heb nu al zoo veel van dien m'nheer en mevrouw.'

- Heel goed. En wat?

Eenig peinzen. En toen:

- Hoor eens, als we te Mainz komen zal ik iets heel moois voor hun koopen.

Als we hem lieten begaan, was-i instaat je 'n paar poppetjes te zenden.

Ik⁸ doe hier op deks voorstel, maar daarom niet minder van harte gaarne een groetje by aan u beidjes. Ja ik ben ook bly dat ge hier gekomen zyt, en betreur maar dat het slechte weer enz enz enfin, dat ge zoo weinig gezien hebt. Nu, aanst. zomer beter willen wy hopen! Je haast je zeker met verhuizen lieve doortje, om by de kachels te komen? Wy stookten nr hartelust. en dan is 't heerlyk weer!*

* zegge: vandaag by uitzondering.

Ik ben bly dat ge de kinderen wel vindt. Wou heeft er zich ook wel naar geïnformeerd. Wel, wel, wat helpt ge ons mee onzen kleinen jog te bederven. Och, hy is zoo ons zoet hart! En nu krygt hy daar weer wezenlyk een wagen en paard, die onbescheiden sinjeur! Maar hy laat me geen oogenblik rust. ik kan alleen 's avonds schryven en dek wil dezen graag nu verzenden.

Veel groeten van Marie en een hartelyke handdruk van
Uw liefhebbende
Mimi DD

Eindnoten:

1. U aan: *oorspr. stond er op.*
2. herinnerde: *oorspr. stond er gelyk.*
3. Siet: *Sietske Wienecke-Abrahams (1842-1912), de dochter van Multatuli's zuster Catherina, gehuwd met Dr. G.J. Wienecke (1821-1884), destijds huisarts te Oosterbeek.*
4. ??: *oorspr. stond er twee, gevolgd door dagen (en, min(....)).*
5. Cath. de Médicis: *Catherina de Médicis (1519-1589), frans koningin, vrouw van Hendrik II, regentes voor Karel IX; Gaspard de Coligny was het eerste slachtoffer van de z.g. Bartholomeusnacht (24 augustus 1572) waarin talrijke Hugonoten werden omgebracht.*
6. *comme accoutumé enz.: als gewoon aan dergelijke geschenken (fr.)*
7. kommissie: *bestelling.*
8. *Vanaf hier in Mimi's handschrift.*

[18 oktober 1881

Brief van D.J. Korteweg aan Multatuli]

**18 oktober 1881*

Brief van D.J. Korteweg aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Het betreft een kladversie van een niet-bewaard gebleven brief. Het slot ontbreekt.

Amsterdam 18 Oct. 1881

Zeer waarde Dekker! Aangenaam werd ik door uw brief verrast, hoewel ik nog liever het verscheurd exemplaar zoude ontvangen hebben; want al geeft de nieuwe werkring en omgeving eenige drukte en vooral veel afleiding, zoude er toch waarlijk nog wel tijd te vinden geweest zijn, u, zooveel in mijne macht staat, opheldering te geven.

Wat nu de punten, die u aangestipt hebt, betreft, de innerlijke tegenspraak gelegen in de uitdrukking 'onlichamelijke middenstof' is de schuld van de Hollandsche vertaling. In 't Latijn der Principia zal er wel 'medium' gestaan hebben. Dit woord drukt, dunkt mij, alleen het 'in 't midden zijn' het zich bevinden tusschen de beide elkaar aantrekkende lichamen uit. Onvertaald doet het een Hollandsch publiek aan tafeldans, en dergelijke dingen denken. 'Middenstof' is de gebruikelijke vertaling; ik erken echter, hier onjuist daar *Newton* immers de stoffelijkheid onbeslist wil laten. De reden waarom hij dit doet, is duidelijk. Bevindt er zich in de wereldruimte, iets dat *stofis*, dat wil dus zeggen iets dat de eigenschap der traagheid bezit, dan moeten de hemellichamen weerstand ondervinden bij hunne voortbeweging door die middenstof. Ten gevolge daarvan zouden de planeten allengs dichter tot de zon

moeten naderen en er ten slotte invallen. In *Newton's* tijd was van een dergelijke invloed nimmer iets bespeurd. Later

heeft men die bij de komeet van Encke meenen op te merken. Dit maakte toenmaals veel gerucht; maar er bleef twijfel mogelijk en ik meen dat thans de astronomen algemeen van oordeel zijn, dat men voorbarig is geweest. *Newton* heeft nu op deze kwestie niet vooruit willen lopen, en als hij spreekt van een onlichamelijk of onstoffelijk medium bedoelt hij, dat het 'iets' dat tusschen zon en aarde de zwaartekracht overbrengt niet noodzakelijk 'traag' behoeft te zijn en tegenstand aan de voortbeweging der hemellichamen behoeft te bieden. (...)

[18 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

18 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. Met envelop, geadresseerd aan WEDGHeer D.R. Mansholt, Meeden (prov. Groningen) Holland. (M.M.)

Nieder Ingelheim - 18 Oktober '81 beste Mansholt! Sedert eenige weken reeds had ik U willen schryven, en telkens kwam er wat tusschen. De beslommeringen en hindernissen houden niet op, groote en kleine!

Voor ik verder ga, moet ik eerlykheidshalve U meedeelen dat m'n vrouw me toch in haar schaakparty getrokken heeft. Haar bord staat vlak by myn kamer. Als ze dan haar zet bestudeert, vloeit er zoo ligt uit voort dat ze my roept. Ook kyk¹ er wel na, zonder geroepen te worden, en langzamerhand spreek ik over de zaak mee.

Met haar begin (Zwei Springerspiel im Nachzuge², zoo heet die verdediging van zwart: *ik* houd er niet van, maar zy vindt het aardig) nu, dáármee heb ik me *niet* bemoeid. Maar wel heb ik meegepraat over 't vervolg. Dit moet ge weten, daar het tegen de van my zelf uitgegane afspraak is. -

Ge vroegt onlangs naar 't verloop van die onaangenaamheid met het Nieuws. Die verdrietige zaak ligt alweer ver achter my, en 't is me inderdaad iets lastigs haar weer optehalen. Maar daar gy 't vraagt, mag ik niet weigeren.

De heer De Beer, redakteur van 'n weekblaadje De Portefeuille heeft op zich genomen artikels te bewerken over hollandsche lettermannen ten-behoeve van n duitsch Lexikon dat by Spamer te Berlyn 't licht zal zien. Hy (De Beer) zond circulaire (ik denk aan Jan en alleman.) Daarin vroeg hy 'levensbyzonderheden' portret &c. Zulke aanvragen kreeg ik dikwyls en ik weigerde gewoonlyk, of antwoordde soms niet eens. Het ophemelen van letterkundery is my 'n walg. Toen De Beer's circulaire my gewerd, had ik drukte, en by herhaling van z'n verzoek (dat heel vryndelyk was ingekleed) beging ik de fout antwoord te *beloven*. Ik weet niet meer *wat*, maar er bestond iets dat me weerhield den man al te ruw voor 't hoofd te stooten. Toen ik later alzoo iets antwoorden *moest*, kon ik dit niet anders doen dan door met de heele letterkundery 'n loopje te nemen. M'n antwoord was 'n *sarkasme*, vooral gericht tegen 't malle ophemelen van ieder die 'n vertellinkje of versjes heeft geschreven (alsof dat wat beteekende!) en alzoo ook tegen hen die zèlf daartoe de bouwstoffen leverden. (Dat stuk Portef. gaat hierby.)

(Verbeelje, er is me later gebleken dat de letterman De Beer niet eens bemerkt heeft dat ik spotte! By zyn verzoek 't optenemen in z'n Portef. noemde hy m'n brief 'n 'Uiteenzetting van denkbeelden over zelfbiografien' alsof 't 'n verhandeling was! En die man doet gewerbsmässig³ in letterkunde!)

Op dat stuk volgde in 't (my zeer vyandig gezinde) 'Nieuws' 'n woedende aanval

(Ik zoek dat nummer maar kan 't niet vinden, wat me zeer spyt.)

Ik word daarin beschuldigd van lafheid en gemeenheid, omdat ik zeggen ze, Cremer beschuldig van ydelheid en verzekerd had dat *hy zelf* de bouwstoffen had geleverd voor 'n ophemelende levensbeschryving in De Keyzers 'Bloemlezing.' *Dit*, zeggen zy, kon ik niet *bewyzen*, en zoo'n beschuldiging was (letterlyk:)

'òf laf, òf gemeen òf onbezonnen.' -

Nu deed my de aanval van 't Nieuws *genoegen*. Om dit uitleggen heb ik meer omslag noodig dan me nu schikt. Sedert jaren had ik over dat blad te klagen, maar de aanvallen waren of Jezuïtisch ingekleed òf bestonden zeer⁴ sprekend doodzwygen waar ik had *moeten* genoemd worden. Nooit kwam 't my gepast voor

daartegen *openlyk* op te komen. Wel klaagde ik dikwyls aan Funke, die direkteur en hoofdeigenaar van 't blad is, maar kontraktmässig niets (of byna niets) over de redaktie te zeggen heeft. Hy is inderdaad altyd hartelyk en hoogstwelwillend voor my (o, 'n beste beste kerel!) maar z'n verhouding tusschen z'n redaktie en my was wat pynlyk, ook voor *my*, daar ik hem niet vergen wilde om mynentwil 'zyn Blad', *zyn* bezitting, *zyn* broodwinning in de war te schoppen. Ik weet dat hy er altyd verdriet van had als De Veer, of (om De Veer te behagen) een der mindere redakteuren my min of meer uitdrukkellyk beleedigde. Indien ik eens *in 't publiek* tegen die aanhoudende vyandelykheid opkwam, had het polemiseerderwys moeten zyn, en ik had Funke's Blad als zoodanig moeten aantasten en uitkleeden... wat me niet moeielyk vallen zou! Dit mocht ik niet, uit piëteit jegens Funke die me nooit anders dan goed heeft gedaan.

En zie daar begaat De Veer (of een van z'n kliek) de flater my zeer plomp, zonder eenige reserve, *persoonlyk* aan te vallen! Daarom was dat stuk me welkom. Ik meende *nu* te weten wat ik te doen had, en schreef oogenblikkelyk aan Funke: 'trek U dien aanval in 't Nieuws niet aan!' Dat wilde zeggen: ditmaal zal ikzelf de zaak afdoen, maar ik schreef hem niet *hoe*, ten-einde hem niet in 'n onaangename zaak te mengen. M'n plan was om De Veer (of wie zyner redakteuren maar lust had) uittedagen. De uitdrukking *laf* en ('of' schenk ik ze!) 'gemeen' wettigde tot m'n innig genoeg dien maatregel. Vooral ook omdat ik dáárdor m'n jarenlang verdragen van *bedekte* aanvallen als 't ware rechtvaardigde. En dit niet jegens t Nieuws alleen! Er gaat geen halve week, geen *dag*, mag ik wel zeggen, voorby zonder dat ik gekrenkt word.

(M'n beschouwingen over 't duel als principe-zaak sla ik nu over. *Ik ben er voor*. Ook wil ik nu niet afdwalen op 't gebied der veronderstellingen dat 'n De Veer of z'n redakteurtjes geen uitdaging zouden aannemen. De *al* te nauwkeurige beschryving der zaak zou me te ver leiden. Genoeg: ik was *bly* over den ruwen aanval.)

Ik zocht terstond twee sekondanten. Eén vond ik terstond. Maar den tweeden heb ik niet kunnen krygen. Zeer weinigen zyn voor zoo'n funktie geschikt. Aan veel myner vrienden moest ik 't niet vragen, omdat zy door standpunt-omstandigheden, huiselyke of

beroepsbetrekking, (ook door z.g.n. 'principes') verhinderd zouden zyn myn verzoek intewilligen. En *twee* getuigen moest ik hebben, want hoogstwaarschynlyk zouden de dappere Nieuwsschryvers *weigeren*, en dan kwam de zaak neer op 'n behoorlyk gestyleerd procesverbaal waarin werd gekonstateerd *wie* hier 'laf en gemeen' gehandeld had.

De beschryving van myn gewurm om dien tweeden sekondant maakt me misselyk. Vergun me dat ik dit oversla. Ik word wee als ik de weken herdenk die ik dáármee bezig was.

Ik kon Valette (die oogenblykelyk had aangenomen) niet alleen voor de zaak laten *optornen*. Ook wilde ik er *twee* hebben, van onderscheiden standpunt leeftyd en bekendheid, om 't procesverbaal steviger te maken.

Nog niet wetende, niet kunnende gissen dat ik dáármee zoo'n moeite hebben zou, schreef ik 't korte stukje dat ge vindt in Portef. 9 Juli. Ge ziet dat ik daarin de polemische behandeling (als beneden my) aan Valette opdraag, die zich in 't nummer van 23 Juli zeer goed van die taak gekweten heeft.

Het incident dat de aanvaller, een of twee dagen na z'n aanval, de beschuldiging introk, liet ik zonder effekt. (Zie 't losse stukje van 't Nieuws, dat ook hier by gaat.) Dat draaierige z.g.n. intrekken beteekende niets, en ik hoefde er geen notitie van te nemen. 't Speet me maar voor Funke, want ik begreep zeer goed dat *hy* die intrekking gevorderd had. Hy schreef me dan ook dat-i hoopte dat ik daarmee voldaan zou zyn. O neen! Maar ik antwoordde hem *niet*, ten-einde hem buiten de zaak te laten.

Nog altyd zit ik uittezien naar 'n tweeden getuige. Althans ik beschouw de zaak niet als geëindigd. Voor 'laf & gemeen' laat ik me niet uitschelden. Maar... sedert die zeer vervelende geschiedenis zyn er alweer zooveel andere dingen my komen storen en in spanning brengen

(t laatste nu maar 't eenige niet dat de verbouwing van ons huis ± 3000 mark meer kost dan waarop ik gerekend had. Ik heb ze niet! Misschien zou ik kunnen procederen, maar dat is nog erger.)

Enfin, nog altyd zit ik met die zaak in m'n maag. En ze is erger dan ik me verbeeldde. Ik zeide u dat de aanval my *genoegen* deed. Schooner oorzaak om eens flink uit den hoek te komen, en eens 'n

voorbeeld te stellen ter waarschuwing, kon ik niet verlangen. Zoo *meende* ik! Ik vond het 'n onhandigheid van De Veer, daar toch zeker 't gansche publiek, de heele 'pers' hem veroordeelen zou! 't Mocht wat! Geen enkel blad of Tydschrift, zoo verlegen om pikante stof anders, heeft 'n *woord aan de zaak besteed*. Er is gebleken dat men my straffeloos kan uitschelden. Ook Valette's zoo bondig en afdoend antwoord is door geen enkel blad overgenomen! Er blykt dat De Veer *niet* onhandig is geweest en z'n publiek beter heeft gekend dan ik. Ook Funke zou zich hierin vergist hebben. Hy zelf schreef te vreezen dat men z'n blad om zulke artikels 'aan de schandpaal' zou slaan. Mit nichten!⁵ -

Oef! Als ge wist wat my dat ophalen dier verdrietige zaak gekost heeft! Wees zoo goed my de bygaande stukken terug te zenden. Misschien heb ik ze noodig, *als ik de zaak weer kan opvatten*. Op 't oogenblik zit ik tot over 't hoofd in *ander* verdriet. Hoe ik die zaak met het huis schipperen zal, weet ik niet. Het moet nu 'n 26000 mark waard zyn, en daarop rust nog 'n hypotheek aan den verkooper van 6500. Oppervlakkig schynt het dus dat daarby wel 6000 mark by te krygen moet zyn (waarop ik dan ook gerekend had) en ik gaf 'n notaris de daartoe noodige order. Maar de man laat niets van zich hooren. Ik had gedacht maar 3000 noodig te hebben (en daartoe had ik grond) en daar 't nu 6000 is, zal ik (*óók* daarom) helaas wel moeten besluiten om m'n *uitputtende* en walgelyke voordrachtreis in Holland weer te maken. Zoo'n reis maakt my den heelen zomer onmachtig. De daartoe noodige *overspanning* wordt gevolgd door *afspanning*. Heel natuurlyk! Vooral is me *nu* 't gaan naar Holland pynlyk omdat me weer door de lauwheid waarmee die aanval van 't Nieuws opgenomen werd, gebleken is wat ik aan m'n publiek heb! Maar nood kent geen wet. Als 't *moet* zal ik gaan, wetende hoe veel 't me ook in den zomer van 1882 weer kosten zal. Na zoo'n tourneé zak ik in elkaar. En al ga ik, dan nog is de opbrengst niet voldoende om me *radikaal* rust te verschaffen, want het blufferige Holland betaalt slecht! Zeker zeide ik u reeds dat Dickens voor 't *voorlezen* van 'n paar Hoofdstukken uit 'n lang gepubliceerd romannetje *100 à 120 maal* beter werd gehonoreerd dan ik voor 'n voordracht, 'n geimproviseerde voordracht. 't Is 'n land!

-

Ik ben benieuwd of ge, na ondervinding van wat U op uw nieuwe

gronden wacht (wanneer verhuist ge?) er nog toe komt naar Amerika te gaan. Gelukkige die 'n vak verstaat dat overal kan worden uitgeoefend waar bodem en vertier⁶ is! -

Ja, 't blyft me nog altyd spyten dat Wiepke niet hier geweest is. Maar ik begryp dat ze niet kon, want in den weg lagen we niet. Schryf me of haar been genezen is.

-

M'n hartelyke groet aan háár, uw beste lieve vrouw en Hendrika. En zeg me eens of uw jongens weten wat 'scharmaaien' is, en of ze 't *kunnen*? 't Is wáár dat ik 't leeren wil. Dat was 'n illusie van me sedert m'n 8^e, 10^e jaar. -

M'n vrouw en Woutertje zyn wel. Zy is 'n voorbeeld van liefdevolle zorg en trouw, en Wouter is 'n beste jongen die ons veel geluk geeft. Nog geen oogenblik heeft het ons berouwd dat kind tot ons genomen te hebben. M'n vrouw leert hem nu lezen en schryven, maar ze haast zich niet. Het gaat redelyk wel. Hy is nu 5¾ jaar, en 'n beminnyk kind. Dat erkent ieder die ons bezoekt. (We hadden nogal veel gasten van den zomer.) Op dit oogenblik is hy in de wynbergen en snydt druiven. Alle arbeiders in den omtrek kennen hem en roepen hem by zich. Hy is 'n recht landkind en heeft roode wangen. 't Geluk en de welvarendheid stralen hem de oogen uit. Jammer dat-i door gemis aan punten van vergelyking daarvan geen *beseft* heeft. Nu, *ik* geniet van 't aanzien! Dag, beste Mansholt, hartelyk gegroet van Uw vriend
Dek

't Spyt me zoo dat ik 't nummer van 't Nieuws niet kan vinden waarin de oorspronkelyke aanval voorkomt. Het was van een der laatste dagen in Juni.

Eindnoten:

1. kyk: *sc. ik*.
2. Zweispringer *enz.*: *twee paardenspel in de achterhoede (du.)*; *in duitse schrijffletters*.
3. gewerbsmässig: *beroepshalve (du.)*; *in duitse schrijffletters*.
4. zeer: *oorspr. stond er al te*.
5. Mit nichten: *volstrekt niet (du.)*; *in duitse schrijffletters*.
6. vertier: (*ook*) *aftrek, handel*.

[20 oktober 1881

Briefkaart van Multatuli aan D.J. Korteweg]

20 oktober 1881

Briefkaart van Multatuli aan D.J. Korteweg, geadresseerd aan Hoogel. Heer Dr. D.J. Korteweg. Hoogleraar te Amsterdam, met poststempels Nieder Ingelheim 21/10 en Amsterdam 22 OKT 81. (M.M.)

Dank voor brief. Zal antwoorden zoodra ik dit eenigszins uitvoerig doen kan, waarin ik grooten lust heb. Ook voor U is't goed dat ik wat wacht. Ik kan berekenen dat ge tyd noodig hebt om U thuis te voelen.

Heel bly met uwlieder plan in '82 hier te komen. Ik houd U aan Uw woord.

Hartelyk gegroet

tav

Dek

Nieder-Ingelheim

20-10-'81

[20 oktober 1881

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

20 oktober 1881

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 20 Oktob 1881 beste Waltman! Daar komt Uw brief van eergister my gistr'avend in handen, en ik schrok. Want ik wist dat er een brief van U lag *dien ik nog niet gelezen had*. Dit klinkt vreemd, ik weet het wel, maar slechts wanneer men de oorzaken niet kent. Niemand weet wat ik te dragen heb, en hoe ik zonder byna ooit bedlegerig-ziek te zyn - neen, nooit - toch voortdurend ongesteld ben, zoo dat de minste aanraking me zeer doet. Zeer dikwyls laat ik in zekere stemmingen brieven liggen omdat ik, den inhoud gissende, weet dat ik de daardoor te-weeg gebrachte impressie niet verdragen kan. De vrees voor't openen van brieven is my 'n manie geworden. De oorzaak in 't algemeen is verdriet en zorg maar zeer in't byzonder kwelt my die ziekte na Juni 70, toen ik n brief uit Innsprüch ontving van m'n vrouw, meldende dat zy met de kinderen naar Italie op weg was, voor den tweeden keer. Ditmaal voor goed. Ik heb haar niet weer gezien. Nonni is vervreemd van my, en Eduard leeft zichzelf en my tot schande.

Na dien datum maak ik geen brief open zonder beven, en ik moet al zeer goed weten dat er niets in staat wat my op 't oogenblik voor m'n stemming niet schikt om daartoe over te gaan. Er liggen daar dan ook velen onopengemaakt!

Uw brief van Augustus hield ik voor 'n maanbrief om de Noten voor Specialiteiten. Tot het leveren van kopie niet in staat zynde - myn zomer verschafte me weer het tegendeel van rust - durfde ik den inhoud niet aan. Wel had ik aan den heer Roberts¹ gezegd toen hy in't voorjaar op't voortzetten der Ideën aandrong dat ik my eerst jegens U moest kwyten, en dit meende ik natuurlyk! Ik

kan U verzekeren dat ik er nog niet toe in staat was! Op *dít* oogenblik byv. zit ik alweer onder 'n berg van verdriet. Het beschryven zelfs zou me te zwaar vallen. Het is *waar* wat ik nu en dan in m'n werken aan't Publiek zeide: ik ben doodelyk vermoeid, en geef gaandeweg de hoop op dat ik herstellen zal. Een flinke gevaarlyke ziekte ware my welkomer dan die afmatting. Meen niet dat ik by 't woord: 'vermoeienis' doel op't beetje dat ik leverde voor de pers. O neen, dit was 'n nietig bywerkje in m'n leven.

En nu zie ik uit uw brief van 18 dezer dat myn by U uitgekomen schryvery aan de firma Muusses & c^o is overgegaan. Ik heb niets tegen die firma, maar 't spyt my U te verliezen. En ook dat het boeltje niet in één hand (by M^y Elzevier dan) gekomen is.

Ik voel nu te meer leed uw brief van Aug^s niet terstond gelezen te hebben, daar uw onverplichte vriendelykheid my als 't ware toestemming tot het verkoopen te vragen wel uitdrukkelyk dank verdiend had. Vergeef 't my! Ik heb nooit iets anders dan goeds van U ondervonden, en 't smart me zoo als er schyn bestaat dat ik dit niet erkennen zou!

Maar, beste Waltman, ik ben U immers nog geld schuldig? Wees zoo goed my op te geven hoeveel dit bedraagt. Niet omdat ik terstond in-staat wezen zal m'n schuld aftoeden, maar dan hoop ik toch later voor de verevening te zorgen.

van

Uw vriend

DouwesDekker

M'n postpapier is op. Ik moet voor zulke dingen naar Mainz. In het dorp N. Ingelheim is niets te krygen. Reeds de aaneenschakeling van zulke lastigheden (er zyn er meer, en van erger soort!) maakt me zenuwachtig.

Eindnoten:

1. *Bedoeld is J.G. Robbers.*

[20 oktober 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

20 oktober 1881

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Dubbel velletje postpapier, en een smalle strook van 10 × 18 cm, geheel beschreven. De envelop is bewaard gebleven, geadresseerd aan Wedg Heer Willem Paap, litt^r hum^a stud^t. Gerard Doustraat 48, Amsterdam. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 20 Oktober

1881

Waarde Heer Paap!

Vergun my Uw hulp interoepen om zoo mogelyk 'n jong mensch te-recht te brengen, dat naar my voorkomt aan 't malen is. Zekere Groustra¹ te Buiksloot schryft my sedert eenigen tyd zinnelooze brieven. Door niet te antwoorden hoopte ik hem te doen inzien dat ik met z'n gekkepraat niet gediend ben, maar gister bleek me weer dat m'n zwygen niet baat. Daar hy eenige keeren uw naam noemde, mag ik veronderstellen dat ge hem kent. Wilt ge hem aanraden *te werken*?

Hy schynt zich te verbeelden: hoe krankzinniger hoe mooier. Niet alleen zyn inhoud en uitdrukkingswys van z'n brieven klinkklare onzin, maar alsof hem dit niet voldoende voorkwam, zelfs *letters, schrift, adres...* alles is zoo bespottelyk, dat ik den armen jongen wel voor onwys moet houden, of op weg om het te worden.

Wel weet ik dat 'n groot gedeelte van den aandrift om zich te tooien met iets vreemds, zeer dikwyls slechts affektatie is, maar die gemaaktheid-zèlf is reeds 'n hersenfout, en 't zou 'n gewetenszaak wezen den patiënt in den waan te laten dat hy daarmee eer inlegt. Doe hem, SVP, weten dat ik z'n schryvery allerellendigst vind, en niet genegen ben daarvan nota te nemen. Hy moet *werken, ernstig ingespannen werken!* Zeg hem dat z'n (onhandige!) jacht op buitengewoonheid 'n belachelyke en *zeer gewone* fout is. Inderdaad, niets is banaler dan nagmaakte excentriciteit. De oorzaak dat zoovelen dáármee trachten iets te bereiken, ligt in luiheid. Het is nl. gemakkelyker 'n zotterny te debiteeren dan iets

wezenlyks te verrichten. Zeg o.a. aan Groustra dat hy moet trachten te leeren 'n behoorlyken brief te schryven. Indien hy zich dáárop toelei, zou er al iets gewonnen zyn. Hy schynt te meenen boven school, boven vormen te staan, en staat er zeer diep *onder*. - In den Pepifax van den Spektator meen ik U herkend te hebben. Zoo ik daarin gelyk heb, dank ik U wel voor Uw goede bedoeling. Of 't wat helpen zal? Dit betwyfel ik, en 't spyt me. Op 'n winderige 'hulde' zooals by de Conscience-uitbersting ten tooneele gevoerd is, ben ik niet gesteld, en wel te-minder omdat ook daarby weer de bal van de plank loopen, Havelaar beneden den schryver van 't boek '*Havelaar*' gesteld worden zou. Dat is nu eenmaal 't wachtwoord. Maar toch zou my *iets* dat naar waardeering gelek² welkom zyn, als protest tegen 't vry algemeen aangenomen systeem van doodzwygen. Ook by 't geschryf over de eedskwestie⁴ had ik verwacht - (neen, recht gehad te verwachten) dat de passage zou zyn teberde gebracht waar de eedaflegging van Havelaar en Slymering beschreven wordt³. Volstrekt niet. Schiller, Göthe, Kant, Cicero, Kingsley⁵, ziedaar de hoveniers die bloemen moeten leveren - er zyn verlepte by! - voor hollandsche tuiltjes. 't Is verdrietig... gelyk de groote Wiegewilt (mits 'n buitenlander) zoo kernachtig gezegd heeft. -

M'n vrouw, Woutertjen en ik zyn wel. Hoe gaat het met uw studiën? Ik kan niet beoordeelen welke omstandigheden U 't studeeren in de Letteren gewenscht maken. In 't algemeen zie ik iemand van letterkundigen aanleg liever 'n vak kiezen dat... nu ja: van stipte natuurkennis. En dit juist in 't belang van Letterkunde! Het is m'n overtuiging dat akademische letterkundery nadeelig werkt. 't Moest geen *vak* zyn. Dichter en wysgeer ('t is, van zeker standpunt gezien, tzelfde!) leggen zich toe op *kennis van den aard der dingen*. De vorm der uiting zal toegeworpen worden aan wie zich dáár van 'n gewoonte heeft gemaakt, en 't onderwys in *vorm*, met voorbyzien of achterstellen van 't andere, doet denken aan den pasteibakker die wel zakjes maar geen meel en suiker inslaat. De Litt. humⁿ proff.ⁿ zien dit dan ook in. Ze *moeten* wel, daar 't feit hun leert dat *onderwys* in Letterkunde 'n onmogelykheid is. Om dan toch *iets* te doceeren... nu ja, dan krygen we kibbelary over 't geboortjejaar⁶ van Maerlandt, annotationes op zekere plaats van Euripides, of ophemeling van (godbeter't) Hooft, Huyghens en

(met permissie!) Brederoo! En dat heet: letterkunde. Ze doen als 'n keukenmeid die in *plaats van spys te bereiden*, kletspraatjes houdt òver keukenmeiden die (volgens háár) zoo smakelyk konden koken. -

Toets m'n aprioristischen afkeer van gedoceede letterkundery, aan 'n aposteriorische statistiek van wat er geleverd is door akademisch afgerichte lettermannen! 't Is *naar!*

Vriendelyk gegroet

tt

DD

Jonkbloet, verlegen misschien met z'n positie, misschien wel geprikkeld door myn herhaald schimpen op professorale onmacht, heeft den brutalen paradox durven uiten⁷; dat de commentator, annotator, &c van 'n werk, hooger stond dan de auteur. Dàt zouden ze wel willen! Onbeschaamder bluff is moeielyk te verzinnen. En dan moet men die annotationes, &c lezen! Dat er in het toelichten en genietelyk maken van 'n werk verdienste liggen kàn, zal niemand ontkennen. Maar dàt tot hoofdzaak te maken, is 'n testimonium paupertatis⁸, en zou dit blyven al ware er geen twyfel aan de *belangrykheid* der meegedeelde opmerkingen. Maar voor 9/10 is 't kletspraat. De meesten verdiepen zich met nagemaakten ernst in nuttelooze onderzoekingen. Dan verklaren zy wat geen verklaring noodig heeft, en... wachten zich wèl ophelderingen te geven waar die den meesten lezers welkom zouden zyn.

Voorbeelden van deze drie soorten heb ik voor 't grypen. Ik behoef er *U* niet op te wyzen.

Eindnoten:

1. Groustra: *niet uit te maken welke Groustra wordt bedoeld.*
2. *iets dat naar waardering geleeek: oorspr. stond er iets als waardering.*
4. *In deze tijd was de formule bij de eedsaflegging onderwerp van bespreking in de Tweede Kamer. Zo werd bijv. Dr. H. Hartogh Heys van Zouteveen te Assen wettig in de gemeenteraad gekozen, doch niet toegelaten; hij weigerde de eed af te leggen in de zin van 'zo waarlijk helpe mij God almachtig', maar wilde 'dat beloof ik'. Zie ook brief van 31 oktober 1881 aan Mansholt.*
3. *V.W.I., blz. 93-4.*
5. Kingsley: *Charles Kingsley (1819-1873), engels schrijver en hoogleraar in de nieuwe geschiedenis, tevens godgeleerde.*
6. *geboortjejaar: verschrijving.*
7. *durven uiten: oorspr. stond er uitgeboezemd.*
8. *testimonium paupertatis: blijk van (geestelijke) armoede (lat.)*

[21 oktober 1881

Brief van Multatuli aan V. Bruinsma]

21 oktober 1881

Brief van Multatuli aan V. Bruinsma. Een dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 21 Oktober '81

Waarde Bruinsma! Hartelyk dank voor 'Tandem'. Wat Uw werk over Boter & Kaas¹ aangaat, ik heb er over gedacht ergens 'n

protest te plaatsen van geleerden. Iets als: 'Wy stoten den gewezen Doctor B uit onze gemeenschap dewyl hy zich verstout heeft iets wezenlyks te behandelen.' Maar daar de lezers zoo dikwyls een satyre niet begrypen, liet ik 't na. Men moet er altyd byschryven: *dit is een satyre!*

Ik hoop hartelyk dat uw gasplannen verwezenlykt worden. In allen opzichte vind ik dat juist voor 'n natuurkundige een schone werkkring. Het wetenschappelyk laboratorium en 't studeervertrek komen daarby zoo in onmiddelyke aanraking met de praktyk. En dan de mooie vraag: elektrisch of niet-elektrisch? Wat zoudt ge met genoeg werken! Nu, dat deedt ge als Leeraar ook. -

De vreugd der Geloovers over 't niet-weten, niet-kennen, niet begrypen of... in den brand zitten van ongeloovers ken ik. Maar er is geen redelyke grond voor. Wèl hebben wy recht *hen* te wyzen op de onvereinigbaarheid hunner onkunde &c, daar zy beweren in 't licht te wandelen. Wie erkent géén lantaren te bezitten is verantwoord indien hy klaagt dat hy zekere dingen niet zien kan, maar wie op licht pocht (op hemelsch licht!) moest nooit in 'n sloot lopen.

Wat nu speciaal 't 'opvoeden' betreft en de soms daarin voorkomende moeielyke vraagstukken, de geloofery levert zeer dikwyls slechte resultaten. Maar niet dáárop wou ik nu terugkomen. Ik wou niet gaarne dat ge myn daarover meegedeelde bezwaren opvatte alsof Woutertje me reden van verdriet gaf. 't Is 'n beste lieve beminnyke jongen. Voortdurend moet ik stryden tegen de verzoeking hem te bederven. Er hoort geestkracht toe zich niet door hem te laten inpakken. Nooit heb ik berouw gehad van de telegram die gy voor my verzonden hebt!² Toch moet ik zeggen dat de lieve jongen niet juist ten-gevolge van die permissie 'in godsnaam' gebleven is, o neen! Toen ik thuiskomende hem leerde kennen is hy zoo vry geweest zich aantebevelen in z'n *eigen* naam. Geeft de Gasdirektie kans op vakantie? Komf toch eens in 1882. Behalve m'n wensch U hier te zien en wat hartelykheid te bewyzen, geloof ik dat eenig verblyf op deze hoogte goed voor U en Hilda wezen zou. 't Is hier zeer gezond. -

Juist, van E. Haard³ is een dubbel nummer. Het gaat hierby. Hoe vriendelyk van U ons dat zoo trouw te zenden! Het is een zeer

schoon en degelyk tydschrift, vind ik. De redakteuren hebben er eer van. -

Of ik van den winter op reis moet. Ik vrees, ja. Maar ik zie er zeer tegen op. Als ik voor de pers aan 't werk kan komen... ik weet niet! Peinzen en denken (voorbereiding tot uitdrukken immers!) doe ik genoeg. Maar de stemming waarin my byna alles brengt dat van Publiek tot me komt is niet zoodanig dat m'n *uiting* bruikbare koopmanswaar kan worden. Geen uitgever betaalt honorarium voor 'n vloek! Ik verzeker U dat ik alle avenden vermoeid naar bed ga. Niet van produktieven arbeid, maar van worsteling tegen onmacht. Dagelyks verwonder ik me over zoovelen die maar altyd door, onverschillig hoe hun stemming is, kunnen *leveren*. Ik moet wel tot het besluit komen dat ze 't⁴ doen zònder stemming. Zoo gelukkig ben ik niet! Op geen enkel gebied blykt me dat ik den minsten invloed heb. Dit besef maakt stom. Toegeven in bitterheid zou 'n zwakte zyn, dit erken ik. Maar niet dàt is m'n beletsel. De bitterheid ontnemt me myn *talent* of hoe 't dan heten moog. Als ik in zulke stemmingen kopie leverde, zou m'n uitgever me spoedig de deur wyzen. Hy heeft rekening te houden met het groote Publiek en niet met m'n weinige vrienden al zyn die dan ook nog zoo hartelyk. Mn toestand is zeer pynlyk, en ik betreur het dat ik nà Lebak, maar niet liever matroos of soldaat ben geworden., of pakjesdrager. Nu kan ik zoo'n party niet meer kiezen. Ik ben byna 62, en word hoe langer hoe aamborstiger. 't Is nu 21 jaar geleden dat de Max Havelaar verscheen. Me dunkt dat het hard is, zóó lang na dat boek (en na den opgang dien 't maakte!) nog telkens door de omstandigheden gedrongen te zyn... nu ja, de historie van Chresos met z'n luit. Het sprookjes vertellen walgt me. Waarom vordert men dat niet van Duymaer van Twist, van Franssen v.d. Putte, van de ontelbare indische rykworders en gepensioneerde residenten? Waarom moet juist Havelaar op z'n ouden dag opstraffe van gebrek lyden voor baker spelen? Het zou my 'n waar *genoegen* geweest zyn m'n Ideën (met en zonder de Woutergeschiedenis) voortzetten en aftewerken, o ja. Maar 't besef: 'vertel of krepeer!' doet my de pen uit de hand vallen. Is dit onnatuurlyk? Geschapen wordt er *niets*. Er moet in de ziel van den voortbrenger iets 'ontvangen' zyn voor hy baren kan. Nu, dáár-

aan, aan *indrucken*, ontbreekt het me niet, maar alles wordt vergald door de wys waarop 't groote publiek m'n gewurm aanziet. 't Heeft iets van: 'zanik jy maar toe, we gaan toch onzen gang!' Dit begryp ik in tegenstanders, ja-zelfs daarin vind ik iets konsekwents. Maar wat te zeggen van hen die z.g.n.^d gelykgezind zyn? (t spreekt vanzelf dat ik slechts 't oog heb op hen die zich op publiek terrein bewegen, op *voorgangers*. Juist m'n eigenlyke *vrienden* kunnen hierin niets doen. Zelfs zou hun bystand me schaden, daar die voor camaraderie zou worden uitgekreten. Neen, ik spreek van de mannen *en place*⁵. Dat zy me doodzwygen is met het oog op 't slot van Pruisen & Nederland even begrypelyk als dat De Veer my uitscheldt in zn Nieuws, nadat ik de soort van menschen waartoe hy behoort, aan de kaak stelde in m'n Specialiteiten. (Cap. MXIII, 2° uitgaaf. Hebt ge dien?) -

Och, wees niet boos dat ik zoo verdrietig aan *U* schryf, aan U die 't niet helpen kan! Maar begryp er uit hoe onmogelyk het is my te uiten aan publiek dat mooiigheidjes verlangt. Juist de toon van dezen brief is (geheel onwillekeurig toch!) 'n illustratie geworden van den inhoud.

Weest van ons beidjes hartelyk gegroet.

Uw vriend

Dek.

Wist gy dat er zoo veel heele ½ of ¼ atheïsten waren in ons land? By die eed polemiek had men de eeds aflegging van Havelaar & Slymering wel eens mogen aanhalen, met wat daarop gevolgd is. Praktischer en *feitelyker* citaat zou er moeilyk te vinden zyn. In plaats dáárvan... *enz.*

Eindnoten:

1. *Vgl. blz. 423.*
2. telegram: *zie V.W. XIX, blz. 310.*
3. E. Haard: *Eigen Haard, geïllustreerd weekblad sedert 1874.*
4. 't: *oorspr. stond er dat.*
5. *en place: hooggeplaatst (fr.)*

[21 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

21 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Enkel dubbelgevouwen velletje ruitjespapier, geheel beschreven. Met envelop geadresseerd aan Wel-EDgHeer D.R. Mansholt, Meeden (prov. Groningen) Holland. (M.M.)

Nieder Ingelheim 21 Oktober 1881 beste Mansholt! Tot mn genoeg vind ik daar de pummelichen

aanval van 't Nieuws! Men ziet er duidelyk 'n uitbersting van lang teruggehouden of omzwachtelden kwaadaardigheid in. Ik denk dat het geschreven is door 'n ondergeschikte die niet op de hoogte was van De Veer's taktiek om me nooit ronduit aantevallen.

Dat myn brief aan De B.¹: 'de reis om de pers' zou gemaakt hebben is te mooi uitgedrukt. Dit zou, by de algemeene behoefte aan iets pikants, zeker 't geval geweest zyn als niet die heele pers me trachtte doodtezwigen. Een stukje van Victor Hugo, 'n telegram van Mr. Ik weet niet wie wordt in alle bladen overgenomen. Buitenlandsche beroemdhedens staan de Heeren niet in den weg.

Ge hebt er geen begrip van hoe ver die schroom gaat om my te noemen. Daar kreeg ik gister 'n boekje met inschrift van den auteur:

'den Heere E DouwesDekker
eerbiedig opgedragen
van
den schryver'

'Eerbiedig.' 't Heele werk behandelt zaken waarover ik sedert 20 jaar geschreven heb. (Eigenlyk doet hy weinig anders dan me - vry onhandig en verknoeid - napraten) Welnu, die eerbiedige schryver wacht zich wel my te noemen. We lezen aanhalingen van Jan & alleman. Van my niet.

Ik erger me daar over. Waarlyk niet omdat ik van publiekerigheid houd! Het walgt me! Maar dat doodtezwigen is 'n blyk dat ik niets bereikt heb. Dàt besef verlamt me.

Hartelyk gegroet
uw vriend
DD

Eindnoten:

1. De B: *De Beer*.

[21 oktober 1881

Brief van Wouter aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker-Heijning]

21 oktober 1881

Brief van Wouter Bernhold aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker-Heijning, gedikteerd aan Mimi. Enkel gevouwen velletje ruitjespapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven, waarschijnlijk niet verzonden. (M.M.)

Ik bedank je heel erg en waar heb je dat wagentje vandaan? Zie je, nu moeten ze me antwoord geven! En wanneer komt u eens

weer? En ik heb toch gezegd, dat toen ik eens bouwde, u moest me eens zoo'n groote vrucht sturen en zoo'n grooten kapel in een papier. Maar kan je die wel vangen? Hebben de kinderen wel een net? En we hebben een keffertje en dat is zoo erg lief. ik zou 't wel haast niet weg laten lopen, want het byt me altyd in den Hosen¹ en in de kuit. het heeft een wit puntje aan de staart en witte pootjes, anders is 't heelemaal zwart. Zie je², zoo zwart is 't als daar dat kleine vlekje ligt. ik heb 't expres gedaan om te laten zien: zoo zwart is dat hondje! Ik verlang dat het wagentje komt! Zal het haast komen? En waar ben je nu. Is dat een verre reis of niet? Ik schryf aan allebei aan mevrouw en aan mynheer. Ik weet wel dat die kapel eerst heel laat kan komen. het allerliefst had ik een heele groote als je die pakken kunt. En wy hebben eens twee haasjes gehad als u weer komt wil ik probeeren weer een te vangen om u te laten zien. vind u zoo'n haasje aardig of niet?

Wouter

Eindnoten:

1. Hose: *broek (du.)*
2. Zie je: *deze twee woorden voorafgegaan door een dikke zwarte inktvlek.*

[23 oktober 1881

Briefkaart van Multatuli aan E. Douwes Dekker]

23 oktober 1881

Briefkaart van Multatuli aan E. Douwes Dekker, geadresseerd aan WEDG Heer Douwes Dekker Pz. Directeur Ind^e M^y van Levensverzekering etc. Villa Welgelegen, N. Badweg 's Gravenhage Holland. Met poststempel Nieder-Ingelheim 23/10 81. (M.M.)

beste E D. D! Gistravend werden wy verrast met het vouwboekje. Hartelyk dank beste kerels. Dat ik na 't ontvangen van Uw postkaart over Wouters equipage niet schreef, was om de aankomst aftewachten en dan daarvan bericht te geven. Maar, zie, nog is t niet hier. By nadenken bevreemdt my dit niet daar de booten stroomopwaarts heel lang werk hebben. Ook liggen ze dikwyls stil om de mist. Zoodra 't er is zullen wy je schryven. Reeds eergister heeft Wou 'n zotten brief aan je gedikteerd die we maar verdonkeremaand hebben.

Hartelyk gegroet van Uw liefh

Dek

Zondagmorgen

Je briefkaart was *Duitsch*. (precies een als *deze*) en by de Post hebben ze 'm laten doorgaan zonder aanmerking of portobelasting. Komiek!

**[23 oktober 1881
Briefkaart van Multatuli aan J.H. de Haas]**

23 oktober 1881

Briefkaart van Multatuli aan J.H. de Haas, geadresseerd aan WEWZ-gel Heer Dr. J.H. de Haas. Schied^e Singel 's Gravenhage Holland. Het woord 's Gravenhage is doorgestreept en vervangen door Zie Rotterdam. Met poststempels Nieder-Ingelheim 24/10 81, 's Gravenhage 25 OCT 81 en Rotterdam 25 OCT 81. (M.M.)

WDH! Dank voor beider brieven. Zal later antwoorden. Arme goede De W!¹ - Verzoek L. my, in één woordje slechts te doen weten of ze tyd heeft Mémoires van Mad^e Rémusat te lezen? (drie deelen.) Zoo ja, dan ben ik in de gelegenheid het haar te bezorgen. Ik had het ter leen en *houd* het gelezen Exempl. Vóór ik nu den eigenaar 'n ander Exempl. laat bezorgen (*besteld* heb ik 't al, te Rotterdam) kan het eerst ten uwen huizen worden afgegeven, als L. tyd en lust heeft. Gy hebt het te druk! Heerlyk dat die bewuste zaak met dien² zoo naar uw zin is afgelopen! Ik wensch U daarmee geluk.

Hartelyk gegroet
Uw vriend Dek
Zondag ochtend

Eindnoten:

1. De W.: *De Wolff*. Hij had een zware longontsteking opgelopen.
2. met dien: *doorgestreept*.

**[25 oktober 1881
Brief van Multatuli aan G.L. Funke]**

25 oktober 1881

Brief van Multatuli aan G.L. Funke. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 25 Okt 81 beste Funke! Voor 'n dag of tien ontving ik de slot-afrekening van den bouwmeester van myn huis die in stede van 3000 mark, zooals ik getaxeerd had, het dubbele bedraagt. Of ik kibbelen zal, procedeeeren, weet ik nog niet. Ook kan ik niet volmondig verzekeren dat de man oneerlyk is. Zeker is 'n deel der misrekening aan myzelf te wyten, daar ik de telkens buiten 't vast kontrakt voor-

komende voorstellen te grif aannam en geen nota hield van den invloed die dit hebben zou op't geheel bedrag. De aanmerkingen die ik op de eindrekening maken mag betreffen meer de wyze van uitvoering¹ die hier-en-daar slordig is, dan wel de bedragen (Zooveel steenen voor dit, zooveel cement voor dat. Zooveel schroeven, zooveel spykers, zooveel □ meter plank, zooveel kub^e meter muur - O, 'n rekening van Kalebas²!)

Die misrekening deed my schrikken omdat er uit scheen te moeten volgen dat ik weer m'n afmattende voordrachttoernée zou moeten doen. Ik had juist zoo gehoopt op den *winter* om te schryven. Dan ontvang ik minder of geen bezoek (*Gy zoudt welkom zyn!*) en win er mee dat ik den zomer niet zoo uitgeput inga, zooals de beide laatste jaren 't geval geweest is. Behalve *die* oorzaak³, moet ik weer zeggen dat ook weer dezen zomer 't aantal verdrietelykheden die my overstelpten, groot is geweest.

Hoe dit zy, om nu me jegens dien bouwheer te kwyten moet ik alle zeilen by zetten. Ik vraag daarom heden aan den heer Robbers of hy me 2000 gulden zenden kan. Dan hoop ik dezen winter 'n paar bundels Ideën aftewerken. Eén graat is my uit den keel genomen. Het is de (my overigens niet aangename) verkoop van Mill. St. & Specialiteiten door Waltman. Ik ben nu verlost van de verplichting om de toegezegde Noten &c op die werken te leveren vóór ik iets anders deed. Die Noten zaten my in den maag. Gedeeltelyk waren zy geschreven, maar ik weet zeker dat ze my niet bevielen, en schroomde ze intezien. Dàt hield my van't aanpakken der Ideën terug.

Om nu m'n doel te bereiken⁴ ten-aanzien van m'n bouwheer d.i. hem door 't terstond betalen van 3 a 4000 mark geduld te doen nemen met de rest, moet ik tevens U vragen *of het Uw schikt*, Uw edel moedig aanbod omtrent die f500 (- f60) ook dit jaar uittevoeren. Verplicht zyt gy het niet, beste Funke.

Hartelyk gegroet van
Uw vriend
DD

Eindnoten:

1. wyze van uitvoering: *oorspr. stond er kwaliteit.*
2. Kalebas: (*ook*) *een geheel van onkontroleerbare beweringen.*
3. oorzaak: *oorspr. stond er reden.*
4. bereiken: *oorspr. stond er zoeken.*

[25 oktober 1881

Briefkaart van Multatuli aan W.A. Paap]

25 oktober 1881

Brief van Multatuli aan W. Paap, geadresseerd aan WEDG. Heer Willem Paap Litt. hum. st. Gerard Doustraat, 48 Amsterdam, met poststempels Nieder-Ingelheim 25/10 81 en Amsterdam 26 OCT 81 (M.M.)

W.P. Brief ontvangen. Zal uitvoeriger antwoorden zoodra ik door zekere beslommering die me drukt, ben heengeworsteld. Van Labruyère¹ vind ik tome 2 & 3, en juist niet T. 1 waarin die spreuk staan moet. Met 9/10 zekerheid durf ik zeggen dat er staat: 'la principale partie (sic!) de l'orateur c'est la probité.'²

Waarom hy, die toch naar juistheid van uitdrukking streefde, hier 't woord 'partie' gebruikt...

(la principale *partie de l'orateur c'est sa bouche*³, vind ik.) Waarom niet: 'qualité'?

... dàt weet ik niet. Behoudens m'n aanmerking op de *uitdrukking* q.t.⁴ beaam ik volkomen den *zin*.

Ja, met *K*⁵ ben ik inderdaad *hartelyk* bevriend. Hy is eerlyk, trouw, bekwaam, niet verschoold.

Zoodra ik kan, schryf ik u nader. Kan ik U dienen met introductie by *K*? Vriendelyk gegroet

tt

DD

N.I. 25-10-'81.

In La Bruyère bladerende, vind ik toch dat de man veel onzin verkoopt, ook veel banaals.

Eindnoten:

1. Labruyère: *Jean de la Bruyère (1645-1669), frans moralist en criticus der zeden.*
2. La principale enz.: *het voornaamste deel van de redenaar is zijn eerlijkheid (fr.)*
3. sa bouche: *zijn mond (fr.)*
4. q.t.: *qua talis, als zodanig (lat.)*
5. K.: *Korteweg.*

[26 oktober 1881

Brief van D.R. Mansholt aan H. de Raaf]

26 oktober 1881

Brief van D.R. Mansholt aan H. de Raaf. Twee dubbele velletjes geheel beschreven. (M.M.) Fragmenten.

Meeden d. 26. October 81

Beste Vriend!

(...)

In een onbewaakt oogenblik had ik namelijk de dwaasheid be-

gaan van te beloven op de feestelijke vergadering van *Asinga*¹: (gij weet wat dit is) eene voordracht te houden. Het maken van die redevoering werd natuurlijk uitgesteld tot zoolang geen uitstel meer mogelijk was, n.l. tot de laatste week. Het trof toen juist dat dit de allerdrukste week van 't heele jaar was, wat de boerderij betrof: stoomdorschen, zaaien, graan afleveren, aardappels rooien, 't hoofd liep me soms om. En 's avonds, liever: 's nachts moest ik aan die redevoering werken, 'k verwonderde mij zelf over mijne werkkraft en taaiheid. Toch kreeg ik het klaar, en de voordracht is goed van stapel gelooopen, 'k heb gesproken over Multatuli als mensch en dichter. Later zend ik u ze wel eens als ge er belang in stelt. Mijn gehoor was me tamelijk sympathiek, dit viel me mee, want ik heb gesproken zooals mijn hart mij 't opgaf: zonder omwegen. Als er dominés geweest waren, ik twijfel niet of ze waren weggelooopen. (...)

Ik hoop nu maar dat de zaak doorgaat², al hebben de golven onlangs weer den top van den Westpolderdijk bereikt. De dijk heeft niets geleden en is er dus meer krediet op. - De eenzaamheid begint mij al meer en meer toetelachen, omdat ik mij voorstel dáárginds veel rustiger te kunnen werken dan hier. En dat niet alleen. D. Dekker schreef me onlangs, de intensiviteit der indrukken neemt in dezelfde evenredigheid toe, als hare kracht en aantal afneemt, en in de eenzaamheid vervult het ruischen van een blad dezelfde rol, die in 't gewoel der wereld een orgeltoon vervult. (Hij drukt zich juister uit en beter, maar ik heb den brief niet ter hand om 't te zien *hoe*.) Maar hij heeft gelijk! Denk maar eens na en vergelijk den indruk dien *wij* ontvangen van een schoon toonstuk, met die der geblaseerde en verwende stadbewoners: daar verrukking hier verveling, daar verheffing boven het dagelijksche, hier banaliteit of platte kritiek. Wilt ge iets anders? Stel u voor den indruk, die ge ontvangt wanneer ge 's avonds in de eenzaamheid wandelt onder hooge boomen, waarin de wind ruist met honderdvoudige stemmen. Gij gevoelt lust u ter aarde te werpen, om met gesloten oogen te luisteren naar de märchenhafte³ melodieën dezer oeroude symfonie. Er is iets betooverends iets wollustiges in dit majestieuze ruisen en bruisen, en slechts hij die niet bedorven is door de felle indrukken der menschenwereld zal de macht kunnen gevoelen dezer majesteit. Zoudt gij dien

indruk willen afstaan voor 'n billardpartij, voor 'n café chantant, voor 'n concert zelfs? Ik niet, en daarom: de eenzaamheid lacht me toe!

Vriend Douwes Dekker schrijft mij bijna geregeld. Hij zit tegenwoordig weer in zonderlinge omstandigheden. Hij staat n.l. op het punt om den redakteur van het Nieuws v.d. dag tot een *duel* uittedagen. De aanleidende oorzaak is een ruwe aanval, of belediging door dit blad hem aangedaan. Hij wordt daarin n.l. naar aanleiding van een brief dien hij destijds aan *de Beer* - die hem om bijzonderheden uit zijn leven ten behoeve van een duitsch Lexikon verzocht had - schreef, *laf* of *gemeen* genoemd. Dit was hem teveel, temeer omdat hij al lang stilzwijgend de genieperige aanvallen van het *Nieuws* verdragen had. Hij is thans zoekende naar een tweede sekondant, de eerste heeft hij in den heer *Valette* gevonden, als hij den anderen niet vindt, zal ik mij aanbieden. Als 'k maar wat meer verstand had van duelleeren! Hoogst waarschijnlijk zal de redakteur echter weigeren en dan kan met getuigen gestaafd worden *wie* of eigenlijk *laf* en *gemeen* is. De zaak moet natuurlijk geheim blijven. -

- Ik heb zooeven met walging terzijde gegooid een nieuw boek getiteld: *Clara de chanteuse*, met de nieuwsgierigheid opwekkende zinspreuk: *niet voor dames!!* Ik las er eene gunstige beoordeeling van in de *Veend. Cour.* en o.a. ook dit dat de schrijver bij *Multatuli* had school gegaan. Dit moest ik lezen, om eens te zien welken invloed mijn vriend op anderen had gehad. Naar 't mij voorkomt is de schrijver een student, en een onrijpe in hooge mate. Atheïst natuurlijk, vrije-huwelijks-man enz., maar op zulk een kwajongens-achtige manier dat men niet weet waarover men het meest verontwaardigd moet zijn: of over de brutaliteit waarmee hij de gewichtigste dingen behandelt - zegge *niet* behandelt, of over de wijze waarop hij dichter-realist - gelijk M. - tracht te zijn. (....)

- Ik schaam mij haast een aanhanger van M. te zijn wanneer men kans heeft met *zùlk volk* in gezelschap te komen. Wat moet de meester wel gevoelen wanneer hij ziet dat hij zulke discipelen kweekt?! Ik durf het hem niet schrijven. (....)

Eindnoten:

1. *Asinga*: een rederijkerskamer waarvan *Mansholt* lid was, genoemd naar een van de vier voormalige *börgeren* in 't Groningerland.
2. *De verkoop van zijn landerij met grond.*
3. *märchenhaft*: sprookjesachtig (*du.*)

**[27 oktober 1881
Brief van G.L. Funke aan Multatuli]**

27 oktober 1881

Brief van G.L. Funke aan Multatuli. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.) Met gedrukt kopje Het Nieuws van den Dag. Pijpenmarkt. Directie.

Amsterdam, 27 Oct. 1881

Beste Dekker!

Gaarne zend ik U hierbij uw aandeel in de rente Uwer boeken, na aftrek der f60.- voor jufvr. Fribourg. Laat ons nu meteen bepalen dat Ge op die f500.- geregeld ieder jaar tegen 1 November rekent, en toch desnoods op mij voor 't geval dat ik 't nu en dan niet precies op dien datum mocht zenden. Voor 't geval dat ik kom te sterven heb ik mijne vrouw verzocht geregeld op dien datum die betaling te doen zoo lang haar finantieele omstandigheden dit veroorloven. En als er niet wat heel bijzonders gebeurt, loopen die weinig gevaar, zooals Ge weet.

Dat Ge plan hebt weêr met Uwe Ideën voort te gaan, vind ik heerlijk. Ik hoop van harte dat Ge nu eens den winter in Uw nieuwe woning zult kunnen doorbrengen en daar rustig zult arbeiden. Zonder twijfel zal U dat meer voldoening geven, dan de gewone rondreis en waarschijnlijk ook heel wat voordeeliger zijn. Ons publiek bovendien vraagt sedert jaren naar den 8.ⁿ bundel en 't vervolg der Wouter-historie!

Het is mij niet gelukt tijd voor een reisje te vinden. Ik heb dan ook geen voet buiten onze grenzen gezet, 't geen mij om vele dingen genoeg spijt. Had ik kunnen loskomen, zeker ware ik even in uw asyl neêrgestreken om mij te kunnen voorstellen hoe Ge daar leeft. Doch misschien kom ik U nog wel eens onverwacht overvallen; geloof maar dat het aan mij niet ligt als dat niet spoedig gebeurt.

Wees inmiddels met vrouw en kind hartelijk van ons gegroet en alles liefs gewenscht.

tt

G L F

**[27 oktober 1881
Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr.]**

27 oktober 1881

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8(½) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 27 Oktob 1881 beste Waltman! Met ware belangstelling heb ik Uw brief gelezen, en ik neem goed nota van Uw zoo vereerend getuigenis omtrent den heer Muusses.

Ik sta verbaasd over de weigering van Elsevier, om zich t kopierecht van 'Mill. St' & 'Special.' & 'Nog eens V.A.' tegen den door U gestelden prys aanteschaffen! Of begryp ik de zaak verkeerd? Ge schryft:

'Ik had ± 1200 Exempl. van M.S. a 2.40 partik. en 1200 Specialiteiten a f 1.50 part. Ik had gesteld als minimum voor dezen voorraad en voor't kopierecht van N.E. Vryen Arbeid tweeduizend gulden.'

Dat was dus f 2000/2400 Exempl. = 83 ⅓ cent voor één Mill. St. en en Vryen Arbeid of verhoudingsgewys verdeeld:

1 Special. voor 26 cents!

1 Mill. St. voor 57 cents!

En 't kopierecht voor niemandal! Ik schrik er van, en ben woedend op myzelf dat ik door m'n ziekelyken angst om brieven te openen, van dien uitslag voor 'n groot deel de schuld draag. Zonder nu juist te weten hoe, verbeeld ik me dáaraan iets te hebben kunnen doen. Misschien ook vergis ik my hierin, want toen de zaak blykt behandeld te zyn, was ik - ik zal maar zeggen suf & onmachtig. Ik schreef U immers reeds dat ik 'n langen lyst zou kunnen maken van dingen die my dezen zomer getraiteerd hebben. Ik ben wel genoodzaakt geweest ook àndere dingen te laten marcheeren zooals ze verkozen! -

Maar ik heb nog andere dingen te antwoorden op Uw brief. Als ik U iets zeg dat U vreemd voortkomt¹, meen dan daarom niet dat het niet zoo is. Ik *ben inderdaad ziekelyk*, al lig ik niet te bed. De meeste aanrakingen die anderen hoogst onschuldig of eenvoudig voorkomen, doen my zeer. Welnu, ik ging o.a. erg gebukt onder de toegezegde Noten voor Specialiteiten. Ik durfde ze niet inzien, wetende dat ik ze oudbakken zou vinden en 't om- of overwerken schrikte my ook af. Toch had ik U beloofd geen andere levering voor de pers te doen voor die zaak uit de wereld was. Hieruit vloeide voort dat ik jegens Elsevier niets op my nemen kon. In 't kort, *alle* schryvery voor de pers maakte my angstig. En ik tobde week in week uit, met allerlei andere dingen.

Heb ik U iets verteld omtrent het huis dat ik hier bewoon? 't Is 'n omslachtige historie. De hoofdzaken sla ik over. Genoeg, dat het op myn naam staat. Liever had ik dit anders daar 't my toch niet toekomt, maar 't is nu eenmaal zoo. Uit dat bezit vloeide bouwery voort, met al wat daarby schynt te hooren. Ergernis, *wachten*, (gereed is 't eigenlyk nòg niet!) en misrekeningen. Onder de laatste rubriek behoort dat ik nu 3 weken geleden een afrekening ontving die maar eventjes 3000 mark meer bedraagt dan waarop ik gerekend had.

Ook zònder die misrekening zou ik tòch nog redelyk wat te betalen hebben gehad, zoo dat ik voorzag m'n uitputtende reis in Holland te moeten doen. Ditmaal was de tegenzin in die tournée nog grooter dan gewoonlyk, daar ik - afgelegen wonende - m'n vrouw niet alleen durfde laten. Naar gewoonte - naar *slechte* gewoonte, maar ze is 'n gevolg van *leed!* - stelde ik de beslissing uit. Voor een deel echter had ik oorzaak tot uitstellen. Ik moest overleggen - en inlichtingen inwinnen - aangaande de kwestie of ik genoeg nemen moest met het *geheel* bedrag dat de bouwmeester pr saldo van my vorderde. Ik ga nu de kwestie of ik zou kunnen procedeeeren met kans op goeden uitslag voorby. M'n slotsom is dat die kans minder groot is dan 't vermoedelyk verlies aan stemming bedragen zou. Intusschen werd de man dringend, en ik begon intezien dat ik hem niet kon laten wachten op die voordrachts tournée. Gekibbel en maanbriefjes verpletteren my. Voor drie dagen kwam er weer zoo'n briefje. Ik wist niet, wat te doen. In-eens besloot ik - nl. eergister - 'n brief aan Elsevier te schryven, met verzoek om 2000 gl. waarvoor ik my verbind terstond aan 't Ideeën schryven te gaan. Die brief is brusque, zóó bedacht, zóó gedaan, en m'n vrouw wetende hoe ik in den brand zat, was zeer verrast toen ik haar zeide: 'ik heb iets gedaan!' De tekst was al sedert vele dagen: 'ik weet waarachtig *niet* wat ik doen zal.' Maar ik had dat verzoek niet aan Robbers kunnen richten als ik daarby gedacht had aan m'n verbindtenis jegens *U* omtrent Specialiteiten.

Of Elsevier my 't gevraagde zenden zal, weet ik niet. Doch, gesteld dat R. het doet, dan is 't eigenlyk voor U geen nadeel. (Voor *U*, zeg ik, omdat ge tot m'n groot genoeg by Muusses & c^o geïnteresseerd zyt.) Door dien schok ben ik nu genoodzaakt

geweest het pynlyk idee van die holl. reis uit m'n zin te zetten, en dan is er meer kans dat ik - eens in de richting komende van schryvery - ook U kan geven wat U toekomt, dan wanneer ik zoo tusschen hangen en wurgen blyf. Misschien bewerkt deze verbindtenis jegens Elsevier, dat ik me weer wen aan m'n schryftafel. Reeds ben ik begonnen veel aanklagenden achterstand af te doen. Meestal met briefkaarten.

Laat asjeblyeft de firma Muusses & co de Mill. St & Specialitⁿ niet in prys verminderen. Ik zal m'n best doen den verkoop daarvan te bevorderen, eerst door ze in de 1° aflevering myner Ideeën te noemen en by m'n lezers op 't koopen daarvan aantedingen, 2° door *zoo dra ik kan*, noten of vervolgstukken (ik weet nog niet hoe) te leveren die 't debiet zullen verlevendigen. Geheel afgescheiden van m'n verplichtingen jegens U, is 't myn eer te na dat die werken zoo goed koop uit uw handen zyn gegaan. Het troost my eenigszins dat gy er nog in betrokken zyt².

Neen, die vraag is dom. Ge blyft boekhandelaar en kunt dus 'uitgeven' als ge verkiest. Ik was in de war gebracht door de nieuwhed der firma 'Waltman & Hofland, Boek & handelsdrukkery.' Dit heeft niets met uw eigen Boekhandel te maken. -

Ge begrypt dat ik nu met spanning op antw. van Robbers zit te wachten. Ronduit gezegd had ik my vast voorgenomen me niet zoo aan hem te binden. Maar... men doet wat men kan, niet wat men wil! Die afrekening van m'n huis kwam my als 'n dakpan op 't hoofd vallen. Ik moest òf dàt doen of rondloopen om voorschot op lezingen! Van twee beroerdhedens meen ik 't minst slechte gekozen te hebben, vooral daar ik niet zonder angst van huis zou kunnen gaan. Hoe dit zy, àls R toeslaat, hoop ik met woedenden yver die zaak te doen afloopen. Ik voel nu reeds hoe ze my drukken zal.

Hartelyk gegroet van
Uw vriend
DouwesDekker

Eindnoten:

1. voortkomt: *verschrijving*.
2. betrokken zyt: *oorspr. gevolgd door Zyt gyzelf nu geen uitgever meer?*

[29 oktober 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker-Heijning]

29 oktober 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker-Heijning. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8(4/5) beschreven. (Fotokopie M.M.)

Nieder-Ingelheim 29 Oktober 1881

Wel, dät was n vreugd! Beste Engel en Doortje, wat hebt ge U geweerd met die equipage! Zy arriveerde gistravend en Wouter was zoo verrukt dat-i, niet wetende hoe hy z'n dankbaarheid uitte zou, aan Philip die met de kist kwam aandragen, 'n zoen gaf, hy die anders volstrekt niet zoenerig is. Toen Philip heel stal- en rytuigkundig de opmerking maakte dat het paard kon uit- en ingespannen worden, zeide hy:

- Gewiss! Das habe ich ja so bestellt!¹.

Het lieve kind vond het allernatuurlykst dat men precies doet wat hy 'bestelt.' Nu zoo heel natuurlyk vind *ik* 't nu juist niet (en ik zal aanstaande gasten voor Wouter's absolutismus waarschuwen!) maar lief en hartelyk is 't wel van jelui! Gistravend is hy 'n vol uur over z'n tyd naar bed gegaan, en toen er eindelyk 'n eind aan z'n dag moest gemaakt worden, heb ik paard en wagen naar boven gedragen. 't Heeft van nacht voor z'n bedje gestaan.

Ook dank ik U voor de vouwboekjes, die ik evenwel nog niet met Wouter behandeld heb, daar er nog geen behoefte aan afwisseling van z'n avendspelletjes geweest is. Ook betwyfel ik of hy vooralsnog genoeg zal scheppen in 't overwinnen van kleine

moeielykheden. Wat niet terstond lukt, doet hem nog geen plezier. Dat zal, hoop ik, veranderen. Voor de eer iets te hebben klaargekregen, is hy nog ongevoelig, en by den minsten tegenspoed zegt hy: doe jy 't maar! -

Ik ben dezer dagen nogal opgeruimd, omdat ik kans zie zekere moeielykheid die my drukte, uit den weg te ruimen. Schreef ik U over 'n misrekening betreffende 'tgeen ik p^r saldo zou te betalen hebben aan onzen bouwmeester? Een misrekening *blyft* het, maar eerst wist ik niet hoe ik 't zou aanleggen die zaak te schipperen, en sedert eenige dagen zie ik er licht in. Ik heb geschreven aan M^y Elsevier (eigenares nu van de Ideën &c) om 2000 gl. Ik *gis* dat zy 't heden of morgen zenden zal, en, zoo neen, dan *weet* ik reeds dat Waltman (uitgever Mill. St. & Special.) het doen wil. Ik ga alzoo, mits ik dan werk voor de pers, wat *die* zaak betreft, eenigen tyd rust te-gemoet. 't Is nu maar te hopen dat ik bevryd blyf van ontmoetingen die m'n evenwicht verstoren en my onmachtig maken. Wel tracht ik me daartegen te wapenen, maar 't overwinnen van gemoedsaandoeningen komt me vaak op 'n inspanning te staan, even *duur* als 't ondergaan van die aandoeningen zelf.

Verleden jaar en dit jaar... och, wat zeg ik, 25 jaren achtereen werd en word ik geslingerd door buien en stormen die telkens het rustig werken bemoeielyken en dikwyls onmogelyk maken. Als ik al 't ondergane de revue laat passeeren, verwonder ik me nog dàt ik *iets* heb kunnen leveren, hoe weinig ook. Op *dit* oogenblik heb ik waarlyk niet te klagen. Toch zoudt ge U verwonderen over de aaneenschakeling van gebeurtenissen die m'n leven zoo vermoeiend vol maken. Byna elke post brengt me iets dat van belang genoeg wezen zou om door anderen voor 'n levens-evenement te worden aangezien. Als ge hier waart, zou ik U daarvan eens inzage geven.

Gister heb ik me vermand om 'n pakket schryvery open te maken dat na Eduard's laatste vlucht uit Rotterdam², op z'n kamer is gevonden, en waarvoor men my geld heeft afgeperst. *Nieuws* vond ik er niet in. Helaas, want de ellendige laagheid en domheid waarvan *alles* wat van hem uitgaat, getuigt is geen *Nieuws* voor me. En dáárvan was't dan ook vol. Daarin waren ook eenige brieven van z'n tante Van Heeckeren die my vreeselyk uitscheldt. Een oogenblik dacht ik er aan, haar te schryven dat zy verkeerd

geïnformeerd was. Zoo'n eenvoudige betuiging nu zou niet baten. Een uitvoerige weerlegging met puntjes op de i's zou me verder leiden dan me om meer dan een reden schikt. Primo³, zou ik onbarmhartig in de wonden van m'n gemoed moeten wroeten. Soit⁴! Maar ik zou -

(deze zin schryf ik niet uit! Vraag er me naar als ge eens hier komt!)

En 2.º Juist door 't aanroeren van zulke zaken ontnem ik my de kracht, de stemming om voor de pers te werken. En dāt wil en moet ik nu. -

Basta! Maar, kom je van den winter eens overvliegen? Met of zonder Doortje. Met of zonder 'n paar van de kinderen? Als jelui eens hier kersmis kwaamt houden? Dan zal er voor ieder wat aan den boom hangen. Als ik zeg: 'of zònder Doortje' beoog ik daarmee 't gemakkelijker maken van 'n besluit om zoo in-eens op den trein te gaan zitten. Daarvoor is minder voorbereiding noodig dan wanneer 't heele huishoudentje moet opgebroken worden. Hier schikt het ons altyd, al kwaamt ge allemaal, tenzy ik tòch nog (wat ik niet hoop) om finantieele redenen zoo'n voordracht tournee moest houden. Maar dāt hoor je dan wel. Op het oogeblik is daarvan geen kwestie. -

Je zit nu in verhuizings- of inrichtingsdrukte. Zoodra je settled bent, moest je my een en ander schryven van je huiselyk leven, bezigheden, amusementen, omgang, &c. Kan 't je ook te-pas komen goede relatiën aanteknoopen? ('goede' niet in beurs beteekenis, maar intellektueel en sociaal) In zeer veel plaatsen van ons land heb ik *uitstekende* relatiën. Maar... misschien zyt gy met vrouw en kinderen uzelf genoeg. Dāt vind ik heerlyk, ja, 't beste. Maar 't zou U later misschien spyten U gedurende uw verblyf in Holland te zeer opgesloten te hebben. Misschien zyn de eischen van uw verloftyd niet die welke voor 'n *algemeenen leefregel* de besten zyn. Ik zou u slechts by de zoodanigen introduceeren voor wie ik volkomen insta en die de eer waard zyn. 't Spyt me dat de heer Versluys den Haag verlaat. Hy en z'n vrouw zyn soliede, knap, hartelyk, en by dat alles eenvoudig. Nu ook van de familie Vosmaer mag ik in gemoede tzelfde zeggen, maar die is U misschien te oud-haagsch-deftig. (*my* niet, ik mag dat wel.) Hé, waarom ben je ingenomen tegen Valette? Dat is 'n voor-oordeel. Hy is 'n beste knappe kerel, geloof my.

4. soit: *het zij zo (fr.)*

Te Rotterdam en Amsterdam heb ik uitstekende adressen. En in meer plaatsen, maar we weten niet of ge er komen zult. -

Groote vreugd in huis! Albert (Mimi's broêr) telegrafeert: 'geslaagd.' Dat is: in z'n examen voor⁵ Engelsche taal en literatuur. 't Was voor hem 'n heel ding daar hy reeds 38 jaar is, en reeds drie of vier brokstukkige carrières achter den rug heeft. Een échec zou hem 'n harde slag geweest zyn. In hoeverre dit ten-gevolge hebben zal dat hy z'n huwelyksplannen doorzetten kan, weet ik niet. Als hy my om raad vroeg zou ik er mee verlegen zyn. Dat meisje is 'n juweel van vlyt, huishoudelykheid & zindelykheid, en ze schynt dol op hem te zyn. Toch zyn er maren. Om eens één ding te noemen, zy heeft weinig of geen school-opleiding. *Ik* zou daar niets om geven, maar ik vrees dat Albert daarover tobben zou. Ook *gis* ik dat ze in 'n achterhoekje van haar ziertje, 'n goede dosis katholicismus verborgen houdt, dat nà 't huwelyk voor den dag komen zou. Komiek, Mimi heeft Gretchen (die algebraïsche voorstellen oploste) moeten ontslaan omdat ze niet werken kon, en lui en slordig en vuil was. En deze Marie, die zoo flink werkt, en met *genoegen* werkt, (ze bidt en smeekt Mimi, toch asjeblyeft geen meid te zoeken!) zy gaat mank aan verregaande ongeleerdheid. Ik weet niet of Albert hoog genoeg staat om op den duur tevreden te zyn met die laagte. Talleyrand¹⁰ zeide toen men hem onder 't oog bracht dat z'n vrouw... stupide was:

(Nu, stupide is Marie niet. Ze is maar wat onvast in 't uit elkaar houden van wereld- en rededeelen.)

'Je la préfère ainsi: Une femme stupide se compromet, c'est vrai. Mais une savante compromet son mari.'⁶

Er is 'n standpunt denkbaar tusschen 'stupide' & 'savante' in. Talleyrand, eenmaal doorgaande voor geestig, moest wel om z'n renommee optehouden dikwyls inkorrekt in z'n uitdrukkingen wezen. Op zyn: 'Surtout pas de zèle'⁷! antwoord ik: 'surtout par d'esprit'⁸! -

Van Talleyrand gesproken. Heb ik u al gevraagd of ge de memoires van Mad^e de Rémusat wilt lezen? 't Werk is zeer interessant, vooral voor my, daar ik me van Napol. I altyd zoo'n studie maakte. Als ge tyd en lust hebt zal ik 't U laten zenden. 't Is op dit oogenblik in rondlezing, het Exempl.^f dat ik aan Versluys moet terugzenden omdat ik 't zyne heb stukgekrabt. Neen, 'k had het toch gehouden, ook zonder krabben. -

In de huiskamer is 'n kastje gekomen (d.i. gekocht) naast de sofa. t Is maar 'n open rek. Er was behoefte aan iets om dagelyksche dingen te bergen, de boeken en couranten van den dag, sigarenzaken, Wouter's speelgoed &c. De huiselykheid wint er veel by. Dat zal je zien.

't Sneeuwt hier, en zeker in Holland ook. Wat zeggen de kinderen? Wat begint de winter vroeg! Maar in de laatsten tyd heb ik dikwyls opgemerkt dat de saizoenen in 2 helften gesplitst zyn. Misschien blykt er in December of Januari dat we nog 'n brok zomer te goed hadden. Mooi vind ik die verwarring nièt. -

Wat 'n geknoei met de stukken over Atjeh! Gepubliceerd? Ja... neen... ja... nu, na wat emendatie¹¹. dan, d.i. verminkt! Men behoorde den moed te hebben ze te publiceeren zooals ze zyn, òf de publikatie te weigeren. Een gedeeltelyke publikatie dient tot niets, daar 't achtergehoudene altyd van 'n aard wezen kan dat het infirmeert⁹ wat geopenbaard is. En de eisch zelf òm iets te mogen achterhouden wyst duidelyk op behoefte aan verduistering. Die eisch is 'n openbaring van benauwdheid.

Indien Nederland werkelyk 'n konstitutioneele staat was en als er inderdaad 'n ministerieele verantwoordelykheid bestond, moest Fransen v.d. Putte in staat van beschuldiging gesteld worden, met inbegrip van *civile aansprakelykheid*. Maar de konstitutie is 'n wassen neus. -

Ik zie dat Duymaer van Twist als 1° kamerlid is afgetreden. Prosit de 1° Kamer!

He, vraag eens by gelegenheid of de zuster van dien De Jong¹² indienst is gebleven by den Admiraal Wichers, (Wiggers?) Dat moet voor beide partyen 'n moeilyk geval geweest zyn. -

Wouter had U vandaag zullen schryven. (d.h. aan Mimi 'n brief dikteeren) Maar er is nog niets van gekomen. Op dit oogenblik werkt hy in de sneeuw. Om u niet nog langer op't bericht van aankomst te laten wachten, sluit ik maar. Wees hartelyk van ons beidjes gegroet, en laat ons gauw iets van U hooren. Dag, beste menschen! uw liefh. Oom Ed

Ik sla wel eens woorden over. Zet ze'r maar tusschen. -

Heb je al iets vernomen van Henri?¹³

Eindnoten:

1. Gewiss enz.: *Jazeker. Dat heb ik zo besteld! (du.) in duitse schrijffletters.*
2. Rotterdam: *oorspr. stond er Den Haag.*
3. Primo: *ten eerste (it.)*
5. in zijn examen voor: *oorspr. stond er voor zyn examen in.*
10. Talleyrand: *Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754-1838), frans diplomaat.*
6. Je la préfère enz.: *ik heb haar liever zo. Een domme vrouw brengt haar goede naam in opspraak, dat is waar, maar een wijze vrouw brengt haar mans goede naam in opspraak (fr.)*
7. surtout pas de zèle: *vooral geen uitsloverij (fr.)*
8. surtout pas d'esprit: *vooral geen geestigheden (fr.)*
11. emendatie: *verbetering.*
9. infirmeert: *ontkracht.*
12. De Jong: *wrschl. bedoeld W.M. de Jongh, de moordenaar van Marius Bogaardt (zie V.W. XX, blz. 171). Deze had eerst aan zijn zuster Anna de toedracht bekend.*
13. Henri: *wrschl. Engels neef Henri Jean Marie Douwes Dekker, de tweede zoon van zijn Oom Jan, die in Den Haag woonde.*

[31 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

31 oktober 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 en 6 (½) beschreven. De envelop, geadresseerd aan WEDHeer D.R. Mansholt Meeden (prov. Groningen) Holland, is bewaard gebleven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 31 Oktober '81 beste Mansholt! Dank voor Uw portret, en vooral voor 't *zenden* als blyk dat gy wist me daarmee genoeg te doen.

Eerst had ik pr briefkaart willen antwoorden, daar ik reden heb om kort te zyn, maar dan moet men zich zoo in acht nemen voor postmannen die op kleine stations inkykerig zyn. Op groote kantoren is daar geen tyd voor.

Die zaak met het Nieuws laat ik (voorloopig?) rusten. Ik moet me bezighouden met wat anders. Daarom ook nu aan U zoo kort. Ik zeg niet een duel mooi te vinden, maar *het* duel (als *principe*) is nuttig in 'n maatschappy waar eergevoel niet bestaat. Als 't duel in onze zeden was, zou die Nieuwsschryver zich wel gewacht hebben my uitteschelden.

Ja, die zoogen 'litteratuur' is n vak van niemendal. Schryven kan te pas komen, o ja, maar die schryvery òm te schryven houd ik voor 'n soort van prostitutie. Daarover heb ik nooit anders gedacht. En let eens op 't volkje dat zich dat gewavel tot *beroep* koos! In myn oog staan ze beneden 'n gewoon arbeidsman die *iets degelyks* levert. 't Is 'n ras! Ik voel me dan ook nooit minder op m'n gemak als by 'letterkundigen'. En 't woord-zelf vind ik komiek, ik heb altyd neiging er by te zeggen: 'zoogenaamde' of 'zich-noemende'. -

Ja, V. Houten¹ was lam. Daartegenover staat dat er méér uit den hoek gekomen zyn om tegen Modderman's² preek te protesteeren dan ik had durven verwachten. De afdoening der zaak, van *atheistisch* of ook zelfs maar van liberaal standpunt is eenvoudig. Men vervange in de wet het woord 'eed' door:

'gerechtelyke verklaring'

& 'gerechtelyke belofte' met behoud van rechtsgevolgen zooals nu voor den 'eed' bepaald is.

Ik begryp dat protest van de atheïsten niet, en vind er iets kinderachtigs in. Openlyk verklarende dat ik niet in god geloof, *dat ik 't bestaan van god ontken*, zou ik geen bezwaar maken de formule uittespreken die volgens de (gekke) wet tot bevestiging van 'n verklaring noodig is. Zou Hartog H.v.Z.³ ook weigeren 'n brief met DWDienaar te sluiten? Ik vind iets onvryzinnigs in dat pronken met vryzinnigheid. Maar ik geef *geloovers* gelyk als ze hun 'levenden' god (zyn er dooie goden ook?) niet by elke kleinigheid in z'n werk of rust storen. Zy zyn konsekwent. Dat is H.H.v.Z. niet. -

Ja, v.H. had moeten zeggen: 'de atheïsten houden woord en zeggen de waarheid zonder vrees voor 'n God.' en: 'de geloovers schynen weinig waarde aan hun woord te hechten, daar ze elkaar niet gelooven als de spreker zich niet aan verdoemenis onderwerpt.' -

Hoe overigens 'n geloover bang kan zyn voor 'n valschen eed, begryp ik niet. Door geloof *in* Christus immers kunnen zy ook dät vergrypje elk oogenblik schoon wasschen als 'witte wolle'. Wat is die godsdienst, en speciaal dat christendom infaam onzedelyk! Een arme atheïst blyft altyd z'n eigen pakje dragen. Zy gooien 't hun Jezus op de schouders. Klaar is Kees! -

Ik weet niet of ik U schreef over 'n moeielykheid waarin ik geraakt was door 'n misrekening in de verbouwery met m'n huis. Welnu, ik zal m'n walg moeten overwinnen, en had te kiezen tusschen 'voordrachten' en... schryven voor 'Elzevier' (De Maatschappij die nu eigenares is van m'n werken (op Mill. St. en Specialiteiten na) Daarover ben ik in korrespondentie. De zaak is dat ik om hier rustig te zitten, oogenblikkelyk 'n redelyk groote som moest hebben. Als ze my dat zenden (ik wacht stündlich⁴ antwoord, moet ik *leveren*. 't Is bitter en moeielyk, maar 't moet.

De keus tusschen dät en voordrachten (twee kwaden!) werd o.a. bepaald door den tegenzin om m'n vrouw en kind alleen te laten, daar ons huis afgelegen ligt. Ik gis dat zy - om my te binden - myn voorstel zullen aannemen, en dan... ik heb 'n heelen voorraad postkaarten opgedaan. Ik zal dan alles moeten laten liggen of maar terloops behandelen om tegenover die Maatsch^y mn woord gestand te doen. Prepareer je op... geen brieven. -

Och, ik zie er zoo tegen op aan dat arme blinde meisje⁵ te schryven! En als 't voor ééns ware! Maar zy, geperst door de leegte van haar leven, zal met beide handen zoo'n relatie aangrypen, en ik zie in dat ik 't niet zal kunnen volhouden. Toch smart het my zoo'n stumert teleur te stellen, dit begrypt ge.

En verbeelje dat ik juist in den laatsten tyd twee andere patiënten van dien aard heb, beiden ongelukkig, en beiden zich verbeeldende dat *ik* hen wat opbeuren kan. De een is 'n man die z'n vrouw verloor en nu treurt, of... z'n troost zoekt in treuren. De andere, 'n dame, lydt aan borstkanker en wil absoluut van me weten wat er met haar gebeuren zal als zy zich van kant maakt? Ze wil volstrekt met my allerlei spitsvondige en gezochte metaphysische dingen behandelen. Ik houd haar voor 'n... kanalje. Ze koketteert met haar inderdaad vreeselyke positie, en als ze niet in zoo'n toestand was, gaf ik haar den bons.

Die weduwnaar is goed en zacht, en als er by hèm bedrog in 't spel is, is 't *zelfbedrog*. Herhaaldelyk heb ik hem *arbeid* aanbevolen, maar hy kan er niet toe komen.

Nu, tòch zal ik trachten die arme Reina met een of ander te verheugen. Juist eergister nog lieten wy iemand die ons bezocht de door haar gebreide kousen zien, als 't werk van een (byna?) blind meisje. *Byna!* Ik vond 'n volslagen blindheid iets minder erg. Dat toch *willen* zien moet vermoeiend voor haar zyn. En... dat zy niet gaarne heeft dat men er over spreekt! Uw gezegde: 'Ze moest 'n *eigen ziend* kind aan de borst kunnen drukken' is zeer juist! Maar even juist de meening dat dit niet te bereiken is. -

Als gy 20 en ik 30 jaar jonger waren, zou ik U voorstellen naar Amerika te gaan. Ik ben benieuwd naar den afloop Uwer verkooping. Het land staat lager in prys dan voor 20 jaar, niet waar? Maar toch meen ik dat het in de laatste 3, 4 jaar weer wat gerezen is. Ik wensch U goed succes toe! En vooral met Uw nieuwe onderne-

ming àls ge übersiedelt⁶. Dat is immers nog afhankelyk van den verkoop? -

Verzuim niet *my* te schryven, asjeblyeft, al ben ik van plan U te verwaarloozen. Dat hoop ik te doen, en niet uit gebrek *aan tyd*. Dit is byna altyd 'n leege fraze. Neen, maar ik wil m'n stemming *verdraaid* houden, zooals voor publiekschryven 'n vereischte is, en dit gaat moeielyk als ik toegeef in *ongemaakte* uiting. Schryven is altyd iets kunstmatig. Juist daarom heb ik er zoo'n hekel aan. Er is altyd iets onoprechts in werk voor de pers.

Zoo, is Hendrika by haar grootvader? En Wiepke thuis? Ge schryft niet hoe 't met haar been is. Groet haar, Uw lieve vrouw en Uzelf

van

Uw vriend

Dek

Als ik eens weer in de stemming van publiekschryvery ben, zal 't wel weer gaan. ('t Is te hopen voor Elzevier.) Maar op't oogenblik komt het me nog zwaar voor.

Voor eenvoudig ware uiting is liefde noodig. Liefhebben is zucht tot *geven*, hier: tot gedachten geven, tot meedeeling van indrukken. Welnu, ik heb publiek *niet* lief! Als ik naar m'n gemoed te werk ging, zou ik weinig anders uiten dan nihilistische vloeken. Het besef: 'ze begrypen 't toch niet!' werkt verlamdend. -

Ik zie daar dat ge zegt Uw portret aan m'n vrouw te zenden. Wel, ik houd het zelf, of althans ook ik wil er m'n deel aan hebben. Het is sprekend gelykend.

Eindnoten:

1. v. Houten: *Samuël van Houten (1837-1930), in deze tijd (vooruitstrevend) lid van de Tweede Kamer.*
2. Modderman: *Anthony E.J. Modderman (1838-1885), minister van justitie in het zakenkabinet Van Lynden van Sandenburg; verdedigde de wet op de eedsaflegging.*
3. Hartog H.v.Z.: *Mr. Dr. Hermanus Hartogh Heijs van Zouteveen (1841-1891), nederlands jurist en natuurkundige; verbreider in ons land van atheïstische standpunten op grond van Darwins leer.*
4. stündlich: *ieder ogenblik (du.) in duitse schrijffletters.*
5. meisje: *onduidelijk wie wordt bedoeld.*
6. übersiedeln: *zich ergens anders vestigen (du.) in duitse schrijffletters.*

[1 november 1881

Vijfde druk Max Havelaar]

1 november 1881

De vijfde druk van de Max Havelaar verschijnt. Bericht in het Nieuwsblad voor den boekhandel, no. 89. (U.B. Amsterdam)

Multatuli, Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij. 5e druk. (2e door den auteur herziene uitgaaf.) Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier'. Post 8°. (VI en 400 blz.)

f 1.90

Gebonden

f 2.40

[2 november 1881

Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

2 november 1881

Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr., geadresseerd aan WEDHeer J. Waltman jr. boekhandelaar Delft Holland; met poststempels Nieder-Ingelheim 2/11/81 en Delft 3 NOV 81. (M.M.)

beste Waltman! Eerst nu dank ik U voor Uw hartelyk telegram waarvan ik terdege nota heb genomen. Dat ik zoolang wachtte met antwoorden was omdat ik elk oogenblik bericht uit Rottm wachtte. En dat heb ik nòg niet. Wel deelde een geëmpl. van 'Elzev.' my voorloopig mede dat de heer R. op reis was en weldra zou terugkomen. Dáárop wacht ik nu

Heel vriendelyk gegroet

tt

DD

Nieder Ingelh

2 Novr 1881

[4 november 1881

Telegram van Multatuli aan Maatschappij Elsevier]

4 november 1881

Telegram van Multatuli aan de Maatschappij Elsevier, aangenomen te Nieder-Ingelheim om 10.25 uur en ontvangen te Rotterdam om 17.10 uur. (M.M.)

Maatschappij Elsevier Rotterdam Umstände nothigen mich um Antwort zu ersuchen¹.

Multatuli

Eindnoten:

1. *Omstandigheden nopen mij om antwoord te vragen (du.)*

[9 november 1881

Brief van Multatuli aan G.J.P. de la Valette]

*9 november 1881

Brief van Multatuli aan G.J.P. de la Valette. (De Gids 1910, dl. II, blz. 395; fotokopie M.M.)

9 November '81.

(...) Ik begrijp niet, dat men bij de behandeling der eedskwestie de zaak niet vereenvoudigt, door niet zoozeer te spreken over *den eed* als over 'n verandering der eedsformule. Door die te veranderen in een 'gerechtelijke verzekering' of 'gerechtelijke belofte' zonder meer, ware immers de zaak in orde? Wie daarbij aan God wil denken, mag het doen. De rechtskracht en wettelijke gevolgen kunnen blijven, zooals nu ten opzichte van de thans gebruikelijke formule bepaald is.

Ge begrijpt dat ik geen partij trek voor atheïsten, die den eed weigeren. Om konsekvent te zijn, mogen zij ook geen brief teekenen met 'UEd's Dw. Dnr.' Wel begrijp ik den tegenzin van... vrome-geloovers hun God bij elke kleinigheid lastig te

vallen. Ook 't beweren der Doopsgezinden, die zich houden aan 't verbod van Jezus. In den heelen bijbel is geen duidelijker tekst. (...) Ik moet nu aan 't *Ideën*-schrijven om 'Elsevier' af te doen. 't Is eigenlijk pijnlijk, maar wat moet, moet. Ik heb zoo'n hekel aan publiekerigheid!

[9 november 1881 Bespreking Max Havelaar in de Arnhemsche Crt.]

9 november 1881

Bespreking van de vijfde druk van de Max Havelaar in de Arnhemsche Courant, no. 8562. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

'Ik ben makelaar in koffij en woon op de Lauriergracht no. 37.' Welke Nederlander kent niet die woorden, de eerste woorden van het boek, waarmede een nieuw tijdperk onzer letterkunde aanbrak. De makelaar van de Lauriergracht is eene type geworden, gelijk zoo velen die Multatuli met zijne ongeëvenaarde pen voor altijd aan de vergetelheid ontrukte, want nog tal van geslachten zullen er voorbijgaan eer zijne *Max Havelaar* uit de zamenleving verdwijnt. Op nieuw wordt dit werk, thans door de maatschappij Elzevier, uitgegeven in smaakvollen vorm, met karakteristieken omslag.

De schrijver zelf heeft zijn arbeid nogmaals doorgelezen vóór deze vijfde druk ter perse ging. Of hij er veel in veranderd heeft, weten wij niet, en wij gelooven het niet: er was niet veel aan te veranderen. Minder zal het werk zeker niet geworden zijn. Maar de aantekeningen en ophelderingen zijn vermeerderd en treffend welsprekend is de laatste volzin, die zoo volkomen de profetie bewaarheid in de *Koffijveilingen* uitgesproken: 'Volgens de laatste berigten uit Indie is Lebak een woestenis. Geheele dorpen zijn uitgestorven.'

Deze uitgave is door Multatuli opgedragen aan 'de diep vereerde nagedachtenis van Everdine Huberte baronesse van Wijnbergen, der trouwe gade, der heldhaftige liefdevolle moeder, der edele vrouw', aan de lieve trouwe anspruchlose¹ Tine.

Eindnoten:

1. anspruchslus: *bescheiden* (du.)

[11 november 1881 Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker-Heijning]

11 november 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker en T.C. Douwes Dekker-Heijning. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8(¼) beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 11 Novr 81 beste Jongens! Ik was heel bly met je brief. We begrepen wel dat de verhuisparty drukte gaf. En dat er tegenspoed by kwam door misrekening, is geheel in den regel. Alzoo: barendsstraat 39. Ik heb't genoteerd.

Het doet me genoeg de beschryving van Uw huis te lezen, vooral misschien omdat ik zoo beu ben van nagemaakte verhevenhedens. Gut, ik kryg zulke gekke brieven. Ik ben volstrekt geen realist in Zolasche beteekenis, en ontken zelfs dat *hy* realist wezen zou, maar 't kennen en weten van het eenvoudig-ware boeit me zoo, als ik 't in verband kan brengen met iets hoogers, hier: met uw huiselykheid.

Ja zeker heeft het verblyf in 'n stad veel voor. Maar veel *tegen* ook, vooral omdat men nooit zeker van z'n tyd is. *Uren* visite leiden meer af dan *dagen* logeerens. Met 'n visite-mensch moet men zich gedurig bezighouden. Wat het onderscheid van wryving aangaat, en 't gevaar van eenzydigheid houd ik het - al klinkt het vreemd - met z.g.n. eenzaam wonen, althans in byzondere gevallen. 't Kàn zyn dat iemand zoo ver af wonende als wy nu, 'n kluizenaar wordt, maar in den aard der zaak ligt het juist *niet*, en de paradox zou verdedigbaar zyn dat men om zich te oefenen in menschkunde weinig menschen moet ontmoeten. De aanraking met de weinigen die ons van verren afstand komen bezoeken, is nauwer.

Gelyk in veel zaken staat de kwaliteit in omgek. rede tot de kwantiteit. Ik erken dat niet elke verkeerdheid mag¹ bestreden worden door te wyzen op de gevolgen van overdryving

(jongens, word geen bakker! Want... wat zou er komen van de

wereld als alle menschen bakkers werden? Dan hadden ze immers geen schoenen.?’ Enz.)

... tot in't ongerymde, of al ware het maar tot in 't eenigszins ongewone. Maar toch kan² die manier van redeneeren leiden tot zuiver inzicht.

(men betoogt soms 1000, om vatbaar te maken voor 't geloof aan 1000/n)

Welnu, welke menschkundige ontwikkeling zou 't gevolg zyn van een in 'den roes der wereld' zegge: de aaneenschakeling van banale gezelschapjes met visitepraat, doorgebracht leven? Visitemakers by uitnemendheid zyn meestal onbeduidende menschen. De gewoonte van praten doet het *spreken* verleren, dus ook het *denken*.

-

Géén wryving, géén bouwstof is 't ander uiterste. In stiipen zin bestaat die leegte, volstrekt gesproken, nooit. Maar nu by benadering. Ik zei al dat de kwalit. de kwantiteit aanvult (denk maar eens aan den omgang op 'n schip of 'n ind. buitenpost. Wat wordt men intiem met elkaar bekend!) maar... wat my betreft, ik heb geen klagen over leegte, en begin er over te denken naar Parys te verhuizen om wat uiterusten van overmatigen indruk. Bezoek ontvangen wy meer dan strikt genomen noodig is. Behalve Marie (de française die altyd even arbeidzaam de Martha speelt) hebben wy nu Mimi's broer Albert en zuster Betsy. Ik denk dat zy eenigen tyd zullen blyven, en 't is my zeer aangenaam, vooral daar Mimi 't aardig vindt hen te bewirthen³. Maar ook zonder bezoek, heeremenschen wat 'n drukte door brieven! Wat is 't leven veelkleurig! En hoe arm zyn de verzonnen romans! Van veel zyden dringt men op 't voortzetten van Woutertjen aan. Lieve hemel, als men maar rondkeek, had men geen boeken met beschryvingen noodig. Ik geloof dat er veel luiheid ligt in de begeerte om vertellinkjes te lezen.

En... ik moet nu aan die begeerte voldoen. Om voorloopig onzen bouwmeester tevreden te stellen met de helft van z'n saldo-vordering, heb ik aan de M^y 'Elsevier' voorschot moeten vragen, onder verband nat^k van schryvery. Ik zie er zeer tegen op, daar ik niet van schryven houd, maar nu is 't noodzakelyk. Alzoo ik hoop druk aan den gang te gaan. Of 't lukken zal? Van m'n *vrienden*, van

hen met wie ik op hartelyken voet sta, spreek ik nu niet, maar wat er van 't *publiek* tot my komt is niet van 'n aard die me lust geeft tot uiting. Ik sta meestal zoo vèr van de algemeen heerschende begrippen, dat ik niet begryp hoe 'n uitgever kans ziet myn schryvery aan den man te brengen. Toch blykt er telkens dat dit wèl 't geval is. Anders had ook Elsevier me nu niet met 2000 gl geholpen. Ik had geen andere keus dan my òf die pynlyken band om den hals te slaan, óf 'n moeielyke voordracht-tourné te maken. Zeker zou ik dat laatste gekozen hebben - niet als iets makkelyks of aangenaams, maar als't minst verdrietige van twee kwaden - als ik Mimi en't kind had durven alleen laten in den winter. -

Scholen? Ik houd ze voor 'n *noodzakelyk* kwaad. Kwaad uit 'n algemeen-wysgeerig oogpunt, maar *noodzakelyk* met het oog op de toestand der maatschappy. 't Is *jammer* dat wy ze niet kunnen missen. Tot zelfs de inrichting onzer woningen verzet zich tegen het thuis houden. Dat ook het schoolgaan zekere voordeelen aanbiedt, erken ik, maar de natuurlyke regel zou moeten zyn dat 'n vader z'n kind⁴ opvoedt. 'O ja, zegt men, (en dat doen wy ook - hm, hm!) maar 't *onderwyzen?*' Wel, ik kan my geen onderwys zonder opvoeding denken. Dat is niet aftescheiden. Zelfs heeft 7/8 van alle onderwys slechts *opvoeding* ten doel. De meeste takken van onderwys⁵ (buiten vakstudie die later volgt) dienen den leerling niet zoo zeer om hem de onderwezen zaken *zelf* te doen weten, als wel om hem dóór 't weten daarvan tot 'n beschaafd mensch te maken. Wie 't alfabet *onderwyst* kan en mag niet nalaten z'n les dienstbaar te maken aan allerlei eischen die buiten de eigenlyk gezegde letterstudie liggen. 't Kind wordt geoefend in:

onthouding (mag niet spelen)
 stil zitten (mag niet ravotten)
 vlyt (moet zich inspannen)

geduld, gehoorzaamheid, opmerkzaamheid, orde, &c &c Verreweg 't grootste getal der menschen, ja allen byna, krygen geen andere opvoeding dan die welke dóór 't onderwys gegeven wordt. Is 't nu niet onnatuurlyk dat de meeste ouders dat uit hun handen geven? Maar nogeens, meestal kàn het niet anders. Als wetgever zou ik waarlyk de scholen niet afschaffen (wel 't opdringen van de *par le roi*⁶ gediplomeerde onderwyzers!) neen, ik zou

ze laten bestaan zoals Paulus de huwelyken: 'niet als gebod maar uit toelating.' -

Sprookjes (van Grimm of anderen)? Ik weet waarlyk niet wat de eisch is, en de moeielykheid zit niet alleen in de vraag of er akeligheid mag worden opgedischt. Je hebt wel gelyk: 'Kinderen zyn rare vraagstukken.' Wat wy akelig vinden, maakt niet altyd denzelfden indruk op'n kind, en soms gaat het kind tobben en geeft toe in angst, waar wy geen grond zien tot pynlyke gemoedsaandoening. Ten-minste dit is *soms* het geval. Regel zal 't wel niet wezen. Toch zie ik kans iets dat wy allerakeligst vinden, te vertellen zonder dat het kind z'n gedachte laat aftrekken van 'n byzaak.

(Of de wolf die Roodkapje opät - dät's zoo interessant niet! - 'n krulletje in z'n staart had... dät is de vraag! En... of haar mooie roode mutsje vuil werd toen 't in den modder viel?) -

Maar afgescheiden van akeligheden is het de vraag of we goed doen onderscheid te maken in onze verhalen naarmate ze voor jonge of oudere hoorders bestemd zyn? Nu ja, dät wel, maar of wy de *onderwerpen* naar dien maatstaf moeten regelen. Iets *wezenlyks* is (minstens!) even gewild by kinderen als fabeltjes.

Eigenlyk is de voorraad *feiten* te groot dan dat wy onze toevlucht zouden hoeven te nemen tot *verzinsels*. *Altyd* en *overal* gebeurt er iets dat de moeite van 't opmerken en meedeelen waard is. Geen sekonde zonder dramatisch effekt, mits men slechts het licht er op late vallen. -

Ik ben daar opgestaan en dacht wat na over dien laatsten zin. Kyk, de dag van vandaag was hier oppervlakkig zeer kleurloos, en (ook zonder dat woord 'oppervlakkig' te bezwaren met 'n daarby te denken scherpe tegenstelling) er is hier *inderdaad* niets byzonders voorgevallen. Gewoon verkeer, gewone gesprekken, gewone leefregel. Welnu, 't zou weinig moeite kosten 'n vry belangryke studie te leveren over de geschiedenisjes die voortdurend in zoo'n kring onwillekeurig en zelfs onbewust worden afgespeeld. Vrage: zou zoo-iets stof leveren voor 'n kindervertelling? Ja en neen. Wèl, wat het *onderwerp* aangaat (alle onderwerpen zyn even hoog of laag. Adel of gemeenheid bestaan alleen in *zyn* of *niet-zyn*.) Maar de toelichting voor 't begrip van kinderen is moeielyk of onmogelyk omdat de keus der uitdrukkingen die zy verstaan zoo beperkt is. Men kan, tot hen sprekende, niet alles ('t meeste niet!)

onder bruikbare woorden brengen. Aan 't *begrypen* zou 't niet haperen als ze maar *verstonden*. Daartoe is 'n copia verborum⁷ noodig die nog de hunne niet is. Alle kinderen -

'n paar uur later.

Ik neem tje niets kwalyk als je 't niet met me eens bent. En ik wou nog zeggen: 'alle kinderen zouden alles kunnen⁸ begrypen wat ik begryp als⁹ ze maar vertrouwd waren met de konventioneele terminologie'

(Dikwyls is't begrip naar de maan als die terminologie er eindelyk ingestampt is. Zie *byna alle* akademische opleidingen!)

En dat wou ik betoogen. Maar ik moet me bekorten. Geloof er voorloopig maar niets van, maar let er eens op of 'n kind niet veel meer natuurlyk gezond verstand bezit dan we gewoonlyk meenen!

Ja ik moet eindigen en sluiten, hoe onvolledig deze schryvery dan ook zy.

Ik ben zeer bly in 't vooruitzicht jelui allemaal hier te zien, al is 't dan nog maar in't verre vooruitzicht. Tegen dien tyd zal ik zorgen 'n holl. vlag te hebben, en die zal wapperen op de tinnen des huizes.

Dag beste Engel en lieve doortje. Mies groet jelui, en Wouter... niet. De deugniet is aan 't spelen in 't boschje. Na 't vallen van de blaren is't kaal (hy ook, *ik* heb z'n haartjes geknipt. Z'n kop ziet er uit als 'n aardappel.) Ja, de bladers vallen. 't Monument van Charlem. & Napol. kan ik nu uit m'n kamer zien. De winter is in aantocht. Hoeveel zal ik er nog zien? De tyd vliegt. Straks is 't weer lente, - in 'n oogtbl. de langste dag, afnemende dagen, najaar, weer winter. En weer van voren af aan. Ik ken 't haast van buiten. Als we geen geschiedenis hadden in ons gemoed zou de loop der uitwendige omstandigheden vervelend zyn. Koekkoek één zang.

Dag beste menschen. Laat my zoo spoedig jelui lust hebt iets van je lui hooren. Maar haast je niet. Schryven òm te schryven is uit den booze.

Ed

Ik begryp dat de berekeningen van levensduur ingewikkeld zyn omdat het absenteïsme de statistiek breekt¹⁰.

Eindnoten:

1. mag: *oorspr. stond er kan.*
2. kan: *oorspr. stond er leidt.*
3. bewirthen: *onthalen (du.)*
4. kind: *oorspr. stond er eigen kind.*
5. takken van onderwijs: *oorspr. stond er zaken.*
6. par le roi: *vanwege de koning (fr.)*
7. copia verborum: *woordenschat (lat.)*
8. zouden alles kunnen: *oorspr. stond er kunnen alles.*
9. als: *oorspr. stond er zoodra.*
10. *Engel Douwes Dekker was directeur van een Maatschappij voor Levensverzekeringen (de Nillmij).*

**[12 november 1881
Bericht over 5de druk Max Havelaar in De Nederlandsche
Spectator]**

12 november 1881

Kort bericht over de 5e druk van de Max Havelaar in De Nederlandsche Spectator, blz. 399. (Knipsel M.M.)

- 'Je ne suis point allé à la chambre des pairs,² pour entendre la défense du prince Louis. C'est encore un de mes regrets; mais, à vous dire vrai, je ne peux pas me faire à cette mode d'écouter un plaidoyer comme un opéra. Berryer¹: dit à une chambre, qui devrait être le premier corps de l'État, qu'ils ont tout trahi, tout abandonné, tout trompé, et tout cela, comme vous le dites, pour de l'or et des places, et messieurs les pairs crient *bravo!* comme s'ils entendaient chanter Rubini. C'est admirable!'

Die bladzijde uit de brieven van Alfred de Musset viel voor mij open, juist toen ik de nieuwe uitgaaf van Max Havelaar ontving. De overeenkomst is treffend; wij weten toch hoe de verschijning van den Havelaar wel eene 'rilling' door het land deed gaan, maar dat men *bravo!* riep voor het kunstwerk in stede dat verontwaardiging tot handelen en herstel van onrecht dreef. Hebben twintig jaren daarin geene verandering gebracht, de toen in het water geworpen steen heeft steeds wijdere kringen gemaakt. Thans is de vijfde druk verschenen, door de uitgeversmaatschappij Elzevier bezorgd. De druk en het formaat zijn zeer fraai en de versiering van omslag en band, met de koffie-, suiker- en theeplant, naar Japansche wijze aardiger geschikt, dan wij in dergelijke zaken gewoon zijn. En zoo gaat het onsterfelijke boek weder eenen nieuwen lezerskring te gemoet, om weer bekooring en aandoening te wekken, en eenen indruk makend, die allengs meer algemeene overtuiging zal worden. Dit is de tweede door den

* *Vertaling:*

'Ik ben niet naar het Hof gegaan om naar de verdediging van prins Lodewijk te luisteren. Dat heeft me wel gespeten; maar om u de waarheid te zeggen, ik kan me maar niet aan die mode wennen om naar een pleitrede te gaan luisteren alsof het een opera is. Berryer vertelt een Kamer die het hoogste rechtscollege van de staat zou moeten zijn, dat ze alles verraden, in de steek gelaten en bedrogen hebben en dat alles voor geld en een mooie positie, zoals U zegt, en de heren raadsleden roepen bravo! alsof ze Rubini hoorden zingen. Het is me wat moois!'

schrijver herziene en met aantekeningen voorziene uitgaaf. Enkele kleine zaken in de noten nauwkeuriger gesteld, enkele aantekeningen, wier getal nu 15 meer bedraagt, zijn bijgevoegd. Eenige bijzonderheden der Havelaarzaak worden daarin nader opgehelderd en klemmender voorgesteld.

Eindnoten:

2. la chambre des pairs: van 1815 tot 1848 het hoogste rechtscollege in Frankrijk.
1. Berryer: Nicolas Berryer (1757-1841), beroemd frans advocaat.

[december 1881 Brief van Mimi aan C. Bremer-Snelleman]

Omstreeks begin december 1881

Brief van Mimi aan mevr. C. Bremer-Snelleman. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Lieve Mevrouw! Hoe vindt u wel dat ik nog niet eens de ontvangst van het muziekboekje meldde? Och we hebben nog al getob gehad de laatste dagen - en zoo stelde ik uit en uit - maar daarom niet minder hartelyk dank voor het lieve boekje. Behalve het groote doel dat Wou er uit leeren moet vinden wy er ook liedjes in die hy zingen kan, wat erg gezellig en prettig voor ons is. *Ons* meen ik nu mee Wou en my, maar papa heeft er ook genoeg van. Papa heeft Wou geholpen om die aardige jachtprent uitteknippen en te plakken die u al weer voor het mannetje gezonden hadt. O dat kleine bedorven mannetje van ons.

Lieve Mevrouw tot myn vreugd kan ik u mededeelen dat dek zyn best doet om dezen winter thuis te blyven. Hy moet dan hard werken, heel hard, en moet daartoe heel wat bezwaren overwinnen, maar hy kan dan althans thuis blyven. en¹ hoeft niet te reizen en trekken en kou en wind en armoe te lyden in allerlei onmogelyke plaatsjes van de holl. kaart. Zeker, zou ik 't heel prettig gevonden hebben U eens te bezoeken in uw huis - maar dek zou er niet toe gekomen zyn! en dan was het toch voor u het echte ware niet geweest. en misschien had ik heelemaal niet gedurfd van wege de teleurstelling voor U als dek niet kwam. Nu dat zyn spitsvondige uitpluizeryen en niet erg ter zake, daar ik denk wy allen rustig thuis blyven. Dek heeft een heerlyken kachel op zyn kamer die zyn kamer gelyktydig verwarmt. hy ziet er heel vriendelyk uitziet en 's nachts niet uitgaat. zoodat het niet koud wordt by hem dat is veel waard voor hem.

Juist gister kreeg D een lieve vriendelyke brief van den heer de Wolff die van uw kort bezoek by ons wist. jammer dat¹.

hy de W. onwel is. Een longontsteeking die nu wel betert, maar toch een nare kwaal vooral ook om de nasleep van voorzichtigheden die ze eischt.

Van morgen lag de sneeuw op de bergen, dus de winter is in 't land maar om de heerlyke gezellige winteravonden ben ik bly. Wy lezen de memoires van Mme de Remusat wat we erg interessant vinden.

Heel veel hartelyke groeten van ons beiden aan u beiden. Wou en marie liggen al op één oor.

Uw zeer toegenegen

Mimi DD

Eindnoten:

1. *Vanaf en t/m kaart staan de regels doorgeschreven op blz. 3; deze zin wordt naderhand ingesloten door de passage die eindigt met jammer dat en verder gaat met hy de W.*
1. *Vanaf en t/m kaart staan de regels doorgeschreven op blz. 3; deze zin wordt naderhand ingesloten door de passage die eindigt met jammer dat en verder gaat met hy de W.*

[1 december 1881

Brief van G.C. de Haas-Hanau aan Mimi]

1 december 1881

Brief van mevr. G.C. de Haas-Hanau aan Mimi. Een dubbel en een enkel velletje postpapier, geheel beschreven, op het laatste vel nog een aantal regels vertikaal door de horizontale tekst heen. (M.M.)

Er bestaat van deze brief tevens een concept-versie (M.M.).

1 dec 81

Lieve beste Mimi,

Hebt Ge niet reeds lang een brief van mij verwacht? Of denkt Ge soms dat ik met onverschilligheid het grooten nieuws heb vernomen van Dek's plan om dit jaar zich aan 't schrijven te zetten in plaats van zijn gewone afmattende reis te doen? Toen ik dit van Wolff hoorde schoten mij de tranen in de oogen. Wat was ik verheugd! Ik had wel naar U toe willen vliegen om Dek en U geluk te wenschen met dat heugelijk feit. Véél heb ik sedert dat oogenblik aan uw beiden gedacht. Nu zal Dek thuis en bij U den winter rustig kunnen doorbrengen zooals hij dat in jaren niet kon doen en dan schrijven! - Kijk, Mies, ik ben zoo blij als een kind!

Mijn hartelijken wensch op de gelukkigste resultaten bezegel ik met een zusterlijken en welgemeenden kus. Dek zelf durf ik natuurlijk niet schrijven. Hem onnoodig te storen is een misdaad die ik niet op mijn geweten hebben wil. En dwaas niet waar? Eerst schreide ik van vreugd om dat Dek niet komt en later weêr van spijt omdat hij wegblijft! Voor 't eerste is *alles* voor 't laatste toch ook wel *iets* te zeggen, hè Mies? Doch liever alles opgeofferd dan hem die gedwongen ellendig vermoeiende reis weêr te zien doen. Doch het egoïsme speelt soms ook mij leelijke parten. In dit opzicht schaam ik mij echter deze waarheid te bekennen. Alsof 't genot van hem te zien en te spreken zou kunnen opwegen tegen 't leed dat ik voel als ik hem ten prooi weet aan al de ellende, verbonden aan het houden van die gedwongen lezingen. Ons hart koestert soms zulke tegenstrijdige wenschen!

Hoe keurig is de nieuwe uitgaaf van Max Havelaar! Haas gaf haar mij natuurlijk zoodra zij verschenen was. Nogmaals ben ik begonnen hem Max Havelaar te lezen en toen ik eergisteren avond aan kleine Lien de Saïdja geschiedenis voorlas bleef mijn stem steken... God wat is dat toch aangrijpend en verschrikkelijk!... Ik ben blij voor Dek dat de correctie van dat, vooral voor *hem* vreeselijke boek, voltooid is. 't Mankeert nog aan zijn leed dat hij er zich telkens op nieuw in verdiepend, even dikwijls zijn lijden vernieuwt. En weet Ge nu hoe 't komt dat ik U eerst heden schrijf? Ik ben na genoeg zonder dienstpersoneel geweest. Ze beweerden dat ze niet genoeg te eten krijgen. Nu dàt hebt Gij beter gezien, hè Mies? Zelve heb ik dus danig de handen uit de mouw moeten steken en aan brieven schrijven viel niet te denken. Op 't oogenblik is mijn vorige keukenmeid berouwvol terug gekomen en weer in genade aangenomen. Ze heeft haar zuster mee gebracht. Die zullen zich nu voortaan met ons menu zich te vreden stellen. Een klucht, hè? Ja, maar een stuitende, dat verzeker ik je. De verhouding in 't algemeen van ondergeschikte tot hun meerderen is ondragelijk slecht. De meerderen zijn naar mijn inzien daarvan grootendeels zelf oorzaak. Gemis aan karakter, en gemakzucht, doen alle laagheden verdragen en dat maakt de minderen hoe langer zoo verkeerder. 't Is onzinnig en ellendig. Waar moet dat heen? - Ik heb dus een saaien tijd gehad, Mies. Haas heeft het druk; Wat nieuws hè? Gisteren avond ging ik alléén naar de

komedie, wèl kwam hij later aanhollen om in de pauze weêr weg te gaan maar dat is toch niet het rechte vindt Ge wel? 'De Zoon van Coralie'¹ werd gegeven. Daarin komen een paar fraaie toneelen voor. Wat hebben Beersmans en D. Haspels die prachtig gespeeld! Dat zijn een paar juweelen, hoor! Bedenk eens dat die kunstenaars *een* lauwerkrans en *twee* bouquetten kregen en daarvoor moet in ons koud landje héél wat gebeuren. Er zit geen vuur in onze natie. Bijna niemand ziet er opgewekt uit. Ze zitten te kijken als half dooie schelvischen. De meesten *zitten* niet maar *hangen en leunen* als afgeleefde lieden. Tegen alle regels der bon ton in heb ik gisteren avond zitten applaudisseeren als een man. Mijn glacé handschoenen zijn er van gescheurd, tot groote ergernis van een paar kruideniers freules die naast me zaten en zeker niets van me begrepen. Nu des te beter. En dan die praatjes naast en achter me en die beoordeeling van het stuk! Men zou ze de komedie uitjagen.

Zeg aan Dek, lieve Mimi, dat ik de Mémoires van Me de Rémusat met heel veel belangstelling heb gelezen en hem bedank voor die lectuur.. 't Is een zeer interessant werk. Wat 'n wezen die Napoleon en wat 'n omgeving. - Ik vind menschen kennis een walgelijke studie en ik ben blij dat ik maar een eenvoudig burger vrouwtje ben dat met weinigen in aanraking behoeft te komen. Eerst hadden de Wolfjes geen plan om het werk geregeld door te lezen. Ik heb ze dit echter *sterk* aangeraden en nu is de oude mevrouw reeds begonnen. Ja dat boek verdient veel gelezen te worden. Aan welk adres moet ik het zenden als de Wolven het gelezen hebben?

Mies ik heb een paar groote bouquetten voor U gemaakt van mijn mooiste gedroogde bloemen. Hoelang zal ik die moeten bewaren voor ik ze je zal kunnen geven? Voor verzending zijn ze ongeschikt. Hè, laatst droomde ik dat Ge met Dek voor uw genoegen een reisje maakte en ons kwaamt bezoeken. Zou er een voorspellende geest in mij zijn gevaren? De tijd zal 't leeren. -

Wolff is weêr nagenoeg beter en heeft al zijn gewone bezigheden hervat. Een weinig hoesten en opgeven is voor hem van zijn ziekte overgebleven en hoogstwaarschijnlijk zullen die verschijnselen wel nooit meer geheel wijken.

Ze maken daar aan huis grooten pret voor 't St Nicolaas feest.

De kinderen zijn wèl. Lientje is sedert sept, op de hogere burgerschool en Riekje met de bril op voor 't eerst naar de lagere school. Ze begint al heel aardig te lezen - Hoe gaat het toch met Wou? Schrijf mij eens of hij nog wel eens van ons spreekt. De jongens en Riekje doen dit dikwijls over hem.

Havekorn² zie ik bijna nooit meer. Laatst ontmoette ik hem op de boot naar Charlois (tegenover Rott) waar ik een curieus schildersatelier zou gaan bezichtigen. Hij debiteerde terstond een hatelijkheid door te vragen of ik bij dien schilder ging poseeren. In zijn mond is dat een belediging. O, hij is zoo'n venijnig ventje en hij heeft zoo'n hekel aan mij omdat ik hem in gezelschap eens getroefd heb toen hij mij daartoe in de gelegenheid stelde. Nu, ik heb U meen ik van onze verhouding wel eens wat verteld. Laatst las ik in de 'revue des deux mondes' een novelle waarin de beschrijving voor kwam van zekeren heer die aldus luidt: Vus de profil son grand nez crochu et son crâne chauve qui ne conserve que quelques touffes de cheveux le font ressembler à un vautour déplumé.³ Vindt Ge die vautour déplumé geen goed gekozen beeld voor hem? Ik sprong op en copieerde die woorden om ze te bewaren als eens een juiste beschrijving als prijsvraag zal worden uitgeschreven. Adieu, lieve Mies, ik gis dat ik reeds schromelijk veel verg van je geduld door al schrijvende mijn neiging tot babbelen zoo ongestoord bot te vieren!

Groet Dek recht hartelijk van ons en kus dien lieve Wou van ons en de kinderen en geloof mij Uw

Zeer liefhebbende

Lina de Haas

Hanau

Eindnoten:

1. De zoon van Coralie: *toneelstuk van A. Delpit, dat op 30 november was opgevoerd.*
2. Havekorn: *P. Haverkorn van Rijsewijk, toneelcriticus te Rotterdam.*
3. Vus de profil enz.: *van opzij gezien doen zijn haakneus en zijn kale schedel, waarop nog maar een paar plukjes haar over zijn, hem gelijken op een geplukte gier. (fr.)*

[6 december 1881

Advertentie in de Arnhemsche Crt.]

6 december 1881

Advertentie in de Arnhemsche Courant, no. 8585. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

In alle Boekwinkels is verkrijgbaar:

SCHEURKALENDER

uit de

Werken

van

MULTATULI.

Prijs **90 cents** en hooger.

[6 december 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker]

6 december 1881

Brief van Multatuli aan E. Douwes Dekker. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 geheel beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 6 Decr 81 beste Engell! Ik kom tot U met 'n vriendelyk verzoek. Mag ik Albert, Mimi's broer by U introduceeren? Zoo ja, dan doe ik 't by dezen. By U en Doortje namelyk, want de vrouw telt terdeeg mee in zulke dingen. Misschien is ze hoofdpersoon wat zulk recipieeren aangaat.

Een korte beschryving van persoon en omstandigheden kan haar nut hebben. Albert is van uw jaren en heeft een vry bewogen leven achter zich. Een der hoofdmomenten daarin was zyn verblyf in Japan waar hy zich staande hield door onderwys in 't Engelsch te geven, met 'n byzonder goed finantieel gevolg, zoodat hy, in Europa terugkeerende na 't eindigen van zyn kontrakt met de Jap. regeering, 'n redelyk sommetje bespaard had. Dáármee zette hy te Parys 'n (kommissie?) handel op, maar spoedig zag hy in dat dit niet marcheerde en bytyds zocht hy wat anders. Dat 'andere' bestond voorloopig in 't plan zich in Holland te laten diplomeeren voor 't Engelsch waarin hy goed geslaagd is. Hy deed met flink gevolg examen in Engelsch A & B d.i. *taal* en letterkunde. Ik vond het achtenswaardig dat hy, de kinderschoenen zoo lang reeds ontwassen, en *na al z'n gezwerf*, de geestkracht had zich zoo schools toeteleggen op 'n studie die hy vroeger slechts als't ware by toeval had aangepakt. By ondervinding weet ik hoe zwaar het valt, na de jongensjaren, zich systematisch in zoo'n vak te bekwamen. Dat hy 't *gedaan* heeft, vind ik 'n schoone aanbeveling van z'n karakter. What now to do with it? (met z'n diploma, bedoel ik) weet hyzelf nog niet. Hy zoekt geen aanstelling als teacher in Holland, dit is zeker. Misschien wil hy zich bekwamen voor 'n examen in wiskunde, ('n vak waartoe hy *byzonderen aanleg* heeft. Ook dáárin mankeert het hem slechts aan

de methodische geslotenheid.) Dan misschien naar Engeland, misschien naar Amerika. Dringende haast heeft hy niet, daar 't gebrek volstrekt niet voor de deur staat. Wel eenigszins in verband met zyn plannen wenschte hy kennis met U te maken. Statistiek en stipte berekeningen trekken hem aan. Misschien zou hy, in geval er van dat plan omtrent wiskunde iets te-recht komt (slagen *zou* hy, dit houd¹ ik voor zeker) in Engeland of Amerika daarin onderwys geven. Maar een vriend van hem heeft hem in 't hoofd gezet dat de Engelsche Lev. verzekerings maatschappyyen hun wiskundige voorlichters zoo ruim betalen. Dááaraan denkt hy dus, met behoud zynere plannen over 't geven van onderwys als pis-allen.²

Z'n vooruitzichten werden en worden evenwel beheerscht door z'n verplichtingen omtrent de goede Marie die ge by ons hebt ontmoet. Zyn plan om haar te huwen staat vast. Misschien is er meer eergevoel dan liefde in dat voornemen, en in 't midden latende of 't wenschelyk geweest ware dat eer en plicht buiten spel hadden kunnen blyven by zoo'n besluit, zeker prouweert het voor hem dat hy, nu 't eenmaal schynt gevorderd te worden, *die plicht vervult*. Een eerlyk man is hy zeker! Ook in andere opzichten durf ik dit van hem te zeggen, schoon dit nu by de introductie niet rechtstreeks te pas komt. Wat ik van U vraag, is 'n vriendelyke ontvangst in uw huis, als't U en Doortje schikt. Gyl. zult my en Mimi daarmee ten hoogste verplichten.

Misschien zult gy Albert wat saai vinden, vooral in 't begin. Hy schynt (of is) wat droog, wat koud redeneerend, wat blasé. Maar dit valt later mee. Hoofdzaak blyft dat hy *soliede* is. Dáárvor sta ik in.

Ge begrypt hoe ik hem over U gesproken heb! Als Albert nu *ik* was zou ik zeggen: 'hy maakt er zich 'n feest van U te leeren kennen' maar dat zou onjuist zyn. Hy is niet zoo feesterig van humeur of temperament (Daar in Japan schynt veel kamfer in de lucht te zyn) maar toch verheugt hy zich zeker in 't vooruitzicht door U beidjes hartelyk ontvangen te worden. Misschien ook is zekere koelheid die hem eigen schynt, maar 'n (onwillekeurig) masker. Hy beweert 'n hekel aan kinderen te hebben - dat bekende stokpaardje van wouldbe-wysgeeren! - en toch bemerkte ik dat hy soms allerliefst en hartelyk omging met Woutertje. Hy

schimpt wel eens op 'de' vrouw - parenthesis a.b!³ - en... vervult met 'n ridderlykheid die misschien overdreven is z'n plicht omtrent Marie. -

Ik achtte het nuttig m'n introductie van die paar mededeelingen te doen vergezeld gaan, maar geef U in overweging ze geheel of gedeeltelyk te ignoreeren tot hy zelf ze herhaalt of aanvult. Er is iets pynlyks in zich *beschreven* te weten. -

Dank voor U mededeelingen over woning en huiselykheid. Ik stel zoo veel belang in 't zoogenⁿ kleine. (Hoogmoed!) Maar daarover schryf ik nu niet. Albert gaat over 'n paar dagen weg en ik wil straks aan de kom kunnen zeggen dat m'n brief aan U vertrokken is.

Hy heeft hier ± 'n maand gelogeed en waarlyk tot ons groot genoeg. Ook Mimi's zuster Betsy, die ik al sedert 20 jaar meende te kennen,⁴ en met wie ik nu eerst eigen ben geworden. De goede Marie (altdy Martha!) blyft nog wat, doch ook niet lang meer. Albert is van plan z'n huwelyk spoedig doortezetten. We hebben ons in die delikate zaak stipt onthouden van raadgevingen, maar wel durf ik zeggen dat als Albert nu eenmaal trouwen wil of zal (of moet? dit gaat me niet aan: ieder is en zy belast met z'n eigen digestie⁵!) nu, waarlyk hy had het slechter kunnen treffen. Het dilemma tusschen Marie & Martha werd door Jezus wat onnoodig-scherp gesteld. Waarom juist *kiezen* tusschen die twee? Er zyn toch schakeeringen denkbaar? En... afwisseling in één individu, niet waar? Doch, 't dilemma aannemende, zie ik niet in waarom Martha zoo onvoorwaardelyk⁶ in 't ongelyk moest gesteld worden. De Maria's zouden niet prettig zitten aan 'sHeeren voeten als de Martha's niet zorgden voor waschwater... op z'n tyd. Enz. -

Mies is flink en frisch als altdy. Wouter komiek-ondeugend. Dag beste Engel en Doortje. Zoen de kinderen en zeg dat ze in 82 hier den boel komen opscheppen.

Hartelyk gegroet Uw liefh

OOM Ed

Ah ja, ik herinner me dat wy altdy zoo vervelend vonden iemand *onbepaald* te wachten. Albert gaat eerst naar Amsterdam. Ik zal hem zeggen U te doen weten wanneer hy in den Haag komt, en 'n visite wenscht te maken, als 't U gelegen komt.

M'n bedoeling is volstrekt niet dat ge hem te *logeeren* vraagt. Ik weet dat dit slechts zelden in 'n holl. huish. schikt, en dit ware ook te veel verlangd. Ook geloof ik niet dat Alb. dit gaarne doen zou. Hy verbeeldt zich, niet van kinderen te houden.

Eindnoten:

1. houd: *oorspr. stond er houdt.*
2. pis-aller: *noodoplossing (fr.)*
3. parenthesis a.b.: *invoeging tussen haakjes als boven.*
4. meende te kennen: *oorspr. stond er ken.*
5. digestie: *(ook) oplossing van problemen.*
6. onvoorwaardelijk: *oorspr. stond er onbdingt.*

[13 december 1881 Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

13 december 1881

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Twee dubbele velletjes en een enkel velletje postpapier, geheel beschreven. Met envelop geadresseerd aan WEDHeer DR. Mansholt Meeden (prov Groningen) Holland. (M. De brief werd op 14 december voltooid.

Nieder-Ingelheim 13 Decr 81 beste Mansholt! Zoo even ontving ik Uw brief en ik wil terstond antwoorden, waartoe ik juist in de beste stemming ben, nl. verdrietig. Toch erger ik me dat ik U de oorzaak daarvan niet *schryven* kan. Als ik U *sprak*, zou ik me wel *uiten*. Alleen *om* my te uiten, want gy kunt er niets aan doen. t Is iets van 't gemoed, en te fyn om schriftelyk te behandelen. Ook zyn er anderen in betrokken over wie ik me, vooral schriftelyk, niet gaarne uit. Basta! -

Dat lange uitstellen van den laatsten schaakzet eischt een verzoek om verschooning. De oorzaak was drukte in-verband met de onzekerheid hoe er moest gehandeld worden. De drukte werd veroorzaakt door bezoek van M's broêr en zuster plus 't hier-zyn (sedert eenige maanden al) van Albert's verloofde. (?) (Albert is M's broêr). Dat vraagteeken doet U zien dat er by die verlovery

haken en oogen zyn. Mimi is 't oude Schepeltje, *ik* ben de oudste der schoonbroeders. Nu beweer ik niet daarom de chef van de familie te wezen (ik zou doodelyk verlegen zitten met de verantwoordelykheid) maar toch ben ik wel eenigszins de vraagbaak, de voorlichter, de aangewezen raadgever. Hoe dit zy, Alberts hier zyn veroorzaakte bereddering, ja soms agitatie. Bovendien noch zyn toestand noch ook die van Mimi's zuster zyn heel gewoon. *Hy* heeft veel ondervonden, en allerlei dingen by de hand gehad. (Californie, N. Amerika, Japan, Parys. Handel. Onderwys, marine.) En ook de omstandigheden van de goede Betsy zyn niet gewoon. Ze is NB. (voor $\frac{3}{4}$ uit smaak, voor $\frac{1}{4}$ uit nood) ziekenverpleegster. Misschien uit overmaat van onafhankelykheidszin is ze... zeer afhankelyk. Als ze verkoos kon ze by ons blyven, h.houden besturen voor Woutertje zorgen &c. Dan kon Mimi zich wyden aan schryven, zegge: geldswaardige schryvery voortbrengen. Na m'n dood zou dit misschien voldoende zyn om 't hoofd boven water te houden, vooral als ze *nu* begon. En dáárvoor zou Betsy's verblyf hier, ons kunnen helpen. Maar Betsy wil niet. 'Aan één zieke, zegt ze, ben ik niet getrouwd.' Alles nadenkende geef ik haar niet *geheel en al* ongelyk.

Albert heeft in Japan les in 't Engelsch gegeven en daarmee eenig geld verdiend. Dáárna andere zaken (die ik nu oversla) en onlangs heeft hy in Holland met uitstekend succes examen afgelegd in Engelsche taal en letterkunde. Nu wil hy zich bekwamen in wiskunde om dan naar Engeland te gaan en daar 'n plaatsing te zoeken 't zy als onderwyzer tzy als adviseur by Levensverzekerings maatschappyyen.

Waarom naar Engeland? Wel, '*haken en oogen.*' Ik sla ze over, omdat ik 't recht niet heb, te beschikken over intimiteiten van anderen. Genoeg dat we als 't ware in 'n hurry leefden. Telkens conferentien, overleggingen, uit elkaar zetten van belangen en plichten. (Er waren delikate dingen by.)

Ziedaar de oorzaken van de vertraging in den schaakzet. Maar dat zou niet gehinderd hebben als de positie makkelyk geweest was. Of 't nu de schuld is van m'n vrouw (die altyd dweept met 'zweispringerspiel im Nachzüge¹' of de *myne*, laat ik daar. Waarheid is 't, dat ik by zekeren zet toen de brieven naar't dorp moesten gebracht worden, gezegd heb: 'Kom, zend dien zet maar weg,

hy is goed' terwyl zy beweerde dat ze er nog eens goed over denken moest. Dit herinner ik my, al weet ik niet zeker dat *die* zet haar party gemaakt heeft tot wat ze nu is. Hoe dit zy, *nu* zal ik er my ernstig mee bemoeien, en ik heb lust in 't overwinnen van de zwarigheden. Den laatsten zet (Dd8-a5) heb *ik* door gedreven. Zy wou haar koningin opofferen. We zullen nu verder zien. Ik weet niet of 't antwoord op Uw

29 Ld5 + c6!

hierby gaat. In allen geval zullen wy U niet weer zoolang laten wachten. t Is onbeleefd. Vergeef het ons. Albert is voor 6 dagen, Betsy heden ochtend vertrokken.

Alberts verloofde is er nog, maar zy brengt geen drukte aan. Integendeel, ze brengt² als 't ware stilte mee. Het plan is (geloof ik) dat Albert binnen weinige weken z'n huwelyk zal dóórzetten. Of 't goed is, weet ik niet. -

Wel neen, *gy* kunt geen loonen verhoogen! Dat kan niemand. Wat dan? Helaas, zie de lamledige wyzigheid der Koningin-Moeder in de Vorstenschool. Zeker ben ik zoo gevoelig voor 't leed van anderen als iemand zyn kan, tot het ziekelyke toe, maar met myn verstand zie ik de mogelykheid in dat verharding plicht... kan zyn. Althans ik zou niet terstond iemand veroordeelen die (schynbaar gevoellooze) onthouding predikte. Gevoelloosheid op zichzelf is zeer verachtelyk. Maar tot het onderdrukken van gevoel *ingeval dit blykt plicht te zyn*, is 'n sterkte van karakter noodig waartegen ik hoog opzie. Ook de natuur is ongevoelig, even als de ideale verpersoonlyking daarvan de met allerlei namen genoemde god. Dat nu de gevoelloosheid der Natuur in haar onbewustheid geen deugd kan zyn, is duidelyk. Maar wel zou 't in de mensch die wel bewustzyn heeft, streven naar volmaaktheid aanduiden indien hy zich richtte naar 't voorbeeld dat zy geeft. Wat blyft er over dan non interventie, wanneer doelmatig *handelen* onmogelyk, en klagen nutteloos is? *Minder* dan nutteloos. *Mee-lyden* verzwakt, en met die verzwakking van den menschevriend is de lyder niet geholpen.

14 Dec^r

Van nacht lag ik wakker. Tegen m'n gewoonte, want gewoonlyk slaap ik best. En ik dacht na over 't onderwerp dat ge behandelt. Ik

wilde gaarne eens langer en anders by U zyn dan tot nog toe 't geval was. In die voordrachtenperiode ben ik mezelf niet. Die kunstjes matten my te veel af. *Niemand kan begrypen* wat het me kost. Niet het spreken-zelf, maar de publiekerigheid, het redenaarsachtige *Ausstellen*³, het gereed zyn tot uiting op 'n bepaald uur. Van het trotseeren van weer en wind spreek ik nu niet. Toch mocht het er ook wel by genoemd. Dezen laatsten winter *niet*, maar de beide vorigen bracht ik m'n nachten met hoesten door. M'n keel was rauw. Welnu, dacht ik, waarom juist altyd ons *medelyden* bewaard voor wezens die, hoe treurig hun toestand moge wezen in òns oog, toch door verschil van stemming en organisme misschien minder lyden dan wy zelf! Dan *wy* die ons eigen leed hebben, en 't meegevoel voor 't hunne er by? Zeker zullen de menschen die als honden in zoo'n stal liggen *hun* leed niet verzwaren door tobben over òns!

'Honden' zei ik. Wèl, wy hebben hier 'n hond. Het beest moet om velerlei redenen, byna altyd vast liggen. Ik verzeker u dat het my bezwaart. Telkens als ik daarover spreek kryg ik ten antwoord: 'Je moet denken 't is voor hèm niet zoo erg als t òns schynt. Hy is er aan gewoon, hy is er (betrekkelyk) mee tevreden.'

Waar *is* het! En nog zekerder is 't dàt het beest niet lydt onder meedragen aan *myn* smart. Laten wy trachten naar rechtvaardigheid *jegens onszelf*.

Men kan smart niet wegen, meten bepalen. Als dàt kon wou ik de verhouding wel eens zien tusschen myn verdriet en dat van de duizenden met wie ik zoo medelyden heb. Zien zy, als ik zoo dikwyls, met verlangen uit naar 't einde? Zeker *niet*! Dat ik my bedriegen kan in 't schatten hunner stemming, is waar. Maar *zeker* bedriegen zy zich in 't beoordeelen van de myne. Of liever dat *zou* zoo wezen, als ze hoog genoeg stonden er aan te denken. Wanneer dit anders ware, lagen zy ook niet in 'n stal. Maar zelfs my geheel en al met hun gelykstellende wat uiterlyke stoffelyke omstandigheden aangaat, *leden zy ooit letterlyk honger*? Dat heb *ik* ondergaan. Niet in boekerigen zin by wyze van spreken, neen, *letterlyk*. Dagen achtereen was ik zonder voedsel. Myn laatste eten was een door honden bepist stuk zwart brood geweest. Dat had ik voor 'n paar kreutzers⁴ op krediet weten te krygen. Misschien had ik dat

nog eens kunnen doen in 'n anderen winkel. Maar 't vragen viel my te zwaar, zwaarder dan 't hongeren zelf, en ik deed het niet meer. Dat laatste deelde ik met myn hond, die 't eerst niet lustte maar ik bewaarde zyn deel⁵ voor hem tot-i het eten wou omdat-i *moest*. Toen zat ik en... werkte! Ja, ik schreef. En met potlood. Een pen had ik niet. En ook geen papier. En de hond begon te verharen. Nog meer oorzaken maakten den vloer van mn kamer vuil. Ook de lucht was verpest. In den heelen zomer lag de afval van 100 elken dag geslachte ossen voor m'n venster te verrotten. Ik wilde niet dat de kamer zoo vuil zou zyn als ik daar gevonden werd na 't bezwyken. Eerst bracht ik den hond weg. 't Beest kwam terug. Toen verder, verder, uren ver. Ik zocht 'n drukke buurt op en wist te midden van veel volk 't beest te ontsnappen. Weer op m'n kamer terug gekomen was m'n eerste werk den vloer te vegen met 'n soort van bezem dien ik onderweg gemaakt had van afgerukte wilgentakken uit de drooggevallen moerassen langs den Main by Kostheim. Ook veegde ik den drek weg die de bewoners van 't huis (Gustavsburg) voor m'n deur legden. Ja, toen heb ik geschreven! (Zie 't na in bundel - ik weet niet, waar 't staat. Het naslaan doet me te zeer! Zelden neem ik 'n boek van mezelf in de hand zonder te rillen.)

'Die honger duurde slechts eenige dagen' kan men zeggen. Wèl, t was de eenige keer niet! En ge begrypt dat het slechts één moment was te-midden van 'n periode die niet veel schooner was. Dat heele jaar (byna) had ik geen gekookt voedsel gebruikt. & - By 't nadenken over wat ik geleden heb komt het me ongepast, ja byna misdadig voor dat ik nog denk aan 't leed van anderen. 'Misdadig' ja, want het strydt tegen de ziele-ekonomie die 't kenmerk der ware moraal behoort te zyn. *Medelyden* in zulke toestanden is verkwisting van hart. -

Het is de vraag of ik van 'honger' spreken⁶ 't ergste genoemd heb. Ik deed het dan ook maar om me eens op 'n standpunt te plaatsen dat ook 't lystje *van gewone* armen passen zou. Moet ik betoogen dat m'n *aanhoudende* smart over andere noden die hùn bevattingsvermogen te-boven gaan, zwaarder drukt? Reeds in den Havelaar immers wys ik op de *soorten* van ondervinding, en haal daarby Jezus aan (historisch of legendair, om 't even) met z'n 'Jeruzalem, Jeruzalem, gy hebt niet gewild!' -

Ja, nu moet ik vertellinkjes over Wouter schryven. Een 'Times' van m'n ziel mag 't niet wezen.⁷ Dat zou te kort en niet mooi zyn: één vloek! Ik moet m'n gemoed kittelen, wryven, wringen, krabben tot er wat uitkomt. En 't moet 'mooi' wezen. Ik benyd dien armen menschen hun verblyf in zoo'n stal *niet*, maar wel den graad van smart die ik berekenen kan dat zoo'n toestand hun veroorzaakt. Dáármee wil ik ruilen. Graag! Zy hebben nog 't recht intedommelen, te versuffen. *Ik* moet werken, voortbrengen, schaffen⁸... op de pynbank. En... *mooi* moet het wezen; Mooi! En als't dan heel mooi is, verneem ik dat wel eens by gelegenheid, maar de grondtoon van den weerklank dien ik opvang *in 't algemeen*, is dat men my uitscheldt. Wie dat doen zyn lieve zachte menschen. De ware toongevers, de élite der natie, zy die aan 't hoofd staan van de maatschappy weten me beter te straffen. Ze ignoreeren my. En 't volk, met mooivinders inkluis, vindt dat heel goed.

(Het van de Regeering afgeperst verslag van de historie met Atjeh begint met 'n telegram⁹ van den consul te Singapore van *15 februari 1873*. Myn brief aan den Koning is van *September 1872*.¹⁰ Reeds maanden te voren wist ik dat de smeerige Franssen van de Putte oorlog wilde maken, en ik schreef 't aan Roorda. Maar ik beroep me nu alleen op wat *gepubliceerd* is. Waarom vroeg niemand in de Kamer, niemand in heel Nederland, hoe dat telegram van den Consul 't punt van uitgang wezen kon van 'n zaak waartegen¹¹ *ik* vyf maanden te voren had gewaarschuwd? -

Ik ben bly dat uw lieve vrouw en de meiskes wel zyn. Ja, ik was ongerust over Wiepke's been. Maar ge schreeft me vroeger dat ze't wel meer heeft. Ik let zeer op zulke dingen. Is zy goed geregeld? Zeker onthoudt ze zich van peper &c, al weet ik nu niet *zeker* dat dit wat tot de zaak doet. Maar 't niet-gebruiken van verhittende dingen ('verhittend' is onjuist, maar daarby blyf ik nu niet stilstaan. 't Is 'n woordspeling met 'heet, bytend, prikkelend' *op de tong*. Zoo zegt men wel dat mostert *sterk* maakt omdat de *smaak* sterk genoemd wordt.) Nu, geen peper &c doet zeker geen kwaad. Ik kan alles gebruiken by alle wonden. Niet dit jaar maar vroeger te Geisenheim had ik telkens handen, voeten beenen vol wonden van onhandigheid by tuinwerk. In 'n paar dagen genazen

zy. Nu moet ik U zeggen dat ik nooit medicynen gebruikt heb.

Daarmee worden veel gestellen bedorven.

Och, die arme Raaff!¹² Ik zal hem 'n woordje schryven. -

Nu, héél wat anders. Eens schreeft ge my dat zeker probleempje (rangschikking van 81 cyfers) eenvoudiger kon worden opgelost. Wilt ge my dat nog eens schryven?

Tot dank krygt ge dan 'n ànder probleempje dat me zeer veel moeite heeft gekost.

Dag beste kerel. Hartelyke groet.

Uw vriend

Dek

Men doet verkeerd my te laten dwingen tot het schryven van geschiedenisjes. Ik kon nuttiger gebruikt worden, geloof my! En nu spreek ik nog niet eens van de wreedheid jegens den luitspeler Chresos! -

Ja, ja, ja, komt van den zomer hier! Ik reken er op.

Dwaas! Op iets te rekenen! Om velerlei oorzaken ben ik zeer bedroefd, en bitter gestemd. Wie weet of ik dezen zomer hier wonen zal? Als ik 30 jaar jonger was ging ik ergens in 'n vreemd land me bekwamen als boeren arbeider. Ik zou trachten eerlyk m'n werk te doen en... m'n gedachten, m'n ziel voor my zelf te houden. Publiekerigheid is hoerery, prostitutie!

Eindnoten:

1. zweispringerspiel im Nachzüge: *tweepaardenspel in de achterhoede (du.)*
2. ze brengt: *oorspr. stond er ze is.*
3. Ausstellen: *het zich tentoonstellen (du.); in duitse schrijffletters.*
4. Kreutzer: *geldstuk dat 1/60 gulden waard was.*
5. verwaand: *oorspr. stond er hoogmoedig.*
6. et je m'en flatte: *en ik ga er prat op (fr.)*
7. drie: *oorspr. stond er 'n paar.*
8. opmerking: *(hier) konstatering.*
9. is 't begrip: *oorspr. stond er zou 't begrip wezen.*
10. die Goldprinzessin: *de goudprinses (du.)*
11. Pasiphae: *vrouw van Minos en moeder van de Minotaurus (half mens-half stier).*
12. Dedalus: *de bouwmeester van het Kretenzisch labyrint waarin de Minotaurus werd opgesloten.*

[25 december 1881

Redactioneel schrijven in het Algemeen Handelsblad]

25 december 1881

Bericht over de bijdrage van M.H.T. Perelaer in het Algemeen Handelsblad, no. 16171. (Knipsel M.M.)

Naar aanleiding van de nieuwe uitgaaf van *Max Havelaar*, zond de heer *Perelaer* - de bekende gepensioneerde hoofdofficier van het Indische leger en schrijver van een pas verschenen werk over Borneo - ons een opstel, dat in ons blad van heden is opgenomen. Terwijl wij hem gaarne het woord geven ook waar hij zeer krasse beschuldigingen uitspreekt, moeten wij de lezers echter tevens opmerkzaam maken, dat bij de beoordeeling moet worden gelet op de zeer uiteenlopende inzichten en mededeelingen omtrent koloniale zaken, en dat men maar al te vaak, zonder

voldoende bewijzen, aan de Regeering de schuld geeft van veel dat in Indië te wenschen overlaat.

**[25 december 1881
M.T.H. Perelaer in het Algemeen Handelsblad]**

25 december 1881

*Ingezonden stuk van M.T.H. Perelaer in het Algemeen Handelsblad, no 16171.
(M.M.)*

Bantam en Max Havelaar.

Dezer dagen kwam mij de laatst verschenen uitgaaf van Max Havelaar of de Koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij in handen. Ik vond het eene goede gedachte van de Uitgevers-maatschappij 'Elsevier', dit werk andermaal onder de oogen van het publiek te brengen. Er in bladerende, brachten vooral de daaraan toegevoegde noten van den schrijver mij op de gedachte het in eenig periodiek te bespreken.

Of zoo'n bespreking, wanneer het een werk als de 'Max Havelaar' geldt, noodig is?

Helaas! het is treurig te moeten constateeren, dat sedert die smartkreet van dien landsdienaar, die zijn plicht deed, zeer weinig in den toenmaligen toestand van den Javaan veranderd is. Het krioelt nog altijd in de ambtenaarswereld van Slijmeringen onder allerlei gedaanten, en de Droogstoppels zijn nog steeds in alle standen en rangen der maatschappij aan te treffen. Het bespatten der Havelaars met modder door de gedrochtelijke vennootschap Slijmering en Droogstoppel gaat steeds zijn gang. Het is nog altijd waar, dat de Javaan mishandeld en uitgezogen wordt. Het is nog altijd onbetwistbaar dat de officiëele berichten van de beambten aan het Gouvernement en dus ook de daarop gegronde rapporten aan de Regeering in het moederland en dus ook de daarop gegronde mededeelingen van die Regeering aan de natie voor het grootste en belangrijkste gedeelte onwaar zijn. Ik ga zelfs een schrede verder en beweer, dat verergering in de toestanden is aan te wijzen. Multatuli heeft met zijne eigenaardige en onovertroffen zeggingskracht de mishandelingen en de afpersingen, waaraan de Javaan bloot stond, aan de kaak gesteld. Tevergeefs. Met

onvergelijkelijke kracht heeft hij kort daarop de duitenplaterij² gegeeseld. Of dat wat geholpen heeft? In antwoord op die vraag, betuig ik mijn leedwezen, de zeggingskracht van Multatuli niet te bezitten om b.v. het pantjensgeleuter³ naar verdiensten te kunnen kastijden.

In het stilzwijgen van het Nederlandsche volk op hetgeen den Havelaar ten grondslag strekte, lag een vrijbrief voor de toekomstige daden van plichtvergeten ministers, gouverneurs-generaal, residenten en andere ambtenaren; lag instemming met het teemend gewewel van godslasterlijke femelende makelaars in koffie en naar-den-mond-pratende beo's, die onder het genot van een bittertje *alles, alles* goedkeuren, wat uit den Hooge komt; lag aanmoediging voor hen, die toch al wars zijn om de *Regeering te bemoeielijken met verdrietige berichten*, om met hunne leugenachtige berichten voort te gaan.

Met de eenparige versnelling bij iederen val waar te nemen, groeiden die euvelen aan en in die mate, dat het niemand verwonderen moet, waarheidsverminking uit eenen ministeriëelen mond bij de behandeling van koloniale vraagstukken te vernemen en die waarheidsverminking door de vertegenwoordiging met stilzwijgen of met instemming te zien aanhooren. Dit euvel is reeds zoozeer aangegroeid, dat wij den minister van koloniën ter verdediging eener onverdedigbare handeling met cynisme hoorden verklaren, dat er twee rechtsplegingen bestaan, eene voor de groote mannen als generaal Van der Heyden en eene voor de eenzame poorters. En niemand van de vertegenwoordiging die tegen die stelling een woord van protest deed hooren!

Of het noodig zou zijn den 'Max Havelaar' te bespreken? Ik wou dat het niet noodig meer was. Ik wou dat dat boek uitgediend had, ten minste wat zijne strekking aangaat en dat het nog maar als litterarisch product kan aanbevolen worden. Maar zoo is de toestand niet. Integendeel.

Het is ruim twintig jaar geleden toen de eerste druk verscheen. Op het toenmalige ras heeft de mannelijke taal van den ambtenaar, die met terzijdestelling van alles zijn plicht deed tegenover plichtvergeten regeerders en bestuurders, geen invloed uitgeoefend. O! hij schreef zoo mooi! daarover was slechts één roep. Maar om te onderzoeken, of beter om gebiedend op te treden en

van de regeering te eischen, dat onderzocht zou worden of hetgeen daar zoo mooi geschreven stond, waarheid behelsde, daartoe miste de Nederlandsche natie van toen den zedelijken moed. Misschien had zij den treurigen moed om niet op te staan tegen de ontsluitende ongerechtigheden, uit vrees dat verbetering der toestanden de batige saldo's zal doen dalen. Het was toen nog de gouden ontzenuwende eeuw. Goddank! dat zij voorbij is.

Een geheel nieuw geslacht is sedert opgestaan en is nu daar om de indrukken op te vangen. O! dat Multatuli's taal ingang moge vinden in de jeugdige gemoederen, want de toestanden zijn...

Ja, de toestanden zijn geheel dezelfde! Zooeven werd mijn volzin midden doorgehakt door het binnentreden van een mijner vrienden, een gepensionneerd hoofdofficier van het Indische leger, evenals ik.

'Ik moet je toch eens laten zien wat ze voor de... voor den...' (hier volgde de naam van een welbekend periodiek) 'weigeren', sprak hij, terwijl hij op een stoel plaats nam.

Ik las het stuk, dat hij mij aanbood. Ik las en herlas het.

'Zoo!' viel ik uit. 'Weigeren ze dat. Hoe is het mogelijk de peperkoekachtige voornaamheid zoo ver te drijven? Vertrouw mij dat geschrift, waarde collega, ik beloof je dat het een plaats, en een goede zal vinden.'

Mijn vriend drukte mij zijn manuscript in de hand en weg was hij. Ja! de toestanden zijn geheel dezelfde! Luistert, ik laat hier het stuk van mijn vriend in zijn geheel volgen, zonder er een komma aan te veranderen. Het klopt zoo uitnemend met hetgeen ik ter nederstellen wou, dat ik het daarvoor best gebruiken kan.

Uit de Oostindische mailberichten van de maand oktober.

Het Vaderland dd. 1 October 1881, 1ste blad., 6e kolom.

De voetreiziger-correspondent van 'Het Indisch Vaderland' schrijft uit Lebak:

'Het aanleggen van den weg tusschen Genteng en Jassinga schijne aan zoovele bezwaren onderhevig, dat er zelfs sprake van moet zijn geweest om het werk te staken, hetgeen zeker niet in het algemeen belang zou zijn. De groote moeilijkheid zal wel weer gelegen zijn in het vinden van werkvolk. Men zou verwachten,

dat de bevolking van plaatsen, waar zoo groote armoede heerscht als in het Lebaksche, gaarne de gelegenheid zou aangrijpen om door handenarbeid iets te verdienen. Het tegendeel is waar en wel om de eenvoudige reden, dat de doorstane rampen en de weinig doeltreffende regeeringsmaatregelen, de bevolking tot een peil hebben doen zinken, dat iedere beschrijving tart. Na jaren lang met gebrek, somtijds met hongersnood te hebben geworsteld, heeft zij zich ontwend aan alle behoeften, die niet volstrekt noodig zijn om het leven te rekken. Wat de armste Javaan nog onmisbaar acht, is thans voor den Lebakker eene overtollige weelde.

‘Waarom zou iemand op zoo lagen trap van beschaving nog uit werken gaan, om te kunnen voorzien in behoeften, welke hij toch niet begeert.’

Het Vaderland dd. 11 October 1881, 2e blad, 1e bladzijde, 3e kolom.

‘In Bantam schijnt in sommige gedeelten reeds hongersnood te dreigen, zoodat in allerijl maatregelen genomen zijn, iemand met den rijsthandel bekend naar Rangoon gezonden is, daar 78,000 pikol rijst voor Bantam gekocht en afgescheept heeft naar het zoozeer door veeppest en koorts geteisterde gewest. De directeur van binnenlandsch bestuur is naar Bantam vertrokken’.

Nieuwe Rotterd. Courant dd 11 October 1881, 2de blad 3e bladzijde. ‘De raming van den Java-koffieoogst, op 30 Juni begroot op 853,200 pikols, is op 31 Juli geschat op 874,050 pikols’.

Idem 3e blad 1e bladzijde.

‘De koffie-oogst in Passaroean schijnt dit jaar de stoutste verwachtingen te zullen overtreffen. De *Oostpost* meldt namelijk, dat de opbrengst in dat gewest de reeds enorme raming met een 50 a 80,000 pikols overschrijdt en in elk geval de hoeveelheid van 350,000 pikols bedragen zal’.

‘En na dat alles gelezen en herlezen te hebben, gevoelen wij opnieuw de rilling, die twintig jaren geleden door Nederland ging en rijst het beeld van Max Havelaar voor ons op, heenwijzend naar het prachtig rijk van Insulinde. Zie, daar verhongeren zij als boschhonden, liggende aan den weg met hunne kinderen’.

Het volk dat hij, getrouw aan eed en plicht met al wat in hem was, heeft willen beschermen, tegen knevelarij en geweld, tegen diefstal en roof; - het volk waarvoor hij geleden heeft met vrouw en

kind - dat zelfde volk sterft weg in honger en ellende en weldra zal het schoone Bantam een ontvolkte woesternij zijn.

Om het wegterend overschot zoo mogelijk nog te behouden is er uit een ander land rijst moeten worden aangevoerd bij duizenden balen, omdat Java, het rijke, vruchtbare gezegende Java,

Java, Grootvorstin der landen,
Die als met saamgevlochten handen
Zich sling'ren om den Evenaar,

gebrek heeft aan voeding voor zijne deerniswaardige bevolking! Toch kan er vreugde zijn in Nederland en Droogstoppel zal juichen en jubelen, al krimpt ook Max Havelaar's harte ineen, bij het heenzien naar de ruïnen van het land, welks ondergang hij het Nederlandsche volk voorspeld heeft. Want, vroolijk wapperen te Batavia, te Samarang, te Soerabaja, te Passaroean, te Bezoeki, te Probolingo, te Patjitan, te Tjilatjap de vlaggen aan boord der schepen, die beladen worden met de oogsten, die Nederland rijk maken.

Zijn dat nu de uitkomsten van de toewijding dier talentvolle mannen, die innig beseffende hunne heerlijke roeping, rusteloos arbeiden of hebben gearbeid voor de welvaart en het geluk van de millioenen Indische onderdanen van Insulinde's Keizer? Bantam's bevolking verlaagd tot een peil van dierlijke stompzinnigheid!

En diezelfde gevierde mannen hebben in hunne hooge, door de dankbare Indische volkeren met goud betaalde wijsheid slechts een verachtelijk schouderophalen over voor den man, die hen ter verantwoording heeft uitgedaagd, reeds twintig jaren lang. Laat de Nederlandsche natie ze nu dan opjagen uit hunne rustige rust, die geëerbiedigde Hoofden van Staat en hen stellen tegenover Multatuli, om aan hem rekenschap af te leggen van hun daden en bedrijven, als *hij* dan zal vragen: Wat hebt gij met mijn Lebak gedaan?

Och, schrijver, vlei er u niet mede, dat aan Max Havelaar nog recht zal geschieden. Daar zijn er te veel, die voor hem sidderen; o! de waarheid is soms zoo verschrikkelijk! Dring niet aan op onthullingen, waarbij wij rood zullen worden van schaamte over misdadig verzuim.

Babbel liever wat over onze verdrukte Transvaalsche broeders. Dat doet het Hollandsch hart goed. 't Is wel geen 'haute nouveau-

té', maar fier klopt ons de boezem steeds bij elke herinnering dat de Boeren van Zuid-Afrika spruiten van een zelfden stam zijn als wij. Roep ze op, de nog overgebleven scherpschutters in Nederland, van welke toch reeds velen (?) immers heentrokken naar de Kaap, gloeiende van heldenmoed en vrijheidszucht, om hunne 'broeders' te gaan steunen in het grondvesten van hunne herboren Republiek. Of deinst ge daarvoor terug? Welnu, zeg dan wat over de brandende quaestie in Nederland, over den 'godgevalligen' eed. Reeds werd daarbij allerlei recht te voorschijn gehaald: staats-, publiek en burgerlijk recht, natuurlijk en bovennatuurlijk, met Kerk- benevens Godsrecht; ook het advocaten- of pleitrecht.

Lever nu eens beschouwingen over den eed van het klets rechterlijk standpunt gezien. Die zullen aangrijpend werken op de christelijke gemoederen in ons door nijvere voorvaderen aan de baren ontwoekerd vaderland; al zal wellicht menige landgenoot u uwe aanspraken op oorspronkelijkheid van dat standpunt betwisten; daar het toch door machtige redenaars van een over de geheele wereld beroemd vertrek tot grondslag werd gekozen voor hun diep(?)zinnig raaskallen, zooals uit hunne redevoeringen over den eed gebleken is.

Maar Bantam en Max Havelaar?! Wat kunnen wij er aan doen, dat Bantam uitsterft? Wat hebben wij schuld te belijden tegenover den godloochenaar Multatuli? Daar is immers veel koffie te verwachten en dus zie je wel, dat die weggelopen ambtenaar groot ongelijk heeft met zijn hartdoorvljmend gejammer over Neerlands Christelijke huishouding in de landen aan gene zijde van de Kaap. Is het niet een zegenende bestiering te noemen van den God van Nederland, die koffieoogsten schenkt bij duizenden pikols boven 'de stoutste verwachtingen', juist nu die 78.000 balen rijst in het debet komen van de Nederlandsche schatkist?

En bovendien, wij hebben wel wat nuttigers te doen, dan hen ter verantwoording te roepen, die bezig zijn of eenmaal bezig waren de gekleurde Nederlandsche onderdanen met verregaande miskennis van eed en plicht, te behoeden voor welvaart en overvloed. Wij strijden voor grondwetsherziening en algemeen stemrecht, die het blanke volk in Holland gelukkiger en minder dom zullen maken en brood en vleesch goedkooper zullen verschaffen.

Wij moeten arbeiden op gezondheidbevorderende anti-vaccinecongressen en medewerken aan de oprichting van anti-vaccinedwangbonden, * omdat de Heer toch slaat als hij slaan wil en de inënting dus lak is. Wij hebben te zorgen voor de oprichting van vrije universiteiten, waar de zuivere wetenschap zal geleeraard worden om haar zelfswille, maar op onvrijen grondslag; voor het stichten van lagere scholen, waar onderlinge broederlijke verdraagzaamheid van de kinderen des lands, van Jood en Christen, van Katholiek en Protestant, het uitgangspunt van het onderwijs zal zijn. Wij hebben rust noodig na het vermoeiend grasduinen en de onfeilbare uitspraken van Trentsche concilies, van synodes, pausen en buitenlanders, die ons allen hebben voorgezegd, wat wij als vertegenwoordigers eens volk in het laatste vierde gedeelte der XIXde eeuw hadden op te dreunen, bij het verdedigen van het goddelijk recht der zegenende kerk om geen cent te betalen ter verlichting van de lasten, der Nederlandsche natie op de schouders gelegd tot instandhouding van den 'moderneren' Staat **.

Wij moeten den draaimolen der petitiën steeds in gang houden en de verkrachting betoogen van wet en recht... in Nederland ***. Dat alles verrukt, bekoort en veredelt het eenvoudig Nederlandsch gemoed. Die paarden zijn niet geworpen voor de zwijnen. Maar Bantam met zijn ellendig volk, louter heidenen en Mohammedanen. Bah!

Vordert gij dan van ons, dat wij de zoo kostbaren nationalen tijd ook zullen vermorsen aan allerlei kleinigheden aan de zoogenaamde belangen van niet-Christenen? Rijst met wat zendelingen zal het overgeschoten zoodje wel op de been helpen en overigens de koffie alles weêr goed maken.

O! zeker, de koffie kan thans veel goed maken. Multatuli veroor-

* Dezer dagen meldden verscheidene bladen dat de heer Keuchenius en een hoogleeraar aan de Vrije? Universiteit te Amsterdam een anti-vaccine-dwangbond gaan oprichten.

** Zie *Onze Wachter*, Juni 1881. De Katholicken in de Tweede Kamer, door dr. Schaepman, blz. 315 en vv.

*** 'Eene volksvertegenwoordiging, die opzettelijk haar oogen sluit voor de werkelijkheid, heeft geen reden van bestaan meer.' Aldus vangt jhr. mr. de Savornin Lohman zijn boekje aan over Waarheids- en Wetsverkrachting, ter instandhouding van de openbare school onmisbaar.

deelde Droogstoppel, 'dat ellendig product van vuile geldzucht en godslasterlijke femelarij,' om in koffie te stikken en te verdwijnen. Zoo geschiede het!

Dat was het opstel mijns vriends. Wat heb ik aan die bittere woorden nog toe te voegen? Ik hoop in het belang van mijn vaderland, dat het jongere geslacht, dat geslacht, hetwelk voor de misdaden der vaderen onmogelijk aansprakelijk kan gesteld worden, Multatuli's boek in handen zal nemen. Ik heb zoo'n vertrouwen, dat het zoo ontvankelijk gemoed der jeugd zich zal openen voor dien hulpkreet ten gunste van een zachtmoedig, arbeidzaam en braaf volk geslaakt. En gebeurt dat, dan zal Multatuli, de man die veel geleden heeft, schitterend gewroken worden; dan zal niet alleen Bantam, dan zal geheel Insulinde gered zijn.

Den Haag,
December 1881.
M.T.H. Perelaer.¹

Eindnoten:

2. duitenplaterij: *door Multatuli ingevoerde term voor kletspraat.*
3. pantjen: *vorm van herendiensten, in het bijzonder diensten van huiselijke en andere aard ten behoeve van een inlands hoofd.*
1. M.T.H. Perelaer: *Michel Theophile Hubert Perelaer (1831-1901), nederlands militair en bestuursambtenaar in Indië; na zijn ontslag in 1879, schreef hij studies en romans, met name over Borneo.*

[28 december 1881

Brief van Multatuli aan H.L.F. Pisuisse]

28 december 1881

Brief van Multatuli aan H.L.F. Pisuisse. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 geheel beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 28 December 1881

Waarde Pisuisse! Een verzoek, beste kerel. Schikt het U my wat te helpen aan 't verspreiden van de denkbeelden die de heer Perelaer neerlegt in z'n hartig stuk? (Handelsblad 25 Dec.) Ik was aangedaan toen ik 't las! Op zoo-iets wachtte ik sedert jaren!

De redactie van 't HBI. geeft (op 'n ander blad van tzelfde nummer) weer 'n staaltje van de leutermanier waarop men in Holland nu sedert byna 21 jaar m'n pogingen veydeld¹. Perelaers stuk moet met voorzichtigheid gelezen worden, want 'maar al te vaak, zonder voldoende bewyzen.. &c'

Ik zeg dat men 'maar al te vaak' voor voldoende bewyzen z'n oogen sluit. Indien men *nu* niet weet of Havelaar in z'n recht

was, nu nog niet of ik de toekomst te donker kleurde, wanneer dan? 'Lebak is een woesteny.' Aldus zeggen de indische bladen. Waarom dringen de kamerleden niet aan op 't publiceeren der bevinding van Dr Arntzenius². Hy heeft Lebak gezien, myn arm Lebak! Wanneer 't HBI. (en dergelyken) nòg eens aan 't onderzoeken zullen gaan, wèl, dat ze zich tot Duymaer van Twist wenden. Hy moet in-staat (en hartelyk genegen!) zyn iets van wat ik beweerd heb, te weerspreken. Sedert 21 jaren, hoe ook gesommeerd, zwygt die man.

Ik denk altyd met veel genegenheid aan U en groet U heel vrindelyk.

tt

DouwesDekker

De heer G. Valette dien ge zeker sedert eenigen tyd zult hebben opgemerkt als publicist, een beste knappe kerel, maakt³ met U net 'n span. Ook fysiek, ook in fransche afstamming.

Mn beleefde groete aan Uw echtgenoot.

Eindnoten:

1. verydeld: *verschrijving*.
2. Dr. Arntzenius: *D.J.A. Arntzenius (1806-1848), nederlands arts en epidemioloog*.
3. maakt: *oorspr. stond er is*.

[28 december 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg v.d. Bosch]

28 december 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg van den Bosch. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(2/3) beschreven. (M.M.) Onderaan het eerste blad is een strook van ± 1 cm hoogte weggeknipt.

Nieder-Ingelheim 28 Decr 81 beste van den Bosch! Dit is geen antwoord op uwen brief (en wel een aangeteekenden!) dien ik heden ochtend ontving. Ik heb dien nog niet geopend... omdat ik vandaag al meer dan genoeg indrukken te verwerken geef¹. Liever wou ik U *spreken* dan schryven.

Geheel afgescheiden van uw brief alzo, ben ik zoo vry U een verzoek te doen, zegge: als 't u schikt. Wilt ge naar Uw vermogen 't nobel stuk van den heer Perelaer in 't Handelsblad van 25 dezer onder de aandacht brengen? Misschien is 't niet onnoodig u te wyzen op zekere regels van de redactie dier Courant (zelfde n^o maar² (...))

Perelaer met 'n praatje op zy te schuiven. Als men *nu* nog de

Havelaars-zaak niet ryp voor wyzen acht, wanneer dan? Die weinige regels geven weer een typische voorstelling van de wyze waarop men sedert 20 jaren nu (byna 21!) m'n pogingen heeft verydeld. 'Lebak is 'n woesteny.' Zoo hebben de indische couranten bericht. De regeering durft het rapport van Dr Arntzenius niet publiceeren. Dáárop moet worden aangedrongen!³.

Waarom dringt alweer niemand in de Kamer aan op 't publiceeren der *rapporten van Dr Arntzenius* over Lebak, myn arm Lebak? Dááruit zal kunnen blyken of ik te veel zeide toen ik de nieuwe uitgaaf van den Havelaar sloot met de woorden: 'Lebak is een woesteny.'

Eindnoten:

1. geef: (*wrschl. bedoeld*) kreeg.
2. *Hier ontbreekt een passage.*
3. *Hoogstens één zin ontbreekt.*

[28 december 1881

Brief van Multatuli aan V. Bruinsma]

28 december 1881

Brief van Multatuli aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1-2 en 3 (1/6, onderaan) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 28 Decr 81

(Hessen) beste Bruinsma! In haast (want ik heb het druk) twee verzoeken. Ik beschik maar over je.

1° Ten behoeve van m'n zwager, Mimi's broer Albert Schepel, heb ik noodig 't adres te weten van zekeren heer (Simon?) *van Giffen*, een Fries die in Engeland ergens wiskunde onderwyst aan een 'College.' Hy was bevriend met Schook¹: die zulke wetenswaardige mededeelingen in de Sneeker Courant schreef. Ik schryf dus ook aan Bokma.

Tweede verzoek. (dat ik ook aan Bokma richten zal.) Kunt gy iets doen om 't mannelyk stuk van den heer Perelaer in 't Handelsblad van 25 dezer te propageeren? Sedert jaren zag ik naar zoo-iets uit. Let eens op 't praatje waarmee de redactie van't Hb. (op een der andere blzz. van tzelfde nummer) Perelaers stuk schynt te willen smoren. Me dunkt dat de zaak in staat van wyzen, en dat de tyd van uitwyken, om den kant praten en dood zwygen voorby is.

Hartelyk gegroet, ook natuurlijk Uw lief vrouwtje

Dek

Is de zaak der Gasfabriek reeds beslist? -

Het ware zaak, aantedringen op de publicatie der *rapporten van Dr Arntzenius* die Lebak bezocht heeft. De regeering durft er niet mee voor den dag komen. Dááruit zal men zien of ik in den Havelaar de toekomst te donker heb afgeschilderd.

Eindnoten:

1. Schook: *Mr. Willem Ferdinand Schook (1832-1877), vriend van Multatuli uit Friesland. Schreef in de Sneeker Courant, die door T. Bokma werd uitgegeven. Zie V.W. XIII, blz. 724.*

[29 december 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels]

29 december 1881

Brief van Multatuli aan J.M. Haspels. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim, 29 Decr 1881 beste Haspels! Uw brief begint met: 'het is schande dat ik niet vroeger geschreven heb, maar... enz.' Neen, beste kerel! Niemand beter dan ik kan begrypen waarom men *niet* schryft. By 't pogen om op schrift iets meetedeelen stuit men altyd op de keus tusschen¹: lankdradigheid of 'n beknoptheid die misverstaan = *misverstand* veroorzaakt.

Nu, dit is niet van toepassing op *Uw* brief. Ik zei 't maar omdat *ik* door die bedenkingen zoo dikwyls tegen schryven opzie. Uit begeerte om duidelyk te wezen word ik keutelig, en dat walgt mezelf. Ook by 't schryven voor de pers hindert me dat zoo.

Hartelyk dank voor Tandem. Ik zou me erg moeten inspannen om m'n positie (wat het geldelyke aangaat) goed te beschryven. Daar zyn malle haken en oogen by. Zeker is 't dat my op 't oogenblik niets ontbreekt, maar ik zal moeten kopie leveren binnen korten tyd of ik raak vast. Ik heb U zeker (en misschien meer dan eens al) iets verteld van 't huis dat my behoort. (Zegge: *op m'n naam staat.*) Nu, dat bezit (?) veroorzaakt verwikkelingen. Basta nu daarover.

Maar wel mag ik iets over 't *huis* zeggen in-verband met uw komst, met de komst van U en Dirk. En wilt ge *Uw* vrouw en dochter of Koen, of alle drie meenemen, *best!* 'Wel verdomd, wat 'n huis moet dat zyn' zeg je. Nu, 't kon wel gebeuren dat Coen

dan in de remise (!!!) gegooid werd, of zoo iets, maar prettig en fideel zou 't zyn. Wil Coen dan nog - zoo als vroeger altyd z'n wensch was - by mn vrouw slapen, ingeval de schikking zoo'n regeling meebrengt, my wel! Maar nu zou zy er tegen hebben denk ik, en hy zou 't niet meer zoo aardig-naïf durven vragen als toen hy 'n kind was. Hoe dit zy, gy allen zult zeer welkom zyn. - Nu en dan lees ik iets over de tooneelzaken, en ik kan er niet uit wys worden. Het *voortduren* der relatie van VZ² is my 'n raadsel. Ook 't aanhoudend vloeien van die bron! -

M'n vrouw en Wouter zyn wel. De laatste vol levenslust. Het is 'n pret om den jongen aantezien. Ook hy wil altyd by m'n vrouw in 't bed. Ik plaag er haar mee dat ze altyd aanbidders heeft beneden de jaren. -

Hebt ge⁴ in 't Handelsblad van 25 dezer 't flinke stuk van den h^r Perelaer gelezen? Op zoo-iets wachtte ik sedert jaren! 'Lebak is 'n woesteny' Zóó staat er in indische couranten. 't ligt alzoo nogal voor de hand, dunkt me, daaruit te besluiten dat Havelaar 25 jaar geleden de zaken goed beoordeelde, 't *boek* is nu 22 jaar oud! Het werd dus tyd, eens eindelyk te erkennen dat ik recht had. Toch tracht het Handelsblad (zelfde nummer op 'n ander blad) door 'n kletspraatje Perelaers stuk te ontzenuwen. Er moeten deugdelyke bewyzen zyn, zegt het! Alzoo nòg niet genoeg! In 22 jaar hadden m'n tegenstanders tyd genoeg gehad iets onwaar te maken van wat ik schreef. Duymaer van Twist was de daartoe aangewezen persoon. Maar de ellendeling³ zweeg altyd, en broeide op z'n onverdiend geld, en ontving geregeld z'n hoog pensioen. En ik zwierf rond en leed dikwyls gebrek. En al is dit laatste nu op dit oogenblik 't geval niet, toch moet ik vertellinkjes dichten om 't niet weer 't geval te doen worden!

Tracht dat Handbl. te krygen, en zin eens op middelen om Perelaers stuk te doen opmerken. Misschien kan hier of daar 'n woordje geplaatst worden in den geest van 't rood aan gestreepte. (Met verbeterde redaktie, natuurlyk) -

Dag beste trouwe kerel. Ik had je nog wel 100 dingen te schryven. Maar dat geschryf! En ik maak er me zoo driftig by. Wie ons huis passeert, denkt zeker: 'hé, wat wonen die menschen daar rustig!' Zoo doet het zich voor omdat het zoo alleen staat. Jawel! Ze weten niet hoe 't in zoo'n 'rustig' huisje stormen kan.

Eindnoten:

1. tusschen: *oorspr. stond er van.*
2. VZ: *Van Zuylen, een der Rotterdamse toneeldirekteuren.*
4. *De hier volgende alinea is met rood potlood aangestreept als materiaal voor een door Haspels te publiceren stuk.*
3. de ellendeling: *oorspr. stond er hy.*

**[december 1881
Brief van Multatuli aan J. Versluys]**

**Omstreeks 29 december 1881.*

Brief van Multatuli aan J. Versluys. (A.S. Kok en L.D. Petit, Multatuliana, Baarn, 1903, blz. 128-130.)

Het feit, dat Multatuli aan alle goede vrienden over het stuk van Perelaer in het Algemeen Handelsblad schrijft, maakt J. Versluys als geadresseerde van dit brieffragment waarschijnlijk. Het betreft in elk geval één van de Amsterdamsche korrespondenten. Zie 8 januari 1882.

Hebt ge 't stuk van den heer Perelaer in 't *Handelsblad* van 25 Dec. gelezen! Dat is flink. Op zoo iets wachtte ik sedert jaren! Mocht ge 't niet gelezen hebben, tracht het dan te krygen. Misschien kunt ge iets doen om het te doen opmerken. Karakteristiek is weer de poging van de Redactie *Handelsblad* om Perelaer's dapper stuk te smoren. In een der bybladen staat 'n neerzettend entrefiletje, inhoudende een gewoon of huispraatje. 'Men moet voorzichtig zijn met geloofslaan'; dat, of zoo iets staat er. Zeker, men moet voorzichtig zijn. Maar de voorzichtigheid in de Havelaarszaak heeft nu al 21 jaren geduurd (byna 22) en het wordt tyd om te beslissen dunkt me. Twee en twintig jaren reeds heeft Duymaer van Twist zitten broeien op z'n overgespaard geld, en z'n ryk pensioen in ontvangst genomen, en sedert al dien tyd heeft hy (óók heel voorzichtig) zich wel gewacht 'n stom woord te antwoorden op al de sommaties, die ik tot hem richtte. Hy was toch wel de aangewezen persoon geweest, om iets in te brengen tegen mijn bewering, dat er in Indië schandelyk werd (en wordt) huisgehouden, *als hy daartoe ware in staat geweest*. Na 25 jaren blykt er, dat Havelaar gelyk had, toen hy den vertrekkenden Landvoogd, die geweigerd had recht te doen, schreef, dat de toekomst treurig wezen zou. 'Lebak is nu, 1881, 'n woestenij.' Zoo erkennen de Indische couranten. Het aantal bewyzen, dat ik zou kunnen aanvoeren voor de rechtvaardigheid myner zaak, zou bestaan in... de heele geschiedenis van Insulinde sedert 1856 te verhalen. Juist na de Havelaarszaak zyn de fouten waartegen ik optrad hoe langer hoe erger geworden. Heel natuurlijk! Wie zou 't na de behande-

ling die my van Regeering en Natie te beurt viel, wagen, myn voorbeeld te volgen? Meer nog dan vóór myn optreden werd het 'après moi le déluge'¹ 't wachtwoord van hen die op de toepassing en uitvoering der (volstrekt niet altyd slechte!) wetten hadden toe te zien. De voorstelling alsof ik 'n soort van revolutionair was, die me verzette tegen wettig gezag, is geheel *vals*. Ik eischte juist stipte opvolging van de wetten die - voor zoover de door my behandelde zaak aangaat - *uitstekend* waren. Bescherming van den inlander tegen de hebzucht zyner hoofden was des gouverneur-generaals (en myn) eerste plicht. Dien plicht heb ik vervuld. Hy heeft dien verwaarloosd en my berispt omdat ik dien plicht vervulde. Hy is door Regeering en Natie beloofd. Ik werd gescholden, belasterd, mishandeld, overgelaten aan- en gedwongen tot broodsgebek. Om in leven te blijven moest ik vertellinkjes schryven... wat me walgt. My blyft zulk geknoei altyd 'n ware prostitutie.

Geen enkele letter schryf ik dan ook voor publiek zonder innige schaamte; - ik spreek natuurlyk hier slechts van 't belletristisch gedeelte myner werken (godbetert!)

Aan die vernedering heeft my Natie en Regeering 22 jaren lang overgelaten. Onder dien smaad zucht ik nog. Moet ik u zeggen, dat de zoogenaamde mooivindery van m'n geschryf myn indruk te bitterder maakt?

Maar reeds zoo dikwyls heb ik dat gezegd, en byna altyd heb ik daarby de nevedgedachte dat het niet begrepen wordt.

Ja, misschien ziet gy middel, om Perelaers stuk te propageeren. Vindt ge ergens 'n plaatsje om die poging van 't *Hbl.*, om nu nogeens de zaak te smoren, aan de kaak te stellen, goed! Me dunkt als ooit 'n zaak in staat van wyzen was, is het wel de Havelaarszaak. Wie nu nog niet weet, waaraan men zich te houden heeft, zal 't nooit weten.

Het was in April j.l. 25 jaar geleden, dat ik Lebak verliet. De Natie, die zich door de kranten laat informeeren, waar ergens 'n briefbesteller of deurwaarder 25 jaar gefungeerd heeft, zou, dunkt me, zich niet hebben te kort gedaan in *zelfrespect*, indien ze daarvan notitie had genomen. Vyf en twintig jaren tobbens! En nu ten slotte te hooren aandringen op voorzichtigheid in oordeelen! Zyn die middeltjes nu nòg niet versleten! Wat beteekent het toejuichen

van m'n mooischryven, als ik, door aandringen op *lezen leeren*, nu nog niet geslaagd ben in 't verachtelyk maken van zulke middelen!

Eindnoten:

1. après moi le déluge: *na mij de zondvloed (fr.)*, gezegde toegeschreven aan Lodewijk XV, zou echter een opmerking zijn van zijn minnares Mme de Pompadour, geuit in 1757, toen Frankrijk bij Rossbach verslagen was door Pruisen.

[29 december 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg v.d. Bosch]

29 december 1881

Brief van Multatuli aan R.J.A. Kallenberg van den Bosch. Een dubbel, een enkel en twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 29 Decr 81 beste van den Bosch! Gister schreef ik U 'n kort briefje, geheel in *myn* belang. Ik had Uw brief van 22 nog niet gelezen, juist omdat ik de indrukken die hy me zeker zou meedeelen, niet wou bederven door ze te vermengen met de aandoeningen die Perelaers stuk in my opwekte.

lets later, zegge eenige uren, want ik werd gestoord. Op de oorzaken van die storing kom ik misschien terug. 'Misschien' want *schryven* is in sommige dingen zoo moeielyk. Liever *sprak* ik met U.)

Nu dan, uw brief gelezen hebbende, doet het me genoegen, den mynen gister maar vóór de lezing verzonden te hebben. Nu kan ik schryven *òm* te antwoorden, en niet als aanhangsel by de zaak van Perelaer. Daartoe voel ik behoefte. Ik dank u zeer voor uw vertrouwen. Ja, dāt is toch vriendschap! Dit 'toch' slaat op m'n matig geloof in wat de Duitschers en hun naschryvers daarvoor uitgeven. Als ik van Duitschers spreek bedoel ik niet *de Duitschers waaronder ik my beweeg* (Ik spreek nooit iemand) maar de Duitschers zooals ik ze uit boeken ken. Uit brieven, byv. van Lessing, Schiller, Göthe, Voss¹ ed. En uit romans vooral uit de Sturm und Drangperiode. Zelden begreep ik die vriendschappen. Ik kende er de eischen niet van. By zeer jonge menschen kwam ze my dikwyls voor als (onwillekeurig!) gemaskerde liefde, jazelfs (heel onschuldig namelyk) als verdwaalde geslachts drift. Lafontaine (de schryver die 't meest invloed heeft gehad op m'n gemoed) laat z'n 'vrienden' verbonden sluiten die vry precies lyken op 'n engagement. In m'n onnoozele jeugd nam ik zoo-iets als religie op. En ik had in '32 (ik: 12 jaar) en de volgende jaren 'n vrindje van die soort in den jongen Abraham van der Hoeven. (zie, als't u de moeite waard is, 't hoofdstuk 'bergpoëzie' in de Millioenen Studien.) Wat wy, kinderen, elkaar 'als vriend' schuldig meenden te zyn, weet ik niet recht. Ook niet alzo wat de 'onverbrekelyke

trouw' beteekende, die wy elkander toezegden. By later inzien begreep ik dat we volstrekt niet by elkaar pasten. Hy was misselyk deugdzaam, en theologizeerde al toen ik nog met den vlieger speelde. (Dit is 'n verkeerde tydsbepaling. Want dit doe ik nòg. Ook tol ik van tyd tot tyd, en hoop nog altyd niet ten-grave te dalen voor ik 'scharmaaien' geleerd heb. D.i. den tol uit te werpen, en dien zonder dat hy grond raakt, op de hand te vangen. Dit had ik in '30 een jongetje op straat zien doen. Toen beloofde ik mezelf dat ook te leeren. Zeg nu niet: als je dat dan *nu* nog niet kent - straks 63! - leer je 't nooit. Bedenk dat ik niet altyd in 't bezit was van tol en koord. Ook waren er byna altyd andere beletselen die m'n oefening in den weg stonden. Weinig menschen geven zich rekenschap van de moeite die 't inheeft, zich in tolleren te oefenen. Telkens is er iets anders te doen! Van 'tollen' gesproken, van scharmaaien liever, hebt ge myn antwoord gelezen aan De Beer die me vroeg om levensbyzonderheden enz. voor 'n duitsch lexikon? Verbeelje, De Beer - en velen! - hebben niet eens begrepen dat dat 'n satyre was op de letterkundery en de beroemdigheden van zekere soort!)

Ter eere van Bram van der Hoeven moet ik erkennen dat hy 1° me trouw schreef toen ik in sept' '38 naar Indie vertrokken was. (Maar ik was ontrouw. Want ik kon maar niet aan't antwoorden komen. Als door 'n schok had ik m'n bekomst van praatjes over Jezus Christus. En dáárvor toch schreef hy. 2° dat-i van z'n trouw 'n blyk gaf door (in '40?) in 'n voorberichtje van z'n doctorale dissertatie die hy aan 'n anderen 'vriend' opdroeg, my te gedenken, en te verklaren dat die eer eigenlyk *my* toekwam. Maar: ik was door plaats en levensloop van hem gescheiden, zeide hy. O ja, en door m'n zwygen op z'n brieven over Jezus Christus. Indien hy in leven was gebleven, zou dat 'n kurieuze verhouding hebben gegeven. Vóór m'n vertrek naar Indie had ik den moed niet, hem ronduit te zeggen dat die dingen me verveelden.

Alzoo: wat is vriendschap? Welnu, ik voelde er iets van by 't lezen van Uw brief. Die behoefte zekere aandoeningen - vooral de liefste, de innigste, de geheimste, by iemand uittestorten die ze begrypt en *waardert*. Ik dank U, beste van den Bosch. Ge hebt juist gevoeld. En ook ik heb jegens U die behoefte. Vandaar dat ik Uw brief ongelezen liet, tot na 't verzenden van den mynen. Ik kon

gissen dat ge my over intime dingen zoudt schryven in antwoord op myn vorigen. Dit doet ge ook. En *heel graag* wou ik 't óók doen, maar ik ben zoo angstig voor schryven. Het denkbeeld dat het plebs na uw en myn dood zich met m'n intime uitingen zal vermaken, doet me rillen. Op dien tegenzin in publiciteit heb ik reeds in den Havelaar gedoeld. Nooit kon ik dien overwinnen, en ik ben zoo vry te gelooven dat dit voor me prouweert. Weinig vrouwen en meisjes, ook de meest pudieke², zullen zoo opzien tegen 't ontblooten van zekere³ lichaamsdeelen voor den tot onderzoek geroepen arts, dan ik voor 't toonen van m'n gemoed aan 'publiek.' En tòch ben ik juist het tegendeel van achterhoudend, d.i. jegens iemand dien ik liefheb. Liefhebben is juist: geven, gedachten geven, *ziel* geven. Ziedaar dan ook de oorzaak (en de *reden!*) van m'n tegenzin in 't schryven voor 'n publiek dat ik *niet* liefheb! Ik veracht het vulgus⁴. En meen niet dat ik met dit woord hen bedoel die (konventioneel meestal) voor abject doorgaan. Ook niet de zoog.^d onbeschaafden of ongeletterden. Ook zelfs niet de bedryvers van kwade daden, (iets anders dan misdadigers van professie.) Neen, ik bedoel de ordinaire wezens die nooit uit den koers raakten omdat ze... nooit in zee staken, laat staan stormen braveerden. Daaruit bestaat de meerderheid. Die meerderheid heeft den boventoon in Regeering, in Volksvertegenwoordiging, in rechtszalen, polemieken, in wysbegeerte (god betert!) in letterkunde, in wat ze poëzie bleiven te noemen, (meestal niets dan kinderachtige versjes makery.) Die meerderheid heerscht *overa!* Dat walgt me. Vandaar dan ook de sarkasmen in antwoord op De Beers verzoek. -

'Zou deze of die gemoedsuiting gelezen worden door zùlk volk.' Ziedaar wat me zoo hindert in 't schryven. Het klopt nu zoo juist dat ik reeds gister U schreef dat ik U liever *spreken* wilde. -

Nu ga ik even Uw brief doorloopen.

Niemand beter dan ik begrypt dat men niet of niet terstond antwoordt. Geef u svp nooit moeite de oorzaken daarvan optegeven. Ziedaar een gemakkelykheid die m'n z'n vriend schuldig is. Laten wy met stiptheid in antwoorden onzen *vyanden* reden van verwynt ontnemen. -

Uw verhouding tot haar. Ziedaar nu al 'n onderwerp dat groote schade lydt by behandeling in 'n *brief*. Wat al schoone indrukken

moet ge binnenhouden! En hoe omzichtig moet *ik* wezen in 't beantwoorden. Ge wyst op Uw leeftyd, alsof die met aandoeningen van de hier passende soort in stryd wezen zou! Waarlyk niet! Een vreemde zou kunnen meenen dat myn oordeel hier niet geldt, omdat ik zelf 63 jaren oud ben en dus geneigd kon zyn de grenzen voor 't oorbare op dien leeftyd, wyder uitzetten dan goed is. *Als* ik me vergis, dan is d'at voorzeker de oorzaak van m'n scheefzien *niet*. Dat gevoel en indrukken als de uwen niet afhangen van de jaren, blykt uit het feit dat *ze by U bestaan*. Neen, dit is geen bewys. 't Zou 'n monster kunnen wezen. Welnu dan, monsters zyn zeldzaam (anders waren ze geen monsters, maar norm) en hartelyke poëtische genegenheid op onze jaren is *niet* zeldzaam. Ik ga verder: ze is in den regel nobeler, fyner, adelyker dan de banale verliefdheid van de jeugd. En de fynst bewerktuigde vrouwen voelen zich 't meest aangetrokken door zülke liefde! Wat nu volgt, klinkt vreemd en lokt tot spot uit, maar ik *meen* waar te zyn. Ik geloof zeer dikwyls te zullen overwinnen in 'n tournoi om vrouwenharten, in dien m'n mededingers allen beneden de 25 jaren zyn. Maar de te veroveren vrouwen moeten... van adel wezen, van zielen adel! Zeker klinkt deze bewering verwaand⁵ en 'fat.' In-weerwil van dien schyn, durf ik ze volhouden. *Hoogmoed* steekt er zeker in, o ja, et je m'en flatte!⁶ Ik zou me schamen als ik *niet* hoogmoedig was.

Wat nu U betreft, ik begryp volkomen dat men U hoogacht, eert en... *lief heeft*. Ik beweere volstrekt niet dat de zedelyke en intellektueele bevruchting *altyd* uitgaat van den man, maar meestal is dit wel zoo, en daarvoor is de naar ontwikkeling strevende vrouw dankbaar. Zy wil kennis, begrip en vooral *samenvattende poëzie* in zich opzuigen, een schoone afspiegeling van de (ook geenszins verachtelyke!) physische behoefte. En ook de noodzakelyke teruggave, het baren, de wisselwerking, ook dáárin spiegelt zich de stoffelyke natuur in den geest af! Dat andere is ook niet te verachten (zooals verdraaide moralisten... voorgeven te beweren) maar 't eenzyn naar den geest staat hooger! En juist dáárom zullen de naar 't *hoogere* begeerige vrouwen zich eer door U aangetrokken voelen dan door 'n jongen man die gewoonlyk minder leveren kan, ja dikwyls *geheel* impotent is!

Myn oordeel over vrouwen is gedeeltelyk nog onbestemd, ge-

deeltelyk anders dan 't boekerig konventioneele. 'De' vrouw is... dàt, dàt & dàt. Onder al die datten vond ik er zelden een dat niet evenzeer van toepassing was op 'den' man, op *de mensch* alzo. Toch zyn er drie⁷ dingen die ik meer in 't byzonder meen opgemerkt te hebben in vrouwen. Niets van babbelen, nieuwsgierigheid, ontrouw (!) e.d. tenzy die of dergelyke dingen voortkomen uit... het straks volgend n° 2!

Nummer één der vrouwenspecialiteit is dat opzuigend vermogen, of: die *neiging tot* opzuigen. Het - vermeerderd en verbeterd - *weergeven*, het baren, is niet zoo algemeen. Sommigen zyn onvruchtbaar, doch niet zooveel als er onmachtigen worden gevonden onder de mannen. Ook by onvruchtbaarheid is die neiging tot in zich opnemen van indrukken, reeds iets schoons. Wel lydt de gever in zekeren zin dan bankroet voor z'n gedane ziele-uitgaaf, maar dat uitgeven-zelf bracht genot mee (even als in 't fysieke alweer!) Zeer schoon is die neiging als 't ontvangene met woekerwinst wordt weergegeven. Dat is 't ideaal. Doch, hoe ook aflopende, de begeerte om te ontvangen met of zonder *bevruchting* dan, is iets liefelyks op zichzelf, en ze staat als n° 1 op 't lystje der *goede* eigenschappen.

Maar m'n n° 2 is minder mooi. Het betreft het eerbegrip dat - naar ik vrees, want ik weifel nog - by de vrouw minder sterk dan by den man ontwikkeld is. Het komt me voor dat de vrouw minder besef heeft dan wy, van *ridderlykheid*. Dikwyls heeft me deze opmerking⁸ smart veroorzaakt.

(Dit ½ blaadje is overgeschreven. Gister avend schreef ik over dit onderwerp een en ander dat me nu minder geschikt voorkomt. Die belemmering in uiting is irritant.)

M'n gissing dan is te aannemelyker omdat de oorzaak voor de hand schynt te liggen. Ik schryf dat (betrekkelyk) gemis aan ridderlyk eergevoel aan 't *uitsluitend* beoefenen der zedelykheids begrippen die in verband staan met het geslachtsleven. Ook dáárin openbaart zich *deugd*, maar dat is niet *de* deugd! Een kind die, daartoe herhaaldelyk vermaand, z'n schryfboekje rein houdt, doet wèl. Maar onjuist is 't begrip⁹, dat hy daarom al z'n andere plichtjes - waaronder *meer belangryke!* - zou mogen verwaarloozen. Dit nu is, meen ik, van toepassing op veel vrouwen. Angstig bewaken zy dat eene soortje van 'eer' en daaruit vloeit, naar 't

schynt, voort dat ze van andere, hooger staande eer minder besef hebben dan wy. Naar myn opvatting kan 't openbaren van 'n toevertrouwd geheim *hoogst* misdadig wezen, zegge: *hoogst*. Ja, erger dan diefstal, erger dan overlegden moord! Veel erger dus ook dan 't overtreden der (gedeeltelyk konventioneele) reglementjes op de... physische zedelykheden. Volgens zekere moraliteitsbegrippen zou men om de bravigheid van ongehuwde vrouwen te keuren, eigenlyk z'n toevlucht tot 'n accoucheur moeten nemen. En dit geschiedt dan ook.

(te Berlyn werd zekere oplichtster, 'die Goldprinzessin'¹⁰ na veroordeeld te zyn tot? jaren tuchthuis, geinspecteerd. Ze was... maagd, en dus 'n braaf meissie. Wel zeker! *Ik* zeg: 't ware haar beter geweest als Pasiphae¹¹. den stier van Dedalus¹². by zich intelaten dan - zooals zy deed - door valsche vertellingen en nagemaakte brieven 'n oude dame aan den bedelstaf te brengen.)

Het uitsluitend zoeken van deugd in 't niet toegeven aan verboden geslachtsdrift, maakt ongevoelig voor zekere loyauteit die wy mannen in acht nemen op straffe van *jean foutre's*¹³ te zyn. By veel aanrakingen van... (ik zoek 'n woord) van: galanten aard heeft de man even veel, soms meer te verliezen door indiskretie dan de vrouw. Welnu byna altyd vat hy die verplichting konscientieuser op. Ook wordt hy zwaarder¹⁴. veroordeeld als hy haar door onbescheidenheid kompromitteert dan als zy hèm, *zyn* intiem leven te kyk geeft aan 't Publiek, en dit zachter oordeel over háár indiskretie bewyst dat ze algemeener, schynbaar minder schandelyk is.

Wy achten ons tot loyauteit verplicht ook: jegens 'n *gewezen* beminde, jegens 'n vrouw die òns verraden heeft, jegens 'n mededinger, jegens 'n *medeminaar* zelfs. De vrouw schynt zich van die ridderlykheid ontslagen te meenen. *Besef* heeft zy er wel van. Anders zou ze die eigenschap niet vorderen in den man.

Ik erken dat by de meeste huwelyken (al of niet voor den Burg. St. gesloten. Dat is my volkomen onverschillig) de vrouw met ordinair opgevatte 'trouw' volstaan kan. Waar geen ideën, geen principes zyn meegedeeld of ingeprent, kunnen geen ideën worden aangekleefd, geen principes verdedigd. Als de man verzuimt z'n vrouw tot zeker standpunt opteheffen, kan zy ook zich niet

schuldig maken aan 't *verlaten* van dat standpunt. Maar waar dit anders is, waar de man wel inderdaad haar tot deelgenoot van zyn indrukken en begrippen heeft... trachten te maken, daar is n.m.i. 'n *désaveu*¹⁵, of erger: 'n *afwyking in de daad*, erger ontrouw dan wat gewoonlyk daarvoor doorgaat. Ik zou 't m'n beminde vergeven indien ze - mits in zekere omstandigheden en onder invloed van zekere gegevens - fysiek ontrouw ware geweest. Maar 't krenken van m'n *eer* door 't verraden byv. van 't geheim dat 'n vriend my had toevertrouwd, zou ik *niet* vergeven.

In zeker verhaal las ik in m'n jeugd van 'n Korsikaan die z'n kind doodschoot omdat het aan de politie de schuilplaats aanwees van 'n vluchteling dien de vader by zich verborgen had. Dit begreep ik, en ik sympathiseerde met dien vader. Welnu, veel vrouwen zien niet in hoe misdadig, hoe eerloos ze zyn als ze de rol van dat kind spelen.

Eens van Suez naar Kairo, party moetende maken¹⁶ met nog vyf personen voor een der vele wagens die 'n 300 tal reizigers door de woestyn zouden vervoeren, vóór er spoor was, heb ik me laten bepraten spel te breken. Er waren byzondere redenen die dat party-maken eenigszins pikant deden zyn. Welnu, nog voel ik bittere schaamte over m'n woordbreuk. Dit gevoel is, meen ik, by vrouwen onbekend of minder sterk, tenzy er liefde (maar ze moet beantwoord zyn!) in 't spel is. Het komt me voor dat de vrouw meer dan wy, haar oordeel laat afhangen van haar indruk. Wien ze liefheeft hangt ze aan, wien ze niet liefheeft veroordeelt zy, en tegen denzulken is alles geoorloofd. Van my zelf durf ik ingemoede verzekeren dat m'n ergste vyand mets wagen zou door in 'n rechtzaak my tot lid van de Jury te hebben. Eer zou ik neiging voelen tot verzachting dan tot verscherping van 't vonnis. Ongelukkig de delinquent die van 't oordeel der vrouwen afhangt! Wie groene handschoenen draagt, zal den moord wel gedaan hebben, want... zy houdt niet van groene handschoenen. &c -

Te Padang¹⁷ was ik eens allerkomiekst door 'n vrouw gefopt. Och, 'n gekke geschiedenis, twee drie jaar te voren had ze my te Batavia zeer aangehaald. Tal van vurige brieven. Maar ik, 'n nuchtere deugdzaamachtige Lafontainig¹⁸-sentimenteelige jongen, bepreekte haar. O, misselyk! Dit zeg ik nu, maar toen meen-

de ik me al eens heel mooi te gedragen. Stinkend pedant. Doch zie, later te Padang haar weer ontmoetende was ik ontbolsterd en (gelyk altyd) de slinger sloeg den anderen kant uit. Ik vond het aardig, den Funklas¹⁹, den Lovelace²⁰ uittehangen. 'Aardig' meer niet. Van liefde, van verliefdheid zelfs, geen spoor. Nu maakte ik háár 't hof. En dit werd aangenomen, aangemoedigd zelfs, en wel tot ik de uiligheid beging haar 'n *briefje* te schryven. In antwoord kreeg ik... 'n brief van haar man! Hy verbood my z'n huis. Er stond in: 'dank zy der deugd myner brave gade &c' (Die twee deftige 'er's zie ik nog altyd staan. Ik begreep er niets van. Toen ik haar 't laatst zag was haar stemming alles behalve deuruitjagerig, en myn briefje was inderdaad dáármee in overeenstemming, volstrekt niet met de op eens ontwaakte deugdzaamachtigheid. Ik was woedend, en vloog er heen. De man was niet te huis en dit had ik kunnen berekenen. Ze ontving me... lachend! Als iemand die zeggen wil: gefopt! In't gesprek dat nu volgde, zeide ik:

- Maar hoe kon je in godsnaam zoo doen? Je wist toch welke briefjes je my op Batavia schreef. Als ik *die nu eens toonde aan je man?*

- O, zei ze heel pacifiek, ik wist zeker dat je dàt nooit doen zou! 'Dáár heb je gelyk in!' riep ik, en ik vloog heen. Hy maakte me zwart waar-i kon. Ik nam 't den stumpert niet kwalyk. Maar zy deed het ook, en dat vond ik wel wat erg. Toch heb ik de briefjes nooit getoond.

(Voor 3 jaar is me gebleken dat dit geschiedenisje toch bekend is geraakt. Niet door my, maar 'n andere dame²¹ (een vyandin van haar) had perspicaciteit²² uit haar geput, en door 't aan elkaar knoopen van brokstukjes de zaak vry wel tot 'n geheel geconstrueerd. *Die* dame ontmoette ik in 79 in Zeeland. Zy was 't die me vroeg of ik haar *nu* de kus geven wou die ik in 1839 (!) uit jongensachtigen schroom terug hield. Ik meen U dat verteld te hebben.) -

Voorbeelden bewyzen niets, dat weet ik. De staaltjes die ik aanhaalde, strekken slechts om aanleiding tot opletten te geven. Ik zou ze met vele anderen kunnen vermeerderen. Maken zich niet veel *mannen* schuldig aan dezelfde... insoliditeit, kwade trouw, gebrek aan 'eer?' O zeker. Maar by den man gaat het dan ook inderdaad voor valsheid door, terwyl ik beweert dat de vrouw

zich die dingen niet aantrekt, of althans ze niet zoo hoog opneemt. Niets vindt de vrouw natuurlyker en plichtmatiger dan dat de man haar diskreet behandelt. Best, dit is recht! Maar van wederkeerigheid in die verplichting hebben zy geen (of minder) besef. Doch ook in andere verhoudingen meen ik dat m'n opmerking doorgaat. (Uitzonderingen doen niet ter zake.) Menige vrouw die zich liever zou laten martelen dan zich overtegeven aan 'n vreemde, zal geen 'oneer' vinden in 't bekladden van 'n mededingster, of in 't verraden van 'n geheim waarmee *de ware* eer van haar man gemoeid is. Dat is de echte trouw niet!

Van 'trouw' gesproken, ik ken 'n dame die... ja kyk, 't getal van haar tevredengestelde minnaars optegeven zou moeielyk zyn. Ik ben overtuigd dat zy zelf dit niet zou kunnen doen. Ik zelf heb haar eens gezegd: meid je hebt hèm (den amant du jour²³) niet lief maar je bent verliefd op je aanhoudende afwisseling van verliefdheid. Met 'n oprechtheid om te kussen, dacht ze even na, en zei: ik geloof dat je gelyk hebt! Nu kan ik niet zeggen dat ik dat mooi vond. Ook liet de keus byna altyd veel te wenschen over. Soms viel die in 't crapuleuse²⁴. (Dit is weer op dit oogenblik 't geval. Ze *betaalt* 'n onwaardig être²⁵. Gemeener kan het niet.)

Welnu, *in zekeren zin*, en niet in den allerlaagsten zin, is die vrouw haar man, gedurende zyn leven trouw geweest. In zekeren zin bleef ze hem trouw nà zn dood. Want... haar levensopvatting was *de zyne!* Hy was 'n *uit-stekend* mensch die op niemand geleek. Toen zy eens (gedurende zyn leven nog) weer iemand aan 't lyntje had gehad, vond ik haar erg bedroefd. Ze biechtte en vermaakte zich met wat smart over de verwaarloozing die ze van haar laatsten minnaar ondervond. De vent had genoeg van haar en liet haar zitten. Ik hield m'n gewone preek, drong op *arbeid* aan (ze is ryk en heeft niets te doen) en kon niet verder helpen. Eenigen tyd daarna schreef ze my zeer opgeruimd. Een gevolg van myn raad? O neen. Ze had haar nood aan *haar man* geklaagd, en die had den ontrouwen minnaar 'ongemakkelyk op z'n plaats gezet'. Dat deed haar goed, en ze kon weer van voren af aan beginnen met 'n ander. Wat ze dan ook gedaan heeft tot op dezen dag, de verwelkte schoonheid (voor zoover die er ooit geweest is) vervangende door klinkende munt. En 't schynt wel of ze sedert het invoeren van *die* methode, minder behoefte heeft dan vroeger aan 'n 'trou-

wen' man, die 'ontrouwe' minnaars korrigeert. Die vrouw nu (en daarop komt deze historie neer) was *in zekeren zin*, en niet in den *laagsten* zin trouwer aan haar man dan menige andere die nooit 'n vreemde in haar alkoof zag. Ik herinner my haar eens gezegd te hebben: meid, meid, je dringt jezelf altyd verliefdhedens op. Ik ben zeker als x x x (haar man) te water lag met al je minnaars, en je had de keus, hem of de anderen te redden, dat je al je minnaars doodeenvoudig zou laten verdrinken.' En ook toen zei ze heel pacifiek: 'Ja, dat geloof ik ook!'

(Ik behoef U niet te zeggen dat ik geen party trek voor haar levensopvatting en gedrag. Ajakkies! Neen, ik wys maar op 't één-zyn met den man in denkbeelden, geheel afgescheiden van de waarde dier denkbeelden zelf. Die waren afschuwelyk, doch... er was oprechtheid en konsekwentie in. Dat hy, van zyn kant hetzelfde pad bewandelde, spreekt vanzelf. En ook zy zou met plezier 'n dame hebben aangevlogen die hèm verwaarloosd had. Dan zou't geweest zyn: 'Wat! Wil jy niet meer met m'n man slapen? Wat verbeelje je wel jou vuile kanalje. Toe, in 't bed by hem, of ik zal je & c &c -

Ja, ja 't realismus van Zola is 'n pover 'mus'je! Er valt heel wat anders te ontsluiieren dan hy op zyn gebrekkig standpuntje doen kan. Menschkunde is dun gezaaid -

Mn n° 2 is niet afgehandeld. Waar zou't heen als ik de stof uitputte? -

Wat dan, 3° de vrouwen onvoorwaardelyk boven ons stelt, is iets dat ik reeds aanroerde vóór ik die nummering begon, iets dat van toepassing is op Uw geval. En waar ik in n° 2 weifelend²⁶ oordeelde, hier durf ik spreken met zekerheid. De vrouw schat in den man 't hoogere, terwyl de man in de vrouw 't lagere hoog stelt. *Ik* zou in de jongensachtige domheid kunnen vervallen te verlieven op 'n dom schepsel wier fysiek my aantrok. De vrouw die met my gelyk staat in ontwikkeling, aanleg, aspiratien &c verliefd *niet* op 'n mooien knecht. (Uitzonderingen bewyzen alweer 't tegendeel niet. Er zyn wel is waar 'dames' die zich 'afgeven' met bedienden of onbeschaafden, maar haar getal is niet noemenswaard by 't aantal 'heeren' die zich laten charmeeren door onbeduidende wezentjes *als* ze maar physisch aantrekkelyk zyn. Gesteld dat 'betaalde wellust (ik vermyd het woord 'prostitutie'

omdat de beteekenis daarvan definitie noodig heeft) gesteld dat betaalde nagemaakte liefde in de zeden viel en onaangevochten kon worden gevent, dan zou 'n huis met mooie jongens niet zulke goede zaken maken als 'n dergel. etablissement met meisjes.

(tenzy 't eerste... door mannen bezocht werd! Die armzalige vuiligheid neemt overal toe. En, by de bekrompenheid waarmee de *gezonde* zedelykheid wordt op gevat, kan 't niet anders. Wilgen zyn geen leelyke boomen, maar ze worden leelyk door 't *knotten*. De natuur laat zich niet dwingen. Door 't sluiten der veiligheidskleppen berst de ketel. Wie van twee deuren de eene sluit, moet zich niet verwonderen als de andere drukker gepasseerd wordt. Waar men *gezonde* aspiratien smooit, doet de 'aard der dingen' zich op andere wys gelden. Maar ze drukt 'n stempel van vuiligheid, als protest tegen 'n ondergane verkrachting, op wat anders liefelyk zou voor den dag gekomen zyn. En let eens op het toenemen van... Lesbische liefde! Eilieve, wat moeten de arme schepsels anders? met háár heb ik innig medelyden, en (misschien gek) ik kan me niet opwinden tot afschuw zoo als wel 't geval is ten-opzichte van dat andere. Toch beweert ik dat wet & policie er zich niet mee moesten bemoeien. Zulke zaken gaan den wetgever (en den policie kommissaris!) niet aan. Wel: publiek schandaal, verkrachting, lichamelyke laesie.^{27.}) -

O, vergeef die vlek. Dat komt er van als men parastreept.^{28.} -

Van de 1000 dingen die ik U te zeggen had heb ik er maar 2 of 3 behandeld. En... gebrekkig! Eilieve, als ik nu niet uitschei blyft de brief misschien heelemaal liggen. Dedalus had geen stier voor Pasiphaë gemaakt, maar haar in 'n koeienhuid genaaid om zodoende met 'n stier te paren. Prosit! Als de stier zich maar niet bezeerd heeft! Overigens is 't my wel.

Dag beste kerel. Dank voor Uw vriendschap! Reken op de myne! Och, ik had U veel te schryven! Misschien vat ik binnen 'n paar dagen weer de pen op. Groet *haar*.

Uw liefh DD

Eindnoten:

1. Voss: *Johann Heinrich Voss (1751-1826), duits dichter, auteur van Luise (1795)*.
2. pudiek: *zedig*.
3. zekere: *oorspr. stond er eenige*.
4. vulgus: *het (lagere) volk (lat.)*
5. verwaand: *oorspr. stond er hoogmoedig*.
6. et je m'en flatte: *en ik ga er prat op (fr.)*
7. drie: *oorspr. stond er 'n paar*.
8. opmerking: *(hier) konstatering*.
9. is 't begrip: *oorspr. stond er zou 't begrip wezen*.
10. die Goldprinzessin: *de goudprinses (du.)*
11. Pasiphae: *vrouw van Minos en moeder van de Minotaurus (half mens-half stier)*.
12. Dedalus: *de bouwmeester van het Kretenzisch labyrint waarin de Minotaurus werd opgesloten*.
13. Jean Foutre: *lummel, slappeling (fr.)*
14. zwaarder: *oorspr. gevolgd door dan zy*.
15. désaveu: *verloochening, ontrouw (fr.)*
16. party maken: *(hier) voor z'n genoeg een groepje vormen*.

17. *In Padang verbleef Multatuli van september 1843 tot september 1844. Van amoureuze avonturen, anders dan het samenwonen met Si Oepi Kete is in deze periode niets bekend.*
18. Lafontainig: *August H.J. Lafontaine (1758-1831), Duits schrijver van meer dan 150 sentimentele familieromans.*
19. Funklas: *niet gevonden.*
20. Lovelace: *Robert Lovelace, mannelijke hoofdfiguur in Samuel Richardson's Clarissa Harlowe.*
21. *Mevrouw Elisabeth L. Mulock Houwer-Syriër, in 1878 woonachtig in Zierikzee, was een jeugdvriendin van Multatuli uit Indië.*
22. perspicaciteit: *inzicht (naar het Frans: perspicacité).*
23. amant du jour: *minnaar van dat moment (Fr.)*
24. crapuleux: *liederlijk (Fr.)*
25. être: *(ook) ellendeling (Fr.)*
26. weifelend: *oorspr. stond er twijfelzuchtig.*
27. laesie: *kwetsuren.*
28. parastrepen: *Multatoli placht de verschillende paragrafen van zijn brieven te scheiden door krachtige strepen, horizontaal, beginnende in de linkermarge en variërend in lengte van 2 tot 8 à 10 cm. Onder 'laesie' viel de streep ditmaal zo dik uit dat het papier inscheurde en er een inktvlek ontstond.*

[1881

Aantekeningen in het Memoriaal]

Eind 1881

Aantekeningen in het Memoriaal, blz. 91-93, betreffende de onderwerpen bij de verschillende voordrachttoernees behandeld. Hieraan vooraf gaat Memoriaal, blz. 90, die aansluit bij V.W.XX, blz. 586. (M.M.)

Keurverzameling v. Bouwkundige Ontwerpen. 48 f^o platen f 2.90 by Cohen.

-

Schaduwbeelden.

-

Gebr. E. & M. Cohen Prescott 1.90

Gebr. E. & Kaiser Atlas voor de

Sterrek. 1.25

m.) als pluralis

Christendom (sim)

heim, home

kam

homer

hom er (joodsche maat)

kom (mok)

Cimbe, Kimb

Kennemer

Sikambe

bois dela Cambre

(Sanhedrin?) cum, con, syn, sum

sama

samen

emmer

immer

hem, ihm

hemmen, stremmen.

-

Emir = meier

-

soopen bier = hopenbier?

ter Gouw Amst^m III & IV 320

ibid

zeventuig

Sieben Sachen?

lenden verwart met lenen leunen

ibid 321

zeevaardig uit zeewaardig

ter Gouw passim

-

diminutief *lein* = klein

-

ö

Kiøbenhavn

Amsterdam

poezie

wysbegeerte

over Strafrecht

Rotterdam

Fonk

Strafrecht

Delft

Vaderlandsliefde

Nationaliteit

Idealisme & Realisme

Enheid in de nat. horr. vac.

den Haag.

Bergrede

Utrecht

Leiden

belang 60 oud^m

Darwinismus in zeden

Gouda

Schiedam

Slordigheid in denken en

uitdrukking vice versa oorzaak

en gevolg van &c.

Levensopvatting

Dordt

Haarlem

Breda

Den Bosch

Middelburg

Zierikzee

Gorkum

Tiel

ZBommel

Amersfordt

Zutfen

Hengelo
Enschede
Arnhem
Harlingen

Leeuwarden
Sneek
Groningen
Sappermeer
Veendam
Stadskanaal
Scheemda
Winschoten
Assen
Zwolle
Deventer
N. Diep
Schagen
Alkmaar
Purmerend
Hoorn
Meppel

[Ongedateerde aantekeningen inzake de voordrachten 1878-1881]

Ongedateerde aantekeningen inzake de voordrachten 1878-1881.

In deel XIX, blz. 16 wordt onder het lemma 'Map Voordrachten' gewezen op een aantal minder nauwkeurig te dateren stroken aantekeningen van de voordrachten van Multatuli in de jaren 1878-1881: Het materiaal, dat te summiere aantekeningen of aanwijzingen bevat om met enige zekerheid een vermoedelijke datering te krijgen, zal worden opgenomen aan het eind van 1881, het jaar van de laatste voordrachtentoeernee.

Hieronder volgt dus de tekst van het restant der stroken en briefjes met aantekeningen, waarvan de datering onzeker was of geheel onmogelijk. De volgorde van deze stroken is volstrekt willekeurig en alleen gebaseerd op de nummering, die in de Map Voordrachten is aangebracht.

Strook 1

Lijstje met onderwerpen van de voordrachten van Multatuli. Strook papier van 330 × 105 mm. (Map Voordrachten, nr. 1, M.M.)

Dit door Multatuli opgestelde overzicht heeft betrekking op zijn voordrachten van 1878-1881. Mogelijk heeft het gediend ter inventarisatie van het strokenmateriaal na afloop van zijn toernees.

- 1) bergrede
- 2) bygeloof
- 3 filanthropie
- 4 wegwyzzer
- 5 Over wysbegeerte
- 6
- 7 Over waarheid in poezie
- 8 genot is deugd
- 9 Spotvormen
- 10 Kenbronnen der waarheid
- 11 Invloed wetensch. zedelykheid
- 12 Simplex sigillum veri.¹
- 13
- 14
- 15
- 16
- 17
- 18
- 19
- 20

Strook 24

Aantekeningen bij een voordracht over 'Simplex sigillum veri'. Strook papier 330 × 102 mm. (Map Voordrachten, nr. 24, M.M.)

Deze strook heeft met blauw potlood het nummer 12 gekregen, dat overeenkomt met nr. 12 van het lijstje met onderwerpen van de voordrachten van Multatuli (strook 1). Zie hierboven.

Een voordracht met deze titel is niet bekend.

Onwel -

Simplex sigillum veri. (Boerh?) -
specieuse uitlegging versmadden. -

wat is kenmerk? Etym.^{ie}

wat is eenvoud? Etym.^{ie}

wat is het ware?

de waarheid -

Eenvoud één der kenmerken van waarheid, mits in-verband met andere eigensch. -

Tegendeel. Omslachtigheid ingewikkeldheid of nuchtere plompheid
 in de wetenschap ingewikkeldheid en plompheid
 komeet? {Oude natuurkunde
 komeet? {geen hygiène
 ook thans Holloway
 Haarl. olie teer
 malz ekstrakt.
 onderwys wiskunde
 1 besef 2 redeneering 3 weêr besef
 dit laatste genie door oorspronkel. v. opvatting
 stads en landsbestuur
 verkiezingen {oneenvoudig
 verkiezingen {knutselen
 verkiezingen {oude wysgeer.
 verkiezingen {niet verkoren
 financien (v. Bosse)
 indische baten
 Munt -
 Maatsch. & huisel. leven¹.
 lastige omgang¹.
 geen omgang met zichzelf¹.
 Litteratuur {oude beelden
 Litteratuur {Ilias
 Duitsche omslag
 fransche conventie
 Ze krygen elkaar
 geykte waarheid
 gedenkschrift. v.L.
 Valsche zedelykheid -
 Maatschappelyk
 en huisselyk leven.
 belemmerde omgang
 niet Matth. IV.
 Duitschers Das Kind gedeiht
 comfort op str & in huis -
 Zedelykheid!
 Jezus, ja, ja - neen neen

moed om eenvoudige waarheid te noemen
hulponderwyzer.

Strook 78 en 79

Aantekeningen gebruikt bij een van de voordrachten over 'Poëzie' of 'Waarheid in poëzie' of 'Wijsbegeerte en poëzie' in de jaren 1878 en 1879. Twee stroken van 328 × 99 mm, alleen aan de voorzijde beschreven. (Map Voordrachten, nr. 78 en 79, M.M.) Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

nog altyd niet gezegd wat poezie is -
och, definitien zoo moeilyk!

Cirkel -

Ik zeide: poezie = samenvatten
vorm bedenken bereschith -

Wy allen zyn dichters, makers -
de een meer, de ander minder ont -
wikkeld. Multatulit

onthouding -

Ieder neemt waar
begrypt, vat, vereenigt -
Hoog staan om overzicht te
hebben. Vlinder -
geen hoog of laag

zonnestelsel & breikous

Sirius & infusiedier¹.

plutonische eruptie en

lucifer -

In de oudheid was P. één
met wysbegeerte
& staatkunde
wetgeving

zie profeten.

zie Mozes -

Ziedaar 'n dichter! Hy
schiep 'n Volk & Jehovah!

hierop straks <i>Meer</i> terug k. Isis, Osiris ¹ -	
taal beeld hart (<i>nieren</i>)	<i>vatten, begrypen</i>
(samenvatten)	angstig, benauwd neerslachtig zwartgallig -
beeldspraak: dichtertaal	de wind gaat liggen
(samenvatten) de regen wil niet o. - Volk en kinderen nemen letter lyk op als Jocrisse (uien) - Volk van Mozes. <i>en meer.</i>	2 Jehova's een policie en politiek één beeldspraak Jehovah = het zyn, = Isis & Osiris.
almachtig. zonnestelsels	infusiediertjes huishouden eeuwig
eeuwig. niets vernietigt -	vorm veranderen = dichterlyk alle kennis, Newton
alwetend scheikundige ontd.	botanische kennis mechanische (ellips) - probleemr. wereldontd.
rechtvaardig stipt, soliede eerlyk, trouw.	wissels, geen gebedjes. beschermt tegen verwatenheid en mismoedigh - geweten
wraakgierig. = rechtvaardig. -	7 ^e geslacht

arbeidzaam.	ga naar de atomen.
jaloers.	valsche godinnen -
liefderyk	geen lust in verstoren kinderen Jan
	genesheer
	Obstetrie
	Mad de Stael -

Poëzie in 't dagel. leven¹: Ouders en kinderen¹: Mannen en vrouwen, liefde¹: Liefde ten gevolge der kennis van den aard der dingen, niet als uitvloeisel van 'n gebod. Rebekka. -

Liefde in engeren zin (in de houdens) door 't weder keerig opwekken van poëtisch samenvatten en 't scheppen van schoonheidsvormen.

De vrouw zegge niet: deze dingen &c

Beiden zeggen: zie die ster, - om alzoo door 't immer voort- brengen van schoone vormen in de gedachtenwereld ons te door dringen van 't besef dat de liefh. samenvattende Erato de vertegenwoordigster is van hare vier zusters gnoosis, medita- tio, agatha en felicitas, m.a.w. dat welbegrepen poëzie eenzelvig is met Kennis, wysbegeerte, deugd & geluk

Strook 80

Aantekeningen bij een van de voordrachten van Multatuli. Strook papier van 330 × 99 mm, aan beide kanten beschreven. (Map Voordrachten, nr. 80, M.M.)

Gezien de inhoud hoort deze strook thuis bij een van de voordrachten over 'Waarheid en poëzie' of 'Wijsbegeerte en poëzie' uit 1878 en 1879. Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

katechismus als breedten grondslag

eeuwig.	chem. & mechanica
<i>aarde</i>	zelfde sterren Abrah. enz. -
2×2	van vorm veranderen = dichterlyk -
alwetend.	Voor Newton voor Telefon voor James Watt. botanische, chemische kennis wiskunstige kennis -
rechtvaardig	probleemzoeker
stipt, soliede	wereldontdekker
eerlyk crouw	Leverrier wissels
ja, ja	geen gebedjes
neen, neen.	beschermt tegen mis moedigheid & verwatenh kansrekening -
wraakgierig	7 ^e geslacht
en wreed	misbruikte talenten kind toren. -
arbeidzaam	ga naar de mieren
ordelyk	wiskunde, militair - boekhouder, poezie van de werkelykheid, rym
jaloers.	valsche godinnen mammon -
almachtig	(Onze kleinheid door afkeer van 't middelmatige 80000 jaar & 70 weken donder & bliksem lucifer Sirius. Ellips infusiediertjes

generatio equivoca -

liefderyk.

Nog eens z'n ja is ja
 geen grooter liefde dan recht -
 Recht jegens onszelf
 Recht jegens medemenschen
 Recht in 't huiselyk verkeer
 Recht ouders, huwelyk -

Vult alles. vac vacuum

aether
 menschenhart
 Venus in marmer
 Chourineur
 hoeveel amerika's
de vrouw scheidt liefelykh -

Maar dat alles is de Jehovah

beeldspraak Mozes -

knielen voor de stof? -

eerbied v. 't gevoelen

Abraham

ryke jongeling

Sadduceen

als er een god was!

beeldspraak = poëzie -

poetische wysbegeerte

wysgeerige dichterlykh. -

zeker poezie de samengry

pende Erato!

gnoosis, meditatio -

poezie kennis d.a.d.d

& samenvattende om door

wysbeg. deugd genot te geven.

poezie meer door vergelyking

van 't schynbaar verwyderde

= overeenstemming.

wysbeg. meer door scherping van

t oordeel d. onderscheids

= verschil. -

recht op geluk

Strook 88, 89 en 92

Aantekeningen van Multatuli ten behoeve van zijn voordrachten. Drie stroken gelinieerd bloknootpapier van 271 × 106 mm. (Map Voordrachten, nr. 88, 89 en 92, M.M.) Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

Er is een overeenkomst in papiersoort tussen deze stroken en de stroken nr. 86 en 87 die gedateerd zijn bij 31 januari 1880. Een inhoudelijke relatie kan op basis van de te summere gegevens niet gelegd worden.

Waarheid putten uit de
Natuur. - geen groene
Rousseau
geen barbaren
cirkelgang

N Robinson

Ja Ja, neen neen. Woordhouden
eed

over behoefte aan waarheid -
kan niet ieder behagen. -
katechismus
Natuur is wáár -
Het gebeurde is leerschool -
waarheid spreken.
opvoeding
Cornelis
slechte vaders
puriteins.
aandringen in eigen belang (handel)
Jood vliegende blätter¹.
Menniste waarheid (Menno wegen)
Jezuitische waarheid, kazuïstiek
niet aan ieder waarheid schuldig
Algemeen

uitleggen. -
 ellips -
 weten Sokrates -
 platonisch -
 Abrahams kinderen
 Bellamy -
 Voorgeslacht Hofdyk
 (by P. van Santen) -
 Terwen, koninkr. d. Ned
 (by van Goor) -

Strook 90 en 91

Aantekeningen, vermoedelijk gebruikt bij een van de voordrachten over 'Wat is waarheid'. Twee stroken papier van 271 × 106 mm, alleen aan de voorzijde beschreven. (Map Voordrachten, nr. 90 en 91 M.M.)

Dit onderwerp werd met name in 1878 en 1879 diverse malen in de voordrachten besproken.

Leugens in moraal. -
 spreekwoorden -
 geen koe bont (Schilder 'n vlekje op die koe) -
 pas de fumée sans feu. -
 oog om oog. (vendetta) -
 wie goed doet, goed ontm -

Geslachtsleven.
 huwelyken. onderwyzer
 g oi
 onschuld¹.
 Cornelia Wildschut (Richardson¹. beloof¹.

in Romans & verhalen
 beloonde deugd. Het huwelyk
 welvaren der vromen.
 Wie den 'Heer' dient &c -

in couranten (geen verantwoordelykheid

Nepos

mannen

publieke voordrachten

alberdingk thym. -

in 't dagelyks leven.

kinder versjes.

laster.

verkeerd lezen, slecht rekenen.

valsche waar, valsch geld?

overledenen. Vondel

Frankfort

ophemelary van Vorsten

Nassau

Wilhelm

in mythologie

in geschiedenis¹.

genesisissen.

verkeerd begrepen

beelden

mythologien.

Eris

Danaë

Aktaeon

arachné

Mnemosyne

Minerva (uit Jupiter)

alle wysheid uit goed opzomer)

'Volgens sommigen.' -

Braman

trimourti

Vishnou

Siwa

Geschiedenis!

oorzaken: behoefte

aan opsiering

honderdduizenden

troubadours
 mots (konings)
 tendenz (Mac Auley Prescott)
 vleiery
 chauvinisme -

in Sterren-&

Natuurkunde
 goud als medicyn
 haarlemmerolie
 spyker balsem
 konjak met zout
 Holloway
 Hoff.
 chinine
 Bruinsma (Richter)
 stroopje voor de borst
 tocht
 platte aarde (Columbus)
 mensen met staarten
 apenmaatschappy
 steenwerpen

Strook 100

Aantekeningen bij een van de voordrachten van Multatuli. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (Map Voordrachten, nr. 100, M.M.)

Het betreft postpapier met het kopje Hôtel Wisseman, L. Koops. Winschoten. Multatuli hield zowel in 1880 als in 1881 een voordracht te Winschoten.

Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

verdeeling van arbeid

brood, schouwb.

bouwen.

nuttig

oorlog

onderwys

niet nuttig.
vakmensen.

Lach. Berr. Thor. Cv.d.L. advokaten

bouwmeesters
Grieksche
kunst

ten onrechte¹.

Specialismus van algemeenheid -
farizeen
Ulm.
militaire eer (400000 fransen engelsche
marine)

geleerdheid
wysbegeerte
godsdienst -

handig (?) niet bekwaam
onbekwaamh. van vakmannen.
spoorwegkondukteurs
Berle.
Indisch mannen.
dominees.

rechtsgeleerden¹.
letterkunde
doctoren
rechtsgeleerden.
Wetgevers. -

allen: oneens
dus ten-onrechte pedant.
Apelles: ne sator
Klaas ris Keukenmeid -

1176

170

82320

1176

1999.20

Strook 101

Aantekeningen bij een van de voordrachten van Multatuli. Strook papier van 330 × 101 mm, aan één kant beschreven. (Map Voordrachten, nr. 101, M.M.)

Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

<i>eigen volk.</i>	Nederl. dapper
<i>veel</i>	Nederl. weldadig
<i>goeds!</i>	Nederl. zee ontwoekerd
	Nederl. zee ontwoekerd
	Nederl. zeewezen (matroos)
	amst. 'schip'
vorsten	
overleden.	Vondel
	P.C. Hooft (straks)
	Vorsten ¹ .
	alle deugd op't kerkhof
	Vorsten Willem I
<i>helden</i>	Willem III
<i>maken</i>	Willem II
<i>onze Fockink</i>	Willemien
	Frankfort
	Nassau -
<i>stelen</i>	
	<i>dronken</i>
	<i>schap</i>
<i>moraal</i>	
	<i>en</i>
Geslachtsleven	
liefde. (Natuur straks terug)	
huwelyken ¹ . bons mariages ¹ .	
Fontenelle ¹ .	
nog eens: onschuld. Corn. wildschut	
Richardson Pamela	
	Huwelyken (bons mariages Fontenelle)
leugen	9 wurmen Matth XIX

moz. wett

gooi

v.Houten¹ -

vinden we in al die leugens leidraad -

simplex s.v.

geen oneenvoudige dogmen

arbeid¹.

oefenen in 't kennen der waarheid

door wysbegeerte. *Voor allen*

aard der dingen *bronnen*

wysbegeerte schiften

Poezie

samenvatten

platvisch. genie -

eigenschappen der natuur kunnen

stiptheid *goed rekenen*

rechtvaardig

waarheid *laster*

multatulit

goede trouw

onomkoopbaar (aanzien des persoons)

-

arbeid!

oefenen, zelf zoeken, geen wetboek -

logos (Johann. I.I.) *meer dan*

Saaymans Vader

spreken

zyn! -

geen god beginsel der Rede

maar 'n religie die we aan

de ontw. onzer rede te danken

hebben.

Strook 106

Notities van Multatuli, vermoedelijk bij een van zijn voordrachten. Strook papier van 328 × 99 mm. (Map Voordrachten nr. 106, M.M.) Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

algemeene nota's -

Tartuffe, den Bosch

Byvoegsel HB. 14 febr. -

Winschoten: 'godverdomme'

Van Asperen

V. Lennep, brief.

Koning George -

astmathisch (asmodee)

spasmodisch

Mit Wörte lasst sich -

atavisme, rus. Jongen.

kelner kast. Antw. -

bosse locale Jan

& ik -

geloof aan adel -

Organisatie van den geest

hoogmoedig. orde

ieder moet weten wat hem past -

financieel onbevoegd

by wegwyzen

Fancy

Bouwsteen -

Loffelt leek

Plancius -

memorie afr.

intelligentie toonen -

zielverdeelen -

hoesten tegengaan (poëet)

kaartjes spoor (poëet)

navigatie fout („) -

na gedaan te hebben wat ik deed

komen ze by elkaâr om te overl.

of ik wel 'n br.m. ben?

In de Utrechtsche Courant 'n afreus S.

Strook 107

Notities van Multatuli, vermoedelijk ten behoeve van een van zijn voordrachten. Stukje papier van 100 × 100 mm, aan één kant beschreven. (Map Voordrachten, nr. 107, M.M.)

van Asperen

laplace

scalpel, atjin broek

Bildung. raboté. -

taal is beeld -

nepos -

martialis. -
 douceur -
 spoorweg kondukteurs -
 bevelen (kort) -
 met permissie! (m'n moeder) -
 pardon!

Strook 108

Notities van Multatuli, vermoedelijk ten behoeve van een van zijn voordrachten. Strook papier van 185 × 102 mm, aan één kant beschreven. (Map Voordrachten, nr. 108, M.M.)

abbé. -
 Louis XIV -
 v.d. Elz. -
 straatlieden och, lieve scheldw. -
 object. & subject -
 korang adjar -
 shocking -
 sigaren -
 ayez la bonté de vous gêner -
 edellieden middeleeuwen -
 trap opgaan. -
 urbaniteit (rusticiteit) -
 ik heb de dames nog niet gezien)

Strook 109

Aantekeningen van Multatuli ten behoeve van een van zijn voordrachten. Strook papier van 170 × 102 mm, waarvan beide kanten beschreven. (Map Voordrachten, nr. 109, M.M.) Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

Een deel van de strook is aan de rechterzijde van boven naar beneden afgescheurd, hetgeen tekstverlies tot gevolg heeft gehad.

Deze halve strook hoort bij de aantekeningen van de voordracht te Gouda van 18 maart 1879. Ze sluit aan bij V.W. XIX, blz. 774, onderaan: zonnest. & atomen, vaste karakters.

speld van 1839
 spaarzaam. zuinige huishoudster

moed. blooian dooian
 gymnastiek zelfvertrouwen
 hartstocht. économie -
arbeidzaamheid! Mieren en ato -
 grondslag van ware zedelykh
 Havelaar. -
 En uit dat alles vlo
 de liefde voort.
 gebod
 vloeisel der ken
 van Jehovah. L
 ons genotzucht
 egoïsten zyn, e
 bedenken dat
 meer genot geef
 't verspreiden v. -
alleen in de woestyn -
 Het best. d.e. van h
 'n stelsel van wysbegeerte -
 En als er 'n god was

Zalig i.e. gelukkig zyn zyn die zich
 onverpoosd toeleggen op
 kennis van den aard
 der dingen, want hunner
 is het koninkryk der Heme
 len, d.i. zy zullen
 een hemel van geluk
 scheppen in hun eigen
 hart. En daarmee
 niet gy in 't paradys
 maar paradys in U.

Strook 110

Aantekeningen van Multatuli ten behoeve van een van zijn voordrachten. Strookje papier van 132 × 75 mm. (Map Voordrachten, nr. 110, M.M.) Het kursief gedrukte betreft toevoegingen in potlood.

dinsdag 18 januari	Schiedam	Levensopvatting
vrijdag 21 januari	Haarlem	De wording der dingen
zaterdag 22 januari	Den Haag	De wording der dingen
dinsdag 25 januari	Breda	?
woensdag 26 januari	Den Bosch	De wording der dingen
donderdag 27 januari	Middelburg	De wording der dingen
vrijdag 4 februari	Zaltbommel	De wording der dingen
zaterdag 5 februari	Helmond	De wording der dingen
maandag 7 februari	Gouda	De wording der dingen
dinsdag 8 februari	Utrecht	De wording der dingen
woensdag 9 februari	Amersfoort	Levensopvatting
donderdag 10 februari	Zutphen	De wording der dingen
vrijdag 11 februari	Hengelo	De wording der dingen
zaterdag 12 februari	Enschede	De wording der dingen
woensdag 16 februari	Dordrecht	De wording der dingen
maandag 21 februari	Arnhem	De studie van de aard der dingen
woensdag 23 februari	Harlingen	De wording der dingen
donderdag 24 februari	Leeuwarden	De wording der dingen

vrijdag 25 februari	Dokkum	De wording der dingen
zaterdag 26 februari	Sneek	De wording der dingen
maandag 28 februari	Groningen	De wording der dingen
woensdag 2 maart	Sappemeer	Levensopvatting
donderdag 3 maart	Veendam	De wording der dingen
vrijdag 4 maart	Stadskanaal	?
zaterdag 5 maart	Scheemda	Levensopvatting
maandag 7 maart	Winschoten	Genot is deugd
dinsdag 8 maart	Assen	Levensopvatting
woensdag 9 maart	Zwolle	De wording der dingen
donderdag 10 maart	Deventer	Specialisme
maandag 14 maart	Nijmegen	?
donderdag 17 maart	Den Helder	Levensopvatting
vrijdag 18 maart	Schagen	De wording der dingen
zaterdag 19 maart	Zaandijk	De wording der dingen
maandag 21 maart	Texel	De wording der dingen
woensdag 23 maart	Rotterdam	Levensopvatting
maandag 28 maart	Gorkum	Levensopvatting
woensdag 30 maart	Sliedrecht	De wording der dingen
donderdag 31 maart	Tiel	De wording der dingen

**Het jaar 1882
tot de verschijning van de circulaire
'Landgenoten'**

De eerste twee en een halve maand van 1882 staan goeddeels in het teken van de koortsachtige bedrijvigheid die op 15 maart zal leiden tot de verspreiding van de 'Huldeblijk'-circulaire. Daarmee beogen de organisatoren een definitieve oplossing voor Multatuli's geldzorgen.

Dekker zelf had dadelijk de krachtige steun voor het Havelaar-standpunt onderkend, die besloten lag in Perelaers publikatie van 25 december 1881. Mede op instigatie van 'de held van Lebak' zelf ontstaat er dan een landelijk élan om hem na een kwart eeuw recht te doen. Willem Paap neemt de veeleisende taak op zich Multatuli taktvol te peilen en op de hoogte te houden; de eerste verwijzing naar 'het plan' vinden we al in een brief van 2 januari. In Amsterdam formeert zich dan de 'voorloopige Multatuli-Commissie' van acht man (Van der Goes, Roessingh van Iterson, Korteweg, Paap, Versluys, de Vos, Bouberg Wilson en Zürcher), die op 23 januari gereed is met de concept-tekst voor een circulaire (van de hand van Iterson); deze wordt in proefdruk aan Multatuli ter goedkeuring toegezonden. De schrijver reageert 'innig geroerd van dankbaarheid' (6 februari); wel toont Multatuli zich bij herhaling - vooral in brieven aan Paap - bezorgd dat het huldeblijk niet zal opbrengen wat de Commissie ervan verwacht. In dat geval zou hij erop achteruit gaan, omdat de vijand dan zal zien 'hoe zwak zijn troepen zijn' en omdat de eisers van 'schulden die nu rusten' zich als gieren op hem zullen storten, zodra zij uit de publiciteit vernemen dat hij weer over geld beschikt (brief van 3 maart).

Intussen kost het - onder het bewaren van uiterste diskretie - bijna twee maanden om veertig à zestig 'flinke namen' ter aanbeveling onder de wervende tekst te verzamelen.

Het worden er tenslotte 71, een representatieve afspiegeling van het artistieke en intellectuele netwerk der toenmalige sympathi-

santen. Op zaterdag 11 maart vergaderen de ondertekenaars (van wie er dertig zijn opgekomen) om 3 uur 's middags in hotel Krasnapolsky, overigens tegen de wens van Multatuli die van zo'n bijeenkomst vreesde dat zij alleen maar tot het opwerpen van nutteloze bezwaren zou leiden. Hij waarschuwt: als er een vergadering was belegd over het voornemen van Van Speyk om zijn schip op te blazen, dan was er nooit iets van gekomen.

Maar de vergadering verloopt zonder incidenten. Alle ondertekenaars krijgen dertig exemplaren van de circulaire, bedoeld om ze in de eigen kennissenkring te verspreiden, vergezeld van een persoonlijke aansporing per brief of briefkaart. Op dat moment rekent men op een opbrengst van ongeveer f 30.000,- een bedrag dat met een half miljoen in hedendaagse valuta vergeleken kan worden.

Dwars door deze ontwikkelingen heen loopt het initiatief van Vitus Bruinsma in Leeuwarden, die weliswaar de circulaire tenslotte medeondertekent, maar aanvankelijk tegen de geldinzameling gekant is op grond van zijn ervaring met Multatuli's lichtgeraaktheid op dit punt, en tevens omdat hij de voorkeur geeft aan een actie die zou moeten leiden tot eerherstel: de *regering* zou eindelijk recht moeten doen. Perelaer en de oud-militair C.J.H. van den Broek zijn het met deze zienswijze eens en de laatste bereidt mede daarom een brochure over de aktuele noodtoestand in Bantam voor. Op dit punt voelt de hoogleraar Korteweg enige academische scrupules. Hij laat zich door Van den Broek zorgvuldig voorlichten over de vraag of de huidige epidemie in Bantam wel rechtstreeks toegeschreven kan worden aan het slechte bestuursstelsel. Zijn korrespondent stelt hem per brief van 16 februari in zoverre gerust dat naar zijn mening *alle* nood op Java kan worden teruggevoerd op de koloniale uitbuiting. Bruinsma plaatst op eigen initiatief twee keer een oproep in *De Amsterdammer* (op 29 januari en 12 februari) waarin hij met name het 'jonge Holland' dat nu voor het eerst de Havelaar leest, aanspoort zich te melden indien men voorstander is van rechtsherstel voor Multatuli.

Bij het centraal comité ontstaat enige bezorgdheid dat beide akties elkaar in de wielen zullen rijden: wanneer men zich bij Bruinsma meldt als aanhanger van de gedachte dat de overheid alsnog Ha-

velaar dient te pensioneren, zal men zich niet meer geroepen voelen daartoe zelf financieel bij te dragen.

Inderdaad is de respons op Bruinsma's oproep aanzienlijk: op 11 maart heeft hij al 66 aanmeldingen ontvangen waaronder bv. de ontroerende adhesiebetuiging van een jonge student (P.F. Abell) die de opleiding tot bestuursambtenaar in de Oost volgt en zich voorneemt in Havelaars voetsporen te treden. Op grond van die respons ontvangt Bruinsma een paar dagen later honderd (!) exemplaren van de circulaire; zo verenigen beide akties zich tenslotte in één bedding.

Over de gebeurtenissen thuis in Ingelheim worden we in deze periode opmerkelijk gedetailleerd op de hoogte gehouden door brieven van Mimi aan vriendinnen (1 januari aan mevrouw De Haas en 13 februari aan mevrouw Bremer). Er blijkt bv. uit dat de kleine Wouter sinds augustus 1881 - vijf en een halfjaar oud - dagelijks een half uur door Mimi wordt onderwezen in lezen en schrijven, gevolgd door tien minuten muziekles aan de piano. Later zullen er dan ook problemen met het gemeentebestuur rijzen, omdat Dekker de jongen niet naar school wil sturen. Op 9 februari schrijft Multatuli zelf in een brief aan 'de Hazen' over het opgroeien van zijn geliefde pleegzoon, gekompleteerd met een reeks ontroerende anekdotes.

Ook blijken er weer pogingen door Bassani (Nonni's man) te zijn ondernomen om tot een betere verstandhouding te komen, maar Mimi heeft een brief aan Nonni moeten schrijven om duidelijk te maken dat haar vader definitief met haar breekt; 'Hy kan geen lauwe vriendschapsbanden onderhouden met zyn kind' is haar formulering.

In januari duikt ook de vrees voor kanker weer op ten gevolge van een gezwelletje; pas als vier duitse dokters onafhankelijk van elkaar verklaard hebben dat het geen kanker kan zijn, laat Multatuli zich schoorvoetend overtuigen. Mevrouw Bremer krijgt ook allerhande bijzonderheden over het dagelijks leven in huize Auf der Steig te horen: de avond plegen de echtelieden b.v. elk op hun eigen werkkamer door te brengen; ook over broer Albert en zijn verloofde Marie verschaft Mimi pikante bijzonderheden.

Uit deze maanden zijn eveneens twee franse brieven van Edu bewaard gebleven waarin hij blijkt te streven naar een vast ita-

liaans korrespondentschap bij een krant in Nederland. Hij is er zich zeer van bewust dat 'correspondances, signées de mon nom' wel eens echte publiekstrekkers konden zijn. En bij voorbaat verklaart hij zich in een postscriptum bereid zich aan te passen bij de politieke kleur van de toekomstige werkgever. Zijn naam mag dan dezelfde zijn, qua mentaliteit verschilt hij blijkbaar nogal van zijn beroemde vader.

Behalve het voornemen om te werken aan een nieuwe bundel *Ideën* en het voltooiën van *Woutertje Pieterse* oppert Multatuli jegens Waltman opnieuw het plan de politieke stukken te verzamelen in een bundel 'Polemiek'. De schrijver is bereid daartoe zelf eventueel de rechten terug te kopen van Elsevier en/of Muusses. In februari is Dekker overigens druk doende met het korrigeren van de vellen voor de tweede druk van *Nog eens Vrije Arbeid*, die 'door den auteur herzien' zal verschijnen bij Muusses. Blijkbaar ter voorbereiding van die nieuwe *Ideën* houdt de schrijver zich intensief met Goethe bezig. De afkeer die met name diens *Dichtung und Wahrheit* bij hem oproept wordt alvast verwoord in een uitvoerige brief aan Bremer (van 27 februari).

De verjaardag wordt in alle rust gevierd onder meer met een eigenhandig geschreven vers van Wouter; het is de eerste keer dat deze zich rechtstreeks tot zijn vader richt en niet door een briefje aan Mimi te dikteren. De woordkeus doet overigens vermoeden dat dit keer de rollen zijn omgedraaid. Belangwekkende documenten uit deze korte periode zijn tenslotte een brief van Multatuli aan Paap (van 2 januari) waarvan - als grote uitzondering - een kladversie bewaard is gebleven. Heel instruktief is het, nu te kunnen nagaan hoe zorgvuldig er geschaafd is aan de formulering van Multatuli's standpunt inzake een konflikt tussen Paap en de Spektator-redaktie.

Merkwaardig is ook de adhesie-betuiging die Multatuli op 6 maart van de remonstrantse dominee P.H. Ritter ontvangt. Veel heeft deze naar hij zegt aan Multatuli's werk te danken en: ook u zal men pas na uw dood waarderen, hetzelfde lot kortom dat Jezus trof 'dien men eerst vastspijkerde en toen vergoodde'. Multatuliaanser had Dekker het zelf niet kunnen formuleren.

HvdB.

Brieven en dokumenten

[1 januari 1882

Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]

1 januari 1882

Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-6 en 7(2/3) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 1 Jan '81¹.

Lieve beste Lien. Het is juist een maand geleden dat u my schreeft. al weer een maand! en vandaag 'nieuwjaar! Een rustiger nieuwjaars dag als wy heeft zeker niemand! Door niemand zyn we bewenscht dan door een 5 tal kinderen, speelmakkertjes van Wou die de gelegenheid aangrepen om by hem te komen spelen. geen aschman of torenwachter geen leverancier of bedelvolk - O o we wonen hier zoo eenzaam. en toch - toen je brief kwam lien hadden we 3 logées, myn broer en myn zuster Betsy en de aanstaande van m'n broer een française welke laatste een maand of vier by ons is geweest, maar nu zyn allen vertrokken en wy weer met ons 2 en 'n half, welgeteld.

Ja, ja en dek blyft thuis en hy zal werken - O, ik was zoo dankbaar dat hy besloot niet nr Holl te gaan zooals de laatste winters - maar de keerzy van de medaille doet zich op 't oogenblik erg gevoelen. Hy zal werken, hy heeft zich voorgenomen Woutertje voortzetten - en gaat er zwanger van - maar *geschreven* is er nog niets. Nu zou ik hem dezen brief niet gaarne meer laten zien - hy is heel heel prikkelbaar en 't zou hem misschien hinderen ik U zeide er nog niets geschreven is. Het schryven is byzaak. Het geraken in een stemming die 't schryven mogelyk maakt is hoofdzaak.

-

Heb je 't handelsblad van 25 Dec in handen gehad? Daarin kwam

een ingezonden stuk van Perelaer voor dat dek erg goed deed. Max Havelaar en Bantam, *heel* flink. maar het is ons nog niet gebleken dat het over is genomen in andere bladen.

Wel wel wat 'n meidengeschiedenis. Ik begryp niet dat men ons vrouwen zoo kwalyk neemt als we over meiden spreken, ze spelen zoo'n groote rol in ons leven. Verbeeld je toen myn broer en zuster by ons kwamen zat ik ook zonder meid! Gelukkig was Marie, myn broers meisje, goed by ons thuis, en handig en vlug zoodat we 't met ons tweeen hebben klaar gespeeld! We waren al een tyd zonder meid, want ik had de myne weggestuurd en wilde wachten tot ik zekerheid had dat dek thuis bleef. Enfin, toen onze gasten een dag of acht hier waren werd ik er toch beu van altyd te kookken te braden en te bakken en ben ik op zekeren dag nr Wiesbaden gegaan om den volgenden vergezeld van een meid terug te komen. Ze is een beetje luidruchtig en plomp zoodat ik haar zooveel mogelyk uit de kamer houd als dek er in is, maar overigens werkt ze als - ja ik weet niet wat. Ze wascht en strykt al ons goed en doet al de kamers en is heel handig in de keuken, en toen op kersmis Wou visite had - we hadden natuurlyk een boompje gemaakt en er was groot feest - heeft zy 't bal aangevoerd. en ik speelde - want verbeeldje myn broer heeft ons een pianotje gezonden dat hy nog ergens staan had. en we hebben er allemaal erg veel plezier in. Dek zocht melodien, ik doe m'n best myn handen weer wat te wennen en wou geef ik dagelyks 10 minuten les en we zongen zamen allerlei verheven liederen van: fuchs dus hast die gans gestohlen!² enz enz. Waar papa met het meeste genoegen - en je moet weten dat ik volstrekt geen stem heb. - naar kan zitten luisteren omdat het onze eigen lieve Wou is. Sedert half augustus geef ik hem ook dagelyks één half uur les lezen en schryven. dat is niet veel, nietwaar. Welnu hy maakt heele goede vorderingen - veel beter dan ik had durven hopen. Of hy vlug is weet ik niet. Maar hy denkt na en dat is al veel. - Ja hy spreekt nog dikwyls van u allen. Hoe heet ook weer de mevrouw van Karel? - Mevrouw de Haas! O ja. En dan praat hy over 't kleintje die toch geloof ik nog iets ouder was dan hy. Zoo was het noodig dat zy een brilletje droeg het kleintje, met haar lieve gezichtje? Ik begryp dat het u leed deed het te zien, ofschoon ik het toch niet zoo heel erg vind. -

Mme de Remusat. Ja, interessant niet waar? Hoe jammer dat de scheiding van Josephine niet meer beschreven is. Wat Napoleon aangaat dunkt me toch dat men in 't oog moet houden dat Mme de Remusat zich te verantwoorden had, zool niet voor anderen dan toch voor zich zelf want ze was zeker geen gemeen mensch dat ze 't zinkende schip verlaten had. Och dat is een slecht beeld. ik schryf ook niet à tête reposée.³ Want daarstraks heb ik een groot werk op my genomen nam. om een nieuwe klapper te maken op de laatsten uitgaven van al deks werken. Het drängt my⁴ om daarmee te beginnen want alleen 's avonds wanneer Wou tebed is heb ik gelegenheid en nu wilde ik eerst gauw myn portefeuille met 'te beantwoorden brieven' doorzien. En zoo is dit de tweede. N° 1 was aan Nonnie. een verdrietigen brief heb ik haar moeten schryven och als je eens hierkomt lien wil ik je dat alles vertellen. Het is zoo, dek verlangt geen relatie meer met haar te onderhouden en zyn manier van voelen in aanmerking genomen moet ik erkennen dat hy gelyk heeft. In gevoels zaken kan hy geen water in zyn wyn doen, en het zou hem onmogelyk zyn een lauwe vriendschapsbetrekking te onderhouden met zyn kind.

En nu lieve Lien, neem dezen brief vol tekortkomingen voor lief. Je hebt nu ten minste eens iets van den dek gehoord. het is kwart over elf ik ga nu een broodje maken en dek roepen, want hy zit op zyn kamer. Wist je dat als ik je alles schreef wat ik te zeggen had het een boekdeel zou zyn? Dag lieve Lien! Wees met de Haas en de kinderen heel hartelyk gegroet. Ook van dek. Ik wil hem op 't oogenblik niet vragen aan wie de memoires terug moeten. Wy hadden ze geleend van Versluys - och bewaar ze nog s.v.pl. tot later. Ik ben bly dat het zoo goed gaat met W.⁵ doet deze kou hem geen kwaad? Zeker thuis blyven.

Dag, dag! Met 'n kus
je liefhebbende
Mimi DD

Eindnoten:

1. 81: de 1 van 81 is met potlood in een 2 veranderd.
2. fuchs du hast enz.: Vos, je hebt de gans gestolen (du.)
3. à tête reposée: met mijn hoofd rustig erbij (fr.)
4. Het drängt my: (van) es drängt mich - ik sta te trappelen om (du.).
5. W: H.C. de Wolff, huisvriend van de familie de Haas.

[2 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

2 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Enkel velletje, waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven; de inhoud is de eerste uitgebreide versie van een passage uit de hiernavolgende brief (M.M.)

om dien éénen niet voor't hoofd te stooten, weten wy niet. Misschien schryft het hhoudelyk reglement éénstemmigheid voor. (als by 'n Engelsche jury. Zot genoeg. Maar... niet zotter dan 't zweeren by de meerderheid! By al die dingen is streven naar waarheid of 'het goede' de eisch niet. Men mag slechts zoeken naar bruikbare fiktien van recht, om zonder elkaar in 't haar te vliegen, 'n eind aan de zaken te maken. Die fiktien vervullen overal de plaats die de pauselyke onfeilbaarheid by de katholieken inneemt. Men kon even goed zeggen: de blonden hebben gelyk, of: al wat samenvalt met 'n onëven tydsminuut zal recht zyn, of - &c. Als men maar weet *welke* fiktie aangenomen is! -

Ik hoop hartelyk dat Uw stuk geplaatst wordt. Sommige seur-kouseryen van de U bekende soort vervelen my zeer. Maar ik stel me niet voor dat één geeseling helpen zal. Waarschynlyk zal 't meer dan eens noodig zyn op de zaak terug te komen.

Beets, ten Cate, Tollens... 't onderwerp is ryk! De rymbybel...

Beets seult met zynen Heer
 Hier mislyk heen en weer. -
 Wie aan het kruis bezwymt
 Wordt na z'n dood berymd. -

De Heer gaf in z'n jeugd den brui

Van de twee minst voornamen onder z'n drie ouweluî. -
 Ten spyt van fariseesche Vossen
 Doet de Heer nix anders dan menschdommen verlossen.
 Een moeielyk baantje, dat begryp ik wel
 Wie 'r niet van gediend blijft, komt in de hel. -
 Maria moest van twee mannen te-gelyk bevallen
 De een timmerde kasten, de ander maakte heelallen
 Maar wat de booze wereld ook zei
 Het kind dat ze baarde, was van allebeî -
 Uit Handelingen zooveel kan je lezen
 Dat het 'n Apostel niet past 'smorgens vroeg dronken te wezen
 t weerkomen van Lazarus veroorzaakte groot gemaal¹.
 Over successierecht en collateraal.
 Er werd toen bepaald tot gerief van latere erven
 Dat voortaan den mensch maar eenmaal zou sterven

Judas was de diskreetste² verrader die er leeft

Nooit³ heeft-i verraden wat-i dan toch eigenlyk verraden heeft -

Eindnoten:

1. 't Weerkomen *enz.: oorspr. stond er* Toen de dooie Lazarus weerkwam, was er groot gemaal.
2. diskreetste: *oorspr. stond er fynste of grootste.*
3. Nooit: *oorspr. voorafgegaan door* want.

[2 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

2 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. De enveloppe is bewaard, geadresseerd aan WEDG Heer Willem Paap Quellynstraat, 15 Amsterdam. (M.M.)

Nieder Ingelheim 2 Januari 1882

Waarde Paap! Ja, waarlyk, Uw brief was my 'n alleraangenaamst N.J. geschenk. Ik dank je wel! En het tydstip kon niet gelukkiger gekozen zyn, daar ik juist dezer dagen dezen en genen verzocht meetewerken tot verspreiding van Perelaers stuk.

(Handelsbl. 25 Dec^r) Straks meer daarover. -

Uw verstoordheid op den Spectator is zeer begrypelyk. Toch moet ik hier de opmerking byvoegen dat Redaktien soms redenen tot afwyzing hebben¹, niet liggende in haar oordeel over de aangeboden stukken, maar voortvloeiende uit zekere verhoudingen en konvenientien die moeielyk door anderen zyn te beoordeelen, en waarvan ze niet altyd uitlegging kunnen geven. 'Maar dan moesten ze my m'n stuk terug geven' zeg je. Zeker. Doch bewyst niet juist het dralen dáármee dat ze je stuk gaarne willen plaatsen, en zich moeite geven om 't beletsel uit den weg te ruimen? De poffertjesvrouw die altyd met sterken boter bakte, deed dat ook niet voor haar plezier. Maar, eilieve, als ze dat nu

eens aan haar stervenden man had beloofd? Of als een aandeel-houder in haar kraam belang had by 't debiet van sterken boter? Iemand zonder wien haar standje niet bestaan kon? Zelfs 'n éénhoofdige redaktie zit soms tusschen twee vuren.

Vandaar dan ook dat Cato nooit redakteur van 'n Tydschrift heeft willen² zyn. Ook in zake: *integriteit*, is ónvolmaaktheid 'n eisch der Natuur. Ik, byv, zou als Redakteur geen stuk opnemen waarin iemand gekrenkt werd aan wien ik door banden van piëteit verbonden was. En... daarom doe ik als Cato.

Er zyn redenen van delicatesse denkbaar die de gelykhebbery tot iets afschuwelyks maken. Of nu by den Speet, zoo-iets ten opzichte van *Uw* stuk 't geval is, weet ik niet. Misschien willen ze niet aan Ising de gelegenheid geven om zich door 't en scène zetten van 'n twist, op 'n voetstuk te plaatsen als nobele verdediger van belastende eerwaardigheden!

'Uw stuk zàl er in' heeft Vosmaer gezegd¹⁰. En: 'allen zyn 't met uw stuk eens, op één na.' Misschien eischt het hhoudelyk regelment éénheid van stemmen. Zoo ja dan zyn ze wel verplicht zich daaraan te houden. By al zulke³ dingen is het streven naar *waarheid* of naar 't *goede*, niet de hoofdzaak. Men moet zich behelpen met bruikbare fiktien om zonder elkaar in 't haar te vliegen, 'n zaak... *voor beslist te houden*. Het ontzien van Ising's opinie is gewis *op zichzelf* bespottelyk, maar als onderdeel van 'n algemeene regeling kan het gewenscht zyn, of althans vergeeflyk.

Ik hoop hartelyk dat uw stuk geplaatst wordt. Sommige seurkouseryen van de U bekende soort vervelen me danig. Maar... één geeseling zal niet helpen. En wees verzekerd dat er voor elk geroid onkruidje terstond 'n ander in de plaats komt. Ook beroerdhedens zyn onderworpen aan de natuureisch: horror vacui⁴. Als je bewyst dat 2×2 geen 5 is, komt 37 of... wat anders, en roept: 'Zie je wel, *ik* ben de echte ware zuivere 2×2 !' Goeie morgen! -

Beets, Ten Cate, Tollens... 't onderwerp is ryk! Alleen de rymbybel levert...

Beets seult met zynen Heer
Hier mislyk heen en weer.
&c &c

Ja, 'enz!' Want, verbeelje (dit velletje is overgeschreven) toen ik

gist' ravend dat rympje geschreven had, overviel my de geest. En ik begon te rymbybelen, honderd uit! Als men met zoo iets begint, is 't uitscheiden moeielyk. Alzoo verssies by dozynen en toen kwam er petroleum op m'n brief, en hy zag er uit, kyk! En ik verscheurde hem (neen, dat deed ik *zoo-even*) en zag in dat ik beter deed die rymelary voor ditmaal te supprimeeren. (Ik heb 'npaar verssies genoteerd. Misschien kryg je ze later, si tanti sit!⁵) -

Een toneelspel? Ik beklaag je. De eisch van zoo'n ding is *niet te deugen*. Als 't goed is, zal je'r geen voldoening van hebben. Het publiek slikt dagelyks de zotste ongerymdheden uit het buitenland, maar is preutsch-onverdraagzaam jegens hollandsche auteurs. Van onvermydelyke tooneelkonventien verkiest men geen begrip te hebben dan onder voorwendsel dat de een of andere inkongruïteit daarginds in't Buitenland in de manieren ligt. En de berusting dáárin strekt zich *dan* uit tot in't bespottelyke, verder dan in dat Buitenland zelf, byv. Wat dáár voor zotterny doorgaat, slikken de Hollanders als knapkoek.

Ik blyf er by dat ik liever dan met belletrie, je bezig zag met iets van *exacte wetenschap*. Of met historische (bronnen) studien. Brood is me liever dan koek.⁷

(Verbeelje dat 'n holl. schryver eens Karel den groote liet huilen omdat 'n saraceen (één Saraceen!) in z'n eigen residentie N.B. al z'n ridders doodsloeg! Zie 't prul 'La Fille de Roland'⁶ van Bornier, vertaald door Alb. Thym! Ja, lees dat heele ding eens. Is't niet armzalig? Nu beweer ik niet dat men in Holland dat ding mooi heeft gevonden, maar ronduit zeggen *dat het 'n vod is*, heeft niemand gedurfd, want... het was van 'n franskman, d.i. van 'n 'beroemden schryver.' Ook vloeit het mooivinden van buitenl. stukken gedeeltelyk voort uit 'n aandrift om voor kosmopolitisch ontwikkeld doortegaan. Het *kleedt* 'n mensch, iets te kunnen waardeeren wat de burgerman niet begrypt.) -

Ons land is te kleinstaats om 'n eigen tooneelliteratuur te hebben. En... geen bruikbaar pers. v.n. woord! Dàt struikelblok is zwaarder dan sommigen meenen.⁸ -

Of ik naar aanleiding van 'ons plan'⁹ (*uw* woord) misschien opmerkingen heb? o, ja! En gaarne deel ik die mede. Ze komen in 'n volgenden brief. Ik wenschte inderdaad heel ernstig dat de zaak flink tot stand kwam. Het aantal mislukkingen is legio. Ik moet 'n paar dagen nadenken over de middelen om eens eindelyk te slagen. Ik ben byna 62 jaar, en alzo... tyd voor òverdoen is er ditmaal niet! En... niet-geheel slagen is *niet* slagen. Een *matig* succes benadeelt me.

Voorloopig hartelyk gegroet! Wy zyn wèl. Wouter is vol levenslust. De jongen is één stuk pret en geluk. En hy werkt in den tuin en op den weg, kyk! Z'n handen zyn vol eelt. Ook *begint* hy te lezen. M'n vrouw leert hem.

Adieu tt DD

Eindnoten:

1. hebben: *oorspr. voorafgegaan door* kunnen.
2. heeft willen: *oorspr. stond er* kon.
10. *Het stuk 'Romanstijl' van W.A. Paap verscheen in De Nederlandsche Spectator van 14 januari 1882.*
3. zulke: *oorspr. stond er* die.
4. horror vacui: *afschuw van het (lucht)ledige (lat.)*
5. si tanti sit: (*bedoeld:*) *als zich de gelegenheid voordoet (lat.) Vgl. V.W. XX, blz. 494.*
7. *Deze passage vertikaal in de marge geschreven.*
6. La fille de Roland: De dochter van Roelant, *toneelspel van Henri de Bornier (1825-1901), frans toneelschrijver.*
8. meenen: *oorspr. stond er* weten.
9. *De eerste vage verwijzing naar de komende oprichting van het Huldeblijk-comité van 1882.*

[8 januari 1882

Artikel over Lebak in De Amsterdammer]

8 januari 1882

Artikel over Lebak in De Amsterdammer, no. 237. (Knipsel M.M.) Fragmenten.

Lebak is een woestenij.

Zooals men weet, bevatte *het Handelsblad* van 25 Dec. jl. een ingezonden stuk van den heer Perelaer over Multatuli en de Lebaksche kwestie. Naar aanleiding van dat stuk schrijft de heer Douwes Dekker aan een zijner vrienden alhier een brief, waaraan het volgende ontleend wordt.

'Hebt ge 't stuk van den heer Perelaer in 't *Handelsblad* van 25 Dec. gelezen? Dat is flink. Op zoo iets wachtte ik sedert jaren! Mocht ge 't niet gelezen hebben, tracht het dan te krijgen. Misschien kunt ge iets doen om het te doen opmerken. Karakteristiek is weer de poging van de Redactie *Handelsblad* om Perelaers dapper stuk te smoren. In een der bijbladen staat 'n neerzettend entrefiletje, inhoudende een gewoon of huispraatje. 'Men moet voorzichtig zijn met geloofslaan': dat, of zoo iets staat er. Zeker, men moet voorzichtig zijn. Maar de voorzichtigheid in de Havelaarszaak heeft nu al 21 jaren geduurd (bijna 22), en het wordt tijd om te beslissen, dunkt me. (....)

Het was in April j.l. 25 jaar geleden, dat ik Lebak verliet. De Natie die zich door de kranten laat informeeren, waar ergens 'n brief-besteller of deurwaarder 25 jaar gefungeerd heeft, zou, dunkt me, zich niet hebben te kort gedaan in *selfrespect*, indien ze daarvan

notitie had genomen. Vijf en twintig jaren tobbens! En nu ten slotte te hooren aandringen op voorzichtigheid in oordeelen! Zijn die middeltjes nu nóg niet versleten? Wat beteekent het toejuichen van m'n mooischrijven, als ik, door aandringen op *lezen leeren*, nu nog niet geslaagd ben in 't verachtelijk maken van zulke middelen!

Wij zullen niet ontkennen dat bovenstaande woorden van Multatuli bitter zijn, maar wij betwijfelen ten zeerste of het iemand gegeven zou zijn, zich minder bitter te betoonen, als hij na een strijd voor plichts vervulling, belasterd en gescholden, veroordeeld was geworden tot ellende en broodsgebrek, als, wat meer zegt, zijn sombere voorspellingen vijf en twintig jaar later door de werkelijkheid bevestigd zijn geworden, en natie en regeering volharden in laffe stilzwijgendheid en weigeren recht te doen. Lebak is een woestenis, de bevolking is er tot moedeloosheid en onverschilligheid gezonken. Door voortdurende uitputting werd zij verstompt en ontzenuwd. In Bantam dreigde in October jl. hongersnood en uit Rangoon moest de rijst worden aangevoerd om de bevolking voor den dood te bewaren. Men weet het wat de heer Perelaer in het *Handelsblad* van 25 Dec. '81 dienaangaande schreef.

Zoo ooit, dan is thans het oogenblik aangebroken, dat het nederlandsche volk en zijne vertegenwoordiging opstaan om de Regeering te nopen, dat een volledig licht verspreid worde over den loop van zaken, de gedragingen der regeeringspersonen in het Lebaksche gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren; dat de oorzaken van de verschrikkelijke toestanden blijken, opdat Nederland, na zijn plicht jegens een onschuldige bevolking verzuimd te hebben, zich althans zuivere van de schande, willens en wetens den Javaan te hebben verdrukt en aan den hongerdood overgeleverd.

Over de Lebaksche jammeren bestaat een rapport van Dr. Arntzenius. Waarom wordt het niet gepubliceerd? Heeft de natie geen behoefte, geen recht, is het niet haar plicht, te weten hoe het in Indie toegaat? Zij toch, die de zegeningen der rijke koffieoogsten geniet, is verantwoordelijk voor den vloek, die op diezelfde weelderige oogsten rusten kan.

En, als het blijken mocht, dat werkelijk Multatuli vòor 25 jaren

Lebak verlatende, van daar vertrok, als een man die zijn plicht had vervuld, terwijl anderen dien verwaarloosden, is dan nog voor Nederland de tijd niet aangebroken, om dezen ambtenaar in eere te herstellen?

Wij zijn geen blinde vereerders van Multatuli. Ook geniale persoonlijkheden hebben hun zwakke zijden, even goed als de niet-geniale. Maar als het Indie van heden duidelijk leert, dat het onrecht een ijverig en eerlijk ambtenaar aangedaan gestrekt heeft tot bevestiging en vermeerdering van het kwaad, dat als de kanker teert aan het geluk van Insulinde: - waarom zou de natie nalaten haar stem te doen hooren indien de Regeering zwijgt?

Lebak is een woestenis geworden. In Bantam dreigt hongersnood.

[8 januari 1882

Brief van Multatuli aan J.A. Roessingh van Iterson]

**8 januari 1882*

*Brief van Multatuli aan J.A. Roessingh van Iterson. (Brieven WB X, blz. 101-113.)
De brief werd op 9 januari voltooid.*

Nieder-Ingelheim 8 Januari '82.

(....)

Overigens zou ik er voor zyn om niet juist het mooierige boek Max Havelaar maar liever den 'brief aan den Gouv. Generaal in ruste' tot uitgangspunt te nemen. Dit is vooral goed wyl er uit den

datum van dat stuk blykt dat ik na 't verlaten van Lebak niet terstond ben begonnen met 'aan den weg timmeren.' Wanneer de lebaksche zaak door my op touw ware gezet om 'n rol te spelen, zooals me verweten is, zou ik niet, zonder de minste publiciteit getracht hebben 1°. myself staande te houden en 2°. ondershands verbetering te bewerken in de indische toestanden. Dit laatste doel zou bereikt (of... benaderd) geworden zyn, indien Havelaar 'op de meest eervolle wys' d.i. op ernstige aanbeveling van D. v. Twist herplaatst ware geworden. Nobeler manier van schuld-erkennen, met weldadig succes tevens, kon ik den man niet voor-slaan, dunkt me. (De brief aan hem is veel overtuigender dan de Havelaar. Hy kon beoordeelen of ik onwaarheid zei.)

Dat overigens by 't aannemen van dien 'brief' als grondslag voor de geschiedenis der zaak, tevens de Noten op den Havelaar moeten geraadpleegd worden, spreekt vanzelf. Ook de stukken die ik in de Minnebr. publiceerde, en die allen den Brief aan Duymaer van Twist in afschrift vergezelden!

Collard in de zaak trekken? Ook my komt dit oppervlakkig gezien gepast en nuttig voor, en ik vind daartegen geen andere bedenkingen dan die uit opmerkingen van algemeenen aard voortvloeien. Ik houd Collard voor 'n braven kerel. Toen ik den kabinets-brief van v. Twist ontving (in zyn tegenwoordigheid) riep hy (letterlyk)

'Godverdomme, ik heb hier schelmen en dieven met eere vandaan zien gaan, en men schryft U zoo'n brief! (Dat 'schelmen en dieven' had 'n zeer bepaalde beteekenis. 't Was geen fraze.)

En ook alle andere dingen (voor zoover ze ter zake dienen en niet behooren tot de franje van 'n mooierig boek) zyn stipt waar. 't Is waar, dat Collard den controleur vertelde op de jacht aangesproken te zyn door 'n inlander enz. 't Is wáár, dat hy zeide 't lyk van 'n javaan de rivier te hebben zien afdryven, die den vorigen avond, in zyn presentie, zich by den Ass. Res. had gemeld met 'n klacht. Het is wáár, dat Collard den kontrôleur bewoog my meetedeelen dat de Resident aan den Regent geld had gegeven. In één woord, alles wat ter-zake dient, is zooals ik 't in dat boek voorstelde. En... ik heb niets verzwegen dat de strekking eenigermate zou kunnen ontzenuwen. Bovendien er bestaan geen redenen om Collard te verdenken van oneerlykheid, zooals 't weigeren van getuigenis

inderdaad wezen zou! Maar... ook de kontrôleur Langeveldt van Hemert was niet oneerlyk! Toch heeft hy er vrede mee gehad, te weten dat ik rondzwierf als 'n vagebond, zonder ooit 'n mond opentendoen! Ik had hem gepermitteerd geen held te wezen, goed! Maar... enfin! Hy is overleden. Toen hy my (in '80?)¹ zag, begon hy als 'n kind te schreien, en viel slap tegen my aan. Ik bezocht hem wel eenigszins met het plan hem te verzoeken nu, na 't eindigen van zyn carrière, hy was gepensionneerd als Resident, nu niets hem meer deren kon, voor my optetreden. Maar z'n toestand was zóó ellendig, hy was zoo ouwelyk en débiel en... hij huilde zoo, dat ik't niet van my verkrygen kon hem op kosten van krachts- of karakterinspanning te jagen. By diezelfde gelegenheid (te Bergen O.Z.) ontmoette ik Collard.

Hy was allerhartelykst, o ja! Maar... ik wou geen échec lyden, en vroeg hem niets! Nogeens, ik heb geen enkele reden om te denken dat Collard weigeren zou, dan... de algemeene opmerking: dat ieder die sedert 1856 ('t jaar van 't ontslag vragen) of na Februari 1860 (verschyning van 't boek M.H.) om velerlei redenen verplicht was geweest voor my optekomen, zich heel voorzichtig stil hield! Er zyn er honderden die eershalve woedend hadden moeten worden, toen men in Holland begon my voor 'n slecht mensch uittemaken! Niemand protesteerde, noch zy die van naby weten konden dat ik gelyk had in de zaak te Lebak, noch de zeer velen die my van vroeger kenden als 'n goed mensch. De grief die my deze... trouweloosheid sedert zooveel jaren veroorzaakt (ook nu nog) kan ik niet beschryven. Als ik begonnen was dezen of genen daarover verwytingen te doen, was er geen eind aan geweest. Uit overmaat van ergernis heb ik altyd gezwegen. Wat nu Collard aangaat, by m'n komst te Lebak kende ik hem niet, en ik zou dus verkeerd doen me op hem als 'oud vriend' te beroepen. Daartegen-over staat dat hy boven ieder ander geschikt ware optetreden als getuige in de lebaksche zaak zelf. Maar wie kan zeggen of hy daartoe, god weet om welke redenen, genegen is? Zyn zwygen gedurende zooveel jaren bewyst al vast dat-i geen aandrang voelde spontaan optetreden. En 'n weigering van zyn kant zou heel verdrietig zyn. Zoo-iets moet van harte geschieden, en niet schoorvoetend. Daarby komt nóg iets, en deze opmerking slaat op velen. Ik ben zeker dat menigeen berouw heeft dat-i door laf

zwygen my heeft overgelaten aan de clique van van Twist. (Ik noem 't nu zoo korthedshalve, en niet eens geheel juist. Maar: passons.²) Vooral sedert 'n jaar of zes, zeven is de algemeene stemming nogal veranderd. Maar nu zou er voor hen die my verloochenden eenige moed noodig zyn om nu voor den dag te komen. Ieder zou hun toevoegen: 'Wel, waarom sprak je dan niet vroeger?' Als byv. Collard nu openlyk verklaarde dat ik ten aanzien der lebaksche zaken, voor zoover hy daarvan weten kon, de waarheid gezegd had, zou hy 't antwoord moeten afwachten: 'dan ben jy wel 'n beroerde kerel, dat je Havelaar zoolang hebt laten uitschelden!' Zie, ik ken Collard niet goed genoeg om te weten of hy die beschuldiging durft trotseeren. Vooral daar ze, stipt gezegd, grond heeft!

En iets dergelyks past op 't getuigenis omtrent de vuile verhouding van Brest van Kempen met den Regent. Daarover heb ik nog andere opmerkingen.

Ik hield B. v. K. inderdaad in gewonen zin voor 'n hoogstfatsoenlyk man en (alweer in gewonen zin) dit zeg ik nog. Hy was in toon, taal en voorkomen 'n gentleman. Daarmee geheel overeenkomstig was dan ook onze geheele verhouding. By 't 'aboucheeren'³ viel geen enkel onbehoorlyk woord.

(Niet zonder doel konstateerde ik dit in m'n brief aan hem van 28 februari 1856 No. 93, slot. Ik wilde my dekken tegen de banale opvatting der zaak, alsof ik met m'n chef 'n standje had gehad! Niets daarvan! 't Was 'n principe-kwestie, en... hyzelf vreesde dat *ik* 't winnen zou. Zelfs heeft hy zich als 't ware geexcuseerd over de my toegedeelde berisping, en verzekerd dat hy daartoe geen aanleiding had gegeven. Ook betuigde hy me uitdrukkellyk z'n hoogachting.)

Fatsoenlyk man! Wat is dat eigenlyk? Of hoe is dat woord hier optevatten? Toen ik op de doorreis naar Batavia by B. v. K. afstapte (hy had me daartoe uitgenoodigd,) en hy me zeer beleefd ontving, verweet ik hem 't geen er tusschen hem en den Regent was voorgevallen. Hy werd verlegen, en hakkelde, en zei iets als: - Ja... zie je... eens besloten om... de zaak niet... naar uw meening... te behandelen... moest, ik wel... van... myn... kant... alle pogingen... (etc. Men kan zulk gehakkel niet precies weergeven.) Fatsoenlyk, in iets hooger zin nu, was die handelwys zeker niet!

Maar dan komen wy op 'n ander terrein dan ik bedoelde toen ik B. v. K. voor zooveel noodig schetste. En nog verder wyken wy af van dat woord, als we de zaak behandelen van die vuile verhouding met den regent. Aan zoo iets dacht ik niet, en 't spyt me dat er zoo iets in 't spel was. Anders gezegd: het doet me genoeg het niet geweten te hebben toen ik den Havelaar schreef. Misschien had ik me laten verlokken dàt aanteroeren, en ik ware vervallen in de chronique scandaleuse, terwyl nu de zaak geheel en al gebleven is op het gebied van zoogenaamd staatkundige (liever oudgasterige) regeerings-principes. Dat B. v. K. byzondere redenen had om den regent te ontzien, zal wel waar zyn, want het is my gezegd door iemand die 't weten kon (waarvan straks) maar dit neemt niet weg dat hy, 'n heel ordinaire rangtractement- en pensioensjager, geheel en al handelde 'in den geest van de regeering' door myn aanklacht te smoren, gelyk uit den uitslag gebleken is. (Ik werd gedwongen m'n ontslag te nemen: de verplaatsing naar Ngawie was 'n piège⁴! en hy bleef in gunst.)

(Geen piège van van Twist, o neen. Hy was te verregaand onkundig van alles, om te weten waarom ik te Ngawie zou moeten buitelen. Maar ik sla nu deze byzonderheden over.)

Afgescheiden nu van de vraag of B. v. K. 's byzondere verhouding tot den regent invloed had op z'n déloyale handelwys, en ook van de kwestie of ik m'n stelling niet verzwakken zou door dat optegeven als hoofdmoment, wáár is het dat de hierbedoelde beschuldiging tegen B. v. K. werd ingebracht, en wel door den heer Hasselman, minister van Kolonien⁵! Hy heeft me gezegd: 'Wel, wist je dàt niet. B. v. K. zat onder den regent omdat die hem meiden leverde.' (letterlyk!)

Die woorden geschreven of gedrukt kyken iemand vies aan! Daarom is het de vraag of 't goed is ze aantehalen, terwyl aan den anderen kant juist het letterlyke hier misschien de eisch wezen zou. (Misschien niet, waarvan straks.)

Vóór die uitlating zeide Hasselman iets anders dat waarschyndlyk beter te gebruiken is. Maar oordeel niet te gauw.

De oorzaken die me tot hem voerden sla ik nu over... 'n lange geschiedenis! Heel spoedig begon hy op 'n toon van... verwyf of geringschatting, met:

- Maar... ik begryp niet waarom je nooit gebruik hebt gemaakt

van *myn* rapport over Lebak. Daar staat wat meer in dan in je Havelaar!

- Uw rapport?

- Ja, wel zeker. 't Myne!

(Hy was nl., en dit wist ik niet, een myner voorgangers te Lebak geweest. In 't nasporen van het archief schyn ik niet zoover te zyn teruggegaan... wat ook niet noodig was.)

Daarover werd nog wat gesproken, en door hem altyd op 'n toon van afkeuring dat ik de zaken niet zwart genoeg gekleurd had. Daarin had hy ongelyk. Erger dan 't vermoorden van m'n voorganger, kòn het niet, en in den Havelaar onthield ik my van veel geschets, 'n onthouding uit kunstbesef, waarop ik dan ook uitdrukkelyk wys. Door te veel te schetsen, verzwakt men den indruk. Doch dit hoefde Hasselman niet te begrypen. Ook konstater ik nu maar alleen dat de minister van koloniën me als 't ware verweet dat ik niet genoeg gezegd had! En dit zeide hy als specialist in de zaak, in hoedanigheid van gewezen Assistent-Resident van Lebak⁶!

De vraag ryst nu, of er van die uiting moet gebruik worden gemaakt? Ge begrypt dat we onder vier oogen waren. Ik ken Hasselman niet genoeg om te weten of hy 'n man van z'n woord is, (ik gis: ja!) doch kan berekenen dat hy die vis-à-vis my zoo rond en byna plomp met zyn opinie voor den dag kwam, ook jegens anderen meermalen moet gezegd hebben wat hy my zeide. Al ware hy dus 'n oneerlyk man (wat ik niet geloof) dan nog zou hy zich door loochenen in 't oog van die anderen tentoonstellen. Ik zou dus op zyn getuigenis durven rekenen.

En toch is 't de vraag of het beroep op Hasselman nuttig wezen zou? Even als by Collard heeft by hem de spontaneïteit ontbroken, en ook by hem dus zou nu een getuigenis in 't voordeel van Havelaar worden uitgelegd in zyn nadeel, vooral daar hy minister van koloniën en dus in staat geweest is my recht te doen. Elk ander minister kàn zich verschuilen achter de meening dat ik in m'n onrecht was. Hy niet! (De vraag: 'waarom drong dan jyzelf niet by Hasselman aan om iets te doen?' ligt voor de hand. Ik had er goede redenen voor, die ik nu oversla, schoon ik je ze heel graag vertellen wil, en, meen ik, reeds verteld heb.)

Zoodra we ons begeven op kwestieus terrein (kwestieus noem ik

de genegenheid van Collard en Hasselman om flink voor den dag te komen) loopen wy gevaar aftedwalen van de hoofdzaak. Met of zonder de getuigenissen van die heeren is de gegrondheid myner in den Havelaar neergelegde grieven zonneklaar bewezen. By weifeling of halfheid van C. of H. zouden m'n tegenstanders terstond zich daaraan vastklampen, en dit is gevaarlyk. 't Is de vraag niet of ik hen ten laatste zou dwingen te erkennen dat ik recht had (o zeker!) maar de thans bestaande opwekking zou weer vervliegen in die voorloopige schermutseling. Ik heb daarvan ondervinding. De tyd van pleiten moest voorby zyn. Honderdmaal heb ik er aan gedacht Collard, en vooral Hasselman, opteroepen, maar... ik ben wee van overtuigen. Wie nu nog niet gelooft dat Havelaar gelyk had, wil niet overtuigd zyn. Ik herinner me hoe bly ik was toen in... ('t eerste jaar van Sloet van de Beele⁷) de heer Schook⁸ me schreef dat die G.G. aan den heer Hooff(?) te Ammerzoden... och, ik weet niet recht meer. 't Kwam hierop neer dat Sloet my gelyk gaf. Dan ben ik klaar, dacht ik. Jawel!

In 1860 berichtte men my dat de dokter die m'n voorganger behandeld had, my aanviel. Zekere kommissie die toen voor Havelaar zou optreden bleek dien aanval belangryk genoeg te vinden om my te sommeeren daarop te antwoorden. Met heel veel moeite begaf ik me uit Brussel naar Rotterdam (ik had geen cent op zak) nam 'n kamer in 'n logement, en annonceerde dat ik al de bewysstukken van den Havelaar by me had, en ieder belangstellende uitnoodigde die by my te komen zien. Heel naïf meende ik dat het de Natie om waarheid te doen was! Er kwam niemand! En dr. Bleeker, 't kommissielid dat my op 't stuk van dien dokter gewezen had als zoo bezwarend, zei me, toen ik hem later sprak, dat de aanmerking van dien dokter eigenlyk op niets neerkwam. ('Op niets' wat de strekking van den Max Havelaar aangaat. Dat was zoo. Zelfs versterkte ze myn bewering dat m'n voorganger vergiftigd was.) Bleeker zei:

- 'Och, je moet begrypen, ieder spreekt nu van dat boek, zie je. En die dokter Bensen wil nu ook graag eens genoemd worden. Zoo gaat het altyd. *Ik* heb terstond gezegd dat z'n aanmerking niets om 't lyf had.'

't Was om den man aantevliegen. Intusschen had ik de pynlyke

reis naar Rotterdam gemaakt, zat zonder geld in 'n logement en... de geestdrift van die commissie voor M.H. was voorby.

Règle générale⁹: by zulke zaken is 't van hoog belang zich stipt te bepalen by de hoofdkwestie. Elke afleiding, elke stap op 'n zypad, verzwakt.

Zoo iets nu vrees ik van 't opsporen van meer getuigenissen dan reeds in den loop dien de zaak genomen heeft, ligt opgesloten. Behalve die aanmerking van Dr. Bensen (zie Noot 151) *is er nooit op eenig in den Havelaar vermeld feit iets afdedongen*. Jazelfs: dit is niet beproefd. Dat zeer velen 't zouden geprobeerd hebben indien er maar eenige kans ware geweest op goeden uitslag, ligt voor de hand.

Eens ben ik beschuldigd onwaarheid gezegd te hebben door 'n 'Oud-officier van 't Ind. Leger.' Zie daar over 't nootje op blz. 385 van de laatste uitgaaf.¹⁰

Zoover my bewust is werd er overigens nooit... ja toch, er is beweerd dat er in de Lampongs niet zooveel (of: geen) gevluchte Bantammers waren. Ik blyf m'n sustenu¹¹ volhouden, maar 't onderzoek zou ons noodeloos van den weg brengen. 't Is door den (generaal?) Weitzel gezegd, meen ik. Wanneer de zaak daarmee stond of viel, zou ik voorstellen er over te schryven aan 'n onpartydig en bevoegd persoon in Indië. Over den uitslag zou ik heel gerust zyn, want ik weet dat ik de waarheid gezegd heb. Mocht iemand die accessoire meening voor hoofdzaak houden (of dat voorgeven) wel, ik zou bereid zyn ook daarvan bewys te leveren. Maar wat dan? Ik riskeer als ik daarmee aankwam, 'n antwoord te krygen als van Bleeker. Iets als: Ja, zie je, d'at heb ik wel gedacht. Ik begreep wel dat die Weitzel ook 'n duit in 't zakje wou gooien!' Zeker zult ge er op gelet hebben hoe ik in de Noten me telkens beklaag, dat men geen zuiver inzicht in de zaak *verkoos* te hebben. Dat de officieele stukken die ik in Max Hav. en Minnebr. publiceer, valsch of verzonnen zouden zyn, heeft niemand durven beweren, maar men heeft ze, *gelyk alles*, geignoreerd. Dat was 't makkelykste.

Het zwygen van allen die zooveel belang zouden gehad hebben by spreken (Duymaer van Twist in de eerste plaats!) en dat zooveel jaren lang, en na zooveel sommatiën van myn kant, is meen ik 't sterkste bewys voor de waarheid van den M.H. D'at en de toestand van Bantam, voornamelyk van Lebak!

Ikzelf ben moe van de zaak. Wel 'n geluk voor my dat mannen als gy - en dat begryp ik wel! - meer lust hebben dan ik om haar weer aantepakken. Als ge al m'n deceptien kendet! 't Is wel inderdaad iets als 't getob van de mier waarover ik spreek als inleiding tot de Saidjah-geschiedenis. Ja, ik ben er wee van! En niet dan ongaarne zie ik dat boek in. Maar nu, de laatste dagen daartoe genoopt (nu byv. by 't schryven van dezen brief) frappeert het me hoe korrek de zaak in elkaar zit. Neem, byv. den 'Brief aan den G.G. in ruste.' Er is geen speld tusschen te krygen. En dit is... juist een der oorzaken geweest van mislukking. Als D. v. T. den minsten kans had gezien iets te winnen by debat, ware hy (persoonlyk of door intermédiar van anderen) uit den hoek gekomen. Maar dit niet kunnende, was hy wel gedwongen tot zwygen, juist het eenige waardoor hy me afmatte. En dit doemde my tot eentonigheid! Vandaar dan ook dikwyls m'n zwygen. Ik begon te vreezen dat men zeggen zou: 'Och, daar is hy weer met z'n ouwe gezanik! Altyd hetzelfde!' Dat is dan ook zoo. Variatie kon ik er niet in brengen. M'n gelykhebbery verveelt mezelf. Maar dit is geen reden om my ongeluk te geven!

Ja, het trof me dikwyls hoe stipt en komplete de zaak door my in '56 behandeld was, zóó dat ik nu nog (in 82!) me houden kan aan alles wat ik gedaan en later geschreven heb. Deze opmerking kwam me zoo even in den zin toen ik op de woorden wees waarin ik konstaterde dat ik met den resident geen 'standje' had gehad. Er blykt hoe ik voorzag hoe men de zaak naar beneden zou willen halen.

9 Januari '82.

Ik zou nog terug komen op dat 'meiden' praatje. Ik houd Hasselman's beschuldiging voor waar, vooral omdat ik later zoo dikwyls over B. v. K. hoorde spreken als 'n zeer wellustig mensch, waaraan dan ook z'n eindelyke krankzinnigheid wordt toegeschreven. Ik verzeker u dat het me leed doet. Behalve den tegenzin om zoo'n platte uitdrukking te doen drukken, heb ik er nog dit tegen dat ik niet graag zeker soort van Brave Hendrikken tot bondgenooten kreeg. Er is iets laags in iemand met wien men officieel in geschil ligt, optezoeken in z'n alkoof. Wèl ben ik hiertoe in casu gerechtigd, indien 't waar is dat alkoofzaken invloed hadden op 't officieele, o ja! Maar wie alles doet waartoe hy

zou 'gerechtigd' zyn, is geen goed mensch! In 't kort, het stuit me! En weer aan den anderen kant, als men bedenkt dat ik die zoo liberaal van opvatting ben ik zulke dingen (ik neem 't 'n wellusteling(?) hoofdzakelyk kwalyk dat-i z'n hersens bederft!) en in weerwil daarvan zoo fesoenlyk m'n plicht deed (let wel: óók naar kappelmannigen maatstaf!) dat ik nu lyden moest onder de fout van iemand die ook juist naar dien maatstaf z'n plicht niet deed.

(Over zulke zaken is tusschen B. v. K. en my nooit gesproken, maar ik houd me overtuigd dat hy op allerdeftigste wys de banale moraliteits praatjes zou verkocht hebben. Misschien had hy my om m'n hoogstliberale opvatting, voor 'n zedeloos mensch uitgemaakt. Zoo iets is me dikwyls voorgekomen.)

Maar, vraag je, wat is nu je konklusie ten aanzien van 't inroepen der getuigenis van Collard en Hasselman?

Wel, ik wacht je advies. Neem voor zeker aan dat al wat ik schryf stipt waar is. Aan ontkennen van Collard of Hasselman verkyk ik m'n beste oog, 't linker! Maar voor schoorvoetery, voor halfheid, voor bygesleepte maaaren ben ik bang.

En vooral: de tyd van getuigenissen byeenzoeken is voorby. Dat is m'n voornaamste bezwaar. En daarin word ik versterkt door 'n stuk in de Amsterdammer van gister dat me heden ochtend in handen kwam. Ik zeide u reeds by eenige vrienden te hebben aangedrongen op 't propageeren van Perelaer's stuk. Een hunner heeft met beste bedoeling daaraan gemeend te voldoen door 'n uittreksel uit m'n brief aan hem... overteleveren (beter woord is er niet voor!) aan de redactie van dat blad, en zie, die heeft alweer juist het van ouds bekende smoormiddel by de hand gepakt, waarop ikzelf met afkeer wys. En dat: 'niet behooren tot de blinde vereerders van Multatuli!' Ik vraag noch om vereering, noch om blindheid, maar wie vroeg hùn naar die betuiging? Dat is weer de afgezaagde slenter om ieder die 't voortaan voor my opneemt uittemaken voor 'n blinde.

'En als het blyken mocht dat werkelyk Multatuli voor 25 jaren Lebak verlatende van daar vertrok als 'n man die z'n plicht had vervuld...' etc.

'*Als het blyken mocht!*' Ei! Een voorstel alzo om nu, in 1882 eens van voren af aan te beginnen met 'n onderzoek. Hartelyk dank! Me dunkt dat er in die 25 jaren voldoende 'gebleken' is! Wie nu

nog niet weet of Havelaar gelyk had, zal 't nooit weten. Zóó doende zou men elke nieuwe 25 jaar op nieuw kunnen konkludeeren tot begin van onderzoek.

Dat 'als er blyken mocht' is 'n mooie tekst. En ik voorzie preeken dáárover als we moeite doen Collard of Hasselman in de zaak te trekken. De minste lamheid van hun kant zou worden aangegrepen om opnieuw aantedingen op 't 'blyken' van een of ander. En, gelyk ik by ondervinding weet, dan verloopt de zaak.

Myn aanbevolen punt van uitgang is: wie nu nog niet overtuigd is, kan ophoepelen!

Dag beste Iterson, wees hartelyk van ons drietjes gegroet.

Ge moogt al dit geschryf laten lezen aan wien gy goed vindt. Maar laat er niets van drukken. Niet *ik* moet weer pleiten. De Arnhemmer noemde het slot der noten op den M.H. 'welsprekend.' Jawel, juist omdat ik geen woord voegde by de erkenning der indische couranten: dat 'Lebak 'n woesteny is.' Al wat ik verder zeggen wou, wordt seuren. En helaas, dat is ook wel 'n beetje van toepassing op dezen brief!

Wat Hasselman aangaat, is 't ook de vraag of 't 'fair' is, gebruik te maken van iets dat hy - wel minister zynde, maar niet àls minister - in 'n soort van gul laisser-aller gezegd heeft. Dát spreekt zelfs uit het triviale der uitdrukking. 't Kòn niet gemeenzamer. Geen spoor van diplomatieke voorzichtigheid. En juist daarom zou 't me bezwaren hem in onaangenaamheden te brengen. Ik ben benieuwd naar uw opinie.

Hoofdzaak blyft: dat de zaak door 't zoeken van nieuwe bewysgronden weer pleiterig wordt. Dáár ben ik misselyk van.

Eindnoten:

1. *De hier bedoelde ontmoeting vond plaats op 31 maart 1878 (zie V.W. XIX, blz. 407).*
2. *passons: maar dit terzijde (fr.)*
3. *aboucheren: mondeling kontakt onderhouden (naar 't fr.)*
4. *piège: valstrik (fr.)*
5. *De gesprekken met Hasselman vonden plaats tussen 3 maart en 5 april 1868 in Den Haag.*
6. *In feite was Hasselman assistent-resident van Pandeglang geweest; vgl. V.W. XII, blz. 718.*
7. *Sloet: Mr. Ludolf A.J.W. baron Sloet van de Beele (1806-1890), Gouverneur-Generaal van 1861-1866.*
8. *Schook: Mr. W.F. Schook (1832-1877) zond Multatuli twee brieven van Sloet van de Beele; vgl. V.W.X, blz. 641.*
9. *Règle générale: algemene stelregel (fr.)*
10. *Vgl. V.W.I, blz. 355.*
11. *sustenu: bewering (naar het fr.)*

[8 januari 1882

Briet van G.C. de Haas-Hanau aan J.M. Haspels]

8 januari 1882

Brief van mevr. G.C. de Haas-Hanau aan J.M. Haspels. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 3(2/3) beschreven. (M.M.)

WelEd Heer,

Belangstellend als Gij zijt in alles wat Multatuli betreft, ben ik zoo vrij U opmerkzaam te maken op een hem betreffend stuk van den heer Perelaer uit s'Hage, in het Handelsblad van 25 dec l.l., getiteld: Bantam en Max Havelaar. - Naar

aanleiding van dat stuk geeft de Amsterdammer (weekblad voor Nederland) van heden,

Zondag 8 Januari, een leadingartikel: 'Lebak is een woestenij'. Beide stukken zijn *flink*, doch vooral het laatste moet dunkt me, voor Multatuli's vrienden voor ieder rechtgeaard en eerlijk Nederlander eene krachtige aanleiding zijn, om de Havelaar's zaak opnieuw te releveeren. De overtuiging dat Ge het U ten plicht stelt naar uw vermogen tot dat doel mede te werken, gaf mij de pen in de hand om U op bovengemelde stukken te wijzen. Laat ons ze verbreiden, bespreken en alzoo trachten allen invloed uit te oefenen ter verkrijging van het helaas te lang verzuimde *recht* voor Havelaar en zijn zaak!

8 Jan. 82
Hoogachtend
G.C. de Haas-Hanau

Aan den WelEd Heer
J.M. Haspels.

**[11 januari 1882
Briefkaart van Multatuli aan V. Bruinsma]**

11 januari 1882

Briefkaart van Multatuli aan V. Bruinsma. Met poststempel Nieder-Ingelheim 11/1/82 en geadresseerd aan WED Zeergel. Heer Dr. Vitus Bruinsma. Leeraar in de Scheikunde Leeuwarden (Holland). (M.M.)

W.B. Hartelyk dank voor Tandem!

Ge hebt al gezien dat er in den Amsterdammer iets is opgenomen.

De *modus quo*¹ bevalt me niet. Maar - enfin!

Ja, gaarne zag ik den M.H. door U behandeld. Ik laat U 'n Exempl. zenden. Dat ik 't niet uit myself deed, heeft 'n goede reden: ik ontving er maar (ik meen:) 2 Exempl. van, één ingenaaid die ik voor aantekeningen en later korrektien noodig heb, het andere *ingebonden*, dat Mimi graag hield. Om veel redenen wou ik niet om méér verzoeken. Maar ik laat er u nu een van Rottm zenden.

De mislukking van die gas-zaak spyt me. Ik zag in, dat zoo'n betrekking zoveel gelegenheid² geeft tot *praktische* toepassing uwer kennis.

Hartelyk van ons beiden gegroet! Wouter is 'n beste lieve jongen. (nu byna zes jaar) De vrolykheid en levenslust stralen hem de

oogen uit. Gister vroeg hy of hy by nacht of by dag geboren was, en of mamaatje veel pyn van hem had geleden? Ge begrypt hoe verlegen zulke vragen maken. Ik schrik tegen den tyd dat wy hem zullen *moeten* zeggen wat er geschied is. 't zal hem schokken! Maar we mogen niet riskeeren dat hy 't van anderen hoort.

Eindnoten:

1. modus quo: *manier waarop (lat.)*
2. gelegenheid: *oorspr. stond er aanleiding.*

[16 januari 1882 Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

16 januari 1882

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim, 16 Jan 82 beste Waltman! Dank voor uw wenschen by 't N. Jaar. Ook *U* wensch ik voorspoed *in* en *buitenshuis*. 't Een hangt vaak van 't ander af. Wat my betreft, ik zie de jaren voorby gaan met 'n gemengd gevoel. Het feliciteeren komt me wel eens voor als 'n gelukwensch met het naderend levenseind. Weldra word ik 62. Voor 20, 30 jaren vond ik iemand van dien leeftyd 'n stokouden man. En 'oud' blyf ik 't ook nu vinden, 'n stelling waarin niemand me zal tegenspreken. Wat jongere menschen echter niet zoo inzien, is de lastigheid van dat op de schop zitten, van dat onbestemde. Kyk, als ik eens 80 of 90 jaar oud worden moest, dan zou ik 25 a 40 jaren lang hebben doorgebracht met nuttelooze voorbereiding om naar bed te gaan. Ook Bilderdyk heeft zich 30 jaar, of langer, bezig gehouden met sterven. Het vroom: *memento mori*¹ heeft voor menschen die aan 'n kinderachtig loon- en strafstelsel gelooven, wel zin. Maar voor iemand die alle loon of straf in zichzelf zoekt, moest men prediken: gedenk te *leven*. Nu ja, maar dat leven is 't rechte niet meer, als men by alles zich voorstelt dat het weldra *uit* wezen zal. Dat verlamt. Bilderdyk was ziekelyk. Dat ben ik, op m'n sporadische aamborstigheid na, *niet*. Ik heb dus geen exkuus, als hy, voor m'n talmen en seuren à la Hamlet. Voor m'n tegenzin om iets aantepakken! Toch voer ik nog meer uit dan hy, want ik *denk*, terwyl hy, versjes knoeiende -'n bezigheid die beneden kousenbreien staat! - minder dan niets deed. Ik zeg dat niet als *charge*². Ik meen het *letterlyk*.

Hoe dit zy, die gedurige afwachting van 't eind is vervelend. Ik

kom mezelf voor als 'n jongen die voort eerst van z'n leven 'n visite makende, niet weet hoe hy moet opstaan en vertrekken. Een gerekt afscheid-nemen is 'n blyk van geringe levenswysheid. Me dunkt, als de delinkwent zekere jaren bereikt heeft moest de levensstraf niet langer op hem worden toegepast.

En (dit is het ergste!) men voelt dat anderen slechts uit beleefdheid hun: 'sta nu toch op, en ga heen, man!' terug houden. Niet van allen veronderstel ik dit. Maar van de meesten wel, vooral van 't groote publiek. Dit besef werkt apathisch. En als ik nu daarby maar ook ouwemannig-ziek was. Dan zou ik verantwoord zyn. Maar dit schyn ik maar niet te kunnen worden. -

Op Uw zoo hartelyk aanbod om als Elsevier weigerde, my van Uwen kant te hulp te komen, kwam ik nog niet eens terug. Ja, Elsevier *heeft* het gedaan, en beste Waltman *ik zit er mee bezet*. Nu is 't konsigne: werken of... woordbreken. Werken dus, dat heet: vertellinkjes leveren die... niet in me zyn. *Ik* ben altyd op 't standpunt waarop ik was toen ik in febr. '60 met den Havelaar optrad en de dwang my te moeten staande houden met iets anders, doet me zeer. Ge kent de parabel van Chresos. Zoo is het! -

Wat nu den herdruk van 'Nog-eens Vrye Arbeid aangaat, - hoe eenvoudig uw vraag dienaangaande ook klinkt, voor my is die zaak lastiger dan ze schynt. Als ik met de Maatsch.^y Elsevier zoo gemeenzaam was als met U of met Funke zou ik voorstellen de nog voorradige Exempl van de *eerste* brochure over Vryen Arbeid en ook van 'Pruisen en Nederland' te vernietigen, en dan die drie stukken in één band, door 'n toepasselyk byschrift tot 'n geheel gemaakt als 'politieke stukken' of 'Polemiek' willen uitgeven. Hoe dan de wederzydsche eigendomsrechten van Elsevier en de Uwen zouden moeten geregeld worden, weet ik niet. Dat kon buiten my om gaan. Ik zou graag zonder onkosten willen meewerken (door 't samenlasschen en korrektie) voor zooveel noodig. Het op-nieuw verschynen van die bundels *onder verschen datum* zou in *myn* belang zyn. Misschien ook (ja zeker!) in dat der uitgevers. Maar wie zou dat dan wezen? Is 't U makkelyker de eerste brochure over Vryen Arbeid en Pruisen en Nederland uit Elseviens handen te krygen? Of zoudt *gy* de 2° brochure aan Elsevier willen afstaan?

O, 'n idee! Nu, dat komt straks. Eerst dit nog. Juist dezer dagen

ben ik in korrespondentie met meer dan een persoon over 't aandringen op recht in de Havelaars zaak, vooral naar aanleiding van 't stuk dat onlangs de majoor Perelaer in 't Handelsblad publiceerde en dat ge waarschylyk gelezen hebt. Juist in-verband dáármee zou ik zoo gaarne die polemische stukken opgefrischt zien, en liefst *by elkander*. Zou 't nu ook gewensch zyn dat *ik* 't kopierecht van 'Nog eens Vrye-Arbeid' van U kocht? Ik zou dan wel iemand weten dien ik zou durven vragen U het daarvoor verschuldigde terstond te betalen. Hoeveel zou dat bedragen?

Als dat lukte, zou ik Elsevier voorstellen de nog aanwezige Exempl van de 1° brochure en 'Pruisen & Nederland' te vernietigen. Maar ik erken dat het de vraag is of ze dat zullen willen doen, tenzy onder voorwaarden die my te drukkend zouden wezen. Nu, dit moet ik afwachten. De eerste vraag is of ge my uw recht op de 2° brochure ('Nog-eens... &c) wilt afstaan, en voor hoeveel? Ik kan in 't minst niet beoordeelen wat de zaak waard is. Ook niet, wat ik in dat geval aan Elsevier zou moeten voor slaan. Geef my eens raad. Myn wensch is alleen die dingen *gezamenlyk* optefrisschen.

Nu heel vriendelyk groet
tt DouwesDek

Juist dezer dagen weet ik dat er een Nog eens Vrye Arbeid besteld is uit Rotterdam. Dat Exempl. moest dienen voor iemand die nog altyd meende dat ik in den Havelaar had aangedrongen op verandering van regeeringsstelsel! Men kan niet lezen! En toch wil men dat ik *schryf*.

Eindnoten:

1. memento mori: *gedenk te sterven (lat.)*
2. charge: *overdrijving*.

[21 januari 1882

Artikel van C. Vosmaer in De Nederlandsche Spectator]

21 januari 1882

Artikel van C. Vosmaer in De Nederlandsche Spectator, no. 3. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.) Fragmenten.

(...)

Terwijl 25 jaren lang natie en regeering voor de Havelaarszaak koel bleven, toont men zich op eens erg warm voor eene droevige schandaalzaak in Suriname of ontvlamt - in geld, maar niet in daden - voor de Boeren. De heer Perelaer bracht in het Handelsblad van 25 Dec. 1881 Bantam en Max Havelaar ter sprake, naar aanleiding van de nieuwe, de vijfde uitgave van den Max Have-

laar, door de maatschappij Elzevier. Met vreugde begroeten de vrienden van dat boek en zijnen schrijver het kordate opstel van den heer Perelaer.

‘Helaas! zegt hij, het is treurig te moeten constateeren, dat sedert dien smartkreet van den ambtenaar, die zijn plicht deed, zeer weinig in den toenmaligen toestand van den Javaan veranderd is. (....)

Maar om gebiedend op te treden en van de regeering te eischen dat onderzocht zou worden of hetgeen daar zoo mooi geschreven stond, waarheid behelsde, daartoe miste de Nederlandsche natie van toen den moed.’

Mocht wat de heer Perelaer schreef en verder mededeelde op het jonger geslacht, het betere Jong Holland invloed hebben. Laat mij er toe mogen medewerken door ook eenige gedeelten aan te halen van Multatuli's woorden, in het Amsterdamsche weekblad medegedeeld:

‘Dat is flink. Op zoo iets wachtte ik sedert jaren! - Karakteristiek is weer de poging van de redactie van het Handelsblad om Perelaers dapper stuk te smoren. In een der bijbladen staat 'n neerzettend entrefiletje, inhoudende een gewoon of huispraatje: ‘Men moet voorzichtig zijn met geloofslaan’; dat, of zoo iets staat er. Zeker, men moet voorzichtig zijn. Maar de voorzichtigheid in de Havelaarszaak heeft nu al 21 jaren geduurd (bijna 22), en het wordt tijd om te beslissen, dunkt me. (....)

Mij dunkt, als ooit 'n zaak in staat van wijzen was, is het wel de Havelaarszaak. Wie nu nog niet weet, waaraan men zich te houden heeft, zal 't nooit weten. Vijf-en-twintig jaren tobbers! En nu nog ten slotte te hooren aandringen op voorzichtigheid in 't oordeelen!’

Mocht de tijd eens komen (ik ontleen en beaam dit denkbeeld van den heer Perelaer) dat wij den Havelaar konden genieten als kunstwerk! Immers hoe langer hoe meer is ons dit moeilijk geworden. In 1860 geloofde men niet aan den inhoud en vond het boek zoo schoon - allengs zijn duizenden er toe gekomen het genot van dat schoone te zien verduisteren hoe meer men overtuigd werd van de schriklijke waarheid die het uitsprak. Die gang is traag geweest, maar hij heeft toch gevoerd tot juister inzicht en daarom wanhoop ik niet dat eenmaal door een ander Jong Hol-

land recht zal geschieden. Mocht dit maar niet te laat geschieden! (...)

[22 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

22 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 en 6(½) beschreven. Met enveloppe, geadresseerd aan WEDG Heer Willem Paap. Litt. hum. Stud. Quellynstraat, 15 Amsterdam. (M.M.)

Nieder-Ingelheim, 22 Januari 82

Myn beste trouwe Paap! Dat ik me geroerd voel door Uw edelmoedig pogen zal ik U wel niet hoeven te zeggen. Ik zal daarby dan nu ook niet stilstaan.

Ik zelf drong er op aan, van de zaak te mogen weten. En nu dat màg, zit ik er mee bezet. Er zyn opmerkingen¹ die ik voor waar en juist houd, maar... gek klinken in *myn* mond. Deze, byv. dat *middelmatig* succès me schaden zou! Dàt vrees ik. Schrale deelneming zou juist aan 't licht brengen hoe gering 't aantal is dergenen die my wenschen te steunen, en alle andersdenkenden zouden zich de handen wryven van plezier... een genoegen dat ze zich sedert veel jaren hebben kunnen veroorloven. Ge kunt er zeker van zyn dat, zoodra de zaak door gedeeltelyke of volslagen publiciteit bekend² wordt, honderden zullen komen aanloopen om den boel in de war te sturen. Voorbeeld van den modus quo heb ik voor 't kiezen! En, ik zegje, even als Jezus tot Petrus zeide: 'vóór de haan kraait &c' voor de zaak half op weg is, zullen er onder de aanvankelyke deelnemers Petrussen zyn die... excuus zullen vragen voor hun doling. De zoodanigen zyn dan weer verplicht my zwart te maken om hun lafhartigheid 'n kleurtje te geven. Ik spreek by

ondervinding! Dit zou er minder op aankomen indien, in-weerwil daarvan, de zaak *flink* slaagde. Maar, met of zonder die afvallers, hieraan twyfel ik.

En, rondit gezegd, ik wenschte heel hartelyk, dat de zaak wèl goed afliep. Ik ben nu byna 62, en voel me moê.

Over den eisch - 't woord klinkt wat sterk. Ik bedoel niet dat *ik* iets eisch in dit geval, o neen! Ik spreek van wat *de zaak* eischt om niet schadelyk te werken in-plaats van voordeelig - nu daarover zou ik nog meer kunnen zeggen. Geloof voorloopig dat er voor m'n tegenzin in *onvolkomen* succès, zeer bondige redenen bestaan. En de moeielykheid om namen te voegen by de door U opgegevene! Of 't beoordeelen der wenschelykheid om de op Uw lystje voorkomende personen in de zaak te betrekken! Sommigen hunner ken ik niet. Wat hen betreft, kan ik me dus er by neerleggen. Tegen anderen *zou* ik bedenkingen maken... als ik begon daarover te oordeelen. Er zyn er by die ik er gaarne by zag wat het leenen van hun *naam* aangaat, doch... die my herhaaldelyk steunden en dus met recht verstoord wezen zouden als ze meenden dat het om 'n *bydrage* te doen was. En zóó wordt de uitnoodiging opgevat, blykens 't antwoord van den h^r Funke. Dat antwoord zou geen zin hebben als 't alleen te doen ware om z'n *naam* onder de circulaire. Funke heeft my *allernobelst* behandeld, en doet dit nog! Het heeft dus geen houding, hem uittenoodigen nog meer te doen. Maar dit zou ook in meer of minder graad op anderen van toepassing zyn. Ik heb geen vryheid dit precies optegeven. Stel dus dat ik my, wat dit betreft, moet onthouden van oordeel. Opmerkingen zonder praktische strekking schoppen den boel in den war. Toch *iets* praktisch misschien: kan er in de eerste circulaire iets worden ingevoegd dat dit bezwaar opheft? Door, byv. te drukken op 't meedoen: '*door 't leveren van Uw naam.*' Zie, als dàt kon, zou ik er heel graag myn besten Funke ook by hebben, hèm vooral! Ik kan U niet zeggen hoeveel verplichting ik aan hem heb. Dat bepaalt zich volstrekt niet tot geld zaken alleen - schoon hy ook dáárin altyd allergrootmoedigst was - neen, op heel andere wyzen nog heeft hy my altyd edel behandeld. Ik heb veel fouten, en de manier waarop hy die altyd vergoelykte en vergaf, maak hem in myn oog tot een der achtenswaardigste menschen. Dikwyls heb ik hem bewonderd. Z'n goedheid jegens my was des te

sterker omdat hy van temperament volstrekt niet schaapachtig is, en dus niets te maken heeft met lamzalige goedigheid.

Nu, die uitwyding over F. komt nu hier eigenlyk niet te-pas. Of misschien wel. 't Kon z'n nut hebben door U in-staat te stellen te antwoorden als iemand verwyttend vroeg: hé, waarom doet F niet mee? We kennen de scie³ om op uitgevers te schimpen, die 'geniën' uitzuigen. Kappelman is daarin byzonder sterk, hy die waarachtig zich niet kaal plukt om 'geniën' aan 'n kleed te helpen! Indien allen die met Havelaar in aanraking kwamen hem behandeld hadden als Funke, waarlyk, beste jongen, dan had ik niet zoo rondgezworven, te-vergeefs zoekende naar *recht*.

Maar nu 'n andere kategorie der redenen voor wraking tenopzichte van zekere namen. (Dat is: *als* ik wraakte, want ook hier misschien is onthouding best.) Moet ik waarschuwen tegen Prof Veth⁵, die na m'n schryven tegen Vryen Arbeid (d.i. tegen 't verleenen van permissie aan allerlei gespuis om tegenover den Javaan uitzuigend gouvernementje te spelen!) zeker innig berouw had van z'n party trekken voor den 'man van Lebak'? Veth, evenals zoo velen, verleid door den valschen klank: 'vry' had zich aangesloten by de party van van Hoëvell, en werd myn tegenstander zoodra ik aantoonde dat die heele party slechts aan Van Hoëvell's byzonder belang haar bestaan te danken had. Ik denk dat Veth weigeren zal. Eéns reeds wàs hy lid eener kommissie in den geest van de nu by een geroepene. Welnu, hy wist te bewerken dat ik bedanken *moest*. Nog ben ik in 't bezit der (ik meen: door hèm) geredigeerde oproeping⁴ die nooit gepubliceerd werd. Eerst stelde hy uit, (hy en anderen) en daarna schreef hy 'n ander stuk waarvan ik inzage kreeg, en dat zoodanig was dat ik weigerde. Aan hemzelf schreef ik dit, onder opmerking dat hy 't daarop had toegelegd. Of nu 't afwachten van Veth's weigering zoo schadelyk zou zyn? Dat weet ik niët. Hoe hy die weigering zou inkleeden weet ik al. De recensie van myn (1e of 2e) brochure over Vryen Arbeid in den N. Rotterdammer moet van hèm geweest zyn. Daarin wederlegt hy niets

(evenmin als 'G' onlangs in t N v d D die daartoe door 'n onbekende gesommeerd werd)

... maar hy geeft daarin 'n qui s'excuse s'accuse⁶ over z'n vroeger partytrekken voor Havelaar, 't Komt hierop neer dat Multatuli

zich in z'n latere geschriften met zooveel andere dingen dan de Lebaksche zaken (juist! Hier, byv. met Vryen arbeid!) bemoeid had. -

Moet ik voorts Alb. Thym wraken omdat die zoo'n... krankzinnige beoordeeling van Vorstenschool gepubliceerd heeft? Of moet ik denken dat degeen die hèm op't lystje zette, daarvoor z'n goede redenen gehad heeft? *Ik* ken die redenen niet! Zeker is't dat Thym die graag schryft en aan den weg timmert nooit één woord besteed heeft aan de wys waarop Havelaar behandeld werd. Moet ik (den goeden besten) De Geyter wraken die in Multatuli niets ziet dan den 'letterkundige'? -

Somme toute⁷, als ik aan't ziften ging, zou ik Uwlieder taak bezwaren zonder nut. Ik geloof alzo dat het best is... uw voorloopige opgaaf aantenemen voor notificatie, zonder meer. *Doet wat Ul. goeddunk!* -

Een andere vraag is: welke personen ik zou hebben optegeven die *niet* op uw lystje staan. Ik ken er wel die daarby behooren zouden, o ja. Maar hier stuit ik op 'n andere moeielykheid. Van sommigen - niet van allen - zou 't me drukken als hun bleek dat *ik* hen had opgegeven. Anderen zouden 't onhartelyk vinden als ik *niet* zorgde hun naam er aan te verbinden. Hoe dit zy, met seuren over zulke bezwaren komen wy niet verder. Morgen zend ik U eenige namen met adressen. De zaak is me pynlyk, maar ik moet òf meehelpen òf... u afwyzend bedanken. Dit laatste kan en mag ik niet. Alzo: go ahead. -

Ja, uw oordeel over V.⁸ is juist! Ik ben innig bly dat ge hem zóó hebt leeren kennen. En we moeten hem te hooger stellen als wy bedenken in welke atmosfeer hy leeft. Haagsch, diplomatisch, deftig, behoudend, bedaard, slymerig, beroerd! Er behoort veel toe om in zoo'n kring - en zelfs atavistisch behoort hy daartoe! - zichzelf te blyven.

Voor vandaag hartelyk gegroet, beste jongen, ook van m'n vrouw. Wouter is 'n best kind en springlevend, 'n voorbeeld van levenslust! Heerlyk om aan te zien. Maar *ik* word erg ouwemannig.

tt Dek

M'n vrouw, dezen brief gelezen hebbende, maakt de opmerking dat ik Funke's weigering verkeerd kan hebben opgevat. Het zou

kunnen zyn dat hy als 'Direkteur van 't Nieuws v.d. D.' - Enfin! Ik mag niet vorderen dat hy om mynentwil 'n zaak bederft die de toekomst van z'n kinderen verzekert. Dring alzoo svp. niet by hem aan. -

Ik zou gaarne zien dat je dezen br. ter lezing zond aan den heer Zurcher.

Eindnoten:

1. opmerkingen: *oorspr. stond er dingen.*
2. bekend: *oorspr. voorafgegaan door iets.*
3. scie: *stoplap (fr.)*
5. Veth: *prof. dr. Pieter J. Veth (1814-1895), nederlands aardrijkskundige, hoogleraar in de Oosterse Talen en Wijsbegeerte. Hij nam deel aan de Commissie voor de Nationale Inschrijving (1860-61).*
4. oproeping: *oorspr. stond er circulaire.*
6. *qui s'excuse s'accuse: wie zich verontschuldigt, beschuldigt zich (fr.)*
7. *somme toute: alles bij elkaar genomen (fr.)*
8. V: *wschl. Valette.*

[23 januari 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan D.J. Korteweg]

23 januari 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan D.J. Korteweg. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Tilburg Maandag 23/1 82

Waarde Kort,

Om niet preutsch te zyn, heb ik een manifest ontworpen en hierby ingesloten; overigens is het wel wat zot als men korteweg heet my een dergelyken dienst te vragen. - Saterdag kwam ik van een zevendaagsche reis en kon eerst gister aan het ontwerp beginnen terwyl ik heden ochtend de Maatschappy tyd heb bestolen om het te verfraaien en over te schryven.

Bevalt het niet, je open haard biedt eene voortreffelyke gelegenheid tot verbranding.

Daar het met 50 handteekeningen onder de oogen van het volk zal moeten komen en een aantal twyfelaars of geldvaste meedoeners de beurs zal moeten openen, dient het naar mijn inzien in wat warmen toon te worden gesteld. Een beroep op bekendheid enz zou goed zyn voor de uitverkoren 50. Maar om de ongeveer 5000 die in 2^e instantie moeten geworven worden, is een kalm kort woord onvoldoende.

Eigenlyk zou men beide rubrieken op anderen wyze moeten aanspreken. Maar men kan de zaken te gelyk doen door het manifest aan de 50 te zenden met een andere circulaire waarin op kalmen toon instemming wordt gevraagd. Dat zal ook wel de bedoeling zyn.

Ik doe hieronder volgen een lyst van personen die volgens my voor de opneming in het 50 tal kunnen in aanmerking komen.

Kon men aan elk de voorwaarde stellen minstens f50.- by te dragen, dan had men vast eenige zekerheid voor den geldelyken uitslag?

Het viel my wat tegen dat men in Amsterdam nog niet verder was - nog geen aanzienlyker Comité had kunnen aanwerven - Enfin, het denkbeeld der 50 personen vind ik voortreffelyk.

v.d. Broek sprak ik Saterdag; hy gaat druk werken voor Lebak. Dat schryf ik U uitvoeriger, als ik geen bureautyd behoef te ontzien.

Kallenberg v.d. Bosch schreef my 'behoeft gy aan myne ondersteuning te twyfelen'? Die is dus vast. -

Uit by gaand ontwerp - dat ik zeer gaarne voor beter geef - zult gy zien in welken geest ik het manifest zou wenschen - niet te zeer bedelbrief.

Ik heb gedacht er nog iets by te voegen over het schamele schryversloon in een klein land. Dat laat ik aan U.

Nu Paap aan Dek geschreven heeft, houd ik my verder geheel buiten de bemoeiingen met N. Ingelheim. Ik zou P. volkomen openhartigheid aanraden; het manifest aan Dek's goedkeuring onderwerpen? Ik kan zeggen: slaagt men er in een te maken dat allen bevredigt en twyfelt men niet of het is in Dek's geest, doe het dan niet. Kan men echter netelige punten niet tot volkomen goede oplossing brengen, doe het dan wèl.

Dat men eerst het kapitaal hebben moet en het bedrag kennen alvorens te bepalen hoe daarmee juist te handelen, acht ik aangewezen.

Nog eens een felicitatie voor het gelukkige 50 personendenkbeeld. Aan de ommezyde vind gy myne kandidaten.

Groetende Uw
Iterson

N.B. Met U ben ik 't eens dat men zoo mogelyk (by genoegzame eensgezindheid een manifest moet vaststellen. Dat haalt veel praten uit. Ryst by de onderteekenaars tegen het manifest wel bezwaar dan kan het altyd nog worden gewyzigd.

De kandidaten zend ik van avond

**[23 januari 1882
Brief van Multatuli aan W.A. Paap]**

23 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2 (½) beschreven. De enveloppe is bewaard gebleven en was geadresseerd aan WEDG Heer Willem Paap Litt. hum. Stud. Quellynstraat, 15 Amsterdam. (M.M.)

Maandag 23 Januari 82 beste Paap! Hierby voorloopig 'n lystje. Na daarvan nota te hebben genomen, zal 't me genoeg doen als ge't verscheurt. Het hindert my 'n beetje dat ik zelf die namen opgeef, schoon ik 't alleen durf te doen in de meening dat het alleen dienen moet voor de onderteekening der circulaire.

Zeker zend ik U morgen 'n vervolg.

Holda is Mevrouw:

A. Clant van der Myll

(niet: Quant) Leidsche vaart, 122

Haarlem

Maar 't zal de vraag zyn of 't haar schikt, alleen als *dame* onder al dat manvolk te staan. Ik geef in overweging 't stuk aan den *Heer* Clant v.d. M te zenden. Roorda's voornamen zyn S.E.W. Z'n adres is te

Clarens

(Suisse)

Ik zal hem schryven dat-i niet zonder permissie in de courant schryft.

Hartelyk gegroet

tt DD

[29 januari 1882

Artikel van V. Bruinsma in De Amsterdammer]

29 januari 1882

Artikel van V. Bruinsma in De Amsterdammer, no. 240. (Knipsel M.M.)

De Havelaarszaak.

Vele menschen achten zich voor sommige zaken te oud. Waar het aankomt op krachtig handelen, zeggen ze dit aan een jonger geslacht te moeten overlaten. - Het tegenovergestelde is echter meer algemeen. Jongelieden overschatten dikwijls hun kracht. Doch hier wensch ik een geval te bespreken, waarin de ouderen aan de jongeren iets opdragen, dat te zwaar is voor hun schouders.

Het jaar 1882 aanschouwt den 5n druk van Max Havelaar. De eerste verscheen in 1860. 'Op het toenmalige ras heeft de mannelijke taal van den ambtenaar, die met terzijdestelling van alles zijn plicht deed tegenover plichtvergeten regeerders en bestuurders, geen invloed uitgeoefend', zegt de Heer Perelaer in zijn

bekend opstel in het *Handelsblad*, en hij laat er op volgen: 'Een geheel nieuw geslacht is sedert opgestaan en is nu daar om de indrukken op te vangen. Dat Multatuli's taal ingang moge vinden in de jeugdige gemoederen, want *de toestanden zijn geheel dezelfde*.' En aan het slot van het opstel leest men de hartelijke woorden: 'Ik heb zoo'n vertrouwen, dat het zoo ontvankelijk gemoed der jeugd zich zal openen voor dien hulpkreet ten gunste van een zachtmoedig, arbeidzaam en braaf volk geslaakt. En gebeurt dat, dan zal Multatuli, de man die veel geleden heeft, schitterend gewroken worden; dan zal niet alleen Bantam, dan zal geheel Insulinde gered zijn.'

Iets dergelijks heeft de goede Aart Admiraal indertijd in *Nederland* geschreven en later herdrukt in zijn bundel *Oudheden*. Ook hij verwachtte, dat Neêrlands jongelingschap met kracht en mannelijkheid voor Multatuli zou opkomen.

Beider verwachting is ongegrond. Hetgeen de mannen van '60 niet deden, zullen thans zij, die toen nauwelijks geboren waren, niet aanvatten. Wat er te doen valt is mannenwerk. De man in de kracht van zijn leven, die de Havelaarszaak aan zijn kinderen endosseert, bedriegt zich in den stand van zaken.

Menigeen, die den eersten druk van Max Havelaar las, gloeide van verontwaardiging en vormde het plan om, man geworden, zijn kracht en invloed aan te wenden om Havelaar recht te doen. Maar toen de kracht kwam was de gloed gedoofd. Het maatschappelijk leven had den jongen man geleerd, dat men van stellingen als: 'men moet zich de dingen zoo niet aantrekken, wat gaat het mij eigenlijk aan, het zal wel zoo erg niet zijn,' meer dienst heeft, dan van een hart. En hij leerde zijn vroegeren ijver beschouwen als onpraktische dweeperij.

Te midden dier aldus gevormde mannen is thans een nieuw geslacht opgegroeid, voor wie de 4° of 5° druk de eerste is. Kan men van deze jongeren iets anders verwachten?

Met de feiten uit den Havelaar maken zij kennis 20 jaar nadat ze zijn voorgevallen. En de aantekeningen van den schrijver - een toelichting hier, een smartkreet ginds, een aanklacht altijd - leeren hen het andere feit, dat Multatuli's stem 20 jaar lang te vergeefs heeft geklonken. Als knapen heeft hun leeraar hen gedeelten van het boek op school doen lezen en uit een letterkundig oogpunt

leeren beschouwen. Van recht doen in de Havelaarszaak hoorden zij niets. Zullen zij uitwerken wat ze het vorige geslacht zagen en zien verzuimen?

Voor het rechtdoen aan Havelaar is hart noodig, maar ook kracht. Van mannen die, hoe vol gloed in hun jeugd, zijn vastgegroeid in hunne maatschappelijke verhoudingen, voor wie hun rustig leventje, hun zucht om de machthebbenden te vriend te houden *alles* is; in één woord van mannen, die hun hart hebben verloren, is niets te verwachten. Maar evenmin van jongelieden, die het aan kracht ontbreekt en die men bovendien, niet zonder reden, terugwijst met de woorden, dat zij wel anders zouden spreken, als zij ouder waren.

Wie dan de zaak moeten aanvatten?

De nog niet zoo zeldzame mannen in ons land, die hun hart hebben behouden; die gloeien als in hun jeugd, voor waarheid en recht en thans ook de kracht bezitten er iets voor te doen. Er zijn niet weinigen, maar zij zijn verspreid. Menigeen denkt bijna alleen te staan in zijn onverzwakten wensch dat Havelaar recht geschiede. De Heer Perelaer heeft een hartig woord gesproken. Dat behoeft niet verloren te gaan, als hij zelf wil meehelpen om de zaak aan de orde te houden, en de verspreide krachten te vereenigen.

Laten wij niet rekenen op volgende geslachten, voor hetgeen we zelf kunnen doen. Elk uitstel komt voor onze eigene verantwoording.

Leeuwarden.

Dr. Vitus Bruinsma.

[29 januari 1882

Brief van C.J.H. van den Broek aan V. Bruinsma]

29 januari

Brief van C.J.H. van den Broek aan V. Bruinsma. Dubbel kwarto vel, waarvan blz. 1 en 3($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Middelharnis 29 Januari 1882

Hooggeachte heer,

Uw mannelyk woord in de Amsterdammer zal zekerlyk hier en daar weerklank vinden. Het is my eene behoefte U persoonlyk daarvoor te danken. - En om daaraan toe te voegen iets wat U misschien ook reeds bekend is, maar in elk geval belangryk genoeg voor herhaling: de Havelaarszaak herleeft, juist onder dat-

zelfde geslacht dat in 1860 schooljongen was. Onder de personen die zich aan 't hoofd der beweging stellen tel ik goddank persoonlyke vrienden. Men zal zekerlyk niet vergeten om den roem van uwen naam aan de beweging te koppelen. Kunt U iets doen om de Amsterdammer schaamte de doen gevoelen over de bekentenis dat 'wy niet behooren tot de *blinde* vereerders van Multatuli?' Er is een flink blad noodig dat met vuur de zaak omhelst: zal 'de A.' niet vragen om die eer?

Voorts knoop ik, onder strenge *discretie*, daaraan de mededeeling vast dat ik op touw heb gezet eene beschryving der koorts-epidemie (?) in Bantam. Zy is het treurigste zegel op de waarheid van den Havelaar.

Het is een arbeid waarvan ik, aan het begin, nog niet den ganschen omvang zien kan. Maanden zal ik noodig hebben alleen om uit officieele stukken de gegevens te verzamelen. Of ik kracht en bekwaamheid hebben zal om het ruwe materiaal naar behooren te verwerken zal ik eerst daarna kunnen beoordeelen. - Maar zoo ver ik zien kan zal ik ook *medische* kennis noodig hebben om het karakter der ziekte te beoordeelen. Zy is koorts-epidemie genoemd door de kommiezen, maar in een der ome. rapp. - van geneesk.ⁿ vond ik reeds den waren naam: hongertyphus. -

Als ik het noodige mag byeenbrengen: kan ik dan op Uwe medewerking rekenen tot de wetenschappelyke bepaling der ziekte?

En, mocht U soms toevallig, door verwanten of kennissen in het bezit zyn of kunnen komen van brochures, artikelen of brieven die op deze zaak betrekking hebben: zoudt U ze my dan ter kennisneming willen zenden? Het is voor my op deze plattelandsgemeente zeer moeilyk het noodige materiaal te verzamelen en lang genoeg ter beschikking te houden. Ik heb daarom reden om ieder die my daarin helpt dankbaar te zyn. - Of ik slagen zal weet ik niet en betwyfel ik haast: maar probeeren wil ik het. -

Met hartige aanbeveling voor Uwe zeer gewenschte hulp teeken ik na
hoogachtenden groet

UEd. dw. dienaar
C.J.H. v.d. Broek

[30 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

30 januari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. De enveloppe is bewaard gebleven en was ge-

adreseerd aan WEDG Heer Willem Paap Litt. hum. Stud. Quellynstraat, 13 Amsterdam. (M.M.)

N. Ingelheim 30 Jan '82

Beste Paap! Dank voor Uw stuk in den Spectator. Ik voorspel u dat ge nog wel eens - zegge: dikwyls! - op dat chapître zult moeten terugkomen. Men kan niet lezen. D^s De Keyzer (Tydspiegel) wist uit den Max Havelaar heraus zu lesen¹ dat ik geen handschoenen droeg, en meende my t hof te maken door 'godverdomme' te zeggen. Volgens anderen was dat boek 'n pleidooi voor Vryen-Arbeid. Enz. Enz. Je zult ondervinden dat men je stuk opvat als 'n veldtocht tegen pyp-stoppen en niezen. -

M'n vrouw zeide zoo-even: is de charge niet te sterk?-Neen! 't Is moeielyk, zotternyen *te* gek voortestellen. Ik las gister (Amsterdammer, 22 Janⁱ, blz 3. Kol 3 bov.)

'Toen hy hoort dat zyn dochter &c' -

Heel graag hield ik me langer met uw stuk bezig, maar andere dingen gaan voor. Zeker zal ik er later op terugkomen. Ik ben benieuwd naar uw behandeling van de verzenmakery. De stof is ryk. -

Toen ik onlangs eenige namen opgaf schreef ik: morgen meer! En² tot nog toe deed ik 't niet. Wees intelligent, en begryp dat er in die geheele zaak voor my iets pynlyks is. Een klein suppletioir³ lystje bleef liggen, en de moed verging my, 't grooter te maken. In uw brief van eergister komt 'n zinsnede voor die me wat helpt. Ik kan iets makkelyker opgeven wie, naar myn gevoelen, de circulaire moesten *meeteekenen*, dan - &c

Alzoo een nieuw lystje. Het is altyd mogelyk dat er later nog eenige namen by komen.

In't zenden aan Van Twist ligt dunkt my, 'n aardige sarkasme, schoon het de vraag blyft of we niet verkeerd doen hem, vroeger

dan onvermydelyk is, van de zaak te doen kennis dragen? Beoordeelt en beslist dit zelf. Hy is er zeer van thuis my onders'hands tegentewerken. Dit weet ik by ondervinding. -

Myn vrees voor ongunstigen uitslag grondt zich op indicien die byna *dagelyks* tot me komen. Weinig publicisten hebben een anderen grond voor hun geopenbaarde meeningen dan de veronderstelling dat die⁴ in den smaak der lezers zullen vallen. Dat enkelen zich daarin vergissen, kan waar zyn, maar in den regel legt men de lapjes voor 't venster, die 'tegenwoordig 't meest worden gevraagd.' Welnu, my legt niemand voor 't venster. 't Schynt wel dat men zich kompromitteert door my aantehalen. En dit op allerlei terrein. By de heerschende citatenmanie, kàn 't niet anders dan *opzet* wezen dat men my zoo aanhoudend niet-citeert, iets dat voor 'letterkundigen' en krantenmakers inderdaad eenige inspanning moet vereischen. Maar ook buiten eigenlyk gezegde schryvery, er blykt me telkens dat ik niet zoo zeer onpopulair ben als wel *anti*-populair. Een voorbeeld, (ik heb er velen.) De Kamer wou eens precies weten hoe eigenlyk die Atjehoorlog ontstaan was. Na lang geseur zou de minister de stukken overleggen. Het *eerste* stuk luidt:

'I. De Consul Gen. der Nederlanden te Singapore aan den G G. van N.I.

15 februari 1873

Intriges van veel belang ontdekt der Atjehsche envoyés met den Amerikaanschen en Italiaanschen Consul, waardoor onmiddelyk handelen misschien noodzakelyk wordt. Byzonderheden per eerste boot (get) Read.'

In *September 1872* schreef ik den Koning een brief waarin ik hem waarschuwde dat z'n Min^r van Kol. oorlog wilde maken met Atjeh. Moet de tegenzin om *my* te noemen niet zéér ver gaan, als men bedenkt dat *niemand* gevraagd heeft hoe die *dépêche* van den Consul Read *n° 1* van de overgelegde stukken wezen kan? By de heerschende armoed aan pikante stof voor polemiek, is zoo'n algemeen zwygen zeer in 't oog vallend. -

Zekere⁵ G. ('van Gorkum' meen ik) in 't Nieuws van den dag de indische 'Heere'-diensen behandelende meende, vryheid meende te hebben, my geheel te ignoreeren. En nergens bleek my 't min-

ste verzet tegen die oneerlykheid. By de behandeling der systemen over afvoer van faecale stoffen zou men toch Liernur noemen, dunkt me. Of: wie hem *niet* noemde, zou er over berispt worden. *Ik* schyn vogelvry te zyn.

Diezelfde G. (dit schreef ik u reeds) wist my te ignoreeren by 't behandelen van Vryen Arbeid. Gesommeerd myn brochures over dat onderwerp te weerleggen (door wien, weet ik niet) heeft hy gezwegen. En er is me niet gebleken dat die onbekende waarheidszoeker z'n sommatie heeft volgehouden of herhaald, wat me zeer spyt.

-

Toen ik onlangs in 't 'Nieuws' werd uitgescholden voor 'laag en gemeen' omdat ik den spot dreef met letterkundige ophemelary (ophem.^y v. L)⁶ of omdat ik by die gelegenheid 'n loopje nam met Cremer, is niemand daartegen opgekomen. De zoog^e intrekking van die belediging is op zeer forschen aandrang van Funke geschied. De 'pers' heeft gezwegen. -

O, van dien aard is er zoo véél! Ik noemde de blyken van antipopulariteit *dagelyksche* verschynselen. Een ander kan dit zoo niet opmerken daar ieder z'n voelhorens noodig heeft voor eigen gebruik. Eergister las ik in 'n verslag van 'n 1° Kamerzitting dat de heer Muller die in de plaats was gekomen van 'den waardigen van Twist'... &c. Er kan daar geen andere reden geweest zyn⁷ om v. Twist zoo mooi te kwalificeeren, dan de zucht om *my* uittemaken voor 'onwaardig'. Niemand heeft ooit beweerd dat V. Twist 'n *uitstekend* mensch was. (Ook in 't kwade is hy dit niet.) 't Is onmogelyk dat iemand zich ooit kan getroffen voelen door z'n byzondere 'waardigheid.' Hy is 'n aller ordinairste man. (zoo'n byzonder 'goede jurist.' Dan weet je genoeg. De bekende glorie van onberoemden. -

Zoodat ik maar zeggen wil (Abraham Blankaart) dat ik maar *hopen* mag dat de zaak slaagt. Dàt doe ik. -

Heere Jezis, ik heb daar weer iets van Fielding gelezen! Z'n *Jonathan Wild de groote*. Hoe min! Hoe grof! Hoe plomp! Hoe onnoozel! Hoe onmogelyk! En... hoe gemeen! En dat alles met pretentie op mensch kunde! En... met 'n *goed gereciperde* pretentie: hy staat voor meester in dat vak te boek. Voor 'n meester 2ⁿ rang, nu ja, maar voor 'n meester toch! 't Is ergerlyk. Wil je dat vod eens lezen? Zeker kan je't krygen in de stadsbibliotheek, of hebben ze

daar geen buitenl. schryvers? Myn exempl. kan ik je niet zenden. Ik heb 't tot onleesbaarheid toe, kapot gekrabd, 't is 'n (slechte) fransche vertaling. *Als je 't leest, waarschuw me dan. Ik wil je dan op een en ander opmerkzaam maken, 't is 'n mooi onderwerp voor 'n artikel in den Spectator, waarby je d.v. (hm, niet deo volente⁸, maar: des verkiezende) je stuk kunt aansluiten aan m'n schimp tegen (den ouden) d' Israeli. -*

Noem me 'Dek'. Dat 's hartelyk en eenvoudig. M'n vrouw is wel. Zy groet je. Wouter is 'n toonbeeld van levenslust. Hy sprudelt. O, 'n heerlyke jongen. Zoo'n kind levert veel stof tot opmerking ('n mensch op'n zooveelste van de ware grootte.) M'n vrouw leest heel studieus den Emile van Rousseau. Erkennende dat er veel goeds in is, stemt ze my toe dat hy (R) zeer onnatuurlyk-gekunsteld is in 't voorstaan van 'Natuur.' Ook ziet hy geheel over 't hoofd dat de maatschappy met al haar fouten en zotternyen óók 'n natuurprodukt is.

Dag, beste jongen. Zie je kans te zorgen dat je kritiek geen nadeeligen invloed uitoefent op je karakter? Ik blyf er by dat je twintig jaar zwygen moest, en met terzyde stelling van allen *lust* je moet bezighouden met studie van iets exakts. Nu is wel *in zekeren zin*, al wat bestaat *even exakt* (ook letterkundery en zelfs zielkunde) maar - nu, je weet wel wat ik bedoel. Ik wou dat je m'n slaaf was. Dan zette ik je aan historische bronnenstudie. Het toepassen van je kritischen geest dáárop, zou (meen ik) nuttiger wezen dan het - soms àl te makkelyk! - neerhalen van letterkundige beroemdighedens. Je zaagt kurk. Adieu

Dek

Als 't 'huldeblyk' my in-staat stelt te werken naar m'n zin, zonder den drang om kopie te leveren, wil ik den 80 jarigen (!!) oorlog (!!!) eens onder handen nemen. Die heele historie is voor $\frac{7}{8}$ humbug!

Eindnoten:

1. heraus zu lesen: *door lezing op te maken (du.); in duitse schrijffletters.*
2. En: *oorspr. gevolgd door* dat heb.
3. suppletoir: *aanvullend.*
4. die: *oorspr. stond er zy.*
5. Zekere: *oorspr. voorafgegaan door* Ik schreef U reeds dat.
6. (ophem^v v.L.): *oorspr. gevolgd door* is in geheel Nederland niemand.
7. geweest zyn: *oorspr. stond er* Er was niet de minste reden.
8. deo volente: *zo god het wil (lat.)*

[30 januari 1882

Brief van S. Katz aan V. Bruinsma]

30 januari 1882

Brief van S. Katz aan V. Bruinsma. Gevouwen briefenvelop met opdruk Mr. S. Katz, advocaat en procureur, Amsterdam en aan de binnenzijde: Memorandum van Mr. S. Katz, kantoor: Keizersgracht 379. Voorzijde voor $\frac{2}{3}$ beschreven. Envelopdeel geadresseerd aan WEDG Heer Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Aan de W.E.G. Heer Dr. Vitus Bruinsma, ZED.
Amsterdam, 30 Jan 1882.

Geachte Heer! Uw denkbeeld in *de Amsterdammer* van deze week is uitstekend. Inderdaad: Multatuli moet gerehabiliteerd worden, ook *rechtens*, ook officieel. De Staat, even als de particulier, moet het onrecht erkennen, dat hij pleegt door oneerlyke of onedele ambtenary. -

Indien Ge U eens combineerdet met eenige ferme mannen, en - met deze tot commissie vereenigdet - in 't volgend nr. van *de Amsterd.* een oproeping om instemming en medewerker plaatstet?!

Hoogachtend,
Uw Dv. Katz.

**[30 januari 1882
Briefkaart van J. Blankman aan V. Bruinsma]**

30 januari 1882

Briefkaart van J. Blankman aan V. Bruinsma. Met poststempels Rotterdam 30 JAN 82 en Leeuwarden 30 JAN 82 en geadresseerd aan den Weledelzeergel. Heer den Heer Dr Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Weledele Heer

Rotterdam 30 jan. 1882

Ofschoon niet bij machte om den toestand te veranderen, betuig ik U toch mijn geheele instemming met uw bondig en juist artikel De Havelaars zaak in 'de Amsterdammer'. Wanhopig is 't denkbeeld dat de *invloedrijke* Nederlanders er toe besluiten zullen *bewezen* onrecht te niet te doen. Met hoogachting UwDwDr

J. Blankman, Oppert.

**[31 januari 1882
Briefkaart van W.H. van Heijningen Jr. aan V. Bruinsma]**

31 januari 1882

Briefkaart van W.H. van Heijningen Jr. aan V. Bruinsma. Met poststempels Amsterdam 31 JAN 82 en Leeuwarden 31 JAN 82, geadresseerd aan dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Havelaar-Zaak.

Zou Uw artikel in de Amsterdammer van heden niet meer effect hebben gehad zoo U Uw medestanders had uitgenoodigd zich per briefkaart aan U bekend te maken. De beweging die daardoor op het touw zou zyn gezet, zou Nederland in staat stellen een bloedschuld af te doen. Duizenden staan aan Uw zijde als u de

wapenkreet aanhief, maar zonder een centrum voor de agitatie zyn uwe woorden niets.

v.

[januari 1882 Brochure van M.T.H. Perelaer]

Eind januari 1882

*Brochure van M.T.H. Perelaer, getiteld Nogmaals Bantam en Max Havelaar.
(M.M.)*

Lebak is een woestenij!

‘Lebak is een woestenij. - Geheele dorpen zijn uitgestorven.’ - Met deze verschrikkelijke waarheid eindigt de nieuwe druk van de Max Havelaar.

Aan de uitgemergelde overblijfselen is nu eindelijk een hand toegestoken om totale vernietiging te voorkomen. Of 't helpen zal? Men leze de Nieuwe Rotterdamsche Courant, dd. 19 Januari 1882, onder de mailberichten - 1e blad, 2e bladzijde - Mijn God! is dan dat arme volk gedoemd tot op den laatsten man misschien, te boeten voor het onrecht aan Douwes Dekker gepleegd; voor het plichtverzuim van een Gouverneur-Generaal, die niet had mogen ‘rusten’, vóór dat verzuim zooveel mogelijk was hersteld.

Komt, aan U, lezer, aan allen, die gevoelen en willen erkennen, wat Neerlands naastbijliggende plicht is en was en blijven zal, vragen wij, nu Bantam zieltoegend antwoord geeft op den Max Havelaar, medewerking om de natie op te roepen tot het eischen van recht in de Havelaarszaak.

Heeft het roerend pleidooi van Multatuli een volk niet kunnen behoeden voor ondergang; - laat de ontzettende schuld, welke daarvoor reeds op ons allen rust, niet nog grooter worden door aan Eduard Douwes Dekker nog langer de meest eervolle, de schitterendste voldoening te blijven onthouden, waarop hij als een van Neêrlands edelste zonen zoo ten volle aanspraak heeft.

De brief van den Gouverneur-Generaal in ruste^{*} bevelen wij verder in uwe ernstige overdenking aan.

Den Haag,
Januari 1882.
M.T.H. Perelaer.

* Zie de zesde druk van de Verspreide stukken van Multatuli - bladz. 16 en volgende, 1879 - Amsterdam, G.L. Funke.

Nogmaals Bantam en Max Havelaar.

De toekomst zal verschrikkelijk wezen.

Brief aan den Gouverneur-generaal in ruste, Zesde druk, bladz. 41.

Het ondervolgende stuk 'Bantam en Max Havelaar' werd een plaats gegund in het Algemeen Handelsblad van 25 December 1881, bladzijde 3. Een deel er van: 'Uit de Oost-Indische mailberichten van de maand October', wees de redactie van een weekblad af, notabene omdat zij vreesde met de plaatsing aan Multatuli te zullen mishagen. Een tijdschrift weigerde het geheele opstel onveranderd op te nemen. En de redactie van het Handelsblad wreekte zich over de, door haar verleende gastvrijheid, door in hetzelfde nummer met enkele van de gebruikelijke 'zinnnetjes' den inhoud van het opgenomen stuk te verzwakken.

Dat tot kenschetsing van de menschen- en de partijvrees, die in Nederland, ook bij de pers, ten minste bij een groot deel er van, blijkt te bestaan.

Onze poging om ernstige belangstelling te doen ontstaan in al de jammer en ellende van een diep ongelukkig volk, dat levende onder de hoede van een zelfden Koning, met Nederland innig verbonden is; - onze poging om een kreet van verontwaardiging te doen opgaan over de onthullingen, die als met bloed geschreven, het Nederlandsch geweten hadden moeten wakker schudden en met onrust en bitter zelfverwijt vervullen; - onze poging tevens om bij de puinhoopen van Bantam en de overblijfselen van zijn wegstervende bevolking, een krachtig besef te wekken van het grievend onrecht, nu reeds 22 jaren tegenover Multatuli gepleegd; - die pogingen zijn helaas! tot heden mislukt. Het rechtsgevoel is bij het Nederlandsche volk nog niet ontwaakt. Wel sluimert het diep! - Toch geven wij onze poging niet op.

Daar moet recht gedaan worden in de Havelaarszaak! Nu meer dan ooit, is die zaak een volkszaak geworden; nu Multatuli's voorspelling, dat Bantam eenmaal een woestenij zou worden, op ontzettende wijze is bewaarheid.

Aan wie de schuld?

Leest, en herleest gij allen, staatslieden, die verplicht zijt te letten op de teekenen des tijds... letterkundigen, die toch ook eens het boek moet inzien, waarvan men zooveel kwaads spreekt... handelaren, die belang hebt bij de koffieveilingen... kameniers, die het boek huurt voor weinige centen... Gouverneurs-generaal in ruste... Ministers in bezigheid... lakeien van de Excellentiën... hofpredikers, die *more majorum*² zult zeggen, dat Multatuli den almachtigen God aantast, waar hij slechts op staat tegen het godje dat *gij* maaktet naar uw beeld... leden der Volksvertegenwoordiging, die weten moet wat er omgaat in het groote Rijk over zee, dat behoort tot het Rijk van Nederland... Leest en herleest, Multatuli's Max Havelaar, en ziet dan heen naar het vaderland van Saïdjah en Adinda.

Wij, Nederlanders, o! wij hebben allen schuld. En die schuld zal schandelijk op ons blijven kleven, zoolang er door de geheele natie geen recht zal zijn geëischt voor Multatuli. Die eisch moet de eerste, die eisch moet de laatste der eischen zijn, nu en altijd, en zoolang aan Douwes Dekker, die zijn plicht deed in woord en daad, op onovertroffen wijze, geen schitterende voldoening is geschonken voor al de miskennis en verguizing, voor al de armoede en al het verdriet, waaraan hij jaren lang ten prooi is geweest; omdat hij het niet lijdzaam heeft kunnen aanzien, dat daar, onder zijn oog, 's Konings onderdanen werden mishandeld en uitgezogen in Zijner Majesteits naam.

Onlangs is de gouverneur-generaal in ruste Duymaer van Twist, afgetreden als 'geachte spreker' van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Franssen van de Putte, een even geachte spreker, heeft in een 'sierlijke' rede kort daarop betoogd, dat genoemde D. v. Tw. zich in zijn langdurige loopbaan zoo verdienstelijk heeft gemaakt jegens Nederland en Indië, in 't bijzonder jegens Bantam, welks volk zijn Gouverneur-generaalschap in dankbare herinnering houdt. Er is dan ook sprake van, vooral in Indië, om gelden bijeen te brengen tot oprichting van een monument op een der Bantamsche bergtoppen, ter eere natuurlijk van D. v. Tw. Ook het penninkske van den inlander zal niet worden versmaad. Van de bijeen gebrachte gelden zal al dadelijk een gedeelte worden afgezonderd voor een prachtalbum met fotografiën van Lebak en andere Bantamsche streken in hun tegenwoordigen

toestand. De aanbidding van het album zal plaats hebben door een 'gemengde' commissie van blanke en bruine 'broeders'. De familie Droogstoppel, welks hoofd, op de bekende wijze zoo buiten verwachting snel stikte, zal een vertegenwoordiger zenden. Slijmering, vreest men, zal het te druk hebben. Alles zoo plechtig mogelijk - als er maar geen fytzweren zijn aan de voeten van de gevierde Excellentie.

Het monument wordt naar Indië overgebracht onder de bijzondere leiding van den heer Fr. v.d. Putte. Een van Z.M. vaartuigen van oorlog zal daarvoor ter beschikking worden gesteld. De feestrede, die met medewerking van vele uitstekende frasenmakers bearbeid wordt, zal in 't Soendaasch en 't Nederlandsch worden uitgesproken, overal waar er een gunstige uitwerking van mag worden verwacht.

Zoo eeren Nederland en Indië de Gouverneurs-generaal in ruste, die om hun werken recht hebben op de dankbaarheid der natie. Groot is de God van Nederland, die het zulke mannen schenkt! Maar weg met die bittere scherts!

Onverklaarbaar en bedroevend tevens moet het worden genoemd, dat zelfs bij de behandeling der begrootingswetten geen enkele stem is opgegaan om licht, om volledige openbaarheid over de ellende in Bantam te vorderen. De 'zaak' van generaal van der Heijden; de 'zaak' de Jong contra Sijpestein of omgekeerd; twee zaken, hoe ergerlijk ook, in beteekenis en omvang toch slechts kinderspel en minder nog, in vergelijk met de 'zaak' van het Bantamsche volk, hebben door het geheele land de edele gemoederen innig geroerd. Dagbladen openden daarvoor hun kolommen en in 's lands raadzaalen is er tot op schelden af met gloeiende verontwaardiging gereedevoerd over de verguizing, den roemvollen, trouwen Atjehbedwinger aangedaan.

Maar geen enkel welsprekend woord over Bantam, dat nu zoo ontzettend lijdt; geen enkel woord over den man, die liever alles prijs gaf, dan medeplichtige te worden aan de misdaden, welke den ondergang en het verderf van het aan zijn hoede toevertrouwde land en volk, hebben verhaast.

En dan jammert men nog over den toenemenden invloed van den Islam, over de geringe vorderingen van het Nederlandsch Christendom onder de Inlandsche volken!

Trek naar Indië, jammeraar, zoek daar naar de oorzaken en wordt wijs!

Er moet recht worden gedaan ook in de 'zaak' van Havelaar. Heeft men niet gearzeld bij het aanvangen van den oorlog met Atjeh een uitvoerig historisch overzicht te fabricceeren van Neêrland's verhouding tot dat rijk van het jaar 1824 af, welnu, men schrome niet onder de oogen van het Ned. volk een eerlijk verhaal te brengen van Bantamsche toestanden en hoe deze van kwaad tot erger zijn vervallen, sedert Multatuli de middelen geweigerd werden zijn plicht te vervullen. Men verklare hoe het onder een weldadig de wetten en voorschriften strikt opvolgend bestuur mogelijk is geweest, dat - zooals uit het hieronder aangehaald rapport van den resident van Bantam blijkt - de bevolking haar loemboengs¹ verbrandde, omdat zij al sedert drie jaren geen rijst meer te bewaren had. Het rapport van Dr. Arntzenius behoort te worden gepubliceerd, maar meer openhartig dan met de stukken betreffende generaal v.d. Heijden is geschied. Niets mag worden achtergehouden, wat dienen kan om met kennis van zaken, plichtverzuim, misdadige berusting in knevelarij en roof het verdiende loon te geven. En daaruit zal het Nederlandsche volk, wij, gij, ik, ja allen tevens leeren op welke wijze langzamerhand het heerlijk rijk van Insulinde, onder het bestier van Christenvolken, even als Bantam vervallen zal tot een ontvolkte woestenij.

Dat er recht worde gedaan aan Multatuli! Nog is het tijd hem te bewijzen, dat het Nederlandsche harte niet geheel is vereelt, en er bij de natie toch nog een snaar kan trillen van diepe aandoening en innige schaamte over de weergalooze miskennis, waaraan hij, ten schade van Bantam's geteisterde bevolking, en tot bederf van ons volkskarakter twee-en-twintig jaren lang heeft blootgestaan. 'De toestand was in de meeste dessa's zeer treurig; in de meeste was geen paddivoorraad meer; de bevolking leeft er van den verkoop harer bamboe, bladeren van den arengpalm enz.; in sommige dessa's hadden de bewoners hunne loemboengs' - dat zijn bergplaatsen voor rijst - 'als brandhout gebruikt, daar die loemboengs, om reden er reeds sedert drie jaren geen rijstvoorraad te bewaren was, geheel in verval waren geraakt.' - Rapport van den resident van Bantam, zie Nieuwe Rott. Courant, 20 December 1881, 3e blad.

Reeds driejaren en hoeveel langer nog - hoe komt de rapporteur aan dat getal? - is die lijdende bevolking aan vreeselijke ellende ten prooi. En als ook de bladeren van den arengpalm verdwenen zullen zijn, en al de bamboe eenmaal verkocht, dan zullen zij allen, de mannen, de moeders met hare kinderen het hoofd neerleggen om te sterven. Hoeveel stierven er reeds? Het rapport verzwijgt zulks. Het spreekt alleen van de buffels.

Welk een rilling, welk een kreet van ontzetting zou er gaan door het geheele land, zoo, door gebrek aan koffie, de kostbare Indische pakhuizen in verval kwamen, en daarom ten vuurdood werden gedoemd.

En nog altijd wacht Multatuli op recht!

Het aangehaald rapport verklaart dat - als ware, godbetert, die verklaring nog noodig - '*dadelijke*' voorziening dringend noodig is, en dat voorstellen daartoe, let wel, '*in bewerking*' zijn.

Het rapport geeft den uitgeputten Bantammer nog den gemoedelijken raad heen te trekken naar andere 'meer (!!) bevoorrechte' (!!!?) streken om daar door koelie-arbeid zijn levensonderhoud te vinden.

Ook Adinda's vader, die vreesde voor straf, als hij zijn landrente niet betaalde, trok heen uit het land zijner geboorte naar meer bevoorrechte streken, toen hem zijn buffel ontnomen was door het distriktshoofd van Parang Koedjang.

'Hij had Adinda meêgenomen met hare broeders. Maar hij had vernomen, hoe de vader van Saïdjah te Buitenzorg was gestraft met rottingslagen, omdat hij Badoer verlaten had zonder pas.'

Daarom vluchtte hij weg naar de Lampongs, waarheen ook Saïdjah hem volgde en daar in die 'meer bevoorrechte streken' bezweken zij allen in hun koelie-arbeid en hun strijd om een plekje gronds, waarop zij, een oogenblik althans, zouden kunnen ademen vrij van knevelarij en roof.

O! leest en herleest dan toch, gij allen, mannen en vrouwen van Nederland, leest die aandoenlijke bladzijden uit den 'Max Havelaar,' nu Bantam feitelijk een woestenis is geworden, en laat ons elkander dan afvragen, of het nu nog langer geduld mag worden, dat Multatuli blootgesteld blijft aan hemelbergende miskennis en hoon; terwijl daar anderen, dank zij hun Indisch geld, en de doffe onverschilligheid der geheele natie, een plaats hebben weten

te overweldigen op 't gestoelte der eere, of wat het volk daarvoor houdt, en met allerlei praatjes de goê gemeente een knoop in den neus leggen, of achter vrees verradend stilzwijgen hun plichtverzuim, onbeduidendheid en onkunde trachten te verbergen.

Komt, laat ons de handen ineen slaan, allen hebben wij schuld. Aan Multatuli geschiede thans recht, nu hij, met diepe ontroering, het volk, dat hij heeft willen beschermen, hongerend ziet neêrzitten bij zijn verwoeste dessa's.

'De uiterste oplettendheid en zorg, en het voortdurend letten op de behoeften der bevolking is echter noodig, en zoowel den Europeeschen als den inlandschen ambtenaar aanbevolen,' - Slot van het aangehaald rapport.

Ja, ware men daarmede maar vroeger begonnen. Zal die resident, als hij onder zijn ondergeschikte ambtenaren er inderdaad een enkelen mocht aantreffen, die, als Max Havelaar, getrouw aan eed en plicht, niet schroomt onverholen te openbaren, wat waarachtig wordt gevorderd voor het herstel en de behoeften van een goed en geduldig, maar door jaren lang wanbestuur gedeeltelijk vernietigd en overigens verdierlijkt volk, - zal hij dan, vragen wij, den moed hebben om niet den rol te spelen van een Slijmering; maar met de kracht, ontleend aan het heerlijk bewustzijn van te staan voor het goed recht van een geheel volk, weten te antwoorden aan plichtvergetende, naar rustige rust hakende Gouverneurs-generaal: hier staan wij, wij kunnen niet anders; voor ons heeft Multatuli niet te vergeefs geleefd, gewerkt en geleden.

Thans laten wij volgen het artikel opgenomen in het Amsterdamsen Handelsblad d.d. 25 December 1881, welk artikel reeds in de maand October, ter plaatsing gereed was. (....)

Eindnoten:

2. more majorum: *naar het gebruik van uw voorgangers (lat.)*
1. Loemboeng: *rijstschoor (mal.)*

[3 februari 1882

Brief van M.T.H. Perelaer aan V. Bruinsma]

3 februari 1882

Brief van M.T.H. Perelaer aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

den Haag 3 february 1882.

Wel Edel Zeer Geleerde Heer!

Uw welwillend schryven van 1e dezer heeft zich gekruist met

myn 'nogmaals Bantam en Max Havelaar' hetwelk ik U op dien zelfden datum toezond.

Daaruit zal het U gebleken zyn, dat ik sedert het schryven van myn artikel (van 25 Dec in het Alg. Handelsblad) reeds van gedachte veranderd ben en dat, in stede van de schuld jegens Havelaar op onze jongelingschap te endosseeren, ik rechtdoen by het tegenwoordige geslacht predik.

Gy hadt gelyk: wat er in deze zaak te doen valt, is mannen werk. Hoe ik tot die verandering gekomen ben? zult gy vragen. Och enkele besprekingen met mannen van doorzicht en eerlyke beginselen waren daartoe voldoende.

Maar merkt Gy wel op hoe eenstemmig de Nederlandsche pers (op de Amsterdammer na) is om de zaak die ik voorsta dood te zwygen? Gemakkelyk zal de opinie van het algemeen niet opgewekt worden, dat merk ik reeds. Dat zal niet gemakkelyk gaan, vooral daardoor of beter omdat een rechtdoen aan Havelaar in zich sluit eene geheele omkeering met betrekking tot het beheer onzer Koloniën.

Maar wy zullen zien. Ik zal trachten de openbare meening wakker te maken of te houden en word ik daar by gesteund door mannen van karakter en ontwikkeling als UWED. zeer Geleerden, dan zou de overwinning wel te behalen zyn.

In Uw stuk 'de Havelaarszaak'¹ roept Gy my toe: te willen meehelpen om de zaak aan de orde te houden en de verspreide krachten te vereenigen. Zeker wil ik dat. En mogt Gy een denkbeeld of een program ontworpen hebben wat kan gedaan worden om die verspreide krachten te vereenigen, deelt het my mede; van myne zyde zullen de pogingen niet achterwege blyven, om dat doel te bereiken.

Hoogachtend noem ik my

Uw dienstw. dienaar

M. Th. Perelaer

Ik zend met dezen post nog eenige exemplaren van 'nogmaals Bantam en Max Havelaar' ter verspreiding.

Op de Amsterdammer ben ik geabonneerd.

M. Th.P.

'Nogmaals Bantam enz' zond ik al aan de leden der Tweede

Kamer en aan de voornaamste dagbladen in Nederland. Zal de zaak besproken worden?

Eindnoten:

1. Zie bij 29 januari 1882.

[februari 1882 Ontwerp circulaire]

Omstreeks 3 februari 1882

Het ontwerp van een circulaire ten behoeve van een huldeblijk voor Multatuli verschijnt in proefdruk. Op een enkele wijziging na is de tekst gelijk aan de definitieve druk.

Zie voor de tekst van de circulaire bij 13 maart 1882.

[4 februari 1882 Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele]

4 febr. 1882

Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele. Dubbel en enkel velletje postpapier waarvan blz. 1-3, 4(2/3) en 3 geheel beschreven. (M.M.)

Amsterdam, 4 Feb. 1882

WelEdgebHeer.

Hoewel u persoonlijk onbekend, waag ik het toch tot u te komen met eene zaak, waaromtrent ik vóór alles beginnen moet met een beroep op uwe discretie.

Ik heb namelijk van verschillende zijden vernomen u met den heer E. Douwes Dekker zeer bevriend zijt. U zult dan ook weten hoe wenschelijk het ware indien op eene of andere wijze voor diens toekomst werd gezorgd. Het geldverdiene met lezen wordt hem telkens bezwaarlijker, en de vrees is zeer gerechtvaardigd, dat op dien weg hem telken jare grooter en dieper teleurstellingen wachten zouden. *Tandem* met welks bestaan u waarschijnlijk ook bekend zult zijn, is een zeer onzekere en geheel onvoldoende hulpbron. Ook gaat het zooals wij weten, achteruit. Wanneer men deze zaak wil moet men ook de middelen willen en dan is vooreerst nodig dat aan haar eene voor Dekker vereerende gedaante gegeven worde. Waarborgen moeten er zijn dat de giften gepaard gaan met de warme sympathie der gevers. Blijkt dat niet duidelijk, dan is ook eene weigering van zijne zijde waarschijnlijk.

Op dezelfde klip als bij de vroegere Multatuli-commissie zal men overigens niet meer stooten, want niemand zal thans den 62 jarigen¹ voorwaarden willen opleggen.

Ontijdige publiciteit is vóór alles te vermijden. Eerst dient het succes zooveel mogelijk verzekerd te zijn. Later zal eene grootere publiciteit allicht wenschelijk worden. Daarop dient dus door hen, die willen mededoen, gerekend te worden.

Uitgaande van deze overwegingen is nu door eenige vrienden van Dekker het volgende plan gevormd. Er worden onder eene circulaire - waarvan ik u het concept toezend - zestig à zeventig flinke handteekeningen verzameld. Deze circulaire wordt onder vrienden en kennissen verspreid en is er een tamelijke som en een tamelijk aantal handteekeningen byeen, eene advertentie door dezelfde 60 à 70 personen geteekend, in de couranten geplaatst. Over de wenschelijkheid van dit meer openlijk optreden zal echter nog nader door het door de onderteekenaars te benoemen uitvoerend comité dienen te worden beslist.

Hiernevens ontvangt u eene lijst van de personen, die tot nu toe hunne instemming hebben betuigd. Aan vele anderen is of wordt geschreven en over een paar weken zal het ons bekend zijn of deze eerste stap is geslaagd.

Zouden wij in dat geval ook op uwe medewerking rekenen kunnen? En is u in de gelegenheid ook de heeren Kern² en Veth te polsen?

In elk geval begrijp ik dat wij bij u op de - vooral bij mislukking - zoo nodige discretie rekenen kunnen.

Gaarne noem ik mij, met de meeste achting, uw dw

D.J. Korteweg
 Hoogleraar te Amsterdam
 Weesperzijde, 1.

J. Versluys Leeraar School voor Kunstindustrie Amsterdam

Mr W. Heyneke lid Gemeenteraad Amsterdam

I. van den Broek Leeraar Indische Inrichting Delft

Mr C. Vosmaer Letterkundige 's Hage

b.d. T Post oud ingenieur Indische waterstaat 's Hage

J. de Koo Hoofdredacteur weekblad Amsterdammer te Amsterdam

M^r Ad. de Vries A^z conservator Trippenhuys Amsterdam

Van der Post Predikant

Dr Doorenbos Leeraar H.B.

Tersteeg Kunsthandelaar firma Coupie 's Hage
 J.A. Roessingh van Iterson Ingenieur Tilburg
 Dr D.J. Korteweg Hoogleraar Amsterdam
 J. de Vos Acteur Amsterdam
 Zürcher Particulier Amsterdam
 W. Paap student Amsterdam
 Z.O.
 Dr Vitus Bruinsma Leeraar H.B. Leeuwarden
 Jh^r Kallenbergh van den Bosch
 Rentmeester van de Goederen van wylen Prins
 Frederik

Eindnoten:

1. *Multatuli* zou op 2 maart 1882 62 jaar worden.
2. Kern: *Johan H.C. Kern (1833-1917), nederlands oriëntalist, hoogleraar Sanskrit te Leiden.*

[5 februari 1882 Ingezonden Brief in De Amsterdammer]

5 februari 1882

Ingezonden Brief over het huldeblijk in De Amsterdammer, no. 241. (Knipsel M.M.)

Mijnheer de Redacteur,

In de laatste nummers van *De Amsterdammer* wordt de vraag besproken, wie het initiatief behoort te nemen om aan den schrijver van de *Max Havelaar*, den trouwen, zijn plicht doenden ambtenaar, recht te verschaffen; namelijk het jonge geslacht die slechts den 5en druk kennen, of zij, die den *Havelaar* zagen voor het eerst ter wereld komen. Waar zijn ze toch, vraag *ik mij af, telkens* wanneer ik den *Havelaar* lees, die *ronde eerlijke* Nederlanders, met hun eigenaardigen welbekenden weldadigheidszin, om zich te verdedigen tegen de aanklacht die er in den *Havelaar* staat, of slapen ze? Welnu, laat ons jongeren ze een stoot geven, opdat zij ontwaken en recht doen. Ziet hier een plan. Op de tentoonstelling te Parijs in 1878, bevond zich aan den hoofdingang een groote kiosk, waaruit het Bijbel- of Zendelingsgenootschap aan elken vreemdeling, fragmenten uit het N. Testament uitdeelde, in alle talen, tot zelfs in het Hebreeuwsch. Zij was er zelfs zeer mild mede. Welnu, laten wij jonge Multatuli-vrienden dit voorbeeld volgen. In 1883 zal er te Amsterdam een Internationale Koloniale Tentoonstelling worden gehouden. Nederland zal dan toonen hoe rijk en schoon, hoe productief en uitgestrekt Insulinde is. Laten wij toonen aan de vreemdelingen, hoe Nederland zijn amb-

tenaren behandelt die hun plicht doen. Laten wij aan elken vreemdeling, die de tentoonstelling bezoekt, gratis uitreiken, hetzij een exemplaar van den *Havelaar* of een geschiedenis van het gedrag der Nederlanders tegenover Multatuli.

Op ons jongeren mag die smet niet langer rusten, dat wij toelaten, dat men dien trouwen ambtenaar, dien groote denker doodzwijgt.

In de laatste dagen worden er door het jonge Nederland gelden bijeengebracht voor de Noordpool-expeditie, laten wij hetzelfde doen voor Multatuli. Laat er een krachtige beweging uitgaan van de jongeren, om hem een hulde te brengen zijner waardig, misschien worden de ouderen daardoor aangespoord om het hunne te doen, misschien ontwaken zij uit hun koffiedutje, het heeft reeds te lang geduurd.

Wie een beter plan heeft, die spreke en handele, zoo niet, dan vraag ik, wie helpt mij om het bovenstaande uit te voeren.

Amsterdam 31 Jan. 1882

Salomo¹.

Eindnoten:

1. Salomo: *pseudoniem van J.R. van Minden; zie bij 12 februari 1882.*

[5 februari 1882

Artikel in de Kamper Crt.]

5 februari 1882

Artikel inzake het huldeblijk in de Kamper Courant, no. 4646. (G.A. Kampen; fotokopie M.M.)

De Havelaarszaak

In 't laatst van 't vorige jaar bevatte het *Hand.* een 'ingezonden' stuk over Indië, Lebak en Multatuli, - van den heer Perelaer, den schrijver van een onlangs verschenen interessanten 'ethnographischen roman: *Borneo.*'

De Amsterdammer publiceerde kort daarna een brief van Multatuli, waarin deze aan een vriend zijne ingenomenheid betuigde met Perelaer's 'flink artikel'. 'Op zoo iets wachtte Schr. sedert jaren.' Hij hoopte, dat zijn vriend middel zou zien om het te propageeren.

Tot die propaganda is een poging gedaan door den heer Dr. Vitus Bruinsma, leeraar te Leeuwarden, bekend door zijn ijveren tegen medische kwakzalverij. Ik zeg: medische kwakzalverij, - omdat Dr. Bruinsma met zijn artikel over *De Havelaarszaak* blijk geeft

ook tegen kwakzalverij op ander gebied te willen ijveren. - In een Fransch boek zag ik den kwakzalver omschreven als een 'imposteur qui *s'enrichit à l'ombre du mépris*'. Kan Droogstoppel's signalement anders zijn? Uit kwakzalverij werd Havelaar's smartkreet, werden Multatuli's grove beschuldigingen, - zelfs op gevaar van door 't buitenland' te eerder geloofd te worden, doodgezwegen. Met innige minachting werd elk verzet geignoreerd.... En Holloway is millionair, zooals men weet!

Dr. Bruinsma, wiens aan de kaak stellen van Holloway en consorten welverdienden bijval vindt, trekt dus alleen zijn werkkring wat wijder, waar hij den heer Perelaer voorstelt '*om de Havelaarszaak aan de orde te houden en de verspreide krachten te vereenigen*'. Niemand kan hem toeroepen: 'houd je bij je leest!' Want zelfs al heeft hij geen gelegenheid gehad om zich door verblijf in Indië op de hoogte te stellen van alle Indische toestanden, (wat ik niet weet), kan nog zijn energie veel doen. *Kennis* is hier óók noodig, maar bovenal *hart*.

Bij allen, wien Havelaar's bede om recht: voor zichzelf, minder nog dan voor hen aan wie hij hulpe had beloofd, - door het hart is gegaan, moet Dr. Bruinsma's verzoek aan den heer Perelaer om 't niet bij een 'hartig woord' te laten; om de redding van Lebak... en meer, niet te endosseeren aan 't *toekomend* geslacht,** maar zelf een poging te doen door 'de nog niet zoo zeldzame *mannen* in ons land, die hun hart hebben behouden' bij elkander te brengen, - instemming vinden.

* In *De Amsterdammer* van 29 Jan. is Dr. Bruinsma namelijk op het schrijven van den heer Perelaer terug -, en met het verzoek aan dezen voor den dag gekomen om in vereeniging met anderen de Havelaarszaak krachtig aan te pakken.

** 'Een geheel nieuw geslacht is sedert opgestaan en is nu daar om de indrukken op te vangen,' had de heer Perelaer geschreven, en verder het vertrouwen uitgedrukt, 'dat het zoo ontvankelijk gemoed *der jeugd* zich zal openen voor dien hulpkreet ten gunste van een zachtmoedig, arbeidzaam en braaf volk geslaakt.' Daarop antwoordt Dr. Bruinsma, dat het de jeugd van nu zal gaan als de jeugd van vroeger: het dagelijksch leven, de maatschappij met hare eischen, zal eiken ontwakenden gloed spoedig uitdoven. Maar bovendien: 'wat er te doen valt is mannenwerk.'

Van revolutie tegen eigen regeering is hier geen sprake. 'De voorstelling - schreef Multatuli, - alsof ik 'n soort van revolutionair was, die me verzette tegen wettig gezag, is geheel valsch. Ik eischte juist stipte opvolging van de wetten, die - voor zoover de door mij behandelde zaak aangaat - *uitstekend* waren.' - Zal het mogelijk zijn, die uitstekende wetten te doen handhaven? Tot de mogelijkheid te komen, moet het *eindstreven* van het op te richten bond zijn. Dan zal het jongere geslacht, waarvan de heer Perelaer àlle hulp verwachtte, ook den heer Bruinsma welkom zijn, daar het met de dan hier te lande ingezogen eerlijkheidsbeginselen naar Insulinde zal kunnen gaan, zonder - mits het zich man toone - eene mishandeling als Havelaar te vreezen te hebben.

Wat thans philanthropisch voor Indië gedaan wordt, bepaalt zich tot wat in naam van Christus (met *ch* of 'n *k*) wordt verzendingd, tot bijbels en traktaatjes, 'zuiver' of 'geavanceerd.'

Voor Transvaal en - de hemel weet - waarvoor anders, wordt meèr gedaan!

't Havelaarsbond zou dus kunnen beginnen met de rampen in Lebak, den weedom door cholera en veepest teweeggebracht wat te lenigen. 't Had dan meteen gelegenheid zich populair te maken, want het complimenteuse in 't inroepen der 'oude Nederlandsche weldadigheid' gelegen, zou zijn uitwerking niet missen!

En als het Bond dan door ons aller *veel te geringe* kennis van Indië wat uit te breiden, na ons *medelijden* onze *belangstelling* had gewekt, zou de *liefde* voor Insulinde zeker niet uitblijven. Het rechtsgevoel zou ontwaken en Multatuli ware genoodzaakt, zijne beschuldiging, dat Nederland een roofstaat is, in te trekken. Dit nu zou tevens Havelaar's schâvergoeding wezen!

ECHO.

Eindnoten:

1. imposteur qui *enz.*: *bedrieger die zich verrijkt, overschaduwd door minachting (fr.)*

[februari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

Vermoedelijk 6 februari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Enkel gevouwen velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Maandag

beste Paap! Uw brief heb ik nog niet gelezen. Maar wel de circulaire. Ik had tranen in de oogen - neen, 't stâk me want schreien kan ik niet. Nu, ik was innig geroerd van dankbaarheid. Zeg dàt

aan de heeren die dat stuk schreven & goed keurden. en neem Uw deel daarvan
 Dag beste knappe jongen
 Dek

later natuurlyk meer.

**[6 februari 1882
 Brief van C.J.H. van den Broek aan V. Bruinsma]**

6 februari 1882

Brief van C.J.H. van den Broek aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Middelharnis 6 febrⁱ 82

Waarde heer Bruinsma,

De groep te Amsterdam die zich vormt *is* die waarvan myne vrienden deel uitmaken. Zy zyn Zürcher, Paap, Bouberg Wilson¹, Versluys, van der Goes, Korteweg en Roessing van Iterson.

Deze twee laatsten zyn de mynen... par droit d'amitié². Men zal een vyftigtal van de beste Nederlanders uitnoodigen ter onderteekening van een manifest - 't Zal dus reeds in Uwe handen zyn naar ik vermoed - Als er geroepen wordt: 'Kampioenen voor' - dan zien we stellig twee B ruinsma's. -

Myne relatie tot de N.R.C. is zeer los en zeer eigenaardig. Ik ben door eenige mislukkingen van drama's bekend geraakt met den redacteur van Kunst en Tooneel, den heer H. v. Rysewyk. Ik heb aan hem veel moreele verplichting en acht hem hoog. Nog nooit ondervond ik van de NRC. dat ze eenig onrecht diende.

Ik heb dus aan HvR. dadelyk na de Perelaer-episode een *warm* epistelkje gezonden om nu deze zaak aan te vatten. Maar dit is een beetje veel geeischt. Multatuli is voor hem - misschien wel voor 't heele redactiepersoneel - zeer onsympathiek. 't Laat zich verklaren zonder geloof aan onedele inmengselen. Zoodat zy uit zich zelve niets zullen doen. Maar 't staat nog te bezien, wat *ik* hen zal aanbieden: dat zou wel eens kunnen tegenvallen. Ik heb voor myne feuilletons nooit betaling gevraagd omdat ik schryf als 't me lust, maar ik verbind me liever niet. Dat beetje geld meer of minder by myn bescheiden welstand lokt me niets aan. Myne verhouding is dus vry en fier -

Ondertusschen heb ik van HvR. de welgemeende toezegging dat hy materiaal voor my verzamelen zal. Allicht brengt hy nog een boel by. En als ik soms omhoog zit ga ik daar om raad.

Voorloopig zal ik persoonlijk niets aan de NRC aanbieden. Zy weten nu wat er aanhangig is en ik ben benieuwd welke party ze zullen kiezen, als 't manifest publiek wordt.

Voor Uwe hulp in 't verzamelen beveel ik my sterk aan. Mocht ik meer noodig hebben dan hoop ik nog eens op Uwe vriendelykheid een beroep te doen.

Na Hoogachtende groeten

Uw dienstw

CJHvdBroek

Eindnoten:

1. Bouberg Wilson: *S.J. Bouberg Wilson, directeur van de toneelschool te Amsterdam.*
2. par droit d'amitié: *op grond van het vriendschapsrecht (fr.)*

[6 februari 1882

Brief van J. Deutz aan V. Bruinsma]

6 februari 1882

Brief van J. Deutz aan V. Bruinsma. Enkel velletje postpapier waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven. (M.M.)

Amice,

Dat Uw opstelletje niet geplaatst werd¹, beweest slechts plaats-gebrek, - De volgende week neem ik het op, tegelijk met een brief van V (luitenant der mariniers Verhey) waarin hy U en Perelaer aan wyst als de mannen die aan het hoofd behooren te staan. Ik heb nog een Havelaarstuk liggen en zoo komt er week aan week wat waardoor de zaak warm blyft. Dr. H.C. Muller (een Amsterdamsche woelwater) behoort wel tot het clubje dat hier optreedt om voor Multatuli geld te verzamelen. Ik heb aan één hunner Uw brief over deze zaak laten lezen, - doch of zij de poging wel geheim genoeg zullen houden, betwyfel ik.

Ik wil wel de zaak op allerlei wyzen bevorderen, maar het is beter dat zekere personen middelpunt der beweging zyn, dan ik, als redacteur. De zaak wordt dan zoo licht als een reklamezaak beschouwd en een redactie heeft altyd hare vyanden die koel zouden zyn, als zy zagen dat zy warm werd.

Het door U gevraagde lystje zal ik U deze week doen toekomen.

Steeds gaarne

tt

J. Deutz

6 Feb. 82

Eindnoten:

1. *Bedoeld is: in De Amsterdammer, waarvan Deutz redakteur was.*

[6 februari 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan A.S. Kok]

6 februari 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan A.S. Kok. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Tilburg 6 feb '82

Zeer geachte Heer,^{1.}

Uw postwissel ad f5. voor Tandem had ik de eer te ontvangen. Er is thans een plan aanhangig om Multatuli een beter geregeld pensioen te verschaffen, dat tevens als nationaal huldeblyk de achting en de vereering van ons volk moet uitspreken.

Het wordt tyd om voor den 62 jarigen man wat duurzaam te doen. Tandem is daartoe onvoldoende; en door mindere zorg van verschillende correspondenten - onzeker.

De volgende Heeren zyn te Amsterdam samen gekomen als voorloopig Comité om te trachten in dezen zin van de natie een goeden daad te verkrygen: Korteweg, hoogleeraar; Versluys, voormalig leeraar M.O. te Groningen; Zürcher, particulier, Heerengracht; Willem. A. Paap, student, schryver van artikels in 'de Amsterdammer' en 'de Spectator', F. v.d. Goes tooneelrecensent van 'de Amsterdammer'; J.C. de Vos, acteur; Bouberg Wilson, Directeur van de Tooneelschool, en myn persoon.

Onze bedoeling blykt ten duidelykste uit bygaand 'manifest'. Wy hebben gemeend de zaak als volgt te moeten aanvatten. Minstens 50 Heeren door positie en naam geacht mogende worden voor de natie te spreken, moeten hunne onderteekening geven aan dit Manifest*, alvorens dit verder wordt rondgezonden. Tot zoolang blyft de zaak *geheim*.

Hebben minstens 50 Heeren zich bereid verklaard, dan is men zoo niet van een groot, toch in elk geval van een moreel succes zeker en gaat het Manifest door de 50^{en} onderteekend, verder in zee.

Men achtte het zeker dat U onder de 50 mannen zoudt willen behooren. Wat Breda aangaat, heeft nog de heer Kallenberg v.d. Bosch zich bereid verklaard.

My is de taak beschoren U het vermelde aanzoek te doen. Ik zal

* Zie de circul. 'Landgenooten' hierachter^{2.}

my gelukkig achten spoedig te mogen vernemen dat gy U bereid verklaart.

U zult wèl begrypen dat we niet begonnen zyn zonder een aantal onderteekenaars, om alle kans van mislukking uit te sluiten. Daaraan en niet aan gebrek aan voortvarendheid is dit te wijten.

Voorloopig is U omtrent de zaak zelve niets andere mede te deelen, daar het Manifest U op alle punten de noodige inlichtingen verschaft.

In hope spoedig Uw antwoord te ontvangen verblyve ik

Uw dw dr

Roessingh v. Iterson

Eindnoten:

1. *De adressant heeft met blauw potlood boven de brief geschreven: Multatuli huldeblijk. Uitnodiging met de circulaire 'Landgnooten' vòr de onderteekening. Onder de brief volgt de aantekening: Hier op zijn door mij enkele opmerkingen omtrent het ontwerp der circulaire gemaakt. Zie volgende brief.*
2. *Zie voor de tekst van de circulaire bij 15 maart.*

[7 februari 1882

Briefkaart van C. Vosmaer aan V. Bruinsma]

7 februari 1882

Briefkaart van C. Vosmaer aan V. Bruinsma, geadresseerd aan den weledelen Heere dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Waarde Hr. Br. Zeker doe ik mede: als er hier meer van bekend is zal ik u de namen zenden; ik hoop daarby Perelaer te winnen.

Steeds toegenegen

febr. 82

Uw dw

C. Vosmaer

[Februari 1882

Brief van J. Versluys aan een onbekende]

Februari 1882

Brief van J. Versluys aan een onbekende. Achterzijde van de proefdruk der circulaire, geheel beschreven. (M.M.)

Amice

Hierachter een circulaire¹, die ik meende dat reeds in Uw bezit zou zyn. Ze is vastgesteld alhier door een zestal lui, waaronder Korteweg en ik. Ook Zurcher en Paap. Iterson uit Tilburg is er ook eens voor over geweest. -

Onder de circulaire nu moeten we een 40 a 50 namen hebben en daaronder natuurlijk ook de Uwe. Vosmaer doet mee, J. Schippers, Hartogh Heys v Zouteveen², Doorenbos, de Koo, v.d.

Goes, de Vos, D.R. Mansholt, Brongersma³, Roorda van Eisinga, en meer anderen.

Geheel beantwoordt de circulaire niet aan Uw beschrijving maar langs dezen weg kunnen we de kaart van 't land eens leeren kennen. Valt dit mee, dan is er eenige kans, dat ook een meer formeel verwyf aan de Regeering zal slagen.

Op kleinigheden moet men natuurlyk niet letten. Ik had ook nog gaarne een paar dingen anders gehad, maar dat gaat zoo. We hebben verscheiden malen vergaderd eer we het eens waren, en zelfs dreigde op de laatste vergadering de boel weer uiteen te spatten.

Het doel is nu om eerst de circulaire te verspreiden onder kennissen en daarna nog eens even te adverteeren om onbekende vrienden op te visschen. Het zou natuurlyk een soort echec zyn, als we niet slaagden in 't byeenbrengen van een flinke som, en tevens wilden we nu hatelyk geschryf vermyden.

Meld my svp. even dat het goed is dat we Uwe naam onder de circulaire zetten.

Vele groeten

tt

J. Versluys

P.S. Van Mansholt verneem ik dat Dekker van de offervaardigheid der natie geen hoogen dunk heeft. Hy wordt op de hoogte gehouden.

De Koo is zeer welwillend maar uit een onderschrift in de Amsterdammer zult ge gezien hebben, dat hy omtrent de Havelaarszaak zelf, het onrecht in de Oost, niet op de hoogte is.

Twee lui zyn bezig met bouwstoffen te verzamelen voor een geschiedenis van Bantam.

Een formeel protest zou uitvoerig moeten zyn. Het zou de hoofdargumenten moeten bevatten. Een brochure zou wellicht nog het best zyn, dat wil zeggen: een stuk van eenige bladzyden. Ik geloof na de ervaring nu weer opgedaan, dat daarby één persoon de zaak zou moeten richten en opstellen.

JV

Eindnoten:

1. Zie voor de tekst van de circulaire bij 15 maart.
2. Dr. H.A. Hartogh Heys van Zouteveen (1841-1890), nederlands natuurkundige en hoofdredakteur van de 'Nieuwe Provinciale Drentsche en Asser Courant'.
3. Brongersma: Dr. H. Brongersma, directeur van de H.B.S. in Haarlem.

[8 februari 1882

Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele]

8 februari 1882

Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(2/3) beschreven. (M.M.)

Amsterdam, 8 Febr. 82.

WelEdgebHeer

Met veel genoegen vernam ik uwe instemming met ons plan. Uw naam heb ik genoteerd onder de onderteekenaars der circulaire. Bij de onzekerheid, die - daar we u geen van allen persoonlijk kenden - omtrent uwe gezindheid nog bleef heerschen, heb ik sterk op geheimhouding gedrukt. Nu uwe volkomene eenstemmigheid met ons blijkt, spreekt het wel van zelf, dat die geheimhouding u niet behoeft terug te houden om bij vertrouwde personen voor ons doel werkzaam te zijn. Voorzichtigheid is ons allen echter voorloopig wel aan te bevelen.

Zaterdag a.s. over acht dagen vergaderen wij weer. Tot dien tijd en wellicht ook nog later is alleen het zoeken van onderteekenaars van de circulaire aan de orde. Wij hebben aan velen ons als vrienden van Dekker met voldoende zekerheid bekend geschreven. Juist omdat wij omtrent Kern en Veth ons niet zeker voelden en meer van uwe gezindheid wisten, hebben wij hen niet direkt geschreven. Ik geloof toch wel dat wanneer zij genegen zijn de circulaire te teekenen hun namen Dekker niet onaangenaam zullen zijn. Immers in het teekenen der circulaire zelf ligt reeds een daad van instemming, die bij Dekker veel goed zal maken. Juist omdat wij begrepen de circulaire een toetssteen moest worden voor de goede gezindheid, meenden wij ons tot het stellen daarvan op te moeten werpen, behoudens wyziging als ze bleek al te slecht in den smaak der ware vrienden te vallen.

Nu zullen wij zeker teleurstellingen hebben en weet u in uwe omgeving personen die aan de beide vereischten voldoen 'ware vrienden van Dekker te zijn, en eenigen naam in Nederland te bezitten, of een flinken titel', dan zullen hunne namen met graagte ontvangen worden. Wij hebben hen nodig om de zaak te doen slagen.

Wij zijn ook nog zeer verlegen tot wien wij ons in Vlaanderen zullen wenden. Wij wilden er gaarne vijf, zes Vlamen bij hebben. *Vuylsteke's* gezindheid kennen wij volstrekt niet, *de Geyter* zoude Dekker *alleen* als letterkundige eeren. Uw betrekking heeft u stellig met Vlamen in aanraking gebracht. Kunt u ons helpen of eenige aanwyzing geven.

Jongelui, studenten willen wij ook gaarne bij de onderteekenaars

der circulaire er eenigen hebben, maar dan moeten het in hunne omgeving personen van veel invloed zijn.

De overigen doen beter zich later aan te sluiten als de circulaire aan 't rondgaan is.

Met de meeste hoogachting

Uwdw

D.J. Korteweg

[8 februari 1882

Brief van Edu aan een onbekende]

8 februari 1882

Brief van Edu aan een onbekende (A.S. Kok?). Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(2/3) beschreven. (M.M.)

Monsieur,

Je vous confirme ma lettre d'hier et permettez-moi de venir de nouveau vous déranger pour vous prier d'avoir l'obligeance de me rendre un très grand service. -

Je desirerais vivement d'entrer en relation avec le directeur d'un journal - soit quotidien ou hebdomadaire, mais littéraire et de préférence un journal illustré, comme par exemple 'de hollandsche illustratie' pour lui faire l'offre de mes services en qualité de correspondant pour l'Italie.

Mes conditions seraient très modestes. J'accepterais même d'envoyer les correspondances gratis. Le point essentiel pour moi est de pouvoir placer mon travail dans n'importe quel journal.

Dans le cas que vous seriez disposé d'appuyer ma demande auprès d'un Directeur, je me suis permis de vous envoyer une 1ère correspondance, à titre d'essai. Elle servirait non seulement d'introduction pour les autres correspondances, mais aussi afin qu'on puisse juger quel genre je désire traiter de préférence.

Si par hasard le genre choisi ne plait pas et qu'on serait disposé à publier des correspondances politiques, voudriez-vous avoir l'obligeance de me le dire, en indiquant les journaux auxquels je pourrais m'adresser? -

Je comprends que la question de la langue française dont, malgré mon désir de faire autrement je suis forcé de me servir, est assez importante. Mais d'autre part je doute fort que les correspondances étrangères - entre autres celles d'Henry Havard - ne soient de même écrites en français. Et puis, si le Directeur du journal croit que mes correspondances, signées de mon nom, puissent attirer

l'attention du public, je trouve qu'il pourrait bien - en ce cas - tâcher d'éliminer l'inconvenient en les faisant traduire par une personne capable. -

De nouveau je vous prie, Monsieur, d'excuser l'embarras que je vous cause. Veuillez avoir l'obligeance de me répondre et dans cette attente, avec mes remerciements anticipés, les plus vifs et sincères, agréez l'assurance de ma considération la plus distinguée.

Eduard Douwes Dekker Jr.

Padoue le 8 fév. 1882

Vertaling:

Geachte Heer,

Ik bevestig U mijn brief van gisteren en staat U mij toe U opnieuw te komen lastigvallen en U te verzoeken zo vriendelijk te willen zijn mij een zeer grote dienst te bewijzen.

Ik zou zeer gaarne in kontakt komen met de directeur van een krant - dag of weekblad, maar van literair gehalte en bij voorkeur geïllustreerd, zoals bijvoorbeeld 'de Hollandsche Illustratie', om hem mijn diensten aan te bieden als korrespondent in Italië.

Mijn voorwaarden zouden zeer bescheiden zijn. Ik zou er zelfs toe bereid zijn mijn berichten gratis te sturen. Voor mij is het voornaamste punt mijn werk in welke krant dan ook kwijt te kunnen. Voor het geval dat U bereid zou zijn mijn verzoek aan de directeur te steunen, heb ik mij veroorloofd U een eerste korrespondentie als proeve te sturen. Zij zou niet alleen dienst doen als introductie voor mijn overige berichten, maar ook om de gelegenheid te geven te beoordelen welk soort zaken ik bij voorkeur wil behandelen.

Als mogelijk het soort berichtgeving niet in de smaak zou vallen en men bereid zou zijn politieke berichten te plaatsen zoudt U dan zo vriendelijk willen zijn het mij te zeggen en aan te geven tot welke kranten ik me zou kunnen wenden?

Ik begrijp dat de kwestie van het frans, waarvan ik ondanks mijn wens het anders te doen, gedwongen ben me te bedienen, vrij belangrijk is. Maar aan de andere kant vermoed ik dat buitenlandse korrespondenties - zoals die van Henry Havard - eveneens in het frans worden geschreven. En dan - als de directie van de krant meent dat berichten waar mijn naam onder staat de aandacht van het publiek kunnen trekken, vind ik dat zij in zo'n geval best het bezwaar zou kunnen opheffen door ze te laten vertalen door een kundig iemand.

Nogmaals verzoek ik U, mijnheer, de last die ik U bezorg te willen verontschuldigen. Wilt U zo vriendelijk zijn mij te antwoorden en weest U inmiddels verzekerd van mijn diepste respekt en mijn meest uitgesproken en oprechte dank bij voorbaat

Eduard Douwes Dekker jr.

Padua, 8 februari 1882

**[8 februari 1882
Artikel in het Dagblad]**

8 februari 1882

Artikel in het Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, no. 33. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Oók een zaak - geen persoon.

De heer M.T.H. Perelaer, geïnspireerd door Multatuli's bekend eerste geschrift, dezer dagen in nieuwen druk verschenen, heeft een gloeienden toast - zeiden we haast, maar het voorwerp van zijn belangstelling, Bantam, is te serieus voor dat woord - een gloeiend woord dus geschreven om Nederlands Volksvertegenwoordiging op te wekken, regt te doen aan wat hij noemt: 'de Havelaars-zaak' en wat wij, in kalmer en prozaïscher taal, den ontzettenden toestand noemen, die sinds maanden reeds, ook in ons blad, geschetst is geworden, waarin de residentie Bantam en haar bevolking verkeerden. Onder zulke treurige omstandigheden kan het woord voor het persoonlijk belang van een gewezen ambtenaar, tevens talentvol en talentverspillend schrijver, in het smeekschrift van den heer Perelaer, den indruk slechts verzwakken, dien hij poogt te vestigen omtrent de noodzakelijkheid van hulp en krachtdadige hulp dezerzijds aan de residentie Bantam. En dit kan in zijn bedoeling zeker niet liggen. Daarom beamen wij vooral hetgeen in zijn geschrift te lezen staat over de inderdaad laakbare onverschilligheid, waarmede de parlementaire drukte over veel minder belangrijks dezen Indischen toestand uit 't oog heeft doen verliezen.

Wij meenen er op goede gronden te mogen bijvoegen, dat die onverschilligheid bij den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal van Ned. Indië *niet* bestaat.

**[9 februari 1882
Brief van M.T.H. Perelaer aan V. Bruinsma]**

9 februari 1882

Brief van M.T.H. Perelaer aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven. (M.M.)

den Haag, 9 february 1882.

WelEdelen Heer V. Bruinsma!

Zoodra ik Uw schryven van 5 dezer in handen had, heb ik nog eenige exemplaren die my restten van 'Nogmaals Bantam en Max Havelaar' aan Uw adres verzonden.

Neen, dat vluchtschrift is in geen tydschrift verschenen. Ik schreef dat naar aanleiding van eene klacht van Multatuli, die ik vernam, dat myn oorspronkelyk stuk in het Handelsblad in te engen kring bekend bleef, en zond het aan de voornaamste dagbladen in Nederland (125 exemplaren).

Helaas de oogst is schraal. tot nog toe heb ik nog maar drie adhaesie's ontvangen van kleine persorganen. De groote zwygen nog deftig. Alleen het Haagsche dagblad heeft een vry stekelig artiekelkje aan myn adres geplaatst, zonder evenwel de zaak zelve te schaden.

Gisteren ontving ik eene circulaire van Amsterdam gericht aan onze landgenooten om hen op te wekken tot eene daad van dankbaarheid aan D.D. Onder de personen die die circulaire zouden teekenen, was ook Uw naam vermeld; en verzocht men my ook myn naam daar onder te mogen drukken.

Ik heb de vergunning daartoe verleend, hoewel ik my iets anders voorgesteld had, namelyk om in de eerste plaats de oogen te openen voor de vreesselyke toestanden, die in Indië ontstaan door het stelselmatig sluiten der ooren voor hen die waarheid en recht lief hebben, dan om het er toe te brengen om aan D.D. als huldeblyk een landspensioen toeteleggen gelykstaande aan dat hetwelk hy zoude verworven hebben, wanneer hy ongestoord zyne carriere had kunnen volbrengen.

My dunkt dat zoo iets meer eervol voor den betrokkenen zoude zyn en gemakkeliker verworven zou worden.

Intusschen ik sluit my by de meerderheid aan, want voor alles moet in dit ondernemen eendracht tot kracht voeren.

Zoodra ik de handen met betrekking tot die circulaire vry zal hebben; want dat stuk moet nog geheim gehouden worden, zal ik U een lystje toezenden van hen die met my eenstemmig denken. Intusschen noem ik my in afwachting hoogachtend

Uw dienstw. dienaar

M. Perelaer

[9 februari 1882

Brief van M.T.H. Perelaer aan J.A. Roessingh van Iterson]

9 februari 1882

Brief van M.T.H. Perelaer aan J.A. Roessingh van Iterson. Een kwarto vel schrijfpaper, waarvan blz. 1 en 2(2/3) beschreven. (M.M.)

den Haag 9 february 1882.

Wel Edelen Heer Roessingh van Iterson

te

Tilburg

Wel Edele heer!

Van den Wel Ed. Heer K. v.d. Bosch te Breda ontving ik een exemplaar van de oproeping aan onze landgenooten om hen tot eene daad van nationale dankbaarheid jegens den Heer Douwes Dekker te bewegen, met uitnoodiging aan my: om ook myn naam onder de oproeping te laten plaatsen en by toetreding UWEdelen daarvan kennis te geven.

Ik sluit my by de voorgestelde beweging aan en machtig UWEde. dan ook myn naam voor het gestelde doel te bezigen. Ik ontveins evenwel niet dat, hoewel ik nog geen scherp afgebakend plan gevormd had, het doel, hetwelk ik wenschte te bereiken, iets ruimer was, dan ik in die oproeping uitgedrukt vind.

In de allereerste plaats toch is de strekking van myn pogen - en die strekking blyf ik handhaven - de oogen te openen voor de rampen die Bantam geteisterd hebben - niet om openbare liefdadigheid voor de rampzalige bevolking af te smeeken, wat toch niets zou geven - maar om eene beweging uit te lokken, die ten doel zou hebben: van de Regeering te eischen dat in onze Overzeesche Bezittingen een meer eerlyke bestuurswyze gevolgd werd, waardoor rampen als de onderhavige onmogelyk zouden worden.

Dat tevens dankbaarheid zoude betoond worden aan den wakkeren fieren kampioen voor recht en billykheid, wel zeker! me dunkt dat dat het vervullen van een dierbare plicht moet zyn, die niet langer uitgesteld mag worden. Maar of het byeenbrengen van een kapitaal als de uiting van die dankbaarheid moet gebezigd worden, ziet dat durf ik zoo maar niet dadelyk toestemmend te beantwoorden.

Nogmaals een scherp afgebakend plan heb ik niet; maar toch zweefde my zoo iets voor den geest van langzamerhand eene beweging in het leven te roepen, die tot effekt kon hebben, dat allerwege in geheel Nederland, ook in Indië, op groote schaal adressen zouden worden geteekend om der Regeering te verzoeken in de dankbaarheidsrol namens de geheele natie op te treden en b.v. den man, die door en ter zake van het volvoeren van zynen plicht zooveel geleden heeft een pensioen

toe te kennen als huldeblyk, gelykstaande aan dat, wat hy zou verworven hebben, wanneer hy ongestoord zyne loopbaan had kunnen vervolgen. My dunkt dat zoo iets te bewerken zoude zyn, wanneer het intellectueel gedeelte van de natie zich daartoe hecht aaneensloot.

Zoo als licht te begrypen is, is dit slechts een vluchtig schema, waarvoor veel te zeggen is, maar waartegen waarschyndlyk ook bedenkingen aan te voeren zyn. Ik onderwerp het evenwel aan Uw oordeel en waag het U te verzoeken: het met Uwe geestverwanten te bespreken. Intusschen wat ook de uitslag van die bespreking zy, ik sluit my by U aan, want vooral in zoo'n zaak moet door eendrachtige samenwerking de uitslag verzekerd worden. Ik gaf daarenboven myn idee slechts om het ondernemen ook uit een ander oogpunt te doen beschouwen.

Ik noem my intusschen met de meeste hoogachting

Uw Wel Ed. dienstw. dienaar

M. Perelaer

In de onderhavige zaak heb ik steeds te samen gehandeld met den Majoor W.J. Vervloet een kollega van my van het Indische leger, wien ik ook verzocht heb zich tot U ook te wenden om zyn naam onder bedoelde circulaire te plaatsen.

Achtend

M.P.

[9 februari 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan A.S. Kok]

9 februari 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan A.S. Kok. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Tilburg 9 feb '82

Zeer geachte Heer,

Uw schryven van 7 feb is in goede orde ontvangen en met veel genoegen heb ik nota genomen van Uw bereidverklaring Uw naam te voegen by de anderen, die aan het Nederlandsche volk een huldeblyk voor Multatuli zullen vragen.

Van de door U gemaakte opmerkingen wordt het Comité in kennis gesteld; ik beloof U dat ze zorgvuldig zullen worden overwogen.

Het zal wellicht moeielyk vallen wat de juiste uitdrukking van elke zinsnede van het Manifest aangaat, een elk te bevredigen. Volgens hetgeen my geschiedde, zullen toch ongeveer 70 adviezen omtrent de redactie inkomen.

Wat natuurlyk niet wegneemt dat we er naar zullen trachten het doel te bereiken, ons overtuigd houdende dat gij medegaat al worden uwe bedenkingen niet ten volle opgelost.

Het woord 'verdruchte' is uit den Havelaar - ... worden verdrukt en uitgezogen in Uw naam..

Ik geef U echter grif toe dat men van het Manifest geen pamflet moet maken. Vooral omdat we ongaarne twistgeschryf zouden uitlokken, dat een floers zou kunnen werpen over den indruk dien we hopen M. te geven.

'Koortsepedemie' beschouwen we wel degelyk als gevolg van den hongersnood in Bantam, onmiddellyk gevolg van den buffelmoord, middellyk gevolg van de verarming der bevolking.

Hebt U het dezer dagen verschenen stukje aan den oud-majoor Perelaer gelezen? Binnen eenigen tyd zal naar wy hopen het verband tusschen de koortsepidemie en den toestand in 't algemeen ten duidelykst worden aangetoond.

Ik hoop u na eene Comité-vergadering nader te berichten

Hoogachtend

Uw dw dr

Roessing v. Iterson

[9 februari 1882

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau]

9 februari 1882

Brief van Multatuli aan J.H. de Haas en G.C. de Haas-Hanau. Drie dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven (M.M.) De brief werd op 10 februari voltooid.

Nieder Ingelheim, donderdag avend lieve trouwe vrienden! Heden avend ontving ik Uw beider brief,

en ik wil terstond antwoorden. Ik had U *toch* dezer dagen willen en moeten schryven. Wat me daarin zoo dikwyls tegenstaat, is dat eeuwig bezig-zyn met mezelf. Dit is een vloek van m'n positie. Kwaal tegen kwaal opgerekend, is er in koorts iets zeer aangenaams als men ze vergelykt met *hoesten*. t Besef dat men 'n ander hindert, is bitter. Gy, edelmoedige menschen, wilt zeker niet toestemmen dat ik U *hinder*, maar *ik* voel 't terdeeg dat gy niets aan my hebt, en dat 'alles van één kant komt.' Gy hebt toch óók uw zorgen en Uw verdriet, en wel verre van me daarmee lastig te vallen, maakt ge er niet eens melding van. Ik kan niets dan hartelyk aan U *denken*. Dat geeft wat!

Vooreerst m'n hartelyke dank voor U herhaalde trouwe hulp. Ik kan niet goed zeggen welken indruk dit op my maakt. Lieve hartelyke menschen, er is smart ook in. Dat is waarachtig Uw bedoeling niet, dit weet ik wel, en misschien vindt ge 't niet eens plezierig dat ik 't zeg. Nu, dankbaarheid is de hoofdingdruk, dit spreekt vanzelf.

Perelaers stuk? Ja, het deed me wèl aangenaam aan. De H.^s scheen hiervan niet zeker) Ik vond z'n optreden flink en mannelyk. En vóór ik 't las had ik, eerst van terzyde, later rechtstreeks, vernomen van 'n plan (waarin, meen ik, Perelaer aanvankelyk niet betrokken was) om 'n demonstratie voor Havelaar in 't leven te roepen¹. De zetel daarvan is te Amsterdam, schoon er ook heeren op andere plaatsen deel aan nemen. Die Heeren schreven my dat ze 'n tachtigtal personen wilden uitnoodigen om 'n door hen geconcipeerde circulaire te teekenen, en vroegen my om opgave van 'vrienden' die naar myn inzien genegen zouden zyn, hun naam daarby te voegen. Ik ben zoo vry geweest hun *Uw* namen optegeven. Begrypt wel dat ik me wel wachten zou, iemand naar U te verwyzen indien 't² om iets anders ware te doen geweest dan om Uw *namen*? Ge hebt U jegens my te edelmoedig betoond, dan dat ik daarmee eenige andere bedoeling zou mogen gehad hebben! In *zekeren* zin had het eer m'n plicht geweest Uw adres te ignoreeren, dan 't aan die heeren meetedeelen. Maar die 'zekere zin' zou de *verkeerde* zin wezen. Uw namen mochten, vind ik, niet ontbreken op de *oproeping*. En dáárom vraag ik geen verschooning voor de indiskretie. Ik weet dat het U leed zou gedaan hebben hierin *niet* gekend te zyn.

Mocht ge het daartoe strekkend verzoek nog niet ontvangen hebben, dan zal 't weldra komen. De heeren die zich te dier zake tot U wenden zullen, kunt ge als vertrouwd beschouwen. My zonden ze reeds 'n (concept van de?) circulaire, met de vraag of ik 't stuk goed vond. In zoo-iets is altyd iets pynlyks. Ik moet dan iets goed vinden, wat *my* in de hoogte steekt. Nu dan, dáárover heenstappende, geloof ik dat de circulaire goed is. In allen geval heb ik geen aanmerkingen gemaakt. Dit zou ik misschien toch niet gedaan hebben, al had ik er gehad. Ik zou dan vreezen door inmenging 't élan te bederven.

Wie 't verzoek om de circulaire te teekenen, aan U doen zal, weet ik niet. Een of meer van de volgende heeren, *voor wie ik insta*. R. v. Iterson, ingenieur Tilburg

Kallenberg van den Bosch, by Breda

W.J.C.A. Zürcher, Amsterdam

Prof Korteweg id

Willem Paap id

Van den Broek³, oud zeeofficier

Als er maar een van die namen op de uitnodiging voorkomt, is de zaak zuiver, a g^o.⁴. -

Wat het geven zal? Ik heb er geen denkbeeld over! Ja toch. Dit: dat de uitslag... 'schitterend' wezen moet om me niet te benadeelen, en *schittering* verwacht ik niet, in weerwil van 'n paar blykjes in couranten dat de zaak 'n beetje mousseert. De friesche courant te Harlingen schreef zeer hartelyk. Iets dergelyks, hoor ik, staat er in den Kamper. En men zond me nog 'n paar andere uitknipsels. Ook verscheen 't stuk van Perelaer in brochurevorm, maar ik weet niet hoe dat verspreid wordt, wat toch de eisch is, en ook wel de bedoeling wezen zal. Zendt de heer Perelaer het aan Couranten ter bespreking? Evenmin is my bekend of Perelaer kennis droeg van 't Amsterdamsche plan, doch *zeker* verzoeken die heeren hem z'n naam onder de Circulaire te zetten. -

By de kandidaat-teekenaars die zy my voorloopig opgaven, zyn er *zeker* die bedanken. Nu, ieder moet weten wat hem schikt. Niet ieder is vry in z'n bewegingen. -

De H. schryft dat-i verkouden is. Maar hoe staat het met de Wolffs gezondheid? En z'n vrouw? En Lina en de kinderen? Mimi en Wouter zyn zeer wel. Ik... weet niet of ik wel ben. Zwak lam en

ouwemannig voel ik me *by buien*. Dit is op zichzelf 'n kwaal. Ik meen die afwisseling. Ja, dit breekt de eenheid in willen en streven. Gelykmatigheid in stemming geeft 'n groot voordeel. By al te sanguinisch dalen en ryzen van den welstands barometer - of van wat men zich te dien aanzien verbeeldt - gaat er veel verloren aan nuttelooze wryving. Die fout in m'n gestel (en in m'n opvatting!) werkt zeer nadeelig. Het heen-en weer vliegen tusschen 10° en 100° is veel onökonomischer dan 't dobberen tusschen 50° en 60°.

Gedeeltelyk door die fout, maar ook inderdaad door *feiten* die zelfs den 50°-60°-man uit z'n huisje zouden brengen, heb ik de laatste 14 dagen veel geleden. Om my te kontroleeren vroeg ik aan Mimi of niet ook *anderen* zich afgemat zouden voelen na een en ander dat als hagel op me viel? Ik zou er 'n heelen lyst van kunnen maken. Ze zei: ja! Een van de vriendelykheden waarmee het lot me bezocht (en *niet* het bitterste!) is 'n gissing die my overviel, of ik misschien... 'n kankerlyden te gemoet ga. Morgen gaan we naar Mainz om daar 'n geneesheer te raadplegen. Liever twee, drie, vier of meer nog. Nog onlangs ontving ik blyken dat de geleerden zoo vaak verschillen in 't beoordeelen van die zaak. Een oude Nicht - ze is dezer dagen goddank bezweken - werd van Pontius naar Pilatus gezonden, en kreeg telkens ander advies. Wèl kanker, géén kanker. Wèl kanker en opératie wenschelyk. Wèl kanker, maar operatie niet wenschelyk. Enz. -

Ik heb redenen om de waarheid te willen weten, en was van plan aan De H opgave te vragen van een of ander werk waarin de symptomen duidelyk beschreven worden. Dan kan ik, na ook de doktoren gehoord te hebben, met meer zekerheid oordeelen. Over die zaak schryf ik afzonderlyk aan De Haas.

't Is zeer wel mogelyk dat het gemaal met die oude nicht my geïmpressioneerd heeft, en dat ik nu 't minste gezwelletje van onschuldigen aard voor kanker aanzie. Nu, ik zal 't met kalmte zien te weten te komen. 't Is nuttig te weten waar men staat. Als 't kanker *is*, vind ik 't braaf van god dat hy 'n oud mensch er mee bedeeft. (aannemende dat hy aan 't leveren van 'n zeker quantum kankers gebonden is.) Aan iemand van 62 jaar is minder verbeurd. Maar wel vind ik 't vooruitzicht verdrietig, niet *kalm* te kunnen sterven. Dáárop was ik altyd zoo gesteld. 't Was 'n illusie van me,

te bewyzen dat de dood niet verschrikkelik is. Maar als men door pyn de beschikking verliest over z'n denkvermogen, verandert de zaak.

Och, ik hoef niet apart er over te schryven. Als De H. maar zoo goed is, my den titel optegeven van 'n werk dat er over handelt. Waarschynlyk zal 't wel 'n duitsch werk zyn. Dat kan ik best hier bestellen. -

Wouter groeit best op! Juist in de laatste weken is hy zeer vooruitgegaan. Hy begint waarachtig op 'n 'knap kind' te lyken, waar ik anders volstrekt niet op gesteld ben. Dit geldt z'n leeren niet (Mies leert hem lezen en schryven, en dit marcheert middelmatig) maar z'n opmerkingen en redeneeringen. Ik weet wel dat de schyn van wysheid van 'n kind, grootendeels te danken is aan 't onverschoolde, 't primitieve, maar tot nog toe had ik zelfs dat niet in hem opgemerkt. En zie, op eens komt hy uit den hoek.

Van middag wandelden wy in 'n klein dennenboschje, en ik zei: 'Kyk, 't zou toch aardiger zyn als ons huis hier stond.' (Vlak by ons nl. is alles kaal en onbeskut) - Ja, papa, zei Wouter, maar dan zou je weer wat anders willen, en eindelyk kwam je in de azynpot. Ik begreep er niets van, maar Mimi berstte in lachen uit. Zy verklaarde z'n parabolische manier van spreken. Hy had met⁵ haar 'n vertelling behandeld van 'n roodborstje dat nooit te vreden was, altyd wat anders wilde, en eindelyk in 'n azynkruik belandde. Heel serieuus paste hy dit op my toe, niet als 'n ui, maar heel droog en wys. My frappeerde dit byzonder, omdat ik zoo dikwyls opmerkte dat kinderen gewoonlyk zulke fabels letterlyk opvatten - en 't beeld voor den zin nemen - 'n fout waarin ze trouwens vry precies op groote menschen gelyken. Zie alle mythologien. Van den 'aard der dingen' maken zy 'n poppetje dat bewierookt en geveleid wil wezen.

Van avend sprak hy over sterven, en aanvankelyk, als naar gewoonte, zeer onaangedaan. 't Was dikwyls komiek, hoe kalm hy zeggen kon: 'papa, als je dood bent, zal ik dat of dat doen.' Zoo was't nu in den beginne ook. Maar op-eens:

- Mama, als je sterft zal ik t toch heel verdrietig vinden. (dit was iets *nieuws*. altyd was't hem de eenvoudigste zaak van de wereld) - Zoo, mannetje?

- Ja. Als je dan maar heel vriendelyk tegen me bent.

- Wel waarom zou ik *niet* vriendelyk tegen je zyn?
- Wel, als ik kuurtjes heb gehad. Dan ben je boos op me.
- Maar waarom wou je dan dat ik juist *niet* boos op je was als ik stierf?
- Omdat ik dan misschien geen tyd heb, om je te zeggen, dat ik weer lief zal zyn!

-
Is dit niet fyn? Ik verzeker U dat het precies zoo toeging. En 't frappeerde my te sterker, omdat hy tot nog toe nooit zoo-iets te berde bracht. -

Gaat het met *uw* kinderen goed? Ik meen nu ook wat leeren &c aangaat? Als men zich verdiept in de mogelyke toekomst van zulke wezentjes, als men bedenkt hoeveel getob en gewurm er voor de meesten is weggelegd, och dan voelt men zich benauwd! -

M'n lamp gaat uit, en ik wil dezen *nu* sluiten, omdat we morgen naar Mainz moeten. Dag beste menschen, allemaal! Dag, dappere Lina! Ja, ik wou graag eens by U zyn zonder 't servituut van die malle voordrachten. Dan ben ik mezelf niet. Ik gaf er veel voor eens rustig 'n paar dagen by U te zyn. Als ik 'n aanleiding vinden kan, zal ik het doen. Dag Hazen & Wolfen hartelyk gegroet van uw liefhebbenden

Dek

De slordigheid van dezen brief loopt de spuigaten uit. Ik gebruik Uw bril, die uitstekend is, maar 't hindert me soms als de glazen warm worden. Heb ik 't wèl, dat m'n oogen dan te droog zyn? Zoo is't gevoel.

Vrydag ochtend

We hadden ½ weg Mainz willen wandelen, maar t is slecht weer. Alzoo met den trein gaande, heb ik nog wat tyd.

Om De Haas op den weg te helpen van m'n (vermeend?) kwaaltje, diene dat ik er by denk aan iets dat men (geloof ik) soms by schoorsteenvegers vindt, en dat naar die heeren gedoopt is. Pyn heb ik volstrekt niet. Misschien kan ik door 'n operatie die den kanker *verschuift* onslieven heer foppen, daar ik dan kans heb op gewone manier te dood te gaan voor hy gereed is met de reprise van 't stuk.

Als ik eenigszins gerust ben over de toekomst van Mimi en Woutertje zal 't sterven my niet onaangenaam zyn. Maar ik vind het

vernederend daar te liggen gillen als 'n zwyn dat gekeeld wordt. Zoo is 't met die oude Nicht gegaan! -

M'n dochter of haar echtgenoot (van wien ik trouwens reden heb *goeds* te denken) willen gedurig weer aanknoopen. Dit kan ik niet. Die man is geheel onschuldig. Maar Nonni heeft my te veel en te lang miskend en verwaarloosd om nu op eens intiem met haar omtegaan. Dit is geen *rancune*. Ik kan haar alles vergeven, begrypende onder welke invloeden ze stond. Maar de omgang met haar en hem is my *irritant*. Zy - m'n eigen kind - kent me volstrekt niet. Ik zou aan haar geen ideeën kunnen kwyt raken zonder voortdurende wederzydsche ergernis. Ik zou Dante 'n dichter moeten noemen, en niet mogen zeggen dat Rafaël gek was. Ook zou ik 't misselyk italiaansch mooi moeten vinden, en de overtuiging opdoen dat ze my aanzien voor 'n noordschen barbaar. Merci!

Wat Eduard aangaat - basta! Aan hem dacht ik toen ik zei dat m'n vrees voor kanker niet het *allerergste* was dat me den laatsten tyd martelde. Het bericht van zn dood zou my - ook in z'n eigen belang - welkom zyn. Hy is krankzinnig, en *gaat er niet voor door*. Dat is 't gevaarlyke. Ik maak geen brief open zonder angst dat-i weer wat ellendigs heeft uitgevoerd. -

Lina⁶, hoe heette de jonge dame die ik by U heb leeren kennen? Ik heb er 'n reden voor, dit te willen weten. Niet het dochtertje van Dr Dupont. Neen, ouder. Ze heeft eens 'n byna-heelen dag by je doorgebracht.

Eindnoten:

1. De eerste uitvoerige uiteenzetting van de 'Huldeblijk'-organisatie.
2. indien 't: *oorspr. gevolgd door* aanvankelyk.
3. Van den Broek: *C.J.H. v.d. Broek, oud-zeeofficier in Middelharnis*.
4. a g^o: *a governo, te uwer beoordeling (it.)*
5. met: *oorspr. stond er van*.
6. Deze alinea is een naschrift, gedeeltelijk vertikaal in de rechter marge.

[10 februari 1882

Brief van W.J. Vervloet aan J.A. Roessingh van Iterson]

10 februari 1882

Brief van W.J. Vervloet aan J.A. Roessingh van Iterson. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

's Gravenhage 10 februari 82.

Den Heer

Roessingh van Iterson

Ingenieur

Tilburg

Weledelgestr. Heer.

Het zou mij zeer welkom zijn te worden gerekend tot de onderteekenaars van de circulaire betreffende Multatuli, van welke cir-

culaire de heer Perelaer zoo vriendelyk is geweest my inzage te verkenen.

Mag ik er dus op rekenen, dat my naam daaronder ook zal voorkomen?

De heer Perelaer liet mij tevens zijn schrijven aan U Ed. lezen. En met den inhoud daarvan stem ik volkomen in. Op den voorgrond stellende, dat elke poging om Douwes Dekker schitterende voldoening te schenken voor zijn langdurig, onrechtvaardig lijden, nu en altijd behoort te worden gesteund; moet daarbij toch, naar mijn bescheiden meening, overwogen worden, welke voldoening door hem het hoogst zal worden gewaardeerd.

De Nederlandsche regeering moet het onrecht herstellen. - Zij in de eerste plaats. - Kan de algemeene wensch van ons volk, uitgedrukt door de publieke opinie haar tot dat herstel niet bewegen; zou er dan, vragen wij, in de 'Kamer' geen enkel vertegenwoordiger worden gevonden, bereid om, ten minste nu, nu de waarheid zoo verschrikkelyk voor ons staat, op te komen voor Havelaar en het volk, dat hij heeft willen beschermen?

Langs dien weg kan misschien, - helaas weerom niet zeker, - een machtig resultaat worden verwacht. Een resultaat voor Nederland van hooger beteekenis, voor Douwes Dekker van oneindig meer waarde voorzeker, dan het edele streven van de ontwerpers der circulaire ooit tot stand zal kunnen brengen. - Want het Ned. volk in zyn geheel zal zich daardoor ontheven gevoelen van een loodzwaren, jarenlang pynlyk drukkenden last en de Indische volken, onder Neêrland's hoede, zullen er een hoopvolle waarborg aan ontleenen voor later toekomst.

En weigeren Regeering en Volksvertegenwoordigers recht te doen tegenover Douwes Dekker; welnu, dan blijke het - hoe laat ook - dat er in Nederland nog menschen worden gevonden, die, al kunnen zij niet alles doen, toch aan hem het bewijs willen leveren dat, ook in zijn zaak, voor hen het recht boven macht gaat. -

Maar aan dat alles moet steeds verbonden blyven de herinnering aan het volk van Bantam, thans zoo geweldig boetende voor een stelsel van bestuur, dat in zijn werking steunt op het heillooze 'après nous le déluge'¹. -

Houdt mij bovenstaande opmerkingen ten goede. Achten de ont-

werpers der circulaire het wenschelyker den ingeslagen weg te blijven volgen, als mede-onderteekenaar leg ik getuigenis af van mijn wensch om, in elk geval, in hun spoor te blyven; want inderdaad, zeer veel leed zou het mij doen, zoo door verschil van meening over de uitvoering, uw en anderer poging om een door feiten zich openbarende belangstelling en deelneming te wekken voor de Havelaarszaak, tot schande van geheel het Nederlandsche volk, op nieuw mislukte. -

Laten dan, in godsnaam, sommige organen der pers, beweren, dat de oproeping tot recht doen, slechts is het dryven van een hoopje Multatuli-vergoders en andere onzinnigen.

Hoogachtend

Uw dw. dienaar W.J. Vervloet.

adres:

W.J. Vervloet. gep. maj. O.I.L.

's Gravenhage *Nieuwe* schoolstraat 25

Eindnoten:

1. Après nous le déluge: *na ons de zondvloed (fr.)*

[11 februari 1882

Brief van W.H. van Heijningen Jr. aan V. Bruinsma]

11 februari 1882

Brief van W.H. van Heijningen Jr. aan V. Bruinsma. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Den WelEd. Heer dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden.

Mijnheer!

Vergeef mij de onwellevendheid U een naamlooze briefkaart te hebben gezonden. Te jong om publiek op te treden wilde ik het oordeel van andere afwachten en toch mijn gevoelens niet kunnende verkroppen, schreef ik U met het opschrift 'Havelaarszaak'. Mag ik U nogmaals mijn instemming betuigen. Tevens hoop ik U Maandag een *kleinigheid* te zenden per post, veel kan een jongmensch niet missen, maar als ieder naar vermogen bijdraagt, kan het comité tot herstelling van het onrecht D.D. aangedaan, welk comité naar mijn verwachting binnen enkele dagen wel hier of elders gevormd zal worden over een kapitaaltje beschikken. Geld is toch overal noodig al zou het dan maar dienen tot aanplakbiljetten, lokaal huur voor een serie meetings in alle groote steden of iets dergelijks.

Misschien door mijn jeugd ben ik te voortvarend, maar ik zou de

groote trommel willen roeren. Manifesten in alle bladen, zijn de redacties droogstoppels of sluimeringen¹, dan advertenties. Voor geld kan men genoeg geweigerde ingezonden stukken geplaatst krijgen. Maar laat ik dat aan oudere over, god dank! er is een man van initiatief! Hem, onzen voorganger de hulde van het jonge Nederland!

Paleisstraat 35
W.H. v. Heijningen Jr.

Eindnoten:

1. sluimeringen: *uiteraard bedoeld: Slijmeringen.*

[11 februari 1882

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

11 februari 1882

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

N. Ingelheim 11 febr. 82 beste Mansholt! Dank voor Uw brief van 28 Janⁱ, dien ik vandaag niet beantwoord omdat ik me zeer onwel voel, en zelfs moeite heb de pen te houden. Ik schryf *toch*, om m'n vrouw 'n steentje uit den weg te ruimen.

Vooreerst, hartelyk dank voor Tandem. Of 't plan dat eenige heeren te Amsterdam en elders hebben opgezet, en waarover ik U op 'n vorige postkaart iets schreef, my voor 't weinigje tyds dat ik nog te leven heb, eenige rust zal verschaffen, weet ik niet. Toen ze my vroegen om opgave van eenige vrienden die my voorkwamen geschikt en genegen te zyn de oproepings-*circulaire* meeteteekenen, ben ik zoo vry geweest hun ook Uw naam te noemen. Let wel, alleen om die oproeping te *teekenen*. Zy waren van plan 'n 60 à 80 anderen uittenoodigen. Daaronder zullen er zeker wel zyn die bedanken. Ik bemoei er me weinig mee, meer hopen de dan verwachtende dat het goed zal gaan. Slechts 'n 'schitterend' succes zou me welkom zyn. Een middelmatige uitslag benadeelt my. By al te kleine garnizoenen is't niet voorzichtig, appèl te houden onder 't oog van den vyand. -

Ik voel my alzoo heel onwel, zwak en lusteloos. Misschien is 't

maar 'n gewone verkoudheid. En in allen geval wat kan ik verwachten op 62 jarigen leeftyd?

De laatste 14 dagen tot en met eergister leefde ik in de meening dat ik beginselen van kanker had. (Twee kleine bultjes of gezwelletjes die ik al 20 jaar by me draag) Maar drie Mainzer dokters die ik gister raadpleegden¹ zeiden eenstemmig dat die dingen volkomen harmlos² waren. Over dat vermoeden van kanker was ik zeer verdrietig. Niet omdat daarvan 't eindje de dood is (die wacht ik toch, met of zonder kanker) maar ik zou zoo graag kalm en by m'n zinnen sterven. Een kankerlyder ligt daar als 'n varken dat gekeeld wordt, te schreeuwen. Dit komt me vernederend voor, en vooral onaangenaam voor de omstanders. Ook gaf ik graag 'n voorbeeld hoe een niet-christen sterft.

Welnu, 't is géén kanker. Tegen m'n gewoonte geloof ik nu die doktoren omdat zy allen t zelfde zeiden, en zonder de minste weifeling. t Zyn, zeggen zy, honig - of vet gezwelletjes die niets beteekenen. Dat ik op-eens, na ze zóó lang gehad te hebben, aan kanker dacht, vloeide voort uit 'n geval waarin ik den laatsten tyd betrokken werd. Een lyderes (gelukkig is ze eindelyk bezweken) wou maar altyd van *my* weten of ze in haar geval verantwoord was door vergif te nemen? Het stuitte my myn toestemmend antwoord ronduit te geven. Ik draaide al om den kant, tot ik eindelyk - omdat ze niet ophield! - zeide: *ja. Doe het!* De stumpert moet vreeselyk geleden hebben. Of ze nu aan haar pynlyk leven 'n eind heeft gemaakt door behulp van morphine, weet ik niet. Misschien wel. Hoe dit zy, by 't bespreken van haar zaak drong zich de loop die een kanker geschiedenis nemen kan gedurig by my op den voorgrond, en 't slot was dat ik dacht zelf met die liefelykheid begiftigd te zyn -

En nu de reden van m'n schryven. *M'n vrouw geeft de party op.* Na lang beraad ziet zy geen kans haar raadsheer en kasteel in't spel te brengen en uw koningin en beide kasteelen zullen haar koning niet loslaten. Ik ben volkomen van haar meening dat er niet aan te doen is. Neem dus de U toekomstige hulde in genade aan. Leve de overwinnaar.

Onder de vele soorten van beroerdelingen die god zich veroorloofd heeft in't leven te roepen bekleeden napleitende verliezers een groote plaats. Daartoe behooren noch mn vrouw noch ik.

Maar zy is zoo erg gesteld op 'n herhaling van haar geliefd 'Zwei Springerspiel im Nachzuge'³ zooals de schaak geleerden haar verdediging noemen. Ze beweert (en dit is juist) dat *myn* invloed haar in den war heeft gebracht, en zou zoo graag nog-eens 'n gelyksoortige party willen spelen. Maar zy durfde het U niet vragen. Ziedaar waarom *ik* 't U voorstel. Wat *haar* betreft wensch zy alles onveranderd te laten tot en met 18. Mocht gy haar 't genoeg willen doen, haar wensch te vervullen, dan wacht zy uw 19. Maar ook neemt zy 't volgaarne aan als *gy*⁴ wilt beginnen van 'n lager cyfer. Misschien hebt ge lust hier of daar (vóór uw 19 reeds) 'n anderen weg in te slaan. Het nummer van uw zet zal beteekenen dat ge al de vorige zetten op den ouden grondslag blyft aannemen. Als gy dit doen wilt, zult ge haar groot genoeg doen. En ook my, want 't lykt wel of *ik* haar party wat bedorven heb. O, dit zeg ik niet om Uw roem te verkleinen. Toe, speel die party nog eens met haar, tot herstel van eer van haar 2 Springerspiel im Nachzuge. Die verdedigings manier der zwarten is 'n oude steen des aanstoots tusschen ons.

Dag beste kerel, groet Uw vrouw en meiskes. En van harte beterschap met den kleinen patient. Die keel weet wat tegenwoordig. Dat lichaamsdeel speelt 'n veel grootere rol dan in myn jeugd. De aneurismen⁶ schynen meer uitgewoed te hebben. Onlangs las ik in 'n courant dat voor 'n paar honderd jaren *verkoudheid* niet bekend was. De kwalen schynen elkander aftelossen. In plaats van pest en lepra hebben wy diphteritis, typhus en longteering.

Misschien is dit 'n afspiegeling van gelyksoortige dingen op ander gebied. Wat wy aanzien voor verbetering is slechts *verplaatsing* van kwalen. Het kontingent kwalen schynt er te moeten zyn. Wie 't eene übel⁵ verjaagt, verschaft toegang aan 't andere.

Ik betwyfel of de som van algemeen geluk bevorderd wordt door wat men *voortgang* noemt. Maar... door achteruitgang of stilstaan óók niet!

Hartelyk gegroet

tt

Dek

Eindnoten:

1. raadpleegden: *kennelijke verschrijving*.
2. harmlos: *onschuldig (du.); in duitse schrijffletters*.
3. Zwei Springerspiel enz.: *twee paardenspel in de achterhoede (du.); in duitse schrijffletters*.
4. gy: *oorspr. voorafgegaan door ook*.
6. aneurysma: *verwijding van een vat door aderverkalking*.
5. übel: *kwaad (du.); in duitse schrijffletters*.

[11 februari 1882

Briefkaart van F. van der Goes aan V. Bruinsma]

11 februari 1882

Briefkaart van F. van der Goes aan V. Bruinsma. Met poststempels Amsterdam 12 FEB 82 en Leeuwarden 12 FEB 82 en geadresseerd aan den WelEd. Zeergel. Heer Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Uw brief van 8 Dezer, aan den Heer J. de K.¹, heb ik, als voorlopig secretaris van het M.-comm., bestaande uit de personen door U genoemd, ter lezing ontvangen. Uw naam stond op de lijst der ± 50 personen die uitnoodigingen zullen ontvangen, nevensgaande circul. te teekenen. Dan gaat de circ. de wereld in, en worden de ondert. opgeroepen tot een verg. om het definit. com. samen -, en verdere orde op de zaken te stellen. Voor den vorm doe ik derhalve bij deze het verzoek de circ. te teekenen, en mij Uw antwoord te willen berichten. De HH. K., C., M. en R.² zijn ingelicht. - Volgaarne bereid U per brief verder in te wijden, teeken ik

Am. 11.2.'82

hoogachtend uwdwdr

Fr. van der Goes

Eindnoten:

1. J. de K.: *J. de Koo, hoofdredakteur van De Amsterdammer.*
2. K.C.M. en R.: *waarschl. Korteweg, Collard, Mansholt en Roessingh v. Iterson.*

[11 februari 1882

Brief van J.M. Haspels aan V. Bruinsma]

11 februari 1882

Brief van J.M. Haspels aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Rotterdam 11 feb 82

Zeer geachte heer Bruinsma,

Naar ik hoop zal er eindelyk recht gevraagd worden voor Havelaar. Wat u geschreven heeft, juich ik toe! Volhouden is de leus. Blyf beziel met moed en vertrouwen!

Kan en mag ik u helpen? beschik over mij. Niets is me te veel. Alles voor Havelaar.

Met de meeste hoogachting, blyf ik

Uw dw

JM Haspels

[11 februari 1882

Brief van J. Manuel Engelbrecht aan De Amsterdammer]

11 februari 1882

Brief van J. Manuel Engelbrecht aan de Redactie van De Amsterdammer. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1(2/3) beschreven. (M.M.)

Aan Salomo¹.

Zegt ondergeteekende dank voor de blykbaar welmeenende woorden geschreven over de Havelaarzaak in de Amsterdamer van 4² Feb l.l. terwyl hy gaarne zich met hem voor samenwerking aanbevolen houdt

Met aanbeveling verblyvende
ZEddr.
Engelbrecht
11 Feb 82.

Eindnoten:

1. *Kennelijk bestemd voor de schrijver van het ingezonden stuk, geplaatst in het nummer van 5 februari 1882. Zie aldaar.*
2. *Bedoeld: 5 februari.*

[11 februari 1882

Brief van Mimi aan G.C. de Haas-Hanau]

11 februari 1882

Brief van Mimi aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(½) beschreven. (M.M.)

Nieder-ingelheim Saturdag avond Lieve Lina! Dek heeft my den brief dien hy gister aan u beiden schreef laten lezen. ik wist dus dat hy u zyn vermoeden meedeelde een nare kwaal te hebben, en misschien tobt ge daarover, in welk geval ik u spoedig gerust stellen wil. Gister in Mainz heeft hy om zeker te gaan 4, zegge: vier geneesheeren gesproken. en het oordeel van allen was overeenstemmend dat het gezwelletje geheel 'harmlos' was. hy heeft het trouwens reeds zoolang als ik hem ken, 18 jaar! En ze schenen allen overtuigd te zyn dat er in 't minst geen kwaad by was. en wel zóó dat dek genezen van zyn vermoeden thuis kwam. goddank! -

Overigens is dek niet heel flink den laatsten tyd. Nu, dat is op zyn leeftyd, met zooveel agitaties zooveel tyd tot peinzen en zittende leefwyze niet te verwonderen. Wou en ik hebben een verbond gesloten hem dagelyks een beetje nr buiten te tronen en sinds een dag of 5 is ons dat gelukt. ik geloof dat het hem al goed doet. Voor zynen doen eet hy vry goed - en ongezond is hy ook niet. het is een zaak van stemming en zenuwen meer. - Aan het copy leveren is hy nog niet gekomen, de gedachte aan zooveel anders -

Met Woutertje gaat alles gelukkig heel goed. Het kind wordt hoe langer hoe hartelyker voor dek, en deze houdt onbeschryfelyk veel van den jongen. Als Wou zoek is tegenwoordig en ik vind hem niet by de beesten dan ga ik hem by papa zoeken en dikwyls vind ik hem dan daar uitgestrekt op den grond met een prentenboek of wel op papa's schoot die bezig is hem wat te vertellen of uitleg-

gen. - Wel, wel en gaat de kleine Riekje nu ook al school? wat zal je 't stil hebben overdag! en hoe gaat het met Lientje en de jongens? Wou is nu ook aan 't tanden wisselen, eigenlyk een nare tyd. Maar toch wil ik dezer dagen zyn portret eens laten maken daar ik het zoo'n geschikt cadeautje vind voor papa, op zyn verjaardag. Hy zal er dan ook een zenden aan zyn vriend Karel. O weet je, onze Wou is zoo ydel en eierzuchtig. Hy doet erg zyn best met leeren, en ik vind dat hy heel goed vooruit gaat. (hy leest al makkelyke zinnen en schryft makkelyke zinnnetjes op dictée. 'Papa, wou is een guit.' of 'Jan en Koos gaan naar huis' enz.) en dat met zoo weinig tyd en moeite. Nu goed, maar toen ik hem in zyn schryfboek iets wilde verbeteren verzocht hy my heel ernstig dat niet te doen, 'want dan zouden "de menschen" (?) denken dat i nog maar 'n klein kind was!' - Dat belooft wat, he?

Wat een schandaal is dat toch geweest met dien armen Meng? Stakkert! Zeker een gewezen caticheseermeester. - verkondigde die man vryzinnigheid uit *roeping*, uit overtuigings-yver? of, en ik vraag dit zeker omdat ik al zoo oud en grys word - of zag hy er voordeel in? - We hebben toch in den laatsten tyd zoo herhaaldelyk hooren klagen over het overhand nemen van anti-vryzinnige denkbeelden.

Nu dag lieve menschen! De Haas z'n verkoudheid zal wel aan 't voorbytrekken zyn, en gy Lien doet zeker nooit aan zulke dingen, met je bloote armen en katoenen morgenjaponnetjes by zooveel graden onder nul! ik huiver op 't idee! Het is maar een groote zegen voor ons dat de winter zoo dragelyk is, want ons kachel systeem is lang niet volmaakt. Alleen op deks kamer is een zeer *goede* kachel, die niet uitgaat en nacht en dag warm houdt. Onze woonkamer die groot en vooral heel hoog is, zou by erge kou niet warm te krygen zyn. nu gaat het wel - maar verder hebben we geen kachels. en dat voor zulke koukleumen. Maar nu komt het voorjaar al weer haast in 't land. -

Met heel veel groeten aan u beiden en Lientje en de jongens en 't kleintje niet te vergeten met haar lieve zachte gezichtje

je hart. liefhebbende

Mimi DD

**[februari 1882
Portret van Wouter Bernhold]**

Februari 1882

Portret van Wouter Bernhold op 6-jarige leeftijd, gemaakt te Mainz door Karl Halenza, Photograph, Rheinstrasse 47. (M.M.)

**[12 februari 1882
Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele]**

12 februari 1882

Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele. Enkel velletje postpapier waarvan blz. 1($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Amsterdam 12 Feb. 1882

Hooggeachte Heer.

Gaarne maken wij van uw aanbod gebruik de heeren Kern en Willems te willen schrijven.

Nog zijn toegetreden als onderteekenaars: A.S. Kok, leeraar mil. ak. te Breda, Schippers te 's Hage, Brongersma, directeur HB te Haarlem, Hartogh Heis van Zouteveen, Mansholt te Megen, Dr de Haas, Rotterdam.

Voorlopig gaan dus de zaken naar wensch. Alvorens Veth te schrijven, wil ik eerst eens zien wat uwe poging bij Kern oplevert. Met de meeste achting

Uwdw

DJKorteweg

J. Haspels wordt gevraagd.

ook eenige schilders.

[12 februari 1882

Artikel van V. Bruinsma in De Amsterdammer]

12 februari 1882

Artikel van V. Bruinsma in De Amsterdammer, no. 242. (Knipsel M.M.)

De Havelaarszaak

Naar aanleiding van mijn artikel in het voorlaatste nummer over dit onderwerp ontving ik eenige brieven tot betuiging van instemming, en van enkelen een uitnodiging om een oproeping tot aaneensluiting te richten aan allen, die willen dat Havelaar, zij het ook na jaren, recht geschiede.

Natuurlijk zou ik niet zoo gesproken hebben als ik deed, als ik niet meer zou willen doen. Maar ik ben niet degene van wien iets meer dan een klein stootje kan uitgaan, en acht mij gelukkig, indien ik dat heb kunnen geven. Ik zal mij niet onttrekken om meer, hoe veel ook, ter bevordering van het doel - recht aan Havelaar - te verrichten. Maar niet ik ben de man om wien allen, die hart hebben voor de zaak, zich kunnen scharen. Daarvoor zijn anderen, misschien niet met meer liefde voor recht, zeker met meer bekwaamheid en talent, en gesteund door een roemrijken naam, als het ware aangewezen.

Er zijn ook reeds hier en daar kringen gevormd van personen, die Havelaar recht willen. De redactie van dit blad is mede, zooals uit een artikel van hare hand is gebleken, met ijver voor de zaak beziel. Een vereeniging van al die krachten, een oproeping tot allen zal niet uitblijven. Maar thans is het zoo ver nog niet.

Om echter geen enkele stem verloren te doen gaan, zal ik gaarne zien dat allen, die niet op eenige wijze bij anderen zich aansluiten, aan mij hun

bewijs van instemming zenden. Doch niemand besluite hieruit dat ik mij als een vereenigingspunt beschouw. Er zullen anderen opstaan.

Wat de zaak zelf betreft bedenke men vooral dat zij zeer eenvoudig is. Ruim 20 jaar geleden is door de Nederlandsche regeering aan een ambtenaar *onrecht* geschied en daardoor het waarachtige belang van Indië miskend. De vraag is moet het Nederlandsche volk - zij het dan ook laat, zeer laat - dat onrecht, voor zoover thans nog mogelijk, herstellen of niet?

Wie deze vraag met *ja* beantwoordt, kan zich aansluiten. Maar het zij geen flauwe toestemming. Het zij een krachtig ja, met de beteekenis dat de spreker ter bevestiging er van, als het hem gevraagd wordt, iets, en zelfs veel, zal willen *doen*.

Wat dat zal moeten zijn, hoe - zoo ooit - ons volk de schande zal kunnen uitwisschen, die het zoo vele jaren ontsiert, zal later moeten beslist.

Leeuwarden.

Dr. Vitus Bruinsma.

[12 februari 1882

Brief van P.W. van Gelderen aan V. Bruinsma]

12 februari 1882

Brief van P.W. van Gelderen aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1(⁵/₆) beschreven. (M.M.)

Rotterdam, 12 Febr. 1882.

WelEdele Heer!

Ik stem geheel met U in, waar Gij zegt: 'ik wensch, dat Havelaar recht geschiede!'

Is er om dien wensch te vervullen geld noodig, ik wil daartoe gaarne het mijne bijdragen en houd daarom tien gulden beschikbaar om die op Uw eerste aanvraag toe te zenden.

Immers niet op andere wijze kan ik voor deze zaak mijn steentje aandragen!

Uw.d.v.dienaar

P.W. van Gelderen

(benoemd) Onderwijzer

te Gorinchem

[12 februari 1882

Brief van J.H. Geraets Jr. aan V. Bruinsma]

12 februari 1882

Brief van J.H. Geraets Jr. aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(²/₃) beschreven. (M.M.)

Velsen, 12 Februari 1882

Weledel Zeer Geleerde Heer!

Deze letteren zijn een gevolg van Uw schrijven in 'de Amsterdammer' N° 242. Met U zou ik het wenschelijk achten, dat de Heer E. Douwes Dekker nog vóór zijn dood het aangenaam gevoel smaakte van erkenning, en ontheven werd van de pijnlijke noodzakelijkheid om te spreken en te schrijven *uit nood*. Een algemeene sympathie voor 's mans werken en streven kan er nog niet zijn, 't zou in strijd wezen met de wetten der natuur haar spoedig te verwachten zelfs. Wanneer zal niet het Nederlandsche volk, maar wanneer zullen alle volken in waarheid vrij, en dus matig, plichtsbetrachtend en gelukkig zijn?

Kunnen we ons verzekerd houden, dat we die dagen niet zullen beleven, aangenaam is 't toch hunne komst te helpen verhaasten. We zouden meer vorderingen maken, wanneer er maar meer menschen van karakter waren. Zie, er zijn ontwikkelden en welvarenden genoeg, maar 't aantal van dezen, die karakter hebben, is gering. Gemakzucht, menschenvrees of baatzucht beletten hen rond voor hunne meening uittekomen en dien steun te verleenen, welken ze toch nog zonder schade voor hunne beurs zouden *kunnen* geven.

Schrijft U: 'Ik ben niet degene van wien iets meer dan een klein stootje kan uitgaan', dan moet ik U mededeelen, dat mijne positie nog minder kans op slagen biedt. Ik ben onderwijzer aan de openbare school alhier. Toch meen ik in den geest van *ware* philantropen, van waarachtige *menschenvrienden* werkzaam te zijn. Met dat doel richtte ik een leesgezelschap op, waarin alleen boeken circuleeren, welke onmogelijk de onkunde kunnen stijven; daartoe verspreidde ik Uw boek over de kwakzalverij, en had verleden week nog de verrassing, dat een smid mij juist om dat boek liet vragen; bezorgde ik ondanks veel tegenwerking toch Multatuli eene lezing alhier, wat te meer waarde heeft, omdat Velsen eeuwen lang onder den invloed van adel en geestelijkheid heeft gestaan.

Veel vermag ik echter niet en menigmaal heb ik gewenscht eens een anderen wachtpost te mogen betrekken. Zonder verandering te strijden, onophoudelijk in eene omgeving te zijn, die niet sterkt, niet begeestert is vermoeiend en - dacht ik vaak - misschien zou een ander geschikter zijn en daardoor meer nut doen.

Om een' milderen geest reeds op de scholen te brengen gaf ik èn in 1875 en in 1881 leesboekjes uit, doch vele onderwijzers schijnen zelf te bekrompen en durven ze niet op de school te gebruiken. Enkelen doen het.

Mij bemoedigt steeds een schrijven als het Uwe. Elders arbeidt en strijdt men ook, en al komt dan ook hier geen beweging in de logge massa, wendt zich hier het volk nog maar steeds van hen af, die het het meest op prijs moest stellen, de overwinningen daar zullen ook hier eindelijk haren invloed doen gevoelen. Deze gedachte schenkt èn moed èn geduld.

Ik zal U niet langer ophouden, maar wensch U alleen nog de verzekering te geven, dat U meer instemming vindt, dan U zelf vermoedt. De meesten echter zullen U daarvan geen kennis geven; och, de wet der inertie werkt ook op onstoffelijk gebied.

Ontvang met de betuiging mijner hoogachting den wensch, dat U mag slagen en nog vele jaren arbeiden aan 't geluk Uwer medemenschen.

Ik heb de eer mij te noemen
 Weledel Zeer Geleerde Heer!
 Uwen dw. dn.
 J Geraets Jr
 Hoofd der school te Velsen
 (Noord-Holl.)

[12 februari 1882

Briefkaart van J.R. van Minden aan V. Bruinsma]

12 februari 1882

Briefkaart van J.R. van Minden aan V. Bruinsma. Met poststempel Amsterdam 12 FEB 82 en geadresseerd aan Den WelEdelen Heer Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Hooggeachte Heer

Ik haast my om gevolg te geven aan uw te lang verwachte wensch uitgedrukt in uw artikel in de Amst. van heden.

Eindelyk zal dan iets gedaan worden, laat u het asjebliedt niet sleepen op de Oud Hollandsche manier. Vorige week uitte ik in de Amst den wensch dat de jongere al was het dan ook op eenzame wys de oudere opschrikke, nu vervalt dit en ik hoop voor goed. Wat in myn vermogen is en dat is niet veel zal ik trachten te doen, reeds is door my georganiseerd voor beperkte vriendekring

een avond van deze week waarin ik my voorstel een lezing te houden over M.: Ik stel my voor dat het niet zonder vrucht zal zyn. Als ieder doet in eigen kring wat in zyn bereik is dan kan veel gebeuren.

Hoogachtend
J.R. van Minden
Leprozengracht 16
Amsterdam

**[12 februari 1882
Briefkaart van J. Vonk aan V. Bruinsma]**

12 februari 1882

Briefkaart van Jac. Vonk c.s. aan V. Bruinsma. Met poststempels Amsterdam 13 FEB 82 en Leeuwarden 13 FEB 82 geadresseerd aan den WelEdelen Heer Dr Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Ondergeteekenden stemmen van *ganscher harte* in met het plan Havelaar recht te doen.

Amsterdam 12/2 82
Jac. Vonk Buitenwieringerstr. 7
A. Ant. Groot Heerengr. 23
Jac^s A. Verkuijl Marnixkade 37
J.G.H. Mølmar Raamgracht C. 8.

**[12 februari 1882
Briefkaart van A. v. Baalen en A. Dorsman aan V. Bruinsma]**

12 februari 1882

Briefkaart van A.C. van Baalen en Adr. Dorsman aan V. Bruinsma. Met poststempels Zwolle 12 FEB 82 en Leeuwarden 12 FEB 82 en geadresseerd aan den WelEdZeergel. Heer Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

WelEdzeergel. Heer!

Ondergeteekenden betuigen hunne volle sympathie met het plan om te trachten Havelaar recht te doen. Het wordt meer dan tijd, dat een Ambtenaar die zijn plicht, meer dan zijn plicht deed, voor het oog van geheel de beschaafde wereld in eere hersteld wordt.

Zwolle,
12 Febr. 1882
Twee jongelui vol geestdrift voor de zaak.
A.C. v. Baalen
Adr. Dorsman

**[12 februari 1882
Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan D.J. Korteweg]**

12 februari 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan D.J. Korteweg. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(½) beschreven. (M.M.)

Tilburg 12/2 82

Waarde K. Ik zend maar aan U en niet aan v.d. Goes de brieven. Ge zorgt dan voor doorzending en geeft over enkele advies.

Oisterwijk afgedaan. Leve de vrijwilligers. Hierby gaat een brief van W.J. Vervloet door Perelaer aangenomen. Ik antwoord dat zyn brief wordt gezonden naar 't Comité.

Pisuisse. Van zyn Manifest kan m.i. niets komen. Te breedspakig en te flauw en te weinig sprekend. Ik wacht op advies uit Amsterdam - met den brief terug - om hem dit te schryven.

Perelaer. Hem schreef ik dat wy zyne steun aanvaardden - dat ook wy gedacht hadden over een Protest, maar den tyd daartoe niet ryp achtten - dat de openbare meening eerst moest worden voorbereid - dat zulk een protest van andere mannen zou moeten uitgaan - dat ons plan een zeer goede voorbereiding was voor een Protest. dat de bewoordingen van het Manifest zóó waren gekozen om het verband met zyn stukken. Verkort schreef ik hetzelfde aan Vervloet.

A.S. Kok. Hem heb ik dadelyk geantwoord dat zyne bedenkingen zouden worden overwogen maar dat ik er op rekende dat hy zyne onderteekening gestand deed al waren zyne bezwaren niet voor oplossing vatbaar. Geen antwoord, dus instemming.

Collard (Duclari). Hem sprak ik eergister en schreef gister er over heen. Een fatsoenlyke man maar zwakjes: 'Andere menschen moeten zich aan 't hoofd stellen zei hy, bekende letterkundigen'. Ik beduidde hem dat zýne onderteekening - die van een getuige in de Havelaarszaak van zooveel belang was - en wacht antwoord. *De Haas* heeft bedenking tegen de 4^e zinsnede om onderstelde aanmerkingen van tegenstanders. Kan niet geschrappt worden, naar my voorkomt. Ik schreef hem als Kok. Bezwaren worden overwogen; in elk geval wordt op uwe instemming gerekend. Tandem kunnen wy niet opheffen; daartoe hebben wy niet het recht. Maar ik vind geen bezwaar menschen als deze die kapitaal hebben aan te raden hunne jaarlyksche bydrage met 20 vermenigvuldigd in ons Fonds te storten en als Tandem lid te bedanken. Alleen op die wys kunnen we beteekenende sommen los krijgen van menschen van meer geld dan goed. De minder gefortuneerden moeten wel aan T. blyven betalen daar ze niet genoeg beschikbaar hebben om eene som geevenredigd aan de bydrage in eens te storten. In dien geest schreef ik de Haas.

v. *SchermbEEK*¹: toestemmend geantwoord. Ik houd zyn brief hier daar er anders niets instaat dan juist over Tandem.

De slotsom is dus dat wy de onderteekening hebben van *Kok, de Haas, Perelaer, Vervloet SchermbEEK* - dat Pekelharing bedankt heeft - dat van Werumeus Buning en Collard bericht wordt ingewacht en dat over Pisuisse nader moet worden beslist.

Hoe gaat het met de andere?

Groetend

Uw

Iterson

P.S. Hoe denkt gy er over H.C. de Wolff te vragen vóór Saterdag. Zie brief de Haas.

Laast gy Vitus Bruinsma in de Amsterdammer. Wy moeten ons haasten anders komt er verwarring.

Eindnoten:

1. v. SchermbEEK: *P.G. van SchermbEEK, kapitein-ingenieur in Nieuwediep.*

[12 februari 1882

Artikel in de Kamper Crt.]

12 februari 1882

Artikel in de Kamper Courant, no. 4648. (G.A. Kampen; fotokopie M.M.) Fragment.

De Havelaarszaak.

Reeds is in dit Blad melding gemaakt van de belangrijke vergadering den 3 dezer door de 'vrijzinnige Kiesvereëning' te Rotterdam belegd, ter bespreking van een paragraaf van haar programma: 'verbetering van de economische toestanden in onze Oost-Indische bezittingen, zoowel door maatregelen, die tot de vrije beschikking van de Indische bevolking over haar arbeid, zullen leiden, als door geleidelijke opheffing van de belemmeringen, die de ontwikkeling der bijzondere nijverheid aldaar nog in den weg staan.'

Die vergadering treft met de door den heer Perelaer op touw gezette beweging toevallig maar gelukkig samen. Het daar gesprokene zal hen, die de krasse woorden waarin deze discipel van Multatuli vóór den Javaan en - tégen ons pleit, wellicht tot kalm onderzoek en dan zèker tot de overtuiging brengen, dat werkelijk zooals de Redactie van dit Blad in 't vorig nr. schreef, 'het groote doel, dat voor oogen moet staan, nog maar weinig gevorderd is';

dat op politiek nog veel -, op sociaal gebied nog alles gedaan: nog schandelijk veel ingehaald moet worden.

De heer Perelaer zit niet stil. Hij heeft het vroeger in 't Handelsblad geplaatste artikel doen overdrukken en met een nieuw voorafgaand opstel en een slot eraan, verspreid. Ook op litterair gebied blijkt hij een discipel van den auteur van 'Max Havelaar'. Of hij een artistiek waardig discipel is, staat niet aan mij te beoordeelen. Ik wijs slechts op Perelaer's scherpe taal, ten einde te doen opmerken, dat we hier met een proclamatie, een charge tegen een van koffie dommelende natie te doen hebben. Daarbij kunnen zoetsappige praatjes, wijdloopige redeneeringen geen dienst doen.* Dit, om nogmaals te protesteeren tegen het revolutionair karakter dat door sommigen - pour cause¹! - aan de Havelaarsbeweging wordt toegekend.

De natie moet worden wakker geschud; de *algemeene belangstelling* gewekt. En voor zoo iets moet de trom geroerd. Terwijl ik de lezing van 't geheele stuk van den heer Perelaer dan ook aanbeveel, begroet ik met ingenomenheid het denkbeeld van zekeren 'Salomo' in *De Amsterdammer*, die op de in '83 te Amsterdam te houden Koloniale Tentoonstelling de Havelaarszaak wil propageeren.

't Is hem eigenlijk te doen om Douwes Dekker 'recht te verschaffen'.

Ik aanvaard zijn denkbeeld van op die Tentoonstelling Havelaarsvlugschriften uit te deelen, evenals 't Bijbelgenootschap bijbels en traktaatjes op vroegere exposities, niet voor Douwes Dekker maar voor de zaak waarvoor deze gestreden en - geleden heeft.

Ik eindig met van Perelaer's vlugschrift het slot over te schrijven. (...)

ECHO

Eindnoten:

1. pour cause: *met goede redenen (fr.)*

[13 februari 1882

Brief van J. Eekhof aan V. Bruinsma]

13 februari 1882

Brief van J. Eekhof aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

* Daarom verwondert het mij, dat de *Arnh. Ct.* zich de minachting waarmede de heer Perelaer over 'de zaak - Van der Heijden' spreekt, aangetrokken heeft. In zijn *charge* toch laat hij geheel in 't midden, of hij die 'zaak' absoluut onbeduidend vindt; hij vindt haar alleen onbeduidend bij vergelijking met de Havelaarszaak.

Geachte Heer Bruinsma!

Voor hetgeen er noodig zal blijken te zijn om de schandelijke behandeling 'Havelaar' aangedaan voor zoover dat nu nog mogelijk is, te... herstellen, wil ik hartelijk gaarne, naar mijn vermogen, in welk opzicht dan ook, meewerken.

Ik hoop, dat velen, die evenals ik over zeer weinig kracht kunnen beschikken, van de door U opengestelde gelegenheid gebruik maken, en blijk geven van hunne ingenomenheid met 'recht'. - Het 'ja' dat U verlangt geef ik bij deze onverdeeld.

Met zeer veel achting

uw dw. J. Eekhof

Apeldoorn 13 Febr. '82

Landmeter v.h. Kadaster

Na 1 April is m'n adres te Arnhem.

[13 februari 1882

Briefkaart van W.N. de Brakke aan V. Bruinsma]

13 februari 1882

Briefkaart van W.N. de Brakke aan V. Bruinsma. Met poststempels Rotterdam 13 FEB en Leeuwarden 14 FEB 82 en geadresseerd aan den Zeer Geleerden Heer Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Rott 2/13. 82.

Ja!

Uit ware achting

UEd. dv. dienaar

W.N. de Brakke.

Witte de Withstraat Nr 42

[13 februari 1882

Briefkaart van J. Jeronimo de Vries aan V. Bruinsma]

13 februari 1882

Briefkaart van J. Jeronimo de Vries aan V. Bruinsma. Met poststempel Deventer 15 FEB 82 en geadresseerd aan Weled. Zeer Gel. Heer Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

24.

WelEd.Z.Gel.H.! De onderget., Mr. J. Jer^o de Vries, thans te Twello, nabij Deventer, (adr.: Huize de Parkeler), hoewel meer ingenomen met de denkbeelden en aspiraties van 'Multatuli' dan met den vorm en schrijfrant van diens kloeke werken, wenscht zich met alle bescheidenheid aan te sluiten bij de onderneming, die mij bekend werd uit het weekbl. 'de Amsterd.' (240 en '2). Het verdere verneem ik zeker wel op de een of andere wijze en noem mij hoogacht. Ued.dw.

T, 13 Febr.

J.J. de V.

**[13 februari 1882
Briefkaart van P.W. Gosler aan V. Bruinsma]**

13 februari 1882

Briefkaart van P.W. Gosler aan V. Bruinsma. Met poststempels Haarlem 13 FEB 82 en Leeuwarden 13 FEB 82 en geadresseerd aan de WdEdzeer gel. Heer den Heer Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Een krachtig, uit volle overtuiging gesproken *ja* op Uwe vraag in de Amsterd. van gisteren. -

P.W. Gosler
Red^r van 'Astrea'

Haarlem, 13.2.82.

**[13 februari 1882
Brief van B.v. Ommeren aan V. Bruinsma]**

13 februari 1882

Brief van B. van Ommeren aan V. Bruinsma. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Amsterdam, 13 februari 1882
De Heere Dr Vitus Bruinsma
Leeuwarden
Mynheer,

Ik heb met genoegen uwe beide artikelen over de Havelaarszaak in de Amsterdammer gelezen en schryf U dezen ten blyke van instemming. Het zou my zeer aangenaam zyn iets te kunnen bybrengen, om het onrecht te herstellen dat ons volk Havelaar aangedaan heeft.

De redactie van de hier verschynende Echo van het Nieuws moet voornemens zyn Multatuli by de eerstvolgende verkiezing van 'n lid der 2ⁿ Kamer candidaat te stellen.

Met hoogachting
Uwdw -
B Van Ommeren
Singel 379

**[13 februari 1882
Brief van Mimi aan C. Bremer-Snelleman]**

13 februari 1882

Brief van Mimi aan mevr. C. Bremer-Snelleman. Twee dubbele en een enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-9 en 10(¹/₂) beschreven. (M.M.) De brief is op 14 februari voltooid.

Nieder-Ingelheim 13 febr 1882.

Lieve Mevrouw, ik had u gaarne aanstonds geschreven na 't ontvangen van uw brief, maar - nu ja, telkens was er iets anders. Evenwel, nu gaat het behooren tot de pressante zaken, want uw brief is van 21 Jan, en ge schreeft daarin, u juist aan my te richten, wyl ge een antwoord verlangt te ontvangen op uw schryven niet dadelyk, maar toch binnen 2, 3 weken! Dus, ik mag nu niet langer uitstellen, op straffe van ongenade, denk ik. Neen, dit is gekheid, ik schryf u heel graag, en zou 't vroeger gedaan hebben als ik niet een paar punten wilde aanroeren waarover ik graag eerst met dek gesproken had, wat ik evenwel tot nu toe niet heb kunnen doen - zyn hoofd is zoo vol allerlei - en hy is dikwyls zoo gepreoccupeerd - dat ik dikwyls god weet hoe lang met iets rondloop zonder er zyn oordeel of denkbeelden over te durven vragen. Ook vat hy de meeste zaken zoo breed op, beziet ze zoo van alle kanten, dat men de praktische slotsom niet nader is gekomen al is men ryker geworden aan inzichten na het uitlokken van zyn meening. Lieve Mevrouw, uw brief is heel hartelyk ook voor my. Maar u moet niet goed van me denken omdat ik deks vrouw ben. Ik kom zoo dikwyls te kort, en geef hem zoo menigmaal reden tot ontevredenheid, o *te* dikwyls! - Wat u aangaat, ik heb u heel lief en sympathique gevonden, en ik schryf u graag nu en dan om u wat van dek en ons allen te vertellen en dan ook wat van u te hooren en u nader te leeren kennen wat ik heel graag zou willen. Want niet waar die paar dagen, dat u hier was, hebben we niet veel gepraat? Niet als of 'praten' alles was, ik voor my ik ben ook geen praatster, maar u moet beter kunnen spreken, en ik zou graag eens een belangstellende toehoorderster zyn.

dinsdag avond

Het doet u genoeg dat dek dezen winter rustig te huis kan blyven? Och, dat *kunnen* is erg optimistisch. Hy *moet* tehuis blyven omdat hy op zich genomen heeft te schryven, 'copy' te leveren, zooals het schryven voor de pers, heet. en - nu nemen allerhand andere dingen hem zóózeer in beslag, dat er van ideen schryven niets komt, althans tot nog toe niet. En dat is wel erg, vooral daar hy nu ook niet naar Holland gaan kan om voordrachten te houden. U vraagt misschien wat hem dan zoo bezig houdt? Wel - zooveel! Ten eerste heeft hy weer een langen uitvoerigen

brief geschreven nr Itale om nog eens de punten op de i te zetten in die zaak met de kinderen, of liever met Nonnie. Dan is hy zeer getroffen geweest door het ruiteryke optreden van den heer Perelaer (een gepens. officier) voor Havelaar. Heeft u misschien zyn veel besproken stuk in 't Handelsblad gelezen? - Dan schynt er iets te mousseeren, we weten er niet alles van maar toch zooveel dat goede vrienden weer een poging in 't werk stellen om hem te hulp te komen. Nu is de stemming eens om er illusies op te bouwen, dan weer om te vreezen dat ook dit niets geven zal. en dat alles neemt de gedachten in. Dan zyn gezondheid! Verleden week is dek zich gaan verbeelden een heele nare kwaal te hebben. Hy heeft er toen eenige geneesheeren over gesproken die goddank eenstemmig en op afdoende wys zyn vrees voor ongegrond uitmaakten - enz. enz. -

Ja heerlyk dat wy zulk een zachten winter hebben! Neen, ik geloof niet dat het hier kouder is dan elders. maar ons kachelsysteem is nog niet in orde. gelukkig dat het in deks kamer altyd warm is. Zyn kachel verwarmt ook myn kamer. We blyven altyd beneden theedrinken, maar om half negen stappen we alle 3 nr boven. dan leg ik Woutje te bed, en blyven wy ieder in onze kamer tot 12, één uur als we ook gaan slapen. intusschen houden we zoo nu en dan eens een praatje - wat soms spreken wordt, zooals byv. ook gister toen ik schryven wou en 't niet verder heb gebracht dan 'n paar zydjes. -

Ja Mevr de Haas is niet heel - hoe zal ik zeggen, ze neemt niet in door voorkomen of manier van zyn. Maar ze meent het zoo erg hartelyk met dek en ik heb gevonden dat ze heel fyn was in 't vatten van veel van zyn eigenaardigheden. Ik moet haar achten en van haar houden ook om wat ik van haar weet. Ze is zoo goed en heeft zoo'n gloeiend jong gevoel voor recht - Wilt u de mémoires van Mev. de Remusat nog lezen? Zoo ja, kan ik dan aan Mevr de Haas verzoeken ze byv aan uw moeder of waar u anders wilt te bezorgen, die misschien gelegenheid heeft ze U in Brussel te doen toekomen? Over dat exemplaar dat Mev de Haas heeft, kan dek beschikken, en het is altyd nog onder haar berusting. Wy houden zoo erg van Mémoires litteratuur, en als dek uw boekenstalletje¹ zag zou hy zeker menigmaal er voor stil staan. Het spyt hem genoeg dat er hier noch in Mainz zyn, maar toch byna altyd

onthoudt hy zich van koopen, want aan de oude-boeken liefhebbery is wel een begin maar geen eind. Neen, dank U, we verlangen niet zóó nr Numa Roumestan² om U te verzoeken het ons te zenden. Het zou misschien lang staan eer wy er toe kwamen het te lezen. Och, maar uw hartelykheid spreekt er zoo uit toch vooral iets te willen zenden of geven!

Onze wou was zeer verheugd met de kapellen die hy in de huiskamer op vensters deuren en den wand geplakt heeft wat papa met groot genot zag 'een ieder zou toch dadelyk zien dat we een jongentje in huis hebben!' zei hy.

Ja, Wou beweert geen 'klein kind' meer te zyn maar 'een jongen'. Onze lieve schat blyft hy altyd. we zien hem met den dag ontwikkelen, wat zoo heerlyk is om waartenemen zyn lezen en schryven leeren (ik begon er pas mee nadat u hier was) gaat zoo makkelyk als ik niet had durven hopen. maar de noten te lezen schynt een wel moeilyker zaak! Nu ik heb er geduld mee. het heeft nog den tyd. en intusschen heb ik 't methodetje doorgelopen dat u ons zondt. Ik moet soms om mezelf lachen - gryze haren en gamma's studeeren. Maar - 't amuseert me. Als we zelf geen piano hadden zou ik geen noot muziek hebben gehoord zoolang we hier wonen. en nu houden we concert en *bal*. wat een heele vroolykheid is voor Wou 's zondags als een paar kinderen uit de buurt hem komen bezoeken.

U verzocht my de groeten aan Marie. maar die is al sedert kersmis niet meer by ons. Ze is in Brussel en voor 't geval dat u haar mocht ontmoeten wil ik U een en ander van haar vertellen. Marie was in Parys de maitresse van myn broer geweest. Wy hoorden pas daarvan toen hy besloten was haar te trouwen. Hyzelf had allerlei wederwaardigheden, intusschen deed hy haar in een klooster waar ze behandeld werd als een klein kind en ternauwernood genoeg te eten kreeg. In die omstandigheden als zyn aanstaande hebben we haar hier genoodigd. Albert, myn broer, is de wereld rondgereisd. In Japan als onderwyzer had hy een beetje fortuin gemaakt dat hy in Parys in handelszaken grootendeels verloor. Toen Mane by ons was was hy in Holland waar hy thans een examen in 't eng. heeft afgelegd. Hy zit nog lang niet op droog zaad maar hoe 't verder in de toekomst gaan moet weten we niet. Enfin om de zaken te vereenvoudigen besloot hy maar te begin-

nen met Marie te trouwen (hy had haar eens zyn woord gegeven en kon 't niet van zich verkrygen dat te breken!) Hy had haar hier willen trouwen in Dec. II. maar dek had daar tegen om de drukte en den omslag vooral daar alle papieren niet geheel in orde waren. Enfin dek raadde hem aan (daar hy zich met Marie voorloopig zich toch in Brussel wilde vestigen) dat maar ongetrouwd te doen. Na een verblyf van zes maanden aldaar schynt het dat aan de wet voldaan is en ze daar kunnen huwen. - En zoo zyn ze nu te zamen in Brussel. Marie is hier de huishoudelykheid eenvoud en voorkomendheid zelf geweest. Ik moet bekennen dat ik haar lief vond soms heel kinderlyk, ofschoon ik altyd tegen 't huwelyk adviseeren zou als myn advies gevraagd werd. Marie is in 't geheel niet schoolsch ontwikkeld en ik geloof ordinair van karakter, maar ze heeft veel gezond verstand en is eenvoudig en huisselyk. Byna te ordinair huishoudelyk vrees ik. - Zy zelf en Albert vinden goed dat ik u dit alles schryf, daar ze er tegen opzag u in Br. te ontmoeten. In zulke verhoudingen op zich zelf ligt al of niet iets berispelyks naarmate van 't standpunt dat men inneemt. Dit laat ik nu daar. Ieder moet het voor zich zelf weten. Maar men mag geen anderen betrekken in zyn stryd tegen maatschappelyke eischen. Zoowel Albert als wy begrypen volkomen dat het u en den heer B. misschien niet schikt door weder aanknoopen der kennis, als 't ware mee te doen in de ongeregeldheid van zoo'n zaak. Daarom de voorgaande uitlegging ten einde U in de gelegenheid te stellen zelf te oordeelen wat u al of niet schikt.

Maar nu eindig ik. Schryft u my hoe 't met Mevr. Remusat is? De dek laat u hartelyk groeten. U beiden wel te verstaan, en ik ook.

Uw liefhebbende

Mimi DD

Eindnoten:

1. Kennelijk bedoeld: 'bij U in Brussel, waar U over geschreven hebt'.
2. Numa Roumestan: roman van Alphonse Daudet (1881) over het politieke leven.

[13 februari 1882

Briefkaart van Van den Berg aan V. Bruinsma]

13 februari 1882

Briefkaart van Van den Berg aan V. Bruinsma. Met poststempels Tjalleberd, Heerenveen 14 FEB 82 en Leeuwarden 14 FEB 82 en geadresseerd aan den Heer D' Vitus Bruinsma, Leeuwarden. (M.M.)

Havelaar-zaak.

Bewijs van instemming.

Tjallebird,

13 Febr. '82

Van den Berg.

**[13 februari 1882
Brief van P.C. Vis aan V. Bruinsma]**

13 februari 1882

Brief van P.C. Vis aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 2 en 3 beschreven. (M.M.)

Bijgevoegd is een visitekaartje met de naam 'P.C. Vis' gedrukt en het adres 'Singel 133 Amsterdam' in handschrift.

Geeerde Heer!

Amsterdam 13 Februari 1882

Aanleiding tot deze geeft mij Uw schrijven in de Amsterdammer van gisteren, - naar mijn overtuiging is toch de plicht van ons volk het onrecht Multatuli aangedaan te herstellen, en zodoende ook de met zijn zaak verwante belangen in Indie te behartigen. -

Gaarne wil ik daartoe het mijne bijdragen en wend mij tot U met het verzoek mijn naam te willen opnemen in de naar ik hoop lange lijst van hun die zich met gelijk doel tot U richten. -

In deze stad heeft mijn naam geen invloed, ik ben weinig bekend, ook geen kiezer voor onze tweede Kamer¹: (en ook die moeten wel krachtig helpen) maar waar er van mijn diensten gebruik kan gemaakt worden, stel ik die gaarne ter beschikking. - Onlangs kwam ik hier van de Zaan, en heb ik te Zaandijk eenige gelijkgezinde vrienden, die zich daar gaarne zouden vereenigen met gelijk doel. -

Met betuiging van Hoogachting

UEWDienaar

P.C. Vis.

Den Heer Dr Vitus Bruinsma

Leeuwarden. -

Eindnoten:

- 1. Er was tot 1887 nog census-kiesrecht in Nederland; wie niet in de belastingen werd aangeslagen had geen stemrecht.*

**[14 februari 1882
Brief van A.A. van Elk aan V. Bruinsma]**

14 februari 1882

Brief van A.A. van Elk aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1(½) beschreven. (M.M.)

WelEd. Zeer Gel. Heer!

De ondergeteekende zou gaarne naar zijn vermogen mede werken aan het herstel der Havelaar-zaak en verzoekt U WelEd. Zeer Gel. beleefd daarvan nota te willen nemen.

Met de meeste hoogachting noemt zich

UEd dw. Dienaar

A.A. van Elk

Hendrik-Ido-Ambacht
14 feb. 1882.

[14 februari 1882

Brief van J.H.C. Kern aan P.A. Tiele]

14 februari 1882

Brief van J.H.C. Kern aan P.A. Tiele. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1(2/3) beschreven. (M.M.)

Leiden 14 Februari 1882

Amice,

In der tijd ben ik lid geweest eener commissie¹, met v Gennep, Stieltjes, Wertheim en Quack, ten behoeve van Dekker. De zaak is daarmede geëindigd dat hij in 't privaat en 't publiek ons allen heeft uitgescholden. Nu kan ik niet zeggen dat hij mij door zijne uitvallen gegriefd heeft, - want ik heb er om gelachen - maar ze hebben mij toch geleerd, geen ongevraagde hulp te verleenen. Meer wil ik niet zeggen, daar het medegedeelde voldoende is om U te verklaren, waarom ik aan Uwe uitnodiging geen gehoor mag geven.

Geloof mij intusschen

Geheel den Uwe,

H Kern

Eindnoten:

1. *Bedoeld is de z.g. Multatuli-commissie van 1870; zie V.W. VI, blz. 336 e.v.*

[14 februari 1882

Briefkaart van S.T.A.D. van de Berg aan V. Bruinsma]

14 februari 1882

Briefkaart van S.T.A.D. van de Berg aan V. Bruinsma. Met poststempels Nijmegen 14 FEB 82 en Leeuwarden 14 FEB 82 en geadresseerd aan Dr Vitus Bruinsma Willemskade te Leeuwarden. (M.M.)

Amice - Indien ik niet midden in een verhuisboel en onder de zorgen van een tandenkrijgend kind uw 'te wapen' had gelezen voor de Havelaars zaak, zoude ik al eerder bravo hebben geroepen.

Nu dank ik u zeer voor de toezending daarenboven van de Perelaer lectuur - Noch als man van eenige beteekenis noch als man van andere invloed kan mijn stem eenig gewigt in de schaal leggen, doch zoo ge aan den u reeds bewuste steun van mijn zijde nog iets hebben kunt wees dan verzekerd dat ik tot diegene van het jonge Holland behoor, die naast u voor een goed bestormingsplan op de bres willen staan. Later schrijf ik u eens uitvoeriger. Ja de kleine kerel komt wat op streek

tt

S.T.A.D. van de Berg

[15 februari 1882

Brief van P.F. Vos aan V. Bruinsma]

15 februari 1882

Brief van P.F. Vos aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1(½) beschreven. (M.M.)

Rotterdam. 15. Febr. 82.

Kruiskade 27

WelEdel Zeer Gel Heer!

U mijn sijmpathie betuigende voor uw streven ten opzichte van de Havelaarszaak, verklaar ik mij, na lezing van uw stukje in het jongste nummer van het weekblad 'de Amsterdammer' gaarne bereid, voor zooveel mij mogelijk, mede te werken tot het doel door U beoogd.

Ontvang, Mijnheer, de betuiging mijner hoogachting.

P.F. Vos.

[15 februari 1882

Briefkaart van N. Middelkoop aan V. Bruinsma]

15 februari 1882

Briefkaart van N. Middelkoop aan V. Bruinsma. Met poststempels Texel [onleesbaar] en Leeuwarden 15 FEB 82 en geadresseerd aan den WelEdZGel. Heer D' Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Bewijs van instemming 'Havelaarszaak'.

Texel, 15 februari 1882. N. Middelkoop

Ontvanger der Registratie & Domeinen.

[15 februari 1882

Briefkaart van M. Duparc aan V. Bruinsma]

15 februari 1882

Briefkaart van M. Duparc aan V. Bruinsma. Met poststempel Amsterdam 16 FEB 82, en geadresseerd aan den WelEdZGel Heer Dr Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Bewys van instemming met uw artikel over Multatuli.

Achtend

UwEddwDienaar

M Duparc

Prinsengracht 508.

Amst.

15 febr. 82.

**[15 februari 1882
Briefkaart van J. Versluys aan V. Bruinsma]**

15 februari 1882

Briefkaart van J. Versluys aan V. Bruinsma. Met poststempels Amsterdam 16 FEB 82 en Leeuwarden 16 FEB 82 en geadresseerd aan Dr. Vitus Bruinsma Leeraar Gymnasium Leeuwarden. (M.M.)

Amice. Ik zal in elk geval Uw voorstel ter tafel brengen op de verg. as. Zaterdag avond om 8 uur ten huize van v.d. Goes. Prinsengracht 293. Maar wilt ge niet liever Zaterdag daarvoor dadelyk even overkomen? Ge kunt natuurlijk by ons logeeren. - Veranderingen in de circulaire zal moeilyk gaan. Al, omdat op de circulaire de onderteekening wordt gevraagd. Een weglating gaat altyd nog beter. De V.¹ schynt zich inderdaad nu meer op de zaak te hebben toegelegd zoodat hy een onderschrift als onlangs wel niet meer zou maken.

tt

JVersluys

De heer P.² zou natuurlijk ook welkom zyn.

Eindnoten:

1. De V.: *Jan G. de Vos, acteur te Amsterdam.*
2. P: *M.T.H. Perelaer.*

**[15 februari 1882
Brief van J.C. de Vos aan J. Versluys]**

15 februari 1882

Brief van J.C. de Vos aan J. Versluys. Enkel gevouwen velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(2/3) beschreven. (M.M.)

Amice, tot opheldering het volgende.

Ik behoor niet tot degenen die voor Multatuli gelden vragen; dat wil zeggen: ik heb v d Goes wel de vryheid gegeven myn naam met een menigte anderen die opgeroepen zouden worden te gebruiken, doch de circulaire is geheel buiten myn weten gesteld en de wereld ingezonden. - Ik heb hem ook reeds te kennen gegeven dat ik vrees, dat deze zaak bekend zal worden, voor het wenschelyk is.

Het beste is, dat Gij hem Uw opinie schryft en met Perelaer optreedt om hem tot staan te brengen, want de daders zyn een clubje jongelui, die niet zoo gemakkelyk zich laten bekeeren om een dergelyk plan prys te geven -

Ik geloof ook dat hun plan eerst in de *tweede plaats* kan komen en beloof U het myne te zullen doen om hen tot bedaren te brengen.

Als Gy en de Heer Perelaer U tot hen richt zullen zy waarschyntlyk wel voor reden vatbaar blyken te zyn -

Spoedig nader

tt

J. de Vos

A

15. Febr. 82

[februari 1882

Brief van J. Versluys aan V. Bruinsma]

Vermoedelyk 15 februari 1882

Brief van J. Versluys aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Amice,

Vóór de geldzaak zyn twee dingen te zeggen. *Vooreerst* is ze niet zoo gering als ge het voorstelt. Tandem levert gemiddeld treurige resultaten op. Myn ervaring op dat gebied is naar, die van Korteweg en Iterson idem. En geld is gewenscht want Dekker zou dezen winter weer zyn gaan lezen, als hy niet later had beloofd aan Robbers om t'huis te blyven en te werken. Dat werken zal natuurlyk niet zoo licht den vorm van *schryven* aannemen.

Ten tweede is het een geschikt middel om het terrein te verkennen. Menigeen wil iets offeren zonder te durven verklaren dat er in en tegenover Indië groot onrecht is geschied en nog geschiedt. Zoo gaat het De Vos en veel anderen.

Onze zaak loopt in elk geval af voor dat de Uwe gerijpt is. Doe daarom mee met ons. Wederkeurig wil ik gaarne my by U voegen. Ik stel u echter geen ruil of koophandel voor. Onverschillig of ge uw naam onder dat stuk plaatst, wil ik verder met U meegaan. Paap en Zürcher en Korteweg en Iterson willen ook in ieder geval wel met U meegaan, maar Korteweg en Iterson willen gaarne even als ik de andere proef eerst nemen.

Zet my dus maar op Uw lystje, maar laat ook Uw naam onder onze circulaire plaatsen. Geneigdheid om alles te beproeven, moet dunkt me vooropstaan. Zonder dat is samenwerking eenvoudig onmogelyk en zonder een dergelyke gezindheid zou ook Uw vergadering in duigen vallen.

Zooals ik reeds den vorigen schreef, is Dekker op de hoogte gehouden van onze plannen door Paap. Uit zyn schryven aan Mansholt bleek ook dat hy zich zelf geen groote voorstelling van de opbrengst¹.

Na vriendschappelyke groete

tt

J. Versluys

P.S. Voor de zaak van *recht* zou zeker Perelaar wel de beste man zyn, om voorop te staan. Hy heeft kennis van de Oost en geestdrift. Ik meen uit de Amsterdammer te mogen opmaken dat dit ook Uw oordeel is.

Eindnoten:

1. 'maakt' kennelijk weggevallen.

[15 februari 1882 Briefkaart van G.P. Rouffaer aan V. Bruinsma]

15 februari 1882

Briefkaart van G.P. Rouffaer aan V. Bruinsma. Met poststempels Deventer, Zutphen 15 FEB 82 en Leeuwarden 15 FEB 82 en geadresseerd aan den Weledel Zeergeleerden Heer den Heer Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Weledede Heer!

Hartgrondiglijk sluit ik mij aan bij Uw streven om aan Multatuli recht te doen. Met de meeste achting geef ik mij de eer te zijn, Weledede Heer,

Deventer, 15/2 82

Uw Dw. Dr. G.P. Rouffaer.

[15 februari 1882 Koncept-brief van D.J. Korteweg aan J.A. van den Broek]

15 februari 1882

Koncept-brief van D.J. Korteweg aan J.A. van den Broek. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3($\frac{3}{5}$) beschreven. (M.M.)

Amsterdam 15 februari 1882.

Hooggeachte heer v.d. Broek.

De brief van Bergsma, dien ik na lezing aan uw broeder doorgezonden heb, geeft mij aanleiding u omtrent de zinsnede over Lebak raad te vragen. Ook enkele anderen hebben zich aan die zinsnede gestoten. Anderen wellicht, zooals zeker Perelaar en zijn vriend Vervloet, die zich ook aangesloten hebben, maar blijkbaar te leur gesteld zijn, dat wij niet krasser optreden, zullen op het behoud zeer gesteld zijn en kunnen wij de circulaire nu ze reeds onder zoovele oogen geweest is onveranderd laten, dan verdient dit zeer zeker de voorkeur. Wat wij door wyziging rechts zouden kunnen winnen, zouden wij allicht links verliezen. Reeds hebben zich eenige teekenen opgedaan die ons tot voorzichtigheid vermanen.

Zelf echter zoo weinig met Indische toestanden bekend, vernam ik gaarne uwe meening omtrent de houdbaarheid der zinsnede - opgenomen ten gevolge van Perelaar's stuk en Dekker's brief in den Amsterdammer.

Bergsma meent dat watergebrek de oorzaak was, anderen schuiven het op de veepest. Mijne vraag is nu is er een duidelijk aanwijsbaar verband tusschen de tegenwoordige rampen en het door Dekker gesignaleerde wanbestuur, of kan althans afdoende aangetoond worden, dat die rampen eene, niet in hare welvaart door wanbestuur aangetaste bevolking veel minder fel zouden geteisterd hebben.

Zoudt ge mij hierover vóór Zaterdag uwe meening willen meedeelen? Kunnen wij naar uw oordeel de bedoelde zinsnede veilig laten staan? Wij moeten ze echter behoorlijk kunnen verdedigen. Dan verdient dit zeer de voorkeur. Ik twijfel daar bijna niet aan, maar, zelve in Indische zaken zoo in 't duister, zal toch eenige geruststelling mij zeer welkom zijn.

[15 februari 1882

Brief van F. van der Goes aan V. Bruinsma]

15 februari 1882

Brief van F. van der Goes aan V. Bruinsma. Dubbel en enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1-5 beschreven. (M.M.)

Met envelop waarop gestempeld de naam 'F. van der Goes. Amsterdam.' en de poststempels Amsterdam 16 FEB 82 en Leeuwarden FEB 82 en de adressering Den WelEd. Zeergel. Heer Den Heere Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden.

Den WelEd. Zeergel. Heer

Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden

Amsterd., 15.2.'82

WelEdele Heer,

Inderdaad schijnen wij, gelijk gij in Uw geacht schrijven van 12 Dezer meent, in zake Havelaar elkaar niet geheel te begrijpen. *Wij* willen de vrienden van *M.* tot een algemeene hulde samenbrengen, in den vorm van een geschenk-in-geld, waartoe wij ieder de gelegenheid willen geven bij te dragen. *Gij* wilt de natie oproepen, om er bij de regeering op aantedringen dat 'Havelaar, dus Indië, recht geschiede'. Niemand zeker, die de verwezenlijking van uw plan niet zou toejuichen. Maar, als omschrijving van een te nemen maatregel, schijnen mij de aangehaalde woorden min of meer onvoldoende.

Ik bespeur niet uit uw brief òf en, zoo ja, welke voorstelling gij U maakt van de wijze, waarop wij te werk zouden moeten gaan om 'recht voor H.' te verkrijgen. Een 'stuk', zij het dan 'zonder

blikken of blozen' gesteld, in 'zeer vele bladen' te doen opnemen, zal, zeker, 'alle voorstanders van recht' veel genoeg doen. Maar deze streeling van het rechtvaardigheidsgevoel, kunt gij toch niet houden voor de grenspaal van ons streven. Een adres aan de regeering zou, dunkt mij, een verzoek dienen te bevatten dat een weinig gepreciseerd was, en, in het beste geval, een relletje in de 2^e kamer en in de kranten geven - maar of Havelaar, of Multatuli, of Indië bij het gepraat van de eerste en het geschrijf van de tweede zouden gebaat zijn, komt mij nauwelijks aannemelijk voor. Ik kan mij voorstellen dat een commissie van zaak-kundigen, die er zich toe zetten om nauwkeurig en onpartijdig een enquête in te stellen naar het met D.D. op Java en daarna in Holl. gebeurde, en de uitkomsten van haar onderzoek in duidelijke en bondige bewoordingen, zonder cursief, uitroeping-teekens of adjectieven; op dorren, officieelen, maar daarom des te verpletterenden toon den volke mededeelde, een goed en nuttig werk zou doen. Naar aanleiding daarvan, zou een verzoek aan de kamer, om een enquête te gelasten, gepast zijn.

Maar een opgewonden protest te schrijven, en dat door honderden brave enthousiasten te doen teekenen; door lieden die geen andere gronden hebben voor hunne meening dan de *Max Havelaar* en de *ideën*, schijnt mij toe een plan te zijn dat, met hoeveel liefde ook voorbereid en hoeveel ijver ook geleid, geen blijvende vruchten zou kunnen afwerpen.

Door *M.* een nationaal geschenk aan te willen bieden, gaan wij uit van een tweeledig voornemen en bereiken een dubbel voordeel: *M.* sympathie betuigen en hem hulp verleen, is ons streven en daarmee stellen wij zijn vereerders in staat hunne gevoelens door een feitelijk offer te bevestigen en wordt hulde gebracht aan een man van karakter en een talentvol landgenoot. Ziehier een duidelijk omschreven en voor-de-hand liggend plan; de uitvoering daarvan zal moeite en werk kosten, maar heeft niets duisters en is ontwijfelbaar van groot nut. Uw denkbeeld, dat zeker grootscher is, en in zedelijken zin, boven het onze staat, moet geheel anders voorbereid en ten uitvoer gelegd worden, dan het onze. Beide kunnen zeer goed verwezenlijkt worden, maar zij moeten niet verward, of de één om de ander verwaarloosd worden. Dekk. is van ons plan volkomen op de hoogte, en keurt het ten volle goed.

Wanneer wij de 50 onderteekenaaren bijeen hebben - ik tel er reeds ±40, dan worden zij tot een vergadering bijeengeroepen om het comité vast-te-stellen en de verdere uitvoering te bespreken. Slagen wij - dan is uw plan volstrekt niet van de baan. Onder de eerste 50 onderteekenaaren zullen er velen zijn die hunne handen in de uwe willen slaan.

Houd mij deze openhartige repliek ten goede, en geloof mij hoogachtend
Prinsengr. 293
F. van der Goes
Amst.
P.S. Ik herhaal dus mijn verzoek ten opzichte het teekenen der circulaire.

[15 februari 1882 Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt]

15 februari 1882

Brief van Multatuli aan D.R. Mansholt. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1-3 en 4(1/6) beschreven. (M.M.) De envelop is bewaard en geadresseerd aan WelEdHeer D.R. Mansholt Meeden prov. Groningen (Holland).

Nieder-Ingelheim, 15 febr. 82 beste Mansholt! Ik gis dat deze brief overbodig is, en dat ge voor den ontvangst reeds zult gerust gesteld zyn. Want ik schreef U, drie of vier dagen geleden. Daarin gaf ik kennis van de Tandemremise. Ook schreef ik over zekere Vereeniging die wat wou doen voor Havelaar. En ik verzocht U, om m'n vrouw plezier te doen, of ge, *daar zy de party opgeeft*, diezelfde party van af zekeren zet nog eens zoudt willen spelen? Niet *juist* wetende *wanneer* ik dien brief verzonden heb (3 dagen geleden, 4 dagen?) kan ik niet berekenen of ge dien reeds hadt moeten ontvangen hebben toen ge den nu door my ontvangen br. schreeft.

Over 't geheel ben ik 't volkomen eens met Uw stemming over de post. Ik weet er U veel verdrietigs van te zeggen, en dat zal ik eens doen. 't Is 'n lange historie! Maar ditmaal geloof ik dat de zaak in orde is.

Ditmaal! Want, zeg eens, hebt ge nooit van my een brief¹ ontvangen waarin ik U vroeg

1° hoe die vereenvoudigde oplossing was van zekere kwasi-re-

kenkunstige opgaaf? (negen zoons, 81 zakken inh: van 1 tot 81 stukken gelds).

2 Of ge lust en tyd had om zekere andere opgaaf te behandelen, waarvan ik U dan mededeeling doen zou? -

Het antwoord op die vragen is niet zoo belangryk. Maar als 't uitblyven daarvan beteekent dat de brief niet terecht kwam waarin ik die vragen deed, is 't erger.

Op *dit* oogenblik ben ik alweer bezig 'n brief natesporen die m'n vrouw dezer dagen aan haar zuster te Amstm. schreef. -

En nog iets. Wy wonen $\frac{1}{2}$ uur van de post, en hebben niet *altyd* gelegenheid de brieven *tydig* te laten wegbrengen. Heden is 't by toeval dat ik den Uwen vroeger dan naar gewoonte kreeg, zoodat ik vandaag nog kan antwoorden, wat meestal moet verschoven worden tot den volgenden middag. Dit à g^o voor 't berekenen *wanneer* gy antwoord hebben kunt.

Ik gis morgen 'n brief van U te ontvangen waaruit blyken zal dat de zaak in orde is.

Beterschap met uw kleine meid! O, die medicynen! Die dokters!

Hartelyk gegroet, beste kerel

Uw liefh.

Dek

Eindnoten:

1. *Deze brief is niet door Mansholt bewaard.*

[februari 1882

Brief van W.H. van Dissel aan V. Bruinsma]

Medio februari 1882

Brief van W.H. van Dissel aan V. Bruinsma. Enkel velletje postpapier waarvan blz. 1($\frac{1}{6}$) beschreven. (M.M.)

W.H. v. Dissel - mil. pharm. stud. voor Ned. Indië, wenscht dat Havelaar recht geschiedde!

[februari 1882

Brief van Utrechtse studenten aan V. Bruinsma]

Medio februari 1882

Brief van Utrechtse studenten aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2($\frac{1}{3}$) beschreven. (M.M.)

Den Heere Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden.

Ondergeteekenden, Studenten aan de Utrechtsche Universiteit, namen met belangstelling kennis van uw optreden in de 'Havelaarszaak'.

Gaarne drukken zij hun sympathie uit voor alles, wat alsnog mocht worden aangewend, om in deze zaak recht te doen, tenein-

de de smaad uit te wisschen, die reeds zooveel jaren op de Ned. natie heeft gerust.

Utrecht, Febr. 1882

G.P. Kruijff
 H. Bruins
 L.J. Meijer
 J.H. Samson
 A.A. de Wolff
 A. Samson
 J.H. Hartmann
 W.B. Bohré
 A. Groothoff jr.
 H. Greshoff.
 A.P.C. de Wolff
 P.H. Bilgen
 A.C.G. Post
 J.J. Moolhuizen
 H.E. van Leyden
 H.M.B. Coutinho

[16 februari 1882

Brief van P. Hulst aan V. Bruinsma]

16 februari 1882

Brief van P. Hulst aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Hoorn 16 Februari 1882.

Weledelzeergeleerden Heer!

Ingevolge Uw ingezonden stuk 'de Havelaarszaak', in de Amsterdammer van 12 Febr. l.l.; ingevolge Uw verzoek om blijken van instemming aan U op te zenden - zoo meld ik mij gaarne daartoe bij UEd. aan.

Zij het ook met zwakke krachten, gaarne wil ik bijbrengen aan het uitwisschen der smet die helaas reeds zoolang op het Nederlandsche volk kleeft.

Moge het plan dat wij ons voorstellen éénmaal tot rypheid, tot goede vruchten komen!

Geloof mij, met betuiging van hoogachting

UEd. Dw.

Ph. Hulst. Jur. Stud.

[16 februari 1882

Brief van J.A. van den Broek aan D.J. Korteweg]

16 februari 1882

Brief van J.A. van den Broek aan D.J. Korteweg. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-6 en 7($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.)

Delft, 16 Februari 1882

Waarde Heer,

Het valt my wel wat moeielyk Uwe brief van gisteren te beantwoorden, omdat ik den brief van Bergsma my niet meer herinner en ook niet geheel zeker weet welke zinsnede uit de cirkulaire door U wordt bedoeld. Waarschynlyk regel 8 'En dat er wanbestuur bestond, de tegenwoordige toestand van Lebak, ontvolkt door hongersnood en koorts-epidemie bewyst het op nieuw.' Ik ga hiervan thans by de beantwoording uit. Mocht er dan by U nog eenigen twyfel bestaan, wees dan zoo goed my op nieuw te schryven en ik antwoord U dadelyk, des noods per telegraaf. Ook ik acht het van gewicht dat men elke zinsnede uit de cirkulaire goed kan verdedigen.

Ziehier een gedeelte - met aanvulling - van hetgeen ik den 8^e Januari jl aan Chris¹ over Bantam schreef. Letwel, dat toen, even als nu, ik my tot Bantam moest bepalen. En de Bantamsche zaak is niet te behandelen buiten aansluiting met hetgeen gelyktijdig in geheel West-Java is gebeurd.

'De Bantamsche zaak is zeer gekompliceerd. B is opgekomen door de vaart der Nederlanders en Engelschen, later nog Deenen, etc. in ±1600 en genekt geworden door de N.O.I.C.³, "de Edele" - in 1684. Het was toen een echt Maleisch kustryk met een welvarende hoofdplaats met invloed over de Lampoengsche kusten, maar met weinig of geen invloed op het binnenland, dat gedeelte dat wy kennen als de residentie B. Na 1684 is het spoedig gezakt. Het binnenland van B. is gebleven wat het in 1600 was'. Maar, al is er geen enkele kompagnie-dienaar ooit in byv. Lebak

* Interesseert het U lees dan de beschryving van B. in 1784 door de Rovere van Breughel in de Bydragen tot de Taal- en V. k.v.N.I.² (Tydschrift V.h. Koninklyk Instituut - Nieuwe volgrees, 1e deel, Amsterdam, F. Muller).

geweest, toch heeft het handel- en bedryf doodend stelsel der voormalige V.N.O.I.C.³, dat zich niet over den ganschen Archipel uitstreckte, maar wèl Bantam omkneld hield, daar alle ontwikkeling tegengehouden.

Het kultuurstelsel, dat maar een uiting, zy het de venynigste, was van het haal- en gryp-systeem, dat sedert 1830 op N.I. is toegepast geworden, heeft op B. weinig invloed ten kwade gehad. Herhaaldelyk daar beproefd, is het telkens moeten worden los gelaten. Ik denk omdat toen reeds het volk er armer was dan in andere steden van Java. (Maar men had voor de invoering van kultuur stelsel etc. de inlandsche hoofden noodig en op de dolste wyze heeft men sedert dien het volk opgeofferd aan die hoofden, speciaal de regenten. Tegen deze secondaire uiting van het exploitatie-stelsel is o.a. Multatuli met den daad opgekomen).

Heeft het eigenlyk kultuurstelsel weinig invloed bepaald op Bantam gehad, wèl echter het koffy stelsel, dat reeds voor het kultuurstelsel bestond en het ook heeft overleefd. Dit neemt, zooals U weet, van het volk de koffy, waard f50,- af voor f14,- en zorgt tegelyk met dwang dat het volk koffy plant. Te gelykertyd wordt landrente geheven, die nergens zoo hoog is als in Bantam en worden heerendiensten en desendiensten gevorderd, vry wel onbepaald. Het gezamenlyk bedrag dezer lasten is zeer groot en buiten eenige verhouding tot het jaarlyksch inkomen van den inlander. De gedachte aan sparen, - tot het beschikbaar houden van geld of goed voor de gevallen van tydelyken nood - kan niet opkomen.*

Nu is myne beschouwing deze. Ons exploitatie-stelsel, in den laatsten tyd alleen voor den vorm verzacht** heeft tot gevolg: 1° verarming van het volk 2° ontzenuwing van het volk, dat onverschillig is geworden voor zyn lot***. Slechts weinige streken van

* Zie des noods myne artikeltjes in de Economist 1878, blz. 202 of anders 1872 blz. 446.

** Holland trekt geen batige sloten⁴ meer, maar dat komt doordien het geld, dat Java te veel opbrengt gebruikt is om oorlog te voeren tegen het vryheidslievend Atjeh.

*** Dien tengevolge ook die enorme toename van bevolking waarop men zoo trotsch is, maar welk verschynsel Java gemeen heeft met het ongelukkige Ierland.

Java - en meer bepaald die waar Madoereesch gesproken wordt - hebben dit lot kunnen ontgaan - Komt⁵ de veepest, die misschien wel op Java te huis hoorde, maar die zeker niet algemeen zou zyn geworden, als het volk niet zoo 'onverschillig' was geweest. Komt⁵ de indische ambtenaarswereld, in de hoogste rangen opgevuld met menschen zonder ondervinding, die verkeerd handelt, onnoodig moordt, geen vat heeft op 't volk, omdat ze gewantrouwd wordt, etc, etc. Als t anders had geloopt, zou men zich hebben te verbazen.

Eindelyk ontstaan er wat de indische regeering noemt epidemische koortsen.

Onmiddelyk⁶ zyn ze ontstaan door dien de ontsmettingsmaatregelen by de veeziekte niet of verkeerd hebben gewerkt, omdat men geen vat had op 't volk. En zelfs, had men vat gehad, dan zouden nog de maatregelen, gekopieerd door kommiezen naar 'vaderlandsch model' verkeerd hebben gewerkt by een volk dat in sommige streken zyn vee byna onbeheerd vry in 't bosch laat grazen. Middelyk⁷ zyn ze ontstaan doordien het weinigje dat het volk bezat is te loor gegaan, doordien het is gaan hongerlyden. Het hongerlyden is volks-euvel geworden. Het volk werd daarop in massa ziek, omdat het lichaam zyn allereerste eischen niet had. Overtuigende bewyzen dat dit de toestand is vindt men in de officieele rapporten in de Javasche couranten van 1880-1881.

Wat nu Bergsma* zegt omtrent water gebrek in Lebak: dat is bykomend, geen hoofdzaak. Uitgezonderd buitenlanders (Eur., Chinezen, Arabieren enz.) en de hoofden, staan 99½ percent van de bewoners van Java hongersnood bloot in zyn verschillende graden, rystduurte, rystschaarste, rystgebrek, hongersnood, het meest twee maanden voor den rystoogst. Een opeenhooping van bykomende oorzaken verergert rystgebrek in eens tot hongersnood. Deze zyn o.a. wanbestuur en knevelary van inlandsche hoofden, droogte, veeziekte, etc. Grondoorzaak blyft echter ons uitputtend belastingstelsel. Zie des needs ter vergelyking G.K.

* Ik acht Bergsma hoog als mensch: niemand wellicht weert zich zoo goed als hy, maar hy kan zich niet genoeg op algemeen standpunt plaatsen en blyft te veel aan kleinigheden hangen: gewone fout van vele indische ambtenaren.

van Soest, Gesch. v.h. Kultuurstelsel. Rott. Nygh en v Ditmar 1871, 3^e deel blz. 165.[†]

Achtend, na vele groeten en,
geheel de uwe
J vd Broek

P.S. Zou U later een oogenblik tyd kunnen vinden, zoudt U my zeer verplichten met een korte opgaaf, - meer niet, - van de personen die sedert zyn toegetreden.

Eindnoten:

1. Chris: *een broer van J.A. van den Broek, oud zee-officier in Middelharnis; later eveneens ondertekenaar van de circulaire.*
3. (V)N.O.I.C: gewoonlijk VOC, de verenigde Oostindische Compagnie.
2. de Taal- en V.K.v.N.I.: *de Taal- en Volkenkunde van Nederlands-Indië.*
3. (V)N.O.I.C: gewoonlijk VOC, de verenigde Oostindische Compagnie.
4. batige sloten: *er was een batig slot op de begroting in de jaren dat het bestuur van de koloniën minder kostte dan zij aan belasting oprachten.*
5. Komt: *lees: Daarbij komt.*
6. onmiddellijk: *als direktgevolg.*
7. middellijk: *als indirekt gevolg.*

[17 februari 1882

Brief van J.H. Anschütz aan V. Bruinsma]

17 februari 1882

Brief van J.H. Anschütz aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1(½) beschreven. (M.M.)

Amsterdam 17 Februari 82

WelEdel Zeer Geleerde Heer,

Gaarne betuig ik U mijn instemming, wat de Havelaarszaak betreft; in den tegenwoordigen tijd vindt men weinig menschen, 'qui ont le courage de leurs opinions.'¹.

Hoogachtend

blijf ik

Uw dienstwillige

J H Anschütz

cand. arts

Adres:

Const. Huygensstraat

hoek Vondelskade

(bovenhuis)

Amsterdam

† Als ik U dus goed begrepen heb is myn advies de circulaire niet te wyzigen.

Eindnoten:

1. qui ont le courage etc: die de moed hebben voor hun mening uit te komen (fr.)

[17 februari 1882

Briefkaart van J. Hobbel aan V. Bruinsma]

17 februari 1882

Briefkaart van J. Hobbel aan V. Bruinsma. Met poststempel Rotterdam 17 FEB 82 en geadresseerd aan den WelEd. ZeerGel. Heer Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

WelEZGel. Heer!

Ontvang bij dezen mijn bewijs van sympathie ten gunste der Havelaarszaak.

Rotterdam, 17 feb. '82

UEdZGel.'s dv. dr. J. Hobbel

[18 februari 1882

Brief van Multatuli aan M.C. van der Hoeven-Meyer]

18 februari 1882

Brief van Multatuli aan mevr. M.C. van der Hoeven-Meyer. Dubbel velletje postpapier waarvan blz. 1-2 en 3(⁵/₆) beschreven. (M.M.)

Nieder-Ingelheim 18 febr. 1882

Lieve beste Mevrouw, of laat me maar liever zeggen: beste Marie, dat is hartelyker! Reeds gister ontving ik Uwen roerenden brief, en ik kan U zeggen dat hy my den indruk maakte alsof ik een slag voor 't hoofd kreeg! Ik wist eerst niet wàt te antwoorden, en dit weet ik nog niet! Wat beteekenen betuigingen van deelneming by zoo'n smart! Mag ik nog vasthouden aan de hoop dat er nog *mogelykheid* op herstel is? Toen ge Uwen brief verzondt, was de zaak nog niet beslist, schoon ik uit uw woorden moet opmaken dat die beslissing naby is. Ik weet niet, wat ik zeggen moet. Het is om verstomd te staan. En *Uw* positie! Ja, dat is vreeselyk!

Ik weet niet eens of het nog te-pas komt, *vragen* te doen. Ik mag niet eens van U vergen dàt ge de moeite neemt, my te antwoorden. Of hy z'n bewustzyn heeft? Ik hoop *neen*. Wat moet het hem drukken, U achter te laten. En zóó!

En dan iemand die in zúlke omstandigheden verkeert, niets te kunnen geven dan - praatjes! Vervloekte onmacht!

Hoe kort geleden nog nam zyn leven en 't uwe een gelukkigen keer? En zoo spoedig uw vreugde in rouw veranderd!

Ik mag niet van U vergen dat ge U zet om 'n uitvoerigen brief te schryven. Maar, lieve Marie, zend my 'n postkaart met twee, drie woorden slechts. Zou dan 'n gunstige ommekeer finaal *onmogelyk* zyn? Dat de geneesheeren dit niet voorzien, bewyst niet veel, wanneer men let op hun onwetendheid ten aanzien van den aard der ziekte. Zou niet eene buiten hun begrip vallende beterschap mogelyk kunnen wezen, daar toch de *geheele kwaal* niet binnen 't bereik van dat begrip schynt te vallen? Och, schryf me met één woord of er nog hoop is.

Ook myn vrouw was zeer aangedaan over Uw brief. Zy laat U hartelyk-deelnemend groeten.

Voor heden gegroet, beste Marie! Och, ik hoop zoo dat de zaak nog 'n keer neemt. Het zou al te vreeselyk zyn.

Geloof my Uw deelnemende vriend
DouwesDekker

Een paar woorden slechts op 'n postkaart!

Och arme lieve Mevrouw; hoe vreeselyk!¹

Eindnoten:

1. *Onderschrift in Mimi's handschrift.*

[19 februari 1882

Briefkaart van G. Heymans aan V. Bruinsma]

19 februari 1882

Briefkaart van G. Heymans aan V. Bruinsma. Met poststempels Leiden 19 FEB 82 en Leeuwarden 19 FEB 82, geadresseerd aan Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Gaarne verklaar ik mij bereid zooveel in mijn vermogen is mede te werken tot herstel van 't schandelijke onrecht, waaraan Nederland zich ten opzichte der Havelaarszaak heeft schuldig gemaakt. Leiden

Dr G. Heymans
A. Lobryda Prins
phil docts

[19 februari 1882

Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele]

19 februari 1882

Brief van D.J. Korteweg aan P.A. Tiele. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Amsterdam 19 Feb. 1882

WelEdgebHeer.

Gisteren hebben wij weer vergadering gehad van het Multatulifonds. Wij hebben nu veertig onderteekenaars en de zaak zal nu in elk geval doorgaan. Hebt U van Willems en Kern reeds antwoord? Ik heb aan Vuylsteke geschreven.

Wij zullen trachten van ieder der studentencorpsen een vertegenwoordiger onder de onderteekenaars op te nemen.

Over drie weken zal waarschijnlijk de algemeene vergadering plaats hebben, waar wij u natuurlijk zeer gaarne tegenwoordig zouden zien. U krijgt evenwel

daaromtrent nog nader bericht. Dr. W. Doorenbos, Justus van Maurik, D. en J.M. Haspels, A. Collard (Duclari), A.J. Legras, behooren tot de toegetreden. Met de meeste achting

Uw dw

DJKorteweg

[19 februari 1882

Koncept-brief van D.J. Korteweg aan A. des Amorie van der Hoeven]

19 februari 1882

Koncept voor een brief van D.J. Korteweg aan A. des Amorie van der Hoeven. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(½) beschreven. (M.M.)

Amsterdam 19 Februari 1882.

WelEdelgestr. Heer

Er heeft zich een voorlopig comité gevormd dat zich ten doel stelt een kapitaal byeen te brengen ten einde de toekomst van den heer E Douwes Dekker te verzekeren. Wy meenden daartoe geen anderen vorm dan den voor hem meest vereeerenden te mogen kiezen. Tot dat doel werd eene circulaire opgesteld die tot nu toe gebleken is bruikbaar te zyn om de vrienden van Dekker tot vereenigingspunt te dienen, en geen twijfel overlaat of de giften zullen vergezeld worden van de hartelyke sympathie der gevers. De reeds verkregen onderteekeningen schijnen ons de levensvatbaarheid onzer poging te bewijzen. Wij zouden meenen aan de achting dien wij U den onvermoeiden verdediger van de belangen van Indie, en voor alles van den inlander en den vriend van Dekkers Jeugd te kort te doen, indien wij nalieten u van onze poging in kennis te stellen en u te vragen of zij uwe sympathie draagt en u genegen zoudt zyn ons toe te staan uwe handteekening mede onder de circulaire te plaatsen. Voorlopig is deze slechts bestemd onder vrienden en bekenden verspreid te worden. Later zal waarschijnlijk grootere publiciteit wenschelijk zyn, waarop dus behoort gerekend te worden.

In elk geval, moeten wij staan op uwe discretie. Zoolang het succes niet geheel zeker is schijnt het ons wenschelijk al te groote ruchtbaarheid te vermijden.

Uw d w

[19 februari 1882

Brief van Mimi aan C. Bremer-Snelleman]

19 februari 1882

Brief van Mimi aan mevr. C. Bremer-Snelleman. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(¾) beschreven. (M.M.)

Nieder-ingelh. 19 febr. 82

Lieve Mevrouw. Albert woont met Marie *rue des foulons* 5. Niet ver van de gare du midi. En onze naam is *Hamminck Schepel*. Ik

vind het hef van U hen eens te willen opzoeken. Ik houd heel veel van Al, - dek zegt dat ik zoo familie zwak ben. Nu ja, de gemeenschappelyke herinneringen doen by my veel af en dan men bezit zoo het *fond* van zyn broers en zusters! Albert is een timide natuur. hy heeft iets zwaar op de hands, maar als hy zich thuis voelt kan hy heel geestig zyn en met marie kan hy zoo kluchtig speelsch omspringen dat ik er schik in gehad heb. Overigens betreur ik hun verhouding zeer! Marie is een goed kind. maar - Nu ja! Ze heeft nog niet eens een dragelyke stem om een liedje te zingen, terwyl Al zoo dweept met huisselyke eenvoudige muziek 'De liefde maakt de menschen dom zoo dom zoo dom, myn hart slaat bom bom bom.' zong hy toen-i een jongen was. ik heb 't nooit gezien zooals aan hem! *Alles is er tègen*, maar hy heeft zyn woord gegeven, Marie zal hem niet vrywillig loslaten - en - als h`y brak zou hy misschien later berouw hebben, of wroeging door aan haar te denken - enfin het ligt er nu eenmaal toe. Marie verzwaart zyn positie die toch al niet makkelyk was, zeer. en van zoo'n liefde die gaarne offert verwacht ik niets by haar. - Albert ziet er zeer tegen op Marie mee naar Holl. te nemen, daarom heeft hy er volstrekt niet aan gedacht daar naar leeraarsbetrekkingen te solliciteeren¹. Maar nu andere plannen mislukt zyn, heb ik hem toch aangeraden dat te doen. Het bezwaar Marie als zyn vrouw mee nr Holl. te nemen komt me toch kleiner voor dan het bezwaar - geen inkomen te hebben. Van den hoogen boom leven duurt zoo heel lang niet. Enfin, Al is niets geheimzinniger met zyn positie - u zult daarvan wel wat te hooren krygen. De arme jongen. Zyn gezondheid is ook niet extra. Zyn lever belet hem aan Indie te denken. In Marie hebben we de 4, 5 maanden dat ze hier was allerlei goede eigenschappen ontdekt die we juist by haar niet verwacht hadden. ik heb ook wel een beetje hart voor haar. (als ze Albert maar niet als een strop om den hals hing!) maar dek kennen of kwestie van vertrouwelykheid van zyn kant was er nooit. Toch spyt het me als ik zoo half en half kwaad van haar spreek. O, maar wat zullen die twee U een boekje open doen van Wou! Marie had niets geen slag met het kind om te gaan en deed altyd maar zyn zin. Wou maakte daar hoe langer hoe meer misbruik van. En hy is er eentje. Al sprong heel aardig met hem om, en hield er de tucht onder - maar hy vond het kind lastig, en ongewoonte om met

kinderen omtegaan en ik denk ook zyn slechte gezondheid hinderen hem in 't besef hoe heerlijk de dartele levenslust van zoo'n naar geest en lichaam ontwikkelend menschje is. - Toen ik van morgen uw brief kreeg en zei van Mevr. Bremer. 'O, maak open ma! gauw, weetje ma, ik wil zien of er wat voor my in is!' Zoo is hy al verwend. en werkelyk daar vielen de schaapjes uit uw brief! Wou heeft me nu een roosje gegeven dat ik in dezen moet insluiten. want hy wilde u ook zoo graag eens wat zenden.

Eindnoten:

1. *Kennelijke verschrijving.*

[19 februari 1882 Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

19 februari 1882

Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr. Met poststempels Nieder-Ingelheim 19/2 en Delft 20 FEB 82, geadresseerd aan WEDHeer J. Waltman Jr boekhandelaar Delft Holland. (M.M.)

Waarde W. Hierby twee vel korrektie. Ik kon ze niet vroeger zenden! Morgen de rest. Zend my *asjeblijft* de proeven. Ik zal ze snel terug zenden.

Hartelyk gegroet

tt

DD

N. Ingelheim

19 febr 82.

Ik vind dat ge visàvis Elz^r groot gelyk hebt!

[19 februari 1882 Artikel in de Kamper Crt.]

19 februari 1882

Artikel in de Kamper Courant, no. 4650. (G.A. Kampen; fotokopie M.M.)

De Havelaarszaak.

In 't laatste nr. van *De Amsterdammer* deelt Dr. V. Bruinsma mede, dat hij reeds eenige betuigingen van instemming met zyn Havelaarsplan heeft ontvangen, en uitgenoodigd is 'om een oproeping tot aaneensluiting te richten aan allen, die willen, dat Havelaar, zij het ook na jaren, recht geschiede.'

Dr. Bruinsma verklaart zich hiertoe niet ongenegen, maar is zoo bescheiden van zich niet te beschouwen als de man om wien allen, die hart hebben voor de zaak, zich kunnen scharen. Alleen noodigt hij ieder, die niet reeds in anderen kring voor de Havelaarszaak werkzaam is, uit, hem adhésie te betuigen, opdat geen enkele stem verloren ga en men beginnen kunne iets te doen.

Met ingenomenheid breng ik deze boodschap van den wakkeren Fries over.

Daarbij nog een enkele opmerking.

In 't begin van zijn stukje omschrijft Dr. Bruinsma zijn doel met de woorden 'recht aan Havelaar.' Ik dacht eerst, dat korthedshalve de zaak in 't door Multatuli geschapen beeld gepersonifieerd was. Doch later las ik: 'Wat de zaak zelf betreft, bedenke men vooral dat zij zeer eenvoudig is. Ruim 20 jaar geleden is door de Nederlandsche regeering aan een ambtenaar onrecht geschied *en daardoor het waarachtige belang van Indië miskend*. De vraag is: moet het Nederlandsche volk - zij het dan ook laat, zeer laat - dat onrecht, voor zoover thans nog mogelijk, herstellen of niet?'

Op de door mij gecursiveerde woorden moet de klemtoon vallen. Dit althans was blijkbaar in zijn eerste schrijven Dr. Bruinsma's bedoeling; 't was ook die van den heer Perelaer, en 't zal die zijn van velen, die twijfelen of aan den ambtenaar schitterender voldoening kan worden gegeven dan door te strijden voor de zaak waarvoor hij - Havelaar, Multatuli, Douwes Dekker - eenmaal streed en leed.

Indertijd hebben eenige zijner vrienden te kwader ure willen beproeven iets voor hem privaat te doen. Hoe heeft hij hun dat kwalijk genomen!

Slechts met iets voor Indië te doen, doet men wezenlijk iets *vóór hèm*.

'Wat dat zal moeten zijn, (eindig ik met Dr. Bruinsma) hoe - zoo ooit - ons volk de schande zal kunnen uitwischen, die het zoo vele jaren ontsiert, zal later moeten beslist worden.'

Echo

[20 februari 1882

Brief van P.F. Abell aan V. Bruinsma]

20 februari 1882

Brief van P.F. Abell aan V. Bruinsma. Dubbel groot vel postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Delft, 20 Februari 1882

Hooggeachte Heer!

Het door U in den 'Amsterdammer' geschrevene heb ik gelezen. Ik ben nog jong en heb nog weinig ondervinding en menschkun-

de opgedaan. Toch waag ik het, U myne sympathie te betuigen en ik hoop (en ben er van overtuigd) dat U op die betuiging niet laag zal neêrzien, zooals vele zoo-bizonder-veel-ondervonden-hebbende menschen gewoonlijk doen met alles, wat een jongere zegt.

Ik heb nog weinig van Multatuli gelezen, en daarom zou ik het niet wagen, hem te verdedigen, ofschoon ik dikwijls bij het lezen van z'n 'Max-Havelaar', en *nog meer*, bij dat van z'n 'Minnebrieven', op het punt ben geweest, een stuk ter zijner verdediging naar de redactie van een der dagbladen te zenden. - Ik heb er mij echter tot nu toe van onthouden, omdat ik mij, door de verdediging van Havelaar, aan het gevaar zou hebben blootgesteld, door een 'slimmerd', die *meer* van de zaak weet dan ik, 'uit het zaël' te worden gelicht. En *dat* zou weêr geschaad hebben aan de Havelaarszaak, die de zaak is van het Nederl. volk. -

Ik ben student aan de Instelling voor onderwijs in de Taal-, Land- en Volkenkunde van N.I. te Delft. - Waarschijnlijk zal ik dus eenmaal (ik *hoop* het, ten minste) geroepen worden tot het plaatsnemen op 'n post als er eens een door Havelaar is bezet is¹: geweest. -

Ik ben ervan overtuigd, dat velen onder mijne mede-studenten aan de Ind. Instelling Havelaar hoogachten, en er naar haken, *blijk* te geven van die hoogachting. - Maar,... dat men H. geen recht heeft laten wedervaren, schrikt hen af. En dat is, dunkt me, natuurlijk, al is het treurig. - Men kan moeilijk zwemmen tegen den stroom in. - De meeste studenten aan de Ind. Instelling hebben geen 'geld'; de meesten hunner zijn te Delft gekomen met het doel, om zich "n goede positie" in de Ind. Maatschappij te verwerven. - Door het examen te komen is dus voorloopig hun hoofddoel. - *Nu* reeds *blijk* te geven van hunne ingenomenheid met Havelaar's daden, zou ongunstig kunnen werken op den uitslag van het examen, waaraan zij zich alle moeten onderwerpen, en dat... een *Staats*-examen is. -

En, als dat examen naar wensch is afgelopen en de candidaten bij het Binnenl. Bestuur in Indië zijn geplaatst geworden,... kan men het hun dan euvel duiden, dat zij, naast het 'beschermen v.d. inlander tegen knevelary' ook de promotie in het oog houden? Immers, de natuur v.d. mensch is egoïstisch. -

Zoolang Havelaar geen recht geschiedt, zullen 'promotie' en 'flinke bescherming van den inl. tegen knevelary' steeds met elkander in strijd zijn. - Enkelen zullen het laatste (n.l. bescherming v.d. inl.) stellen boven het uitzicht op promotie. - Maar de meerderheid zal helaas eene andere keuze doen. - Op die manier zal er niet veel verbeteren in de Ind. toestanden.

Dáárom is het, dat ik U het volgende voorstel doe: Er dient een verbond opgericht te worden, dat zich ten doel stelt: ambtenaren als Havelaar te steunen, als zij hunne betrekking verliezen *door* hun plicht te doen. - De ambtenaren b.h. B.B.² in Indië hebben waarlijk reeds met genoeg bezwaren te kampen en hebben er dus aanspraak op, dat ze niet tegengewerkt worden als ze hunne plichten in het oog houden. -

Geheel Nederland zou tot het verbond kunnen toetreden; ja, het *moet* het doen. - Niet-ambtenaren zouden natuurlijk het bestuur moeten vormen, terwijl het Beschermeerschap zou kunnen worden opgedragen aan den Koning. -

De Regeering *mag* er niets tegen hebben, want het doel is: steunen van ambt., die hun plicht doen. - Bovendien zou het geen verbond zijn tegen de Regeering, maar tegen Slijmeringen. - Als de Reg. twijfelde aan de *noodzakelijkheid* van het oprichten van zulke een verbond, zou men haar kunnen verwijzen naar de Havelaarszaak. -

Ik geloof, dat het tevens een huldeblijk van de Nederl. natie aan Havelaar zou zijn. - Kent U een beter?

De ambtenaren in Indië staan nu *alleen*. Geen band houdt ze samen; ze werken ieder afzonderlijk. - Een band, in de sympathie van het Nederl. volk zou hun moed verdubbelen; het denkbeeld 'er zijn velen in Indië, die hetzelfde goede doel nastreven' zou hun reuzenkracht geven. -

Ingeval dit voorstel U mocht bevallen, zou ik U beleefd, maar dringend willen verzoeken, U met de uitvoering er van te willen belasten. - *Ik* gevoel er mij niet sterk genoeg toe; *mannekrachten* zijn er voor noodig. -

Met de meeste achting teeken ik mij

Uwdwdr.

P.F. Abell

Gedempte Burgwal 12.

Eindnoten:

1. is: *kennelijke verschrijving*.

2. b.h. B.B.: *bij het Binnenlands Bestuur*.

**[20 februari 1882
Briefkaart van H.P. Grothe aan V. Bruinsma]**

20 februari 1882

Briefkaart van H.P. Grothe aan V. Bruinsma. Met poststempels Leiden 20 FEB 82 en Leeuwarden 21 FEB 82 en geadresseerd aan den WelEdelZ-Gel. Heer Dr. Vitus Bruinsma, Leeuwarden. (M.M.)

WelEdelZeerGel. Heer!

Bij deze betuig ik UEd. mijn instemming met Uw wensch dat er onderzoek gedaan worde in zake Havelaar.

Uw dienstw. dr.

H.P. Grothe jur. cand.

**[20 februari 1882
Briefkaart van M.J. de Marees van Swinderen aan V. Bruinsma]**

20 februari 1882

Briefkaart van M.J. de Marees van Swinderen aan V. Bruinsma. Met poststempels Pau, Basses-Pyrénées 20 FEVR. 82 en Leeuwarden 22 FEB 82 en geadresseerd aan M le Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden Pays-Bas. (M.M.)

Ik betuig U mijn sympathie met Uw krachtig optreden in de zaak van Havelaar en hoop niets liever, dan dat gij U à la tête¹ der beweging stelt.

Pau, Basses-Pyrénées,

20 fevr. 82

M.J. de Marees v. Swinderen, Goes (Zeeland)

Hoogachtend Uw dienstw.

Van Swinderen

Eindnoten:

1. à la tête: *aan het hoofd (fr.)*

**[20 februari 1882
Briefkaart van A.J. Fraens aan V. Bruinsma]**

20 februari 1882

Briefkaart van A.J. Fraens aan V. Bruinsma. Met poststempels Leiden 20 FEB 82 en Leeuwarden 21 FEB 82 en geadresseerd aan den Zeer geleerden Heer de Heer Dr Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Zeer geleerde Heer,

Zoeven vernam ik van een mijner vrienden, dat door U en anderen een poging wordt in het werk gesteld om in de Havelaar historie een onderzoek te doen plaats hebben en op die wijze recht te verschaffen aan Multatuli, die voor twintig jaar dat

onderzoek gevraagd heeft. Bij deze beweging verzoekt ondergeteekende zich
gaarne aan te sluiten. Zijn naam is

A.J. Fraens Jr.

Jur. Cand.

Haarlemmerstraat.

Leiden 20/2 82

[20 februari 1882

Brief van C. van Nievelt aan het comité Huldeblijk]

20 februari 1882

Brief van C. van Nievelt aan het comité-Huldeblijk. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(⁴/₅) beschreven. (M.M.)

Rotterdam, 20 Februari 1881¹.

WelEd. Geb. Heer,

Het is mij leed, dat ik mijnen naam tot de door u mij toegezondene circulaire niet leenen kan. Welke waarde toch zou mijne handteekening hebben, indien zij niet gepaard ging met de volkomen oprechte instemming mijner gevoelens?

Moet ik mijne weigering toelichten, dan wil ik u vooreerst zeggen dat, mijns inziens, miskende of (mislukte) plichtsbetrachting den mensch nog geene aanspraak geeft op eene andere belooning, dan die welke hij vinden kan in zijn eigen gemoed; en in de tweede plaats, dat Multatuli als *dichter* waarlijk niet over miskenning te klagen heeft: integendeel, dat het niet onverklaarbaar zou geweest zijn, indien iemand die zoo grenzenloos als hij zichzelf verheerlijkt, die zoo eindeloos en onmannelijk met zijn martelaarschap coquetteert, die zoo tegen elk en alles in de menschelijke samenleving de hand opheft - indien zoo iemand als mensch en kunstenaar veel *minder* instemming en waardeering gevonden had, dan aan Douwes Dekker in Nederland ten deel viel. Maar al zou ik over deze bedenkingen kunnen heenstappen - ik zie geen kans om Multatuli den *ambtenaar* en Multatuli den *dichter* af te scheiden van Multatuli den *philosoof*: den verkondiger van leerstukken, die ik even verderfelijk acht voor de stoffelijke als voor de geestelijke ontwikkeling van het menschedom.

Ten overvloede is het mijne bescheidene meening, dat Douwes Dekker, indien hij het voetstuk verlaten wil van zijne liefdelooze zelfvergoding, om met zijne groote talenten als mensch onder menschen te arbeiden, geene giften in geld behoeft, maar voldoende in de behoeften en de toekomst van zich en de zynen zelf voorzien kan.

Terwijl ik uwe tegenovergestelde zienswijze op dit stuk eerbiedig, en u de verzekering geef van mijne stilzwygendheid, noem ik mij met de meeste hoogachting

Uw dienstw.

C. van Nievelt

Eindnoten:

1. Deze datering is uiteraard een vergissing.

[20 februari 1882

Brief van J. Versluys aan V. Bruinsma]

20 februari 1882

Brief van J. Versluys aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. Met envelop, geadresseerd aan Vitus Bruinsma Leeraar aan het gymnasium Leeuwarden en met poststempels Amsterdam 21 FEB 82 en Leeuwarden 21 FEB 82. (M.M.)

Amsterdam 20 febr. '82

Amice,

De boodschap aan v.d. Goes heb ik overgebracht, en Uwe wenschen heb ik kenbaar gemaakt. Het kwam ons echter niet wel doenlyk voor om het plan nog te wyzigen. De meeste heeren, die we uitnoodigden, hebben verklaard mee te willen onderteekenen. Alleen Zürcher had nog geen gelegenheid van zyn lui te vragen en daarom zullen we nog 14 dagen wachten met het afsluiten. - Van den heer Perelaer is ook een zeer bevredigend schryven ontvangen. Hy zou liever iets anders gewild hebben, maar zal beginnen met hieraan mee te doen.

De circulaire is ook aan Dek gezonden en die vindt haar goed. Ik zie werkelyk niet in, waarom ge niet meedoet en wat gy verlangt, behoeft daarom volstrekt niet achterwege te blyven. En er zal zelfs tevens in uw geest worden voorbereid. Twee by uitstek daartoe geschikte personen verzamelen bouwstoffen voor een geschiedenis van Bantam. Dit is intusschen een zaak, die strikt geheim moet blyven en het is niet zeker, dat ze het noodige spoedig zullen kunnen byeenkrygen. Daarop wachten gaat niet aan. En men zou toch iets moeten geven, om te beginnen met de attentie te trekken op de heele zaak.

Wilt ge een adres opstellen aan de Regeering of iets dergelyks, dan wil ik dat mede onderteekenen maar heil daarvan verwacht ik niet.

Na vriendschappelyke groeten

tt

J Versluys

Ik hoop natuurlyk nog steeds, dat ge terugkomt op uw besluit al kon ik nu juist geen nieuwe argumenten aanvoeren. Alleen moet ge alle afstand doen van het idee als deden we iets tegen den zin van Dek.

[21 februari 1882

Briefkaart van J. de Koo aan V. Bruinsma]

21 februari 1882

Briefkaart van J. de Koo aan V. Bruinsma. Met gedrukt kopje De Redactie van de Amsterdammer en met poststempels Amsterdam 21 FEB 82 en Leeuwarden 22 FEB 82, geadresseerd aan Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Am. - Ik heb v.d. G.¹ ernstig aangeraden te bewerken, dat er een vergadering belegd werd, en hem trachten te overtuigen dat zyn en anderer plan ondergeschikt behoorde zijn aan het meer omvattende en meer principieele van U en anderen. Wat zy nu Saterdag besloten hebben, weet ik niet. - Ik kryg naar aanleiding van de kwestie veel meer stukken dan ik plaatsen kan, ook veel onbeduidende. In 't volgend N^o komt een stuk van Mr Bergsma te Leiden, een van Multatulis opvolgers te Lebak, een gemoedelyke koene man. - Gaarne
J de Koo

Eindnoten:

1. v.d. G.: *Frank van der Goes.*

[21 februari 1882

Brief van A. des Amorie van der Hoeven aan D.J. Korteweg]

21 februari 1882

Brief van A. des Amorie van der Hoeven aan D.J. Korteweg. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

den Haag 21 febr 82

WelEdGeb Heer

Omtrent Dekker mag ik zeggen:

'Ik heb het mijne gedaan - doe Gij het uwe.'

Hijzelf zou de eerste zyn dit toe te geven.

Geloof my met de meeste achting

Uwdv dienaar

des Amorie van der Hoeven

[23 februari 1882

Briefkaart van Vreedenberg aan V. Bruinsma]

23 februari 1882

Briefkaart van Vreedenberg aan V. Bruinsma. Met poststempels Amsterdam 23 FEB 82 en Leeuwarden 23 FEB 82, geadresseerd aan den WelEd Zeer Gel Heer Dr Vitus Bruinsma Leeuwarden. (M.M.)

Amst. 23 Febr 82.

Daar ik heden eerst uwe oproeping in Amsterdammer dd 12 Febr. onder de oogen kreeg, haast ik mij u mijne instemming te betui-

gen met uwe denkbeelden ten opzichte van de Havelaarszaak, in de opregte hoop dat nu eens eindelijk recht zal geschieden.

Hoogachtend
Uw Dw Dr Vreedenberg
Woonplaats:
Mauritsstraat 12.

[23 februari 1882 Brief van Multatuli aan G.J.P. de la Valette]

**23 februari 1882*

Brief van Multatuli aan G.J.P. de la Valette. In: De Gids II, 1910, blz. 394-393. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.).

Alleen het onderstaande fragment is bekend.

23 Februari '82.

... 'ik (heb) zoo'n bijzonderen afkeer van publiekschrijverij. 't Is mij een raadsel hoe men zich daaraan wijden (!) kan, wanneer 't niet volstrekt door de omstandigheden wordt voorgeschreven. Door 't achtslaan op analoge verschijnselen bij anderen, kan ik wel begrijpen dat mijn tegenzin in 'n soort van idiosyncrasie is overgegaan, m.a.w. *ziekelyk* is. 't Woord "overgegaan" is onjuist. M'n indruk is te dien opzichte altijd zoo geweest. Misschien herinnert ge u, dat ik reeds in den Havelaar (op 'n niet noemenswaardige uitzondering na, m'n eerste publiekerigheid) van dien tegenzin gesproken heb. Hij is dus niet gedurende m'n omgang met publiek gaandeweg ontstaan.'

[24 februari 1882 Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

24 februari 1882

Brief van Multatuli aan J. Waltman Jr. Enkel gevouwen velletje postpapier, waarvan blz. 1(2/3) beschreven. (M.M.)

24 februari 82

beste Waltman! Dat ik dit slot van de gekorrige^e kopie aanteeken is uit vrees dat het naschriftje verloren mocht gaan. Ik werk tegenwoordig zoo moeielyk dat¹ ik er tegen opzie die weinige regels nog eens te schryven.

Hebt ge de vorige vellen behoorlyk ontvangen? En kryg ik proef in duplo?

Hartelyk gegroet.

tt

DD

Eindnoten:

1. dat: *oorspr. gevolgd door zelfs het.*

[25 februari 1882

Brief van J.W. van Wijhe aan V. Bruinsma]

25 februari 1882

Brief van J.W. van Wijhe aan V. Bruinsma. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(1/3) beschreven. (M.M.)

Leiden 25 Febr. 1882.

Aan dr. Vitus Bruinsma.

Van ganscher harte juich ik Uw moedig optreden in de Havelaarszaak (Amsterdammer van 12 Feb) toe en zal er trotsch op zijn, als het jongere geslacht het onrecht door een ouder begaan zooveel mogelijk herstelt. Ik twyfel niet of een groot deel van het volk dat nog pas zyn verontwaardiging heeft getoond over de onderdrukking der Transvaal, door een vreemde natie gepleegd, zal niet koud blijven bij een oproeping tot herstel van een groot onrecht waarvan het zich zelf moet beschuldigen. Als ik mij een opmerking mag veroorlooven, zou ik U willen vragen of U aan Prof. Harting¹ over deze zaak geschreven hebt.

Ik eindig met de betuiging myner bizondere hoogachting, U verzekerende, dat ik gaarne mijn zwakke krachten beschikbaar stel om met wettige middelen het doel te bereiken wat Gij U voor oogen stelt.

Dr. J.W. van Wijhe.

Assistent aan het botanisch Laboratorium.

Eindnoten:

1. Prof. Harting: *Pieter Harting (1802-1885), nederlands zoöloog, hoogleraar te Leiden tot 1882.*

[26 februari 1882

Brief van J. Rietsema aan V. Bruinsma]

26 februari 1882

Brief van J. Rietsema aan V. Bruinsma. Enkel velletje postpapier, waarvan blz. 1 beschreven. (M.M.)

Weledel Zeer Geleerde Heer!

In de Groninger courant lezende, dat bij UEd. het plan bestaat om in vereeniging met velen uwer landgenooten bij onze staatsmachten nog eens op recht aan te dringen voor den in den 'Max Havelaar' zoo diep beklaagden Javaan, en dat UEd. zich tevens bereid verklaart blijken van ingenomenheid met dit plan in ontvangst te nemen, zoo spreek ik de wensch uit mij bij UEd. aan te sluiten.

Hoogachtend

Uw dw dr.

J Rietsema

Landmeter van het Kadaster

Assen 26 februari 1882

**[26 februari 1882
Artikel W.B. Bergsma in De Amsterdammer]**

26 februari 1882

Artikel van W.B. Bergsma in De Amsterdammer, no. 244. (Knipsel M.M.)

Hoe het komt dat Lebak een woestenij is.

In het artikel: Lebak is een woestenij; voorkomende in het nummer van 8 Januari jl. van dit Weekblad, wordt de wensch geuit, dat een volledig licht worde verspreid over den loop van zaken, de gedragingen der regeeringspersonen in het Lebaksche gedurende de laatste vijf en twintig jaren, opdat de oorzaken blijken van de verschrikkelijke toestanden in die afdeeling.

Daar ik van Mei 1862 tot Maart 1866 als contrôleur in de residentie Bantam en in de afdeeling Lebak heb gediend, ben ik in staat een en ander ter verklaring van die toestanden meê te deelen.

In de eerste plaats wensch ik te constateeren, dat het wanbestuur en de knevelarijen van inlandsche hoofden, toen de heer Douwes Dekker in 1856 den regent van Lebak in staat van beschuldiging wilde doen stellen inderdaad schromelijk erg waren*.

Mijn eerste werk, toen ik in Lebak word geplaatst, was deelname aan het onderzoek, als lid eener commissie benoemd door den resident van Polanen Petel op last van den Officier van Justitie te Batavia, van de aanklachten door de bevolking ingediend tegen de hoofden van de districten Parangkoedjang** en Tjilangkahan: de meest bezwarende aanklachten betroffen den gedwongen verkoop van buffels tegen onevenredig lage of nietige prijzen aan die hoofden. De behandeling dier zaken leidde tot hunne veroordeeling door den Raad van Justitie te Batavia. Zoolang ik contrôleur in Lebak geweest ben, heb ik dergelijke aanklachten, ook tegen dessa-hoofden, moeten onderzoeken. Het inlandsche hoofd, dat destijds als Patih fungeerde, werd aangeklaagd groote uitgestrektheden sawahveld van zijne onderhoorigen in quasi-koop te hebben afgenomen, als districtshoofd van Sadjira: de zaak kon niet zoo tot klaarheid worden gebracht, dat rechtsingang verleend

* De minuten van de brieven die in den *Max Havelaar* zijn opgenomen heb ik in het archief teruggevonden, woordelijk alzoo luidende.

** Dit was niet het hoofd, waarvan in den *Max Havelaar* sprake is; dat hoofd was ontslagen.

kon worden, maar gaf toch aanleiding tot het ontslag van dat hoofd, op voorstel van den resident Van der Palm, die zich beijverde het oude bedorven inlandsch personeel door een beter te vervangen; onder hem werd ook de oude regent gepensioneerd. De tractementsverhooging, tijdens zijn bestuur aan de inlandsche hoofden toegekend*, stelde hem in staat, eerst *met recht* stipte naleving van de bepalingen tegen knevelarij en oneerlijke praktijken te vorderen.

Maar wat Lebak nog veel meer behoefde dan betere ambtenaren, was verbetering van de irrigatiemiddelen; *levend water*, d.i. uit leidingen, waaruit men geregeld tappen kan, is de onmisbare voorwaarde om den padiogst te doen slagen, en dat is in Lebak schaarsch, of niet aanwezig, de meeste velden zijn zoogenaamde *gaga's*. De resident Van der Palm, en de assistent-resident van Lebak, later ook resident van Bantam, Van Baak hebben overal, waar het maar eenigzins kon, leidingen doen aanleggen, doch dat kon niet op zoo uitgebreide schaal plaats vinden als zij het wenschten: een groot gedeelte van de ingezetenen van Lebak staat nog altijd bloot aan de kans van mislukkende oogsten, en, aangezien zij, even als hunne landgenooten, leven van de eene moesson op de andere, staat, bij niet of gebrekkig slagen van het gewas, onmiddellijk hongersnood voor de deur, zoo als ik dat in 1864 heb bijgewoond, edoch! in minderen graad dan in de laatstje jaren, toen er veepest is bijgekomen, vergezeld van koortsepidemie, als gevolg van het gebrek, waardoor de bevolking in den toestand van uitputting is gekomen, waarvan door den heer Perelaer in het *Handelsblad* eene beschrijving is meegedeeld.

Bij dat alles komt nu nog, dat geen gedeelte van Java zoo afgelegen ligt als Lebak; zoodat de aanvoer van levensmiddelen van elders zeer moeielijk en kostbaar is, en de gelegenheid voor de bevolking om hulpmiddelen voor haar levensonderhoud te vinden, er door wordt belemmerd, en, bijv. voor de ingezetenen van

* Het was gebruikelijk bij de hoofden, elke maand als zij op het rapport kwamen ter hoofdplaats, aan mij te vragen: *begaimana Toewan, opa kabar, manís soedah dotang?* Hoe is het Mijnheer, is de aangename tijding al gekomen? t.w. Die van de tractementsverhooging: eindelijk kwam zij, in 1866.

Tjilangkahan, geheel afgesloten. De schraalheid van den bodem is ook oorzaak, dat er in Lebak maar weinig particuliere ondernemingen gevonden worden, en dus ook daarbij niet veel te verdienen is.

De lectuur van den *Max Havelaar* kán nog steeds een heilzamen invloed hebben en het besef bij onze natie levendig houden, dat zij een zware schuld heeft te boeten, en nog verbazend veel te doen heeft, eer zij aan hare roeping tegenover de inlandsche bevolking van Java heeft voldaan.

Wat er reeds gedaan is en wat er nog te doen blijft, is vooral in de twee laatste jaren in tal van geschriften en artikelen aangewezen door den gewezen hoofd-inspecteur der cultures van Gorkom^{*}; uit zijne beschrijvingen en die van zijn opvolger, den heer Sollewijn Gelpke^{**}, weten wij, dat op Java geen welvarende landbouwersstand gevonden wordt, en dat de meeste landbouwers van een klein lapje grond zooveel oogsten, dat zij even kunnen bestaan, terwijl in vele streken van Java regelmatig telken jare gebrek heerscht, omdat de schrale voorraad rijst verteerd is, en de aanstaande oogst nog te velde. De regeering kan voortdurend er naar streven de voorwaarden, waaronder des levens strijd door de inlanders gevoerd wordt, te verruimen en te verbeteren, zij doet dit op groote schaal wat betreft de communicatiemiddelen door den aanleg van spoorwegen, en zij kan nog zeer veel doen tot verbetering der irrigatiemiddelen, en nog meer tot bescherming van de veiligheid van goederen in de dessa, maar zij is niet bij machte den javaanschen boer tot een nijver en spaarzaam grondbezitter te maken. Zij kan hem niet dwingen, alleen vermanen, om zijne velden beter te bewerken en te bemesten. Zij kan niet beletten, al kan zij er veel tegen doen, dat de bouwgrond steeds meer wordt versnipperd, een kwaad, dat bij het individueel even als bij het gemeen bezit bestaat. Zij kan niet verbieden, dat de privaatzitters hun vaderlijk erfgoed aan geldschietters afstaan, als pand voor de schuld die zij maken, om een huwelijks- of

* Vooral in zijn artikel de *Indische Landbouw op Java*, 'Indische Gids', 1880, pag. 380

** Zie 'Indische Gids' 1880, pag. 563. *Het Budget van een Javaansche boer*.

doodenfeest te kunnen geven, hetgeen in Bantam zoo veelvuldig voorkomt*.

Nog vele geslachten van ambtenaren, wier getal bij het binnenlandsch bestuur steeds moet worden uitgebreid - dat is ook een vereischte - zullen aan de groote en grootsche taak van opvoeding en vorming, in vereeniging, zoo wij hopen eerlang overal, met predikers van het evangelie moeten werkzaam zijn geweest, eer Nederland zeggen kan: ik heb mijn plicht gedaan tegenover Java! Wat in het bijzonder de toestanden in het Lebaksche betreft, ik meen te hebben aangetoond, dat de voorstelling, alsof die sedert 1856 dezelfde zouden gebleven zijn, volkomen onjuist is. Het valt niet te betwijfelen of de opvolgers van de residenten Van der Palm en Van Baak hebben in dezelfde richting gearbeid. De tegenwoordige resident, de heer Spaan, heeft als controleur Lebak grondig leeren kennen en is dus beter dan vele anderen in staat de belangen van die afdeeling te behartigen. De indische dagbladen hebben om strijd zijne 'eerlijke en uitvoerige' berichten omtrent den Bantamschen nood geroemd. Van hem mag men dus verwachten, dat hij alles zal doen, wat strekken kan, om in dien nood verder te voorzien, dan reeds geschied is, bijv. door aan de regeering voor te stellen: de afschaffing der pandjensdiensten te doen plaats hebben voor de meest geteisterde streken voorloopig zonder equivalent, de oprichting van beleenbanken voor behoeftige landbouwers, ten einde te voorkomen, dat zij hunne gronden voor luttele sommen in pand afstaan, en het stichten van een buffelfonds, waaruit zij die zich ploegvee willen aanschaffen voorschotten kunnen bekomen.

Leiden, 17 Febr. '82.

Mr. W.B. Bergsma.

[27 februari 1882 Artikel in de Provinciale Groninger Crt.]

27 februari 1882

Artikel in de Provinciale Groninger Courant, no. 49. (M.M.)

* Volgens een particulier schrijven van Java, waarvan uittreksels gegeven zijn in het *Dagblad* van 15 Februari, hebben vele Bantammers de gelden die zij ontvangen hebben voor hunne afgemaakte buffels, waarmeê de regeering niet karig is geweest, aan de gebruikelijke feesten verteerd.

Op de krant staat de aantekening: Een wimpeltje dat over Wiesbaden naar Lebak wijst volgens Dekker bewaren.

Een wimpeltje, dat over Wiesbaden naar Lebak wijst.

Aart Admiraal schreef een jaar of zes geleden het volgende: 'Niet waar, mijn vrienden, toen wij de "koffieveilingen" hadden gelezen, dreigde ons 't hart naar buiten te slaan. Wij waren jong en mochten nog geestdrift gevoelen voor Havelaar, nog van toorn rillen, den hemel beloften doen en beloften afpersen van rechtsoefening. Maar rechtsweigeren hier, rechtsweigeren daar! Wat zeiden de menschen? "Die Havelaar had kunnen wachten. Hij was te kort in Lebak voor zulke ernstige dingen." Zóó helaas, spraken allen, die spraken en de rest sprak in 't geheel niet en allen vonden zij het boek toch mooi. Goede God in den hemel, was dát zoo mooi! Toen moesten wij zwijgen, omdat wij niet veel meer dan kinderen waren. 't Was de tijd der volwassen menschen, die zich afwendden van Multatuli op markten en straten en allerwege pronkten met zijne denkbeelden, zijne taalwendingen, zijne uitdrukkingswijzen. 't Was de tijd der kamerleden, die hun parlamentsbroêr Duymaer van Twist bewonderden, omdat hij Havelaar had ontslagen van zijn ambt en zichzelf van alle verantwoording over die moedige daad! Dat tijdperk was het onze niet. Wij zijn er niet aansprakelijk voor. Er is een andere tijd aangebroken. De plaats, waar hij gezaaid heeft, is niet meer verborgen. De velden staan rijp, de sikkels is naar de rijpe halmen gekeerd, de tijd van oogsten is voor hem dáár. Ons behoort het heden. De ongerechtigheid is nog versch, als ware zij gisteren tegen Havelaar gepleegd, omdat zij niet gestraft is!... De poging tot herstel had moeten uitgaan van de nederlandsche regeering, diezelfde, die in zaken van indisch beheer zijn treurige ervaring, soms zijn heilzame wenken had gebruikt, zonder hem dank te weten, zonder zijn naam te noemen, ja met vrome ontwijking van beide... Nu ligt alleen in hartelijke volledige aansluiting de oplossing van het geheele vraagstuk. Op den dag onzer aansluiting zullen zijne vijanden het uur vervloeken, waarop zij zwaar gemaskerd en langs

sluipwegen den man zochten te dooden, wiens optreden ons een weldaad was, wiens medeburgerschap ons hooger verheft dan wij aan hem verdiend hebben!¹

Er is gloed en warme geestdrift in die woorden en het kan zijn nut hebben, ze nog eens onder de oogen van het publiek te brengen. Dit doe ik bij dezen met een kort begeleidend woord, dat ten doel heeft, ook hier de belangstelling in deze zaak op te wekken. Ik weet, dat zij in Groningen geen kans heeft op die ontvangst, die haar op dit oogenblik in andere plaatsen van ons land te beurt valt, omdat men hier nu eenmaal niet genoeg bedenkt, dat Havelaar Multatuli niet is. De laatste heeft, en m.i. te recht, onze gunst, beter gezegd, onze bewondering ten deele verbeurd door zijne lezingen (raadselen voor wie zijn talent als schrijver waardeeren) hier in de laatste jaren gehouden; maar Havelaar, de jonge Douwes Dekker, heeft *alle* aanspraak op onze innigste bewondering. Ik ken weinig zulke groote daden als de zijne, weinig daden, waar zooveel ijver en moed en toewijding uit spreekt, en het is onzin, dat veel Max Havelaars de wereld tot een kolonie van dweepers zouden verlagen; hun schaarsheid alleen maakt, dat hun doel zoo vaak gemist wordt; laat ons hen steunen en, als 't kan, hun aantal vermeederen, opdat *men* niet langer juiche over hun falende pogingen.

Maar meer heb ik u nog te zeggen. De heer M.T.H. Perelaer, een man, die lang in Indië als officier werkzaam was, schreef in December van het vorige jaar in het *Algemeen Handelsblad* een opstel 'Bantam en Max Havelaar,' waarin hij met levendige kleuren de ellende schildert, die in de residentie Bantam, met name in Lebak, heerscht door slecht bestuur en uitzuiging van de bevolking door inlandsche hoofden, 't geen oogluikend wordt toegelaten. Daartegen teekende de adsistent-resident Douwes Dekker reeds voor meer dan 22 jaar protest aan bij de bevoegde autoriteiten, en toen deed het in 1860 de eerste en in 1881 de *vijfde* druk van 'Max Havelaar' op wonderlijk welsprekende wijze bij het geheele nederlandsche volk.

De heer Perelaer roert deze kwestie aan, naar aanleiding van het rapport van den resident van Bantam, dat in de *N. Rott. Courant* van 20 Dec. 1881 verscheen en den treurigen toestand schetst; maar - alsof die nog slechts kort, ongeveer drie jaar zóó was en

alsof niet voor jaren verbetering had kunnen worden gebracht, als men Douwes Dekker niet had tegengewerkt. De heer P. is heftig, maar hij moet een diep sluimerend rechtsgevoel wekken, daarom klinkt zijn stem zoo luide. Hoor maar: 'Daar moet recht gedaan worden in de Havelaarszaak! Nu meer dan ooit, nu die zaak een volkszaak is geworden; nu Multatuli's voorspelling, dat Bantam eenmaal een woestenis zou worden, op ontzettende wijze is bewaarheid. - Wij, Nederlanders, o! wij hebben allen schuld. En die schuld zal schandelijk op ons blijven kleven, zoolang er door de geheele natie geen recht zal zijn geëischt voor Multatuli. - De 'zaak' van generaal van der Heyden, de 'zaak' de Jong contra Sypestein hebben door het geheele land de edele gemoederen innig geroerd. - Maar geen enkel welsprekend woord over Bantam, dat nu zoo ontzettend lijdt; geen enkel woord over den man, die liever alles prijs gaf dan medeplichtige te worden aan de misdaden, welke den ondergang en het verderf van het aan zijne hoede toevertrouwde land en volk hebben verhaast. - Wat kunnen wij er aan doen, dat Bantam uitsterft? zegt men. Wat hebben wij schuld te belijden tegenover den godloochenaar Multatuli? Daar is immers veel koffie te verwachten en dus zie je wel, dat die weggelopen ambtenaar groot ongelijk heeft met zijn 'hartdoorvljmend gejammer.' Aldus de heer Perelaer, die dan eindigt met de hoop uit te spreken, dat het jonge geslacht Multatuli zal wreken, door met klem op verbetering der Bantamsche toestanden aan te dringen.

Een ander schrijver, die voor recht aan Havelaar opkomt met een krachtig betoog in den *Amsterdammer* van 29 Januari j.l., is dr. Vitus Bruinsma. Hij heeft op dit punt geen groote verwachtingen van de jonge lieden, die men met eene verwijzing naar hunne onervarenheid zal afschepen, ook niet van de mannen, die 'in hunne maatschappelijke verhoudingen vastgegroeid' den gloed hunner jeugd geheel hebben verloren, maar wel van 'de nog niet zoo zeldzame mannen in ons land, die hun hart hebben behouden, die gloeien als in hun jeugd voor waarheid en recht en thans ook de kracht bezitten er iets voor te doen. Er zijn niet weinigen, maar zij zijn verspreid. Menigeen denkt bijna alleen te staan in zijn onverzwakten wensch, dat Havelaar recht geschiede.'

Of hij alleen stond heeft dr. Bruinsma daarna willen onderzoeken

en zoo richtte hij in den *Amsterdammer* van 12 Februari j.l. eene oproeping tot aaneensluiting van allen, die willen, dat Havelaar recht geschiede. Voorloopig verklaart hij zich bereid, bewijzen van instemming te ontvangen, ten einde reeds nu geen stemmen verloren te doen gaan, maar hij hoopt, dat later op grooter schaal alle krachten zich zullen vereenigen. Kort en duidelijk en ernstig besluit hij aldus: 'Wat de zaak zelf betreft, bedenke men vooral, dat zij zeer eenvoudig is. Ruim 20 jaar geleden is door de nederlandsche regeering aan een ambtenaar *onrecht* geschied en daardoor het waarachtige belang van Indië miskend. De vraag is, moet het nederlandsche volk - zij het dan ook laat, zeer laat - dat onrecht, voor zoover thans nog mogelijk, herstellen of niet?

Wie deze vraag met *ja* beantwoordt kan zich aansluiten. Maar het zij geen flauwe toestemming. Het zij een krachtig ja, met de beteekenis, dat de spreker ter bevestiging er van, als het hem gevraagd wordt, iets en zelfs veel zal willen *doen*.

Wat dat zal moeten zijn, hoe - zoo ooit - ons volk de schande zal kunnen uitwisschen, die het zoovele jaren ontsiert, zal later moeten worden beslist.'

Reeds zijn tal van betuigingen van instemming ontvangen. Hoevele daarvan zond onze kloeke stad, bekend om haar vrijheidszin en liefde voor recht? Dat zij Lebak niet vergete en laat zij in gedachten daarheen gaan over Wiesbaden, waar de nu oud geworden Havelaar zijne op zes-en-dertigjarigen leeftijd ondervonden teleurstelling nog niet *kan* vergeten, omdat zijne edelste illusies toen zijn verstoord.

Feci Errad².

Eindnoten:

1. Zie *V.W. XVIII*, blz. 445.
2. Feci Errad: *wellicht drukfout voor Feci errata: ik heb fouten begaan (lat.)*

[27 februari 1882

Brief van A.W. Tresling aan V. Bruinsma]

27 februari 1882

Brief van A.W. Tresling aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1 en 2(½) beschreven, met gedrukt kopje Dr. A.W. Tresling Nieuwe Schans. De envelop, geadresseerd aan WelEdZeer-Geleerden Heer Dr. Vitus Bruinsma Leeuwarden is bewaard gebleven. (M.M.)

WelEdZeerGeleerde Heer en Vriend,

Eerst heden kreeg ik door het lezen van 'Een wimpeltje, dat over Wiesbaden naar Lebak wijst' (1ste Bijvoegsel Prov. Gron. Courant van heden) door eene anonyme Feci Errad - kennis van Uw *edel*

pogen, uitgedrukt in een stuk in de Amsterdammer van 12 Febr. j.l. -

Mag ik mij onder hen scharen *'die gloeyen als in hun jeugd voor waarheid en recht'*? ik meen daar aanspraak op te hebben, wyl ik sedert 1862 waar en wanneer het te pas kwam het goede recht van den edelen, nooit volprezenen eenigen Multatuli (myn eenigsten leermeester in 't denken) verdedigd heb. - Op stoffelyk gebied sloot ik me gaarne aan bij eene oproeping van J van Gennep, Rotterdam 1 October 1870 - door hem voor *zyn* opgerichten fonds f40.00 te zenden - *na* de terechtwijzing door Multatuli, Wiesbaden 11 September 1872 (Ideën 4^{den} Bundel 1873 pag 383) vernam ik nimmer iets van het gestorte geld, hoewel me toevallig nog een brief behoort, door Mr. H.P.G. Quack toen Hoogleeraar te Utrecht, als bewijs van ontvangst gezonden. -

Gaarne sluit ik nu dus nogmaals aan bij uw pogen, om, zoo mogelyk het gedane onrecht te herstellen. Zie hier dus uwe gedane vraag met een volmondig *'Ja'* beantwoord. - Mag ik U bij voorbaat, dank zeggen voor het opheffen van de banier, die eerlykheid en recht, als kenspreuk zal dragen?

Met betuiging van hoogachting

Ued dw dien. en vriend

A. Tresling

[27 februari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

27 februari 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.) De envelop, geadresseerd aan WEDg Heer Willem Paap litt. hum. student Quellynstraat, 15 Amsterdam, is bewaard gebleven. (M.M.)

N. Ingelheim, 27 febr. 1882 beste Paap! Daar ontvang ik Uw telegram, en ik zit er mee bezet! Ik zou waarlyk niet weten wien ik te Leiden als 'aanhanger' moet opgeven, en 't stuit my van die armoed getuigenis afteleggen p^r telegraaf! Dat over 't geheel te Leiden de sympathie niet groot is, bleek my uit de schrale opkomst by m'n voordrachten. Als ik nu maar één naam wist te noemen! Na m'n voordracht ontving ik

verleden jaar bezoek van drie studenten, (juristen) Een daarvan was de heer I.E. De Sturler, schryver van 'Granada en de Alhambra.' Hy zond my van dat werk een present-exemplaar. Moet of mag ik daaruit opmaken dat hy in de door U bedoelde termen valt? Doch al ware dit zoo, ik weet niet of hy nog altyd te Leiden is.

Ook zyn bezoek, na m'n voordracht over de vraag: 'waarom straffen wy?' kon stipt genomen slechts de beteekenis hebben van instemming met 'n paar afkeurende opmerkingen over 't nieuwe (zegge: opgelapte) Wetboek van Strafrecht. In allen gevalle beteekende het geen vyandschap. Ditzelfde geldt weliswaar ook van de beide heeren die hem vergezelden, maar niet baat dit daar hun namen my ontschoten zyn. Ik heb me gek gezocht naar de by die gelegenheid afgegeven kaartjes.

Is't U te Amsterdam mogelyk in een L. Studenten-almanak natezien of de heer I.E. de Sturler nog altyd te Leiden is?

Het doet me leed dat ik uit tegenzin om de telegraafmannen een blik te doen slaan in myn pénurie¹ aan populariteit onder t 'Jonge Holland' te Leiden, niet voldoe aan Uw uitdrukkelijk verlangen om *per telegraaf* bericht te bekomen. Dit doelt natuurlijk op *haast*. Maar ik moet hierin in godsnaam maar berusten. Deze gaat straks weg. Ik bereken dus dat ge hem morgen in den vroegen namiddag hebben kunt.

Daarom dan nu ook haastig gesloten.

Hartelyk gegroet

tt

Dek

Ik kan zoo berekenen dat ge veel drukte om mynentwil hebt. En... de noodige ergernis! Ieder zal 'n duit in 't zakje willen gooien, voire² 'n stukje dynamiet!

Eindnoten:

1. pénurie: (*geld*)schaarste (*fr.*)

2. voire: *wellicht zelfs* (*fr.*)

[27 februari 1882

Brief van Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman]

27 februari 1882

Brief van Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 27 febr '82

Waarde Bremer en lieve Mevrouw!

't¹ Waarlyk om verlegen te worden! Zes deelen! Dat wist ik niet. Voor vele jaren had ik in een Courant dat werk besproken gezien, en ik noteerde den titel om 't me by gelegenheid eens aanteschaffen, toen niet vermoedende dat me die gelegenheid op zoo vriendelyke wys zou worden aangeboden. Toch moet ik U verzekeren dat ik niet wist een zoo onbescheiden wensch geuit te hebben! En dat heerlyke Moezelstuk²! Ja, ik ben verlegen met Uw hartelykheid.

Wat boeken aangaat, ik heb daarvoor 'n *zonderlinge* passie. 't Is niet de welbekende bibliomanie van verzamelaars en bibliotheekopzetters, want ik hecht geen waarde aan de meeste dingen die voor anderen van belang zyn, maar blader soms graag in *prullen*. Zoo zoek ik, byv. naar twee bundeltjes allerflauwste gelegenheidsgedichtjes kort voor de annexatie van Frankfort en Nassau ter feestviering in 't licht gekomen. De onafhankelykheid van Frankfort zou 'n beetje langer dan eeuwig duren, zeiden de 'dichters' van '63, '64 of '65. Maar in '66 was die eeuwigheid uit. Nooit zou 'n landje Nassau gescheiden worden van z'n angeërbtes³. Stamhuis, werd er 'gezongen' toen de voorlaatste Hertog allernädigst geruhte⁴ z'n zilver huwelyksfeest (of zoo-iets) te vieren. En zie, kort daarop was Nassau 'n pruisische provincie. Tot stichting en leering vind ik 't aardig de chauvinistische 'poezie' te lezen, die zóó kort geleden slechts, zulke veranderingen *onmogelyk* scheen te vinden. En overal natuurlyk werd 'God' bygehaald! ZED scheen zeer speciaal betrokken te zyn in de frankforter onafhankelykheid en de belangen der Nassausche dynastie. Wie tydens 't verschynen van die prullen, er om gelachen had,

zou gesteenigd geworden zyn. Zulke vodden nu boezemen my belang in omdat ik ze toepas op de dingen van vandaag.

Zoo houd ik ook van kinderboeken, omdat ik daarin den smaak der ouders vind die ze *koopen*, daarom worden ouders er altyd in geleid⁵, en tevens dikwyls den grond van de begrippen die 20, 30 jaren later de maatschappy beheerschen. En... oude romans! Niet juist antiekerig - oud, maar van 100, 80 of 50 jaar geleden. Ze kunnen me nooit te vervelend zyn, want ik lees ze niet om 't mooie (Idee 54!) maar om de verschynselen te bestudeeren van de zedelyke ziekten, welker soort gedurig afwisselt.

(Al die byzonderheden hebben niet te maken met m'n wensch om die 'Supercheries littéraires'⁶ te bezitten. Ik gaf dit op, omdat ik 't nu eenmaal genoteerd had, en me bezwaard vond, geen gebruik te maken van Uw zoo vriendelyk voorstel. Maar, waarlyk, ik wist niet dat het 'n zoo groot werk was! Het is reeds aangekomen, nl. te Mainz. Vandaag of morgen verwacht ik 't hier. Het pak moet te Mainz geopend worden.)

Op 't oogenblik geniet ik volop van m'n betrekkelijk genoeg in 't *leelyke*, onbeduidende en toch door zooveelen... hoog geschatte, door me te verdiepen in *Goethe*. Wie of wat dien man aan z'n reusachtige renommée heeft gehoopt, is 'n interessant raadsel. Ik zoek den naam van de ziekte die dat moet veroorzaakt hebben! 't Is waarlyk om misselyk te worden van 'opgang-maken'. Ik gis dan ook dat hyzelf wel eens zal gelachen hebben over de waarde die 't dom publiek aan z'n schryvery hechtte.

Maar in al die opmerkingen is voor my iets verdrietigs ook. Ik voel gevaar te loopen van zwartgallig pessimisme, en hoor my de vraag doen: 'alsje dan zóó veel (byna alles) afkeurt, wat blyft er dan over?' En, erger nog: 'denk je dan *dat jy alleen* iets schoons weet voortbrengen?' Zulke vragen zyn verpletterend, of... *schynen* zoo. Ik kan in waarheid betuigen *bly* te zyn als ik iets ontmoet, waarmee ik in-gemoede meen ingenomen te mogen zyn. Nyd of wrevel is dus niet de oorzaak van m'n byna doorgaande afkeuring. Ze kan dus voortspruiten uit wanbegrip. Ik zeg niet: *wansmaak* want m'n beschouwingen blyven op't gebied van *redeneering*. Was't *smaakzaak* alleen, ik zou me buigen onder de waarschyntykheid of mogelykheid dat myn smaak bedorven was, of niet genoeg ontwikkeld. Maar in gevallen die *beredeneerd*

mogen en kunnen worden, mag ik 'n *opinie* uiten, dunkt me, en daaraan vasthouden tot ze met grond wordt wederlegd. Moet ik Doré⁷ (een handig *teekenaar* misschien) een *artist* noemen, wanneer er blykt dat hy, blykens z'n illustratie, van de fabel: 'la cigale & la fourmi' geen jota begrepen heeft? (Het 'chanter' van de krekkel beteekent *lanterfanten*, *leegloopen*, en dat personifieert hy in de gedaante van 'n arme, ziekelyke, medelyden-inboezemende *chanteuse* die veel zwaarder en kommerlyker arbeid verricht beeft dan de welvarende boerin die haar de deur wyst! Hoe valsch opgevat! Zoo'n domme opvatting van 't woord 'zingen' en 'spelen' zou begrypelyk zyn in 'n *épicier*⁸ (burgerlui meenen dat kunstbeoefenen geen *werk* is!) maar wat te zeggen van zoo'n wanbegrip in iemand die zelf *artiste* is? Dat heet: die 't *behoorde* te zyn, maar door zulke fouten slechts 'n handwerker blykt te wezen.

Moet ik Rafael bewonderen, als hy byv. boomen schildert die (naar uitgerekende verhouding) 1½ millioen meters hoog zyn? Mag of moet 'n *artist* 'n gek wezen?

Of den grooten Göthe die in z'n 'Wahrheit und Dichtung'⁹ beweert dat de *zedelykheid* de grondslag is van... de *moraa*? Hy die ons onderricht dat in zeker muurwerk van donkeren steen, de voegen met witte kalk zyn aangestroken, en er heel professoraal byvoegt dat men daardoor kan zien hoe groot de steenen zyn? Göthe, die ons leert dat het verstandige christendom moet gegrond zyn op 'rechtschapenheid van karakter en mannelijke zelfstandigheid'

(De vromen zeggen net andersom, en al neem ik hun 'geloof' niet aan, er kan zin zitten in hun meening. Maar 't omgekeerde is *onzin*. Göthe, die zeker persoon beschryvende, zegt dat hy nooit uitging zonder parapluie, en als verklaring van die treffende byzonderheid er byvoegt, 'omdat hy er aan dacht dat er op den schoonsten zomerdag 'n regenbui kon vallen.' Grenst dit alles niet aan 't idiote? En ik kan U honderde stalen van die soort aanhalen, vooral wanneer ik me niet bepaal tot zulke *korte* voorbeelden. Het naschryven van tientallen bladzyden *onzin* is te vervelend. Eens op zulke dingen opmerkzaam gemaakt of geworden, vertrouwt men z'n oogen niet.

Neen, ik houd niet van litteratuur, en hoe afkeerig ook van Kap-

pelmannige prud'hommerie¹⁰, ik *begryp* de minachting van den gezeten burger voor 't *métier* van boekenmaken.

En de couranten! Zy bederven het oordeel en den smaak. Toen ik eens een der redakteuren van 't Amsterd^e Handelsblad had opmerkzaam gemaakt op 'n zotterny die zyn krant had gedebiteerd, antwoordde hy: 'ja, zieje, dat is omdat onze stukken slechts bestemd zyn één dag te leven. Wat zou ons dwingen tot inspanning, daar we toch weten dat wy altyd maar schryven voor... de bestekamer!' Zoo is het! En 't Volk laat zich leiden door zulke voorgangers. -

Gut, zeg jelui, wat 'n uitweiding over boeken en schryvery! Nu ja, ik ben er vol van, vooral omdat ik nu bezig ben met dien hansworstigen Göthe. Wat is er aantevangen met 'n maatschappy die zich door zoo'n frazensmid liet (en laat!) inpakken? Waren 't nog maar Duitschers alleen die zoo met hem weglieden, maar ook in Holland is 't mode hem overal aantehalen. Z'n onbeduidendste zotste gezegden worden verheven tot teksten. 't Is ergerlyk. -

Albert deelde ons, blykbaar in opgeruimde stemming mede dat ge hem en Marie bezocht had, en dat zy zondag (d.i. gister) by U zouden komen eten. Dat is heel lief van U. Noch hy noch wy zouden 't vreemd hebben gevonden als gy hen geïgnoreerd hadt. We weten nu eenmaal waaraan men zich by zulke verhoudingen blootstelt. Ik vind Marie een goed schepsel, en juist om de weinige opvoeding die ze schynt gehad te hebben, waardeerde ik haar uitstekend gedrag. Zy was by ons werkzaam, bescheiden, zindelyk, hulpvaardig. Wel weet (of gis) ik dat het voorgenomen 'wettig huwelyk' van Alberts kant 'n soort van eerezaak is, maar ik beweer dat zyn offer niet zoo groot is als hy zich verbeeldt. Meer nog, ik zeg *dat hetgeen offer is*. Zy zal een goede trouwe huisvrouw voor hem zyn: Welke aanspraken heeft hy op meer dan dat? En als men daarby bedenkt dat het zoogenaamde 'méér' dikwyls de goede eigenschappen uitsluit, die M. werkelyk bezit, dan vind ik dat Albert geen reden van klagen heeft. Gesteld dat Marie hem z'n woord terug gaf, dan ben ik zeker dat hy zeer spoedig tot haar zou terugkeeren. *Le mieux est l'ennemi du bien*¹¹. Albert is 'n brave kerel, en knap ook, maar ik vind hem veeleischend, en ik vrees dat hy dit soms wel eens aan die arme meid zal laten voelen. -

Mies heeft dezer dagen een portretje van onzen Wouter laten

maken. Zoodra de afdrukken ontvangen worden, zullen wy er U een zenden. Het is byzonder goed geslaagd. -

Ik weet niet of M. u schreef over zekere beweging in Holland om Havelaar te... te... hoe heet het? Er is geen sprake van een: 'huldeblyk'! Ik vrees dat het 'n dove kool zal zyn. Maar toch ben ik dankbaar voor den goeden wil der opzetters van het plan.

Wanneer zien wy U hier? En dan natuurlyk niet in den *Hirsch*, en even natuurlyk wat langer! Ik ben *zeker* dat Mimi U best bevallen zal. Ja, ze is in den beginne niet toeschietend maar zeer *solide* in haar vriendschap. En zy voelt zeer hartelyk voor U... waartoe nogal reden is, vind ik!

Adieu, lieve menschen. Uw boeken neem ik in grooten dank aan als verjaringsgeschenk. Hartelyk gegroet van

Uw liefhebbenden
Dek

Als ge hier zyt, zal ik U de uitrekening van dien hoogen boom van Rafael laten zien.

Eindnoten:

1. 't: *kennelijke verschrijving voor 't* Is.
2. Moezelstuk: *het door de Bremers aangeboden schilderij van de ontmoeting tussen Moezel en Rijn.*
3. angeërbtes: *door overerving verkregen (du.)*
4. allergnädigst geruhte: *het behaagde allergenadigst (du.)*
5. *De laatste 7 woorden naderhand tussengevoegd.*
6. Superchéries littéraires: *letterkundig bedrog (fr.)*
7. Doré: *Gustave Doré (1833-1883), beroemd frans illustrator van onder meer de Bijbel en Dante's Divina Commedia.*
8. épicier: *kruidenier (fr.)*
9. Wahrheit und Dichtung: *'Waarheid en verdichtsel' (du.), - verwijzing naar Goethe's autobiografie, begonnen in 1809: Dichtung und Wahrheit.*
10. prud'hommerie: *hier: platvloersheid.*
11. Le mieux est enz.: *het betere is de vijand van het goede (fr.)*

[28 februari 1882

Brief van Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman]

28 februari 1882

Brief van Multatuli aan J.B.H. Bremer en C. Bremer-Snelleman. Enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 28 febr 1882 lieve beste menschen! Ik ben zeer beschaamd! Toen Christina zoo gul opgave vroeg van een boek dat ik gaarne wenschte te hebben, deed het me waarlyk genoeg terstond iets te kunnen noemen. Het ordinaire 'ik weet het met' klinkt zoo als van 'n kind dat op z'n vinger zuigt. Ja, ik was bly, inderdaad een titel te kunnen opgeven, juist om Uw lieve gulheid niet te-leur te stellen. Maar... ik wist niet dat ik zoo onbescheiden was! Dat zie ik *nu*, na 't ontvangen van 't pakket. Er blykt me dat het een kostbaar werk is, wat me geenszins verwondert nu ik den ryken inhoud zie! Ik begon al verlegen te worden toen ik uit Christina's briefkaart vernam dat er zes deelen waren. Maar in die volume zit 'm de

zaak niet. Het is een zeer duur werk. Gister heb ik er tot diep in den nacht in zitten bladeren en *lezen*. Het is hoogst interessant. (Byv.

de artikels over de pseudo-Louis XVII's, over Alexandre Dumas (den boekenfabrikant met collaboratie) over George Sand, en anderen) en net iets voor my die er in groei als ik de boekenmakery naar beneden zie halen. Ja, ik houd het schryversambacht als *métier* voor 'n pest der maatschappy.

Maar 'n andere kwaal is... onbescheidenheid! En ik zie in, onbescheiden geweest te zyn door 't opgeven van dien titel. Zeker verslag dat ik voor jaren van dat werk gelezen had, bracht my in den waan dat het één deel was! Misschien was er tydens die aankondiging slechts een livraison¹ of één deel van uitgekomen, zoodat de referent *toen* slechts sprak van *één boek*. Zóó althans stelde ik me de zaak voor. Aan een lyvig - en zoo duur! - werk dacht ik niet. Wat moet ge wel van my gedacht hebben! Ik zit er waarlyk mee bezet! Als er nu maar een flink vet kalf in Ingelheim is, tegen den tyd dat gyl. hier komt!

Ik hoop dat er gauw weer de een of andere pikante moord te Brussel wordt vertoond om Uw gedachten afte leiden van myn impudenties².

Hartelyk gegroet
van
Uw liefhebbenden
Dek

Eindnoten:

1. livraison: *aflevering (fr.)*
2. impudenties: *onbeschaamdheden (naar het fr.)*

[28 februari 1882

Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

28 februari 1882

Briefkaart van Multatuli aan J. Wattman Jr. Met poststempels Nieder-Ingelheim 28-2-82 en Delft 1 MRT 82, geadresseerd aan WEDHeer J. Waltman J boekhandelaar Delft Holland. (M.M.)

b.W. Ik zend gelyk met dezen een gekorrigeerden proef aan Woest. Een post later vel *twee*. En ik schryf daarop: *Verzoeke pers revisie aan den heer Waltman te zenden*. Mocht ge nu verkiezen dat de heer Muusses het 'fiat oplage na korrektie' er opzet, wees dan zoo goed Woest te prevenieeren dat hy z'n persproef naar Purmerend moet zenden.

Dat ik niet de pers revisie *herwaarts* laat zenden, is om spoed te maken, waarvoor ik een byzondere reden heb. De proef is best gedrukt, en de korrekties zeer makkelyk, zoodat gy (of de heer Muusses) daarvan geen last zult hebben. Woest is nauwkeurig en welwillend.

Hartelyk gegroet
tt
DD
N. Ingelheim
28 febr. 82.

**[maart 1882
Artikel van P. Westra in Noord en Zuid]**

Maart 1882

Artikel van P. Westra in Noord en Zuid, tweemaandelijks tijdschrift. 2^e aflevering, blz. 1-5. (M.M.)

Afleidingen en taalkundige Opmerkingen uit Multatuli's werken.

Ongetwijfeld zullen weinig lezers van *Noord en Zuid* in 't bezit zijn van al de geschriften van den genialen Multatuli en zoo er al zijn, dan hebben zij misschien niet de laatste drukken er van. Daarom achtte ik het niet ondienstig het volgend lijstje van taal-opmerkingen en afleidingen aan de geachte redaktie aan te bieden, ten einde het, met goedvinden van M.'s tegenwoordige uitgevers, in dit tijdschrift op te nemen.

Kraton, *kratoon*, *kratoen*, *kera toean* is een Javaansch woord, dat *vorstenverblijf* beteekent, evenals het Maleische *Kotta Radja*. (*Max Havelaar*, 5e druk, bl. 360).

Insulinde, naam door Multatuli ingevoerd, omdat de officiële benaming *Nederlands-Indië* hem in vele opzichten onjuist voorkwam. (*Max Hav.* bl. 359).

Atjin, eigenlijk *Atjeh*. Van *Atjeh* werd *Atjehnees*, *Atjihnees* afgeleid, waardoor 't grondwoord zelf in *Atjin* veranderde. (*Max Hav.* bl. 379).

Alfoer, *aliforoe*, *alifoeroe*, *harifoeroe*, heeft in den noordhoek van Celebes, in den geheelen Molukschen Archipel en op Nieuw-Guinea de beteekenis van *bewoner der binnenlanden*. 't Is dus niet de naam van een volk of van een stam. (*Max Hav.* bl. 385).

Spaansche matten, waarschijnlijk zoo genoemd omdat in vroeger tijd het zeer omslachtige Spaansche wapen aan matwerk deed denken. Die waarop twee kolommen staan, de zoogenaamde *pilaar-matten*, worden voor de beste gehouden, en gelden zooveel als onze *Zeeuwsche rijksdaalders*, die misschien, wat gewicht en gehalte aangaat, aanvankelijk naar Spaansch model geslagen werden. De 'Spaansche mat' of Zuid-Amerikaansche dollar - nu veelal van Mexikaanschen muntslag - heet in Insulinde '*ringgit*' en blijft nog steeds een zeer gewild betaalmiddel, omdat de Chineezers, die veel munt uitvoeren en in China versmelten, het zilveragehalte op hoogen prijs stellen. (*Max Hav.* bl. 389).

Sluis in plaats van *steenbrug*, is eene eigenaardigheid in 't Am-

sterdamsch. Van dien aard hoort men er vele, daar zoowel als elders. De woorden *gracht* en *wal* bijv. worden dikwijls verwisseld. Men woont *op* de gracht en werpt iets *in* den wal. Opmerkelijk is in de laatste spreekwijs het onbewust terugkeeren tot de oorspronkelijk beteekenis van 't woord, daar *wal* een der zeer vele klanken is, waarmee men 't begrip *water* aanduidde: *walvisch*, *narwal*, *walrus* = walros, zeepaard. (*Max Hav.* bl. 386).

Rokeeren is afgeleid van *rock*, een reuzevogel in de mythologie van het Oosten. Onze kasteelen in 't schaakspel waren vroeger olifanten, nog vroeger: *rocks*. (*Minnebrieven*, 7e druk).

Banjir - stiipen *banjoer* of *bandjoer* - eene overstroming op Java, is afgeleid van *banjoe* = water, met de rollende *r*. (*Verspreide Stukken* bl. 79).

Lodderyn - *eau de la reine* (*de Hongrie*) een reuk watertje, dat in *vogue* de *eau* de Cologne voorafging. (Aanteekening bij *Ideën* no. 397, Eerste Bundel, 6de druk).

Kakatoe. In 't Maleisch is *kaka* eene 'oudere zuster'. Met dit woord spreekt men op beleefde wijs een niet zeer jonge vrouw aan. *Toea* beteekent *oud*. Alzoo *kaka toea* = oude vrouw. Om de gelijkenis met den mond van een besje hebben de inlanders aan een nijptang den naam *kakatoea* gegeven. En daar de bekende vogel iets zeer ouwe-vrouwelijks in zijn voorkomen heeft, en tevens een bek, die hem als nijptang dient, bestond er een dubbele reden voor 't naamgevend peetschap. (Aant. bij *Ideën* 438, Eerste Bundel).

Van ons woord **slecht** = effen, dat in maatschappelijken zin beduidde: *onaanzienlijk*, niet voornaam, heeft de meisjes-achtige preutschheid der zeden een neusoptrekkend *méchant* gemaakt.

Kerel = 'n manbaar persoon, een volwassen, sterk, dapper man, - misschien, evenals 't woord *kracht*, van den sanskritwortel *kr* = *werken* Maleisch: *kerdda* - is vastgegroeid aan *gemeen*. Ja, 't adjectief hoort er niet eens bij; de beteekenis daarvan is opgenomen in 't hoofdwoord. 't Woord **gemeen** zelf hoort geheel bij deze opmerkingen. *Commun*, *communis*, *ke* - *ofgemein*, *common*... overal heeft die klank nu de beteekenis van zekere degradatie, terwijl toch de oorspronkelijk zin alleen doelt op ontstentenis van rang. 't Woord **dief** - Saksisch: *theof* - beduidt niet: iemand die *steelt*. 't Is een dienstknecht, een volgeling, een lijfeigene, iemand

van lagen rang altoos, maar geen misdadiger daarom. Het denkbeeld: *misdaad*, *oneerlijkheid*, *schande* enz. is, in al die woorden, een uitvindsel van 't ploertig fatsoen der eeuwen. (*Ideën* 451 Tweede Bundel, 6e druk).*

Ulevellen, zekere suiker-tabletjes, die in België naar ik meen, *caramellen* genoemd worden, waarschijnlijk ten-rechte *carmellen* of *carmelieten*, naar de kloosterorde, die zich met het maken van die dingen voorbereidde tot het eeuwige leven. - Met Frits op bladz. 4 van den 'Havelaar', geloof ik dat men, als 't er wat op aan kwam, *uhlenfeldtjes* zou behooren te schrijven, omdat volgens de traditie, het gebruik van zulke suikerplaatjes door zekeren Uhlenfeldt - ik meen, dat hij Deensch gezant in den Haag was - zou ingevoerd zijn. Ziedaar alzoo een diplomaat, die z'n naam op onschuldige wijs heeft weten te vereeuwigen; zoetigheid zij zijner assche... (Aant. bij *Ideën* 510 Tweede Bundel).

In afwijking van anderen die **gauwdief** afleiden van *gauw*, houd ik ons *gauw* voor 'n aanduiding van den spoed en de behendigheid waarmeê een gauwdief steelt. Dit woord namelijk is 't Hoogduitsche *Gaudieb*, *a highwayman*, *un voleur de grand chemin*. De beteekenis van dit *gau* heeft oorspronkelijk niets te maken met spoed. 't Spreekt vanzelf, dat in allen gevalle de *w* overcompleteet is, drie *u*'s naast elkander! Van *horved*, de benaming der Hongaarsche militie, later scheldwoord als *lansknecht* (*lansquenet*) *schobbejak* en *pandoer*, maakte men *hondsvot*. (Aant. bij *Ideën* 512).

Aan de kaak stellen. Ik verneem, dat sommigen tegenwoordig schrijven: 'op de kaak' op grond der beteekenis van 't laatste woord, dat *ton* zou beduid hebben. Wel mogelijk. Maar thans, meen ik, moesten we ons houden aan de opvatting van de laatste eeuwen en van onzen tijd. Wij immers nemen sedert lang de bedoelde spreekwijs in den zin van: *aan* den schandpaal. Het opwarmen van archaïsmen is een armoedig middelje om te pronken met wat nieuws. Bovendien, de stipt - etymologische methode in 't vaststellen van de beteekenis der woorden leidt tot zonder-

* Dezelfde opmerking kan weldra gemaakt worden omtrent het woord *ordinair*, dat in Amsterdam ook de beteekenis van 'laag' krijgt. 'Haar man was erg boersch gekleed en hij sprak *ordinair*, met *jij* en *jou* en dan vloekten-ie... Of: 'Buiten ziet men zoo geen dames een café bezoeken; mijn neef zei, dat vonden ze daar erg *ordinair* enz.

linge slotsommen. Is een *tuin* geen tuin en *town* geen stad meer, omdat Zaun eigenlijk *omheining* beteekent? *Gaarde* moet dan evenzeer afgekeurd worden, want ook dit woord doelde eens slechts op *bewarende afsluiting*. Voor 't Latijnsche *filia* zouden we dan geen equivalent hebben, want *dochter*, Sanskrit: *thugatêr*, beteekent: *melkster*. Waar zou 't heen? Behalve sommige tusschenwerpsels en onomatopeën heeft misschien geen enkel woord zijne oorspronkelijke beteekenis behouden. En wie zal ons zeggen, *hoe* ver we moeten teruggaan? (Aant. bij het drama *Vorstenschool*, 5e druk).

Hoezee is niet een Hollandsen woord. 't Is *Hongaarsch* en 't grondwoord der benaming, tevens oorlogskreet, van *huzaren*. Het woord heeft in 't Hongaarsch twee beteekenissen. De eene is *twintig*; de andere is mij ontgaan; doch in Hongarye zelf is men 't onëens, welke dier twee beteekenissen tot de afleiding van 't woord *huzzar* (speciaal-Hongaarsche ruitery) heeft aanleiding gegeven.

Hoerah is niet *Hollandsch*, niet *Engelsch*, niet *Russisch*, maar behoort tot al die talen tegelijk, als de bij benadering gespelde onomatopee van 'rrrr' of 'hhrrr' (ρρ verkorting van, ἄρα) 't Is de Indo-Grieksche geaspireerde *ro* (ρ), dezelfde letter die 't Maleische *ajer* onderscheidt van 't Sanskrit-Germaansche *aa*, *au*, *aue*; die aan 't slot van *oeasser*, *wasser*, het verschil aanduidt tusschen eene stilstaande *oase* en een *stroom*, en die in 't Javaansch het vredig *banjoe* opstuwt tot den donderenden, alles verwoestenden *Banjir* (*Een en Ander over Pruisen en Nederland*, bl. 41).

Gutta Percha, Maleisch: *gètah Pertjah* d.i. 'Sumatrasche boomgom'. Ik bedoel hiermee niet, dat die stof alleen van Sumatra komen zou, noch zelfs hoofdzakelijk van daar. Maar *poeloe Pertjah* (ook: *Indaloës*) - die malle Hollandsche *oe* - beteekent Sumatra. 't Woord *getàh* is een der zeer weinige Maleische woorden, die den klemtoon niet op de *penultima* hebben (*Ideën*, Vde bundel, 2e druk bl. 140).

Rijn, eigenlijk *Rhijn* of *Hrijn* (ρ) beduidt evenals *Rhoer*, *Rhön*, *Rhoon*, *Rhône*, *Arno*, *Aar*, *Oder*, *Eider*, en vele riviernamen meer, de stroom. 't Woord is eene onomatopee, die men bij alle volken vindt. (*Millioenen-Studiën*. 1878, bl. 4).

Ten slotte zij opgemerkt dat in Multatuli's werken verscheidene

uitspraken en beschouwingen op taalgebied voorkomen, die men niet zonder voorbehoud kan aannemen.* Bij de groote verspreiding dier werken, - er zijn er bij die voor de zesde en zevende maal werden uitgegeven - verwondert het mij, dat er van bevoegde zijde zoo weinig aandacht aan besteed wordt, althans ik las tot heden nergens eene aanmerkende of waardeerende kritiek over zijne taalkundige uitweidingen. Dit gemis is te meer te betreuren, naarmate 'het Jonge Nederland' die werken gretiger leest. Willen de taalkundigen van professie niet, dat wij M.'s uitspraken voor evangelie houden, dan staat het aan hen, ons vertrouwen in te boezemen op hunne voorlichting en zaakkennis.

Ferwerd, Dec. 1881.

P. Westra.

Aanteekeningen.

- I. **Rokeeren** is afgeleid van *roc*, *rok*, oudtijds den naam van ons *kasteel* in het schaakspel. Ook de Ofransche naam was *roc* of *rok*. Volgens Benecke. Mhd. Wtb. II 758, 740 is dit *roc* het Persische *rokh*, kameel. Derhalve niet: 'een reuzevogel in de mythologie van het Oosten.' Men weet, dat het schaakspel van Persischen oorsprong is, en dat wij nog in onze dagen het bewijs daarvoor bezitten in de uitdrukking *schaakmat*, d.i. 'de koning is dood'. 't Is dus niet te verwonderen, dat in de middeleeuwen ook andere namen werden overgenomen, bijv. het genoemde *roc*. Onze *raadsheer* heette toen *de oude*; een *pion* luidde *vende* (zie voor de verklaring Verwijs' bloemlezing, Aant.); het *paard* werd *ridder* genoemd.
- II. In Groningen en Friesland zijn bij ouderwetsche menschen de zogenaamde *loddereindoosjes* nog in zwang. In zoo'n doosje bevindt zich een sponsje, waarop reukwater wordt gegoten. Komen er gasten, dan hebben deze het voorrecht hun neus aan dit sponsje te vergasten, wat zeker niet tot de zuidelijkste zaken der wereld behoort; maar door die eenvoudigen als het nec plus ultra van genot beschouwd wordt.
- III. 't Is zeer zeker goed mogelijk, dat een zeker Deensch gezant, Uhlenfeldt, zijn naam vereeuwigd heeft met het invoeren der

* Dit geldt vooral van den eersten en den vijfden bundel der *Ideën* en van *Millioenen-Studiën*.

ulevelen. Meestal heeten zulke dingen echter naar de uitvinders. Men denke aan de *schakellijm*, die zijn naam aan Adriaan *Schakel* te danken heeft; aan de flikjes, die den naam der firma Caspar *Flick* vereeuwigen; aan den *spijkerbalsem*, wiens eerste vervaardiger Jan *Spijker* heette, enz.

- IV. Zeer zeker is *gauw* eene aanduiding van den spoed en de behendigheid, waarmee een gauwdief steelt; maar tevens van zijne slimheid. Het woord *gauw* werd in de 17e en 18e eeuw veelvuldig gebezigd in den zin van slim, verstandig; de Deenssche etymologen verklaren dan ook *gautyb* als *slimme dief*.
- V. **Hoerah**, of liever *hurra* is een Germaansch woord, en wel oorspr. een imperatief van een werkwoord *hurren*, haasten. De *â* op het einde is, volgens Prof. Kern een tusschenwerpsel, dat met ons *ô* gelijk staat. Langzamerhand nu werd dit *hurra* (imperat. + tusschenwerpsel) zelf een tusschenwerpsel. Men vergelijkte nog het Engelsche *hurry* en het *horre! horre!* dat in sommige streken steeds door jagers gebezigd wordt om de honden tot spoed aan te hitsen. Die geheele *r*-theorie vervalt dus, evenals bij *water*. Het Noordsch behield van de 3 stammen in de Got. verbuiging den kortsten *vatn*, die thans in het Deensch *vand* luidt. Onze oudste vorm moet ook *water* geweest zijn.
- VI. *Ryne* beteekent *loop* en staat in verband met *rinnan* (uit **rinwan*, evenals *brinnan* uit **brinwan*, die ons doen denken aan de Grieksche werkwoorden op *numi*). *Brinnan* zelf geeft in het Ags. *bryne*, en evenzoo ontstond *ryne*, loop, uit *rinnan*.

[maart 1882

Brief van J.W.E. Duitz aan V. Bruinsma]

Maart 1882

Brief van J.W.E. Duitz aan V. Bruinsma. Enkel velletje ruitjespapier, waarvan blz. 1(5/6) beschreven. (M.M.)

De WelEd. ZGⁿ Heer

Amst: Maart 82

Dr Vitus Bruinsma

WelEd.Heer!

UE: mijn adhesie te betuigen met Uw artikelen over 'Multatuli' in den 'Amsterdamer' is het doel van dit schrijven. Het zal my een aangename plichtsbetrachting zijn, te kunnen medewerken

aan een zaak, die beoogt, het geleden onrecht te verzachten van den man, dien ik boven allen hoogacht en eerbied toedraag.

Mogt er uitvoering gegeven worden aan het een of ander plan dienaangaande, dan wenschte ik daaraan deeltenemen, - hetzy financieel of anderzins. Indien ik u van dienst kan zijn te dezer plaatse - beschik dan vrijelyk over mij

Aanvaard de verzekering van de
Hoogachting waarmede ik de eer heb te zijn
UEDWDienaar
J.W.E. Duitz

Plantage Muidergracht
ten huize van D^r van Opdorp.

[1 maart 1882 Verjaarsversje van Wouter voor Multatuli]

1 maart 1882

Verjaarsversje van Wouter voor Multatuli. Een dubbel en een enkel vel kwartopapier, waarvan blz. 1, 3 en 5(½) beschreven. (M.M.)

pa is jarig, pa is jarig!
o, ik ben zoo blij.
maatje is vandaag niet karig,
kijk, die koek geeft zij.
och, u is mijn lieve pa,
k geef u een lekkren zoen
als ik die goeje piet niet had
wat zou ik dan wel doen.
wie legt mij altijd alles uit?
wie speelt en schaakt met mij?
ja pa, uw kleine lieve guit
is vandaag o zoo blij!
hier een hand, daar een zoen
en omdat paatje jarig is
daarom draag ik een bloem.
Wouter

1 Maart 1882¹.

Eindnoten:

1. *De datering is in Mimi's hand.*

[2 maart 1882

Geschenk van mevr. G.C. de Haas-Hanau]

2 maart 1882

Album met gedroogd bloemboeket in de vorm van een krans en een ruiker, vervaardigd door mevr. G.C. de Haas-Hanau, bedoeld als verjaardagsgeschenk voor Multatuli. (M.M.)

Het Multatuli Museum bezit deze kartonnen, in linnen ingebonden map van 275 × 225 mm., versierd met korenaren in hoogdruk op de voorzijde. De binnenzijde van het voorblad bestaat uit een leeg vak. Het rechterblad bevat een gelijk leeg vak, maar daarop is een wit blad karton geplakt, dubbelgevouwen met een vel vloeipapier ertussen. Op de linker binnenzijde van dit blad karton is een bloemenkrans van droogbloemen geplakt met in het midden de tekst

1820 $\frac{2}{3}$ 1882.

Op de rechter binnenzijde is een boeket droogbloemen geplakt waaronder geschreven staat

G.C. de Haas-Hanau

[2 maart 1882

Artikel in de Kamper Crt.]

2 maart 1882

Artikel in de Kamper Courant, no. 4653. (G.A. Kampen; fotokopie M.M.)

De Havelaarszaak.

*De Amsterdammer heeft de gewoonte iedereen te hooren: pro en contra. Multatuli, de heer Perelaer, Dr. Bruinsma zijn over de Havelaarszaak aan het woord geweest; deze week geeft de heer Mr. W.B. Bergsma uit Leiden, pas gepensioneerd en van Mei '62 tot Maart '66 controleur in Lebak, een verklaring, hoe het komt, dat dit land een woestenij is. Hij plaatst zich daarbij tegenover den heer Perelaer. Hij stemt toe dat, 'het wanbestuur en de knevelarijen van inlandsche hoofden in 1856, toen de heer Douwes Dekker den regent van Lebak in staat van beschuldiging wilde doen stellen inderdaad schromelijk erg waren.' Zelfs vindt hij het noodig, ter rechtvaardiging van Multatuli te constateeren, dat hij de minuten van de in *Max Havelaar* opgenomen brieven in het archief heeft teruggevonden, woordelijk alzoo luidende. Ook zegt hij, dat 'de lectuur van den Max Havelaar nog steeds een heilzamen invloed kan hebben.' Bij dezen lof had hij echter het cijfer voor een noot gevoegd, doch deze is weggebleven, misschien door de redactie geschrappt, wat jammer zou zijn.*

Maar aan het slot van zijn artikel 'meent de heer B., te hebben aangetoond, dat de voorstelling, alsof de toestanden in het Lebaksche sedert 1856 dezelfde zouden gebleven zijn, volkomen onjuist is.' Wáár *hij* dit heeft aangetoond, is mij niet duidelijk geworden. Maar - het te doen, was ook niet noodig! Want: nooit heeft de heer Perelaer *die* voorstelling gegeven: - wèl heeft hij er op gewezen, dat Lebak een woestijn is geworden, dat de toestanden er *verergerd* zijn. Of de heer B. het dus voor de ná 56 gefungeerd hebbende hoofdambtenaren opneemt, of hij de bevolking zelve gedeeltelijk heur ellende wijdt en haar o.a. 't vieren van doodenfeesten (waarvoor ze anders wel reden heeft!) misgunt, - doet niets ter zake. De toestand *was* ellendig; noodzakelijkerwijze - Multatuli heeft het voorspeld - moest hij, als geen ingrijpende maatregelen genomen werden, hoe langer hoe ellendiger worden. Dit is, helaas, het geval geweest, en al is de tegenwoordige resident nu nog zoo'n ijverig en welwillend man, zijn menschlievend streven zal - zelfs met de hulp van de evangelisten van wie de heer B. zooveel heil verwacht - schipbreuk lijden, als niet 'van hoogerhand' zeer krachtige maatregelen worden genomen. Hiertoe schijnt van 't volk het initiatief te moeten uitgaan; dit wil de heer Perelaer en met hem de heer Bruinsma en vele anderen provoceeren, en wij juichen hun streven toe.

Echo.

[3 maart 1882

Brief van Mimi en Multatuli aan M.C. van der Hoeven-Meyer]

3 maart 1882

Brief van Mimi en Multatuli aan mevr. M.C. van der Hoeven-Meyer. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. De brief werd op 8 maart door Multatuli voltooid. (M.M.)

N. Ingelheim 3 Maart 1882

Lieve Mevrouw - Gister ontving dek uw treurigen, treurigen brief¹. O, hoe begrypen wy dat alles, en deelen in uw leed, in uw

bitter lot! D. had U ook na ontvangst van het noodlottige doodsbericht dadelyk willen schryven, maar het stuit hem zoo tegen de borst, alleen deelnemend te kunnen *schrijven*, en niet te kunnen helpen *met de daad*. En zoo stelde hy uit, en weer uit, en ziende hoe ook ik was getroffen door uw smartvollen toestand, heeft hy my overgehaald U een paar woorden te schryven. En ik doe 't graag, want ofschoon ik u nooit zag, ik heb me zóó ingedacht in uw smart, in uw gebroken illusies, in de diepe weemoed waarmee gy de geboorte van uw kind te gemoet gaat² - dat ik U meen te kennen, dat ik begryp hoe 't leven U te veel is, en hoe ge uw eigen lot beklagenswaardiger acht dan dat van uw armen man, die zoo jong aan u ontrukkt werd, na zoo kort samen zyn. O, ik beklaag hem! maar hy *lydt* nu althans niet meer, terwyl gy, arme lieve Marie, alleen achterblyft om *alles* te dragen. O, ik wou zeker even hartelyk graag als dek iets voor u *doen*. Als dit nu of later in onzen macht mocht zyn wilt ge dan aan ons denken, en op ons rekenen? - Deelneming vindt ge natuurlyk overal, maar hebt ge ook hartelyke vrienden die zich uw lot aantrekken met hart en ziel? Ik begryp dat er zwarigheden zyn van allerlei aard. Wat zal het lot van zyn kinderen zyn?³ en het uwe, arme vrouw? Ge zyt nog zoo jong! Ja, de heelende tyd vermag veel. Ze slypt de scherpe hoeken af van onze smart. Maar wie of wat zal het U ooit kunnen vergoeden dat uw liefde geknot is na zoo korten bloeityd, en dat uw moedervreugde verkeerd is in bitterheid? Ik heb zóó met u te doen, en druk u in gedachten de hand.

Uw liefhebbende
M DouwesDekker
Schepel

8 Maart

Lieve beste Marie! Sedert vele dagen reeds ligt die brief, met den Uwen van 28 februari op m'n tafel! Wat baat het schryven? Ik weet wat smart is, en herinner me hoe dikwyls zeker soort van troost my ergerde. Er zyn menschen die meenen dat het verlichting aanbrengt als men het geleden verlies *verkleint!* Dit is onzin. Ik ben heel verdrietig omdat ik niet weet wat ik by zóó'n slag zeggen moet, of liever: *doen?* Want praatjes zyn verachtelyk. En als men dan toch inderdaad niets doen kàn?

Uw ramp is dubbel. Zéker staat het verlies dat uw *hart* geleden heeft, bovenaan, en ik weet dat men, vooral in de eerste oogenblikken, slechts dáárvor gevoel heeft. Dan zou 't zelfs grof schynen, óók te spreken van byomstandigheden, van... 't geldelyke! Maar weldra doet de aard der dingen - die zich niet laat op zy schuiven - zich gelden, en ook 't materieele spreekt mee. Godbewaarme dat ik in 'n stemming als de uwe, dáaraan alleen, of zelfs daaraan hoofdzakelyk denken zou! Maar dat ik er óók aan denk, is waar. En zie, al kan nu geen macht ter-wereld uw hart teruggeven wat het verloren heeft, dat àndere *zou* te herstellen of te lenigen zyn door iemand die over middelen te beschikken had. By my is dit het geval niet. Ik leef le jour au jour⁴, dikwyls niet zonder pynlyke zorgen.

'Maar, zegt ge, ik vraag je immers niets!' Neen, dit weet ik wel, maar *ik* denk er toch aan, en juist het besef van m'n onmacht maakt me zoo verdrietig! Herhaaldelyk heb ik met m'n vrouw uw toestand besproken, en de tekst was altyd: wat kunnen wy *doen*? Hoe noodlottig, dat gy die op zoo eervolle wys in Uw behoefte kondt voorzien, zoo op-eens gebracht zyt in deerniswaarden toestand!

Ja 'wat kunnen wy *doen*?' vroegen wy ons af. En op die vraag vonden wy geen bruikbaar antwoord. U *hier* noodigen? Daarover hebben wy beraadslaagd. Maar 't kan niet. Stipt gezegd, zouden wy U niet veel meer kunnen aanbieden dan *ruimte, dak*. En dat is - vooral in Uw omstandigheden - niet voldoende. Van niets anders zyn we zeker. Ook wonen wy byna drie kwartier van het dorp waar de dokter is, en nog-eens zoo ver van 't andere dorp waar men geneesmiddelen koopen kan. (In Nieder-Ingelheim is geen apotheek!) We zouden riskeeren dat het meest noodige U ontbrak, en misschien zoudt gyzelf ons verwyten dat wy U hier hadden geroepen. Te Rotterdam hebt ge ten-minste Uw betrekkingen! Ronduit gezegd - al klinkt het ruw - 't eenige dat men voor U zou *kunnen* doen, zou bestaan in 't bestryden van *geldelyke* bezwaren. En daarin kan ik niet helpen. Ziedaar dan ook de oorzaak van m'n tegenzin in *schryven*. Wat hebt ge aan *praatjes*? En al ware het dat uw hier komen iets baatte, wat zou 't helpen voor de kinderen? Waar moeten *die* heen? Ja, de toestand is vreeselyk!

Zeker is er *geld* noodig! En dat heb ik niet. Och, wees niet boos dat ik dit zoo herhaal. Ik zeg het niet zoozeer tot *U*, die my immers om niets vraagt, en er zelfs niet op doelt, het is als't ware een uitroep! Zeker is er geld noodig! Voor *U*, voor *Uw* bevalling, voor de kinderen!

Wat hebt ge aan zoo'n troosteloozen brief?

Geld! Ik heb 't niet! Zàl ik over eenigen tyd over iets kunnen beschikken? Dit is te betwyfelen. Wel is er dezer dagen spraak van zeker 'Huldeblyk.' Maar ik weet niet in welken vorm dit aan den dag komen zal, en heb van den finantieelen (?) uitslag weinig idee. Op z'n allermooist zal die uitslag hollandsch wezen, d.i. bekrompen, klein, nietig. En 't is te voorzien dat ik daarnà, in nog drukkender omstandigheden zal verkeeren dan nu, daar ik juist dóór die zaak genoopt wezen zal - genoodzaakt, liever! - allerlei oude zaken aftedoen, die nu rusten. Als gieren zullen dezen en genen op my aanvliegen. En toch, lieve Mevrouw, *mocht* het zyn dat ik my - *als* er iets van komt - eenigszins zal kunnen roeren, dan wil ik graag *doen wat ik kan*, al zy 't nog zoo weinig. Iets belangryks kan 't evenwel nooit wezen, dit is zeker!

Wilt gy zoo goed wezen my meetedeelen hoe 't staat met de *zaak*? Wordt de boekhandel voortgezet? Ik weet niet wat bezwarender voor *U* is, het voortzetten of 't opgeven?⁵

Lieve Mevrouw, ik ben zoo bang dat ge zeggen zult: wat heb ik nu aan zóó'n brief! Deze gedachte verlamt my. Tegen wanneer ziet Ge *Uw* bevalling te gemoet? Blyft ge, en zoo ja, tot wanneer, in het huis op de K. Hoogstraat?

Och, ik wou zoo graag dat ik iets *degelyks* wist om *U* bytestaan! Gedurig denken wy aan *Uw* positie, en spreken er over maar raad weten wy *niet*. Wy wonen te afgelegen dan dat het voor *U* raadzaam wezen zou uw bevalling in ons huis aftewachten. En dat zou juist het eenige zyn waarover wy te beschikken hebben.

Ja, 't leven is zwaar! En niet voor *U* alleen, al moet ik dan nu erkennen dat uw lot ondragelyk is. Toch is er zelfs aan *Uw* toestand één minder ongunstige zyde: ge kunt en moogt uw leed *noemen*. Ieder begrypt het, en men zou al 'n barbaar moeten zyn om er niet in te deelen. In smart die men moet *wegstoppen* is iets eigenaardig-pynlyks! Dat kent gy niet!

Voor heden vaarwel, lieve Marie, we denken aan *U* met de meeste deelneming!
Uw liefh

DouwesDekker

Eindnoten:

1. Op 16 februari was *J. van der Hoeven* overleden; nog zeer recent, op 11 augustus 1881, was hij met *Marie C. Meyer* in het huwelijk getreden.
2. Het kind dat geboren zou worden was een zoon, *J.H. van der Hoeven*.
3. Uit zijn eerste huwelijk had *Van der Hoeven* drie zoons.
4. au jour le jour: van de ene dag in de andere (fr.)
5. *Mevrouw van der Hoeven* heeft de zaak van haar man nog negen jaar voortgezet.

**[3 maart 1882
Brief van Multatuli aan W.A. Paap]**

3 maart 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Twee dubbele velletjes postpapier, waarvan blz. 1-7 en 8($\frac{2}{3}$) beschreven. (M.M.) De envelop is bewaard gebleven en was geadresseerd aan WeledGeb Heer Willem Paap. Litt. hum. Stud., Quellynstraat 15 Amsterdam. De brief werd op 4 maart 1882 voltooid.

Nieder Ingelheim 3 Maart 82 beste Paap! Ik zie uit uw brieven dat je je weert als'n kat in de krullen. Dank je wel! De drukte die deze zaak U op den hals haalt, kan ik me voorstellen. Minder makkelyk valt het my deelt nemen in uw gunstige opinie over den uitslag van de zaak. Maar ik erken, niet op de hoogte te zyn. Dat de Amsterdammer en de heer De Koo zich goed houden doet me veel genoeg, maar is niet dat blad het eenige? Of byna eenige?

Wat bedoelt ge met '2^e instantie' ten-opzichte van nog niet gebruikte namen? En, eilieve, waarom de 'schare' by-een geroepen na het drukken van de Circulaire? Het is zeer gevaarlyk 'n gelegenheid te geven tot redenary en debat. Ook begryp ik niet welk onderwerp in die vergadering aan de orde zal gesteld worden? Niet gaarne zou ik van myn kant iets belemmerends willen in 't midden brengen, en vooral geen wyshedens verkoopen die Uwliedert hartelyke welwillendheid 'n remschoen zouden aanleggen, maar... als ik van *Vergaderingen* hoor spreken, houd ik m'n hart vast. Er is geen onfeilbaarder middel om personen die 't in hoofdzaak ééns zyn, door 'n debatterig opwerpen van byzaken tot verdeeldheid te nopen, dan 't *vergaderen!* Ieder 'spreker' maakt *zyn* tekst tot kardinaal punt, en ik hoor reeds het gewone:

'Neen, myne Heeren, als ge de zaak zóó inziet, dan trek ik me terug!'

Wanneer dit reeds te vreezen is by verondersteld wèl willen, hoe zal 't zyn, indien er onder de vergaderden mochten zyn die zich 't in den war schoppen tot *doel* maken? M'n vrees spruit voort uit

ondervinding. Met vry veel zekerheid kan ik U zeggen dat er onder degenen die verlof gaven hun naam onder de circulaire te laten drukken, nu reeds sommigen zyn die er berouw van hebben, en die slechts 'n gelegenheid afwachten om zich onder t een of ander pretext¹ te retireeren². Wie? Dàt weet ik niet. Maar wèl ken ik de taktiek myner vyanden, en daarvan kan ik U staaltjes meedeelen *betreffende gelyksoortige toestanden* die m'n voorspelling nagenoeg tot *zekerheid* maken. Er zullen, byv. voorstellen gedaan worden die de strekking hebben my te dwingen tot *bedanken*³. Dat die in de door U. bedoelde samenkomst niet zullen worden aangenomen, weet ik ditmaal, en *by uitzondering*. (Tot-nog-toe hebben in dergelyke omstandigheden zulke voorstellers hun doel wèl bereikt!) Maar ik vraag: waartoe hun de zoo makkelyke gelegenheid tot *terugtrekken* - waarvan met triumf door m'n zeer machtige tegenparty zal worden melding gemaakt - aangeboden?

Beste kerel, 't zou me zoo leed doen, Uwlieder taak door inmenging van myn kant te bezwaren, maar als dat by-eenkomen niet volstrekt onvermydelyk is - wat ik niet kan beoordeelen omdat ik de te behandelen vraagpunten niet weet - wapent u dan toch tegen 't bekende: 'roet in 't eten' of 'zand tusschen 't raderwerk'. Ge zegt: 'er worden maatregelen genomen om babbelaars te neutraliseeren' eilieve, juist dàt leidt reeds tot klacht over mondsnoeren en 't obligaat:

'Né, dàn trek ik me terug!

Babbelaars neutraliseeren? Wel, een groot deel der 'schare' is juist òm te babbelen dáár gekomen. Het is sommigen juist om dat fameuze 'woord-vragen' (en *krygen* en *houden!*) te doen, méér gewoonlyk dan om de *zaak* waaróver zy 't woord verlangen.

En, vraagt ge, wat zou 't schaden als 2, 6, 10 ja, al waren 't er 20, zich terugtrokken? Zeer veel! Ieder die zich retireert, is *genoodzaakt* z'n wispelturigheid of... oneerlykheid te stempelen tot iets fraais, iets byzonder achtenswaardigs. En dit kan niet anders geschieden dan door 't zwart maken en verguizen van de zaak. Ze *waren*, o zoo welmeenend! Maar... na dàt, dàt of dàt te hebben gehoord, na *dien* maatregel van de Kommissie, 'neen nu *mogen* zy met den besten wil de zaak niet steunen!' Geen kwaadaardiger vyand dan 'n woordbreker. Eén die zich terugtrekt doet meer kwaad dan 10 teekenaars der Circulaire vergoeden kunnen.

Maar, zegt ge, na ons te hebben gemachtigd een⁴ naam te laten drukken onder de circulaire is het terug trekken onmogelyk! O neen! Integendeel, 't effekt is er te grooter om. Men protesteert tegen het gebruiken van z'n naam waartoe men: '*wel is waar aanvankelyk verlot had gegeven, maar na dit, na dat... kortom, men wil er niet mee te doen hebben.* De indruk die zoo'n désaveu⁵ maakt, is hoogst nadeelig, onverschillig onder welk voorwendsel de désertie plaats heeft, ja al werd er in't geheel geen reden opgegeven. De mogelykheid bestaat dat sommigen alleen zyn toetreden *om* zich met het noodig éclat⁶ te retireeren. Hoe zwartgallig, niet waar? Hoe pessimistisch! Geloof dat ik niet zoo spreek uit menschenhaterige karakterfout, maar wel - myns ondanks! - *uit ondervinding.*

4 Maart

Ja, eergister jarig geweest! Ik voel me moê en zwak. 't Minste dat ik doe mat my af. Ook deze brief. Er ligt 'n berg werk op me te wachten. Ik weet niet hoe ik er door kom. Enfin!

Hartelyk gegroet

tt

Dek

Van Bruinsma spyt me. En ook van Pisuisse. Ik begryp niet wat de reden kan zyn dat ze niet meedoen.

Ik ben benieuwd hoe gyl. de Circulaire verspreiden zult.

Laat toch in die 'Vergadering' niets worden aangenomen waardoor ik aan 'n band word gelegd. De staaltjes van dergelyke pogingen by vroegere gelegenheden loopen in 't zotte, of liever - zooals ik reeds zei - daarin was telkens *opzet* om my tot bedanken te dwingen.

Eindnoten:

1. pretext: *voorwendsel.*
2. retireeren: *terugtrekken.*
3. bedanken: (*hier*) *het huldeblijk afwijzen; niet: dankzeggen voor.*
4. een naam: *oorspr. stond er z'n naam.*
5. désaveu: *herroeping (fr.)*
6. éclat: (*hier*) *schandaal (fr.)*

[5 maart 1882

Ingezonden Brief van V. in De Amsterdammer]

5 maart 1882

Ingezonden Brief van V. in De Amsterdammer, no. 245. (Knipsel M.M.)

Brievenbus.

Mijnheer de Redakteur.

Het krachtig beroep van Dr. Vitus Bruinsma op de mannen met hart in Nederland, met betrekking tot Multatuli, heeft bij velen weerklank gevonden.

Roept de heer V.B. hen op, die het treurspel, hoe een bekwaam en

talentvol man den Staatsdienst moest verlaten, hebben bijgewoond en die evenals in hunne jeugd nog gloeien voor waarheid en recht, ook Neêrland's jongelingschap heeft daarop bij monde van Salomo in No. 241 van Uw blad geantwoord.

Als een teeken, hoe Multatuli door het jonge Nederland op prijs wordt gesteld, heeft de brief van Salomo groote waarde; het is echter aan twijfel onderhevig of de heusche Salomo denzelfden raad zou gegeven hebben als zijn naamgenoot.

Wat toch zou 't geven, wanneer aan eiken vreemdeling op de kol. tentoonstelling een exemplaar gegeven werd van den 'Havelaar.' Zou 't de Havelaarzaak ten goede komen en zou Multatuli daardoor de reeds te lang uitgestelde genoegdoening verkrijgen?

Ik betwijfel 't zeer.

Meent Salomo dat de lauwen en slapenden uit vrees voor dat plan, zullen worden opgeschrikt? Doch gesteld dat dit zoo ware, dan zou eene pressie als deze geheel in strijd zijn met het fiere onbaatzuchtige karakter van Havelaar's auteur.

Door het geheele Nederlandsche volk moet vrijwillig eene schitterende genoegdoening gegeven worden aan den moedigen en talentvollen man, die liever betrekking en 'schoone vooruitzichten' opgaf, dan meê te werken aan het bestendigen van een ellendigen toestand; daarna wierp hij den Havelaar onder Nederland's burgers, die hun als een elektrische schok door de leden voer en de oogen opende, voor 't geen daar ginds in 't schoone Insulinde verkeerd werd gedaan.

Evenals Prof Harting indertijd den handschoen opvatte voor de Transvaal, moeten dit nu talentvolle, bekende mannen voor de Multatuli-zaak doen.

De eer om daartoe het initiatief te nemen, blijve aan de heeren Perelaer en Bruinsma.

Wanneer zij in onderscheidene dagbladen eene oproeping richten, tot het Nederlandsche volk, om hen te steunen in het oprichten eener Multatuli-vereeniging, dan zou 't hun weldra blijken, op hoevele goedgezinden kan gerekend worden.

Allerwege in den lande moet eene Multatuli-beweging worden begonnen. En wanneer men zich machtig genoeg gevoelt, dan ga er een monster-petionnement naar de Regeering, voorzien van duizenden handteekeningen, om haar te verzoeken Multatuli's geleden ongelijk te beteren. En als dat niet helpt!

Dan zal men zich machtig genoeg gevoelen om Multatuli toch een schitterend bewijs te geven, hoe zijne moedige daad, zijn 'hulpkreet ten gunste van een zachtmoedig, arbeidzaam en braaf volk geslaakt', weerklink hebben gevonden.

Achtend

Februari 1882.

Uw dienstwillige dienaar, V.

[5 maart 1882

Brief van P.F. Abell aan V. Bruinsma]

5 maart 1882

Brief van P.F. Abell aan V. Bruinsma. Twee dubbele kwartovellen, geheel beschreven. (M.M.)

Delft, 5 Maart 1882

Geachte Heer!

Verschillende omstandigheden hebben mij belet, Uw schrijven van 21 Febr. eerder te beantwoorden. -

Blij ben ik, dat het door mij geopperde denkbeeld door U zoo gunstig opgenomen is geworden. -

U schrijft, dat het beter is, eerst de zaak van den heer Douwes-Dekker in 't bizonder tot 'n goed einde te brengen. - Maar,... ziet U daartoe werkelijk kans? Om die zaak goed te kunnen doen eindigen dient men (naar mijne meening) zeker te zijn van de instemming (of ten minste van de belangstelling) van het 'ontwikkelde' deel der natie. - En ik vrees, dat die belangstelling al zeer klein is. - De meesten komen, als men met hen over den heer D.D. spreekt, altijd aanzetten met de U zeker welbekende koffiepraatjes, die ze elkâar nababbelen: meisjesverleider,... 'Tine'-mishandelaar,... geldverkwister, enz. enz. - Als men ze ertoe kon brengen, om Multatuli's geschriften eens te lezen,... o zeker, dan zou de H-zaak gered zijn, maar, 't ongelukkige van de zaak is juist, dat die menschen 't veel gemakkelijker vinden, elkâar na te praten. - Tot schande der Delftsche studenten moet ik bekennen, dat door hen over de H-zaak bijna niet gesproken wordt. - 't Is net alsof meneer Droogstoppel ook hen geïnduceerd¹ heeft. - Ook heb ik in 'Minerva' (het grootste studentenblad in Nederland) in den laatsten tijd niets over die zaak gelezen. -

't Is treurig. - De studenten toch moeten beschouwd worden als

de vertegenwoordigers van het jongere geslacht. - Ze moesten het niet dulden, dat 'n Amsterdamsche Salomo hun voorging. - Als er reeds Droogstoppelisme in de studenten zit, van wie moet men dan gloed, geestdrift voor 't Goede verwachten?

-

In het nummer (der Amsterdammer) van vandaag las ik (in 'n brief van 'V.'): 'Als een teeken, hoe M. door het jonge Nederland op prijs gesteld, heeft de brief van Salomo groote waarde.' - Die woorden klinken ironisch. - Dat 'op prijs stellen van M.' schijnt niet groot genoeg te zijn, om tot *dadem* aanleiding te geven. -

Daarom zou ik zoo graag willen, dat men de Nederl. studenten in het bijzonder oproep tot samenwerking. - Onder hen zullen zeker enkelen *tegen* Multatuli zijn, ze zullen dan misschien iets tegen hem schrijven; maar ik geloof, dat dit de zaak juist bevorderen zou: immers dan zou er eens een einde komen aan dat langdurige, laaghartige 'doodzwijgen'. - M.'s 'vijanden' dienen uitgelokt te worden tot den strijd; heeft men hen eenmaal daartoe gebracht, dan is hunne nederlaag zeker. - Met de ouderen onder hen moet men het echter niet beproeven: die zijn te laaghartig-slim, om in het strijdperk te willen treden; maar van de jongeren kan men, dunkt mij, niet verwachten, dat ze zich altijd stil zullen kunnen houden. - Er zal 'n schreeuwertje opstaan, er zullen *meer* schreeuwers opstaan en hunne woorden zullen zijn als die van visschersgemalinnen: Multatuli,... - meisjesverleider, enz, enz, enz. - Men verzoekt hun allerbeleefdst, dit te bewijzen. - Het overige volgt van zelf. - Tegenover laaghartige slimheid dient men geoorloofde slimheid te stellen. -

Het plan, dat ik U in m'n vorigen brief voorstelde, heb ik daarin niet behoorlijk uitgewerkt. - Ik wilde eerst zien, of U het in de hoofdzaak zou goedkeuren. - Nu het echter zoo'n gunstige ontvangst van Uwe zijde heeft mogen genieten, waag ik het, U nog het een en ander voor te stellen tot uitbreiding daarvan: zou U het niet goedvinden, om het doel der bewuste op te richten Vereeniging nòg algemeener te maken? Zou er niet eene vereeniging van te maken zijn, die zich ten doel stelde: het *krachtig* bevorderen van de Ind. belangen, het vaster maken van den lossen band, die Nederland aan Indië schijnt te binden, het doen toenemen van de belangstelling der Nederl. natie in hare bezittingen. -

Want de natie (de *geheele* natie) is onverschillig omtrent hetgeen

Indië aangaat. En de oorzaak dier onverschilligheid is gebrek aan kennis: onbekend maakt onbemind. - Ik geloof, dat ook *dit* eene voorname rol speelt in het doodzwijgen van Multatuli. - Hierover heb ik een paar weken geleden een stuk gezonden aan de redactie der 'Amsterdammer.' - De heer de Koo zond het mij eenigszins bekort terug; als ik mij met die besnoeiing kon vereenigen, moest ik de Kopie maar wêer terugsturen; 'Misschien zou het nummer van 5 Maart ruimte daarvoor bieden.' - Zoo schreef mij de heer Hoofdredacteur. - Ik heb het stuk echter nog niet gezien in het nummer van vandaag. - Het zou me leed doen, als het in een der volgende nummers niet werd geplaatst, want ik geloof, dat de uitwerking goed zal zijn. ('al zeg ik het zelf' zou Oome Stastok zeggen). - Trouwens de heer de Koo heeft zelf het nut er van erkend. - Ik heb in dat stuk o.a. gewezen op de *beste* middelen, die er bestaan, om kennis van Indië op te doen. -

Want het Nederl. volk weet nagenoeg niets van Indië. - Hoe zou anders iemand uit den 'kleinen burgerstand' mij hebben kunnen vragen 'of ze in Indië ook koffie dronken.'? - En ik ben er zeker van, dat vele 'ontwikkelden' meenen, dat de bevolking van Indië uit negers bestaat. -

Multatuli zegt ergens zeer te-recht: 'men moet niet trachten, pestlijders te genezen; men moet preventieve maatregelen nemen tegen het ontstaan of de verspreiding van pest.' -

De 'pest' (de bron van het kwaad) is hier: gebrek aan kennis van Indië en z'n bewoners. - Welke richting men ook neemt, om Indië's toestand te verbeteren, altijd stuit men op dat gebrek aan kennis. - En 't *moet* wel zoo zijn: al het kwaad in Indië is er immers slechts het gevolg van. -

Licht dus, en wel zoo spoedig mogelijk! - Heeft Havelaar iets anders gewild? - Het *volk* brenge men licht: de laatste 20 jaren hebben doen zien, dat van de Kamer (ten opzichte der H-zaak) niets goeds te verwachten is. -

Nêerland's belangen en die van Indië zijn als de draden van 'n zelfde kabel-touw.

-

In den loop der eeuwen is Nederland samengegroeid met Indië. Wordt Indië gewelddadig weggerukt, dan sterft Nederland. - En dat 'niet buiten Indië kunnen' zal zich hoe langer hoe sterker doen gevoelen. - Maar Nederland *zal* Indië verliezen, als het Nederl.

volk geene *warme* belangstelling in zijne bezittingen gaat toonen.-

- Want, Nederland is klein en moet dat gebrek aan kwantiteit trachten goed te maken door *supérieure* kwaliteit. - Veronderstellen wij voor 'n poos, dat de Engelschen in *hunne* koloniën niet meer belangstelling toonen dan de Nederlanders in de hunne, dan is er toch nog 1 zaak, die hen machtiger doet zijn: ze hebben over grootere krachten te beschikken. - Singapoer was in het begin dezer eeuw nog niets en is thans de grootste handelsstad in den O.I. archipel. - Nu bewijst dit wel is waar niets tegen de energie, door de Nederlanders in Indië ten toon gespreid (want hun grootere kapitaal en de gunstige ligging van Singapoer hebben de Engelschen op dit eiland geholpen), maar wèl bewijst het, dat de Nederlanders oppassen moeten en nog meer dan de Engelschen hunne krachten moeten inspannen. - Ik geloof, dat dit duidelijk is. -

Daarom wenschte ik, dat men Nederland en Indië wat vaster samenbond, door het opwekken van belangstelling: door het verspreiden van kennis. - (Weer zijn we aan de 'bron' terechtgekomen). -

Wat het volk in zijn eigen vaderland mist (n.1. een uitgestrekt arbeidsveld) moet het in Indië zoeken: te arbeiden valt er genoeg. - Om maar eens een voorbeeld te noemen (ik heb het uit 'Java' van Prof. Veth): miljoenen kub. meters van het beste marmer liggen er ongebruikt in de nabijheid der Panggoel-baai (aan Java's Zuidkust, in de residentie Madioen). - En, *waarom* wordt dat marmer niet opgedolven? Omdat de vervoermiddelen er slecht zijn. - Zoo liggen er vele (reeds ontdekte) schatten ongebruikt in den bodem van de Ind. eilanden. - Van de niet-ontdekte spreek ik hier niet eens. -

Indië heeft gebrek aan kapitaal. - Nederland durft er z'n geld niet heen zenden,... omdat het Indië niet kent. (Daar zijn we *wêer* aan de 'bron'). -

Kennis van Indië is een vak, dat op Neêrland's scholen zeer stiefmoederlijk wordt behandeld, terwijl het eigenlijk eene voorname plaats in het onderwijs hier te lande diende in te nemen. - Op de H.B.scholen wordt veel tijd verkwist aan vakken van veel minder belang. - (Mineralogie, Geologie, Plantenkunde, Dierkunde, Boekhouden, Warenkennis, Statistiek). - Ik zeg 'verkwist', niet,

omdat ik aan genoemde vakken alle belangen ontzeg, maar, omdat de resultaten van het onderwijs in die vakken treurig zijn in verhouding tot den daaraan besteedden tijd. -

Zeer zeker is het goed, dat men weet, hoe 'n mensch er van binnen uitziet, waaruit de bovenste lagen der aarde bestaan, enz. Maar, ik noem het tijd-verkwisten, als er op 'n H.B.S. uren wordt gesproken over spinnen en ander klein gedierte, terwijl men nagenoeg *geen* tijd besteedt aan de Land- en Volkenkunde van N.I. - Inplaats dat de leeraren trachten, hunne leerlingen eene goede voorstelling te geven van Indië en z'n bewoners, vertellen ze hun, dat er veel keukenzout is in het Elton-meer (in Rusland), enz. - De meeste Nederlanders weten precies, uit welke volkeren de bevolking van Oostenrijk-Hongarije bestaat, maar, wie er in hunne eigene bezittingen wonen, neen, dat weten ze niet, dat behoeven ze ook niet te weten: 'Wat gaan me die zwartjes aan?'

Deze toestand is te ongezond, om *onschadelijk* te kunnen zijn. - Ik heb er mij dikwijls aan geërgerd; ik kon mij moeilijk langer stilhouden. - Misschien ziet *U* er kans toe, daarin verbetering te brengen?

Met de meeste achtng teeken ik mij

Uwdwdr.

P.F. Abell

Eindnoten:

1. geïnduceerd: (*hier:*) *verleid, beïnvloed.*

[6 maart 1882

Brief van P.H. Ritter aan Multatuli]

6 maart 1882

Brief van P.H. Ritter aan Multatuli. Dubbel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Utrecht 6 Maart 1882

WelEd Geb Heer!

Om mij aan U voor te stellen: sedert 29 Januari j.1. vervul ik de plaats, die eenmaal ingenomen werd door den vriend uwer jeugd, den jongen A. des Amorie v.d. Hoeven - ik ben Remonstrantsen Predikant te Utrecht.

Ofschoon ik weet hoe in het algemeen predikanten door U worden beschouwd en hoe Uw oordeel is over den inhoud hunner prediking - tevens meen ik te weten dat ge ieder de hand reikt, die - als gij - in oprechten gemoede waarheid zoekt, onverschillig of dat zoeken hem al dan niet voert tot Uwe zienswijze.

En zoo meende ik te moeten toegeven aan den drang van mijn

gemoed en mij wel de vrijheid te mogen veroorloven U bijgaand werk aan te bieden, met beleefd verzoek het wel te willen aanvaarden als een bewijs mijner oprechte waardeering Uwer daden. Veel heb ik aan Uw arbeid te danken. Voor wat door U is gedaan gevoel ik bewondering en eerbied. Sedert ik meen U te begrijpen, heb ik tevens gemeend dat kleine deel der publieke opinie, dat door mij wordt vertegenwoordigd, waar het noodig is, te moeten uitspreken voor U.

Boven der menschen lof en blaam zijt ge verheven - maar wil daarom de warmte niet van U weren, waarmede iemand, die in zijn kleinen kring zijn plicht wil doen, tot U komt.

Het boek, dat hiernevens gaat, bevat den arbeid van een paar jaren. Met den eersten en laatsten volzin er van, weet ik, zijt gij het eens.

Onder bezwarende omstandigheden heb ik te Leiden gewerkt. Mijn onderhoud verdiende ik door les te geven in de wiskunde. Vaak heb ik uit uwe geschriften nieuwe geestdrift geput.

Blijve Uw kracht nog lang gespaard, ten zegen van ons vaderland. Helaas! eerst na uw dood zal men U waardeeren - maar o.a. trof ook Jezus, dien men eerst doodspijkerde en toen vergoodde, dat lot.

Met bijzondere hoogachting

Van u welEdGeb

de zeer dw dr

P.H. Ritter

[6 maart 1882

Brief van Multatuli aan G.C. de Haas-Hanau]

6 maart 1882

Brief van Multatuli aan mevr. G.C. de Haas-Hanau. Twee dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim, 6 Maart 82 beste Lina! Met aandoening ontving ik U lief geschenk by gelegenheid van m'n verjaardag. Hartelyk dank, beste trouwe vriendin! Gaat het u allen goed? En is De Haas redelyk tevreden over den¹ uitslag van z'n werk en z'n vreeselyke aanhoudende inspanning? We leven toch in 'n zonderling land. Zou niet overal elders reeds sedert lang zyn verdienste openlyk en officieel zyn erkend geworden? Onze hofluï gaan gebukt onder eereblyken. Nu weet ik wel dat zulke onderscheidingsteekenen juist dáárom in de oogen van 'n verstandig mensch alle waarde verloren hebben, maar t niet erkennen van verdienste door onze mannen en place² kan toch niet beduiden dat zyzelf van die dépreciatie overtuigd zyn. Indien *dit* het geval ware zouden ze niet ook zichzelf zoo ruim daarvan voorzien. Dat een Ned^e Leeuw-orde, geschonken aan 'n persoon van *werkelyke* verdienste heel povertjes afsteekt by de vele grootkruisen die overal op de borst van *onbeduidende* mannen worden vastgespeld is wel waar, maar nogeens, dit kan het stupide verwaarloozen van uitstekende personen niet rechtvaardigen. Ministers en dergelyk volkje zeggen niet: 'm'nheer, ik durf u geen simpele orde aanbieden die, omdat ikzelf en m'n gelyken daarvan 't grootkruis draag, gekompromitteerd is.' Deze opmerking zou voegen in den mond van iemand dien ze de gelegenheid tot *weigeren* aanboden. Maar zóóver komen ze niet.

Wat my betreft, ik ben bitter gestemd - niet nu om die absente ridderorde: ik erken dat 'n minister gek moest zyn die me zoo-iets aanbod - maar over velerlei. Ik hoor U zeggen: 'dat is geen nieuws.' Och, beste Lina, ik voel me by den dag aftakelen en blyf er by - in weerwil der al te welwillende verzekeringen myner vrienden - dat ik niets degelyks heb tot stand gebracht. Wat my van Publiek onder de oogen komt, maakt me misselyk. Tot produceerend werken voel ik me onbekwaam, gedeeltelyk door afmatting maar hoofdzakelyk door 't waarnemen van den geest die overal blykt³ te heerschen. Het vermoeit me, dien geest te hekelen, omdat ik voel me daar door bloottestellen aan't verwyf dat ik zoo ongunstig oordeel door 'n temperaments fout, door zwart-

galligheid, door... afgunst misschien. Het baat niet of *ik* nu al betuig, verzeker en bezweer dat dit het geval *niet* is, dat ik werkelyk my van harte *verheug* als ik iets schoons of redelyks zie, wie *zooveel* afkeurt moet volstrekt 'n menschenhater wezen. Nu eens de juistheid van m'n oordeel en de zuiverheid van m'n smaak daarlatende - hoewel ik aanneem m'n indrukken en opinien te rechtvaardigen, zoodra men my 'n Publiek verschaft dat lezen kan! - en alleen om de *soort* van m'n stemming te beschryven, kan ik niet beter doen dan my op De Haas te beroepen, als hy bemerkt dat men hem op een lyn zet met - wat zeg ik, dat men hem stelt *beneden* de uitvinders van 't een of ander oog watertje.

Ik lees... Göthe! Myn god, hoe is 't mogelyk *dien* man zekeren rang (en 'n zoo *hoogen* rang nogal!)⁴ toetekennen op 't gebied van poëzie en wysbegeerte!

Ik lees (ophemelary van den frasenmaker) Victor Hugo, en voel me wee!

En zoo-even legde ik 'n beschouwing van Shakespear's Macbeth uit de hand - het is om alle papier pen en inkt naar de hel te wenschen.

En onze dagbladen! En de tydschriften! En de versjes! En de redeneeringen in de Kamers!

en al de dingen die genoemd *moesten* worden en die men met huichelachtig voorgewend niet-weten voorby gaat! En de tartuffes⁵ die hun met laster gevulde preekjes leveren tegen... laster!

En 't groote Publiek dat voortdurend met dat alles genoeg neemt!

Van al die misselyk makende kategorieën zou ik U staaltjes in menigte kunnen vertellen. Een vervelende lektuur! Bovendien, ik ben moê. Zelfs de materiele kant van 't schryven begint me zwaar te vallen. Dat de dikke vette welvarende Göthe daarvan geen last had, wil ik graag gelooven. Z'n heele leven schynt één welgeslaagde studie geweest te zyn om zoo weinig mogelyk *ziel* uittegeven. 't Wondert me dat-i niet nog ouder is geworden dan 83! Met zyn regime had men 't verder moeten brengen.

De opgang die zoo'n Göthe gemaakt heeft en nòg maakt, is my een van de duidelykste blyken dat men niet lezen kan. Ik bestudeer 't brokje van z'n leven dat hy in z'n *Wahrheit und Dichtung* ons blijft meetedeelen, en gedurig sta ik verbaasd. Toen hy dat

ding schreef was hy zoo oud als ik nu ben. Ik weet niet waarover my meer te verwonderen, over de onbeduidendheid van den inhoud of over den hoogstgebrekkigen *vorm*. Het vod is onsamenhangend, verward, slecht gestyleerd en vooral: *ordinair*. Nergens *vlucht*, nergens *verheffing*, nergens originaliteit van opvatting of inzicht. *Van poëtisch samengrypen* geen spoor!

(Ja tòch. Eens zegt hy 'n paar woorden waaruit schynt te blyken dat hy van dat samenvatten eenig besef had. Dit is vreemd genoeg daar juist *hy* nergens blyk geeft dit te doen!

En... geen geest! Nergens! Geloof Ge my niet? Wel dan zou ik genoodzaakt zyn u 'n paar stalen te leveren van wat hy uitdrukkelyk: *geistreich*⁶ noemt. 't Is om te...!

Waar hy er zich toe zet om eens 'n onderwerp grondig uiteleggen - op psychisch of materieel gebied, om 't even - begrypt men 't erst recht⁷ niet. 'Maar, zegt ge, dit kan aan jouw gebrek aan intelligentie liggen?' Dit *zou* ik aannemen als mogelyk, indien ik niet overal blyken vond dat hy de kracht der door hem gebruikte uitdrukkingen niet kent. (Soms zegt hy het tegenovergestelde van wat hy even te voren beweerde.) By 'n schryver die zich herhaaldelyk hieraan schuldig maakt, zou 'bescheidenheid' in't beoordeelen van z'n redeneeringen een overbodige luxe wezen. En z'n harteloosheid! By 't verbreken byv. van 'n zeer innige liefde verhouding geeft hy zich niet eens de moeite een *voorwendsel* te noemen. 't Schynt *vanzelf* te spreken dat-i het meisje te Sesenheim¹⁰ liet zitten, en zooveel anderen nà haar! 't Schynt wel dat hy al z'n relatien slechts beschouwde als middelen om hem aan 't onderwerp voor 'n boek, drama of versje te helpen. Dat is zoo de echte schryversmanier. Le *métier* avant tout⁸. En hy was geen artist genoeg - in weerwil van z'n praatjes over: de Khùnnst! - om intezien dat juist dit opgaan in z'n 'vak' àls 'vak' hem tot 'n ordinaire leverancier van gedrukte aandoeningen verlaagde. Het *is* er dan ook na, wat hy levert!

Een onderzoek naar de oorzaken die zóó'n kunsterverkooper aan zóó'n renommée hebben geholpen, zou my te ver leiden. Ook ben ik er niet mee gereed. Ik verlies my in gissingen. -

Ik breek eensklaps af, daar Mimi me komt dwingen om te gaan wandelen. Als ze dit niet doet blyf ik den ganschen dag zitten... morren. Ze beweert dat het voor m'n gezondheid *noodig* is. En als

ik dezen tot later laat liggen, verscheur ik hem weer. Wat geeft U m'n gemaal over dien Göthe? Nu ja, ik ben daarover, gelyk over zoo véél, ontstemd. Mn verdriet staat in verband met de mislukking van m'n leven. Waar zülke kwakzalvery gewild is, kan ik niets uitrichten.

Dag beste Lina, groet Uw braven man en de kinderen.
Hartelyk gegroet van Uw liefhebbenden
Dek

Ik weet dat er in mn brieven altyd zinnen zyn die niet rondloopen. Dat komt omdat ik by 't sluiten van 'n periode⁹, 't begin niet meer zie. Maak maar in orde wat niet deugt.

Eindnoten:

1. den: *oorspr. stond er z'n.*
2. en place: *hooggeplaatst (fr.)*
3. blykt: *oorspr. stond er schynt.*
4. *Deze zes woorden later toegevoegd.*
5. tartuffe: *huichelachtige godsdienstleraar (naar 't gelijknamige toneelstuk van Molière).*
6. geistreich: *vol geest, luimig (du.); in duitse schrijffletters.*
7. erst recht: *in het geheel (du.); in duitse schrijffletters.*
10. Sesenheim: *plaats in de Elzas, nu frans, waar Goethe een verhouding had met Frederike Brion.*
8. Le métier avant tout: *het vak gaat voor alles (fr.)*
9. periode: *volzin.*

[7 maart 1882

Artikel van M.T.H. Perelaer in Het Vaderland]

7 maart 1882

Ingezonden Stuk van M.T.H. Perelaer in Het Vaderland, no. 56. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

De majoor Perelaer aan mr. X, lid der Tweede Kamer.

Den Haag, Februari 1882.

HoogEdelGestrenge Heer!

UHEd.Gestr. heeft mij de eer aangedaan, mij uw gevoelens mede te deelen aangaande het vlugschrift, hetwelk ik verspreidde, ten titel voerende. 'Nogmaals Bantam en Max Havelaar'. Van al de leden der Tweede Kamer, aan wie ik toch een exemplaar zond, zijt gij de eenige, die dat een antwoord waardig hebt gekeurd. Onder dankbetuiging voor die welwillendheid, stip ik dat even aan; het zal straks niet overbodig zijn, u dat nog te herinneren. Ja, ik heb ettelijke namen in dat vlugschrift gebruikt, niet omdat ik aan de dragers daarvan meer bijzonder zoude gedacht hebben bij het uitspreken van een onwelwillend oordeel over de werkzaamheden der Vertegenwoordiging, zooals UHEd.Gestr. vermeent, dat ik zou gedaan hebben; maar wel om niet beschuldigd te worden van partijzucht, hetgeen mij zeer waarschijnlijk zou ten deel gevallen zijn, wanneer ik het 'bestegen paardje' van slechts één partij zou aangehaald hebben, om aan te toonen, dat: hoe wichtig de onderwerpen ook waren, die ik daar ter plaatse als

repoussoir¹: bezigde, zij bij het doodsbed van een zieltogend volk hadden moeten verschoven zijn, totdat hulp ware verstrekt, totdat door ernstige wijziging van het bestuursbeleid in Ned.-Indië dergelijke rampen in de toekomst onmogelijk gemaakt zouden zijn.

Dat verleenen van hulp moge nu volgens de gedenkwaardige woorden van den tegenwoordigen Minister van Koloniën *met bijl en beurs* spoedig genoeg te bewerkstelligen zijn, de door mij beoogde verandering van bestuurswijze zal niet met een phrase af te doen zijn; daaraan zal de Kamer wichtige oogenblikken moeten wijden. En vergeef het mij, dat ik de meening onbewimpeld uitspreek: dat, zoolang die wijziging, die niet alleen Bantam, maar geheel Indië voor totalen ondergang moet behoeden, niet zal zijn tot stand gebracht, de behandeling van iedere andere aangelegenheid, hoe gewichtig ook, uit een partij-oogpunt gezien, misdadig is en den nadenkende noodzaak geheel *bewust* en vooral *rechtstreeks dien arbeid als beuzelachtig, onoprecht en niets waardig* te beschouwen en dien als zoodanig voor te stellen.

De kursief gedrukte woorden zijn door UHEd.Gestr. gebezigd in uwe brief van 16 dezer.

Het is evenwel verre van mij, die woorden aan u persoonlijk terug te kaatsen. Mij dunkt, dat een veroordeeling van een lichaam, als de Tweede Kamer is, nog niet in zich sluit een veroordeeling van al haar leden. Ik erken het gaarne, dat ik hoogachting koester voor enkelen hunner, dat daaronder mannen aangetroffen worden, die niet schromen hun stem bij de behandeling der koloniale aangelegenheden ernstig te laten hooren en daarbij toonen hun rede en verstand niet ten offer te brengen aan partij- of andere zucht, die ik liefst niet qualificeeren wil.

Onder die mannen rangschik ik UHEd.Gestr. en ik mag de gelegenheid niet laten voorbijgaan, zonder u die gevoelens kenbaar te maken.

Maar... ik vraag mij, of - hoe welwillend door sommige kamerleden over de toestanden in Bantam gesproken is en hoe goede bedoelingen daarbij ook voorgezeten hebben, - die leden zich tot eenen enkelen volzin bij de door u bedoelde gelegenheid en bij de behandeling der Indische begrooting hadden mogen bepalen, of zij die toestanden niet met meer nadruk hadden kunnen behande-

len, ja, tot onderwerp van een afzonderlijke motie hadden moeten maken, van een motie, luidende bijvoorbeeld:

‘De Kamer, van oordeel zijnde, dat de volslagen uitputting, waarin Bantam door de laatste rampen gebracht is, haar oorsprong vindt in het wanbestuur, hetwelk ruim twintig jaren geleden in de Vertegenwoordiging gebrandmerkt werd en door de geheele natie een rilling deed gaan, maar dat door lauwheid, vadsigheid en plichtverzuim destijds gesanctioneerd werd, eischt thans van de Regeering: dat binnen den kortst mogelijken tijd maatregelen getroffen worden, om in de koloniën iedere willekeur en knevelarij onmogelijk te maken; dat in afwachting van de totstandkoming der daartoe noodige reglementen en instructiën, artikel 55 van het Reglement op het beleid van de Regeering in Ned. Indië ernstig in herinnering worde gebracht en dat gevegd worde van 's lands dienaren, dat zij bij het uitbrengen van verslagen en rapporten een stipte waarheidsliefde zullen betrachten, gaat over tot de orde van den dag.’

En hoe ik nu die vragen ook keer of draai, ik zie mij verplicht daarop te antwoorden: ‘neen, er is niet gedaan geworden, wat had behooren te geschieden; niemand, niemand in de Kamer heeft getoond, op de hoogte der omstandigheden te zijn!’

Ga nu in Godsnaam niet denken, dat ik UHEd.Gestr. die motie als model wensch aan te geven. Ik ben mij te goed bewust, dat mij tot zoo iets de noodige gaven ontbreken, maar ik bid u, leg haar eens naast zoo menige andere, ook naast die, waarop UHEd.Gestr. in uw schrijven doelt, en...

Ik breek dien volzin hier af. Ik zou wel het allerminst u willen kwetsen en moet dus zelfs den schijn daarvan vermijden.

In dat motie-schema hierboven sprak ik van dien te stellen eisch, dat verslagen en rapporten zich voortaan door waarheidsliefde zouden kenmerken. Die volzin klinkt scherp; wellicht beschuldigt UHEd.Gestr. mij in gedachten te ver te gaan. Raadpleeg evenwel uw rijke ondervinding en laat u die het antwoord geven. Bovendien ga ik u een weddenschap voorstellen. Op het laatst van April 1881 was het hier in Nederland bekend, dat reeds 60000 inwoners van Bantam aan koorts, uitputting en ellende omgekomen waren. Wij zijn nu nagenoeg een jaar verder en dat jaar kan

men wel onder de meest noodlottige rekenen van alle, die Bantam bezocht hebben. Ik zal mij echter voor overdrijving hoeden en slechts aannemen, dat, ofschoon hongersnood zich bij de overige calamiteiten voegde, een even groot aantal menschen, het leven verloren hebben, zoodat dus in twee jaren-tijds 120000 zielen of ruim het zevende gedeelte aan de bevolking van die residentie ontvielen. Welnu, ik zou durven wedden, dat in het aanstaand Koloniale Verslag en in den Regeerings-Almanak voor 1883 een toenemend bevolkingscijfer voor dat gewest aangewezen zal worden.

Hebt UHEd.Gestr. de laatst aangebrachte exemplaren van de 'Locomotief' niet ingezien? O! wat daar te lezen staat, zal u mijn gevoelens deswege duidelijk maken. Luister; het is een uittreksel van een brief, door een ambtenaar, die reeds een vrij aanzienlijke positie bekleedde, aan zijn vriend geschreven:

'Ik vertrek toekomende week naar Holland, in de hoop, dat ik daar een bestaan zal kunnen vinden en hier niet terug zal behoeven te komen. Ik moet hier weg, al ware het alleen, omdat ik hier op zou gaan in verbittering. Ik vertrek met een diepe minachting voor 99/100 van alwie hier zoogenaamd hoog staan. Mijn ondervinding van het laatst te Batavia doorgebracht jaar heeft de deur dichtgedaan; ik weet nu wat men moet wezen om het in Indië ver te brengen. Ik voor mij wensch allereerst eerlijk man te blijven en zeg daarom den Indischen dienst vaarwel.'

Wat nu den twijfel betreft, dien UHEd.Gestr. uitspreekt, dat wanneer eenig lid der Vertegenwoordiging de sterfte in Bantam in 1881 aan het belang van Douwes Dekker en aan de door deze aan het licht gebrachte ongerechtigheden van voor 25 jaren zou vastsnouwen, dat lid niet veel meer dan een glimlach zoude verwekken, dien twijfel gevoel ik niet, neen! want van dien glimlach ben ik ten innigste overtuigd.

'Vraag het aan Opzoomer,' zegt dr. A. Kuyper op bladz. 7, 2de druk van *'het Calvinisme'*. *Een Nederlandsche gedachte*. 'Vraag het aan Opzoomer, die zoo terecht nog onlangs klaagde, dat de onverschilligheid der burgers het weinig verder meer brengt dan tot een kouden glimlach, een "eventjes lachen", het der moeite niet meer waard keurend, om zich de dingen aan te trekken en door sybaritische² geleerdheid, het warm worden

voor een idée, een recht, een vrijheid verleert. - Die verstomping van het rechtsbesef, dat "laisser aller", die politieke aandoenlijkheid der burgerij tegenover een aan macht en omvang en invloed steeds wassend Staatsbestuur...'

Ik heb de verleiding tot afschrijven niet kunnen weerstaan, dat zult UHEd.Gestr. begrijpen, hoop ik. Maar het is juist uit dien glimlach, dat de afkeer van het denkend gedeelte der natie voor deze Kamer geboren wordt. Het zich afmaken van 'een lastige zaak' met een spottend, snijdend of naargeestig gezegde door onze regeerders van thans; een glimlach overhebben voor die naargeestigheden; de ernstigste zaken met zoo'n glimlach aanhooren en daarna doodzwijgen, zie, dat is de tactiek - vergeef mij die militaire uitdrukking - van de tegenwoordige Regeerings- en Kamerleden en het is die tactiek, die een groot gedeelte van ons volk uit den grond des harten naar verandering doet haken, al zou ook dat haken naar verandering in de toekomst tot handelingen voeren, die niet in den smaak der bewindvoerders zullen vallen en nog minder den grondslag van ons volkskarakter uitmaken, maar die niettemin, voornamelijk door dien glimlach, waarvan UHEd.Gestr. spreekt, zullen zijn geprovoceerd.

Of zoudt UHEd.Gestr. willen beweren, dat die glimlach recht van bestaan zoude hebben? Zoudt gij kunnen meenen, dat er *niet* innig verband bestaat tusschen hetgeen thans voorvalt en de ongerechtigheden, die ruim twintig jaren geleden aan het licht gebracht werden? Ja?? o, dan beklaag ik u diep, maar nog meer mijn vaderland, hetwelk zulke mannen als stuurlieden aan boord van het schip van Staat voert en waarvan gij nog een der edelsten zijt. Ik schreef het reeds vroeger; in mijn oog - en in dat van velen, laat ik dat er bijvoegen - lag een vrijbrief voor de opvolgers van de bloedzuigers van Bantam, toen de euveldeaden dier laatsten ongestraft en onbedwongen bleven en de wakkere onthuller, die niet wenschte medeplichtig te zijn, bespot en gesmaad en eindelijk gedoemd werd om met zijn gezin een kommervol bestaan tegemoet te treden. En hoe over Bantam en over Lebak in het bijzonder gedacht wordt en welk nut getrokken is uit de aan den dag gebrachte ongerechtigheden, die nooit weersproken werden, valt op te maken uit de omstandigheid, dat nog zoolang niet geleden een inlandsch ambtenaar uit een koffiedistrict verwijderd

werd, omdat hij die cultuur te baat nam om de bevolking te knevelen. En werwaarts werd die man overgeplaatst? Naar Lebak, omdat daar geen koffie groeit. Alsof zoo iemand geen andere middelen zou weten te bezigen om zijn misdadig karaktergebrek bot te vieren!

Maar zouden waarlijk de onthullingen van Douwes Dekker niet vast te snoeren zijn aan den tegenwoordigen toestand van Bantam, meent gij? Maar waarom ligt Bantam dan zieltoegend neer, terwijl de aangrenzende residentieën Batavia en Preanger Regentschappen, die *evenzeer* door veepest en koorts bezocht werden, die rampen in de verste verte niet in die mate gevoeld hebben? Stelt u die vraag toch eens. Ik voor mij ben overtuigd, voornamelijk door hetgeen ik van onpartijdige en zaakkundige mannen vernam, dat, waren destijds de aan het licht gebrachte misdaden naar eisch gestraft geworden en maatregelen genomen, dat dergelijke niet meer herhaald konden worden, Bantam bij de laatste bezoeken zeer zeker veel geleden zou hebben, maar thans niet zou terneer liggen. Het zou integendeel een levenskracht getoond hebben, niet onderdoende voor die der aangrenzende gewesten.

Ik vraag vergeving, dat ik zoolang beslag op uw kostbaren tijd leg. Ik bespeur, dat mijn antwoord langzamerhand een uitbreiding erlangd heeft, die niet in mijn plan lag, toen ik naar de pen greep. Toch verzoek ik UHed.Gestr., mij nog een oogenblik uw aandacht te verleen.

In de verste verte heb ik er niet aan gedacht UHed.Gestr. een verwijt te maken, dat gij het initiatief niet genomen hebt in 'de Bantam-zaak, vastgesnoerd aan de Multatuli-zaak'; een verontschuldiging was dus niet noodig. Maar wanneer die verontschuldiging luidt dat dat initiatief van UHed.Gestr., *wiens richting mij niet onbekend kan zijn, wel het allerminst moest verwacht worden, dan - o, vergeef het mij, - kan ik een bittere gedachte niet onderdrukken over het noodlot van mijn vaderland, waarin richting en partijgeest bepalen: dat lijdelijk moet toegezien worden bij den ondergang van geheel een gewest, ondergang, veroorzaakt door plichtverzuim en wanbestuur; dat ook lijdelijk toegezien moet worden bij de miskennis en verguizing van den ambtenaar, die zijn plicht deed, en dat dat lijdelijk toezien daaruit*

ontstaat, dat die ambtenaar, om in zijn levensonderhoud en dat der zijnen te voorzien, de toevlucht moest nemen tot geestesarbeid, waarbij hij onze letterkunde met overschoone kunststukken verrijkt heeft; maar daarbij - wars van het loopen aan eenigen leiband, welken ook - stellingen verkondigd heeft, die u en anderen betwistbaar voorkomen, maar die geen aanleiding konden en mochten geven om de hoofdzaak niet te behandelen, om maatregelen te weerhouden, die de onthulde ongerechtigheden moesten doen ophouden en den ambtenaar, die zoo zijn plicht opgevat had en tot een na te volgen voorbeeld had moeten aangeprezen worden, voor miskenning en gebrek te beveiligen.

Ziedaar, geachte Heer, wat ik meende UHed.Gestr. te moeten antwoorden. Ik hoop, dat het uw ongenoegen niet zal opwekken, dat ik de hospitaliteit³ van 'Het Vaderland' ingeroepen heb om dat antwoord op te nemen. Ik ga van de stelling uit: de openbare zaak moet in het openbaar behandeld worden. Ik heb overigens getracht iedere allusie te vermijden, die uw persoon zou kunnen doen aanwijzen.

Ik noem mij wijders met de meeste hoogachting
Uw HoogEdelGestregen dienstw. dienaar
M.T.H. Perelaer.

Eindnoten:

1. repoussoir: *achtergrond om iets beter te doen uitkomen (fr.)*
2. sybaritisch: *verwijfd, dekadent.*
3. hospitaliteit: *gastvrijheid (naar het fr.)*

[7 maart 1882

Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr.]

7 maart 1882

Briefkaart van Multatuli aan J. Waltman Jr. Met poststempels Nieder-Ingelheim 7/3/82 en Delft 8 MRT '82, geadresseerd aan WED Heer Waltman Jr. boekhandelaar - uitgever Delft Holland. (M.M.)

Waarde W. Ik verzend gelyk met dezen aan Woest gekorrigeerde vellen 3 en 4. Het laatste vraag ik *aan my* terug, omdat ik ergens iets heb bygevoegd waaraan later misschien nog 'n kleinigheid te veranderen valt.

Maar op vel 3 zette ik: 'Verzoeke persrevisie aan den heer Waltman te zenden.' Vat dit svp niet op alsof ik U moeite wou veroorzaken. Neen, ik doe het omdat het wat minder lankdradig is, en de gemaakte korrektien zyn nogal eenvoudig natezien. Mocht ge geen tyd hebben, schryf dan maar aan W. dat hy ook dat wel (en vervolgens alles) aan my zendt. Wat is de druk mooi.

Vriendelyk dank voor Uw attentie by gelegenheid van m'n verjaardag. Ja, ik word oud, en voel het terdeeg!

Hartelyk gegroet van tt DD

N. Ingelheim

7 Maart 1882.

Laat Muusses vooral op den omslag

Mill. St. en Specialiteiten aankondigen.

[8 maart 1882

Gedrukte brief van de voorlopige huldeblijkcommissie]

8 maart 1882

Gedrukte brief van de voorlopige commissie voor het huldeblijk aan de ondertekenaars van de ontworpen circulaire. Dubbel gevouwen kwartovel papier, waarvan alleen blz. 1 bedrukt. (M.M.)

Het Multatulumuseum bezit o.a. de brief aan 'De Heer P.A. Tiele, ss. tt. Utrecht' met poststempels Amsterdam 8 MRT 82 en Utrecht 8 MRT 82.

De tekst over het achterwege blijven van de naam van J. Versluijs is op een los strookje papier toegevoegd; zie de hiernavolgende brief.

Amsterdam, 8 Maart 1882.

M.

De voorloopige commissie voor het huldeblijk aan **MULTATULI** noodigt hen, die zich tot onderteekening der ontworpen circulaire hebben bereid verklaard, tot eene Vergadering op Zaterdag 11 Maart, te houden in het lokaal Krasnapolsky, Warmoesstraat, ten 3 ure des namiddags, te Amsterdam.

De voorloopige Commissie:

S.J. BOUBERG WILSON.

F. VAN DER GOES.

DR. D.J. KORTEWEG.

WILLEM A. PAAP.

J.A. ROESSINGH VAN ITERSON.

JAN C. DE VOS.

J. ZÜRCHER.

Tot nader besluit der vergadering verzoekt de voorloopige commissie publiciteit te vermijden.

Bij de namen der leden van de voorloopige Multatuli-Commis-

sie, is de naam van den heer J. VERSLUIJS door een verzuim achterwege gelaten.

[8 maart 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan D.J. Korteweg]

8 maart 1882

Brief van J.A. Roessingh van Iterson aan D.J. Korteweg. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Tilburg Woensdagavond

8/3 82

Waarde K.

Zoo even ontvang ik de uitnoodiging tot de Vergadering van Saterdag a.s. Tot myn schrik zie ik dat Versluis is vergeten? Heeft v d Goes dit met zyn mede-letterkundige Homerus gemeen dat hy soms dut of heeft Versluis zich teruggetrokken. Dit laatste kan ik niet denken; het zou al te kras zyn.

Daarby is de Circulaire onvergezeld van het Manifest met de 62 namen daar onder; dit was toch vast afgesproken. Zelfs was bepaald dat het woord 'Drukproef' daarop zou pryken. En nu blyft het Manifest weg. Dat kan niet: de menschen moeten vóór Saterdag weten in welk gezelschap ze komen - opgeven of hun naam en kwaliteit goed zyn weêrgegeven en kunnen bedenken of ze zich met de ongewijzigde Redactie kunnen vereenigen. Zorg dus in 's hemels naam dat het Manifest nog vóór Saterdag rondgaat. Omtrent de finantieele reputatie van vdG. heb ik dadelyk, Zondag en Maandag geïnformeerd. Ik zal wel spoedig antwoord ontvangen wat ik dadelyk opzend. Saterdag kom ik ten 12.42. Z. v.d. Marks beschouwing is dunkt my een waren grond. We moeten uit de vergaderden - de onderteekenaars buiten de definitieve Commissie van 8 leden - eene Commissie van 3 leden benoemen om na afloop der zaak den geldelyken gang van zaken te contrôleeren. Iets als de berefrokei¹-Commissiën te Delft en als eene Commissie uit aandeelhouders by Vennootschappen om de balans na te zien. Zulk eene Commissie zou Saterdag benoemd kunnen worden en daarmee zou de schyn van onbepaalde finantieele baasspelery zyn vermeden. Natuurlyk kan deze Commissie *niet*, loopend de inzameling, contrôleeren; dan kan ze slechts doen

wat wy moeten doen* - Ze moet optreden als het bedrag dat voor M. kan worden bestemd, is vastgesteld en daarna de verzamelstaat der bydragen, de rekeningen, c.q. de prys der lyfrente contrôleeren. - Wat dunkt u.

Over de contrôle door ons op de penningmeester uit te oefenen, moeten wy Saterdag vóór de vergadering en Saterdag avond nog eens wyselyk spreken. Nu het blykt - Versluis - hoe slordig van der Goes is, is 't dringend noodig dat alle finantieele zaken door 2 handen gaan. Versluis ware de beste n° 2. Kunt gy hem vóór Saterdag daarover spreken.

De kinders waren best by thuiskomst. Dig² heeft het er goed afgebracht en is nog steeds verrukt van Amsterdam Mondeling meer

Uw Iterson

Mededeeling in dagbladen van ontvangst en uitgaven (?) is totaal mis. Onpractisch met het oog op de intekenaars of in totaalsom nietsbeteekenend.

Eindnoten:

1. berefrokei: *deze lezing van het handschrift is niet geheel zeker.*
2. Dig: *Digna, de echtgenote van Iterson.*

[8 maart 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

8 maart 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Twee enkele gevouwen velletjes postpapier, waarvan blz. 1-5 en 7-8 beschreven. De bewaard gebleven envelop is geadresseerd aan WEDGHeer Willem Paap. Quellynstraat, 15 Amsterdam. (M.M.)

N. Ingelh. 8 (9?) Maart 82

Beste Paap! Ik haast my U meetedeelen dat m'n vrees voor den afloop der 'Vergadering' niet gegrond is op iets konkreefs. Niemand schreef er my over. Ware dit het geval geweest, dan zou ik U hebben gewaarschuwd.

Myn opmerkingen zyn gegrond op *ondervinding*. 't Is 'n zielkundige onmogelykheid dat er onder 63 personen niet eenigen zyn

* dit ware ook veel te omslachtig en juist daardoor een wassen neus

die aanleiding zullen geven (of bewerken) dat de boel in 't riet wordt gestuurd.

By onderscheiden gelegenheden is my *gebleken* dat menigeen tot zoo-iets toetrad met de *arrière pensée*¹ er zich zoo spoedig mogelyk aan te onttrekken. Neen, dit is onjuist gezegd. Ik had geen *bewys* dat dit plan reeds by 't aanvankelyk 'toetreden' bestond, maar wel dat het werd opgevat en doorgezet terstond nadat deze of gene den toetreder gevraagd had 'behoort gy ook onder dezen?' Dan speelde men den afvalligen Petrus. (minus 't berouw, natuurlyk!)

Vraagpunten als: 'hoe men het voor 'n huldeblyk byeengebrachte *besteden* zou?' (*ik* begryp er niets van!) leveren overvloedige aanleiding om de zaak zóó te draaien dat de inderdaad wèlmeenenenden genoodzaakt zyn uitdrukkelyk *neen* te zeggen, om te voorkomen dat *ik* neen zeg! Die wèlmeenenenden (dit geloof ik) zyn in de meerderheid, en de geslagen voorsteller trekt zich met 'n air van miskende wyzigheid terug, liefst niet zonder 'n beetjen opspraak. Dáárom was het juist te doen. -

Ge zegt: er kunnen onmogelyk veel personen tegenwoordig zyn, en alzoo is de kansrekening die op 63 assessoren² berust, onjuist.' Wel, dit verhoogt weer de kans dat er geprotesteerd wordt door de niet-aanwezigen.

Ook na uw gister avond ontvangen mededeelingen blyf ik (met U en den heer Z.³) niet begrypen waartoe die Vergadering dient. Iets zeer eenvoudigs wordt er gekompliceerd door. -

Meen echter niet dat ik in 't minst Uwliedder - reeds zoo lastig - werk wil belemmeren. Ik schryf u alleen om te voorkomen dat ge dezen of genen verdenkt. Zonder van iemand buiten U, iets van de zaak vernomen te hebben kan ik den loop berekenen uit *analogie*. Gy zult verbaasd staan over de zonderlinge voorstellen die ge te hooren krygt! 'Men' kan geen eenvoud verdragen. Iets *glads* iets *finks* gaat door voor onbedaardheid, onbezadigheid. Als Van Speyk in febr. 31 z'n plan om de boot in de lucht te laten vliegen onderworpen had aan 't oordeel van 'n 'Vergadering' zouden er geweest zyn, die 'behoudens de meest hartelyke instemming - o zeker! - met het voornemen... bezwerende dat men niets ontzien zou om het te doen gelukken... dat men... dat men... Nu ja, alles precies naar den zin van den braven Van Speyk.

Maar... 'wat zou je'r van zeggen als we 't kruit eerst nat maakten?' 'Hm, daar zeg je zoo wat!' roepen minstens een kwart van de leden der Vergadering, die zich verkneuteren in hun ook thans weer gebleken nederlandsche 'voorzichtigheid.'

(Dat woord 'voorzichtigheid' is van 't Handelsblad zooals je weet.)

Als ik U de staaltjes vertelde⁴ van de zotternyen waarmee men pogingen als de Uwen heeft weten te verydelen, zoudt ge de parabel van't natte kruit niet overdreven vinden -

Ik ben zeer zwak⁵. 't Minste vermoeit me. Nu al dit briefje.

Hartelyk gegroet

tt Dek

Eindnoten:

1. *arrière pensée*: *verzwegen bijgedachte (fr.)*
2. *assessoren*: (hier) *aanwezigen*.
3. *Z*: *Zürcher*.
4. *vertelde*: *oorspr. gevolgd door waarmee*.
5. *zeer zwak*: *oorspr. voorafgegaan door wat onwel en*.

[10 maart 1882

Ingezonden Stuk van H.J. Vervloet in het Algemeen Handelsblad]

10 maart 1882

Ingezonden Stuk van H.J. Vervloet in het Algemeen Handelsblad, no. 16244.

(Knipsel M.M.)

Ingezonden Stukken.

De Havelaarszaak.

Aan het slot van zijn geschrift: 'Nogmaals Bantam en Max Havelaar,' vraagt de heer Perelaer medewerking om de natie op te roepen tot het eischen van recht in de Havelaarszaak.

Die zaak geldt het leven en de toekomst der Indische volken, die Neêrlands Koning erkennen als hun soeverein. Zij werd bepleit door Douwes Dekker in zijn 'Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste', daarna in zijn 'Max Havelaar', vervolgens in zijn 'Vrije arbeid in Ned.-Indië.'

Maar tevergeefs. De verschrikkelijke toekomst door hem voorspeld in zijn 'Brief' is daar. Bantam geeft zieltogend antwoord op den Max Havelaar. Het Nederlandsche volk staat voor dat feit; het heeft slechts het hoofd te buigen voor die ontzettende waarheid en schuld te belijden ook tegenover den man, die doodgezwegen en miskend is geworden op weêrgalooze wijze.

Koorts en veepest hebben het Bantamsche volk den laatsten slag toegebracht. Nu ligt het ter neêr. Een door wanbestuur, door roof en knoeierij uitgeput en verdierlijkt volk heeft waarachtig die kwellingen niet noodig om eindelijk geheel te bezwijken. Zij hebben zijn ondergang, die langzaam maar zeker voortwoeker-

de, slechts verhaast. Hoevele landgenooten, slechts zeer oppervlakkig en, minder nog, onbekend met wat er omgaat in het rijk van Insulinde, zouden niet ijzen van ontzetting, zoo hun een waar tafereel werd geschetst van de ellende, welke Bantam moet hebben doorleefd, alvorens ook tot hun ooren de mare doordrong: het volk daar ligt te zieletoegen!

Recht voor Max Havelaar! O, voorzeker. Havelaar's leven en lot is een trouwe weerspiegeling van het leven en lot van de Bantammers. Hij, miskend, gehoond, aan kommer en gebrek prijsgegeven; dat volk verwaarloosd, uitgeplunderd door gewetenlooze, roofzuchtige hoofden, steeds kampende met hongersnood en ellende, om eindelijk neer te vallen. Mogen wij, Nederlanders, nu nog langer stilzwijgend, gevoelloos berusten in onrecht en moedwillig verzuim, dat zulke rampvolle gevolgen heeft na zich gesleept? Neen!

De Nederlandsche regeering ga de natie thans voor, nu Douwes Dekker's voorspelling betreffende het lot van Bantam zoo ten volle, maar daarom des te droeviger is bewaarheid. Wie zal den treurigen moed hebben, dat te betwisten? Maar geen vragen in de eerste plaats naar de schuldigen; geen verwijten; geen tijdroovend zoeken of onderzoeken naar meer of minder plichtverzuim. Wat zou zulks thans nog baten? Daar is wat edelers te verrichten: nu het deerniswaarde lot van Bantam het schaamrood jaagt op 't gelaat van de Nederlandsche Maagd. Geheel Nederland is medeplichtig. Geen dringender taak daarom voor onze regeering dan voor te gaan, onrecht te herstellen, en op schitterende wijze den landsdienaar te huldigen, die liever alles prijs gaf dan vergrijp te plegen aan wat hij boven geld en goed en titels het heiligst achtte: zijn plicht. En daarvoor heeft hij weten te lijden, ten voorbeeld van elk, wien de toekomst van zijn vaderland ter harte gaat. Bedriegen wij ons, zoo bij het vervullen van die taak, een kreet van verlichting zal worden geslaakt, al blijven wij ook met pijnlijk zelfverwijt vervuld over den hartverscheurenden toestand, waartoe het volk is vervallen, voor welks rampen Multatuli reeds 25 jaren geleden getracht heeft ons de oogen te openen? Oordeelt de Regeering, dat er zelfs nu nog 'geen termen' bestaan om voor de natie op te treden; welnu, Nederland heeft nog volksvertegenwoordigers te 's-Gravenhage, en zullen dezen dan aarze-

len te doen wat zij, zeker o! onder toejuiching van duizenden en duizenden zullen oordeelen hun roeping te zijn? De beide Kamers der Staten-Generaal bezitten nog mannen, die niet blind zijn voor de ernstige, ook treurige beteekenis voor Nederland en Indië, gelegen in het nog langer dulden van het onrecht, Douwes Dekker aangedaan. Zij zullen zich weten te verheffen boven kleingeestige, de edelste krachten uitputtende uitzucht¹ en kibbelarij, waar het de verwezenlijking geldt van een goede daad, die de natie verheffen zal en voor de toekomst der Indische volken heerlijke vrucht belooft.

Deinst ook onze Volksvertegenwoordiging er voor terug, met ernst en nadruk op te treden voor de vervulling van een nationalen plicht, van welke verwaarloozing het Bantamsche volk de jammerlijke gevolgen ondervindt, dan neme het Nederl. volk zelf het werk ter hand, en eendrachtig aaneengesloten worde alsdan, buiten Regeering en Volksvertegenwoordiging om, en als erkenning van schuld, in Douwes Dekker eere gebracht als in een landgenoot wiens naam en edele zelfopoffering, wiens lijden en strijden eenmaal een breede plaats zullen innemen in de dankbare herinnering der volken, die leven onder de hoede van de Nederlandsche driekleur.

Voorgestaan echter door Regeering en Volksvertegenwoordiging kan verder de natie het bewijs leveren, hoe hoog zij dat voorgaan waardeert, door de fondsen bijeen te brengen voor een volkstijdschrift. Een Multatuli-orgaan, opgericht door het Nederlandsche volk, als een duurzaam nationaal huldeblijk aan Douwes Dekker.

Een goedkoop tijdschrift dus, bestemd om in Nederland onder de volkskringen meer algemeen en beter kennis te verspreiden van de Indische volken, die behooren of gerekend worden te behooren tot Nederlandsch Insulinde. Hun leefwijzen, zeden en gebruiken, hun Gods- en andere eerediensten, hun behoeften en nooden, hun lief en hun leed; dat alles en nog zooveel meer zou daarin, op voor ons volk genietbaren, begrijpelijken trant moeten worden verhaald. Een populaire behandeling vooral, die de kansen in 't vooruitzicht stelt, dat de thans nog heerschende onkunde en onverschilligheid betreffende onzen Indischen archipel bij het grootste deel van ons volk zullen wijken voor juister oordeel,

ruimer begrippen, billijker waardeering en warmer belangstelling. De vrucht van zulk een tijdschrift zal inniger deelneming zijn in het lot van onzen medemens in de landen over zee. Wij moeten meer gaan meêleven met hen, door wier arbeid Nederl. millioenen bij mill. heeft opgestapeld: Indië heeft recht op onze dankbaarheid en is dat besef eenmaal doorgedrongen tot in het hart van het Ned. volk, dan voorwaar zal ook voor eeuwig belet zijn, dat een onzer landgenooten, Nederlandsch staatsdienaar, 25 jaren lang - en zal het nog langer duren? - miskend, verguisd, ook gelasterd is geworden, omdat hij niet lijdzaam heeft willen dulden, dat onder zijn oog, met zijn medewerking, 's Konings onderdanen werden mishandeld en uitgezogen in Zr. Ms. naam.

Een zaaier ging uit om te zaaien. Moge Multatuli het nog ervaren, dat hij niet tevergeefs geleden heeft en het zaad ontkiemd is tot heerlijke vrucht.

's-Gravenhage, Maart 1882.

H.J. Vervloet.

Eindnoten:

1. uitzucht: *behoefte om zich te uiten.*

[11 maart 1882

Briefkaart Zeeuwse onderwijzers aan V. Bruinsma]

11 maart 1882

Briefkaart van zes Zeeuwse onderwijzers aan V. Bruinsma. Met poststempels Dirksland 11 MRT 82 en Leeuwarden 11 MRT 82, geadresseerd aan Dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden. (M.M.)

Weledele Heer!

De ondergeteekenden stemmen inzake de Havelaars-questie volkomen met U in:

Jⁿ Snijder, onderw.Middelharnis
A. Menheer, onderw.Sommelsdyk
J.J. Van Wijk R^{zn} onderw.Sommelsdyk
P.L. Versprille onderw.Sommelsdyk
H. Smit onderw.Sommelsdyk
W. Kuiper onderw.Middelharnis

[11 maart 1882

Vlugmaren van C. Vosmaer in De Nederlandsche Spectator]

11 maart 1882

Vlugmaren van C. Vosmaer in De Nederlandsche Spectator, no. 10. (K.B. 's-Gravehage; fotokopie M.M.)

(...)

Daar ligt meer dan waar uwe filosofie van droomde, Horatio, tusschen den Haag en Scheveningen. Daar, in dat Haagsche Insulinde, vindt gij Timor en Riouw, Borneo en Bali, Sumatra en Atjeh, Malakka en Madura, maar... Bantam vindt gij er noch niet. Zou men een malum omen¹ gevreesd hebben? Duchtte men dat een dusgedoopte straat aan ontvolking en hongersnood ten prooi zou worden? Ik vond er Bantam noch niet, maar wel herrees er de herinnering aan dien naam en aan de dappere pogingen van den heer Perelaer, eerst in zijn '*Nogmaals Bantam en Max Havelaar*,' nu vooral in zijn kloekmoedig stuk in het Vaderland van 7 Maart. Het is nu bijna 25 jaren geleden dat de geweldige stem van Havelaar zijn donderend anathema uitsprak.

De Tuinmaagd hoorde een kreet! de Tuinleeuw lag gekluisterd,
 Hij brulde! neen, hij gaf een' schreeuw.
 Maar 't was de stem niet meer van Neêrlands schrikbren Leeuw,
 Bedwelming van vergif had hem 't gevoel verduisterd,
 Hij schudde 't hoofd, en lei zich neer,
 Zag rond, en schuwde 't licht, en roerde 't lijf niet meer*.

En nu is er weer eene stem opgegaan, die, op andere wijze, het toen geschilderde en toen voorspelde nochmaals in het licht stelt. De heer Perelaer brengt de zaak op het ware terrein. Feiten gelijk hij zonder omwegen noemt, wanbestuur, onwaarheid der rapporten, de koude glimlach der onverschilligheid, de verstomping van het rechtsbesef, het onafwijsbaar verband van Max Havelaar en Bantam, dit alles zijn zaken die allengs onmogelijk meer onder stoelen of banken zullen te steken zijn. Even als in der tijd in de Surinaamsche zaak, moet nu blijken of dit waarheid is al dan niet. Allengs vestigt zich en breidt zich eene overtuiging bij het publiek uit; het rechtsgevoel schijnt zich uit den slaap te verheffen. Soms vermag de openbare meening, mits zij geloove, bergen te verzetten. De kracht van het geloof zit niet in het onderwerp van het geloof, maar in de overtuiging. Mogen allen die hebben medegevoeld zoowel met Havelaar als voor de goede zaak die hij voorstond, zich aansluiten bij de edele poging van den majoor Perelaer.

* Bilderdijk, Vaderlandsche Oranjezucht.

En als er dan later eens in 's Gravenhage in het Indische kwartier eene straat komt die den naam van Bantam of Lebak draagt, - dan zullen wij daar zonder schaamte kunnen doorgaan.

tt

Flanor

Eindnoten:

1. malum omen: *slecht voorteken (lat.)*

[11 maart 1882 Briefkaart van J. de Groot aan V. Bruinsma]

11 maart 1882

Briefkaart van J. de Groot aan V. Bruinsma. Met poststempels Leiden 12 MRT 82 en Leeuwarden 12 MRT 82 en geadresseerd aan den WelEd. Zeer Gel. Heer Dr. Vitus Bruinsma, Leeuwarden. (M.M.)

Ondergeteekende heeft de eer, zich aan te sluiten bij uwe beweging tot onderzoek van de historie te Lebak. Hoogachtend

Leiden, 11 Maart 1882

Kloksteeg 14.

Uw dienstw. Dienaar,

J. De Groot

med. stud.

[12 maart 1882 Brief van J. Versluys aan V. Bruinsma]

12 maart 1882

Brief van J. Versluys aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 beschreven. (M.M.)

Amsterdam 12 Maart '82

Amice,

Dat myn naam niet onder de oproeping stond, was een der vele verzuimen van v.d. Goes. De lyst van namen was ook slecht nagezien. Ik had voor U opgegeven niet alleen den titel maar bovendien dat U onder de B hoorde en niet onder de V.

Ik heb nu gezegd dat voortaan het drukwerk zal gecorrigeerd worden door v.d. Goes en door my samen.

Ik begryp ook niet dat ge die oproeping zoo laat hebt ontvangen; een paar heeren waren geheel vergeten. Dat is nu alles zeer vervelend, maar men kan al niet veel meer doen dan zyn opinie er over zeggen, voorkomen dat dergelyke verzuimen herhaald worden en verder zyn ziel in lydzaamheid bezitten.

Den heelen loop van zaken alhier vertel ik U by gelegenheid wel eens. Ik zou een paar vellen postpapier noodig hebben om het voornaamste daarvan mee te deelen.

De verg. was gisteren bezocht door een 30 onderteekenaars, waaronder ook de heeren Perelaer en Vervloet. We hebben met zeer veel genoeg kennis gemaakt. Dat zyn flinke mannen vol geestdrift.

Alles is goed van stapel gelopen. Uw plannen of die van de heer Perelaer zyn ook ter sprake gekomen, maar niemand was ten slotte voor uitstel of wyziging.

De heer Perelaer zal nu ook eens een stuk opstellen dat voor verdere plannen als grondslag zou kunnen dienen. Ik weet daarvoor op 't oogenblik geen beter man en hy overlegt stellig bovendien met den heer Vervloet.

Hoe gy kunt meenen dat Vosmaer de man zou zyn om iets dergelyks of wat ook op touw te zetten, is my een raadsel. Zelfs nu zoo weinig van hem werd gevraagd, heeft hy zich weer lam aangesteld. Hy heeft tot tweemaal toe beloofd Campbell¹ en Jacobson² te zullen vragen. Daarvoor is hem 2 of 3 keer geschreven. Schippers is op hem af gestuurd en telkens beste beloften. Maar toen er niets kwam schreef ik hem Dinsdag nog even om hem te herinneren aan zyn belofte. Vrydag komt hy aanzetten met 2 heel andere lui en met de mededeeling, dat hy onmogelyk menschen kon vragen van wie hy niet zeker was dat ze zouden willen meedoen.

Het stuk in de Prov. Gron. heb ik niet gelezen.

Met myn Schoolblad dien ik wel te wachten, tot myn broer hier rustig zit. Hy verhuist met 1 Mei.

En hiermee moet ik eindigen om nog een aantal brieven te gaan schryven.

100 circulaires worden U gezonden.

Vele groeten ook van Gonne, die hier gisteren gekomen is.

tt

J Versluys

Eindnoten:

1. Campbell: *Marinus F.A.G. Campbell (1819-1890), nederlands letterkundige, bibliothecaris van de K.B. te Den Haag.*
2. Jacobson: *A.L. Jacobson te Rotterdam, echtgenoot van mevr. Rosa Jacobson-Fleck.*

[12 maart 1882

Brief van D.J. Korteweg aan V. Bruinsma]

12 maart 1882

Brief van D.J. Korteweg aan V. Bruinsma. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 en 3(1/5) beschreven. (M.M.)

Dat de geadresseerde V. Bruinsma is geweest, is niet geheel zeker.

Amsterdam 12 Maart 1882

Hooggeachte Heer

De door u voorgestelde wyziging van eene zinsnede in de circulaire die inderdaad gebrekkig in elkaar zit, zal door ons worden overgenomen. Daar de zin geheel onveranderd blijft, doen wij dit op eigen verantwoording, en hebben het - uit vrees dat men er tot meer ingrypende voorstellen door zoude worden aangemoedigd - in de vergadering niet ter sprake gebracht.

Voorloopig ontvangen ieder der onderteekenaars 25 ex. en op aanvraag meer. Wij verkiezen verspreiding *door* de onderteekenaars, omdat wij hopen dat deze in vele gevallen van een brief of briefkaart zal vergezeld zijn, waarin mede aangedrongen wordt. Zonder dat wordt een circulaire - al wilde men wel meedoen - zoo licht vergeten of door uitstel afgesteld. Wij hebben geen afstand willen doen van de kracht die in de actieve medewerking der 70 gelegen is. Mocht al iemand met meerdere circulaires worden lastig gevallen dan is dit toch een gering kwaad en kan somtijds zelfs nog eens als herinnering dienst doen.

Later zal waarschijnlijk grootere publiciteit door het hoofdcomité gegeven worden. Naar aanleiding van eene opmerking in de vergadering zullen wij Dekker daar eerst nog eens over polsen; hoewel wij ons van zijne toestemming overtuigd houden.

De stemming in de vergadering was zeer goed, hoewel door eene enkele de vrees geuit werd, dat wij geen tien duizend gulden byeen zouden krijgen. Wij zijn daarvoor niet bevreesd en hopen op een dertig duizend, die minstens noodig zijn, als ieder maar goed meewerkt en eens flink in de beurs tast.

Met de meestechting

Uwdw

DJKorteweg

[12 maart 1882

Ingezonden Brief van J.H. Geraets Jr. in De Amsterdammer]

12 maart 1882

Ingezonden Brief van J.H. Geraets Jr. in De Amsterdammer, no. 246. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.) Fragment.

M. de R.!

Voor alle onbevooroordeelden; voor hen, die voor de eer huns lands gloeien; voor allen, die eenig besef hebben van de groote waarde van groote mannen en vrouwen; voor hen, die ontwikkeld genoeg werden om nuttige boeken te genieten, waarin frischheid, oorspronkelijkheid en meesterschap over de taal op elke bladzijde verrassen en verbazen; voor allen eindelijk, die genoeg menschenliefde bezitten om anderen gelukkiger te willen maken door onkunde te verbannen en dwaling te bestrijden, is het een hoogst verblijdend teeken des tijds, dat er meer dan ooit stemmen opgaan, om een te lang en te veel miskenden man die eer en dat loon te geven, waarop hij recht heeft. Ik bedoel Multatuli. Wie heeft de Nederlandsche letterkunde zoo verrijkt als hij. Is de 'Max Havelaar' - volgens bevoegde critici - niet het schoonste, waarop zij bogen kan?

Iemand, die zóó schreef, dat hij onder de waarachtige dichters eene eerste en blijvende plaats inneemt, en bewees, dat echte poësie even waar als eenvoudig is; die zóó schreef, dat er in de hoofden, in de harten, in de handelingen en in het lot van een niet te bepalen aantal menschen eene verbazende omkeering plaats greep, zoo een is een buitengewoon verschijnsel, dat niet met een gewone maatstaf mag beoordeeld worden.

Ik herinner mij nog hoe Göthe, na de eerste lezing van *Die Wahlverwantschaften*¹, een man voor mij was, die met zijn hoofd in de wolken stond, en tot wien ik alleen met heilige huivering en diepen eerbied had optezien. Zulke mannen zijn te groot voor het middelmatige, en bewegen zich daarom òf in de hoogste kreitsen² òf in de diepste kolken. Gewone menschen zijn voor het eerste te onbeduidend, voor het laatste te laf.

Ik heb het steeds betreurd, dat personen, die niet in Multatuli's schaduw kunnen staan, wier namen zelfs lang der vergetelheid zullen zijn prijsgegeven als de naam des Heeren Douwes Dekker nog met eere zal worden genoemd en de bewoner der hoofdstad den vreemdeling fier op zijn standbeeld wijzen zal, lust hebben aan zijn roem te knagen, ja, dien te bezwadden. De woorden, welke Voltaire naar aanleiding van P. Corneille's latere werken schreef, verdienen nog herhaald te worden: 'On ne juge d'un grand homme que par ses chefs-d'oeuvre et non par ses fautes'³.

Zulk een man te laten sterven zonder hem hulde en dank te brengen is onverschoonbaar. Men haaste zich alzoo! (....)

Uw bestendige lezer,
J.H. Geraets Jr.

Eindnoten:

1. Die Wahlverwantschaften: *'Zielsverwantschappen'*, roman van J.W. Goethe (1749-1832), uit 1807.
2. kreitsen: *kringen*.
3. On ne juge etc.: *Men beoordeelt een groot man slechts op zijn meesterwerken en niet op zijn fouten.* (fr.)

[13 maart 1882

Ingezonden Stuk van Van der Hoeven in Het Vaderland]

13 maart 1882

Ingezonden Stuk van Van der Hoeven in Het Vaderland, no. 61. (K.B. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

1. C'est là le pays enz.: *Dat is het land waar meer voordeel te behalen is als men hooggeplaatsten naar de mond spreekt dan als men zijn plicht doet.* (fr.)

Mijnheer de Redacteur!

Verplicht mij met de opneming in uw blad van de volgende regelen.

Aan den heer dr. Vitus Bruinsma te Leeuwarden.

Hooggeachte Heer!

Naar aanleiding van uw uitnoodiging in 'de Amsterdammer, weekblad voor Nederland' van 12 dezer, betuig ik u mijn warme sympathie met de pogingen, die door u (en anderen) worden aangewend om de Havelaarszaak 'in 's Reine' te brengen.

Eindelijk zal dan geschieden wat reeds 20 jaar geleden had moeten gebeuren, of liever wat niet noodig geweest was, wanneer het Nederlandsche volk indertijd getoond had een krachtig ontwikkeld rechtsbewustzijn te bezitten, en dus *belet*, dat een kruisheuvel oprees voor den man, die nooit 'zich *zelve*' zocht, die in de keuze tusschen anderen te behagen en zijn plicht doen, *nooit weifelde*; die steeds toonde hooger prijs te stellen op vrede in *eigen* gemoed dan op uiterlijk eerbetoon, en die in den strijd tegen onderdrukking en knevelarij eigen materiëel welzijn neerlegde op het altaar der menschenliefde als een offer, gebracht aan de zwakken en verdrukten, die hij beloofd had te zullen steunen en helpen.

Ik bezit invloed noch vermogen en kan zelfs mijn *tijd* op dit oogenblik niet aan de goede zaak in quaestie wijden.

Doch wat ik wèl kan is: sommige anderen opwekken, die mèt mij gelooven, dat het leven van den man nog iets *meer* is en nog iets *anders* van hem eischt dan een welbehaaglijk indutten op het kussen der zelfgenoegzaamheid, en die gaarne zullen meewerken tot

het vervullen van den op ieder rechtgeaard Nederlander rustenden duren plicht: het onrecht, 20 jaar geleden Havelaar aangedaan, te helpen vergoeden.

Is dan de belangstelling in deze zaak echt 'nationaal' geworden, hoort men in alle richtingen geestdriftvolle stemmen, die om recht vragen, recht voor den trouwen gewezen landsdienaar, die den - volgens de aanbidders van het *succes* roekeloozen - moed bezat 'zich zelve' te zijn, en wordt eindelijk - wel *laat*, maar Goddank! niet *te laat* aan die roepstem door Regeering of volk, of door beide gehoor gegeven, dan zal ook de vreemdeling, van Nederland sprekende, niet *durven* of *kunnen* zeggen: 'C'est là le pays, où il y a plus d'avantage à faire sa cour qu' à faire son devoir'. Met de meeste achting heb ik de eer te zijn

Uw zeer dienstw.

v.d. Hoeven.

1e luit. bij het reg. gren. en jagers.

[13 maart 1882

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli]

13 maart 1882

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli. Een enkel en een half enkel velletje postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

De tekst is verknipt en tot stroken geplakt door Mimi t.b.v. de brieven-uitgave Multatuli-Roorda van Eysinga.

Hieronder wordt zoveel mogelijk het handschrift gevolgd.

13 Maart '82

Beste Dekker,

Ik schreef onlangs iets in 't Finant. Weekbl., maar tot heden ontving ik nog niet de 12 ex. van 't 4e gedeelte (Naschr., met een paar domme of trouwelooze opmerkingen van Heys v. Zoutev.²) Dit is de reden dat ik U 't stuk nog niet zond. Alleen Flanor ontving 't eenige complete ex. om er wat over te zeggen in Spect.

Reclus³ heeft de behandeling van Java in zyn Géogr. uitgesteld tot

die van Australië in 1889, maar my overgedragen de correctie in alle artt. betrekkelyk tot Nederl., de Oost, de West en de Kaap in de Dictionn. de Géogr. van Vivier de St. Martin.

Ik wenschte hierin vooral u recht te doen wedervaren. Zelfs Multatulisten schryven over Holland en de Oost zonder u aan te halen (zoals Bruins, Onze Moeder Aarde. Hy haalt wel den jongen de Koo aan.)

Dit moet veranderen. Myn Fransch ex. van Max Havelaar werd my ontstolen. Leen my daarom s.v.p. het uwe. De dict. is reeds gevorderd tot Illinois. Spoedig komt dus: Indes néerlandaises. Dat zal de bekroning van myn levensstryd zyn. Ik beschouw my tydelyk als gezant van Insulinde aan 't Hof der beschaafde wereld. Ik vind 't moedig, dat actieve officieren durven bydragen voor uw 'nationaal huldeblyk', zoosals v. Schermbeek⁴. De uitnoodiging is vry lauw. (...) Zyt met Mimi en Woutertje hartelyk van ons gegroet.

Uw vriend, R. v. E.

Gy doet my te veel eer door te zeggen, dat ik, gelyk Gy, de Atjehzaak doorgrondde. Zoo Gy er nooit over geschreven hadt, zou ik misschien blind gebleven zyn. Ge kunt ook gerust zeggen, dat de Vloekzang gedicht werd onder den indruk van Max Hav. Er gaan leugenachtige annonces rond dat uw nieuwe Ideën-uitgaaf uitvoerige nooten van (...)

Ik wensch o.a. uw 'mécanisme' van 't bestuur op Java over te nemen in den Dictionnaire. Hellwald deed dit ook. Zend 't dus s.v.p. spoedig in 't Fransch. Die Dict is de beste in zyn soort, maar toch zeer onvolledig. 't Spyt my dat ik eerst nu de hand er in kryg. Elie Reclus, de broeder van Elisée retoucheerde de fr. vertaling van Max Hav., gelyk hy my zeide.

Generaal Booms veroordeelt in de Vragen des Tijds den Atjehoorlog en noemt de Roo, van Nispen, van Lynden, maar niet u! De Multat^{ist} Heineken noemt in dat tydschr. v. Houten de auctor intellectualis der verlaging van kiescensus, maar U niet! (...)

Blyft uw vereerder die 't geld voor uw villa leende u getrouw? 't Schynt, daar ge niet behoeft te improvizeeren voor Publiek¹. (...)

Huldeblyk. Wat een gemeene troep! Ik heb nog altyd een te

naïeven dunk van de menschen. Daarom blyf ik ongeneeslyk, ook in zaken particuliere nyverheid in Indie. En ik heb nog zooveel exploitatiezucht gezien, zelfs hier, waar ik zoo weinig lieden ken. (....)

Ik zal u de drukproef van Indes neerland., Java, enz - v.d. Dictionn de Geógr. zenden. Men zal voorzichtig moeten zyn om de goede denkbeelden geplaatst te krygen. Nu, ik verlaat my op uw tact. - Reclus is communist, wil alle regeering, belasting en eigendom afschaffen, niet in zyn Geogr., maar in zyn krant. De uitgever Hachette bezit tientallen van millioenen en wil zyn dure uitgaven natuurlyk zooveel mooglyk slyten. Wy moeten dus op eieren loopen. Maar als Reclus 't eens heeft goedgekeurd, zal Hach. niet op verandering van 't opstel aandringen, want R. bezorgt hen door de uitgaaf van de Nouv. Geógr. Univ. ± 8 millioen fr. netto winst. Reclus heeft een hekel aan den Dict., die gecompileerd wordt door een zyner persoonlyke vyanden, maar Hach. is te slim om 't werk in de wereld te zenden zonder de retouche van zulk een goed geograaf.

Ik heb begonnen uw werken te doorpluizen voor myn nieuwe taak. Wat genot! Domme ministers die myn voorbeeld niet volgen.

Hartelyk gegroet van
uw vriend Roorda
(....)

zouden toonen! Eindelyk wekte ik de particulieren op om heimelyk gelden van de inlanders aan te nemen, die beducht voor de Regeering zyn.

Ik hoop, dat Gij dit niet zult afkeuren. Lohma heb ik onder handen genomen in den Amsterdammer. Maar 't ging niet vlot. Het schryven voor die moederlanders begint my tegen te staan. En de red^f. J. de Koo heeft myn sympathie niet. Nu en dan ontziet hy de Droogstoppels. En ik begryp niet, hoe men Uw vereerder kan zyn en spreken van de 'geachte' N. Rott. Ct. en het 'geachte' Handelsbl. en met den diepsten eerbied spreken van Thorb. De Koo durft myn artt. niet aan. Hy liet er een 3 maanden liggen, van 24 Mei tot 23 Aug., en troostte my toen met de mededeeling dat anderen wel 3 maanden wachtten! In welke mate was ik gelukkiger? De Ind. Gids nam 't terstond over als een 'opmerkelyk'

artikel. Waren de opstellen die in de 3 maanden niet bleven liggen, allen opmerkelyker? Maar geen enkele andere courant is beter. Integendeel. 't Is voor my een pis-aller.

Eindnoten:

2. Heys van Zoutev.: *Dr. A.H. Hartog Heys van Zouteveen (1841-1891), hoogleraar zoölogie en hoofdredacteur van De Nieuwe Provinciale Drentsche en Asser Courant.*
3. Reclus: *Elisée Rectus (1830-1905), frans aardrijkskundige.*
4. v. Schermbeek: *P.G. van Schermbeek, ondertekenaar van de circulaire, Kapitein van de genie te Nieuwediep.*
1. *De laatste alinea is alleen bewaard in het handschrift.*

[14 maart 1882

Brief van Multatuli aan P.H. Ritter]

14 maart 1882

Brief van Multatuli aan P.H. Ritter. Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-2 beschreven. De envelop is bewaard gebleven en was geadresseerd aan WelEerwaarden Heer P.H. Ritter leeraar bij de Remonstrantsche Gemeente te Utrecht. (N.L.M.D. 's-Gravenhage; fotokopie M.M.)

Nieder-Ingelheim 14 Maart '82

Welwaarde Heer! Eerst heden avond ontving ik Uw brief. De verzending herwaarts was vertraagd, naar my uit 'n berichtje van m'n neef blykt, omdat hy op reis was geweest. Met die mededeeling vang ik aan om met den meesten spoed de mogelijkheid aftesnyden der verdenking dat ik één dag zou uitstellen, 'n schryven als 't Uwe te beantwoorden, d.i. daarvoor te *danken*. Ja, uw brief roert me. Dit alleen heb ik U nu te zeggen, daar ik het boek waarvan Gy spreekt nog niet ontvangen heb. M'n neef zegt, het gelyk met den brief verzonden te hebben. Nu gebeurt het wel meer dat 'n lyvig pakket iets later dan de gewone brieven bezorgd wordt. Misschien ook heeft m'n neef het boek niet onder kruisband maar als gesloten pakje geëxpedieerd. In allen geval ben ik er niet ongerust over. Zoodra ik 't ontvang zal ik U daarvan mededeeling doen.

Nog eens dank voor Uw schryven. Ik wou daar zeggen voor Uw 'vereerend' schryven. Dat woord zou wel juist zyn, maar 't klinkt me te afgezaagd-beleefd. Laat me liever zeggen: *aandoenlyk!*

'Zie, zei ik tot m'n vrouw, hoe schoon!' En dat vond zy ook.

Na vriendelyke en hoogachtende groete

Uw zeer dienstwillige

DouwesDekker

[14 maart 1882

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli]

14 maart 1882

Brief van S.E.W. Roorda van Eysinga aan Multatuli. Twee enkele velletjes postpapier. (M.M.)

De twee velletjes zijn door Mimi verknipt en verplakt ten behoeve van

de brievenuitgave Multatuli - S.E.W. Roorda van Eysinga. De tekst hieronder volgt zoveel mogelijk het originele handschrift. (Vgl. RvE, blz. 335-336).

Cl. 14/3 '82

Beste Dekker,

Gisteren was ik gejaagd. Zou Mimi zoo goed willen zyn my uit haar Bladwyzer op uw werken over te schryven wat betrekking heeft op Indië en Nederland, voor zoo ver 't my te pas kan komen voor den Dict.? Ik vind 't zeer dom of oneerlyk, dat men u zoo dikwyls doodzwygt en andere waarnemers aanhaalt. B.v. één staaltje. Gy zegt (...) mies als in Holland. Zulke trekken wenschte ik op te nemen als ik spreken moet over 't karakter der Holl., dat niet alleen te pas zal komen in den Dict., maar ook in den eerlang te bewerken nieuwe druk van Reclus! (...)

Nu, begrypen is Uw vak. Gisteren schreef ik reeds over 't mechanisme van ons bestuur op Java. Is 't beter beschreven in de koloniale Verslagen of de Handleidingen? Neen! Waarom dan niet uw beschrijving overgenomen?

Keller vertelde onlangs, op gezag van Schlagintwert, in den Spect., als iets nieuws, dat heet water goed is na vermoeienis. Vóór ruim 20 jaren (...)

Ik hunker naar 't oogenblik dat de aflev. Indes Néerlandaises in 't licht zal komen. Mag ik u de drukproef zenden ter retoucheering, ondanks Uw afkeer van de pen of, gelyk ik daar lees in M. Hav.: 'kuischheid van den geest?' Zyt met Mimi en Woutertje hartlyk van ons gegroet. Met een warmen handdruk

Uw vriend Roorda.

Dat art. Indes Néerl. moet voor de Franschen en anderen een *révélation* worden, waarby de inboorlingen van Insulinde winnen. Reclus is zeer coulant. Ik geloof de handen vry te zullen hebben. Wel bezit de uitgever Hachette tientallen van millioenen, maar hy won er veel door Reclus en laat dezen dus vry veel volmacht.

Geldelyk voordeel is er niet veel by. Ik kryg voor elke aflev. 40 centimes correctie-loon (voorgestelde betaling van 3 fr. per uur vond ik te onaangenaam) onverschillig of er niets van myn competentie in voorkomt, maar dat art. Indes Néerl. zal wel geheel omgewerkt, althans zeer aangevuld, moeten worden. Zelfs Reclus weet van Insulinde byna niets, laat staan Vivien¹ en Rousselet, Reclus, de eerste geograaf der wereld, kende den Tjermai² niet! Ge ziet, ik ben weer gejaagd. (....)

Twist, grondwet, kieswet, vryen arbeid, kerkgeloof, enz.? Men verwacht immers slechts instemming van uw vereerders? Waarom dan in zulk een stuk de anderen ontzien? Nu, ik ben razend verlangend den uitslag van de Uitnoodiging tot de Landgenooten te vernemen. Gy zult misschien onbezorgd kunnen leven en sterven. Ons volk zal zich beter toonen dan het schynt. De van Twisten zullen een slag in 't gezicht hebben. Laat my kalm worden. Nu, moge geen weldenkende teleurgesteld worden! Vaarwel.

God schynt dood. Althans de winter (....)

Wanneer zullen v. Houten, Heineken en (....) inzien dat vermeerdering van 't getal Kiezers niet baat, zoolang de taak der Kamer niet (....) wordt afgebakend?

Uw portret (bl. 102-103 Max Hav. (....) is ook dat myner moeder.

Eindnoten:

1. Vivien: *Louis Vivien de Saint-Martin (1802-1897), frans aardrijkskundige.*
2. Tjermai: *meestal Tjerimai of Tjerme, vulkaan op Java bij Cheribon, 3078 m. hoog.*

[14 maart 1882

Brief van Multatuli aan C. Vosmaer]

14 maart 1882

Brief van Multatuli aan C. Vosmaer. Drie dubbele velletjes postpapier, geheel beschreven. (M.M.)

Nieder Ingelheim 14 Maart '82 beste Vos! Hoe hartelyk en flink is weer dat stuk in den Spectator! Mies zei: 'Kyk, 't is toch altyd de ouwe trouwe Vos!' Ja, beste kerel, zoo *is* het! Ik verweet me dikwyls dat ge zoo weinig van my hoort, maar hoe ouder men wordt, hoe lastiger 't briefschryven schynt te vallen. Ook wat het schryven voor de pers aangaat, begint me het zetten van letters tegen te staan. Ik noem 't nu zoo omdat ik hier heel in't byzonder de handbeweging bedoel. Maar ook zonder dät, het zoeken naar en 't uitkiezen van...

(e.g.¹ dat 'naar' en dat 'van')

... verveelt me, om nu nog niet eens te spreken van 't samenstellen der zinnen. Vooral kort na 't lezen van 'n stuk als dat van (zekeren?) Bruyns² die Ten Brink zoo uitkleedt, wordt 'n mensch angstig. Ik geloof wel dat Bruyns gelyk heeft, en dat Ten Brink beter gedaan had den dooien Prins frederik niet te belofzingen - wat het geval blyven zou al had-i minder schooljongensfouten gemaakt dan Bruyns hem verwyrt - maar eilieve

Zie je, daar heb je't nu! Toen ik dezen zin begon, meende ik te weten wat ik zeggen wou, maar onderweg stak ik 'n cigaar op - 'sigaar' en 'aan' zullen de Bruynsen zeggen en nu weet ik niet

meer hoe hy - de zin, meen ik - neen, dat hoef ik niet te zeggen, want sigaar is vrouwelyk. Stel dus dat ik me niet ben in de rede gevallen - hoe de zin eindigen moest.

O Vos, ik durf haast geen letter meer op papier zetten. Maar dat kan Bruyns niet helpen. Als t. Br. 't à te bont maakt - en dit geloof ik mèt Bruyns! - moet-i getuchtigd worden. Niet 'uit lust tot plagen' gut neen, maar ten spiegel voor de jeugd. Of 'ten-spiegel' goed is, weet ik alweer niet. Heusch, ik heb 'le bras cassé'³. Zoodat ik maar zeggen wil dat ik 'n hekel aan pen, papier, en inkt heb. Pereaat Kadmos⁵! (Die o is 'n captatie van je benevolentie⁶.)

Maar 't is zonde, schande en jammer dat ik zoo weinig van je hoor. En *veel* toch ook, want die weinige regels in den laatsten Spectator zyn me zéér veel waard. Èn om den inhoud èn omdat ze van 'Vos' komen! Hartelyk dank! Over U wordt door ons altyd met piëteit gesproken. Och, kom eens hier! Geen gast zou ons welkomer zyn.

ja, beste Vos, dat is waar⁷. -

Mies kwam me daar goeden nacht zeggen⁸. (Hoe kom ik aan 'wenschen'? Hoe boekerig!

Schryf jy hier: 'wenschen?' of 'wenschen'?' 't Laatste is korrekt maar staat leelyk, hè?)

nu dan, ik zei haar dat ik aan U schreef, en las de 4, 5 laatste regels voor. Vandaar haar apostil, dietsch: byzetsel. Sla die verklaring maar over. Ze is aan 't adres van Littré. Die kerel - maar laat ik me nu niet kwaad maken. Dat ik in z'n woordenboek 't woord apostille opzocht was niet om te weten of 't met een of 2 p's moet geschreven worden.

(Bruyns: een p of twee p's)

maar om te zien *hoe men het tegenwoordig schryft*. Dáárvor kan Littré dienen, o ja, maar wat buiten konventie ligt - de konventie der franschen! - gaat z'n kim te-boven.

(Bruyns: 'Kim' voor 'horizon' is wel aardig. Maar als *beeld* is de uitdrukking al heel gek. Hm, er zyn weinig beelden of overdrachtelyke uitdrukkingen die... steekhouden. Zie: 'n beeld dat 'steek houdt.' Nu ja, de statue⁹ van 'n gendarme. Ook Nap.ⁿ kan er voor dienen.)

Littré dan heeft m'n verdietsching van 'apostil' noodig. Hy be-

weert dat het 'n toe- of byvoegsel is: 'en marge' of: *onder* de blz. Mimi en ik beweren dat háár bejuichen myner tot U gerichte uitnodiging om hier te komen, precies in 't midden van de blz. mag staan en toch 'n apostil blyft.

Wat 'bejuichen' aangaat, het is goed en... intensiever-transitivelyk expressief dan toejuichen dat eigenlyk 'n 3° naamval achter zich slepen moest met de konsekwentie dat: *'hem werd toegejuicht'* hollandsch wezen zou. Wel ja. Is 't waar of niet? zei Styntje¹⁰.

O, als je hier kwam zou je met open armen ontvangen worden. We hebben, of althans we bewonen 'n zeer aardig huis. Ruimte voor 't grypen. Ik zie byna kans 'n vierkant¹⁷ te laten 'schoot gaan' op m'n eigen grond ('und Boden' zeggen de Duitschers er altyd by, omdat het hun uitdrukkingen wel eens aan grond en bodem ontbreekt.) 'Dát wil ik zien' zeg je (dien verongelukten vlieger, meen ik! En je brengt Loeffelt mee, want ook die wil kyken naar dat verrukkelyke schootgaan. Er is nauw verband tusschen zoo'n katabasis¹¹ (wat zegje'r van?) en de parabel van (over?) den fariseeuw, seër - hoe noem je't? - die zoo bly was over z'n zedelyke en geestelyke welvarendheid. Zie daar nu poëzie. = samenvatten, als je't niet weet. Huët, die 't wel weet, zou zoo'n psychologische verklaring niet noodig hebben, maar jy bent geen dichter. O Beste Vos, hoe komt het dat je niet - als ik, zegge *even als* ik - 'n hekel hebt aan letterluï? En nu weer die vlieger. Neen, over Wouter naar aanleiding van zoo'n vlieger. 't Kind heeft er nog altyd het ware besef niet van. Na - chronologisch gesproken: vóór - 't schootgaan, is 't grootste plezier als 't touw...

(O flonor¹², daarin heb je gelyk! Die 't't't's zyn afschuwelyk. Ik hoop 't me aftewennen)

... nu, het touw, de koord moet door de vingers slieren, snerpen, zagen tot er brandblaren ontstaan en vergaan. De binnenzijde van de hand moet rauw zyn. Wouter is niet te bewegen dat prettig te vinden. Zoo'n kind! Misschien ook houdt-i zich maar zoo, omdat hy nog niet verlegen is om voorwendsels tot kleuring van z'n hekel aan de schryftafel.

Ik meen dat Mimi me gezegd heeft dat hy, toen ze zoo vry was hem ten uwent te presenteeren - wat men eigenlyk met 'n kind nooit moet doen - niet 'aardig' was en kuren verkocht. Dat spyt me. Hy is zoo'n aardige lieve jongen alsi in z'n gewone doen is.

Een prettig humeur, vroolyk, grappig, levendig! Hy gloort van levenslust en beminnelyke ondeugendheid. Z'n heele zyn is 'n plezier op twee benen. De lieve jongen geeft ons veel geluk.

Mies leert hem, en 't gaat redelyk wel. Ook geeft ze hem wat onderricht op 'n oude piano die we van Mimi's broer in gebruik hebben. -

Dat ik in 't begin van m'n brief zoo verzeild raakte in kritiekery, was omdat ik juist gelezen had hoe Bruyns den fredrikbezingenden t. Br. gehavend heeft - ik geloof: met grond - maar vooral omdat ikzelf sedert eenigen tyd Göthe onder handen heb genomen. Ik tracht me te ontdoen van vóór-oordeel, en houd me alsof ik nooit iets van hem gelezen had. Ook alsof ik niet wist dat hy zoo hoog stond aangeschreven. *Weken lang ben ik bezig geweest met z'n Wahrheit u Dichtung. Herhaaldelyk las ik zinsneden, heele blzz., ja lange passages 2, 3, 4 maal. O, 'n vermoeiende arbeid! Beste Vos, ik weet niet hoe ik m'n oordeel moet inkleeden. Als ik m'n meening uit, zou 't niemand kwalyk te nemen zyn dat-i me beschuldigde van - ik weet niet! Ben ik nydig? Afgunstig? Paradoxaal? Vitterig? Onbevoegd? (dit zou niets ophelderen, want onbevoegdheid kon evenzeer tot ingenomenheid als tot afkeer leiden.) Ik durf niet zeggen hoe ik over den Göthe van W. & D denk. Heerejezis! -*

Dat zeker soort van Kritiek de Kunst kan dooden, kan waar zyn. Daarin ligt juist één der redenen van m'n tegenzin in schryven. Geheele conceptie, samenhang, gedachtenloop en zelfs de zin dien men aan 'n enkel *woord* hecht, alles komt me gebrekkig voor, ook in m'n eigen geschryf. Ik voel me 'keutelig' worden. Ongetwyfeld is dit 'n fout, 'n *ziekte* misschien. Maar het¹³ tegendeel, 'n vryzinnigheid van opvatting die in 't... immoreele overgaat - het *is* immoreel, kaf voor koren, spint voor hout te doen doorgaan...¹⁴ (niet: 'is' moest onderstreept zyn, maar 'immoreel.' Er is 'n rare konventie in onze begrippen over 't nadrukkelyke in klemtoon 'spint voor hout te *geven*' was inkorrekt. 'in plaats van hout' immers?

Zie je nu waarom't schryven me zoo vermoeit?) Alzoo, zeker soort van Kritiek, vooral zelfkritiek (is 'zelfkritiek' wel juist?

... kan de kunst dooden. De Bruynsen dooden de ten-Brinken. Ik dood mezelf, dat zie je!

Vrage: zou ik 'n slechte daad verrichten als ik Göthe (ik spreek nog maar van den Göthe zooals hy zich in W. u. D. doet kennen, van z'n voetstuk haalde. 'Wat kan 't je schelen, vraagt ge, of hy ten-onrechte vergoed wordt?' Wel, zoolang er niet is uitgemaakt wie van ons beiden gek is, - 'gek' is't juiste woord niet, maar iets van dien aard toch - zoolang er niet beslist is, wie juister oordeelt, ik die afkeur en... minacht, of $\frac{3}{4}$ van 't europeesch publiek dat hoogstelt en vereert, zoolang weet *ik* niet hoe ik me moet uiten om begrepen te worden. Zoudt gy kans zien onderwys in rekenen te geven in 'n land waar 2×2 voor 5 doorgaat?¹⁵

Beste Vos, 't is zoo *min!* Als je me nu aanziet voor 'n zwartkyker, 'n foutenzoeker, 'n nurks - o, ik ben er niet boos om. Maar wel zou ik 't vreemd vinden - ja 't komt me onmogelyk voor - wanneer die indruk je bybleef na 'n ingespannen studie van dat boek. Anderen zouden waarschyglyk daarby 'n handleiding ter korrektie noodig hebben. Nu, die kan ik leveren! Maar 't is 'n verdrietig werk. Het aanwyzen van *eenige* blunders wordt beantwoord met 'n verwijzing naar 't dutje van Homerus²³. (En daarin zou men gelyk hebben. Wie begaat niet *nu-en-dan* 'n stommigheid.) Ik moet aantoonen dat de man *byna doorgaande* niet weet wat-i zegt, dat z'n redeneeringen *meestal* rymen als tang op Grietje, dat z'n 'ophelderingen' en 'toelichtingen' zelden iets anders zyn dan verdikking van duisternis. (Waar 'n paragraaf eindigt met iets als: 'dit had plaats op de volgende wys' of: 'ter verklaring houde men in 't oog dat de zaken zich aldus toedroegen.' Of: 'dit geeft my de volgende beschouwingen in de pen' nu, maak je dan maar klaar om er eerst recht¹⁶ niks van te begrypen, vooral wanneer hy in psychologie doet.

En de karakterteekening van z'n ikheid! Ik weet niet wat me meer ergert, het beeld dat-i van zich zelf geeft, of de domheid die hem niet deed begrypen dat men dat beeld infaam vinden zou. Wèl, men heeft het *niet* infaam gevonden, en alzoo is die domheid zoo groot niet geweest! Hy schynt geweten te hebben - dit weten Koster & Bolle ook! - dat Mr. Publiek alles slikken d.i. niet lezen kan! Hoera voor *die* intelligentie van den dichtervorst Göthe.

't Is my 'n raadsel dat Heine hem niet forsker, niet monografischer heeft aangepakt. Liet hy 't na uit besef dat men het zou toeschryven aan brood- of roemnyd? Dit laat zich hooren. 't Is

onmogelyk dat Heine anders dan ik over hem kan geoordeeld hebben! Wat 'n *faiseur*¹⁸! Neen, als zóódanig zelfs muntte hy nièt uit. Ook la *facture*, la *façon*¹⁹ (ik bepaal me altyd tot W. & D.) is zéér gebrekkig, tot en met de *phrase* toe, 't minste dan toch dat 'n letterkunstenmaker die in den smaak weet te vallen, gewoonlyk levert.

Kom, laat me uitscheiden over Göthe. Neen dit moet ik nog zeggen omdat anders m'n wyzen op 't dormitare²³ van Homerus geen slot heeft. Het *volledig* uitkleeden geeft 'n vervelende lektuur. Deze bedenking staat my in den weg. -

Ik heb 't zoo druk dat ik niets uitvoer. Als ik je 'n lystje zond van de dingen die me *pré*-okkupeeren, zou je zeker verwonderd zyn. En de brieven die ik kryg! Ik ben moê. t Is me alsof ik tien levens tegelyk leef. Een fout is't ongetwyfeld dat ik m'n aandoeningen niet beter regel. Honderdmaal begin ik er aan, en telkens loopt de boel weer in de war. Ja, dat is 'n fout. Er is 'n verdrietige onevenredigheid tusschen m'n indrukken en de mogelykheid van uiting. - Ben je wèl? Zyn de uwen gezond? Hoe vaart uw vrouw, uw dochter en de jongens, de mannen, meen ik, die van artillerie? die van zoölogie? Wat wordt uw jongste? Hy die in 't voorjaar van '81 'n vesting van sneeuw had gebouwd? Voelt ge - zooals ik - u oud worden? Protesteert uw *gemoed* er tegen? Wat 'n tenaciteit²⁰, elke week zoo geestig te flaneeren in den Spectator. Ziedaar alweer iets dat ik niet zou kunnen doen. Hoe goed toch van God, dat-i den een niet gemaakt heeft als den ander! Wat 'n oneindige verscheidenheid van grondstoffen moet hy gehad hebben om Bruyns en ten Br. my en Göthe te fabriceeren. Göthe - neen, nu schei ik uit. Als ik weer van hem begin, weet ik niet waar 't eind is. Dag, beste Vos! Meen niet dat deze lange epistel U de verplichting tot schryven oplegt. Toch zouden wy graag (met 'n enkel woord dan) vernemen dat het U goed gaat. Wil je den besten Loffelt heel vrindelyk van my groeten. Volgens alles fatsoensregels heeft-i 'n brief van my te goed. Hy zond my 'n bundel van Hollidee²² met 'n prettig inschriftje. Zeker had ik hem al lang bedankt. Maar ik schyn geen korte briefjes te kunnen schryven. Dit is inderdaad 'n fout. Tu es payé pour le savoir²¹. met deze drie slordige velletjes voor je! M'n slecht schrift zal ik maar wyten aan m'n oogen. Ik zie *goed*, doch maar op één punt tegelyk. Veel schryf- en taalfouten

zyn daaraan toeteschryven, en als ik overlees & aan 't korrigeeren ga, loop ik gevaar *alles* aftekeuren en te vernietigen.

Neem 't voor lief, beste Vos! Schikt het je, eens hier te komen? Wil je Loffelt uitnoodigen meetekomen { of en } een van je jongens? *Plaats* hebben we.

Hartelyk gegroet van uw vriend

Dek

Eindnoten:

1. e.g.: *bijvoorbeeld* (lat.)
2. Bruyns: *niet achterhaald welk artikel bedoeld wordt.*
3. le bras cassé: *een verlamde arm* (fr.)
4. guignon: *pech, tegenspoed* (fr.)
5. Pereaat Kadmos: *naar de hel met Cadmus* (lat.)! *De legendarische Koning Cadmus staat bekend als de uitvinder van het schrift. Kadmos is de griekse spelling.*
6. captatie enz.: *captatio benevolentiae. Voorschrift uit de retorica: men dient allereerst de welwillendheid van de toehoorders in te roepen.*
7. *Deze zes woorden zijn in Mimi's handschrift toegevoegd.*
8. zeggen: *oorspr. stond er wenschen.*
9. statue: *standbeeld* (fr.)
10. Styntje: *personage uit Woutertje Pieterse. Vgl. V.W. VII, blz. 544 e.v.*
17. vierkant: *(hier) vlieger.*
11. Katabasis: *terugtocht, neergang* (gr.)
12. Flanor: *het pseudoniem waaronder Vosmaer zijn Vlugmaren schreef in De Nederlandsche Spectator.*
13. het: *oorspr. stond er 't.*
14. te doen doorgaan: *oorspr. stond er te geven.*
15. voor 5 doorgaat: *oorspr. stond er = 5 is.*
23. *Verwijzing naar de bekende aanhaling uit Horatius (Ad Pisones 359) 'Quandoque bonus dormitat Homerus': Soms sluimert (zelfs) de goede Homerus - het grootste genie begaat wel fouten.*
16. *Deze twee woorden in duitse schrijffletters.*
18. faiseur: *kunstjesmaker* (fr.)
19. la facture, la façon: *kompositie, werkwijze* (fr.)
23. *Verwijzing naar de bekende aanhaling uit Horatius (Ad Pisones 359) 'Quandoque bonus dormitat Homerus': Soms sluimert (zelfs) de goede Homerus - het grootste genie begaat wel fouten.*
20. tenaciteit: *doorzettingsvermogen, vasthoudendheid* (naar 't fr.)
22. *H. Hollidee, Etsen naar het leven. Leiden, 1881. Met een inleiding van A.C. Loffelt.*
21. Tu es payé enz.: *Jij wordt er voor betaald het nu in te zien. (fr.) Beter zou zijn: tu as payé - je hebt betaald enz.*

[14 maart 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap]

14 maart 1882

Brief van Multatuli aan W.A. Paap. Dubbel en enkel velletje postpapier, geheel beschreven. De envelop is bewaard gebleven en was geadresseerd aan WelEdGebHeer Willem Paap. Litt. Hum. Stud. Quellynstraat, 15 Amsterdam. (M.M.)

Nieder-Ingelheim, 14 Maart 82 beste Paap! Dank voor Uw telegram van Saterdag en uw brief van eergister. Dien brief ontving ik gister, en ik antwoordde niet *terstond* omdat de vraag omtrent¹ het adverteeren over eenige weken geen haastig antwoord scheen te vereischen. Nu zegt ge in uw later briefje dat dit wèl 't geval is daar er iets op wacht. Ik zal daarom morgen zoo vroeg mogelyk telegrafeeren. 't Zou by uw

yver en welwillendheid al heel gek zyn als *ik* nu van myn kant niet meewerkte. Alzoo: *adverteeren!* Het tegendeel zou lyken op 't advies over 't natte kruid. Eenmaal de zaak geentameerd zynde, moet ze goed worden dóórgezet. Dat er voor my altyd iets pynlyks in ligt, blyft waar. Maar wie over 'n sloot wil springen zonder *zekerheid* van slagen, zou gewis de kans op slagen niet verhoogen door zich halverwege te bedenken. Men doet zoo-iets *niet* of *al*. Halfdoen is zéker 'n fout! Ik noemde daar 't woord: *pynlyk!* Analyseeren zal ik die uitdrukking niet, maar zeker zou dat gevoel versterkt worden door 'n *gebrekkigen* uitslag. In een uwer vorige brieven hebt ge't woord 'schitterend' gebruikt. Ja, m'n beste jongen, zóó zou 't moeten wezen om niet... beroerd te zyn. Het

middelmatige zou in dit geval gelyk staan met *slecht*. Ik ben als 'n generaal die *ten overstaan van den vyand* z'n troepen telt. Valt die inspectie tégen, dan heeft hy niet alleen 't verdriet over de zwakte van z'n leger maar ook (vooral!) dáárover dat die den vyand geopenbaard wordt. Een middelmatig succes zou velen doen juichen.

De goede afloop der Vergadering heeft me natuurlyk evenzeer verheugd als verwonderd. Was Iterson voorzitter? Gy sekretaris? Jelui hebt er eer van!

Byna dagelyks verneem ik dat er in 't een of ander blad iets over de Havelaarszaak verschynt.

(In den '*Amsterdammer*' 12 Maart van J.W. Geraets jr In 't '*Vaderland*' 13

Maart van Van der Hoeven 1 Luit reg^t Jagers en grenadiers.

En ook schryft men my dat er dezer dagen een stuk of stukjen in 't Handelsblad heeft gestaan van den heer Vervloet. Maar dat heb ik niet gelezen. Daar gy hem, over de Vergadering sprekende, in één adem noemt met Perelaer, zal 't wel goed wezen. Het bevreemdt me dat het Handelsblad daarvoor z'n 'kolommen openzet'. Maar... tant mieux!)⁴ -

Ja, er schynt roering te wezen. Ik wou wel eens weten of de provinciale blaadjes de stukken die *Vaderland* & *Amsterdammer* opnamen, nogal overnemen? Het '*Nieuws van den Dag*' onthoudt zich religieuselyk. Ik ben zeker dat Funke er zich aan ergert. Hebt ge gezien hoe flink Vosmaer uit den hoek komt in den *Spectator*? Dit klopt weer heelemaal met wat ge 't *laatst* over hem schreeft, en waarmee ik zoo ingenomen was.

Ja, ook ik houd veel van Dr Ensing. Hy is een der weinigen die na 't verlaten der akademie studentikoos zyn gebleven. Z'n intérieur op Texel vond ik allerliefst. *Eenvoudige gulheid*. Beschaving zonder omslag. Hy en z'n vrouw zyn prettige openhartige menschen. Ik was er maar kort, maar heb er alleraangenaamste herinneringen van.

Ik verneem dat de heer Zürcher te Parys is. Hy heeft alzoo de Vergadering niet bygewoond. Wie zyn nu de leden der Hoofdkommissie?

Wilt ge my eens opgeven wie Saturdag tegenwoordig waren?

Was Van Hall er by?

Hadt ge, zooals ik voorstelde, ook Duymaer Van Twist gevraagd om de Circulaire te teekenen? Zoo ja, dan heeft hy 't zeker opgevat als sarkasme, waarvan 't dan ook wel iets heeft. Als de man niet zoo dom was (iets minder *ordinair* althans) had hy sedert lang moeten optreden als verdediger van Havelaar. Daarmee had-i zich 'n *contenance*² veroverd.

En wat heeft adm¹. De Haes geantwoord? Hy was 'n oud vriend van my, maar sedert m'n lebaksche 'troubelen' liet hy nooit iets van zich hooren. Toch was hy als ik voordrachten hield aan den Helder, er altyd by en zat vóóran. Of-i dat deed om me te noodzaken hem aantespreken, weet ik niet, maar ik deed alsof ik hem niet zag, daar 't sedert jaren aan hem gestaan had teeken van leven te geven. Ja, ik ben benieuwd naar de namen die ge onder de circulaire hebt by-eengesprokkeld. Dat de nobele Mevr. Clant geteekend heeft, verwondert me niet. Ook wenschte ik wel te weten wie *uitdrukkelyk* (zooals Pisuisse) en wie door niet-antwoorden geweigerd hebben.

Die d'Ablaing! Ik heb den man nooit iets misdaan, en nooit heeft hy van my iets gezien, ondervonden of, zoover ik weet, kunnen vernemen, dat hem reden geeft my tegentewerken, tenzy (en zoo *is* het!) dat hy uit besef van schuld tegen over my zich genoopt voelt zich te poseeren als vyand. Hy kan weten hoe ik over hem denk (zeer ongunstig!) en 't schynt wel dat-i dit op *my* wil wreken. Toen ik, jaren geleden, voor 't eerst merkte dat-i tegen my wroette, was ik zeer verwonderd. En nooit heb ik daarvoor 'n andere reden kunnen vinden dan wat ik zoo-even zei. *Myn* oordeel over hem (èn over z'n liberalisme!) kan ik rechtvaardigen. Maar ik heb er nu geen lust in.

M'n vrouw is wel. Ze noemt U 'n dappere kerel! Wouter is allerliefst. By den dag ontwikkelt hy. 't Is 'n waar genot dien jongen gadeteslaan. 't Geluk en de levenslust stralen hem de oogen uit.

Hartelyk gegroet, m'n beste jongen.

tt

Dek

Ik meen dat de heer De Sturler³ thans advokaat in den Haag is. Hy blykt dus gepromoveerd te zyn, maar op den titel van 't boek (De Alhambra) dat in '80 uitkwam, noemde hy zich nog niet: M^f - Ik ben tegenwoordig terstond vermoeid. Na 'n briefjen als dit

moet ik alweer rusten. En ik zie maar juist de 2, 3 laatste letters waarmee ik bezig ben. Als m'n oog even afdwaalt, heb ik moeite terug te vinden waar ik gebleven ben. Oud worden is lastig.

Eindnoten:

1. omtrent: *oorspr. stond er naar 't.*
4. tant mieux: *des te beter (fr.)*
2. contenance: *(redelijke) houding (fr.)*
1. omtrent: *oorspr. stond er naar 't.*
3. de Sturler: *J.E. de Sturler, Granada en Alhambra. Geschiedenis en reisherinneringen. Leiden, 1880.*

[15 maart 1882

Brief van Edu aan een onbekende]

15 maart 1882

Brief van Edu aan een onbekende (A.S. Kok?). Dubbel velletje postpapier, waarvan blz. 1-3 en 4(½) beschreven. (M.M.)

Padoue le 15 Mars 1882

Monsieur,

Avant tout permettez-moi de vous remercier sincèrement pour les peines que vous vous êtes données afin de m'être utile auprès de Mss. Binger frères. Je suis vraiment touché de la bonté que vous avez eue pour moi, et pour cela seul il est fâcheux que vos efforts n'ayent été couronnés par un petit succès. Mais d'autre part je comprends que ces messieurs, vu le format de leur illustration, n'ayent pu accepter ma proposition.

Il est nécessaire, pour réussir à placer des correspondances, de s'adresser à des journaux. Aussi est-ce avec un sentiment de vive reconnaissance que j'accepte votre offre amicale de faire passer ma proposition aux journaux indiqués ou bien à d'autres de la Haye ou d'Arnhem. - Bien entendu que je désire que mes correspondances soient payées - au minimum du prix, si c'est autrement impossible. Pourvu que mon travail ne soit pas livré *gratis et amore Dei* aux journaux.

A cet effet je joins à la présente un courrier italien, à titre d'essai. Croyez-vous que la forme que j'adopte - un style mêlé, sérieux et léger - soit assez bonne? Ou bien préfère-t-on en Hollande que tout soit sérieux? Je crois que dans ce cas le lecteur ne lit pas les correspondances avec autant de plaisir. Mais si on veut un style plus sérieux et exclusivement des sujets de politique, bon, je tâcherai d'y satisfaire.

Si vous trouvez un directeur de journal qui accepte mes correspondances, permettez-moi, Monsieur, de remettre entièrement mes intérêts entre vos mains pour conclure le contrat aux conditions, à votre choix, qui vous paraîtront les meilleures. -

De nouveau je vous remercie infiniment pour les peines que vous vous êtes donné¹ et pour celles que vous aurez encore; et dans l'attendre d'avoir bientôt de vos nouvelles, veuillez agréer, Monsieur, mes salutations les plus amicales et distinguées.

Eduard Douwes Dekker Jr

Vos cartes postales arrivent toujours en retard de 1 ou de 2 jours, à cause qu'elle traversent la France au lieu de passer par l'Allemagne. Voilà pourquoi je ne vous ai pas répondu plus tôt.

ED

t.s.v.p.²

En parlant de journaux, veuillez m'indiquer en même temps leur couleur politique - si conservateur, libéral, clérical &c. - et ceci afin que je puisse, en écrivant, ménager les nuances dans mes descriptions. -

Au Nieuws v/d Dag il faudrait présenter ma correspondance déjà traduite. Je doute que M. Funke, qui est un ami de mon père, soit bien disposé à mon égard. -

Ed

Vertaling:

Padua, 15 maart 1882

Geachte Heer,

Staat U mij toe U voor alles oprecht te bedanken voor de moeite die U zich gegeven hebt om mij van dienst te zijn bij de heren gebr. Binger. Ik ben werkelijk geroerd door Uw goedheid jegens mij en alleen daarom al is het spijtig dat Uw inspanningen niet met een klein succesje bekroond zijn. Maar overigens begrijp ik dat die heren, gezien de omvang van hun tijdschrift, mijn voorstel niet konden aannemen.

Om erin te slagen korrespondenties geplaatst te krijgen moet men zich tot dagbladen wenden. Ik ben U dan ook heel dankbaar voor uw vriendelijk aanbod mijn voorstel door te sluisen naar de bedoelde kranten of wel andere in Den Haag of Arnhem. Het spreekt vanzelf dat ik graag wil dat mijn inzendingen betaald worden, tegen het laagste tarief, als het niet anders kan. Als mijn werk maar niet gratis en pro deo geplaatst wordt.

Met het oog daarop voeg ik hier een berichtgeving uit Italië bij, als proefstuk. Denkt U dat de vorm die ik gebruik - een gemengde stijl die half ernstig en half luchtig is - geschikt is? Of zou men in Holland liever zien dat het helemaal serieus blijft? Ik meen dat de lezer de korrespondenties dan niet met evenveel plezier zou lezen. Maar als men een ernstiger stijl wenst en uitsluitend politieke onderwerpen, ook goed, dan zal ik daaraan trachten te voldoen.

Als U een dagbladdirektie vindt die mijn berichten zou accepteren, laat mij dan mijn belangen volledig in Uw handen mogen leggen om een kontrakt te sluiten op de voorwaarden die U het best voorkomen.

Ik dank U opnieuw zeer innig voor de moeite die U hebt willen doen en die U nog zult doen. En in afwachting van Uw spoedige berichten, zend ik U bij deze mijn vriendelijkste en meest toegewijde groeten

E.D.D. jr.

Uw briefkaarten komen steeds een of twee dagen te laat aan, omdat ze via Frankrijk en niet over Duitsland gaan. Daarom heb ik U nog niet eerder geantwoord.

E.D.

Zie ommezijde a.u.b.

Van kranten gesproken, wilt U me tevens hun politieke kleur doen weten - of ze behoudend, liberaal of christelijk zijn e.d. - en wel omdat ik dan bij het schrijven mijn weergave van de feiten enigszins kan aanpassen.

We zouden aan het Nieuws van den Dag mijn al vertaalde Korrespondentie moeten aanbieden. Ik weet niet zeker of mijnheer Funke, die een vriend van mijn vader is, mij gunstig gezind is.

Ed.

Eindnoten:

1. donné: bedoeld: données.
2. t.s.v.p.: tourner s'il vous plaît.

[15 maart 1882

Brief van D.J. Korteweg aan enkele verspreiders van de circulaire]

15 maart 1882

Brief van D.J. Korteweg aan enkele verspreiders van de circulaire in Indië. Dubbel en enkel velletje postpapier waarvan blz. 1-4 en 5(2/3) beschreven. (M.M.)

Amsterdam 15 Maart 1882

Verzoeken volgens afspraak doorzending aan de Vos en daarna terug aan mij.

DJKorteweg¹.

WelEdelgeboren Heer,

Namens het comite voor het huldeblyk aan Multatuli heb ik de eer u toe te zenden de ingesloten circulaire. Deze wordt op dit oogenblik in Nederland onder de vrienden en bekenden der onderteekenaars verspreid en zal spoedig daarna in eenige dagbladen verschynen.

Daar wy overtuigd zyn dat ook in Indie velen by ons zich zullen

willen aansluiten ter bereiking van ons tweeledig doel: den heer Dekker een bewys van sympathie te geven en hem voor verdere geldelyke zorgen te bewaren, heeft het by ons een punt van ernstige overweging uitgemaakt op welke wyze wy ons met de Indische maatschappy in betrekking zouden stellen. Van te meer gewicht scheen dit daar voorzeker de blyken van sympathie uit Indië den heer Dekker niet het minst welkom zullen zyn.

Wy hebben ten slotte gemeend niet beter te kunnen doen dan ons te richten tot eenige personen op wier sympathie wy hoopten te mogen rekenen met het dringend verzoek de taak op zich te willen nemen in Indië geheel *zelfstandig* de zaak aan te vatten of indien drukke werkzaamheden dit mochten verhinderen die taak aan anderen te willen overdragen.

Daarby hebt u natuurlyk volledige vryheid onze circulaire te laten overdrukken en te verspreiden als u dit wenschelyk voorkomt.

Wy meenden, dat gy, beter dan wy in staat zoudt zyn de beste middelen te kiezen om het gemeenschappelyk doel in Indië te bevorderen.

Daarentegen zoude het ons aangenaam zyn zoo spoedig mogelyk bericht te ontvangen van uwe plannen.

Wat het besteden van het geld betreft wy meenen dat het koopen eener jaarrente voor den heer Dekker en voor zyne echtgenootte het best aan ons doel zal beantwoorden.

Deze regeling in byzonderheden is echter niet mogelyk zoolang wy over het bedrag der totaalsom nog geheel in onzekerheid zyn. Van de instemming van den Heer Dekker met onze plannen hebben wy ons verzekerd.

Door ons is geschreven aan de Heeren. N.P. van den Berg president der Javasche Bank

D.H. Neubronner van der Tuuk Ambtenaar voor de Indische talen op Bali
Haanman Redakteur van 't Bataviasche Handelsblad

Mr J.C. van Eyck, leeraar in het Mohamedaansch recht te Batavia.

C.E. van Resteren Redakteur van de Locomotief te Samarang
Rosskopf inspekteur van 't Lagere onderwys te Samarang
G. Valette te Meester Cornelis

C.A. Rovers secretaris van het departement van Financien Dr J.N. Hoorweg, directeur van het gymnasium Willem III te Batavia.

P.H. van der Kemp te Madioen op Java ambtenaar binnenl. bestuur

Mr P. Brooshoofd redakteur der Soerabayer courant

Met de meeste hoogachting heb ik de eer my te noemen

Uw dn

DJ Korteweg

Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam Weesperzijde I

Eindnoten:

1. *De brief is in een andere hand ter vermenigvuldiging gekopieerd, maar dit bovenschrift is in het handschrift van Korteweg.*

[15 maart 1882

Gedrukte brief van de hoofd-commissie Huldeblijk]

15 maart 1882

Gedrukte brief van de hoofd-commissie Huldeblijk aan de ondertekenaars van de circulaire. Half kwartovel, waarvan blz. 1 bedrukt. (M.M.)

Huldeblijk aan Multatuli.

WelEdele Heer,

Wij hebben de eer U hierbij te zenden 25 exemplaren van de door U mede ondertekende circulaire. Ten dringendste verzoeken wij om uw krachtigen steun; want het welslagen der zaak zal nu voor een belangrijk deel afhangen van den ijver, waarmee ieder onzer het gemeenschappelijk doel in eigen kring bevordert.

Mocht U meer exemplaren der circulaire verlangen, dan zijn ze op aanvraag te verkrijgen bij den Heer F. VAN DER GOES, Prinsengracht 293 te Amsterdam.

Aangenaam zou het ons zijn, indien U vóór 5 April aan een der ondergeteekenden wilde opgeven: de namen der deelnemers en het totaal bedrag, waarvoor deze hebben ingeschreven.

Wellicht zal het U wenschelijk voorkomen, U tot het beoogde doel met anderen te vereenigen.

Amsterdam, 15 Maart.

De Hoofd-Commissie:

S.J. BOUBERG WILSON, *P.C. Hooftstraat 13*

F. VAN DER GOES, *Prinsengracht 293.*

PROF. D.J. KORTEWEG, *Weesperzijde 1.*

WILLEM A. PAAP, *Quellijnstraat 15.*

J.A. ROESSINGH VAN ITERSON, *Tilburg*.

J. VERSLUYS, *Vossiusstraat 13*.

JAN C. DE VOS, *Spuistraat 293*.

J. ZÜRCHER, *N. Heerengracht 95*.

[maart 1882 Circulaire]

Medio maart 1882

Circulaire ten behoeve van het bijeen brengen van een kapitaal ter hulding van Multatuli. (M.M.)

Van deze circulaire bestaan drie verschillende 'drukken': A, B en C. Hiervan zijn A en B voorstadia van de uiteindelijk verspreide circulaire C. De A-versie is een ongedateerd gedrukt concept, dat alleen de tekst van de circulaire bevat zonder de namen van de ondertekenaars. Deze tekst verschilt op enkele punten van versie B: 1: 'wiens ziel niet leidzaam' is verbeterd in 'wiens ziel niet lijdzaam'; 2.

'Adsistent-Resident' is op twee plaatsen gewijzigd in 'Assistent-Resident'; 3. de zin: 'Gij weet hoe de ontslagen Adsistent-Resident als 'Multatuli' een beroep deed op de natie, toen zijne pogingen, om zonder openbaarheid verbetering te verkrijgen vruchteloos bleken, toen zijn 'Max Havelaar' vóór 22 jaar eene rilling deed gaan door den lande.' werd verbeterd in 'Gij weet hoe de ontslagen Assistent-Resident, nadat zijne pogingen om zonder openbaarheid verbetering te verkrijgen vruchteloos waren gebleken, als Multatuli een beroep deed op de natie, hoe zijn 'Max Havelaar' vóór 22 jaar eene rilling deed gaan door den lande.' (Vgl. brief van 12 maart van D.J. Korteweg aan V. Bruinsma.) Versie B bevat behalve de tekst ook de lijst van ondertekenaars en de opdruk 'Drukproef' en is gedateerd 'Amsterdam, Maart 1882.' Versie C verschilt van versie B alleen hierin, dat bij enkele namen een uitvoeriger adres is toegevoegd of een beroep c.q. nadere kwalifikatie is opgenomen. Hieronder is de C-versie opgenomen. Het betreft een dubbel kwartovel, waarvan blz. 1-3 zijn bedrukt met de tekst en de lijst van ondertekenaars. De achterzijde is bedrukt met twee nader in te vullen adreslijnen beginnend met 'De Heere...' en daarachter de afkorting 's.s.t.t.'

Amsterdam, Maart 1882.

Landgenooten!

Het is ruim vijf en twintig jaar geleden dat de Assistent-Resident van Lebak, E. DOUWES DEKKER, zijn ontslag nam uit 's lands dienst, om de belangen der verdruchte bevolking van Insulinde te kunnen voorstaan.

Eene goede maatschappelijke betrekking, het vooruitzicht op eene schitterende loopbaan, bracht hij ten offer aan zijn gevoel voor recht.

Zonder fortuin, zonder steun ging hij eene onzekere toekomst tegemoet. Door medewerking, noch berusting wilde hij medeplichtig zijn aan wanbestuur.

En, dat er wanbestuur bestond, de tegenwoordige toestand van Lebak, ontvolkt door hongersnood en koortsepidemie, bewijst het opnieuw.

Gij weet hoe de ontslagen Assistent-Resident, nadat zijne pogingen om zonder openbaarheid verbetering te verkrijgen vruchteloos waren gebleken, als Multatuli een beroep deed op de natie, hoe zijn 'Max Havelaar' vóór 22 jaar eene rilling deed gaan door den lande.

Wie vóór hem had zóó gesproken, zoo krachtig en overtuigend de belangen bepleit van de 30 millioen bewoners der Nederlandsche koloniën aan den evenaar?

Reeds door dat boek zou de schrijver zich aanspraak hebben verworven op de dankbaarheid van ons volk.

Maar hij, wiens ziel niet lijdzaam is onder onwaarheid en onrecht, kan niet volstaan met één protest.

Onvermoeid is 'Multatuli' opgetreden waar zijn plicht hem riep. Met open vizier bestreed hij vooroordeel en bekrompenheid, waar hij die meende te ontmoeten.

Keer op keer beproefde hij in zijne verzoeken over 'Vrijen Arbeid' den goeden weg te wijzen aan de bestuurders van Nederlandsch Indië. Met vlijmende scherpte stelde hij de slechte elementen van ons volk in Droogstoppel, Kappelman en de Kopperlith's ten toon. Bezieling trachtte hij te geven, en nieuw leven te wekken door het zaad zijner 'Ideën' te zaaien. Met hoe menige fijngevoelde schets, hoe menig verheven dichtwerk, heeft hij onze letterkunde verrijkt.

Krachtig was dan ook de invloed, in verschillende richting door hem uitgeoefend. Overal drong zijn stem door. Maar toch, in zijnen strijd stond hij veelal alleen. Te weinig openlijke blijken van erkenning en waardeering vielen hem tegenover veel miskennis ten deel.

Laat dat van nu af anders zijn. Laat eene daad van nationale dank-

baarheid den levensavond van 'Multatuli' verhelderen. Tot dat doel komen wij uwe medewerking vragen. Allen die achting gevoelen voor Havelaar's pogen, die 'Multatuli' huldigen als den voorstander van geestesvrijheid, of dankbaar den dichter gedenken, noodigen wij uit daarvan blijk te geven.

Wij meenen dat dit geschieden moet metterdaad door het bijeenbrengen van een kapitaal. Hem, die door zijn ontslag geldelijke middelen prijs gaf, willen wij althans *die* opoffering, zooveel nog mogelijk is, vergoeden. Wij willen hem in staat stellen tot het einde toe zonder geldelijke zorgen zijnen levensstrijd te strijden; hem bewaren voor de gedachte, hen die hij lief heeft, onverzorgd achter te laten.

Omtrent den daartoe te kiezen vorm behouden wij ons eene nadere beslissing voor, zoodra het bedrag der bijeengebracht gelden ons bekend zal zijn.

Elk van ons is bereid uwe bijdragen in ontvangst te nemen.

Uwe namen zullen in een, den Heer DOUWES DEKKER aan te bieden album vereenigd worden.

A.A. Backer Overbeek, *Gep. Luitenant-Kolonel van den Geneeskundigen Dienst in Oost-Indië*, te Oisterwijk.

P.A.M. Boele van Hensbroek, *Uitgever*, te 's Hage.

C. Bisschop, *Kunstschilder*, te 's Hage.

Mr. Joan Bohl, Keizersgracht, te Amsterdam.

S.J. Bouberg Wilson, *Directeur der Tooneelschool*, te Amsterdam.

C.J.H. van den Broek, *Oud-Zeeofficier*, te Middelharnis.

J.A. van den Broek, *Lector aan de Indische Inrichting te Delft, Oud-Controleur van het Binnenlandsch Bestuur in Oost-Indië*, te Delft.

P.M. Bos, *Lid der Prov. Staten*, te Zijldijk, Groningen.

Dr. H. Brongersma, *Directeur der H.B.S.*, te Haarlem.

Dr. Vitus Bruinsma, *Leeraar aan het Gymnasium*, te Leeuwarden.

A. Collard, *Oud Luitenant-Kolonel van het Nederl. Indisch Leger*, te Breda.

Dr. W. Doorenbos, *Leeraar aan de H.B.S. met 5-jarigen cursus*, te Amsterdam.

E. Douwes Dekker, *Directeur van de Nederl. Indische Levensverzekering-Maatschappij*, te 's-Hage.

Dr. J. Ensing, *Geneesheer op den Burg*, Texel.

- A.N.J. Fabius, *1e Luitenant der Artillerie*, te Naarden.
- G.L. Funke, *Directeur van Het Nieuws van den Dag*, te Amsterdam.
- F. van der Goes, *Directeur der Rotterdamsche Stoomvaart-Maatschappij*, te Amsterdam.
- A. Gorter, *Medisch Student*, te Utrecht.
- D.A.J.B. de Graaf, *Student aan de Indische Inrichting te Delft*, te Delft.
- A.J. Le Gras, *Regisseur bij de Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsche Tooneel, afdeeling Rotterdam*, te Rotterdam.
- Dr. J.H. de Haas, *Geneesheer*, te Rotterdam.
- Mr. J.N. van Hall, *Vondelstraat*, te Amsterdam.
- Dr. A.H. Hartog Heys van Zouteveen, te Assen.
- D. Haspels, *Lid der Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel, afdeeling Rotterdam*, te Rotterdam.
- J.M. Haspels, *Idem*, te Rotterdam.
- Mr. W. Heineken, *Lid van den Gemeenteraad*, Rokin, te Amsterdam.
- B.H. Heldt, *President van het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond* te Amsterdam.
- Henriques de Castro, N. Heerengracht, te Amsterdam.
- Holda, te Haarlem.
- Dr. A.H. Israëls, *Hoogleraar aan de Universiteit*, te Amsterdam.
- J. Israëls, *Kunstschilder*, 's Hage.
- R.J.A. Kallenberg van den Bosch, *Oud-Officier van de Genie, Rentmeester der Goederen van Wijlen Z.K.H. Prins Frederik der Nederlanden*, te Breda.
- A.S. Kok, *Leeraar aan de Militaire Akademie*, te Breda.
- J. de Koo, *Hoofd-Redacteur van het Weekblad De Amsterdammer*, te Amsterdam.
- Dr. D.J. Korteweg, *Hoogleraar aan de Universiteit*, te Amsterdam.
- Daniël de Lange, *Muidergracht 32*, te Amsterdam.
- L. Leopold, *Leeraar aan de Rijks-Kweekschool*, te Groningen.
- A.C. Loffelt, *Letterkundige*, te 's Hage.
- Dr. Luchtman, *Oud-Inspecteur van den Geneeskundigen Dienst op Java en Madura*, te Oisterwijk.
- D.R. Mansholt, *Landbouwer*, te Meeden.
- Justus van Maurik Jr., *Damrak*, te Amsterdam.

- H.W. Mesdag, *Kunstschilder*, te 's Hage.
- R.A. de Monchy, te Hengeloo.
- A. Morin, *Lid der Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel, af deeling Amsterdam*, te Amsterdam.
- Martinus Nijhoff, *Uitgever*, te 's Hage.
- G. Oosting, *Ingenieur bij de Burgerlijke Openbare Werken in Nederlandsch-Indië*, te 's Bosch.
- Willem A. Paap, *Juridisch Student*, te Amsterdam.
- M.T.H. Perelaer, *Oud-Majoor van het Ned.-Ind. Leger*, te 's Hage.
- Dr. A. Pierson, *Hoogleraar aan de Universiteit*, te Amsterdam.
- C.L.F. Post, *Oud-Ingenieur ie klasse aan den Waterstaat in Nederlandsch-Indië*, te 's Hage.
- J.G. Robbers, *Directeur van de Uitgevers-Maatschappij 'Elzevier'*, te Rotterdam.
- J.A. Roessingh van Iterson, *Ingenieur bij de Exploitatie-Maatschappij*, te Tilburg.
- S.E.W. Roorda van Eysinga, *niet-eervol ontslagen Indisch Ingenieur*, te Clarens, in Zwitserland.
- H.W. van Rossem, *Student aan de P.S.*, te Delft.
- Th. Sanders, *Architect*, Spuistraat, te Amsterdam.
- P.G. van Schermbeek, *Kapitein-Ingenieur*, te Nieuwediep.
- J. Schippers, *Hoofdonderwijzer*, te 's Hage.
- F. Smit Kleine, *Letterkundige*, te Haarlem.
- G.H. van Soest, *Redacteur van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, te 's Hage.
- Dr. B.J. Stokvis, *Hoogleraar aan de Universiteit*, te Amsterdam.
- H.G. Tersteeg, *Kunsthandelaar*, Plaats, te 's Hage.
- P.A. Tiele, *Bibliothecaris aan de Rijks-Universiteit*, te Utrecht.
- G. Valette, *Ambtenaar in Nederlandsch Indië*.
- J. Versluys, *Wiskundige*, Vossiusstraat, te Amsterdam.
- W.J. Vervloet, *Oud-Majoor van het Nederlandsch Indische Leger*, te 's Hage.
- Jan C. de Vos, *Lid der Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel, afdeeling Amsterdam*, te Amsterdam.
- Mr. C. Vosmaer, te 's Hage.
- Mr. A.D. de Vries Azn., *Onder-Directeur van het Rijks Prenten-Kabinet*, te Amsterdam.
- Mr. M.J. de Witt Hamer, *Advocaat*, te Middelburg.

H.C. de Wolff, *Assurateur*, te Rotterdam.
J. Zürcher, Nieuwe Heerengracht, te Amsterdam.

Mochten meer exemplaren der circulaire worden verlangd, dan zijn zij op aanvraag te verkrijgen bij den Heer J. VERSLUYS, *Vossiusstraat 13, te Amsterdam*.

Biografische aantekeningen

Beer, Taco Hajo de (Maarseveen 18 november 1838-1923), was redakteur van o.a. het Rederijkers Weekblad en Onze Tolk (1864-1870), Vertaalde werk uit het Duits en Engels. Richtte in 1879 De Portefeuille op, welk tijdschrift tot 1895 bleef bestaan.

Beyers, Jan Leendert (Den Briel 25 maart 1838 - Amsterdam 23 december 1899) boekhandelaar-uitgever en antiquaar te Utrecht. Stichter van het thans nog bestaande veilinghuis Beyers.

Braunius Oeberius, Nicolaas (Bolsward 3 december 1832 - Ellecom 18 september 1894). Was gehuwd met Ytje Meyer. Vgl. V.W. II en X.

Bremer, Johan B.H. Bremer (21 december 1830 - Brussel 2 december 1890), muziekmeester.

Bremer-Snelleman, Christine (Rotterdam 2 januari 1840 - Baarn 28 april 1919), vrouw van de voorgaande.

Bruinsma, Vitus J. (Leeuwarden 11 november 1850 - Rotterdam 28 augustus 1918), leraar wis- en natuurkunde. Gehuwd met Hilda Lucia van den Berg. Vgl. V.W. XVIII, blz. 794.

Douwes Dekker, Engel (Beemster 5 mei 1842 - 's-Gravenhage 23 januari 1906), controleur Binnenlands Bestuur te Kedoe (Midden-Java), directeur te Batavia van de Nederlandsch-Indische Levensverzekering- en Lijfrentemaatschappij 1875-1891. Zoon van Multatuli's broer Pieter. Hij was gehuwd met Theodora Christina Heijning (Den Helder 14 december 1842 - 's-Gravenhage 17 juli 1929).

Ensing, Dr. Johannes (Groningen 8 februari 1843 - Schagen 22 maart 1887), arts op Texel.

Funke, Georg Lodewijk (Amsterdam 19 november 1836 - Hilversum 18 oktober 1885), boekhandelaar en uitgever te Amsterdam. Steunde Multatuli geldelijk, ook na de verkoop van zijn uitgeverijfonds in 1880 aan J.G. Robbers.

Haas, Jacob Hendrik de (Rotterdam 26 november 1837 - ald. 2 oktober 1906), oogarts te Rotterdam. Vgl. V.W. XVIII, blz. 797.

Haas-Hanau, Gosewina Carolina de (Utrecht 17 juli 1837 - Rotterdam 18 maart 1905), vrouw van de voorgaande. Bewonderaarster van Multatuli.

Haspels, Jacob Marinus (Nijmegen 19 september 1829 - Rotterdam 23 april 1897), aanvankelijk boekhandelaar, later toneelspeler. Ook in 1881 de organisator van de voordrachtenoernee. Vgl. V.W. XVIII, blz. 795.

Hoeven, Johannes van der (Heenvliet 1 april 1851 - Rotterdam 16 februari 1882), boek- en kunsthandelaar te Rotterdam. Vgl. V.W. XX, blz. 592.

Hoeven-Meyer, Maria Christina van der (Rijswijk 19 januari 1855 - Hilversum 2 november 1941) tweede vrouw van de voorgaande. Correspondeerde na het overlijden van haar man nog enige tijd met Multatuli en Mimi.

Kallenbergh van den Bosch, Reijer Jan Antonie ('s-Gravenhage 8 december 1822 - Teteringen 11 januari 1892), rentmeester van de goederen van Prins Frederik der Nederlanden. Vgl. V.W. X, blz. 736.

Korteweg, Diederik Johannes ('s-Hertogenbosch 31 maart 1848 - Amsterdam 10 mei 1941), leraar wis- en natuurkunde bij het Middelbaar Onderwijs te Tilburg en Breda. Werd in 1881 benoemd tot hoogleraar te Amsterdam. Vgl. V.W. XVII, blz. 796.

Mansholt, Derk Roelfs (Ditzumer Hamrich-Dtsl. 29 maart 1842 - Groningen 1 augustus 1921), landbouwer te Meeden. Vgl. V.W. XVI, blz. 758.

Merens, Allard (Zaandam 7 juli 1840 - Heemstede 28 september 1907), belastingambtenaar. Was een zwager van Multatuli.

Merens-Hamminck Schepel, Christina Johanna Jacoba ('s-Gravenhage 29 februari 1848 - ald. 19 maart 1928), vrouw van de voorgaande. Schoonzuster van Multatuli.

Paap, Willem Anthony (Winschoten 21 oktober 1856 - Zeist 6 januari 1923), was van 1876-1879 onderwijzer te Amsterdam. Ging op instigatie van Multatuli rechten studeren en werd in 1887 advocaat. Een van de initiatiefnemers van het zgn. Hul-

deblijk. Na de dood van Multatuli behartigde hij de belangen van Mimi en Wouter. Mimi woonde later bij hem in.

Pisuisse, Hendrik Lodewijk Frederik (Rotterdam 22 oktober 1840 - 's-Gravenhage 18 mei 1907), hoofdredacteur van de Middelburgsche Courant. Vgl. V.W. XX, blz. 593.

Ritter, Pierre Henri ('s-Gravenhage 10 juni 1851 - Utrecht 21 november 1912), promoveerde in 1882 op het proefschrift *De monadeleer van Leibniz*. Was van 1882-1891 remonstrants predikant te Utrecht. Daarna hoofdredacteur van *Het Nieuws van Dag*. In 1906 te Utrecht benoemd tot hoogleraar in de geschiedenis der wijsbegeerte, logica, metafysica en zielkunde. Vader van de befaamde letterkundige radiospreker P.H. Ritter Jr.

Robbers, Jacq. G. (Rotterdam 26 mei 1838 - Den Haag 28 november 1925), Directeur van de Uitgeversmaatschappij Elsevier te Rotterdam, sedert einde 1880 de nieuwe eigenaar van het recht op de uitgave van Multatuli's werken dat eerder aan G.L. Funke behoorde.

Roessingh van Iterson, Johan Albert (Woerden 21 december 1846-7 maart 1924), civiel ingenieur. Vgl. V.W. XVIII, blz. 799.

Roorda van Eysinga, Sicco Ernst Willem (Batavia 8 augustus 1825 - Clarens 23 oktober 1887), aanvankelijk officier van de genie, na 1855 journalist en publicist. Vgl. V.W. XIV, blz. 679-680.

Tal, Tobias (Amsterdam 16 juni 1847 - 's-Gravenhage 24 oktober 1898), rabbijn der Nederlands Israëlitische hoofdsynagoge te Amsterdam.

Tuuk, Titia Klasina Elisabeth van der ('t Zand 27 november 1854 - Zeist 7 mei 1939), onderwijzeres te Deventer. Schreef naast kinderboeken ook over de positie van de vrouw. Vgl. V.W. XIX, blz. 775.

Verschuier, Adriaan Daniël, baron van (Nijmegen 9 april 1848 - Ottersum 1 februari 1924), was bij zijn pensionering kapitein der artillerie.

Vosmaer, Carel ('s-Gravenhage 26 maart 1826 - Montreux 12 juni 1888), prozaïst, dichter, kritikus en tekenaar-schilder. Vgl. V.W. XV, blz. 799.

Waltman Jr., Jan (Delft 14 november 1839 - ald. 8 juli 1891), boek-

handelaar en uitgever te Delft. Deed zijn Multatuli-fonds in 1881 over aan J. Muusses te Purmerend. Vgl. V.W. XIV, blz. 682.

Witt Hamer, Mr. Michiel Jacobus (Jacques) de (Goes 11 januari 1843 - 's-Gravenhage 8 december 1925), advocaat te Middelburg. Vgl. V.W. XIX, blz. 975.

Wolff, Hendrik Coenraad de (Rotterdam 12 april 1831 - ald. 23 april 1899), assuradeur. Was gehuwd met Adriana Wilhelmina Dames (Rotterdam 13 maart 1831 - ald. 20 maart 1921). Vgl. V.W. XX, blz. 594.